Archiva Moldaviæ

XI (2019)

Editor-in-Chief
Mihai Chiper

Associate Editor
Mihai-Cristian Amăriuţei

Editorial Board
Alexandru-Dumitru Aioanei, Ludmila Bacumenco-Pîrnău,
Cătălin Botoşineanu, Dorin Dobrincu, Ligia Dobrincu, Mihai Mîrza

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)
Ovidiu Buruiană (Iaşi)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)
Igor Caşu (Chişinău)
Adrian Cioflâncă (Iaşi)
Mihai Cojocariu (Iaşi)
Valentin Constantinov (Chişinău)
Florin Curta (Gainesville, Florida)
Andrei Cuşco (Chişinău)
Dennis Deletant (Washington, DC)
Marius Diaconescu (Bucharest)
Vasile Docea (Timişoara)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)
Emil Dragnev (Chişinău)
Armand Goşu (Bucharest)
Ion Gumenâi (Chişinău)
Radu Ioanid (Washington, DC)
Florea Ioncioaia (Iaşi)
Constantin Iordachi (Budapest)
Charles King (Washington, DC)
Gail Kligman (Los Angeles, California)
Ştefan Lemny (Paris)
Hans-Christian Maner (Mainz)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)
Nicolae Mihai (Craiova)
Andi Mihalache (Iaşi)
Bogdan Murgescu (Bucharest)
Sergiu Musteaţă (Chişinău)
Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Petru Negură (Chişinău)
Marian Olaru (Rădăuţi)
Virgil Pâslariuc (Chişinău)
Alexandru-Florin Platon (Iaşi)
Leonidas Rados (Iaşi)
Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Grigory Shkundin (Moscow)
Flavius Solomon (Iaşi)
Victor Spinei (Iaşi)
Mihai D. Sturdza (Paris)
Svetlana Suveică (Regensburg)
Igor Şarov (Chişinău)
Silviu Andrieş-Tabac (Chişinău)
Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Valentin Tomuleţ (Chişinău)
Ottmar Traşcă (Cluj-Napoca)
Marius Turda (Oxford)
Virgiliu Ţârău (Cluj-Napoca)
Octavian Ţîcu (Chişinău)
Florin Ţurcanu (Bucharest)
Constantin Ungureanu (Chişinău)
Daniel Ursprung (Zürich)
Ion Varta (Chişinău)
Vitalie Văratic (Bucharest)
Petru Vicol (Chişinău)

Desktop Publishing
Mihaela Răducă

Cover
Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviæ

XI (2019)

Revistă publicată sub egida
Societăţii de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iaşi

Lucrare apărută cu sprijinul
S.C. Conduent Business Services Romania S.R.L.

Adresa redacţiei

Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poştal 700110, mun. Iaşi, jud. Iaşi, România

email: editor@archivamoldaviae.ro
website: www.archivamoldaviae.ro

© Archiva Moldaviæ

ISSN: 2067-3930

Cuprins

Abrevieri 11

Studii de istorie

Front și diplomație în Primul Război Mondial

Ana NICA, *Frontul din spatele frontului. Asistență medicală, femei și copii în Primul Război Mondial* 15

Claudiu-Lucian TOPOR, *Pacea din București (1918) și chestiunea dinastică în România* 37

Politică, alegeri și propagandă în perioada interbelică

Ovidiu BURUIANĂ, *Iașul politic în primul an după Marele Război. Alegerile parlamentare din noiembrie 1919* 49

Philippe Henri BLASEN, *Manipulation de la presse sous le gouvernement Goga et la dictature royale (1937-1940): suspensions de publications non agréées et créations de journaux officieux* 87

Bucovina și minoritățile în ecuația națională

Andrei CORBEA-HOIȘIE, *Evreii bucovineni la 1918: opțiuni și constrângeri identitare* 113

Nora CHELARU, *Dusza Czara-Rosenkranz: poetă, ziaristă, traducătoare, propagandistă. Anii cracovieni (1922-1932)* 125

Discursul regionalist și expresiile lui politice în Moldova și Ardeal

Mihai CHIPER, *„Valahii ne-au înșelat". Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1874-1902) (II)* 143

Daniel CITIRIGĂ, *„Ardealul pentru ardeleni" – federalism, autonomie și regionalism în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod (1918-1923)* 185

Viață intelectuală, tradiții ideologice, destine publice

Leonidas RADOS, *Profesoratul lui Constantin Erbiceanu la Universitatea din București* 213
Mircea PĂDURARU, *Eschatological Ethnology. The Fear of End within the Discourse of Romanian Ethnology* 247

Regândire teritorială în comunismul târziu și reașezare geopolitică în postcomunism

Alexander VEZENKOV, Rural Systematization *in Romania vs.* Settlement Systems *in Bulgaria: Comparative Perspective on Spatial Planning and Regional Policies during the Late Communist Period* 261
Constantin CORNEANU, *De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (III)* 277

Istoria arhivelor

Cristian ANIȚA, *Arhivele Statului din Basarabia în primii ani de după unirea din 1918* 307
Ina CHIRILĂ, *După 50 de ani: epilog în destinul colecţiei lui Gh. Ghibănescu* 321

Documente

Lucica IORGA, *Regimul Ceaușescu văzut din interior. Convorbirile purtate de Vasile Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a RSR, cu diplomații sovietici de la București (1966-1976) (I)* 327

Jurnale, amintiri

Daniel Florin PREDOIU, *Un țăran român bucovinean la Montreal, în zorii secolului XX. Constantin Martineac din Liteni și carnetul său de însemnări nord-americane* 393
Emanuel CONȚAC, *Noi informații despre activitatea de traducător a lui Dumitru Cornilescu. Un interviu din 1974* 439

Dezbateri istoriografice

Dorin DOBRINCU, *România la centenar: o perspectivă critică* 465

Recenzii

George Dan Hânceanu, *Două ateliere meşteşugăreşti din târgul medieval al Romanului (secolele XV şi XVII). Rezultatele supravegherilor şi săpăturilor din 2012-2013*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017, 344 p. (Adrian Andrei Rusu) 477

Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție cu introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, 328 p. (Paul E. Michelson) 484

Romeo-Valentin Muscă, *Focşanii în straie monahale (1661-1863)*, Cuvânt înainte de general de brigadă (r) prof. univ. dr. Adrian Stroea, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Focşani, Editura Terra, 2018, 348 p.+3 pl. (Mihai-Cristian Amăriuţei) 486

Emanuela Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019, 256 p. (Bogdan Caranfilof) 490

M. B. Sluțkii, *V skorbnye dni, Kishinevskii pogrom 1903 goda* [Zile de doliu, Pogromul de la Chișinău din 1903], Moskva/Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriia, 2019, 326 p. (Iurie Stamati) 493

Daniel Dieaconu, *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, 426 p. (Bogdan Caranfilof) 496

Gică Manole, *Corneliu Zelea Codreanu. Un om al istoriei mari*, Botoșani, Editura Quadrat, 2018, 850 p. (Bogdan Caranfilof) 499

Viața științifică

Indice bibliografic „Archiva Moldaviae”: volumele I (2009) – X (2018) (Mihai Mîrza) 503

Contents

Abbreviations 11

History Studies

Front and Diplomacy in the First World War

Ana NICA, *The Front behind the Front. Health Care, Women and Children in World War I* 15

Claudiu-Lucian TOPOR, *The Bucharest Peace Treaty (1918) and the Dynastic Question in Romania* 37

Politics, Elections and Propaganda in the Interwar Period

Ovidiu BURUIANĂ, *The Political Life in Iași in the Year Immediately Following the War. The Parliamentary Elections (November 1919)* 49

Philippe Henri BLASEN, *State-Organised Press Manipulation under the Goga Cabinet and the "Royal Dictatorship" (1937-1940): Suppression of Unreliable Periodicals and Creation of Semi-Official Newspapers* 87

Bukovina and Minorities in the National Equation

Andrei CORBEA-HOIȘIE, *The Bukovinian Jews in 1918: Options and Identity Constraints* 113

Nora CHELARU, *Dusza Czara-Rosenkranz: Poet, Journalist, Translator, Cultural Mediator. The Krakow Years (1922-1932)* 125

The Regionalist Discourse and its Political Expressions in Moldavia and Transylvania

Mihai CHIPER, *"The Wallachians Deceived Us". The Issue of Compensations in Moldavia's Political Actions after the Union (1874-1902) (II)* 143

Daniel CITIRIGĂ, *"Transylvania for Transylvanians" – Federalism, Autonomy and Regionalism in the Political Discourse of Alexandru Vaida-Voevod (1918-1923)* 185

Intellectual Life, Ideological Traditions, Public Trajectories

Leonidas RADOS, *Constantin Erbiceanu and his Teaching at the University of Bucharest* 213
Mircea PĂDURARU, *Eschatological Ethnology. The Fear of End within the Discourse of Romanian Ethnology* 247

Territorial Reassessments under Late Communism and Geopolitical Restructuring during Post-Communism

Alexander VEZENKOV, Rural Systematization *in Romania vs.* Settlement Systems *in Bulgaria: Comparative Perspective on Spatial Planning and Regional Policies during the Late Communist Period* 261
Constantin CORNEANU, *From Sovereignty to Independence. The Case of the Republic of Moldova (III)* 277

The History of Archives

Cristian ANIȚA, *The Bessarabia State Archives during the First Years after the Union of 1918* 307
Ina CHIRILĂ, *50 Years On: Epilogue in the Destiny of Gh. Ghibănescu's Collection* 321

Documents

Lucica IORGA, *Inside Ceaușescu's Regime. Conversation between Vasile Malinschi, Governor of the National Bank of the S.R. of Romania, and the Soviet Diplomats Accredited in Bucharest (1966-1977) (I)* 327

Journals, Memoirs

Daniel Florin PREDOIU, *A Romanian Bucovinian Peasant in Montreal at the Dawn of the 20th Century. Constantin Martineac of Liteni and his Personal North American Journal* 393
Emanuel CONȚAC, *An Interview with Dumitru Cornilescu from 1974: A Fresh Look at his Activity as a Bible Translator* 439

Historiographic Debates

Dorin DOBRINCU, *Romania at its Centennial Anniversary: A Critical Perspective* 465

Reviews

George Dan Hânceanu, *Două ateliere meşteşugăreşti din târgul medieval al Romanului (secolele XV şi XVII). Rezultatele supravegherilor şi săpăturilor din 2012-2013*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2017, 344 p. (Adrian Andrei Rusu) 477

Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție cu introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, 328 p. (Paul E. Michelson) 484

Romeo-Valentin Muscă, *Focşanii în straie monahale (1661-1863)*, Cuvânt înainte de general de brigadă (r) prof. univ. dr. Adrian Stroea, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Focşani, Editura Terra, 2018, 348 p.+3 pl. (Mihai-Cristian Amăriuţei) 486

Emanuela Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019, 256 p. (Bogdan Caranfilof) 490

M. B. Sluţkii, *V skorbnye dni, Kishinevskii pogrom 1903 goda* [Zile de doliu, Pogromul de la Chișinău din 1903], Moskva/Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriia, 2019, 326 p. (Iurie Stamati) 493

Daniel Dieaconu, *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, 426 p. (Bogdan Caranfilof) 496

Gică Manole, *Corneliu Zelea Codreanu. Un om al istoriei mari*, Botoșani, Editura Quadrat, 2018, 850 p. (Bogdan Caranfilof) 499

Scientific Life

A Bibliographical Index of "Archiva Moldaviae": Volumes I (2009) – X (2018) (Mihai Mîrza) 503

Abrevieri

„Arhiva” = Arhiva. Organul Societăţii Ştiinţifice şi Literare din Iaşi
„Boabe de Grâu” = Boabe de Grâu. Revistă de cultură, Bucureşti
„Candela” = Candela. Revistă teologică şi bisericească, Cernăuţi
„Carpica” = Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR = Analele Academiei Române, Bucureşti
AAR.MN = Analele Academiei Române. Memorii şi Notiţe, Bucureşti
AAR.MSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
AAR.MSL = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti
AARSR = Analele Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti
AB = Arhivele Basarabiei
ACNSAS = Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
AERC-Iaşi = Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iaşi
AFTO = Anuarul Facultăţii de Teologie Ortodoxă, Universitatea Bucureşti
AHR = The American Historical Review
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi
AIIC = Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj, Cluj
AIIX = Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iaşi (fost AIIAI)
AIR = *Arhiva Istorică a României* (ed. B. P. Hasdeu)
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară, Iaşi
AM = Arheologia Moldovei
AMAE = Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – Bucureşti
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN = Acta Musei Napocensis
AMP = Acta Musei Porolissensis
AMR = Arhivele Militare Române (Bucureşti, Piteşti)
AMS = Acta Moldaviae Septentrionalis, Botoşani
AN-Bacău = Serviciul Judeţean Bacău al Arhivelor Naţionale
AN-Bihor = Serviciul Judeţean Bihor al Arhivelor Naţionale
AN-Botoşani = Serviciul Judeţean Botoşani al Arhivelor Naţionale
AN-Cluj = Serviciul Judeţean Cluj al Arhivelor Naţionale
AN-Galaţi = Serviciul Judeţean Galaţi al Arhivelor Naţionale
AN-Iaşi = Serviciul Judeţean Iaşi al Arhivelor Naţionale
ANIC = Serviciul Arhive Naţionale Istorice Centrale – Bucureşti
AnM = Analele Moldovei
ANM-Bucureşti = Serviciul Municipiului Bucureşti al Arhivelor Naţionale
AN-Mehedinţi = Serviciul Judeţean Mehedinţi al Arhivelor Naţionale

AN-Neamţ = Serviciul Judeţean Neamţ al Arhivelor Naţionale
ANR = Arhivele Naţionale ale României
ANRM = Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova
AN-Timiş = Serviciul Judeţean Timiş al Arhivelor Naţionale
AN-Vaslui = Serviciul Judeţean Vaslui al Arhivelor Naţionale
AOSPRM = Arhivele Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească
ARBSH = Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM = Archiva Moldaviae, Iaşi
Arh. St.-Cernăuţi = Arhiva de Stat din regiunea Cernăuţi
ArhGen = Arhiva Genealogică, Iaşi
ARMSI = Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşti
ARMSL = Academia Română. Memoriile Secţiunii Literare, Bucureşti
ARMSŞ = Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice, Bucureşti
AS = Analele Sighet
ASRI = Arhivele Serviciului Român de Informaţii – Bucureşti
AŞRS = Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială, Bucureşti
AŞUI = Analele Ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza”, Iaşi
AT = Arhivele Totalitarismului, Bucureşti
ATMI = Arhivele Tribunalului Militar Iaşi
AUB = Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
BAR-Bucureşti = Biblioteca Academiei Române, Bucureşti
BBRF = Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României, Bucureşti
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti şi Vălenii de Munte
BCU = Biblioteca Centrală Universitară
BI = Buletin Istoric, Iaşi
BIFR = Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iaşi
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BNB = Biblioteca Naţională Bucureşti
BOR = Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, Bucureşti
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR = Buletinul Societăţii Numismatice Române
CC = Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie şi Limbă”, Universitatea din Cernăuţi
CC, Serie nouă = Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ştefan cel Mare” – Suceava
CDM = *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (*Direcţia Arhivelor Centrale*)
CDM. S.1 = *Catalogul documentelor moldoveneşti din Direcţia Arhivelor Centrale*, Supliment I *(1403-1700)*
CDŢR = *Catalogul documentelor Ţării Româneşti din Arhivele Statului* (*Arhivele Naţionale*)
cf. = *confer*
CI = Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iaşi
CL = Cercetări Literare
CMRS = Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR = Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DEX	= *DEX. Dicţionarul Explicativ al Limbii Române*
DGAS	= Direcţia Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= *Documente privind istoria României*
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= *Documenta Romaniae Historica*
EN	= Economia Naţională. Revista economică, statistică şi financiară, Bucureşti
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, ştiinţă, viaţă socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, Bucureşti
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iaşi
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura şi Arta
LC	= Lumina Creştinului, Iaşi
LL	= Limba şi Literatura, Bucureşti
LR	= Limba Română, Bucureşti
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale şi Cercetări Arheologice
MEF	= *Moldova în Epoca Feudalismului*
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ
menţ.	= menţiune
MI	= Magazin Istoric, Bucureşti
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei, Iaşi
MO	= Mitropolia Olteniei
MOf	= Monitorul Oficial, Bucureşti
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSŞIA	= Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice şi Arheologie a Academiei Române, Bucureşti
NEdH	= Nouvelles Études d’Histoire, Bucureşti
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, Bucureşti
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, Bucureşti
RdI	= Revista de Istorie, Bucureşti
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucureşti
RFR	= Revista Fundaţiilor Regale, Bucureşti
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, Bucureşti
RI	= Revista Istorică, Bucureşti
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chişinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie, Bucureşti
RIR	= Revista Istorică Română, Bucureşti
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie şi Teorie Literară, Bucureşti
RM	= Revista Muzeelor, Bucureşti
RMM	= Revista Muzeelor şi Monumentelor, Bucureşti
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, Bucureşti
RSIABC	= Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău, Chişinău
Rsl	= Romanoslavica, Bucureşti
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, Bucureşti
SAI	= Studii şi Articole de Istorie, Bucureşti
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu"
SAO	= Studia et Acta Orientalia, Bucureşti
SCB	= Studii şi Cercetări de Bibliologie, Bucureşti
SCI	= Studii şi Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol", Iaşi (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii şi Cercetări de Istoria Artei, Bucureşti
SCILF	= Studii şi Cercetări de Istorie Literară şi Folclor, Bucureşti
SCIM	= Studii şi Cercetări de Istorie Medie, Bucureşti
SCIV	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche, Bucureşti
SCIVA	= Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, Bucureşti
SCN	= Studii şi Cercetări de Numismatică, Bucureşti
SCŞI	= Studii şi Cercetări Ştiinţifice, seria Istorie, Iaşi
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii şi Materiale de Istorie Contemporană, Bucureşti
SMIM	= Studii şi Materiale de Istorie Medie, Bucureşti
SMMIM	= Studii şi Materiale de Muzeografie şi Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, Bucureşti
ST	= Studii Teologice, Bucureşti
SUBB	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti
tr.	= transport
TV	= Teologie şi Viaţă, Iaşi
v.	= verso
VR	= Viaţa Românească, Iaşi

Frontul din spatele frontului. Asistență medicală, femei și copii în Primul Război Mondial

Ana NICA*

Participarea României la Primul Război Mondial a fost un subiect intens cercetat de către istoriografia românească și cea străină datorită implicațiilor pe care conflictul le-a avut în realizarea României Mari[1]. Studiile au abordat cu precădere aspecte referitoare la viața politică și militară, insistând mai puțin asupra stării de spirit a epocii, a istoriei sociale și urbane. O orientare a cercetării științifice spre aspecte ce implică viața oamenilor de rând, a celor care au fost mai puțin prezenți în sursele documentare, este necesară în reconstituirea tabloului general al Marelui Război. Provocarea constă în utilizarea unui material documentar extrem de variat pentru reliefarea nu doar a aspectelor militare și diplomatice, în care rolul bărbaților a fost covârșitor, ci și în vederea reconstituirii

* Drd., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași, e-mail: sterianana@yahoo.com.

[1] Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României, 1916-1919*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989 [prima ediție în 1922-1923]; Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Oprescu, *România în Primul Război Mondial*, București, Editura Militară, 1979; Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș (coord.), *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Presa Universitară Clujeană, 2015; Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014; Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, București, Editura Machiavelli, 1995; Cornelia Neagu, *Guvernul liberal Ion I. C. Brătianu (29 noiembrie/12 decembrie 1918 – 27 septembrie 1919). Politica externă*, Iași, Editura Cermi, 1998; Ion Giurcă, *Reorganizarea armatei române în vreme de război*, în „Occasional Papers", anul VI, nr. 8, 2007, p. 15-22; Gheorghe Nicolescu, *Contribuții franceze la reforma structurii organizatorice ale armatei române în Primul Război Mondial*, în „Occasional Papers", anul VI, nr. 8, 2007, p. 46-65; Ștefania Dinu, *Părinți și copii regali în timpul Marelui Război*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române", anul I, nr. 2, iunie-decembrie 2016, p. 32-45; Diana Fotescu, *Regina Maria și Războiul de Întregire Națională*, în „Muzeul de Istorie al României", IX, București, 1999, p. 12-22; Elisabeta Ioniță, *Femeile din România și Marea Unire*, în RA, XL, Supliment, 1979, p. 22-33; Bogdan Popa, *Copii la război. O sută de ani de la refugiul cercetașilor 1916-1918*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române", anul I, nr. 2, 2016, p. 5-22; idem, *Nicolae Iorga și „Cercetașii României". De la entuziasmul începuturilor la mizeria refugiului 1914-1918*, în AMS, X, 2011, p. 15-25; Alin Ciupală, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Editura Polirom, 2017.

celor întâmplate în „frontul de acasă”, care a fost uitat sau nu a beneficiat de o atenție îndreptățită.

Studiul de față își propune să creioneze dramele și suferințele mai puțin știute din spatele liniilor de front, ale căror protagoniști au fost femeile și copiii deopotrivă. Vrând-nevrând, aceste categorii au fost implicate, pe măsura puterilor lor, în efortul de război al statului român. Condiția fizică, precum și stereotipurile sociale le-au împiedicat implicarea în domenii rezervate exclusiv bărbaților. Prin urmare, efortul lor de război s-a rezumat la acțiuni de binefacere și de ajutorare a soldaților răniți, o muncă asiduă care s-a desfășurat pe toată perioada refugiului statului român în Moldova.

Contribuția femeilor necombatante la efortul de război

Plecarea bărbaților în putere în Marele Război punea femeile, încă din 1914, în multiple ipostaze noi: acelea de capi de familii, de administratori ai bunurilor familiilor, de muncitori în agricultură și în fabrici, ca să nu mai vorbim de creșterea copiilor rămași orfani în urma războiului. În România, femeile au perceput în mod diferit impactul războiului, în funcție de originea socială și de educație. În spațiul rural, unde marea majoritate a oamenilor erau neștiutori de carte, războiul nu a fost foarte bine înțeles din cauza lipsei de informare. Femeile au resimțit o serie de transformări dramatice în viața lor, însă, de cele mai multe ori, au privit cu ignoranță acest fenomen, fiind preocupate în special de aspecte de ordin cotidian[2].

În schimb, femeile din înalta societate, mult mai bine informate, au receptat diferit intrarea României în război. Arabella Yarka, o tânără care aparținea *high life*-ului bucureștean, menționa în memorii starea de neliniște și de îngrijorare ce o cuprinde la aflarea deciziei Consiliului de Coroană din 14/28 august 1916: „România intră în război! Lovitură de măciucă pentru mine, disperare neputincioasă!”[3] Sentimentul tipic de neputință se încadra mentalității vremii, care plasa femeia în afara sferei politicului, rezervat exclusiv bărbaților. Gândul că își putea pierde soțul, mobilizat în armată, nu doar că o copleșea pe tânăra Arabella, dar îi acapara întreaga ei existență: „Să fie deci adevărat că l-aș putea pierde? S-ar putea oare să-l văd pentru ultima oară mâine sau poimâine, când își va lua rămas bun? E prea mult! Nu mai pot continua”[4]. Reflecțiile despre ororile războiului, incertitudinea zilei de mâine și frica de moarte omniprezente în jurnalul ei, dovedesc o bună cunoaștere provenită de la educația primită în familie.

O altă ipostază răvășitoare, a femeii nevoite să accepte sacrificiul copiilor în interesul patriei, o întâlnim exprimată la Neli Cornea – autoarea unui jurnal apărut încă din 1918: „Dacă numai prin război se poate izbândi idealul întregirii tulpinii dezmembrate, am primit și eu ideea războiului, deși cu inima însângerată,

[2] Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 29.

[3] Arabella Yarka, *De pe o zi pe alta. Carnet intim (1913-1918)*, traducere de Denisa Toma, prefață de Mihai Dimitrie Sturdza, București, Editura Compania, 2010, p. 87.

[4] *Ibidem*, p. 88.

căci îmi pleacă trei fii, trei stejari, la lupte crunte”[5]. Mama enunță în termenii unei pedagogii patriotice, adânc inculcată de propaganda vremii, prioritatea idealului național în raport cu însemnătatea vieților celor trei fii: „Și când s-a declarat războiul, mi-am aplecat capul cu smerenie. Acum ori niciodată fiind doar prilejul ne a ne închipui visul: Neamul întregit”[6].

La un an de la intrarea României în război, N. Iorga publica articolul intitulat *Ce nu înțeleg bărbații și ce simt femeile*, schițând un portret al femeilor în contrast cu acțiunile corupte, balcanice ale bărbaților:

> Și când te gândești cum cugetarea politică, zgândărită de poftele ambiției, face ca bărbații să se poticnească unul după altul pentru a cădea în sângeroasa mocirlă a desonoarei supreme, după vechi prototipuri de spurcat Fanar, prețuiești și mai mult pe aceste nobile femei care găsesc în simțirea lor îndemnul care le ține așa cum le dorim, reprezentante neînduplecate ale conștiinței naționale care nu recunoaște nimic și nu se închină înaintea nimănuia[7].

Opoziția dezvoltată de istoric dintre nobilul patriotism feminin și cel masculin, meschin și contrafăcut, apărea într-un moment tensionat în interiorul guvernului de uniune națională, marcat de dezbaterile privind încheierea armistițiului militar cu Puterile Centrale din 1917.

Dacă de partea antantiștilor se observa cu precădere o tendință de apreciere a rolului și a sacrificiului femeilor în efortul de război, în schimb filogermanii atribuiau societății feminine vina pentru intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale, cu trimitere directă la regina Maria, Martha Bibescu și chiar la Eliza Brătianu:

> [...] în fine, femeile jucaseră un rol dintre cele mai nefaste, contribuind la realizarea declarației de război. În fruntea acestora se afla regina, apoi doamna Eliza Brătianu [...], apoi marea sforăreasă principesa Martha Bibescu și în cele din urmă comandamentul doamnelor de la curte care fuseseră numite de curând[8].

Astfel, impulsul militarist al femeilor era contrapus de germanofili unui pacifism feminin instinctual și natural.

Într-adevăr, poziția în acțiunea de propagandă antantistă nu a fost una secundară. Purtătoarea de mesaj a femeilor din Iași, în dezbaterea care a cuprins întreaga societate ieșeană în ajunul Primului Război Mondial, a fost „Unirea Femeilor Române”, revista fondată de Emilia Humpel, sora lui Titu Maiorescu[9].

---

[5] Neli Cornea, *Însemnări din vremea războiului,* f.a., Editura Librăriei H. Steinberg & Fiu, p. 11.

[6] *Ibidem*.

[7] N. Iorga, *Ce nu înteleg bărbații și ce simt femeile,* în „Neamul Românesc”, 17 decembrie 1917, p. 3.

[8] Raymund Netzhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, ediție îngrijită de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 661.

[9] Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 33.

Într-un articol publicat la finele anului 1915, Eleonora Stratilescu, una dintre figurile mișcării de emancipare, sublinia necesitatea intrării în război de partea Antantei: „[...] am suferit noi destul în trecut și chiar cu toată «unirea», «independența» și «proclamația de regat» tot am mai simțit până mai dăunăzi dependența politică și vedem că nici azi nu suntem cu totul independenți economicește”[10]. În construcția eroismului de tip feminin în literatura de propagandă se observă o schimbare dramatică în sensul împrumutării atributelor masculine. Din ce în ce mai stăpâne pe sine, femeile devin terapeuții emotivității colective, fiindcă își însușesc un autocontrol tipic masculin. Potrivit Eleonorei Stratilescu, odată cu declanșarea războiului, femeile aveau de îndeplinit o misiune importantă:

> [...] să deie și ele ajutor din toate puterile: să însuflețească, să ridice curajul, să organizeze totul, subordonând pretutindeni interesul propriu, interesului comun. Nici un murmur, nici un geamăt pentru cei dispăruți; aceștia sunt desigur auzite numai de cei patru pereți, în plânsetul nopților fără somn. Dar tare, în auzul tuturor, nu se aud din gura și condeiul lor decât cuvinte de eroism: E pentru patrie[11].

În concluzie, autoarea sugera înăbușirea trăirilor specific feminine și cultivarea curajului de care trebuiau să dea dovadă în război.

Implicarea femeilor în acțiuni de binefacere începea încă din august 1916, mai întâi sub forma unor inițiative private sporadice sau organizate de statul român. Vasile Cancicov consemna momentul plecării soldaților români spre luptă:

> E lume care plânge de entuziasm. Câteva dame din înalta societate vin pe peronul doi unde suntem noi și împart soldaților coșuri cu țigări și pachete cu alimente. Și bani. Gestul cucoanelor e frumos, dar nu e și practic, se omoară oamenii pentru a prinde țigări[12].

Inițiativele private au fost dezvoltate de statul român, care a încercat să aloce fonduri pentru ajutorarea soldaților, dar și a civililor români. În scopul sensibilizării populației, Guvernul Ion I. C. Brătianu a inițiat o strângere de fonduri încă din luna aprilie a anului 1916, prin lansarea titlurilor „Împrumut Național” pe un model de inspirație franceză – *Les Emprunts de la Défence Nationale*[13]. Potrivit legii din 6 aprilie 1916, din cauza condițiilor excepționale prin care trecea România, cetățenii puteau cumpăra titluri de stat la purtător cu diverse valori, de 100, 500, 1000, 5000, 10.000 și 20.000 de lei[14]. Definite drept o „datorie

[10] Eleonora Stratilescu, *Cine sunt dușmanii noștri* (I), în „Unirea Femeilor Române”, anul VII, din 10 octombrie 1915, p. 481.

[11] Idem, *Datoria patriotică a gospodinelor*, în „Unirea Femeilor Române”, anul VII, din 12 decembrie 1915, p. 585.

[12] Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic: 13 august 1916 – 31 decembrie 1918*, vol. I, București, Atelierele Societății Universul, 1921, p. 25.

[13] http://www.archives18.fr/article.php?laref=684, accesat la data de 2.05.2018.

[14] *Prospectul Împrumutului Național 5%,* în „România de mâine”, 1 aprilie 1916, p. 1.

patriotică a fiecărui român”[15], titlurile emise de Ministerul Finanțelor nu puteau fi denunțate până la data de 1 aprilie 1923, iar dobânda acestora era fixă, de 5% pe an[16]. Emiterea titlurilor se încadra în politica Partidului Național Liberal „prin noi înșine” și încerca să demonstreze românilor că efortul de război al statului putea fi susținut prin implicarea tuturor[17].

Odată cu retragerea autorităților centrale și a familiei regale, la Iași a sosit și un număr însemnat de doamne din înalta societate bucureșteană, care doreau să continue acțiunile de binefacere începute în Capitală. Multe dintre ele își părăsiseră în grabă casele, doar cu câteva bagaje, de teama de a nu fi violate de către dușmani[18]. Frica de viol era o fobie generalizată, dar mai intens conștientizată în categoria doamnelor din înalte societate, educate atent în cultul păstrării onoarei personale și familiale.

Nu se cunoaște exact numărul celor care s-au refugiat în Moldova în perioada 1916-1918, însă Constantin Kirițescu estima că cifra celor care au plecat din Muntenia se ridica la 800.000[19]. Calculul a fost făcut prin diferența dintre numărul de locuitori înregistrați în 1918 și recensământul realizat de autoritățile germane în 1917. Nu doar numărul mare șochează, ci și faptul că autoritățile bucureștene nu au pregătit populația pentru necunoscutul care îi aștepta în Moldova. Drumul spre Moldova a fost un adevărat coșmar pentru refugiații de rând și chiar pentru protipendada bucureșteană. De pildă, Arabella Yarka a ajuns în Iași după o călătorie cu carul în condiții grele de noiembrie:

> Voi călători într-o caravană de care cu boi, ca țăranii! E original, dar cam lent; asta va însemna ca, preț de 10-15 zile, să dârdâi, să dorm pe apucate, cu revolverul în mână, să-mi petrec nopțile cel mai adesea sub cerul liber, la sfârșit de noiembrie, pe vânt, pe ploaie sau pe ninsoare[20].

Speranțele refugiaților s-au risipit repede în momentul în care au ajuns în Moldova: „Acum la Iași nu e de trăit [...], lumea parcă a înnebunit, unii vor să fugă și nu pot, alții vor să stea și nu-i lasă guvernul, e zăpăceală de nedescris”[21].

După retragerea familiei regale și a administrației centrale la Iași, acțiunile de strângere de fonduri s-au intensificat ca urmare a creșterii efortului de război. Regina Maria s-a implicat în mod direct, inițiind o serie de campanii în statele

---

[15] *Împrumutul Național*, în „Flacăra”, anul V, nr. 29, din 23 aprilie 1916, p. 337; *Împrumutul Național din 1916*, în „ Evenimentul” din 20 aprilie 1916, p. 2.

[16] Radu Tudorancea, *Frontul de acasă. Propagandă, atitudini și curente de opinii în România Primului Război Mondial*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Eikon, 2016, p. 254.

[17] *Împrumutul Național*, în „Flacăra”, anul V, nr. 29, din 23 aprilie 1916, p. 2; *Împrumutul Național*, în „Ardealul nostru”, 23 aprilie 1916, p. 1.

[18] Ecaterina Fulmen, *Jurnalul unei surori de caritate, 1916-1918*, f.e., București, 1920, p. 7.

[19] Constantin Kirițescu, *Istoria Războiului pentru Întregirea României*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1968, p. 211.

[20] Arabella Yarka, *op. cit*., p. 125.

[21] ANIC, fond General Dimitrie Iliescu, dosar nr. 33, f. 33.

Antantei, în special în Franța. Suverana a profitat de relațiile pe care le avea în Europa și a reușit să strângă sume importante de bani pentru ajutorarea atât a soldaților, cât și a civililor români, care se confruntau cu dificultățile războiului. În semn de recunoștință, donatorii străini primeau diplome, care aveau pe fundal un desen foarte cunoscut în epocă a pictorului J. Simont.

În condițiile în care aparatura medicală, medicamentele, alimentele și îmbrăcămintea s-au dovedit insuficiente după mutarea instituțiilor centrale la Iași, guvernul Ion I. C. Brătianu trimitea în statele occidentale, respectiv Franța, Anglia, Statele Unite ale Americii și Elveția, câte o misiune diplomatică, cu scopul procurării materialelor necesare[22]. Misiunile aveau sarcina de a gestiona produsele trimise de prietenii României și chiar de a le cumpăra din piețele acestor state. Vasile Rudeanu menționa în memorii faptul că o mare parte din produsele trimise la Iași au fost achiziționate din Spania, țară neutră în război. Cea mai mare problemă nu a fost cumpărarea, ci expedierea produselor în România, pentru că singura rută era prin porturile Arhanghelsk și Vladivostok[23]. Transportul a funcționat în condiții decente până la izbucnirea Revoluției din februarie 1917, în urma căreia țarul a fost detronat, însă situația s-a înrăutățit în momentul izbucnirii războiului civil din Rusia și a declanșării anarhiei interne. În contextul dat, autoritățile de la Iași au încercat să găsească alternative pentru transportul alimentelor și al armelor din Occident prin Suedia și Ucraina, însă variantele nu s-au dovedit viabile. Evenimentele din Rusia au avut efecte imediate în rândul soldaților ruși de pe frontul de est, trupe care au instaurat o stare de haos, împiedicând aprovizionarea României cu cele necesare continuării războiului.

O urgență: orfani și invalizi

Mobilizarea României în război a produs o serie de categorii sociale noi, precum orfanii și invalizii de război. Potrivit unui studiu realizat de N. Georgescu, în Moldova erau aproximativ 37.000 de orfani, iar în toată țara circa 100.000[24] la finele anului 1917. Cifrele vehiculate nu erau însă deloc precise. Ziarul liberal „Mișcarea” publica un articol în septembrie 1917, în care sublinia prezența a numai 15.061 de orfani în toată Moldova[25].

Primul orfelinat din Moldova a fost construit în Iași din inițiativa prințesei Olga Sturdza, președintele filialei Iași a Societății Naționale a Femeilor Române (SONFR)[26]. Ea era sprijinită la conducere de un Comitet Central, din care

[22] Misiunile trimise în Occident erau conduse de colonel Vasile Rudeanu (Franța), maior Vasile Arion (Anglia), colonel Adrian Miclescu (SUA), general Toma Ghenea (Elveția).

[23] General Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru Preda și dr. Vasile Alexandrescu, București, Editura Militară, 1989, p. 349.

[24] N. Georgescu, *Ce se face pentru orfanii de război*, în „România”, 13 februarie 1918, p. 1.

[25] *Ocrotirea orfanilor*, în „Mișcarea”, din 30 septembrie 1917, p. 3.

[26] *Orfanii războiului. O operă de asistență*, în „Mișcarea”, 24 iunie 1917, p. 2; Elvira-Ecaterina Ivănescu, Margareta Vlad, *Societatea Ortodoxă a Femeilor Române Iași 1910-1920*, Iași, Editura PIM, 2016, p. 45.

făceau parte guvernatorul BNR, I. G. Bibicescu[27], reprezentantul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Ella Negruzzi, generalii I. Costinescu și S. Leonte, delegați din partea Ministerului de Război, și Constantin Toma, ca reprezentant al Ministerului de Interne.

Ministrul de Război, Vintilă Brătianu, a sprijinit în mod direct acțiunea de ajutorare a orfanilor de pe cuprinsul orașului Iași. A fost adoptat un plan, în colaborare cu SONFR, care cuprindea identificarea orfanilor, plasarea acestora la familii pentru a fi îngrijiți, construirea unor orfelinate pe tot cuprinsul Moldovei și asigurarea unor condiții bune de trai pentru copiii care își pierduseră ambii părinți.

La finalul lunii martie 1917, a fost organizată o strângere de fonduri în clădirea palatului mitropolitan, la care a participat și regina Maria. Cu această ocazie, era obținută suma de 116.746,10 lei destinată construirii unui orfelinat în centrul orașului[28]. Printre donatori se numărau Olga Sturdza, Leopoldina Niculescu, generalul Dumitru Iliescu, Aretia Disescu. Donațiile au continuat din partea ieșenilor, care au răspuns pozitiv la cererile Olgăi Sturdza de a contribui la „opera umanitară”[29].

La 27 noiembrie 1917, sub egida SONFR, era organizat un spectacol la Teatrul Național din Iași, cu scopul strângerii de fonduri pentru orfanii de război. Se percepea o taxă de 10% pentru fiecare bilet cumpărat[30]. Astfel de activități au avut loc pe toată perioadă refugiului din Iași: de la spectacole la filme de război române și franceze[31]. Pe lângă implicațiile umanitare, ajutorarea orfanilor a căpătat și valențe naționale, întrucât acești copii reprezentau viitorul României:

> [...] când mai târziu patria în primejdie își va chema din nou frații la arme să știe aceștia că copiii lor nu vor fi lăsați pe drumuri și nici nu vor fi îngrijiți din milă, dar că cei rămași vor avea conștiință de datoria lor sacră față de cei morți pentru țară[32].

În context, una dintre măsurile adoptate de către guvernul român pentru ajutorarea orfanilor a fost înaintarea în grad a soldaților decedați pentru a crește pensia de urmaș acordată soțiilor, respectiv copiilor acestora[33].

Încercările SONFR de a identifica toți copiii orfani de pe cuprinsul orașului Iași s-a dovedit o sarcină aproape imposibilă în condițiile supraaglomerării și a haosului creat de epidemiile de tifos exantematic și febră tifoidă,

---

[27] *Profiluri contemporane. I. C. Bibicescu. Guvernatorul Băncii Naționale*, în „Acțiunea Română”, 4 ianuarie 1917, p. 2.

[28] „Mișcarea”, 28 martie 1917, p. 1.

[29] *O operă de binefacere*, în „România”, 24 octombrie 1917, p. 2.

[30] Radu Tudorancea, *op. cit.*, p. 267.

[31] AN-Iași, fond Teatrul Național, dosar nr. 1/1917, f. 1-5.

[32] *Orfanii de război*, în „Mișcarea”, 26 august 1916, p. 3.

[33] „Decret cuprinzând dispoziţiuni excepţionale în favoarea văduvelor şi copiilor minori ai ofiţerilor morţi în timpul şi din cauza evenimentelor războiului”, în *Colecţiune de legi, regulamente, decrete, deciziuni ministeriale şi orice măsuri luate în vederea stării de război (14 august 1916 – 5 ianuarie 1918)*, Iaşi, Imprimeria Statului, 1918, p. 582.

care au produs o deplasare a oamenilor spre mediul rural. Mai mult decât atât, o mare parte dintre funcționarii calificați au fost mobilizați în armată, decizie care a îngreunat realizarea unui sistem centralizat bine pus la punct.

Primul orfelinat din Iași s-a numit „Regina Maria", fiind instalat inițial în localul Societății de Gimnastică, însă în scurt timp s-a dovedit a fi neîncăpător. Din acest motiv, a fost mutat în clădirea Școlii de Menaj de pe strada Asachi[34]. Dar acțiuni de ajutorare a orfanilor au fost preluate și de comandanții militari ai Armatei I și a II, respectiv Nicolae Petală și Alexandru Averescu. De exemplu, generalul Petală îi raporta, la începutul anului 1917, suveranului român decizia sa de a organiza din fonduri proprii un orfelinat pentru 120 de copii[35]. Clădirea a fost echipată cu mobilier construit de către soldații unității, iar regina Maria a trimis alimente și hrană pentru orfani.

O altă problemă cu care s-au confruntat asociațiile de binefacere din Iași a fost numărul mare de invalizi de război. Din inițiativa reginei Maria, a luat naștere, la începutul lunii ianuarie a anului 1917, Societatea „Invalizii de Război", recunoscută oficial de guvern abia în luna noiembrie[36]. Aflată sub conducerea onorifică a prințului moștenitor Carol[37], societatea își asuma, încă de la început, două misiuni: îngrijirea medicală a invalizilor și integrarea lor în societate[38]. Cea de-a doua sarcină s-a dovedit mai greu de realizat, pentru că invalizii erau în general marginalizați din cauza multiplelor probleme de sănătate.

La conducerea instituției era numită doamna de onoare a reginei, Simona Lahovary, persoană susținută de doi vicepreședinți, Henri Catargi, mareșalul palatului, și de doamna Zănescu[39]. Din comitetul executiv al instituției făceau parte și doamnele Izvoranu, Gr. N. Filipescu și Catargi[40]. Societatea „Invalizii de război" s-a bucurat de sprijinul necondiționat al ministrului de Război, Vintilă Brătianu[41]. Din inițiativa acestuia a fost pusă la dispoziția societății o clădire unde se puteau adăposti 70 de invalizi. Din ordinul reginei, clădirea inițială, aflată pe un teren al Ministerului de Război în zona Socola, a fost mărită prin construirea unor barăci din lemn, unde erau cazați invalizii. Aceștia primeau o soldă pentru serviciile prestate în folosul statului – cizmărie, tâmplărie, croitorie etc.

Problema refugiaților din orașul Iași a fost omniprezentă pe toată perioada 1916-1918. Încă din luna decembrie a anului 1916, Regina Maria a acordat o

---

[34] *Dare de seamă asupra încheierii activității Societății „Ocrotirea orfanilor de război" prezentată Majestății Sale Regina Maria de către principesa Olga M. Sturdza*, Iași, 1936, p. 10-13.

[35] ANIC, fond Casa Regală. Regele Ferdinand, dosar nr. 4/1917, f. 1-3.

[36] „Decret privitor la recunoașterea calității de persoană morală societății «Invalizii de război»", în MOf, nr. 197, 18 noiembrie 1917, p. 123.

[37] Numirea în funcția de președinte onorific a societății al prințului moștenitor era o măsură de a crește simpatia supușilor față de casa regală. Tot în această direcție, regina Maria a insistat trimiterea acestuia pe front, pentru a fi mai aproape de soldați, spre nemulțumirea regelui Ferdinand.

[38] Dr. I. D. Ghiulamila, *Opera de asistență și reeducație a invalizilor de război în România, 1917-1924*, București, f.e., 1924, p. 18-19.

[39] *O vizită la „Invalizii de război"*, în „Mișcarea", 13 septembrie 1917, p. 2.

[40] Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 102.

[41] „România", 18 octombrie 1917, p. 1.

atenție deosebită acestei probleme, mai ales în urma catastrofei feroviare de la Ciurea, în care au pierit sute de oameni. Din inițiativa suveranei, s-a constituit Societatea Refugiaților, ajutată în calitate de vicepreședinți de Maria Balș, mitropolitul Pimen și de Alexandra Filitti[42]. Din comitetul executiv făceau parte industriașii Jean Chrissoveloni și Aristide Blank, precum și miniștrii liberali I. G. Duca, Gh. Gh. Mârzescu și Alexandru Constantinescu[43]. Implicarea reginei a avut un rol secundar, de susținere și completare a statului român, care prin intermediul Primăriei din Iași s-a ocupat de plasarea refugiaților.

Cu banii obținuți din donații și cu ajutoarele din partea guvernului erau construite aziluri și cantine pe teritoriul neocupat pentru refugiații incapabili să-și asigure cele necesare traiului zilnic. Astfel, pe moșia Olgăi Sturdza, din satul Păunești de lângă Iași, a fost construit un local pentru 113 copii, un azil pentru bărbați la Miroslava, iar la școala din comuna Tăușești elevele se ocupau de menajul acestor instituții. În Iași, în laboratorul de anatomie al Universității și în clădirea Școlii de Arte și Meserii erau construite două aziluri pentru refugiații cu diverse probleme de sănătate. Într-o cameră a localului Reuniunii Femeilor Române s-a deschis un atelier de rufărie, unde peste 25 de femei refugiate spălau uniformele soldaților, fiind remunerate pentru serviciile prestate[44].

Acțiunile autorităților și inițiativele private nu au rezolvat problema refugiaților din Iași, pentru că nu existau date clare cu privire la numărul și profesia acestora. Mai mult decât atât, societatea Reuniunea Femeilor nu dispunea de fondurile și personalul necesar pentru a face față numărului mare de refugiați de toate vârstele. Refugiații care aveau diverse boli au fost cazați în aceleași spații cu cei care nu fuseseră afectați de febra tifoidă, provocând extinderea molimelor. De asemenea, spre finalul anului 1917, statul nu a mai putut aloca sume mari de bani pentru ajutorarea acestora, iar în lipsa fondurilor Societatea Reuniunea Femeilor Române nu și-a desfășurat activitatea în condiții optime.

Pentru ajutorarea bolnavilor civili, uneori și a soldaților, în Iași au fost amenajate spitale în clădirile unor școli, fie în cadrul unor instituții private, care din punct de vedere constructiv permiteau instalarea facilităților medicale. Sălile de clasă au putut fi repede transformate în saloane pentru bolnavi, dar probleme greu de surmontat s-au ivit în cazul sălilor de chirurgie, din cauza lipsei aparaturii corespunzătoare.

Clădirile școlilor transformate în spitale pe perioada războiului fuseseră rechiziționate de primăria Iași înainte de sosirea tuturor refugiaților în Iași. Numărul mare de bolnavi, deopotrivă civili și militari, a făcut ca spitalele existente să devină insuficiente: Sf. Spiridon, Caritatea, Spitalele Militar, Israelit și Gregorian[45]. În primele luni ale anului 1917, în Iași și în zonele din jurul noii

[42] *Asistența refugiaților. Opera Regina Maria*, în „Mișcarea”, 21 mai 1917, p. 2.

[43] Alin Ciupală, *op. cit.*, p. 103.

[44] „România”, 10 februarie 1917, p. 1.

[45] Ion Agrigoroaiei, *Mărăști, Mărășești și Oituz – 100 de ani. Reflecții în presa vremii*, Iași, Editura Alfa, 2017, p. 145.

capitale funcționau peste 30 de spitale și săli de triaj. O listă a principalelor spitale ieșene din perioada refugiului a fost realizată de N. A. Bogdan (vezi tabelul 1)[46].

Tabelul 1. Lista principalelor spitale ieșene din perioada refugiului

Nr. spitalului	**Clădirea**	**Strada**
Nr. 3	Școala Profesională Sf. Sava	Str. Costache Negri
Nr. 38	Clădirea nouă a Facultății de Medicină	Str. Universității
Nr. 59	Școala primară Vasile Alecsandri	Str. Lt. Haralambie
Nr. 106	Institutul gregorian	Str. Cuza Vodă
Nr. 120	Liceul Internat Oltea Doamna	Str. Muzelor
Nr. 141	Notre Dame de Sion (spital francez)[47]	Str. Cuza-Vodă
Nr. 263	Spitalul Militar	Str. Copou
Nr. 264	Epitropia Sf. Spiridon	Str. I. C. Brătianu 144
Nr. 265	Spitalul Israelit	Str. Elena Doamna
Nr. 266	Liceul Național (Crucea Roșie)	Str. Academiei
Nr. 267	Liceul Internat	Str. Toma Cozma
Nr. 268	Mănăstirea Frumoasa	Mănăstirea Frumoasa
Nr. 269	Spitalul de copii „Caritatea”	Str. 40 de Sfinți
Nr. 270	Pavilioanele de izolare ale Epitropiei Sf. Spiridon	Str. Universității
Nr. 271	Seminarul Catolic	Str. Comănescu
Nr. 272 și 103	Seminarul Ortodox Veniamin Costache	Str. Lozonschi
Nr. 274	Localul vechi al Facultății de Medicină	Str. Universității
Nr. 276	*Ospiciul de alienați de la Socola*	Str. Socola
Nr. 321	Școala primară de fete	Str. Mitropoliei
Nr. 416	Școala primară de fete „Elena-Doamna”	Str. Muzelor
Nr. 422	Cazarma Regimentului XIII de Infanterie	Str. Copou
Nr. 423	Pensionul Notre Dame de Sion	Str. Vasile Stroescu
Nr. 424	Societatea israelită „Cultura”	Str. Gh. Mârzescu
Nr. 425	Societatea de gimnastică	Str. Școalei de Arte
Nr. 426	*Lazaretul de convalescenți*	Str. Luțescu
Nr. 427	Școala Normală „Vasile Lupu”	Str. Copou

[46] N. A. Bogdan, *Iașul. Leagăn al unirii neamului românesc. 1916-1918. Reminiscențe și însemnări*, ediție îngrijită de Liviu Papuc și Olga Iordache la inițiativa prof. Ion Agrigoroaiei, cu o prefață de Mircea Platon, Iași, Convorbiri Literare, Timpul, 2018, p. 52-53.

[47] Clădirea a fost folosită ca spital până în septembrie 1918, când au fost reluate cursurile Institutului de fete (AN-Iași Iași, fond Institutul Notre Dame de Sion, dosar 2/1918, f. 21).

Nr. 428	*Lazaretul convalescenților*	Comuna Copou
Nr. 429	Spitalul convalescenților. Mănăstirea Cetățuia	Mănăstirea Cetățuia
Centrala invalizilor	Curtea Mănăstirii Golia	Mănăstirea Golia
Săli de triaj	Gara centrală	Gara centrală
Infirmeria	Gara centrală	Gara centrală
Spital mobil nr. 7	Mănăstirea Galata	Mănăstirea Galata
Spitalul de izolare	„Vila Greierul”	Com. Bucium

Războiul aducea și o tipologie nemaiîntâlnită a rănilor provocate de noile arme utilizate de inamic[48]. Soldații din familiile înstărite se bucurau de un tratament preferențial, comparativ cu ceilalți combatanți. De exemplu, soldatul Radu Rosetti, rănit la picior cu un glonț de mitralieră, a fost adus în Iași în spitalul de la Notre Dame de Sion, unde, după ce i s-a făcut o radiografie, i s-a administrat morfină și apoi a fost operat de către renumitul medic francez E. Sorel. Imediat după operație, bolnavul era mutat într-un salon, unde era îngrijit de infirmiera Marioara Ventura[49]. În pofida zvonurilor care o vizau din cauza meseriei, fosta actriță îi schimba soțului lenjeria și pansamentele, arătându-se devotată. Într-una din zile, bolnavul a fost vizitat de regina Maria și de către regele Ferdinand, care i-au oferit în dar țigări. Datorită relației de familie cu Barbu Știrbey, Radu Rosetti s-a bucurat astfel de un tratament preferențial, caz cu totul izolat în Iașul supraaglomerat. În spitale se resimțea lipsa de medicamente, a mijloacelor de încălzire și chiar de medici și asistente. Acțiunile doamnelor din înalta societate nu aveau cum să surmonteze imensul deficit, indiferent de gradul de implicare: „[...] femeile – consemna Yvonne Blondel –, care se dedicau misiunii umanitare de îngrijire a soldaților fără ca măcar să aibă mijloacele de a duce la bun sfârșit, au cu atât mai multe merite”[50].

În spitalele din noua capitală, viața se desfășura după un anumit tipar și avea propriul ritm. Dimineața, bolnavii primeau micul dejun, format dintr-o felie de pâine neagră cu gem, la care se adăuga o cană de ceai îndulcit, foarte așteptat de bolnavi: „Solemn, Neagu [ajutorul de bucătar] aducea după noi ca pe niște sfinte moaște cele cinci kilograme de zahăr”[51]. Apoi, urma sosirea în saloane a medicilor însoțiți de asistente, care consultau pacienții; în funcție de

[48] Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, vol. I, *De la mobilizare până la pacea din București*, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, 1926, p. 46.

[49] Ion Manolescu, *Amintiri*, prefață de Tudor Teodorescu-Braniște, București, Editura Meridiane, 1962, p. 152.

[50] Yvonne Blondel, *Jurnal de război: 1916-1917. Frontul sudic al României*, traducere de Rodica Zagăr, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. 91, 129.

[51] Ecaterina Fulmen, *op. cit*., p. 119.

rezultatele acestor investigații, unii erau duși la chirurgie, iar alții erau pansați sau trimiși la radiografie. Până la masa de prânz, bolnavii primeau vizite din afară, fie de la familii, fie de la doamnele din înalta societate, care le aduceau diverse alimente și le citeau; „cititul pentru răniții mei este ca mângâierea ce-s bomboanele pentru copii”[52]. Alimentele aduse răniților erau procurate foarte greu din fonduri proprii de către aceste doamne. Yvonne Blondel nota în caietul ei de însemnări, după ce efectuase vizita zilnică într-unul din spitalele din Iași: „Azi dimineață, după ce m-am întors acasă de la spital și am mâzgălit aceste însemnări, am plecat din nou la pescuit de provizii. Acest sport nu este ușor deoarece magazinele sunt goale și închise iar piețele inexistente”[53]. Altfel, prânzul bolnavilor era destul de sărăcăcios, format în special din cartofi, fasole și alte legume, iar carnea era un aliment foarte rar. Timpul petrecut până la cină era destinat activităților de relaxare, dintre care fumatul era cea mai des întâlnită printre cei aflați în spitale.

În sprijinul corpului medical românesc au sosit misiuni sanitare din statele aliate: „Diferite misiuni sanitare franceze, engleze și ruse s-au stabilit la Iași și începură a da imediat un prețios concurs armatei și populației nevoiașe”[54]. Mulți dintre membrii acestor misiuni și-au pierdut viața în Iași din cauza tifosului exantematic, în frunte cu prestigiosul doctor Jean Clunet, de la spitalul de campanie organizat la Vila „Greierul”. Există însă și un exemplu contrar din partea unui aliat. Spre deosebire de medicii francezi și englezi, care s-au implicat în spitalele românești, misiunea sanitară rusă a fost aproape absentă, nota I.G. Duca:

> [...] în tot acest răstimp nu am văzut, nu am simțit nici un ajutor, nici o milă de la ruși. Spitalele lor continuau să conviețuiască fără compătimire, fără vreo apropiere sufletească cu spitalele noastre [...]. În urma intervenției Reginei Maria, Țarina și Împărăteasa Mamă au trimes rufărie și material sanitar, dar atâta tot[55].

Venirea surorilor de caritate în spitale alina suferințele răniților, dar constituia și un prilej de stabilire a unor relații strânse, uneori discutabile. Războiul a produs o schimbare a conceptului de moralitate, iar o mare parte dintre tinerele voluntare din spitale participau la activități blamate de societate până atunci:

> [...] sunt câteva domnișoare de considerație, de familie bună, sanitare benevole, care n-au să se facă medice, nici surori de caritate, de meserie. Atunci? [...] Nu înțeleg prezența lor la examinarea bolnavilor din secțiunea căilor urinare. Iată de ce m-am simțit mai mult decât jenat[56].

---

[52] Neli Cornea, *op. cit.*, p. 52.

[53] Yvonne Blondel, *op. cit.*, p. 139.

[54] AN-Iași, fond N. A. Bogdan, f. 88.

[55] I. G. Duca, *Memorii*, vol. III, p. 158, ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 158.

[56] Vasile Th. Cancicov, *op. cit.*, p. 416.

Nu este mai puțin adevărat că unele surori de caritate s-au îndrăgostit de bolnavii de care aveau grijă. Este foarte cunoscut cazul Arabellei Yarka, care a trăit un răvășitor zbucium sufletesc între loialitatea față de soț, Carol Davila, și dragostea pentru un ofițer internat într-un spital ieșean. Până la urmă, tânăra femeie a cedat avansurilor, iar la finele războiului s-a căsătorit cu el.

Periodic, regina, alături de organizațiile binefacere, îndemna populația Iașului să contribuie la acțiunile de ajutorare a celor nevoiași. Una dintre cele mai importante asociații era filiala ieșeană a Crucii Roșii, aflată sub conducerea principesei Maria Moruzi. Imediat după mobilizarea armatei în război, ea lansa un apel către populația Iașului, prin care îi îndemna pe cetățeni să ajute în opera de binefacere „silințele acestei instituții și a spori pe cât vor putea mijloacele ei [...], Societatea știind să prețuiască deopotrivă darul bogatului și obolul celui sărac”[57]. Organizația dorea să strângă obiecte și bani, orice putea fi utilizat în susținerea războiului.

Observăm în Iași un număr mare de voluntari, inclusiv minori, care și-au manifestat intenția de a ajuta acțiunile Crucii Roșii. Foarte mulți părinți din Iași, în general refugiați, și-au dat acordul ca fiii, respectiv fiicele lor să facă parte din această organizație. Erau dovezi ale unui patriotism indiscutabil, însă și o modalitate de a asigura subzistența minorilor, pentru că membrii și voluntarii Crucii Roșii aveau o serie de beneficii: mese zilnice, îngrijire medicală și adăpost.

Crucea Roșie, filiala Iași, s-a implicat în opera de ajutorare a răniților din noua capitală a țării. Membrii au desfășurat o activitate complexă în sprijinul soldaților de pe front, cărora le-au trimis pachete cu alimente de primă necesitate și corespondența personală[58]. Măsurile s-au extins și asupra orașului Iași, copleșit de foarte mulți oameni nevoiași. Pentru realizarea activităților, Crucea Roșie avea la dispoziție donații provenite în cea mai mare parte de la persoane particulare. Sumele donate erau destul de reduse, între 10 și 20 de lei, însă sumele mici de bani au fost compensate de numărul mare de donatori.

Familia regală, prin persoana reginei Maria, a contribuit la strângerea de fonduri inițiată de Crucea Roșie. Donațiile familiei regale nu s-au rezumat doar la bani, ci și la diverse obiecte acordate celor nevoiași[59]. Acest exemplu a fost urmat de alte doamne din înalta societate, dar și de către persoane civile din Iași. Chiar și în perioada neutralității, donațiile regale s-au ridicat la suma de 3.000.000 de lei[60]. Semnificativ, deși era refugiată în Iași, familia regală a trimis

[57] AN-Iași, fond N. A. Bogdan, *Iașul, leagăn al unirii neamului românesc. Amintiri și însemnări din 1916-1918*, f. 74-75; I. I. Simionescu, *Dați ajutor!*, în „Neamul Românesc”, 19 ianuarie 1917, p. 2.

[58] AN-Iași, fond Societatea de Cruce Roșie Iași, dosar nr. 1/1913-1918, f. 14.

[59] Regina Maria a acordat instituției suma de 1.200.000 de lei pentru ajutorarea familiilor nevoiașe din Iași (Radu Tudorache, *Exilul de la Iași și succesul rezistenței. De la campanile de strângere de fonduri la activitatea societăților de binefacere a spitalelor și orfelinatelor*, în „Historia Special”: *1916-1918 România în refugiu*, anul VI, nr. 18, martie 2017, p. 33).

[60] *Efectul moral și material al ultimelor donațiuni regale*, în „Ilustrațiunea”, nr. 10, din octombrie 1916, p. 154.

suma de 20.000 de lei pentru ajutorarea săracilor din provinciile aflate sub stăpânirea Puterilor Centrale: Buzău, Pitești, Târgu Jiu, Craiova, Brăila etc.[61]

Pentru vizibilitate și promovarea modelului, acțiunile de binefacere ale familiei regale erau foarte mediatizate în presă, multe imagini publicate ilustrând-o pe regină însoțită de unul dintre copii în spitale în jurul răniților[62]. Propaganda vizuală, inițiată încă din perioada neutralității, sublinia implicarea familiei regale în acțiuni de binefacere și de ajutorare a populației[63]. Pe lângă donațiile și prezența aproape constantă în jurul răniților, regina Maria organiza diverse spectacole în spitalele din Iași pentru moralul și binedispunerea acestora. De pildă, cu ocazia Crăciunului din 1916, familia regală organiza un spectacol de muzică populară în spitalul Seminarului Catolic din Iași. Prezent la această serbare, N. Iorga a ținut un discurs emoționant în care a evidențiat curajul și tăria soldaților români[64].

Serviciul sanitar al armatei române

Acordarea asistenței sanitare în spitalele de război sau direct pe front nu a constituit un element de noutate al Primului Război Mondial, ci s-a înscris în tradiția implicării femeilor în război. În cazul armatei române refugiate în Moldova, cu precădere la unitățile militare din jurul Iașului, asistența sanitară a fost furnizată fie de servicii medicale specializate, fie de către camarazi, în mod spontan. Asistența sanitară era asigurată atât individual, prin acordarea unor tratamente medicamentoase și chiar chirurgicale soldaților, în funcție de boala acestora, cât și colectiv, prin adoptarea unor măsuri de profilaxie și igienă, care să împiedice apariția și extinderea bolilor. Îmbolnăvirea unor soldați a dus la instituirea unor măsuri severe de igienă, în condițiile în care mizeria era considerată principala cauză a apariției și dezvoltării bolilor, în special a tifosului exantematic și a febrei tifoide. Principalele măsuri înscrise în politica de profilaxie a serviciului sanitar român, în strânsă legătură cu diverse instituții de binefacere și asistență medicală, erau legate de transportarea bolnavilor și aprovizionarea mai eficientă cu medicamentele necesare și alimentația aferentă.

În timpul epidemiilor de tifos și febră tifoidă din perioada ianuarie-mai 1917 au fost intensificate măsurile de profilaxie, impunându-se noi dispoziții: deparazitarea echipamentelor, construirea unor carantine în spatele frontului, internarea bolnavilor doar în spitalele de contagioși etc. De asemenea, se recomanda soldaților spălarea permanentă a mâinilor, abstinența sexuală și construirea latrinelor la distanță mai mare de trupe.

---

[61] Alexandru Mihăilescu, *Darul Majestății sale Regina*, în *Calendaru de Războiu al ostașilor români*, din 1918, p. 165.

[62] Eugen Lovinescu, *Jalnica Moldovei întâmplare*, în „Lectura pentru toți. Magazin ilustrat lunar", nr. 4, din martie 1919, p. 209.

[63] „Ilustrațiunea", 15 noiembrie 1915, p. 15.

[64] *Serbarea de la localul Seminarului catolic. Cuvântarea d-lui N. Iorga*, în „Neamul Românesc", 26 decembrie 1916, p. 2.

Pe front, asistența medicală era realizată în permanență de membri ai Serviciului Sanitar Român[65]. Acesta era alcătuit din spitale mobile, ambulanțe divizionare cu coloane de brancardieri și servicii sanitare regimentare[66]. Diviziile de cavalerie dispuneau de câte două ambulanțe, fiecare cu câte două secții, pe când infanteria avea 15 ambulanțe, 15 spitale mobile cu câte două secții, cu o coloană de reaprovizionare și una de rezervă de brancardieri[67]. Coloanele de brancardieri aveau la dispoziție 10-15 automobile și trăsuri de rechiziție prin care efectuau transportul răniților către centrele de prim ajutor. Spitalele mobile aveau atașate, pe lângă diverse secții pentru tratarea răniților, și o secție veterinară cu rolul de a trata caii soldaților[68].

Unitățile militare dispuneau, în unele zone bine blindate, de posturi de prim ajutor, și de posturi chirurgicale, trenuri sanitare (care transportau răniții în spitale civile) și chiar de trenuri dotate cu băi, unde se efectua deparazitarea soldaților. Fiecare regiment sau batalion dispunea de o trăsură de medicamente și pansamente, de un samar, cal care putea transporta în spate întreaga încărcătură, și de o trăsură pentru transportul răniților. La rândul său, fiecare soldat era obligat să aibă mereu asupra lui un document de identitate, un bilet de rănit și un pachet de pansament, elemente necesare pentru identificarea combatantului în cazul decesului sau pentru tratarea acestuia pe câmpul de luptă, în cazul unor răni superficiale[69].

Personalul sanitar de pe front și din spitalele de campanie era alcătuit din medici, farmaciști, infirmieri, veterinari, brancardieri și voluntari. În funcție de necesitățile unităților militare și de pregătirea lor, medicii erau repartizați la diverse regimente. În timpul confruntărilor militare, răniții primeau ajutor imediat din partea brancardierilor, care îi transportau mai apoi la centrele de prim ajutor[70]. Aceste posturi erau, în general, construite la maxim 2 km de linia de foc[71]. Distanța putea să difere de la un caz la altul, în funcție de suprafața terenului, de apropierea față de o cale de acces și chiar de intensitatea luptelor. Au fost situații în care astfel de centre au fost construite la distanțe mai mari, de 5-6 km, îngreunând acordarea asistenței medicale necesare[72].

În schimb, trăsurile ambulanțe și camioanele sanitare erau mai aproape de linia focului. În ele se realiza un triaj al răniților și, în funcție de gravitatea vătămărilor, ei erau apoi transportați fie la centrele de prim ajutor, fie în spitalele

[65] Medic general de divizie dr. I. N. Antoniu, *Organizarea și funcționarea sistemului sanitar militar*, București, Tipografia Marelui Stat Major, 1922, p. 54-55.

[66] *Ibidem*, p. 54.

[67] *Ibidem*, p. 56-57.

[68] *Ibidem*, p. 58-60.

[69] Medic col. dr. Vasile Popovici, lt. col. Gheorghe Popovici, *Cunoștințe elementare despre serviciul sanitar în campanie*, Câmpulung Muscel, Tipografia și Librăria N. Vlădescu și fiii, 1926, p. 74-75.

[70] Medic general de divizie dr. I. N. Antoniu, *op. cit.*, p. 59-60.

[71] Medic col. dr. Vasile Popovici, lt. col. Gheorghe Popovici, *op. cit.*, p. 94-95.

[72] *Preoți în lupta pentru făurirea României Mari*, volum de documente întocmit de Gheorghe Nicolescu, Gheorghe Dobrescu, Andrei Nicolescu, București, Editura Europa Nova, 2000, p. 159-160.

mobile. Ultimele erau amplasate la distanțe mai mari de front, la 12-15 km, iar în cazul în care rănile soldaților necesitau o internare mai mare de 30 de zile, aceștia erau transportați în spitalele civile din Iași și Bacău, fie în spitalele unor organizații de binefacere[73].

Echipele mobile formate din medici, asistente și brancardieri cercetau după fiecare confruntare terenul unde se defășurase bătălia. Răniții găsiți erau duși la centrele de prim ajutor pentru a fi tratați, iar cei care nu prezentau semne vitale erau supuși unor teste pe câmpul de bătălie pentru a putea fi declarați cu certitudine decedați. Morții erau identificați apoi după livretul militar, iar după ce erau dezbrăcați până la cămașă și izmene, erau îngropați în gropi comune, în general în locul unde au fost găsiți. În cazul în care erau locuințe sau ape prin apropiere, erau săpate alte gropi, în spații necirculate. Cei care deținеau rangul de ofițer erau îngropați separat. Bunurile decedaților, după ce erau înregistrate, erau trimise familiei, iar armele acestora către depozitele militare din împrejurimi.

Condițiile de front terifiante se regăsesc în descrierile combatanților, deseori moartea camarazilor fiind surprinsă prin amănunte macabre:

> [...] un caporal amestecat cu pământ și scos închircit dintr-o groapă de obuze, răcnea într-una între doi brancardieri care-l duceau pe o targă și abia se depărtase la 50 de metri de tranșee că o ghiulea căzută în mijlocul lor i-a aruncat pe toți trei în toate părțile. O mână smulsă din umeri rămăsese agățată de creanga unui copac, cu degetele îndreptate spre inamic ca și cum ar comanda înainte!... era mâna caporalului[74].

În pofida propagandei care glorifica eroismul morții pe front, imaginile cadavrelor aveau inevitabil un impact emoțional puternic asupra soldaților, reflectat în însemnările acestora:

> [...] sunt corpuri singuratice întinse cu fața la cer sau cu nasul în pământ, talmeș-balmeș de cărnuri sfâșiate, de membre sucite, înțepenite sub rotogoalele intestinelor sărite afară din pântecile deschise. Un miros de sânge stricat înțeapă nările și contractă gâtlejul. Într-o groapă de obuz, câțiva soldați sunt întinși în locul unde au fost loviți, în mijlocul lor un ofițer ține mâna crispată pe carabină, ochii lui deschiși, nespus de mari sunt sticloși; o spumă roșiatică i s-a închegat în jurul buzelor [...]. Nu departe zăresc un picior smuls. Caut trunchiul căruia îi aparține și îl găsesc lângă o stâncă. E trupul unui gornist[75].

Imaginile funebre surprindeau principala cauză a deceselor: mitralierele inamice. O parte dintre răni erau provocate de obuze, soldații fiind supuși unor

[73] Medic general de divizie dr. I. N. Antoniu, *op. cit*., p. 71-72.

[74] ANIC, fond Gheorghe Berdan, dosar nr. 1/1894-1918, *Pe drumul copilăriei mele spre bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz. Amintiri*, f. 94.

[75] Ion Dragu, *Campaniile anilor 1916-1918. Drumuri de sânge. Aspecte de ansamblu, viziuni fugare, note răzleț și întâmplări din război*, București, Editura Librăriei H. Steinberg, 1918, p. 5-52.

intervenții chirurgicale, alții rămânând infirmi pentru totdeauna, însă mulți dintre ei își pierdeau viața.

Soldații răniți erau duși la punctele de prim ajutor în funcție de gravitatea rănii. De promptitudinea acestui serviciu depindea viața lor, dar când operațiunile militare erau încă în desfășurare, brancardierilor le era foarte greu să intervină. Finalul luptei aducea întotdeauna un lung șir de răniți spre centrele de prim ajutor aflate în proximitatea terenului de luptă: „[...] un lung alaiu de răniți înseamnă cărarea spre postul de prim ajutor. Unii merg pe jos, alții răniți mai ales la picioare și-n burtă sunt coborâți la vale cu nespusă încetineală, lungiți pe tărgi”[76].

Spitalele de pe front erau împărțite în mai multe categorii: spitalele „Regina Maria”, spitale mobile divizionare, iar la acestea se mai adăugau și secții chirurgicale. În memoriile soldaților nu găsim informații cu privire la tipul de spital în care au fost internați, ei în general rezumându-se la prezentarea condițiilor din unitățile sanitare. Camille Lohan descria un astfel de spital de militar din apropierea sediul Armatei II:

> [...] era instalat în vechea curte boierească, cu încăperi destul de mari având, în fiecare zi, alți musafiri ce-i trimiteau pe front. La început nu erau prea mulți răniți, însă cu timpul nu se mai găsea loc vacant. [...] Orele de pansament erau un adevărat canon căruia ne supuneam cu resemnare[77].

În astfel de spitale nu erau internați doar soldații răniți, ci și cei care contractaseră anumite boli, dintre care amintim pneumonia, degerăturile, iar de la începutul anului 1917 tifosul exantematic și febra tifoidă. Ultimele două s-au manifestat cu precădere în jurul Iașului și au făcut mii de victime. În spitalele militare care încercuiau orașul au fost construite băi cu cuve pentru deparazitarea soldaților. Ei erau obligați să își spele uniforma măcar o dată pe lună, după ce o treceau în prealabil prin cenușă, care avea menirea de o omorî păduchii. Posibilitatea de îmbăiere era scăzută, din cauza lipsei de dotări. Formate exclusiv din scânduri, fără niciun mijloc de încălzire, băile erau ocolite de soldați din cauza frigului și a apei reci. Pentru a se evita transmiterea maladiilor în Iași, cei care doreau să intre în oraș erau obligați să se vaccineze la punctele de trecere, dar serul avea un efect discutabil în lipsa unor condiții igienice și a unei alimentații corespunzătoare.

Activitatea serviciului sanitar de campanie a fost completată de implicarea infirmierelor voluntare, aflate sub strânsa coordonare a reginei Maria. La începutul conflagrației, România dispunea de 20 de trenuri sanitare și de 13 improvizate[78],

---

[76] Maior Teodor Radu, *Vânătorii de Munte 1916-1919. Înființarea, pregătirea și luptele lor*, București, Tipografia Viitorul, 1921, p. 21.

[77] Camille Lohan, *Din timpul viforniței. Urme neșterse din sufletul unui fost ostaș. 1916-1918*, București, Editura Lupta, 1928, p. 113.

[78] C. Săndulescu, *Istoria serviciului sanitar al armatei române în campania 1916-1919*, vol. II, f.e., București, 1940, p. 186.

unele dintre ele fiind cedate aliaţilor ruşi, însă acestea au fost înlocuite cu cele capturate de la germani. Într-un ordin al regelui Ferdinand din 1916 se preciza:

> [...] pentru o mai bună conducere a gospodăriei trenurilor sanitare, de care medicii şi personalul sanitar nu au timp a se ocupa, hotărăsc să se ataşeze fiecăruia din aceste trenuri câte o doamnă. Acest personal se va numi din doamnele ce se vor hotărî de Majestatea sa Regina[79].

În general, doamnele numite făceau parte din anturajul suveranei, iar fiecare dintre ele îşi manifestase dorinţa de a ajuta soldaţii de pe front.

Trenurile sanitare erau destinate transportului răniţilor la spitalele de campanie. Acestea puteau deplasa peste 300 de răniţi, însă de fiecare dată numărul era depăşit şi soldaţii erau nevoiţi să stea în spaţiile pentru bagaje pentru mai multe zile. Soldatul Dumitru Platon consemna în memoriile sale drumul cu trenul sanitar către Iaşi: „[...] ne îngrămădirăm într-un compartiment al unui vagon cl. III, unde mai erau patru convalescenţi şi cu noi patru făcea opt. Noaptea, ca să nu fiu lovit, am fost nevoit să dorm pe poliţa unde era depus bagajul”[80].

Ajunşi în Iaşi, soldaţii bolnavi erau transportaţi în spitalele improvizate din noua capitală a României

> [...] ducându-ne la spitalul Brâncovenesc ce era instalat în Seminarul Veniamin Costache. Aici nu ne-a primit zicând să aducem bilet de la infirmeria gării. Ne-am dus la infirmeria gării, acolo ne-a luat cam aspru, că de ce am părăsit trenul cu care venisem, apoi ne trimite la un tren pe care noi nu l-am nimerit[81].

Au fost multe situaţii în care soldaţii răniţi de pe front se plimbau pe străzile capitalei în căutare de hrană, pentru că autorităţile nu le asigurau cele necesare traiului.

Copiii în război

Copiii şi adolescenţii erau văzuţi, în mod natural, ca obligaţi să ia parte, în caz de nevoie, la efortul de război. Cei care şi-au trăit copilăria în vremurile tulburi ale conflagraţiei au fost obligaţi de context să se maturizeze mai repede şi să se adapteze la noile realităţi. În amintirile perioadei nu identificăm exemple de jocuri ale copiilor, deoarece majoritatea dintre ei erau pe străzi în căutare de hrană sau erau voluntari în spitalele din Iaşi. Anterior Primului Război Mondial, în spaţiul românesc nu identificăm prea multe exemple care să ateste implicarea copiilor în conflicte, lucru care însă nu presupunea automat o excludere a acestora.

---

[79] AMR, fond Marele Cartier General. Serviciul sanitar, dosar nr. 638/1916, f. 2.

[80] Dumitru Platon, *Jurnal de război 1916-1919*, ediţie îngrijită de prof. dr. Mihai Lostun, Piatra-Neamţ, Editura Cetatea Doamnei, 2017, p. 59.

[81] *Ibidem*.

Primele mențiuni cu privire la implicarea copiilor în efortul de militarizare a societății apăreau în timpul Războiului de Independență (1877-1878). Din inițiativa generalului Carol Davila, au fost organizate societățile „micii dorobanți", formate din copiii de la școlile primare din capitală, indiferent de originea lor socială. Ei purtau aceleași haine ca adulții și participau zilnic la diverse exerciții fizice, învățând poezii și cântece patriotice. În anul 1879, numărul lor ajungea la 600, iar ținuta a creat o adevărată modă printre bucureșteni[82].

Decizia Consiliului de Coroană de la Cotroceni de a angrena țara în război de partea Antantei pentru eliberarea teritoriilor naționale a adus în atenție și detașamentele de cercetași din toată țara[83]. La nivel mondial, Cercetășia are origini mai vechi, fiind creată în mod oficial în Marea Britanie de către lordul Robert Smyth Baden-Powell pe data de 22 februarie 1857, considerată și ziua internațională a organizației[84]. Crezul organizației a fost sintetizat de Baden-Powell în lucrarea *Aids to Scouting*, în care încerca să pregătească tinerii, prin diverse activități distractive în aer liber, să facă față oricăror provocări ale vieții[85]. Cercetășia a luat ființă în România din inițiativa profesorului Gheorghe Murgoci, care, în urma unei vizite în Anglia, a decis să organizeze la București asociații de tineri după model britanic. Profesor la Liceul Gheorghe Lazăr din București, Murgoci a creat o organizație de cercetași în interiorul școlii, el fiind și primul conducător al instituției. În 1913, frații Ioan Dem. Dimănescu și Grigore Berindei au înființat patru patrule de cercetași și au pus bazele Legiunii Cercetașilor Români[86]. Spre deosebire de Asociația „micilor dorobanți", acești tineri făceau parte din familii înstărite, astfel încât își permiteau procurarea din fonduri proprii a uniformelor de la Paris[87].

Din problemele întâmpinate de soldații români în cel de-al Doilea Război Balcanic, conducătorii cercetașilor au tras unele învățăminte, propunând ca atare pregătirea tinerilor în eventualitatea unui conflict armat. Aceștia trebuiau să aibă cunoștințe medicale, să gătească, să știe să aprindă focul și chiar să facă corturi[88].

Încă din primăvara anului 1914, a început procesul de organizare a cercetașilor cu vârste cuprinse între 11 și 18 ani. Sub comanda Marii Legiuni a Cercetașilor Români se aflau organizațiile județene, care, în 1915, întruneau peste

---

[82] Adrian–Silvian Ionescu, *Moda copiilor de-a lungul vremii*, în „Dorul", octombrie 2001, nr. 142, p. 12; idem, *Portretistica infantilă de studio – între statut social și arta fotografică*, în *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*, coord. Nicoleta Roman, București, Editura Nemira, 2015, p. 33-36.

[83] AN-Iași, fond Asociația Cercetașilor din războiul 1916-1919, dosar nr. 2 din 1916, f. 4.

[84] Ana Sterian, *Copiii eroi. Cercetășia din România*, în RI, tomul XXVII, 2016, nr. 3-4, p. 289.

[85] Robert Baden-Powell, *Cercetașii, un program de educație civică*, București, f.e., 1915, p. 34.

[86] Petre N. Pancu, *Ostaș în cinstea vitezei noastre armate. Pentru cercetașii României Mari*, București, f. e., 1928, p. 28; Bogdan Popa, *Copii la război...*, p. 64; idem, *Nicolae Iorga și „Cercetașii României"*, p. 197.

[87] Alexandru Daia, *Cercetășia la Liceul Lazăr,* în *Monografia Liceului „Gh. Lazăr" din București, 1860-1935*, București, f. e., 1935, p. 282.

[88] Gheorghe D. Mugur, Gabriel Ciurgea, *O școală de împuternicire. Cercetașii. Organizarea și starea actuală a cercetășiei în România*, București, f. e., 1916, p. 82.

12.000 de cercetaşi. Cea mai mare cohortă cercetăşească era cea din Bucureşti, numită „Păstorul Bucur", cu peste 1.800 de membri[89]. Deşi era formată din copii şi tineri, conducerea efectivă aparţinea principelui moştenitor Carol. Împreună cu fratele său, Nicolae, viitorul rege a contribuit la creşterea importanţei organizaţiei în România prin participarea la activităţile în aer liber desfăşurate de către aceasta. Popularitatea principelui în rândul tinerilor cercetaşi a crescut continuu pe toată perioada neutralităţii declarate, iar cererea lui din 15 august 1916 de a se implica în efortul de război al statului român a avut un impact deosebit în rândul acestora. Tinerii cercetaşi erau educaţi să iubească patria, regele şi să respecte credinţa ortodoxă[90]. În primele luni de război, cercetaşii au lucrat ca voluntari în Bucureşti, mulţi dintre ei fiind curieri, sanitari, agenţi de pază şi telegrafişti. După plecarea bărbaţilor pe front, cercetaşii i-au înlocuit în fabrici, gări şi în cantine.

De departe, cea mai importantă misiune a cercetaşilor în Bucureşti a fost avertizarea populaţiei cu privire la raidurile inamice:

> [...] nicăieri în lume Cercetăşia n-a avut o astfel de preocupare. Locuitorii capitalei nu ştiu că în toate ceasurile de noapte, pe lângă trăgătorii militari de la posturile de tragere sunt şi tineri şi copii cari, biruind somnul şi frigul pătrunzător al nopţilor de acum, privesc sus spre cer şi jos spre pământ, plini de griji pentru viaţa noastră a tuturor[91].

Iată ce nota cercetaşul Alexandru Daia în primele luni de război:

> Eu, ca şef militar, sunt trimis cu o echipă la rampa militară din Gara de Nord. Din acest loc, se îmbarcă zilnic numeroase unităţi militare. Doamne şi domnişoare de la Crucea Roşie, pe care le ajutăm în munca lor, distribuie soldaţilor băuturi răcoritoare, pachete cu alimente, ţigări şi diferite lucruri de care au nevoie şi pe care în graba lor nu le-au luat cu ei. Munca la rampa militară începe dis de dimineaţă şi se termină la apusul soarelui. Seara, în drum spre casă, ca orice cercetaş, atrag atenţia celor care nu respectă ordinul de camuflaj[92].

Entuziasmul răspândit în rândul cercetaşilor în primele luni de război a fost repede înlocuit cu teama şi deznădejdea, la mijlocul lunii noiembrie şi începutul lunii decembrie 1916 aceştia fiind obligaţi să se refugieze în Iaşi. Peste 200 de tineri au plecat spre Moldova, spre necunoscut. Ajunşi în Iaşi, cercetaşii erau obligaţi să se prezinte la sediul organizaţiei de la Liceul Internat din strada Toma Cozma[93]. În funcţie de specializările lor, tinerii erau repartizaţi ca voluntari în spitalele din jurul Iaşului[94] sau pe post de curieri pentru diverse instituţii ale statului[95]. Alexandru Daia a fost numit sanitar cercetaş în Târgu Frumos, la

---

[89] *Ibidem*, p. 85-100.

[90] AN-Iaşi, fond Asociaţia Cercetaşilor din războiul 1916-1919, dosar nr. 3/1938, f. 2.

[91] BAR, fond A. Saint-Georges, Asociaţia Cercetaşii României, CCXC/6 02308, f. 10-14.

[92] Alexandru Daia, *Eroi la 16 ani. Însemnările unui fost cercetaş*, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1981, p. 58.

[93] *Trăiască cercetaşii ieşeni*, în „Evenimentul", septembrie 1916, p. 2.

[94] AN-Iaşi, fond Asociaţia Cercetaşilor din războiul 1916-1919, dosar nr. 2/1935, f. 10.

[95] *Întrebuinţarea cercetaşilor în războiul actual*, în „Cercetaşul" din ianuarie 1916; *Cercetaşii în Moldova*, în „Mişcarea", 20 decembrie 1916, p. 1.

spitalul mobil al Corpului II Armată. Din cauza lipsei studiilor de specialitate, Daia a avut atribuții mai mult organizatorice, cu privire la completarea truselor medicale și realizarea listelor de inventar. În luna februarie 1971 a fost numit infirmier în spital, întrucât personalul medical al spitalului era depășit de numărul mare de bolnavi de tifos. Imaginea spitalului din memoriile tânărului cercetaș capătă note dramatice: „[...] în mijlocul răniților și al bolnavilor, în mijlocul păduchilor și al molimelor, cercetașii au muncit fără preget. Numai o minune sau poate călirea noastră a făcut ca cei mai mulți să scăpăm de urmările acelui flagel”[96].

Experiența a fost traumatizantă pentru tinerii care lucrau în spitale. Constantin Sapatino, voluntar în spitalul de la Hârlău, a asistat la niște scene care l-au marcat: „[...] nu mai erau anestezice. Li se dădea răniților cel mult o gură de alcool. Mi s-a întâmplat să leșin de mai multe ori, ținând câte un picior pe care doctorul îl secționa”[97].

Temperaturile foarte scăzute și lipsa combustibilului au dus la adoptarea deciziei tăierii copacilor din jurul Iașului. Sarcina a fost încredințată tinerilor cercetași, dar misiunea a fost realizată cu mult regret: „[...] ne era greu să tăiem acești copaci încărcați de atâta istorie”[98]. Se observa efectul educației primite în perioada neutralității. Alături de pregătirea fizică a tinerilor, promovarea sentimentelor naționale, de dragoste față de istoria poporului român – deci și grija pentru patrimoniu – jucase un rol important.

În primăvara anului 1917, peste 30 de cercetași au fost trimiși ca voluntari în grădinile de zarzavat din jurul Iașului, unde au lucrat alături de femeile din zonă. Astfel de sarcini, aparent ușoare, nu erau lipsite de importanță pentru stat, care se confrunta cu o penurie de alimente. Cercetașii reușeau să se acomodeze foarte bine la condițiile de viață precare din Iași, deși majoritatea dintre ei proveneau din protipendada bucureșteană.

Mulți dintre cercetași erau curieri și duceau telegrame de la Marele Cartier General din Iași către Armata II din Bacău și Armata I din Botoșani. Lipsa infrastructurii și a sistemelor de încălzire din trenurile românești făcea această misiune greu de realizat. Indiferent de activitățile desfășurate în perioada refugiului, tinerii cercetași și-au continuat activitatea școlară[99]. Acesta le-a permis ca la finalul conflagrației să se înscrie în învățământul superior.

Concluzii

Frontul de acasă a constituit o parte esențială în efortul de război al statului român din perioada 1916-1918. În spatele liniilor de conflict armat s-au desfășurat adevărate lupte pentru supraviețuire ale căror protagoniști – femeile, tinerii și copiii deopotrivă – au avut de înfruntat puternice stereotipuri sociale și cutume.

[96] Alexandru Daia, *op. cit*., p. 96.

[97] Constantin Th. Sapatino, *O viață cât un veac*, București, Editura Semne, 1997, p. 23.

[98] Alexandru Daia, *op. cit*., p. 111; *Activitatea cercetășească în timpul războiului*, în „Cercetașul”, III, București, nr. 1, iunie 1919, p. 11-12.

[99] Dan Alecu, *O școală în aer liber*, Constanța, f. e., 1927, p. 34.

În această situație, efortul de război al „frontului de acasă” s-a remarcat prin acțiuni de binefacere și de ajutorare atât a soldaților răniți, cât și a civililor. Protagoniștii „frontului de acasă” pot fi considerați combatanți în Primul Război Mondial, dar nu cu arma în mână, cu baioneta sau cu pușca, ci cu medicamente, îngrijire și suport sufletesc. În contextul mobilizării bărbaților la luptă, femeile au fost nevoite să asigure funcționarea normală a vieții din spatele frontului, compensând plecarea pe front a soților, părinților și a fraților. Putem observa un extraordinar sentiment de solidaritate, spirit de sacrificiu și voluntariat în toate categoriile sociale. Formele diverse de sprijin și mobilizare civică – strângeri de fonduri, donații de obiecte, voluntariat fizic – au încercat să suplinească lipsurile unui stat în degringoladă, nepregătit să susțină războiul, în absența susținerii militare, logistice și financiare din străinătate.

The Front behind the Front.
Health Care, Women and Children in World War I
(Abstract)

Keywords: First World War, Red Cross, Iași, orphans, Queen Maria, refugee.

The home front was an important part of the war effort of the Romanian state during the First World War. Behind the front there were real struggles to survive the wounded under the close coordination of Queen Maria. Under the auspices of the Red Cross, the National Society of Orthodox Women and Research, the work of helping orphans, the needy and injured in hospitals has had beneficial effects on the optimism of soldiers on the front and the civilian population.

Iași and surrounding areas have undergone a complete process of transformation, as most of the city’s schools and monasteries have been converted into hospitals. In these rooms, poorly equipped for such sanitary facilities, hygiene conditions were precarious and food and medication insufficient. The high society ladies who acted as volunteers in Iasi hospitals played an important role in maintaining the optimism of the injured.

In the new capital of the country, several charity actions were organized to raise funds to help refugees and war orphans. The money received from the Royal House, government, and private individuals were used to build orphanages and canteens for the needy. Thanks to these actions, the refugee population in Iași managed to survive and believe in the realization of the national ideal.

Pacea din București (1918) și chestiunea dinastică în România*

Claudiu-Lucian TOPOR**

După campania glorioasă din vara lui 1917, situația militară a României nu s-a schimbat semnificativ. Linia frontului nu se mișcase decisiv (breșa de la Mărăști fusese „reparată" tot de români, ca urmare a opririi ofensivei generalului Alexandru Averescu) și „blestemul" german părea că persistă. Continuitatea luptelor stătea sub semnul incertitudinilor. Totul ținea de coordonarea și sprijinul aliaților. Dar tocmai aici avea să vină catastrofa. Rusia țarilor se prăbușise militar sub loviturile necruțătoare ale bolșevicilor. Revoluția din octombrie 1917 îndepărtase de la putere guvernul condus de Alexandr Kerenski[1]. Armata uriașă a Rusiei imperiale se destrăma. Pretutindeni, pe frontul rusesc, domneau dezordinea și anarhia. Sovietele organizau reuniuni publice, manifestații de stradă. Pe acest fundal al prăbușirii, pacea fără anexiuni și contribuții devenise noul slogan. La Brest-Litovsk începuseră tratativele diplomatice ce au condus, în final, nu doar la ieșirea definitivă a Rusiei din ecuația războiului, ci și spre o încercuire a României de către inamici. În față rămăseseră liniile vrășmașilor, în spate anarhiștii ruși, aparent „doritori" de pace[2]. Dramatică situație pentru guvernul de la Iași! Veștile de pretutindeni apăreau de-a dreptul cutremurătoare. Soluțiile se împuținau de la o zi la alta. Rezistența dusă până la capăt (act de război ce implica riscul capitulării necondiționate) și pacea separată se profilau drept unice alternative. Greu de spus dacă ideea rezistenței eroice chiar a contat cu adevărat. Puține lucruri mai depindeau de soarta armelor. Diplomația a avut până la urmă câștig de cauză. Calea păcii a fost agreată. Nu doar de români, ci și de inamicii lor. Chestiunea se complică însă de acum înainte. Românii aveau în față o coaliție hotărâtă să profite până la capăt de conjunctura existentă. Incertitudinile s-au risipit curând, la fel ca și iluziile. Armistițiul și preliminariile păcii scoteau la lumină condițiile severe impuse de inamic.

---

* Textul a fost prezentat în forma unei comunicări la conferința internațională „Marea Unire a Românilor (1918). Istorie și actualitate", organizată la Iași, în perioada 22-24 martie 2018, de către Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza".

** Conf. dr. la Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, e-mail: claudiulucian@yahoo.com.

[1] Alexandr Fiodorovici Kerenski fusese al doilea prim-ministru al guvernului provizoriu din Rusia, înainte ca bolșevicii lui Lenin să obțină puterea.

Chestiunea dinastică apăruse episodic în evoluția tratativelor păcii cu România. Conținutul ei numai aparent făcea referire la „trădarea" lui Ferdinand, imaginea șablon în ochii inamicului german. Este drept, monarhul căzuse cu totul în dizgrația familiei de Hohenzollern, după intrarea României în război. Wilhelm al II-lea îi retrăsese gradele militare, onorurile și decorațiile. Însuși fratele Wilhelm (cel la care Ferdinand ținuse foarte mult) îi ștergea numele (al lui și al copiilor!) din lista membrilor Casei de Hohenzollern-Sigmaringen. Apropiaților chiar le-a interzis ca numele lui Ferdinand să mai fie pomenit[3]. Cu toate acestea, chestiunea n-a rămas simbolică. Și nici n-a depins doar de capriciile împăratului german, rănit în orgoliul propriu și mânat de gândul răzbunării. Ea s-a transformat într-un subiect de discuții între plenipotențiari și a oferit muniție pentru atacuri taberei adverse.

În coaliția Puterilor Centrale, numai Germania se opunea (invocând trădarea lui Ferdinand) menținerii dinastiei. Contele Ottokar Czernin[4] încearcă (în *Memorii*) să limpezească (într-un sens favorabil propriei imagini) cauza dinastiei, arătând că poziția Austro-Ungariei a fost de la început diferită[5]. Și nu doar că a fost diferită, dar însăși menținerea lui Ferdinand pe tronul României s-ar fi datorat concesiilor pe care Viena le-a smuls *in extremis* Berlinului:

> Germanii au fost de la început de părere că regele Ferdinand „trebuia să fie pedepsit pentru trădarea sa" și de aceea n-ar fi permis să se poarte tratative cu el. Din acest motiv și ca să se evite controversele sterile m-am înțeles întâi cu domnul Kühlmann ca asupra unui fapt stabilit și i-am comunicat că intrasem în legătură cu regele Ferdinand pe căi secrete. Corespundea acest procedeu pe deplin poziției paritare în interiorul alianței noastre, conform căreia oricine dintre contractanți era îndreptățit să acționeze după propria judecată și se obligă doar să informeze puterea aliată asupra acțiunii sale[6].

Czernin justifică aici, desigur, misiunea secretă a colonelului baron von Randa, fostul atașat militar în România, venit la Iași intempestiv, direct de pe frontul bucovinean. În timpul când germanii negociau la Focșani, prin mijlocirea generalului Kurt von Morgen, condițiile de armistițiu, Austro-Ungaria inițiase în secret tratative în vederea păcii. Randa venise la Iași pe la mijlocul lui ianuarie 1918 ca să discute „chestia dinastică" cu Ion I. C. Brătianu și cu prințul

[3] Ion Bulei, *Bunul nostru rege: Ferdinand*, București, Meteor Publishing, 2017, p. 127.

[4] Originar din Boemia, unde a studiat Dreptul la Universitatea Germană din Praga, Ottokar Czernin a urmat cariera diplomatică. A fost ultimul plenipotențiar al Austro-Ungariei la București înaintea intrării României în război. În timpul tratativelor păcii de la București a ocupat o vreme portofoliul Externelor.

[5] Generalul Ludendorff i-a scris lui Bussche la Berlin că, potrivit surselor lui de încredere, silința Austro-Ungariei mergea într-acolo ca să păstreze dinastia română și să încheie cu România o alianță după semnarea păcii. Vezi Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), R. 22862. Kommissionsakten Brest-Litowsk, Bukarest. Telegramă din Berlin, 4 martie 1918: Der k. Unterstaatssekretär an Friedensabordnung, Bukarest.

[6] Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, verlegt bei Ullstein, Berlin u Wien, 1919, p. 354-355.

Barbu Știrbey[7]. S-a stabilit atunci (în contrapartidă la ceea ce aflase mai înainte de la germani Iancu Mitilineu) că Austro-Ungaria va asigura dinastiei tronul și va garanta participarea, la tratativele păcii, a tuturor statelor beligerante, cu care România se afla pe picior de război. Oferta austriacă (una ademenitoare) rămânea valabilă numai pe termen scurt. Împăratul Carol I arătase clemență față de Ferdinand, dar concesiile încetau, câtă vreme regele nu înainta o propunere de pace. Atitudinea Austro-Ungariei naște însă întrebări. De unde această schimbare în chestiunea dinastică? Czernin își dorea la fel de mult să smulgă pacea, pe cât voia să o obțină și secretarul de stat von Kühlmann[8]. Demarcația apare în proiectarea viitoarei României. Atât Austro-Ungaria, cât și Germania sperau că sfârșitul războiului va aduce cu sine refacerea vechilor legături de prietenie. Războiul schimbase însă realitatea de odinioară. Pe tronul țării (socotită învinsă) nu se mai afla regele Carol I. Germanii considerau că Ferdinand se dovedise loial politicii Brătienilor și nu putea să mai fie reabilitat. Cu toate că ei priveau cu suspiciune tot ceea ce se întâmpla la Iași, guvernul regelui reprezenta (măcar formal) singura autoritate legală. La Iași funcționa autoritatea legitimă a țării, singura cu care se putea negocia. Firește că pacea nu s-ar fi încheiat cu guvernul național condus de Brătianu, cabinetul care declanșase războiul. Era nevoie de un alt guvern, nu însă obligatoriu și de un alt rege.

Planuri de pace se urzeau în tot acest timp și la București. Mai mult decât la Iași, unde ieșirea din război echivala cu o adevărată catastrofă, chestiunea dinastică s-a dezbătut în împrejurări ce țineau de încheierea păcii. Administrația germană observase cum refacerea influenței de dinainte de război depindea mult de cooperarea partidelor. Un rege slab (precum era văzut Ferdinand) n-ar fi ajutat la nimic. S-ar fi încurajat abdicarea acestuia, fără însă ca chestiunea să devină presantă. Presantă cu adevărat pentru germani devenise numai încheierea păcii. La București, o parte a conservatorilor (gruparea carpistă) fixase o altă agendă. Pe primul loc figura detronarea lui Ferdinand. Intriga politică și-a făcut repede simțită prezența. Germanii nu-și permiteau să ignore tocmai grupul din jurul lui Petre P. Carp. Personalitatea bătrânului șef conservator apărea dominantă. În jurul lui urma să se articuleze partida câștigătoare. Forța politică ce și-ar fi asumat, sub drapel german, refacerea țării distrusă de război. Cât timp soarta României a depins de influența exercitată de administrația militară, așadar până la sfârșitul lunii februarie, când secretarul de stat Richard von Kühlmann a preluat frâiele discuțiilor, gruparea lui Petre P. Carp fusese cea mai influentă în ochii germanilor. Bătrânul Carp beneficia de un imens capital de încredere. El socotea, la fel ca în trecut, că scăparea țării stătea în mâinile germanilor. Ar fi vrut ca România să nu sufere amputări teritoriale, să plătească numai prețul păcii

[7] I. G. Duca, *Memorii*, vol. II, București, Editura Machiavelli, 2015, p. 355-356.

[8] Richard von Kühlmann, diplomat cu origini bavareze, fost ambasador german, în misiune extraordinară, la Constantinopol, înainte să-i fie încredințat Secretariatul de Stat al Externelor, la 8 august 1917. A rămas în funcție până la 20 iulie 1918, timp în care a fost șeful delegației germane la tratativele păcii cu Rusia Sovietelor de la Brest-Litovsk și la negocierea păcii cu România de la București.

prin concesii economice. Pentru „carpiști”, semnarea unui tratat de pace favorabil depindea de înlocuirea dinastiei. Un principe devotat din casa imperială germană înscăunat pe tronul României ar fi temperat în viitor ambițiile aliaților Berlinului, lăcomia lor pentru concesii teritoriale. Supoziția a funcționat însă numai în imaginarul lui Petre P. Carp. Schimbarea dinastiei nu putea garanta menținerea integrității teritoriale. Asta știm cu oarecare certitudine doar astăzi. Atunci însă lucrurile păreau să arate diferit. Iar Petre Carp chiar crezuse că are în buzunar acordul germanilor privind păstrarea Dobrogei[9]. În final, aderența politică a grupării lui Carp s-a subțiat tocmai datorită intransigenței cu care șeful fracțiunii susținuse îndepărtarea dinastiei. În Germania lui Wilhelm al II-lea aceste idei întâmpinau opoziția Partidului Catolic[10]. Acesta tocmai îl trimisese la București pe contele Prachma să combată cu tărie curentul carpist[11]. Tot la București apăruse și alternativa moderată. Titu Maiorescu arătase că o asemenea hotărâre (schimbarea dinastiei – n.n., C. Topor), într-o țară lipsită de tradiție dinastică, ar putea avea consecințe funeste. Convingerea lui era că regele, învins de calculul politic al liberalilor, va apela la „destoinicia” fracțiunii antirăzboinice din partidul conservator, în munca de refacere a țării începută după semnarea păcii. Maiorescu n-a mai trăit să vadă cât de mult se înșela. Imediat după război, „refacerea” țării fusese guvernată tot de liberali. Moderație arătaseră și conservatorii lui Alexandru Marghiloman. Acesta din urmă, cu toate că era loial dinastiei, privea totuși cu un aer mai detașat refacerea influenței germane. I-ar fi spus prințului Reuss[12] următoarele cuvinte: „Refuz să mă declar antidinastic când chestiunea este în mâinile Germaniei: nu știu dacă împrejurările nu vor aduce Germania a admite o pace chiar cu regele Ferdinand”[13]. Pentru austrieci, gruparea lui Marghiloman părea însă o pistă de urmat. Germanofilii din capitală au intrat de bună voie în legătură cu trimișii regelui. Au acceptat să poarte discuții tăioase într-un hotel

[9] Constantin Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, Iași, Tipo Moldova, 2010, p. 569.

[10] Partidul Catolic reprezenta în 1918 o forță politică importantă a Germaniei, care în trecut se remarcase prin opoziția (*Kulturkampf*) față de politica lui Otto von Bismarck de restrângere a puterii Bisericii Catolice. Partidul și-a atenuat mult caracterul confesional după demiterea lui Bismarck în 1890. El a devenit o grupare populară, deschisă politicilor sociale, un Partid al Centrului (*Zentrum*), care atrăgea numeroase adeziuni din partea muncitorimii. În 1917, Centrul formase împreună cu Partidul Social-Democrat (SPD) și Partidul Popular Progresist (*Fortschrittlichen Volkspartei*), toate trei stigmatizate în Imperiul Wilhelmnian, o comisie de coordonare a fracțiunilor majoritare în parlamentul german. Aceasta a propus la 19 iulie o „rezoluție a păcii” în Reichstag, rămasă fără consecințe directe din cauza opoziției și puterii dictatoriale a O.H.L. sub conducerea lui Hindenburg și Ludendorff.

[11] Nicolae Lupu Kostaki, *Amintiri din vremi uitate*, în „Revista Vremii”, anul IV, nr. 2, 24 februarie 1924.

[12] Reuss (Köstritz), Heinrich XXXI. Prințul. Descendent al unei vechi familii princiare din Germania, a urmat o carieră diplomatică, împletită periodic cu misiuni în slujba armatei. În perioada 1916-1917 îl găsim în serviciul militar, integrat în structurile Administrației Militare din România, activând pe lângă *Wirtschaftsstab* (Comandamentul Economic).

[13] Alexandru Marghiloman, *Note politice – 1897-1924*, București, Editura Institutului de Arte Grafice „Eminescu”, 1927: însemnarea din 7 aprilie 1917, p. 494-495.

(Athénée-Palace) din București. Mărturiile confirmă că n-a fost deloc o întâlnire între frați. România se zbătea atunci între scenarii diferite. Dușmănia unora se revărsa asupra altora. Lupu Kostaki, om de încredere al lui Carp (numit de germani „gerant" al Internelor), s-a aflat și el în miezul evenimentelor. Întâlnirea s-a produs în ziua de 2 februarie (vechiul stil), în jurul orei 11.30. Interesante (poate și mai puțin cunoscute) au rămas însă instrucțiunile pe care Carp (fără a participa el însuși la eveniment) a ținut să le transmită omului său de încredere:

> Dacă te simți bine este necesar să te duci pentru a urmări sforile politicii austriece, care se cloceşte și în cursa căreia mă tem că va cădea Marghiloman. Tu menține punctul nostru de vedere. În discuțiile teoretice ale lui Beldiman și Stere nu avem a ne amesteca. Nenițescu și Virgil (Virgil Arion – n.n., C. Topor) nu știu ce atitudine vor lua. Dacă politica austro-ungară va fi să reușească, ea nu va putea decât să dea loc la frământări și zdruncinări înăuntru, care vor periclita viitorul țării prin intrigile ce se vor urzi contra celor ce vor încheia o pace răzbunătoare bulgaro-ungară, presărată cu puțin spirit de amărăciune din partea lui Czernin, pentru neajunsurile ordinare ce i s-au făcut lui, familiei și supușilor, care urmau a-l însoți, de către Brătianu la plecarea lui de aici. Pentru a evita țării neajunsurile viitoare, vei citi în numele meu declarația ce îți dau[14].

Kostaki a citit, într-adevăr, declarația, despre care tot el spune că a fost asumată de toți cei prezenți (Dimitrie Nenițescu, Constantin Stere, Virgil Arion, Alexandru Beldiman[15]), cu excepția lui Alexandru Marghiloman și C. C. Arion. Iată textul documentului:

> Vă rog să spuneți respectuos M.S. Regelui părerea domnului P. P. Carp că, chiar dacă regele ar semna pacea cu Puterile Centrale, rămânerea sa pe tron ar da loc la o serie de convulsii, care ar face Dinastia imposibilă și ar îngreuna vindecarea rănilor cauzate, printr-o politică fatală[16].

Întrebat, după război, de comisarul regal, în fața Curții Marțiale, dacă Lupu Kostaki ar fi remis în numele lui declarația privitoare la rege, Petre P. Carp a dat răspunsul următor:

> Declarația este autentică. Aveam atunci convingerea care o am și astăzi că tratatul ce se pregătea ar fi făcut – dacă devenea definitiv – situațiunea regelui imposibilă. Am făcut deci apel la dânsul ca să abdice, spre a scăpa cel puțin viitorul dinastiei. Domnul Kostaki în numele meu a rugat pe miniștrii veniți pentru semnarea preliminariilor, să remită M.S. apelul meu; ei s-au refuzat la aceasta și atunci l-am publicat în ziarele de pe atunci, unde veți găsi textul exact al declarației mele[17].

---

[14] BAR, Colecția Manuscrise. Lupu Kostaki, *Memoriile unui trădător, 1850-1919*, p. 310.

[15] În ziarul „Lumina", editat de Constantin Stere, Alexandru Beldiman publicase un articol virulent. Fostul plenipotențiar la Berlin intitulase sugestiv articolul *Nici Român, nici Hohenzollern* și „prevăzuse" regelui Ferdinand pribegia prin țări străine, tocmai ca să-și „ispășească" păcatele. Textul integral poate fi consultat în ediția de sâmbătă, 23 februarie 1918.

[16] BAR, *Memoriile unui trădător*, p. 311.

[17] Biblioteca Națională a României (BNR), fond Saint Georges. Colecția Kostaki. Actele familiei Kostaki (1529-1919), pachet CDXLIV/15, dosar 4277, f. 91-92.

Chiar din timpul tratativelor ocazionate de armistițiu (tema schimbului de ostatici și internați de război), delegații români au avut ocazia să sondeze poziția Germaniei privitoare la chestiunea dinastică. În cursul lunii ianuarie 1918, Iancu Mitilineu (fostul prefect al Poliției Capitalei, ministru de Justiție în guvernul Marghiloman) i-ar fi propus (din însărcinarea generalului Prezan) generalului german Kurt von Morgen mijlocirea unei întrevederi între rege și feldmareșalul Mackensen. Mitilineu ar fi purtat și conversații în afara însărcinării primite. Trei chestiuni, care, susținea Mitilineu, trebuiau limpezite înainte de a se deschide tratativele, au fost dezbătute cu acest prilej: dinastia, tratamentul aplicat armatei române, reglementarea graniței dobrogene. Orientat după instrucțiunile O.K.M.[18], generalul Morgen a putut răspunde după cum urmează incertitudinilor privitoare la dinastie:

> Regele și guvernul actual (Brătianu), după fracturarea încrederii, n-ar mai avea niciun temei să mai conteze pe încrederea noastră și nu mai pot beneficia de recunoaștere în continuare. Niciunul dintre românii destoinici (demni de încredere) din teritoriul ocupat n-ar mai dori să-i revadă[19].

Mackensen nu s-a mai întâlnit cu Ferdinand. I-a fost dat să-l revadă însă pe Alexandru Averescu. Cunoștințe mai vechi, cei doi s-au întâlnit la Buftea, în conacul prințului Stirbey. Acolo s-a discutat și despre chestiunea dinastică. Dacă scrisorile lui Mackensen evită subiectul, nu la fel se întâmplă cu *Notițele* lui Averescu. Generalul i-a spus lui Mackensen că chestiunea dinastică nu trebuia discutată și ar fi trebuit scoasă din desfășurarea tratativelor de pace. Feldmareșalul credea însă altceva. Iată răspunsul reprodus de Averescu: „Tot în convorbirea cu caracter privat, mi-a spus că prima chestiune de regulat va fi aceea a dinastiei. Mi-a făcut confidența că este hotărâtă schimbarea dinastiei, lucru la care au convenit și fruntașii noștri din București”[20]. Averescu i-a răspuns că nu poate accepta decapitarea suveranului de la care primise mandatul de șef al guvernului. Îngrijorat, tot el a mai solicitat și o audiență la împărat. Mackensen i-a promis că va telegrafia împăratului doleanțele generalului. Peste câteva zile, așteptându-i la Buftea pe Czernin și Kühlmann, Averescu aflase că împăratul îl sfătuia să meargă înainte pe calea încheierii păcii, fără să-și mai facă griji în privința dinastiei[21]. Desigur că bazele păcii urmau a fi discutate cu delegații politici. În intimitatea convorbirilor cu Czernin și Kühlmann, chestiunea dinastică pierduse însă teren. Din conținutul *Memoriilo*r lui I. Gh. Duca reiese că afacerea fusese chiar scoasă din cauză[22] . La Constantin Argetoianu

[18] Oberkommando Mackensen/Comandamentul Suprem Mackensen. Structură de comandă la cârma trupelor de ocupație ale Puterilor Centrale în România.

[19] Kurt von Morgen, *Meiner Truppen Helden Kämfe*, Berlin, 1920, p. 130-131.

[20] Mareșal Alexandru Averescu, *Notițe zilnice de război*, vol. I, *1914-1916 (Neutralitatea)*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimie Ardeleanu și Adrian Pandea, București, Editura Militară, 1992; vezi însemnările din 5 și 10 februarie 1918, p. 249-251.

[21] *Ibidem.*

[22] I. Gh. Duca, *Memorii*, vol. II, *Războiul 1916-1919*, ediție și schiță biografică de Stelian Neagoe, București, Machiavelli, 2015, p. 366.

însă, cu toate că găsim o interpretare similară, ea apare totuși însoțită de completări. Dinastia putea fi privită ca o chestiune internă (românească), dar dacă o mișcare antidinastică ar fi apărut înainte de încheierea definitivă a păcii, Puterile Centrale nu se angajau a o împiedica[23]. Regele Ferdinand, aparent, putea respira ușurat. Devenise din *persona non grata* un interlocutor acceptat. Acceptat, dar nu direct de către germani, ci din nou de către austrieci. Nemulțumit de felul cum se încheiaseră tratativele preliminare, contele Czernin îi solicitase lui Averescu o întrevedere personală cu regele Ferdinand. Evenimentul s-a petrecut într-o gară (Răcăciuni) în teritoriul neocupat. Dacă judecăm după mărturii contemporane, acesta pare să fi fost un moment critic din domnia lui agitată. Fire temătoare, Ferdinand trebuia să-l înfrunte singur pe Czernin (personaj răzbunător și arogant) și să accepte (în schimbul menținerii pe tron) bazele unei păci umilitoare. Deși ar fi vrut să evite întâlnirea, monarhul n-avea de ales. Era în joc nu doar viitorul țării, ci și soarta dinastiei. Spre deosebire de colonelul Randa, trimis cu câteva luni în urmă la Iași, contele Czernin prezenta regelui mai curând un *ultimatum* decât o ofertă de pace. În mai puțin de 48 de ore, regele trebuia să decidă (împreună cu Consiliul de Miniștri) dacă va da curs condițiilor de pace. Refuzul acceptării acestora (implicit pierderea Dobrogei) semnifica și apusul domniei. Apropiații l-au văzut atunci pe Ferdinand mai afectat ca niciodată. Regina Maria consemna:

> Nando s-a întors azi-noapte la unu, dar l-am văzut de-abia dimineață. L-am privit neliniștită cum urca scările și, după mers și expresie, mi-am dat seama că fusese groaznic. Cum deja mă așezasem la micul dejun, la început nu am vorbit decât despre lucruri indiferente, dar când am rămas singuri mi-a povestit. A fost cumplit, a fost cumplit în toate privințele. Czernin de-abia a mai păstrat o urmă de politețe – niciodată n-a avut maniere prea alese, deși în viața de zi cu zi era o companie plăcută. Nu i-a lăsat lui Nando nicio speranță, condițiile de pace sunt absolut inacceptabile, dar dacă nu le primim, spun ei, vom fi șterși de pe fața pământului – țara va dispărea, va fi împărțită între Austria, Bulgaria, Turcia și Germania. Dacă Nando nu vrea să accepte pacea acum, cu condițiile dictate de ei, cei doi împărați i-au trimis vorbă că îl vor urmări cu o ranchiună neobosită și nu vor mai ridica o mână să-l apere, pe el sau pe familia lui![24]

„Nando" avea motive serioase să fie îngrijorat. Așa cum arătau lucrurile atunci, fără compromisul cu Puterile Centrale nu-și putea păstra domnia. Privind în jur, vedea cum monarhiile vecine cădeau ca spicele de grâu. Suveranii din Balcani (unii dintre ei) pierduseră tronul pentru „învinuiri" mai mărunte. În Serbia, bătrânul Petru Karadjordjević, după o rezistență eroică, luase calea exilului cocoțat pe un atelaj cu boi[25]. Nicolae I al Muntenegrului negociase pacea

[23] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IV, partea a V-a, București, Humanitas, 1993, p. 164.

[24] Maria, Regina României, *Jurnal de război 1917-1918*, traducere de Anca Bărbulescu, ediție îngrijită de Lucian Boia, București, Humanitas, 2015: însemnarea de joi, 15/28 februarie 1918, p. 407.

[25] Guy Gauthier, *Acvile și lei. O istorie a monarhiilor balcanice. Din 1817 până în 1974*, București, Humanitas, 2004, p. 27-28

separată cu Austro-Ungaria. Ar fi vrut să separe destinul propriei țări de cel al Serbiei. Atitudinea lui a fost însă condamnată sever de patrioții muntenegreni, care vedeau în ea, pe bună dreptate, un act de trădare față de slavii meridionali. Încetând cu inițiativele intempestive, s-a îmbarcat la Cattaro pentru a se refugia la ginerele său, regele Italiei[26]. În Grecia, regele Constantin primise și el *ultimatum* (iunie 1917) de la francezul Charles Jonnart (în 1914, președinte al comisiei de afaceri externe în Senat). Era vorba de plasarea regatului Greciei și a suveranului sub tutela Antantei. Răspunsul remis lui Jonnart (12 iunie 1917) era că guvernul legal al Greciei cedează în fața *ultimatumului* Aliaților, dar regele prefera să se retragă împreună cu diadohul George, succesorul prezumtiv la tron, pentru a lăsa locul fiului mai mic, prințul Alexandru[27]. Varianta exilului se profila și la Iași. Mai multe destinații au fost vehiculate. Prima dintre ele a fost Crimeea. Orașele Cherson și Nicolaev. Firește că exodul în Rusia privea nu numai familia regală. Schema de execuție cuprindea guvernul și armata. Generalul Zaharov[28], susținut de Mossolov[29], argumentase temeinic această variantă[30]. Cu toate că la Odessa se stabilise o importantă colonie românească, iar tezaurul (însoțit de bijuteriile reginei) ajunsese la Petrograd, pentru monarhie varianta exilului rusesc a murit înainte să se nască. Nici regele (de acord cu regina), nici Brătianu și nici Berthelot nu o agreau. Motivele țineau de temeri îndreptățite. Neîncrederea în aliații ruși și anarhia din împărăția vecină. Chestiunea s-a discutat destul de aprins, cu toate că numai într-un cerc restrâns contele de Saint-Aulaire amintea de solicitarea regelui pentru un plan de călătorie spre Pacific prin Siberia. Regele Ferdinand, îngrozit de scenariul „înlocuirii" cu un fiu al împăratului, refuzând să fie sacrificat pe altarul unei noi Românii Mari (Basarabia și Bucovina), apărută ca o consecință a păcii separate dintre germani și ruși, a reconfirmat credința în victoria aliaților, propunând, la nevoie, ca variantă alternativă de azil America (invocase și Japonia), în caz că traseul către insulele britanice ar fi fost riscant[31]. Chestiunea dinastică mai relevă aici o nouă fațetă. Umbra permanentă a pericolului rusesc. Maximaliștii prezenți în Moldova plănuiseră pentru 28 noiembrie declanșarea revoluției pe teritoriul românesc. Scenariul implica ridicarea regelui, a guvernului și a tuturor autorităților[32].

[26] *Ibidem*, p. 41-42.

[27] *Ibidem*, p. 123.

[28] Vladimir Zaharov, general al armatei ruse, comandant al Armatei de Dobrogea din data de 16/29 octombrie 1916.

[29] A. A. Mossolov fusese ultimul plenipotențiar al Rusiei imperiale în România. Om de încredere al țarului Nicolae al II-lea, el a rămas în funcție până la dispariția Curții Imperiale din Rusia. În luna aprilie 1917, fiindcă n-a vrut să slujească guvernul provizoriu, a cerut să fie retras din post. Demisia i-a fost însă acceptată tocmai în luna iunie 1917, când a fost retrimis în România (la Iași) Poklevski-Koziell.

[30] A. A. Mossolov, *Misiunea mea în România*, ediție pregătită pentru tipar, prefațată și adnotată de Marin Stănescu, București, Silex, 1997, p. 81-85 și urm.

[31] Contele de Saint-Aulaire, *Confesiunile unui bătrân diplomat*, traducere de Ileana Sturdza, București, Humanitas, 2003, p. 165-168.

[32] Gheorghe Mârzescu, *Fapte și impresii zilnice (1917-1918)*, București, Curtea Veche, 2004: însemnarea de joi, 23 noiembrie 1918, p. 147.

Pentru firea ezitantă a lui Ferdinand, din nou se anunțau clipe grele. Pretutindeni înconjurat de dușmani, regele hotărâse totuși să nu abdice. Părea mai hotărât ca oricând să meargă până la capăt. „De aș fi pus încă o dată să aleg – spunea el în aprilie 1917 – aș acționa din nou exact cum am făcut."[33] Decizia regelui însă avea un preț imens: încheierea imediată a păcii umilitoare. Putea fi o premisă stabilă, nu însă, cum se va vedea, o garanție pentru închiderea subiectului.

Semnarea păcii de la București a redeschis chestiunea dinastică, anexată acum discuțiilor în jurul promulgării tratatului. Conștient că subiectul nu fusese închis, Alexandru Marghiloman căuta să mute amprenta vinovăției războiului de pe umerii regelui pe cei ai consilierilor[34]. Căpitanul Horstmann (șeful secțiunii politice în cadrul OKM, consilier de legație) raporta Berlinului că Marghiloman vedea favorabil situația politică internă și constata un reviriment în atitudinea regelui și a reginei. Majestățile Lor, afirmase Marghiloman, s-au dezis de Brătianu și încuviințaseră chiar tragerea lui la răspundere în fața Camerei[35]. Câțiva ani mai târziu, după sfârșitul războiului, ziarul „Adevărul" publica (numărul de vineri, 15 mai 1925) o scrisoare, unde Marghiloman demonta legenda „guvernului impus de Mackensen" și „rememora" propria contribuție la salvarea dinastiei:

> Îmi amintesc, apoi, că înapoindu-mă la București cu misiunea de a îndulci faimoasele preliminarii de la Buftea, toată lupta mea s-a dat pentru menținerea regelui, a cărui plecare până la pacea generală, cartierul general german (citește Ludendorff, și a revenit de trei ori cu această cerere) o pretindea. După ce câștigasem cauza, cu prețul unor eforturi imense, tot Kühlmann mi-a spus, pentru a încheia: – Aveți pe rege în mână; ce vreți să faceți cu el? – Îl păstrez. – Prea bine, dar d-voastră cel dintâi veți avea de suferit din cauza aceasta![36]

Examinat atent, tratatul de pace satisfăcuse pretențiile Reichului. Documentele diplomatice germane confirmă însă aserțiunea lui Marghiloman. Generalul Ludendorff[37] socotea că menținerea regelui ar îngreuna, în timp îndelungat, desfășurarea politicii germane în România. Fiindcă se impunea o soluționare grabnică a chestiunii dinastice, a fost convocată la Berlin o întrevedere la care au participat feldmareșalul Mackensen, generalul Hell[38] și secretarul de

[33] Eugen Wolbe, *Ferdinand I. Întemeietorul României Mari*, București, Humanitas, 2011, p. 164.

[34] PAAA, R22865. Kommissionsakten Brest-Litowsk, Bukarest. Telegramă din Berlin, 13 martie 1918. Der k. Unterstaatssekretär an Staatssekretär von Kühlmann.

[35] PAAA, R 9800. Telegramă din București, 23 aprilie 1918. A 17432.

[36] „Adevărul", anul 38, nr. 12706, vineri, 15 mai 1925.

[37] Erich von Ludendorff fusese comandant al armatei germane, învingător, alături de Paul von Hindenburg, în bătălia de la Tannenberg. A căpătat renumele de „cancelarul tainic", conducând destinul Germaniei (în tandem cu Hindenburg) până la prăbușirea imperiului, la finele lui 1918. În timpul tratativelor de la București a exercitat constant influență asupra diplomației, propunând soluții conforme cu interesele imediate ale armatei.

[38] Generalul-maior Emil von Hell era șeful Statului Major al Grupului de Armate Mackensen în vremea ocupației militare din România. El s-a aflat în componența delegațiilor germane, atât la negocierea armistițiului, cât și la semnarea păcii de la București.

stat von Kühlmann. A ieşit de acolo ideea că soluționarea chestiunii dinastice n-ar trebui amestecată cu ratificarea păcii. Situația politică a evoluat însă într-o direcție opusă. Către finele lui iulie, partea română și-a exprimat, conform tratatului, dorința de a schimba instrumentele ratificării. În replică, baronul von dem Bussche a trimis urgent o scrisoare către colonelul Schwarzkoppen la București, unde arăta absența obiecțiunilor în a da curs dorinței ratificării. Dacă însă guvernul român (în acord cu articolul 2 din tratat, care prevedea reluarea relațiilor diplomatice între foștii beligeranți) ar fi încercat să forțeze acreditarea unui ministru rezident pe lângă Curtea Imperială a Germaniei, cererea i-ar fi fost respinsă. Agrementul numirii în postul de la Berlin survenea numai în cazul desemnării unui însărcinat cu afaceri[39]. Germania nu s-a arătat astfel dispusă să-l accepte pe ministrul actualului rege și căuta să obțină o poziție similară din partea guvernului austro-ungar. De îndată ce s-ar fi ajuns la stabilirea unei înțelegeri cu Viena, chestiunea urma să fie soluționată la Sofia și Constantinopol. La Berlin s-ar fi vrut semnarea unui acord prealabil cu aliații, pentru ca, în urma ratificării tratatului, reluarea legăturilor diplomatice să se înfăptuiască prin admiterea unui însărcinat cu afaceri[40]. Acordul prealabil nu s-a mai semnat niciodată, astfel că aversiunea politică a rămas cea mai virulentă formă de contestare a regelui Ferdinand. Ludendorff ar fi vrut mai mult decât atât. Aliații Germaniei au fost somați să renunțe la reprezentarea diplomatică după uzanțe, și să admită, pe lângă guvernul român, delegarea unui *ofițer de legătură*, desemnat de comandamentul suprem să preia și sarcini ale diplomației. Toate acestea însemnau că Ferdinand fusese scos din ecuația războiului de către germani.

Concluzii

Ratificarea tratatului, urmată de eventuala promulgare, încheiau de fapt rolul regelui în actele politicii românești. Adversarii cei mai de temut ai României refuzau suveranului român reprezentarea intereselor politice ale țării pe căile diplomației. Practic, nu-l creditau ca monarh constituțional. Greu de spus ce argumente au cântărit mai mult pentru „zbuciumata” evitare a promulgării tratatului: condițiile umilitoare ale păcii (interpretarea clasică a istoriografiei românești) cuplate cu speranța că tergiversările ar fi adus României vești mai bune de la aliați; teama că se apropia vertiginos sfârșitul fără glorie al unei domnii ce începuse fulminant? Pare astăzi tot mai sigur că chestiunea dinastică s-a soluționat în același registru ca și soarta tratatului de pace. Victoria finală a Antantei salvase tronul regelui Ferdinand, tot așa cum României îi oferise o șansă unică să renască. Adică să devină mai mare și mai puternică decât fusese vreodată în toată istoria ei.

[39] PAAA, R9800. Abschrift A.S. 3709. Pr. 10.8.18.
[40] *Ibidem*, Berlin, 27 august 1918.

The Bucharest Peace Treaty (1918)
and the Dynastic Question in Romania
(Abstract)

Keywords: Monarchy, Romania, peace from Bucharest, Central Powers, treaty diplomacy.

In April 1917, while in retreat in Iaşi, king Ferdinand confessed, in a tone visibly filled with pathos: "Obviously, the path I have started on has taken me away from everything I held dear – my family, my friends, my interests, my childhood. One cannot forget one's birthplace. I have loved my family very much. It has been tough and unjust towards me, but I am sure that any of my family would have acted exactly the same, had they been in my place!" One year later, in Bucharest, Romania was signing a separate peace with the Central Powers. Naturally, an event that caused new and heated debates regarding the future of the dynasty. King Ferdinand appeared before the enemy as a renegade "Hohenzollern". His presence on the throne of a defeated country (with a substantially reduced territory) remained, at least for a while, problematic. The peace negotiations are, from this point of view, a mix of pragmatism and historical payback. The fate of the dynasty depended, on the one hand, on the skill of Romanian negotiators, who managed to obtain a sort of "ceasefire" on the dynastic question, transferring the topic from the priority agenda of peace talks (where it was listed alongside topics such as territory issues, economic relations, military administration) into an area of compromise and accepted concessions. On the other hand, the entire "dynastic affair" also depended on the fluctuating willingness (and even on the disputes between the Austro-Hungarian and German delegates) of the Central Powers coalition members to issue definitive conditions (*sine qua non* propositions) on the controversies of the topic, also fuelled by the radical attitude of part of the Germanophile group remaining in Bucharest. The paper will attempt to clarify the convoluted path of the peace negotiations (which in parts touched upon the dynastic question), the solution of which, eventually favourable to Romania's aspirations, meant, in those circumstances of history, a certain success in the advantage of the national cause.

Iașul politic în primul an după Marele Război. Alegerile parlamentare din noiembrie 1919*

Ovidiu BURUIANĂ**

1. Introducere. Premisele alegerilor din 1919 la Iași și o perspectivă metodologică

Din perspectiva unui istoric, studierea alegerilor parlamentare la nivelul unui județ sau oraș conține o indeterminare metodologică. Scrutinul local are coerența lui din perspectiva faptelor și a discursului public. Dar explicațiile pentru procesul electoral pot fi reduse rareori la numitorul locului. Contextul național și cel regional îi determină forma, chiar atunci când aceste alegeri sunt parțiale sau înscrise într-o logică de circumscripție. În nevoia de legitimare și de potențare a propriului capital politic, actorii aflați în competiția electorală se raportează cel mai adesea la evenimente și fenomene care transcend problematica locală. În același timp, implicarea deschisă sau logistică a celor de la Centru arată imposibila izolare a procesului județean. Bătălia alegerilor și narațiunea din jurul ei sunt esențiale în războiul politic permanent din cadrul democrației participative.

Independent de intențiile personajelor și grupurilor regionale sau centrale care își disputau organizarea României Mari, conjunctura generală și-a pus amprenta asupra evoluțiilor politice din Iașul imediat postbelic. Ca mai peste tot în Europa[1], 1919 a purtat cu sine speranțe de refacere și de renovare în toate planurile vieții. Majoritatea românilor aștepta constituirea societății „binelui" în

---

* O variantă mult prescurtată a acestui text a apărut în volumul coordonat de Bogdan Murgescu și Andrei Florin Sora, *România Mare votează. Alegerile parlamentare din 1919 „la firul ierbii"*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 295-309.

** Conf. dr., Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, e-mail: ovidiu.buruiana@uaic.ro.

[1] În 1919, Europa întreagă s-a aflat într-una din cele mai profunde crize din existența sa, iar speranțele de după traumatizantul conflict încheiat în noiembrie 1918 au fost uriașe. Vezi Eric J, Hobsbawm, *Secolul extremelor*, traducere de Anca Irina Ionescu, București, Editura Lider, 1994, p. 19-20; Ian Kershaw, *Drumul spre iad. Europa, 1914-1919*, traducere de Alexandru Țîrdea, București, Editura Litera, 2017, p. 132-134; Robert Gerwart, *Cei învinși. De ce nu s-a putut încheia Primul Război Mondial, 1917-1923*, traducere de Alexandru Țîrdea, București, Editura Litera, 2017, p. 223-235, etc.

noua comunitate politică realizată prin unirea din anul precedent[2]. Dar incertitudinile cu privire la ceea ce însemna România „întregită" au dominat mediile decidenților. Negocierile complicate de la Conferința Păcii de la Paris erau dublate de continuarea războiului atât în Vest, cu Ungaria, cât și în Est, unde statul român se confrunta și cu spectrul revoluției bolșevice. În context, amânarea reformelor promise de regele Ferdinand și de clasa politică, în principal cea de împărțire a pământului către țărani, a creat nelinişte și nerăbdare în spațiul rural. Criza statului era perpetuată și de foametea, mizeria sau de sentimentul de insecuritate care marcau viața cotidiană a românilor în acel prim an de pace. În plus, integrarea regiunilor unite ca urmare a procesului politic din 1918, cu sistemele lor juridice, economice, culturale și educaționale diferite, s-a lovit de recunoașterea precară între elitele românești din Vechiul Regat și cele din Basarabia, Bucovina sau Transilvania[3]. Incapacitatea liderilor de a identifica un proiect generator de consens privitor la România viitoare s-a accentuat în condițiile jocului politic resetat de promisiunea votului universal. Suspiciunea și neîncrederea au devenit dominante în societatea fracturată și haotică de după război. Un *bellum omnium contra omnes* închide priveliștea comunității politice postbelice pentru P. P. Negulescu; după cunoscutul filosof, actorii publici nu își combăteau numai, „cum ar fi fost firesc", principiile teoretice, nu își discutau numai, „cum ar fi fost necesar", soluțiile practice, dar își contestau reciproc legitimitatea, tăgăduindu-și, mai mult sau mai puțin radical, dreptul la existență, coborându-se la rolul de facțiuni, de „asociații de exploatare a țării"[4].

---

[2] Lucian Blaga reda starea de exaltare specifică momentului, impresia că se puneau „temeiurile unui alt Timp" (Lucian Blaga, *Hronicul și cântecul vârstelor. Poeme. Proză*, Chișinău, Editura Hyperion, 1993, p. 363). Raportându-mă la Iași, spațiul geografic, politic și cultural referențial pentru materialul de față, toate publicațiile exprimau convingerea într-o schimbare radicală și benefică, cu materializarea aspirațiilor politice: vezi *Anul Nou*, în „Evenimentul. Organ al Partidului Conservator", anul XXVI, nr. 263, 1 ianuarie 1919, p. 1 (în continuare, se va cita „Evenimentul", chiar dacă subtitlul ziarului se va modifica); și pentru liberalii ieșeni, anul 1919 părea să deschidă o nouă epocă din istoria noastră, „începutul unei noui vieți sănătoase, care va pune statul și neamul nostru în rândul marile state democratice", în *Solia lui 1919*, în „Mişcarea. Ziar național-liberal cotidian", anul XII, 2 ianuarie 1919, p. 1 (în continuare, „Mişcarea").

[3] Situația nu privea doar oamenii politici, ci și elitele culturale, economice etc. De altfel, nu avem o abordare profesională utilă sub raportul sintezei pentru a descrie anul 1919 în istoria românilor. Dominată de marxism înainte de 1989 sau/și de patosul național al recuperării interbelicului de după Revoluție, istoriografia este surclasată de memorialistica lumii dintre cele două războaie mondiale și de literatură cu privire la reprezentarea societății românești din acel an. Mai mult decât istoricii, poate cu excepția analizei notabile a lui Bogdan Murgescu, din *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, în prima parte a capitolului alocat României interbelice, p. 221-225), diariștii și scriitorii timpului au surprins mult mai bine greutățile și frustrările facerii noii lumi (vezi, spre exemplu, Cezar Petrescu, cu romanul *Întunecare* sau cu nuvela *Dacia Felix*).

[4] P. P. Negulescu, în *Partide politice*, București, Cultura Națională, 1926 (referire aici la ediția apărută la Garamond, f.a. [1993?]), p. 38-39 și 354); N. Iorga își reprezintă, de asemenea, plastic frământările politice de după război, oprindu-se la sintagma de „cazanul Satanei", în care smoala nu mai isprăvea de fiert, „cu câți draci, de multe feluri, suflă turbat în focul de dedesubt…" (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1976, p. 691).

În ansamblul ei, lumea românească oferea în 1919 tabloul unei comunități disfuncționale, neorganizate sau care nu își găsește încă reperele; o comunitate care *așteaptă*, iar soluțiile miraculoase s-au întrețesut în acel an cu dezamăgirile[5]. În context, prima întrunire a corpului electoral lărgit era asimilată unui panaceu pentru problemele națiunii. Pe baza unui sistem de vot universal masculin și de reprezentare proporțională specifice, „consultarea Țării" trebuia să reconstituie clasa politică menită să fundamenteze „România de mâine". Dar puțini dintre cetățeni înțelegeau noul și complicatul mecanism constituțional adoptat la finalul războiului[6], care erau limitele participării politice și rosturile

[5] Specific timpurilor de criză, imaginea dominantă a salvatorului politic a basculat în perioadă: în primul rând, „să vină ardelenii". C. Argetoianu recunoștea că, „în politica românească, anul 1919 a fost anul ardelenilor". Toți alergau după ei, așteptând „o purificare a moravurilor, o îmbunătățire a obiceiurilor administrative, o reacție împotriva orientalei noastre venalități. Cu toți credeam că prin ardeleni urma să ne urcăm în grad, și din balcanici să devenim europeni" (Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. al VI-lea, Partea a VI-a (1912-1922), ediție și prefață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 30. Ulterior, a existat mirajul averescanismului în care trăia lumea rurală a Vechiului Regat, țăranii fiind convinși că numai *Generalul* Averescu le putea da pământ și bunăstarea consecutivă. Iorga sintetizează această așteptare în formula paternalistă a lui „papa Averescu" (N. Iorga, *Memorii*, vol. II, *1918-1920. Războiul național. Lupta pentru o nouă viață politică*, București, Paul Editions, 2018, p. 52). În același timp, unii muncitori și intelectuali urbani înfățișau socialismul drept soluția binecuvântată. Pe un alt palier al transformismului social, specific ruralului românesc (dar și celui central european), țărănismul radical era îmbrățișat de universitari și de alți „educatori" ai neamului (învățători și preoți) ca necesitate de a pune noua societate românească pe drumul *adevăratei* dezvoltări organice.

[6] Regimul electoral din România imediat postbelică fusese stabilit pe baza decretului-lege din 16/29 noiembrie 1918 privitor la alegerile din Vechiul Regat și Basarabia, adoptat de guvernul generalului Coandă, dar redactat de G. G. Mârzescu (I. G. Duca, *Memorii*, vol. IV, *Războiul*, Partea a II-a (1917-1919), ediție și indice de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1994, p. 171-172). În conformitate cu hotărârile Constituantei de la Iași din 12 iulie 1917, toți cetățenii români majori urmau să aleagă Parlamentul pe bază de vot obligatoriu, egal, direct și secret și după principiul reprezentării proporționale. Cadrul legal a fost completat cu un decret-lege privitor la alegerile pentru Adunarea Deputaților și Senat din 26 august 1919, prin care s-au stipulat condițiile în care se putea vota în Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, respectiv Bucovina. Din perspectiva studiului de față, al organizării și desfășurării alegerilor parlamentare la Iași, nu exista prevăzută în decretul-lege o instanță centrală, un birou electoral la scară națională, în pofida menționării unui formal Birou Electoral Central; funcționale erau doar organismele create în fiecare județ, pe lângă tribunal, la acest nivel instituțional având loc atât depunerea listelor de candidați, cât și distribuirea mandatelor. Cea mai completă descriere a construcției electorale, în sensul evolutiv al legilor, în Sorin Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Iași, Institutul European, 2005, p. 153-177; idem, *Electoratul României în anii democrației parlamentare (1919-1937)*, Iași, Institutul European, 2004, p. 19-34; vezi, de asemenea, Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români. 1866-1938*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 36-37; Vasile Budrigă, *Sistemul electoral în România în anii 1918-1940*, București, Editura Planeta, 1997, p. 4-38; Cristian Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002, mai ales p. 63-70 și, într-o manieră mai elaborată, în idem, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 134-147. Sistemul de vot în sine, definit *cu panașaj*, era complicat și a creat nedumerire pentru alegătorul român, mai curând nefamiliarizat cu implicarea politică: el avea posibilitatea să voteze fie o listă întreagă, fie o parte dintre candidații de pe o listă, fie candidații luați de pe liste diferite, în limita numărului de mandate distribuite în circumscripția sa, tăind din buletin listele sau candidații

reprezentării parlamentare. În aceste condiții, convingerea salvaționistă a rămas puternică în cursul anului 1919; proximitatea alegerilor, mereu amânate, a plasat societatea într-o campanie electorală continuă[7].

La Iași, mai mult decât pentru alte medii politice din vechiul și noul regat românesc, contextualizările, ca reprezentare generală și subiectivă a realului, au deținut rolul lor în lupta electorală și în înțelegerea evenimentelor fondatoare pentru politica locală de după Unire.

1.1. Județul Iași și vechea capitală a Moldovei în anul 1919. Scurtă prezentare

Primele alegeri organizate după război în România întregită au generat la Iași pasiuni și adversități care au depășit deseori cadrul local. Dar Iașul, văzut ca un loc „spre care se îndrepta atenția întregii țări în condițiile campaniei elec-

pe care nu-i voia și lăsând neatinse lista cu numele candidaților pe care dorea să-i voteze. Un decret din mai 1919 a instituit și posibilitatea votului cu ștampilă, acolo unde se dorea votarea întregii liste. Semnat de rege la 2 iunie 1919, decretul a făcut obiectul lămuririlor trimise de Ministerul de Interne și de cel de Justiție către președinții de tribunale, către prefecți și primari. Vezi și telegrama comună a ministrului de Interne Gh. Gh. Mârzescu și a ministrului de Justiție Dimitrie Buzdugan către Primăria orașului Iași din 5 iunie 1919, prin care se aducea la cunoștință înaltul decret regal din 2 iunie (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 61 r.-v.). Pentru a ajuta alegătorii neștiutori de carte să identifice competitorii politici, listelor de candidaturi ale partidelor sau de persoane li se atribuia un semn propriu. Complexitatea alegerilor din 1919 este devoalată de corespondența stufoasă dintre Ministerul de Justiție și cel de Interne cu autoritățile locale (vezi ANIC, fond Ministerul Justiției – Comisia Centrală Electorală, dosar 114/1919; idem, dosar 4/1920; sau ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar 456/1919 etc., documente semnalate de Andrei Florin Sora).

[7] Corpul electoral fusese convocat la 19 noiembrie 1918, după dizolvarea Camerelor „Parlamentului Marghiloman”, pe baza sufragiului universal și conform unui decret de lege ulterior. Anunțate inițial pentru începutul lunii ianuarie 1919, alegerile legislative pentru primul parlament al României Mari au fost reprogramate mereu în decursul acelui an. Asupra celor cinci amânări ale scrutinului, vezi Gh. I. Florescu, *Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919*, în AIIAI, tomul IX, 1972, p. 313-331. Unii actori publici acuzau interesul Partidului Național Liberal de prelungire a guvernării sale. Alexandru Marghiloman afirma laconic că „guvernul are timp în fața lui. Și nu e vorba decât de România veche și Basarabia. Pentru a scuza amânarea, se tot invocă nevoia de a cuprinde și Ardealul în alegeri. Iată că tocmai Transilvania nu e cuprinsă în decret” (cu privire la prima măsură electorală, în Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 246). Constantin Argetoianu prezintă lucrurile mult mai nuanțat: „[...] alegerile fixate pentru începutul lui ianuarie fuseseră amânate cu două luni și urmau să mai fie amânate din două în două luni până în toamna aceluiași an... Ca buni opozanți supuși unor moravuri politice împotriva cărora protestam de altminteri cât ne ținea gura, ne ridicasem și noi, cei din Liga Poporului, împotriva acestei amânări pe care o calificam de anticonstituțională, deși era cât se poate de justificată. După alipirea Ardealului și a Bucovinei, alegeri generale limitate la Vechiul Regat și la Basarabia ar fi fost mai mult decât un nonsens, ar fi fost o greșeală politică: ar fi însemnat o mărturisire de precaritate a noilor legături cu Bucovina și Ardealul [...]. Deși atât Averescu cât și mine nu eram deloc nemulțumiți de amânarea alegerilor, totuși, din pizmă împotriva lui Brătianu, *din lipsa unor țeluri încă bine lămurite în acțiunea noastră comună* [subl. text], și mai ales ca să facem ca ceilalți, am protestat și noi... eram o grupare populară și prin urmare esențialmente electorală” (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 25-26). Din punct de vedere politic, anul 1919 a constituit o campanie electorală continuă. Prezentarea plastică și dinamică a acestor alegeri este făcută într-o manieră retrospectivă de Ion Lăcustă, *Zece alegeri interbelice. 1919-1937. Cine a câștigat?*, București, Editura Pro, f.a., p. 12-25.

torale”[8], exprimă mai curând percepția și dorința contemporanilor. Sintagma indică însă un nivel al așteptărilor ieșenilor după război, situat în zona nostalgiei și frustrărilor revendicative, de factură istorică. De altfel, discuția despre realitatea și imaginarea unui oraș complicat în acel context postbelic comportă mai multe registre interpretative.

Fostă capitală a Moldovei, al doilea mare oraș al vechii Românii, Iașul cunoscuse un fenomen de marginalizare politică, culturală și economică în perioada ulterioară unirii din 1859. Reprezentarea unui oraș „mâhnit”, din care viața părea „a fi dispărut”[9], însoțea disparitățile în dezvoltare ale Moldovei față de Muntenia[10]. Decăderea economică, socială și simbolică a vechiului oraș a potențat discursul victimizator al multora dintre personajele și personalitățile moldave. Deși memoriile adresate factorilor decizionali ai noului stat pentru îndreptarea „răului” au fost numeroase în a doua jumătate a secolului al XIX[11], acțiunile menite să restrângă preponderența muntenilor în noua comunitate românească nu s-au structurat într-o mișcare coerentă. Separatismul violent din aprilie 1866, *Fracțiunea Liberă și Independentă*, gruparea lui Gheorghe Panu, antisemitismul politic ieșean ș.a. arătau aglutinarea precară a „idealului moldovenist” și, consecutiv, stabilirea deficitară a agendei de discuție asupra realităților regionale[12]. În preajma Primului Război Mondial, imaginarul ieșenilor era dominat de stigmatul marginalizării și nerecunoștinței în condițiile în care orașul dăduse culturii și societății, prin „Junimea”, „Viața Românească”, „Contemporanul” ș.a., adevărate instituții și paradigme de reformare politică și socială a României[13].

---

[8] *Campania electorală la Iași*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 185, 10 octombrie 1919, p. 1.

[9] N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ediția a II-a, Iași, 2004 (prima ediție în 1913) , p. 249. Evident, Bucureștiul era *Bucurosul*, în condițiile hemoragiei de elite dinspre Iași.

[10] Despre procesul de modernizare întârziată a Iașului, cu creșteri demografice modeste și cu dezvoltări edilitare puțin semnificative în raport cu reprezentărilor ieșenilor, în Gheorghe Iacob, *Organizarea administrativă. Procesul de modernizare și Populația*, în Gheorghe Iacob (coord.), *Iași. Memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 138 și urm. Primul consiliu de miniștri la Iași a avut loc în 1899, în casele lui Dimitrie Grecianu (Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară,* I, Iași, 1923, p. 70).

[11] Vezi mai ales N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico-politice scrise din inițiativa primarului Iașului, G. G. Mârzescu, de N. A. Bogdan*, Iași, 1916, p. 39-42; mai recent, Gheorghe Iacob, *Iașii – a doua capitală a României*, în Gheorghe Iacob (coord.), *op. cit.*, p. 130-138; Adrian Cioflâncă, *Naționalism și parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind unirea Principatelor*, în *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, ed. de Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Cântic, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001, p. 109-134; Mihai Chiper, *Despre lamentație ca formă de rememorare: imagini ale declinului în Iașul interbelic*, în *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, ed. de Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 99-114 etc.

[12] Mihai Chiper, *„Valahii ne-au înșelat”. Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1862-1874)*, I, în ArchM, anul X (2018), p. 111-174.

[13] Aici trimiterea este una generală. Liberali guvernamentali și dizidenți, conservatori junimiști, radicali și „reacționari”, socialiști „generoși” sau poporaniști conferiseră orașului caracterul de laborator al ideilor mari, capabile să reformeze societatea românească.

Inclusiv primarul liberal al orașului, Gh. Gh. Mârzescu, a susținut în 1916, ca modalitate de presiune asupra puterii centrale, într-un guvern în care nu era niciun ministru de la Iași (dacă îl exceptăm pe Vasile Morțun), publicarea unei lucrări despre Iași ca a doua capitală a României[14].

Războiul a accentuat nemulțumirile. „Capitală de Război", în condițiile în care familia regală, autoritățile și o parte a populației muntene se refugiaseră în Moldova, orașul cunoscuse distrugeri majore de infrastructură, exploatarea în exces a resurselor sale, aglomerația, lipsurile și molimele. Însă poziționarea ca spațiu central al lumii românești după 1916, locul „rezistenței până la capăt" și înfăptuirii „unirilor", al enunțării unor reforme esențiale pentru „România de mâine", a trezit printre ieșeni speranțe pentru recuperarea de statut simbolic, traduse într-o dezvoltare echitabilă pentru oraș și regiune. Cuvintele reginei Maria privitoare la Iașul care trebuia „iubit", în care suferiseră cu toții, rostite în momentul întoarcerii familiei regale și a oficialităților în Bucureștiul eliberat[15], deveniseră un laitmotiv al datoriei pe care România întreagă o avea față de urbea degradată, cu străzile lipsite de pavaj și canalizare, cu clădiri aflate în ruină, cu monumente istorice deteriorate și utilități deficitare[16]. Absența gesturilor compensatorii ale Centrului în raport cu așteptările elitelor politice și culturale ieșene s-a suprapus în 1919 peste un cotidian marcat de mizerie, scumpirea traiului, speculă generalizată, violențe și furturi[17]. Sentimentul de abandon pe care îl trăiau locuitorii orașului și frustrarea lor față de ceea ce părea a fi nesocotirea sacrificiilor din timpul refugiului s-au reflectat în conotațiile discursului politic și au produs efecte la alegerile din acel sfârșit de an.

Alături de nostalgie, resentiment și spirit protestatar, ca urmare a pierderii de statut, multe alte aspecte făceau impredictibil peisajul politic la Iași. Orașul

[14] Vezi N. A. Bogdan, *op. cit.*

[15] Regina Maria, cu prilejul despărțirii de Iași, rostea aceste cuvinte: „Iubim mult Iașii, pentru că toți am suferit în acest oraș" (*Plecarea Suveranilor*, în „Mișcarea", anul X, nr. 258, 16 noiembrie 1918, p. 1). Vezi și „Evenimentul", anul XXVI, număr necitibil, 19 noiembrie 1918, p. 1.

[16] În exprimarea lui N. Iorga, care a mai rămas în oraș un timp, Iașul revenise la „vechea lui liniște, amorțită și mucedă"; „zeul tihnei și al zăbăvilor luase din nou în samă orașul său iubit. Puțină lume, mergând încet pe străzile scăldate în apă sau mânjite de noroi, pe care strecurase și atâta ticăloșie, dar trecuseră trupurile morților fără mângâiere și se târâseră pașii obosiți ai răniților" (N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om…*, p. 544). Asupra suferințelor și distrugerilor provocate de război, vezi I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, München, Jon Dumitru-Verlag, 1982, p. 115; Ion Agrigoroaiei, *Capitala rezistenței până la capăt*, în Gheorghe Iacob (coord.), *op. cit.*, p. 221-223; Ionuț Nistor, *În căutarea banilor pierduți. Urmele Marelui Război asupra Iașului*, în AȘUI, Istorie, serie nouă, tomul LXIV, 2018, număr special, *Marea Unire a Românilor (1918). Istorie și actualitate*, p. 491-515 etc.

[17] Vezi problemele recurente ale Iașului de după război, precum specula (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 12-14), furturile de lemne (idem, p. 26 și 224), problema pâinii, absență severă mult timp (idem, f. 20), crimele ș.a. O problemă puțin receptată de istorici a fost cea a gunoaielor, ridicate cu greutate de pe străzile orașului. În același timp, prețurile mărfurilor mai mari decât la București, așa cum arăta comparativ „Evenimentul" (vezi nr. 131, 2 august 1919, p. 1 și nr. 143, 17 august 1919, p. 1), erau cauzate, după cum acuza publicația, de îndreptarea produselor spre Capitală, în numele pretinsului interes național.

însemna și *Universitatea*, prima instituție de învățământ superior din spațiul românesc, preocupată în acel an de primirea studenților români de pretutindeni, mai ales a celor din Basarabia[18], de reintegrarea celor care se întorceau de pe front, profesori și studenți deopotrivă, și de refondarea instituțională în raport cu noua comunitate politică. Dificultățile administrative s-au întrepătruns cu disputele pentru funcții sau pentru recunoaștere între „eroi" și „trădătorii" germanofili și cu proliferarea în mediul academic a ideilor radicale de transformare socială[19]. Cu aprehensiune era percepută de majoritari și importanta comunitate evreiască, cea care conferea urbei moldave un caracter cosmopolit[20]. Egalitatea juridică deplină pe care evreii urmau să o obțină a potențat antisemitismul majoritarilor români, vulnerabilizați de război, de greutățile refacerii și marcați de temerile privitoare la propria lor identitate sau la pericolul bolșevic. Iașul era, totodată, și un oraș al muncitorilor, chiar dacă reduși numeric și fără o individualitate conturată urban[21]. Influențați de revoluționarismul mișcărilor din Rusia, preluat adeseori prin intermediul anarhismului manifestat de soldații ruși bolșevizați de pe frontul românesc, și al stângii postbelice, dornici de schimbarea rapidă a statutului lor material și social, ei și-au exprimat frecvent nemulțumirile în acel climat de criză economică[22].

Preponderent rural și agricol, județul se găsea în umbra marelui oraș[23]. Doar Târgu Frumos mai deținea o oarecare importanță comercială. În 1915, din

---

[18] Gheorghe Palade, *Contribuția Universității din Iași la pregătirea intelectualității basarabene*, în Gheorghe Iacob, Alexandru Florin Platon (coord.), *Istoria Universității din Iași*, ed. a doua, revizuită și adăugită, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 461-462.

[19] Cătălin Botoșineanu, *Profesorii Universității din Iași și Primul Război Mondial. Cazul Facultății de Litere*, în AȘUI, Istorie, serie nouă, tomul LII-LIII, 2006-2007, p. 273-289.

[20] În 1930, Iașul avea 102.872 de locuitori, din care 63.168 de etnici români, 34.662 de evrei, existând de asemenea germani, armeni, ruși, unguri, bulgari, cehi etc. La nivelul orașului, 75% dintre localnici aveau știință de carte (Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930*, publicat de dr. Sabin Manuilă, vol. IX, *Structura Populației*, București, Editura Institutului de Statistică, 1940, p. 14). În 1915, dată mai apropiată de alegerile din 1919, populația orașului era de 76.593 de locuitori (vezi Ministerul Industriei și Comerțului, *Anuarul statistic al României. 1922*, București, Tipografia Curții Regale F. Gobl și Fii, 1923, p. 25 și 28).

[21] Fără a fi un centru industrial, la Iași exista o pătură muncitorească semnificativă ocupată în transporturi (12.394 de persoane), industria textilă și manufacturieră (10.257), industria alimentară, tutun (4.331), industria lemnului (3.600) și construcții (2.767); tabloul profesional al orașului pentru 1930, data recensământului interbelic, mai regăsea o parte din orășeni legați de exploatarea solului (2.854 de persoane); dar cel mai mare contingent profesional era legat de funcționarii din instituțiile publice (16.485), urmat de zona comerțului (14.238), care confirmau statutul birocratic și administrativ al orașului. Vezi Sabin Manuilă, *op. cit.*, p. 789 și 810.

[22] Întreruperea lucrului și grevele cu caracter politic, la care s-a înălțat inclusiv steagul roșu, au fost dese în acel an.

[23] Nu este doar o metaforă. În volumul al II-lea al *Enciclopediei României*, din 1938, avem o descriere detaliată a *înfățișării sociale* a județului Iași în perioada interbelică, care „a reflectat întotdeauna pe cea a orașului Iași [...]. Viața de capitală a Iașului se prelungea astfel la țară, până departe, printre văile și colinele județului întreg... (*Enciclopedia României*, vol. II, *Țara Românească*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 634).

cei 221.920 de rezidenți în județ, 140.253 locuiau în mediul sătesc și erau prinși într-o economie agricolă puțin diversificată și eficientă, bazată în principal pe cultura cerealelor. Spre deosebire de alte regiuni ale României, satele erau relativ bine conectate la modernitate, prin apropierea de un centru urban semnificativ, care avea mari necesități de aprovizionare, și prin căile de transport care străbăteau județul[24]. Imediat după 1918, ruralul ieșean a fost cuprins de efervescență socială. Obiect al solicitudinii elitelor refugiate, în sensul carității, dar și discuției despre drepturile de care urma să dispună după război, ca proprietar și cetățean, țăranul „trăia" reforma agrară ca pe o promisiune implicită a prosperității viitoare. Amânarea aplicării decretului-lege din decembrie 1918 și înființarea unor obști de arendare ca etapă intermediară între expropriere și intrarea terenurilor agricole în posesia țăranilor au creat nedumeriri la Iași, convertite uneori în violențe[25]. Sensibilitatea ruralului ieșean față de chestiunea pământului era accentuată de problemele generale ale societății românești postbelice. Rezervele de hrană insuficiente, rechizițiile armatei, nelucrarea pământului în 1918 din lipsă de mână de lucru și inventar agricol disponibil[26] au instalat foametea în multe sate ale județului. Ostili față de funcționari și militari, care aveau un regim preferențial la primirea de alimente, țăranii s-au îndreptat spre Iași pentru pâine, ca și în anul precedent[27]. Posibilitățile reduse de deplasare cu trenul, pentru micul comerț al ruralilor sau pentru ridicarea rațiilor de provizii, drumurile județene fiind impracticabile la începutul lui 1919 mai ales[28], accentuau inferioritatea satului față de oraș din punct de vedere material.

Așadar, Iașul se prezenta în 1919 ca un spațiu public marcat de război și de radicalizări de tot felul, accentuate de proximitatea trupelor ruse bolșevizate,

[24] Prin căi ferate, esențiale pentru dezvoltarea economică în acel moment istoric, Iașul avea legături cu orașe precum București, Botoșani, Vaslui, Chișinău și Pașcani (*Enciclopedia României*, p. 241 și 243).

[25] Comunicarea insuficientă între autorități și țărani a condus la acte de violență în satele din Iași. Echipele însărcinate cu viitoarea parcelare a pământului erau întâmpinate cu ostilitate de săteni, care refuzau de multe ori să le acorde asistență în documentarea situației. Coordonatorul delegațiilor de specialiști în măsurarea terenurilor se plângea prefectului de Iași de lipsa banilor pentru transport și alimentație pentru lucrători, având în vedere faptul că țăranii din zonă îi alungau din sate (AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 17/1919, f. 91). De altfel, la Iași s-au constituit un număr limitat de obști pentru arendare. Din corespondența dintre prefectul de Iași și I. G. Duca, ministrul Agriculturii, reiese rezultatul slab obținut cu înființarea obștilor în comparație cu celelalte județe (AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 17/1919, f. 34). Agitația de la sate îl făcea pe prefect să identifice măsuri pentru ca situația să nu escaladeze (AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 24/1919, f. 230), existând informații și zvonuri despre abuzurile și despre arbitrariul delegaților din comitetul de împărțire a pământului, despre batjocorirea unor văduve de război (AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 17/1919, f. 73).

[26] În 1918, se cultivase numai 41,13% din suprafața agricolă disponibilă în județ. Vezi. „Opinia. Ziar politic cotidian", anul XV, nr. 3548, 28 ianuarie 1919, p. 1 (în continuare, se va cita „Opinia").

[27] „Opinia", anul XV, nr. 3552, 3 februarie 1919, p. 1, în care sunt descrise violențele ce însoțeau procesul de distribuire a alimentelor raționalizate. În aceste condiții, au proliferat speculatorii, dar și zvonurile despre sustrageri de vagoane cu alimente pentru uzul propriu al unor instituții.

[28] Criticus, *Dacă ar circula trenurile...*, în „Opinia", anul XV, nr. 3549, 30 ianuarie 1919, p. 1.

dominat de un spirit protestatar cu rădăcini în trecut, afectat de multiple greutăți instituționale, dar și de aprovizionare sau de refacere, cu o populație evreiască numeroasă, în curs de a primi drepturi depline de cetățenie, și în care prezența Universității avea mai curând un potențial destabilizator asupra societății.

1.2. Metodologie

Procesul electoral în județul Iași din noiembrie 1919 este dificil de reconstituit, întrucât nu beneficiez de actele Comisiei Electorale Centrale. Documentele nu au fost de găsit în Arhiva Iași. Nici fondul *Prefectura județului Iași* sau cel privitor la *Primăria comunei Iași*, nici materialele unor instituții adiacente (*Chestura de Poliție* etc.) nu conțin date și informații precise, care să ajute la înțelegerea acelor alegeri, cu diferențierile necesare între mediul urban și rural etc.[29]; fondul *Tribunalul Iași* nu conține dosare electorale pentru perioada 1919-1926. Absența arhivei m-a orientat spre o abordare descriptiv-analitică a scrutinului și a actorilor lui, în care reliefarea culorii locale și cuprinderea contextelor diferite predomină asupra reconstituirii tehnice a demersului votării în sine[30]. În același timp, orientându-mă asupra evenimentelor anului 1919, sunt conștient că unii competitori politici sunt prezentați inegal în cadrul textului; enunțate sau doar schițate aici, în raport direct cu ponderea pe care au deținut-o în Iașul imediat postbelic, fenomene precum cuzismul, țărănismul sau legionarismul au marcat societatea românească în perioada interbelică.

2. Actorii alegerilor legislative din 1919 la Iași

Anunțate în noiembrie 1918, mereu amânate anul următor și desfășurate în noiembrie 1919, alegerile au reprezentat o încercare pentru toate personajele orașului (autorități, partide, alegători sau simpli observatori), în condițiile în

[29] În fondul Primăria Municipiului Iași există doar un singur dosar util, privitor la corespondența cu Comisia electorală Centrală, *dosarul Tribunalelor, Judecătoriilor, Procurori[lor], Curțile[lor de] juri. Corespondențe în diverse chestiuni. Instrucție și Birourile Electoral Central* (fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919).

[30] Aceasta a fost direcția puținelor texte punctuale care și-au propus să recupereze evenimentele din alegerile legislative ale anului 1919. Vezi Gh. Iancu, *Campania electorală pentru alegerile parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în SUBB, s. Historia, tomul XVIII, 1973, p. 91-120; idem, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor din noiembrie 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, în SUBB, s. Historia, tom XIX, 1974, p. 103-131; Constantin I. Stan, *Partide politice și alegerile parlamentare din noiembrie 1919 din zona Buzăului*, în „Mousaios", Buzău, 1981; Adrian Simion, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Vâlcea*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești", nr. 10/2004, p, 139-152; Vasile Dudaș, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Caraș-Severin*, în „Analele Banatului", Arheologie-Istorie, s.n., XIX, 2011, p. 467-475; Valentin Gheorghe, *Alegerile parlamentare din anul 1919 în județul Ialomița*, în „Sargeția. Acta Musei Devensis", nr. 3/2012, p. 469-482; Ramona Miron, *Alegerile parlamentare din noiembrie 1919 în județul Putna*, în „Cronica Vrancei", publicație sub egida Muzeului Vrancei, nr. XV, 2013, p. 197-221. Pentru o perspectivă mai generală asupra scrutinului, Alexandru Radu, *Alegerile parlamentare din 1919. Un sistem electoral particular*, în „Revista Română de Studii Electorale", vol. VI, nr. 1/2018, p. 125-138.

care „răutatea” războiului s-a perpetuat în viața politică a Iașilor după revenirea la pace. Pentru contemporani, contestarea agresivă a adversarului însoțea demagogia ce rezultase din reforma electorală. Iar multiplicarea formulelor politice angajate în campanie li se înfățișa ca un semn al decăderii vieții publice, o descompunere generală a partidelor[31]. Orașul care dăduse exemplu, în manifestările sale, „de-o cumpătare politică invidiată” părea cuprins acum „de-o destrăbălare de neînchipuit”[32].

2.1. Actorul administrativ. Autoritatea publică și cea electorală

Lipsită de experiența unui proces electoral inedit și complex, bazat pe votul universal, autoritatea publică a trebuit să gestioneze niște alegeri care s-au întins, prin pregătiri și campania electorală, pe parcursul întregului an 1919. Constituind una din circumscripțiile electorale medii din țară, aici urmând să se aleagă 7 deputați și 3 senatori, județul Iași era împărțit în 17 secții (circumscripții) electorale, dintre care 7 urbane și 10 rurale[33].

În calitatea sa de prim-preşedinte al Tribunalului Iaşi, N. M. Radovici a asumat preşedinţia Biroului Electoral Central de Circumscripţie şi a conlucrat cu prefectul şi primarii pentru buna organizare a scrutinului. Dificultăţile au fost multiple, de la alcătuirea şi actualizarea permanentă a listelor electorale, semnificative la Iaşi pentru înscrierea populaţiei evreieşti, atât în oraş, cât şi în judeţ (Tg. Frumos, Podul Iloaiei ş.a.)[34], la asigurarea fondurilor pentru realizarea mobilierului electoral (urne de vot, gherete, ştampile ş.a.), a realizării iluminatului public şi pentru plata personalului implicat în alcătuirea, repetată şi costisitoare, a listelor electorale sau în pregătirea alegerilor[35].

---

[31] Ioan Dafin, *Iașul cultural și social. Amintiri și însemnări*, vol. II, Iași, Editura „Viața Românească” S.A., 1929, p. 189. În alegerile din noiembrie 1919, chiar fără participarea Ligii Poporului și a Partidului Conservator Democrat, au fost depuse șapte liste electorale, Iașul fiind printre circumscripțiile cu competiția cea mai acerbă din țară. Câteva luni mai târziu, la scrutinul din martie 1920, în Iași au fost depuse 11 liste electorale („Opinia”, anul XVI, nr. 3907, 7 mai 1920, p. 1).

[32] Ioan Dafin, *op. cit.*, p. 179 și 189.

[33] Cele urbane se raportau la cele cinci despărțituri ale municipiului Iași, cu cele patru judecătorii de ocol, I-II urbană, I-II rurală (se vota la Școala Al. Lambrior, de pe strada Vovidenie; la Școala Vasile Adamachi, de pe strada Elena Doamna; la Școala Gh. Asachi de pe strada Negruzzi; la Școala Vasile Alecsandri, de pe strada Haralambie; la Școala Cuza Vodă, din strada Vasile Lupu; la Școala de băeți din strada Nicolina). Tot urbană era circumscripția de la Târgu Frumos – se vota la Școala de Băeți din oraș. Circumscripțiile rurale erau Galata, Voinești, Șipote, Copou, Belcești, Tomești, Podul Iloaiei, Bivolari, Cotnari, Țigănași. Vezi AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 45-46, 103-108.

[34] AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 184/1919, f. 1 și urm. (și era vorba doar de Camerele de Comerț). Vezi și fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 156-206, cu liste de persoane ce urmau să fie înscrise în listele de alegători din oraș (majoritatea fiind evrei, după nume).

[35] Organizarea alegerilor s-a dovedit complicată, plecând de la detașarea personalului care să scrie certificatele de alegător, decontarea mobilierului, plata utilităților etc. Adresele Primăriei și Prefecturii Iași către Ministerul de Interne și cel de Justiție (instituția responsabilă cu cheltuielile

Politizate prin dominația liberalilor asupra comisiilor interimare, autoritățile locale au manifestat precauție în acel început de transformări politice și de regim electoral democratic[36]. Deși interesat să câștige alegerile, partidul guvernamental a dorit să asigure la Iași echidistanța electorală. Gh. Gh. Mârzescu, ministrul de Interne și șeful organizației liberale ieșene, l-a demis pe prefectul județului Ioan Rang, afectat de un scandal de corupție economică; deși nu avea o vinovăție directă, Rang a fost înlocuit cu Simion Halița, asumat ca neutru din punct

pentru alegeri) solicitau mereu punerea la dispoziția acestor instituții administrative a fondurilor necesare pentru plata personalului suplimentar. Vezi, de exemplu, adresa din 13 august 1919 (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 219) sau pe cea din septembrie 1919, cu necesitatea numirii unor diurniști pentru scrierea cărților de alegător (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 274). La rândul lor, funcționarii primăriilor solicitau deseori gratificații, munca fiind excesivă (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 489). Pentru mobilierul electoral, vezi AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 86 și 88. Solicitările mergeau până la decontarea cleiului necesar afișării listelor și diverselor înștiințări electorale (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 142). În același timp, o adresă a Primăriei Iași din iulie 1919 solicita evitarea cheltuielilor zadarnice (fuseseră cheltuiți 10.000 lei pentru imprimarea primelor liste electorale) și crearea artificială a confuziilor. Noii înscriși pe listele electorale urmau să apără pe liste suplimentare, purtând numărul curent următor acelui din listele tipărite primele (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 144).

[36] Nu au existat la Iași incidente sau acuze directe de favoritism în această fază de pregătire a alegerilor. Prin comisariatele de poliție, care prezentau tablouri de alegători, primăriile întocmeau listele electorale de votanți; erau înscriși toți cei în drept, cu vârstă de peste 21 de ani (pentru alegerile de deputați) sau peste 40 de ani (în cazul alegerilor la Senat), care aveau domiciliul real în comună și care nu erau loviți de o incapacitate sau nedemnitate. Certificatele erau distribuite alegătorilor la cerere sau din oficiu de către Primărie, ajutată de agenții autorității polițienești, până în preziua alegerilor. Responsabilitatea autorităților locale era mare, întrucât obligativitatea votului conducea la sancțiuni, amenzile putând ajunge de la 20 la 500 lei. Pentru a ajuta alegătorul, greșelile în certificatul de alegător nu trebuiau să prejudicieze dreptul de vot, care se putea exercita prezentând un alt act care să le stabilească identitatea (carte veche de alegător, extras de naștere, un certificat de studiu, un abonament la căi ferate). Vezi AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 348. Refuzul de a elibera actul unui cetățean trebuia raportat. După cum și pierderea/deteriorarea actului obliga autoritățile la emiterea unui duplicat. Votarea cu un certificat de alegător nul aducea cu sine o amendă de la 500 la 2.000 de lei și chiar închisoare de la 15 zile la 3 luni (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 280). Consultând listele provizorii afișate la Primării cu 40 de zile înainte de începutul procesului de votare, cetățenii omiși aveau posibilitatea să fie incluși în procesul votării, semnalând drepturile lor (dovada că întrunesc condițiile legii) în timp de 10 zile judecătoriilor de ocol (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 5). În 23 februarie 1919, grefierul Tribunalului Iași, secția I, preda șefului administrativ al Primăriei 12.000 de certificate de alegător pentru Adunarea Deputaților și 4.000 pentru Senat, care urmau să fie distribuite alegătorilor (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 23). Ulterior, aceste certificate au fost modificate odată cu reprogramarea alegerilor. Au existat multiple cazuri în care s-au identificat și restituit certificate cu numele scris greșit (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 346). De asemenea, autoritățile locale și-au îndeplinit obligațiile de afișaj. Vezi solicitarea către Primărie a lui N. Radovici, din 12 septembrie 1919, ca 700 de publicații relative la convocarea alegătorilor să ajungă în cele mai ascunse periferii ale orașului (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 282); la 16 septembrie, o altă adresă solicita prefectului Poliției Iași să dea ordin comandantului Corpului de Sergenți să controleze afișajul, mai ales pe străzile cu secțiile de votare (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 297).

de vedere politic[37]. De asemenea, primarul Constantin Crupenski a acționat transparent în pregătirea scrutinului[38]. Preluând guvernarea în septembrie 1919, generalul Arthur Văitoianu și colonelul Ion Manolescu, secretarul de la Interne care a prezidat finalmente procesul electoral, au încercat să satisfacă, în condiții interne și externe dificile, libertatea alegerilor[39], așa cum au recunoscut ulterior mai toți competitorii ieșeni.

2.2. Un actor neașteptat în „campanie": ieșeanul/moldoveanul

Pierderea de statut și înapoierea economică în raport cu alte orașe și regiuni ale Vechiului Regat au determinat în vechea capitală moldavă, imediat după război, repunerea în discuție a poziției Iașului și a Moldovei în cadrul ansamblului național. Inițiativele anterioare, intelectuale și disparate politic[40], au lăsat locul unei atitudini coerente de apărare a intereselor specifice ale zonei, care a pus în dificultate autoritatea locală liberală, direct și prin raportare la marginalizarea Iașului de către guvernul Brătianu. *Ieșeanul/moldoveanul* și situația acestuia au devenit la Iași temele centrale ale discursurilor publice și ale demersurilor asociative în prima campanie politică bazată pe votul universal.

Fără să exercite un monopol asupra manifestărilor publice din 1919, Asociația „Frăția Moldovei Unite" s-a individualizat în peisajul electoral ieșean prin acțiune și mesaj, dar mai ales prin capacitatea de a antrena intelectuali, politicieni, comercianți și funcționari publici sau privați în direcția unei politici regionale. Reconstituirea asociației nu este facilă, în lipsa documentelor de arhivă sau a paginilor memorialistice. „Frăția Moldovei Unite" există mai ales ca fapt de presă în acel Iași din 1919, publicațiile partidelor de opoziție față de liberali, „Evenimentul" și „Opinia", acordându-i subiectiv și partizan o largă publicitate[41].

---

[37] *Demisia d-lui Rang*, în „Opinia", anul XV, nr. 3681, 26 iulie 1919, p. 1. El închisese ochii la deturnarea în interes particular a unor vagoane cu zahăr. Editorialistul de la „Opinia" nota că vina lui Rang era legată doar de preocuparea de a fi „util partidului", chiar dincolo de cutume. „D-sa nu ar fi refuzat cuiva nici Turnul Goliei, dacă prin aceasta ar fi crezut că aduce un serviciu partidului."

[38] El a invitat deseori și presa de opoziție la negocierile pe care le avea cu partenerii administrativi și economici ai instituției. În mod evident, adversarii identificau mai ales dificultățile, sugerând afaceri, speculă (*În chestia grâului pentru Iași. Greșeli nepermise*, în „Opinia", anul XV, nr. 3707, 22 august 919, p. 1; *Pâinea scumpă, în anul cel mai mănos*, în „Opinia", anul XV, nr. 3708, 26 august 1919, p. 1).

[39] Vezi telegrama administrativă prin care se solicita corectitudinea alegerilor (AN-Iași, fond Primăria Municipiului Iași, dosar 195/1919, f. 334).

[40] Vezi Asociația „Propășirea Iașilor" formată în 1912 (*Drumul pe care ni l-am tras*, în „Orașul Nostru. Organ al opiniunii publice și al apărării intereselor Iașului", anul I, nr. 1, 1 februarie 1928, p. 1). Discursurile critice au luat o formă mai structurată politic în contextul Primului Război Mondial, prin acțiunea liderului conservator P. P. Carp și a ziarului său „Moldova", secondat de „Opinia" lui Alexandru Bădărău; demersul jurnalistic și politic a căpătat noi accente în cadrul „Parlamentului Marghiloman" de la Iași, din vara anului 1918, C. Stere și A. C. Cuza exprimând revolta pentru inegalitatea de dezvoltare a Moldovei (în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare. 1895-1920*, vol. II, *1911-1920*, ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2014, *passim*).

[41] În afara articolelor din publicațiile menționate, există broșura *Apelul și statutele Asociației „Frăția Moldovei Unite" și Memoriul ieșenilor privitor la revendicările orașului Iași prezentat*

Gruparea s-a coagulat în perioada de final al războiului mondial, când întoarcerea familiei regale și a autorităților centrale în Bucureștiul eliberat a sfârșit, brutal pentru unii ieșeni, episodul „capitalei de război" din istoria orașului. Iașul tratat drept „o servitoare", dată afară „după ce te-ai servit de dânsa", după formularea lui N. Iorga[42], a fost de natură să mobilizeze elita locală. Lider informal al noii asociații, A. C. Cuza, profesor de economie politică de la Universitatea ieșeană, a atras pe platforma regionalistă intelectuali importanți ai orașului, de orientări politice diferite[43]. Majoritatea acestora erau convinși de desconsiderarea Moldovei și a Iașului, precum și de virtuțile descentralizării administrative și economice, ca formă de a păstra local resursele umane, de a reda orașului statutul simbolic de mare urbe și de a reduce decalajele de dezvoltare[44]. În același timp, România Unită în decembrie 1918 semnifica momentul prielnic pentru rediscutarea proiectului de societate[45].

Credibilizarea noii mișcări s-a datorat și abilității lui Cuza care i-a promovat ca inspiratori ai acțiunii pe savantul și liberalul Petru Poni, cel care a prezidat adunarea generală a asociației din 30 decembrie 1918, și, ulterior, pe mitropolitul Pimen Georgescu[46]. Se adăuga și faptul că, spre deosebire de încercări precedente de a dialoga cu Centrul, asociația avea o „serioasă organizare", pe secțiuni și comitete: în afara comitetului de conducere, exista o secțiune politică, preocupată

majestății Sale Regelui Ferdinand I, Iași, Tipografia Națională, 1919 (48 p.). Istoriografic, singurul care s-a aplecat asupra acestui fenomen asociativ a fost Marius Chelcu [în *Un memoriu al ieșenilor la sfârșitul Marelui Război. Îngrijorările și speranțele unui nou început*, în AȘUI, Istorie, serie nouă, tomul LXIV, 2018, număr special, *Marea Unire a Românilor (1918). Istorie și actualitate*, 2018, p. 571-589], chiar dacă se concentrează pe *Memoriul ieșenilor privitor la revendicările orașului Iași*, tipărit și datat Iași, 6 ianuarie 1919, identificat în BAR, Arhiva Mare, nr. 125 (volum de 211 file, din care primele șase reprezintă textul memoriului, iar restul cuprinde listele sub formă de tabel a celor peste 3.000 de semnatari ai respectivul memoriu); unele informații utile de context, în Mihai Chiper, *art. cit.*, 2013, p. 99-101.

[42] „Opinia", anul XV, nr. 3513, 11 decembrie 1918, p. 1-2.

[43] Comitetul de inițiativă care înființa Asociația „Frăția Moldovei Unite" pe 9 decembrie 1918, desemnată ca apolitică, reunea pe mitropolitul Pimen Georgescu, principesele Olga Sturdza, Constanța Ghika ș.a., liberali, conservatori, naționaliști, țărăniști și socialiști, precum Petru Poni, Nicolae Iorga, A. C. Cuza, Matei Cantacuzino, Constantin Șumuleanu, Paul Bujor, ing. Grigore Bejan, Cezar Tăzlăoanu, col. Tarnovschi, preotul Constantin Bobulescu, Vasile Bogrea, Teodor Burada, Gh. Ghibănescu, Octav Băncilă ș.a. („Opinia", anul XV, nr. 3513, 11 decembrie 1918, p. 1-2). La 23 decembrie 1918, a avut loc adunarea generală care a votat apelul și statutele. Prezența intelectuală a ajutat la propagarea mesajului, conducând la implicarea altor asociații, precum „Crucea Roșie", „Asociația pentru emanciparea politică a femeilor române", a „Societății Ortodoxe Române", a centrului studențesc (mai ales a lui Grigore T. Popa), cf. „Evenimentul", XXVI, din 25 decembrie 1918, p. 2.

[44] Spre exemplu, Petru Poni, într-o conferință organizată de Asociație, respingea modelul centralist francez și solicita descentralizarea administrativă, urmată de cea economică și cea morală; vezi „Evenimentul", anul XXVI, nr. 265, 3 ianuarie 1919, p. 1-2.

[45] Un ziarist de la „Opinia" scria că intelectualii din Moldova erau „biciuiți de glasul vremii", că ei trebuiau să valorifice „oportunitatea clipei", întrucât „cauza Moldovei trebuie negreșit câștigată acum" (Renovatus, *Moldovenism real*, în „Opinia", anul XV, nr. 3540, 18 ianuarie 1919, p. 1).

[46] Acesta a prezidat ședința de vineri, 8 februarie 1919 („Frăția Moldovei Unite", în „Evenimentul", anul XXII, nr. 6, 10 februarie 1919, p. 1).

mai ales de problema descentralizării în cadrul României Mari, un comitet sub preşedinţia mitropolitului, care să supravegheze cheltuielile publice privitoare la lucrările de refacere a Iaşului, o secţie de edilitate pentru oraş, un comitet de propagandă în Basarabia şi în Bucovina, secţii juridice şi economică, o secţie academică pentru oamenii de ştiinţă ai Moldovei, cu anale proprii, care să-i cuprindă pe N. Iorga, A. D. Xenopol, Petru Poni, George Enescu ş.a., cercuri artistice (pentru talentele moldoveneşti în muzică şi pictură), asociaţii pe localităţi pentru restaurarea şi conservarea monumentelor istorice[47] etc.

Acţiunile Asociaţiei s-au structurat pe două direcţii: întocmirea unui raport asupra stării Moldovei, intitulat „Memoriul ieşenilor", care urma să fie înmânat regelui cu ocazia serbărilor din 24 ianuarie 1919, atunci când se împlineau 60 de ani de la unirea Principatelor[48], şi o sumă de conferinţe publice, pe subiecte variate interesând politica, administraţia şi cultura Moldovei. Deşi entuziasmul începutului a scăzut treptat[49], pe măsură ce o parte din figurile semnificative (N. Iorga, George Enescu) au părăsit Iaşul, iar lupta politică s-a accentuat, conferinţele culturale ale lui Orest Tafrali, Gh. Ghibănescu ş.a. au păstrat interesul în această zonă a asociaţionismului regional. *Moldovenismul* revendica un rol politic în tabloul electoral al anului 1919[50], deşi rezultatele acestei *Frăţii* sunt greu cuantificabile. Voluntar sau nu, asociaţia i-a propulsat pe reprezentanţii Uniunii Democraţiei Naţionale conduse la Iaşi de A. C. Cuza în avanscena electorală şi a afectat imaginea liberalilor, ca reprezentanţi tradiţionali ai Centrului[51]. A generat neîncredere în promisiunile lor de refacere şi dezvoltare a Iaşului prin sprijin de la bugetul naţional[52].

---

[47] „Frăţia Moldovei Unite. Şedinţa de la 29 Decembrie 1918", în „Evenimentul", XXVI, 1 ianuarie 1919, p. 1.

[48] Vezi Memoriul în Marius Chelcu, *art. cit.*; de asemenea, respectivul text a fost publicat, ca facsimil (după un exemplar păstrat în Arhiva PCM/Preşedinţia Consiliului de Miniştri), în Bogdan Bucur (ed.), *Cartea de aur a Centenarului Marii Uniri*, Bucureşti, Editura RAO, 2017, p. 498-503.

[49] La una din multele conferinţe asupra descentralizării, susţinută de Iulian Pascu, Costache L. Negruzzi observa că nu prea mai vine multă lume la şedinţe şi invita membrii ca, pe viitor, să se implice mai mult (*La Frăţia Moldovei*, în „Opinia", anul XV, nr. 3595, 27 martie 1919, p. 1). La aceeaşi întrunire de duminică, 24 martie, A. C. Cuza anunţa suspendarea acţiunilor asociaţiei până după Paşti.

[50] Dr. Leon C. Cosmovici, *Avem dreptul la viaţă*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 9, 14 februarie 1919, p. 1, ca moldoveni. Unirea Basarabiei, celebrată discret de oficialităţi, ajunsese „o sărbătoare moldovenească", mai mult „provincială decât generală românească" (*O sărbătoare moldovenească*, în „Opinia", anul XV, nr. 3595, 27 martie 1919, p. 1; Renovatus, *Evoluţie spre moldovenism*, în idem).

[51] În articolul *Deschideţi-vă ochii*, din „Evenimentul", anul XXVII, nr. 52, 19 aprilie 1919, p. 1, trimiterea la liberali era directă: se aprecia că moldovenii sunt „cel mai cuminte popor", „cel mai uşor de guvernat", cu atât mai mult cu cât căpeteniile Moldovei ajunseseră o minoritate tolerată la Bucureşti; dar liberalii din capitala Moldovei se fereau de descentralizare pentru a nu fi văzuţi rău la Centru, refuzau să accepte că rechiziţiile făcute la Iaşi nu erau practicate la Bucureşti etc.

[52] *Ce se făgăduieşte oraşului Iaşi*, în „Evenimentul", anul XXVI, nr. 273, 13 ianuarie 1919, p. 2; *Nenorocitul Iaşi*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 4, 8 februarie 1919, p. 1; *Bietul Iaşi*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 24, 3 martie 1919, p. 1; *Iaşul*, în „Evenimentul", anul XXVII,

2.3. Actorii politici tradiționali la Iași. Liberalii, conservatorii, naționaliștii și... socialiștii

a) Liberalii. Cu un rol important în construcția modernă a statului român, Gheorghe Mârzescu, Nicolae Gane, Petru Poni, Constantin Stere ș.a. au făcut din Iași un fief electoral pentru liberali. Prestigiul uriaș al organizației de Iași a PNL și schimbarea liderului local, după poziționarea germanofilă a lui Stere din timpul războiului, au constituit dificultăți pentru noul președinte, Gh. Gh. Mârzescu, în adaptarea structurii ieșene la condițiile votului universal. Primar al Iașului între 1914 și 1916, „gazda pribegilor prieteni" în timpul refugiului la Iași, Mârzescu devenise o figură centrală a partidului, ca ministru al Agriculturii și Domeniilor, ulterior de Interne (1918-1919)[53].

La începutul lui 1919, liberalii ieșeni trăiau în imaginarul construit al epopeii naționale din jurul orașului drept capitală de război și al rolului deținut de PNL în formarea noii comunități naționale[54]. Publicația lor, „Mișcarea", și-a păstrat caracterul de ziar național, tratând nu atât aspectele ieșene, cât problemele României în general[55]. Situată pe poziții administrative, ale guvernului liberal și ale autorităților locale, organizația se identifica cu figura lui Ion I. C. Brătianu, „creatorul României întregite" și apărătorul drepturilor neamului, sau cu eforturile Primăriei de a reflecta și a transpune public anumite evenimente naționale[56]. Orientarea spre cotidianul orașului și al județului s-a făcut cu greutate în acea orbire a succesului politic iminent[57]. Liberalii au tratat încetățenirea evreilor

---

nr. 73, 21 mai 1919, p. 2; Richard R. Tuffli, fost vicepreședinte al Camerei de Comerț din Iași, *Pașalâcul de la Centru*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 154, 2 septembrie 1919, p. 1.

[53] Despre cel numit de contemporani *Georgel*, pentru a-l deosebi de tatăl său, Gheorghe Mârzescu, vezi Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 178-179.

[54] Eugen Herovanu scrisese chiar o carte *Pe marginea epopeii*, în sensul menționat, foarte lăudată în oficiosul ieșean al PNL (în „Mișcarea", anul XIII, nr. 17, 23 ianuarie 1919, p. 1). Liberalii locali considerau că ei făcuseră România Mare, că programul de reforme care să schimbe societatea era opera lor, că li se cuvenea recunoștința celorlalți. Lucru contestat de adversari, încredințați că, prin alegeri, „18 milioane de români vor fi în stare ca să vindece și această nebunie" (*Partidul Național-Liberal a făcut România Mare*, în „Evenimentul", anul XXV, nr. 265, 3 ianuarie 1919, p. 1). Vezi și articolul *Mișcarea și Reformele*, în idem.

[55] *România și Congresul de Pace*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 2, 4 ianuarie 1919, p. 1; *Figuri americane. Roosevelt*, în idem; *Învățământul din Ardeal*, în „Mișcarea", anul XII, nr. 4, 6 ianuarie 1919, p. 1 etc.

[56] *24 ianuarie*, în „Mișcarea", anul XII, nr. 19, 25 ianuarie 1919, p. 1; vezi, de asemenea, reflectarea celebrării la Iași a datelor istorice și simbolice din istoria românilor sau evenimente în desfășurare, precum atingerea Tisei (în mai 1919) sau ocuparea Budapestei (august acel an), care au condus la glorificarea armatei și guvernului; pe plan local, ziarul hiperboliza lupta pentru revenirea la normal (*Lupta pentru pâine la Iași*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 173, 26 august 1919, p. 1 ș.a.).

[57] În superioritatea victoriei, considerau că nu mai aveau adversari politici cu adevărat. Există multe aprecieri în presa liberală că destructurarea celorlalți adversari locali era deplină (vezi Victor Iamandi, *Uniunea democrației naționale*, în „Mișcarea", anul XII, nr. necitibil, 2 ianuarie 1919, p. 1). Tânărul lider ieșean aprecia că Iorga își risipise iluziile despre politica naționalist-democrată. De asemenea, în context se inducea ideea că gruparea conservatoare era strivită de

exclusiv de pe poziţiile guvernamentale, fără trimitere la realitatea proximă[58], iar *moldovenismul*, considerat o armă a conservatorilor şi a lui A. C. Cuza, a fost marginalizat discursiv în raport cu „tradiţionala solicitudine a guvernului faţă de Iaşi”[59].

Dificultăţile administrative şi adversitatea celorlalţi actori politici i-au obligat pe liberalii ieşeni să părăsească orgolioasa aşteptare a recunoaşterii meritelor. În cursul anului 1919, identificarea *duşmanilor* s-a făcut treptat, de la general spre local. În acea campanie electorală fără forme precise, pentru liberali, *adversarul* a fost tot cel antebelic, *conservatorul*, „germanofil” şi „reacţionar”, precum avocatul Lascăr Antoniu sau Dimitrie Grecianu, înfăţişat ca reprezentând un grup sfârşit, incapabil să depună candidaturi, căutând cartelări cu formaţiunea generalului Al. Averescu sau pretexte pentru a fugi de realitatea votului[60]. În această distribuţie de roluri, „Liga Poporului” ilustra opoziţia formală, politicianistă, incapabilă să înţeleagă „adevăratele interese ale neamului”[61]. Pe de altă parte, scos de sub

reformele în curs. Takiştii apăreau drept neserioşi (vezi *Dl. Take Ionescu şi Banatul*, în „Mişcarea”, anul XII, nr. 26, 6 februarie 1919, p. 1). În acelaşi timp, un Trancu Iaşi era considerat un „voiajor politic”, nevoit să fugă din oraş şi să facă politică la Galaţi (în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 152, 30 iulie 1919, p. 1).

[58] *Naturalizarea izraeliţilor. Datoria noilor încetăţeniţi*, în „Mişcarea”, anul XII, nr. 4, 6 ianuarie 1919, p. 1. Vezi şi mai târziu, în toamna acelui an, pe măsura derulării evenimentelor legate de Tratatul privind protecţia minorităţilor de la Paris, *Încetăţenirea evreilor*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 167, 17 august 1919, p. 1; *De ce nu semnează guvernul pacea propusă de Aliaţi*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 177, 31 august 1919, p. 1; *Datoriile evreilor*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 180, 4 septembrie 1919, p. 1.

[59] *M. S. Regina şi Iaşul*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 10, 14 ianuarie 1919, p. 1; *Guvernul şi restaurarea Iaşului*, în idem, în care – prin intermediul liderului ieşean aureolat de război – erau anunţate măsurile de natură să ofere speranţă şi să ascundă marginalizarea simbolică în contextul Marii Uniri (Mârzescu enunţa la Iaşi o subvenţie anuală guvernamentală de 4 milioane de lei pentru regiunea Moldovei, precum şi sprijinirea reconstrucţiei oraşului, prin plata refacerii pavimentului şi canalizării); ulterior, liberalii au reluat această idee, că refacerea Iaşului era „la ordinea zilei” (în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 13, 18 ianuarie 1919, p. 1). Descentralizarea celorlalţi era redusă la înfiinţarea Regionalei CFR, ulterior şi a unei Direcţii Sanitare, la Iaşi (*Activitatea Direcţiei Regionale CFR la Iaşi*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 44, 27 februarie 1919, p. 2). Liberalii ieşeni au încercat să deturneze tema „descentralizării administrative” prin invocarea „neştirbirii unităţii naţionale” (*În noua Românie Unită. Descentralizarea administrativă*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 12, 17 ianuarie 1919, p. 1; *Descentralizare sau autonomie? Acţiuni primejdioase*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 34, 15 februarie 1919, p. 1). Ulterior, au asumat-o ca discuţie teoretică a Cercului de studii, cu conferinţele lui Omer Popovici (*De la Cercul de studii sociale. Descentralizarea*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 56, 13 martie 1919, p. 1) şi a lui Constantin Gh. Toma, din 17 martie acel an (*Descentralizarea administrativă*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 63, 21 martie 1919, p. 1).

[60] *Germanofilii şi Dinastia*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 31, 11 februarie 1919, p. 1; *Vinovaţii*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 33, 14 februarie 1919, p. 1; *<Programul> D-lui Marghiloman*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 147, 24 iulie 1919, p. 1; *Fuga de alegeri*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 190, 17 septembrie 1919, p. 1; *Alegerile la Iaşi*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 197, 25 septembrie 1919, p. 1.

[61] Generalul era reprezentat ca acţionând, din ură faţă de liberali, alături de conservatori şi „germanofili” (*Politica internă a Generalului Averescu*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 49, 1 martie 1919, p. 1). El nu înţelegea rostul amânării alegerilor, făcând un „front unic” cu Mille-Marghiloman şi Grigoraş Filipescu, deşi alături de liberali în ideea de amânare erau reprezentanţii Basarabiei, Ardealului şi Bucovinei (*Amânarea alegerilor*, în „Mişcarea”, anul XIII, nr. 39, 21 februarie 1919, p. 1). După cum afirma G. G. Mârzescu la clubul liberal, starea de asediu şi cenzura, măsuri

spectrul revoluției, socialismul era recuperabil ca „național” și „necesar”[62]. Țărăniștii au fost luați în considerație târziu sau deloc până la alegeri, drept „pescuitori în ape tulburi”, care doreau structuri politice de clasă[63].

Organizația liberală s-a reconstruit însă greu la Iași, înființarea *Cercului de studii*, în februarie 1919, având mai curând un rol compensatoriu pentru atitudinea ieșenilor în război[64]. În prelungirea acțiunii politice de dinainte de 1914, liderii liberali considerau că problemele electorale se vor rezolva prin controlul structurilor profesionale. Dar prima reuniune a asociațiilor didactice de după război, prezidată de Petru Poni, a arătat faptul că participanții erau deja separați politic[65]. Nici infrastructura școlară județeană de revizori și inspectori, care să intervină administrativ pe relația cu învățătorii și profesorii cu alte orientări electorale, nu părea să aducă avantajele dorite[66]. Presiunile exercitate asupra medicilor, care anterior nu făceau obiectul atenției nemijlocite a partidului, fiind considerați aprioric „liberali”, asupra funcționarilor publici sau privați arătau preocuparea politică a PNL față de diluarea atractivității liberalismului în noua societate[67].

---

temporare, erau motivate de interesele superioare ale statului, regimul noii românii urmând a fi cu desăvârșire liberal, iar opoziția dezarmată va fi nevoită să aleagă alte direcții de luptă (*Declarațiile dlui G. G. Mârzescu la clubul liberal*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 49, 1 martie 1919, p. 1).

[62] *Socialismul național. Noua atitudine a socialiștilor români*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 41, 23 februarie 1919, p. 1; *Partidul Liberal și socialiștii*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 42, 24 februarie 1919, p. 1.

[63] *Partidul Țărănesc este o adevărată rătăcire*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 193, 20 septembrie 1919, p. 1.

[64] *Înființarea <Cercului de Studii> al Partidului Național-Liberal din Iași. Programul de activitate a Cercului*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 30, 10 februarie 1919, p. 1.

[65] Trimiterea generală poate fi făcută la dr. Leon Cosmovici și Gh. Ghibănescu (tachiști), I. Praja (cuzist), Gh. Nădejde (socialist), Paul Bujor, Ioan Borcea, dr. C. Parhon (țărăniști). Vezi *Asociația generală a membrilor corpului didactic*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 4, 6 ianuarie 1919, p. 1. Ulterior, congresul corpului didactic din iulie 1919 de la Iași, la care au participat și reprezentanți din Ardeal, Bucovina și Basarabia, a arătat imposibilitatea restaurării controlului antebelic; vezi „Mișcarea”, anul XIII, nr. 140, 16 iulie 1919, p. 1; *Asociația generală a Profesorilor din România*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3564, 17 februarie 1919, p. 1 și, mai ales, *Tendințe discordante între profesori*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3678, 23 iulie 1919, p. 1.

[66] *Revisorul Stoica și Inspectorul Sachelarescu – agenți electorali*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 175, 27 septembrie 1919, p. 1.

[67] Cu informații preluate de la d-rul Slătineanu, Marghiloman menționează sprijinul imperios solicitat de Mârzescu la Iași medicilor pentru campania electorală a guvernului (Alexandru Marghiloman, *Note politice…*, vol. III, p. 249). Pe un alt palier profesional, mobilizarea pro-guvernamentală a funcționarilor a fost, de asemenea, incriminată; în ședința validărilor de la Cameră, Gh. Gh. Mârzescu a fost acuzat de A. C. Cuza că a transmis funcționarilor publici că guvernul condus de Arthur Văitoianu nu era decât un paravan de alegeri și că tot liberalii vor veni la putere. Păstrarea funcționarilor din administrație numiți de către liberali în timpul acestui guvern dorit neutru electoral nu a făcut decât să întărească această credință și să aducă voturi ale funcționarilor către PNL (DAD, ședința din 27 noiembrie 1919, în MOf, nr. 6, 3 decembrie 1919, p. 55). Și structurile sindicale din oraș, în întreprinderile controlate de PNL, mai ales la societatea Tramvaielor Electrice, au fost încolonate în spatele partidului (*Întrunirile candidaților liberali locali*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 172, 25 septembrie 1919, p. 1). În fața refuzului sindicalist de a sprijini cauza liberalilor ieșeni, directorul ar fi reușit ruperea sindicatului (*Întrunirea liberală de aseară din Tătărași*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. necitibil, 2 octombrie 1919, p. 1).

Convocarea concretă a corpului electoral, după părăsirea guvernării de către PNL, și întoarcerea lui G. G. Mârzescu la Iași au dinamizat organizația locală. În stabilirea candidaturilor, la prima mare întrunire a liberalilor ieșeni, din 6 septembrie 1919, Mârzescu a dorit să păstreze vechii partizani și, totodată, să deschidă structura liberală către noile medii electorale. Impredictibil, viitorul făcea necesar concursul fiecăruia în cultivarea maselor de votanți. Liberalii au fost primii care au stabilit candidaturile pentru alegeri, presa partidului propulsându-i agresiv ulterior în spațiul public. Alături de cunoscuții G. G. Mârzescu, Theodor Vasiliu, profesor de gimnaziu, fost deputat și director pentru învățământul secundar în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Constantin Toma, avocat și fost prim-ajutor de primar, sau Eugen Herovanu, decanul baroului din Iași, Partidul Liberal propunea pentru lista de la Cameră pe părintele econom Ioan Gotcu, profesor la Seminar, pe învățătorul Ioan Dodon și pe Vasile Matei, prezentat ca sătean fruntaș, dar fost primar al comunei Popești. La Senat, liberalii trimiteau în bătălia electorală pe consacrații C. B. Pennescu, doctor în Drept la Berlin, fost decan al Baroului, fost prefect și primar al orașului, pe dr. M. Manicatide, fost senator în Constituanta din 1914, profesor universitar la Facultatea de Medicină a Universității ieșene și epitrop al Casei Sf. Spiridon din Iași, și pe avocatul Athanasie Ath. Gheorghiu, fost deputat[68].

Anvergura campaniei arăta intuirea tipului nou de scrutin de către liberali. Manifestele electorale ale PNL au inundat orașul, spre surpriza adversarilor. Chiar dacă presa de opoziție a acuzat (întrucât nu se „sinchiseau" de cenzură) și ridiculizat fenomenul, afișele „colectiviștilor" se găseau „pe toate zidurile, ferestrele cârciumelor și băcăniile"[69], transmițând narațiunea favorabilă a liberalilor drept creatori ai României vechi și a celei noi, „că au făcut cerul și pământu", că au dat pământ țăranilor, „apoi povești cu minimum de salar, credit muncitoresc, libertatea sindicatelor profesionale"[70]. Pentru Constantin René Ghiulea, redactor la „Opinia", unde semna cu pseudonimul „Renovatus"[71],

> [...] ziarele politice și-au pierdut vechiul aspect și au îmbrăcat haina manifestelor de răspântie. [...] Fiindcă opoziția se abține de la alegerile ținute sub baionete, numai ziarele brătieniste publică poze cu sau fără text, bilete de plăcintă pentru țărani și marșuri de piculină pentru muncitori. Pe ici colo se mai găsesc și unele ziare de altă culoare, cu pomelnic de candidați. Dar ele au glasul încet și neîncrezător pentru că simțesc din spate pumnul jandarmului.

---

[68] *Întrunirea clubului Național-Liberal*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 184, 9 septembrie 1919, p. 1. Liberalii reușeau să obțină și un semn electoral avantajos, crucea. Candidații formațiunii au avut parte de medalioane în numerele ulterioare ale publicației, dar și parte de ironizări pe măsură, mai ales T. Vasiliu, din partea adversarilor. Prezentat drept „Raki", el apărea drept un profesor de Istorie care venea rareori la școală, un parlamentar care nu a vorbit niciodată la tribuna Camerei (*Însemnări vesele. Raki*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 195, 22 octombrie 1919, p. 2).

[69] *Informații*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 192, 18 octombrie 1919, p. 1.

[70] *Afișele farsorilor*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 165, 16 septembrie 1919, p. 1.

[71] Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, Editura Minerva, 1973, p. 298.

Aceluiași jurnalist, zidurile orașului îi apăreau pline de tipărituri.

> Din P-ța Unirii până la hală... treci uluit printre cele două lungi șiruri de reclame pentru parlament și alte spectacole [...]. Și propaganda electorală continuă la toate ocaziile. Mai dăunăzi, adormita întru fericire Sf. Paraschiva a fost înscrisă în partidul liberal. La îmbulzeala moaștelor miraculoase s-au împărțit atâtea manifeste câte tampoane de vată s-au preumblat pe osul sfânt. Un manifest cu C. B. Penescu a căzut pe racla Sfintei, probabil pentru o stăruință cu greutate pe lângă morții care mai totdeauna vin să voteze cu guvernul [...][72].

Și manifestările publice ale PNL în localitățile din județ s-au succedat. Agenții electorali și candidații au străbătut noile spații electorale, țărănești și muncitorești, făcând promisiuni edilitare locale (repararea străzilor, canalizare)[73]. Investiția umană și materială a fost semnificativă[74]. Liberalii s-au folosit, neîndoios, de mijloacele administrative ale primăriilor și instituțiilor conduse de membrii partidului pentru a-și impune mesajul, deși dimensiunea acestui sprijin este greu de precizat. „Automobilul electoral" a devenit marotă a acuzelor și ironiilor celorlalți, formă de discreditare electorală[75].

În noiembrie 1919, poziția Partidului Național Liberal părea puternică la Iași. Narativul liberal, particularizat pe medii profesionale[76], al identificării PNL

---

[72] Renovatus, *Aspecte electorale*, în „Opinia", anul XV, nr. 3763, 1 noiembrie 1919, p. 1. El concluziona: „[...] propagandă electorală ieftină și nesinceră. Înțelegem. Dar puțină roșeață în obraz și senin în cuget nu strică".

[73] *Dr. Manicatide, însoțit de epitropii de la Sfântul Spiridon (Dimitrie și Oswald Racoviță)*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 166, 17 septembrie 1919, p. 1. Riki Vasiliu, asistat de ziaristul Jean Maxim, redactor la „Mișcarea", mersese în Țuțora, iar preotul Ioan Gotcu în Ciurchi, împreună cu prof. I. Constantinescu, și în Țicău (*Întrunirea liberală de la Ciurchi*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 169, 20 septembrie 1919, p. 2).

[74] În presa de opoziție sunt numiți mulți dintre agenții liberali, funcționari fictivi la CFR (Gheorghe Nistor, Dimitrie Tătăru, V. Loghin, frânari, Simionescu, servitor de birou la serviciul întreținere, Petrache a Vădanei, mecanic, responsabil de zona Ciurchi), Uzina Tramvaielor Electrice (Niculescu, fost agent al Siguranței și care se ocupa de zona cu str. Uzinei, Vasiliu, controlor la Uzina Tramvaielor Electrice) ș.a., plătiți cu 60 de lei pe zi (*Întrunirile liberalilor prin mahălăli*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 167, 18 septembrie 1919, p. 2). Etalon al sumelor cheltuite în campanie, Th. (Raki) Vasiliu ar fi cheltuit 17.000 de lei pentru competiția electorală (*Corupția liberalilor în alegeri*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 210, 12 noiembrie 1919, p. 1).

[75] *Iarăși chestia automobilului electoral*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 164, 14 septembrie 1919, p. 1. Theodor Vasiliu a răspuns acuzațiilor, arătând că doar soția lui, membră în comitetul societății pentru combaterea tuberculozei, se afla în automobil, împreună cu dr. Manicatide, și el membru al societății (în „Mișcarea", anul XIII, nr. 218, 20 octombrie 1919, p. 1). În campanie, PNL s-a bazat și pe poziția simbolică a membrilor liberali ca efori sau epitropi ai Casei Spitalului Sf. Spiridon, dar și pe situația unora dintre ei ca factori decizionali în întreprinderi ale comunei (C. Toma, directorul Uzinei electrice etc.).

[76] Vezi apelurile către meseriași și muncitori, către săteni, către cei demobilizați (*Un apel. Către meseriași și muncitori*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 213, 15 octombrie 1919, p. 1; *Către cei ce au luptat pentru întregirea neamului*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 223, 26 octombrie 1919, p. 1; de asemenea, apelurile către meseriași și muncitori, către săteni, către cei demobilizați, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 227, 1 noiembrie 1919, p. 1). După cum remarca N. Iorga, Ionel Brătianu,

cu politica neamului întreg, cu înfăptuirea marilor reforme[77], domina peisajul electoral al orașului și al localităților din județ.

b) Situația politică a conservatorilor ieșeni. Între „progresiști" și „naționali/democrați". Conservatorismul avea la Iași o îndelungată tradiție. *Junimea* structurase, prin Titu Maiorescu și P. P. Carp, demersul doctrinar al conservatorilor români, iar politicienii ieșenii precum Vasile Pogor, Iacob Negruzzi, Petru Missir, P. Negulescu ș.a. modelaseră atât spațiul local, cât și societatea românească în ansamblul ei[78].

Sfârșitul războiului i-a găsit pe liderii conservatori ieșeni neîncrezători în viitorul politic al propriei formațiuni și divizați în marghilomaniști sau takiști[79]. Deși angrenați în lupta împotriva guvernului Brătianu și a autorităților liberale din Iași, ei purtau semnele crizei generale a conservatorismului românesc, sub raport ideologic (ca proiect afirmativ pentru societate) și organizațional[80]. Lipsit de oameni de partid, în pofida prestigiului simbolic de care se bucurau liderii ca intelectuali și universitari, conservatorismul ieșean era însă susținut de două ziare esențiale pentru publicistica locală, „Opinia" lui Alexandru Bădărău și „Evenimentul", condus de Rudolf Suțu, fapt care a conferit vizibilitate mesajului formațiunii în Iașul anului 1919.

Critica administrației, cu prezentarea realității unui oraș în mizerie, cu străzi distruse, „bandiți", aprovizionare precară și speculă ordinară etc., a constituit un vehicul electoral pentru conservatori în raport cu liberalii guvernamentali[81].

„care împroprietărise pe țărani, cum spuneau marile afișe de propagandă, și câștigase războiul", dorea o confirmare a PNL, „o manifestare de voință populară și, neapărat, imediata sa restaurare" (N. Iorga, *Orizonturile mele…*, p. 555).

[77] *În preajma alegerilor*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 190, 17 septembrie 1919, p. 1; *Opera Partidului Național-Liberal*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 194, 21 septembrie 1919, p. 1.

[78] O bună prezentare a conservatorismului ieșean și a personalităților partidului, în Ioan Dafin, *op. cit*., vol. I, 1928, p. 110-131.

[79] *Două întruniri*, în „Opinia", anul XV, nr. 3598, duminică, 31 martie 1919, p. 1.

[80] Agitația conservatorilor era vizibilă pentru toți observatorii timpului, de la schimbările de nume, Partidul Conservator-Progresist, Partid Conservator-Democrat, apoi Naționalist, pentru ca ulterior să rămână doar ca Partid Democrat, la cadrele care părăseau formulele conservatoare (C. Argetoianu, P. P. Negulescu, Simion Mehedinți etc.) și la programele inadecvate prin moderație ș.a. Ca tip de acțiune politică ineficientă, vezi liderul Partidului Conservator, Alexandru Marghiloman care nota, la 6 octombrie, că „fiind la Buzău toată săptămâna s-a ocupat puțin de alegeri" (Alexandru Marghiloman, *Note politice…*, p. 323); la 8 octombrie, el a făcut o vizită la Galați „pentru a încălzi puțin pe prietenii noștri" (*ibidem*, p. 324). De cealaltă parte a grupării, Take Ionescu s-a întors târziu în țară, fiind „un străin, un european în propria țară" (Constantin Argetoianu, *Memorii…*, vol. VI, p. 38).

[81] Promovarea discursivă în raport cu liberalii îl avea ca țintă pe *Georgel* Mârzescu, fostul primar al orașului și ministru de Interne în guvernul Brătianu, incriminat ca „demagog". Pentru conservatori, deficiențele Iașului arătau lipsa de considerație pentru sacrificiul făcut de „sărmanul" oraș, redus acum la un „mizerabil târg de provincie, în țara pe care o roade și o corupe cel mai absorbant și jalnic sistem centralist". Evidențiind starea de delăsare a aprovizionării după plecarea bucureștenilor în decembrie 1918, se susținea chiar lozinca „redați-ne refugiații!" („Opinia", nr. 3512, 10 decembrie 1918, p. 2). Rezum aici fragmente și titluri din „Opinia" și „Evenimentul", parte a campaniei purtată în 1919 de cele două publicații în conturarea unei imagini a decăderii dramatice:

Prezentarea comparativă a prețurilor mărfurilor la Iași și București[82] întărea imaginea de marginalitate a fostei capitale. Indiferent de nuanță, conservatorii ieșeni au asumat agenda locală și au susținut asociațiile regionaliste cu specific moldovenesc[83]. În raport cu liberalii, racordarea la realitățile orașului și ale zonei s-a manifestat și în problema acordării drepturilor politice pentru evrei, conservatorii ieșeni valorificând tradiția propriului grup în direcția toleranței și acceptării, fie că ne raportăm la P. P. Carp, Alexandru Marghiloman sau Take Ionescu[84]. De altfel, marghilomanistul Lascăr Antoniu a intervenit la președintele Biroului Electoral Central în favoarea alegătorilor evrei, aflați în imposibilitatea religioasă de a participa la alegeri în ziua de sâmbătă, pentru ca aceștia să își poată exercita duminica dreptul de vot[85]. Dar existența în discursul de presă nu înlătura deficiențele organizatorice întâmpinate de conservatori în manifestarea lor publică la Iași.

Menținerea în câmpul politic a conservatorilor progresiști se datora lui Nicolae Vasile Ștefaniu, președintele Camerei de Comerț, și mai ales avocatului Lascăr Antoniu. Un fidel marghilomanist[86], el a scos la Iași ziarul de propagandă politică și electorală „Presa". Dar capacitarea electoralului rural din județ a fost imposibilă, în absența cadrelor și electorilor[87]. O lovitură pentru campania politică a progresiștilor la Iași a fost retragerea sprijinului lui Alexandru

„Nefericit oraș! Ce ciudată fatalitate te apasă! Că nu cred să mai fie alt oraș sau târgușor în binecuvântata țară românească, care să se asemene cu a doua capitală în ce privește halul în care se află străzile! [...] Desființat politicește de pe urma actului unirii, Iașul era condamnat fatalmente să decadă (Criticus, *Săracul Iași*, în „Opinia", anul XV, nr. 3599, 31 martie 1919, p. 1); „Astăzi, acest oraș zace în completă uitare, în o condamnabilă dezinteresare din partea acelora care s-au perindat și se perindă la conducerea lui. Și cei de sus și cei de jos trec cu o culpabilă nepăsare de parcă nu ar fi nici timpul, nici sufletul lor de viață a unei părți din țara aceasta (*Iașul nostru*, în „Evenimentul", nr. 176, 30 septembrie 1919, p. 2). Vezi și *Halul Iașului*, în „Opinia", anul XV, nr. 3613, 9 mai 1919, p. 1; *Din rău în mai rău*, în „Opinia", anul XV, nr. 3591, 22 martie 1919, p. 1; *Starea mizerabilă a orașului Iași*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 95, 20 iunie 1919, p. 1.

[82] *Un apel către ieșeni. Speculatorii trebuie să dispară din Iași*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 140, 14 august 1919, p. 2; *Scandalul cu specula*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 150, 27 august 1919, p. 2; vezi și în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 156, 4 septembrie 1919, p. 1.

[83] Dar și a celor profesionale critice la adresa autorităților (*Liga Consumatorilor din Iași*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 175, 27 septembrie 1919, p. 1).

[84] *O sentință. Magistratura în chestia evreiască*, în „Evenimentul", anul XXVI, nr. 286, 29 ianuarie 1919, p. 1; *Dovezi și prezumții. În chestia decretului lege de încetățenire,* în „Opinia", anul XV, nr. 3556, 9 februarie 1919, p. 1.

[85] Declarația lui Mârzescu în Cameră, pe 27 noiembrie 1919, în „Adevărul", anul XXXII, nr. 10969, 29 noiembrie 1919, p. 2. Pentru alegerile din martie 1922, conservatorii s-au aliat, de altfel, cu partidul evreilor, obținând aprox. 1.500 de voturi în oraș, insuficient pentru a trimite un deputat în Parlament („Opinia", anul XVIII, nr. 4438, 5 martie 1922, p. 1).

[86] *Între opoziție și patriotism*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 50, 6 martie 1919, p. 1. Cu atât mai mult cu cât Lascăr Antoniu se făcuse apărătorul lui Marghiloman în vremurile de restrițe pentru liderul conservator (vezi ședința Adunării Deputaților din 8 august 1918, în Alexandru Marghiloman, *Discursuri*…, p. 972-973).

[87] Acțiunea lor făcea obiectul deriziunii adversarilor (*Campania electorală*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 205, 5 octombrie 1919, p. 1).

Bădărău și al „Opiniei”, în mai 1919[88]. Lista lor electorală de candidaturi nu era întrutotul semnificativă în raport cu prestanța figurilor conservatoare de odinioară, multe nume fiind puțin cunoscute local; în afară de Lascăr Antoniu, Constantin Cerchez, fost președinte al Camerei de Comerț, sau N. V. Ștefaniu, candidau Petru Chiprian, Gheorghe Hrițcu, Nicolae Petrea, publicistul Alexandru Stroja, fost consilier comunal. Recunoașterea conservatorilor era mai amplă la Senat, unde participau junimistul Constantin Meissner, fost secretar general al Ministerului Instrucțiunii Publice înainte de Război, fost ministru al Industriilor și Comerțului în guvernul Marghiloman, ziaristul Gh. V. Botez și profesorul Ion Gh. Tufescu.

Strâns legați de acțiunile și spusele lui Take Ionescu, aflat la Paris, conservatorii democrați ieșeni s-au reunit doar excepțional în prima parte a anului 1919[89]. Mesajul din oficiosul „Evenimentul” este cel al *marii politici*, critica guvernării Brătianu în plan național și internațional[90] sau prezentarea gândirii

[88] Alexandru A. Bădărău, unul dintre apropiații lui Gheorghe Panu și al mișcării radicale a acestuia, a ajuns, după fuziunea cu Partidul Conservator, să domine informal organizația Iași a conservatorilor, deși clubul conservator era condus de Dimitrie Grecianu. Cu o viziune modernă asupra politicii, el a scos ziarul „Opinia”, prima gazetă conservatoare serioasă la Iași. Era supranumit „Vulturul Moldovei” (Ioan Dafin, *op. cit.*, vol. I, p. 158-167; *ibidem*, vol. II, p. 119-121 și 128) sau „așa de puternicul Bădărău”(N. Iorga, *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național*, ediție îngrijită, note și comentarii de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv de Valeriu Râpeanu, București, Editura Pro, 1999, p. 275). Fost ministru, primar, deputat și senator de Iași, apropiat la începutul secolului XX de poziția lui Take Ionescu, el a devenit marghilomanist în timpul războiului, plecând de la „germanofilia lui”; după 1918, a dorit să aibă propriul rol politic, candidând pe o listă independentă pentru Senat în 1920 (cu semnul „plugul”), dar fără sorți de izbândă („Opinia”, anul XVI, nr. 3919, 25 mai 1920, p. 1). Decepționat de eșec, Al. A. Bădărău s-a ocupat doar de ziaristică până la moartea sa petrecută în 1927. Despre ruptura din 1919 vezi *Pentru cititorii Opiniei*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3613, 4 mai 1919, p. 1. Ziarul cunoștea o schimbare semnificativă în partea editorială, cu aducerea în redacție a unor cunoscuți scriitori și publiciști, precum Mihail Sadoveanu (pentru cronica literară), George Topârceanu (Cronica veselă), Octav Botez (Cronica Externă) și a lui Mihail Sevastos (Cronica Politică). Deși nu a părăsit pozițiile conservatoare și a rămas antiliberală, publicația a simpatizat atât cu țărăniștii, cât și cu socialiștii ieșeni, cărora le-a prezentat manifestările prezidate de dr. Ghelerter (*Conferința d-rului Lupu*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3658, 27 iunie 1919, p. 1); Stere a făcut însă obiectul compasiunii noilor redactori, mulți din ei fiind colaboratorii „Siberianului” la „Viața Românească” (*Întru apărarea d-lui Stere*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3629, 23 mai 1919, p. 1; *Arestarea d-lui Stere*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3631, 25 mai 1919, p. 1). În alegeri, publicația s-a aliniat mai curând poziției takisto-averescane, taxând „Frăția Moldovei Unite” pentru accesele antimuntene (cu referire la un discurs al lui A. C. Cuza, în numele asociației, prilejuit de celebrarea manifestării din 1848 din Transilvania: *Nu anti-muntenism*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3624, 13 mai 1919, p. 1). Au respins măsurile excepționale, cenzura și starea de asediu, care anulau libertatea alegerilor, precum și posibilul guvern Manolescu-Râmniceanu, considerând că, în absența unor importante forțe din opoziție, parlamentul viitor nu va reprezenta țara, riscând să compromită poziția și prestigiul României înăuntru și în străinătate (M. Sevastos, *Despre alegeri...*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3746, 11 octombrie 1919, p. 1).

[89] Precum funeraliile generalului Petru Grecianu („Evenimentul”, anul XXVI, nr. 269, 9 ianuarie 1919, p. 1).

[90] *Take Ionescu*, în „Evenimentul”, anul XXVI, nr. 272, 12 ianuarie 1919, p. 1; *Comitetul Național al Unității Române, <Memoriu prezentat Conferinței din Versailles>*, în „Evenimentul”,

conservatoare asupra reformei pământului[91]. Profilul local a fost conturat de critica realităților de la Iași, de susținerea Moldovei ca regiune[92] și de „războiul" purtat cu conservatorii rămași în jurul lui Marghiloman, pe care-i acuzau că se află în „cârdășie" cu liberalii[93].

Reactivarea organizațională a takiștilor din Iași s-a produs în toamna lui 1919, odată cu căderea Cabinetului Brătianu. Sub președinția lui Dimitrie Grecianu[94], întâlnirile lor au devenit săptămânale[95]. În așteptarea guvernului național, în care Take Ionescu să dețină un loc important, conservatorii democrați ieșeni au proiectat candidaturile pentru alegeri, devenite posibile prin îndepărtarea liberalilor de la guvern[96]. Ei au îmbrățișat însă, în reuniunea din 9 octombrie 1919 a clubului de la Iași, perspectiva Centrului de abținere de la procesul electoral[97], fără ca retragerea să fie însoțită de lipsa interesului pentru

---

anul XXVII, nr. 3, 7 februarie 1919, p. 1; *Un discurs al d-lui Take Ionescu*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 8, 13 februarie 1919, p. 1 ș.a.; *Un partid neautorizat la cârma țării*, în „Evenimentul", anul XXVI, nr. 282, 24 ianuarie 1919, p. 1, *Guvernul crampon*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 27, 7 martie 1919, p. 1; *Țarul Brătianu I-iu*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 40, 22 martie 1919, p. 1.

[91] *Memoriul proprietarilor rurali*, în „Evenimentul", anul XXVI, nr. 272, 12 ianuarie 1919, p. 1 și în numerele următoare.

[92] „Evenimentul" a fost publicația care a dat cel mai mare spațiu publicistic acțiunilor asociației „Frăția Moldovei", menționând fiecare manifestare publică și organizatorică a acesteia. A susținut inclusiv dezvoltarea autonomă a Bisericii Moldovei (*Viitoarea reorganizare a bisericii din România Mare*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 149, 26 august 1919, p. 1, cu dezbaterile preoțimii ieșene).

[93] În „Evenimentul", anul XXVII, nr. 33, 14 martie 1919, p. 1; *Satelitul d-lui Brătianu*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 156, 4 septembrie 1919, p. 1.

[94] Urmaș al unei mari familii boierești, Dimitrie A. Grecianu întrupa pentru contemporani frumoasele calități sufletești care odinioară „făceau fala neamului moldovenesc". Liderul conservator îi trezea lui Ioan Dafin imaginea unui „castelan din alte timpuri". Magistrat și ulterior om politic, el s-a apropiat de Lascăr Catargiu și apoi de Take Ionescu. A fost primar al orașului înainte de război. Vezi Ioan Dafin, *Figuri ieșene*, ediția a II-a revăzută și complectată, Iași, Viața Românească, f.a. [1926], p. 87-90.

[95] Mesajul lor s-a radicalizat în context electoral, takiștii amintind sacrificiile făcute de ei prin acceptarea exproprierii, acuzând despotismul oriental al lui Ionel Brătianu, care domnea prin starea de asediu și prin cenzură, și ale cărui măsuri de guvernare nemulțumeau pe toți, pe țăranii care nu aveau încă pământ, pe proprietari, cărora nu li se făcuse evaluarea moșiilor, pe orășenii care cunoșteau scumpirea traiului zilnic, pe Aliații românilor de la Conferința păcii, pe care intransigența liberală îi aducea la situația de a da ultimaturi României (*Marea întrunire de la clubul conservator-naționalist*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 163, 13 septembrie 1919, p. 1).

[96] Takiștii erau convinși că politizata administrație liberală nu ar fi permis alegeri libere. Ei acuzau folosirea mijloacelor puterii, fondurile și automobilele prefecturilor sau primăriilor, dar și constrângerea propagandei opoziției sub pretextul stării de asediu și cenzurii, partidul guvernamental furând însă startul (*Cum vor liberalii să facă alegeri*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 163, 13 septembrie 1919, p. 1). Însă, chiar după plecarea liberalilor de la putere, mulți observatori acuzau cu malițiozitate că Take Ionescu nu știa pe ce platformă să se prezinte (N. Iorga, *Supt trei regi…*, p. 278).

[97] Pe urmele celor de la București, takiștii considerau că voința Țării trebuia să se manifeste în libertate și în cunoașterea sistemului votării. Solicitau, prin urmare, ridicarea stării de asediu și a cenzurii, o campanie electorală mai lungă, în condițiile de dezorganizare a căilor de comunicație, stabilirea ca ministrul de Interne să nu mai aibă legături politice, înlocuirea prefecților,

politică. Democrații au denunțat abuzurile liberalilor, au salutat apatia alegătorilor în contextul absenței „principalelor forțe de opoziție" (a lor și a „Ligii Poporului" condusă de generalul Al. Averescu) și au devenit sprijinitorii tuturor acelora care luptau împotriva PNL, socialiști și naționaliști din Garda Conștiinței Naționale[98] deopotrivă. Finalmente, conservatorii democrați ieșeni au considerat lupta electorală ca fiind fără însemnătate, la ea participând doar liberalii și o formațiune „cu cântec", a conservatorilor progresiști, care sperau „să ciupească" ceva de la partidul liberal[99].

c) Naționaliștii lui A. C. Cuza. În Iașul lui 1919, naționaliștii erau identificabili cu profesorul de la Facultatea de Drept A. C. Cuza, care ocupa deja un loc aparte în politica românească prin antisemitismul său declarat[100]. Deși lupta împotriva evreilor a fost pivotul activității lor publice, cuziștii reușiseră să atragă o sumă de personalități locale pe platforma Moldovei marginalizate. „Își iubea orașul la gelozie, suferind de înstrăinarea lui"[101], afirmă Henri Stahl, stenograf parlamentar înainte de război, despre Cuza. De altfel, acțiunea politică a grupului naționalist s-a circumscris mediului cultural al Iașului; deplasarea electorală în teritoriu a rămas modestă, în pofida bunei rețele de preoți și învățători din spațiul rural și semiurban și a activismului de care a dat dovadă C. Șumuleanu și „acolitul inseparabil" al lui A. C. Cuza", Ion Zelea Codreanu[102]. Formațiunea

primarilor, polițiștilor „brătienești" cu magistrați trași la sorți, iar în fruntea jandarmeriei rurale să fie numit un ofițer superior participant la război (*Moțiune votată de membrii partidului conservator naționalist din Iași*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 186, 11 octombrie 1919, p. 1). În afară de D. Grecianu, au luat cuvântul D. Mezincescu, Gh. Ghibănescu. O altă întrunire a clubului ieșean, de confirmare a deciziei, a avut pe 23 octombrie, luând cuvântul, în afara celor menționați, și N. Cănănău, dr. L. Cosmovici, col. V. Dimitriu ș.a. (*Marea întrunire de aseară de la Clubul Democrat*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 198, 25 octombrie 1919, p. 1). Ei l-au respins pe Corneliu Manolescu Râmniceanu, considerat omul lui Alexandru Constantinescu, pe motivul că fusese ales deputat al PNL în 1888, înainte de a trece în magistratură în 1890 („Evenimentul", anul XXVII, nr. 178, 25 septembrie 1919, p. 1).

[98] Vezi spațiul tipografic larg în *Moțiunea Gărzii Conștiinței Naționale*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 201, 30 octombrie 1919, p. 2.

[99] Ca mulți alții, conservatorii democrați apreciau că gruparea lui A. C. Cuza, socialiștii și țărăniștii își vor retrage candidaturile în condițiile „prigoanei" liberale (*Campania electorală la Iași*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 185, 10 octombrie 1919, p. 1).

[100] Implicat inițial în viața politică pe poziții conservatoare, A. C. Cuza a constituit o mișcare personală cu caracter antisemit la Iași. În contextul războiului, notorietatea sa a avut de câștigat după reconcilierea cu N. Iorga, marele tribun al cauzei românilor; Laur Preda îl considera doctrinarul și apostolul naționalismului intransigent, „părintele consecvenței", casa din strada Codrescu trebuind transformată într-un „altar pentru orice bun român" (Laur Preda, *Figuri în relief*, cu prefața de Dr. Alex. Vaida Voevod, fost Președinte al Consiliului de Miniștri, Iași, Tipografia „Presa Bună", 1936, p. 49-52). Vezi și Petre I. Ghiață, *Oameni și fapte*, București, Editura „Ideia", f.a., p. 57-59 sau Pamfil Șeicaru, *Un junimist antisemit: A. C. Cuza (1857-1947)*, în *Scrieri din exil*, vol. II, *Portrete politice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 7-22 , precum și Ioan Dafin, *Iașul cultural și social….*, vol. I, p. 131-138, sau Alexandru Topliceanu, *Portrete*, București, „Cartea Românească", f.a. [1934-1935?], p. 73-79, cu o perspectivă critică asupra personajului.

[101] Henri Stahl, *Schițe parlamentare*, București, Editura „Națională" S. Ciornei, f.a., p. 60-64.

[102] N. Iorga, *Supt trei regi…*, p. 281.

și-a selectat reprezentanții pentru competiția politică din noiembrie 1919 mai ales din jurul asociației „Frăția Moldovei". Pentru Senat, candidau Corneliu Șumuleanu, profesor universitar, inginerul Grigore Bejan și magistratul Osvald Teodoreanu. La Cameră, lista era deschisă de A. C. Cuza (care candida și la Botoșani, Dorohoi și Buzău), pe ea regăsindu-se preotul profesor Ion Țincoca, fost protoiereu al județului Iași, avocatul C. N. Ifrim și puțin cunoscuții Mihai Geamăn, meseriaș, Nicolae Costinescu, sătean, și avocatul Grigore Lohan, fost prim-ajutor de primar[103].

d) Socialiștii. Cultural și politic, Iașul antebelic avusese și o semnificativă istorie socialistă, legată de numele lui Ioan sau Gheorghe Nădejde, al Sofiei Nădejde și al lui Vasile Morțun, cei care făceau să apară „Contimporanul", „cea mai bună revistă literară și științifică" după un ziarist interbelic ieșean dornic de comparații cu mult mai cunoscuta publicație scoasă de Titu Maiorescu, „Convorbiri literare"[104]. Totodată, era orașul lui Litman Ghelerter, cel care, împreună cu Max Wexler, a editat aici ziarul „Lumina"[105], în momentul în care Ioan Nădejde și V. Gh. Morțun s-au apropiat de liberali, ca formă de pragmatism a socialismului românesc. Totodată, fusese orașul „popasului îndelungat" al lui Constantin Stere, după surghiunul acestuia din „îndepărtările siberiene"[106]. Profesor universitar la Facultatea de Drept a Universității ieșene, apropiat de socialiștii care îi aduceau aminte de revoluționarismul rusesc, dar înscriindu-se odată cu „trădarea generoșilor" în reformismul liberal, conducătorul cenaclului de intelectuali de la „Viața Românească", Stere a propus refondarea politică a societății, cu asumarea unei direcții sociale și democratice.

Tradiția culturală ieșeană s-a întâlnit în 1917-1919 cu mesajul revoluționar social purtat de trupele ruse bolșevizate și, ulterior, de studenții basarabeni de la Universitatea ieșeană, precum și cu atracția intelectuală față de umanismul transformativ al stângii. Dar, deși în acei ani, marcați de mizerie și de confuzii sub aspect identitar, mulți muncitori au fost atrași spre acțiuni greviste (cele de la Atelierele CFR Nicolina), tendințele anarhice au fost limitate. Acuzat de legături cu Christian Racovschi, fost șef al socialiștilor români și lider important în noua Rusie Sovietică, dr. Litman (Leon) Ghelerter era atașat de paradigma socialismului apusean[107]. În 1919, el a scos publicația „Moldova socialistă", în care a militat pentru drepturi muncitorești și civice, dar și pentru libertatea

[103] *Candidații noștri*, în „Neamul românesc. Foaia Partidului Naționalist-Democrat. Organ al «Uniunii Democrației naționale»", anul XIV, nr. 236, 24 octombrie 1919, p. 2 (în continuare, „Neamul românesc").

[104] Vezi figurile lui Ioan și Gh. Gh. Nădejde evocate de Ioan Dafin, în idem, *Figuri ieșene*..., p. 293-298, respectiv 27-29; idem, *Iașul cultural și social*..., vol. I, p. 12-15.

[105] *Ibidem*, p. 138-139.

[106] Asupra personalității lui Constantin Stere este inutil să insistăm, dată fiind abundenta ofertă bibliografică. Vezi totuși Ioan Dafin, în *Figuri ieșene*..., p. 36-38 și idem, *Iașul cultural și social*..., vol. I, p. 142-156.

[107] El erau conștient de fragila idee socialistă românească în spațiul ieșean în lipsa structurilor specifice, a unei „clase muncitoare" numeroasă, cu conștiința propriei exploatări. Vezi Litman Ghelerter, *Scrieri social-politice*, ed. de Ion Felea și Florian Tănăsescu, București, Editura Politică, 1980. Imaginea de „primitiv de la Iași", proiectată de N. Iorga, este greu de susținut (N. Iorga, *O viață de om*..., p. 563).

completă a scrutinului electoral, pentru ridicarea stării de asediu și a cenzurii[108]. Oscilarea între participare și neimplicare în campanie, poziția Partidului Socialist de la București, a făcut ca manifestările socialiste să fie puține la număr în Iași și organizate doar în mediile muncitorești și evreiești urbane. Cu toate acestea, socialiștii au fost intens curtați de ceilalți competitori majori la scrutin, de la liberali la conservatorii progresiști și cei democrați, sau de averescani. Conformându-se crezului socialist, al inutilității Senatului într-o societate democratică egalitară, gruparea a depus listă doar pentru Cameră, fiind înscriși drept candidați, în afara lui Ghelerter, Gheorghe Grigorovici, redactor la „Viața nouă", Gheorghe Tănase, lucrător tipograf, ziaristul Ion Sion (provenit dintr-o familie boierească), lucrătorul CFR Adam Naghel Țintă, Virgil Ionescu și Constantin N. Stoica.

2.4. „Noii" actori politici de la Iași

a) Țărăniștii. Traumatizați de război și de refugiul de la Iași, mulți intelectuali și universitari din oraș s-au distanțat de curentele politice anterioare, considerate insuficiente doctrinar și organizațional pentru a oferi un ideal pozitiv societății românești. În mediul universitar ieșean, ei coagulaseră și în perioada antebelică reflecții de critică socială care solicitau transformarea cvasirevoluționară a statului român, prin reforme profunde vizând lumea țărănească. Revista „Viața Românească", înființată în 1906 de C. Stere și Paul Bujor, fusese în fapt o tribună a țărănismului ideologic și a devenit ulterior referențialul teoretic și practic al unei structuri țărăniste ieșene. La finalul anului 1918 și în prima parte a celui următor, un *grup universitar*, de inspirație marxistă, care îi cuprindea pe profesorii ieșeni Paul Bujor, fost socialist, Neculai Costăchescu, Ion Borcea, C. I. Parhon, Panait Zosin, Vasile Rășcanu, Octav Băncilă ș.a., și, mai apoi, un Partid Muncitor sau Partidul Țărănesc și Muncitor, își propunea să fondeze România pe noi baze sociale[109]. Deși denumirile denotă filiera revoluționară rusă, N. Costăchescu sugera o acțiune de tip haretian, cu „o sumă de oameni" porniți să grupeze „tot ce vom găsi în țară, curat, dornic de bine, pentru a începe în comun acțiunea de educare cetățenească a maselor muncitoare de la orașe și sate […]. Nu o grupare universitară, ci un partid al muncitorilor intelectuali și manuali din România, care-și extinde acțiunea în tot cuprinsul vechi și nou al țării"[110].

---

[108] *Ecouri electorale*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 237, 12 noiembrie 1919, p. 1. Începând cu 21 decembrie 1919, socialiștii au scos o altă publicație locală, „Iașul socialist".

[109] Deși, după Iorga, țărănismul a plecat de la Iași, unde Mihalache îi prezentase proiectul unui partid de clasă (N. Iorga, *Supt trei regi*..., p. 279-280), el se regăsea în 1919, sub forma sa „revoluționară" mai ales la sud de Carpați. Prilej pentru istoric să aprecieze că Moldova era „dușmană a tot ce poate părea aventură", în condițiile în care nici țărănismul și nici religia „averescanismului" nu găsise mulți aderenți (*ibidem*, p. 274). Vezi și Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, partea I, partea a II-a, ediția a II-a, îngrijire, note, postfață de Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 2000, p. 205-206.

[110] N. Costăchescu, *Vorbe și fapte*, în „Tribuna", Iași, anul I, 21 decembrie 1918, p. 1. Vezi și Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Editura Eminescu, 1977, p. 247-248. Partidul Muncitor

Intelectualii trebuiau astfel să părăsească sfera academică „pentru a merge în fabrici și în ateliere spre a strânge mâna bătătorită a muncitorului și plugarului”[111]. Imaginea de corp organic a diverselor categorii sociale productive domină luările de cuvânt ale intelectualilor țărăniști, ca reflexie a unității naționale și ca formă de înnoire a corpului social. În textul său fondator, grupul milita pentru viață constituțională, cu un guvern rezultat din alegeri; discursul viza însă adâncirea măsurilor sociale și politice, cu împărțirea totală a pământului, vot universal, inclusiv feminin, și „schimbarea radicală a orânduirii interne”, „regenerarea sănătoasă bazată pe o concepție socială”[112].

Fuzionat, pe 3/16 februarie 1919, cu recent înființatul Partid Țărănesc, condus de Ion Mihalache, grupul ieșean și-a păstrat individualitatea și libertatea de a lucra pe plan local, în alegeri, cu Liga Poporului sau cu Partidul Naționalist Democrat[113].

Infrastructura ieșeană a noului partid era însă fragilă. Așa cum afirma după alegeri Paul Bujor, țărăniștii însemnau la Iași, în 1919, gruparea universitară, ajutată de câțiva inimoși învățători și preoți; ei luptau pentru trezirea conștiințelor în masele mari țărănești, în pofida „amenințărilor cu jandarmi și siluirile cu

---

de la Iași urmărea „înfăptuirea unui minim de socialism și a unui maxim de democratism” („Izbânda”, nr. 31, 12 decembrie 1918, *apud* Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România. 1918-1921*, ed. a II-a completată, București, Editura Politică, 1976, p. 188). Ion Borcea scria, în decembrie 1918, că „orânduiala internă de până acum nu mai poate rămâne aceeași. Ea trebuie prefăcută în mod radical. Țara noastră întregită, cu puternicul concurs al concepțiilor larg democratice din Apus, va trebui să se cureță de plaga oligarhismului de până azi” („Tribuna”, Iași, anul I, nr. 270, 13 decembrie 1918, *apud* Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului democratic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 38).

[111] Textul îndemna „să ne îndreptăm laolaltă, țăranii și luminătorii lor, preoții și învățătorii, muncitorii și intelectualii care le îmbrățișează cauza, pentru a da o puternică consolidare și o sănătoasă îndrumare țărilor române” (*Manifest. Considerații preliminare pentru organizarea Partidului Muncitor. Trecut prin cenzură*, Iași, Tipografia Tribuna, 1919, p. 11-12). Deși data trecută pe pagina de gardă este 1919, broșura a fost scrisă la finalul anului anterior, în text făcându-se trimitere la „sfârșitul apropiat al războiului”. Printre semnatari se regăsesc Paul Bujor, profesor universitar, Ioan Borcea, profesor universitar, dr. N. C. Bălan, Octav Băncilă, pictor, Nec. Costăchescu, profesor universitar, A. Naghel, lucrător, dr. C. Parhon, profesor universitar, Constantin Popovici, profesor universitar, dr. V. Rășcanu, dr. P. Zosin ș.a.

[112] *Ibidem*. Responsabil cu propaganda în cadrul noii grupări, Ion Borcea încerca ulterior, în *Scrisoare pentru săteni*, să le descrie acestora prefacerile de după război și noile perspective politice: deșteptați, conștienți de dreptul lor la viață, țăranii trebuiau să ceară „dreptate în împărțirea sarcinilor și dreptate în împărțirea bunurilor”; întregul pământ urma să intre în mâinile țăranilor care muncesc, cu formarea unor cooperative, tovărășii care să înlesnească producția și valorificarea produselor agricole. Inițial, anticonservatoare și antiliberală politic sau economic, formațiunea țărănistă ieșeană a asumat manifest și o poziție împotriva lui Al. Averescu, prezentat ca „om bun și viteaz, dar are un cusur: îi plac ciocoii” (Ion Borcea, profesor la Universitatea din Iași, în *Țara nouă* din 7/20 iulie 1919, *apud* Ion Ilincioiu, Vasile Niculae, Stelian Neagoe, *Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*, București, Editura Noua Alternativă, 1994, p. 81-84).

[113] Vezi perspectiva ieșenilor cu privire la formarea Partidului Țărănesc și Muncitor în „Opinia”, anul XV, nr. 3560, 14 februarie 1919, p. 1. Intermediarul fuziunii a fost istoricul Vasile Pârvan, care se apropiase în refugiul de la Iași de *grupul universitar*.

mobilizarea alegătorilor încercate de guvern sub inspirația partidului liberal”[114]. Deși persecuțiile au fost o realitate administrativă la nivelul satelor, unde exponenți ai vechilor elite simțeau mai puternic amenințarea noii grupări, țărăniștii ieșeni au fost mai curând neglijați de adversari în mediul urban, care îi descoperă după noiembrie 1919[115].

De altfel, nici listele țărăniste de la Iași nu le spuneau foarte multe celorlalți competitori. Paul Bujor, Neculai Costăchescu, învățătorul Gheorghe Ciobanu din Andrieșeni, I. Corlat din Vlădeni, Ioan Spătaru, N. Andronic și Gh. Fedeleș candidau la Cameră, în timp ce la Senat se regăseau pe lista de candidați dr. C. Parhon, învățătorul Th. I. Sandu din Bucium și preotul C. Gheorghiu.

b) Averescanii. Imediat după război, adepții generalului Averescu au părut la Iași să alcătuiască formațiunea capabilă să se opună în mod real liberalilor. Deși, în oraș, personalități conservatoare recunoscute, precum Ion Petrovici, Matei Cantacuzino sau Petru Dragomirescu, se implicaseră cu entuziasm în organizarea Ligii Poporului[116], baza noii formațiuni era dată de satul ieșean, unde așteptările locuitorilor săi pentru o viață mai bună se identificau cu *Generalul*[117].

Însă Alexandru Averescu, dependent de gândirea comună din vechea Românie, considera că victoria în alegeri era posibilă doar prin controlul factorilor locali ai puterii[118]. Numirea lui Arthur Văitoianu ca prim-ministru, în septembrie 1919, confirma pentru averescani dirijarea viitorului scrutin în favoarea

---

[114] Paul Bujor îi și numește: învățătorul Th. Sandu din Bucium, învățătorul Ciobanu, din Andrieșeni, Corlat din Vlădeni, preotul Gh. Gheorghiu din Poeni, care formaseră trei centre țărănești în județul Iași (*Un manifest al D-lui Paul Bujor. Noul deputat al Iașului vorbește către alegătorii săi*, în „Opinia”, anul XV, nr. 3768, 7 noiembrie 1919, p. 2). Iorga descrie, sarcastic o dată în plus, cadrele noii formațiuni: „[...] avocați de o elocțiune și o ținută elegantă, profesori foarte de treabă, grozav de gâlcevitori fără a fi de felul lor răi, ca zoologul Ion Borcea, un băcăuan ajuns la Universitatea din Iași, mediocri profesori de liceu, cari visau să ajungă sus de tot, preoți ieșiți din luptele bisericești cu pofta de a se da și la alți adversari, învățători pentru cari cariera d-lui Ion Mihalache era o ispită și o speranță” (Iorga, *Supt trei regi*..., p. 281).

[115] Mai ales după surprinzătoarea alegere a lui Paul Bujor ca președinte al Senatului. Presa adversarilor îl arată pe acesta ca pe un „anarhist și ateu convins”, oprind sfințirea deschiderii anului academic la Universitate (vezi „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 2225, 30 noiembrie 1919, p. 2).

[116] Ioan Dafin, *Figuri ieșene*…, p. 243-246.

[117] Speranțele în „eroul de la Mărăști” erau purtate de soldații și ofițerii demobilizați, deși contagiunea mentală și cultul lui Averescu nu au avut intensitatea din regiunile Munteniei. Ziarul „Opinia” descria alegerile în satele Focuri și Coarnele Caprei din județ, cu abținerea țăranilor „până când nu apărea pe listă <dl general>”. De asemenea, în circumscripția Voinești, sătenii din Cucuteni și-au anulat în masă voturile. Când au încercat celelalte partide să își facă propagandă într-un sat, un căpitan Celibedache, simpatizant al Generalului, a venit în fața primăriei și a strigat: „Cine-i cu generalul Averescu, să vie cu mine”, determinând plecarea tuturor țăranilor prezenți („Opinia”, anul XV, nr. 3766, 5 noiembrie 1919, p. 1).

[118] Alexandru Averescu împărtășea însă convingerea unui electorat românesc lipsit de educație politică și că victoria în alegeri era posibilă doar prin controlul administrației. Împărțirea resurselor statului devenea, după el, o miză ridicată în condițiile sărăciei generalizate de după război (vezi Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 27-29 și 47-48).

liberalilor. Liga Poporului s-a abținut astfel de la alegeri, în cartel cu Partidul Conservator Democrat și cu socialiștii, dorind să delegitimeze elecțiunea noului Parlament[119]. Cu acordul tacit al conducerii, membri ai formațiunii și-au depus candidaturile în unele circumscripții. Nu însă și la Iași, chiar dacă reprezentanți ai Ligii, în principal Matei Cantacuzino, cel care constituise în septembrie 1919 secția locală și scosese ziarul „Liga Poporului la Iași", au protestat față de decizia generalului[120].

c) Radicalismul naționalist. Potențat de apropierea Iașului de spațiul revoluției, un nou competitor simbolic a revendicat un loc distinct în Iașul electoral al anului 1919. Garda Conștiinței Naționale a lui Constantin Pancu exprima un sentiment acut de teamă față de supraviețuirea României Mari și o nevoie de acțiune împotriva iudeo-bolșevismului. În campania electorală din acea toamnă, organizația a trecut mai curând neobservată. Deși ceilalți competitori au invocat-o și i-au oferit spații publicistice, nimeni nu știa ce însemna noua mișcare și care îi era potențialul[121].

3. Rezultatul unor „alegeri ciudate" (N. Iorga)[122]

Desfășurate în zilele de 3-5 noiembrie pentru Cameră și 7-8 noiembrie pentru Senat, „pe o vreme grozavă, cu ploaie și vânt"[123], scrutinul parlamentar

[119] Motivele respingerii participării la alegeri și posibilitatea Cartelului/„Opoziției unite", în Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 53-55, care prezintă programul electoral preliminar, dominat de ideea guvernului neutru politic, singurul capabil să respecte libertățile constituționale (ridicarea stării de asediu cu două luni înainte de prima zi de alegeri, încredințarea eliberării cărților de alegător, cu prealabilă verificare a listelor electorale, instanțelor judecătorești; interzicerea amestecului autorităților administrative în propaganda electorală); vezi și Sorin Radu, *Electoratul...*, p. 218 pentru Declarația Opoziției Unite din 25 februarie/10 martie 1919. Respingerea lui Văitoianu era cauzată de faptul că fusese ministru de Război în diferite cabinete liberale și păstrase funcționarii/partizanii liberali în pozițiile din administrația locală; mai mult, el și-ar fi exprimat și simpatia față de fosta guvernare liberală. Vezi I. Gh. Duca, *Memorii…*, p. 231-232. În aceste condiții, averescanii au vehiculat sabotarea procesului electoral, cu o acțiune sistematică de anulare a voturilor (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 62-63 și 70-71).

[120] *Generalul Averescu desavuat de către dl Matei Cantacuzino*, în „Mișcarea", anul XIII, nr.198, 26 septembrie 1919, p. 1.

[121] „Mișcarea" și „Evenimentul" au acordat „Gărzii" spații tipografice însemnate (vezi *Garda Conștiinței Naționale din România*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 154, 1 august 1919, p. 2). Plecând de la publicațiile locale, informația se găsea și la nivel central, în „Viitorul". De pe poziții de stânga, Mihai Sevastos considera că naționaliștii care se agitau la Iași erau prea puțini și prea „bicisnici", cu ortodoxismul lor și cu antisemitismul promovat, pentru a se vorbi de ei (Mihail Sevastos, *Garda Conștiinței Naționale*, în „Opinia", anul XV, nr. 3694, 10 august 1919, p. 1).

[122] N. Iorga, *Alegeri ciudate*, în „Neamul românesc", anul XIV, nr. 256, 16 noiembrie 1919, p. 1. După cum remarca și Mihail Sadoveanu, alegerile fuseseră inedite în raport cu vechile scrutine, prin colorit, implicare și rezultate. El atrăgea însă atenția asupra credinței în „marele panaceu" care era votul universal (M. Sadoveanu, *Alegeri nouă*, în „Opinia", anul XV, nr. 3767, 6 noiembrie 1919, p. 1). Considerații interesante asupra aplicării noului sistem în alegerile din 1919 vezi la Mihai Ghițulescu, *Alegerile din 1919 din Vechiul Regat. considerații juridico-aritmetice*, în „Revista Bibliotecii Academiei Române", anul IV, nr. 1, ianuarie-iulie 2019, p. 57-71.

[123] N. Iorga, *Memorii…*, vol. II, p. 183.

din 1919 şi rezultatele lui au fost derutante pentru contemporani. Reprezentând primul exerciţiu de acest fel pe baza noului vot universal direct, alegerile nu cuprinseră pe toţi actorii politici şi, mai mult, se desfăşuraseră într-un regim electoral diferit regional, reprezentativ în Vechiul Regat şi Basarabia, respectiv majoritarist în Transilvania şi Bucovina. În spaţiul public, semnificaţiile scrutinului au fost deseori stabilite tranşant, cu privire la puternicul „protest împotriva sistemului politic detestabil de altădată şi o afirmare hotărâtă pentru o viaţă politică nouă" (C. Dobrogeanu-Gherea)[124]. Dar câştigătorii punctuali erau dificil de stabilit, în condiţiile necunoaşterii reciproce între elitele româneşti.

3.1. Rezultatele oficiale ale scrutinului la Iaşi

La Cameră, rezultatele oficiale[125] consemnau la Iaşi că, pentru cele şapte locuri disponibile, fuseseră depuse şase liste şi o candidatură independentă. Dintre cei 35.262 de alegători înscrişi, votaseră 22.686, iar numărul voturilor neexprimate, nule sau anulate era în număr de 6.670. Lista 1, naţional-liberală, avea o masă electorală totală de 39.815[126]; lista 2, naţionalistă, obţinuse 27.665 de voturi[127]; lista 3, socialistă, cumulase 5.261 de voturi[128]; independentul Ihil Şaraga adunase 706 voturi; lista 5, a conservatorilor progresişti, număra 14.827 de voturi[129]; lista 6, reprezentând grupul social-naţionalist al muncitorilor şi ţăranilor români, număra 1.495[130] şi, finalmente, lista 7, a partidului ţărănesc, 17.564 de voturi[131].

Desemnaţi ca aleşi apăreau în „Monitorul Oficial" Gh. G. Mârzescu, Eugen Herovanu, Const. G. Toma, A. C. Cuza, preotul I. Ţincoca, Paul Bujor şi Lascăr Antoniu[132].

---

[124] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Bucureşti, Editura Politică, 1978, p. 286-289.

[125] MOf, nr. 164, sâmbătă, 8 noiembrie 1919, p. 9222.

[126] Candidaţii liberali obţinuseră următorul număr de voturi individuale: Gh. G. Mârzescu: 6.354; preot I. Gotcu: 5.442; Teodor Vasiliu: 5.519; Ion Dodon: 5.387; Eugen Herovanu: 5.972; Vasile Matei: 5.324; Const. G. Toma: 5.817.

[127] A. C. Cuza: 5.029; Preot I. Ţincoca: 4.105; Eugen Melik: 3.730; Const. Ifrim: 3.824; Grig. Lohan: 3.695; M. Geanău: 3.663; N. Costinescu: 3.619.

[128] Dr. Ghelerter L.: 835; Grigorovici Gh.: 757; Tănase Gh: 805; Sion Ion: 734; Adam Naghel Ţintă: 704; Ionescu Virgil: 708; Stoica N. Constantin: 718.

[129] Lascăr Antoniu: 2.526 de voturi; Cerchez Const.: 2.005; Chiprian Petru: 1.885; Hriţcu Gheorghe: 1.849; Petrea Nicolae: 2.127; Ştefaniu V. Nicolae: 2.346; Stroja Alexandru: 2.089.

[130] Acest partid îmi este necunoscut, atât ca nume, cât şi ca acţiune electorală. Rezultatele indică o grupare marginală socialistă, în condiţiile în care dr. Ghelerter nu fusese ferm cu privire la participarea la scrutin: Lascăr Tărăbuţă: 473; Ion Gheorghiu: 179; G. Ionescu-Georgescu: 62; Niculai Baran: 155; Al. Testiban: 158; Niculescu Drăgan: 165; Toma Popescu Berca: 203. Acest partid era considerat de Gh. Gh. Mârzescu ca fiind un „partid socialist internaţionalist"; lista lui, deşi votată, ar fi fost retrasă din alegeri (cf. DAD, noiembrie-decembrie 1919, în MOf, nr. 6, 3 decembrie 1919, p. 52).

[131] Paul Bujor: 2.733; N. Costăchescu: 2.544; Gh. Ciobanu: 2.474; I. Corlat: 2.433; Ioan Spătaru: 2.431; N. Andronic: 2.439; Gh. Fedeleş: 2.540.

[132] Locul de deputat al lui Paul Bujor, care a optat pentru mandatul de senator, a fost atribuit lui Neculai Costăchescu (conform ziarului „Mişcarea"). În Radu Alexandru, *Alegerile*

În alegerile pentru Senat[133], fuseseră depuse patru liste în competiție pentru cele trei locuri conferite de numărul electoral. Față de 17.614 alegători înscriși, se pronunțaseră 13.579 de votanți, numărul voturilor neexprimate, nule sau anulate fiind de 2.274. Indicate în dreptul fiecărei liste, rezultatele obținute de candidați desemnau întreaga listă liberală ca aleasă[134].

Adăugire la alegerile de senatori, *Tabloul* cu rezultatele alegerilor la colegiile Universităților din București, Iași, Cluj și Cernăuți în ziua de 9 noiembrie 1919 arăta că la Iași colegiul profesoral, care cuprindea 65 electori, din care fuseseră prezenți doar 37, cu 5 voturi anulate, l-a ales ca reprezentant în Senat pe Paul Bujor cu 23 de voturi, în dauna lui Leon Cosmovici care obținuse doar 9[135].

3.2. Imposibilul consens în interpretarea alegerilor

În fața rezultatelor, adversarii PNL clamau „apusul vechii formațiuni" și faptul că „glasul poporului" însemna o sancțiune pentru Brătieni[136]. Dimpotrivă, liberalii traduceau alegerile drept un „triumf" al politicii lor. Ei se raportau la numărul redus totuși de absenți și de voturi anulate, care invalida coaliția tachisto-averescană, apreciată ante-scrutin ca fiind marele lor adversar. Faptul că, la Iași, candidații liberalilor obținuseră fiecare mai multe voturi decât competitorii le permitea să respingă opinia că suferiseră un „dezastru"; nu numai că majoritatea electorală optase pentru liberali, dar și ceilalți, „aleși ai sistemului reprezentării

Marii Uniri – noiembrie 1919. Lista completă a parlamentarilor aleși, în „Sfera Politicii", nr. 2 (196)/2018, p. 18, Gheorghe Ciobanu este trecut ca deputat țărănist prin vacantarea poziției deținute de Paul Bujor.

[133] MOf, nr. 165, 11 noiembrie 1919, p. 9298.

[134] Lista 1, Național-Liberal – G. B. Penescu: 4.425; Dr. Manicatide: 4.417; Ath. A. Gheorghiu: 4.353; Lista 2, Conservator Progresist – C. Maisner: 2.565; Gh. Botez: 2.388; Ion Tufescu: 2.240; Lista 3, Țărănesc și Muncitor – Dr. C. Parhon: 1.676; T. I. Sandu: 1.600; preot C. Gheorghiu: 1.603; Lista 4, Naționalist – Corneliu Șumuleanu: 2.895; Grigore Bejan: 2.656; Osvald Teodoreanu: 2.935.

[135] În MOf, nr. 166, 12 noiembrie 1919, p. 9365; „Evenimentul" a interpretat însă acest rezultat ca pe o victorie. Cu toate că dr. L. Cosmovici, conservator democrat, își retrăsese candidatura, el obținuse voturi numeroase. Adăugate competiției directe în doi, marelui număr de absenți și de buletine anulate (ceea ce era semnificativ la nivel academic), scorul însemna potrivit „Evenimentului" un indiciu al susținerii platformei de „opoziție" (takisto-averescană și socialistă) în cadrul colegiului universitar (*Alegerea la Universitate*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 209, 11 noiembrie 1919, p. 1).

[136] *Desastrul Partidului Liberal*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 207, 7 noiembrie 1919, p. 1; *Apusul Partidului Liberal*, în „Evenimentul", anul XXVII, nr. 216, 19 noiembrie 1919, p. 1. Era perspectiva generală la nivel central; chiar dacă ziarul „Universul" a fost rezervat, celălalt mare cotidian național, „Adevărul", jubila cu privire la „dezastrul brătienist în alegeri" („Adevărul", anul XXXII, nr. 10948, 7 februarie 1919, p. 1), considerând că regimul fusese „strivit" („Adevărul", anul XXXII, nr. 10949, 8 noiembrie 1919, p. 1). Reflexie a adversității față de atotputernicia de până atunci a liberalilor, ziarele ieșene favorabile conservatorilor democrați și Ligii Poporului afirmau certitudinea că participarea lor în alegeri ar fi făcut înfrângerea liberală și mai semnificativă; doar profitând de „opoziția anemică", de lipsa părții bune a opoziției („grosul și forța primă a opoziției, averescanii, takiștii, socialiștii"), reprezentanții Brătienilor au luat cele 3 mandate din 7 la Cameră (Rezultate parțiale, dar edificatoare, în „Opinia", anul XV, nr. 3768, 7 noiembrie 1919, p. 1).

proporționale", erau consecința idealului liberal al manifestării tuturor curentelor electorale în Parlament[137]. Ei și-au sărbătorit victoria printr-un mare dejun, cu 200 de persoane, la restaurantul „Luther"[138]. Dar nu numai liberalii au celebrat; și conservatorii progresiști proclamau optimismul în destinul politic al formațiunii lor printr-o mare manifestație la „La Tănăsache"[139].

Toți competitorii politici păreau, de altfel, să găsească motive de satisfacție în rezultatul scrutinului. Țărăniștii se considerau validați în trasarea drumului pentru noua societate românească. Paul Bujor, ca proaspăt deputat al Iașului, trimitea ziarelor un manifest în care mulțumea țărănimii „care salvase neamul de dușmanul din afară, după cum urma s-o salveze de dușmanul dinăuntru"[140]. Și scorul electoral al naționalilor depășise cu mult previziunile proprii, A. C. Cuza desemnând entuziast alegerile drept o „revoluție pașnică" și prăbușirea „unui întreg regim care a stăpânit greșit țara timp de 50 de ani". Privind încrezător în viitor, el regreta că naționaliștii nu depuseseră liste în toate județele țării[141]. La rândul lor, conservatorii democrați înregistrau cu satisfacție absențiș și voturile anulate, interpretându-le drept simpatie față de acțiunea takistă de opoziție. În acord cu pulsul alegerilor din județ, „Opinia" constata existența curentului extraordinar în favoarea generalului Averescu, deși în Iași organizarea Ligii Poporului se găsea la început[142]. În pofida Mesajului Regal, care a deschis lucrările noului Parlament în clădirea Ateneului din București, conservatorii democrați și averescanii nutreau convingerea că adevăratele alegeri abia urmau să fie organizate[143].

Există și un epilog al alegerilor la Iași. Validarea rezultatelor în noul Parlament a generat o dezbatere despre corupția electorală din circumscripția moldavă, cu acuze directe de ingerințe în alegeri și de interferențe administrative. Secția 5 verificatoare a Camerei, condusă de deputatul marghilomanist

---

[137] *Triumful politicei Partidului Național-Liberal. Resultatul Alegerilor de la Iași*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 234, 8 noiembrie 1919, p. 1; *Unde-i dezastrul?*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 235, 9 noiembrie 1919, p. 1; *Aleșii sistemului proporțional*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 236, 10 noiembrie 1919, p. 1. Vezi și *Ediție specială. Adevărul asupra resultatului alegerilor*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 235, 9 noiembrie 1919, în care se vorbea despre „frumoasa jertfire patriotică" a liberalilor prin asumarea unui sistem electoral reprezentativ.

[138] *Sărbătorirea politicei național-liberale*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 237, 12 noiembrie 1919, p. 1.

[139] *Note politice*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 241, 16 noiembrie 1919, p. 1.

[140] *Un manifest al D-lui Paul Bujor*, în „Opinia", anul XV, nr. 3768, 7 noiembrie 1919, p. 2. În patima politică a momentului, profesorul ieșean se referea direct la „oligarhia care stăpânise samavolnicește până astăzi".

[141] „Adevărul", anul XXXII, nr. 10969, 29 noiembrie 1919, p. 2. În „superioritatea victoriei", prilejuită de discuția validărilor în Parlament, el asumă chiar o atitudine condescendentă față de liberalii ieșeni, votând pentru validarea listei lor în pofida fraudelor de care aceștia erau acuzați, întrucât „democrația trebuia să fie generoasă". Și Iorga înregistra succesul „neașteptat" al „amicilor mei" pentru Cameră la Iași (N. Iorga, *O viață de om...*, p. 561).

[142] *Viața politică. Conștiința cetățenească se manifestă*, în „Opinia", anul XV, nr. 3766, 5 noiembrie 1919, p. 1.

[143] M. Sevastos, *Mesagiul Regal*, în „Opinia", anul XV, nr. 3782, 24 noiembrie 1919, p. 1.

de Botoșani Panait Vizanti, a dat un verdict de invalidare a scrutinului ieșean, pe motiv de substituire de persoane și de corupție, agenții liberali fiind surprinși împărțind bani alegătorilor țărani[144]. Deși takiștii au acreditat ideea nulității alegerilor la Iași[145], puțini adversari doreau în fapt o ruptură politică cu liberalii. Plenul a infirmat raportul secției în ședința din 27 noiembrie 1919, cu 205 voturi pentru validarea alegerilor în circumscripția județeană Iași și doar 16 împotrivă[146]. Lăudând discursul din Cameră al liderului lor, Gh. Gh. Mârzescu, liberalii ieșeni puteau astfel acuza ipocrizia și necinstea politică a competitorilor locali, care se ascunseseră în spatele unui parlamentar din alt județ, deși ei recunoscuseră că alegerile fuseseră corecte[147].

3.3. Încercare de interpretare sociologică și istorică a alegerilor la Iași

În absența materialelor oficiale de la Comisia Electorală Centrală, rezultatul alegerilor pe fiecare circumscripție electorală din Iași poate fi reconstituit doar pe baza unui tabel cu scorurile pe secții publicat în ziarul „Evenimentul”[148],

[144] Ca „manoperă ordinară”, se invoca exemplul de la secția de votare din Copou în cadrul alegerilor la Senat, unde avocatul liberal I. Bantaș a fost surprins împărțind bani unor votanți, magistratul întocmind, de altfel, proces-verbal constatator. Alte fapte aduse în discuție erau scrisoarea primarului din Bivolari către Constantin Toma, prin care îi solicita intervenția pentru amânarea la concentrare a doi săteni, „de care avea nevoie pentru alegeri”, precum și o presupusă intervenție a lui Mârzescu la ministrul Justiției, solicitându-i acestuia să telegrafieze Biroului electoral central de la Iași pentru ca alegătorii care nu votaseră în primele două zile, după calendarul alegerilor, să-și exercite acest drept legal în ultima zi a scrutinului. De asemenea, Panait Vizanti aducea în discuție și pe săteanul Alexandru a Marandei, din circumscripția Cucuteni, prins în flagrant de către un delegat conservator progresist pentru că votase și pentru alt consătean (DAD, noiembrie-decembrie 1919, în MOf, nr. 6, 3 decembrie 1919, p. 51; *Corupția liberalilor în alegeri*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 210, 12 noiembrie 1919, p. 1. Vezi și *Desbaterile parlamentului. Validările. La Cameră*, în „Adevărul”, anul XXXII, nr. 10969, 29 noiembrie 1919, p. 2 sau *Parlamentul. Ședința dela 27 noiembrie 1919*, în „Universul”, anul XXXVIII, nr. 14, 29 noiembrie 1919, p. 1). Pentru răspunsul liberalilor, vezi *În chestiunea alegerilor de la Copou*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 240, 15 noiembrie 1919, p. 1, cu declarația din „Presa” privind cumpărarea de voturi la alegerile pentru Senat la secția Copou, unde votau sătenii din Copou, Aroneanu, Ungheni și Golăești. Ziariștii de la „Mișcarea” arătau că scorul fusese de 200 de voturi liberale la 30 ale conservatorilor, minimalizând astfel importanța actului. În raport cu Vizanti, liberalii îl prezentau ca fiind fostul prefect din „perioada lui Mackensen” (a guvernului Marghiloman).

[145] Acuzat principal era „Georgel” Mârzescu, supranumit „șmecherul electoral” (*Invalidarea electorului*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 225, 30 noiembrie 1919, p. 1).

[146] Acțiunea de invalidare a opoziției la PNL nu se concentra doar pe alegerile organizate în județul Iași. Abordări similare au privit scrutinele de la Vâlcea, Constanța, Buzău și Ilfov, incriminate fiind figurile marcante ale liberalilor români: I. G. Duca, doctorul C. Angelescu și chiar familia Brătianu (la Ilfov, se alesese Vintilă Brătianu). Vezi „Adevărul”, anul XXXII, nr. 10968, 28 noiembrie 1919, p. 3. Era o manieră politică de delegitimare a liberalilor ca factor real de autoritate publică, dar și o căutare a democrației integrale de către noii veniți în politică (Alexandru Marghiloman, *Note politice*…, p. 334).

[147] *Validarea alegerilor de la Iași. Discursul d-lui G. G. Mârzescu rostit în ședința Camerei*, în „Mișcarea”, anul XIII, nr. 254, 3 decembrie 1919, p. 1. Vezi și DAD, ședința din 27 noiembrie 1919, în MOf, nr. 6, 3 decembrie 1919, p. 51-54; DS, ședința din 24 noiembrie 1919, în MOf, nr. 28 noiembrie 1919, p. 17-23.

[148] *Desastrul Partidului Liberal*, în „Evenimentul”, anul XXVII, nr. 207, 7 noiembrie 1919, p. 1.

imposibil însă de verificat din alte documente. Conform acestor informații, liberalii câștigaseră în majoritatea circumscripțiilor electorale din județul Iași (în 10 din 17), dar rezultatele lor erau amestecate pe axa urban-rural: aveau voturi numeroase atât în unele secții urbane, cât și în unele rurale, dar puține în altele. Ceea ce arată întrucâtva forța rețelei lor administrative[149]. Conservatorii existau la Iași doar în mediul familiar al municipiului, cu un vârf la secția „Școala Adamachi", unde și-au surclasat adversarii[150]. Ei au câștigat de asemenea la secția „Școala Lambrior" și au avut un rezultat bun în Nicolina. Naționalii contau electoral doar în mediul urban, la Iași, sau în cel semiurban, de târg, la Podul Iloaiei, Voinești sau Cotnari[151]. În curs de constituire în Iași, țărăniștii au înregistrat scoruri care-i situau pe locul 3 în ierarhia generală și pe circumscripții. Infrastructura electorală slabă fusese suplinită de implicarea entuziastă a învățătorilor și preoților în mediul rural de la Voinești, Galata, Șipote și Bivolari, unde lista partidului țărănesc obținuse voturi numeroase.

Scurta analiză a rezultatelor concrete permite o interpretare mai largă, de sociologie politică și istorică totodată, asupra actorilor politici ieșeni angrenați în alegerile din noiembrie 1919 și a perspectivelor lor publice.

a) Fragmentarea votului ținea la Iași și de ponderea mare a orașului în ansamblul județean; în 1915, populația urbană din județul Iași reprezenta 36% din total, față de o medie de 22% la nivelul Vechiului Regat[152]; mai ales în municipiu, unde știința de carte a adulților era mult mai mare, procentele s-au împărțit între competitorii politici, cu scoruri bune inclusiv pentru socialiști sau pentru candidatul independent, spre deosebire de votul mult mai omogen din spațiul rural.

b) În pofida procentului obținut în alegeri (37,08% din voturile valabil exprimate)[153], liberalii ieșeni au suferit politic după 1918. Autosuficiența lor de după război a fost dublată de pierderea infrastructurii politice rurale, cu trimitere

[149] Spre exemplu, scorul cel mai bun în mediul urban fusese obținut la Tg. Frumos, unde lista PNL obținuse 5.306 voturi, lista naționalistă 712 voturi; lista conservatoare 600 de voturi, iar cea țărănistă 724. La „Școala Lambrior", lista liberală fusese devansată de cea conservatoare (2.102 voturi, față de 1.896), pentru ca la secția „Adamache" să fie cu adevărat un dezastru electoral pentru liberali.

[150] Lista conservatoare a obținut în acea secție 4.422 voturi, liberalii adunaseră 2.272, iar al treilea competitor, lista naționalistă, 682 de voturi. Surpriza liberalilor a fost mare, ei ironizându-l ulterior pe Lascăr Antoniu drept „omul de la Adamachi" (*Note politice*, în „Mișcarea", anul XIII, nr. 235, 9 noiembrie 1919, p. 1).

[151] Ei câștigaseră în Copou (în fața liberalilor) și avuseseră bune rezultate la secțiile Școala „Asaki", „Școala Vasile Alecsandri", la Voinești (unde se clasaseră pe locul doi, după țărăniști), la Șipote (tot pe locul al doilea, după țărăniști), dar mai ales la Podul Iloaiei, unde diferența între ei și liberali fusese mică (2.322 față de 2.722).

[152] *Anuarul statistic al României. 1922*…, p. 25.

[153] Nici la nivel central, PNL nu a pierdut bătălia electorală, așa cum se apreciază istoriografic. Partidul Brătienilor avea cel mai mare număr de parlamentari în Vechiul Regat, acolo unde fuseseră depuse liste de candidați în mod real. Însă izolați politic de adversitatea celorlalți, liberalii erau incapabili să dezvolte o politică eficientă de alianțe. Pentru ei, așa cum se exprima I. G. Duca cu amărăciune, marea înfrângere a fost refuzul naționalilor ardeleni de a fuziona, obligând astfel partidul la un proces costisitor de extindere a organizației și în noile regiuni (I. Gh. Duca, *op. cit.*, p. 321).

la învățătorii și preoții atrași de promisiunile *celorlalți*, țărăniști și averescani, de propulsare a elitelor satului în prim-planul marii politici. Ei au păstrat rețeaua funcționarilor din instituțiile publice și private, chiar dacă aceștia erau mai puțin mobilizabili ideologic și, prin urmare, volatili politic. De asemenea, pretențiile PNL de recunoștință pentru realizarea Unirii românilor în 1918 reprezentaseră pentru adversari o impietate, o formă de narațiune favorabilă care să permanentizeze deținerea puterii politice de către liberali. Respingerea acestei reprezentări de către ceilalți competitori ai regimului Brătianu s-a tradus în plan local în discursul resentimentar despre decăderea Moldovei și Iașului, cu stabilirea vinovăției directe a liberalilor pentru dificultățile județului și orașului. Se adăuga nerăbdarea tuturor locuitorilor față de întârzierea instalării „societății binelui și bunăstării", cu normalizarea aspectelor vieții, obținerea pământului ș.a., care a fost decontată politic de liberalii ieșeni.

c) Scorul conservatorilor ieșeni în noiembrie 1919 (13,81%) perpetua imaginea relativ bună a guvernării Marghiloman de după alegerile din iunie anul precedent. Datorat îndeosebi implicării lui Lascăr Antoniu, rezultatul masca perspectivele sumbre pentru conservatori la Iași: culoarul lor politic fusese liber la aceste alegeri prin absența Ligii Poporului și a Partidului Democrat[154].

d) Naționaliștii obținuseră un rezultat uriaș în noua realitate postbelică (25,77%), chiar dacă nu aveau o structură eficientă de cadre. Votul lor, prin excelență ideologic, se datora persuadării electoratului preponderent urban și semiurban, în strânsă legătură cu capacitatea profesorului A. C. Cuza de a valorifica realitățile și frustrările locale: marginalizarea Iașului și Moldovei în raport cu București și Muntenia, pericolul pierderii identității prin încetățenirea evreilor etc. Mișcarea civică pentru descentralizare, ca pilon al refondării comunității românești după Unire, a capacitat la Iași notabilități intelectuale și asociații feminine, conferind credibilitate acțiunii politice cuziste.

e) Aflați la începuturile organizării lor partinice, țărăniștii au valorificat tradiția ideologică a Iașului, de inspirator al reformelor de schimbare socială. Poporanismul promovat anterior de Constantin Stere, revista „Viața Românească" și rețeaua ei culturală, Partidul Muncii, ca expresie parlamentară din timpul războiului, au definit doctrinar noua orientare politică și au permis obținerea citadelei universitare ieșene; Paul Bujor câștigase locul de senator ce revenea în mod obișnuit liberalilor. Pe de altă parte, beneficiind de legăturile pe verticală cu infrastructura locală de profesori și de preoți, mulți racordați în trecut la asociația învățătorilor condusă de Ion Mihalache, țărăniștii și-au impus după război discursul novator în mediul rural; ca în majoritatea alegerilor din primul deceniu interbelic, țăranul român a fost atras de mesajul radical de revoluționare a statului român prin intermediul și în folosul satului. În succesul lor de la Iași din 1919 (16,39%), un factor important a fost reprezentat de absența averescanilor, concurentul conjunctural la preponderență politică la țară. Chiar dacă

[154] Este întrucâtva o infirmare a convingerii lui Marghiloman că, în fața rezultatului bun, partizanii recunoșteau marea greșeală făcută, „nevoind să lucreze!" (Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 333).

mitul Generalului era estompat la Iași, în raport cu județe din Muntenia, absența Ligii Poporului i-a îndreptat pe electorii din rural spre țărăniști, ca fiind „cei care strigau mai tare împotriva trecutului și care posedau mai multe perspective de viitor”, cum rezumă situația observatorii perioadei[155].

f) Discursul post-alegeri al celor care s-au abținut de la scrutin, takiști și averescani ieșeni deopotrivă, deși mascat de patos antiliberal, de regretul neparticipării într-un iluzoriu bloc al opoziției unite care să fi accentuat înfrângerea PNL, arată de altfel conștientizarea greșelii. Iminența unui nou scrutin, dată de fragmentarea scenei parlamentare și de lipsa de apetență (sau de experiență) a actorilor publici pentru soluții de coabitare guvernamentală, le conferea însă conservatorilor democrați și averescanilor perspective politice de impunere locală.

g) O ultimă observație trimite la sistemul de vot, a cărui complexitate a încurcat alegătorii din toate circumscripțiile Vechiului Regat și Basarabiei. Atât participarea, cât și numărul de voturi anulate s-au încadrat la Iași în realitatea electorală a României la acel prim scrutin organizat pe principiul votului universal direct[156]. În anii care au urmat, culturalizarea și educarea alegătorului au devenit referințe ale discursului public moralizator cu privire la cetățeanul român[157].

4. Iașul politic în 1919. O concluzie

Scrutinul din noiembrie 1919 s-a constituit astfel într-o radiografie a unui oraș și a unei regiuni. Un trecut recent dominat de frustrări și-a pus amprenta asupra rezultatelor, aducând la viață pasiuni și emoții ocultate în efortul de război și în procesul de unire a românilor. Marcate de inedit, alegerile arătaseră că viitorul politic era deschis la Iași. Scena publică urma să fie modelată de forțe și de formule ideologice sau organizaționale care s-au confruntat sau doar fuseseră enunțate în primul dintre scrutinele electorale de după război[158].

---

[155] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 89. Într-un mod similar, dar mai sugestiv, se exprimă și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. VI, p. 63-66, apoi 84-85, 88.

[156] În alegerile din 1919, la 1.916.225 de alegători înscriși, numărul total al alegătorilor votanți pe țară (fără Transilvania) a fost de 1.324.563, ceea ce reprezenta 69,1% (Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice. 1919-1932. Studiu comparativ al rezultatelor oficiale ale alegerilor pentru Camera Deputaților din anii 1919-1932*, Sibiu, Editura și tiparul Krafft & Drotleff S.A., f.a.: tablourile I, III); voturile nule reprezentau 30,2% sau 399.539 de voturi. La Iași, participarea a însemnat 64,33%, iar numărul de voturi anulate 29,4%. Tot în Ivan, tablourile II, IIa și IIb, procentele pentru fiecare dintre formațiunile participante la scrutinul de la Iași din 1919.

[157] G. D. Scraba, *Alegerile și educația cetățenească*, în „Neamul românesc”, anul XIV, nr. 244, 3 noiembrie 1919. Dimitrie Drăghicescu acuza, în 1921, că Partidul Liberal n-a făcut destul pentru instruirea și educarea maselor: populația rurală, încă inconștientă politicește și fără știință de carte, „nu era preparată mai devreme, cum nici azi nu este, pentru votul universal” (Dimitrie Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, 1921, Imprimeriile Independența, București, p. 9). Radical, sociologul liberal afirma că „dacă s-ar fi făcut un plebiscit absolut liber, fără nici un fel de propagandă pro sau contra, sunt convins că majoritatea țărănimii ar fi votat împotrivă” (idem, *Partide politice și clase sociale*, p. 38).

[158] Asupra Iașului politic în perioada interbelică, vezi studiul meu, Ovidiu Buruiană, *Tendințe și evoluții în viața politică*, în Gheorghe Iacob (ed.), *op. cit.*, p. 272-296.

The Political Life in Iași in the Year Immediately Following the War. The Parliamentary Elections (November 1919)
(Abstract)

Keywords: post-war society, regionalism, local elections, political competitors, universal vote, populism.

In the present study I propose a political history of a local community in the period that followed the First World War. Iași was affected in 1919 by all kinds of deprivations: hunger, misery, and social insecurity. There were many difficulties in returning to the pre-war life. Politically, the year 1919 was marked by parliamentary elections organized for the first time on the basis of the universal male vote, equal and direct, and by debates regarding the future of the new Romanian state. After the War, the political and cultural elites from Iași considered that it was time to re-discuss the principles of functioning of the Romanian society. In the recent past, Iași had played an important role for Romanians as the former capital city of historical Moldova and especially as "the city of refuge". The royal family and the central Romanian authorities moved to Iași after the defeat of Romania in the autumn of 1916 in the war against the Central Powers and the occupation of Bucharest. The Moldavian city became "the capital of war". Also, Iași was the place where great reforms (especially the electoral and agrarian reforms) meant to reorganize the future Romanian society were adopted. At the same time, the political community of all Romanians was proclaimed here after the Union between Bessarabia, Bucovina, Transylvania and the Kingdom of Romania.

The Parliamentary Elections had to reconstitute the political class and they had to give Romanians hope for a better future. However, in Iași County, the electoral process was influenced by the local realities, and especially by the frustrations of the political and cultural elite regarding the marginalization of the city and the region of Moldova within Romania. The Elections were marked by the urban population of almost 40% of the total of the county, double in comparison to other areas, highly literate, by the significant Jewish community, whose importance was to increase after the Jews received citizen rights in 1919 and by the large number of workers. The University, radicalised after the war in the direction of nationalism and social transformation, also made Iași stand out from a political perspective. Alongside the liberal and conservative parties, new political and doctrinal formulas have emerged at the first post-war elections in Iași. Peasantism, Cuzism (after Professor A. C. Cuza, the notorious leader of anti-Semitic organization) and Radical Nationalism/the Legionary Movement shaped the Romanian political society in the interwar period.

Manipulation de la presse sous le gouvernement Goga et la dictature royale (1937-1940) : suspensions de publications non agréées et créations de journaux officieux*

Philippe Henri BLASEN**

Si l'intérêt pour la presse de la Roumanie de l'entre-deux-guerres est allé croissant ces dernières années, avec des études dédiées à des journaux particuliers ou à la presse en général, la recherche de la manipulation étatique de la presse pendant cette époque, que ce soit à travers la censure ou par d'autres méthodes, telle la création d'organes (pro-)gouvernementaux ou la publication d'articles émanant du gouvernement, n'en est qu'à ses débuts[1]. Une publication importante, mais assez peu connue, est *Cenzura veghează* [La censure veille] (2007) de Ioan Lăcustă[2] : il s'agit d'une édition partielle du registre du service de la censure conservé à la Bibliothèque de l'Académie roumaine. Couvrant la période du 30 août 1937 au 26 septembre 1939, cette édition permet de reconstituer non seulement les préoccupations politiques de l'État roumain et les intérêts personnels de certains hommes d'État et de la couronne, mais encore le fonctionnement de la censure et les conditions de travail des censeurs. Une première étude qui porte spécifiquement sur la censure en Roumanie pendant les années 1918 à 1923 est due à Markus Winkler : « Presserecht und Zensur in der Habsburgermonarchie und in Rumänien : Fallbeispiel Bukowina » [Droit de presse et censure dans la monarchie habsbourgeoise et en Roumanie : étude de cas Bucovine] (2014)[3].

---

* This work was supported by a grant of the Romanian Ministry of Research and Innovation, CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, within PNCDI III. Nous remercions Roland Clark, Andrei Cuşco, Francisca Solomon et Iulia Zup pour leurs contributions et conseils.

** Doctorant à l'Université « Babeş-Bolyai » (Cluj-Napoca), chercheur auprès de l'Institut « A. D. Xenopol » (Iaşi) dans le cadre du projet *Migration et identité dans l'espace culturel roumain. Approche multidisciplinaire*; e-mail: phb@soverin.net.

[1] Voir p. ex. Marin Badea, *Scurtă istorie a presei româneşti*, Bucureşti, Editura Economică, 2000; Vasile Pasailă, *Presa în istoria modernă a românilor*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Pro, 2004.

[2] Ioan Lăcustă, *Cenzura veghează 1937-1939*, Bucureşti, Editura Curtea Veche, 2007.

[3] Markus Winkler, *Presserecht und Zensur in der Habsburgermonarchie und in Rumänien : Fallbeispiel Bukowina*, in Andrei Corbea-Hoişie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (éd.), *Zeitungsstadt*

Dans cet article, nous abordons deux formes spécifiques et complémentaires de la manipulation étatique de la presse, à savoir la suspension de publications non agréées par l'État et la création de nouveaux journaux officieux. Nous nous concentrons sur la période du gouvernement national-chrétien d'Octavian Goga (28 décembre 1937 – 10 février 1938) et du régime personnel du roi Carol II, dit « dictature royale » (10 février 1938 – 6 septembre 1940). Cette période est marquée, au niveau de l'État, par un antisémitisme, respectivement nationalisme omniprésents, ainsi que par un mépris fondamental de la démocratie, qui entraînent des mesures beaucoup plus drastiques à l'égard de la presse que sous les gouvernements précédents de Gheorghe Tătărescu. Nous étudions surtout l'impact de l'antisémitisme, respectivement nationalisme étatiques sur les publications des minorités ethniques de Roumanie, tout en tentant de présenter de manière générale ces deux formes de manipulation étatique de la presse.

Le gouvernement Goga

Le conseil des ministres que le roi Carol II nomma le 28 décembre 1937[4] se composait majoritairement de membres du parti national-chrétien[5], une formation d'extrême-droite antisémite qui combattait entre autres ce qu'elle jugeait être l'influence de la presse juive. Comme Octavian Goga (1881-1938), le président du parti devenu président du Conseil, l'avait déclaré lors d'un discours tenu en 1936 à l'occasion du congrès du parti :

> Vous lisez les gazettes youpines [sic], écrites en roumain. Elles entrent dans votre maison et répandent des mensonges. Et ces hommes osent instiller chaque jour du poison dans votre âme[6].

Le même discours de Goga traduisait également son désir d'anéantir les journaux juifs parce qu'ils osaient l'attaquer :

> Les gazettes youpines m'injurient ; un jour, je tordrai le cou à ces gazettes qui croient qu'elles ont le droit d'entrer dans ma maison[7].

Pour Goga, les Juifs et les autres minorités n'avaient le droit d'écrire des journaux que dans leur langue, pour leur ethnie :

Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse der Bukowina (1848-1940), Kaiserslautern, Mehlingen, Parthenon, 2014, p. 105-130.

[4] MOf, n° 299, 28 décembre 1937, p. 9665-9666 (n° 4322).

[5] Philippe Henri Blasen, *De la nomination du cabinet Goga au coup d'État du roi Carol II (28 décembre 1937 – 10 février 1938)*, in SUBB, Historia, n°2, 2018, p. 115.

[6] Sebastian Bornemisa, *Catechism Național-Creștin*, Cluj, ASTRA, p. 57 : « Cetiți gazetele jidovești, scrise românește. Ele se bagă la casa voastră și propagă minciuni. Și acești oameni îndrăznesc ca să picure otrava zi de zi în sufletul vostru. »

[7] *Ibidem*, p. 60 : « Gazetele jidovești mă înjură, odată am să le sucesc eu grumazul [...] acestor gazete, care cred că au dreptul să între în casa mea. »

> L'écriture roumaine est une affaire de famille. Je peux me quereller avec mon frère, mais l'homme qui habite la même rue n'a pas le droit de venir s'interposer. Nous pouvons même nous battre, mais comment le youpin ose-t-il me donner des leçons ? Je n'ai pas dit qu'on leur interdira d'imprimer des gazettes. Qu'ils sortent des gazettes, mais qu'ils les sortent pour eux. Avez-vous vu un Roumain qui écrit en youpin ? Un Saxon ne se fourre non plus dans le poste de rédacteur d'une gazette roumaine. Chaque ethnie sort sa gazette. Cela ne va pas que le youpin sorte une gazette roumaine[8].

Cette vision de Goga relève de la conception de catégories nationales objectives, clairement définies du point de vue historique, linguistique, culturel et religieux, conception qui avait cours pendant l'entre-deux-guerres en Roumanie[9] comme dans d'autres États-nations[10] et qui allait au détriment de groupes qui étaient nationalement indifférents[11] ou qui s'identifiaient subjectivement avec ces catégories, même s'ils ne remplissaient pas tous les critères « objectifs ». Dans la vision de Goga, les Roumains et les Juifs formaient visiblement deux catégories nationales distinctes, dont la langue était, d'une part, le roumain et, de l'autre, le « youpin », expression antisémite qui, si elle avait un sens concret, désignait soit le yiddisch, soit l'hébreu. Cette vision ne laissait pas de place au groupe des Juifs de langue et de culture roumaines du Vieux-Royaume.

Dès le lendemain de sa nomination, Goga se mit à « tordre le cou à ces gazettes » : lors de la première séance du conseil des ministres, le 29 décembre 1937, le nouveau président du Conseil demanda aux ministres de signer un journal, c'est-à-dire une ordonnance, qui supprimait à partir du 30 décembre les journaux démocrates « Adevĕrul » [La Vérité], « Dimineața » [Le Matin] et « Lupta » [La Lutte]. L'exposé des motifs reprenait le fil narratif du discours de Goga de 1936. D'abord, il s'agissait de « protéger l'esprit public [sic !][12] de Roumanie contre les injonctions préjudiciables de certaines tendances destructives qui, sans parenté avec les traditions de l'écriture roumaine, ont miné sans cesse la santé morale du pays »[13]. Ensuite, « le conseil des ministres [était]

[8] *Ibidem*, p. 60-61 : « Scrisul românesc este o chestiune de familie. Eu pot să mă cert cu frate-meu, dar omul de pe stradă n'are drept să vină să se amestece între noi. Putem să ne și batem, dar ce caută jidovul să mă lămurească pe mine ? Eu n'am spus că sunt opriți să tipărească gazete. Faceți gazete, dar faceți-le pentru voi. Ați văzut Român care să scrie jidovește ? Nici Sasul nu se bagă redactor la gazetă românească. Fiecare neam își face gazeta lui. Asta nu merge, ca jidovul să facă gazetă românească. »

[9] Voir p. ex. Silviu Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, Bucarest, Imprimerie Nationale, 1934.

[10] Voir p. ex. Jeremy King, *Budweisers into Czechs and Germans : a local history of Bohemian politics 1848-1948*, Princeton, Woodstock, Princeton University Press, 2002.

[11] Voir p. ex. Maarten Van Ginderachter, Jon Fox, *National indifference and the history of nationalism in modern Europe*, in Maarten Van Ginderachter, Jon Fox (éd.), *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*, Abingdon, New York, Routledge, 2019.

[12] Goga semble avoir amalgamé l'expression d'« opinion publique » et d'« état d'esprit de la population ».

[13] ANIC, fond PCM – Jurnale (784), dosar 451/1938, f. 297 : journal du conseil des ministres n°4036 du 29 décembre 1937, exposé des motifs = MOf, n° 302, 31 décembre 1937,

désireux d'éliminer dès le premier moment tous les obstacles qui se dressent devant l'idée national-chrétienne avec toutes ses conséquences »[14]. En troisième lieu, le conseil des ministres « considér[ait] le problème de la direction de la conscience publique comme une question de famille du peuple autochtone fondateur de l'État »[15]. Finalement, pour faire fonctionner le récit, il fallait présenter les trois journaux comme étant « majoritairement dirigés et rédigés par des étrangers et servant des intérêts contraires aux aspirations roumaines »[16], le terme d'« étranger » étant un synonyme courant de « juif » dans les milieux d'extrême-droite. Le gouvernement tout entier signa ce journal[17], qui fut publié le 31 décembre[18]. Le même jour, Goga s'en vanta comme d'une première réalisation lors d'un discours radiodiffusé :

> 1. J'ai supprimé les journaux « Adevĕrul », « Dimineața » et « Lupta », conformément à ma conviction que l'esprit public [sic] de mon pays requiert la formation d'autochtones, formation donnant la triple garantie : nationale, morale et intellectuelle. Les gazettes en question étaient des injonctions [sic] étrangères dans le patrimoine philosophique d'un peuple dont l'effervescence créatrice ne doit pas être perturbée par des immixtions subversives ou incertaines. Ma conscience me pousse à prendre cette mesure, puisque je suis convaincu que le pays me donnera raison. Je procéderai de même contre les périodiques similaires jugés dangereux, ainsi que contre les produits d'imprimerie dédiés aux obscénités que l'esprit traditionnel roumain refuse[19].

Goga déclara donc sa volonté de former des journalistes d'ethnie roumaine et de supprimer d'autres journaux encore, mais sans expliquer d'où proviendraient les postes pour les nouveaux journalistes, alors que ces postes disparaissaient en même temps que les journaux.

---

p. 9840 (n°4344) : « Pentru a feri spiritul public din România de injoncțiunile păgubitoare ale unor tendințe distructive, care lipsite de înrudire cu tradițiile scrisului românesc au subminat necontenit sănătatea morală a țării. »

[14] *Ibidem* : « Consiliul de Miniștri, dornic să înlăture din primul moment toate obstacolele care se ridică împotriva ideii național-creștine cu toate consecințele ei, [...] »

[15] *Ibidem* : « [...] și considerând problema de îndrumare a conștiinței obștești ca o chestiune de familie a poporului băștinaș alcătuitor de Stat. »

[16] *Ibidem* : « [...] conduse și scrise în majoritate de străini și servind interese contrare năzuințelor românești. »

[17] ANIC, fond PCM – Jurnale (784), dosar 451/1938, f. 298 : journal du conseil des ministres n°4036 du 29 décembre 1937.

[18] MOf, n°302, 31 décembre 1937, p. 9840 (n°4036).

[19] *Cuvântarea-program a d-lui Octavian Goga pronunțată aseară la microfon*, in « Timpul », 2 janvier 1938 : « 1. Am suprimat ziarele *Adevărul*, *Dimineața* și *Lupta*, sprijinit pe credința ce am că spiritul public al țării mele cere modelarea unor autohtoni cu intreita garanție : națională, morală și intelectuală. Pomenitele gazete erau injoncțiuni străine în patrimoniul de gândire al unui neam care nu trebuie tulburat în zbuciumul lui creator de amestecuri subversive sau incerte. Conștiința mea m'a îndrumat să iau această măsură, convins fiind că țara îmi dă dreptate. Voi purcede la fel și cu alte publicații similare socotite primejdioase, ca și cu produsele tiparului angajate obscenității pe care spiritul tradițional românesc o refuză. »

La suppression d'« Adevĕrul », de « Dimineața » et de « Lupta » provoqua des remous. Selon le ministre de l'Intérieur Armand Călinescu (1893-1939), l'influent académicien et homme politique Nicolae Iorga (1871-1940) se fâcha et menaça de s'expatrier, ce à quoi Călinescu réagit par un « communiqué interprétatif »[20]. Dans un communiqué de presse, qui est peut-être ce « communiqué interprétatif », la présidence du Conseil défendait la légalité du journal du conseil des ministres en invoquant l'état de siège :

> La mesure prise contre les journaux « Dimineața », « Adevĕrul » et « Lupta » s'appuie sur les pouvoirs accordés au gouvernement par la loi de l'état de siège et a comme but d'assurer l'ordre et la tranquillité de l'âme, en éliminant les tendances subversives ou provocatrices. Elle ne touche pas aux droits patrimoniaux, ni, en général, à ceux constitutionnels[21].

Dans le même communiqué, la présidence du Conseil réaffirma sa volonté de continuer les suppressions :

> De telles mesures seront prises également à l'encontre des publications obscènes signalées ces derniers temps par l'Académie roumaine[22].

Si la présidence du Conseil se référait à l'Académie roumaine, c'était peut-être pour satisfaire Iorga. Il faut pourtant noter que, de manière générale, le gouvernement Goga, qui comptait six membres de l'Académie[23], se faisait l'instrument de l'institution[24].

Sur la scène internationale, le gouvernement Goga peinait également à justifier la suppression des trois journaux démocrates. L'explication que son ministre des Affaires étrangères Istrate Micescu (1881-1951) fournit vers le 19 janvier 1938 au *Journal de Genève* ne faisait que traduire l'antisémitisme et l'autoritarisme du groupe au pouvoir :

> Si certains journaux ont été suspendus, tels *Dimineatsa*, *Lupta* et *Adevarul*, c'est que ces organes juifs avaient bénéficié de privilèges, de subventions exorbitantes,

[20] Armand Călinescu, *Însemnări politice 1916-1939*, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 365 (2 janvier 1938) : « comunicat interpretativ ».

[21] *Cum sunt motivate măsurile luate contra ziarelor suprimate*, in « Curentul », 02.01.1938, 1.

[22] *Ibidem* : « Asemeni măsuri se vor lua și împotriva publicațiunilor obscene semnalate în timpul din urmă de Academia română. »

[23] Octavian Goga, Lucian Blaga, A. C. Cuza, Silviu Dragomir, Ioan Lupaș et Ion Petrovici.

[24] Ainsi, un décret prolongea au-delà de l'âge de la retraite, jusqu'à 75 ans, l'activité de l'académicien Constantin Rădulescu-Motru à l'université de Bucarest et un autre décret amenda la loi de l'enseignement universitaire de sorte que le conseil de faculté puisse appeler à une chaire vacante, en tant que professeur titulaire, un membre actif de l'Académie roumaine possédant le titre de docteur et ayant publié dans le domaine : ANIC, fond PCM – Jurnale (784), dosar 453/1938, p. 57 : journal du conseil des ministres n°123 du 27 janvier 1938, exposé des motifs ; 58 : journal du conseil des ministres n°123 du 27 janvier 1938 ; MOf, n° 23, 29 janvier 1938, p. 635 (n° 241) ; p. 634 (n° 240).

> et s'étaient permis de menacer les gouvernements précédents. Ce seul fait justifiait des sanctions[25].

Exploitant sans doute l'image que le public britannique se faisait du monde oriental, Carol II invoqua de son côté l'altérité essentielle de la Roumanie. Le 9 janvier, il s'adressa dans ces termes à Alexander Easterman du *Daily Herald* :

> You must remember that the Press in Rumania is not the same thing as in your country[26].

La suppression d'« Adevĕrul », de « Dimineața » et de « Lupta » donna de l'élan aux détracteurs des journaux associés aux Juifs et de la presse minoritaire. Le 1er janvier 1938, le journal nationaliste « Universul » [L'Univers] écrivit :

> Chișinău, le 30 décembre 1937 : En lien avec la suspension des journaux officieux judéo-communistes de Bucarest, l'Association de la presse roumaine de Bessarabie demandera au gouvernement d'étendre cette mesure aussi en Bessarabie aux journaux rédigés par des Juifs en russe et qui sont au service de la IIIe Internationale. La mesure de suspendre ces moniteurs communistes, au nombre de sept en Bessarabie, en écriture étrangère à [notre] nation, pour trois millions de Moldaves, a été requise déjà sous le gouvernement antérieur par le général N. Ciupercă, le commandant du corps d'armée de Bessarabie. En raison des intérêts électoraux et de certains intérêts personnels, la mesure n'a pas été approuvée. L'existence de sept quotidiens en écriture russe en Bessarabie roumaine fait péricliter les intérêts nationaux et de sécurité transfrontalière et entretient cette atmosphère d'allogénéité nullement justifiée, de même qu'une atmosphère d'humiliation de la dignité roumaine. Nous sommes informés que le gouvernement a demandé d'urgence des renseignements sur les dirigeants de ces journaux, ainsi que sur le personnel rédactionnel et technique, composé à 90% de Juifs galiciens[27].

---

[25] Pierre E. Briquet, *Une interview de M. Micesco*, in « Journal de Genève », 19 janvier 1938, p. 1-2. Voir aussi « L'Indépendance Roumaine », 20 janvier 1938, p. 4.

[26] *Exclusive Interview with King Carol. Declares He is Master of Rumania*, in « Daily Herald », 10 janvier 1938, p. 1 et 6.

[27] *Asociația presei române din Basarabia cere suspendarea ziarelor evreești scrise în rusește*, in « Universul », 1er janvier 1938, p. 14 : « Chișinău, 30 Decemvrie 1937 : În legătură cu suspendarea oficioaselor iudeo-comuniste din București, Asociația presei române din Basarabia va cere guvernului ca măsura să se extindă și în Basarabia asupra ziarelor scrise de evrei în rusește și cari sunt în slujba Internaționalei a III-a. Măsura suspendării acestor monitoare comuniste, în număr de șapte în Basarabia, cu scris străin de neam, pentru trei milioane de moldoveni, a fost cerută și sub trecuta guvernare de d. general N. Ciupercă, comandantul corpului de armată din Basarabia. Din cauza intereselor electorale și a unor interese personale, măsura n'a fost aprobată. Existența a șapte cotidiane de scris rusesc în Basarabia românească periclitează interesele naționale și ale siguranței peste graniță și întreține acea atmosferă de străinism nejustificată cu nimic, cum și o atmosferă de jignire a demnității românești. Suntem informați că guvernul a cerut relații urgente asupra conducătorilor acestor ziare, cum și a personalului redacțional și tehnic, alcătuit din 90 la sută evrei galițieni. »

Selon le journal de droite « Curentul » [L'Actualité], l'Association de la presse roumaine de Bessarabie n'était pas la seule à se plaindre :

> Chișinău, le 3 [janvier 1938]. – Les journaux qui paraissent en langue russe dans la localité, ainsi que « Nasha Retch » qui sort dans la capitale seront suspendus. Une partie des intellectuels locaux ainsi que deux associations roumaines de journalisme ont expédié chacune une protestation, relevant le danger que présente la presse russe pour les intérêts roumains en contribuant simultanément à la dénationalisation du peuple bessarabe. Le centre a répondu que, bientôt, seront suspendus : « Bessarabskoë Slovo », « Nasha Retch », « Radio-Express », « Vremia » etc. Ne paraîtra plus que le journal de M. Cojocaru, « Bessarabskaïa potchta », mais il devra le faire marcher uniquement avec des journalistes russes et chrétiens[28].

À en croire l'édition de la « Jewish Telegraphic Agency » du 4 janvier, le journal russophone « Nasha Retch » [Notre Discours] de Bucarest était déjà supprimé à cette date[29]. Vers le 6 février, la présidence du Conseil suspendit « Bessarabskoë Slovo » [La Parole bessarabe], « Vremia » [Le Temps] et « Radio-Express », dont les rédactions furent mises sous scellés[30].

La suppression d'« Adevĕrul », de « Dimineața » et de « Lupta » servit aussi de modèle au préfet que le gouvernement Goga nomma à la tête du département de Cernăuți (Bucovine), à savoir Nichifor Robu (1902-1977), un cuziste brutal de Volovăț (département de Rădăuți, Bucovine)[31]. Selon « Curentul », voici ce qui se passa le 2 janvier 1938, le jour de l'installation de Robu :

---

[28] *Ziarele ruseşti din Basarabia vor fi suspendate*, in « Curentul », 5 janvier 1938, p. 9 : « Ziarele care apar în localitate în limba rusă, precum și „Nașa Reci" care se tipărește în Capitală, vor fi suspendate. O parte din intelectualii localnici precum și două asociații ziaristice românești, au adresat câte un protest, arătând pericolul ce-l reprezintă presa rusă pentru interesele românești, contribuind totodată la desnaționalizarea poporului basarabean. Dela centru s'a răspuns că în curând vor fi suspendate : „Besarabscoi Slovo", „Nașa Reci", „Radio Expres", „Vremea" etc. Nu va apare decât ziarul d-lui Cojocaru, „Besarabscoi Pocita", dar care va trebui să-l conducă numai cu ziariști ruși și creștini. »

[29] *Goga Seen Going Slow on Anti-Semitism, but Measures against Jews Continue*, in « Jewish Telegraphic Agency », 4 janvier 1938, p. 3-4.

[30] *Par ordre de la Présidence du Conseil des Ministres* [...], in « Le Moment », 6 février 1938, p. 3.

[31] En 1926, Robu avait eu une bagarre avec un Juif dans la rue, bagarre qu'ils avaient continuée au poste de police. En 1932, il avait donné un croche-pied au député juif Mayer Ebner pendant une séance parlementaire et, ensemble avec Marcel Adam, assailli le député juif Michael Landau pendant la pause de la séance, étant pour ce motif suspendus pour dix séances. (Deux mois plus tard, ce fut le tour de Gheorghe Cuza de donner un coup de poing à Mischu Weissmann pendant une séance du parlement.) En 1933, Robu et d'autres cuzistes avaient passé à tabac un Juif sur l'Avenue de la Victoire à Bucarest. En 1935, il avait attaqué le rabbin Iacob Niemirower que Visarion Puiu avait invité à sa consécration comme Métropolite de la Bucovine, obligeant le rabbin à quitter les lieux. En 1936, Robu et d'autres cuzistes avaient agressé et essayé d'enlever les hommes politiques national-paysans Teofil Sauciuc-Săveanul et Mihail Ghelmegeanu dans le cadre d'une élection partielle. En 1937, Robu avait tué le légionnaire Mihai Țurcanu et avait été condamné à 3 mois de prison, son avocat étant Istrate Micescu. Veturia Goga (1883-1979), l'épouse du président du Conseil, raconte également que, lors d'une visite à Ciucea, le fief de

> Commençant tout de suite son activité administrative, le nouveau préfet s'est intéressé de près au fonctionnement du service de la censure, demandant des rapports détaillés sur le nombre des publications roumaines et minoritaires de la région. En vertu de certaines dispositions récentes de la présidence du Conseil et du ministère de l'Intérieur, M. N. Robu a procédé à leur mise en application immédiate, ordonnant la suspension d'un nombre de 14 publications minoritaires juives[32].

Nous n'avons pas pu établir sous quelle forme cet ordre fut donné. En tout cas, il ne fut pas publié dans le journal officiel du département.

Parmi les journaux que Robu suspendit se trouvaient les quotidiens indépendants germanophones à rédaction et à capital juifs « Czernowitzer Allgemeine Zeitung » [Presse générale de Cernăuți] et « Czernowitzer Morgenblatt » [Journal du matin de Cernăuți],[33] les journaux yiddisch « Czernowitzer Bleter » [Feuilles de Cernăuți], « Dos Jidische Wort » [La Parole yiddisch], « Aufbau » [Bâtir] et « Darkenu » [Notre Chemin][34] de même que, très probablement, le journal juif germanophone « Ostjüdische Zeitung » [Journal des Juifs de l'Est][35]. Le journal social-démocrate « Vorwärts » [En Avant] fut lui aussi suspendu, même si, à en croire ses dirigeants, son personnel rédactionnel et administratif était composé intégralement de minoritaires allemands chrétiens[36]. Selon un article

---

Goga, Robu s'était vanté que lui et ses compagnons, dont Gheorghe Cuza, avaient culbuté (*tăvălit*) les Juifs qui sortaient de la synagogue : Radu Florian Bruja, *Nichifor Robu. Trepte către monografia unui politician antisemit*, in « Anuarul Institutului de Istorie „George Bariţiu" din Cluj-Napoca », n° 52, supplément, 2013, p. 235-256 ; *Graves bagarres électorales en Bukovine*, in « Journal de Genève », 15 janvier 1936, p. 8 ; *Roumanie, Misshandlung jüdischer Abgeordneten in der Kammer*, in « La Tribune juive » (Strasbourg), 7 octobre 1932, p. 642-643 ; *Roumanie, Tätlicher Angriff auf einen jüdischen Abgeordneten im rumänischen Parlament*, *ibidem*, 9 décembre 1932, p. 773 ; *Roumanie, De graves désordres antisémites éclatent à Bucarest*, *ibidem*, 10 février 1933, p. 89 ; CNSAS, fond Penal 324, dosar 7, f. 384, 398 ; Lucan Marțian, *Octavian Goga : omul politic*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2010, p. 128.

[32] *Instalarea d-lui Nichifor Robu la prefectura Cernăuți*, in « Curentul », 5 janvier 1938, p. 8 : « Începându-și imediat activitatea administrativă, noul prefect s'a interesat îndeaproape de mersul serviciului censurii, cerând relațiuni detaliate asupra numărului publicațiunilor românești și minoritare din această regiune. Întemeiat pe anumite recente dispoziţiuni ale preşedinţiei consiliului de miniştri şi ale ministerului de interne, d. N. Robu a procedat la punerea în neîntârziată aplicare a acestora, ordonând suspendarea a unui număr de 14 publicaţiuni minoritare evreieşti. »

[33] *Singurul cotidian minoritar care mai apare în localitate* [...], in « Glasul Bucovinei », 12 janvier 1938, p. 2.

[34] *Most Rumanian Jews Face Loss of Rights as Citizenship Revision Starts Today*, in « Jewish Telegraphic Agency », 10 janvier 1938, p. 1.

[35] Le dernier numéro en parut le 29 décembre 1937 (n° 2172). Si nous n'avons pas repéré de document prouvant l'implication de Robu, la disparition d'*Ostjüdische Zeitung* au même moment que les autres journaux juifs et le fait que le rédacteur en chef en était le même Mayer Ebner que Robu avait agressé en 1932 rend cette implication très probable.

[36] *Conducătorii ziarului social-democrat « Vorwärtz », suspendat* [...], in « Glasul Bucovinei », 13 janvier 1938, p. 2. Pour plus de détails sur les journaux germanophones de Bucovine, voir : 175. Ioana Rostoș, *Czernowitzer Morgenblatt. Eine Monographie*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2008 ; Iulia Zup, *Gesetz und Zensur : die zweisprachige Erscheinungsperiode der* Czernowitzer

paru le 12 janvier 1938 dans le journal national-libéral « Glasul Bucovinei » [La Voix de Bucovine], un seul quotidien minoritaire sortait encore à Cernăuți[37] : il s'agissait là du journal de la minorité allemande « Czernowitzer Deutsche Tagespost » [Courrier quotidien allemand de Cernăuți][38].

La « Jewish Telegraphic Agency » fit en plus état d'exactions commises par les troupes paramilitaires du parti national-chrétien, les Lanciers, dans le contexte de la suppression des journaux:

> Members of the « Lancers, » Semi-military National Christian Organization, made a bonfire of Yiddish newspapers seized in attacks on Czernowitz newsstands[39].

D'autres publications encore furent frappées de suspension à travers la Roumanie : le journal national-libéral « Gazeta Basarabiei » [Gazette de Bessarabie], qui, selon « Curentul », était en réalité « dirigé par un instigateur communiste connu, Al. Terziman, de son vrai nom Ițic Alterzan »[40] ; les journaux indépendants « Lumea » [Le Monde] et « Noutatea » [L'Actualité] de Iași, censés être dirigés et rédigés par des juifs[41], et, à en croire l'Union de la Culture juive, tous les journaux yiddisch de Bessarabie[42]. Parmi les journaux supprimés se trouvait aussi le quotidien hongrois « Temesvári Hírlap » [Nouvelles de Timișoara]. Le 12 janvier, Silviu Dragomir (1888-1962), ministre secrétaire d'État sans portefeuille[43] apparemment « chargé des questions minoritaires »[44],

---

Allgemeinen Zeitung. Ziarul pentru toți, in Andrei Corbea-Hoișie, Ion Lihaciu, Markus Winkler (éd.), *op. cit.*, 2014, p. 231-255 ; Nora Chelaru, *Die „Czernowitzer Allgemeine Zeitung", die langlebigste Tageszeitung der Bukowina (1903-1940)*, in Ana-Maria Pălimariu, Wolfgang Müller-Funk (éd.), *Narrative des Peripheren in posthabsburgischen Literaturen des zentral(ost)europäischen Raums*, Iași, Editura Unversității « Alexandru Ioan Cuza », Konstanz, Hartung-Gorre, 2019, p. 171-203.

[37] *Singurul cotidian minoritar care mai apare în localitate* [...], in « Glasul Bucovinei », 12 janvier 1938, p. 2.

[38] Nous pouvons supposer que, faute d'autres journaux de langue allemande, nombre de minoritaires germanophones se rabattaient pendant le gouvernement Goga sur la « Tagespost » et continuaient à lire ce journal même après la chute de ce gouvernement, ce qui expliquerait l'augmentation du tirage jusqu'au « niveau très considérable pour Cernăuți » (*für Czernowitz sehr beachtliche Höhe*) de 6.300 à 6.800 exemplaires, augmentation dont le consulat allemand à Cernăuți fit état le 20 mai 1938 : Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 7/4 : consulat allemand à Cernăuți, 20 mai 1938.

[39] *Most Rumanian Jews Face Loss of Rights as Citizenship Revision Starts Today*, in « Jewish Telegraphic Agency », 10 janvier 1938, p. 1.

[40] *Suspendarea « Gazetei Basarabiei » din Chișinău*, in « Curentul », 5 janvier 1938, p. 9 : « De fapt, „Gazeta Basarabiei" este condusă de un cunoscut instigator comunist, Al. Terziman, pe numele lui adevărat Ițic Alterzan. »

[41] *Ziarele « Lumea » și « Noutatea » din Iași suspendate*, in « Curentul », 5 janvier 1938, p. 9.

[42] Archives de l'Office des Nations unies à Genève (Archives de la Société des Nations), R3944/4/13396/32478 : Pétition de l'Union de la Culture juive – Alweltlecher jidischer kulturfarband à la Société des Nations, 12 février 1938.

[43] MOf, n°302, 31 décembre 1937, p. 9838 (n°4326).

[44] ANIC, fond PCM (299), dosar 24/1938, f. 27 : brouillon de biographie : « însărcinat cu chestiunile minoritare. »

déclara que cette suppression était l'œuvre de l'administration locale, tout en annonçant que le gouvernement étudiait la question de la presse dans son ensemble[45]. De toute évidence, Dragomir évitait d'entrer en matière, comme l'avait déjà fait auparavant Alexandru Hodoș (1893-1967), sous-secrétaire d'État à la présidence du Conseil, au sujet des journaux suspendus par Robu[46]. Le gouvernement cautionnait donc visiblement les actes de l'administration locale.

Cependant, la politique du gouvernement Goga à l'encontre de la presse manquait de cohérence. Par exemple, le président du Conseil épargna, contrairement au désir d'A. C. Cuza (1857-1947), président suprême du parti national-chrétien et ministre sans portefeuille, le journal francophone « Le Moment » de Bucarest, qui était dirigé par Alfred Hefter (1892-1957), un ami juif de longue date de Goga[47]. Ce qui plus est, à en croire l'homme politique Constantin Argetoianu (1871-1955), lorsqu'il demanda le 30 décembre 1937 à Goga « s'il savait qu'« Adevĕrul » et « Dimineața » apparten[aient] aux libéraux », le président du Conseil lui répondit « qu'il ne [savait] pas trop, mais qu'il [croyait] que c'était bien ça ». Toujours selon Argetoianu, lorsqu'il avertit Goga que dix sociétés roumaines demanderaient au ministère de l'Intérieur la levée de la suspension de ces deux journaux, en prouvant que ces journaux leur appartenaient et que le personnel rédactionnel et administratif ne comprenait plus que des Roumains de souche, Goga montra beaucoup d'intérêt et déclara que, dans ce cas, il laisserait sans délai réapparaître les deux journaux[48]. Malgré des rumeurs dans ce sens[49], la réapparition d'« Adevĕrul » et de « Dimineața » n'eut plus lieu[50]. Selon Argetoianu, A. C. Cuza s'y opposait en menaçant qu'il s'adresserait à la presse[51].

---

[45] *Declarațiile d-lui ministru Dr. Silviu Dragomir*, in « Glasul Bucovinei », 14 janvier 1938, p. 1.

[46] *Singurul cotidian minoritar care mai apare în localitate* [...], in « Glasul Bucovinei », 12 janvier 1938, p. 2.

[47] Paul A. Shapiro, *Prelude to Dictatorship in Romania. The National Christian Party in Power. December 1937 – February 1938*, in « Canadian-American Slavic Studies », n° 1, 1974, p. 72, note 130 (rapport du ministre plénipotentiaire allemand à l'Auswärtiges Amt, 6 janvier 1938) ; Oliver Jens Schmitt, *Căpitan Codreanu. Aufstieg und Fall des rumänischen Faschisten-führers*, Wien, Zsolnay, 2016, p. 248 ; Carol Iancu, *Les Juifs de Roumanie et la solidarité internationale 1919-1939*, Montpellier, Université Paul Valéry – Montpellier III, 2006, p. 220-226 (doc. 86) : le chargé d'affaires français en Roumanie au ministre des Affaires étrangères français, 17 janvier 1938. En tant que journaliste juif, Hefter perdit pourtant son abonnement de train gratuit : *Anularea permiselor gratuite pe c.f.r. ale ziariștilor evrei*, in « Universul », 1er janvier 1938, p. 21.

[48] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, volumul III, *1 iulie – 31 decembrie 1937*, București, Machiavelli, 2001, p. 315 (30 décembre 1937) : « Am întrebat pe Goga dacă știe că *Adevărul* și *Dimineața* aparțin liberalilor și mi-a răspuns că nu prea știe, dar că crede că e așa ceva. »

[49] *Goga Seen Going Slow on Anti-Semitism, but Measures against Jews Continue*, in « Jewish Telegraphic Agency », 4 janvier 1938, p. 3-4.

[50] Le catalogue de la Bibliothèque centrale universitaire de Cluj enregistre un saut de 1937 (n° 16538) à 1946 (n° 16540) pour « Adevĕrul ».

[51] Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, volumul IV, *1 ianuarie – 30 iunie 1938*, București, Machiavelli, 2002, p. 14 (4 janvier 1938).

La dictature royale

Après le coup d'État du 10 février 1938, le régime personnel du roi Carol II (la « dictature royale ») octroya le 11 février par décret aux autorités militaires le droit de « censurer la presse et toute publication, avec le droit d'empêcher la parution de tout journal ou publication ou seulement la parution de nouvelles ou articles particuliers »[52]. Selon l'historien Ruslan Shevtchenko, le susmentionné commandant du corps d'armée de Bessarabie N. Ciupercă supprima le 14 février tous les journaux russes[53]. Si tel était le cas, c'était sans doute conformément au décret du 11 février.

Le 12 février, un conseil des ministres présidé par le roi décida « la réglementation du fonctionnement de la presse, par la suppression des publications inutiles ou pernicieuses et le contrôle des moyens d'entretien de tous les journaux »[54]. Le 14 février 1938, Călinescu, toujours ministre de l'Intérieur, nota dans son journal :

> La presse. Dans quelle direction travailler ? Nous en réduisons le nombre. Lesquels ?[55]

De toute évidence, la décision fut vite prise, puisque, le 17 février, le ministère de l'Intérieur, en vertu de l'état de siège, suspendit tous les journaux de langue russe, ukrainienne et yiddisch du pays[56]. Apparemment, une partie de ces suspensions ne faisaient que confirmer celles prononcées sous le gouvernement Goga : en effet, selon l'organe roumanophone de l'Union des Juifs roumains « Curierul Israelit » [Le Courrier israélite], les journaux russophones suspendus étaient : « Viața din Basarabia » (*Viața Basarabiei*, Chișinău ?), « Bessarabskaïa potchta » (Chișinău)[57], « Bessarabskoë Slovo » (Chișinău),

---

[52] MOf, n° 34, 11 février 1938, p. 802 (n° 856) : « [...] de a cenzura presa și orice publicațiuni, având dreptul de a împiedeca apariția oricărui ziar sau publicațiune, sau numai apariția unor anumite ştiri sau articole ». L'écrivain Liviu Rebreanu (1885-1944) nota avec ironie dans son journal : « Les journaux n'ont plus le droit de ne rien écrire sur la politique, les partis etc. Ils deviendront tous littéraires et sportifs. » : Liviu Rebreanu, *Jurnal*, II, București, Minerva, 1984, p. 125 (12 février 1938) : « Ziarele nu mai au voie să scrie nimic despre politică, partide etc. Vor deveni toate literare și sportive. »

[53] http://www.vedomosti.md/news/Russkoyazychnaya_Pressa_Bessarabii_Posle_1918_G (accesat: 5 martie 2019).

[54] *Les décisions du conseil des ministres présidé par S. M. le Roi*, in « L'Indépendance Roumaine », 15 février 1938, p. 2.

[55] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 378 (14 février 1938) : « Presa. În ce sens lucrăm. Reducem numărul. Care ? »

[56] Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 133 (17 février 1938) ; *Einstellung russischer, ruthenischer und jiddischer Blätter*, in « Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt », 20 février 1938, p. 2 ; *La parution de 35 journaux en langues russe, ukrainienne et juive a été suspendue*, in « L'Indépendance Roumaine », 19 février 1938 ; *Alte ziare suspendate*, in « Curierul Israelit », 20 février 1938.

[57] Tous les lieux d'édition conformément au catalogue de la Bibliothèque centrale universitaire de Cluj, sauf indication contraire.

« Vremia » (Chișinău), « Radio-Express » (Chișinău)[58], « Molva » (Chișinău), « Viața din Bălți » (Bălți), « Golos Tiginy » (?), « Utreni Express » (?), « Zolotoi Petushok » (Chișinău), « Racheta » (Bucarest ?) ; les journaux ukrainophones : « Tchas » (Cernăuți), « Pravda » (Cernăuți), « Rada » (Cernăuți)[59], « Kurjer Polski w Rumunji » (Cernăuți) ; les journaux en langue hébraïque et yiddisch : « Unser Zeit » (Chișinău), « Aufgang » (?), « Transilvanische jüdische Zeitung » (Șomcuta-Mare), « Zsidó Jövő » (Satu-Mare), « Banater Bote » (Lugoj), « Jüdische Welt » (Bucarest), « Erd und Arbet » (Chișinău), « Eskoloth » (supplément de *Unser Zeit*), « Farm Idișen Kind » (Chișinău)[60], « Czernowitzer Bleter » (Cernăuți), « Ostjüdische Zeitung » (Cernăuți), « Kwitzei Efraim Sinai » (Bucarest ?), « Haiarden » (Bucarest), « Tribuna – supplément » (*Tribuna Evreiască,* Iași ?), « Soibn » (Bucarest), « Șuroth » (Bălți), « Oifboi » (Cernăuți), « Ser Stern » (?), « Jüdische Press » (?)[61]. Cette liste contient une série d'erreurs de classification dues, ou bien à « Curierul Israelit », ou bien au ministère : par exemple, « Ostjüdische Zeitung » était rédigé en allemand, « Kurjer Polski w Rumunji » était un journal de la minorité polonaise et « Banater Bote » de celle allemande. Par contre, les collections de ces journaux conservées à la Bibliothèque centrale universitaire de Cluj, lorsqu'elles sont continuées jusqu'en 1937, s'arrêtent effectivement en 1937 ou 1938, respectivement présentent des lacunes pour l'année 1938.

Une fois de plus, l'État roumain était dans l'embarras de justifier la suspension des journaux sur le plan international. Lorsque, lors d'une audience le 25 février 1938, le ministre plénipotentiaire britannique cita la suspension des journaux juifs comme une continuation de la politique antisémite, « [the king, PHB] replied that there were far too many papers in the country and affirmed that whereas there were before the war under twenty papers in Transylvania there were now well over one hundred and that this number must be reduced »[62]. Carol II n'expliquait ni dans quel sens il y avait bien trop de journaux dans le pays, ni pourquoi les publications russophones, ukrainophones et de langue yiddisch étaient frappées en particulier. Nous pouvons supposer que le ministre plénipotentiaire britannique avait raison et que la suspension des journaux de langue yiddisch répondait en premier lieu à la même logique antisémite que les suppressions de journaux sous le gouvernement Goga. Comme le suggère l'article d'« Universul » cité plus haut, la presse russophone était sans doute la victime de l'amalgame fait entre Juifs, Russes et communistes et du chauvinisme

[58] Voir plus haut.

[59] Selon l'historien Miroslav Romaniouk, *Rada* fut suspendu un jour après que le président du parti national ukrainien y eut appelé les Ukrainiens à voter le 24 février 1938 pour la nouvelle constitution : Мирослав Романюк, *Українська преса північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870-1940 рр.)*, Львів, 2000, p. 450.

[60] Conformément au catalogue de la Bibliothèque de l'Académie roumaine.

[61] *Alte ziare suspendate*, in « Curierul Israelit », 20 février 1938.

[62] The National Archives, FO 371/22454 (R 2263), f. 281-282 : le ministre plénipotentiaire britannique, télégramme n° 58, 25 février 1938.

qui allait de pair avec l'antisémitisme. Les journaux ukrainophones succombèrent ou bien au même esprit, ou bien au désir de purger la presse des régions frontalières de Bessarabie et de Bucovine. À noter qu'une brochure de propagande parue en 1940 allait nier simplement que la presse de la minorité russe ait fait l'objet de suspensions :

> La parution de la presse tout entière du groupe ethnique russe de Roumanie n'a jamais été entravée par les autorités roumaines[63].

Comme sous le gouvernement Goga, la suspension de journaux prononcée le 17 février 1938 provoquait des démarches auprès des autorités roumaines pour obtenir des annulations. Ces démarches étaient encouragées par la réapparition de certains journaux suspendus. C'est ainsi que la maison d'édition « Unser Zeit » [Notre Temps] de Chişinău s'adressa en ces termes au commissaire général pour les minorités :

> Depuis 1922, nous avons édité pendant 16 ans le seul quotidien en langue yiddisch du pays, « Unser Zeit », qui, tout le long de sa parution, a maintenu une attitude de parfaite loyauté envers les lois du pays et les dispositions des honorables autorités supérieures et locales. En tant que journal juif, « Unser Zeit » s'est limité à des préoccupations strictement juives, s'inscrivant en permanence dans le cadre de la vie juive et des problèmes sionistes. Le journal « Unser Zeit » servait les intérêts supérieurs de l'État roumain. Il portait à la connaissance de la population juive du pays tout entier les informations relatives à toutes les dispositions données par l'honorable gouvernement royal et les autorités, appelant, comme c'était d'ailleurs naturel, au respect des prescriptions légales. Dans la partie littéraire du journal nous avons toujours publié des traductions de la littérature roumaine pour servir le rapprochement culturel entre la nation dominante et la minorité juive. Le 18 février 1938, le journal « Unser Zeit » a été suspendu, comme, par ailleurs, d'autres publications en langues minoritaires, suite aux dispositions de l'honorable ministère de l'Intérieur, raison pour laquelle des milliers de Juifs sont restés sans possibilité de prendre connaissance des événements quotidiens, de la nouvelle vie de l'État roumain et des devoirs de tous les citoyens conformément aux dispositions de la nouvelle constitution. Pour obtenir l'autorisation de réapparition de ce journal, comme on a autorisé la réapparition des journaux allemands et de celui ukrainien de Cernăuți et comme sortent les journaux hongrois de Transylvanie, M. Teodor Fischer de Cluj [du parti juif, PHB] en tant que notre mandataire s'est présenté devant M. le ministre de l'Intérieur à qui il a eu l'honneur d'exposer le vrai caractère de notre journal, mais, malgré toute la bienveillance dont M. le ministre a fait montre, notre demande n'a pas été jusqu'à présent satisfaite[64].

---

[63] *Die Minderheitenpresse in Rumänien 1918-1940*, București, p. 18 : « Die gesamte Presse der russischen Volksgruppe in Rumänien wurde durch die rumänischen Behörden nie in ihrem Erscheinen behindert. »

[64] ANIC, fond PCM (299), dosar 26/1938, f. 22 : la maison d'édition « Unser Zeit » au commissaire général pour les minorités, reçu le 5 septembre 1938 : « Începând din anul 1922 am editat timp de 16 ani singurul cotidian în limba idiș din țară, „Unser Zeit", care în tot cursul

La pétition de la maison d'édition « Unser Zeit » avait été précédée par des suppliques des différentes communautés juives de Bessarabie, qui avaient toutes relevé l'importance du journal pour informer la population juive dans sa langue sur les décisions de l'État roumain[65]. C'était peut-être cet argument qui fit que le commissariat général pour les minorités intervint en faveur de la réapparition du journal « Unser Zeit »[66]. Pourtant, nous n'avons pas trouvé d'indice que celle-ci fut autorisée.

La réapparition de deux journaux ukrainiens de Cernăuți, à savoir « Tchas » [Le Temps] et le national-paysan « Pravda » [La Vérité], servait aussi d'argument aux rédacteurs et hommes politiques ukrainiens Kost Krakalia (*1884) et Iour Serbeniouk pour demander l'autorisation de réapparition des journaux « Hliborobska Pravda » [La Vérité agraire] de Krakalia et « Rada » [Le Conseil] de Serbeniouk : les deux hommes prétendaient que ces journaux pouvaient combattre la propagande communiste répandue, à leurs dires, par « Pravda »[67]. Le 11 octobre 1938, l'inspectorat régional de police de Cernăuți s'opposa à leur requête, en argumentant :

> À présent sortent chaque jour le journal « Tchas » et chaque semaine « Pravda ». L'existence de ces journaux est justifiée, du moment qu'ils se financent de revenus

apariției sale s'a păstrat într'o atitudine de perfectă loialitate față de legile Țării și față de dispozițiunile onor. autorităților superiore și locale. Ca ziar evreesc, „Unser Zeit" s'a limitat la preocupări strict evreești, rămânând permanent în cadrul vieții evreești și al problemelor sioniste. Ziarul „Unser Zeit" servea interesele superioare ale Statului Român. El aducea la cunoștința populației evreești din toată țara informațiunile respective în legătură cu toate dispozițiunile luate de onor. Guvernul Regal și autorități, îndemnând, după cum era și firesc, la îndeplinirea prevederilor legii. În partea literară a ziarului am publicat mereu traduceri din literatura românească pentru a servi la apropierea culturală între națiunea dominante și minoritatea evreească. La 18 Fevruarie 1938 ziarul „Unser Zeit" ca dealtfel și alte publicații în limbi minoritare, în urma dispozițiunii onor. Ministerului de Interne a fost suspendat, din care cauză mii de evrei au rămas fără posibilitatea de a lua cunoștință de ceea ce se petrece zi la zi, de viața nouă a Statului Român și de îndatoririle tuturor cetățenilor Țării potrivit orânduirilor nouei Constituțiuni. Pentru a obține autorizațiunea de reapariția acestui ziar, așa cum s'a autorizat reapariția ziarelor germane și a celui ucrainean din Cernăuți și după cum apar ziarele maghiare din Ardeal D-l Dr. Teodor Fischer din Cluj ca împuternicit al nostru s'a prezentat Domnului Ministru de Interne căruia a avut onore a-i expune în adevărata lumină caracterul ziarului nostru, însă cu toată bunavoința arătată de Domnul Ministru cererea noastră n'a fost până acum soluționată. »

[65] ANIC, fond PCM (299), dosar 26/1938, f. 1 : la communauté israélite de Tighina au commissaire général pour les minorités, 1er août 1938 ; f. 4 : la communauté juive de Briceni (département de Hotin) au commissaire général pour les minorités, 28 août 1938 ; f. 13 : la communauté juive d'Edineț (département de Hotin) au commissaire général pour les minorités, août 1938 ; f. 16 : la communauté israélite Secureni (département de Hotin) au commissaire général pour les minorités, 31 août 1938 ; f. 19 : la communauté israélite de Lipcani (département de Hotin) au commissaire général pour les minorités, 4 septembre 1938 ; f. 21 : la communauté israélite Noua-Suliță (département de Hotin) au commissaire général pour les minorités, 3 septembre 1938 ; etc.

[66] ANIC, fond PCM (299), dosar 26/1938, f. 22 : note manuscrite, non datée.

[67] ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 181/1938, f. 29-36 : l'inspectorat régional de police de Cernăuți, exposé, non daté ; f. 4-12 : *idem*, copie commentée d'un mémoire adressée par Kost Krakalia au commissariat général pour les minorités, 11 octobre 1938.

réalisés par des abonnements, tandis que les autres journaux tels « Hliborovska Pravda », qui appartient à M. Cracalia, et « Rada » de Juri Serbeniuc et Hleuca avaient un rythme de parution irrégulier et se maintenaient grâce à des fonds inconnus – le journal « Hliborovska Pravda » a commencé à paraître seulement après une visite de M. Cracalia à Lwów et Varsovie[68].

L'inspectorat régional de police prenait ainsi la défense de « Tchas » qui, par son interprétation tendancieuse d'une circulaire mal formulée du ministère de l'Éducation nationale, avait pourtant provoqué à partir du 8 septembre 1938 un mouvement populaire ukrainien que les forces de l'ordre réprimaient[69]. De ce fait, l'exposé de l'inspectorat peut être lu comme une simple plaidoirie en faveur du *statu quo*.

L'« immédiate possibilité de réapparition des journaux ukrainiens suspendus » se retrouva en septembre 1939 dans un catalogue de revendications acceptées par le gouvernement roumain en vue des négociations d'adhésion de la minorité ukrainienne au parti unique du régime, le Front de la Renaissance nationale[70]. Pourtant, il est probable que cette réapparition ne fut plus autorisée avant la cession de la Bessarabie et de la Bucovine du nord à l'Union soviétique[71].

Selon le catalogue de la Bibliothèque centrale universitaire de Cluj, à part « Tchas », au moins quatre autres journaux sortaient de nouveau en 1938 ou en 1939 : « Kurjer Polski w Rumunji », « Zsidó Jövő », « Banater Bote » et « Haiarden ». Par ailleurs, au moins trois journaux suspendus sous le gouvernement Goga purent réapparaître après avoir subi une roumanisation au niveau éditorial : « Nasha Retch », estimée être « une gazette sérieuse et utile » sortait après le 17 février 1938 avec le titre et la une en roumain[72]. Dès le 25, respectivement 26 mars 1938, le « Czernowitzer Morgenblatt » et la « Czernowitzer Allgemeine Zeitung », qui paraissaient de nouveau depuis le 24 février sous des

[68] ANIC, fond Direcția generală a Poliției (2350), dosar 181/1938, f. 4-12 : l'inspectorat régional de police de Cernăuți, copie commentée d'un mémoire adressée par Kost Krakalia au commissariat général pour les minorités, 11 octobre 1938 : « În prezent apare zilnic ziarul „Ceas" și săptămânalul „Pravda". Aceste ziare au o existență justificată întreținându-se din veniturile realizate prin abonamente, iar celelalte ziare, ca „Hliborovska Pravda", aparținând dlui Cracalia, „Rada" a lui Juri Serbeniuc și Hleuca, aveau o apariție neregulată și se susțineau din fonduri necunoscute – ziarul „Hliborovska Pravda" a început să apară numai după o vizită făcută de dl Cracalia la Lwow și Varșovia. »

[69] Philippe Henri Blasen, *Învățământul în limba ucraineană din Bucovina în timpul dictaturii regale (1938-1940)*, in Gheorghe Negustor, Mihai Teodor Nicoară (coord.), *De la Imperiu la Regat : Bucovina și Războiul Întregirii*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

[70] ANIC, fond PCM (299), dosar 144/1939, f. 5-18 : le ministère pour les minorités, les revendications de la minorité ukrainienne, 29 septembre 1939 : « Imediata posibilitate a reapariției ziarelor ucrainene suspendate. »

[71] ANIC, fond PCM (299), dosar 144/1939, f. 1-4 : la section culturelle du ministère pour les minorités, exposé sur la résolution des revendications formulées le 29 septembre 1939 par les représentants de la minorité ukrainienne, non daté.

[72] Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 133 (17 février 1938) : « o gazetă serioasă și utilă ».

titres modifiés (« Ziarul Morgenblatt » et « Allgemeine Zeitung »), étaient publiés comme journaux bilingues, en allemand et en roumain, sous un titre bilingue, l'un (« Morgenblatt – Gazeta dimineții »), et composite, l'autre (« Ziarul Allgemeine »). Par un communiqué bilingue paru le 25 mars, la rédaction du « Morgenblatt » annonça :

> Conformément à une disposition du ministère de l'Intérieur, le journal « Morgenblatt » apparaît dès aujourd'hui en langue roumaine et allemande[73].

De son côté, la rédaction de l'« Allgemeine Zeitung » ne fit référence qu'aux « circonstances » (*împrejurări*), respectivement au temps (*Zeit*) dans un communiqué qu'elle publia le 26 mars en roumain et en allemand[74]. L'hybridation du « Morgenblatt » et de l'« Allgemeine Zeitung » permit au régime d'affirmer en 1940 qu'il avait mis fin à l'imposture des journaux germanophones juifs de Bucovine :

> Comme les Juifs en Bucovine écrivent eux aussi en langue allemande, il existait pendant de nombreuses années des journaux allemands à Cernăuți, qui ne défendaient pas vraiment les intérêts du groupe ethnique allemand. Toutefois, ils prétendaient souvent, en prenant des idéologies politiques comme prétexte, de s'exprimer au nom de ce groupe[75].

Paru le 13 avril 1938, le décret de contrôle des moyens d'existence des publications périodiques entraîna de nouvelles suspensions de journaux. Ce décret stipulait, aux articles 6, 9 et 15, que seuls des citoyens roumains soient propriétaires, éditeurs, actionnaires, directeurs, rédacteurs responsables ou financeurs de publications périodiques paraissant dans le pays et, à l'article 11, qu'une publication sortant trente fois ou plus par an appartienne à une société anonyme ou société en commandite par actions aux parts nominatives. Le décret permettait, à l'article 25, au ministère de l'Intérieur d'interdire « la parution et la distribution de publications périodiques qui contreviennent à la présente loi, en particulier lorsqu'elles sont *jugées* être des publications étrangères ou financées par des étrangers » (soulignement PHB)[76]. Si, à l'article 28, c'était le tribunal

[73] « Morgenblatt », 25 mars 1938, p. 1 : « Conform unei dispoziții a Ministerului de Interne, ziarul „Morgenblatt" apare cu începere de azi în limbile română și germană. Im Sinne einer Verfügung des Innenministeriums erscheint das „Morgenblatt" ab heute in rumänischer und deutscher Sprache. »

[74] *Ziarul « Allgemeine » apare* [...], in « Allgemeine Zeitung », 26 mars 1938, p. 1. Voir Iulia Zup, *op. cit.*, p. 238.

[75] *Die Minderheitenpresse in Rumänien*, *op. cit.*, p. 14 : « Da die Juden in der Bukowina ebenfalls in deutscher Sprache schreiben, gab es viele Jahre hindurch in Cernăuți deutsche Zeitungen, welche nicht ausgesprochen die Interessen der deutschen Volksgruppe vertraten. Trotzdem erhoben sie oft, unter dem Vorwand politischer Ideologien, Anspruch darauf, auch im Namen dieser Volksgruppe das Wort zu ergreifen. »

[76] MOf, n° 86, 13 avril 1938, p. 1888-1890 (n° 1507) : « Ministerul de Interne poate interzice apariția și răspândirea publicațiunilor periodice, care contravin dispozițiunilor acestei legi, în special, când ele sunt socotite publicațiuni străine sau susținute de străini. »

qui était déclaré « seul compétent de décider si la publication doit ou non être considérée comme étrangère au sens de la [...] loi », conformément au même article, le ministère de l'Intérieur pouvait suspendre la publication jusqu'à la décision du tribunal[77]. Dans l'exposé des motifs, le président du Conseil Miron Cristea (1868-1939) affirmait que « de journaux „d'opinion", les organes de presse [s'étaient] transformés [...] en organes „d'influence" » ; que « de tribune d'expression et de promotion d'opinions sincèrement partagées, de nombreuses publications [étaient] devenues des organes de falsification de l'opinion publique »[78]. Cristea prétendait que le décret avait pour but « d'assurer l'indépendance et la dignité de la presse roumaine » ; qu'il ne s'agissait « ni de détruire ni de limiter, mais, au contraire, seulement de défendre la liberté de la presse »[79]. De toute évidence, le président du Conseil voulait démontrer de cette manière la conformité du décret à la constitution de 1938 qui garantissait, à l'article 10, la liberté de la presse des Roumains[80].

Dans le cadre de la répression brutale du mouvement d'extrême-droite Légion de l'Archange Michel, le décret était tout d'abord un instrument pour procéder contre la presse légionnaire : encore le jour même de sa parution, le 13 avril 1938, le ministère de l'Intérieur suspendit les journaux légionnaires « Buna Vestire » [Bonne Nouvelle] et « Cuvântul » [La Parole][81]. En même temps, le décret menaçait l'existence des journaux qui manquaient de moyens pour constituer des sociétés par actions. Le cas du journal allemand de Cluj « Deutsche Zeitung » [Journal allemand] illustre la bataille que menaient de petits journaux pour survivre dans ces conditions. D'une part, d'hebdomadaire, il devint bimensuel, réduisant ainsi le nombre annuel de numéros à moins de trente. De l'autre, le comité du journal en appelait aux annonceurs de maintenir leurs annonces et aux abonnés de payer des abonnements au tarif inchangé[82]. Comme une partie des abonnés refusaient de ce faire, la rédaction argumentait que le journal était un patrimoine « ethnique » (*völkisch*) difficile à ressusciter en cas de disparition, qu'il était de prime nécessité pour les Allemands de Cluj et que s'abonner au journal était un devoir « ethnique »[83].

---

[77] *Ibidem* : « [...] singur competent a stabili dacă publicațiunea trebue sau nu să fie considerată ca străină în sensul prezentei legi. »

[78] *Ibidem*, p. 1890-1891 (n° 32264) : « Din ziare „de opiniune", organele de presă s-au transformat [...] în organe „de influență". Din tribună de exprimare și promovarea opiniilor sincer împărtășite, numeroase publicațiuni au devenit organe de falsificare a opiniei publice. »

[79] *Ibidem* : « Proiectul [...] urmărește să asigure independența și demnitatea presei românești; nu este vorba nici de distrugerea, nici de limitarea, ci dimpotrivă, numai de apărarea libertății presei. »

[80] MOf, n° 48, 27 février 1938, p. 1109-1129 (n° 1045).

[81] *Le Journal « Buna Vestire » a été suspendu* [...], in « Le Moment », 20 avril 1938, p. 6 ; *2,000 Iron Guards Now Jailed*, in « Daily Herald », 19 avril 1938, p. 2 ; *Cronologie privind istoria mișcării legionare*, in « Almanahul Cuvântul », 1941.

[82] *Unsere « Deutsche Zeitung »*, in « Deutsche Zeitung », 20 mai 1938, p. 1.

[83] *Unsere « Deutsche Zeitung »*, in « Deutsche Zeitung », 15 octobre 1938, p. 3.

Finalement, le régime se rendit compte que l'article 11 du décret de contrôle des moyens d'existence des publications périodiques imposait des conditions « difficiles à remplir »[84] et, par un amendement publié le 31 août 1938, en excepta, sur demande, les publications périodiques dont chaque numéro avait un tirage inférieur à 7.500 exemplaires[85]. Le conseil d'administration de « Tchas » introduisit une telle demande[86]. « Deutsche Zeitung » fit sans doute de même puisque la rédaction déclara au début de 1940 son intention de faire paraître le journal d'abord trois fois par mois, puis, de nouveau, quatre fois. À en croire la rédaction, le retour à la situation initiale n'était possible que grâce au concours d'un nombre « considérable » (*erheblich*) de nouveaux abonnés. La rédaction se prononçait contre le remplacement des feuilles locales par des rubriques ou des suppléments locaux dans les grands journaux qu'étaient le « Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt » [Quotidien allemand transylvain], le « Banater Deutsche Zeitung » [Journal allemand banatéen] ou le « Czernowitzer Deutsche Tagespost », décriant entre autres une « uniformisation spirituelle » (*geistige Uniformierung*) et insistant, de manière anachronique, sur le désir des Allemands de maintenir leur spécificité individuelle et locale[87]. Apparemment, la requête de la rédaction fut exaucée puisque, le 28 août 1940, elle annonça que le « Deutsche Zeitung » paraissait de nouveau à rythme hebdomadaire, exprima sa satisfaction que les lecteurs lui aient procuré de nouveaux abonnés et remercia les annonceurs. Elle demanda une nouvelle fois le concours de ses lecteurs pour assurer la parution hebdomadaire du journal lors des mois qui comptaient cinq semaines et conclut avec les premières strophes du Horst-Wessel-Lied[88].

Parmi les journaux supprimés en 1938 se trouvaient également un nombre inconnu de journaux roumanophones de province, qui tombaient peut-être sous le coup du décret de dissolution de toutes les formations politiques publié le 31 mars 1938[89], du susmentionné décret de contrôle des moyens d'existence des publications périodiques ou de la loi de protection de l'ordre public parue le 15 avril 1938[90]. Ces suppressions avaient sans doute aussi une raison pratique : le nombre de journaux paraissant en Roumanie dépassait les capacités du personnel et du matériel alloués au service de la censure[91] – de ce point de vue, l'affirmation du roi qu'il y avait bien trop de journaux dans le pays était fondée. Les suppressions de journaux roumanophones de province laissaient certains

[84] MOf, n° 201, 31 août 1938, p. 4207 (n° 73209) : « greu de îndeplinit ».

[85] MOf, n° 201, 31 août 1938, p. 4207 (n° 3055).

[86] ANIC, fond PCM (299), dosar 37/1938, f. 7-59 : section juridique du ministère pour les minorités, état des principales plaintes minoritaires soumises à cette section à partir du 1er septembre 1938, 23 juin 1939.

[87] *Unsere « Deutsche Zeitung » soll...*, in « Deutsche Zeitung », 1 mars 1940, p. 1-2.

[88] *Wiederum Wochenblatt !*, in « Deutsche Zeitung », 1er septembre 1940.

[89] MOf, n° 75, 31 mars 1938, p. 1640-1641 (n° 1422).

[90] MOf, n° 88, 15 avril 1938, p. 1920-1922 (n° 1556). Entre autres, la loi interdisait toute propagande contraire au régime et permettait, à l'article 19, la suppression des journaux et publications des groupements dissous en vertu de la loi.

[91] Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 104 (4 janvier 1938) ; p. 260 (28 avril 1939).

départements, dont ceux de Hotin, Tighina et Cetatea-Albă,[92] sans aucun organe de presse, à côté de ceux qui, déjà avant 1937, en avaient été dépourvus, tels les départements de Suceava ou de Storojineț[93]. Le fait qu'en Bessarabie, les départements touchés étaient ceux qui bordaient le Dniestr et donc l'Union soviétique, alors que, dans des départements de l'intérieur de la province, des journaux roumanophones continuaient à paraître[94], suggère qu'il s'agissait d'une politique ciblée, destinée à éradiquer la presse des marges de la Bessarabie.

Après l'hécatombe de la presse en 1938, l'État roumain ne paraît plus avoir suspendu de journaux en masse en 1939. Nous n'avons repéré que des suspensions temporaires punitives[95] et, dans son rapport de fin d'année, l'inspectorat de police de la Région Suceava (Bucovine et départements de Dorohoi et Hotin) signala qu'« au cours de l'année 1939 aucun journal n'[avait] été suspendu » dans sa juridiction[96]. Les motifs en étaient sans doute que faute de combattants, le combat avait cessé et que les journaux épargnés ou réautorisés avaient de puissants protecteurs : ainsi s'expliquerait pourquoi, même après le début de la Deuxième Guerre mondiale, le « Czernowitzer Deutsche Tagespost » et « Tchas » continuaient à paraître, alors que, selon le consul allemand à Cernăuți, le premier journal recevait et exploitait « très intensivement » (*sehr ausgiebig*) le bulletin de propagande allemand « Dienst aus Deutschland » et que le consulat transmettait son exemplaire du bulletin au second[97].

Notons encore que la Volksgemeinschaft [communauté nationale] allemande, qui représentait tous les minoritaires allemands après s'être incorporé en novembre 1938 son rival politique, le Deutsche Volkspartei Rumäniens [parti national allemand de Roumanie], suspendit le 18 juillet 1939 l'organe de

[92] Le volume II d'*Enciclopedia României* [L'Encyclopédie de Roumanie], publié en mai 1938, recense encore les journaux « Glasul Hotinului » [La Voix de Hotin] (Hotin), « Împăratul Traian » [L'Empereur Trajan] (Tighina), « Novosti Noutăți » [Nouvelles] (Cetatea-Albă), « Înainte » [En Avant] (Cetatea-Albă), « Nistrul » [Le Dniestr] (Cetatea-Albă) et « Cetatea-Albă » (Cetatea-Albă), dont les collections conservées à la Bibliothèque centrale universitaire de Cluj s'arrêtent pourtant en 1937, respectivement 1938 : *Enciclopedia României*, volumul II, *Țara Românească*, București, Imprimeria Națională, 1938, p. 631, 686, 698.

[93] *Ibidem*, 675-677. Voir aussi : *Publicațiile periodice românești*, tom V, București, Editura Academiei Române, 2009-2012.

[94] P. ex. « Glasul Moldovei » [La Voix de Moldavie] (Bălți) et « Bugeacul » [Le Boudjak] (Bolgrad).

[95] P. ex. : *Journal Suspendu*, in « L'Indépendance Roumaine », 15 juin 1939, p. 4 : « La censure communique : Le journal „Neue Zeitung" qui paraît à Timisoara a été suspendu pendant 10 jours pour avoir eu une attitude contraire à la politique extérieure de l'Etat roumain. »

[96] ANIC, fond Inspectoratele Regionale de Poliție (3322), dosar 281, f. 54 : l'inspectorat de police de la Région Suceava, rapport pour l'année 1939 : « În cursul anului 1939 n'a fost suspendat nici-un ziar. »

[97] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 7/6 : le consul allemand à Cernăuți, 16 janvier 1940. Voir aussi Florin-Răzvan Mihai, *Minoritatea ucraineană din România (1918-1940)*, Universitatea din București (thèse de doctorat), 2011, p. 209. Ce qui plus est, le 3 août 1938, l'Ausland-Pressebüro [Bureau de presse pour l'étranger] avait communiqué que la subvention mensuelle pour le « Czernowitzer Deutsche Tagespost » avait été fixée à 250 marks : Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Czernowitz, Paket 7/4 : Ausland-Pressebüro, 3 août 1938.

celui-ci, le « Deutsche Tageszeitung » [Quotidien allemand][98]. Vers le 11 mars 1940, le « Deutsche Zeitung Bessarabiens » [Journal allemand de Bessarabie] cessa à son tour de paraître[99]. Par cette politique, la Volksgemeinschaft faisait le jeu du régime royal. En effet, la brochure de propagande de 1940, citée plus haut, la commentait dans ces termes :

> Depuis la mise au pas politique, qui a réuni tous les Allemands de Roumanie dans la Deutsche Volksgemeinschaft, la tendance de simplification et de renforcement de la presse politique allemande de Roumanie est évidente. Comme l'orientation politique est aujourd'hui unitaire, le peu de journaux à caractère polémique se sont adaptés à la nouvelle orientation ou ont disparu. D'autre part, ceux qui continuaient à paraître ont subsisté sur de meilleurs fondements, puisque chaque journal est resté lié à une certaine catégorie d'habitants de la région respective[100]. Deux ou trois journaux sont cependant répandus dans les milieux intellectuels allemands de toutes les régions. Il s'agit d'un processus de nationalisation, que l'activité ordonnatrice de la Deutsche Volksgemeinschaft a rendu possible[101].

La création de journaux officieux

Le 2 juin 1938 parut le premier numéro de *România* [Roumanie], le journal officieux du régime, qui promouvait la politique du régime et le culte de la personnalité de Carol II. *România* s'avéra vite être un gouffre financier. Selon des notes de l'écrivain Liviu Rebreanu (1885-1944) datées du 4 juillet 1939, deux enquêtes avaient révélé un trou d'environ 5, respectivement de 4 millions de lei. Toujours selon Rebreanu, si Călinescu ne le substitua pas au journaliste et écrivain Cezar Petrescu (1892-1961) à la direction de *România*, c'était parce que Călinescu ne voulait pas donner la moindre satisfaction à un troisième journaliste, Pamfil Șeicaru (1894-1980)[102].

---

[98] *Die Erweiterung des „Siebenbürgisch-Deutschen Tageblattes"*, in « Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt », 18 juillet 1939, p. 1.

[99] *Verschmelzung der beiden bessarabischen deutschen Zeitungen*, in « Deutsche Zeitung » (Cluj), 11 mars 1940, p. 2.

[100] Cette phrase suggère que la vision corporatiste du régime s'étendait aussi à la presse.

[101] *Die Minderheitenpresse*, p. 13 : « Seit der politischen Gleichschaltung, welche alle Deutschen von Rumänien in der Deutschen Volksgemeinschaft vereinte, ist das Streben nach Vereinfachung und Stärkung der deutschen politischen Presse in Rumänien offensichtlich. Da die politische Richtung heute einheitlich ist, haben sich die wenigen Zeitungen polemischen Charakters der neuen Richtung angepaßt oder sie sind eingegangen. Demgegenüber blieben die, welche auch weiterhin erschienen, auf besserer Grundlage bestehen, da jedes Blatt an eine gewisse Kategorie von Einwohnern der betreffenden Gegend gebunden blieb. Zwei oder drei Zeitungen sind jedoch in den Kreisen der gebildeten Deutschen aller Gegenden verbreitet. Es handelt sich um einen Vorgang der Nationalisierung, welcher infolge der ordnenden Tätigkeit der Deutschen Volksgemeinschaft ermöglicht wurde. »

[102] Liviu Rebreanu, *op. cit.*, p. 177-178 (4 juillet 1939). Constantin Virgil Gheorghiu nous a laissé quelques souvenirs du temps où il écrivait pour *România*, mais il est difficile de savoir à quel point ceux-ci sont réels ou romancés : Constantin Virgil Gheorghiu, *Memorii : martorul orei 25*, București, Sophia, 2017, p. 411-434.

Après la création de nouvelles divisions territoriales, les régions, par la loi administrative du 14 août 1938, la Région Suceava se dota elle aussi d'un journal officieux, intitulé *Suceava*, dont le premier numéro parut le 1er janvier 1939. La direction en était confiée à Romulus Cândea (1886-1973), un influent mais futile professeur universitaire et homme politique local.

Lorsqu'un Roumain de Transylvanie suggéra au commissariat général pour les minorités « l'édition d'un quotidien en langue minoritaire », le destinataire se montra réticent :

> Ce problème est très délicat. Un journal édité par le gouvernement à travers l'une de ses institutions dans une langue minoritaire paraîtrait suspect à la minorité respective et n'atteindrait pas son but. Il serait plus pratique de rallier l'un des journaux minoritaires existants à l'idée d'un vivre ensemble harmonieux avec les minorités au sein de l'État roumain et de le soutenir de manière discrète. Mais ceci relève de la propagande[103].

Cependant, vers le 2 septembre 1938, le gouvernement autorisa la parution de *România* en version bilingue roumaine et russe à Chișinău, tout en ordonnant à la censure de ne pas laisser paraître de commentaires à ce sujet[104]. Ce fut sans doute un compromis pour permettre à la population russophone de s'informer sur l'actualité roumaine, alors que la suspension des journaux de langue russe était maintenue : une année plus tard, la réapparition d'un journal de langue russe fut encore requise par deux personnalités russes de Chișinău, Nikolaï Klokatchev et Nikolaï Alfeevski, lors d'une entrevue avec le ministre pour les minorités ou un autre représentant de ce ministère en vue de l'adhésion collective de la minorité russe au Front de la Renaissance nationale. (Le journal devait avoir un prix unitaire de 3 lei pour ne pas être à la portée des habitants de la campagne et ainsi ne pas pouvoir servir d'instrument de russification, ce qui révèle que l'État roumain ne s'était pas encore libéré de ses vieux démons.)[105] Nous n'avons pas pu établir si le régime donna suite à la requête de Klokatchev et Alfeevski[106].

---

[103] ANIC, fond PCM (300), dosar 197/1940 : le commissariat général pour les minorités, réaction du commissariat au mémoire « Le problème minoritaire et la possibilité d'une solution pratique », non daté : « Editarea unui cotidian în limba minoritară. Problema aceasta este foarte delicată. Un ziar care ar fi editat de guvernul român printr'una din instituțiile lui într'o limbă minoritară ar fi suspectat de minoritatea respectivă și nu și-ar ajunge scopul. Mai practic ar fi câștigarea unuia din ziarele minoritare existente ideii de armonioasă convieţuire a minorităților în cadrul statului român și sprijinirea lui în mod discret. Dar aceasta este o chestiune de propagandă. »

[104] Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 176-177 (2 septembre 1938).

[105] ANIC, fond PCM (299), dosar 145/1939, f. 6-11 : la section d'études et d'informations du ministère pour les minorités, exposé sur les négociations menées avec les représentants de la minorité russe, non daté.

[106] Le ministère de l'Intérieur accorda le 28 octobre 1939 à Klokatchev et Alfeevski « l'autorisation de constituer une organisation comme représentant général de la Communauté russe de Roumanie à des fins culturelles, économiques et d'œuvres sociales » : ANIC, fond PCM (299), dosar 145/1939, f. 3 : le ministère de l'Intérieur à l'ingénieur Nicolae N. Clocacev, n° 19338/28 octobre

De son côté, Vladimir Zalozetski (1884-1965), le président du parti national ukrainien, demanda à un moment avant l'adhésion collective de la minorité ukrainienne au Front de la Renaissance nationale au commissariat général ou ministère pour les minorités d'intervenir « en faveur de l'apparition d'un journal intitulé „Nova Rada", dans lequel il puisse propager la doctrine du Front de la Renaissance nationale »[107]. Le but premier était sans doute de ressusciter par ce biais le journal « Rada » [Le Conseil], l'officieux du parti national ukrainien, qui n'avait pas été réautorisé[108]. La parution de « Nova Rada » fut approuvée, selon l'historien Florin-Răzvan Mihai, en vertu d'une ordonnance du tribunal de Cernăuți – section III datée du 7 juin 1939[109]. Par contre, à en croire son directeur (Iour Serbeniouk), ce n'était que suite à la conclusion de l'accord d'adhésion de la minorité ukrainienne au Front de la Renaissance nationale (c'est-à-dire, le 6 octobre 1939) qu'on avait obtenu, avec le concours du ministre pour les minorités, l'autorisation du ministère de la Propagande nationale. Toujours selon Serbeniouk, « Nova Rada » avait la mission suivante :

> 1. Étendre et approfondir l'accord conclu entre la minorité ukrainienne et le gouvernement roumain en se fondant sur sa loyauté envers le trône, l'État et la nation roumaine.
> 2. Propager les idées sur lesquelles se fondent le F.R.N. et l'adhésion de la minorité ukrainienne à cette organisation.
> 3. Combattre les courants subversifs au sein de la population ukrainienne de toutes les régions : Bucovine, Bessarabie et Maramureș, en premier lieu le communisme et l'irrédentisme ukrainien communiste[110].

Selon l'inspectorat de police de la Région Suceava, le journal contenait effectivement « des articles qui appelaient à la collaboration de la minorité ukrainienne avec les Roumains »[111]. À en croire l'historien Miroslav Romaniouk, le

---

1939 : « autorizațiunea de a constitui o organizație ca reprezentanță generală a Comunității Ruse din România, pentru scopuri culturale, economice și opere sociale. »

[107] ANIC, fond PCM (299), dosar 23/1938, f. 3-28 : la section juridique du ministère pour les minorités, état des principales plaintes minoritaires soumises à cette section à partir du 1er septembre 1938, 3 juin 1939 : « pentru apariția unui ziar întitulat „Nova Rada", în care să propage doctrina Frontului Renașterii Naționale ».

[108] Voir ANIC, fond Inspectoratele regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 53 : l'inspectorat de police de la Région Suceava, rapport pour l'année 1939.

[109] Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 209.

[110] ANIC, fond PCM (300), dosar 399/1940, f. 27-28 : le directeur du journal « Nova Rada » au ministère pour les minorités, mémoire, 25 mai 1940 : « 1. Lărgirea și adâncirea acordului încheiat între minoritatea ucraineană și guvernul Român pe baza loialității acesteia față de Tron, Stat și Națiunea Română. 2. Propagarea ideilor, cari au stat la baza F.R.N., și încadrarea minorității ucrainene în această organizație. 3. Combaterea curentelor subversive între populația ucraineană din toate ținuturile : Bucovina, Basarabia și Maramureș, în primul rând a comunismului și iredentei ucrainene comuniste. »

[111] ANIC, fond Inspectoratele Regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 53 : l'inspectorat de police de la Région Suceava, rapport pour l'année 1939 : « articole de îndemn la colaborarea minorității ucrainene cu românii ».

journal ne trouva pas de public parmi les Ukrainiens de Bucovine du Nord, qui ne croyaient pas à une coopération réelle avec le gouvernement roumain et qui se méfiaient de sa nouvelle politique[112]. Pourtant, toujours selon l'inspectorat de police de la Région Suceava, son tirage s'élevait au nombre (non négligeable pour la région) de 3.500 exemplaires[113], dont, il est vrai, aux dires de Serbeniouk, certains étaient envoyés à titre gratuit jusqu'en Amérique et au Canada « dans le but d'informer [la] diaspora sur la normalisation des rapports entre la minorité ukrainienne et l'État roumain »[114].

« Nova Rada » recevait des subventions non seulement du ministère de la Propagande nationale, mais encore de l'ambassade de Pologne à Bucarest[115], ce qui faisait du journal un instrument conjoint polono-roumain pour combattre la propagande allemande de l'apparemment insuspendable « Tchas » à un moment crucial pour la Pologne. Si, à en croire l'inspectorat de police de la Région Suceava et Serbeniouk, « Nova Rada » remplissait sa fonction d'organe de propagande pro-gouvernemental, selon Serbeniouk, « le journal [...] ne reçut depuis février [1940] pas un sou de la subvention promise »[116], ce qui mit en péril sa parution « précisément à un moment où la propagation des idées anticommunistes et antisoviétiques [devenait] une nécessité catégorique puisque la propagande soviétique des zones de frontière à population ukrainienne croît de jour en jour »[117].

Conclusion

L'historien Armin Heinen, lorsqu'il argumente que la « dictature royale » était un régime autoritaire et non pas une tyrannie ou une dictature totalitaire, affirme entre autres : « Malgré la censure de la presse, les médias n'ont pas eu l'uniformité monotone des systèmes totalitaires »[118]. Si cette constatation est correcte, elle ne tient pas compte de la condition essentielle de la diversité des contenus médiatiques, à savoir que les médias aient d'abord le droit d'exister. Le problème paraît être que Heinen considère seulement la censure, mais

[112] Мирослав Романюк, *op. cit.*, p. 460-461.

[113] ANIC, fond Inspectoratele Regionale de poliție (3322), dosar 281, f. 53 : l'inspectorat de police de la Région Suceava, rapport pour l'année 1939.

[114] ANIC, fond PCM (300), dosar 399/1940, f. 27-28 : le directeur du journal « Nova Rada » au ministère pour les minorités, mémoire, 25 mai 1940 : « cu scopul de a informa această emigrație despre normalizarea raporturilor între minoritatea ucraineană și Statul Român ».

[115] Florin-Răzvan Mihai, *op. cit.*, p. 209.

[116] ANIC, fond PCM (300), dosar 399/1940, f. 27-28 : le directeur du journal *Nova Rada* au ministère pour les minorités, mémoire, 25 mai 1940 : « ziarul „Nowa Rada" n'a primit începând cu luna Februarie, nici un ban din subvenția promisă. »

[117] *Ibidem* : « tocmai în timpul când răspândirea ideilor anticomuniste și antisovietice devine o necesitare categorică, deoarece propaganda sovietică în zonele de frontieră cu populație ucraineană sporește din zi în zi ».

[118] Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Humanitas, 2006, p. 341 : « În ciuda cenzurii presei, mass-media nu avea uniformitatea monotonă a sistemelor totalitare. »

non pas les autres formes de la manipulation étatique de la presse, telles la suspension de publications non agréées par l'État et la création de nouveaux journaux officieux.

L'étude de la suspension de publications non agréées par l'État, focalisée surtout sur les publications des minorités ethniques, montre que, en matière de liberté de presse, le régime royal avait l'aspect d'un régime autoritaire pour certains groupes et d'une tyrannie pour d'autres. Du point de vue ethnique, alors que les Roumains, Allemands, Hongrois, Ukrainiens, Juifs roumanophones et germanophones disposaient, avec des restrictions, d'organes propres dans leur langue, en Bessarabie et en Bucovine, les Juifs parlant le yiddisch et les Russes étaient complètement privés de journaux dans leur langue.

Par conséquent, il paraît que l'antisémitisme, respectivement nationalisme étatiques n'avaient d'impact sur les publications minoritaires qu'en corrélation avec la peur que les périphéries bessarabe et bucovinienne inspiraient (depuis leur intégration à la Roumanie) au centre bucarestois. Cette peur ressort d'un pompeux discours que le sous-secrétaire d'État à la Propagande Eugen Titeanu (*1900), le « Goebbels de Roumanie » selon une publication de propagande[119], tint le 23 octobre 1938 lors d'une réunion de la presse de province roumaine et minoritaire à Cernăuți :

> Votre lutte est ma lutte. Je m'engage dans cette lutte étant convaincu de la nécessité, de l'utilité et de la grande mission de la presse provinciale. À l'époque de la décentralisation[120], l'accent de nos préoccupations doit fatalement être mis sur cette presse à mission précise et au rôle d'illuminer politiquement les masses. À notre époque, où il est nécessaire d'expliquer la refonte complète de la conception de l'État et la réforme politique vitale, la presse provinciale a su adopter la discipline librement consentie des nouveaux desseins [sic !]. Je ne parle pas seulement de la presse roumaine, qui doit être soutenue et développée dans toutes les provinces où son sens et sa destinée sont essentiels ; je parle aussi de la presse minoritaire qui, dans la situation internationale du moment, nous a prêté son concours illimité en déclarant son loyalisme le plus complet et en montrant à tout le monde qu'il n'existe aucune parallèle ni aucune ressemblance entre la situation chez nous et d'autres situations actuellement à débat. [...] En ce qui concerne la presse roumaine, elle traverse, en province, une crise fatale d'adaptation aux nouvelles circonstances. Et je peux vous dire [...] que la presse sera appelée à jouer un rôle décisif dans la réforme de l'État et dans l'effort d'harmonisation collective de la nation. De manière fatale, la presse de mendicité disparaîtra et subsistera en premier lieu la presse de dignité, calquée sur l'intérêt public vital. [...] Les journaux qui représentent [...] des vrais centres d'utilité et de force vitale vaincront dans le cadre de l'intérêt public. Nous sauverons ces journaux et mènerons une politique destinée à les développer eux et la presse

[119] *Omagiu d-lui Ministru E. Titeanu. Presa și propaganda în serviciul Țării și Tronului*, in *Un an de nouă constituție în Ținutul Suceava sub glorioasa domnie a M. S. Regelui Carol II*, Cernăuți, 1939 : « Goebbels al României ».

[120] Terme tout relatif employé en lien avec la loi administrative du 14 août 1938.

> roumaine en général. Nous devons sauver autant de journaux que possible et utiliser en échange tous les journaux. Je parle d'éléments qualifiés qui, dans ces circonstances cruciales, ont fourni la première preuve de la vie corporative et de la base supérieure [sic ?] du pays. La presse par sa tenue et les services qu'elles a prêtés a été pendant les deux derniers mois, pleins d'efforts internes et d'épreuves externes, un modèle de ce que doit être dans le futur l'organisation collective du pays, cette mobilisation de la liberté disciplinée dans l'intérêt public primordial[121].

C'était donc le représentant du centre qui parlait au nom de la périphérie, qui suggérait les compliments que devaient lui adresser les représentants de la presse de province roumaine et minoritaire, qui leur donnait entre les lignes des consignes rédactionnelles et qui faisait de fausses promesses dont son auditoire était sans doute conscient. Tout le discours de Titeanu traduisait la peur du centre de voir la périphérie échapper à son chaperonnage. C'était sans doute cette peur qui poussa le régime à priver les départements de Hotin, Tighina et Cetatea-Albă de tout organe de presse, même roumanophone, et qui faisait perdre par là au régime son influence sur les habitants de ces territoires, se retournant ainsi contre lui.

Il est possible que la même peur ait déterminé le sous-financement de « Nova Rada » et ait empêché ainsi ce journal pro-gouvernemental de remplir sa fonction en Bessarabie et Bucovine. Pourtant, il est tout autant possible que la raison en ait été un autre défaut du régime, à savoir son inconsistance, puisque, de toute apparence, il ne veilla pas non plus à rendre le journal « România » plus performant et donc plus compétitif face aux publications privées avec qui le régime devait rivaliser faute de les avoir suspendues.

---

[121] *La réunion de la presse roumaine et minoritaire en province, sous la présidence de M. le sous-secrétaire d'Etat Eug. Titeano*, in « L'Indépendance Roumaine », 26 octobre 1938, p. 2 : « Lupta mea este lupta d-voastră. Dau această luptă, fiindcă sunt convins de necesitatea, utilitatea și marea misune a presei provinciale. În epoca descentralizării, accentul preocupărilor noastre trebuie fatal să cadă pe această presă cu precisă misiune și rol de clarificare politică a masselor. În această epocă de lămurire necesară de totală refontă a concepției de Stat și de reformă politică vitală, presa provincială a știut să se încadreze în disciplina liber consimțită a nouilor chemări. Nu vorbesc numai de presa românească, care trebuie sprijinită și desvoltată în toate provinciile unde rostul și menirea ei sunt esențiale ; vorbesc și de presa minoritară, care în aceste împrejurări internaționale ne-a dat un concurs nelimitat afirmând loialismul cel mai desăvârșit și arătând tuturor că nu există nici un paralelism și nici o similitudine între situația dela noi și alte situații puse actualemente în discuție. [...] În ceeace privește presa românească, ea trece, în provincie, printr'o fatală criză de adaptare la nouile împrejurări. Și vă pot spune [...] că presa va fi chemată să joace un rol hotărâtor în reforma Statului și în sforțarea de armonizare colectivă a națiunei. Fatal va dispare presa de mandicitate [sic !] și va trăi în primul rând presa de demnitate, trasată pe interesul vital al Statului. Ziarele, reprezentând însă nuclee reale de utilitate și de forță vitală, vor birui în cadrul interesului de Stat. Vom salva aceste ziare și vom duce o politică de desvoltare a lor și a presei românești în general. Trebuie să salvăm cât mai multe ziare, și să utilizăm în schimb toate ziarele. Vorbesc de elemente calificate care, în aceste împrejurări cruciale, au dat cea dintâi dovadă a vieții corporative și a bazei superior [sic !] al Țării. Presa, prin ținuta și serviciile aduse de ea, a fost în ultimele două luni de sforțări interne și grele încercări externe un model de ceeace trebue să fie în viitor organizarea colectivă a Țării, acea mobilizare de libertate disciplinată în interesul primordial al Statului. »

State-Organised Press Manipulation under the Goga Cabinet and the "Royal Dictatorship" (1937-1940): Suppression of Unreliable Periodicals and Creation of Semi-Official Newspapers

(Abstract)

Keywords: press, censorship, royal dictatorship, Goga cabinet, ethnic minorities.

This article discusses two particular and complementary forms of state-organised press manipulation under the anti-Semitic and nationalist Goga cabinet and "royal dictatorship". It examines, first, the suppression of papers that did not follow the official political line. Second, it deals with the creation of new semi-official newspapers. It focuses, in particular, on the press of the ethnic minorities, showing that not all minority communities were targeted to the same extent. On the one hand, the Germans, Hungarians, Ukrainians, as well as the Romanian- and German-speaking Jews continued to publish their own newspapers, although with some restrictions. On the other hand, the Yiddish-speaking Jews and the Russians in Bessarabia and Bukovina had their papers completely suppressed. It therefore appears that official anti-Semitism and nationalism had an impact on the press of the ethnic minorities only in connection to the apprehension of the Bucharest authorities of losing control over Bessarabia and Bukovina. It was probably because of these fears that the royal dictatorship deprived the Bessarabian border counties of Hotin, Tighina, and Cetatea-Albă even of their Romanian language newspapers, thus undermining its own influence on these territories. Perhaps for the same reasons, the royal dictatorship underfinanced the Ukrainian-language pro-government paper "Nova Rada". However, the policies pursued by the regime of the royal dictatorship were generally inconsistent. This probably also explains why it did not make its official newspaper, "România", more efficient, whereas the latter still had to compete with the newspapers the royal dictatorship did not suppress.

Evreii bucovineni la 1918: opțiuni și constrângeri identitare*

Andrei CORBEA-HOIȘIE**

În studiul ce urmează, ne propunem să analizăm dilemele în fața cărora au fost puși liderii puternicei comunități evreiești din Bucovina încă habsburgică în momentul în care colapsul Monarhiei la sfârșitul Primului Război Mondial se contura drept inevitabil. La loialitatea tradițională a evreilor cu precădere germanofoni față de Austria se adăugau simptomele preocupante ale relațiilor cu comunitățile română și ucraineană relativ majoritare în provincie, comunități în care curentele naționaliste adoptaseră nu o dată după 1900 discursul antisemit, dar și perspectiva Unirii cu o Românie în care coreligionarii lor încă erau privați de accesul la cetățenie și la drepturile legate de aceasta ca premize deloc promițătoare pentru un viitor în deplină siguranță și armonie cu conlocuitorii.

Convocați în ziua de 26 noiembrie 1918 într-o ședință extraordinară, membrii Consiliului Național Evreiesc din Bucovina erau probabil conștienți că aveau a se pronunța într-o chestiune extrem de delicată și dificilă, ce putea afecta viitorul întregii comunități pe care se însărcinaseră a o reprezenta. Reprezentanța se constituise cu doar două săptămâni înainte, în urma unei conferințe comune a tuturor partidelor și grupărilor evreiești din Bucovina, convocată la 22 octombrie, urmând îndemnul împăratului Carol, care, în proclamația sa din 18 octombrie către popoarele Austriei, promitea reconstruirea Monarhiei ca stat federal, întemeiat pe principiul respectului tuturor naționalităților coabitând în spațiul coroanei habsburgice. Față de celelalte naționalități până atunci recunoscute ca atare în Marele Ducat al Bucovinei, români, ucraineni (ruteni), polonezi, germani, care au purces la rândul lor la formarea unor reprezentanțe naționale, evreii nu beneficiaseră, conform Constituției austriece din 1867, de o asemenea recunoaștere ca naționalitate (*Volksstamm*), contând doar ca o comunitate confesională: *Kultusgemeinde*. De aceea, deja manifestul redactat de participanții la conferință formulase teza fundamentală cum că evreii bucovineni formează o comunitate națională (alături de evreii de pretutindeni): *Jüdische*

* Această lucrare a apărut cu sprijinul CNCS – UEFISCDI, grant PN-III–P-4-ID-PCCF-2016-0131.

** Prof. dr., Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, e-mail: corbea.hoisie@gmail.com.

Nation, care își revendică întreaga legitimitate în a pretinde toate privilegiile și libertățile colective și individuale cuvenite în virtutea principiului recunoscut al dreptului națiunilor la autodeterminare. Documentul astfel asumat purta semnătura delegaților Partidului evreiesc (de orientare liberală și națională), ai organizației locale a social-democraților, ai organizației sioniste și ai socialiștilor sioniști *Poale Zion*[1].

Tulburările care au însoțit disoluția treptată a autorității statului habsburgic, între octombrie și noiembrie 1918, au căpătat accente dramatice în capitala Bucovinei, când, pe fondul declarației Adunării (*Rada*) ucrainene de la Lvov cu privire la înființarea unui stat ucrainean în Galiția orientală și Bucovina, soldații ucraineni staționați la Cernăuți s-au răsculat, iar Consiliul național ucrainean le-a cerut militarilor din Legiunea ucraineană să ocupe orașul, pentru a facilita alipirea provinciei la noul stat. Anarhia produsă după retragerea guvernatorului austriac Joseph von Etzdorf, care s-a extins inclusiv după ce conducerea ucraineană a încheiat un acord formal și temporar de împărțire a puterii în Bucovina cu Aurel Onciul ca reprezentant al românilor, a determinat partidele evreiești să urgenteze organizarea propriului Consiliu Național, care s-a constituit *de facto* la 10 noiembrie, sub președinția comună a sionistului Mayer Ebner și a social-democratului Jakob Pistiner. De altfel, pentru a preveni jafurile și exacțiunile la adresa populației evreiești din Cernăuți, militarii evrei reveniți de pe fronturi formaseră grupuri înarmate de autoapărare. O zi mai târziu – în timp ce la Viena împăratul Carol își semna abdicarea –, armata română a răspuns apelului Consiliului Național Român de a restabili ordinea în provincie și a trecut frontiera în Bucovina, pe care a ocupat-o în întregime în decurs de câteva zile. La Cernăuți, Consiliul Național Român preluase deja puterea legislativă și cea executivă în întreaga provincie, numind un guvern provizoriu condus de Iancu Flondor, guvern care – și după consultările cu miniștrii și politicienii români, în primul rând Ion I. C. Brătianu, aflați la Iași – n-a lăsat să planeze niciun fel de îndoieli asupra programului de alipire necondiționată a Bucovinei la Regatul României. Pentru a statua oficial această decizie, a fost trimisă tuturor celorlalte Consilii ale națiunilor din Bucovina, mai puțin cel ucrainean, dar inclusiv cel evreiesc – recunoscut astfel automat ca reprezentant al întregii populații evreiești considerată ca entitate națională –, invitația de a participa la un Congres „general" al Bucovinei, programat să aibă loc la 28 noiembrie 1918[2].

La această invitație trebuiau să răspundă membrii Consiliului Național Evreiesc, convocați în ședință pe 26 noiembrie. Problemele pe care le comporta răspunsul și implicit atitudinea față de noua putere instalată la Cernăuți erau din

[1] Vezi Arie Leon Schmelzer, *Die Juden in der Bukowina (1914-1919)*, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte der Juden in der Bukowina*, I, Tel Aviv, Edition „Olamenu", 1958, p. 67-74, aici 68-69.

[2] Vezi *ibidem*; Manfred Reifer, *Geschichte der Juden in der Bukowina (1919-1944)*, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte der Juden in der Bukowina*, II, Tel Aviv, Edition „Olamenu", 1962, p. 1-26, aici 1-3. Vezi și Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994; Constantin Ungureanu, *Unirea Bucovinei cu România în 1918*, în „Revista de istorie a Moldovei", 1/2013, p. 26-48.

multe puncte de vedere deosebit de complicate. Desigur că, în acel moment, nimeni nu putea ști cum vor evolua evenimentele politice și confruntările militare încă în desfășurare; într-o configurație strategică în mișcare, în care pe de o parte România era confruntată încă cu consecințele păcii separate încheiate cu doar câteva luni înainte cu Puterile Centrale, ce îi fragilizau poziția față de aliații din Antanta, iar pe de altă parte soarta fostelor teritorii habsburgice, inclusiv Galiția orientală devenită Republică ucraineană, era neclară, situația definitivă a Bucovinei, în ciuda „faptului împlinit" al prezenței armatei române, rămânea a fi tranșată teoretic la o viitoare conferință de pace. Această nesiguranță nu putea îndemna decât la prudență pe reprezentanții unei comunități care, în Bucovina, încercase să evite până atunci, datorită conjuncturilor locale, orice opțiune decisivă în raport cu cele două națiuni, românii și ucrainenii, ce-și disputau de decenii un ascendent simbolic asupra provinciei.

Se adăugau aici experiențe mai vechi și mai recente cu atitudini antisemite dinspre ambele părți, întreținute și de un tradițional antiiudaism de ordin religios, dar stimulate mai ales – cu o semnificativă întârziere în Bucovina față de centrul Monarhiei – de antisemitismul doctrinar hrănit atât pe filieră naționalistă, cât și pe cea creștin-socială a primarului vienez Karl Lueger. Mefienți față de vremelnica putere ucraineană de la Cernăuți de la începutul lui noiembrie 1918, evreii bucovineni aveau destule temeiuri de îngrijorare și vizavi de noile autorități românești, deoarece nu puțini dintre cei numiți în administrație se manifestaseră în trecutul relativ apropiat în campanii politice sau publicistice cu coloratură antisemită[3]. Iancu Flondor însuși, ca exponent „istoric" al naționalismului românesc din Bucovina, n-a ezitat, atunci când i s-a părut oportun din punct de vedere politic, să recurgă la asemenea „arme"[4]. Astfel de neliniști se asociau însă în acest caz cu o temere de fond: cetățeni cu drepturi depline, protejați de Constituție și de legi – în ciuda nerecunoașterii unei „naționalități" evreiești – în Austria, evreii bucovineni se pomeneau dintr-o dată expuși unei grave incertitudini asupra statutului lor într-o Românie unde, în virtutea articolului 7 din Constituția de la 1866, chiar și modificat sub presiunea marilor puteri în 1879, coreligionarii lor erau considerați „apatrizi"; proiectul, și el destul de restrictiv, de încetățenire a evreilor avansat de guvernul lui Alexandru Marghiloman devenise oricum, odată cu demisia acestuia la 6 noiembrie 1918, caduc[5].

Îndelungile dezbateri din ședința Consiliului Național Evreiesc au probat faptul că membrii acestuia au luat măsura riscurilor atât pe termen scurt, cât și

[3] Andrei Corbea-Hoisie, *„Wie die Juden Gewalt schreien": Aurel Onciul und die antisemitische Wende in der Bukowiner Öffentlichkeit nach 1907*, în „East Central Europe", 39, 2012, p. 13-60.

[4] Idem, *Politik, Öffentlichkeit und Geld in der kakanischen Provinz. Eine Affäre im Czernowitz des beginnenden 20. Jahrhundert*, în Anton Schwob, Stefan Sienerth, Andrei Corbea-Hoisie (ed.), *Brücken schlagen. Studien zur deutschen Literatur. Festschrift für George Guțu*, München, IKGS Verlag, 2004, p. 91-103.

[5] Carol Iancu, *L'émancipation des juifs de Roumanie (1913-1919)*, Montpellier, Université Paul Valéry, 1992.

într-o perspectivă temporală de durată, la care ar fi fost expusă populația evreiască a Bucovinei printr-un gest contrar loialității tradiționale a acesteia față de statul în care îi era dat să trăiască: dacă pulsiuni antisemite din zonele rurale, combinate cu anume afect antievreiesc din armata română, până ieri în război cu Puterile Centrale – inamice care s-ar fi bucurat, conform propagandei antisemite din România, de simpatiile evreilor[6] –, ar fi putut conduce imediat la violențe și chiar pogromuri, resentimentul cauzat de un afront de anvergură la adresa reprezentanței românești avea a provoca răni adânci, greu de vindecat în timp. Finalmente, a prevalat în ciuda rezervelor de tot felul opinia unei majorități reunite în jurul punctului de vedere conturat deja în cadrul unei întruniri prealabile a organizației sioniste din Bucovina[7]: în scrisoarea pe care Mayer Ebner și Jakob Pistiner i-au înmânat-o lui Iancu Flondor în preziua ținerii Congresului general al Bucovinei, se sublinia explicit faptul că, în timp ce unificarea tuturor teritoriilor locuite de români într-un singur stat putea fi privită ca împlinire a principiului autodeterminării popoarelor, proclamat de președintele american Wilson, situația evreilor din România, lipsiți încă de drepturi politice și civile, făcea ca egalitatea în drepturi a evreilor în viitorul stat să apară drept nesigură; membrii Consiliului Național Evreiesc din Bucovina dădeau de înțeles că doar acordarea de drepturi civice individuale și colective, ca „minoritate națională", evreilor din România, precum și garantarea lor integrală i-ar fi putut convinge să participe la un Congres ce avea în vedere acceptarea necondiționată a programului Consiliului Național Român. Era de altfel limpede că acesta din urmă nu și-ar fi putut oricum asuma angajamente în numele statului român, dar pentru reprezentanții evreilor bucovineni pretextul era suficient pentru a refuza, odată cu participarea la Congres, o declarație de adeziune la alipirea Bucovinei la România (consimțită de Consiliile Naționale polon și german) și a-și afirma totodată neutralitatea în chestiunile teritoriale încă în litigiu[8].

*

Desigur că, dincolo de orice tentație pentru istoria contrafactuală, nu credem că o altă atitudine, mai conciliantă sau mai severă, din partea Consiliului Național Evreiesc din Bucovina față de Adunarea de la Cernăuți din 28 noiembrie 1918, ar fi putut avea în perioada imediat următoare alte urmări, pozitive sau negative, în raport cu ceea ce a consemnat istoria reală a populației evreiești din fosta provincie habsburgică după unirea cu România. În definitiv, cerințele din scrisoarea acestuia au fost, formal, una câte una satisfăcute: aspirația de a-și face recunoscută o identitate *națională*, refuzată îndelung de funcționarii habsburgici[9],

[6] *Ibidem*, p. 77-78.

[7] Manfred Reifer, *Dr. Mayer Ebner. Ein jüdisches Leben*, Tel Aviv, Olympia, 1947, p. 78-79.

[8] Arie Leon Schmelzer, *op. cit.*; Manfred Reifer, *Geschichte der Juden.*

[9] Vezi între alții Martin Broszat, *Von der Nation zur Volksgruppe. Die nationale Stellung der Juden in der Bukowina im 19. und 20. Jahrhundert*, în „Historische Zeitschrift", 200/1965, p. 572-605; Wolfdieter Bihl, *Die Juden*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, Bd. III/2, Wien, Verlag D. Österreichische, 1980, p. 880-948; Andrei Corbea-Hoisie, *La culture juive germanophone de Bucovine et de Czernowitz*, în „Revue

aspirație în jurul căreia s-a constituit consensul minimal al curentelor politice reprezentate în acest Consiliu, a fost acceptată din capul locului drept firească de către administrația românească, iar în anii următori, prin semnarea Tratatului de protecție a minorităților, care a însoțit tratatele de pace de la Versailles, și, ulterior, prin prevederile Constituției din 1923, însoțită de Legea (restrictivă a) cetățeniei din 1924[10], evreilor bucovineni li s-a acordat, precum tuturor evreilor din România, depline drepturi cetățenești.

În fapt însă, între toate „fracțiunile" geografice compunând populația de peste 800.000 de evrei trăitori în România Mare, dificultățile de acomodare cu noua configurație instituțională și politică a României Mari, traduse într-o acută frustrare identitară individuală și colectivă, au fost resimțite cel mai acut în Bucovina. O atestă nenumărate mărturii contemporane, inclusiv literare[11]: Manfred Reifer, activist și om politic sionist, își va aminti mai târziu că prăbușirea de pe o zi pe alta a Monarhiei habsburgice și alipirea la România le-a dat evreilor bucovineni sentimentul că ar fi fost „induși în eroare" și „bruscați" de o istorie nerecunoscătoare pentru patriotismul și atașamentul lor la Austria; nemulțumirea antebelică de a nu le fi fost recunoscută o identitate „națională" evreiască și angajamentul politic pentru a obține această recunoaștere avuseseră în vedere cadrul constituțional din Cisleithania și redefinirea comunității confesionale israelite ca o „naționalitate" alături de și egală în drepturi cu celelalte. Or, principiul wilsonian al „autodeterminării" popoarelor, care a inspirat procesul efectiv de destrămare a Imperiului dualist, ar fi favorizat în statele succesoare tocmai dominația unei națiuni majoritare, transformându-i pe minoritari în cetățeni de „rangul al doilea"[12], „al treilea" sau de „ultimul rang", cum observa în același sens un alt „martor" al vremii, jurnalistul Philipp Menczel[13]. Dacă evreii bucovineni, dincolo de diferențele sociale, politice și culturale dintre ei, au resimțit mai acut în comparație cu coreligionarii lor din celelalte teritorii alipite de Vechiul Regat după Primul Război Mondial, Transilvania/Banat pe de

Germanique Internationale", 1, 1994, p. 165-181; David Rechter, *Becoming Habsburg. The Jews of Austrian Bukovina 1774-1918*, Oxford/Portland, 2013.

[10] Opinia dominantă între evreii bucovineni era că, în raport cu termenii Tratatului cu privire la protecția minorităților, asumat de România, Constituția din 1923 avea prevederi restrictive. Vezi Manfred Reifer, *op. cit.*, p. 6.

[11] Drept tipică pentru această stare de spirit este citată afirmația poetului bucovinean de limbă germană Immanuel Weissglas, care își amintea, într-o scrisoare către germanistul Gerhart Baumann, despre suferința resimțită la auzul limbii germane vorbită de mama sa în Transnistria, în timpul deportării. Vezi Joachim Jordan (ed.), *„Die Wiederbegegnung mit mir selber". Briefe von Immanuel Weissglas an Gerhart Baumann. Samt Briefen von Beatrice Alexiu-Weissglas und Dokumenten*, în Andrei Corbea-Hoisie, Grigore Marcu, Joachim Jordan (ed.), *Immanuel Weissglas (1920-1979). Studien zum Leben und Werk*, Iași/Konstanz, 2010, Editura Universității „Al. I. Cuza", p. 67-86. Vezi și Gaby Coldewey (ed.), *Zwischen Pruth und Jordan. Lebenserinnerungen Czernowitzer*, Juden, Köln, Böhlau, 2003; Andrea Peschel (ed.), *„Czernowitz war ein Familienbegriff". Jüdisches Leben in Europa vor der Shoa und dessen Einfluss in Israel heute*, Tel Aviv, 2004.

[12] Manfred Reifer, *op. cit.*, p. 2.

[13] Philipp Menczel, *Trügerische Lösungen. Erlebnisse und Betrachtungen eines Österreichers*, Stuttgart/Berlin, 1932, Deutsche Verlags-Anstalt, p. 195.

o parte, Basarabia pe de altă parte, o criză profundă de adaptare la realitățile condiției minoritare[14] – criză care nu doar că nu și-a găsit o rezolvare, ci, din cauza presiunii antisemite, s-a agravat în cele două decenii care s-au consumat până la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial[15] – aceasta se datorează nu în ultimul rând și experienței lor anterioare ca cetățeni ai unei Austrii multinaționale, experiență profund diferită de aceea trăită de evrei în România antebelică, în statul național maghiar sau sub incidența legilor discriminatorii din Rusia imperială.

În landul Bucovina, ca și în întreaga „jumătate" austriacă a Monarhiei habsburgice din care acesta făcea parte, recunoașterea confesiunii „mozaice" a părut autorilor Constituției din 1867, care a înlăturat orice discriminare motivată de credința religioasă, suficientă pentru a acoperi statutul evreilor; în lipsa, chipurile, a unui teritoriu unitar, în care aceștia să aibă „rădăcini istorice", dar mai ales a unei limbi uzuale acceptată ca atare – limba idiș, vorbită de masele evreiești din Galiția, Boemia sau Bucovina, era socotită „jargon" –, condițiile pentru recunoașterea unei „naționalități" evreiești nu păreau întrunite. Recensămintele repartizau populația evreiască în compartimentele „naționale" în funcție de limba vorbită asumată de fiecare individ și familie: îndeobște poloneza, ceha, dar mai ales germana în Viena și vestul Monarhiei, ca și în celelalte centre urbane mari sau mici[16]. În Bucovina, germana a fost favorizată de absența unei limbi absolut majoritare; evreii de aici au preferat germana, ca limbă a accesului spre instrucție și cultură, la rândul lor cheie a unei mai facile integrări în societatea modernă: la recensământul din 1910, 95,6% din evreii declarați confesional au indicat ca limbă uzuală germana, în timp ce, din toți vorbitorii de germană în provincie, 54,4% și-au declarat apartenența la confesiunea israelită[17].

Istoricul german Martin Broszat sublinia cu dreptate că procesul de apropriere a limbii germane de către evreii bucovineni nu trebuie câtuși de puțin interpretat ca unul de „asimilare" la comunitățile de germani etnici colonizați în mai multe etape în provincia estică a Monarhiei, vorbitori de dialecte și, în majoritate, locuitori în zone rurale, care nu au depășit ca pondere 9% din

[14] O interpretare tendențioasă a acestei stări de spirit, recurgând la vechi argumente ale naționalismului tradițional românesc, oferă articolul lui Florin Anghel, *Evreii – o problemă de integrare pentru România Mare? Câteva explicații ale antisemitismului. Cazul regiunii Cernăuți 1919-1940*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Bariț iu»", XXXIV (1995), p. 99-109.

[15] Stephen Fisher-Galati, *Fascism, Communism and the Jewish Question in Romania*, în Bela Vago, George L. Mosse (ed.), *Jews and Non-Jews in Eastern Europe 1918-1945*, Jerusalem, Transaction Publishers, 1974, p. 157-175; Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, nation building and ethnic struggle*, Ithaca, Cornell University Press, 1995; Othmar Kolar, *Rumänien und seine nationalen Minderheiten*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau Verlag, 1997.

[16] Gerald Stourzh, *The Age of Emancipation and Assimilation – Liberalism and its Heritage*, în Hanni Mittelmann, Armin A. Wallas (ed.), *Österreich-Konzeptionen und jüdisches Selbstverständnis. Identitätstransfigurationen im 19. und 20. Jahrhundert*, Tübingen, De Gruyter, 2001, p. 11-28.

[17] *Apud* Michael John, Albert Lichtblau, *Mythos „deutsche Kultur". Jüdische Gemeinden in Galizien und der Bukowina. Zur unterschiedlichen Ausformung kultureller Identität*, în Martha Keil (ed.), *Studien zur Geschichte der Juden in Österreich*, Bodenheim, Philo Fine Arts, 1997, p. 81-121, aici p. 98, 100.

întreaga populație; din contra, această aculturație a tins către un ideal de „germanitate culturală" (*Kulturdeutschtum*) – „națiunea" germană definită prin cultură (*deutsche Kulturnation*) – și a fost mijlocită direct prin agenții statului austriac: funcționari, profesori, ofițeri etc.[18]. Karl Emil Franzos l-a formulat aproape în termeni programatici, amintindu-și legatul pe care i l-ar fi transmis tatăl său: „După naționalitate tu nu ești nici polon, nici rutean, nici evreu – tu ești german. […] După credință ești evreu"[19]. Modelul implicit care a funcționat aici a fost cel al Metropolei: ca și acolo, liberalismul a deschis larg accesul evreilor la instrucția în limba germană (în toate categoriile de școli, până la licee iar, din 1875, la Universitate) și, prin ea, la viața economică, socială și culturală a Bucovinei, inclusiv la posturile de funcționari în structurile statului și ale administrației landului, de la justiție și poliție până la căile ferate și poștă. Inclusiv din punct de vedere politic, reprezentarea evreilor în Reichsrat, Landtag, Consiliul Municipal al orașului Cernăuți și primăriile locale a crescut treptat cu sprijinul grupurilor liberale germane, unde prezența evreilor era socotită una naturală. Implicit, evreii bucovineni au fost percepuți – atât de autorități, cât și în rândul celorlalte naționalități ale provinciei – ca „patrioți", susținători fideli ai Monarhiei și, mai cu seamă în ultimele decenii înainte de 1914, ca „adevărații reprezentanți ai ideii de statalitate austriacă" în Bucovina[20].

Valul antisemit care s-a declanșat în Austria la mijlocul anilor '70 ai secolului al XIX-lea a succedat nu întâmplător crizei economice din 1873, receptată ca semnal al fragilității acelui liberalism pe care adversarii săi populiști îl demascau îndeobște ca doctrină a marii burghezii rezultate din „simbioza" germano-evreiască. Chiar dacă realitatea economico-socială înapoiată a Bucovinei nu putea produce înainte de 1900 un reflex social antisemit, precum în vestul Monarhiei, reverberația agitațiilor din Capitală a inflamat naționalismele locale[21] – ceea ce a înlesnit consecvența autorităților în a împiedica multă vreme, sub motivul reprimării iredentismului, manifestări explicit antisemite. Veștile de la Viena, dublate de cele despre pogromurile declanșate în Rusia vecină după moartea țarului Alexandru al II-lea, nu puteau însă decât să provoace nelinște în rândurile burgheziei liberale evreiești din Bucovina; într-o scriere publicată anonim la Cernăuți, unul dintre reprezentanții ei proeminenți, jurnalistul și scriitorul Leon Rosenzweig, își mărturisea disperarea de a constata renașterea într-o versiune modernă a vechiului anti-iudaism, ajungând să propună ca soluție *in extremis* renunțarea de către evrei la ultima marcă distinctivă, religia mozaică, și

[18] Martin Broszat, *op. cit.*, p. 580.

[19] Karl Emil Franzos, *Vorwort*, în idem, *Der Pojaz*, Stuttgart, 1905, p. 6. Vezi și Gerald Stourzh, *Galten die Juden als Nationalität Altösterreichs?*, în „Studia Judaica Austriaca", X, 1984, p. 73-117.

[20] Martin Broszat, *op. cit.*, p. 583. Vezi și N. M. Gelber, *Geschichte der Juden in der Bukowina 1774-1914*, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte*, I, p. 11-66; Andrei Corbea-Hoisie, *La culture juive*; David Rechter, *op. cit.*

[21] Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz, Hermann Böhlaus Nachf, 1965.

contopirea cu celelalte popoare[22]. O asemenea atitudine resemnată, ce trăda, pe lângă o criză identitară profundă, conștiința eșecului pentru iluziile liberalismului austriac, a fost considerată inacceptabilă și în Bucovina, unde și-au găsit imediat ecou primele tentative de repoziționare *națională* inspirate de celebra chemare a lui Leon Pinsker către „autoemanciparea" evreilor[23]. O seamă de inițiative protosioniste, venite mai cu seamă din partea studenților evrei din Cernăuți, stimulați și de activismul neobosit al lui Nathan Birnbaum în favoarea ideii de „autoemancipare" (*Selbst-Emancipation*)[24], nu doar că au prefigurat afilierea firească după 1897 la mișcarea sionistă a lui Theodor Herzl, dar au pregătit acea mobilizare a micii burghezii evreiești din Bucovina în opoziția față de vechile rețele liberale germanofile, mobilizare care l-a propulsat între altele pe Benno Straucher, exponentul „oamenilor de rând" (*Kleinleute*) și al ideii de „politică evreiască", atât în Landtag și în Reichsrat, cât și la conducerea Comunității israelite din Cernăuți. De altfel, cramponarea liberalilor evrei de ideea apartenenței la „naționalitatea" germană a primit în Bucovina lovitura de grație odată cu fondarea în 1897 a unei Asociații a germanilor creștini (*Verein der christlichen Deutschen in der Bukowina*), abjurând cu argumente mai curând „etnice" decât religioase, inspirate atât din ideologia național-germană, cât și din cea creștin-socială, pretinsa comunitate de interese evreo-germană[25].

Frământările/contradicțiile politice, sociale și culturale pe care le-au cunoscut deopotrivă elitele și masele evreiești din Imperiul habsburgic în ultimele sale două decenii de existență, ca reflex direct al acelei profunde crize identitare din care Theodor Herzl a crezut că se poate ieși doar prin „adaptarea la naționalismul european în epoca imperialismului"[26], se regăsesc aproape în oglindă în Bucovina aceleiași perioade. Partizanii unei mișcări „naționale" seculare evreiești s-au scindat curând în funcție de ponderea pe care considerau că trebuie s-o acorde în program obiectivelor politice curente în Diaspora (*Jüdische Landespartei* a lui Benno Straucher) în raport cu cele vizând, pe termen lung, construirea „căminului național evreiesc" în Palestina (*Volksrat* al

[22] [Leon Rosenzweig], *Wir Juden. Betrachtungen und Vorschläge von einem Bukowinaer Juden*, Zürich, 1883. Vezi și Andrei Corbea-Hoișie, *O scriere „anonimă" a lui Leon Rosenzweig*, în SAHIR, VIII, 2004, p. 97-104; IX, 2005, p. 41-43.

[23] Leon Arie Schmelzer, *Geschichte des Zionismus in der Bukowina*, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte*, I, p. 91-112, aici p. 91. Vezi și Adolf Gaisbauer, *Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882-1918*, Wien/Köln/Weimar, Böhlau, 1988, p. 68-70, 183-194, 354-368.

[24] Jess Olson, *Nathan Birnbaum and Jewish modernity: architect of Zionism, Yiddishism, and orthodoxy*, Stanford, Stanford University Press, 2013. Vezi și Markus Winkler, *Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum. Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923*, Bremen, Edition Lumière, 2007, p. 135-152.

[25] Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1993, p. 182-186.

[26] Anna Drabek, Wolfgang Häusler, Kurt Schubert, Karl Stuhlpfarrer, Nikolaus Vielmetti, *Das österreichische Judentum. Voraussetzungen und Geschichte*, Wien/München, Jugend und Volk, 1988, p. 130.

lui Leon Kellner şi Mayer Ebner); pledând pentru concentrarea exclusivă asupra acestui din urmă ţel al sionismului, alţii (Philipp Menczel) au contestat *in integrum* sensul unei angajări a militanţilor în politica imediată şi în alegeri. Nu mai puţin complicată s-a dovedit pentru social-democraţia constituită în Bucovina ca organizaţie supra-naţională în cadrul Partidului social-democrat din Austria acceptarea modelului de rezolvare a problemei „naţionale" propus de Otto Bauer, ce ignora existenţa unei problematici specifice proletariatului evreiesc: consecinţa a fost că, în 1908, sub influenţa partidelor social-democrate evreieşti din Rusia şi din Galiţia – acesta din urmă nerecunoscut de social-democraţia austriacă – a fost fondată sub numele de *Bund* (împrumutat de la organizaţia muncitorilor evrei din Rusia) o asociaţie socialistă evreiască locală, condusă de Jakob Pistiner, care s-a afiliat ulterior Partidului social-democrat evreiesc din Galiţia. Explicit antisionist, susţinând că lupta pentru dreptate socială nu se poate desfăşura decât în Diaspora, spaţiul vieţii reale a proletariatului, *Bund*-ul s-a poziţionat în favoarea unei renaşteri naţionale evreieşti mai ales prin învăţământul şi cultura idiş, limba vorbită de masele evreieşti, reproşând sioniştilor că pledoaria pentru învăţarea unei limbi ebraice moderne ar alimenta doar utopii şi n-ar face decât să consfinţească practicarea în continuare a germanei preferată de elitele burgheze. În favoarea acestei direcţii a jucat un rol esenţial succesul Conferinţei mondiale asupra limbii idiş, ţinute la Cernăuţi în 1908; de altfel, organizaţia socialistă sionistă *Poale Zion*, înfiinţată în Bucovina în 1903 şi concurentă din punct de vedere politic a *Bund*-ului, se declara nu mai puţin angajată în susţinerea limbii idiş ca marcă identitară a evreilor, inclusiv într-un viitor „cămin naţional evreiesc"[27]. Simptomatică este, între 1910 şi 1913, şi încercarea unor grupuri de studenţi evrei de la Universitatea din Cernăuţi de a forţa recunoaşterea *de facto* a naţionalităţii lor evreieşti, declarând la înscriere idiş-ul, taxat în continuare drept „idiom evreiesc", ca limbă maternă[28]. Şi tot în 1913, însuşi Benno Straucher va prezida alături de Jakob Pistiner o mare adunare organizată de *Bund* pentru a revendica pentru copiii evrei învăţământ în limba idiş[29].

De obstinaţia autorităţilor de a se opune oricărei schimbări vizând includerea unei „naţionalităţi evreieşti" între cele recunoscute în Austria, precum s-a întâmplat în 1909, când compromisul negociat pentru împărţirea mandatelor în Dieta Bucovinei, prevăzând şi înfiinţarea unei „curii naţionale" evreieşti[30], a fost respins de guvernul central, nu au fost deloc străine cercuri influente

[27] Cu privire la disputele dintre diferitele curente politice evreieşti din Bucovina, vezi David Rechter, *op. cit*., p. 148-162.

[28] Leon Arie Schmelzer, *Geschichte des Zionismus in der Bukowina,* p. 96.

[29] Markus Winkler, *op. cit*., p. 155. Vezi şi Delphine Bechtel, *Cultural Transfer between „Ostjuden" and „Westjuden". German-Jewish Intellectuals and Yiddish Culture 1897-1930*, în „Leo Baeck Institute Yearbook", XLII, 1997, p. 67-83.

[30] John Leslie, *Der Ausgleich in der Bukowina von 1910. Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg*, în Emil Brix (ed.), *Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung: Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag*, Graz/Wien/Köln, Böhlau, 1991, p. 113-144. Vezi şi Gerald Stourzh, *Der nationale Ausgleich in der Bukowina 1909-1910*, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart*, Bern, Peter Lang, 1995, p. 35-52.

evreiești din Viena și vestul Monarhiei, impacientate de riscul creării unui precedent segregaționist, cu urmări asupra regimului școlilor și, în general, asupra statutului evreilor ca cetățeni egali în drepturi. Filozoful Theodor Gomperz a formulat această îngrijorare vizavi de satisfacerea revendicărilor de la Cernăuți în termeni categorici, avertizând că, odată acordat, un asemenea *privilegium favorabile* se putea transforma ușor într-un *privilegium odiosum*, cu alte cuvinte poate inaugura împlinirea tuturor chemărilor antisemite la izolarea și ghetoizarea socială și culturală a evreilor[31]. În Bucovina însă, atâta vreme cât consensul politic „național" al grupărilor politice evreiești nu avea a afecta decisiv nici atașamentul *de facto* al unei majorități a evreilor, indiferent de extracția socială, față de limba și cultura germană, și, în definitiv, nici protecția oferită de legislația habsburgică cetățenilor israeliți ai Monarhiei, soluția preconizată pentru criza identitară putea fi deocamdată, în ciuda aparenței radicale, relativizată.

*

Membrii Consiliului Național Evreiesc din Bucovina s-au felicitat pentru faptul că la recensământul ordonat de guvernul Flondor pentru 28 februarie 1919 a fost înscrisă între celelalte naționalități din provincia nou alipită la România și „etnia" evreiască[32]. De fapt, momentul celei dintâi înregistrări separate a evreilor și germanilor a inițiat față de evreii bucovineni o politică sistematică a autorităților centrale și locale românești de delegitimare a preponderenței lingvistice și culturale germanofone din Bucovina, tradițional întreținută acolo de pătura urbană evreiască[33] – și, pe această cale, de deconstruire a „diferenței specifice" a evreimii bucovinene în cadrul mai larg al populației evreiești din România Mare, tratată de guvernele românești ca minoritate în întregul ei. Dacă măsurile abrupte ale noii administrații privind românizarea aparatului de stat și al justiției prin condiția impusă funcționarilor de cunoaștere a limbii române conform Decretului-lege din 18 decembrie 1918[34] au avut urmări parțiale și pe termen scurt, aceasta se datorează faptului că în sfera privată și în spațiul public asemenea restricții nu produceau decât indirect efecte, deși și cei mai mulți lideri evrei locali, începând de la cei ai Comunității israelite, îndemnau la desprinderea treptată de uzul curent al germanei și învățarea limbii române[35]. Pe termen lung și în ciuda unor avertismente dinspre pătura educată a populației

[31] Theodor Gomperz, *Wahl-Ghetto*, în „Neue Freie Presse", nr. 16200, 26 Sept. 1909, p. 2.

[32] Arie Leon Schmelzer, *Die Juden*, p. 71. Recensământul organizat de noua administrație românească din Bucovina în vederea pregătirii reformei agrare a consemnat afilierea a 43.665 de persoane la minoritatea evreiască; *apud* Radu Economu, *op. cit*. Rezultatul indica o semnificativă descreștere (cauzată probabil de faptul că mulți refugiați din timpul războiului nu se întorseseră încă în Bucovina) față de cele 102.919 persoane ce-și declaraseră la ultimul recensământ austriac din 1910 apartenența la confesiunea israelită; *apud* Michael John, Albert Lichtblau, *op. cit*., p. 100-101. Vezi, de asemenea, Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, p. 146-147.

[33] Martin Broszat, *op. cit.*

[34] *Apud* Markus Winkler, *op. cit*., p. 177-178; Mariana Hausleitner, *op. cit*., p. 143.

[35] Vezi Markus Winkler, *op. cit*., p. 158.

evreieşti împotriva creării de „ghetouri" naţionale" – acel *privilegium odiosum* de care vorbea cândva Gomperz – şi a grabei în „înstrăinarea" de limba germană[36] au contat modificările de structură ale reţelei şcolare publice, în care, odată cu iniţiativa guvernului de a crea clase paralele evreieşti în şcolile primare şi de a înfiinţa un liceu evreiesc, iniţiativă venind aparent în întâmpinarea revendicărilor Consiliului Naţional Evreiesc din Bucovina, s-a procedat la separarea copiilor evrei de cei germani; doar dezacordul continuu dintre reprezentanţii sioniştilor şi ai social-democraţilor în Consiliul Naţional Evreiesc asupra ebraicei sau idiş-ului ca limbă de predare în şcolile evreieşti – într-o celebră şedinţă din 24 august 1919 a Consiliului Naţional Evreiesc primii s-au impus cu o majoritate de un vot asupra celorlalţi[37] – a făcut ca limba germană să rămână încă un timp limbă de predare în şcolile evreieşti. Imposibilitatea practică de a asigura acolo un învăţământ regulat în ebraică – deşi acoperirea cursurilor în idiş era imaginabilă – a uşurat românizarea treptată a programei din liceul şi şcolile evreieşti, care s-au aliniat ulterior la dispoziţiile uniformizatoare ale legilor învăţământului valabile pentru întreaga Românie[38].

Deşi rezultatele recensământului din 1930 nu pot fi considerate pe deplin fiabile în ceea ce priveşte scăderea spectaculoasă a numărului de vorbitori de germană ca limbă maternă[39] la mai puţin de 20% din populaţia declarată de confesiune israelită şi de naţionalitate evreiască din Bucovina faţă de 75% de vorbitori de idiş[40], tendinţa către un profil identitar diferit de cel antebelic este totuşi corect surprinsă de aceste cifre. Faptul că în anul 1933 apăreau la Cernăuţi, oraşul în care, conform aceluiaşi recensământ, locuia cea mai concentrată populaţie evreiască (37,9%) în comparaţie cu celelalte mari oraşe ale României[41], cinci cotidiane în limba germană, putea proba cel mult fidelitatea inerţială a evreilor bucovineni faţă de o identitate culturală pusă tot mai mult sub semnul întrebării de ciocnirea inevitabilă cu o minoritate germană intrată evident sub influenţa naţionalismului rasial de sorginte hitleristă[42]. Pe de altă

[36] Între alte luări de poziţii, vezi articolul *Zurück ins Ghetto?*, în „Czernowitzer Morgenblatt", nr. 395, 24 august 1919, p. 1. Mai vechiul punct de vedere al elitelor germane locale „creştine" în favoarea unei clare separări de evreimea germanofonă în numele unei „evoluţii naţionale independente a ambelor colectivităţi fusese clar expus de celebrul profesor de literatură germană Wilhelm Kosch de la Universitatea din Cernăuţi: Wilhelm Kosch, *Juden und Deutsche in der Bukowina*, în „Neue Jüdische Monatshefte", nr. 6, 25 decembrie 1916, p. 143-151.

[37] Leon Arie Schmelzer, *Geschichte des Zionismus*, p. 111; Joseph Kissman, *Zur Geschichte der jüdischen Arbeiterbewegung „Bund" in der Bukowina*, în Hugo Gold (ed.), *Geschichte*, I, p. 129-144, aici 140-141. De asemenea, şi Martin Broszat, *op. cit*., p. 596-597; Markus Winkler, *op. cit*., p. 185-190.

[38] Vezi Irina Livezeanu, *op. cit*., p. 49-80; Mariana Hausleitner, *op. cit*., p. 159-167.

[39] Se cunoaşte desigur faptul că recensămintele austriece înregistrau nu limba maternă, ci limba de „conversaţie"/vorbită curent (*Umgangsprache*).

[40] Martin Broszat consideră această diferenţă drept neverosimilă; vezi Martin Broszat, *op. cit*., p. 601-603.

[41] Urmau, într-un clasament alcătuit după ponderea populaţiei evreieşti, oraşele Chişinău (35,7%) şi Iaşi (33,7%); *apud* Paul Langhans, *Die rumänische Staatsbevölkerung der Gegenwart*, Gotha, 1939, p. 6.

[42] Vezi, între alţii, Hildrun Glass, *Zerbrochene Nachbarschaft. Das deutsch-jüdische Verhältnis in Rumänien (1918-1938)*, München, R. Olenbourg, 1996.

parte, niciun element nu indică vreo apropiere semnificativă a evreilor bucovineni de limba și cultura română, în ciuda experienței școlare a mai multor generații de tineri în sistemul românesc de învățământ; doar circa 2.000 de persoane din cei 75.533 de evrei recenzați au declarat româna ca limbă maternă.

Concluzii

Antecedentele mai curând tensionate ale relației cu românii din Bucovina habsburgică, maniera relativ ostilă în care autoritățile românești instalate la Cernăuți după 1918 au gestionat, în acord cu cele centrale, raporturile cu minorițăile și în special cu evreii[43], progresul constant al extremei drepte antisemite românești, tolerate de aceste autorități și devenite tot mai violente, au compromis orice eforturi – între care candidaturile unor lideri politici evrei pe listele partidelor românești – de edificare a încrederii reciproce; simptomatică este și distanța constantă care a persistat între grupările politice evreiești din Bucovina și Uniunea Evreilor Români, condusă de Wilhelm Filderman, suspectată chiar și ca probabil agent al unei asimilări românești[44].

Antecedentele mai curând tensionate ale relației cu românii din Bucovina habsburgică și criza identitară, acutizată după 27 noiembrie 1918 și prin disputa politică și „culturală" niciodată tranșată între proiectul burghez sionist și alternativele sale socialiste, i-au vulnerabilizat definitiv pe evreii bucovineni, pe care genocidul declanșat la adresa lor începând cu luna iunie 1941 i-a găsit iremediabil singuri.

The Bukovinian Jews in 1918: Options and Identity Constraints
(Abstract)

Keywords: Jews, Bukovina, Habsburg, minorities, nationalism, Zionism, social-democracy, German language, Hebrew language, Yiddish language.

The paper proposes to analyse the causes for which in November 1918, the National Jewish Council in Bukovina declined the invitation to attend the General Congress summoned to approve the unification of the province, until that point submitted to the Habsburg authority in Romania. The uncertainties entailed by the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy among the Jewish population in Bukovina, which had been benefiting from citizen rights – they were indeed worried about their future status in the Romanian Kingdom and about their adjustment to their new minority status acknowledged after 1918 – represented a major challenge for the Jewish elites and their political and identity options after the First World War.

[43] Stephen Fisher-Galati demonstrează convingător că naționalismul cultivat de elitele politice românești a fost una din cauzele „dezastrului" care a culminat cu dezmembrarea „României Mari" în anul 1940. Vezi Stephen Fisher-Galati, *Twentieth Century Romania*, New York, Columbia University Press, 1970, p. 27. Cu atât mai mult se lasă demontată astfel perspectiva răsturnată a raportului dintre cauze și efecte în mai sus-amintitul studiu al lui Florin Anghel, *op. cit.*

[44] Manfred Reifer, *Dr. Mayer Ebner*, p. 101-103.

Dusza Czara-Rosenkranz: poetă, ziaristă, traducătoare, propagandistă. Anii cracovieni (1922-1932)*

Nora CHELARU**

Introducere

Poeta de origine bucovineană Józefina Rosenkranz (1898-1967), care a publicat sub pseudonimul Dusza Czara, era până acum aproape necunoscută. Găsim câteva rânduri biografice – lipsite de note bibliografice – în *Versunkene Dichtung aus der Bukowina* [Poezia dispărută din Bucovina] (1994), volum editat de Amy Colin și Alfred Kittner[1], dintre care cel din urmă a fost contemporanul Duszei Czara. O nouă biografie scurtă, foarte speculativă, este semnată de Erich Rückleben în culegerea sa de poezii ale Duszei Czara-Rosenkranz, *Gedichte* [Poezii] (2009)[2]. O primă biografie mai extinsă găsim în studiul *Między Rumunią a Polską – Józefina Dusza z Rosenkranzów (pseud. Dusza Czara-Stec)* [Între România și Polonia – Józefina Dusza născută Rosenkranz (pseud. Dusza Czara-Stec)] (2016) al cercetătoarei Agata Samsel de la universitatea din Białystok. Față de primii biografi ai Duszei Czara, care o prezintă doar ca poetă de limbă germană, Samsel introduce trei dimensiuni suplimentare, scoțând în evidență activitatea ei de ziaristă în presa polonă, de traducătoare între limbile germană, polonă și română, precum și de propagandistă a culturii române în spațiul polon, respectiv de propagandistă a culturii polone în spațiul românesc[3].

---

* Le mulțumesc pentru contribuțiile lor următoarelor persoane: Philippe Henri Blasen, Claude Blasen, Prof. Andrei Corbea-Hoișie, Andrei Cușco, Laurentia Jadachowska, Theodora Enache, Ana Fumurescu, Dumitru Lăcătușu, Ana-Maria Pălimariu, Iulia Petrin, Svetlana Suveică.

** Dr., cercetător – programe postdoctorale de cercetare avansată organizate în cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: nora.chelaru@gmail.com.

[1] Amy Colin, Alfred Kittner (ed.), *Versunkene Dichtung aus der Bukowina*, München, Wilhelm Fink Verlag, 1994, p. 358.

[2] Erich Rückleben, *Nachwort*, în Dusza Czara-Rosenkranz, *Gedichte*, Aachen, Rimbaud, 2009, p. 63-69.

[3] Agata Samsel, *Między Rumunią a Polską – Józefina Dusza z Rosenkranzów (pseud. Dusza Czara-Stec)*, în *Historyczne i kulturowe aspekty relacji polsko-rumuńskich. Aspectele istorice și culturale ale relațiilor polono-române*, Suceava, Tipo-Lidana, 2016, p. 351-364.

Între timp, au devenit accesibile numeroase surse despre viața Duszei Czara prin digitalizarea unui număr însemnat de periodice poloneze[4] și a unei cantități mai reduse de publicații românești[5]. De altfel, s-au trecut până acum cu vederea mențiunile ei în presa cernăuțeană de limbă germană, precum și în cele două volume de memorii și cel de scrisori ale fratelui ei, poetul, traducătorul etc. Moses Rosenkranz[6]. După toate aparențele, n-au fost exploatate nici o serie de scrisori de-ale sale păstrate la Arhivele Statului din Austria și la Biblioteca Națională a Austriei, nici dosarul ei personal din Fondul Ministerul Propagandei Naționale vol. II (inv. 2905) și alte materiale conservate la Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale din cadrul Arhivelor Naționale ale României.

Articolul de față, în lumina surselor nou-descoperite, urmărește să completeze biografia Duszei Czara și, mai ales, să întregească imaginea ei de poetă, ziaristă, traducătoare și propagandistă în spațiile polon și românesc. Materialul găsit fiind foarte bogat, studiul se limitează deocamdată la anii ei cracovieni (1922-1932).

De la Boianceni la Cracovia

După informațiile oficiale ale Ministerului Afacerilor Străine polon, Dusza Czara s-a născut la 20 august 1898, drept Józefina Rosenkranz, fiica lui Ignacy Rosenkranz și Chana Hefter, în Boianceni, în județul Zastavna din Bucovina austriacă[7]. Informația lui Colin, Kittner și Samsel că locul ei de naștere ar fi satul Berhomet[8], anume Berhomet-pe-Prut în județul Coțmani, provine probabil dintr-o confuzie cu locul nașterii fratelui ei, poetul Moses Rosenkranz[9]. Conform celui din urmă, Józefina, „Pepi”, era al doilea copil și el al șaselea[10]. În amintirile sale din copilărie, Moses Rosenkranz descrie cum „părinții [lui] locuiau pe atunci pe o pajiște de lângă Prut la intrarea în satul Berhomet”[11]. Așadar, și Józefina a copilărit în acest sat.

Tot în memoriile sale, Moses Rosenkranz ne dă câteva indicații despre bagajul lingvistic și cultural al familiei, deci și al surorii sale. Un pasaj în care

---

[4] http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra; https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra; http://mbc.malopolska.pl/dlibra; http://www.wbc.poznan.pl/dlibra; http://www.sbc.org.pl.

[5] http://dspace.bcucluj.ro/.

[6] George Guțu, Doris Rosenkranz (ed.), *Moses Rosenkranz, Kindheit, Fragment einer Autobiographie*, Aachen, Rimbaud, 2007; Doris Rosenkranz (ed.), *Moses Rosenkranz, Jugend, Fragment einer Autobiographie*, Teil II, Aachen, Rimbaud, 2014; George Guțu (ed.), *Moses Rosenkranz, Briefe an Alfred Margul-Sperber (1930-1963)*, Aachen, Rimbaud, 2015.

[7] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 10: Ministerul Afacerilor Străine polon, notă verbală, octombrie 1931; vezi și Max Diamant, *Dusza-Czara liest*, în „Ostjüdische Zeitung”, nr. 1608, 8 iunie 1932, p. 3; Agata Samsel, *op. cit.*, p. 352; George Guțu, Doris Rosenkranz, *op. cit.*, p. 5.

[8] Amy Colin, Alfred Kittner, *op. cit.*, p. 358; Agata Samsel, *op. cit.*, p. 352.

[9] George Guțu, *op. cit.*, p. 59.

[10] Vezi George Guțu, Doris Rosenkranz, *op. cit*.

[11] *Ibidem*, p. 5: „Meine Eltern wohnten damals auf einer dem Dorfe Berhometh vorgelagerten Wiese am Pruth”. Toate traducerile din germană sunt ale noastre. Toate traducerile din polonă, dacă nu e indicat diferit, le datorăm doamnei Laurentia Jadachowska.

descrie cum părinții lor vorbeau mai multe limbi, în funcție de interlocutor, sugerează că Józefina era de mică expusă mai multor limbi, chiar dacă crescuse într-un sat majoritar ucrainean[12]:

> Când grăiau din prisosul inimii și unul cu altul, părinții vorbeau idiș, iar cu noi copiii germană; cu servitoarea, slujitorii de pe arendă și locuitorii satului, ruteană; cu proprietarii de pământ din împrejurimi poloneză și cu călătorii care poposeau în casă, după nevoie, una dintre aceste limbi, pe care, chiar dacă nu le stăpâneau perfect, păreau să le folosească pe placul interlocutorilor și plin de fantezie, căci erau ascultați mereu cu apreciere și interes[13].

Moses îi atribuie Józefinei o influență determinantă asupra lui când el era copil. În amintirile din copilărie, o prezintă pe soră drept „un pionier al culturii în casa [lor]" (*ein Pionier der Kultur in unserem Hause*) și „poezia întruchipată" (*die verkörperte Poesie*), care l-a făcut să iubească sunetul limbii germane prin poveștile ei, respectiv prin recitarea ei a unei poezii de Mörike. El se întreabă dacă cultura ei provine de la bunicii materni din Stanislau (Galiția), de la învățătorii Frunză sau Maidan, care-i făceau curte, sau de la sensibilitatea ei pentru atmosfera de *fin-de-siècle* austriacă[14].

Pentru prima parte a vieții Józefinei, sursa cea mai bogată sunt tot memoriile fratelui ei. Conform spuselor acestuia, ea a intrat, în 1913, într-o căsătorie aranjată, urmându-și apoi soțul în orașul bunicilor ei, Stanislau[15]. În timpul războiului, cei doi s-au refugiat în Viena, unde le-a murit și fetița născută între timp. Tatăl a scăpat-o de soțul abuziv, aducând-o din Viena în Galiția, unde era refugiată restul familiei. Imediat după război, s-a recăsătorit în Cernăuți, împotriva voinței tatălui său. După decesul tatălui survenit la câteva luni după căsătorie, cuplul s-a mutat la Viena, cu scopul de a intra în afaceri, născându-li-se și un copil[16].

Anii cracovieni

Informațiile Ministerului Afacerilor Străine polon sugerează că Józefina s-a mutat în anul 1922 în Cracovia[17], care de-acum se afla în Polonia. Moses

[12] În 1890, dintre cei 748 de locuitori ai satului, 708 vorbeau limba ruteană, 37 limba germană și 3 o altă limbă; dintre cei 63 din moșie (Gutsgebiet), 19 – limba ruteană și 44 – limba germană. Vezi *Special-Orts-Repertorium der Bukowina. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1890*, Wien, Alfred Hölder, p. 11-12.

[13] George Guțu, Doris Rosenkranz, *op. cit.*, p. 10: „Wenn das Herz zum Ausdruck drängte, und miteinander, sprachen die Eltern jüdisch, mit uns Kindern deutsch; mit der Dienstmagd, dem Gesinde auf der Pachtung und den Einwohnern des Dorfes, ruthenisch; mit dem Gutsbesitzern der Umgebung polnisch, und mit den einkehrenden Reisenden, je nach Bedarf, eine dieser Sprachen, deren keine sie wohl musterhaft beherrschen mochte, aber jede gefällig und phantasievoll zu verwenden schienen, denn es wurde ihnen immer mit Vergnügen und Interesse zugehört".

[14] *Ibidem*, p. 33.

[15] *Ibidem*, p. 46.

[16] *Ibidem*, p. 215-217.

[17] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 10: Ministerul Afacerilor Străine polon, notă verbală, octombrie 1931.

Rosenkranz afirmă că Pepi a plecat în Galiția cu copilul, când acesta era deja pe moarte, și că a găsit-o în Cracovia într-un azil pentru femei părăsite[18]. Într-un articol bazat probabil pe propriile mărturii ale Józefinei, se scriu următoarele:

> [...] scoasă de soartă din mijlocul familiei, merge la Viena pentru a-și cultiva în cadrul studiilor literare talentul poetic și literar vizibil încă din copilărie. Apoi [...], neștiind pe nimeni și neavând cunoștințe, la porunca unei chemări subconștiente și aproape metafizice, vine în Polonia, la Cracovia. Sărmana de ea, singurică, fără bani, fără niciun sprijin material, fără să știe chiar limba polonă. Vrea din toată inima sa fierbinte să cunoască acea limbă și frumusețea ei literară. Studiază într-o sărăcie lucie la Universitatea Jagiellonă[19].

Dacă, după cum am văzut, memoriile lui Moses Rosenkranz coroborează starea ei de sărăcie, se poate presupune că, în ceea ce privește alegerea Poloniei și cunoașterea limbii polone, a romanțat ușor realitatea: s-a întors într-o regiune, Galiția, în care, tot conform memoriilor fratelui său, au locuit bunicii lor materni, a stat ea însăși pentru o scurtă perioadă cu primul ei soț și apoi a petrecut în diferite localități în refugiu de război ultimii ani ai conflictului mondial[20]. Referitor la limba polonă, după cum am văzut, Moses Rosenkranz afirmă că părinții o vorbeau. De altfel, este probabil că, crescând într-un sat majoritar ucrainean, vorbea limba ucraineană și avea deci un punct de plecare pentru învățarea înruditei limbi polone.

În sfârșit, în ceea ce privește frecventarea Universității Jagiellone din Cracovia, există mai multe informații. Într-un interviu publicat pe 28 iunie 1934 de „Neues Wiener Journal" [Ziarul nou din Viena], Dusza Czara afirmă că s-a înscris la cursuri de istorie, germanistică și slavistică[21]. Faptul menționat în citatul de mai sus că ar fi studiat „mai mulți ani" (*przez kilka lat*) limba și literatura polonă este pomenit și într-un articol din 1937[22]. Un necrolog din 1967 amintește de înscrierea Józefinei doar la germanistică[23]. Samsel afirmă că „în

[18] Doris Rosenkranz, *op. cit.*, p. 16.

[19] Maciej Freudman, *Dusza Czara – poetka i przyjaciółka Polski*, în „Gazeta Lwowska", nr. 267, 28 septembrie 1933, p. 5: „Widzę młodziutka Dusze Czare, jak losem wypchnięta ze swojej rodzinnej, wiejskiej siedziby, udaie sie do Wiednia, by tam studjami literatury pogłębić i usystematyzować przejawiający się już w dzieciństwie poetycki i pisarski talent. Widzę ją potem, jak nikomu nieznana i nikogo, nieznająca przybywa, wiedziona jakiemś podświadomem prawie metafizycznem wolaniem do Polski do Krakowa. Samone biedactwo, bez pieniędzy, bez materjalnego jakiegokolwiek oparcia, bez znajomości polskiej mowy nawet. Chce cała siłą swego gorącego uczucia tę mowę i jej piękno poznać. Studjuje o głodzie i chłodzie na Jagiellońskim Uniwersytecie".

[20] George Guțu, Doris Rosenkranz, *op. cit.*, p. 110-154.

[21] Videns, *Ducza Czara erzählt... Rumänische Lyrikerin, die deutsch dichtet*, în „Neues Wiener Journal", nr. 14583, 28 iunie 1934, p. 4.

[22] *Dusza Czara. Propagatorka kultury polskiej w Rumunii*, în „Warszawski Dziennik Narodowy", nr. 181, 4 iulie 1937, p. 7.

[23] Jacek Frühling, *Dusza Czara*, în „Życie Literackie", nr. 48, 26 noiembrie 1967, p. 2: „Zapisawszy się na germanistyke".

arhivele Universității Jagiellone lipsește numele Józefinei de pe listele studenților din perioada interbelică – ceea ce nu dovedește că nu a studiat în această perioadă, deoarece o importantă parte a acestor documente a dispărut"[24].

O primă mențiune a ei o găsim în ziarul cracovian „Nowy Dziennik" [Ziarul nou], care, la 31 martie 1927, anunță o lectură publică din operele unor tineri poeți în cadrul unei seri dedicate tinerei poezii germane. Primul numit dintre acești poeți este „Dusza Czara", urmată de (mult mai faimosul) Franz Werfel, precum și de Józef Aleksander Gałuszka[25]. Așadar, încă din acest moment, Józefina Rosenkranz este cunoscută sub pseudonimul literar Dusza Czara, pe care-l va folosi uneori sub forma Dusza Czara-Rosenkranz[26].

Dacă această primă dată o întâlnim drept tânără poetă germană, un an mai târziu o găsim, alături de Gałuszka și de cercul germaniștilor, la o seară lirică polono-cehă[27]. Așadar, Dusza Czara ni se prezintă deja ca poetă de limbă germană, care participă la poezia polonă. Ea se alătură curentului de poezie pură al revistei poetice „Ezoter", al cărei prim număr apare în iulie 1928 în Cracovia[28]. O primă poezie de-a sa, *Ty nawet nie wiesz...* [Tu nici măcar nu știi...], apare în numărul din august-septembrie 1928, în traducerea din germană a lui Gałuszka[29]. Apartenența ei la mișcare mai reiese și dintr-o emisiune a Radio Cracovia, „Audition littéraire d'Ezoter" [Audiție literară a Ezoter], difuzată pe 7 octombrie 1928, la care au participat printre alții Gałuszka, Dusza Czara, Łucja Patrycja, Adam Polewka, Michał Rusinek și Eugeniusz Stanisław Stec[30], cel din urmă devenind mai târziu soțul poetei. Apartenența la mișcare mai este confirmată și de un articol dedicat curentului, care a apărut pe 14 octombrie 1928 în „Nowy Dziennik"[31]. La 10 octombrie 1928, Dusza Czara a făcut și o primă emisiune proprie la Radio Cracovia, „Michał Anioł iako poeta" [Michelangelo drept poet][32].

La 15 decembrie 1928, cotidianul cernăuțean de limbă germană „Czernowitzer Morgenblatt" [Ziarul de dimineață din Cernăuți] publică poezia Duszei Czara *Immer wenn der Abend kommt* [Totdeauna când se lasă seara], care este prima sa poezie despre care știm că a apărut în România. Redacția adaugă următorul

[24] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 363 (în română în original).

[25] *Junge deutsche Dichtung*, în „Nowy Dziennik", Kraków, nr. 83, 31 martie 1927, p. 4.

[26] Sensul numelui Dusza Czara, dacă are unul, nu este foarte clar: „dusza" înseamnă „suflet" în mai multe limbi slave, iar „czara" – „cupă" în poloneză. „Czara" ar putea însă să fie și singularul fictiv al cuvântului „czary", adică „farmece", și el existent în mai multe limbi slave – această legătură o face de altfel și Maciej Freudman într-un articol dedicat ei. Așadar, „Dusza Czara" ar putea să însemne „cupa sufletului", „suflet fermecat" sau „farmecul sufletului". Vezi Maciej Freudman, *op. cit.*, p. 5.

[27] *Wieczór liryki polsko-czeskiej...*, în „Nowy Dziennik", nr. 75, 15 martie 1928, p. 75.

[28] Vezi „Ezoter. Miesięcznik poetycki", nr. 1, 1928, p. 3-4.

[29] „Ezoter. Miesięcznik poetycki", nr. 2-3, 1928, p. 40; vezi și Agata Samsel, *op. cit.*, p. 354.

[30] „Radio-Wien", nr. 1, 5 octombrie 1928, p. 19.

[31] *Autorska rewia „Ezoteru"*, în „Nowy Dziennik", nr. 275, 14 octombrie 1928, p. 6.

[32] „Radio-Wien", nr. 1, 5 octombrie 1928, p. 28 (10 octombrie 1928). Se pare că emisiunea a fost redifuzată o săptămână mai târziu: *Radjo*, în „Kurjer Warszawski", nr. 287, 16 octombrie 1928, p. 8 (17 octombrie 1928); idem, în „Kurjer Warszawski", nr. 288, 17 octombrie 1928, p. 8.

comentariu: „Interesantă este o bucovineancă, care trăiește în străinătate și care este foarte aclamată ca poetă”[33]. Dacă acest comentariu trebuie relativizat, pentru că atât „Czernowitzer Morgenblatt”, cât și alte ziare bucovinene atribuiau scriitorilor bucovineni de peste hotare o faimă mai mare decât cea reală[34], putem să constatăm că activitatea literară a Duszei Czara era la acel moment în plină desfășurare.

La 28 ianuarie 1929, Dusza Czara a făcut o nouă emisiune radiofonică la Radio Cracovia, intitulată „Podstawy historyczne Rumunów” [Fundațiile istorice ale românilor][35]. În același an 1929, a mai făcut o emisiune despre „Rumuńska poezja ludowa” [Poezia populară românească] pe 24 martie[36], una despre „Les débuts de la littérature roumaine” [Începuturile literaturii române] pe 6 iunie[37], una împreună cu Stec despre „Poezje przestrzeni” [Poezia spațiului] pe 29 iunie[38], una cu tema „Pierwszy okres rozkwitu literatury rumuńskiej” [Prima perioadă de glorie a literaturii române] pe 29 august[39], una intitulată „Reinhardt i jego praca sceniczna” [Reinhardt și opera lui de scenă] despre regizorul austriac Max Reinhardt pe 7 noiembrie și, în sfârșit, una tratând subiectul „Gusła i czary ludu rumuńskiego” [Superstiții și farmece ale poporului român] pe 17 decembrie[40]. Emisiunile acestea, unde tematicile românești predomină, marchează, după toate aparențele, începutul activității ei de propagandistă a culturii române în Polonia. După cum vom vedea, a avut în continuare un număr mare de emisiuni cu teme legate de cultura română, care, se pare, erau „foarte populare în rândul ascultătorilor de radio”[41].

Pe 10 martie 1929, „Nowy Dziennik” a anunțat că Dusza Czara va citi, în aceeași zi, din propria operă în sala „Copernic” a Universității Jagiellone, înainte de a pleca în România pentru niște prezentări despre literatura poloneză contemporană[42]. Recenzentul, „Jesz.” Leser, a scris că poeta a citit din ciclurile sale în limba germană *Mutter und Heimat* [Mamă și patrie] (din care *Ein Fest* [O sărbătoare] și *Mutter und Kind* [Mamă și copil]), scris în anii 1927-1928, și *Lüge und Traum* [Minciună și vis] (din care *Und* [Și]), compus în anii 1924-1925 în

[33] Dusza Czara-Rosenkranz, *Immer wenn der Abend kommt*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, nr. 3110, 15 decembrie 1928, p. 13: „Interessant ist eine Bukowinaerin, die im Auslande lebt und als Dichterin sehr gefeiert wird”.

[34] Vezi și Nora Chelaru, *Die Literatur aus Deutschland und Österreich in den deutschsprachigen Zeitungen aus Czernowitz 1918-1933*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

[35] *Radjofony*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 27, 27 ianuarie 1929, p. 11 (28 ianuarie 1929).

[36] *Radjo. Program*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 81, 23 martie 1929, p. 8 (24 martie 1929).

[37] „Radio-Wien”, nr. 35, 31 mai 1929, p. 30.

[38] „Radio-Wien”, nr. 38, 21 iunie 1929, p. 32 (29 iunie 1929); *Radjo. Program*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 175, 28 iunie 1929, p. 8 (29 iunie 1929).

[39] *Program stacyj radjofonicznych*, în „Nowy Dziennik”, nr. 233, 30 august 1929, p. 9 (29 august 1929); Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[40] *Radjo. Program*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 345, 16 decembrie 1929, p. 6 (17 decembrie 1929); Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[41] Jan Nowak citat la Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[42] *Wieczór autorecytacyjny Duszy Czary*, în „Nowy Dziennik”, nr. 68, 10 martie 1929, p. 4.

Cracovia. Leser a mai menționat că Dusza Czara a scris în 1926 ciclul *Meine Jugend* [Tinerețea mea] și că unele poezii de-ale ei au fost traduse în poloneză de către Gałuszka și Stec[43]. Potrivit lui Samsel, pe data de 25 martie 1929, redacția ziarului cracovian „Ilustrowany Kuryer Codzienny" [Curierul cotidian ilustrat] a trimis o scrisoare Direcției de Poliție, cerând o scutire de la taxa de viză pentru Dusza Czara în legătură cu plecarea ei în România[44]. (Suplimentul acestui ziar, „Kuryer literacko-naukowy" [Curierul literar-științific], publicase în 1928 poezii de-ale lui Gałuszka, Stec și Rusinek, precum și un poem de-al Duszei Czara tradus tot de Gałuszka, *Cisza wieczorna* [Liniștea serii][45].)

Pe 14 aprilie 1929, conform „Czernowitzer Morgenblatt", Dusza Czara a ținut o lectură din operele unor tineri scriitori polonezi în Casa Polonă din Cernăuți, în fața unui public mai ales polonez. Scriitorii prezentați erau Gałuszka, Stec, Patrycja, Julian Tuwim, Antoni Słonimski și Karol Hubert Rostworowski[46]. Așadar, se pare că Dusza Czara și-a asumat rolul de propagandistă a culturii polone în România. Într-un interviu acordat în 1940 publicistului de origine cernăuțeană Mircea Șerbănescu, își va defini misiunea astfel: „Visul meu este ca să sune cântecele Mării Baltice, până în inima plină de soare a Mării Negre"[47].

Tot potrivit „Czernowitzer Morgenblatt", în după-amiaza aceleiași zile de 14 aprilie 1929, Dusza Czara a citit din propriile creații, anume din ciclurile *Heimat* [Patrie], *Buchenland* [Țara fagilor] (din care *Gebet des Dichters* [Rugăciunea poetului]) și *Und* [Și][48]. Acesta pare a fi fost debutul ei de persoană publică în ținutul de baștină.

Potrivit lui Samsel, începând cu 1929, Dusza Czara a mai ținut prelegeri atât la Universitatea Jagiellonă, cât și în unele orașe din voievodatele Cracovia, Silezia, Katowice și Łódź despre istoria, literatura și cultura românească și în special despre relațiile culturale româno-polone. Aceste prelegeri au avut loc probabil prin mijlocirea șefului departamentului de lectură de la Radio Cracovia, Jan Nowak[49]. Constatăm că, în octombrie 1929, Dusza Czara a citit din poeziile sale în traducerile poloneze ale lui Stec în sala Copernic de la Universitatea Jagiellonă în cadrul unei seri „în care tinerii poeți și-au recitat versurile"[50], dar

[43] Jesz. Leser, *Wieczór poetycki Duszy Czary*, în „Nowy Dziennik", nr. 87, 29 martie 1929, p. 8.

[44] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 354.

[45] „Kuryer literacko-naukowy", nr. 21, 21 mai 1928, p. 2.

[46] *Vorlesungen Dusza Czara Rosenkranz*, în „Czernowitzer Morgenblatt", nr. 3200, 18 aprilie 1929, p. 6.

[47] Mircea Șerbănescu, *Interview cu poeta Dusza Czara*, în „Societatea de mâine", nr. 1, ianuarie-martie 1940, p. 18. Din cauza unei greșeli de tipărire, interviul nu a fost publicat în întregime.

[48] *Vorlesungen Dusza Czara Rosenkranz*, în „Czernowitzer Morgenblatt", nr. 3200, 18 aprilie 1929, p. 6.

[49] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 354-355. În interviul acordat lui Șerbănescu, Dusza Czara pomenește la un loc temele prezentate la radio și în prelegeri: „Poezia populară românească; Ideia de unitate a nației române; Mihail Eminescu poet român. Sau: Istoria literaturii române; România, țara și poporul; Influențele lui Synkievicz asupra literaturii române și altele". Vezi Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18.

[50] Jesz. Leser, *Wieczór autorski w sali Kopernika U. J.*, în „Nowy Dziennik", nr. 286, 25 octombrie 1929, p. 4: „na którym recytowali swoje wiersze młodzi poeci".

nu știm dacă această lectură sau cea din 10 martie fac parte din prelegerile la care se referă Samsel.

Pentru anul 1930, am identificat o nouă serie de emisiuni radiofonice, pe care Dusza Czara le-a făcut la Radio Cracovia. Au fost dedicate preponderent culturii române, dar și altor subiecte, printre care remarcăm trei referitoare la literatura germană. Este vorba despre următoarele emisiuni: „Wpływ Sienkiewicza w literaturze rumuńskiej" [Impactul lui Sienkiewicz asupra literaturii române] (20 februarie 1930)[51]; „Powstanie styczniowe w poezji rumuńskiej" [Insurecția din ianuarie în poezia română] (13 martie 1930)[52]; „R. M. Rilke" (9 aprilie 1930)[53]; „O ludziach i świętych przydróżnych" [Despre oamenii și sfinții de pe marginea drumului] (27 aprilie 1930, în colaborare cu Stec); „R. M. Rilke" (14 mai 1930)[54]; „Najnowsza liryka niemiecka" [Lirica germană cea mai nouă] (28 mai 1930)[55]; „Rumuńsko-polskie stosunki literackie w XIX w." [Relații literare româno-polone în secolul XIX] (23 iulie 1930)[56]; „Twarze o zmroku" [Fețele la amurg] (17 august 1930, în colaborare cu Stec)[57]; „Krisznamurti i jego poezja" [Krishnamurti și poezia sa] (10 septembrie 1930) și „Prądy współczesnej literatury rumuńskiej" [Curente ale literaturii române contemporane] (12 noiembrie 1930)[58]. În plus, Dusza Czara a ținut cel puțin o prezentare, și anume despre *Historia literatury rumuńskiej* [Istoria literaturii române] în martie 1930, la Biała Krakowska[59].

În anul 1931, Duszei Czara i-a apărut la editura Die Arche din Hirsau (Germania) primul volum de poezie *An jeden Menschen, der mir Bruder ist* [Către fiecare om, care mi-e frate]. În interviul acordat „Neues Wiener Journal", a declarat că l-a cunoscut pe directorul editurii în timpul unei vizite la PEN Club german. În același interviu, Dusza Czara a explicat de asemenea viziunea din spatele versurilor:

> [Dusza Czara] poate să recunoască că salvarea oamenilor constă doar în faptul că se simt frați și că stabilesc o relație spirituală unii cu alții. Și-a dat seama că fără această punte de înțelegere reciprocă totul este pierdut și se referă la compasiunea

[51] *Radjo. Program*, în „Kurjer Warszawski", nr. 49, 19 februarie 1930, p. 8 (20 februarie 1930); vezi și Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18.

[52] *Program stacyj radjofonicznych*, în „Nowy Dziennik", nr. 68, 14 martie 1930, p. 8 (13 martie 1930); vezi și Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[53] *Program stacyj radjofonicznych*, în „Nowy Dziennik", nr. 95, 10 aprilie 1930, p. 5 (9 aprilie 1930).

[54] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[55] *Radjo*, în „Nowy Dziennik", nr. 139, 29 mai 1930, p. 7 (28 mai 1930).

[56] *Radjo*, în „Nowy Dziennik", nr. 193, 24 iulie 1930, p. 6 (23 iulie 1930).

[57] *Radjo. Program*, în „Kurjer Warszawski", nr. 223, 16 august 1930, p. 6 (17 august 1930); *Radjofony*, în „Kurjer Warszawski", nr. 224, 17 august 1930, p. 10 (17 august 1930); Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[58] *Program radjowy*, în „Kurjer Warszawski", nr. 309, 11 noiembrie 1930, p. 8 (12 noiembrie 1930); Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355.

[59] *Biała Krakowska*, în „Kurjer Warszawski", nr. 87, 29 martie 1930, p. 4.

care a împins-o când era copilă să strângă alimente în șorțul ei mic și să le trimită săracilor[60].

Potrivit interviului luat de Șerbănescu, cartea ei de debut „a repurtat un succes mondial frumos; și mai ales în Elveția, Austria, Germania [...]”[61]. Apariția volumului urma a fi anunțată printre altele pe 23 august 1931 în „Neues Wiener Journal”[62] și pe 12 octombrie în ziarul „Nowy Dziennik”[63].

Pe 29 ianuarie 1931, la câteva zile după sărbătoarea unirii principatelor, Dusza Czara a făcut o nouă emisiune radiofonică cu tematică românească, și anume: „Idea jedności narodu rumuńskiego” [Ideea unității poporului român][64]. Pe 26 februarie, a avut o seară de literatură la cazinoul și cercul literar-artistic din Liov. Fiindcă titlul evenimentului era „Modlitwa poety” [Rugăciunea poetului][65], era probabil vorba de o lectură din propria operă.

În martie 1931, cele două mari cotidiane cernăuțene de limbă germană, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung” [Ziarul general din Cernăuți] și „Czernowitzer Morgenblatt”, i-au publicat, fiecare, în zile consecutive, câte o poezie[66]. Probabil serveau drept publicitate pentru lectura publică însoțită de recital, pe care Dusza Czara a ținut-o în aceeași lună, la o dată necunoscută. A citit din cartea ei nou-apărută *An jeden Menschen, der mir Bruder ist* și din ciclul său poetic *Mutter und Heimat*. Recenzia publicată pe 26 martie 1931 în „Czernowitzer Morgenblatt” o prezenta în modul următor:

> Au înviat așadar în sufletul unui tânăr pui de om sentimentele, care erau socotite înecate în trecut și uitare. Adevărat a înviat, deși într-o formă și expresie nouă, căci Dusza Czara este un copil al timpurilor noastre, ea este modernă și, totuși, în lumea sensibilității sale, bătrână, strămoșească. Sau să zic tânără, pe veci tânără[67]?

---

[60] Videns, *Ducza Czara erzählt... Rumänische Lyrikerin, die deutsch dichtet*, în „Neues Wiener Journal”, nr. 14583, 28 iunie 1934, p. 4: „Sie vermag zu erkennen, daß die Rettung der Menschen allein darin besteht, daß die sich als Brüder fühlen und eine geistige Verbindung zueinander gewinnen. Ihr ist klar geworden, daß ohne diese Brücke des gegenseitigen Verstehens alles verloren ist, und sie knüpft an das Mitleid an, das sie schon als Kind in ihre kleine Schürze Lebensmittel sammeln und den Armen zutragen ließ”.

[61] Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18

[62] *Neu erschienene Bücher*, în „Neues Wiener Journal”, nr. 13560, 23 august 1931, p. 24.

[63] *Nadesłane Książki i czasopisma*, în „Nowy Dziennik”, nr. 272, 12 octombrie 1931, p. 10: „Dusza Czara-Rosenkranz: An jeden Menschen, der mir Bruder ist – Poezje z portretem autorki. Nakł. «Die Arche» Hirsau (Württemberg). 1931”.

[64] *Radjo*, în „Nowy Dziennik”, nr. 30, 30 ianuarie 1931, p. 7 (29 ianuarie 1931); *Program radjowy*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 28, 28 ianuarie 1931, p. 8 (29 ianuarie 1931); vezi și Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18.

[65] *Program Kasyna i Koła Lit.-Art.*, în „Gazeta Lwowska”, nr. 44, 24 februarie 1931, p. 5.

[66] Dusza Czara-Rosenkranz, *Der Mensch* [Omul], în „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, nr. 7798, 10 martie 1931, p. 4; Dusza Czara-Rosenkranz, *Wer bist du?* [Cine ești?], în „Czernowitzer Morgenblatt”, nr. 3762, 11 martie 1931, p. 6.

[67] F., *Vortrag Dusza Czara-Rosenkranz*, în „Czernowitzer Morgenblatt”, nr. 3775, 26 martie 1931, p. 7: „Es sind also in der Seele eines jungen Menschenkindes jene Empfindungen wieder lebendig geworden, die man in Vergangenheit und Vergessenheit untergetaucht wähnte. Ja, wieder lebendig geworden, aber neu in der Form und Ausdrucksweise, denn Dusza Czara ist ein

Pe 12 aprilie 1931, „Czernowitzer Morgenblatt" a dedicat o pagină întreagă tinerei poezii poloneze, pe care a prezentat-o în traducerile Duszei Czara. Printre poeți se regăseau aceiași Gałuszka, Patrycja, Polewka, Rusinek și Stec, la care se adăuga Wiesław Górecki. Redacția a susținut că voia să realizeze un schimb de idei în domeniul literar în contextul relațiilor politice prietenoase dintre România și Polonia și nu a pierdut ocazia să o laude pe traducătoare ca fiică talentată a ținutului[68]. În felul acesta, în cadrul specific bucovinean, Dusza Czara a mediat între culturile polonă și română prin intermediul limbii germane. Acest articol a fost receptat la rândul lui în Polonia (probabil prin Dusza Czara însăși)[69].

Pe 25 mai 1931, Dusza Czara a intrat – până la urmă – în atenția autorităților românești. În acea zi, Aron Cotruș, secretar de presă la Legația română din Varșovia, s-a adresat nedumerit directorului presei și informațiilor din cadrul Președinției Consiliului de Miniștri:

> Sunt informat că la Cracovia locuește de o vreme o domnișoară cu numele ROSENKRANZ alias Dușa Ceara, care se prezintă acolo ca propagandistă română. Nu știe românește, dar spune că ar fi trimisă cu diferite misiuni, se înțelege din partea autorităților românești. Vă rog să binevoiți a mă informa dacă la Direcția Presei se cunoaște acest nume și dacă domnișoara Rosenkranz e într-adevăr în serviciul propagandei românești[70].

La direcția presei și informațiilor, nu se știa nimic și s-au cerut informații de la Siguranță, care, de asemenea, nu avea „nici o cunoștință" și cerea la rândul ei informații de la direcție[71]. Așadar, pe 5 iunie 1931, directorul presei și informațiilor l-a însărcinat pe Cotruș să-i comunice „știrile ce le-[ar] putea dobândi despre activitatea D-rei Rosenkranz"[72] și, pe 2 iulie 1931, i-a cerut să transmită și datele personale, care îi fuseseră solicitate de Siguranță[73].

Între timp, reîntoarsă în Polonia, Dusza Czara a făcut pe 8 mai 1931 o nouă emisiune cu subiect românesc la Radio Cracovia: „Michał Eminescu – poeta rumuński" [Mihai Eminescu – poet român].

Viața anevoioasă pe care Dusza Czara o ducea în acele vremuri în Galiția reiese din informațiile furnizate în acel an de Ministerul Afacerilor Străine polon:

Kind unserer Tage, sie ist modern und doch in der Empfindungswelt alt, uralt. Oder soll ich sagen jung, ewig jung?"

[68] *Jungpolnische Dichtung, Eine Auslese aus jungpolnischen Dichtungen. Übertragen aus dem Polnischen ins Deutsche von Dusza Czara-Rosenkranz*, în „Czernowitzer Morgenblatt", 12 aprilie 1931.

[69] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 28: articol intitulat *Poezja polska w Rumunji*, greșit atribuit ziarului „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 358, 29 decembrie 1931.

[70] *Ibidem*, f. 1: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 25 mai 1931.

[71] *Ibidem*, f. 1: note manuscrise.

[72] *Ibidem*, f. 2: directorul presei și informațiilor către Aron Cotruș, 5 iunie 1931.

[73] *Ibidem*, f. 4: directorul general al poliției către directorul presei și informațiilor, 27 iunie 1931; f. 5: directorul presei și informațiilor către Aron Cotruș, 2 iulie 1931.

> Józefina Rosenkranz locuieşte în Cracovia de 9 ani, ultima dată la nr. 18, strada Jabłonowskich, ca subchiriaşă. Dă cursuri de germană şi, în calitatea sa de scriitoare, ţine prelegeri, ceea ce îi aduce venituri suficiente pentru a acoperi cheltuielile ei de întreţinere. Mai dă cursuri şi la Mănăstirea Ursulinelor, unde câştigă restul pentru întreţinere. [...] Purtarea ei în timpul sejurului în Cracovia a fost ireproşabilă[74].

Potrivit unei scrisori a direcţiei presei şi informaţiilor, în vara lui 1931, Dusza Czara a fost iarăşi în România, anume la Vălenii-de-Munte[75]. După cum va declara în 1940, a fost invitată în România de către Nicolae Iorga (din aprilie 1931 prim-ministru al României), „care auzind propaganda [sa], a binevoit să [o] cheme în ţară să [o] cunoască şi să-[i] dea posibilitatea de a reînvăţa limba românească, atât de dragă [ei]”[76]. Acest lucru este parţial confirmat de scrisoarea direcţiei presei şi informaţiilor:

> [Dusza Czara] a fost primită şi în Bucureşti de Dl Prim Ministru N. Iorga. Domnia Sa, apreciind bunele intenţii ale numitei scriitoare şi dorind a satisface cererile ei străduitoare de a putea învăţa limba noastră şi de a cunoaşte viaţa culturală a Capitalei, a dispus găzduirea ei gratuită într-un cămin studenţesc din Bucureşti şi i-a acordat un mic ajutor bănesc. De asemeni, Dl Prim Ministru a aprobat să i se pună la dispoziţie un bilet gratuit de călătorie până la frontiera Poloniei[77].

După cum vedem, Cotruş pretinde că Dusza Czara „nu ştie româneşte”, direcţia presei şi informaţiilor afirmă că va învăţa limba, iar ea însăşi declară că a reînvăţat-o. De vreme ce Moses Rosenkranz nu scrie că părinţii lor vorbeau română, se pune întrebarea dacă, la momentul respectiv, în 1931, Dusza Czara o ştia măcar la un nivel elementar, aşa cum sugerează articolele şi emisiunile ei radiofonice, sau dacă atunci a început de la zero.

În aşteptarea, probabil, a începerii noului an universitar, Dusza Czara şi-a continuat activitatea în Polonia pentru încă câteva luni. A vorbit iarăşi la Radio Cracovia, de data asta despre „Przegląd współczesnej literatury rumuńskiej” [Privire asupra literaturii române contemporane] (18 august şi 1 septembrie 1931)[78], şi a ţinut o prelegere în Cracovia despre *Przeznaczenie w życiu wielkich*

---

[74] *Ibidem*, f. 10: Ministerul Afacerilor Străine polon, notă verbală, octombrie 1931: „Józefina Rosenkranz habite à Cracovie depuis 9 ans, dernièrement au No. 18 rue Jabłonowskich comme sous-locataire. Elle donne des leçons d'allemand et fait, en sa qualité de femme de lettres, des conférences, ce qui lui rapporte des moyens suffisants pour subvenir aux frais de son entretien. Elle donne en outre des leçons au Convent [sic] des Ursulines, où elle reçoit son entretien complet. […] Sa conduite pendant son séjour à Cracovie a été irréprochable”.

[75] *Ibidem*, f. 13-14: directorul presei şi informaţiilor către Aron Cotruş, 21 decembrie 1931.

[76] Mircea Şerbănescu, *op. cit.*, p. 18.

[77] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naţionale, vol. II (2905), dosar 758, f. 13-14: directorul presei şi informaţiilor către Aron Cotruş, 21 decembrie 1931.

[78] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 355; *Program radjowy*, în „Kurjer Warszawski”, nr. 237, 31 august 1931, p. 6 (1 septembrie 1931).

kobiet [Destinul în viața marilor femei], dedicată lui Marie Skłodowska Curie, Isadora Duncan și Cosima Wagner (9 septembrie 1931)[79].

În toamna lui 1931, se pare că Dusza Czara a dat curs invitației lui Iorga. Într-adevăr, potrivit informațiilor Ministerului de Afaceri Străine polon, s-a dus în București cu o bursă pentru a-și termina studiile universitare[80]. În capitala României, s-a adresat, probabil verbal, direcției presei și informațiilor, cerându-i diferite intervenții. Direcția a recomandat-o, la 12 octombrie 1931, directorului teatrului Regina Maria, ca să o lase să asiste gratuit la o reprezentație teatrală[81], precum și, a doua zi, directorului Societății de Radiodifuziune, ca „să țină o conferință la Radio, în limba germană, despre legăturile de prietenie româno-polone – o scurtă introducere –, continuând imediat cu un studiu asupra poeziei lirice polone, citind și câteva poezii în limba polonă"[82]. Poate întrucât Cotruș încă nu răspunsese sau poate pentru că s-a recomandat ea însăși așa, direcția a prezentat-o pe Dusza Czara drept „distinsă publicistă polonă"[83]. Abia pe 29 octombrie 1931, Aron Cotruș a comunicat nota verbală cu informațiile furnizate de Ministerului Afacerilor Străine polon, pe care le-am menționat deja și din care reieșea printre altele că Dusza Czara deținea un pașaport românesc[84].

Odată ce direcția presei și informațiilor a luat la cunoștință activitatea de propagandă a Duszei Czara, a început să adune articole apărute în presa polonă sub semnătura ei sau despre ea. Un prim articol i-a fost comunicat direcției pe 16 decembrie 1931 de către Aron Cotruș, cu o traducere românească. Publicat în ediția „Ilustrowany Kuryer Codzienny" din 14 decembrie 1931 și intitulat *Polonica literackie w Rumunji* [Literatura poloneză în România], vorbea despre activitatea (reală sau închipuită[85]) a Duszei Czara în timpul sejurului din București, precum și despre proiectele ei:

> Cunoscuta poetă română d. Dusza Czara, care a locuit la Cracovia câțiva ani, a făcut de curând o călătorie în România, ocupându-se în mod deosebit cu propaganda în interesul răspândirei literaturei polone. D-ra Dusza Czara a publicat în marele ziar „Adevărul" un articol despre evoluția literaturei polone, iar la Universitatea din București a ținut două conferințe despre Polonia, ilustrate cu traduceri în

[79] *Odczyt pt. „Przeznaczenie w życiu wielkich kobiet"...*, în „Nowy Dziennik", nr. 243, 9 septembrie 1931, p. 10; *idem*, în „Nowy Dziennik", nr. 246, 12 septembrie 1931, p. 19.

[80] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 10: Ministerul Afacerilor Străine polon, notă verbală, octombrie 1931.

[81] *Ibidem*, f. 7: directorul presei și informațiilor către directorul teatrului Regina Maria, 12 octombrie 1931.

[82] *Ibidem*, f. 8: directorul presei și informațiilor către directorul Societății de Radiodifuziune, 13 octombrie 1931.

[83] Vezi cele două note de mai sus.

[84] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 9: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 29 octombrie 1931.

[85] Vezi *ibidem*, f. 13-14: directorul presei și informațiilor către Aron Cotruș, 21 decembrie 1931.

> românește din poezia polonă. La „Societatea Polonă" din București a ținut în limba polonă o conferință, ilustrată cu traduceri din Kasprowicz și Tetmajer. Împreună cu cunoscutul propagandist polon în România dr. Żalplachta, d-ra Dusza Czara pregătește primul volum al unei antologii polone în românește. Grație d-rei Dusza Czara, Teatrul Național din București s-a interesat de piesa „Wesele" („Nunta") de Wyspiański, piesă care va fi probabil jucată pe scena susnumitului teatru. Deasemenea Opera din București va reprezenta „Halka" lui Moniuszko. În înțelegere cu Ministerul Afacerilor Străine din București se va inaugura schimbul cultural polono-român, care va cuprinde în primul rând o expoziție a pictorilor cracovieni la București și una a pictorilor români la Cracovia[86].

După cum arată acest articol, apărut scurtat pe 16 decembrie și în „L'Écho de Varsovie"[87], chiar dacă Dusza Czara plecase la studii în România, se întorsese la momentul respectiv în Polonia. În iarna lui 1931-1932, a stat în Cracovia pe strada Bracka 10/I, la o altă româncă, Clara Focșăneanu. A și călătorit și a ținut prelegeri. După spusele sale, în luna decembrie, a avut o conferință în Kielce despre București (10 decembrie 1931), una în Bielsko despre poezia populară română (16 decembrie 1931) și una în Radom despre Mihai Eminescu (20 decembrie 1931)[88]. Pe 28 decembrie 1931, a făcut, probabil pentru prima dată, o emisiune la Radio Liov, anume „O rumuńskiej poezji ludowej" [Despre poezia populară română][89]. Pe 9 ianuarie 1932, s-a adresat direcției presei și informațiilor, cerând partiturile unor cântece populare românești, mai ales a unei „Doine", pentru o prezentare pe 22 ianuarie în „Casa Artelor" (Kunsthaus) din Cracovia[90]. Pe 10 ianuarie, „Ilustrowany Kuryer Codzienny" i-a publicat un articol intitulat *Rumunja wzorzysta* [România multicoloră], care aborda numeroase teme, în primul rând legăturile (lingvistice, culturale, comerciale, turistice) dintre România și Polonia, precum și viața (culturală, studențească, socială, culinară) din România. Dusza Czara declara că România „aparține lingvistic și, desigur, cultural, atât Romei, cât și Varșoviei"[91], dar scotea în evidență că Polonia „îi este aproape străină" (*mu omal ze obca*) și deplora formalitățile de trecere a granației. Repeta parțial ceea ce se scrisese deja în articolul apărut pe 14 decembrie 1931 în același „Ilustrowany Kuryer Codzienny". Cu privire la antologia

[86] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 11: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 16 decembrie 1931; vezi și *Polonica literackie w Rumunji*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 345, 14 decembrie 1931, p. 10.

[87] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 15-16: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 18 decembrie 1931.

[88] *Ibidem*, f. 30-31: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 9 ianuarie 1932.

[89] *Co usłyszymy przez radjo?*, în „Gazeta Lwowska", nr. 298, 25 decembrie 1931, p. 10; *Kurjer radjowy*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 358, 29 decembrie 1931, p. 17; vezi și Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18.

[90] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 30-31: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 9 ianuarie 1932.

[91] Dusza Czara, *Rumunja wzorzysta*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 10, 10 ianuarie 1932, p. 2-3: „Kraj ten należy więc językowo, a oczywiście i kulturalnie zarówno do Rzymu, jak i do Warszawy".

poloneză în limba română, afirma că a discutat despre elaborarea ei cu Nicolae Iorga, pe care, de altfel, îl ridica în slăvi. Articolul era ilustrat cu două poze: una a unei țărănci cu un copil în brațe și alta a unui țăran, toți trei îmbrăcați în port popular[92]. Așa cum Dusza Czara anunțase direcția presei și informațiilor, pe 19 ianuarie a vorbit la Radio Cracovia despre „Rumuńska pieśń ludowa" [Cântecul popular românesc][93] și, pe 22 ianuarie, a ținut o prelegere cu titlul *Pieśń i Poezja ludu rumuńskiego* [Cântecul și poezia poporului român] cu acompaniament muzical la Uniunea Artiștilor Plastici din Cracovia[94]. Pe 27 ianuarie 1932 a urmat o conferință despre *Bukareszt i jego piękno* [București și frumusețea sa] la Pałac Spiski din același oraș[95]. În sfârșit, pe 31 ianuarie 1932 a apărut în „Kuryer Kobiecy" [Curierul feminin], un supliment al „Ilustrowany Kuryer Codzienny", articolul Duszei Czara *Stanowisko społeczne i praca kobiety rumuńskiej* [Poziția socială și munca femeii românce][96]. În scrisoarea către direcția presei și informațiilor, a înștiințat-o pe aceasta că se va întoarce în București pe 25-26 ianuarie[97]. Cel târziu pe 18 februarie 1932, s-a aflat iarăși în capitala României, pe strada Poet Mumuleanu nr. 52, când i-a scris directorului presei și informațiilor cu privire la o expoziție cu pictori, sculptori etc. români, pe care directorul Pałac Sztuki [Palatul Artelor] din Cracovia ar fi dorit să o organizeze pe 15 august 1932 în instituția pe care o conducea, precum și în legătură cu o invitație pe care directorul Operei și Teatrului Orășenesc din Cracovia ar avea intenția s-o adreseze Operei din București pentru vara 1932[98].

Un ultim moment important al anilor cracovieni ai Duszei Czara este cel al înființării a „Polsko-Rumuńskie Towarzystwo w Krakowie" [Societatea Polono-Română din Cracovia]. Există o anumită confuzie cu privire la data înființării ei și la contribuția Duszei Czara la aceasta. Potrivit lui Samsel, Dusza Czara s-a alăturat Ligii Polono-Române în 1930[99], iar aceasta a afirmat în scrisoarea trimisă pe 18 februarie 1932 directorului presei și informațiilor că este membră a Ligii Româno-Polone, al cărei director este un decan de la universitatea din

[92] *Ibidem*.

[93] *Kurjer radjowy*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 20, 20 ianuarie 1932, p. 16 (19 ianuarie 1932). Nu am găsit alte informații despre o a doua emisiune anunțată direcției, emisiune care trebuia să fie ținută la Radio Varșovia și să trateze teatrul românesc. În orice caz, Dusza Czara a pregătit tema, de vreme ce teatrul românesc va fi subiectul unui foileton publicat pe 21 februarie 1932 în ziarul „Czas": Dusza Czara, *Teatr rumuński*, în „Czas", nr. 42, 21 februarie 1932, p. 4.

[94] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 24: afiș; *Pieśń i Poezja ludu rumuńskiego*, în „Nowy Dziennik", nr. 23, 23 ianuarie 1932, p. 4.

[95] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale vol. II (2905), dosar 758, f. 21 și 23: afișe; *Propaganda kulturalna Rumunji w Polsce*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 30, 30 ianuarie 1932, p. 9-10.

[96] Dusza Czara, *Stanowisko społeczne i praca kobiety rumuńskiej*, în „Kuryer Kobiecy", nr. 5, 31 ianuarie 1932.

[97] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale vol. II (2905), dosar 758, f. 30-31: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 9 ianuarie 1932.

[98] *Ibidem*, f. 18-19: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 18 februarie 1932.

[99] Agata Samsel, *op. cit.*, p. 352.

Liov[100]. Ultima afirmație sugerează că nu este așadar vorba despre Societatea din Cracovia, ci despre Liga din Liov. Abia pe 14 mai 1932, George Traian Gallin, consulul general român din Liov a raportat următoarele:

> [...] în ziua de 12 Mai s-a format la Cracovia un comitet de organizare pentru înființarea unei societăți polono-române în acel oraș. Ca președinte al comitetului de organizare a fost ales Dl Dr. Smolenski, profesor universitar. Adunarea generală constitutivă va avea loc în ziua de 5 Iunie a.c.[101].

Cu o a doua scrisoare, datată 19 mai 1932, consulul general a înaintat o traducere a unui articol apărut pe 15 mai 1932 în „Ilustrowany Kuryer Codzienny"[102], care releva în primul rând că „la adunare au luat parte două române de origine, D-ra Dusza Czara, cunoscută poetă și literată, și D-na Clara Focșăneanu, literată și ziaristă, cât și diferite personalități din societatea din Cracovia" (printre care și Stec). Mai departe, textul scotea în evidență că „inițiativa înființării societății polono-române din Cracovia se datorește în cea mai mare parte poetei și literatei române Dusza Czara, care lucrează în mod neobosit și cu succes pentru apropierea culturală a amânduror națiuni". Din articol mai aflăm că Jerzy Smoleński (directorul institutului de geografie) a fost ales președinte al comitetului de organizare a societății, iar Clara Focșăneanu – secretară, și că înființarea societății se făcea cu scopul de a putea primi „în mod demn" pe un grup de parlamentari români care urmau să viziteze Polonia în a doua jumătate a lunii iunie[103]. Pe 19 mai 1932, a fost rândul lui Cotruș să anunțe din Varșovia că în Cracovia s-a format comitetul respectiv. Atașatul de presă a socotit „necesară prezența [sa] la ședința de constituire" din 5 iunie 1932 și a subliniat că „ar fi de altfel prima călătorie la Cracovia făcută în interes de serviciu de vreun ataşat de presă care a funcționat pe lângă Legațiunea României la Varșovia"[104].

Trebuie notat că Aron Cotruș era puțin încântat de propaganda desfășurată de Dusza Czara. Din scrisorile lui de la 16 decembrie 1931 până la 28 mai 1932 reies mai multe motive de ostilitate. Primul era că nu voia să indispună pe un anume profesor Stanisław Łukasik din Cracovia, despre care afirma că „lucrează în direcția apropierii culturale polono-române de câțiva ani de zile"[105] și că „ne-a informat la timpul său că ea [Dusza Czara] desfășoară acolo o activitate

[100] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 18-19: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 18 februarie 1932.

[101] *Ibidem*, vol. III (2906), dosar 339, f. 1: copie după raportul consulatului general din Liov, datat 14 mai 1932.

[102] *Zawiązanie Towarzystwa polsko-rumuńskiego w Krakowie*, în „Ilustrowany Kuryer Codzienny", nr. 133, 15 mai 1932, p. 16.

[103] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. III (2906), dosar 339, f. 3: traducerea articolului „Zawiązanie Towarzystwa polsko-rumuńskiego w Krakowie".

[104] *Ibidem*, f. 4: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 19 mai 1932.

[105] *Ibidem*, vol. II (2905), dosar 758, f. 11: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 16 decembrie 1931.

oarecum suspectă”[106] (aici era probabil vorba despre o ambiție personală, fiindcă, mai târziu, Cotruș urma să afirme că Łukasik părea a fi „indispus de reclama exagerată ce și-o face D-ra Rosenkranz-Dusza Czara”[107]). Apoi, lui Cotruș nu-i plăcea că Dusza Czara își făcea reclamă în presa poloneză[108] (aici era probabil tot vorba despre o ambiție personală[109]), și, mai important, că, potrivit unui editor din Poznań, Dusza Czara pretinsese a fi „trimisă în Polonia de către Guvernul român cu misiunea de a organiza aici propaganda românească”[110]. Cotruș a recunoscut, însă, pe 28 mai 1932, că „Dusza Czara va putea fi utilă propagandei românești în Polonia dacă, bine înțeles, va renunța să-și mai facă pe viitor o autoreclamă atât de sgomotoasă”[111].

Direcția presei și informațiilor nu vedea lucrurile la fel de grav precum Cotruș. Cu privire la articolul apărut pe 14 decembrie 1931 în „Ilustrowany Kuryer Codzienny”, în care se vorbea despre activitatea pe care Dusza Czara ar fi desfășurat-o la București, i-a scris pe 21 decembrie 1931 următoarele:

> Acțiunea întreprinsă de D-sa și declarațiile făcute ziarului „Ilustrowany Kurjer Codzienny” nu angajează întru nimic răspunderea noastră. [...] noi nu am considerat-o decât ca pe tânăra scriitoare nevoiașă care merită un sprijin. Nu vedem deci niciun motiv pentru o neliniștire a Domniei Voastre și, cu atât mai puțin, o încălcare a activității D-lui Prof. Dr. Lukasik, pe care o apreciem atât de mult și care are cu totul altă însemnătate decât aceia a D-rei Rosenkranz. În cazul că numita scriitoare se va întoarce în București nu vom omite să-i punem în vedere să se abțină de la declarații cari ar putea da impresia că este investită cu o misiune oficială[112].

Din același extras transpare puțina importanță pe care direcția presei și informațiilor o dădea Duszei Czara. Pentru autoritățile bucureștene, Dusza Czara era într-o asemenea măsură o cantitate neglijabilă, încât s-au gândit chiar s-o marginalizeze la constituirea Societății. Astfel, pe 24 mai 1932, direcția presei și informațiilor i-a dat acordul lui Cotruș să se deplaseze în Cracovia cu această ocazie, motivând:

> Socotim această prezență cu atât mai necesară, cu cât, după informațiile noastre, D-na Dusza Czara Rosenkranz, care, cu toate bunele ei intențiuni, nu este nici

[106] *Ibidem*, f. 15-16: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 18 decembrie 1931.

[107] *Ibidem*, vol. III (2906), dosar 339, f. 6: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 28 mai 1932.

[108] *Ibidem*, vol. II (2905), dosar 758, f. 15-16: Aron Cotruș către directorul presei și informațiilor, 18 decembrie 1931.

[109] Vezi remarca direcției presei și informațiilor că „d. Cotruș e cel din urmă care se poate plânge de buletinele noastre, deoarece aceste buletine fac o parte nespus de largă extraselor de presă trimese de către d. atașat de presă la Varșovia, chiar atunci când ele se ocupă, cu caracter oarecum de reclamă personală, de opera poetică a dlui Cotruș”. Vezi *ibidem*, vol. II (2905), dosar 758, f. 15: referat manuscris.

[110] *Ibidem*, vol. III (2906), dosar 339, f. 6: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 28 mai 1932.

[111] *Ibidem*, f. 6: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 28 mai 1932.

[112] *Ibidem*, vol. II (2905), dosar 758, f. 13-14: direcția presei și informațiilor către Aron Cotruș, 21 decembrie 1931.

> destul de competentă, nici destul de calificată, încearcă să-și asume un rol precumpănitor la organizarea acestei Societăți. Este de dorit ca în comitetul acestei asociații să intre personalități cu vază cât mai mare, spre a da prestigiul cuvenit și garanțiile de succes societății[113].

Se pare că Aron Cotruș a reușit, așa cum își propusese[114], să-l înduplece până la urmă pe Łukasik, întrucât, pe 11 iunie 1932, a raportat că, în aceeași zi, „la ora 7 seara, va avea loc la Cracovia, în sala Institutului Geografic al Universității Jagiellone, prima adunare de organizare a Societății Polono-Române" și că „ședința va fi precedată de o conferință a D-lui Prof. Dr. Stanislaw Lukasik". Cotruș n-a putut, însă, să participe la adunare, trebuind să plece[115].

Dusza Czara, care se afla, se pare, din aprilie 1932 iarăși în Polonia[116], va descrie ea însăși, în 1940, ședința în următorul mod romanțat și favorabil ei, greșind totodată cronologia:

> Chemată fiind de Domnul Iorga în țară, n-am vrut să părăsesc Krakovia, până ce nu voi înființa liga, pe care o visam de mult. Iată de ce, într-o bună zi am adunat într-o sală personalitățile de vază ale Krakoviei. Și-mi amintesc cu emoție, cum Rectorul Universității: Smolenski [...] s-a sculat impunător de pe scaunu-i și mi-a oferit președinția ligii[117].

Concluzii

Sursele nou-descoperite despre viața Duszei Czara ne arată o femeie foarte energică și prolifică, cu competențe lingvistice remarcabile, o cunoaștere vastă a literaturilor polone și române, o stăpânire a instrumentului modern de propagandă ce era radioul și o mare mobilitate geografică, dar și cu o anumită inclinație spre romanțare și exagerare.

Memoriile lui Moses Rosenkranz arată că ea a crescut într-un mediu în același timp poliglot și multicultural și putem admite că acesta i-a oferit un punct de pornire pentru a învăța și polona, și româna și pentru a pătrunde culturile legate de aceste limbi. Tot memoriile lui Moses Rosenkranz sugerează că alegerea Duszei Czara de a aprofunda cultura polonă era rezultatul relațiilor anterioare cu Kronlandul Galiția, integrat în urma războiului mondial în statul-națiune polon, pe când contextul ne lasă să presupunem că ataşamentul față de

---

[113] *Ibidem*, vol. III (2906), dosar 339, f. 5: direcția presei și informațiilor către Aron Cotruș, 24 mai 1932.

[114] *Ibidem*, f. 6: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 28 mai 1932.

[115] *Ibidem*, f. 7: Aron Cotruș către subsecretarul de stat al presei și informațiilor, 11 iunie 1932.

[116] Pe 21 aprilie 1932, a ținut o prezentare despre *Kraj i ludzie w Rumunji* [Țară și popor în România] la muzeul industrial din Cracovia. Pe 9 mai, a făcut o emisiune cu aceeași temă la Radio Cracovia: *Odczyt Duszy Czary*, în „Nowy Dziennik", nr. 108, 20 aprilie 1932, p. 10; *Radjo*, în „Nowy Dziennik", nr. 126, 10 mai 1932, p. 6 (9 mai 1932); *Radjofony*, în „Kurjer Warszawski", nr. 127, 8 mai 1932, p. 10 (9 mai 1932).

[117] Mircea Șerbănescu, *op. cit.*, p. 18. În realitate, Smoleński a rămas în continuare președintele Polsko-Rumuńskie Towarzystwo w Krakowie. Vezi ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 95: afiș, 1934.

cultura română era rezultatul încorporării Kronlandului Bucovina în statul-națiune român. În același timp, Dusza Czara a rămas legată de cultura germană (în sens larg) caracteristică monarhiei austro-ungare și a păstrat germana drept limba de expresie literară, scriindu-și propriile poezii în această limbă, precum și scrisorile către autoritățile românești[118]. Astfel, în urma dezmembrării monarhiei austro-ungare, Dusza Czara, chiar dacă în anii cracovieni, în ciuda pașaportului românesc, era legată în primul rând de Polonia, trăia de fapt simultan în cele trei culturi germană, polonă și română. Continua, așadar, să aibă o personalitate de „homo bucovinensis" în același timp în care promova state-națiune, condiție ambiguă care era și înlesnită de prietenia și conectarea teritorială dintre România și Polonia.

Dusza Czara nu doar a interiorizat aceste culturi și limbi, ci a încercat să le comunice și altora, prin activitatea ei de poetă, ziaristă, traducătoare și propagandistă. A întreprins această misiune spontan, cu puținele ei resurse, devenind un spin în ochii profesioniștilor români și poloni. În timpul anilor ei cracovieni, direcția presei și informațiilor a întârziat să o descopere și i-a subestimat apoi capacitățile în pofida numeroaselor ei articole și emisiuni, ceea ce a fost o pierdere pentru statul român. Meritul recunoașterii potențialului ei îi revine în primul rând lui Nicolae Iorga, care a ajutat-o să vină în București, unde, până la urmă, și direcția presei și informațiilor îi va acorda o mai mare importanță.

Dusza Czara-Rosenkranz:
Poet, Journalist, Translator, Cultural Mediator.
The Krakow Years (1922-1932)
(Abstract)

Keywords: German literature, Polish literature, Romanian literature, German-speaking Jewish literature, Bukovina.

Dusza Czara-Rosenkranz, who was born in Boianceni, Bukovina, in 1898, is mainly known as a German-language poet. Based on new sources, including the memoirs of her brother, Moses Rosenkranz, and documents from the Romanian and Austrian State Archives, this article adds new data to her biography, highlighting her activity as a translator, journalist, and promoter of German, Romanian and Polish culture during the years she lived in Krakow (1922-1932). Dusza Czara-Rosenkranz, née Józefina Rosenkranz, grew up in the multicultural environment of Austrian Bukovina and came into contact with numerous languages. By her own account, she studied history, as well as German and Slavic languages and literatures, in Krakow. Beginning with 1928, she mainly spoke on Romanian topics at different Polish radio stations. In parallel, she gave lectures in various Polish towns and wrote articles in the Polish press, covering the same subjects. Thus, on her own initiative, she engaged in cultural propaganda for Romania. During her years in Krakow, she published her own German-language poems in several newspapers in Poland and Romania, as well as a volume in Germany. She also translated poetry from Polish into German and Romanian. Several of her translations appeared in Romania, contributing to spreading knowledge about recent Polish literature in that country.

[118] ANIC, fond Ministerul Propagandei Naționale, vol. II (2905), dosar 758, f. 30-31: Dusza Czara către direcția presei și informațiilor, 9 ianuarie 1932.

„Valahii ne-au înșelat". Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1874-1902) (II)*

Mihai CHIPER**

În intervalul 1866-1874, promisiunea compensațiilor acordate Iașului de Constituantă traversase etape succesive de amânări. A fost perioada configurării unui discurs regionalist printre politicienii moldoveni și evidențierea problemelor de funcționare a unirii și a carențelor induse de centralism. Odată cu constituirea unui discurs despre „Moldova sacrificată" pe altarul unirii și apoi uitată, în rândul foștilor unioniști și separatiști se produceau o serie de mutații și regrupări politice elocvente. Mulți dintre ei se regăseau aproape natural într-o formă de contestare a centrului, vizibilă în acțiunile și voturile parlamentare în aspectele ce țineau de interesele moldovenești.

Legea promulgată la 31 decembrie 1874[1], asupra întrebuințării celor 10 milioane de lei votate de Constituantă pentru orașul Iași în ședința din 29 iunie 1866, prevedea în mod expres alocarea sumei de bani. Era un fond inalienabil, pentru lucrări de salubritate publică (canalizarea apelor Bahluiului și Calcainei) și alte îmbunătățiri edilitare, precum un institut comercial și un muzeu industrial, cât și pentru construirea unei cazărmi în Copou. Nu fondul în sine putea fi folosit, ci dobânda, ceea ce reducea foarte mult suma efectivă aflată la dispoziția Primăriei Iași. Oricum, legea rămânea inaplicabilă, întrucât guvernul Lascăr Catargiu nu a mai fixat procedurile financiare de constituire a fondului, ceea ce nu a împiedicat autoritățile ieșene să considere statul dator orașului potrivit legii din 1866. Astfel, într-o dare de seamă pe anul 1877, mai exact „Răfuirea datoriilor statului către comună", primarul Scarlat Pastia includea suma de 3 milioane de lei – „cuveniți comunei pe anii 1870, 1871, 1872 [corect ar fi 1875, 1876, 1877 – n.n., M.C.] după votul Constituantei din 1866, reînnoit prin mai multe voturi posterioare ale camerelor legiuitoare de a se înscrie în bugetul statului"[2].

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în ArchM, vol. X, 2018, p. 111-174.

** Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași; e-mail: mihaichiper75@yahoo.com.

[1] MOf, nr. 18, 24 ianuarie/5 februarie 1875, p. 353.

[2] Scarlat Pastia, *Dare de samă despre administrațiunea comunală a Muncip. Iașii pe timpul de la 1 sept. 1876 până la 1 sept. 1877*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1877, p. 66.

Era o formă de a menține în atenție compensațiile și de a pune presiune pe guvernul de la București. În acest scop, la scurt timp după votul legii în Senat (26 ianuarie 1874), în 19 februarie 1874 Consiliul comunal dezbătea noua formulă a compensațiilor, autorizându-l pe primarul Nicolae Gane să obțină o învoială cu Guvernul. Dorința autorităților ieșene era ca statul să plătească cele 10 milioane de lei în termen de cinci-șase ani, perioadă în care să i se achite orașului Iași și o dobândă anuală de 7%, medie a pieței financiare[3].

Demersurile lui Gane se blocau la Guvern. Problema rămăsese resursa financiară pentru constituirea fondului de despăgubire. În lipsa finanțelor, în cadrul Consiliului comunal era tot mai discutată o soluție de rezervă avansată de M. Kogălniceanu în Adunarea Deputaților la sfârșitul anului 1873[4]: în contul achitării celor 10 milioane, Iașul ar fi putut să primească o parte în moșii din jurul orașului, iar suma rămasă neacoperită să se plătească de Guvern, în termen[5]. Și această soluție a rămas însă, la rândul ei, blocată câțiva ani.

O lege considerată „tragere pe sfoară”

După obținerea Independenței, Guvernul Ion C. Brătianu a forțat o lege care completa formula compensațiilor din 1874, schimbându-i însă cu totul sensul și conținutul. Prilejul l-a constituit adresa Consiliului comunal către aleșii ieșeni, în preajma votării bugetului din 1880, pentru a face „demersuri personale și insistente”, prin depunerea de amendamente în Cameră, în scopul acordării celor 10 milioane[6]. Alte promisiuni corelate cu aplicarea legii compensațiilor au fost auzite în Cameră odată cu incendiul devastator al Palatului Administrativ – acolo funcționau sediile Prefecturii, Comitetului Permanent, Prefecturii Poliției, Tribunalului, Curții de Apel, Arhivelor Statului, casieriei, poștei, telegrafului – din noaptea dintre 13/14 ianuarie 1880[7].

---

[3] *Ibidem*, p. 70.

[4] Vezi Mihai Chiper, *„Valahii ne-au înșelat”. Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1866-1874) (I)*, în ArchM, vol. X, 2018, p. 171.

[5] Scarlat Pastia, *op. cit.*, p. 70.

[6] „Gazeta de Iassi”, Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 14.

[7] Vezi interpelarea lui T. Ciupercescu în ședința din 17 martie 1880, în MOf, nr. 64, 18/30 martie 1880, p. 1851-1853. O speță separată – a reparării Palatului Administrativ din Iași – a fost uneori inclusă impropriu în categoria compensațiilor. O face însuși Carol I, care menționa, în mesajul domnesc transmis Corpurilor legiuitoare la 12 aprilie 1880, cu ocazia închiderii sesiunilor: „Ați împlinit promisiunea dată de Constituantă vechei capitale a Moldovei, ca desdăunare a sacrificiilor ce acest nobil oraș a făcut causei Unirei, și prin două legi speciale ați dat guvernului Meu putința de a rădica din ruinele marile sale edificiuri: catedrala metropolitană și vechiul Palat domnesc” (MOf, nr. 87, 13/25 aprilie 1880, p. 2693). La ce făcea referire Carol când menționa „desdăunarea”? La legea adoptată în 31 martie la Senat (MOf, 5/17 aprilie 1880, nr. 80, p. 2463-2464) și 2 aprilie la Cameră (MOf, 3/15 aprilie 1880, nr. 78, p. 2403): „Art. I. Se autorisă guvernul ca sumele provenind din vânzarea bunurilor ce, conform legei din 23 februarie 1873 [vânzarea bunurilor statului – n.n., M.C.], se va face în cursul anilor 1880 și 1881, să se verse la casa de depuneri, consemnațiuni și economie, și vor servi ca fond de reconstruire a Palatului administrativ de la Iași. Art. II. Aceste sume se vor înscrie la veniturile bugetului fiecărui an indicat la art. I; iar

Contextul derulării discuțiilor dintre reprezentanții autorității locale și Guvern a fost încurcat și, mai ales, plănuit de la București într-o logică a faptului împlinit. Fostul primar Nicolae Gane, în postura de consilier local și de deputat de această dată, a fost abordat de ministrul de Finanțe, Ioan Câmpineanu, comunicându-i-se intențiile Guvernului de a se achita compensațiile votate de Constituantă[8]. Cu acel prilej informal, Nicolae Gane era îndemnat să obțină din partea Consiliului un mandat ca să trateze cu ministrul de Finanțe. Gane, nedorind să ia asupra sa o răspundere delicată, îl coopta și pe Vasile Conta, deputat de colegiul al III-lea de Iași, pentru că îl considera amic personal al prim-ministrului I. C. Brătianu și spera să obțină „concesii”. Cei doi, pe baza unei delegații trimise telegrafic de Consiliul comunal, intrau în discuții informale cu reprezentanții guvernului. Într-o primă discuție, desfășurată la Domeniile Statului, Iașului i s-au oferit șapte moșii (Aroneanu, Copou sau Rediu, Moara Dancu, Șapte Oameni, Cârlig, Înconjurătoarea mănăstirii Cetățuia și Tomești), cu o suprafață în scripte de 6.553 fălci (dar neverificată) și un venit anual de 59.910 lei, plus toate acareturile și locurile virane din Iași, estimate la un venit anual de 41.259 lei[9]. Propunerile au fost refuzate de Consiliul comunal din considerentul că nu acopereau suma celor 10 milioane. Consiliul mai pretindea suplimentar moșia Rediu lui Tătar, pe care administrația Domeniilor Statului o credea vândută, și Hlincea, amplasată în mijlocul celorlalte moșii, plus embaticurile de pe la diferite persoane din Iași. Cu noile cereri, la o a doua ședință, cu aproape întreg guvernul de față (participau I. C. Brătianu, ministrul de Justiție – Anastase Stolojan, cel de Interne – Mihail Kogălniceanu, ministrul de Finanțe – Ioan Câmpineanu, Ștefan Nei – reprezentant al Administrației Domeniilor Statului), Gane și Conta obțineau ceea ce ceruseră. Cu tot cu noile moșii (în suprafață de 1.200 de fălci) și embaticuri (85 la număr) se spera la un venit anual de 113.589 lei. Din câte se observă, natura consultărilor dintre guvern și autoritățile locale ieșene avea caracterul unei negocieri între două părți. Cu cedări de o parte și revendicări suplimentare de cealaltă parte, în vederea obținerii unui acord. Guvernul părea interesat în obținerea unei încuviințări, care să figureze în rândul succeselor politice prin îndeplinirea votului Constituantei de la 1866.

Totuși, circumspecți, la finalul întrevederii cu Guvernul, Gane și Conta n-au subscris vreun act, în absența unui mandat și vot de la Consiliu de a încheia ceva definitiv. Ei și-au definit rolul ca unul intermediar, doar de a cere achitarea

în adăstare guvernul este autorizat a lua sumele necesare cu mod de împrumutare de la casa de depuneri și consemnațiuni” (MOf, nr. 87, 13/25 aprilie 1880, p. 2694).

[8] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar 189/1880, f. 82 v., 83. Vezi „Gazeta de Iassi”, Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 2.

[9] Cum s-a ajuns la acest calcul? T. Ciupercescu, prezent la negocieri, menționa că Administrația Domeniilor Statului a propus ca valoarea imobilelor urbane să fie considerată echivalentul venitului chiriilor pe 15 ani. În ceea ce privește moșiile, ieșenii au susținut să fie același calcul de venit, iar administrația a propus 600 lei/falce teren cultivabil și 1.000 lei/falce pădure. În urma protestelor s-a redus evaluarea la 300 lei/falce teren arabil și 600 lei/falce pădure. Plecând de la principiul „când ești la cheremul unui datornic rău și un sac de paie este bun”, Gane și cu Conta au apreciat că rezultatul era bun (*ibidem*).

„conștiincioasă a datoriei consființită prin votul Constituantei", nicidecum de a angaja răspunderea autorității administrative ieșene. Vexați, miniștrii le-au transmis imperativ că acela era „ultimul lor cuvânt, ultima limită a concesiei către orașul Iași și că vor prezenta proiectul în Cameră"[10]. Avertismentul avea să fie pus în practică. Când a venit momentul prezentării proiectului în Adunare, cei doi reprezentanți ieșeni au constatat cu stupoare că era modificat, prin introducerea unui nou articol, nr. 6 – referitor la dublarea impozitului agricol de la 3% la 6%[11] (Legea din 1862 scădea impozitul funciar plătit la jumătate; în 1871, când s-a urcat impozitul funciar la 6%, pentru Iași a rămas la 3%) – prezentat ca și cum Iașul aderase la forma inițiată de Guvern.

Pașii legislativi prin care se ajunsese la o formulă considerată neconvenabilă de reprezentanții ieșeni erau însă mai complicați. Pe 7 aprilie 1880, ministrul de Război, Dimitrie Leca, înaintase Adunării noul proiect de lege. C. A. Rosetti, președintele Camerei, susținea că nu se impunea „urgența" votului întrucât Adunarea era deja „convinsă"[12]. Proiectul era trimis în secțiuni și, foarte rapid, Nicolae Ionescu, în ședința din 9 aprilie 1880, în calitate de raportor, anunța că secțiunile adoptaseră proiectul guvernului, cu excepția art. 6: „Dispozițiunile legei din 31 martie 1862, ale legei din 13 martie 1871 și ale legei din 24 ianuarie 1875 sunt și rămân abrogate întrucât privesce orașul Iași". O asemenea prevedere, semnala Nicolae Ionescu, dubla impozitul funciar ce-l aveau de plătit ieșenii în momentul lichidării datoriei statului de 10 milioane vechi către comuna Iași. Respingând abrogarea legilor din 1862 și 1871, deputații din secțiuni erau unanimi în aprecierea că o asemenea măsură era nepotrivită, fiindcă impunea o sarcină care era „de un interes general pentru toată țara" și care se răsfrângea „mai târziu asupra generațiunilor viitoare". Deputații insistau că „sentimentele, care au inspirat Guvernul Măriei Sale aducerea prezentului proiect de lege, excludeau orice conexitate legislativă cu dispozițiunile edictate atât înainte, cât și după votul constituantei". Însuși ministrul de Finanțe afirma în termeni expreși: „[...] credem că astăzi este bine și suntem datori sub toate punctele de vedere să ne achităm datoria ce avem către orașul Iași". Apoi, analizând dispozițiile proiectului de lege și estimând la 3.703.703 lei și 74 de bani (lei noi) valoarea imobilelor ce se cedau orașului Iași, ministrul încheia cu următoarea explicație:

> Această cifră este datoria orașului Iași, după votul Constituantei și legea din 1875, cu modul acesta Statul se liberează de o datorie ce are către comuna Iași, fără a împovăra prea mult tezaurul public, și comuna are avantagiul de a putea imediat să purceadă la îmbunătățirile care să cere de la dânsa și care se prevăd anume în anexatul proiect de lege[13].

[10] *Ibidem*.
[11] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar 189/1880, f. 84.
[12] MOf, nr. 82, 8/20 aprilie 1880, p. 2535-2536.
[13] Idem, nr. 84 (Supliment), 10/22 aprilie 1880, p. 2607.

La votul propriu-zis, primele cinci articole treceau cu mici modificări, însă art. 6 genera discuții tensionate. Cel mai îndârjit susținător era ministrul Finanțelor, Ioan Câmpineanu, pe considerentul că Iașul, după plata compensațiilor, trebuia să nu „mai beneficieze de o lege de favoare”. Ministrul susținea că înjumătățirea impozitului a fost dată pentru a compensa deprecierea valorii proprietăților din anul 1862, momentul centralizării.

> Cine ar putea garanta că proprietățile mai toate nu și-au schimbat valoarea și astfel cine le-a luat atunci depreciate, azi, când ar plăti impositul funciar n-ar plăti pe valoarea actuală a proprietății? Pricepeam concesiunea făcută proprietății care a pierdut, dar astăzi ar fi un privilegiu în favoarea acelora care au cumpărat proprietatea depreciată, căci ceea ce dădeam proprietății de origine care a păgubit, azi se traduce în câștig pentru proprietarii care au cumpărat acele proprietăți.

Mai precis, la ce anume se referea I. Câmpineanu? Spiritul legii și „ideea națională” care a inspirat guvernul, afirma el, erau ca proprietățile „să se vândă românilor”. Ministrul susținea răspicat că „proprietatea mare” era în mâna străinilor” (deci guvernul se temea de o „speculație” a evreilor), și că, prin introducerea impozitului, Guvernul Brătianu de fapt se ferea să „acorde un privilegiu” evreilor, nu românilor. Exista opinia în cercurile guvernamentale că motivul stabilirii evreilor în număr mare în Iași era tocmai impozitul mic pe proprietate.

Poziția ministrului de Finanțe îi scandaliza pe deputații moldoveni, unii dintre ei vechi militanți în chestiunea compensațiilor. Andrei Vizanti, deputat liberal de Roman, îl combătea pe Câmpineanu, fiind primul care-și exprima consternarea pentru combinația făcută de Guvern între impozitul funciar și votul Constituantei de la 1866, în condițiile în care ar fi putut propune o lege separată referitoare la impozit. Apoi, constata logica ciudată a ministrului de Finanțe: Iașul nu intrase în posesia celor 10 milioane și nu se bucurase de îmbunătățirile vizate, în schimb impozitul era imediat crescut[14]. Totodată, contrazicea opinia Guvernului că proprietatea mare în Iași ar fi fost în mâinile evreilor. Mai important, Vizanti era primul deputat care observa că venitul estimat a fi obținut din administrarea proprietăților cedate Iașului se întorcea înapoi în visteria națională, dacă impozitul funciar se dubla[15], fapt care compromitea scopul urmărit de Constituantă și producea nemulțumire legitimă atât în Iași, cât și în țară.

Breșa în rândul foștilor militanți pentru compensații era marcată surprinzător tocmai de fostul separatist Th. Boldur Lățescu. Trecut în tabăra guvernamentală, acesta vorbea de binefacerile PNL către Moldova și susținea formula guvernului, fiindcă era „bine ca Iașii să reintre în legea comună, să contribuie și el la greutăți, să întâmpine și el la cheltuielile țării”, prin plata impozitului funciar. Boldur Lățescu insista că nu doar Iașul a făcut sacrificii, ci întreaga Moldovă, dar orașul a mai beneficiat de unele compensații: „Cât pentru Iași, este destul

[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*, p. 2609.

aceasta: să se termine odată cu aceste tânguiri care periodic se ridică, și care sunt mai nejustificabile, să se termine odată cu acest spirit”[16].

Au fost doar primele șarje oratorice. În următoarea ședință de la 10 aprilie, ordinea zilei era deschisă cu dezbaterea controversatului articol 6, în prezența celui mai puternic om politic al momentului. Prim-ministrul I. C. Brătianu, în forma maximă a autorității lui politice, ținea să amendeze afirmațiile lui Boldur-Lățescu, potrivit căruia „guvernanții ar fi făcut o favoare Iașilor” și Partidul Liberal ar fi „fost cavaler”. Prim-ministrul susținea că a aplicat legea și nu a făcut un „favor”, nici nu a mânuit averea statului „ca un cavaler”. Considerând compensațiile acordate Iașului o consecință a efectelor negative ale unirii, Brătianu dezvolta o viziune istorică despre asperitățile inerente survenite în „pacificarea Moldovei”, procesul unirii, arhitectura puterii în noul stat, despre perdanții și câștigătorii unificării.

> Toate statele mari s-au format prin anexări și prin contopiri. Francia chiar era împărțită în o mulțime de State suverane și toate acele State s-au alipit la un tot, sau prin cuceriri, sau prin fusiune de bună voe. Astfel s-a format Statul Franciei și n-am văzut nicăieri în istorie zicându-se că Burgonia sau Lorena s-au plâns că au fost jicnite prin unirea lor cu Francia.

La observația lui Boldur-Lățescu că acestea ar fi fost „cucerite cu sabia”, Brătianu a replicat:

> Cu atât mai mult când au fost cucerite cu sabia ar fi putut să plângă. Au putut să se plângă ducii care le guvernau; dar provinciile acelea nu s-au plâns că dacă s-au unit cu Francia ele au făcut sacrificii. […] Să ne uităm la Piemonte, care s-a anexat la Italia, și care împreună cu alte provincii compun statul Italia de astăzi. Oare se plânge Piemontele de *anexiunea* lui la Italia[17]?

Au fost fraze pe care, ulterior, regionaliștii le-au reținut ca exemple ale viziunii „colonialiste” dezvoltate de elita politică valahă în raport cu Moldova. Asemănând situația Piemontului cu a Moldovei și a Valahiei cu Italia, regionaliștii moldoveni au acuzat paradigma „anexiunilor” și „cuceririi” în care era tratată regiunea de dincoace de Milcov[18].

---

[16] *Ibidem*, p. 2610. Nicolae Ionescu constata sarcastic metamorfoza politică a separatistului de frunte al Moldovei, Th. Boldur-Lățescu, „dezertat” în cealaltă tabără: „Lamentațiunile de acum 14 ani au fost înlăturate, separatiștii au trecut în tabăra unioniștilor; cel mai ilustru dintre agitatorii de atunci, O’Conellul suburbielor Iașilor vine astăzi și ține cu totul alt limbagiu pentru Iași. Ce omagiu mai mare se poate da unioniștilor decât când acel care cerea Curtea de Casațiune și atâtea alte lucruri pentru Iași, vine astăzi și zice: Destul! Destul ați dat Iașilor” (idem, nr. 85, 11/23 aprilie 1880, p. 2634).

[17] *Ibidem*, p. 2633.

[18] Interpretarea demonstra lipsa de cunoaștere și înțelegere a situației din Italia: elita piemonteză sponsorizase militar unificarea, o impusese uneori prin violențe armate și crime, în timp ce evoluția situației sudului peninsulei după unire (așa-numitul Mezzogiorno) se asemăna cu cea a Moldovei. Vezi John A. Davies, *Italy in the Nineteenth Century*, New York, Oxford University Press, 2000, p. 108-153.

În același discurs, Brătianu aborda situația specială a capitalei de stat care se alipește altui stat. Intervenția semnala, destul de clar, o nouă conotație pe care liderul liberalilor începea să o acorde compensațiilor și să o dezvolte ulterior prin mutarea accentului de la un litigiu moldo-valah spre terenul luptei comune împotriva evreilor care dominau economic fosta capitală. Brătianu susținea menținerea art. 6 și arăta că „nu dă [compensații – n.n., M.C.] pentru a satisface interesele unor locuitori particulari din Iași”, ci pentru un Iași care, cât a fost capitală, era în condiții mai bune de a lupta împotriva elementului străin, dar în urma unirii se găsea în „condițiuni inferioare” și, prin urmare, trebuie să i se ofere acele condiții pentru ca să fie „centru de apărare și desvoltare a naționalității”.

> De aceea am pus și condițiuni, ce să se facă cu acele mijloace care se dau Iașilor, fiindcă voesc ca Iașii să ajungă a absorbi și a contopi elementele străine, iar nu să fie absorbit și contopit de acele elemente. Voi da dar, pentru asemenea scop, iar nu ca să câștig partisani ca guvern, căci n-aș fi la înălțimea datoriei mele când aș voi să dau pentru ca să câștig favoarea populațiunii ieșene, făcând pe cavalerul cu averea Statului[19].

La rândul său, Nicolae Ionescu mai sesiza intenția greu de justificat a Guvernului de a amesteca „o idee politică”, compensațiile, cu una de fiscalitate – dublarea impozitelor, procedeu rezumat în sintagma: se „dă cu o mână și se ia cu alta”. Dar, de fapt, antisemitul Ionescu susținea proiectul de românizare și aprecia obiectivele acestuia:

> [...] orașului Iași nu i se dă nimic ca oraș care a sacrificat pentru strămutarea capitalei, ci i se dă mijloace proprii prin care să devină un oraș românesc în care să ia avânt mișcarea industrială, i se dă mijloace ca orașul acest să facă experiență, pe o scară mai mare, că și descendenții vechilor Romani sunt în stare de a romanisa orașele lor, precum au făcut strămunii lor[20].

T. Ciupercescu, deputat de Iași, se alătura lui N. Ionescu și cerea suprimarea art. 6, atrăgând atenția asupra sarcinilor suplimentare pentru comună:

> […] pe de o parte, cu venitul de 66.000 franci al acestor imobile, va trebuie să se aducă apă, și să se înființeze acea școală politehnică care are a profita țărei întregi; pe de altă parte, art. 6 din project nu are nimic de comun cu îndeplinirea votului Constituantei de la 1866, căci dacă prin acea lege s-ar fi zis că până se vor da 10 milioane comunei Iași, să-i scadă impositul, ași fi înțeles ca astăzi să se abroge această scutire de imposit, dar legea reducerei impositului fonciar în comuna Iași era o lege făcută în 1862, care nu avea în vedere decât strămutarea capitalei, și prin urmare deprecierea imobilelor[21].

De pe poziții executive, Mihail Kogălniceanu, ministru de Interne, îl contra pe Ciupercescu, explicându-i punctul de vedere guvernamental în privința impozitului

[19] MOf, nr. 85, 11/23 aprilie 1880, p. 2633.
[20] *Ibidem*, p. 2634.
[21] *Ibidem*, p. 2635.

funciar la jumătate. La 1862, după mutarea autorităților la București, s-a produs o panică generală și a scăzut valoarea tuturor proprietăților. Venitul acareturilor, odată redus cu 50%, s-a socotit un act de dreptate ca și impozitul să scadă la jumătate. Însă, între timp, valoarea imobilelor își revenise; în plus, considera Kogălniceanu, Iașul trebuia să se alinieze cu celelalte orașe ale țării în privința obligațiilor la buget.

Nicolae Gane intervenea la sfârșitul discuției, când vocile din sală cereau încheierea dezbaterilor, insistând asupra capcanei financiare în care era împinsă municipalitatea ieșeană. După propriile calcule, Iașul primea un venit anual de 100.000 de lei, în schimb ceea ce lua statul sub formă de impozit era mai mult, de unde și concluzia: „ceea ce se dă cu o mână se ia cu alta". Gane contrazicea declarațiile ministrului de Finanțe referitoare la existența unor „tratative" între Guvern cu reprezentanții comunei Iași spre a lichida în mod tranzacțional plata celor 10.000.000 lei. Vasile Conta și Nicolae Gane nu avuseseră decât mandatul să sprijine drepturile, dar nu și „calitatea să stipuleze vreo învoială pe comptul comunei, să facă vreun act de renunțare sau să tranșeze asupra unei materii, care prin natura ei era nesusceptibilă de transacțiune, precum era chestiunea impozitului asupra cetățenilor Iașeni". Gane arăta că art. 6 era cu totul străin de cunoștința lor, fiind introdus de guvern fără ca reprezentanții ieșenilor să fi fost consultați. În ciuda insistențelor, discuția era închisă, iar votul din Adunare pentru suprimarea art. 6 era următorul: 40 „împotrivă", numai 21 voturi „pentru", dintr-un necesar de 36. Și aici majoritatea deputaților din Moldova – spune T. Ciupercescu – au acționat ca un bloc, votând „pentru" împotriva majorității guvernamentale[22].

La votul final pe lege se înregistrau 47 de voturi „pentru" și 12 voturi „împotrivă", proiectul fiind adoptat[23]. De asemenea, legea era aprobată în Senat cu o unanimitate de 27 de voturi. Înaintea decretului domnesc de promulgare, Consiliul comunal din Iași încerca *in extremis* să o blocheze. Primarul Vasile Pogor era trimis la București pentru a stărui să nu se sancționeze legea, unde avea o întrevedere cu ministrul de Interne. M. Kogălniceanu, evitând să-i dea un răspuns, l-a poftit să meargă la Guvern. Pogor telegrafia optimist la Iași, încrezător că putea opri trimiterea legii la domn pentru promulgare[24]. Însă, în aceeași zi, Kogălniceanu s-a dus la Carol I, care a sancționat imediat legea. Peste noapte, legea s-a dat la tipar, iar a doua zi, când Pogor s-a reîntâlnit cu

[22] „Gazeta de Iassi", Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 15.

[23] MOf, nr. 85, 11/23 aprilie 1880, p. 2636-2637.

[24] V. Pogor către Consiliu: „Afacerea stă altfel decât s-a înțeles la noi. Școala politehnică nu este decât școala de mașinerie întinsă mai mult decât cea existentă. Impositul [nu] se va plăti decât după noul recensământ, care urmează a se face conform cu adevăratul venit al imobilelor și acesta în anul viitor". Imediat, I. Ornescu, ajutor de primar, îi transmite: „Consiliul unanim te roagă să mergi la Domn și să reclami în numele ieșenilor să nu sancționeze legea, care cu toate explicațiile date este cea mai mare calamitate fără nici o compensație. Cetățenii cei mai însemnați au venit astăzi la consilieri înspăimântați de consecințele legii. Lumea foarte îngrijată. Fără cea mai mică întârziere rugăm încă o dată, mergi la Vodă, căci lumea știe că D-ta în numele consilierilor faci aceste demarșe și așteaptă cu nerăbdare rezultatul". Vezi „Unirea", 13 aprilie 1880, p. 2.

Kogălniceanu, acesta l-a întâmpinat cu „Monitorul Oficial” în mână. Legea era promulgată[25]. Kogălniceanu, de la care pornise ideea compensațiilor în natură, avea să afirme ulterior că ceea ce oferise statul nu „fusese destul”, dar în contextul dat a fost solidar cu guvernul.

Lege pentru lichidarea și întrebuințarea acelor 10.000.000 lei vechi, votate de Constituantă orașului Iași, în ședința din 29 iunie 1866

Art.1. Pentru lichidarea sumei de 10.000.000 lei vechi se cedează de veci orașului Iași moșiile, ecaretele, locurile virane și viile coprinse în alăturatele tabele, sub literile A, B și C.
Comuna Iași va avea dreptul asemenea în toate embaticurile din oraș și acelea de pe moșiile trecute în proprietatea sa câte nu sunt încă răscumpărate.
Art. 2. Comuna este obligată a vinde în loturi la cultivatorii și industriașii români terenuri, de pe moșiele sale.
Venitul imobilelor cedate precum și sumele provenite din vânzarea loturilor nu vor putea fi întrebuințate decât în modul următor:
Pentru înființarea în Iași a unui Institut politecnic în condițiuni pe câte se va putea mai desvoltate și a altor instituturi necesare culturei poporului;
Prisosul se va întrebuința pentru lucrări de salubritate publică, dându-se preferință aprovisionărei cu apă a orașului și a tuturor stabilimentelor Statului.
Art. 3. Comuna va respecta toate contractele de arenzi și chirii aflate în vigoare. Câștigurile datorate în urma promulgărei acestei legi și nerăspunse încă la tesaur se vor vărsa direct la casa comunală de către arendași și chiriași.
Art. 4. Moșiele cedate prin legea de față vor fi înlocuite, la diferitele împrumuturi la care sunt afectate, prin alte moșii de aceeași valoare.
Art. 5. Toate pretențiunile comunei Iași în contra statului sunt și rămân stinse cu desăvârșire.
Art. 6. Dispozițiunile legei din 31 martie 1862[26], ale legei din 13 martie 1871[27] și ale legei din 24 ianuarie 1875[28] sunt și rămân abrogate întrucât privește orașului Iași.

Ce conțineau tabelele? Tabloul A enumera moșiile, nouă la număr: Aroneanu, Copou sau Rediu, Moara Dancului, Șapte Oameni, Cârlig, Înconjurătoarea mănăstirii Cetățuia, Tomești cu Cătunele, Parte din Tomești și Hlincea, cu o suprafață (neverificată) de 9.106 fălci (10.144 hectare) și un venit total anual provenit din arende de 64.190 lei[29]. La Tabloul B figurau și un număr de 13 culturi de viță-de-vie de pe care se obțineau 355 de lei anual[30], iar în Tabloul C figurau un număr de 85 de acareturi din închirierea cărora se obținea un venit anual de 44.259 de lei[31].

[25] „Gazeta de Iassi”, Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 24.
[26] Legea impozitului funciar la 50% pentru Iași (2%) față de țară (4%). MOf, nr. 85, 18 aprilie 1862, p. 351.
[27] Legea impozitului funciar la 50% pentru Iași (3%) față de țară (6%).
[28] Legea celor 10 milioane.
[29] MOf, nr. 87, 13/25 aprilie 1880, p. 2695.
[30] *Ibidem*, p. 2696.
[31] *Ibidem*, p. 2697-2699.

„Rebeliune", „revoluție" și „lez-națiune"

Prevederile votate în 10 aprilie 1880 au scandalizat Consiliul comunal din Iași. Din cauza art. 6, Consiliul trimitea la 11 aprilie o telegramă de protest lui Carol I, președintelui Senatului Dimitrie Ghica, prim-ministrului I. C. Brătianu și lui Petre Mavrogheni, senator al Iașului[32]. Mai semnificativ, forul administrației locale devenea scena unor dezbateri tensionate, desfășurate pe durata a trei zile (25, 26, 29 aprilie), la capătul cărora era respinsă legea compensațiilor. Două curente de opinie s-au configurat în cadrul discuțiilor: 1) așa-numitul „vot revoluționar", de respingere a legii Parlamentului, opțiune bazată pe interpretarea la limită a legii comunale, caz unic în istoria modernă a României; 2) calea legalistă, de acceptare „fatalistă" a legii, fie pe considerentul că nu exista o bază juridică solidă a respingerii, fie pe ideea că, oricât s-ar insista, la București nu va exista un Parlament favorabil Iașului într-un viitor apropiat, mai ales că de la prima promisiune trecuseră 14 ani.

În timpul dezbaterilor, Consiliul lăsa impresia că era un ecou al vocilor moldovenilor din ședința Constituantei din 1866. În forul local se apăra nu doar respectarea drepturilor acordate Iașului, dar era evident că se încerca închiderea unei pagini pline de frustrări a istoriei Moldovei. Relevant era că unii dintre moldovenii care-și dăduseră demisia în bloc din Constituanta de la 1866 – după ce inițiaseră boicotul parlamentar în semn de protest că valahii nu-și respectaseră înțelegerea privind mutarea Curții de Casație – se aflau în Consiliul comunal: Gh. Mârzescu, autorul amendamentului din 1866, Vasile Pogor, în postură de primar, sau C. Cristodulo Cerchez. Cu excepția unui singur consilier, C. Rojniță, ce a exprimat un punct de vedere centralist, de fapt toți cei din consiliu erau regionaliști – unii în stil „revoluționar", alții rămași în tradiția legalismului.

Încă de la deschiderea discuțiilor, la 25 aprilie 1880, adresa ministrului de Interne, M. Kogălniceanu, de înștiințare a Consiliului comunal asupra prevederilor legii era etichetată drept o încercare de „tragere pe șfară"[33]. Consilierii constatau că n-au fost îndeplinite condițiile legii comunale: oficial și formal consiliul ieșean nu autorizase pe nimeni să trateze și să facă o tranzacție cu

[32] „Măria Ta, Consiliul comunal se grăbește a vă supune dureroasa impresiune, ce au cauzat în tot orașul știrea răspândită că Camera Deputaților au admis art. 6 din proiectul de lege, pentru cele 3.000.700 fr. cuveniți Iașilor. În adevăr acest articol lovește în interesele orașului într-un mod crud, căci admițând că evaluarea imobililor cedate ar fi exactă și ar reprezenta suma de 3.000.700 fr. – ipoteza cu totul contrarie realității faptelor –, calculându-se dobânda acestor bani câte 8 la sută, ar face pe de o parte ca Iașii să profite anual de un venit de 180 mii fr., iar pe de alta după art. 6 să plătească impositul de astăzi îndoit adică 228.000 fr. mai mult, ceea ce constituie o deosebire de 48.000 fr. pe care populația trebuie să o plătească peste folosul ce-l trage din aceste milioane. În al doilea loc, afectarea sumei de 3.000.700 fr. la întreținerea unei școli politehnice ce după legile organice cad în sarcina statului, face ca și din acest punct de vedere Iașii să nu tragă nici un folos din mica despăgubire acordată de Constituantă. În numele Iașenilor venim a vă ruga să faceți a se modifica legea în sensul interesului orașului" („Gazeta de Iassi", Supliment, nr. 59, (dată necitibilă) mai 1880, p. 17-18; „Unirea", 13 aprilie 1880, p. 3).

[33] Vezi „Gazeta de Iassi", Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 3.

Guvernul. Consultările dintre autoritatea locală și cea centrală se făcuseră informal și într-o lipsă cinică de transparență, fără ca toate prevederile legii să fie prezentate de Executiv.

Un punct de vedere cu greutate juridică era enunțat de Gh. Mârzescu, potrivit căruia legea celor 10 milioane era ceea se numea în drept *datio in solutum* – datoria nu era plătită în bani, ci cu altă materie[34]. Conform lui, votul compensațiilor în bani de la 1866 nu era decât „un vot platonic”[35] (amendamentul lui C. Boerescu, contraoferta propusă moldovenilor în schimbul renunțării la mutarea Curții de Casație la Iași), deci nu avea putere de lege și abia prin legile ulterioare, din 1874 și 1880, se stabilise conținutul compensațiilor. Convingerea și experiența de jurist îi spuneau că nu exista altă variantă decât aceea a acceptării legii, altfel ar fi fost vorba de un „vot revoluționar”[36], în sensul răzvrătirii unei autorități publice împotriva unei legi. Pe parcursul discuțiilor tot mai înfierbântate, Mârzescu reitera apelul de a nu se intra pe o cale „revoluționară”, cu referire mai ales la atitudinea vehementă exprimată de unii consilieri (Scarlat Pastia, M. Mircea, T. Ciupercescu), curent care, totuși, în final avea să aibă câștig de cauză. Alături de Mârzescu, conservatorul I. Ianov aprecia că autoritatea locală nu avea căderea să respingă legea; dintr-un conflict cu Guvernul, Consiliul comunal nu putea decât să iasă înfrânt și putea duce numai la un „trist rezultat”[37]. La rândul său, N. Gane, implicat în negocierile informale cu Guvernul, se ferea de „o politică militantă”, în ciuda propriilor obiecții față de lege, și susținea că „lipsea competența de a o refuza”, înțelept fiind „să nu căutăm a cuprinde prea mult căci nu vom prinde nimica”, și a nesocoti interesele alegătorilor și casei comunale[38].

Problema esențială a neînțelegerii rămânea de natură financiară. N. Rosetti-Roznovanu făcea un calcul prin care exemplifica cum Guvernul „trăgea pe sfoară Iașul”. Dacă ar fi primit 10 milioane lei vechi, așa cum votase Constituanta – adică 3,7 milioane în lei noi –, la dobândă medie a pieței de 7%, municipalitatea putea să obțină un venit anual de 244.600 lei, pe când moșiile oferite de Guvern asigurau doar 131.000 lei. Apoi, Guvernul dubla impozitul funciar estimat de Roznovanu la 228.000 lei în Iași (viceprimarul I. Ornescu susținea alte date: totalul impozitului funciar plătit era de numai 85.025 lei![39]). Adăugând suma de 113.000 lei (diferența între dobândă și uzufructul moșiilor) la cei 228.000 lei din impozit rezulta că, în loc să primească banii, Iașul trebuia să dea Guvernului peste 300.000 de lei[40]! În mare, deși calculul poate se baza pe informații nu tocmai exacte, care exagerau cât se putea pierderile, fostul candidat la domnie de la 1866 surprindea destul de precis esența aranjamentului financiar

[34] *Ibidem*, p. 3.
[35] *Ibidem*, p. 14.
[36] *Ibidem*, p. 13.
[37] *Ibidem*, p. 10.
[38] *Ibidem*, p. 6.
[39] *Ibidem*, p. 13, 27.
[40] *Ibidem*, p. 3.

avansat de Guvern. Prin urmare, Rosetti-Roznovanu protesta în consiliu în termeni apreciați ca „revoluționari”, considerând că Guvernul făcea o „momițărie” și anunța că respinge „legea cu indignațiune”. Suplimentar, declara că-și retrăgea semnătura de pe petiția înmânată de primar lui Carol I, în care se cerea să nu sancționeze legea, și afirma că „nu mai așteaptă nici un bine de la Măria Sa”. Așadar, „reconcilierea” dintre familia Rosetti-Roznovanu și Carol I după evenimentele de la 3/15 aprilie 1866, la prima vizită a domnului la Iași, era problematică. În unele medii ieșene, Carol I era perceput ca parte a jocului politic duplicitar de la București.

Unul dintre cei mai coerenți opozanți ai legii, M. Mircea, într-o opinie juridică contrară lui Mârzescu, interpreta situația în felul următor: 10 milioane reprezentau „un drept câștigat”, de neatins de Adunare printr-o altă „lege contrară” care să frustreze Iașul de despăgubire. Iar Guvernul și puterea legiuitoare luaseră înapoi cele 10 milioane, fără consimțământul și votul Consiliului. Întrebarea era dacă legea avea un caracter de tranzacție (așa cum a părut la Guvern) sau una de ordine publică, cum a părut prin introducerea dublării impozitului agricol. De fapt, arăta Mircea, legea dădea ceva comunei din punga locuitorilor ieșeni – puși la dublarea impozitului agricol, nu din fondurile statului. Paradoxul era că „despăgubirea” Iașului se realiza tot de către ieșeni[41], de unde și îndemnul să nu fie tocmai ieșenii cei care „strângeau ștreangul împrejurul gâtului”.

Unul dintre cei mai aprigi adversari ai legii compensațiilor era Scarlat Pastia. Experimentat administrator, el aprecia că Iașului i se ceda un patrimoniu încurcat, fără siguranța și predictibilitatea veniturilor, pe fundamentul unor informații fără temei de la Domeniile Statului. Acareturile cedate, considerate „cea mai mare colecție de ruine” ale Iașului, pe care statul nu reușise să le vândă ani de zile, – estima Pastia –, urmau să greveze bugetul de cheltuieli pentru „transportul molozului” în afara orașului. În plus, potrivit calculelor sale, după plata impozitelor (impozitul pe proprietate de 20%, impozitul de mână-moartă, 6% cel funciar, plus zecimile județene!), ceea ce revenea efectiv Iașului ar fi fost suma de 55.000 lei. Pe când, un venit dintr-un fond inalienabil de cele 10 milioane, cu o dobândă de 6-7% din capital, ar fi produs anual de patru ori mai mult. „Nici Banca Angliei, nici cea a Francei, și nimeni din lume nu ofertează un capital pentru procent de 1,5%; cel puțin ei oferă 3-4%”, calcula Pastia[42]. El compara tratamentul Guvernului față de sacrificiul moldovenilor și contribuția la proiectul național cu mărinimia arătată lui C. A. Rosetti, proaspăt gratulat de Parlament cu o „recompensă națională”[43]: „Aș întreba dacă tot așa se plătește și recompensa

[41] *Ibidem*, p. 4.

[42] *Ibidem*, p. 5.

[43] Cazul pensiei de „recunoștiință națională” stârnise multă iritare pentru că desconsidera sacrificiile Moldovei pentru unire și le exagera pe ale liberalilor-radicali. În 11 mai 1868, se votase o recompensă pentru C. A. Rosetti, dar care nu fusese acordată efectiv. În 30 martie 1880, proiectul era votat din nou de liberal-radicali, prin capitalizarea sumei din 1868 până la 1880, adică 158.518 lei, 1.111 lei pe lună reversibili soției cu începere de la 1 aprilie 1880. Potrivit legii votate în Senat, suma trebuia achitată de la bugetul statului. Printre senatorii moldoveni –

de 160.000 lei ce s-a dat d-lui Rosetti, adică cu barace și șfori de moșii, sau în numerar?!”[44] Concluzia lui Pastia? Să se respingă legea în ideea așteptării unei Adunări naționale în care opiniile în favoarea despăgubirilor pentru Iași să aibă majoritate[45].

Pe lângă reparația pecuniară, rămânea, firește, și semnificația simbolică a compensațiilor. Optimist asupra beneficiilor compensațiilor, C. Rojniță reitera vechiul discurs al unioniștilor moldoveni pentru a estompa imaginea de târguială: „Când Iașul și Moldova s-au hotărât ca să se sacrifice pentru unire, scopul n-a fost a se îmbogăți”; „n-am făcut unirea ca să fim plătiți cu aur, ci am făcut acest sacrificiu în interesul națiunii întregi”; „este just ca Iașul să contribuie precum celalalte județe și să nu beneficieze de privilegii”[46], să nu aștepte „eleimosină”. Însă conceptul de „eleimosină” (pomană din milă, milostenie), utilizat nefericit în context de Rojniță, cum se știe, era jignitor pentru regionaliști. Cel care protesta împotriva interpretării lui Rojniță era Pastia:

> Turinul a fost capitala Piemontului și apoi a Italiei, capitala s-a transferat mai pe urmă la Florența și apoi la Roma. Italia ținând seama de perderile Turinului fără nicio sfadă, fără nicio insultă sau cuvinte umilitoare i s-au dat îndată 10 milioane, și nimeni n-a avut cutezarea a zice că de eleimozină; căci statul nu face pomene, el ține samă de suferințele fiecăruia și vine în ajutor […]; Dar oare este această eleimozină? Iașul a pierdut ¾ din ceia ce avea, și țara i-a promis a-i da o mică compensațiune. Se poate oare zice că aceasta este o eleimozină? Aceasta este un cuvânt foarte înjositor și pentru cel ce dă și pentru cel ce ie, și nu este locul aice a zice asemine cuvinte[47].

O a treia propunere, pe lângă acceptarea sau respingerea legii, a fost înaintată de Constantin Langa. Ea viza amânarea votului din consiliu, până la organizarea unui plebiscit local sau a unei consultări individuale cu alegătorii, fiindcă interesele colegiilor erau diferite. Spre exemplu, colegiul IV ar fi acceptat bucuros moșiile oferite, pentru că alegătorii nu aveau pământ și ar fi dorit să intre în posesia lui pe calea stipulată de lege, în timp ce interesul alegătorilor din colegiul I, mari proprietari de pământ, era respingerea legii, fiindcă impozitul agricol s-ar fi dublat[48]! Propunerea de amânare a lui Langa, supusă la vot, era respinsă[49].

La un moment dat, primarul Pogor amenința că, dacă se punea în discuție „legea întreagă” (așa cum insista Ciupercescu), va ridica ședința[50]. Mârzescu,

---

M. C. Epureanu și M. Kogălniceanu – raportul de fundamentare a legii pensiei a fost considerat jignitor, întrucât se afirma că Rosetti „făcuse unirea”. În urma reacțiilor, Rosetti declara că renunță la recompensă. Vezi MOf, nr. 82, 8/20 aprilie 1880, p. 2525-2527.

[44] „Gazeta de Iassi”, Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 5.

[45] *Ibidem*, p. 14.

[46] *Ibidem*, p. 8.

[47] *Ibidem*, p. 19.

[48] *Ibidem*, p. 20.

[49] *Ibidem*, p. 21.

[50] *Ibidem*, p. 9.

din contră, într-o schimbare completă de atitudine, spunea că acceptarea legii putea fi totuși discutată, întrucât comuna era o „creditoare a statului", iar statul un „datornic" ce propunea o tranzacțiune și o formă de plată. Creditorul avea dreptul să spună „nu-i place". Această lege nu era una propriu-zisă, ci ca și când statul ar da „o poliță" sau „un bon de tezaur", care pot fi respinse ca modalitate de plată[51].

În a doua zi a dezbaterilor, 26 aprilie, s-au avansat diferite variante de „acceptare" și „respingere" a legii. Prima propunere supusă la vot, de respingere în bloc a legii, aparținea consilierului T. Ciupercescu, și obținea doar paritate de voturi[52]. Gh. Mârzescu propunea o acceptare condiționată, în sensul unei suplimentări a suprafețelor primite, dacă situația o impunea[53]. Dar și această variantă era respinsă la vot. Ulterior, cădea la vot și propunerea lui N. Gane, în esență urmând viziunea lui Mârzescu de acceptare condiționată și măsurarea atentă a suprafeței moșiilor și valorii acareturilor[54]. În ultima ședință, din 29 aprilie, Ciupercescu revenea cu propunerea deja respinsă în 26 aprilie, care și de această dată întrunea paritate de voturi[55].

În final, întrucât niciuna dintre propuneri nu întrunise votul de admitere, se convenea asupra unui vot final pe întreaga lege: „Se pune la vot dacă partea din lege care se consideră ca o transacțiune între stat și comună (prin urmare nu și art. 6!) pentru îndestularea comunei cu suma de 10 milioane, se admite și se respinge". Votul final consemna șase voturi „pentru" (V. Pogor, N. Gane, I. Ianov, C. Langa, I. Ornescu și A. Belcic) și opt „împotrivă" (S. Pastia, N. Sculy Logotetides, N. Rosetti-Roznovanu, C. Rojniță, V. Mihăilescu, D. Gheorghiu, T. Ciupercescu și M. Mircea)[56]. După cum se observă, dintre votanți lipsea tocmai Gh. Mârzescu. Acesta părăsise strategic ședința înainte de votul final și fusese înlocuit de M. Mircea, un opozant al legii, ceea ce basculase majoritatea împotriva compensațiilor[57].

---

[51] *Ibidem*, p.10.

[52] „Consiliul Comunal observând legea prin care se dă Comunei Iași imobilele arătate în tabloul anexat la acea lege, drept plată celor 10 milioane votate de Constituantă, și considerând că, pe de o parte, prin acea lege nu se dă comunei echivalentul celor 10 milioane, iar pe de alta i se impun sarcini mai grele decât veniturile ce-i oferă imobilele cedate. Consiliul, constatând acest fapt, declară că nu-și dă consimțământul său la aplicarea acelei legi, rezervând comunei intacte toate drepturile acordate ei prin votul constituantei din 1866 și legea din 1875" (*ibidem*; vezi și AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 189/1880, f. 85).

[53] „Considerând că reprezentațiunea națională departe de a jigni drepturile comune, din contră, recunoscându-le și afirmându-le, a fost convinsă că prin votarea acestei legi comuna Iași își primește întreg echivalentul de 10 milioane; Consiliul Comunal, după dezbaterile urmate și obiecțiunile ridicate, neputându-se aprori ști dacă suma de 10 milioane este pe deplin acoperită prin această lege, în interesul conservării și realizării ulterioare a drepturilor sale, declară că-și reservă dreptul ca prin Guvern și în forma prescrisă de legea comunală, de a solicita de la dreptatea representațiunei naționale și neajunsul până la cifra de 10 milioane ce s-ar constata de o echitabilă și leală executare a acestei legi" . Vezi „Gazeta de Iassi", Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 11.

[54] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 189/1880, f. 85 v.

[55] „Gazeta de Iassi", Supliment, nr. 62, 1 iunie 1880, p. 29.

[56] *Ibidem*, p. 30.

[57] „Steaua României", 7 mai 1880, p. 1-2.

Rezultatul votului de la Iași și semnificația lui politică au produs stupoare. Presa a speculat că votul avusese o puternică încărcătură anti-guvernamentală și anti-liberală, consiliul fiind controlat de conservatori. Argumentul nu se susținea, întrucât toți conservatorii prezenți – Pogor, Gane și Ianov – votaseră „pentru”. Dintre membrii Partidului Liberal Moderat, Mârzescu a pledat în favoarea tranzacției, în timp ce Sculy Logotetides și Ciupercescu au votat „contra”. Din Fracțiunea Liberă și Independentă, Langa și Ornescu au votat „pentru”, în timp ce Pastia, Rojniță, Gheorghiu și Mihăilescu au votat „contra”. Rosetti-Roznovanu, de la Partidul Democrat Național, a votat „contra”. Dintre ceilalți consilieri locali fără culoare politică, Belcic a votat „pentru”, iar Mircea „contra”. Prin urmare, explicația unei vendete politice nu se susținea. „La noi, la Iași, membrii grupurilor politice nu se votează cu sus băeți, jos băeți; ei își păstrează libertatea lor de apreciere”[58], arăta M. Mircea presei bucureștene.

Interpretarea presei guvernamentale centrale era covârșitor ofensatoare pentru prestația consilierilor ieșeni. Oficiosul „Românul” afirma că voturile au aparținut unor oameni „orbiți și rătăciți de pasiuni politice”, gata să sacrifice interesele orașului[59], considerând respingerea legii o depășire a competențelor forului local, un vot subversiv statului și un gest de ofensă adusă bunăvoinței țării, ceea ce era un motiv de dizolvare a Consiliului comunal. Potrivit ziarului, consilierii pierduseră:

> [...] cu totul din vedere efectele morale dezastruoase pentru unitatea statului, ce ar putea avea presupusul drept al unui consiliu comunal de a se constitui în autoritate egală, dacă nu supremă, autorității legislative, adică Camerii, Senatului și Domnitorului, și de a se împotrivi, de a refuza să se supuie legilor făcute de aceste autorități. Un asemenea refuz ar fi o răscoală în contra majorității țării, în al cărei nume și ale cărei puteri și delegațiunea lucrează autoritatea legislativă. *Summa summarum,* o asemenea teorie dezastruoasă constituie un atentat la indivizibilitatea statului. Unde am putea ajunge dacă toate consiliele comunale din țară ar imita ilegala atitudinea a celui din Iași[60]?

Alte argumente guvernamentale, transmise publicului prin intermediul „Românului”, se refereau la faptul că, prin despăgubirea în natură, Guvernul respectase întrutotul sensul și litera votului Constituantei de la 1866[61]. Se afirma, în mod fals, că, prin cele 10 milioane, Constituanta înțelesese să acorde puteri Iașului spre a „lupta contra elementului străin”, prin crearea de școli (școala politehnică), „popularea orașului și împrejurimilor cu săteni și industriași români”; în ceea ce privea mult disputatul art. 6, inițiatorii legii din 1862 se gândiseră la un „caracter cu totul provizoriu”, până ce valoarea imobilelor își va reveni. În realitățile economice din 1880 însă, impozitul redus devenise un

[58] *Ibidem.*
[59] „Românul”, 1 mai 1880, p. 1.
[60] *Ibidem*, 19, 20 mai 1881, p. 1.
[61] Vezi Mihai Chiper, *op. cit.*, p. 134-139.

„privilegiu anti-constituțional”. Se credea că impozitele reduse nu mai erau în folosul românilor, „ale căror proprietăți se impuținează, ci în folosul poporațiunii străine”, care, folosindu-se de acest privilegiu, inundă fosta capitală a Moldovei, „se stabilește acolo, și-i dă din ce în ce mai mult înfățișarea unui oraș evreiesc”[62].

La fel de vehement precum „Românul”, „Telegraful” utiliza termenul „dar” când vorbea despre cele 10 milioane. În concepția consilierului M. Mircea – „dar, adică într-un limbaj mai ordinar, pomană”.

> Noi, ieșenii, d-le Redactor – ține să răspundă M. Mircea într-o lungă replică adresată presei – nu considerăm cele zece milioane de lei vechi ca o pomană, nici chiar ca o recompensă națională; noi le considerăm ca o datorie, o obligație a statului față de perderile ce am suferit; o obligațiune întemeetă pe principiul că „Cel ce cauzează altuia un prejudiciu – fie acela individ sau persoană morală – trebue să-l despăgubească”[63].

În contrapartidă, oficiosul fracțiunii, „Mișcarea Națională”, relansa teza mai veche a anti-moldovenismului manifestat de liberalii-radicali munteni: „Roșii n-au la inimă pe ieșeni, pentru că din sânul lor au ieșit, de la 1866 și până acuma, și cu toate presiunile și ingerințele, censorii cei mai necorigibili ai tuturor actelor nenorocite făcute de ei, și chiar a tuturor relelor lor aplicări”. Roșii – exponenții celui mai crunt centralism – căutau „îngenuncherea Iașilor”, aducerea sub o oarbă ascultare, un fel de „fabrică electorală”, cum ajunseseră unele județe din Moldova[64]. În concepția editorilor de la „Mișcarea Națională” legea din 11 aprilie 1880 se îndepărtase de intențiile și angajamentele solemne din 1862 și 1866 (înjumătățirea impozitului funciar, intenția de a termina cazarma din Copou), deci de *a furniza un venit care să suplinească golul lăsat prin centralizare*, și impunea noi sarcini suplimentare Iașului, cum ar fi fundarea unei școli politehnice, a cărei funcționare se recunoștea că era o povară și pentru stat. Demonstrația finală sintetiza că legea compensațiilor votată în 10 aprilie 1880 era un act de forță împotriva voinței administrației locale, care-și revendica autonomia și libertatea de decizie, degrevată de impunerile și obligațiile trasate de la centru. Iașul a fost surprins de „prezentarea, votarea și sancțiunea acestei legi în 48 de ore”[65].

La fel de relevante erau excursurile de drept administrativ, neașteptat de numeroase în paginile presei centrale. O dispută cu mult miez dintre „România liberă” și „Presa” o regăsim comentată și explicată în paginile „Mișcării Naționale”. Cele două ziare bucureștene reflectau, de fapt, „școlile juridice” mobilizate ad-hoc de curentele centraliste și cele regionaliste. „Presa” susținea că refuzul „donației” de către Consiliul comunal era un act nul ca efect, întrucât „donația, făcută prin lege, avea un caracter excepțional și nu poate fi privită ca o simplă politicitațiune pe care comuna ar refuza-o”. Răspunsul din partea

[62] „Românul”, 22, 23 mai 1881, p. 1.
[63] „Steaua României”, 7 mai 1880, p. 2.
[64] „Mișcarea naționale”, 2 mai 1880, p. 1.
[65] *Ibidem*, 3 mai 1880, p. 2.

„României libere”: De la art. 800 cod civil până la art. 942, care reglementa natura și formele donației, nu era specificată existența mai multor „feluri de donații între vii”, inclusiv una de natură „excepțională”. Donația era un „contract solemn” și avea nevoie acordul a două voințe, „trebuia să existe voința Donatorului de a da și aceea a Donatarului de a primi”. Camera a transformat o donațiune, pe care a numit-o „excepțională”, dintr-un contract solemn într-un act „arbitrar”, „depinzând numai de voința despotică a Donatorului”. Pe de altă parte, „Presa” arăta că refuzul Consiliului era un act nul, fiindcă „o comună, persoană morală nu putea încheia contractul de donațiune, în termenii art. 817 cod civil, decât cu autorizația guvernului”[66]. Răspunsul „României libere” vorbea de o inexactitate îndrăzneață, o „tălmăcire vicleană”: „Art. 817 (copiat după Codul Napoleonian din 1817, art. 937) ne spune că «donațiunile făcute persoanelor morale nu pot fi acceptate fără autorizarea guvernului»”[67]. Prevederile „nu pot fi acceptate” nu înseamnă, în nici un caz, exact opusul: că nu pot fi „nici refuzate” fără autorizarea guvernului[68].

Într-un plan politic mai amplu, presa conservatoare nu rata prilejul de a ataca politica lui I. C. Brătianu față de regiunea de la nord de Milcov:

> Moldova e obicinuită a crede că d. Brătianu o tratează ca p-o provincie *anexată*; Moldova și-a văzut multe din plângerile sale nesocotite. Indignațiunea e mare acolo. Băgați de seamă să nu turnați unt-de-lemn peste jăratec. Când ziare din Moldova strigă: „Să purtăm revolvere în contra prefecților d-lui Brătianu!”, avem dreptul să ne îngrijim, și să cerem de la stăpânitorii de azi ai țării: mai multă prudență și mai multă iubire[69]!

„România liberă” se poziționa de partea Iașului și credea că această sumă trebuia acordată pentru „întărirea elementului românesc, prin institute necesare, fără să i se ridice privilegiul de la 1862. Când Iașii vor fi destul de tari contra străinismului, care le ucide caracterul românesc, vom putea să-i ridicăm acel privilegiu”[70].

În căutarea unei „păci adânci”

Votul de respingere a produs perplexitate la București și a reactualizat vechile dispute între liberalii radicali munteni și liberal-moderații moldoveni/fracționiștii ieșeni, relansând dezbaterea despre Iașul „turbulent” și Moldova „nepacificată”. Pozițiile erau ireconciliabile. În percepția liberalilor radicali, Iașul se arătase nerecunoscător și jignise bunăvoința țării, în timp ce ieșenii se

[66] *Aprecierile presei în cestiunea celor 10.000.000 datorite Iașilor*, în „Mișcarea Națională”, 10 mai 1880, p. 3.

[67] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. I, *Codurile*, București, Editura librăriei Leon Alcalay, 1903, p. 247.

[68] *Aprecierile presei în cestiunea celor 10.000.000 datorite Iașilor*, în loc. cit.

[69] „România liberă”, 2 mai 1880, p. 1.

[70] *Ibidem*.

considerau umiliți și ofensați de ceea ce li se oferise. Guvernul era pus într-o situație incomodă. Dacă ar fi decis să continue, forțând compensațiile în varianta cerută de Ion C. Brătianu, nu făcea decât să confirme scenariul de lucru al regionaliștilor – Bucureștiul, „roșii", Guvernul tratau Moldova ca pe o provincie anexată, disprețuindu-i interesele și sensibilitățile. În noile circumstanțe, Guvernul și majoritatea liberală au ales să îngroape subiectul mai bine de jumătate de an și să închidă ochii, temporar, la conotația „revoluționară" a votului de la Iași. Dar conflictul „înghețat" era readus în discuție la sfârșitul anului 1880, prin două intervenții succesive din 13 decembrie ale deputaților C. Christodulo Cerchez și Dimitrie Mărgăritescu, care l-au interpelat pe ministrul de Interne, Alexandru Teriachiu, în privința chestiunii celor 10 milioane. Mărgăritescu, de partea aripii liberale centraliste dure, era interesat în măsurile de pedepsire a Consiliului comunal din Iași, autoritate învinovățită că nu se conformase votului Camerei[71].

La 14 ianuarie 1881, C. Christodulo Cerchez relua interpelarea dintr-o perspectivă opusă. Cerea Guvernului o soluție, iar poziția lui era că aleșii ieșeni fuseseră „în drept" să refuze primirea proprietăților stabilite de București[72]. În replică, președintele Adunării, D. Lecca, avansa ca soluție de tranșare a conflictului dizolvarea Consiliului, pe motiv că se pusese „mai presus de țară, adică mai presus de voturile Adunării și Senatului, mai presus de guvern". De pe poziții centraliste, Lecca se referea la compensații ca la „un dar" oferit de Cameră, fronda consiliului de la Iași interpretând-o ca manifestarea unui „stat republican în mijlocul statului constituțional român". Similar, Dimitrie Mărgăritescu considera atitudinea Consiliului o „punere în rebeliune contra legilor țării", depășindu-se mandatul alegătorilor, conform art. 76, lit. h din legea comunală. Articolul 76 prevedea spețele ce aveau nevoie de aprobarea ministrului de Interne sau a consiliului. Mai exact, conform prevederii de la litera h, consiliul putea aproba „primirea darurilor și legăturilor făcute comunei, sau așezămintelor comunale, când valoarea lor nu trecea de 10.000 lei"[73]. În opinia lui Mărgăritescu, consiliul nu era competent să se pronunțe în chestiunea compensațiilor, întrucât limita de 10 milioane trecea peste atribuțiile mandatului consiliului, care trebuia doar „să plece capul". Cerea direct dizolvarea acestuia pentru a-i „trimite la răspundere pe cei care au păgubit orașul Iași"[74].

Prin luările de poziții, majoritatea guvernamentală liberală din Cameră ajunsese într-un punct de răscruce. La 14 ani de la votarea compensațiilor, disputa dintre Consiliul din Iași și Guvern/majoritatea parlamentară reactualiza interesele financiare ireconciliabile ale moldovenilor și centrului/valahilor. Iașului

[71] MOf, nr. 280, 14/16 decembrie 1880, p. 8104; „Românul", 16 decembrie 1880, p. 1147; „Liberalul", 17 decembrie 1880, p. 1.

[72] MOf, nr. 10, 15/27 ianuarie 1881, p. 207.

[73] Ioan M. Bujoreanu, *Appendice la collecțiunea de legiuirile României vechi și noui câte s-au promulgat de la 1 ianuarie anul 1871 până la 1 ianuarie 1875 și în continuațiune,* vol. II, București, Noua tipografie a laboratorilor români, 1875, p. 89.

[74] MOf, nr. 10, 15/27 ianuarie 1881, p. 208.

i se cerea să „plece capul”, în timp ce ieșenii solicitau îndeplinirea completă a unor promisiuni mereu amânate.

Cel care schimba complet interpretarea conflictuală între moldoveni și munteni era șeful PNL și al Guvernului. Foarte abil, I. C. Brătianu setează, mai clar decât o făcuse în aprilie 1880, un alt narativ al menirii compensațiilor, proiectând o miză comună a moldovenilor și muntenilor: combaterea „pericolului” evreiesc. Potrivit liderului liberal, compensațiile nu trebuiau oferite pentru sacrificiile făcute de Iași în scopul „măririi țării”, deci nu pentru pierderile suferite în trecut în numele patriotismului. Ele erau acordate pentru viitor în scopul întăririi orașului, care trebuia recâștigat ca bastion al românității. Așadar, de la o soluție de închidere a litigiilor unirii între „frații” moldoveni și munteni, Brătianu muta cu totul scopul legii spre proiectarea unui rol de fortificație a fostei capitale „împotriva elementului străin”. Se escamota astfel originea disputei dintre moldoveni și munteni și, printr-o abilă manipulare a spaimelor naționaliste, legea era transformată într-o piesă a unei *reconquiste* antisemite. Elocvent, în intervenția sa din Adunare, Brătianu explica de ce legea nu fusese promulgată în forma votată în 1866 ori 1875. Susținea ideea de a se întări elementul românesc în fața celui străin, prin vânzarea pământurilor către români, pentru ca „Iașul să fie o cetate încongiurată de români”, în timp ce școala politehnică, despre care legea făcea vorbire, fusese gândită în sensul unei „școli de meserii”: „[...] trebuie să ne silim a da elementului român putere, astfel încât acești străini să nu-i absoarbă pe români, ci în elementul român să se contopească străinii”[75].

A doua manevră a lui I. C. Brătianu a fost să adopte o atitudine conciliantă față de conotația „revoluționară” a votului de la Iași. Pretindea că s-a gândit „că a avut dreptul consiliului comunal să refuze; n-am putut să privesc acest refuz ca o revoltă contra unei legi”. Dădea asigurări că rămânea mai „răbdător în privința Iașilor, decât ar fi fost răbdător în privința oricărui alt oraș”[76]. Declarativ, șeful Guvernului se arăta dispus să facă completări sumei propuse, dacă valoarea imobilelor nu se ridica la suma estimată, ba chiar să instituie un comitet de administrare a acestei donații, în caz de nevoie[77].

În intervențiile din Cameră se remarca Gh. Mârzescu, interesat să construiască un suport juridic al legii. În primul rând, el amintea deputaților că făcuse caz în Consiliul comunal de utilizarea unui „limbaj revoluționar” și că autoritatea comunală însăși adoptase o conduită revoluționară[78]. Pe mai departe, propunea ca variantă de lucru reluarea unui vot în consiliu pentru redeschiderea unor negocieri oficiale de această dată între oraș și Guvern în acord cu legea comunală. Deputatul considera Iașul un „creditor al statului”, iar statul un debitor, care trebuia să negocieze forma – bani sau bunuri – de stingere a datoriei, pe principiul „statul datorează, statul trebuie să plătească”[79]. A fost însă o propunere întâmpinată

[75] *Ibidem*, p. 209.
[76] *Ibidem*.
[77] *Ibidem*, p. 210; „Liberalul”, 17 ianuarie 1881, p. 1.
[78] MOf, nr. 10, 15/27 ianuarie 1881, p. 212.
[79] *Ibidem*, p. 211.

sarcastic de liberalul George Vernescu, scandalizat că discuția se purta în termeni de „debitori și creditori” și de „tablou de partaj”. Apreciind că „darul” de la 1866 era „excepțional”, deci nu se încadra în prevederile legii comunale pe baza căreia moldovenii își construiseră refuzul[80], Vernescu insista pentru o „înțelegere discutată”, pe ideea că era nevoie de o „pace adâncă, bine cugetată, și întemeiată pe îndestularea și interesele Iașilor”, a cetățenilor care se sacrificaseră pentru unire[81].

În concluzie, Guvernul și majoritatea parlamentară au evitat să adopte o decizie care să devină cutumă în conflictul cu o autoritate locală. I. C. Brătianu s-a ferit de precedentul ca orice lege votată în Parlament, găsită nesatisfăcătoare de un consiliu comunal sau județean, să poată fi retrimisă în legislativ pentru a intra în negocieri cu „acea majoritate care a respins-o”[82]. Discuția din Cameră se încheia cu ideea de a lăsa neschimbată legea și eventual de a adăuga, pe măsura calculelor, eventuale noi suplimentări ale compensațiilor.

În urma interpelărilor din Cameră, Consiliul din Iași urma calea sugerată de Mârzescu, de a pune demersurile pe linia formală a legii comunale. La 5 februarie 1881, într-o ședință a Consiliului comunal, era votată propunerea unei comisii care să ducă negocieri cu Guvernul, formată din Vasile Pogor, Dimitrie Rosetti și Constantin Langa. Totodată, era adoptată o rezoluție, compusă din mai multe articole, ce reprezenta un fel de program de la care persoanele învestite cu mandatul consiliului nu se puteau îndepărta[83].

Negocierile nu au decurs deloc favorabil. În ședința din 24 februarie/ 8 martie 1881 a Consiliului comunal, după o lungă discuție, mai ales asupra raportului adresat de comisia trimisă la București de la Iași, s-a luat hotărârea cu cinci voturi „pentru” și patru „contra” să se intenteze un proces statului pentru cele 10 milioane[84]. Intențiile procesuale nu s-au concretizat. O lună mai târziu, Vasile Pogor și viceprimarul I. Ianov au demisionat, iar informațiile neoficiale sugerau că Guvernul I. C. Brătianu era hotărât să răspundă brutal prin dizolvarea consiliului comunal[85]. Dizolvarea avea să mai aștepte. În urma venirii guvernului Dumitru C. Brătianu (10 aprilie – 8 iunie 1881), negocierile se relansau și, pe hârtie, chiar se ajungea la un compromis. Într-o scrisoare apărută în „Independența română”, la 22 iunie 1881, Nicolae Gane detalia discuțiile purtate cu miniștrii de Interne și de Finanțe din guvernul Dumitru C. Brătianu – Eugeniu Stătescu, respectiv D. A. Sturdza –, la care participaseră consilierii Ioan Ornescu și Dimitrie Rosetti, negocieri soldate cu o înțelegere privind noua formă a compensațiilor, sub rezerva adeziunii Consiliului comunal:

[80] *Ibidem*.
[81] *Ibidem*, p. 212.
[82] *Ibidem*.
[83] „Liberalul”, 14 februarie 1881, p. 1.
[84] „Curierul” (Th. Balassan), 27 februarie/11 martie 1881, p. 3.
[85] „Liberalul”, 7 martie 1881, p. 1.

> Pe lângă moșiele cedate comunei Iași, prin legea din 11 april 1880, se mai cedează și moșiile Băicenii, Polenii, Rusenii și Ulmii, care compun un total de 2.422 fălci cu o arendă de 36.097 lei. Intrarea comunei în stăpânirea veniturilor tuturor imobilelor fără excepțiune, urmează a fi din ziua de 23 aprilie 1881. Obligațiunea creărei unei școli politehnice, ce era impusă comunei prin sus zisa lege, se înlocuiește acum prin aceia de a se da o dezvoltare mai întinsă școalei de meserii actuale ce se întreține de Comună[86].

Noul proiect de lege, formulat în trei articole, a fost redactat și păstrat de N. Gane după notele autografe încredințate de ministrul de Finanțe. Gata să fie trimis Adunării, în 2 iunie (deci în zilele în care în culise liberalii pregăteau revenirea lui I. C. Brătianu la șefia Executivului), în Guvern apărea o obiecție, considerându-se mai nimerit de a se obține mai înainte acordul Consiliului comunal. Existând pericolul încheierii sesiunii parlamentare, Gane redacta rapid o telegramă în prezența ministrului de Finanțe (act plătit din banii Guvernului, deci cu relevanța unei corespondențe oficiale a statului), prin care solicita acordul Consiliului din Iași, accept obținut prin vot foarte rapid, cu „oarecare mici rezerve” comunicate ministrului de Interne. Stătescu – afirmă N. Gane –, care participase până atunci la negocieri, își schimba brusc atitudinea și răspundea telegrafic autorității din Iași că „nu-i aprobă votul, considerându-l nul și neavenit”, adăugând apoi că nici N. Gane nu ar fi avut autorizația să participe la discuții. Situația l-a lăsat perplex pe Gane, mai ales că ministrul Stătescu îl anunțase anterior pe prefectul județului Iași că „proiectul s-a depus în Cameră”, cerându-i să aducă acest lucru la cunoștința publicului ieșean[87].

Într-o interpelare, la 5 iunie 1881, adresată miniștrilor de Interne și Finanțe, Nicolae Gane făcea publică existența noului proiect de lege privind compensațiile, subscris de miniștri, prin care să se curme diferendul cu Consiliul din Iași, proiect subscris de Carol I într-un mesaj de înaintare către Adunare. Cu toate acestea, ministrul de Interne, Eugeniu Stătescu, încă nu depusese inițiativa legislativă la biroul Camerei[88]. Gane nu mai apuca să primească un răspuns de la ministru, întrucât avea loc schimbarea de guvern la 9 iunie, prin revenirea lui Ion C. Brătianu la conducere și a lui C. A. Rosetti la șefia ministerului de Interne. Rosetti primea mandatul să adopte o atitudine foarte dură, fără niciun fel de deschidere la negocieri în chestiunea compensațiilor.

Ieșirea la scenă deschisă a lui Nicolae Gane în presă și Adunare, altfel destul de atent să nu creeze noi tensiuni între autoritățile locale și centrale, se explica prin informațiile apărute. În 17-18 iunie, presa guvernamentală dădea semnalul dizolvării consiliului rebel din Iași, act politic care putea stârni multe pasiuni. „Telegraful” susținea că forul ieșean nu lucra pentru binele orașului, ci mânat de „spirit de partid” punea guvernul în situații umilitoare. Vorbind despre existența unui protest al ieșenilor adresat între timp guvernului, același ziar

[86] „Independența română”, nr. 522, 22 iunie 1881, p. 2.
[87] *Ibidem*.
[88] MOf, nr. 51, 6/18 iunie 1881, p. 1662.

arăta: „Acum credem că guvernul nu va mai fi conciliant, nici îndelung răbdător în fața manifestării opiniunei publice, când sunt în minister bărbați care au ținut întotdeauna cont de voința poporului”. În același timp, în consiliul ieșean aveau loc discuții furtunoase despre situația dezastruoasă a finanțelor locale, de care Guvernul era învinovățit. N. Gane citea un discurs în acest sens în forul local[89].

În „Monitorul Oficial” din 24 iulie/5 august 1881 era publicat decretul dizolvării Consiliului comunal Iași, în conformitate cu art. 71 din legea comunală, pe baza raportului ministrului de Interne nr. 12.874[90]. Rosetti aducea acuzații grave, nemaiîntâlnite. În primul rând, învinovățea consiliul că în ședințele sale se petrecuseră acte de natură „a tulbura ordinea publică” și că, „prin discuțiuni de natură ilegale, probase lipsa de îngrijire pentru interesele comunei și pentru lucrul public”. Erau acuzații de instigare a „urii și a disprețului cetățenilor ieșeni” asupra Corpurilor legiuitoare și a Guvernului, prin nesocotirea legii celor 10 milioane, act de „desconsiderare a bunăvoinței țării”, asimilabil lez-națiunii. Respingerea legii, acuza ministerul de Interne, adusese mare pagubă și atrăsese dezaprobarea majorității locuitorilor, așa cum se scria într-o plângere subscrisă de 331 de cetățeni ajunsă la Guvern. Pentru a da aparența unei atitudini consecvente de nerespectare a legilor țării, consiliului i se mai imputa refuzul recunoașterii cetățeniei unor împământeniți. „Acest caz – susținea raportul – s-ar putea lua drept un act de rebeliune, deoarece se refuză recunoașterea legilor votate de Corpurile legiuitoare și sancționate de puterea executivă, după formule constituționale”. Apoi, consiliul mai era acuzat că nu cercetase conturile comunale din anii 1877-1880, consilierii n-au vrut să se supună legii recensământului general, alocând personal insuficient, pe lângă absenteismul care bloca ședințele consiliului convocat în sesiunea extraordinară. Concluzia raportului lui C. A. Rosetti nu dădea dreptul la comentarii: „Toate desbaterile acestui consiliu n-au fost decât d-a lovi în lege, în prestigiul Camerilor și al Guvernului”; acel consiliu lucra în „contra intereselor comunale, și dacă s-ar mai tolera în funcțiune ar înăspri și mai mult nemulțumirile orășenilor”. Neputând să întoarcă consiliul de la „calea abătută”, în baza art. 71 din legea comunală, consiliul era dizolvat[91].

Replica ieșenilor și datoria României față de Iași

Termenii redactării raportului de dizolvare au fost considerați ofensatori și falși de consilierii care se opuseseră compensațiilor în forma propusă de Guvern și Adunare. Cel mai elaborat răspuns era sintetizat în broșura semnată de Scarlat Pastia[92], fost primar al urbei. El considera raportul ministrului un pamflet și replica punctual capetelor de acuzare. La învinuirea despre neglijența Consiliului, Pastia

[89] „Liberalul”, 21 iunie 1881, p. 1.

[90] MOf, nr. 91, 24 iulie/5 august 1881, p. 2804. Vezi și AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar 122/1881, f. 11.

[91] MOf, nr. 91, 24 iulie/5 august 1881, p. 2804.

[92] S. Pastia, *D-lui C. A. Rosetti, ministru de interne (răspuns asupra raportului de disolvaria Consiliului comunal de Iassy)*, Iași, Tipografia Națională, 1881.

arăta că, de la 1 ianuarie până la 1 iulie 1881, se întruniseră 58 de ședințe în curs de 143 de zile, „mai mult decât o treime din zilele lucrătoare dintr-un semestru, lucru care nu s-a mai văzut nici chiar în comuna București […] pe timpul când acea comună avea mare fericire de a fi administrată de către actualul domn ministru de Interne (C. A. Rosetti) ca primar”[93]. Cât despre actele de natură a tulbura ordinea publică, nu se menționa un singur caz; au fost însă discuții, afirma Pastia, de a tulbura „ordinele ilegale și arbitrare ale Guvernului”, precum discuția ca să oblige pe primarul de la 1880, C. Christodulo Cerchez, între timp ajuns prefect de poliție al guvernului liberal, să redacteze în termen bugetul comunal. Pastia făcea publică o lungă dispută între Primărie și ministrul C. A. Rosetti pe seama aprobării bugetului. Primăria dorea să amortizeze o datorie din 1873 pentru asfaltări, prin convertirea ei într-un nou împrumut, în timp ce Guvernul refuza și solicita insistent includerea în buget a banilor pentru „garda civică”[94], considerată de opoziție instrument de presiune guvernamentală, a roșilor, în desfășurarea procesului electoral.

În ceea ce privește acuzațiile legate de opoziția la legea compensațiilor, care „falsifică adevărul în modul cel mai viclean”, Pastia opina că reprezentanții comunei apăraseră drepturile orașului. Datoria României față de Iași, stabilită în 1866 la un milion de lei anual, a fost amânată sub diferite pretexte timp de 14 ani, în dezbateri aprinse în Cameră și Senat, când, susținea Pastia, „s-a îmbogățit dicționarul român cu multe cuvinte noi, insultătoare, create ad-hoc la aceste ocaziuni”[95].

Pentru Pastia, legea din 1880 reprezentase o formă mascată de a spori veniturile la bugetul național. Mai întâi, credea el, guvernul Brătianu observase că Iașul plătea jumătate de impozit funciar de 3% și s-a gândit să-l uniformizeze cu restul țării, dar, ca să-i convingă pe ieșeni „să înghită hapul amar”, l-a „poleit” cu cele 10 milioane. Potrivit formulei lui Pastia, Guvernul ucidea „patru iepuri cu aceeași măciucă”: 1) sporea dările; 2) se dispensa de obligația celor 10 milioane, căci erau date în locul lor barăci, culturi de vie în păragină, moșii nemăsurate și neevaluate ca să nu se poată vedea cât valorează; 3) un pretext ca PNL să se laude că a fost partidul care s-a achitat de datorii, chiar dacă acestea nu satisfăceau legile votate inițial; 4) o răzbunare politică pentru că Iașul i-a tratat de-a lungul timpului pe liberalii munteni ca „impostori”[96]. Așa se explica, potrivit lui Pastia, rapiditatea cu care legea parcursese în numai patru zile toată filiera legislativă, fiind promulgată și extinsă cu o mulțime de obligații pe care comuna nu ar fi putut să le îndeplinească nici dacă ar fi avut un venit de zece ori mai mare.

Procedura Guvernului, arăta Pastia, era discutabilă: 1) a precurmat o afacere litigioasă, fără a se înțelege în modul prescris de legea comunală cu cel interesat,

[93] *Ibidem*, p. 3.
[94] *Ibidem*, p. 5-15.
[95] *Ibidem*.
[96] *Ibidem*, p. 25-27.

adică cu consiliul care reprezenta interesele orașului; 2) nu se știa dacă legea regulatoare a datoriei era o lege de achitare la care orașul trebuie să se supună vrând-nevrând; 3) dacă se puteau primi imobilele ce i se ofereau fără o prealabilă măsurare și evaluare, spre a se vedea în ce proporție acoperă suma ce i se cuvenea Iașului; 4) dacă se puteau accepta sarcinile impuse pe baza unor venituri insuficiente ale proprietăților ce i se ofereau; 5) dacă se putea renunța într-un mod vag și nedeterminat la toate pretențiile pe care Iașul le avea în contra statului[97].

Sintetizând, potrivit lui Pastia, ședințele de respingere din consiliu au conchis: 1) că Guvernul nu putea închide chestiunea fără a se consulta cu consiliul, de a obține adeziunea printr-un vot dat în forma prescrisă de legea comunală, întrucât orice „tranzacție pentru a fi valabilă urmează să fie consimțită de amândouă părțile". Legea era socotită a avea caracterul unei tranzacții, întrucât guvernul nu dădea numerar comunei, ci imobile; 2) ceea ce numea guvernul „lege", față de Iași, nu se putea considera decât „ca o procură" ce s-a dat de Corpurile legiuitoare de a putea trata cu orașul și de a înstrăina o parte din averea țării, nicidecum ca o lege de ordine publică sau ca lege organică, căreia trebuie să se supună orice persoană, fizică sau juridică: „Dacă lucrurile s-ar petrece în modul precum îi place guvernului, atuncea n-ar avea decât a face câte o lege pentru fiecare creditor al său, și cu dânsa a-i astupa gura; și la caz de a se cam împotrivi, a-i da câțiva pumni în cap, a-l declara rebel la legi, și a-l trata ca astfel"; 3) consiliul era convins că imobilele ce i se propuneau nu se ridică nici la suma invocată, nici la suprafață, considerând absurd și nedrept a se impune orașului să primească fără să controleze; 4) Iașul nu putea accepta sarcinile ce i se prescriseseră – școală politehnică, alimentarea cu apă și construirea stabilimentelor publice – întrucât unele dintre ele priveau exclusiv statul –, apoi venitul imobilelor nu avea cum să acopere nici măcar în parte sarcinile trasate. Comuna, primind necondiționat sarcinile, ar fi însemnat să accepte îndatorirea să acopere neajunsurile din veniturile sale ordinare; 5) Iașul nu putea renunța vag la toate pretențiile sale, trebuind să se specifice că renunțarea se referă numai la ceea ce deriva din cele 10 milioane, fără alte intenții ascunse. În Cameră s-a propus acest lucru, dar Guvernul nu a admis un asemenea vot, semn că existau planuri încă neclare[98].

Chiar dacă observațiile lui Pastia puteau fi punctual exagerate, pe fond ele se vor dovedi logice și întemeiate. Cum vom vedea, sarcinile impuse Iașului erau în continuare atât de costisitoare – raportate la valoarea investițiilor și cuantumul veniturilor din compensații –, încât se poate spune, fără a cădea în eroare, că administrația locală avea o reprezentare mult mai exactă asupra situației.

Replica neobișnuită și neașteptată a consilierilor ieșeni din întregul spectru politic, la care s-a raliat o parte a societății locale, a determinat Guvernul să-și reevalueze atitudinea. După actul de pedepsire prin dizolvarea vechiului consiliu,

[97] *Ibidem*, p. 29-30.
[98] *Ibidem*, p. 30-34.

Bucureștiul prelua, totuși, o parte din sugestiile acestuia, suplimentând compensațiile cu o serie de moșii, în timp ce obligațiile autorității locale erau diminuate. Școala Politehnică dispărea dintre obligații, în schimb se adopta varianta dezvoltării școlii de meserii, iar prisosul fondurilor era îndreptat spre capitolul alimentării orașului cu apă.

Primul semn a fost că prefectul N. Pruncu începea o campanie de informare a ieșenilor prin afișarea de anunțuri în oraș, în care se vestea că Guvernul acceptase obiecțiile formulate de consiliul dizolvat privind valoarea bunurilor și obligațiilor. Apoi, ministerul de Interne – între 25 ianuarie și 1 august 1882, condus interimar de I. C. Brătianu după demisia lui C. A. Rosetti – a inițiat o corespondență oficială cu noul consiliu pentru ieșirea din impasul compensațiilor[99]. Întrunit în ședință, consiliul accepta compensațiile cu suprimarea școlii politehnice[100]. În următoarea sesiune parlamentară, cea din 1882, avea să fie adoptată (în Senat la 16 februarie, în Adunare la 4 martie) o așa-numită „Lege pentru modificarea unor dispoziţiuni din legea de la 11 aprilie 1880, relativă la lichidarea și întrebuințarea celor 10.000.000 de lei vechi, votați de constituantă orașului Iași, în ședința de la 29 iunie 1866”.

Dezbaterile noii forme a legii de compensație începeau în Adunare la 28 ianuarie[101]. Raportorul B. Gheorghian propunea suplimentar acordarea a încă 4.749 fălci de teren, evaluate la 633.547 lei, și scutirea Iașului de obligația întreținerii unui institut politehnic, îndatorând municipiul să dezvolte școala de meserii[102]. Deputații N. Ionescu și Remus Opran încercau, fără succes, să păstreze școala politehnică, în viziunea lor o instituție rezervată doar fiilor de români, după modelul școlii militare de la Iași, în ideea de a propaga „gustul aplicărilor industriale la tinerimea română”. Mai importantă era însă atitudinea deputaților, deveniți atenți la sensibilitățile moldovenilor. Nu se mai discuta pe un ton imperativ despre „obligația capului plecat”. Deputatul V. Iepurescu recunoștea oportunitatea „consimțământului” și autonomia de decizie a consiliului, se referea la deplina capacitate a autorității locale de a dispune de compensații, degrevate de voința autorității centrale[103]. Însuși M. Kogălniceanu se disculpa de rolul ministerial avut în scandal, afirmând că l-a felicitat în 1880 pe Ioan Câmpineanu, ministru de Finanțe, ca membru al Guvernului, dar nu ca ieșean, „fiindcă ne-a dat puțin”[104].

Gh. Mârzescu ținea să sintetizeze natura conflictului de la baza legii din 11 aprilie 1880: autonomie locală vs. centralism. Mai precis, cum uzurpau reprezentanții naționali drepturile comunei? Prin impunerea cheltuielilor pe care trebuia să le facă Iașul (școala de meserii, alimentarea cu apă ș.a.m.d.):

[99] *Desbaterile corpurilor legiuitoare*, nr. 41, 30 ianuarie/11 februarie 1882, p. 520.
[100] Idem, nr. 56, 18 februarie/2 martie 1882, p. 819.
[101] Idem, nr. 41, 30 ianuarie/11 februarie 1882, p. 519.
[102] *Ibidem*.
[103] *Ibidem*, p. 522.
[104] *Ibidem*, p. 523.

> Cum, eu, consiliul local, autoritate imediată, care cunosc și sunt dator să cunosc necesitățile orașului, n-am dreptul să rostesc conform cu dreptul conferit prin legea comunală? [...] Lăsați, deci, d-lor autonomia comunei; d-v. care sunteți liberali, care sunteți democrați, care ziceți și repetați necontenit descentralizarea administrativă, căci cum vine puterea legislativă de centralizează ca să zic așa și ordonă comunei; iată ce trebuie să faci mai întâi cu banii pe care ți-am datorit și pe care ți-i plătesc astăzi. Iată cum principiul cel mare al descentralizărei este implicitmente călcat în picioare[105].

Îndemnul era să nu se încalce atribuțiile Consiliului. Mârzescu cerea ca Guvernul să se pună în relații oficiale cu comuna și să negocieze cu ea pe baza unui mandat formal al Consiliului comunal.

În discuțiile de la Senat (16 februarie 1882) se convenea să se modifice prevederea referitoare la înființarea unei școli politehnice și a unui muzeu industrial cu „dezvoltarea școlii de meserii, completarea atelierelor pentru industriile cele mai necesare”[106]. Mai important, din raportul întocmit de Theodor Rosetti rezulta că ministrul de Finanțe, G. Chițu, recunoscuse supraevaluarea imobilelor cedate Iașului prin legea din 11 aprilie 1880 și înaintase un nou proiect, acceptat în prealabil de autoritatea locală din fosta capitală, cu un mod de calcul prezentat detaliat. Guvernul nu considera că ar fi fost în avantajul orașului Iași și nici al statului să se intre pe calea unor expertize minuțioase la fața locului, de aceea recunoștea că prețul locurilor și acareturilor cedate în 1880 nu era real, având în vedere starea lor deteriorată[107]. Dar și în acest caz se cerea un consimțământ al Consiliului – de către generalul C. Manu – pentru a nu se mai repeta respingerea din prima instanță, surprinzătoare și pentru M. Kogălniceanu[108].

Ce conțineau noile compensații? În plus față de legea din 11 aprilie 1880, se adăugau șase moșii – Buciumi, Înconjurătoarea mănăstirii Socola, Băiceni, Ruseni, Poleni și Ezăreni – în suprafață (neverificată) de 4.749 fălci, din care teren de cultură 2.256 fălci, arendați anual la o valoare de 42.249 lei[109], 907 fălci de pădure și 1.586 fălci de culturi de vie cu embaticuri[110].

---

[105] *Ibidem*, p. 525, 526.

[106] Idem, nr. 56, 18 februarie/2 martie 1882, p. 816.

[107] *Ibidem*.

[108] *Ibidem*, p. 819.

[109] MOf, nr. 281, 17/29 martie 1882, p. 8866.

[110] „Art. I. Pe lângă bunurile arătate în tabelele sub lit. A, B și C, anexate pe lângă legea din 11 aprilie 1880, se mai cedează de veci orașului Iași moșiile Buciumi, Încongiurătoarea monastirei Socola, afară de locurile stăpânite actualmente de seminarul Socola, Băiceni, Ruseni, Poleni și Ezăreni, cu trupurile lor, din județul Iași, arătate detaliat în tabela anexată pe lângă această lege.

Art. II. Comuna Iași este scutită de orice plată de taxă după legea timbrului, atât pentru cesiunea precedentă de bunuri, cât și pentru aceasta ce i se mai face acum.

Art. III. Veniturile imobilelor cedate, precum și sumele provenite din vânzarea loturilor de pământ, ce comuna Iași este obligată de a face cultivatorilor și industriașilor români, după art. 2 din legea de la 1880, sau din vânzări ce s-ar mai face din aceste imobile, conform legei comunale, de către autoritatea comunală, se vor întrebuința pentru a se da o desvoltare mai mare școalei actuale de meserii a comunei Iași, complectându-se cu ateliere mai numeroase pentru industriile cele mai necesare. În această școală nu se pot admite decât fii de cetățeni români sau de orgine română.

Consecințele compensațiilor „în natură” (*datio in solutum*)

Aspectul cel mai important în cuantumul datoriei îl reprezenta faptul că fondul era inalienabil – prin lege se putea folosi numai venitul (chiria sau arenda proprietăților, după caz). Bugetul local se afla în 1882 într-o situație dezastruoasă, iar cele 10 milioane, dacă ar fi fost acordate în bani lichizi, ar fi reprezentat veniturile orașului pe aproape opt ani! În schița de buget pe anul 1882-1883 – bugetul se vota în luna martie, anul fiscal începea la 23 aprilie – consiliul estima venituri totale de numai 1.297.907 lei[111], înregistrând un deficit uriaș: cheltuielile totale ale anului 1882-1883 erau prevăzute la 2.369.530 lei, în care era cuprinsă suma de 1.019.593 lei – plata unor împrumuturi – și a deficitului anului 1881-1882 de 208.327 lei[112]. Deficitele bugetului ordinar urmau să fie achitate printr-un împrumut de 2.000.000 lei, aprobat de Cameră[113].

În vederea preluării compensațiilor, Primăria dezvolta „serviciul de percepțiune”, care urma să se ocupe inclusiv de colectarea veniturilor provenite de pe „moșiile cedate de stat comunei pentru milioanele cuvenite Iașului”. Transferul moșiilor, acareturilor, embaticurilor de la Administrația Domeniilor Statului în proprietatea comunei Iași a presupus un proces birocratic complicat pentru administrația locală. Oamenii însărcinați cu întocmirea proceselor-verbale – cu detalii despre proprietate, starea fizică, stadiul executării contractelor de administrare aflate în desfășurare cu statul a diferiților arendași – au constatat rapid că era o încărcare de îndatoriri pentru Primărie, necesita înființarea unor funcții și posturi, cu atribuții de supraveghere și administrare. Era necesară crearea unui nou etaj administrativ costisitor pentru a avea grijă de „cadoul” Bucureștiului: arhivist pentru verificarea actelor, hărților, planurilor, contabili pentru verificarea situației datoriilor și sarcinilor fiscale ale moșiilor, juriști pentru litigiile cu arendașii și radierea ipotecilor, pădurari pentru paza pădurilor, paznici pentru moșii, chiar ingineri pentru realizarea cadastrului[114], precum și administratori, subadministratori, casieri, registratori, perceptori[115].

În urma inventarierii, pe lângă proprietățile cedate în 1880 și 1882, Primăria mai găsea clădiri suplimentare, dughene și culturi de viță-de-vie pendinte de moșiile cedate[116]. Potrivit tablourilor generale întocmite de Primărie, după intrarea

---

Prisosul se va întrebuința pentru aprovisionarea orașului cu apă, și alte lucrări de îmbunătățiri radicale; iar nu pentru cheltuieli ordinare și plată de datorii.

Art. IV. Primarii și consilierii comunali care vor dispune în alt mod de aceste fonduri, chiar și cu aprobarea ministerului de interne, vor putea fi obligați solidar de a restitui bani în casa comunală.

Art. V. Celelalte dispoșițiuni din legea de la 11 aprilie 1880, nemodificate prin legea presentă, rămân în vigoare”. *Ibidem*, p. 8865-8866.

[111] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 96/1882, f. 8.

[112] *Ibidem*, f. 8 v.

[113] *Ibidem*, f. 9; dosar nr. 124/1889, f. 55 f.-v.

[114] *Ibidem*, dosar nr. 136/1882, f. 5-7 f.-v.

[115] *Ibidem*, dosar nr. 124/1889, f. 41.

[116] *Ibidem*, dosar nr. 136/1882, f. 16 f.-v.

în posesie se constatau diferențe semnificative în ceea ce privește dimensiunile moșiilor. Astfel, nu se observau diferențe la moșia Înconjurătoarea mănăstirii Socola (1.217 fălci), Buciumi (1.260 fălci), Hlincea (551 fălci), Parte din Tomești (142 fălci), Ezăreni (349 fălci); Ruseni (704); Aroneanu (1.001 fălci); însă apăreau diferențe enorme la: Înconjurătoarea mănăstirii Cetățuia (1.123 în loc de 1.165 de fălci), Tomești (3.224 în loc de 3.493); Șapte Oameni (264 în loc de 378 fălci); Moara Dancului (261 în loc de 425 fălci); Copou – Rediu (760 în loc de 964); Cârlig (560 în loc de 885 fălci); Poleni (561 în loc de 551! – singura diferență în plus); Băiceni (577 în loc de 677 fălci). Așadar, un minus de 1.008 fălci[117], suprafața totală reală a moșiilor primite fiind de 12.554 fălci (13.985 de hectare).

Suma medie anuală de arendare a moșiilor nu era foarte mare. Cea mai scumpă era și cea mai întinsă ca suprafață – 25.000 lei pentru moșia Tomești. Din a doua clasă erau moșiile de la Aroneanu (9.030 lei), Cârlig (8.210 lei), Băiceni (8.610 lei), Ruseni (9.567 lei), Copou cu Rediu (6.980 lei); cele medii: Înconjurătoarea mănăstirii Cetățuia (5.710), Buciumi (4.448 lei), Poleni (6.310), Ezăreni (6.252 lei); cea mai puțin bănoasă era Parte din Tomești, arendată cu numai 700 de lei anual. În total, Primăria miza că putea obține din administrarea moșiilor doar 111.579 lei[118].

O situație mai complicată din punctul de vedere al proprietății și amplasării se observa în privința acareturilor, dughenelor și caselor. Se identificau proprietăți neinventariate ori inexistente în planurile cadastrale[119]. Dintr-un tablou cu 70 de acareturi, case, apartamente și dughene, ale căror contracte de închiriere expirau la 23 aprilie 1883, reușim să aflăm valoarea lor de piață. Cea mai scumpă, Feredeul Turcesc, era închiriată cu 3.000 de lei anual, puține proprietăți depășeau 1.000 lei, majoritatea se aflau în intervalul 300-600 lei[120]. Valoarea lor de închiriere anuală era de 32.469 lei. Problema acestor proprietăți imobiliare era starea precară, unele aveau nevoie de reparații, altele se aflau în ruină și trebuiau demolate[121]. Pe lângă proprietățile imobiliare enumerate mai sus, mai existau încă 14 neproducătoare de venituri[122].

Intenția autorităților locale era utilizarea imobilelor adecvate pentru a servi ca localuri de școli și instituții sau valorificarea prin vânzare[123]. Starea unora dintre case era deplorabilă, impunându-se intervenții urgente. Chiriașii, croitori evrei de pildă[124], încercau să negocieze scutiri de chirie în schimbul reparațiilor. În cazul altora, Primăria întocmea devize de reparații nu tocmai mici[125] și, fiindcă nu avea suficiente fonduri, se împrumuta în contul celor 10 milioane.

[117] *Ibidem*, f. 101.
[118] *Ibidem*.
[119] *Ibidem*, dosar nr. 137/1882, f. 11.
[120] *Ibidem*, f. 173 f.-v.
[121] *Ibidem*, f. 174, 194.
[122] *Ibidem*, f. 176.
[123] *Ibidem*, dosar nr. 183/1883, f. 5.
[124] *Ibidem*, f. 10-11.
[125] *Ibidem*, f. 15.

Pentru repararea în regie a caselor de pe strada Golia se făcea un împrumut de 4.000 de lei[126], în timp ce altele erau demolate[127], Primăria preferând să refolosească materialele de construcție. Valoarea totală a acestor imobile după evaluarea făcută de Primărie era de 510.715 lei, iar chiria obținută de numai 38.980 lei în 1883[128] .

Ulterior, pe măsură ce s-au finalizat contractele de arendare anterioare legilor din 1880 și 1882, Primăria încerca, din noiembrie 1883, să valorifice moșiile mai profitabil prin scoaterea la licitație a noilor contracte de arendare, cu începere de la 23 aprilie 1885 și 1886[129]. Era o măsură care, vom vedea, ignora prevederile legilor din 1880 și 1882, acelea de împărțire a moșiilor în loturi și vânzarea către cetățeni în scopul întăririi „elementului românesc”. Într-adevăr, rezultatele licitației de la 24 martie 1884 au consemnat o creștere a valorii de arendare în cazul moșiilor cu noi contracte: Poleni de la 6.310 la 7.860 lei, Băiceni de la 8.610 la 11.000 lei, Moara Dancului de la 3.050 la 4.800, iar Șapte Oameni de la 3.510 la 4.010 lei, valoarea totală urcând de la 20.480 la 27.670 lei[130].

Pe lângă moșii și imobile, Primăria mai primise și un număr de 14 culturi de viță-de-vie, însă două dintre ele nici măcar în 1890 nu intraseră în proprietatea comunei, fiindcă locația și situația lor, dacă mai erau funcționale, nu era clară[131]. Ca să mai acopere din cheltuieli, Primăria acorda numeroase permise de vânătoare pe moșiile deținute începând cu anul 1884[132].

Urmărind deceniul de după obținerea compensațiilor, constatăm că Primăria se străduia să obțină venituri de pe moșii, dar acestea se dovedeau nesemnificative în comparație cu necesitățile și obiectivele anunțate pentru finanțare. În general, ele s-au ridicat la aproximativ 10% din veniturile bugetului ordinar, care a variat între 1 și 1,5 milioane lei în perioada 1884-1893. Un raport întocmit de Leon C. Negruzzi indică sumele provenite din arendarea moșiilor: în 1884-1885 numai 100.260 lei, din care se scădea impozitul funciar, 15.000 lei, rezultând un folos net de 85.260 lei[133]. Pentru anii financiari următori, 1885-1886, veniturile din moșii erau estimate la 117.357 lei[134], în 1886-1887 la 148.965 lei[135], iar pe anul 1887-1888, unul considerat de referință, se estima obținerea a 222.064 lei[136]. În 1888-1889 se menționează în proiectul de buget un venit al moșiilor de 175.709 lei[137] și de un „debit” de 162.245 lei[138]; în 1889-1890 – venituri

[126] *Ibidem*, f. 20.
[127] *Ibidem*, f. 34.
[128] *Ibidem*, f. 80-82 f.-v.
[129] *Ibidem*, dosar nr. 216/1883, f. 4.
[130] *Ibidem*, f. 45.
[131] *Ibidem*, dosar nr. 217/1883, f. 72, 86.
[132] *Ibidem*, dosar nr. 108/1883, f. 20. Vezi și dosar nr. 108/1884, f. 37, 39.
[133] Leon C. Negruzzi, *Raport asupra administrației și a trebilor comunei Iași pe anii 1883 și 1884*, Iași, Tipografia Națională, 1885, p. 74.
[134] *Ibidem*, p. 75.
[135] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 280/1885, f. 24.
[136] *Ibidem*, dosar nr. 283/1886, f. 39 v.
[137] *Ibidem*, dosar nr. 124/1889, f. 38 v.

estimate de 179.043 lei[139] și cele realizate de 140.224[140]. În 1890-1891 – venituri realizate de 181.600 lei[141] și în 1892-1893 – venituri estimate de 183.700 lei[142]. După cum se observă, execuțiile propriu-zise ale bugetelor nu erau publicate în rapoarte. În plus, din diverse motive, Primăria exagera veniturile și subestima cheltuielile. Totuși, dintr-un bilanț realizat pe anii 1884-1889, aflăm că media încasărilor reale anuale de pe moșii fusese de numai 109.783 lei, după cum arată schița de buget din 1889-1890[143]. Așadar, observăm evoluții mixte în funcție de anii agricoli, dar se remarcă neconcordanțe în ceea ce privește sursele și metodele de raportare, cu sau fără plata taxelor și impozitelor către stat, cu includerea sau nu a cheltuielilor de administrare în regie a moșiilor.

Veniturile obținute din închirierea și vânzarea acareturilor și imobilelor din Iași nu depășeau 36.863 lei în 1884-1885[144], iar Vasile Pogor arăta că situația se înrăutățea în lipsa investițiilor. Conform unui raport al biroului tehnic de arhitectură al Primăriei, cheltuielile privind lipsurile la inventar, întreținerea și repararea imobilelor provenite din legea celor 10 milioane ar fi trebuit să se ridice la suma de 555.537 lei[145]! Până în 1890, din cauza deteriorării, venitul obținut din închirierea imobilelor din oraș se înjumătățea (17.603 lei anual). Deși în 1884 se votase vânzarea tuturor acareturilor, criza a blocat piața și Primăria a rămas cu îndatorirea să le întrețină. Totuși, în 1889, se reușea vânzarea unor locuri de casă și dughene, inclusiv o casă din Galați, cu 92.000 lei[146].

În concluzie, din 1882 până în 1893, prin natura și rolul lor, compensațiile au fost departe de a produce efectul scontat. Ele nu au avut un impact direct și evident asupra bunăstării urbei, nereușind să furnizeze bugetului local sumele necesare lucrărilor publice atât de cerute și nici să obțină aprecierea ieșenilor. Bilanțul era făcut în cheie critică vehementă ori de câte ori apărea prilejul. În 1889, N. Ceaur Aslan, ajuns în Opoziționea Unită alături de tabăra liberală, fost susținător al mutării Curții de Casație la Iași, interpela Guvernul Theodor

---

[138] *Ibidem*, f. 67. Situația veniturilor moșiilor se prezenta mixt în 1889. De pe șapte moșii se obțineau venituri de 62.410 lei. În cazul altor opt moșii, pregătite pentru vânzare în loturi (Cârlig, Rediu – Tătar, Ezăreni, Hlincea, Înconjurătoarea mănăstirii Cetățuia, Înconjurătoarea mănăstirii Socola, Buciumi, Tomești), s-a decis să nu mai fie administrate în arendășie, ci în regie proprie, obținându-se venituri mult mai mari: de la 64.368 lei crescuseră la 145.516 lei. Vezi Vasile Pogor, *Raport asupra administrației și a trebilor comunei Iași pe anul 1888-1889*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1890, p. 33-34.

[139] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1889, f. 187 v.

[140] V. Pogor, *Raport asupra administrației comunei Iași. De la 1 ianuarie 1890 până la 31 decembrie 1891*, Iași, Tipolitografia H. Goldner, 1891, p. 44-45.

[141] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 173/1889, f. 32 v.

[142] Vasile Pogor, *Raport asupra administrației Comunei Iași, presentată Consiliului Comunal odată cu budgetul pe exercițiul 1894-1895*, Iași, Tipografia Petru C. Popovici, 1894, p. 22.

[143] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1889, f. 54, 181 v.

[144] Leon C. Negruzzi, *Raport asupra administrației și a trebilor Comunei Iași pe anii 1883 și 1884*, p. 78.

[145] *Ibidem*, p. 66-68.

[146] Vasile Pogor, *Raport asupra administrației și a trebilor comunei Iași pe anul 1888-1889*, p. 31-33.

Rosetti în legătură cu situația deplorabilă a Iașului, pe deasupra complicată de „chestiunea de recunoștință națională”: „Mi-e teamă că istoria de astăzi va spune urmașilor noștri cât de profunde sunt astăzi decepțiunile, când ne uităm la starea la care am ajuns față cu visurile de cari erau legănate primele noastre încordări în momentele de deșteptare”. El acuza „modul meschin” în care guvernul a procedat la punerea în practică a compensației de 10 milioane de lei:

> Dar, cum zice proverbul: calul de dar nu se caută în gură; Iașul a primit deci acele moșii, cari în valoarea lor totală represintau un venit de 111.579 lei. Vă dau cifre oficiale, ca să nu credeți că fac aprecieri personale. I s-a dat și în ecarete 17-18.000 lei venit real, așa încât în total i s-a dat un venit de 129.000 lei. D. primar (V. Pogor, care era și vicepreședinte al Camerei) e aici pentru a controla cifrele. Așadar, de bine de rău, Iașul părea a fi primit o valoare ce represinta capitalul corespunzător cu un venit anual de 129.000 franci, în cifre rotunde[147].

Pe de altă parte, arăta Ceaur Aslan, în momentul când i se dădea cu o mână, i se lua pe de alta prin introducerea impozitului funciar, la jumătate în Iași (3%, față de 6%).

> Impositul funciar actualmente în Iași produce în integralitatea sa suma de 184.000 lei în cifră rotundă. Puneți jumătatea sumei de 92.000 și adăugați 12 zecimi comunale; mai puneți și suma de 29.000 lei pentru administrația acestor moșii, sumă ce se prevede în bugetul comunal, și veți ajunge la straniul rezultat că, pe când Camera, țara, D-nii mei, țara aceasta, care adeseori nu târguește cu banii ei pentru lucruri de o importanță îndoielnică, această țară a dat cu o mână și cu cealaltă a luat înapoi darul ei, și aceasta d-nii mei într-o chestiune de onoare, de recunoștință, de interes eminent național[148].

Socialiștii și problema de fond a compensațiilor

După primirea moșiilor, Primăria Iași nu s-a grăbit să pună în vânzare loturi de pământ, așa cum prevedea expres legea, ci să le arendeze. Tergiversarea însă a fost speculată politic într-un mod abil. A rămas puțin cunoscut rolul lui Ioan Nădejde, liderul mișcării socialiste din Iași, în exploatarea consecințelor legii compensațiilor din 1880-1882. Nădejde a demarat un proiect politic din instrumentarea nevoii de pământ a locuitorilor urbei Iași și a localităților înconjurătoare, acuzând secretomania și opoziția autorităților față de obligația de a vinde loturi din moșiile obținute.

Începând din 1887, la Primăria Iași s-a înregistrat un val de cereri colective pentru împărțirea în loturi și vânzarea moșiilor către locuitorii din Iași și suburbiile orașului[149]. De pildă, cererea din 17 iulie 1888 făcea referire la „moșiile date comunei ca răsplată pentru mutarea scaunului [domnesc – n.n., M.C.] din Iași

[147] DAD, nr. 69, 30 martie 1889, p. 1260-1261.
[148] *Ibidem*, p. 1261.
[149] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar 173/1888, vol. I, f. 6 f.-v.

la Bucureşti", că au fost făcute demersuri la vechiul consiliu, „care întâi a ameninţat cu puşti" şi pe urmă s-a făcut că primeşte cererile[150]. O altă cerere, din 31 iulie, iscălită de „muncitori de pământ" din comuna Iaşi, contabiliza opt ani de tergiversări ale autorităţilor în aplicarea legii din 1880, iar solicitanţii se plângeau că „au fost ameninţaţi cu puşti şi tunuri şi cu baionete"[151]. Redactate în acelaşi stil, petiţiile se înmulţeau şi pe parcursul lunii august 1888. Responsabil pentru forma juridică unitară şi coordonarea revendicărilor era Ioan Nădejde, la acea dată preşedinte al breslei muncitorilor de pământ din Iaşi[152].

Nemulţumirea legată de blocajul autorităţilor locale în îndeplinirea propriilor angajamente era pe fond justificată, dar, vom vedea, numărul celor care în mod real doreau şi puteau cumpăra pământ era mult exagerat. În şedinţa din 20 aprilie 1887, Consiliul comunal votase numirea unei comisii care să stabilească regulile de vânzare ale loturilor. Însă, un an mai târziu, comisia nu prezentase niciun plan[153] şi era schimbată. Blocajul era generat de inexistenţa unui plan cadastral – pentru a se cunoaşte suprafeţele şi amplasamentele exacte în vederea parcelării –, necesar la trasarea drumurilor de acces la iazuri, păşuni, păduri sau crâşme etc.

La sfârşitul anului 1888, petiţiile locuitorilor din Iaşi erau aduse în dezbaterea Adunării de proaspătul deputat Ioan Nădejde, care îl interpela pe ministrul de Interne. Adunarea, în şedinţa din 19 noiembrie 1888, recomanda ministrului de Interne, junimistul Theodor Rosetti, să ia măsurile ca primăria din Iaşi să aplice dispoziţiile legii din 13 aprilie 1880 şi să comunice cauzele întârzierilor înregistrate[154].

În urma presiunilor, premizele vânzării începeau să fie îndeplinite. Prin decretul regal nr. 3238 din 25 noiembrie 1889 se aproba *Regulamentul pentru înstrăinarea moşiilor comunei Iaşi venite în proprietatea ei în virtutea legei din 13 april 1880 şi 27 mart. 1882, la locuitorii cultivatori şi industriaşi români*[155], document votat anterior de consiliul local Iaşi în 21 noiembrie. Prevederile vizau vânzarea de loturi de 5 hectare către „românii lucrători de pământ, sau industriaşi, locuitori în oraşul Iaşi" (art. 1), iar pentru moşiile Băiceni şi Polieni, fiind departe de oraş, se admiteau şi locuitorii zonei (art. 2). Înstrăinarea se făcea prin tragerea la sorţi a tuturor celor înscrişi, cu un preţ fixat de 220 lei pentru un hectar; nimeni nu putea cumpăra mai multe loturi şi nici să se înscrie pe mai multe moşii (art. 23); comunele puteau cumpăra până la şase loturi (două necesare bisericii, două şcolii şi două cimitirului); loturile se puteau achita în rate, la o dobândă anuală de 5% (art. 50) şi nu se puteau înstrăina timp de 32 de ani, în timp ce pădurile şi iazurile niciodată (art. 61).

Se constata rapid că dispoziţiile regulamentului nu puteau fi puse în aplicare. Deşi exista o aparentă presiune indusă de acţiunile lui Ioan Nădejde, în

[150] *Ibidem*, f. 12. f.-v.
[151] *Ibidem*, f. 13.
[152] *Ibidem*, f. 26.
[153] *Ibidem*, f. 7 v.
[154] *Ibidem*, f. 52.
[155] *Ibidem*, vol. II, f. 72.

realitate erau foarte puțini doritori de pământ și mult mai puțini capabili să-l plătească. În statistica Primăriei apăreau înregistrați numai 307 locuitori din Iași care își manifestau dorința să cumpere terenuri de pe moșiile Șapte Oameni, Dancu, Ruseni, Aroneanu, Cârlig. De exemplu, pentru moșia Moara Dancului nu era depusă nicio cerere până în luna august 1889[156], în timp ce pentru Băiceni existau 116 solicitări[157]. În fine, după ce începea procesul tragerii la sorți, o serie de proceduri au fost invalidate[158] și reluate în aprilie 1890. Un raport întocmit de primarul Vasile Pogor arăta că pentru terenurile de pe moșia Șapte Oameni se prezentaseră numai doi cumpărători și cinci la moșia Moara Dancului[159].

Tot în 1890 apăreau o serie de plângeri referitoare la condițiile de vânzare. Unii solicitanți, care îndeplineau condițiile de cumpărare, acuzau că au fost „săriți”, fiindcă ar fi refuzat să semneze o plângere contra lui Ioan Nădejde. În același timp, alți cumpărători au constatat că nu pot plăti ratele. Apreciind că scopul legii era să ușureze viața lucrătorilor de pământ, ei acuzau autoritățile locale că urcaseră prea mult prețul (220 lei/ha) și cereau să fie fixat după legea rurală de la 1864 (aproximativ 110 lei/ha), în primul an să nu se facă plăți până nu se strângea recolta, iar taxa de timbru și înregistrare să fie împărțită pe trei ani de zile[160].

Primăria Iași ținea cont de unele solicitări și acorda o serie de înlesniri – cheltuielile de execuție a planurilor și de punere în stăpânire se făceau odată cu plata primei rate[161]. Dar pământul costisitor și condițiile restrictive de cumpărare (cetățean român, maxim 5 hectare, fără intermediari) au redus numărul solicitanților. Perspectiva xenofobă a Ministerului de Interne, conform căreia vânzarea loturilor reprezenta „un serviciu moral și național pentru ajutorarea populației indigene în contra anihilărei prin elementul israelit”[162], nu a influențat disponibilitatea autorităților de a scădea prețul.

În pofida realităților evidente, Ioan Nădejde superviza un nou val de plângeri ale ieșenilor împotriva Primăriei. Într-o interpelare din 14 ianuarie 1891, Nădejde cerea în Adunare o reacție a Guvernului la petițiile trimise Ministerului de Interne privind vânzarea moșiilor către plugarii din mahalalele Iașilor[163]. Petițiile subliniau că autoritățile ieșene făcuseră „peste putință cumpărarea de pământuri din moșiile comunei Iași”, fiindcă au „găsit mai cu cale a trage foloase din acele moșii dându-le ieftin la cei ce luau moșii întregi și scump de tot la cei ce luau câte o falce, două”. Chiar după amendarea regulamentului nu se făcuseră progrese, iar

[156] *Ibidem*, f. 107.

[157] *Ibidem*, f. 126.

[158] *Ibidem*, f. 257.

[159] V. Pogor, *Raport asupra administrației comunei Iași. De la 1 ianuarie 1890 până la 31 decembrie 1891*, p. 45.

[160] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 173/1888, vol. II, f. 249.

[161] Dezbaterile Senatului (DS), nr. 77, 13 iunie 1893, p. 1170; AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 173/1888, vol. III, f. 268, 284.

[162] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 173/1888, vol. III, f. 110 f.-v.

[163] *Ibidem*, f. 42. Vezi DAD, nr. 31, 15 ianuarie 1891, p. 323.

petiționarii cereau în continuare înjumătățirea prețului de vânzare (220 lei/ha, achitabili în 15 ani fără dobândă) și facilități la plata timbrului[164].

Recunoașterea eșecului și „milioanele lui Carp"

Involuntar, acțiunile lui Ioan Nădejde demonstrau că marele plan liberal, brătienist, al „întăririi Iașilor", prin dezvoltarea unei clase de cultivatori în scopul românizării orașului, se îndrepta spre un fiasco. Primăria rămânea cu un pasiv (moșii, acareturi, vii) din care nu reușea să obțină fonduri pentru investiții în îmbunătățirile edilitare (aducțiunea de apă în oraș, școala de meserii). Autoritățile locale constatau că „legea compensațiilor", în forma impusă de la București, însemna un blocaj pe toată linia. Orașul era împânzit periodic cu anunțurile autorităților privind vânzarea loturilor de pe moșii, însă puțini cumpărători s-au arătat interesați[165]. Un raport arăta că, până în octombrie 1894, Primăria reușise să vândă loturi în valoare de numai 22.883 lei, adică mai puțin de 0,3% din suma totală estimată a compensațiilor[166]!

Nevoile Iașului rămâneau aceleași, iar așa-numita „mișcare moldovenească" devenise vocală în anii 1890-1891, prin ceea ce în epocă s-a numit „Liga pentru apărarea intereselor economice și culturale ale Moldovei". Alături de compensațiile cuvenite Iașului, erau adăugate teme precum urgența dezvoltării sistemului de căi ferate în regiunea Moldovei pe direcția Dorohoi–Iași–Bârlad–Galați, reprezentarea proporțională a valahilor și moldovenilor în instituțiile centrale (Guvern, justiție, administrație, armată), împreună cu chestiuni sensibile ce țineau de alocările bugetare și investiții ori cele legate de construirea sistemului de fortificații, care excludeau teritoriul de la nord de Milcov din strategia de apărare a țării. Voci politice locale acuzau la unison centralismul responsabil pentru criza, sărăcia și deruta socială în care se scufunda Moldova.

Pe acest fundal al dezbaterii publice, în 1893 guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu prezenta Adunării un proiect privind răscumpărarea de către stat a moșiilor date în compensație potrivit legilor din 1880 și 1882. Cum se ajunsese în asemenea situație? La sfârșitul anului 1892, apăruse o fereastră de oportunitate nesperată. După mult timp, Iașul nu se mai afla într-o orientare politică în opoziție cu autoritățile centrale. Cu un primar junimist, Vasile Pogor, o majoritate conservatoare în Consiliul comunal, un Guvern condus de ieșeanul Lascăr Catargiu, un minister al Agriculturii și Domeniilor condus de P. P. Carp, care a avut un rol cheie în tranzacție – fondului i s-a mai spus în limbajul uzual al vremii și „milioanele lui Carp"[167] – și un Parlament dominat de conservatori, avea loc o tranșare rapidă și surprinzătoare a situației.

Primul pas îl făcea Consiliul comunal, unde s-a discutat varianta preluării moșiilor de către stat, la Domeniile Statului, în schimbul unei despăgubiri. În

[164] Conform AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 173/1888, vol. III, f. 111-113.
[165] *Ibidem*, f. 173.
[166] *Ibidem*, f. 311.
[167] *Milioanele comunei Iași*, în „Adevărul", 27 aprilie 1900, p. 1.

ședința din 9 decembrie 1892, Consiliul stabilea că era momentul deschiderii unor tratative cu Guvernul prin trimiterea primarului Vasile Pogor la București. La începutul anului 1893, la 13 februarie, Pogor scria consiliului: „[...] sunt ferice în a mărturisi că în toate demarșele mele am aflat un călduros sprijin, atât în Domnul ministru de Interne (funcție deținută tot de L. Catargiu), cât și în persoanele tuturor membrilor din Cabinet”[168]. După diferite combinații, Pogor și guvernul cădeau de acord să: abroge toate condițiile impuse comunei Iași prin legile din 1880 și 1882, de vindere a moșiilor și întrebuințare a veniturilor; statul se obliga să cumpere în bloc toate moșiile intrate în posesie prin legile sus-menționate la prețul de 6,5 milioane lei; fondurile urmau să fie utilizate pentru construirea unui abator, aducțiunea apei în oraș, construirea de școli și alte necesități urgente[169]. Și, într-adevăr, foarte rapid, în ședința de la 12 februarie 1893, Guvernul deja înainta Parlamentului un proiect de lege[170], prin care statul să ofere Iașului 6,5 milioane lei, în rentă amortibilă 5% la valoare nominală, în schimbul moșiilor[171].

În Iași se răspândise informația că vânzarea se datora lui Lascăr Catargiu, care insistase să scape Iașul de o avere rău administrată și pentru a respecta cuvântul fostului său coleg, prim-ministru, răposatul general Ioan Emanoil Florescu. Acesta apucase să promită Iașului două milioane de lei numai să nu se construiască linia Dorohoi–Iași pe Valea Calcainei – cum doreau o parte importantă a aleșilor ieșeni –, traseu care ar fi presupus cheltuieli suplimentare. Catargiu știa că a cere Camerelor două milioane de lei ar fi stârnit „o furtună înspăimântătoare, ca totdeauna când era vorba de Moldova și Iași”, așa încât a insistat pentru răscumpărare[172].

Un aspect relevant al redactării și promulgării acestei legi era că toți raportorii celor șase secțiuni din Adunare aveau să fie moldoveni: Mihail Balș, Vasile Pogor (primar de Iași), Alexandru Cuza, Iacob Negruzzi, Scarlat Vârnav și N. Ceaur Aslan. Cum era justificată răscumpărarea moșiilor? Raportorul principal, Iacob Negruzzi, afirma că legea era „singură în stare de a pune comuna Iașilor în posițiune de a se bucura de justa compensațiune pe care Camera constituantă a voit să-i acorde în schimbul marilor sacrificii făcute de orașul Iași pentru unire și întemeirea Statului român”. Negruzzi considera de datoria lui să atragă atenția că „legile prin care s-au cedat aceste moșii aveau inconvenientul de a impune comunei două condițiuni care, prin o lungă experiență, s-au dovedit irealizabile”. Prima condiție era aceea de a le împărți în loturi și, după 12 ani, comuna nu putuse vinde decât 139 loturi în întindere de 700 hectare. A doua condiție era de a efectua lucrările enumerate în lege numai din venituri (aprovizionarea orașului cu apă, alături de celelalte îmbunătățiri însemnate), ceea ce

[168] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 670/1892, vol. I, f. 8.
[169] *Ibidem*, f. 8 f.-v.
[170] DS, nr. 77, 13 iunie 1893, p. 1169-1170.
[171] *Ibidem*, p. 1170.
[172] *De la Comună*, în „Ecoul Moldovei”, 9 septembrie 1893, p. 2.

solicita un capital imens față de suma neînsemnată rezultată prin vânzarea a 139 de loturi și din venitul anual obținut din administrare.

> Experiența făcută până astăzi – arăta I. Negruzzi – probează până la evidență că calea determinată de legile din 1880 și 1882 este irealizabilă, că nu avem nici o normă de a prevede când comuna Iașilor va putea desface aceste imobile în întindere de mai bine de 12.000 hectare, pentru a dispune de capitalul trebuitor pentru îndeplinirea marilor proiecte prevăzute de lege[173].

Proiectul intra în dezbaterea Senatului în ședința din 20 mai 1893, beneficiind de raporturi favorabile din partea șefilor de secțiuni, aproape toți din regiunea Moldovei. Raportorul A. Blancfort citea raportul admis în toate secțiunile, avându-i ca delegați pe Gh. Mârzescu (Iași), A. Blancfort (Neamț), I. Plesnilă (Covurlui), I. Teohari (Neamț), C. Mavrodin (R. Sărat), și arăta că punerea în aplicare a legilor din 13 aprilie 1880 și din 17 martie 1882 a fost imposibilă. Deși în 1889 se votase un regulament pentru parcelarea și vânzarea moșiilor, locuitorii n-au putut achita ratele pentru loturile cumpărate, cu toate că s-au făcut înlesniri, iar vânzările au fost puține[174].

Legea, adoptată cu 60 de voturi „pentru" și numai două „împotrivă", promulgată la 2 iunie 1893, stipula că statul cumpăra toate moșiile și pădurile intrate în posesia comunei Iași în anii 1880-1882, la prețul de 6,5 milioane lei. Respectând vânzările de loturi făcute de comună conform legilor anterioare, statul urma să plătească integral prețul „în rentă amortisabilă 5%, și socotit al pari [la valoare nominală – n.n., M.C.]"[175]. Această vânzare-cumpărare a fost însoțită de o lege, în care se specifica destinația banilor: alimentarea cu apă, construirea unui abator și a localurilor de școli, pentru canalizare și îmbunătățiri esențiale[176]. Din momentul promulgării, atât autoritățile centrale, cât și cele locale, nu se mai refereau la cei 6,5 milioane ca la un „fond de compensații". Ideea de compensație fusese compromisă prin amânările și formele ei inaplicabile, eșuate. Dar, paradoxal, contractul de vânzare-cumpărare între orașul Iași și statul român corespundea cel mai bine aranjamentului financiar propus la 1866.

Cum a beneficiat Iașul de fondul celor 6,5 milioane

S-ar putea crede că, odată ajuns în administrarea Primăriei, fondul de 6,5 milioane lei (bugetul ordinar al Iașului pe aproximativ trei ani) nu trebuia decât să fie investit rapid pentru finanțarea îmbunătățirilor atât de des menționate

[173] DAD, nr. 91, 29 mai 1893, p. 1581.

[174] DS, nr. 77, 13 iunie 1893, p. 1169-1170.

[175] MOf, nr. 57, 12/24 iunie 1893, p. 1656.

[176] Rentă din 650 de cupoane a 5.000 de lei și 6.500 a 500 de lei depuse inițial la Banca Națională din București, apoi transferate la sucursala băncii din Iași. Asupra acestui capital și procentelor lui, consiliile comunale, cu aprobarea Ministerului de Interne, întocmeau un buget. Vezi *Raport de administrație a comunei Iași în anul 1896*, Iași, Suplimentul grafic „Miron Costin", 1897, p. 49-50.

între problemele Iașului. În realitate, deși au acuzat frecvent efectele centralismului și nevoia de descentralizare ori lipsa de sprijin financiar de la București, autoritățile locale au demonstrat competențe administrative modeste. A lipsit capacitatea de planificare, viziunea și coerența în îndeplinirea scopurilor pentru care fuseseră acordate compensațiile. În special la capitolul alimentării cu apă s-au căutat soluții, s-au făcut prospecțiuni și cheltuieli importante, echivalente cu bugetul anual, fără niciun rezultat notabil.

În urma legii din 19 mai 1893, pe lângă bugetul ordinar, Primăria condusă de Vasile Pogor înființa o secțiune separată intitulată: „Bugetul fondului de 6,5 milioane”[177]. În 1894, pe schița acestui buget special figurau următoarele obiective: lucrări preliminare pentru alimentarea cu apă (100.000 lei), schimbarea sau aducerea unor noi conducte pentru apă (50.000 lei), construirea abatorului (700.000 lei), construirea localurilor unor școli (750.000 lei), ridicarea planului orașului și lucrări de canalizare (100.000 lei), restaurarea Feredeului Turcesc (334.511 lei). Cheltuielile pe anul 1894 din bugetul capitalului de 6,5 milioane erau estimate la un total de 2.194.511 lei[178], rămânând un rest de peste 4,175 de milioane de lei. Investițiile efective nu vor urma aceste proiecții, fie din cauza unor aspecte neprevăzute și cheltuieli nerealizate, fie pentru că sumele au fost reorientate către alte obiective[179]. În total, pe anul financiar 1894-1895 se cheltuiau doar 708.947 lei, cele mai mari plăți efectuate fiind pentru construirea abatorului (245.922 lei), restaurarea Feredeului Turcesc ori construirea băilor populare (120.219 lei) și pe lucrări preliminare pentru aducțiunea apei (80.430 lei) etc.[180].

În timpul primariatului lui Ioan Diamandi (11 noiembrie 1894 – 19 noiembrie 1895), cheltuielile avansau în același ritm. Potrivit bugetului ordinar din 1895 (ale cărui venituri totale erau evaluate la 2,6 milioane lei), finanțările din fondul celor 6,5 milioane erau repartizate astfel: 2.716.310 lei pentru lucrări preliminare de aducere a apei în oraș (rezervoare, tuburi, etc.), 100.000 lei pentru îmbunătățirea cișmelelor existente, 1.056.704 lei pentru construirea abatorului și târgului de vite, 637.175 lei pentru construirea de școli, 300.000 lei pentru realizarea planului orașului, 400.000 lei pentru canalizări, 458.275 lei pentru fondul Teatrului Național, 331.865 lei pentru restaurarea Feredeului Turcesc și construirea băilor populare[181]. Execuția bugetară era diferită, se cheltuiau în total 894.420 lei din fondul celor 6,5 milioane, cei mai mulți pentru Teatrul Național[182]. Teatrul, inaugurat la 1 decembrie 1896, depășise cu mult

[177] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1894, f. 10.

[178] *Ibidem*, f. 17-18.

[179] *Raport de administrație a comunei Iași în anul 1895*, Iași, Tipografia Petru C. Popovici, 1896, p. 42-44.

[180] AN-Iași, fond fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1902, f. 110.

[181] *Budgetul Comunei Iași pe exercițiul 1895-1896*, Iași, Tipografia Petru C. Popovici, 1895, în AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1895, f. 135; MOf, nr. 60, 16/28 iunie 1895, p. 2082; Vezi și *Raport de administrație a comunei Iași în anul 1895*, Iași, Tipografia Petru C. Popovici, 1896, p. 42-44.

[182] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1901, f. 112; dosar nr.124/1896, f. 32.

cheltuielile estimate de 1,39 milioane lei, ajungând în final la 2,013 milioane lei[183], o parte din sumă fiind asigurată din fondul de 6,5 milioane (448.987 lei doar pe anul 1894)[184].

După plecarea lui Ioan Diamandi de la Primărie, a urmat administrația liberalului Nicolae Gane (19 noiembrie 1895 – 22 aprilie 1899), în timpul căruia se consuma cea mai mare parte a fondului de 6,5 milioane. Administrația acestuia nu a fost lipsită de controverse și dispute electorale, în special legate de destinația și cheltuielile mai puțin justificate. Succesorul său, conservatorul Alexandru Bădărău (22 aprilie 1899 – 19 februarie 1901), declanșa „scandalul compensațiilor", acuzându-i pe liberali de bani cheltuiți pentru exproprieri și diurne „fantastice și lucrări de lux", care nu trebuiau executate din fondul milioanelor: plata avocaților în procesul dintre comună și inginerul N. I. Paiano (care executase prospecțiuni fără rezultate în găsirea apei[185]), exproprieri în Piața Unirii, canalizarea Râpei Galbene, burse pentru străinătate[186].

Conservatorii acuzau modul haotic, lipsit de studii, în care se încercase realizarea alimentării cu apă. Bilanțul făcut de primarul Alexandru Bădărău într-o ședință publică, în primăvara anului 1900, indica sumele cheltuite pe următoarele obiective: abatorul – 1.880.000 lei, 6 școli – 769.000 lei, Teatrul Național – 1.000.000 lei, Feredeul Turcesc/baia comunală – 700.000 lei. Așadar, un total de 4.349.000 lei. Din restul, până la 6,5 milioane lei, se mai plătiseră 1.479.000 lei pe studii preliminare pentru alimentarea cu apă, canalizare, exproprieri în zonele Calcaina, Râpa Galbenă și Piața Unirii. Tot din acest fond se plătiseră diurne, funcționari, expertize; 600.000 de lei – acuzau conservatorii – fuseseră folosiți pentru acoperirea unui deficit al bugetului ordinar, sub formă de împrumut, fără a mai fi înapoiați[187], ba chiar se cheltuiseră 86.000 de lei pentru primirea regelui la Iași (un bal popular la abator – 6.000 de lei și 10.000 de lei mobilarea unui apartament)[188].

În replică, copleșiți de amploarea scandalului, liberalii indicau sume diferite: abatorul – 1.880.000 lei, 6 școli – 769.000 lei, Teatrul Național – 1.193.981 lei,

---

[183] *Raport de administrație a comunei Iași în anul 1896*, Iași, Suplimentul grafic „Miron Costin", 1897, p. 3.

[184] *Ibidem*, p. 35.

[185] La începutul anului 1897, Nicolae Gane solicitase expertiza inginerului N. I. Paianu să rezolve problema alimentării cu apă, întrucât Primăria trebuia să dea în folosință abatorul, Feredeul Turcesc și baia comunală, însă nu exista suficientă apă în sursele existente (N. I. Paianu, *Memoriu pentru alimentarea provisorie cu apă a orașului Iași*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1897, p. 1-2). Două variante erau pe masa primăriei: 1) să se amâne deschiderea Feredeului și a băii comunale pe un timp de doi-trei ani, până la găsirea apei; 2) odată încheiate investițiile, să se suspende alimentarea orașului cu apă când aceste obiective erau deschise. Liberalii acordau în pripă concesionarului N. I. Paianu dreptul de prospecțiuni, printr-un contract prost întocmit, care nu garanta nicidecum atingerea obiectivului, apoi îl suspendau inopinat. N. I. Paianu acționa în judecată Primăria și obținea inițial despăgubiri substanțiale, în valoare de 145.000 lei. Vezi *145.000 lei pentru D. Gane*, în „Evenimentul", 21 decembrie 1900, p. 1.

[186] L., *Comuna sub liberali*, în „Evenimentul", 15 februarie 1900, p. 1.

[187] *Milioanele dispărute*, în „Evenimentul", 23 martie 1900, p. 1.

[188] *Liberalii la comună*, în „Evenimentul", 10 mai 1900, p. 1.

înzestrările teatrului – 142.400 lei, Feredeul Turcesc/baia comunală – 700.000 lei; planul orașului 267.225 lei. În total 4.952.606 lei[189]. Recunoșteau că mai cheltuiseră 40.000 lei pentru exproprieri în zona Pieței Unirii[190]. În ceea ce privește suma de 1.479.030 lei, imputată de Al. Bădărău, ea era inclusă de liberali la art. 1 al bugetului repartiției milioanelor pe 1898-1899 și 1899-1900: sume pentru terminarea abatorului și băilor comunale, construirea canalului Calcaina și Râpei Galbene, pavarea străzilor (20 km pe unde trecea tramvaiul), captare izvoare, cumpărare tuburi etc., precum și acoperirea deficitelor bugetului ordinar[191]. În opinia liberalilor, mai rămânea de justificat doar acoperirea deficitului bugetului ordinar de 600.000 lei, care potrivit lor era, de fapt, de numai 364.415 lei și aparținea anilor 1897-1988, 1898-1899. Liberalii susțineau că, atunci când s-au retras de la Primărie, la 31 martie 1899, se mai aflau în conturi 1.038.415 lei[192].

Dincolo de disputa politică din jurul fondului de 6,5 milioane, un raport contabil arată cheltuirea următoarelor sume de bani în intervalul 1893-1901: 708.947 lei (1894-1895); 894.420 lei (1895-1896); 1.521.115 lei (1896-1897); 1.785.683 lei (1897-1898); 1.350.240 lei (1898-1899); 689.008 lei (1899-1900); 300.881 lei (1900-1901). În total 7.250.305 lei[193], mai mult decât cele 6,5 milioane, prin adăugarea dobânzilor. Pentru ce fel de investiții și lucrări s-au făcut plăți? 1.479.030 lei – lucrări preliminare și efective pentru alimentarea cu apă (captații, tuburi); 100.000 lei – schimbarea conductelor, cișmelelor și rezervoarelor apei; 1.850.005 lei – construirea abatorului; 769.426 lei – construirea de școli; 86.630 lei – studii, proiectarea planurilor; 267.250 lei – întocmirea planului orașului; 695.941 lei – execuția și prelungirea canalizării Calcainei; 607.247 lei – restaurarea Feredeului Turcesc și a băilor comunale; 986.000 lei – Teatrul Național; 200.245 lei – construirea de străzi; 40.000 lei – exproprieri în Piața Unirii; 314.058 lei – acoperirea unor deficite ale bugetului ordinar; 25.000 – lei diurne, plăți, recepții etc.[194]. Acesta era bilanțul real al investițiilor, îmbunătățirile ce pot fi atribuite compensațiilor.

Cât de oportune au fost unele dintre investiții? Cheltuielile fondului celor 6,5 milioane au eșuat în scopul lor principal: alimentarea cu apă a orașului. Presa critica șirul de primari, de o moralitate „înaltă”, dar răi gospodari: „Milioanele au căzut ca o avere neașteptată și au fost administrate ca banii luați moștenire de vreun inutil gomos din fina floare a societății”[195]. Abatorul – un edificiu enorm, născut din iluzia că Iașul va deveni un mare centru comercial prin

[189] *Unde sunt milioanele comunei*, Iași, Tipografia „Dacia”, P. Iliescu & D. Grossu, p. 14.

[190] *Ibidem*, p. 7.

[191] *Ibidem*, p. 10.

[192] *Ibidem*, p. 22.

[193] AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 124/1902, f. 122 v.

[194] Date coroborate din *ibidem*, dosar nr. 124/1895, f. 57, 102 f.-v.; dosar nr. 124/1896, f. 32; dosar nr. 124/1897, f. 93; dosar nr. 124/1898, f. 90 f.-v.; dosar nr. 124/1899, f. 8-9, 18-19; dosar nr. 124/1900, f. 94 f.-v., 98 f.-v.; dosar nr. 124/1902, f. 99, 105-106, 108-123.

[195] *Milioanele comunei Iași*, în „Adevărul”, 27 aprilie 1900, p. 1.

exportul de carne în străinătate – a rămas o simplă clădire impunătoare, care nu servea decât la tăierea vitelor pentru consumatorii locali. Băia comunală a iscat cele mai multe vorbe spirituale. Se spunea că „trebuie să vii cu apa de acasă", fiind inutilă tocmai fiindcă aprovizionarea cu apă nu fusese rezolvată, edificiul rămăsese închis, iar pentru conservarea lui Primăria plătea multe zeci de mii de lei anual[196]. Chiar și Teatrul Național, o bijuterie arhitectonică, era un așezământ costisitor pentru posibilitățile financiare ale orașului, criticat deseori pentru nivelul mediocru al prestațiilor culturale furnizate.

La prima vedere, încheiate cu aceste cifre seci, ar părea că rezultatele concrete ale compensațiilor au fost puțin convingătoare, departe de mizele pe care confruntările politice le-au conferit-o. Deși o generație politică moldovenească făcuse din compensații o temă de discuții aspre și, pe alocuri, ireductibile, care au developat punctele slabe și nerezolvate ale unirii, precum și vicisitudinile centralismului și nevoia de descentralizare, beneficiile lor nu au putut fi trecute în contul reușitelor mișcării regionaliste. Prin imaginea de ansamblu a unor bani în general risipiți, filonul politic regionalist pierdea o temă importantă de care făcuse caz, aceea că centralismul/Bucureștiul/valahii erau vinovații genuini pentru starea decadentă a Iașului și a Moldovei după unire. Mai exact, deși avusese bani la dispoziție, administrația locală nu reușise să furnizeze un exemplu de performanță care să poată fi contrapusă administrației centraliste. Însă, la fel de adevărat, evaluarea critică a rezultatelor trebuie comparată cu performanțele administrative românești antebelice, pe ansamblu la fel de mediocre.

De partea regionaliștilor stă însă aspectul principal: tardivitatea compensațiilor. Banii au ajuns efectiv la dispoziția Iașului după trei decenii de la votarea lor, perioadă în care fosta capitală pierduse șanse și oportunități de dezvoltare, traversase crize economice succesive, o lungă perioadă de stagnare demografică, în comparație cu celelalte orașe ale țării. Acordate la timp, compensațiile ar fi putut probabil să atenueze unele efecte ale centralizării.

Concluzii

Compensațiile se remarcă și după anul 1874 ca o temă esențială a regionalismului moldovenesc. În jurul lor se dezvolta o luptă politică suficient de structurată încât să persiste pe prima pagină a agendei naționale, configurând discursul public. Actorii acestor dispute erau aceiași: centraliști (liberali radicali mai ales), regionaliști liberali moldoveni și fracționiști ieșeni, care duceau diferendul din 1866 în faze succesive marcate de conflicte juridice și administrative.

Invocând mereu constrângeri financiare, guvernele tergiversau până în 1880 punerea în aplicare a legii compensațiilor. Când guvernul I. C. Brătianu decidea să dea curs votului Constituantei de la 1866, el schimba cu totul sensul și conținutul variantelor anterioare de compensații. În locul fondurilor, orașului

[196] *Ibidem*, p. 1.

Iași i se ofereau la schimb moșii și proprietăți urbane, care urmau să fie vândute agricultorilor români, ca un mijloc de „întărire a elementului autohton” în fața celui străin, evreiesc. Dintr-o soluție de împăcare moldo-valahă, compensațiile căpătau astfel o conotație antisemită și xenofobă. Maniera de legiferare a Guvernului era în logica unui centralism care cerea aleșilor ieșeni „să plece capul” și să accepte ce li se oferă. Cea mai supărătoare formă de comportament centralist a fost considerată creșterea intempestivă a impozitului funciar din prima zi a acordării compensațiilor, fără ca acestea să fi produs beneficii.

În acest context, survenea un act fără precedent în istoria administrativă a României moderne: Consiliul comunal din Iași respingea legea compensațiilor. Plecând de la condițiile impuse și resursele infime rezultate din exploatarea proprietăților cedate Iașului, consilierii au refuzat să accepte „darul” de la București. Actul a fost interpretat ca o „formă revoluționară”, un gest de „rebeliune împotriva legilor țării”, o formă de lez-națiune, atrăgând represaliile Ministerului de Interne, condus de C. A. Rosetti, care a dizolvat forul ieșean.

Ulterior, în scopul depășirii incidentului, Guvernul suplimenta compensațiile, adăugând alte moșii, legea din 1880 punându-se în aplicare în perioada 1882-1893. Pe parcursul unui deceniu, contribuția acestor proprietăți la rezolvarea nevoilor edilitare ale orașului se dovedea foarte modestă. Compensațiile deveneau, de fapt, o corvoadă. Din cauza complicațiilor birocratice și lipsei de cerere, Primăria nu reușea să vândă loturi de pământ agricultorilor din Iași. Eșecul legii liberalilor de la 1880 era evident: Iașul rămânea falit, iar ideea creării unei pături dezvoltate de agricultori români în jurul orașului se dovedise o utopie.

Eșecul legii de la 1880 avea să fie recunoscut de stat în 1893, într-un context favorabil Moldovei. După o lungă perioadă, funcțiile cheie în stat erau reprezentate de moldoveni, de orientare conservatoare. Mai pragmatici, mai realiști – și fiindcă situația bugetară le-a permis-o – aceștia au reușit, după 27 de ani de promisiuni, să pună la dispoziția Iașului fonduri în schimbul răscumpărării moșiilor oferite anterior de stat. Era foarte târziu, de aceea oficialii epocii au evitat să le mai menționeze drept „compensații”. Dintr-o problemă politică, compensațiile deveneau rapid o chestiune contabilă. Iașul pierduse o generație, traversase trei decenii de stagnare și se afundase într-o stare de depresie colectivă și atmosferă provincială. Compensațiile au fost o „poliță” de recunoștință națională impropriu plătită și tardiv pusă în practică, departe de a surmonta periferializarea adusă de unire.

"The Wallachians Deceived Us".
The Issue of Compensations in Moldavia's Political Actions after the Union (1874-1902) (II)

(Abstract)

Keywords: Moldovia, Wallachia, union, compensation, regionalism, antisemitism, Iași.

The second part of the paper analyses the radical changes that the law of compensations – which Iasi received from the 1866 Constituent Assembly – went through in the period 1874-1902. The variant of the 1874 law of compensations, stipulating an amount of 10 million lei, was not enforced. Between 1880-1882, the commune of Iasi was offered estates and urban properties for the town hall to administrate or to sell, in order to obtain incomes for urban development. But the estates proved to be an administrative chore, providing insufficient funds to support local investments. After a decade, in 1893, the State acknowledged it had been wrong, repurchasing the properties for 6.5 million lei. The money was invested by the local authorities in the building of the National Theatre, of the Slaughterhouse and of the Public Bath, as well as in the rehabilitation of some streets, while the main stake of the damages – water conveyance in Iasi – was missed.

The law of compensations acquired in 1880 a xenophobe connotation as well. Prime-minister I. C. Brătianu transformed the damages from a dispute between the regionalist Moldavians and the centralist Wallachians into a form of anti-Semite Reconquista. The law provided that the sale of the given plots of land be done to the farmers in order to "strengthen the Romanian element" and to turn Iasi into a redoubt of nationalism. The plan was finally a total fiasco, as very few of those who requested land were also willing and able to pay the price that the local authorities had asked.

From the standpoint of the Moldavian regionalist trend, the compensations remained a recurrent topic in the political discourse of the public agenda in Iasi. The change of form that the compensations took in 1880 – from money into lands and real estates – was rejected by an unprecedented gesture of the Communal Council of Iasi. It was considered a "revolutionary" form of refusal, being the only case in Romania's modern history when a law that had been passed by the Parliament was rejected by a local authority. The vote produced perplexity and agitation in Bucharest. The centralist political leaders, while claiming that a "deep peace" needed to be established between the Moldavians and the Wallachians, were still pointing to the lack of gratitude for the "present" that Iasi was offered. The regionalists, on the other hand, deemed the gesture Bucharest had made as a mockery of the vote that the Constituent Assembly had given in 1866, of the promises made at that time, of the country's duty towards Iasi, the sacrificed city that had never been properly supported after having lost its capital status.

„Ardealul pentru ardeleni” – federalism, autonomie și regionalism în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod (1918-1923)

Daniel CITIRIGĂ*

O dezbatere pentru Centenar

Centenarul Primului Război Mondial și al constituirii României Mari a fost prilejul unor conferințe și apariții editoriale care au provocat o serie de dezbateri, atât în spațiul academic, cât și în cel public. În acest sens, putem observa că subiectul Unirii de la 1918 și evoluția statului român în perioada următoare împart istoriografia română în cel puțin două direcții mari: pe de o parte istoricii care se raportează la momentul 1918 într-o formă deterministă, printr-o abordare teleologică, iar pe de altă parte istoricii care introduc o analiză critică, prin care Unirea nu a fost un dat al istoriei și nu a fost rezultatul „luptei milenare a poporului român”, cât rezultatul războiului, prăbușirii imperiilor, schimbării paradigmei relațiilor internaționale pe principiul autodeterminării și al Conferinței de Pace de la Paris. De asemenea, procesul unificării este văzut diferit, și ne referim în special la abordarea unor subiecte considerate de istoricii din prima categorie absolut secundare, dacă nu chiar inexistente: condiționarea unirii în cazul Basarabiei și Transilvaniei, tendințele autonomiste ale regiunilor, dificultatea integrării administrative a noilor teritorii, centralismul exacerbat al Bucureștilor etc. O altă observație ar fi că dintre istoricii care au dedicat monografii, în direcția raportării critice asupra subiectului, fac parte în special autori din afara României, cum ar fi Keith Hitchins[1], Irina Livezeanu[2], Alberto Basciani[3] sau Florian-Kührer Wielach[4], istoricii români oferind, până în acest moment, doar capitole de cărți, eseuri, studii sau articole[5].

---

* Conf. dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța, e-mail: danicitiriga@yahoo.com.

[1] Keith Hitchins, *Ion Bratianu: Romania*, London, Haus Publishing, 2011.

[2] Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998.

[3] Alberto Basciani, *Dificila Unire. Basarabia și România Mare 1918-1940*, prefață de Keith Hitchins, Chișinău, Editura Cartier, 2018.

[4] Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, München, De Gruyter Oldenbourg, 2014 (Südosteuropäische Arbeiten, 153).

[5] Dintre cele publicate relativ recent, două studii ne-au atras atenția în mod deosebit: Cornel Sigmirean, *Elita românilor din Transilvania la 1918: educație, proiecte și opțiuni*

Transilvania este, probabil, regiunea din România căreia i-au fost dedicate cele mai multe studii și, așa cum sublinia istoricul clujean Sorin Mitu, doar punerea acestei denumiri în titlu, fie în limba română, fie în maghiară, asigură un interes deosebit din partea publicului[6]. O discuție despre federalism/autonomie/ regionalism referitoare la această regiune este cel puțin la fel de incitantă. Desigur, subiectul autonomiei Transilvaniei are și implicații politice în România contemporană, de aici și „emoția" publică. Liderii comunității maghiare din România, dar și unii lideri de la Budapesta, își argumentează cererile de autonomie locală pornind tocmai de la articole din Rezoluția de la Alba Iulia, care, în opinia lor, nu ar fi fost puse în aplicare până în ziua de azi.

Pornind de la aceste premise, prin studiul de față ne propunem câteva obiective: în primul rând, realizarea unei scurte incursiuni în dezbaterea istoriografică declanșată cu ocazia Centenarului, care a readus în discuție organizarea statală a României după 1918 și rolul Rezoluției de la Alba Iulia; în al doilea rând, am urmărit o analiză a discursului regionalist al unuia dintre cei mai importanți lideri transilvăneni care a activat atât în Imperiul Austro-Ungar, cât și în România interbelică – Alexandru Vaida-Voevod. După Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod este, în opinia noastră, figura cea mai activă a oamenilor politici din Transilvania epocii ante și postbelice, în cadrul Partidului Național Român și apoi în Partidul Național-Țărănesc. Provenind dintr-o familie cu tradiție în lupta pentru drepturile românilor din Transilvania, format intelectual în școli germane la Bistrița, Brașov și Viena, viziunea politică a lui Vaida-Voevod avea să fie puternic influențată de spiritul luptei naționale din Imperiul Austro-Ungar la începutul secolului al XX-lea. Apropiindu-se de Aurel C. Popovici, autorul unui plan amplu de federalizare a Imperiului, Alexandru Vaida-Voevod ajungea în cercul creat la Palatul Belvedere de arhiducele Franz Ferdinand, moștenitorul tronului, unde se regăseau oameni politici, înalți clerici și reprezentanți importanți ai militarilor[7]. Apoi, datorită intervenției sale, s-au afiliat grupului Iuliu Maniu și Aurel Vlad, dar și slovacului Milan Hodža. După atentatul de la Sarajevo din 28 iunie 1914, care a dus la decesul arhiducelui Franz Ferdinand, oamenii politici români au continuat să lupte pentru cel mai important deziderat pe care și-l propuseseră: autonomia națională pentru toate zonele locuite de români[8]. La

politice, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu», Series Historica", Supliment 1, 2016, p. 193 (181-205); pentru varianta electronică, http://www.historica-cluj.ro/suplimente/ SuplimentHistorica2016/11.pdf; și Mioara Anton, *Proiectul României întregite. Comunitatea trăită, comunitatea imaginată*, în Bogdan Popa, Radu Tudorancea (coord.), *Războiul de fiecare zi: viața cotidiană în tranșee și în spatele frontului în Primul Război Mondial (1914-1919),* Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, p. 54-66.

[6] Vezi Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Iași, Polirom, 2006, p. 9.

[7] Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod. Putere și defăimare. (Studii)*, București, Editura Rao, 2010, p. 18. Vezi și Keith Hitchins (ed.), *The Nationality Problem in Austria Hungary. The Reports of Alexander Vaida to Archduke Franz Ferdinand's Chancellery*, în „Studies in East European History", vol. XVIII, Leiden, E. J. Brill, 1974.

[8] Keith Hitchins, *România 1866-1947*, ediția a V-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 2017, p. 221.

finalul Primului Război Mondial, din poziția de membru al Parlamentului de la Budapesta, Vaida-Voevod avea să devină vocea care anunța dreptul „națiunii române” din Austro-Ungaria la autodeterminare. Nu în ultimul rând, unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918 a însemnat, pentru o parte a liderilor transilvăneni, în special pentru Vaida-Voevod, continuarea demersurilor în vederea obținerii autonomiei sau dobândirea unui statut aparte pentru Transilvania, pornind de la ideea regionalizării țării.

În acest context, studiul își propune să demonstreze că discursul oamenilor politici transilvăneni în perioada 1918-1923 oscilează între *autonomie*, cu un episod particular referitor la *federalism*, și *regionalism*. Când spunem *autonomie* avem în vedere perioada dezbaterilor de la Alba Iulia, în urma cărora a rezultat o formulă provizorie, pe care, din punct de vedere conceptual, o putem încadra la o construcție asimetrică în baza căreia una dintre regiunile României avea un grad de autoadministrare ridicat. Când vorbim despre *federalism* facem trimitere la acel sistem de guvernare în care un nivel național coexistă cu altul local, având funcții separate, iar această formulă este invocată de Alexandru Vaida-Voevod în discuția privată pe care a avut-o cu Ion I. C. Brătianu în timpul Conferinței de Pace de la Paris. *Regionalismul* este un concept asumat clar în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod și al liderilor Partidului Național Român, în perioada care a urmat schimbării guvernului Vaida-Voevod cu cel al lui Alexandru Averescu (13 martie 1920). Nu în ultimul rând, pornind de la cazul particular al unuia dintre liderii transilvăneni, prin studiul de față ne propunem o analiză cât mai profundă a gândirii și acțiunii oamenilor politici care au contribuit la organizarea administrativă de după 1918.

Dacă primul punct al Rezoluției decreta unirea românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească cu România, următoarele două puncte încă provoacă dezbateri politice și istoriografice. Punctul al II-lea prevedea că „Adunarea Națională rezervă teritoriilor sus indicate autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal”, iar cel de-al III-lea stipula că:

> În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele: Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc; egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile de Stat.

Practic, cei care solicită autonomia pornesc de la prevederea referitoare la deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare, cu limbă proprie în educație, justiție și administrație. Ceilalți consideră că această prevedere e parte a principiilor stipulate la Alba Iulia, care nu erau obligatorii, și care, în nici un caz, nu însemnau autonomie teritorială. Cea mai importantă pentru studiul nostru este discuția de ansamblu, bazată pe spiritul Albei Iulia, unde istoricii din

prima categorie amintită subliniază că principiile nu erau obligatorii și nu erau promisiuni, în timp ce cei din a doua categorie consideră că tendințele identitare ale regiunilor sunt cheia înțelegerii dificultății unificării, conflictul viziunilor centraliști versus regionaliști nefiind unul secundar.

Dintre istorici, ne vom opri la unii dintre cei mai importanți și, totodată, foarte vizibili în spațiul public din România, care au provocat dezbateri pe marginea subiectului în cauză. Deși cele mai multe dintre lucrările la care vom face referire nu au un caracter strict științific, ci au fost publicate sub forma unor articole în presă sau în volume de eseuri, cu caracter de opinie, le considerăm foarte importante, având în vedere pozițiile academice ale celor în cauză.

Dintre cei care s-au aplecat asupra subiectului autonomiei pentru a da un răspuns cerințelor liderilor politici maghiari și care consideră Unirea drept „ora astrală a poporului român", vocea cea mai cunoscută este cea a lui Ioan-Aurel Pop, nefiind însă singulară[9]. Pop subliniază că majoritatea românilor au dorit unirea Transilvaniei cu România, exprimând „ferm" acest lucru „la nivelul exigențelor democratice de atunci" și, deși unii dintre românii ardeleni, în jur de zece procente, nu ar fi dorit unirea cu România, „asta nu schimbă cu nimic datele problemei"[10]. Pornind de la aceste premise, Ioan-Aurel Pop susține că ideea conform căreia Rezoluția de la Alba Iulia ar cuprinde principiul autonomiei, teritoriale sau de orice alt fel, pentru maghiari sau/și pentru celelalte minorități, este „o legendă păguboasă", „care nu face decât să semene confuzie, neînțelegere, minciună și chiar ură etnică"[11]. Autonomia Transilvaniei și hotărârile

[9] O opinie asemănătoare cu a lui Ioan-Aurel Pop, în privința autonomiei invocate de liderii de la Budapesta și ai maghiarilor din România, are istoricul Marius Diaconescu. Pornind de la cerințele unor oficiali maghiari și, în special, de la opinia lui Gyula Kádár, un istoric maghiar din Transilvania ce solicită dreptul la autonomie locală, culturală și teritorială, care ar fi fost prevăzută la punctul al treilea al Rezoluției de la Alba Iulia, Marius Diaconescu atrage atenția, într-un articol publicat în cotidianul „Adevărul", în iunie 2017, asupra faptului că punctele de la articolul III sunt „*principii* [s.a.] fundamentale la alcătuirea noului Stat Român". În schimb, Unirea este decretată în primul articol: „decretează unirea". În opinia sa, trebuie să se țină cont de diferența „imensă" din punct de vedere juridic între „o hotărâre" și un „decret", cum a fost Unirea, și proclamarea unor principii. „Principiile proclamate la Alba Iulia nu sunt nici promisiuni și nici nu formează vreo bază juridică pentru revendicările ungurilor din Transilvania". Iar în privința cerințelor de autonomie, istoricul consideră că „în niciun caz românii nu au promis și nu au declarat ca principiu autonomia teritorială a ungurilor sau a altor minorități, explicația fiind aceea că politicienii români din Transilvania ar fi știut foarte bine ce înseamnă autonomia teritorială și din această cauză ar fi evitat utilizarea acestei expresii în Rezoluția Unirii. Tocmai de aceea ar fi folosit expresia „deplină libertate națională", pe care au explicat-o în text. Vezi Marius Diaconescu, *Un mit și un paradox unguresc: revendicările ungurilor ar fi legitimate de Rezoluția Unirii din 1 Decembrie 1918?*, la adresa de internet http://adevarul.ro/news/politica/un-mit-paradoxunguresc-revendicarile-ungurilor-legitimate-rezolutia-unirii-1decembrie-19181-1_5955eda05ab6550cb8a82453/index.html (accesată la 25.06.2019).

[10] Ioan-Aurel Pop, *Dezinformarea și Centenarul Marii Uniri*, la adresa de internet http://adevarul.ro/news/eveniment/dezinformarea-centenarul-marii-uniri 1_591972115ab6550cb81e163f/index.html (accesată la 25.06.2019).

[11] *Autonomia și Marea Unire – Prof. dr. Ioan-Aurel Pop, rectorul UBB: „Trăim într-o societate democratică […], pe care am construit-o cu greu, cu sacrificii umane, și pe care*

de la Alba Iulia au fost subiecte pe marginea cărora chiar Academia Română a emis un punct de vedere, asumat sub semnătură de același istoric[12]. Documentul subliniază că Rezoluția de la Alba Iulia făcea referire la aproximativ 1.000.000 de kilometri pătrați, „Transilvania, Banat și Țara Ungurească"[13], „teritorii locuite în majoritate de români", „privite în întregimea lor", cărora li se acorda o „autonomie provizorie" până la întrunirea Adunării Constituante, menită să dea României Mari o nouă Constituție. Iar în cel de-al doilea caz, „autonom" se referă, conform aceleiași luări de poziție, la cultele religioase. În concluzie, se apreciază că

> [...] în documentul de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia nu este vorba nicăieri despre acordarea autonomiei (teritoriale, culturale, regionale, judiciare, administrative, politice etc.) pentru vreo minoritate, ci despre asigurarea „deplinei libertăți naționale", în sensurile precizate, anume dreptul de a se instrui, administra, judeca în limba proprie, de a fi reprezentate în guvern, parlament etc.[14]

Ulterior, într-un eseu dedicat sărbătoririi Centenarului Unirii de la Alba Iulia, Ioan-Aurel Pop atrăgea atenția că „provinciile s-au unit cu țara-mamă fără condiții", în ciuda faptului că „discuții aprinse au fost destule în acest sens, mai ales printre tinerii transilvăneni", care preconizau „anumite condiții și condiționări ale unirii, puse în fața autorităților române". Aceste tendințe ar fi fost evitate prin „înțelepciunea unor lideri, în frunte cu Iuliu Maniu", atitudine care „a biruit în fața alternativelor neviabile creatoare de separatisme". Practic, prin asocierea condițiilor cerute de unii dintre liderii transilvăneni cu „separatismele", Ioan-Aurel Pop se poziționează evident în zona favorabilă statului centralist în care orice alternativă ar fi putut submina stabilitatea edificiului de la 1918. Totuși, istoricul amintește că nerespectarea în totalitate a acestor principii a produs nemulțumiri, atât printre unii lideri ai minorităților, cât și ai românilor din Transilvania, dar ele nu ar fi schimbat fondul sau prioritățile statului de la acel moment[15].

O viziune contrară celei exprimate mai sus regăsim la Lucian Boia, cunoscut mai ales pentru pozițiile demitizante în privința istoriei românilor. Într-un eseu

---

trebuie s-o apărăm cu orice preț!", la adresa de internet https://transparentnews.ro/index.php/2017/08/08/prof-dr-ioan-aurel-pop-rectorul-universitatii-babes-bolyai-traim-intr-o-societate-democratica-pe-care-am-construit-o-cu-greu-cu-sacrificii-umane-si-pe-care-trebuie-s-o-aparam-cu-or/ (accesată la 25.06.2019)

[12] *Câteva precizări privind Conținutul Rezoluției de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia și chestiunea autonomiei*, la adresa de internet https://academiaromana.ro/mediaAR/pctVedereAR/2018/RUTransilvania.pdf (accesată la 26.06.2019).

[13] Țara Ungurească, explică Ioan-Aurel Pop, era regiunea „Partium sau «Părțile ungurești» (în sensul de regiunile locuite de români situate spre Ungaria), adică despre Crișana, Sătmar, Maramureș, Solnoc, Ung, Berec, Ugocea, etc."

[14] Vezi și *Conținutul Rezoluției de la 1 Decembrie 1918 de la Alba Iulia și chestiunea autonomiei*, în Ioan-Aurel Pop, *Românii. Eseuri despre Unire*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, p. 203-210. În același sens, în același volum, eseul *Rezoluția de la Alba Iulia (din 1 Decembrie 1918) și autonomia*.

[15] Idem, *Politica faptului împlinit în crearea României moderne*, în Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 196.

dedicat Primului Război Mondial, aprecia că, în eventualitatea unui referendum în 1918 referitor nu doar la unirea Transilvaniei cu România, ci și la statutul acestei regiuni în cadrul României, „e foarte posibil ca autonomia să fi fost dorită de o majoritate de transilvăneni, indiferent de apartenența lor etnică". Istoricul își pune întrebarea dacă românii transilvăneni și-au dorit unirea cu România în 1918, iar răspunsul său – „să zicem că da, dar nu mai mult decât își doreau rămânerea în interiorul unei monarhii habsburgice reformate" – a suscitat un adevărat scandal mediatic la o televiziune de știri din România[16]. De altfel, într-un alt volum dedicat Marii Uniri, același istoric remarca, cu o doză de ironie, că „și astăzi cuvinte precum «autonomie» sau «federalizare» nu sună deloc bine pe românește!", iar această concepție ar fi o moștenire istorică provenită în special din perioada interbelică. Atunci ar fi existat frica, ce se menține, că o asemenea abordare avantaja minoritățile, în special maghiarii din Transilvania sau ruso-ucrainenii din Basarabia, „care urmăreau disoluția României Mari". În acest context, provenind din civilizația Europei Centrale sau din fostul Imperiu Rus, românii și minoritarii din noile regiuni, afirmă Lucian Boia, „cu toții ar fi dorit nu neapărat autonomia, dar cel puțin o relativă descentralizare, ceea ce era însă în dezacord cu filozofia și practicile centralizatoare ale statului român"[17], iar organizarea statală de după 1918 ar fi fost mai mult rezultatul dorinței centrului și mai puțin dorința regiunilor de a fi integrate în acea formă.

Oliver Jens Schmitt, profesor la Universitatea din Viena, abordând subiectul într-un eseu dedicat celor 100 de ani de la Unire, consideră că proclamația de la Alba Iulia „a reprezentat și un compromis între centraliști și acele forțe care nu voiau să transpună mecanic sistemul din Vechiul Regat asupra teritoriilor transcarpatice"[18]. În opinia sa, în România de după 1918 s-a reușit crearea unei identități unitare, „deși regionalismele erau foarte puternice în perioada interbelică", în special în Transilvania și Basarabia. Din perspectiva sa, faptul că aceste regionalisme au rămas la nivel teoretic, și nu au încurajat mișcări reale de independență sau autonomie, a ținut de motive de politică externă și ar fi explicația

[16] Lucian Boia, *Primul Război Mondial. Controverse, paradoxuri, reinterpretări,* București, Editura Humanitas, 2016, p. 97. Această afirmație, alături de altele care puneau în discuție convingerile transilvănenilor de la 1918 de a se uni necondiționat cu Regatul, au provocat reacții dintre cele mai dure într-o emisiune de la Realitatea TV (https://www.youtube.com/watch?v=EBvNjXplOks, accesat la 25.06.2019). Într-o intervenție ulterioară la aceeași televiziune, proprietarul editurii Humanitas, filosoful Gabriel Liiceanu, caracteriza ceea ce se întâmplase drept un adevărat „linșaj mediatic" la adresa profesorului Boia (https://economie.hotnews.ro/stiri-media_publicitate-19471826-gabriel-liiceanu-catre-rares-bogdan-direct-realitatea-ati-facut-linsaje-publice.htm, accesat la 25.06.2019). O critică la cartea lui Lucian Boia a publicat și Ioan Bolovan, istoric și profesor la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. Vezi *Primul Război Mondial altfel*, în Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, *Ispititoarea Transilvanie. Multiperspectivitate și adevăr în istoria unei provincii*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, p. 107-120.

[17] Lucian Boia, *În jurul Marii Uniri de la 1918. Națiuni, frontiere, minorități,* București, Editura Humanitas, 2017, p. 95.

[18] Oliver Jens Schmitt, *România în 100 de ani. Bilanțul unui veac de istorie. Urmat de un dialog cu Marian Voicu*, traducere din germană de Wilhelm Tauwinkl, București, Editura Humanitas, 2018, p. 59.

stabilității statului român: „Este, să spunem, o explicație negativă, dar care a produs stabilitate". În același timp, istoricul atrage atenția și asupra absenței subiectelor din istoriografia românească, referitoare la centraliștii și regionaliștii din Basarabia și Transilvania interbelică, „despre care nu știm prea multe pentru că până acum, din motive evidente, n-au fost niciodată un subiect privilegiat al istoricilor români"[19]. El remarcă și faptul că termenul „federalizare" este folosit în România ca „noțiune-sperietoare, echivalentă cu separatismul", dar care, în realitate, nu ar corespunde exact dezbaterii atâta vreme cât aici ar fi vorba mai degrabă despre „autonomie, autoadministrare și competențe administrative regionale"[20].

Nu în ultimul rând, în scurta noastră analiză, ne atrage atenția Ioan Stanomir, profesor de științe politice și specialist în drept constituțional. El consideră că după 1918 România a ratat ocazia de a se reinventa „sub semnul momentului constituțional refondator", subliniind că „actul de la Alba Iulia deține o poziție unică între documentele veacului XX la români". Caracterul wilsonian autentic ar fi organizat statul în logica respectului față de cetățeni, iar „protecția acordată grupurilor minoritare este expresia devotamentului față de ideea pluralismului, permițând conservarea diversității etnice". De aceea, în opinia lui Ioan Stanomir, documentul de la Alba Iulia nu trebuie citit doar ca o cartă a transilvănenilor, ci și ca „declarația ce propune regândirea României născânde". România Mare, în schimb, s-a văzut plasată „în paradigma centralizatoare, în numele aceluiași imperativ al unității naționale invocat și la 1859", iar în contextul presiunii strategice și al conformismului ideologic, „orice tentativă, oricât de timidă, de autentică descentralizare politică" nu devenea altceva decât „un act de lez-națiune". Deloc întâmplător, elitele ar fi ales să demonizeze linia policentrică, remarcă Ioan Stanomir, în timp ce susținătorii autonomiei și ai specificului local au fost denunțați drept „dușmani ai poporului", simptom persistent în timp, împiedicând dezbaterea „lucidă și patriotică" prin care „variatele energii naționale pot fi utilizate acum, eliberându-ne de sub tirania centralismului sufocant". În încheierea unui subcapitol cu un titlu sugestiv – *Alba Iulia, sau despre o primăvară care nu a rodit niciodată* –, același profesor consideră că România Mare ar fi putut fi altfel, în condițiile onorării promisiunii centrale de la Alba Iulia, „aceea a guvernării prin consimțământ", care ar fi permis apărarea, „până la capăt" a demnității cetățenilor ei, „dincolo de etnie și diferențe confesionale"[21].

Tocmai aceste analize, după o sută de ani, în opinia noastră demonstrează că, pentru o înțelegere cât mai clară a momentului 1918 și integrării regiunilor

[19] *Ibidem*, p. 102-103.

[20] *Ibidem*, p. 60. Același istoric de la Universitatea din Viena ridica, cu ocazia unei conferințe din 2018, susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, problema conceptelor fundamentale de interpretare asupra unirii de la 1918. Vezi Oliver Jens Schmitt, *România mare, stat postimperial compozit*, în AȘUI, serie nouă, Istorie, LXIV (2018), număr special, *Marea Unire a românilor (1918). Istorie și actualitate* (volum editat de Petronel Zahariuc, Adrian Bogdan-Ceobanu, Adrian Vițalaru), p. 429-435.

[21] Ioan Stanomir, *La Centenar: recitind secolul României Mari*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 32-43.

în România Mare, trebuie să urmărim dezbaterile și acțiunea elitelor implicate în organizarea statului postbelic. Textul de față își propune analizarea discursului liderilor ardeleni referitor la organizarea statală după un model care să mențină identitatea regională, în perioada 1918-1923, cu o focalizare asupra omului politic Alexandru Vaida-Voevod, care s-a distins clar pe acest subiect.

Transilvania și autonomia

Sfârșitul Primului Război Mondial și dizolvarea imperiilor transforma Europa Centrală într-o regiune de inspirație ideologică wilsoniană, unde conceptul autodeterminării avea să traseze noile frontiere. Acțiunile politice, diplomatice și militare ale Antantei au creat noi state neomogene din punct de vedere etnic, facțiunile nemulțumite devenind popoarele dominante anterior. Practic, *federalismul* era văzut drept dușmanul *imperiului* dinaintea războiului, dar, între timp, devenise și al *statului național* de după. În acest context, era evident că premisele unui nou conflict erau create. Federalismul nu fusese văzut ca antidot al facționalismului. Sau nu încă, în ciuda unor proiecte federale care au stat la baza constituirii unor state precum Regatul Sârbo-Croato-Sloven sau Cehoslovacia[22].

Formarea României Mari a însemnat pentru cea mai mare parte a populației nou integrate atingerea unui ideal național, însă, în același timp, pentru o parte dintre minoritari a fost echivalentul unui eșec politic și național. România reprezenta doar unul dintre cazurile ce se regăseau în Europa Centrală și de Sud-Est, având al treilea mare procentaj de populație minoritară, după Polonia și Cehoslovacia. Din 1914 până în 1919, practic, populația României se dublase, ajungând la 16.250.000, cu 8,5 milioane mai mult decât înaintea conflagrației[23]. Recensământul din 1930 arăta că statul declarat național avea 28% populație minoritară. Din cei 18.057.028 de cetățeni, români erau 12.981.324 (71,9%), maghiari 1.425.507 (7,9%), germani 745.421 (4,1%) evrei 728.115 (4%), iar restul erau ucraineni, ruși, bulgari, turci, tătari, țigani, greci, armeni, găgăuzi, polonezi, cehi, slovaci, sârbi și sloveni[24].

Documentele unirii celor trei regiuni – Basarabia, Bucovina și Transilvania – demonstrează că elitele acestor regiuni istorice au pus mai mult sau mai puțin problema păstrării unui anumit grad de autonomie. La baza unei astfel de abordări regăsim motive legate de experiența politică acumulată până în acel moment, dar și existența/inexistența unei elite politice care să-și asume un grad ridicat de guvernare locală. Prima declarație de unire, cea dintre Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) și România, din 27 martie 1918, stipula menținerea unei autonomii regionale, având un Sfat al Țării și administrație proprie. Totuși, la 27 noiembrie, Sfatul Țării a votat anularea condițiilor de unire, după care s-a

[22] Pentru detalii, vezi Daniel Citirigă, *Europa Centrală și tentația federalismului. Istorie și diplomație în perioada interbelică*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015.

[23] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 331.

[24] *Anuarul statistic al României 1937 și 1938*, București, Institutul Central de Statistică, M.O. Imprimeria Națională, 1939, p. 58-61.

autodizolvat[25]. Cea de-a doua regiune, Bucovina, aflată sub administrația austriacă din 1774, în urma presiunilor Republicii Populare Ucrainene Independente, solicita intervenția armatelor românești. Odată restabilită ordinea, se hotăra „unirea necondiționată și pentru vecie a Bucovinei în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României".

Ultima regiune, în ordine cronologică, care se unea cu România era Transilvania, la 1 decembrie 1918. Pe lângă faptul că era cea mai mare dintre regiunile unite, era recunoscută și drept cea mai bogată și, totodată, cu o elită politică matură, formată în școlile de la Budapesta și Viena și cu experiență în lupta națională[26]. În perioada precedentă Primului Război Mondial, cea a Dualismului, lumea politică românească transilvană se caracteriza prin impunerea burgheziei laice, în fața celei clericale și susținerea unui scop suprem: autonomia națională[27]. Administrativ, Transilvania cunoscuse acest statut încă din secolul al XVI-lea, când se afla sub suzeranitatea Imperiului Otoman, însă Revoluția de la 1848 și apoi *Compromisul* de la 1867 anulau această formă de guvernare. Mai mult, în perioada Dualismului, politicile de maghiarizare se răsfrângeau tot mai intens asupra populației din Transleithania[28]. Deloc întâmplător, în jurul principelui moștenitor Franz Ferdinand s-a format un grup de oameni politici abili, reprezentanți ai diferitelor naționalități, care promovau transformarea imperiului într-o federație.

Pornind de la aceste premise, Aurel C. Popovici concepea în 1906 ampla lucrare *Statele Unite ale Austriei Mari*[29], în care se prevedea ca fiecare naționalitate să se bucure de autonomie în cadrul unei monarhii federalizate[30]. În

[25] Vezi Octavian Țîcu, *Controversele Unirii necondiționate: Polemici după 100 de ani*, https://moldova.europalibera.org/a/controversele-unirii-necondi%C8%9Bionate-(i)-polemici-dup%C4%83-100-de-ani/29568711.html (accesat la 26. 06.2019) și https://moldova.europalibera.org/a/blog-octavian-ticu-centenarul-unirii/29577783.html (accesat la 26.06.2019). În cadrul serialului publicat de Dorin Dobrincu și Octavian Țîcu pe site-ul Radio Europa Liberă Moldova, *1918-2018: o istorie necunoscută a Centenarului*, Octavian Țîcu atrage atenția că istoricii români din stânga și dreapta Prutului au eludat tema votului din 27 noiembrie 1918, fie din necunoaștere, fie din indiferență, „iar alții dintr-un patriotism mai mult sau mai puțin sincer tocmai din considerentul că este un subiect sensibil și incomod". Această abordare, afirmă istoricul de la Chișinău, a fost, până la urmă, folosită de cei care voiau să manevreze subiectul politic, atât la Moscova, cât și în tabăra „moldovenistă".

[26] Pentru o imagine cât mai amplă, vezi Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă. Studenți români la universități din Europa Centrală și de Vest*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

[27] Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860/1914*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 11.

[28] Vezi subcapitolul semnat de Ioan Bolovan, *Cazul românilor*, în Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Magyari András (coordonatori), *Istoria Transilvaniei*, vol. III, *De la 1711 până la 1918*, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2008, p. 435-443.

[29] Aurel C. Popovici, *Stat și națiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naționale și a crizelor constituționale din Austro-Ungaria*, traducere din limba germană de Petre Pandrea, studiu introductiv, note și îngrijire de ediție de Constantin Schifirneț, București, Editura Albatros, 1997.

[30] Pentru o discuție de ansamblu, vezi Sabina Fati, *Transilvania – o provincie în căutarea unui centru. Centru și periferie în discursul politic al elitelor din Transilvania, 1892-1918*, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2007.

acel moment, pentru Popovici, dar și pentru alți oameni politici români din Transilvania, dinastia habsburgică reprezenta o „necesitate istorică”[31], iar federalismul, soluția pentru numeroasele probleme ale imperiului. Conform opiniilor lui Alexandru Vaida-Voevod, exprimate în fața arhiducelui Franz Ferdinand, românii erau fideli dinastiei, în comparație cu maghiarii, iar acest sentiment ar fi fost împărtășit chiar și la București. Mai mult, același om politic transilvănean susținea că o viitoare confederare, într-o formulă extinsă, ar fi putut cuprinde chiar și România[32]. Desigur, este evident că declarația lui Vaida-Voevod avea un caracter politic și reprezenta mai degrabă o formulă de garantare a fidelității față de coroană și mai puțin o ipoteză realistă. Prăbușirea Imperiului Austro-Ungar îi oferea lui Alexandru Vaida-Voevod șansa de a citi, la 18 octombrie 1918, în Parlamentul de la Budapesta, Rezoluția Comitetului Executiv al Partidului Național Român, prin care anunța că „rezultatele acestui război justifică pe deplin aspirațiunile de veacuri ale poporului românesc pentru câștigarea deplinei libertăți naționale”. După doar o lună și jumătate, la Alba Iulia, cei 1.228 de delegați ai Marii Adunări Naționale decideau, în unanimitate, unirea Transilvaniei cu România, iar episcopii Iuliu Hossu și Miron Cristea alături de Vasile Goldiș și Alexandru Vaida-Voevod duceau actul Unirii regelui Ferdinand, la București.

Problema cu adevărat spinoasă în cadrul României Mari era clivajul dintre regiuni și, totodată, existența unui spirit transilvan perceput ca ofensiv și în capitala Vechiului Regat, în ciuda dominației scenei politice de către Partidul Național Liberal. Pretenția unei superiorități morale a elitelor transilvane, nostalgia Vienei, dar mai ales frustrarea de a fi secundari în politica dâmbovițeană îi determina pe apropiații lui Maniu să își exprime nemulțumirea. Primele semnale despre un conflict al viziunilor între centru și provincie aveau să apară încă din primăvara și vara anului 1919, fiind amintite atât de sora lui Ion I. C. Brătianu, Sabina Cantacuzino[33], cât și de principalul colaborator al liderului liberal, Ion G. Duca. Pentru acesta din urmă, în august 1919, trecând prin Sibiu, era evident că atmosfera din primele luni de după Unire se schimbase, tendințele regionaliste fiind tot mai vizibile, timp în care „regățenii nu mai erau frați dezrobitori, erau frații cotropitori, sau rivali”. Cât despre Consiliul Dirigent, organismul de guvernare locală constituit la 2 Decembrie 1918, același Duca afirma că era văzut de populația ardeleană drept „consiliul deliquent”, după nemulțumirile produse în cele câteva luni de administrație[34]. Acest „guvern provizoriu” al Transilvaniei se bucura de o influență extinsă, supunându-se Bucureștilor doar în cadrul politicii externe, problemelor militare, căilor ferate și altor câtorva domenii de jurisdicție națională. De cealaltă parte, Alexandru Vaida-Voevod, în

[31] Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 338.

[32] Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles*, Cluj-Napoca, Editura Sincron, 1993, p. 139.

[33] Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu 1914-1919 – cu un adaos de însemnări 1870-1919,* ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2014, p. 256.

[34] I. G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Colecția „Memorii și mărturii”, München, Jon Dumitru-Verlag, 1982, p. 180.

memoriile sale, amintește cum liderii partidelor din Vechiul Regat priveau Hotărârile de la Alba Iulia drept Unirea „fără condiții", dar și obligația de a recunoaște vechea Constituție din 1866, sistemul electoral cu cele trei colegii „și alte absurdități perfide". În acest context, Vaida sublinia că, la București, trezindu-se într-un haos ce caracteriza viața publică, cei din afara Vechiului Regat se simțeau „ca într-o casă de nebuni", unde „autohtonii" îi tratau cu superioritate, privindu-i ca pe „un fel de țărani maniaci". Această atmosferă îi crea impresia lui Vaida că „grandomania «grofilor» unguri, în contactul lor politic și convențional, era democratică, în comparație cu aceea a protipendadei parvenților politici bucureșteni din zilele acelea"[35].

Discuțiile asupra unirii Transilvaniei cu România nu au fost lipsite de o anumită încrâncenare chiar și între oamenii politici prezenți la Alba Iulia: pe de o parte existau militanți pentru o unire necondiționată, iar pe de altă parte erau cei care susțineau necesitatea unei autonomii, „cât mai mari posibile"[36]. Elanul zecilor de mii de oameni în cămăși albe era de nedescris, amintea „Gazeta Transilvaniei", într-un articol din 1921. „Și acest entuziasm a determinat pe apărătorii unirii condiționate ca să cedeze" cu speranța că era exclusă nerespectarea angajamentelor formulate în rezoluție. Nu mai puțin important, cei mai mulți considerau că o condiționare putea să fie speculată la Conferința de Pace, iar liderii Marilor Puteri să o exagereze, existând riscul ca România să aibă de pierdut[37]. Soluția autonomiei provizorii era, practic, compromisul dintre cele două părți. Chiar și Iuliu Maniu, liderul incontestabil al românilor transilvăneni, folosea formula de „autonomie provizorie" pe care o vedea necesară din punct de vedere practic, pentru ca „până ce se instituie administrația unitară să se țină seama de particularitățile care provin din diversitatea administrațiilor de până acum"[38].

În acest context, este interesant de remarcat că, în ședința premergătoare Adunării de la Alba Iulia, la 30 noiembrie, liderii principalelor partide din Transilvania discutau conținutul proiectului de Rezoluție, propus de Vasile Goldiș, pe baza căruia a rezultat textul final. La punctul al III-lea, se propunea păstrarea autonomiei Transilvaniei:

> [...] în scopul de a descuraja orice sguduire socială și până la nivelarea desăvârșită a diferențelor produse prin evoluția istorică între teritoriile locuite de Români în Transilvania, Banatul Timișan și Țara Ungurească și între Regatul Român de acum, Adunarea Națională reservă teritoriilor susindicate autonomie proprie, ale cărei limite și conținut se vor statori prin Constituanta care se va compune din reprezentanții

[35] Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, p. 15.

[36] Apostol Stan, *Iuliu Maniu. Biografia unui mare român*, București, Editura Saeculum I.O., 1997, p. 82.

[37] *Lupta pentru democrație în România dela actul unirii încoaci*, în „Gazeta Transilvaniei", an 84, nr. 3, 5 ianuarie 1921.

[38] Sorin Radu, *Unificarea politică a României Mari în gândirea politică a lui Iuliu Maniu*, în „Annales Universitatis Apulensis", Series Historica, 2-3, 1998-1999, p. 18 (15-27).

tuturor locuitorilor acestor teritorii fără osebire de neam şi lege în număr proporţional şi care se va convoca în scopul susindicat la timpul potrivit[39].

Pentru păstrarea punctului al III-lea s-au pronunţat Aurel Vlad, Ştefan Cicio Pop, social-democraţii Ioan Suciu şi Ioan Flueraş. În contrapartidă, Aurel Cosma propunea eliminarea punctului în discuţie, dar şi Alexandru Vaida-Voevod, care considera că esenţa punctului al III-lea era cuprinsă în punctul al VII-lea, unde se prevedea că „adunarea naţională, pentru a conduce afacerile naţiunei pe mai departe, hotărăşte constituirea unui mare sfat naţional". Iar referitor la temerile exprimate de Ştefan Cicio Pop, conform cărora „ciocoii din Vechiul Regat" îi vor dezavantaja pe ardeleni, Vaida se arăta încrezător că „basarabenii, bucovinenii şi cu noi dau o majoritate atât de mare, încât nu ciocoii, dar nici măcar toţi cei din România nu pot forţa voinţa noastră". Teama lui Vaida era că „vom merge prea departe în radicalismul nostru, covârşindu-i"[40].

În final, articolul al III-lea a fost eliminat, rămânând formula „autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei [...]", iar Transilvania, începând cu 2 decembrie 1918, a fost administrată de Consiliul Dirigent, un guvern provizoriu, format din 15 membri, care îl avea preşedinte pe Iuliu Maniu.

Federalism *versus* centralism

Totuşi, modul de acţiune şi imaginea lui Ion I. C. Brătianu, văzut de adversarii politici drept adevăratul conducător al României, un om politic machiavelic, exponent al sistemului centralist, îi determina pe unii lideri politici din Transilvania, la doar câteva luni după momentul Alba Iulia, să se gândească mai serios la menţinerea autonomiei pe termen mai lung sau chiar permanent. Acest aspect reiese evident dintr-o scrisoare pe care i-o adresa în mai 1919, de la Paris, Alexandru Vaida-Voevod lui Iuliu Maniu, în acel moment expeditorul nefiind doar un simplu om politic, ci un demnitar al statului român, reprezentant oficial la Conferinţa de Pace. Conform relatării, Vaida era invitat de Ion I. C. Brătianu, la 1 mai, la o plimbare spre Place de la Concorde, ocazie cu care liderul liberal se declara dezamăgit de spiritul separatist al transilvănenilor şi se întreba retoric: „[...] unde vom ajunge dacă, în loc de a ne uni tot mai strâns,

[39] Cornel Sigmirean, *Elita românilor din Transilvania la 1918...*, p. 193.

[40] *Ibidem*, p. 194. Pentru detalii referitoare la aceste dezbateri, vezi Ion Clopoţel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura revistei „Societatea de Mâine",1926. O opinie interesantă prezintă Petru Groza, participant şi el la Alba Iulia, dar în cazul său se recomandă o rezervă puternică, având în vedere poziţia sa de prim-ministru impus de sovietici în 1945 şi ţinând cont de faptul că, nu după mult timp, o parte a liderilor transilvăneni deveniseră „trădători" şi „duşmani ai poporului". Conform memoriilor lui Groza, în seara zilei de 30 noiembrie, Maniu, retras la etajul hotelului Dacia din Alba Iulia, alături de alţi lideri ai Partidului Naţional Român, descria în culori negre Vechiul Regat, o administraţie „medievală" cu „moravurile bizantine ale dinastiilor de moşieri şi bancheri", şi susţinea, alături de „iezuiţii lui din Blaj", că Transilvania trebuia să menţină un regim autonom de autoguvernare pentru cel puţin zece ani. Vezi Petru Groza, *Adio lumii vechi. Memorii*, Bucureşti, Editura Compania, 2003, p. 187-189.

vom lua o direcţie spre autonomii şi spre separatism?"[41] Aceasta, cu atât mai mult cu cât, remarca Brătianu, „Bucovina ca Bucovina, ea nu a dorit unitatea, a primit-o de silă", „și cu Moldova au fost greutăți, dar noi (ardelenii – n.n., D.C.) îi facem impresia că suntem mai dârzi". În acest context, tonul devenea mult mai grav. Brătianu, care juca o carte defensivă, convins fiind că „noi nu voim să-l ajutăm ci nutrim tendințe opuse", amenința că se va retrage din prim-plan și-i va propune regelui un guvern ardelenesc.

Răspunsul lui Vaida[42] este, în mare măsură, relevant pentru a înțelege curentul autonomist:

> Transilvania de pe timpul dacilor a format o unitate geografică. Dacii şi-au apărat până la înfrângere libertatea. Nu e sigur, dar verosimil că ungurii au găsit mici voivodate autonome româneşti. Lupta Transilvaniei pentru autonomie a durat în tot timpul istoric de la venirea maghiarilor. Regii Ungariei numai temporar au izbutit să violeze [autonomia]. De la 1867 încoace ideea autonomistă ne-a format programul, extinsă asupra tuturor românilor de sub coroana Sf. Ştefan. Autonomia milenară a comitatelor a dezvoltat o ideologie autonomistă. Adevărat că în comitete, prin sistemul virilist care a înlocuit prerogativele feudale, am fost nedreptăţiţi. Totuşi, nu numai prin virilişti, dar şi prin mecanismul întregii vieţi comitatense: congregaţie, alegere de membri pentru congregaţie, alegerea funcţionarilor, viaţa comunală etc., conştiinţa autonomistă a fost dezvoltată şi în sânul poporului românesc. Autonomiile bisericeşti de asemenea au contribuit la aprofundarea acestei conştiinţe. Ea nu va putea fi înlăturată din instinctul nostru în mod brusc.

Același Vaida, în memoriile sale, amintește că, în preziua Adunării de la Alba Iulia, se ivea prima notă discordantă, „în aparență lipsită de importanță". Omul politic se referea la prezența în anticameră a unui „băiețandru neserios", Tilică Ioanid, însoțit de alți doi-trei tineri veniți de peste Carpați. Cu toții ar fi fost, de fapt, „agenții" liderilor partidelor din Vechiul Regat și stăruiau ca Unirea să fie hotărâtă „fără condiții". Ideea era ca prin acceptarea unirii necondiționate să se recunoască Constituția din 1866, iar răspunsul clasic era „Adunarea de la Alba Iulia, hotărând Unirea fără condiții și recunoscând pe regele României ca rege al său, ați intrat în Regatul României, ca atare". În cazul unei abordări de acest gen, afirmă Vaida, „puteai discuta apoi cât voiai, până ce înaltul interlocutor se plictisea și-ți trântea în obraz că ești contra Unirii, regionalist etc."[43].

Drept urmare, Vaida nu vedea altă soluție pentru „închegarea unității sufletești" decât împărțirea întregului teritoriu al țării în patru sau șase regiuni, care urmau să aibă parlamente alese pe baza sufragiului universal, cu un guvernator care să supravegheze ordinea stabilită de Adunarea Constituantă; în Parlamentul de la București ar fi urmat ca fiecărui parlament regional să-i revină o

[41] ANIC, fond Al. Vaida-Voevod, dosar 59, f. 7.

[42] *Ibidem*, f. 7-9.

[43] Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, p. 168-169.

cotă parte de deputați, iar problemele legate de politica externă, finanțe, comunicații și armată i-ar fi revenit acestui organism. Mai mult, în opinia lui Vaida, proiectul său avea și o nuanță pozitivă pentru întregul regat:

> Elementele străine ar ajunge mai puţin numeroase în Parlamentul Regatului. […] Dezavantagiile sufragiului universal ar fi atenuate. […] Fricţiunile între tendinţele centraliste şi autonomiste s-ar reduce la minimul posibil, etc., etc.

În final, în cadrul dezbaterii de la Paris, Vaida avea să spună fraza pe care interlocutorul său nu ar fi vrut să o audă: „[…] ceea ce propun eu, este un federalism, în definitiv", în timp ce pentru Brătianu era evident că o atitudine de acest gen nu era agreată la București: „Se ridică deja voci care dau expresie nemulţumirii, zicând: noi am vărsat sângele, noi i-am scăpat pe Ardeleni, noi suportăm cheltuielile, iar ei, în loc să se unească, vor să ne stăpânească"[44].

Este incontestabil că subiectul se dovedea unul sensibil pentru ambele părți și, în niciun caz, nu era epuizat. În zilele ce au urmat, respectiv 2 și 5 mai 1919, discuția revenea în cercul românilor de la Conferința de Pace de la Paris. Caius Brediceanu, reprezentant al intereselor Banatului, avea parte de „o scenă mare" din partea lui Ion I. C. Brătianu care promitea să nu cedeze, atenționând că opinia publică din țară se va împotrivi unui proiect autonomist și, indiferent de culoarea politică, va lua atitudine contra tendințelor „separatiste" ale ardelenilor[45].

Pe fond, ceea ce ne devoalează Vaida-Voevod, prin această scrisoare, este exact confruntarea viziunilor cele mai antagonice din Transilvania și, respectiv, Vechiul Regat, întruchipate în doi oameni politici de prim rang și disputate în capitala Franței, în timpul Conferinței de Pace, într-un moment crucial pentru recunoașterea frontierelor României. Alexandru Vaida-Voevod invoca necesitatea unei autonomii, mizând pe o mentalitate colectivă și pe o dezvoltare istorică specifică pentru românii transilvăneni, în timp ce pentru Ion I. C. Brătianu orice organizare diferită de statul centralizat era echivalentă cu separația. Totuși, chiar și din formularea lui Vaida-Voevod, care poate fi interpretată ca variantă alternativă, se înțelege că ar putea fi vorba despre o perioadă intermediară: „[…] ea (conștiința autonomistă) nu va putea fi înlăturată din instinctul nostru în mod brusc". Este important să observăm că, în ciuda unor astfel de confruntări, ele aveau loc într-un spațiu privat.

Viziunea centralistă, promovată de Ion I. C. Brătianu, îi crea lui Alexandru Vaida-Voevod o imagine sumbră despre o viitoare organizare administrativ-teritorială. „Sclavia centralismului din București și tirania oligarhiei din țară" puteau fi evitate, în opinia sa, doar prin menținerea Consiliului Dirigent și după

[44] ANIC, fond Al. Vaida-Voevod, dosar 59, f. 10.

[45] *Ibidem*. Pentru detalii privind corespondența lui Alexandru Vaida-Voevod în timpul Conferinței de Pace, vezi Alexandru Vaida-Voevod, *Scrisori de la Conferința de Pace, Paris – Versailles, 1919-1920*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Mircea Vaida-Voevod, Cluj-Napoca, Multi Press International, 2003; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006.

alegerea Constituantei. Această perspectivă autonomistă, însă, nu era agreată și de Iuliu Maniu[46]. La doar câteva zile de la discuția aprinsă dintre Vaida-Voevod și Ion I. C. Brătianu, pe 11 mai 1919, oficiosul liberal îl intervieva pe Iuliu Maniu, în calitate de președinte al Consiliului Dirigent. Cel mai probabil nu era o întâmplare că ziariștii bucureșteni îl chestionau în legătură cu noua organizare statală, context în care Maniu afirma că „Ardealul s-a unit necondiționat și desăvârșit cu România, și nu tindem, deci, la o viață autonomă". Mai mult, adăuga el, și în Vechiul Regat se discuta „chestiunea descentralizării administrative", dar „în orice un caz nu e nici vorbă de vreun particularism provincial, care ar fi nepotrivit pentru progresul și unitatea națională a României întregite". În acest context, oficiosul liberal punea un subtitlu evidențiat: „Descentralizare, nu autonomie"[47], care reprezenta fidel și discursul oficial promovat de Partidul Național Liberal[48].

De altfel, Iuliu Maniu, în primul său discurs din Adunarea Deputaților din 22 decembrie 1919, relua aceste idei și afirma că:

> […] atunci când am decretat unirea, am decretat-o necondiționat și nerezervând drepturi speciale provinciale, pentru că am fost și sunt de credința nestrămutată că România întregită trebuie să fie una în corpurile legiuitoare, trebuie să fie una în guvernământul său, trebuie să fie una în sufletul său, în gândirea sa și în toate instituțiunile publice de stat[49].

Între timp, Alexandru Vaida-Voevod devenise prim-ministru al României și, cel puțin pentru moment, subiectul părea lipsit de actualitate. Schimbarea de optică – ce trebuie interpretată și ca o adaptare la noile realități politice, având în vedere că în noiembrie avuseseră loc primele alegeri pe baza votului universal, pe întreg teritoriul României – este evidentă și în discursul premierului Alexandru Vaida-Voevod, în fața Parlamentului, în decembrie 1919. În urma criticilor și insinuărilor malițioase venite din partea politicienilor liberali, premierul afirma că regiunile, din clipa în care s-au „alipit la țara mumă", știau că „noi nu mai suntem Basarabeni, Bucovineni, Bănățeni, Ardeleni, ci NUMAI români". În

[46] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 108-109.

[47] *Interview cu dl Iuliu Maniu*, în „Viitorul", an XII, nr. 3333, 11 mai 1919, p. 1.

[48] Vezi în acest sens articolul *Reforma administrativă: descentralizare, da – autonomie, nu*, în „Viitorul", an XII, 11 februarie 1919, p. 1. În textul articolului se sublinia că, deși pentru mulți cetățeni descentralizarea și autonomia ar fi fost același lucru, totuși ele erau total diferite. Prin *descentralizare*, Partidul Național Liberal promitea să dea comunelor și județelor posibilitatea de a se conduce ele însele, în timp ce *autonomia* nu ar fi fost altceva decât o „rămășiță medievală" care-și trăgea originea din nevoile pe care „burghezia de altădată o simțea de a se închide și organiza în cetățile ei, pentru a se putea apăra și contra dușmanilor din afară care vânturau țara și contra Seniorilor feodali dinăuntru, care îi erau deopotrivă dușmani". În țări precum România, unde nu exista o astfel de tradiție, un asemenea tip de administrație nu ar fi avut de ce să fie adoptat, fiind văzut în contradicție cu regimul parlamentar pe baza căruia trebuia organizat statul, se mai afirma în articol.

[49] *Declarațiile D-lui Iuliu Maniu*, în „Gazeta Transilvaniei", an 82, nr, 272, 27 decembrie 1919, p. 1-2.

aplauzele membrilor coaliției de guvernare, Vaida-Voevod ținea să contrazică orice tendință autonomistă de care ar fi putut fi bănuit: „ca și musulmanul care-și lasă pantofii înaintea moscheei, tot așa și noi, venind aci, am lăsat orice spirit de provincie, orice spirit sectar îngust ca să devenim fiii României Mari", intrând „nu în casa fraților noștri", ci „am venit încoace în casa noastră […]"[50].

Este adevărat că, între timp, termenul *autonomie* începea să aibă și alte valențe decât cele invocate de lideri precum Alexandru Vaida-Voevod, ceea ce schimba complet paradigma românilor transilvăneni. Imediat după ce la Paris se enunțase principiul protejării minorităților printr-un tratat special, „Gazeta Transilvaniei" aducea la cunoștința cititorilor săi că, la Cluj, organele de control românești aveau în vedere dezvoltarea unei mișcări care se pregătea de către ungurii din oraș:

> […] interpretând acest principiu în sensul că orașele cari au majoritate din populație maghiară pot să ceară conferinței păcei sau Ligei Națiunilor protecția pentru obținerea autonomiei definitive – ungurii din Cluj vor să dea lovitura și să proclame acest oraș independent de Ardeal și de conducerea românească.

Cu alte cuvinte, se urmărea ca Clujul să devină „oraș liber", care să se administreze singur, cu organe de conducere – primărie, poliție, finanțe – maghiare. Pentru sărbătorirea momentului, s-ar fi pregătit fiecare familie, iar autonomia urma să fie marcată printr-o manifestație amplă, cu steaguri maghiare ce aveau a fi expuse pe clădiri. Instituțiile trebuiau să fie conduse de fruntași maghiari, „cari să preia imperiul la Cluj". Într-un cuvânt, totul era pregătit pentru ziua în care „lovitura ungurească se va produce", iar în fruntea ei se regăseau profesorii universitari și studenții unguri care nu se sfiau să-și arate bucuria în public. Conform articolului invocat, în ciuda hotărârii de a agita spiritele cu scopul obținerii autonomiei, autoritățile române erau pregătite să intervină, deoarece „trebuie să se știe, odată pentru totdeauna, că orașele Ardealului dacă au fost cucerite de streini în vremea jugului nemilos unguresc – nu pot rămâne despărțite de restul țărei care este românească, și va fi de-a pururi în stăpânirea și sub conducerea românilor"[51].

Este evident că între disputa avută cu Ion I. C. Brătianu, în drum spre Place de la Concorde, și intervenția din Parlament, Alexandru Vaida-Voevod schimbase complet discursul. Indiscutabil, s-ar putea ca explicația să se regăsească în primul rând în faptul că prima era o discuție între patru ochi, postură în care gândurile și dorințele puteau fi exprimate liber, în timp ce în fața Parlamentului asumarea era de altă natură. Apoi, pentru a găsi o explicație față de această atitudine, un factor ce trebuie luat în calcul este cel intern, fiind posibil ca partidul său să nu sprijine această retorică, dar și unul extern. În perioada în care avusese loc dialogul cu Ion I. C. Brătianu și apoi preluarea prim-ministeriatului,

[50] „Gazeta Transilvaniei", an 82, nr. 270, 25 decembrie 1919, p. 1.

[51] *Ungurii vor să proclame Clujul autonom*, în „Gazeta Transilvaniei", an 80, nr. 135, 5 iulie 1919, p. 1.

se negocia Tratatul Minorităților din cadrul Tratatului cu Austria, Tratatul de la Trianon cu Ungaria nu fusese încă semnat, iar diplomația și lumea politică de la Budapesta depuneau eforturi intense pentru menținerea unei părți cât mai mari din teritoriile considerate ungare. Așa a apărut ideea Confederației Danubiene cu sediul la Budapesta, apoi oferta unei uniuni dinastice româno-maghiare, cu regele Ferdinand în frunte și, deloc lipsit de importanță, ideea unei Transilvanii autonome susținută de cercurile maghiare sau măcar a unor părți cu majoritate maghiară. Într-un astfel de context, cea mai mică insinuare autonomistă devenise asociată cu o vulnerabilizare a României pe plan extern și era prezentată ca o piedică în procesul unificării.

Discurs regionalist într-un stat centralist

După demisiile succesive ale lui Octavian Goga, Aurel Vlad și Victor Bontescu, guvernul Vaida-Voevod era obligat să renunțe la putere, iar regele îi dădea generalului Alexandru Averescu sarcina formării noului executiv, instalat la 13 martie 1920. Prim-ministrul desemnat dizolva Corpurile Legiuitoare, organiza noi alegeri și încerca să-l convingă pe Iuliu Maniu ca Partidul Național să devină aliatul Partidului Poporului, fără succes însă[52]. Partidul Național reprezenta în Transilvania toate elementele sociale și politice ale regiunii, iar în timpul războiului interesele generale au primat în fața posibilelor divergențe de opinie. După 1918 însă, s-au dezvoltat două curente politice importante: pe de o parte, cel care-l avea reprezentant pe Vasile Goldiș pleda pentru menținerea caracterului regional al partidului, iar de cealaltă parte, cel care-l avea exponent pe Iuliu Maniu susținea nevoia extinderii bazei partidului și în afara Transilvaniei, prin fuziuni și alianțe. Totuși, la București, programul politic și economic al Partidului Național nu a convins alte partide și, drept consecință, câțiva ani, partidul își menținea caracterul său regional[53]. Nu întâmplător, în această perioadă se individualizează și concepția regionalistă în jurul lui Alexandru Vaida-Voevod.

Dizolvarea intempestivă a Consiliului Dirigent, la 2 aprilie 1920, avea să ascută și mai mult animozitățile politice dintre Partidul Poporului al lui Averescu și Partidul Național. Pentru oficiosul acestuia din urmă, „Gazeta Transilvaniei", „coaliția lacomilor după putere"[54] era cea care a împiedicat guvernul Vaida să-și îndeplinească mandatul. Pe de altă parte, convocarea unui congres al Partidului Național la Alba Iulia îi determina pe cei de la ziarul „Renașterea românească", condus de Eugen Goga, fratele lui Octavian Goga, ministru la acel moment în guvernul Averescu, să susțină că „d-nii Maniu, Cicio Pop și Vaida vor să convoace o adunare revoluționară pentru a se rupe din trupul României, socotind că numai astfel pot păstra și pe mai departe locurile de stăpânitori ai Transilvaniei"[55]. În replică, liderii PNR răspundeau în paginile „Gazeta Transilvaniei", dezmințind

[52] Apostol Stan, *op. cit.*, p. 128.
[53] Keith Hitchins, *România 1866-1947...*, p. 430.
[54] „Gazeta Transilvaniei", an 83, nr. 63, 27 martie 1920, p. 1.
[55] *Revoluție în Ardeal*, în „Gazeta Transilvaniei", an 83, nr. 70, 4 aprilie 1920, p. 1.

orice fel de zvonuri în sensul celor enunțate mai sus, și reiterau scopul și misiunea partidului: „[...] s-a născut și a trăit în și pentru ideea unirii Ardealului cu țara-mamă”. Iar faptul că partidul lui Maniu vorbea despre drepturile și viitorul ardelenilor nu ar fi trebuit interpretat ca fiind „porniri de separatism”, nici „dietă provincială”, după cum invoca ziarul „Renașterea”, cât mai ales dorința de a apăra „interesele Ardealului față de pornirile bizantinismului distrugător al unei politici pentru care în fața intereselor de partid nu mai există durere de țară”[56].

În ciuda acestor dezmințiri, în diferite luări de poziții publice Alexandru Vaida-Voevod invoca adesea nemulțumirile Ardealului față de guvernul de la București, iar tendința regionalistă revenea în discursurile sale. Pentru el, în ciuda faptului că imediat după disoluția Imperiului Austro-Ungar, Transilvania avea o organizare ordonată, în scurt timp, prin unificare, administrația, finanțele, justiția, chiar și cultele, instrucția publică sau jandarmeria ar fi fost tratate precum „niște revize de vânătoare pentru vânătorii de cariere din Vechiul Regat, cât și pentru toți miniștrii de dincoace de munți”. O atitudine de acest gen ar fi provocat în Ardeal resentimente în toate straturile societății, iar până la atitudini regionaliste nu ar mai fi fost decât un pas, în opinia omului politic transilvănean. „Se apropie momentul, afirma cu convingere Vaida-Voevod, când condensându-se toate nemulțumirile, în mod spontan, se va ridica țipătul dureros de alarmă: nu mai tolerăm această asuprire și jefuire mascate sub placida fațadă a «unificării», ci pretindem *Ardealul pentru ardeleni* [s.n.]”[57]. Această formulă, exprimată în cadrul unui interviu oferit cotidianului „Patria” din Cluj, al cărui director era Ion Agârbiceanu, avea să provoace un adevărat scandal. Presa din apropierea Partidului Național a încercat din răsputeri să convingă publicul că formula „Ardealul pentru ardeleni” nu avea în nici un caz conotații separatiste, unele ziare spuneau că nici măcar regionaliste, în timp ce opozanții lui Vaida subliniau tocmai contrariul.

În același timp, este evident că Vaida-Voevod era într-o ofensivă mediatică împotriva liberalilor și a guvernului Averescu. În aceeași zi cu interviul mai sus invocat, „Gazeta Transilvania” publica un alt interviu cu același lider transilvănean, unde acesta afirma că liberalii își pierduseră creditul moral chiar în fața maselor din Vechiul Regat și că, asemeni lui Averescu, și ei considerau că dincolo de munți aveau de a face cu „o colonie de iloți, bună spre a servi ca instrument pentru înfăptuirea tradiționalei devize liberale: *vrem Ardealul fără ardeleni*”[58]. Această atitudine anti-centralistă, remarcă istoricul Florian Kührer-Wielach, a fost percepută pozitiv atât de reprezentanții minorităților, cât și de unele voci din Basarabia, Bucovina sau Iași[59].

---

[56] *Ibidem*.

[57] *Dl Alexandru Vaida vorbește despre „unificare”*, în „Patria”, an III, nr. 6, 7 ianuarie 1921, p. 1.

[58] *Interview cu d. Dr. Alex. Vaida-Voevod*, în „Gazeta Transilvaniei”, an 84, nr. 6, 7 ianuarie 1921, p. 1.

[59] Florian Kührer-Wielach, *The Transylvanian promise: political mobilisation, unfulfilled hope and rise of authoritarianism in interwar Romania,* în „European Review of History: Revue européenne d'histoire”, vol. 23, no. 4, 2016, p. 585 (580-594).

Mult timp, formula „Ardealul pentru ardeleni” revenea ca o himeră în discursul public și era evident că opoziția avea un argument puternic pentru a prezenta în termeni negativi tendințele regionaliste de peste Carpați. Nu întâmplător, la scurt timp după ce aceste acuze deveneau regulate, oficiosul Partidului Național Român, „Patria”, revenea cu un articol, preluat integral și în ziarul central „Adevărul”, cu titlul *Ardealul al ardelenilor* și subtitlul *Cum trebue înțeleasă formula*. Practic, articolul se dovedea o pledoarie pentru revendicările unei populații și ale unei regiuni în cadrele politice ale statului național. De la început, se insista asupra faptului că formula lui Vaida nu era cuprinsă în programul politic al unui stat sau al unui popor, „așa cum s-a cuprins în apoftegma «America a americanilor» sau în enunciațiunea domnului N. Iorga «România a românilor, numai a Românilor și a tuturor românilor»”. Pentru a denigra cercurile politice transilvănene, presa bucureșteană ar fi folosit intenționat enunțul lui Vaida ca provenind din partea unui popor și nu a unei populații. Această diferență era esențială pentru a înțelege viziunea liderului transilvănean, pentru că, sublinia oficiosul „Patria”, dacă formula „Ardealul al ardelenilor” ar fi exprimat un program politic de stat precum cel american sau al lui Nicolae Iorga, „numai atunci s-ar fi putut vorbi de autonomie sau separatism”. Acest lucru lipsind, realitatea ar fi fost favorabilă lui Vaida-Voevod: fiind o cerință politică imediată a unei regiuni, nu numai că separatismul era declarat exclus, dar această viziune venea tocmai să servească unitatea între regiuni în România Mare. Mergând mai departe cu explicațiile, în deviza lui Vaida, opozanții acestuia ar fi trebuit să înțeleagă nemulțumirea populației din Transilvania față de cum se făcea unificarea[60].

Subiectul era atât de discutat și disputat, încât părea menirea publicațiilor apropiate de Partidul Național să explice cititorilor „adevăratul” sens al vorbelor fostului premier. Săptămânalul „Unirea” de la Blaj publica, la rându-i, un articol cu titlul *Ardealul pentru ardeleni*, considerând că „a fost o vorbă grea, cea mai grea vorbă care s-a rostit, în zilele aceste de criză, de un bărbat politic”. Ce însemna, așadar, Ardealul pentru ardeleni? „Nu separatism voim noi, nu autonomie, nu cârmuire separată federală, ci folosirea forțelor noastre unde ne pricepem noi mai bine [...]”. Cuvintele lui Vaida ar fi venit tocmai pentru a atrage atenția asupra pericolului de a nu se respecta aceste dorințe, a se face unificarea la repezeală, iar „mărgăritarul acesta își va pierde strălucirea și în loc să fie un element de primenire va deveni un element de descompunere”[61]. Deși dădea asigurări că nu era vorba în nici un caz de tendințe separatiste, totuși, autorul articolului cu siguranță cunoștea impactul folosirii cuvântului „descompunere” în acest context.

După două săptămâni de la interviurile date de Alexandru Vaida-Voevod, cotidianul clujean „Patria” readucea în discuție subiectul și publica pe prima

[60] *Ardealul al ardelenilor – cum trebuie înțeleasă formula*, în „Adevărul”, an XXXIV, nr. 11295, 28 ianuarie 1921, p. 2.

[61] *Ardealul pentru ardeleni*, în „Unirea”, Blaj, an XXXI, nr. 4, 22 ianuarie 1921, p. 1.

pagină, cu titlul *Ardealul fără ardeleni?*, un articol prin care acuza că, în realitate, politica liberalilor față de Transilvania era condusă după principiul „Vrem Ardealul fără ardeleni", care ar fi fost emis de Ion C. Brătianu, tatăl lui Ion I. C. Brătianu[62]. În același timp, se întărea ideea conform căreia nu se putea lua în discuție un proiect separatist: „[...] de gândul și de sufletul nostru nu se pot nici apropia intenții criminale, și criminale ar fi intențiile de separatism, de autonomie politică". Mai mult, cititorilor li se dădeau asigurări că ardelenii nu luptaseră și nu suferiseră veacuri întregi „pentru ca la doi ani de la unirea politică să ne fi pierdut mințile și sufletele"[63].

Ziarul de dimineață „Luptătorul", apropiat de Partidul Național, ironiza „presa patrioată" care îl atacase pe Alexandru Vaida-Voevod, „trădătorul acela care pe vremuri era dat afară pe brânci din parlamentul unguresc". Afirmând că „numai bătrânul Brătianu ceruse «Ardealul, dar fără ardeleni»", ziarul încerca câteva lămuriri pe care le vedea fundamentale, bazându-se pe ideea că nu fostul premier transilvănean cerea Ardealul pentru ardeleni, ci el ar fi constatat „*cu durere* că se va ajunge acolo"[64]. Ziarul „Lupta" considera că lui Vaida i-au fost „răstălmăcite" cuvintele și interpretate în așa fel încât presa averescană și cea liberală „a scos pur și simplu trădare de neam, de patrie, autonomie etc."[65]. Și ziarul „Voința" venea să întărească că fraza „Ardealul ardelenilor" „nu poate însemna în mintea nimănui, nici ruperea Ardealului de celelalte ținuturi românești, nici aliarea ardelenilor cu ungurii împotriva fraților din Regat"[66]. În aceeași direcție, ziarul „Românul" susținea că a-i atribui lui Vaida-Voevod un fond separatist ar fi însemnat a-i nega activitatea politică de până atunci, în timp ce, în realitate, „distinsul bărbat de stat transilvănean" nu era altceva decât „cel mai călduros susținător al ideii «Ardealul al României întregite» și dușmanul aprig al oricăror tendințe de separatism"[67].

Cotidianul „Adevărul" aloca, la rându-i, spații largi subiectului născut în urma interviului lui Alexandru Vaida-Voevod. În numărul din 16 ianuarie 1921, scriitorul Vasile Savel făcea o analiză detaliată a relațiilor dintre Ardeal și Vechiul Regat, pornind de la argumente politice și ajungând până la cele psihologice. În opinia sa, tensiunea creată de Vaida se iscase din cauza exagerărilor semănate pe un teren fertil în Ardeal, existând pericolul ca acestea să dea naștere unui „ostracism față românii din Vechiul Regat". De cealaltă parte, funcționarii din Vechiul Regat, afirmă autorul, nu s-au grăbit spre administrația din Ardeal. La început au fost trimiși profesori de liceu cu capacitatea dată, dar o parte a lor s-au întors în Regat din cauză că fuseseră primiți cu răceală peste munți. Dacă starea de nemulțumire continua, considera autorul, „îi va aduce la

[62] *Ardealul fără ardeleni?*, în „Patria", an III, nr. 12, 20 ianuarie 1921, p. 1.
[63] *În jurul declarațiilor domnului Vaida*, în „Patria", an III, nr. 12, 20 ianuarie 1921, p. 1.
[64] *Presa și declarațiile domnului Vaida*, în „Patria", an III, nr. 18, 27 ianuarie 1921, p. 2.
[65] *Ibidem*
[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem.*

exasperare pe ardeleni și atunci vor avea dreptul să ceară imperios Ardealul pentru ardeleni”[68].

Asemănătoare cu poziția exprimată mai sus, tot în cotidianul „Adevărul”, Gh. Popp, om politic ardelean, insista, la rândul său, că „Ardealul pentru ardeleni însemnează o deviză de apărare, un stăvilar, ridicat contra celor două primejdii din Vechiul Regat: contra oligarhiei și a politicianismului”. Acestea ar fi fost temerile constante ale ardelenilor, după ruptura de Ungaria[69]. G. Șorban considera că „pentru noi, ardelenii, Statul nu se prezintă ca un părinte ocrotitor, care alină durerile, ci ca un Iehova răzbunător”. Cu toate acestea, el făcea un apel ca oamenilor să nu le fie frică de separatism, deoarece formula lui Vaida „a devenit deviza întregului popor din Transilvania nu pentru a ne separa, ci din contră, a grăbi unificarea, a devenit chiar deviza ardelenilor, cari țin astăzi cârma în mâni, a devenit deviza tuturor celor cu bun simț veniți din vechiul Regat”[70].

Din același trust cu „Adevărul”, cotidianul central „Dimineața” publica un articol, reluat în parte în presa apropiată Partidului Național Român, referitor la percepțiile diferite ale regiunilor și capitalei față de chestiunea unificării. Pornind de la cuvintele lui Vaida-Voevod – „Ardealul pentru ardeleni”, dar și de la formula „Basarabia a Basarabenilor” a lui Ion Pelivan, „Dimineața” publica un text foarte acid la adresa acestui tip de abordare. De aici, până la acuzații de „trădare” contra unității României Mari și a unificării sufletești a românilor, nu a mai fost mult. Mai ales că „bântuie printre toți ardelenii și basarabenii că Ardealul și Basarabia trebuie să rămâie ale lor”[71].

Cum se apăra Vaida-Voevod? În septembrie 1921, în contextul unei noi campanii electorale, Partidul Național ținea un congres, denumit de presa de partid „Marea Adunare de la Alba Iulia”, cu trimitere evidentă la anul 1918. Invitat să vorbească, după ce critica măsurile guvernamentale, Alexandru Vaida-Voevod atingea și subiectul interviului oferit ziarului „Patria”, de la care trecuseră luni bune, dar care încă producea reacții. El ținea să explice delegaților Partidului Național mesajul pe care a încercat să-l transmită prin formula „vrem Ardealul pentru ardeleni”. În opinia sa, a tras un semnal de alarmă față de guvernul Averescu „asupra vitregiei cu care este administrat Ardealul”, motiv speculat de presa adversară ca să-l eticheteze „trădător”. Mai mult, Vaida considera că, după ce ardelenii au înfăptuit Unirea, cerința sa referitoare la Ardealul pentru ardeleni avea menirea de a închega unirea, subliniind că o mare parte a populației era nemulțumită și „în loc de însuflețire sunt mulți cari regretă că unirea nu s-a făcut cu condițiuni”. În acest context, prin „Ardealul pentru ardeleni” nu s-ar fi urmărit altceva decât ca „tot ce are acest pământ mai destoinic, mai cinstit și mai bun să fie pus în slujba lui”, ceea ce, dădea asigurări vorbitorul, nu însemna

[68] Vasile Savel, *Ardealul pentru ardeleni – cu privire la declarațiile d-lui Vaida*, în „Adevărul”, an XXXIV, nr. 11286, 16 ianuarie 1921, p. 1.

[69] *Presa și declarațiile domnului Vaida*, în „Patria”, an III, nr. 18, 27 ianuarie 1921, p. 2.

[70] G. Șorban, *Ardealul pentru ardeleni*, în „Patria”, an III, nr. 254, 11 noemvrie 1921, p. 1.

[71] *Unificare și unificare*, în „Unirea”, an XXXI, nr. 7, 12 februarie 1921, p. 1.

că nu ar fi bine primiți judecătorii, profesorii, medicii și funcționarii din Vechiul Regat, dacă erau cinstiți și nu urmăreau să se îmbogățească. Dimpotrivă, pentru aceștia, fostul premier avea toată deferența. La finalul discursului său, Alexandru Vaida-Voevod miza pe mesajul emoțional, construit pe ideea de tratament discriminatoriu din partea Capitalei: „[...] dar nu înțelegem ca Ardealul să fie un soi de colonie africană, în care domnul Argetoianu să-și poată așeza toate lepădăturile, cari în Vechiul Regat nu au ce căuta”[72].

La Cluj, liderul transilvănean critica ideea că ardelenii mai trebuiau să treacă prin procesul de unificare, în condițiile în care, se întreba retoric: „[...] n-am fost noi totdeauna unificați cu frații din Vechiul Regat? Când acolo încă nu era Academia, noi am înființat Asociația[73]; când acolo pătura intelectuală suprapusă se rușina de limba românească, noi o slăveam aici”; și, nu în ultimul rând, „a trebuit ca Lazăr să treacă Carpații ca să-i învețe și pe ei a simți românește”. În acest context, pentru Vaida nevoia de fi unificați nu era altceva decât „o sfidare a tuturor sentimentelor noastre”, iar ofensa Bucureștilor ar fi fost atât de mare, încât funcționarii români din Ardeal, care slujiseră sub administrație ungară timp de douăzeci de ani, „rămânând totuși buni români”, erau tratați în așa fel încât „România Mare este pentru ei România amară”[74]. Vaida cerea, în primul rând, ca Ardealul să aibă contribuția lui „intelectuală și morală” în conducerea statului, ca țara să beneficieze de experiența dobândită de ardeleni anterior unirii și, nu în ultimul rând, spunea metaforic, ca tradițiile și calitățile familiale să fie lăsate moștenire copiilor. El întărea ideea conform căreia această atitudine nu putea fi catalogată drept „separatistă”, în condițiile în care pământul Ardealului și al Banatului era udat „cu sângele nostru, nu cu sângele fanarioților”, ceea ce le conferea ardelenilor dreptul de a nu fi „sclavii oricărui fanariot sau grecotei dela București”. Vaida își încheia discursul amintind că partidul pe care-l reprezenta era „chintesența românismului de dincoace de Carpați”, un partid „liberal de convingere, nu de cuvânt”, iar dovada cea mai bună erau principiile stipulate în textul Rezoluției de la Alba Iulia, pe care guvernele puteau să nu le respecte, dar „fiecare ardelean cinstit va lupta pentru înfăptuirea lor”[75].

În contextul campaniei electorale și al luptei politice, era evident că spiritul identitar al ardelenilor reprezenta un subiect pe care adversarii din Vechiul Regat încercau să-l exploateze negativ cât mai mult posibil. În urma Adunării de la Alba Iulia, din septembrie 1921, ziarul averescan „Îndreptarea” îl acuza pe Iuliu Maniu că „vrea autonomie cu orice preț”, împotrivindu-se oricăror ingerințe și aducerii de profesori, ingineri, magistrați și funcționari din Vechiul Regat: „[...] administrarea Ardealului și guvernarea lui se cuvine ardelenilor”, susținea oficiosul Partidului Poporului că ar fi spus Maniu în fața delegaților

[72] *Marea Adunare dela Alba Iulia*, în „Patria”, an III, nr. 210, 20 septembrie 1921, p. 1.

[73] Asociațiunea Transilvană pentru Literatură și Cultura Poporului Român, ASTRA, înființată în 1861 la Sibiu.

[74] *Marea Adunare poporală din la Cluj*, în „Patria”, an III, nr. 222, 4 Octomvrie 1921, p. 1-2.

[75] *Ibidem*.

Partidului Național[76]. În replică, ziarul „Patria” publica un articol cu titlul *Dl Maniu și... autonomia*, unde acuza presa averescană că, neavând motive de a-l ataca pe liderul ardelean, i-a inventat un discurs autonomist. În realitate, afirmau cei de la „Patria”, „cu astfel de născociri ridicole” averescanii încercau să acopere acuzele ce li s-ar fi adus față de proasta guvernare. În apărarea lui Iuliu Maniu, oficiosul sublinia că tocmai Partidul Național a fost cel care a inițiat proiectul de lege de desființare a Consiliului Dirigent, în timp ce, cu prilejul Adunării de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, același lider și partid au hotărât „guvernare autonomă până la întrunirea Constituantei”. Mai mult, sub conducerea lui Iuliu Maniu au fost numiți profesori universitari la Cluj „în imensă majoritate din Vechiul Regat”. În concluzie, „Îndreptarea” avea, în opinia celor de la „Patria”, „acea lipsă de respect față de cetitori și față de adevărul istoric încât să-l arate pe dl Maniu de autonomist și mâncător de frați din Vechiul Regat”, în condițiile în care din rezoluția adoptată de Partidul Național la punctul al treilea se spunea „categoric”: „[...] hotărâți a lupta pentru cea mai desăvârșită unire a patriei noastre, cerem crearea fundamentului de drept al Statului democratic printr-o nouă Constituție!”[77]

În același timp, la doar două luni de la acest articol, apărea un altul, de această dată despre autonomia pe care o cereau maghiarii din Transilvania. În ideea schimbării guvernului, ziarul „Keleti Ujság”, citat în cotidianul „Patria”, făcea un apel către maghiari să nu mai fie dezbinați în mai multe partide și să se dedice scopului obținerii autonomiei, pe care ar fi așteptat-o chiar sub forma unui decret-lege. „Scopul principal al națiunei maghiare din Ardeal trebuie să fie asigurarea deplinei autonomii”, se spunea în articol. Când publicația de limbă maghiară susținea că trebuia să domnească solidaritatea între unguri în vederea autonomiei comunale și județene, prin care s-ar realiza „un triumf electoral asigurat”, cei de la „Patria” atrăgeau atenția că ziarul maghiar fie confunda, fie nu dorea să facă deosebirea între autonomia națională și autonomia administrativă. Autonomia comunală era un deziderat pe care îl revendicau și unele partide românești, remarca cotidianul „Patria”, dar în același timp se exprima indignarea că ungurii din Ardeal invocau autonomia: „[...] cred oare conducătorii și presa Ungurilor că este cel mai cuminte cuvânt de a se spune înaintea alegerilor... autonomie?” O atare atitudine ar fi fost o greșeală „de tact” care putea să strice „bunele raporturi” ce s-ar crea zilnic între români și unguri[78].

La un an de la interviul memorabil oferit de Alexandru Vaida-Voevod, disputele încă nu încetaseră. Pe fondul unei replici date de Alexandru Vaida-Voevod lui Vintilă Brătianu, oficiosul liberal „Viitorul” publica un răspuns despre „rolul ardelenilor în politică”. Printre altele, se afirma că „ar fi o funestă hotărâre aceea de a opri pe ardeleni să participe la întreaga viață a României, închizându-i numai în regionalismul Ardealului”. Drept replică, Ioan Bran-Lemeny,

[76] *Dl Maniu și... autonomia*, în „Patria”, an III, nr. 214, 24 septemvrie 1921, p. 1.
[77] *Ibidem.*
[78] *Ungurii din Ardeal iar cer autonomie?*, în „Patria”, an III, nr. 261, 12 noiemvrie 1921, p. 1.

intelectual din Brașov și colaborator la „Gazeta Transilvaniei", considera că „monstruoasa concepție" a lui Ion C. Brătianu – „Ardealul fără ardeleni" – ar fi pusă în practică dacă liberalii ar reuși să distrugă Partidul Național, „pentru că, în momentul când ardelenii ar fi înghițiți de partidul liberal, ei încetează de a mai fi ardeleni". „Ardelean" nu reprezenta doar o noțiune geografică, ci și „una morală, socială, politică, economică, într-un cuvânt: *culturală!*" Pornind de la această formulă „complexă", Ioan Bran-Lemeny, arătându-și susținerea pentru Vaida, o spunea clar: „suntem hotărât regionaliști", pentru că „regionalismul este acea concepție specific ardelenească, dar largă, cu orizont, este însăși *libertatea* Ardealului, pentru care luptând tocmai tindem să participăm la întreaga viață a României, creându-i viitorul, dându-i libertatea noastră"[79].

În februarie 1922, liderii Partidului Național aveau o dispută și cu Octavian Goga, poetul-ministru, după cum era caracterizat în presa opozantă, care se întreba dacă *regionalismul* era o „doctrină politică" sau „o stare sufletească". În opinia lui Goga, ar fi fost vorba despre o meteahnă sufletească, neputința conducătorilor Partidului Național „de-a se atașa României". În replică, în răspunsul reprezenanților Partidului Național se poate observa o atitudine fermă, fără nici un fel de echivoc în favoarea regionalismului. Acesta nu era văzut drept o particularitate sufletească a „domnilor", cum afirma Goga, ci „o atitudine politică bine definită și conștientă, a întregei populații din Ardeal, fără deosebire de naționalitate"[80]. Mai mult, conform articolului din „Gazeta Transilvaniei", la momentul 1 decembrie 1918 masele de țărani „or fi vrut ele alipirea fără condiții", motivul fiind că „încă nu cunoșteau administrația românească, nu făcuseră încă cunoștință cu jandarmul, Siguranța și celelalte instituții moderne ale vechiului regat". Singurii care ar fi avut rețineri ar fi fost intelectualii, deoarece ar fi auzit despre sistemul rotației guvernamentale, față de care erau sceptici, dar și „al bașcișului și alte moravuri politicianiste". În concluzie, autorii publicației o spuneau clar: „da, regionalismul există!", și era declarat a fi chiar mai aprofundat decât ar fi crezut Octavian Goga. Acesta nu se traducea într-un proiect, cât într-o tendință salvaționistă: refuzul hotărât de a se balcaniza. În concluzie, se afirma că „regionalismul nostru are cauze profunde, căci, se știe, nimic nu separă pe oameni, nimic nu sapă între dânșii o prăpastie așa de grozavă, *ca tocmai deosebirea de concepții morale*"[81].

Opinia lui Alexandru Vaida-Voevod față de subiectul regionalismului o aflăm în final în urma unui toast ținut de liderul transilvănean cu ocazia Serbărilor cultural-naționale de la Blaj, din mai 1922, dedicate Revoluției de la 1848. După un scurt istoric al luptei „poporului românesc din Ardeal", Vaida ajungea și la subiectul „regionalismului nostru", „una dintre incriminările cele mai ieftine care se aruncă Partidului Național". Pornind de la diversitatea geografică a

[79] Ioan Bran-Lemeny, *Rolul ardelenilor în politică*, în „Gazeta Transilvaniei", an LXXXV, nr. 12, 18 ianuarie 1922, p. 1.

[80] *Regionalismul nostru. Truda domnului Goga*, în „Gazeta Transilvaniei", an LXXXV, nr. 29, 9 februarie 1922, p. 1.

[81] *Ibidem.*

României, el considera că există o deosebire între români, dar nu credea că prin aceste mici diferențe, „îngăduiala plină de bunătate a moldoveanului, simțul practic al olteanului și statornicia și cerbicia ardeleanului", țara ar putea fi păgubită. În opinia sa, regionalismul însemna ca fiecare să lupte consecvent firii sale, ardeleni și regățeni deopotrivă, „pentru întărirea noastră și deci a României Mari". Vaida-Voevod își încheia discursul închinând paharul pentru adversarii politici ai acestui tip de regionalism și pentru adversarii politici ai Partidului Național. Prezent la banchetul oferit de I.P.S.Ș. Mitropolitul Vasile, după acest discurs al lui Vaida, ministrul Culturii, Constantin Banu, ținea să ia cuvântul și să facă o mărturisire, deși vorbise anterior: „[...] într-un partid care înțelege regionalismul așa cum îl înțelege dl Vaida solicit și eu onoarea de a intra". În aplauzele audienței, Alexandru Vaida-Voevod îi răspundea la rându-i: „În numele Partidului Național regionalist, accept cererea domnului Banu"[82]. Desigur, acest episod, care îi are protagoniști pe cel mai vocal lider transilvănean în chestiunea regionalismului și pe un ministru liberal, ne demonstrează că subiectul avea încă o importanță deosebită în discursul public din Transilvania, dar și că era tratat cu multă detașare de cercurile guvernamentale după ce prim-ministru devenise Ion I. C. Brătianu.

Atitudinile contradictorii dintre București și regiuni aveau să ajungă la apogeu odată cu promovarea de către Partidul Național Liberal a noii Constituții, pe care opoziția, în special Partidul Național, o respingea. Tabloul prezentat în presa fidelă PNR era cât se putea de negativ: în Ardeal hoțiile ar fi umplut paharul suferinței, Basarabia suferea sub regimul liberal, „mai ticălos decât cel țarist", un adevărat martiraj, după cum spunea Daniel Ciugureanu în Parlament, iar în satele din Vechiul Regat ar fi domnit o adevărată teroare desfășurată de administrația liberală. Cine nu se supunea, era bătut și arestat. În aceste condiții, liderii din regiunile unite își întorceau privirea tocmai spre 1918, iar unii constatau „cu multă durere și amărăciune" că speranțele lor nu se împliniseră și că aceia care conduceau statul „calcă în picioare legăminte sfinte". Conform presei ardelene, deputații și senatorii au decis să convoace „Sfatul Țării" la Chișinău, „spre a lua hotărâri asupra consecințelor cari urmează să fie trase din nerespectarea actului solemn al unirii Basarabiei cu Vechiul Regat". În același timp, „Gazeta Transilvaniei" anunța că în Ardeal se manifesta tot mai puternic hotărârea de a cere Partidului Național convocarea „Marelui Sfat", „care să pretindă respectarea hotărârilor de la Alba Iulia, astăzi desconsiderate de puternicii zilei"[83]. Este interesant, în contextul discuției noastre, că Alexandru Vaida-Voevod acceptase în 1922 să semneze prefața unei broșuri publicate de Iancu Azapu la Viena, cu titlul *Ardealul, ardelenilor*. În această lucrare, autorul preconiza, nici mai mult, nici mai puțin, că Ardealul urma să se despartă de Regat și să devină independent. Mai moderat, Vaida se mărginește în a spune că

[82] *Serbările cultural-naționale dela Blaj*, în „Gazeta Transilvaniei", an LXXXV, nr. 108, 20 mai 1922, p. 1.

[83] *Evenimentele se precipitează*, în „Gazeta Transilvaniei", an LXXXVI, nr. 55, 16 martie 1923, p. 1.

drepturile politice și cetățenești erau mai bine respectate în Ungaria decât în România, iar „ce vom face în viitor nu știu, căci numai viitorul ne va indica drumul pe care va trebui să-l urmăm”[84].

În acest tablou, Partidul Național din Transilvania devenea adversarul cel mai important al partidului lui Ion I. C. Brătianu. Drept urmare, formațiunea condusă de Iuliu Maniu nu a participat la sărbătoarea Încoronării de la Alba Iulia din 15 octombrie 1922 și a respins Constituția din 1923, pe care, alături de țărăniști, o critica pentru caracterul mult prea centralist și o denunța drept abuzivă și un rezultat al „concepției absolutiste” a guvernului. Ceea ce reține Raoul Bossy, în memoriile sale, referitor la ungurii din Transilvania interbelică, care ar fi avut o vorbă plină de ironie, conform căreia „este mare Dumnezeu, dar mai mare este Ionel Brătianu”[85], este posibil să fi fost împărtășit parțial și în rândul românilor din jurul lui Maniu.

Concluzii

„Ardealul pentru ardeleni” – formula folosită de Alexandru Vaida-Voevod – era modalitatea retorică prin care Partidul Național, pe de o parte, trăgea un semnal de alarmă față de pericolul centralismului, iar pe de alta, cerea ca noile regiuni ale României Mari să poată contribui la dezvoltarea țării prin păstrarea specificului propriu. Deși în timpul Conferinței de Pace de la Paris, în mai 1919, Alexandru Vaida-Voevod îi vorbea lui Ion I. C. Brătianu despre organizarea României Mari pe o bază federală, acea discuție a rămas privată, nefiind asumată public niciodată. Mai mult, după momentul 1 decembrie 1918, liderii românilor din Transilvania au negat existența oricărei tendințe autonomiste, insistând mai mult pe deziderate abstracte precum rolul intelectual, cultural și spiritual al regiunii. Opoziția s-a folosit intens de așa-zisul pericol autonomist, mai ales că apăruseră voci ale reprezentanților maghiarilor care frecventau tema, ceea ce i-a determinat pe lideri, precum Iuliu Maniu sau Alexandru Vaida-Voevod, să dezmintă orice proiect de acest tip. Atunci când partidul condus de Iuliu Maniu, devenit între timp Partidul Național-Țărănesc prin unirea cu țărăniștii din Regat, ajungea la guvernare în 1928, *descentralizarea* era singurul concept cu care opera în acest sens. În același timp, deși în Rezoluția de la Alba Iulia apăreau o serie de *principii*, care nu aveau caracter obligatoriu, totuși liderii Partidului Național au invocat adesea nerespectarea acestora, reclamând caracterul nedemocratic al abordării Bucureștilor în relația cu opoziția. Nu în ultimul rând, în România interbelică nu a existat o mișcare federalistă/autonomistă comparativă cu cele din Regatul Sârbo-Croato-Sloven sau Cehoslovacia, însă este evident că a existat o puternică diferență de viziune asupra organizării statului, între liderii noilor regiuni unite și cei care veneau cu tradiția centralistă a Vechiului Regat.

[84] Lucian Boia, *Germanofilii. Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 80.

[85] Vezi Raoul Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol. I, București, Editura Humanitas, 1993, p. 145.

"Transylvania for Transylvanians" – Federalism, Autonomy and Regionalism in the Political Discourse of Alexandru Vaida-Voevod (1918-1923)

(Abstract)

Keywords: federalism, autonomy, regionalism, Transylvania, Alexandru Vaida-Voevod, interwar.

At the end of the First World War, by uniting Bessarabia, Bukovina and Transylvania, Romania's territory and population doubled, and some political leaders in these provinces proposed the development of a certain regional autonomy. Despite the fact that interwar Romania would continue the tradition of centralism in the Old Kingdom, however, in the first years after the war there were intense discussions about the form of state organization. In this sense, through the present study we followed, on the one hand, the historiographical debate in Romania, on the occasion of the Centenary, on topics such as the Alba Iulia Resolution, autonomy and regionalization, and on the other hand, we analyzed the discourse of one of the most important political leaders in Transylvania: Alexandru Vaida-Voevod. A political figure with an intense activity at the beginning of the 20th century in Austro-Hungary, member of the Budapest Parliament, then Prime Minister in Romania and member of the Romanian delegation at the Paris Peace Conference, he was to become the most well-known voice that supported the acquisition of a regional identity for Transylvania. Thus, if in private discussions with Ion I. C. Brătianu, Vaida-Voevod even promoted the idea of federalization of Romania, in the public space he supported regionalization. Our case study is based on the formula "Transylvania for Transylvanians", used during an interview by Alexadru Vaida-Voevod, which would provoke heated debates between the representatives of the Transylvanian National Party and their opponents. By the formula mentioned above, Vaida drew attention to the Transylvanians "dissatisfaction with centralist policies, on the one hand, and on the other, he supported the idea of a regionalism that would satisfy the regions" desire to contribute to the distinct development of the country.

Profesoratul lui Constantin Erbiceanu la Universitatea din București*

Leonidas RADOS**

Introducere

Notasem cu altă ocazie faptul că teologul și elenistul Constantin Erbiceanu ocupă un loc aparte în acea legiune de cărturari onești și harnici, a căror autoritate obținută prin muncă și sacrificiu personal, și, la fel, pozițiile însemnate ocupate în societatea vremii nu au fost urmate de posterități pe măsură. Judecând din acest punct de vedere, orice recuperare, fie și secvențială, a operei sau activității savantului, a devenit, pentru mine, o obligație menită să readucă echilibrul pierdut odată cu dispariția savantului, la 1913.

Fiu al unui modest preot din Erbiceni, Iași, cu studii la Seminarul Veniamin de la Socola, la Universitatea din Iași și la cea din Atena, Constantin Erbiceanu s-a făcut cunoscut publicului ca redactor al periodicelor „Revista Teologică" de la Iași și „Biserica Ortodoxă Română" de la București, specializat nu doar în domeniul teologiei, în care activa ca profesor, ci și în istorie culturală, cu precădere în studiile neoelene. De fapt, dimensiunea de istoric i-a adus recunoașterea și consacrarea științifică, alegerea sa în societăți savante din străinătate și mai cu seamă în Academia Română, al cărui membru devenea la 1899 (la Secțiunea Istorică) și mai târziu chiar vicepreședinte al înaltului for.

Mai întâi însă, să ne fie permis a puncta câteva repere, probabil cunoscute unora, din biografia celui în cauză. Teologul s-a născut în Erbiceni, la 5 august 1838, în familia cu cinci copii a preotului Ioan Ionescu „cel tânăr" şi a Zoiţei. Mama a pierit în epidemia de holeră ce a lovit Moldova la 1848, dar capul familiei, departe de a fi un om sărac, dar nici avut, a încercat să le dea o oarecare educație fiilor săi. Destinul lui Constantin a fost multă vreme legat de fratele mai mare, Gheorghe, pe care l-a secondat îndeaproape, la școala de la Sârca, la Seminarul Veniamin de la Socola, și, la distanță de aproape un deceniu,

* Acest studiu este partial finanțat printr-un grant al Ministerului Cercetării și Inovației din România: CCCDI – UEFISCDI, numărul proiectului PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, în cadrul PNCDI III.

** Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română – Filiala Iași; e-mail:leorados@yahoo.com.

la Universitatea din Atena, pentru a se regăsi peste ani ca profesori la Seminarul pe care-l absolviseră.

La Seminarul de la Socola, Erbiceanu „cel mic”, cum i se spunea pentru a-l distinge de Gheorghe, a întâlnit, ca elev, un grup de dascăli cultivați și dăruiți, care i-au stat alături toată viața lor: Neofit și Filaret Scriban, Melchisedec Ștefănescu ș.a. După absolvirea celebrei școli teologice (1858), și după o perioadă de introspecție, Constantin Erbiceanu s-a înscris la Facultatea Teologică din cadrul nou fondatei Universități de la Iași (1860), aflându-se în chiar prima generație de studenți, dar și de absolvenți ai studiilor teologice cu durată completă (1864).

Și-a desăvârșit instrucția la Facultatea Teologică de la Universitatea din capitala elenă, unde fusese trimis cu bursă alături de colegul său Filotei Romanescu, și a revenit cu gradul de licențiat. Întors în țară (1868), a devenit profesor suplinitor la catedra de Istorie universală și ecleziastică a Seminarului de la Socola, școala pe care o urmase el însuși și unde fratele său Gheorghe devenise între timp un reputat profesor. Și-a schimbat însă catedra la 1871, în urma atentatului în care fusese implicat temperamentalul său coleg Clement Nicolau, predând până la transferul din 1886 la București, Teologia dogmatică, morală și pastorală[1].

La 1873 s-a căsătorit, după ce o vreme s-a luptat cu tentația vieții monastice, spre care îl împingeau apropiații, mai ales clerici. Din mariajul cu tânăra Aglaie Negrescu, au rezultat patru copii: Constanța, Laurențiu, Constantin și Eduard, pe care i-a iubit și i-a protejat, și cărora le-a asigurat o educație aleasă.

Celebritatea l-a vizitat abia după ce mitropolitul Iosif Naniescu, în luptă cu o măruntă foaie locală („Deșteptarea”), l-a numit redactor, alături de Dragomir Demetrescu, la o revistă nouă, finanțată de el, cu scopul parării atacurilor din presă. „Revista Teologică”, căci de aceasta este vorba, nu doar că l-a mântuit pe înaltul ierarh de atacurile opozanților săi, dar a reușit chiar să contribuie semnificativ la circulația valorilor ecleziastice în Moldova. Nu în ultimul rând, pentru savantul în formare a fost o ocazie excelentă pentru a se lăsa sedus de documentul vechi, pentru a se forma științific, și mai cu seamă pentru a se face cunoscut inteligenției legate de Biserică, dar nu numai, prin preocupările sale de istorie culturală și prin rezultatele peste așteptări ale cercetărilor sale începute destul de modest.

Așadar, ce specializare a avut acest robace și inteligent fiu de preot? De teolog, unde a slujit ca profesor de istorie universală și de teologie morală și pastorală la Iași, apoi profesor de drept bisericesc și interpretarea canoanelor la București, sau de istoric, unde studiile sale de istorie culturală și asupra epocii fanariote, domeniu în care recuperările sale de vechi manuscrise și tipărituri, dar și analizele curajoase i-au adus celebritatea și dreptul de a figura în galeria

[1] În noaptea de 19/20 ianuarie 1871, Clement Nicolau slobozise asupra mitropolitului Calinic Miclescu patru focuri de armă, agresiune pentru care a fost exclus din învățământ și deferit justiției. Vezi amănunte în Leonidas Rados, *Constantin Erbiceanu, profesor la Seminarul de la Socola (1868-1886)*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, VI/2015, p. 57-186, în special p. 91.

istoricilor însemnați de la cumpăna secolelor XIX-XX? Cert este că savantul s-a bucurat în timpul vieții de atenția și respectul specialiștilor în ambele domenii. În textul de față vom discuta exclusiv o frântură din dimensiunea sa teologică, activitatea de profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București.

Transferul de la Iași

Se știe că discursul lui Constantin Erbiceanu din vara anului 1885, la celebrarea celor 50 de ani de învățământ superior la Iași, unde a vorbit unui auditoriu select despre *Şcoala greacă şi română din timpurile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab până în 1828*[2], a avut un ecou neaşteptat printre cei prezenți, ba chiar, își amintea el cu firească subiectivitate, a fost „frenetic lăudat și felicitat de public și de prieteni”[3]. Este adevărat că toate cuvântările participanților, fără excepție, au fost întâmpinate cu multă căldură de publicul înflăcărat, dar Erbiceanu reușise să iasă în evidență tocmai prin contrastul dintre poziția sa modestă, de teolog și profesor secundar la Seminarul Veniamin, pe de o parte, și limpezimea expunerii, noutatea subiectului și analiza nuanțată, pe cealaltă.

Prestația teologului care vorbea cu siguranța cercetătorului versat în înțelegerea și analiza fenomenelor istorice, l-a impresionat într-atât pe ministrul liberal D. A. Sturdza, încât l-a chemat pe Erbiceanu în audiență, convingându-l că merită, profesional vorbind, să lase Iașul pentru București, oraș care pulsa nu doar de viață politică și economică, dar și de cultură și știință. Beneficiind de fonduri preferențiale și de numeroase aprobări de noi catedre, Universitatea din București își depășise de ceva vreme sora din capitala Moldovei, iar dascăli de calibru, de la V. A. Urechia la fruntașii junimiști, căutau să se transfere în capitală, slăbind considerabil forța primei instituții universitare din România.

E drept, la audiența sus-menționată ministrul nu a pomenit nimic, se pare, despre posibilitatea ocupării unei catedre universitare, dar simplul transfer la Seminarul Central din capitală, situat în teorie pe același nivel cu Seminarul Central de la Socola, era probabil suficient pentru profesorul secundar. În fond, Bucureștiul apăruse și înainte, accidental, e drept, în calea destinului lui Constantin Erbiceanu, pe când acesta era un tânăr teolog abia întors cu titlul de *prolytas* (licențiat) de la Universitatea din Atena. În urma unui dificil concurs la care nu se prezentase tocmai onorabil, dar oricum mai bine decât alții, tânărul ieșean obținuse, după formalități foarte complicate, suplinirea catedrei de filosofie a Liceului Sf. Sava, o poziție de invidiat în sistemul învățământului secundar

[2] De la acea ocazie, „Revista Teologică”, al cărui redactor era chiar temerarul vorbitor, a publicat discursurile lui Melchisedec Ștefănescu (an III, nr. 16 din 7 iulie 1885, nr. 17 din 14 iulie, p. 129-132, nr. 18 din 21 iulie p. 133-136) și Constantin Erbiceanu (an III, nr. 16 din 7 iulie, nr. 17 din 14 iulie, p. 132-135, nr. 19 din 28 iulie, p. 141-149 și nr. 20 din 1 august 1885, p. 159-160).

[3] Constantin Erbiceanu, *Viața mea, scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, tipărită după moartea sa de către fostul său școlar Iconom Ilie Teodorescu, București, Tipografia Gutenberg, 1913, p. 19-20.

public de atunci. A renunţat la aceasta însă, poate pentru că nu era pregătit încă să-şi clădească viaţa atât de departe de casă, dar şi în urma presiunilor lui August Treboniu Laurian, personaj cheie în structurile educaţiei publice, care l-a „convins" să părăsească postul în favoarea fiului său, Dimitrie Laurian, proaspăt absolvent de filosofie, cu promisiunea unei catedre la Iaşi. Erbiceanu, care a recunoscut el însuşi trocul de la Bucureşti[4], a reuşit să predea câteva zile la Sf. Sava, aşa că un prim contact cu mediul şcolar al capitalei avusese loc[5].

În vara anului 1885 nu se eliberase nicio catedră la Seminarul Central din capitală, dar cum versatul politician liberal avea nu doar acces la informaţii din sfera ecleziastică ca ministru al Cultelor, dar şi o fină înţelegere a echilibrelor şi tendinţelor din acea lume, ştia că e doar o chestiune de timp până când se va ivi o ocazie potrivită pentru transferul valorosului dascăl la Bucureşti.

Într-adevăr, Constantin Erbiceanu şi-a continuat o vreme activitatea la Iaşi, la catedra de la Seminar, dar şi în redacţia jurnalului căruia i-a dat viaţă la sugestia mitropolitului Moldovei, şi care l-a propulsat în carieră, „Revista Teologică". Între timp, veştile bune se adunau, căci numele teologului-istoric depăşea, destul de timid încă, graniţele culturii şi ştiinţei româneşti. În vara anului 1886 fusese cooptat, alături de alţi cunoscuţi profesori români, într-o foarte dinamică societate savantă constantinopolitană, Syllogul Filologic Elen din Constantinopol (Εν Κωνσταντινούπολει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος), care îl răsplătea astfel pentru energica lui activitate de recuperare şi cercetare a vestigiilor scrise ale culturii greceşti din Principate, până atunci destul de obscure, sau, cum scrie chiar el, „necunoscute până la mine, grecilor"[6].

Între timp, Silvestru Bălănescu, şi el fost elev al Socolei, care preda la Bucureşti aceeaşi materie ca profesorul de la Iaşi, apropiat al Erbicenilor şi al Scribăneştilor, fusese ales episcop de Huşi, astfel încât catedra acestuia devenea vacantă. I se putea cere mai mult destinului? Dar veştile bune nu conteneau: se eliberase şi poziţia de director al Tipografiei Cărţilor Bisericeşti, ocupată până atunci de Ghenadie Enăceanu, numit în decembrie 1886 episcop al Râmnicului.

Ocazia nu trebuia ratată şi, la sfatul fostului său profesor şi mentor, Melchisedec, Constantin Erbiceanu lua în calcul ambele poziţii. La 15 decembrie [1886], notează el în autobiografie, „am pornit din Iaşi singur spre Bucureşti" şi, întâlnind pe Dimitrie A. Sturdza la Sf. Sinod, „i-am dat o petiţie, spunându-i şi de direcţia Tipografiei". Mai trebuie să spunem că l-a convins rapid pe ministrul care îi remarcase calităţile şi ţinuse să-l aducă lângă el? Vremurile cunoşteau din plin cumulul de funcţii, anomalie care nu mai mira aproape pe nimeni, iar rezultatul demersurilor sale şi ale sprijinitorilor săi a fost mult peste orice aşteptări: nu una, nu două, ci patru poziţii importante, toate legate direct de Biserică: profesor la Seminarul Central, director al Tipografiei Cărţilor Bisericeşti,

[4] *Ibidem*, p. 14.

[5] Pentru amănunte asupra chestiunii, vezi Leonidas Rados, *op. cit*.

[6] Constantin Erbiceanu, *Viaţa mea...*, p. 29. Diploma eliberată de Syllog, împreună cu scrisoarea de însoţire, se păstrează în arhiva familiei.

redactor la „Biserica Ortodoxă Română”, jurnalul Sf. Sinod, și, în fine, profesor suplinitor la Facultatea de Teologie a Universității din București.

În acest evantai de poziții, cea mai puțin însemnată era aceea de la Seminarul Central, de care s-ar fi bucurat în trecut, dar pe care nu o mai socotea suficientă în contextul de la sfârșitul anului 1886. Cea mai prestigioasă, pe durata lungă, era poziția de profesor la Facultatea de Teologie a Universității din București, e drept, deocamdată suplinitor. Era însă o ocazie excelentă de a intra în rândul profesorilor universitari, în fond elita intelectuală a țării, deși Facultatea trăia încă în semi-legalitate, fiind mai degrabă tolerată în Universitate, deoarece legislația menționa, de la 1864 încoace, funcționarea facultăților de Medicină, Litere, Științe și Drept.

La prima vedere, accesul la lumea universitarilor putea să pară intempestiv la 1886/1887, dar bătăile cărturarului la poarta Universității erau mai vechi, datând chiar din 1864. La 1 noiembrie 1864, tânărul absolvent al Facultății Teologice de la Universitatea din Iași se înscria la concursul organizat pentru ocuparea catedrei de *Studiul biblic*, unde l-a avut contracandidat pe Ieronim Bușureanu. Concursul s-a terminat înainte de a începe, întrucât niciunul dintre candidații catedrelor scoase atunci la concurs nu poseda grade academice. Dar chiar dacă vreunul ar fi reușit, ar fi fost o victorie *à la Pirus*, întrucât, se știe, Facultatea și-a încetat existența după publicarea Legii instrucțiunii publice din 1864[7]. Să nu uităm că trimiterea tânărului teolog la Atena după absolvirea facultății la Iași avea drept scop primirea unei catedre universitare sau, cum nota cel în cauză într-o solicitare de la 1868, „adecă de a servi ca profesore în acea facultate atunci existândă”[8].

Revenind la contextul transferului din 1886, plecarea tovarășului său la Iași era regretată de Dragomir Demetrescu, colegul de la Seminar și de la „Revista Teologică”, care anunța pe un ton cald transferul lui Constantin Erbiceanu la București – unde i se va alătura peste un timp –, văzându-l drept o binemeritată răsplată pentru anii de robotă la revistă și pentru toate eforturile consistente de până atunci[9]. De altfel, revista și-a încetat imediat existența, lucru ce dovedește că cei rămași la Iași nu se puteau descurca fără blândețea, tenacitatea și știința savantului în devenire.

Dascălul își lăsase familia la Iași, așa că nu i-a fost ușor să părăsească capitala moldavă spre a se arunca în necunoscutul Bucureștiului, într-un fluviu de muncă nesfârșită care avea să lase urmări dure asupra sănătății eruditului. Cât va fi stat despărțit de cei dragi, nu știm cu precizie, probabil până în vara lui 1887, când soția și cei trei băieți s-au mutat la București. Fiica lor Constanța,

[7] Pentru amănunte în legătură cu întregul context și cu respectivul concurs, vezi Leonidas Rados, *Un student teolog la începuturile Universității din Iași: Constantin Erbiceanu (1860-1864)*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, III/2013, p. 73-118.

[8] ANIC, fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice” (mai jos: MCIP), dosar 163/1868 „Cereri de numiri la catedre vacante în învățământul secundar”, f. 285, cerere înregistrată cu nr. 4491 din 20 august 1868.

[9] „Revista Teologică”, an IV, nr. 37 din 18 ianuarie 1887, p. 296.

redutabila pianistă europeană de peste ani, venise și ea, chiar înaintea fraților săi, și fusese instalată de părintele ei într-un pension de elită; cei care cunosc relațiile din familie, știu că era exclus ca Aglae, soția lui Constantin Erbiceanu, să fi acceptat altceva pentru „puiul" drag, singura ei fată și întâiul născut.

În orice caz, abia sosit în capitală, elenistul începuse a-și împleti un cerc de relații în lumea eclesiastică dar și în cea laică, aducând singurul său capital, puterea de muncă și competența în specializările sale, pentru a-și forma rapid un nume respectat în lumea intelectuală și mai cu seamă în cea din jurul Bisericii. Sacul său de documente și istorii din trecutul Bisericii sau al culturii române au jucat un rol, cu siguranță, alături de prețuirea ministrului D. A. Sturdza, în decizia consiliului profesoral al Seminarului Central de a-l desemna pe Erbiceanu ca principal vorbitor la serbarea din 30 ianuarie 1888 a școlii. Constantin Erbiceanu a rostit atunci, în prezența corpului profesoral al așezământului, dar și al Facultății de Teologie, al notabilităților locale și centrale, o cuvântare referitoare la una din personalitățile de prim rang ale Bisericii, mitropolitul Veniamin al Moldovei, față de care avea el însuși un interes deja probat prin note și articole mai vechi[10]. De altfel, câteva luni mai înainte fusese însărcinat, de același ministru liberal și constant protector al său, să alcătuiască o lucrare despre proaspăta sfințire a catedralei mitropolitane din Iași (aprilie 1887), bine ancorată în material documentar, din care nu putea lipsi activitatea faimosului vlădică. A rezultat, se știe, acea monumentală *Istorie a Mitropoliei Moldaviei* (1888).

În ciuda multiplelor obligațiilor fără sfârșit, cărturarul se lupta să-și onoreze îndatoririle cu strictețe, căci eforturile și rezultatele sale trebuiau să fie pe măsura recompenselor primite. În fond, numai la Seminarul Central era retribuit cu un salariu net de 478 de lei (iulie 1889), care avea să crească la 513 lei în vara anului 1991[11]. La toate acestea se adăugau celelalte trei lefuri de la slujbele cumulate, așa că situația financiară era una îndestulătoare, deși capul familiei avea mari cheltuieli cu educația copiilor.

Intrarea în lumea universitarilor bucureșteni

Cum notam mai sus, Facultatea de Teologie se afla într-o poziție ingrată, fiindcă, pe de o parte, avea profesori suplinitori și studenți, inclusiv bursieri ai statului, iar pe de altă parte, nu avea o existență *de jure*, deoarece legea prevedea doar funcționarea celorlalte patru facultăți. Singurele propteli legale ale Facultății erau dispozițiile bugetare, prin care se alocau banii pentru plata salariilor și pentru bursele studențești.

Pentru înființarea și apoi legalizarea Facultății s-au zbătut înalți ierarhi, separat sau împreună cu Sf. Sinod, s-a făcut un *lobby* insistent pe lângă Carol I,

[10] Vezi *Serbarea Seminarului din Bucuresci în ziua 30 ianuarie 1888. Disertațiunea domnului profesor Constantin Erbiceanu, „Despre viața și activitatea mitropolitului Veniamin Costache ca mitropolit al Moldovei"*, în BOR, XI, 1888, nr. 12, p. 1038-1052 și XII, 1888, nr. 1, p. 49-62.

[11] ANIC, MCIP, dosar 317/1889, f. 69, Statul de salarii pe luna iulie 1889, respectiv dosar 675/1891, f. 150, Statele de salarii pe luna iulie 1891.

pe lângă miniștrii Cultelor și Instrucțiunii Publice, pe lângă parlamentari și fruntași academici. Nu este aici locul să insistăm asupra acestor demersuri, rezervăm discuția pentru a o prezenta în monografia lui Constantin Erbiceanu, care va vedea curând lumina tiparului.

Este adevărat că la Iași a existat o asemenea școală înaltă de educație religioasă în cadrul Universității, dar ea s-a desființat la finele anului 1864. Spre deosebire de Universitatea din capitala Moldovei, celei din București i-a lipsit la întemeiere (1864) o facultate de profil în componența sa, chiar dacă aceasta figura în proiectele din 1863, precum cel redactat de Vasile Boerescu[12].

După pregătirile necesare, Facultatea Teologică din Universitatea bucureșteană și-a deschis în mod solemn cursurile la 12 noiembrie 1881[13] numai că dificultăți diverse au dus la oprirea tacită a cursurilor în ianuarie 1883, redeschizându-se abia în toamna anului următor, după ce, în prealabil, Facultății i se alocaseră de la buget 15.000 de lei pentru funcționare, iar Ministerul a numit trei profesori (Nicolae Nitzulescu, Gherasim Timuș, respectiv Ghenadie Enăceanu, cel din urmă numit și în funcția de decan)[14].

Auspiciile erau, așadar, mai favorabile decât la 1881, facultatea având trei profesori suplinitori numiți de Minister, care beneficiau de diurne, de un număr de 20 de burse de câte 60 de lei/lună pentru studenții săraci și chiar un internat, la Biserica Sf. Gheorghe vechi, pus sub privegherea directorului Gherasim Timuș, căruia i s-au adăugat apoi un confesor și un pedagog[15]; numărul studenților (evident, doar pentru anul I) era și el ridicat: 42 ordinari și 2 extraordinari. Programa și cursurile aveau să se diversifice treptat, iar corpul profesoral să se mărească an de an, ajungând la un total de patru profesori în 1886. Pe lângă cursurile de teologie, studenții aveau obligația să urmeze și cursuri de latină, greacă și filosofie în cadrul Facultății de Litere și Filosofie[16]. Nu trebuie uitat însă că Facultatea a funcționat în acei ani exclusiv pe baza unor dispoziții minis-

[12] Vasile Boerescu, *Proiect de lege asupra reorganizării instrucțiunii publice din România*, lucrat de…, București, 1863, p. 100-106, *apud* Niculae Șerbănescu, *Facultatea de teologie a Universității din București. O sută de ani de la înființare 1881-1948-1981*, în BOR, XCIX, 1981, nr. 9-10, p. 1022.

[13] Cf. Ghenadie Enăceanu, *Cronica ecleziastică*, în BOR, V, 1881, nr. 11, p. 819-821.

[14] Daniel Benga, *Istoricul Facultății de Teologie Ortodoxă din București (1881-1918)*, în Pr. prof. dr. Adrian Gabor, Pr. conf dr. Daniel Benga, Pr. conf. dr. Mihai Săsăujan, lect. dr. Ionuț-Alexandru Tudorie, *Istoricul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Iustinian" a Universității din București 1881-2013*, București, Editura Basilica, 2013, p. 9-37, aici p. 23.

[15] Vezi *Facultatea de Teologie*, în BOR, VIII, 1884, nr. 11, p. 851-863. Aici sunt redate toate actele oficiale care priveau refondarea Facultății, corespondența cu Ministerul, inclusiv „Programa pentru solemnitatea redeskiderei cursurilor" la 4 noiembrie, discursurile oficialităților, apoi „regulamentul" provizoriu în șapte puncte, stabilit de Minister, și orarul. Într-adevăr, cursurile se țineau de luni până sâmbătă de la 4 la 6 p.m.

[16] Al. Mironescu, *Memoriu asupra Facultăței de Teologie*, în BOR, IX, 1887, nr. 8, p. 684-685. Pentru anul școlar 1884/1885 s-a păstrat în arhive o listă a studenților teologi (33 ordinari, 2 extraordinari) care urmau la Facultatea de Litere și Filosofie cursurile de latină și greacă: vezi Arhivele Naționale București (AN-București), fond „Universitatea București. Facultatea de Litere și Filosofie", dosar 36/1884, f. 8.

teriale, „fără o temelie legală”, cum bine preciza preotul Ioan Popescu Mălăieşti într-un succint articol[17].

În acest context, printr-un act emis la 23 decembrie 1886 de Ministerul Cultelor şi al Instrucţiunii Publice, se distribuiau catedrele şi cursurile, enumerând corpul profesoral şi obiectele predate. Facultatea avea acum şase profesori, dintre care trei noi (Ghenadie Enăceanu părăsise chiar atunci catedra pentru a-şi lua în primire scaunul de episcop al Râmnicului), care îşi începeau activitatea la 1 ianuarie 1887: N. Nitzulescu (Istoria bisericească generală şi Istoria Bisericii Române, Arheologia bisericească creştină, Patrologia şi studiul patristic); I. Cornoiu (Enciclopedia studiilor teologice, Introducerea în cărţile Noului Testament, Exegeza Noului Testament şi Ermeneutica biblică); Gherasim Timuş (Introducerea în cărţile Vechiului Testament, Limba ebraică, Arheologia biblică); Constantin Erbiceanu (Teologia dogmatică fundamentală, Istoria dogmelor şi Apologetica); Pimen Georgescu, viitorul mitropolit al Moldovei, deşi îndepărtat peste câţiva ani din Facultate din pricina unei scrieri neconforme cu dogmele credinţei creştin-ortodoxe (Teologia dogmatică specială şi Simbolica); Alexandru Mironescu, viitorul Primat al României (Teologia morală şi Asceza)[18]. Măsura Ministerului dinamiza vizibil viaţa instituţiei, care beneficia acum de un colectiv dublu de profesori. Înşiruirea numelor nu este întâmplătoare, ci mai degrabă simbolică, aşa că menţionarea teologului şi istoricului de la Iaşi în faţa celorlalţi doi nou-veniţi indica prestigiul său şi experienţa de netăgăduit căpătată pe altarul ştiinţelor şi în slujba Bisericii.

Numirea lui Constantin Erbiceanu fusese sprijinită direct de Mitropolitul Iosif al Ungrovlahiei şi de omniprezentul D. A. Sturdza. Un preambul al celui de-al doilea text, semnat de Constantin Erbiceanu după numirea sa în redacţia jurnalului Sf. Sinod, în care cărturarul amintea despre chemarea sa la Facultatea de Teologie şi îi mulţumea Primatului şi fruntaşului liberal, este relevant în acest sens[19].

Din anul 1889 au fost introduse, la solicitarea Ministerului, aşa-numitele fişe ale profesorilor, adică scurte prezentări ale fiecărui dascăl, cu menţiunea datei şi a locului naşterii, stării civile, diplomelor posedate, funcţiilor ocupate şi principalelor lucrări publicate. Profesorul T. G. Bulat are meritul de a fi salvat aceste fişe, publicându-le integral în valorosul său studiu dedicat Facultăţii de Teologie. De acolo extragem fişa lui Constantin Erbiceanu:

---

[17] Preot Ioan Popescu Mălăieşti, *Facultatea de Teologie din Bucureşti. Scurtă schiţă istorică*, în ST, III, 1932, p. 4.

[18] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuţii la istoricul Facultăţii de Teologie şi Institutului Teologic Universitar din Bucureşti*, în BOR, LXXV, 1957, nr. 11-12, p. 1070-1251, aici p. 1095. Despre numirea noilor profesori de la 1 ianuarie 1887, vezi şi Constantin Chiricescu, *Trei instituţiuni bisericeşti din România (Facultatea de Teologie, Tipografia Cărţilor Bisericeşti şi Casa Bisericei)*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1902, p. 5.

[19] E., *Despre religie în genere şi basele ei în natura omenească*, în BOR, X, 1887, nr. 1, p. 1021-1038, aici p. 1021.

– Născut la Erbiceni, districtul Iași, la 15 august 1838. – Starea civilă: laic. Ocupă catedra de Drept bisericesc obținută în virtutea titlurilor. Funcționează cu titlul de suplinitor, numit la 3 octombrie 1888, prin adresa nr. 12930. – Studii: Seminarul Central din Socola; Facultatea Teologică din Iași; Facultatea Teologică din Athena. – Diplome: atestatul seminarial din 1858; absolutoriul Facultății de Teologie din 1864; diploma de licență în teologie de la Universitatea din Athena, nr. 5/1858. – Funcțiuni și catedre ocupate: profesor de Filozofie la Liceul Sf. Sava din București, de la 15 septembrie 1868; profesor de Istoria bisericească și universală la Seminarul Socola, la 15 oct. 1868; profesor de Teologia dogmatică, morală și pastorală la Seminarul Socola, februarie 1871; profesor de Teologie dogmatică, morală, pastorală și dreptul canonic la Seminarul Central din București, 19 decembrie 1886, numit cu ord. nr. 18153; profesor de Teologie dogmatică fundamentală și Istoria dogmelor și Apologetică la Facultatea de Teologie din București, de la 12 decembrie 1886, adresa nr. 18336. Director la Tipografia Cărților Bisericești. Ani de serviciu de la numirea provizorie în învățământ, 21. – Scrieri: *Revista teologică*; Discursuri bisericești; *Istoria Seminarului Veniamin*; *Serbarea școlară din Iași*; *Școala greacă*; diferite scrieri în *Biserica Ortodoxă Română*; *Istoria Mitropoliei Moldovei*. 12 februarie 1889[20].

Din punctul de vedere al legalității funcționării Facultății de Teologie, lucrurile s-au schimbat definitiv abia în anul universitar 1889-1890. Dar câțiva pași fuseseră făcuți chiar în anul anterior. Împreună cu ai săi colegi, Constantin Erbiceanu a participat la Consiliul facultății din 7 octombrie 1889, în care profesorii și-au exprimat nemulțumirile majore în legătură cu situația lor de provizorat, într-un moment în care Teologia se putea lăuda cu 24 de absolvenți și cu alți doi tineri pregătiți deja să-și treacă licența. Încremeniți de atâta timp în poziția puțin onorantă de suplinitori, dincolo de incertitudinile zilei de mâine, profesorii se declarau contrariați și de nivelul „diurnei" (salarizării), care nu trecea de 300 de lei lunar, considerabil mai redusă decât salariul de profesor la Seminarul Central. Dând glas acestor întristări, decanul amintea că „ar fi timpul ca și profesorii acestei Facultăți, după o activitate de atâția ani, să fie recunoscuți ca definitivi și să se bucure de toate drepturile pe care le acordă legea profesorilor universitari"[21].

La 24 ianuarie 1887, așadar la foarte scurtă vreme după ce și-a început profesoratul la Facultatea de Teologie din București, Constantin Erbiceanu a participat, în sala Internatului Teologic, la alegerea în premieră a decanului (până atunci fusese desemnat de Minister), votând, ca toți ceilalți, în favoarea arhiereului Gherasim Timuș Piteșteanu, care își dovedise ca prodecan (prin vacantarea poziției de decan, odată cu plecarea lui Ghenadie Enăceanu), priceperea în gestionarea chestiunilor curente și tenacitatea în efortul de recunoaștere legală a Facultății[22].

[20] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1104. Se citează dosarul 7/1889, nepaginat, aflat pe atunci în arhiva Institutului Teologic.

[21] Cf. adresa nr. 68 din 10 octombrie 1889 a decanului Gherasim Timuș către Minister, *apud* T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1106.

[22] Cf. adresa nr. 9 din 28 ianuarie 1887 a Decanatului către Minister, ANIC, MCIP, dosar 3/ 1887 Facultatea de Teologie din București, f. 4.

Un orar al Facultății de Teologie din București pentru semestrul al doilea al anului 1886-1887 aduce un plus de lumină asupra activității lui Constantin Erbiceanu la catedră. Îl aflăm predând cursul de Dogmatica generală în comun anilor II și III, după cum urmează: marți 10-11 a.m., miercuri 3-4 p.m., joi 10-11 a.m., sâmbătă 10-11 a.m.[23].

O schimbare esențială pentru cariera și destinul cărturarului survenea în toamna anului 1887. În Consiliul facultății din 18 septembrie 1887, profesorii votau „în unanimitate" ca Erbiceanu să predea cursurile de Drept canonic și Istoria dogmelor, iar Al. Mironescu – Teologia practică, solicitând Ministerului finanțarea celor două catedre[24]. În acest mod, mai puțin ortodox, deoarece pare puțin probabil, dar nu cu totul imposibil, ca opțiunea să fi fost cu adevărat personală, lui Erbiceanu i s-a modificat considerabil traiectoria profesională, fiind împins spre un domeniu destul de dificil, forțat să facă, precum în studiile grecești, acolo muncă de pionierat.

Se pare că pe teologul-elenist începuse să-l intereseze noul domeniu, cel al dreptului bisericesc, sau, dacă nu, își acceptase senin destinul, ca un fiu ascultător al Bisericii, încât solicita el însuși, în toamna anului 1888, să rămână definitiv la respectiva catedră, lucru acceptat în Consiliul profesoral din 23 septembrie 1888 și aprobat la 3 octombrie același an de către Minister[25]. Într-adevăr, deși era un domeniu cu totul nou pentru el și, chiar dacă nu a excelat precum în studiile de istorie culturală, elenistul a reușit să facă față exigențelor predării unui curs universitar, ba chiar, așa cum își amintea peste ani, să publice lucrări de specialitate în revista pe care o îngrijea: „N-am uitat a trata și chestiuni de drept bisericesc ortodox, și a comenta, după originale, o serie de canoane"[26].

Opera sa de canonist, chiar dacă nu una sistematică, și fără pretenția sintezei, ne pare astăzi destul de întinsă ca orizont al preocupărilor, oricum, plină de sugestii pentru generația tinerilor cercetători. Fără să intrăm în intimitatea lucrărilor sale, pentru care ne te trebuie un spațiu foarte întins, putem spune că profesorul abordează chestiunea ierarhiei și a autorității ecleziastice, cea a tainelor bisericești (căsătoria), problema canoanelor și legiuirilor, unde are și numeroase recuperări documentare, punându-și erudiția la lucru, apoi problema disciplinei bisericești și chiar teoretizări ale dreptului canonic[27].

---

[23] ANIC, MCIP, dosar 3/1887 „Facultatea de Teologie din București", f. 2 și 6.

[24] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1098.

[25] ANIC, MCIP, dosar 395/1888, f. 74 (adresă 1285 din 3 octombrie de la Diviziunea școlilor către Șeful contabilității din Minister). Dar nu era singura modificare greu de înțeles într-o lume universitară veritabilă, întrucât, tot în luna octombrie, Ministerul aproba și schimbarea catedrelor între Barbu Constantinescu și Nicolae Nitzulescu, dovadă a faptului că Facultatea nu se stabilizase încă. ANIC, MCIP, dosar 395/1888, f. 164.

[26] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 21.

[27] Vom relua cu altă ocazie discuția asupra operei savantului. De menționat aici simpozionul „*Ius eclesiaticum* în viața Bisericii: 130 de ani de teologie canonică în Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din București", organizat la Universitatea din București la 20-21 septembrie 2018, în care una dintre sesiuni a avut ca subiect activitatea de canonist a lui Constantin Erbiceanu. De asemenea, să amintim și inițiativa lui Georgică Grigoriță, de a aduna într-un volum, e drept,

Atât în activitatea de predare, cât și în studiile sale circumscrise acestui domeniu atât de special, Constantin Erbiceanu încerca să fie la curent cu operele temeinice ale înaintașilor (fie ei ortodocși ori catolici), dar și cu noile apariții editoriale de pe continent, lucru nu tocmai la îndemână într-o lume precum cea românească de la cumpăna secolelor, în care bibliotecile publice abia se încropiseră, iar cartea circula încă destul de greu. Oricum, știm că avea un mare respect pentru literatura de specialitate franceză, cu o excelentă tradiție, care cobora mult în timp. În biblioteca sa se putea găsi, printre altele, o ediție de la 1698 a celebrei Istorii de drept canonic a lui J. Doujat, profesor la Universitatea din Paris, cu un *ex-libris* relevant pentru proiecția sa asupra domeniu: „Carte de valoare științifică în dreptul canonic. C. Erbiceanu"[28].

O meticuloasă analiză a contribuției savantului în această specialitate a realizat, acum mai bine de jumătate de secol, Mihail Plătică, propunând opt categorii tematice (problema dreptului bisericesc; ierarhia; autoritatea în Biserică; canoane, nomocanoane și legiuiri; problema căsătoriei; judecata bisericească și disciplina bisericească; articole de polemică; raportul dintre Biserică și Stat)[29]. Structura reprezintă opțiunea personală a autorului, pe care o putem accepta sau nu, dar faptul că în timpul scurs până astăzi nu a apărut o alternativă la această analiză, îi confirm, fie și în parte, viabilitatea.

Cercetând întinsa operă a profesorului, se poate lesne constata sârguința savantului și utilitatea contribuțiilor sale pentru lumea ecleziastică românească, sau apropiată Bisericii, la cumpăna secolelor XIX-XX. Nici nu putea intra în discuție, dată fiind noutatea domeniului pentru viața științifică românească, despre rezultatul unui program coerent de cercetare inițiat de savant. La fel de adevărat, nu se zărește nicăieri tentația sintezei așa cum apare ea la unii dintre succesorii de la catedră, care au profitat tocmai de deschiderea operată de Erbiceanu[30]. Să ne mire aceste neajunsuri, în condițiile pionieratului pe care tocmai l-am amintit? Era posibilă o altă apropiere față de universul acesta tematic? Puțin probabil, dar e limpede că profesorul și-a pus propria amprentă, prin interesele sale științifice specifice.

---

destul de miscelaneu, lucrările fostului profesor în acest domeniu: Constantin Erbiceanu, *Studii de teologie canonică și drept bisericesc*, ediție îngrijită de Georgică Grigoriță, Alexandru Bordea și Daniel-Grigore Filimon, București, Editura Basilica, 2018.

[28] *Histoire du droit canonique avec l'explication des lieux qui ont doneé le nom aux les Conciles, ou le Surnom aux auteurs ecclestiques…*, Paris, Libraires Associés, MDCXCVIII, vezi coperta interioară.

[29] Mihail Plătică, *Contribuția lui Constantin Erbiceanu la studiul Dreptului bisericesc la noi*, în ST, XII, 1960, 5-6, p. 393-409.

[30] Să-l amintim doar pe Dimitrie Boroianu, fostul învățăcel care i-a urmat lui Constantin Erbiceanu la catedră după pensionarea acestuia (1903), autorul a două volume consistente în domeniul dreptului canonic. Vezi D. Boroianu, *Dreptul bisericesc*, vol. I, *Canoanele Bisericii Ortodoxe de Răsărit*, Iași, Editura Dacia, 1899, vol. II, *Principii de drept. Organisațiunea Bisericii Române*, Iași, Editura Dacia, 1899. Pentru amănunte, vezi Iorgu Ivan, *Catedra de Drept bisericesc la Facultatea de Teologie și Institutul Teologic din București între 1881-1981*, în ST, XXXIII, 1981, nr. 7-10, p. 588-595.

În absența unei viziuni sintetice, imposibile la acea vreme, el s-a ocupat cu necesara competență de textele originale ale canoanelor, simțind nevoia să înceapă cronologic cu sursele primare, inclusiv nomocanoane sau surse juridice bizantine. Conștient de dificultățile începutului de drum, prima sa grijă a fost de a recupera și publica izvoarele dreptului bisericesc, acolo unde cunoștințele sale temeinice într-ale literaturii vechi din Principate, dotările sale intelectuale specifice, acribia și erudiția sa, puteau da rezultatele cele mai bune.

În anul 1888-1889, Constantin Erbiceanu ar fi ținut 104 prelegeri în Dreptul canonic, exclusiv cu studenții anului IV, iar în 1890-1891, 91 de lecții în aceleași condiții, cum ne arată două statistici publicate deja[31], o medie acceptabilă față de alți colegi care urcau până la 129 sau 118 ore, oferindu-i răgazul de care avea nevoie pentru cercetările sale.

Spre fericirea cărturarului, a colegilor săi, dar și a lumii ecleziastice, legalizarea facultății a intrat, în toamna anului 1889, în linie dreaptă. La aniversarea unui sfert de veac de existență a Universității din capitală, la 22 octombrie 1889, în prezența miniștrilor, a primarului capitalei, a autorităților universitare, a profesorilor și membrilor Academiei Române, a studenților, regele Carol I rostea cunoscuta frază:

> [...] sunt dar fericit a prezida această impunătoare sărbătoare scolastică și mândru că, în timpul Domniei Mele, Universitatea a crescut și s-a mărit cu două facultăți, cea de Medicină și de Teologie, una pentru alinarea suferințelor trupului, cealaltă pentru înălțarea sufletului[32].

Acesta a fost, consideră cei care au studiat istoria Facultății de Teologie din București, elementul care a declanșat, în avalanșă, evenimentele ulterioare, încheiate cu legalizarea facultății câteva luni mai târziu. La sugestia profesorilor, mitropolitul primat s-a prezentat la rege, după cum preciza chiar el într-o ședință a Sinodului, și i-a mulțumit pentru susținerea acestui proiect[33]. Așadar, autoritățile religioase și profesorii de teologie au înțeles, din discursul regelui, că acesta le va acorda sprijinul său ferm în efortul de recunoaștere prin lege a facultății.

Totuși, serbarea de 25 de ani lăsase un gust amar înalților ierarhi și profesorilor de teologie prezenți la eveniment, dar abia după câteva săptămâni vocile critice au refulat. Ce se întâmplase? Dincolo de discursul vibrant al suveranului, extrem de util în economia demersurilor de legalizare, rectorul Universității, Alexandru Orăscu, amintise de „jena" locativă pe care o resimt celelalte patru facultăți din pricina mutării teologilor în Palatul Universității. Cel care a simțit nevoia unei clarificări a fost episcopul Partenie Clinceni al Dunării de Jos, care,

[31] Vezi raportul din iunie 1889 (fără număr) și cel cu nr. 46 din 26 iunie 1891 trimise de Decanat Ministerului, *apud* T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1103, respectiv 1111.

[32] Cf. *Serbarea de 25 de ani a Universității din București*, în BOR, XIII, 1889, nr. 8, p. 483.

[33] Cf. BOR, XIII, 1889, nr. 10, ședința Sinodului din 17 noiembrie 1889, p. 80.

în ședința Sinodului din 16 noiembrie 1889, declara că la serbare nu a auzit „nimic îmbucurător pentru Biserica noastră, pentru Facultatea noastră de Theologie". Dimpotrivă, considera evenimentul drept unul la care ar fi fost mai bine ca teologii să nu fie prezenți, pentru că, explica el, „un dispreț mai mare adus Bisericei noastre, foarte rar s-a văzut în societatea românească"[34]. Înaltul ierarh socotea deplasat și neloial gestul rectorului Orăscu, care poziționa antagonic cele patru facultăți mai vechi, „clasice", față de „sora mai mică", Teologia. Așa că, menționa criticul prelat, mai cu seamă în această conjunctură, „amânarea înființărei Facultăței de Theologie este o imposibilitate insurmontabilă"[35].

În ciuda dificultăților, legalizarea Facultății de Teologie a urmat pași repezi, beneficiind de sprijinul regelui. Votată de Senat, apoi de Cameră, promulgată la 25 iunie de suveran, legea era publicată în „Monitorul Oficial" la 3 iulie 1890, având un articol unic (o schimbare majoră față de proiectul Sf. Sinod, cu ale sale 12 articole):

> Pe lângă cele patru facultăți prevăzute prin art. 249 din Legea Instrucțiunii Publice, se recunoaște ca făcând parte din Universitatea din București și Facultatea de Teologie, având aceleași drepturi și prerogative ca și celelalte facultăți și supusă la aceleași îndatoriri[36].

Fără îndoială că, pentru profesorul Constantin Erbiceanu, legiferarea Facultății era o veste excelentă. Mai mult, în calitate de redactor la „Biserica Ortodoxă Română", publica în două numere, în chiar paginile revistei pe care o coordona, dezbaterea din Senatul României (ședința din 21 martie 1890) cu privire la legea vizată[37], respectiv raportul Comisiei speciale din Adunarea Deputaților și celelalte documente specifice parcursului procedural până la publicarea în „Monitorul Oficial", eruditul din el observând importanța demersului „ca material pentru istoria bisericească a românilor"[38]. Ambele inițiative erau însoțite de câte o introducere în care cărturarul explica necesitatea, rosturile și semnificația recunoașterii prin lege a Facultății de Teologie. Bunăoară, în scurta notă care însoțea dezbaterea din Senat ținea să sublinieze, trecând peste faptul că era el însuși printre cei elogiați:

> [...] de la redeschiderea sa [din] 1884 și până astăzi Facultatea a continuat dându-și roadele sale, așa că astăzi, pe lângă că posedă personalul didactic, compus din bărbați eruditi, ce posedă titluri academice superioare și dintre care unii s-au făcut renumiți prin operelor [sic!] lor, iar alții prin desertațiuni și conferinți publice, Facultatea se

[34] *Ibidem*, ședința din 16 noiembrie 1889, p. 69.

[35] *Ibidem*, p. 70.

[36] Textul final al legii sancționate de Carol I, în ANIC, MCIP, dosar 3/1890, f. 38. Vezi și *Desbaterile Adunărei Deputaților*, ședința din 14 iunie 1890, p. 2012. Față de situația din Senat (67 de voturi pentru și unul împotrivă), proiectul de lege a fost votat în Cameră cu 57 de bile albe și 10 bile negre.

[37] BOR, XIV, 1890, nr. 2, p. 77-99.

[38] *Ibidem*, nr. 6, p. 400-407.

poate mândri și cu aceea că mai toți profesorii de religiune de la gimnaziele de curând înființate, precum și unii protoierei de județe sunt absolvenți ai Facultății de Teologie [...][39].

Mai era însă nevoie de această pledoarie *pro-domo* pentru a justifica legalizarea instituției? Probabil că nu, dată fiind rezolvarea rapidă a chestiunii, dar Erbiceanu simțea totuși nevoia să le explice cititorilor revistei că efortul autorităților nu era inutil, întrucât Biserica se afla „în întârziere cu dezvoltarea ei intelectuală" și avea nevoie urgentă „de bărbați instruiți în conformitate cu științele timpului". Legalizarea era considerată un pas important pentru bunul mers al Bisericii și mai ales pentru accederea în înalta ierarhie eclesiastică a unora „bine instruiți și morali"[40].

Odată cu legiferarea Facultății de Teologie, Constantin Erbiceanu, alături de ceilalți șase profesori, avea de ce să fie încrezător în îndreptarea situației sale, anume ieșirea din provizoratul suplinitorului. În mod evident, toți erau suplinitori și, drept urmare, nu beneficiau de numeroasele avantaje pe care le aveau profesorii universitari, începând cu salariul mai generos. Nu este de mirare, așadar, că decanul Gherasim Timuș sesiza Ministerul în chiar ziua publicării legii (3 iulie 1890), atrăgând atenția asupra situației complicate de la Teologie. După cum îi explica ministrului, conform legislației instrucțiunii, profesorii („numai suplinitori") ar trebui să participe, pentru ocuparea catedrelor, la un concurs organizat de o instanță superioară sau măcar de o comisie cu titluri și poziții egale cu ale aspiranților, lucru imposibil în cazul respectiv. Ambele variante erau pur teoretice, căci însuși acela care le-a enunțat le afla imposibil de aplicat, așa că, bazându-se pe patru seturi de argumente (tradiția Facultății; seriile de absolvenți; titlurile academice ale profesorilor; precedentul numirii de către Minister al profesorilor la începuturile universităților), decanul solicita conferirea titlului de *profesor provizoriu* celor șapte dascăli[41].

În ciuda gravității situației și spre disperarea corpului didactic, problema ocupării catedrelor nu și-a aflat rezolvare nici în anul următor (1891), deși sesizări au existat[42], pentru ca abia în ianuarie 1892, în timpul ministeriatului lui

[39] *Ibidem*, nr. 2, p. 77.

[40] *Ibidem*, 1890, nr. 6, p. 400 și 402.

[41] Textul adresei este preluat integral și de T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1107-1108. Dar și în alte cazuri, mai interesante sunt însă rezoluțiile primite la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, care explică mai bine întârzierile acestui proces. Ministrul trimitea solicitarea la Consiliul Permanent, iar acest organism, întrunit la 19 iulie 1890, refuza să dea o soluție: „C.P. opină că resolvirea chestiunii despre care tratează acest raport, este numai de competința Consiliului de Miniștri". La 20 august 1890, un raport în acest sens (favorabil) era întocmit pentru Consiliul de Miniștri. ANIC, MCIP, dosar 3/1890, f. 45 și 51 (adresa decanului), respectiv 46 (raportul).

[42] La 22 iunie 1891, Decanatul trimitea o nouă adresă Ministerului, repetând cererea din anul precedent, tot fără rezultat imediat. Vezi T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1111-1112. Totuși, autoritățile începuseră să se intereseze mai serios de chestiune și demaraseră procedurile. În arhive s-a păstrat o adresă din 22 iunie 1891, în care

Take Ionescu, să se arate și auspiciile favorabile. În 27 ianuarie s-a aprobat Decretul nr. 267 cu privire la poziția profesorilor de la Teologie, fiind publicat ulterior în „Monitorul Oficial" și comunicat oficial Rectoratului Universității din București[43]. Prin articolul I se recunoștea titlul provizoriu profesorilor teologi, între care și „d-lui Constantin Erbiceanu, licențiat în teologie, la catedra de dreptul bisericesc și interpretarea canoanelor". În schimb, prevederile articolului II îl sileau pe cărturar (și pe unii dintre colegii săi) să renunțe la poziția ocupată în cadrul Seminarului Central din București[44]. Constantin Erbiceanu menționează în autobiografia sa episodul renunțării la catedra de la Seminarul Central din București fără a insista însă pe șocul financiar resimțit imediat: salariul pe care-l primise acolo era mai mare decât cel de la facultate.

Cum profesorii universitari erau asimilați înalților funcționari publici, tot corpul didactic de la Teologie, inclusiv Constantin Erbiceanu, a depus jurământul de credință regelui Carol I, la 3 februarie 1892[45].

Efortul la care savantul își supusese corpul, încercând să facă față onorabil solicitărilor celor patru slujbe, îi afecta deja sănătatea, așa încât măsura a venit la timp. Dacă la Seminar trebuia să predea 12 ore săptămânal, la Facultate avea numai patru ore, mai puțin decât colegii săi, toate în domeniul dreptului canonic (după 1888)[46]. Renunțarea la catedra de la Seminarul Central din București l-a adus pe Constantin Erbiceanu mai aproape de cercetările sale, dar și de problemele Facultății, dovadă desele adrese oficiale scrise chiar de mâna cărturarului. Se știe că Facultatea nu avea încă un secretar, așa încât corespondența era așternută pe hârtie de unii profesori, între aceștia distingându-se Constantin Erbiceanu, „cu literele lui lăbărțate", cum observa unul dintre autorii care a consultat *in situ* vechea arhivă[47].

În orice caz, anii de după intrarea definitivă în corpul profesorilor universitari nu i-au adus cărturarului dificultăți financiare, ci dimpotrivă. În 1893 îl aflăm suplinindu-l pe colegul Pimen Georgescu, fost bursier român la Universitatea din Cernăuți, preluând așadar tocmai fostul său curs, acela de Teologie dogmatică. Pimen Georgescu fusese îndepărtat provizoriu din Facultate, din

---

decanul prezenta Ministerului „în continuarea raportului din 21 iunie a.c." scurte liste cu lucrările sale și ale altor trei profesori (Cornoiu, Georgescu, Mironescu), adresă care însoțea chiar actele lor de studii. S-a păstrat și autoprezentarea lui Nicolae Nitzulescu („conformându-mă invitației Dvs"), dar nu și cea a lui Constantin Erbiceanu. Vezi ANIC, MCIP, dosar 292/1892, f. 15, 18, respectiv 7 și 21.

[43] AN-București, fond „Universitatea din București. Rectorat", dosar 3/1892, f. 1, adresa Ministerului către Rectorat nr. 1791 din 31 ianuarie 1892.

[44] MOf, nr. 293 din 1 februarie 1892, p. 6402. Cum exista un cert interes în societate pentru viața Universității, principalele ziare transmiteau informația către publicul larg; vezi, bunăoară, „Lupta", an IX, nr. 1626, 3 februarie 1892, secțiunea „Acte oficiale".

[45] ANIC, MCIP, dosar 229/1892, f. 8. Semnăturile sunt olografe.

[46] Decanul Gherasim Timuș avea cinci, la fel Ioan Cornoiu, apoi Pimen Georgescu și Al. Mironescu câte șase ore, numai Nicolae Nitzulescu avea doar două ore. Vezi ANIC, MCIP, 395/1888 „Facultatea de Teologie cu Internatu", f. 8 (adresa Decanatului din 6 mai 1888).

[47] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1119.

pricina unei scrieri criticate de Sf. Sinod, lucru neamintit de autorii istoriei Facultății, dacă nu chiar ascuns cu grijă. Erbiceanu i-a ținut acestuia cele cinci ore săptămânale din ianuarie 1893 până în toamna anului următor, dublând în acest fel sumele primite de la Universitate[48]. În ianuarie 1894 a revenit la catedră Pimen Georgescu, dar Constantin Erbiceanu i-a suplinit pe toată durata anului 1894 și până în octombrie 1895, orele lui Ioan Cornoiu (Exegeza Noului Testament), adică în timpul în care cârcotașul personaj – și el, ca și Nitzulescu, un obișnuit al sindrofiilor de la casa familiei Erbiceanu – ocupase poziția de director la Culte[49].

Interesant este că, în autobiografia sa, elenistul nu vorbește nimic despre suplinirea orelor lui Pimen Georgescu, ci insistă asupra suplinirii cursului lui Cornoiu: „[...] cât am fost profesor universitar, am suplinit numai pe dl I. Cornoiu la introducerea în Sf. Cărți ale Noului Testament și interpretarea Sf. Scripturi", curs despre care tot el scrisese, câteva pagini mai sus, că noua îndatorire a presupus „un studiu nou care mi-a dat mult de lucru, fiindcă ambiționam să fac ceva"[50]. Tot Constantin Erbiceanu, într-un text publicat cu un an înainte de stingerea sa, povestește că suplinirea orelor „prietenului meu" Cornoiu a necesitat și predarea noțiunilor elementare de gramatică a dialectului alexandrin, limba cărților sacre. A apelat la ajutorul fratelui său Gheorghe, profesor la Seminarul Veniamin din Iași și foarte bun cunoscător al gramaticii elene[51].

Foarte puternică până la 1887, colaborarea între cei doi frați a continuat și după mutarea lui Constantin Erbiceanu la București, iar munca la prelegerile asupra dialectul alexandrin a fost doar un episod, e drept, necunoscut până acum. Mai interesantă este însă conlucrarea în cadrul Comisiei de la Iași pentru cercetarea cărților didactice, din care profesorul a făcut parte, alături de fratele lui, pe când preda la Seminarul Veniamin. Deși fusese, între timp, adoptat de Seminarul Central de la București și de Facultatea de Teologie de acolo, îl întâlnim în continuare pe Constantin Erbiceanu ca membru al comisiei de la Iași[52].

---

[48] Ne lipsesc datele arhivistice despre ultima parte a anului 1892, când nu este exclus să fi început de fapt suplinirea catedrei de Teologie dogmatică. Pe lângă salariul de 450 lei net, specific tuturor profesorilor, Constantin Erbiceanu primea o gradație de 194,40 lei, dar și plata pentru suplinirea catedrei lui Pimen Georgescu (450 lei, apoi, din mai până în decembrie 1893, chiar 644 lei). ANIC, MCIP, dosar 343/1893, „Facultatea de Teologie", state de prezență și salarii, *passim*.

[49] ANIC, MCIP, dosar 366/1894, „Facultatea de Teologie. State", *passim*. Vezi și T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1127.

[50] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 37, respectiv 26.

[51] C.E., *Câteva cuvinte asupra acestui manuscript*, în BOR, XXXVI, 1912, nr. 1, p. 16-23. Reproducerea manuscrisului lucrat cu fratele Gheorghe Erbiceanu continuă, sub titlul *De dialectul alexandrin sau limba cărților sacre*, în următoarele trei numere ale jurnalului.

[52] Astfel, în sesiunea de toamnă 1891 a Sinodului (ședința din 24 octombrie 1891) erau rediscutate comisiile care aveau menirea să verifice canonicitatea și utilitatea cărților de școală și manualelor de profil pentru seminarii. Din comisia bucureșteană făceau parte, pe lângă directorul Seminarului Central, Ghenadie Enăceanu, protosinghelul Silvestru, dr. Zotu și G. Ionescu, directorul Cancelariei Mitropoliei Ungro-Vlahiei, iar din cea ieșeană, directorul Seminarului Veniamin, Ieronim Bușureanu, Gheorghe și Constantin Erbiceanu și Gh. Costăchescu. Vezi MOf nr. 253 din 16 februarie 1892, p. 6786.

Independent de promisiunile onorate sau nu, ale unor înalți ierarhi, Ministerul asigura finanțare pentru aproximativ 20 de bursieri, întreținuți în Internatul teologic. Ca și în anii trecuți, comisiile de selecție a stipendiștilor erau alcătuite din profesorii Facultății, așa că îl regăsim adesea și pe Constantin Erbiceanu în componența unor asemenea echipe, chiar dacă cursul său, Dreptul bisericesc, se preda în ultimul an de studii (anul IV sau III, după Regulament) și nu figura între materiile concursului. Colegii săi însă nu uitau faptul că predase și Istoria bisericească, dar și Teologia dogmatică, morală și pastorală, iar competențele lui la limba greacă primiseră de ceva vreme validare internațională.

La începutul anului 1895, o nouă veste excelentă avea să învioreze existența savantului: Constantin Erbiceanu obținea, prin Decret regal, titlul de profesor definitiv la Facultatea de Teologie a Universității din București, potrivit articolului 364 al Legii Instrucțiunii Publice. De altfel, în aceeași situație se aflau colegii săi Ioan Cornoiu, Barbu Cireșeanu, Pimen Georgescu și Alexandru Mironescu, care au primit, cu toții, titlul de profesor definitiv, așa cum preciza Ministerul într-un comunicat adresat Decanatului[53].

În perioada următoare, îl aflăm pe Constantin Erbiceanu tot mai implicat în viața Facultății, mai ales că, din pricina intrigilor mitropolitului Ghenadie Petrescu, binefăcător „cu vorba" al studențimii fără mijloace, a fost îndepărtat, de la conducerea Tipografiei Cărților Bisericești, apoi și din redacția periodicului „Biserica Ortodoxă Română". A participat la numeroase comisii pentru desemnarea câștigătorilor burselor oferite în Internatul teologic, ba chiar a fost o vreme (în 1898) și directorul acelui așezământ, dar, mai înainte de toate, a îndeplinit cu pricepere funcția de decan al Facultății de Teologie între 9 martie 1896 și 16 noiembrie 1900.

Până însă să preia funcția de decan, Constantin Erbiceanu devenea an de an tot mai cunoscut mediului intelectual al capitalei. Trecerea în categoria superioară, a personajelor cu adevărat influente și importante în dezbaterile din spațiul public, a început odată cu succesul conferinței sale, *Religiunea în luptele românilor*, susținută la Ateneu, pe 8 ianuarie 1895. Comitetul Ateneului, în căutare de noi teme istorice cu priză la public, îl contactase pe teolog, un bun cunoscător al trecutului, propunându-i să discute, în cadrul primei serii de conferințe despre istoria românilor, tocmai relația dintre religie și luptele poporului român de-a lungul istoriei. Constantin Erbiceanu se alătura astfel unei serii de nume rezonante care aveau să întrețină în acea sesiune publicul Ateneului, de la Bogdan Petriceicu Hasdeu și Nicolae Iorga, la V. A. Urechia, Nicolae Ionescu și Gheorghe Ionescu-Gion. Pe de altă parte, înaintea elenistului vorbiseră D. Georgian (despre războaiele lui Ștefan cel Mare) și Chelapcea (despre vechile așezăminte românești)[54], dar publicul s-a dovedit a fi prea dificil pentru cei doi, care au ieșit foarte șifonați din această experiență.

[53] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1125.

[54] *Deschiderea conferințelor Ateneului pe anul 1894-1895*, în „Ateneul Român", serie nouă, an I, nr. 1, 15 ianuarie 1894, p. 875, 876.

Acceptând invitația, savantul și-a structurat intervenția în trei registre (existența sentimentului religios la om; religia creștină în Dacia romană; rolul religiei în „nesfârșitele și variatele noastre lupte pentru susținerea Naționalității noastre"), întărind totodată că „tot ce voi pronunța voi căuta să și probez", enunț prin care dorea să arate apartenența sa la categoria oamenilor de știință și a istoricilor pozitiviști[55].

Fie subiectul ales, fie chiar talentul oratoric al lui Constantin Erbiceanu, fie și una și alta, au făcut ca amintita conferință să se transforme într-un succes de public. E drept, a avut și buna inspirație să rupă monotonia unei tratări aglomerate, specifice istoricilor, intercalând pe alocuri versuri alese cu grijă (din *Aprodul Purice* a lui Constantin Neculce, din poeziile lui D. Bolintineanu, din cele populare culese de Vasile Alecsandri, ba chiar și din poema lui Palamed despre Mihai Viteazul), care au adus publicul într-o stare de emotivitate, făcându-l să freamăte și aducându-l aproape de orator și de tema expusă, lucru trăit la intensitate maximă de familia profesorului, prezentă, cu excepția Constanței Erbiceanu, la eveniment[56].

Revenind la activitatea cărturarului în cadrul Facultății de Teologie, să mai spunem că discuții aprinse în Consiliul profesoral, dar și la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice au fost prilejuite de numeroasele solicitări de echivalare a studiilor teologice consumate la școli înalte și universități din străinătate. Constantin Erbiceanu și colegii săi aveau de apărat interesele Facultății și chiar ale lor personale, față de frecvența ridicată a acestor cereri de echivalare. Evident, obiceiul tinerilor români de a se forma în centre academice puternice din Apusul, Centrul și mai ales, pentru domeniul teologiei, din Estul Europei (academiile rusești, Universitatea din Cernăuți, Universitatea din Atena) priva Facultatea de Teologie de la București, abia întemeiată legal și cu toate drepturile, de o parte din publicul căruia i se adresa, existând riscul întreruperii fluxului populației studențești. Un moment delicat pentru savant s-a consumat în 1893, când însuși nepotul lui, Vespasian Erbiceanu, la rându-i viitor profesor universitar și membru al Academiei Române, pe atunci profesor de Istorie universală la Seminarul Veniamin din Iași, întreprindea demersuri pentru recunoașterea studiilor sale teologice consumate la Academia din Kiev, între 1885 și 1890. Nu știm tonul discuțiilor din interiorul Facultății (nici dacă ele au avut loc în mod oficial)[57], cert este însă că Vespasian Erbiceanu primea un răspuns negativ din partea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice la cererea sa din 22 februarie 1893, de echivalare a diplomei de magistru în teologie cu licența[58].

---

[55] Constantin Erbiceanu, *Religiunea în luptele românilor. Conferință ținută la Atheneul Român din București*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1895, p. 3.

[56] O variantă mai scurtă a acestei conferințe a apărut mai întâi în revista instituției gazdă: Constantin Erbiceanu, *Religiunea în luptele românilor*, în „Ateneul Român", an II, nr. 1 din 15 ianuarie 1895, p. 53-71.

[57] Din păcate, din singurul studiu monografic asupra vieții, activității și operei juristului nu aflăm nicio referire la acest episod, spațiul dedicat educației fiind extrem de redus, în favoarea activității și operei savantului. Vezi Sorin Radu, *Vespasian Erbiceanu (1865-1943). Studiu monografic*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

[58] Vespasian Erbiceanu nota că la data întoarcerii sale de la studii, la 1890, „Facultatea noastră de Teologie de la București nu era încă constituită și n-avea un personal didactic

Așa s-ar explica, probabil, faptul că elenistul era singurul profesor care, în Consiliul din 17 septembrie 1893, nu a acceptat opinia majoritară, că diploma de candidat în teologie de la Academia din Kiev se poate echivala „doar cu absolvirea, nu cu licența în teologie”[59]. Și totuși, presiunea absolvenților din străinătate creștea mereu, așa că în anul academic următor, când s-a pus din nou problema echivalărilor diplomelor, Consiliul profesoral dădea o soluție surprinzătoare, după intervențiile ministrului Titu Maiorescu, ale Bisericii Ruse și ale mitropolitului primat Ghenadie Petrescu: „[...] se recunoaște că diplomele de candidat în teologie eliberate de Academia Spirituală din Kiev tinerilor care au studiat acolo, până astăzi 24 februarie 1895, sunt echivalente cu titlul de licențiat ce se conferă de Facultatea noastră Teologică”, după această dată aplicându-se prevederile legale și ale Regulamentului ce urma a fi redactat. Pentru această rezolvare votaseră cinci profesori, inclusiv Constantin Erbiceanu, în vreme ce decanul Nitzulescu, acompaniat de Dragomir Demetrescu, solicitau ca cel puțin candidații să fie supuși unui examen înainte de a obține echivalarea[60].

O relație complicată, cu tensiuni și reconcilieri, a avut elenistul, cum deja s-a văzut, cu Nicolae Nitzulescu, mai vechi profesor al Facultății și decan din 1893 până în 1896. De altfel, profesorii de la Teologie, opt la număr, făceau parte din elita intelectuală, frecventau aceleași cercuri, se cunoșteau bine, se vizitau adesea, mergeau împreună la biserică, la ocazii speciale, la serbările oficiale. În corespondența cu fiica ei aflată în străinătate la studii, soția elenistului îi zugrăvește adesea destul de succint și spontan, e drept, pe acești teologi, amici și colegi ai soțului său. Cornoiu, spre exemplu, e desenat aproape ca un bufon filo-conservator, pe alocuri „mitocan”, suferind însă de foame și frig, „cu aerul unui pustnic de la Sf. Munte”[61]. În una dintre epistole, Aglae dedică un pasaj întreg acestui personaj controversat, dar destul de apropiat familiei.

> Bietul Cornoi, poate că-i era și fomică, poate din cauză că se vorbește că cad conservatorii, era cam nervos, mi-a spus că nu sunt gospodină de fel, și că ar fi bine să-mi iau o nemțoaică să-mi vadă de casă, că mă cred prințesă, că dacă nu ies din casă este că m-aș crede înjosită să merg la cineva, că sunt bătrână, de-abia merg și multe d-astea. Aveam tot dreptul să mă supăr, dar fiindcă-l știu ce poamă este, l-am invitat a doua zi seara la masă și i-am dat varză cu rață și mămăliguță; a jucat un pichet apoi cu Papa, a ocărât odată pe liberali, pe Sturdza, pe Lubicz, pe Pimen, pe Țapulete, numai pe mine nu, desigur fiindcă budinca fusese bună[62].

Iar o altă scrisoare surprinde perfect sociabilitățile vremii și atmosfera din interiorul cercului de colegi teologi, membri ai elitei intelectualilor ortodocși, care

---

recunoscut”, astfel că nu a putut cere recunoașterea. Avizul Consiliului Permanent al Instrucțiunii (nr. 28 din 4 martie 1893) era negativ, pe considerentul că „titlul de candidat în teologie din Rusia nu este o licență, de vreme ce licenței îi corespunde acolo titlul de magistru în teologie”. Vezi ANIC, MCIP, dosar 479/1893, „Facultatea de Teologie”, f. 37.

[59] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1118.

[60] *Ibidem*, p. 1125.

[61] Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, ediție îngrijită și comentată de Iosif Sava, București, Editura Muzicală, 1989, scrisoarea din București, 21 martie 1896, p. 82.

[62] *Ibidem*, scrisoarea Aglaei către Constanța Erbiceanu, București, 26 octombrie 1895, p. 71.

au petrecut împreună sărbătorile pascale în aprilie 1894. Personajele principale erau Aglae și Constantin Erbiceanu, Alexandru Mironescu (viitorul primat și membru onorific al Academiei Române[63]), apoi Nicolae Nitzulescu, Pimen Georgescu și Badea Cireșeanu, iar locul desfășurării, sediul Tipografiei Cărților Bisericești și locuința Erbicenilor:

> Să vezi. Astăzi la masă popa Mironescu a ridicat un toast și a zis, dacă într-adevăr Constanța are așa talent, atunci să dea Dumnezeu să ajungă ce doriți și să facă onoare Românei. Popa Georgescu a zis și el cam tot aceea, dar a adăugat să fii artistă europeană dar măritată la București. M-am mirat de schimbarea asta. Acum ascultă cum am petrecut în Princip. Unite 34. Sâmbătă pe la 9 ore a venit Nitzulescu, a jucat pichet și când a început să toace a plecat la biserică [...]. După biserică a venit Papaia numai și cu Nițulescu, am mâncat, am spus, am râs și am ridicat toaste. Astăzi la 2 ore mulți mosafiri, anume: Mironescu, Georgescu și Badea, atâta tot. Nici măcar duhovnicul n-a venit. S-a ofensat, se vede, că nu ne-am spovedit[64].

Dincolo de invidia specifică mediului academic și care nu cruța nici cercul teologilor, decanul Nitzulescu ajungea adesea la confruntare de opinii cu ai săi colegi, plătind cu popularitatea (cum se va vedea la alegerile din 1896) chiar dacă uneori avea, principial, dreptate. Nici elenistul nu rata, la rându-i, vreo ocazie pentru a-l critica, deschis sau nu, pe decan[65], dar a ajuns să se supere rău pe acesta când nu l-a acceptat într-o comisie pentru stipendii în străinătate, așa cum povestește soția sa[66].

La decanat

Nu ar trebui să mire, așadar, de ce Nicolae Nitzulescu pierdea la un vârf de ac alegerile pentru Decanat, organizate la 23 martie 1896, când l-a avut contracandidat pe nimeni altul decât pe Constantin Erbiceanu. Primind doar trei voturi din opt, Nitzulescu și-a recunoscut înfrângerea în fața elenistului, care a reușit să adune jumătate din voturi. Poate că unicul vot pentru al treilea candidat, Athanasie Craioveanu, se explică prin refuzul vreunui coleg de a alege între primii doi, dacă nu cumva reprezintă un gest ridicol al celui din urmă. Prin condeiul decanului încă în funcție (Nitzulescu), Ministerul era anunțat de rezultatul votului și solicitat să ducă mai departe procedura, dacă ajungea la concluzia

[63] Peste ani și ani, la 1909, Constantin Erbiceanu avea să facă parte dintr-un grup de 14 academicieni care-l propunea pe mitropolitul primat Athanasie Mironescu pentru poziția de „membru onorar" al Academiei. Vezi „Analele Academiei Române. Partea Administrativă și desbaterile", seria II, t. XXXI, 1908-1909, p. 189-190, ședința plenului din 25 mai 1909.

[64] Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, scrisoarea din 17 aprilie 1894, p. 37-38.

[65] Bunăoară, o carte publicată de curând de Nitzulescu devenea ținta criticilor într-o discuție amicală purtată la el acasă cândva în septembrie 1895 cu unul dintre Scribănești. *Ibidem*, scrisoarea din 24 septembrie 1895, p. 71.

[66] *Ibidem*, scrisoarea Aglaei din 11 noiembrie 1894, p. 61.

că „alegerea a întrunit condițiunile cerute”. Iar adresa care însoțea procesul-verbal al alegerilor primea la Minister rezoluția firească: „[...] se vor face lucrările pentru numirea dlui Erbiceanu ca decan al Facultății de Teologie”[67].

Într-adevăr, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Petru Poni, a pregătit întreaga procedură. La 1 martie 1896, redacta un raport către Carol I, în care prezenta votul Consiliului profesoral și recomanda numirea savantului în funcția de decan al Facultății de Teologie, întocmind și proiectul de decret, iar la 9 martie 1896, suveranul publica decretul cu pricina[68].

La 12 martie 1896, conținutul decretului era transmis oficial, conform uzanțelor, atât noului decan, cât și rectorului Universității din București[69]. În autobiografia apărută postum, Constantin Erbiceanu relatează foarte sec momentul, depășind orice fel de emoție, lucru firesc pentru un bătrân care avusese parte de un *cursus honorum* de excepție, plecând de la umila poziție de fiu de preot de țară: „[...] la 1896, martie 12, am fost ales și decretat ca decan al Facultății de Teologie”[70]. Regăsim, în schimb, mai multă culoare în epistolele soției către Constanța. După obișnuitele cuvinte de alint care garniseau corespondența cu pricina, Aglae îi destăinuia adoratei sale fiice ultima noutate însemnată din activitatea elenistului: „Acum ascultă: Papa e ales decan; of, asta nu mă prea încântă, dar Papa e f. vesel și tânăr și frumos, cum de mult n-a mai fost; numai să nu-l deochi”[71].

Până și felul în care erau întocmite statele de salarii reflecta noua poziție simbolică a elenistului, care dacă în lunile anterioare se afla la a treia poziție (după Nitzulescu și Cornoiu), deschidea lista profesorilor începând cu luna aprilie 1896[72]. Între altele, trebuie menționat și faptul că tot el avea salariul cel mai ridicat, 644 lei, dar îl regăsim cu aceeași sumă și în lunile dinaintea preluării funcției[73].

Ca profesor de Drept bisericesc și Interpretarea canoanelor, efortul didactic nu părea epuizant, oferindu-i timp din belșug spre a se dedica celorlalte activități, de director al Tipografiei Cărților Bisericești (până la destituirea sa), de redactor și, mai ales, muncii de cercetare. Programul se schimba în funcție de Regulamentul Facultății de Teologie și de anii de studii prevăzuți, trei sau patru. Bunăoară, în anul 1893-1894, elenistul preda doar patru ore săptămânal, exclusiv

[67] ANIC, MCIP, dosar 336/1896, „Facultatea de Teologie București Corespondență”, f. 11 și 12 (adresa nr. 39 către Minister și Prescriptul-verbal).

[68] *Ibidem*, f. 14.

[69] *Ibidem*, f. 16.

[70] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 24, 25. Data greșită pentru preluarea Decanatului, pe care o dă la final (p. 37), unde sintetizează momentele esențiale din cariera sa, anume 12 martie 1895, trebuie pusă pe seama tipografilor.

[71] Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, scrisoarea din București, 21 martie 1896, p. 81-82.

[72] ANIC, MCIP, dosar 223/1896 „Facultatea de Teologie din București State, cheltuieli”, vezi f. 52 (state pentru februarie 1896), f. 47 (state pentru martie 1896), f. 156 (state pentru aprilie 1896) etc.

[73] *Ibidem*, vezi f. 52 (state pentru februarie 1896), f. 47 (state pentru martie 1896).

studenților de anul IV (luni, marți miercuri, vineri de la 3 la 4 p.m.)[74], dar situația se modifica în anul următor, când preda studenților din anii II (marți și vineri, de la 3 la 4 p.m.) și III (luni și miercuri de la 3 la 4 p.m.), ajungând tot la patru ore pe săptămână în total[75], situație pe care o regăsim, cu o ușoară modificare, și în 1896-1897[76]. În 1898-1899, norma săptămânală era deja de șase ore: Dreptul canonic la anul II marți, joi, sâmbătă de la 2 la 3 p.m. și Interpretarea canoanelor la anul III, în aceleași zile, de la 3 la 4 p.m., la fel ca în anii următori[77]. În schimb, în 1901-1902 elenistul preda doar la anul III (Dreptul bisericesc. Partea practică și stilul bisericesc) în zilele de marți, joi, sâmbătă, de la 2 la 4 p.m.[78].

Ca decan, atât în primul mandat (1896-1898), cât și în cel de-al doilea (1898-1900), cărturarul a avut de gestionat afacerile obișnuite ale unei facultăți încă neașezate deplin, de la stabilirea orarului, numirea comisiilor pentru selectarea bursierilor, până la corespondența cu Rectoratul și cu Ministerul pentru finanțarea postului de secretar sau întocmirea unui Regulament al Facultății, care va fi elaborat până la urmă în 1899.

Abia preluate îndatoririle de decan și confruntat cu birocrația zilnică a instituției, Erbiceanu se vedea pus în situația de a relua demersurile lui Nicolae Nitzulescu, care solicitase și el în repetate rânduri de la Minister finanțarea pe durată nedeterminată a unui post de secretar al Facultății, dar pentru care nu se găseau decât soluții extraordinare, de ultim moment[79]. În prima adresă de acest fel, teologul-elenist anunța că l-a rugat personal pe Ștefan Eftimescu să continue munca de secretariat, și cerea acceptarea unui salariu de 150 de lei/lună pentru respectivul, argumentând că lucrul ar fi „în interesul regularității lucrărilor de cancelarie ale acestui Decanat, care înmulțindu-se, se simțea absolută nevoie de

[74] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1893-1894", București, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1894, p. 36, 37 (*Programele de studii și orariul pe anul școlar 1893-1894. Facultatea de Teologie*).

[75] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1894-1895", București, Tipografia Gutenberg, Joseph Göbl, 1895, p. 37, 38 (*Programele de studii și orariul pe anul școlar 1894-1895. Facultatea de Teologie*).

[76] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896-1897", București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1897, p. 40, 41 (*Programele de studii și orarul pe anul școlar 1896-1897. Facultatea de Teologie*).

[77] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1898-1899", București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1899, p. 31-33 (*Facultatea de Teologie. Orariul pe anul școlar 1898-1899*); „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899-1900", București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900, p. 29-31 (*Facultatea de Teologie. Orariul pe anul școlar 1898-1899*); „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1900-1901", București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1901, p. 33-35 (*Facultatea de Teologie. Orariul pe anul școlar 1900-1901*).

[78] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1901-1902", București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902, p. 31, 32 (*Facultatea de Teologie. Orariul pe anul școlar 1901-1902*).

[79] Ultima solicitare în acest sens era făcută de Nitzulescu în ultimele zile de mandat, când acesta întreba Ministerul dacă a dat curs adreselor trecute și a angajat credit pentru plata secretarului, Ștefan Eftimescu, licențiat al Facultății, pentru anii 1894/1895 și 1895/1896. Rezoluția precizează că respectivul credit de 600 de lei a fost angajat. ANIC, MCIP, dosar 223/1896 „Facultatea de Teologie din București. State, cheltuieli", f. 19, adresa nr. 31 din 13 februarie 1896.

un secretar titular"[80]. Probabil că Eftimescu ajunsese să stăpânească bine afacerile secretariatului și devenise indispensabil bunului mers al Facultății, întrucât chiar Constantin Erbiceanu ruga Ministerul, în toamna aceluiași an, să îl detașeze pe acesta de la postul de profesor la Gimnaziul din Călărași pe care îl câștigase, pe vechea poziție de secretar, numindu-se un suplinitor în locul lui la Călărași. Obișnuit să-și pună interlocutorii în fața faptului împlinit, principiu după care funcționase și ca director la Tipografia Cărților Bisericești, și întrucât „lucrările de secretariat fiind aglomerate acum la începutul anului școlar", Erbiceanu anunța că deja l-a autorizat pe Eftimescu pe postul de secretar[81].

Probabil cel mai mult timp a petrecut elenistul în primele luni de decanat, încercând să rânduiască afacerea Schiopescu, de unde provenea cea mai însemnată donație în beneficiul Facultății de Teologie. Despre donația Mariei Schiopescu și despre rolul jucat de Constantin Erbiceanu relata, la 1902, unul dintre elevii celui din urmă, Gh. M. Ionescu:

> În anul 1890, povățuită de numitul preot [Ion Dinu], își face testamentul cum să se rânduiască averea sa după moartea ei; înainte de facerea testamentului, preotul merge la d. Constantin Erbiceanu, profesor și pe atunci decan al facultății de Teologie, și-i arată dorințele d-nei Schiopescu. D-sa opinează că d-na Schiopescu și-ar asigura recunoscința țării și binecuvântările bisericei, dacă ar da o sumă pentru construcțiunea unui local pentru internatul Teologic, trebuință foarte mult simțită și-i dă o recomandație numitului preot către d-nul Dimitrie A. Sturdza, actualul prim ministru, de la care preotul a primit mai multe instrucțiuni în cestiunea donațiunei pentru Internatul Teologic, cât și în alte privințe. Totodată, d. Dimitrie A. Sturdza îi dă și o copie de testament, cum ar trebui făcut, pe care văzând-o Maria Schiopescu i-a mulțumit din suflet pentru îndrumarea realisărei dorințelor sale.
> În testamentul său se prevede, între altele, 10.000 lei Asilului Elena Doamna, 10.000 preotului Dinu, care a ajutat-o și îngrijit-o, iar suma de 135.000 lei, a afectat-o pentru construirea localului pentru Internatul Teologic[82].

Dincolo de faptul că teologul-elenist nu era la 1890 decan, datele financiare par să se apropie de ceea ce-și aducea aminte, la apusul existenței sale, însuși Constantin Erbiceanu. Este însă evident că bătrânul academician considera aportul său în atragerea de donații pentru întreținerea studenților teologi drept cea mai însemnată realizare în funcția de decan:

---

[80] ANIC, MCIP, dosar 336/1896 „Facultatea de Teologie București. Corespondență", f. 18, adresa nr. 81 din 14 mai 1896.

[81] *Ibidem*, f. 25, adresa nr. 259 din 9 noiembrie 1896. Cu siguranță că Eftimescu, bun organizator, îi ușura considerabil munca de administrator al Facultății, drept dovadă și împuternicirea acestuia să semneze în locul decanului anumite acte contabile. Vezi ANIC, MCIP, dosar 538/1896, f. 22, adresa nr. 281 din 17 decembrie 1896 trimisă Ministerului de Constantin Erbiceanu.

[82] Gheorghe M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Lupsescilor (Sf. Elefterie) și Grozăvescilor*: studiu basat pe documente din Archivele Statului din Secțiunea Manuscriselor de la Academia Română, cum și din alte biblioteci publice și particulare, București, Tipografia și Fonderia de Litere Thoma Basilescu, 1902, p. 260.

> Nu spre lauda mea, ci pentru cunoștința istorică declar că am stăruit pe lângă d-na Maria Schiopescu ș-a donat suma de 80.000 lei spre a se clădi un internat pentru studenții facultăței de teologie. La moartea sa s-au mai găsit pe atâția bani, și cu această sumă s-a clădit palatul internatului de astăzi. Guvernul n-a dat decât neajunsul și terenul. Au mai donat tot după insistența mea o frumoasă sumă și răposatul episcop de Buzău, Inocențiu Chițulescu; de asemenea și actualul episcop de Argeș, Prea Sf. Gherasim Timuș[83], cum și răposatul episcop de Huși, Silvestru Bălănescu[84] etc. Am lăsat dar, în frumoasă stare Facultatea, mi-am făcut datoria! Iar studenții sunt obligați a-i pomeni în toată viața lor pe donatori. Se găsesc suflete nobile pentru acte filantropice! Nu știu ce va fi în viitor, dar mă rog din tot sufletul și cu toată inima pe decanii facultății, cari vor fi, să nu părăsească datina de a pomeni la morți pe toți donatorii acestui institut de educație clericală pentru moralizarea publică. Timpurile sunt grele, și poate statul nu va putea în vecie să dea întreținere teologilor, de aceea să caute profesorii a-și face fonduri. Să nu se ceară de pomană, ci ca acte de binefacere. O țară fără clerici culți și pioși merge spre decădere, iar noi, românii, avem mare nevoe de ordine, disciplină și moralitate. Fără religiozitate nu se pot însădi aceste virtuți într-un popor[85].

Ca decan, Constantin Erbiceanu s-a ocupat de înmormântarea și de orânduirile bisericești la moartea donatoarei în primăvara anului 1896. La pomenirea de 40 de zile, în 27 aprilie, îi ruga pe toți colegii să fie prezenți *in corpore* și la fel se petreceau lucrurile și la parastasul din 9 mai, când erau pomeniți Maria Schiopescu, dar și episcopul Inochentie Chițulescu[86]. Unul dintre istoricii Facultății, care a cercetat dosare astăzi pierdute sau casate, ajungea la concluzia că în corespondența lui Constantin Erbiceanu cu Primăria capitalei, prilejuită de detaliile înmormântării Mariei Schiopescu, descrierea „acestei creștine făcută de decan era foarte nimerită și meritată”[87].

Reflectând interesul arătat de Constantin Erbiceanu pentru asigurarea celor necesare studenților teologi, el era numit de Minister la 21 aprilie 1898 directorul Internatului (provizoriu), ceea ce l-a adus mai aproape de problemele

---

[83] Pe lângă bursa de 500 de lei/an instituită ca reacție la oferta mitropolitului primat Ghenadie Petrescu, fostul decan al Facultății de Teologie mai oferea un fond de 10.000 de lei „pentru totdeauna Universității din București, pentru Facultatea de Teologie”, din al cărui profit să se trimită în străinătate un tânăr cu aplecare pentru învățătură, pentru a studia teologia. Vezi amănunte în „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899-1900”, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900, p. 72, 73.

[84] Pentru donația generosului episcop Silvestru Bălănescu făcută în vremea decanatului lui Constantin Erbiceanu, vezi și „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1899-1900”, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900, p. 72.

[85] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 25. Există, cum se vede, diverse variante privind contribuția Mariei Schiopescu la ridicarea noului sediu al Internatului, cea mai apropiată de adevăr fiind cea a elenistului. Vezi „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895-1896”, București, Tipografia Gutenberg Joseph Göbl, 1896, p. 27, unde apare suma de 85.000 donată de Maria Schiopescu înainte de moartea sa, pentru construcție, dar se vorbește și de o altă sumă, de 225.000 lei, care ar trebui să fie puși la dispoziție din bugetul statului.

[86] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1028.

[87] *Ibidem*.

tinerilor, implicându-se și în construcția noilor clădiri de la Radu Vodă, începută la 1896[88]. Până la mutarea în noua locație ridicată cu fondurile donației Schiopescu, Internatul teologic a tot schimbat adresă după adresă, mutându-se acolo unde putea găzdui mai mulți studenți. În 1895/1896 bunăoară, ca și în anul următor, cu un total de 40 de bursieri (14 din anul I, 4 în anul II și 22 în anul III), Internatul se afla „în casele Zosima din Calea Văcărești"[89].

În urma eforturilor celor implicați, dar poate mai ales lui Constantin Erbiceanu ca decan și mai apoi ca director, în ianuarie 1897, noua clădire a internatului de la Radu Vodă era, pare-se, „terminată de roșu", începându-se procedurile pentru finisaje și pentru achiziționarea mobilierului[90]. O istorie detaliată a Internatului teologic, care să fie utilă și cercetării de față, nu există încă. Poate și din cauză că arhiva instituției „a fost complet distrusă de bulgarii ocupanți în 1916", după cum notau, acum câteva decenii, autorii unui studiu dedicat[91]. Pe de altă parte, unele informații se mai pot extrage din fondul MCIP de la Arhivele Naționale Istorice Centrale (dosarele de corespondență privind construcția noului sediu terminat la 1898), dar probabil că arhiva proprie a instituției a dispărut, într-adevăr, cum deja s-a afirmat.

În calitate de director al Internatului, îl vedem pe elenist purtând o bogată corespondență, scrisă de mâna sa, cu Ministerul, înaintând devize pentru lucrări și mobilierul necesar clădirii și celor 40 de bursieri, solicitând sumele cuvenite în mai multe rânduri. Experimentând el însuși viața de intern în copilărie și tinerețe, Erbiceanu insista, printre altele, pentru dotarea bucătăriei cu o mașină de gătit pentru care Ministerul refuza să aloce mai mult de 500 de lei din cei 750 necesari achiziționării și punerii în funcțiune, așa că rezolva situația cerând reducerea sumei alocate mobilierului și completarea celor 250 de lei care mai lipseau pentru cumpărarea mașinii[92]. Și cum avea de gestionat, după mutarea în noul sediu, o suprafață locativă mai întinsă, plus anexele respective, solicita de la autorități suplimentarea personalului cu doi slujitori, „din causa mărimei localului"[93].

Sătul să se îngrijească de reparațiile minore, uneori el solicită cu bun succes Ministerului ștergerea din listele de inventar a obiectelor vechi și defecte folosite în gospodăria Internatului, căci oricum nu și-ar mai fi aflat locul la noul sediu[94]. Ministerul participă uneori la acest efort cu fonduri proprii, precum în cazul

[88] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 37.

[89] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1028, vezi și *Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895-1896*, București, Tipografia Gutenberg Joseph Göbl, 1896, p. 26.

[90] ANIC, MCIP, dosar 390/1897 „Internatul de Teologie", f. 1, referat intern adresat ministrului la 25 ianuarie 1897 (vezi și următoarele file).

[91] Ene Branișteș, Ion Apostol, *Internatul teologic din București*, în BOR, XCIX, 1981, nr. 9-10, p. 1115-1129. Aici, p. 1116.

[92] ANIC, MCIP, dosar 390/1897 „Internatul de Teologie", *passim*.

[93] *Ibidem*, f. 58, adresa din 24 octombrie 1898.

[94] ANIC, MCIP, dosar 268/1898 „Reparații Facultatea de Teologie cu Internatul", f. 1 și 2, adresa nr. 45 din 8 iunie 1898 și lista cu pricina.

„transportului bibliotecei și mobilierului din Calea Văcărești la noul internat de lângă biserica Radu Vodă”, cerut de harnicul director și decan[95].

Probabil că apropierea dintre elenist și Ghenadie Enăceanu, mai vârstnicul său coleg din Seminarul de la Socola, în anii când ambii învățau acolo, dar chiar și relația deosebită dintre episcopul de Râmnic și Facultatea al cărei prim decan a și fost, explică și donația însemnată de carte pe care cel din urmă a făcut-o la 10 ianuarie 1897 pentru Biblioteca Internatului (ediția completă Migne a scrierilor Părinților Bisericii, 160 de volume, și *Acta Sanctorum*, alte 60 de volume valorând peste 6.000 lei). Constantin Erbiceanu îi mulțumea donatorului și solicita Ministerului execuția mobilierului care să adăpostească acest veritabil tezaur[96].

Răspunzând unor sugestii venite din rândul studenților, decanul cerea Casei Școalelor rezervarea unei burse de studii în străinătate pentru studenții teologi, așa cum se asigurau pentru celelalte domenii, de la drept la litere, științe și medicină, argumentând că „este mare nevoie de specialiști”. Și tot cu gândul la studenți, cei care aveau să alcătuiască în anii viitori clerul educat de care se simțea atâta nevoie, a întreprins demersurile necesare pentru organizarea, în vara anului 1897, a unei excursii la care să participe profesori și studenți, la Mănăstirea Tismana[97].

Îl vedem pe Constantin Erbiceanu implicându-se personal în toate chestiunile care priveau instituția pe care o conducea, fie că vorbim de festivitățile pentru înmormântarea generosului său amic, Ghenadie Enăceanu (în luna februarie 1898), discuțiile din Consiliul profesoral din 17 noiembrie 1897 asupra regulamentului de acordare a burselor din fondul filantropului episcop Inochentie Chițulescu, care își lăsase prin testament zece procente din avere în folosul Facultății, pentru a fi acordate burse studenților fără mijloace. Tot la inițiativa sa, Consiliul modifica și procedura de echivalare a diplomelor din străinătate, pentru a putea fi evitate presiunile din anii trecuți[98]. De altfel, cu toată blândețea și permisivitatea decanului Constantin Erbiceanu, facultatea devenea tot mai atentă și mai severă nu doar cu titrații altor instituții de învățământ superior, ci chiar cu studenții proveniți din alte spații geografice, care solicitau înmatricularea[99].

Satisfăcuți de echilibrul din interiorul instituției și de imaginea tot mai bună a Facultății în cadrul Universității și, implicit, a societății românești, profesorii de la Teologie îl alegeau pe elenist pentru un nou mandat de decan, la 29 septembrie 1898. Cu aceeași ocazie era votat și Pimen Georgescu ca reprezentant al Facultății în Senatul Universității[100]. Erbiceanu își trecea cronicărește

[95] *Ibidem*, f. 3, adresa nr. 99 din 20 noiembrie 1898.

[96] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1029. Despre importantul dar oferit de Ghenadie Enăceanu, vezi și mențiunea din „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896-1897”, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1897, p. 29.

[97] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1030.

[98] *Ibidem*, p. 1031.

[99] AN-București, fond „Universitatea București. Rectorat”, dosar 1/1898, f. 83, adresa nr. 375 din 27 octombrie 1898 a decanului Constantin Erbiceanu către Rectorat, unde se arată condițiile puse la înmatricularea unor asemenea studenți.

[100] T. G. Bulat, Al. I. Ciurea, *Contribuții la istoricul Facultății de Teologie*, p. 1032.

și această treaptă a carierei în lista de momente cruciale, dar nu-i dădea o importanță aparte: „1898, octombrie 6. Sunt reales și decretat de Rege cu decretul no. 3112 Decan al Facultății de Teologie”[101].

Din punct de vedere financiar, lucrurile stăteau cum nu se poate mai bine pentru cărturar, deși educația copiilor în țară și în străinătate îi costa aproape tot ceea ce reușea să agonisească printr-o muncă fără oprire. Deși îndepărtat definitiv de la direcțiunea Tipografiei Cărților Bisericești și, pentru scurtă vreme, chiar din redacția oficiosului Sf. Sinod, pe fondul conflictului cu mitropolitul primat Ghenadie Petrescu, primea, pe lângă demnitatea de decan, indemnizația cuvenită (150 de lei lunar) și salariul de director al Internatului (300 de lei, e drept, doar până la finele anului 1898, când i-a urmat Pimen Georgescu).

Abia restabilit după ce suferise de flebită rebelă la piciorul drept, probabil urmare a muncii stăruitoare la birou[102], savantul avea parte de o surpriză plăcută: în anul 1897, destinul îi adusese o nouă sursă de venit dar și de recunoaștere profesională, suplinirea catedrei de limbă elenă a lui Epaminonda Francudi la cea mai prestigioasă facultate a Universității din capitală, cel puțin în ochii lumii erudite, aceea de Litere și Filosofie. În cărțulia sa de memorii, savantul își amintea: „1897, maiu 29: cu decretul no. 4699 sunt numit, în urma recomandărei Consiliului de litere și filozofie, suplinitor la catedra vacantă de limba și literatura elină, din Universitate”[103].

Această poziție suplimentară, într-un domeniu fără legătură directă cu lumea teologilor, dincolo de implicațiile sale materiale, deloc de neglijat pentru un părinte decis a-și instrui temeinic copiii, reprezenta o nouă cărămidă adăugată la construcția carierei sale, care se va culmina cu intrarea în Academia Română. Firește, nu a fost ușor să fie numit suplinitor, mai ales că lista specialiștilor cu studii solide în străinătate și care abia așteptau să-și facă intrarea în lumea universitară era lungă.

Dincolo de imaginea tot mai bună a lui Constantin Erbiceanu în lumea erudiților, lăsând la o parte cunoștințele de specialitate, un argument pentru alegerea sa ca suplinitor a fost acela că, în timpul bolii decanului Epaminonda Francudi, el i-a ținut uneori orele de limbă și literatură greacă. Astfel că, după decesul cipriotului care, în urmă cu aproape trei decenii, îl ruga pe Konstantinos Asopios, rectorul Universității din Atena, să-i ia sub oblăduirea sa pe cei doi studenți români (Constantin Erbiceanu și Filotei Romanescu) trimiși de „guvernul dac” în capitala Greciei să studieze teologia, profesorii Facultății de Litere se întruneau la 17 mai 1897 și își alegeau un nou decan, în persoana istoricului V. A. Urechia[104]. Iar în primul Consiliu de facultate după instalarea noului

[101] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 37.

[102] *Ibidem*, p. 26.

[103] *Ibidem*, p. 37. Elenistul apare trecut ca suplinitor și în „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896-1897”, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1897, p. 5 („Cronica anului școlar 1896-1897”): „iar suplinitor la catedra de L. Elenă a fost numit prin adresa no. 4701 din 29 mai 1897 d-nul C. Erbiceanu, decanul Facultății de Teologie”.

[104] AN-București, fond „Universitatea București. Facultatea de Litere și Filosofie”, dosar 74/1897, f. 3. Urechia obținuse 9 voturi din 10, iar Quintescu, numai unul (probabil al său).

decan, la 20 mai 1897, s-a discutat și chestiunea suplinirii catedrei defunctului elenist. Poate și pentru faptul că exista deja cererea de suplinire a unui anume Z. Demanat, intermediată de Minister, care solicita avizul Facultății, profesorii, simțindu-se ignorați, au respins imediat oferta, optând pentru Constantin Erbiceanu, care nici măcar nu era la curent cu întreaga afacere: „[...] pentru suplinirea catedrei de limba și literatura greacă se recomandă dl C. Erbiceanu, profesor universitar, pe motivul că D-sa a luat în nenumărate dăți parte la lucrările Facultății, înlocuind pe regretatul profesor E. Francudi”[105].

În mica arhivă a familiei se păstrează adresa oficială prin care decanul își anunța colegul teolog de îmbucurătoarea decizie a Facultății de Litere, dovadă că familia acordase importanță momentului și păstrase misiva. Ea îl introducea, destul de abrupt, pe profesor în problemele ivite la moartea cipriotului, pentru că urgențele rămase nerezolvate puteau afecta neplăcut destinele tinerilor studioși.

Decanul de la Teologie avea acum responsabilitatea acoperirii cursurilor lui Francudi (Limba elenă, respectiv Limba și literatura elenă) de la Facultatea de Litere și Filosofie, cursuri pe care erau obligați să le audieze și studenții teologi. Cum la Teologie prelegerile lui Erbiceanu erau programate după-amiaza, nu a avut dificultăți să predea, în cursul dimineții, orele de greacă[106].

Salariul de 350 de lei ca suplinitor, chiar dacă era considerabil mai mic decât cel primit de la Facultatea de Teologie, ca să nu facem comparații cu salariile unor personalități de talia rectorului Titu Maiorescu sau a decanului V. A. Urechia (880 de lei), constituia un aport important la bunăstarea familiei, adăugându-se altor surse[107]. Iată de ce vestea era primită cu un fluviu de bucurie în casa Erbiceanu, soția grăbindu-se a o împărtăși Constanței, aflată încă la Leipzig:

> Duduiel,
>
> Suntem în culmea fericiri, bucură-te și tu, Puiule; pe Papa l-a numit suplinitor la catedra lui Francudi de la Universitate, o să fie și la bacalaureat! Ce fericire Tănțicu, mai ales că nu așteptam de fel. Întreaga Facultate de litere l-a ales pe Papaica al tău. Ieri, sf. Constantin, era încă Papa acasă (căci a plecat la 4 ore la Constanța împreună cu Mironescu) eram după dejun cu musafiri veseli felicitând când pe Papa, când pe fetica și Cotinu lui Papa, Titus vine și spune că ar fi cetit în Indépendance că pe d-l Erbiceanu l-a numit suplinitor, dar am râs și n-am crezut,

[105] AN-București, fond „Universitatea București. Facultatea de Litere și Filosofie”, dosar 75/1897, f. 1, Prescript-verbal din 20 mai 1897. Interesant este că semnează numai cinci dintre cei 11 profesori ai Facultății, iar semnătura amicului Nicolae Iorga, cel care se pare că a transmis îmbucurătoarea veste familiei Erbiceanu, nu se află pe acest act.

[106] Vezi „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1896-1897”, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1897, „Programele de studii și orarul școlar pe anul școlar 1896-1897. Facultatea de Litere și Filosofie”, p. 43-45. Cum se poate lesne observa, dat fiind număr mic de auditori, era posibilă aducerea studenților mai multor ani și secțiuni în același spațiu și interval orar, practică întâlnită pe atunci și la Universitatea din Iași.

[107] Vezi ANIC, MCIP, dosar 106/1897, vol. 1 (cota veche de acum 15 ani), f. 84, statele de prezență și plată ale profesorilor de la Facultatea de Litere pe luna iunie 1897. Elenistul primea câte 350 de lei lunar până în toamna anului 1897 (*passim*).

> dovadă că nici n-am pomenit nimic Papaii. Când mai târziu vine Iorga (Papa plecase) și ne spune îmbucurătoarea veste *o să suplinească à l'infini, căci până să se știe concurs* [...] și-apoi ce e mai bine este că ia banii pe vacanță numai pentru câteva licențe la care o să ia parte, între care și Jeni. Cotinu e transportat, are speranță d-acum de trecut și clasa VII și bacalaureatul. Papa vine deseară, ar fi frumos ca el să nu fi știind nimic. Dar Dumnezeu, cât e de drept, vezi cum răsplătește el pe cei asupriți, dovadă Papa[108].

Ultima remarcă trimitea la injusta îndepărtare a elenistului de la direcția Tipografiei Cărților Bisericești și apoi de la revistă, dar și la răspândirea unor zvonuri despre corupția lui în manevrarea fondurilor destinate tipăriturilor, sau despre modalitățile necinstite prin care achiziționase diferite manuscrise și cărți rare. Aceste răutăți s-au transmis peste timp, dar nu au reușit să-l demoralizeze, nici să-i oprească progresul unei cariere construite migălos, în timp, cu muncă și sudoare.

Într-adevăr, cum pe drept cuvânt sperase plină de optimism Aglae Erbiceanu, îl aflăm pe elenist, după stingerea titularului de la Limba și literatura greacă (8 mai 1897)[109] și primirea suplinirii, membru în comisiile examenelor de bacalaureat (la Limba greacă) organizate la Universitatea din capitală, după cum fratele său mai mare fusese atâția ani la Universitatea din Iași. Nu era totuși o premieră, căci Constantin Erbiceanu fusese numit și în „juriul examinator" pentru Limba greacă în sesiunea iunie-iulie 1895, alături de Nicolae Iorga pentru istorie și geografie, Dimitrie Evolceanu pentru latină etc.[110]. Altminteri, amintirea prezenței sale la examenele de limba elenă îi prilejuia o meditație asupra felului în care s-a comportat ca profesor la această materie, ca și asupra specificului acestei dificile limbi de cultură:

> Fiindcă eu cunoșteam limba greacă, am fost adesea examinator în această specialitate, în comisia de bacalaureat. Mărturisesc că am închis ochii și am dat drumul tuturor candidaților la limba greacă, pentru că mai toți nu știau nimica. M-am cugetat că nu-i drept să nenorocesc sute de tineri pentru că nu știu grecește. Este o limbă grea, trebue o viață întreagă cuiva pentru a o învăța, și apoi care-i rezultatul practic? Apoi noi românii mai avem și o repulziune ereditară pentru grecește. Că cunoștința limbei grecești este absolut necesară învățaților, literaților și oamenilor diletanți [sic!], este lucru cunoscut. Așa dar oamenii speciali să o învețe, iar nu toată tinerimea, lucru ce s-a realizat acum cu noile reforme în învățământ. Specialistul să știe grecește, dar matematicul, inginerul, medicul, omul de drept, nu prea au trebuință în viață[111].

---

[108] Constanța Erbiceanu, *Scrisori*, p. 96, 97.

[109] Marin Popescu-Spineni, *Contribuții la istoria învățământului superior. Facultatea de Filosofie și Litere din București de la început până în prezent*, București, Cultura Națională, 1928, p. 43.

[110] „Anuarul Universității din București pe anul școlar 1895-1896", București, Tipografia Gutenberg Joseph Göbl, 1896, p. 68.

[111] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 26, 27, scrisoarea din 22 iunie 1897.

Se ştie, efortul comisiei se plătea foarte bine, separat de salariu. Filele de arhivă ni-l arată pe Constantin Erbiceanu numit la 7 iunie 1897, prin decizia rectorului Titu Maiorescu, preşedinte al comisiei de bacalaureat din sesiunea iunie 1897 şi examinator la limba greacă[112]. A fost, fără doar şi poate, un botez de foc pentru elenist, întrucât numărul candidaţilor a fost copleşitor: 447, din care doar 278 au reuşit la examen[113]. Se pare însă că şi răsplata a fost pe măsură, căci fiecare din cei şapte membri au primit 1.873,15 lei, potrivit unui tabel întocmit de însuşi Constantin Erbiceanu[114].

Pregătindu-se bacalaureatul de toamnă, acelaşi rector îl numise pe Nicolae Iorga în comisie ca examinator la limba greacă, numai că istoricul lipsea din localitate, aşa că a fost înlocuit cu cel mai potrivit pentru această misiune, Constantin Erbiceanu[115]. De data aceasta, membrii comisiei conduse de Constantin Dimitrescu-Iaşi au avut mai puţin de lucru, fiind şi retribuiţi în consecinţă, cu doar 1.355,10 lei fiecare[116].

De aceea, de două ori pe an se dădea o veritabilă luptă între diversele influenţe şi tabere, pentru numirea în respectivele comisii, una pentru sesiunea din vară (iunie-iulie), alta pentru cea din toamnă (septembrie-octombrie), deşi, în fapt, nu de puţine ori aceleaşi personaje ocupau spaţiul în ambele sesiuni. Pe de altă parte, ne putem imagina uşor, pornind de la amintirile sale, cât de „auster" era profesorul nu doar la bacalaureat, ci şi în suplinirea catedrei fostului decan de la Litere, Epaminonda Francudi.

Şi totuşi, Universitatea avea nevoie de titulari la catedrele existente, care să se concentreze asupra domeniului ales, să creeze o şcoală şi să-şi aducă contribuţia la „propăşirea ţării", la recuperarea decalajelor ştiinţifice faţă de Centrul şi Apusul Europei. Aşa încât suplinirea nu a durat „la infinit", cum Nicolae Iorga îi dădea speranţe Aglaei. În Consiliul din 11 octombrie 1898 se discuta cererea lui Dimitrie N. Burileanu privind suplinirea catedrei de Limba şi literatura greacă. Surprinzător, cu aceeaşi hotărâre cu care-l susţinuseră în primăvară pe Constantin Erbiceanu, profesorii prezenţi au acceptat propunerea clasicistului[117] care, trimis în urmă cu câţiva ani de Titu Maiorescu la studii la Paris, se întorsese cu o licenţă de la Sorbona şi un doctorat de la Universitatea din Bruxelles.

La 9 aprilie 1899, savantul era ales membru plin al Academiei Române, moment pentru care lucrase de fapt o viaţă întreagă, traducând şi editând documente

[112] AN-Bucureşti, fond „Universitatea Bucureşti. Rectorat", dosar 2/1897, f. 45.

[113] *Ibidem*, f. 70.

[114] *Ibidem*, f. 83 (paginaţie probabilă, parţial ilizibilă). Un raport din 12 iulie al aceluiaşi arăta că din taxele plătite de cei 441 de candidaţi (restul fuseseră scutiţi), s-au colectat 16.350 lei; scăzând 20% pentru secretariat, adică 3.270 lei, rămânea suma de 13.080 lei „pentru membrii juriului" (f. 42).

[115] AN-Bucureşti, fond „Universitatea Bucureşti. Rectorat", dosar 2/1897, f. 44, decizia rectorului din 5 septembrie, modificată patru zile mai târziu.

[116] *Ibidem*, f. 41, tabel din 3 octombrie 1897.

[117] AN-Bucureşti, fond „Universitatea Bucureşti. Facultatea de Litere şi Filosofie", dosar 75/1897, f. 2.

şi manuscrise vechi greceşti, analizând viaţa culturală a românilor din vechime. Aşa că, înainte de moarte, se declara mândru de efortul pe care l-a făcut, dar şi de faptul că, perseverând, a fost răsplătit de societate:

> Prin toate treptele ce am trecut, n-am făcut nici o reclamă pentru a fi înaintat, ci am lucrat continuu, neprivind decât la rezultatul muncei mele intelectuale; toate înaintările, în urmă, au venit dela sine, apreciindu-le cei superiori mie, ca meritorii. Nu am scris şi nici nu am publicat nimica clandestin, or cu scop de reclamă. N-am făcut colachii nimănui şi nici mi-am vândut condeiul cuiva. Am fost al meu pururea[118].

Pentru că nu mai avea nimic de demonstrat, la alegerile din 1900 pentru desemnarea unui nou decan, Constantin Erbiceanu nu s-a aflat printre candidaţi. Puţin probabil să îşi fi dorit o continuare, iar negocierile preliminare să-i fi fost nefavorabile. Obligaţiile birocratice ale funcţiei nu erau puţine, iar oboseala pe care o acumulase peste ani şi afecţiunile de care suferea îi dădeau de înţeles că trebuie să se concentreze pe chestiunile ştiinţifice pentru a lăsa în urmă o operă care să reziste vremurilor. Astfel, la 13 octombrie 1900, decanul în funcţie, Constantin Erbiceanu, notifica Rectoratul că în ziua precedentă se desfăşurase „scrutinul" pentru alegerea decanului şi a reprezentantului Facultăţii în Senatul Universităţii. Pentru ultima poziţie a câştigat cu unanimitatea celor şapte voturi Pimen Georgescu, în vreme ce lupta pentru Decanat l-a dat învingător pe Constantin Chiricescu (patru voturi) în faţa lui Dragomir Demetrescu (trei voturi)[119].

Cariera şi viaţa la final

La sfârşitul mandatelor sale, elenistul lăsa o facultate bine dotată, bine organizată, egală cu celelalte patru facultăţi „clasice", ba chiar şi atractivă pentru tinerii care îşi doreau o carieră în slujba Bisericii. Dacă în anul în care Constantin Erbiceanu a preluat funcţia, Facultatea de Teologie avea 106 studenţi înmatriculaţi, numărul acestora a urcat la 137 în anul 1899-1900, după ce atinsese chiar cifra de 148 în 1896-1897[120].

Savantul a continuat mai bine de doi ani a-şi ţine orele de Drept canonic, deşi vârsta şi munca epuizantă din ultimele decenii îşi spuneau cuvântul. În luna martie 1903 el s-a pensionat de la Facultatea de Teologie, în locul său trecând, ca profesor suplinitor, Constantin Chiricescu[121]. În luna aprilie însă, bătrânul

[118] Constantin Erbiceanu, *Viaţa mea...*, p. 28.

[119] AN-Bucureşti, fond „Universitatea Bucureşti. Rectorat", dosar 1/1900, f. 192, adresa nr. 336 din 13 octombrie 1900.

[120] Vezi „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1895-1896", Bucureşti, Tipografia Gutenberg Joseph Göbl, 1896, p. 73; „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1899-1900", Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900, p. 82; „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1896-1897", Bucureşti, Stabilimentul Grafic I. V. Socecu, 1897, p. 113.

[121] Prin adresa 3939 din 6 mai 1903, decanul Constantin Chiricescu era însărcinat de Minister cu suplinirea catedrei lui Constantin Erbiceanu. Vezi „Anuarul Universităţii din Bucureşti pe anul şcolar 1902-1903", Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1903, p. 5 („Cronica anului şcolar 1902-1903").

profesor era rugat să-și continue cursul, pentru a nu-i afecta pe studenți cu puțin înainte de examenele de an și cele de licență[122]. Probabil că a dat curs invitației, judecând după context și după faptul că îl mai găsim în aprilie 1903 la un examen de licență[123], dar el însuși, în autobiografia apărută postum, păstrează tăcerea asupra împrejurărilor retragerii de la Facultate.

Ca profesor, Erbiceanu s-a dovedit foarte permisiv cu elevii și studenții săi, considerând că nu este nimerit ca el însuși să efectueze triajul celor care să reușească în viață, să-i oprească, așadar, pe cei mediocri din evoluția profesională și socială, deși i-a îndrumat mereu către studiul serios:

> N-am lăsat corigenți și repetenți, ci pe cei mai slabi îi sfătuiam să se ocupe, că neștiința este în dauna lor, când nu vor ști, și că în viitor vor avea nevoie de știință, concurența fiind mare. N-am respins pe nimeni, nici la Universitate, dela examene, afară de unul, pentru că știința-i vastă, și când un profesor voește, poate respinge pe orice student dela examene. Dar oare este drept? [...] Nu mi-este dat mie să spun cum mi-am făcut datoria ca profesor, și ce folos au tras studenții din lecțiile mele. Aceasta-i datoria celor ce m-au ascultat timp de 35 ani de profesură publică. Eu atâta pot zice, mă duc spre mormânt cu conștiința împăcată și ca profesor, și ca om de societate[124].

La fel de adevărat este că nu au lipsit din cariera de dascăl mici incidente sau contestările în anumite situații particulare. Bunăoară, pentru a nu afecta traiectoria studenților, Facultatea fusese nevoită, în iulie 1891, să organizeze examenul la Istoria dogmelor și patrologie chiar în lipsa profesorului Nicolae Nitzulescu, viitorul titular al catedrei și decan, absent atunci din capitală. Suplinirea intempestivă a acestuia de către Constantin Erbiceanu nu a fost bine primită de către studenți, care au lăsat să se scurgă în presă detalii despre amintitul examen. Nu tocmai bine informat, unul dintre jurnale atrăgea atenția rectorului asupra „neregularităților ce se petrec la Facultatea de Teologie" și invita Decanatul să intervină grabnic pentru a reduce pagubele, absolvenții ar fi fost nedreptățiți nu doar de absența lui Nitzulescu: „[...] și ca culme a nesocotirei regulamentelor, examenele n-au fost publice, deoarece ele s-au dat în casele Sf. Sale părintelui Erbiceanu [sic!]"[125].

Trecând peste comicul integrării ad-hoc a teologului în cler, confuzie care dovedea tocmai amatorismul redactorului, faptul nu era totuși, atât de dramatic, chiar dacă contravenea principiilor învățământului public, întrucât Facultatea de Teologie, adoptată târziu de Universitate, avea puține spații disponibile, fiind

[122] ANIC, MCIP, dosar 792/1903 „Universitatea din Bucuresci. Decanatul Facultății de Teologie", f. 5, notă internă în Minister nr. 3212 din 15 aprilie 1903. La statele de plată pentru luna aprilie numele lui Constantin Erbiceanu apare, dar este tăiat cu creion roșu și în dreptul semnăturii este scris: „cu ordonanță individuală" (f. 111). În schimb, în luna mai, în locul său este trecut C. Chiricescu (f. 103).

[123] ANIC, MCIP, dosar 243/1903, f. 15. Din comisia pentru licență făceau parte și Nitzulescu, Demetrescu, Chiricescu și Boroianu, noua achiziție a Facultății.

[124] Constantin Erbiceanu, *Viața mea...*, p. 27.

[125] „Lupta", an VIII, nr. 1457, 8-9 iulie 1891.

nevoită adesea să recurgă la sălile Internatului Teologic, nici ele întotdeauna suficiente. În plus, la acea vreme elenistul locuia încă în camerele de la Tipografia Cărților Bisericești (strada Principatele Unite nr. 34)[126], instituție care colabora constant cu Facultatea în privința cărților incluse în programul de imprimări, ceea ce ameliora considerabil gravitatea „păcatului".

După pensionare, eruditul profesor în drept bisericesc, cel care refuzase de la o vreme chiar termenul încetățenit de teologie canonică, drept unul specific culturilor din Centrul și Apusul Europei, fără aplicabilitate spațiului ortodox, s-a concentrat asupra obligațiilor sale de academician, de redactor și colaborator al oficiosului Sf. Sinod, „Revista Ortodoxă Română", pentru care și-a sacrificat sănătatea până în ultima clipă, publicând materiale diverse privitoare la istoria Bisericii.

Constantin Erbiceanu a fost mai mult decât un deschizător de drumuri în cercetările istorice asupra epocii fanariote, sau în studiile de drept bisericesc. A constituit un model de viață și de carieră pentru colegii săi mai tineri, cel puțin pentru aceia care i-au apreciat nu doar cunoștințele largi, munca de benedictin și erudiția pe care o demonstrase ca prieten al manuscriselor și tipăriturilor vechi. Peste toate acestea însă se așeza caracterul său frumos, temperamentul non-conflictual, poate mai important decât toate celelalte calități la un loc în lumea apropiată Bisericii. „Blândul Erbiceanu", cum era numit de către colegi și apropiați, fie ei teologi sau istorici, laici sau înalți ierarhi, slăbit după o viață de muncă titanică, și-a așternut pe hârtie propriile amintiri, după care s-a stins, în martie 1913, în intimitatea casei sale, alături de familie și de cei dragi.

Constantin Erbiceanu and his Teaching at the University of Bucharest
(Abstract)

Keywords: Constantin Erbiceanu, University of Bucharest, Faculty of Theology, Belle Époque.

Born in 1838, Constantin Erbiceanu was a pioneer in cultural studies, asserting itself through research on Greek influences and on the Phanariot Regime, reconsidering them through sound arguments, and going against the mainstream of the Romanian historiography. Educated in theology at the University of Iasi (in the very first generation of students) and at the University of Athens, he was noticed as a promising theologian and historian in the academic environment of Iași. In 1887 he was called to Bucharest by the Minister of Public Education, D. A. Surdza, occupying at the same time four difficult jobs, with complex responsibilities: manager of the Publishing House of the Holy Council, editor of the journal "Biserica Ortodoxă Română", teacher at the Central Seminary of Bucharest, and Professor at the Theological Faculty of the Bucharest University.

My paper investigates Erbiceanu's teaching activity at the University, the directions of his studies, the relations with the students and with his fellows, as well as his principal actions as dean of the Theological Faculty.

[126] „Anuarul Bucurescilor pe anul 1891-1892", București, Lito-tipografia Carol Gobl, 1892, p. 66.

Eschatological Ethnology.
The Fear of End within the Discourse of Romanian Ethnology

Mircea PĂDURARU*

Introduction

There has never been just *one* discourse of the Romanian ethnology. However, even if the statement that there are just as many ethnologies as ethnologists is not false, I believe in the heuristic utility of classifications made on the basis of dominant epistemic and political attitudes. In this sense, by Romanian ethnological discourse I mean the discourse of the establishment, performed by research institutes, university departments, and by other institutions that are situated under the legal or symbolic authority of the Romanian Academy. Without being monolithic, allowing polyphony and variation, the discourse of the establishment presents nevertheless a certain epistemic and political unity. So, the discussion that follows concerns mostly the activity of the mainstream, academic ethnology.

The concept I introduce and explore in this article refers to a dominant attitude which has been existing throughout the history of the Romanian ethnology and has been inspiring a theoretical imaginary and a set of political options. This dominant attitude is *sorrow, sadness, deep concern* that ethnology's object of research would soon disappear and with it cultural identities (which served and fed the newly born national states[1]) would collapse. The very science of ethnology was born with this sense of "urgency" and all over Europe this was the main motivation for the tireless efforts to collect/save/preserve as much as possible from the treasures of the folk[2]. Jacob W. Gruber's famous study from

* PhD, Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi, e-mail: mircea.paduraru@googlemail.com

[1] See Anne Marie Thiesse, *La Création des identités nationales*, Paris, Seuil, 1999, especially the chapter on *Folklore*, p. 161-233.

[2] Of course, as Jacob Gruber and George W. Stocking Jr. show, the interest in the archaic and the old was intended to support both political interests (*empire building* and *nation building*) and larger, general theoretical curiosities, but with clear political consequences. Jacob Gruber, *Ethnographic Salvage and the Shaping of Anthropology*, in "American Anthropologist", New Series, Vol. 72, 1970, No. 6, p. 1289-1299; George W. Jr. Stocking, *Afterword: A View from the Center*, in "Ethnos", Vol. 47, 1982, No. 1-2, p. 172-186.

1970, *Ethnographic Salvage and the Shaping Of Anthropology,* which analyses (and documents this epistemic attitude with a set of eloquent and colorful quotations from the XIX century) evolves around three main ideas: the need of the discipline to preserve the savage and the vanishing archaic culture, the moral responsibility of the discipline and the methodological consequences that derive from these concerns[3]. The third idea is my starting point.

The proposal

Unlike many of the Western ethnologies, who managed to overcome this initial fear of end, by constant reconceptualization of the discipline's instruments and purposes, Romanian ethnology (and more or less the other Eastern European ethnologies, who share its political larger context and socio-economical characteristics) never really left this anxiety[4]. Or if it did abandon some of its dramatic discourse after World War II, the philosophy and the theory inspired by this fear is to a great extent still at work even today. As we shall see, core texts from every generation of Romanian ethnologists, including the post 1989 ones, confirm the observation.

In the just mentioned article, with reference to the methodological consequences that derive from the two concerns, Jacob Gruber writes: "from this need to salvage there emerged a kind of intellectual myopia whose distortion accelerated the process of an empirically based observational, item-oriented, theory-safe anthropology"[5], with reference to the XIX century, but – says Gruber – due to the nature of the *intellectual tradition*, these concerns lived on. By intellectual tradition he means: "a continuing – and generally unquestioned – notion regarding the manner in which data were to be collected, or the purposes for which they were collected, or the kinds of explanatory systems for which they

[3] *The first* idea is in relation with the interests of the discipline in questions regarding the human nature, the origins, the races, the belief in the epistemic relevance of comparisons so on. *The second* betrays the ethnologists' attention to the moral dimension of the research activity, the idea that the westerner anthropologist manages delicate things and will be hold accountable for his actions, for what he did to/with the savages and their culture. It is important to mention that the second concern, traced by Gruber through the late XVIII and XIX, is often expressed in passionate discourses.

[4] It is clear to us, as it is to Gruber himself, that this attitude didn't disappear also from the western ethnologies completely, but it has lost its hegemonic power, even if it still continues to live in euphemized forms and concerns and under a variety of "Trojan horses". However, concerns of a similar nature, if not the same fear exhumed/reloaded is active for some years now also in the west, due to the refugee crisis and the huge migration waves. The International Society for Ethnology and Folklore Symposium that took place in Santiago de Compostela, within 14-17 of April 2019 (https://www.siefhome.org/congresses/sief2019/) and *The International Conference in Ethnology and Folklore from Uppsala*, 12-15 June, 2018 (http://lup.lub.lu.se/search/ws/files/53799862/34th_Nordic_Ethnology_and_Folklore_Conference.pdf) contained both very substantial sections dedicated to the questions of new nationalisms in many parts of the World, not only in the countries from behind the Iron Curtain.

[5] Jacob Gruber, *op. cit*., p. 1290.

could be used"[6]. And further he clarifies: "Inasmuch as traditions persist long after the disappearance of the circumstances that bring them into being, the effects of this tradition are still significant in anthropological research"[7]. And to sustain his affirmation about the afterlife of "salvage ethnography", he gives an example from... Lévi-Straus[8]. This observation is important and its value of truth goes far beyond the circumscribed theme of collection. Moreover, intellectual traditions are deeply influenced by the context in which they live. For instance, those from the Eastern cultures, especially those from behind the Iron Curtain, that have been isolated from the disciplinary international dialogue, tend to be stronger and more rigid, strengthening the strictly intellectual, unintentional causes of inertia, suggested by Gruber, with the political and socio-economical ones. Indeed, the phenomenon I am dealing with displays a special kind of convergence between intellectual inertia, socio-economic causes, but also deliberate political choices.

If one takes a closer look into this kind of intellectual exercise he would notice a rather fearful detail: many Romanian ethnologists and folklorists had indeed complained that phenomena providing cultural identity disappear, but not only did they observe and comment upon the matter in the rhetoric of lamentation, but had also determined the threat, the agent provoking the disappearance of the authentic, national folklore. And in a context in which the theme of the national cultural identity has always been a most important currency in the political competition[9], the activity of exposing the threat acquires major importance and the aura of a moral gesture. The imagined threat itself, as we shall see, varies according to the context, depending on the identifier, time, place, political atmosphere, economic ambiance etc. and is always a political and poetical creation, involving a polemical appreciation of the other, a convincing dissatisfaction with the present state of things and a persuading linguistic construction, because the action of constructing/revealing the threat happens in discourse[10]. For this kind of ethnological practice I propose the concept of *eschatological ethnology.* This highly polemical intellectual exercise has three characteristics:

---

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*.

[9] See Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism*, Berkeley, University of California Press, 1991, chapter *Intellectuals Defend the Nation and Construct Themselves* (p. 55-63) and, even more obvious, *Intellectuals and the Disciplines* (p. 63-71).

[10] It is interesting that rarely did the (Romanian) ethnologists blame the peasants themselves for the disappearance of authentic folklore. From the beginning of this narrative their role became that of victim, suffering together with the ethnologists from the effects of the progress, and not as agents provoking the change themselves or as active instances in search for a better world. For this difference of perspective between ethnologists and peasants as informers and owners of folklore see Claude Karnoouh's splendid essay *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală 1973-2007*, traducere de Teodora Dumitru, prefață de Sorin Antohi, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design & Print, 2011. Very instructive for this topic is the chapter titled *Turistul și etnologul*, p. 64-75.

(1) imagines its object of research as something always endangered, fragile and ready to disappear,

(2) by which scientists convert *pathos* into *logos*, that is feelings of sorrow, concern and sadness into epistemic, discursive instruments, and

(3) ameliorate the political status of the discipline, implying a connection between the performance of its discourse and the spiritual existence of the nation. When I say that I am interested mostly in the politics of the concept I refer to the strategic values and uses of the concept.

In what follows I shall explain the definition by discussing each of the three components of the concept.

Analytic of the eschatological ethnology

Imagines its object of research as something endangered, fragile and ready to disappear

The Romanian student in ethnology remembers to have encountered the theme of the dying folklore already in the discourse of the local intelligentsia ever since the middle of the XIX century: Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo and others. Afterwords, the theme continued its trajectory within the "scientific stage" of the discipline (as Gh. Vrabie and Ov. Bîrlea call it), in almost every relevant discourse of the late XIX century ethnology and on every folklore journal or gazette of the time. Tocilescu's lamentation from the preface of *Materialuri folkloristice* expresses eloquently how late XIX century ethnologists were understandings their epoch: "a drought like no other haunts the poetic spirit of the people. Nobody creates any more, as if fantasy has died, moreover people ceased to preserve what the ancestors had left them"[11]. Also folklore journals (such as *Ion Creangă, Șezătoarea* and the less important ones) were making constant calls to intellectuals, priests, teachers to collect and mail them folklore materials in order to preserve for the future the true image of the Romanian soul. The phenomena provoking these effects were thought to be the increasing westernization of the country (expressed by Tocilescu as a *disease*), the appearance of the "the iron road" (the railway), the ignorance of the folk and the presence of other ethnic minorities/foreigners in the country (especially Rroma and Jews) who were damaging the genuine folkloric data[12]. Beyond such ideas, these discourses were conceived in emotional, touching notes about the old, white beard peasants and hard-working grandmothers who had passed away and about the obligation of gathering as soon as possible what was left of the

[11] Gr. Tocilescu, *Materialuri folkloristice*, vol. I, București, Tipografia "Corpului Didactic" C. Ispirescu & G. Bratanescu, 1900. See the *Introduction*, p. VI-VIII.

[12] Very eloquent proofs for this way of understanding/relating to the other ethnic minorities are to be found in Mihai Chiper, *"Țâța creștinelor nu e pentru prunci evrei": segregarea forței de muncă în Iași (1867-1870)*, in ArchM, IX, 2017, p. 121-139. This way of seeing the other provoked not only a way of writing ethnology, but also social policies, often with legal, penal consequences.

Romanian folklore. Years later, in the interwar epoch, after Transylvania became part of the Romanian state, in a time of ethnographic maturity of the discipline, the same expressions of sorrow and sadness continued among the elites of the time. Many of the folklorists and ethnomusicologists, Mihai Vulpescu, Sabin Drăgoi, Gh. Breazu, Tache Papahagi, Constantin Brăiloiu, Ion Muşlea, Anton Golopenția and others draw attention to the fact that the existence of genuine old folklore is threatened and its collection, in a serious, professional manner, is imperative[13]. The stylistics of these reflections betrays the seriousness of the matter. H. H. Stahl, for instance, was writing to A. Golopenția that he no longer believed in the capacity of the peasants to move on and that his duty was just to write the "verbal process of the old, beautiful Romania's death"[14]. Ethnomusicologists Mihai Vulpescu, Sabin Drăgoi, Gh. Breazu talk about the salvation of genuine folklore in terms of sacred obligation, reminding everybody of the moral character of the enterprise, but also expressing anger towards the new superficial customs/cultural practices replacing the old ones[15]. At this stage, the agent provoking the disappearance or the corruption of genuine folklore is identified in the foreign western borrowings, in the incapacity of the peasants to remain themselves within the new conditions, in the influence of the school/city over the young peasant population and, also, in the presence and activity of the other ethnic minorities, especially Rroma and Jews (initially not recommended for interviews in the field)[16]. The gradual fading away of the authentic folklore, imagined to express and to produce the Romanian unity of conscience, would eventually throw the whole national edifice into anarchy, claimed – in 1929 – Tache Papahagi[17]. Later on, in the communist era, within the ethnological sciences could be heard the same (old) warning: folklore, traditions and customs were on the brink of disappearance. Adrian Fochi comments in 1985 that the "epic traditional song is in an acute state of disappearance. The public doesn't ask for it any longer, the fiddler wouldn't learn it anymore"[18]. After Ceaușescu's

[13] See Theodor Constantiniu, *Constantin Brăiloiu and the sociological dimension of ethnomusicology*, in "Transilvania", 2016, No. 8-9, p. 28-39.

[14] *Ibidem.*

[15] An excellent analysis of these figures of the interwar ethnomusicology is to be found in Marin Marian-Bălașa's work *Muzicologii, Etnologii, Subiectivități, Politici*, București, Editura Muzicală, 2011.

[16] See *Ibidem*, Chapter titled *Folclorul – de ce trebuie "(re)cules"*, mostly subchapter *Ultranaționalism și rasism academic (elemente ale unor studii de caz și polemici de ziar)*, p. 86-121.

[17] See Tache Papahagi, *Folclor românesc comparat* (academic course), București, 1929, in which the author talks openly about the potential destructive aspect of cohabitation with other ethnics, Romanians facing the risks of de-nationalization and estrangement, especially when they don't know very well their own folklore. The extensive quotation is presented also in Take Papahagi, *Poezia populară lirică*, București, Editura pentru Literatură, 1967, p. 20-21.

[18] Adrian Fochi, *Cântecul epic tradițional al românilor*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1985, p. 29. Also, other ethnologists and folklorists from the communist period already talk about serious folklore as a fact of the past, sheltered in very isolated places in the mountains or in anthologies and archives from other times. The sensation that folklore is about to disappear alerts the communist authorities who set in motion an ample program to re-folklorize

ultra-nationalist turn, authors from the interwar period began to be republished, the discipline recovering thus the interwar concerns, phobias and, of course, this dimension of lamentation. This time, however, beyond modernization, radio, TV, and books[19], some contextual explanations were also at hand: the quick urbanization of the country, the nationalization/collectivization process, and the gigantic projects of Nicolae Ceaușescu, involving the destruction/relocation of many villages[20]. Communist ethnology also undertakes, in a more or less euphemistic manner, the idea that the presence/activity of other minorities, ethnic or religious, could also be responsible for the vanishing state of real folklore[21], endangering thus the unity of the nation. In post-communism, with huge archives achieved through time precisely because of the constant cultivation of the apocalyptic perspective, this attitude is already a structure of the Romanian ethnological mind. Folklorists, amateurs, cultural activists keep talking about the imminent danger of losing the spiritual identity, make dramatic calls to "wake up" in the 12th hour to save still exists of what once was "the authentic Romania". Who is to blame now for the tragedy of the Romanian traditional culture? The communist experience, modernity, the foreigners and all the events that followed the fall of the Iron Curtain in 1989: huge migration waves, western civilization, internet, Europenization and globalization. In the same intellectual tradition discussed here, Camelia Burghelea suggests that faced with globalization, progress and cybernetization, ethnologists should assume the projects of an "emergency ethnology"[22]. In face of the new cultural and socio-political challenges, Sabina Ispas warns about the imminent "disintegration of the

Romania. Constantin Eretescu's article titled *Obiceiuri noi pentru omul nou*, in vol. *Ştima apei*, Bucureşti, Editura Etnologică, 2007, p. 207-234, documents this idea which had influenced social and cultural policies.

[19] *Ibidem*.

[20] The projects from the *Bicaz Dam*, *The Iron Gates* constructions (on the Danube) or *Vidraru Dam* are just three eloquent examples for the dimension of the problem. A comment on the matter is to be found also in Camelia Burghele, S*atele sălăjene și poveștile lor. Ritmurile cotidianului. Dimensiuni feminine/masculine ale satului sălăjean tradițional*, prefață de acad. Sabina Ispas, Bucureşti, Editura Etnologică, 2015, p. 14.

[21] See Take Papahagi, *Poezia populară lirică,* p. 20-21. Again very relevant is here also Constantin Eretescu's study from 2007, *Obiceiuri noi pentru omul nou*. It is found here a very interesting note in which some folklorists talked openly (in a report addressed to the Central Committee of PCR) about the possible bad influence of the evangelicals in România. However, since communism is the moment of maximal institutional development of the Romanian ethnology, constantly enlarging the archives initiated by Brăiloiu (Bucharest) and Mușlea (Cluj-Napoca), and making new ones (in Iași, Timișoara), its response to the problem fits symbolically the magnitude of Ceaușescu's other projects: this time the project is to re-folklorise Romania. The initiative of the Central Committee of The Romanian Communist Party, published by Constantin Eretescu in 2007, and the other initiatives such as *Cântarea României*, all speak eloquently about the dimensions of that folklorism phenomenon. Indirectly, these initiatives confirm the observation that traditional life in Romania is fading away, that is why the need to revitalize it. That is why communism is also the Romanian golden age of *folklorism*.

[22] Camelia Burghele, *op. cit*., p. 17.

Romanian cultural model"[23] and Ioana Fruntelată calls – in an article from 2008 on the Ethnology of European integration, about the necessity to adopt the strategies of an emergency ethnology – to save at least by collection, description and archiving initiatives those cultural practices threatened by European Union legislation[24]. In a context conceptualized as such, the archives are imagined to preserve more than the empiric reality the authentic Romanian folklore and thus the genuine Romanian spiritual identity[25].

As it can be seen, in all of the four phases briefly discussed there can be identified a relation of opportunity between the eschatological ethnology and the political context and in each and every stage there are identifications of the agents producing the disappearance of the national, authentic culture, rarely or never is the peasant *per se* responsible for the changes. In this kind of conceptualization he is more likely to impersonate the victim of other forces. From foreigners and progress, the other ethnic or religious minorities to abstract concepts, but sufficiently ecumenical to cover a large, diffuse category of threats: globalism, europenization, migration etc. Ioana Fruntelată even states that the new quality of Romanians as members of the EU and beneficiaries of a set of privileges, "seems to dislocate them of some ethnic fundamental attributes such as the relationship with space, concertized in the relation to land valorisation and of village hearth"[26]. Of course, the dangers identified by folklorists are accompanied by their soteriological contempoint, by their contextual solution. So eschatological ethnology works only in conflict.

Something else must be mentioned: even if the concern or nostalgia for the old is not always expressed directly (as in the works of Ion H. Ciubotaru[27]), or in euphemized, sophisticated ways (as in Nicolae Panea[28], where there are some surprizing notes about the ontological inferiority of the city, moral superiority of the village, superficiality of the urban inhabitant and so on)[29], the scholarly solidarity with this paradigma is suggested by the cultivation of the same epistemic horizon, themes of interest, invisibility of the contemporary phenomena, or of readings of urbanity through the categories of the old, rural, past-oriented

[23] Sabina Ispas, *Identitatea culturală între conservare și rescriere*, interviu cu Sabina Ispas, in "Curentul", No. 10, 17th July 2011, https://www.curentul.info/cultura/identitatea-culturala-intre-conservare-si-rescriere/ (accessed on the 27th of November 2019).

[24] Ioana Ruxandra Fruntelată, *Etnologia integrării europene, repere inițiale*, in "Philologica Jassyensia", Iași, IV, 2008, No. 2, p. 591-593.

[25] Excellent criticism of this pathology in relation to contemporary reality is found in Bogdan Neagota, *Etnologia la răscrucea dintre episteme*, in "Steaua", 2015, No. 7-8, p. 23-40.

[26] Ioana Fruntelată, *op. cit*., p. 21.

[27] Ion H. Ciubotaru, *Gherăiești, un sat din Ținutul Romanului*, Iași, Editura Presa Bună, 2003 (chapter *Dăinuiri etno-folclorice*, p. 267-393); Idem, *Ouăle de Paști la români. Vechime, semnificații, implicații ritual-ceremoniale*, Iași, Editura Presa Bună, 2012; Idem, *Obiceiurile funebre din Moldova în context național*, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2014.

[28] Nicolae Panea, *Orașul subtil*, București, Editura Etnologica, 2013.

[29] For a detailed review see Mircea Păduraru, *Orașul subtil/The Subtle City*, in "Revista de etnografie și folclor", 2017, No. 1-2, p. 193-199.

ethnology. This attitude should be read as an extension and an indiscreet metamorphosis of the phenomenon we discuss here.

The presence of such a concern haunting the scholarship of the discipline throughout its historical existence, from the forefathers up until present, reveals a problem in the theoretic apparatus of the discipline. The epistemology concerning the "object" has not change too much since Simeon Florea Marian. And despite the interwar progresses of Brăiloiu, Stahl, and the others around them, concerning the act of collecting, recording, transcription and the deep contextualization of the folkloric act (C. Brăiloiu), the scholarly belief in the scientific irrelevance of the hybrid folklore products, touched by modernity, or of present's products which did not have anything archaic or traditional (in the understanding of the moment) was strong and determinant[30]. Within this theoretical horizon, the attitudes of sorrow and sadness concerning the field appear legitimate. It is strange, however, that this scientific belief has not been seriously challenged by another alternative conceptualization[31]. Indeed, the largest part of the Romanian ethnology seems to be a triumph of *ethnology as the study of the archaic, the traditional, the old* with philological, historical, archaeological complications and complexities. But the logical correlative of this perspective is the ever deeper crisis of the object. This kind of ethnology can be only eschatological.

No matter how anachronistic it might look today, the eschatological ethnology's perspective over things is "scientific" to the extent in which it is accepted in an academic community as legitimate, as a way of being in the tradition of the discipline and in agreement with some of the forefathers of the local ethnology. After all, a discipline in itself is nothing else that what Michel Foucault had once called: "a system of control in the production of discourse that continually reactivates a uniform set of rules within which statements can be made"[32]. The present has been appearing in this apocalyptic light also because it was set against a frame of thought which made it look so. What does

[30] Idea/principle inherited from the forefathers of the discipline, used by the interwar ethnologists, reinforced both by Gh. Vrabie, *Folcloristica românească*, București, Editura Științifică și Pedagogică, 1968, and Ov. Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974, in their histories and, it seems, cultivated with respect by most of their followers.

[31] Maybe a chance for that would have been Brăiloiu's functionalism, abandoned and selectively undertaken by an influent scholar like Ov. Bîrlea, who criticized functionalism for – he thought – understanding things in a too narrow perspective. Dismissing functionalism as restrictive, Bîrlea clings to the abstract idea of plural semantic virtualities as opposed to the determined meanings and contextualizations of functionalism. However, by doing so, Bîrlea wastes the chance of a focus on the actuality and core importance of the element function, in its new, contemporary aspects, expressions, forms, preferring to keep the focus of the discipline on history, on the connection to old, archaic, origin. See Ov. Bîrlea's analysis of Brăiloiu in *Istoria folcloristicii românești*, p. 622-642. From this point of view, Bîrlea is more the disciple of Caracostea than of Brăiloiu's.

[32] Michel Foucault, *The archaeology of knowledge and the discourse on language*, New York, Pantheon, 1972, p. 244.

this frame of thought consist of? Basically, it consists of set of premises, part of a historically scientific imaginary (outdated, that might have had produced in its epoch the effect of truth) which is now used as criteria for truth, as if it (the set of criteria) were reflecting an objective, natural and, maybe, even divine order of things, ignoring their *als ob* character, their status of scientific fictions, as Hans Vaihinger once said. The apparatus by which eschatological ethnology produces its truths is precisely the subject of the next element of the definition.

By which scientists convert *pathos* into logos, that is feelings of sorrow, concern and sadness into epistemic, discursive instruments

Honest, coming from a subjective inclination, or played, that is assumed as a political option, preferable in a determined context, eschatological ethnology refers to the fear that genuine traditional culture would soon fade away and to the romantic nostalgia[33] for a better world that is about to die or has died. From Gruber's exploration of XIX century ethnologies and from the analysis of the Romanian ethnologists, one can see that this discourse is articulated in emotional, touching notes. By this feature of the concept I mean a little more than that. This emotional complex generates effects in theory. Firstly, it implies a way of making sense of the contemporary in a *contra-present* perspective (as theorized by Jan Assmann[34]). Secondly, it determines the options for a certain group of concepts as its theoretical equipment. In both cases, conceptual data is handled in such a way that it receives a specific emotional color, an emotional charge relevant for the scope of the discourse. Both strategies are set in motion to textualize the feeling of sorrow and, more important, the scientific idea of inadequacy, of lack of value and ontological legitimacy.

In the perspective of eschatological ethnology the state of the present is always miserable. By what standards is the present perceived so? Throughout the history of the discipline, the criteria behind this experience of the present derived from concepts like authenticity, reality, origin, purity, canon so on. All these concepts are highly problematic in their premises and in their relation to the ethnographic reality. Their source is strictly theoretical, always implying or making reference to a "golden age", an archetype, an origin. Moreover, they are

[33] Nostalgia can be defined here in Svetlana Boym's terms from her splendid *The Future of Nostalgia*, New York, Basic Books, 2002. From the XVII century medical definitions of nostalgia as disease "that was said to produce «erroneous representations» that caused the afflicted to loose touch with the present" (p. 3) to modern definitions as metaphysical sickness: "Modern nostalgia is a mourning for the impossibility of mythical return, for the loss of an enchanted world with clear borders and values; it could be a secular expression of a spiritual longing, a nostalgia for an absolute, a home that is both physical and spiritual, the edenic unity of time and space before entry into history. The nostalgic is looking for a spiritual addressee. Encountering silence, he looks for memorable signs, desperately misreading them" (p. 9), Svetlana Boym's anatomy of nostalgia dissects the feelings and the background that sets in motion eschatological ethnology.

[34] Jan Assmann, *Cultural Memory and Early Civilization*, Cambridge University Press, 2011, p. 62. The expression refers to those situations when the past is invoked to invalidate and de-legitimize the present.

essentially polemic, non-descriptive, highly politicized, and imply – on different levels – ontological, metaphysical and axiological presuppositions[35]. Faced with this kind of apparatus, present cannot appear otherwise. Corruption, hybridity, modernity, in-authenticity and all the other characteristics of the present are, in fact, political designations from the perspective of eschatological ethnology, and provide an appreciation betraying the idiosyncrasies and the limits of the perspective. It does not describe the field *per se*. In this context, the materials fitting eschatological ethnology's canons, rather rare, are called "miracles", amplifying the state of misery of the field (evaluated in this perspective) and of the discipline (threatened to remain without object). Faced with what it had created, a consequence of its own theory, the gestures of *folklorism*[36] and the attempts to re-folklorize Romania appear unavoidable, especially if folklorism is imagined as a way to preserve and re-vitalize the authentic, regardless the absurdity of the situation in which peasants are called to learn and recite traditional culture, a culture that meantime has become elite and esoteric, a fiction from eschatological ethnology's repertoire. Such gestures of re-appropriation have been performed in the interwar, in the communist times, and are still being performed.

This kind of analytic exercise (understanding and evaluation of present's folkloric possibilities) has been ritually repeated, produced a library of works, and has established one of the (most important) idioms of the discipline, becoming indeed a structure of the local ethnological mind, even if not the only one. This body of accumulated scholarship has become the medium, the lens between reality and the ethnologist's eye. Denouncing the expressions of contemporary popular creativity as inauthentic, eschatological ethnology produces a discourse that celebrates itself, praising its own theoretical fictions, reaffirming its principles as landmarks of folklorism activities.

The rhetoric force of eschatological ethnology lies in the fact that it is based on dichotomous constructions, on the exercise of a polemic spirit, animated by the will to discriminate between authentic and inauthentic, real and fake, pure and hybrid. These categories represent a way of textualizing its dissatisfaction with the present, a dissatisfaction performed in an acknowledged/ authoritative epistemic frame. Of course, putting present in this perspective is also a strategic movement, a dramatic way of emphasizing the importance of its mission.

---

[35] Regina Bendix shed light over these concept in her excellent book *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*, London, Wisconsin University Press, 1997, part I, *The Instrumentalization of Authenticity* (p. 25-68), and part II, *The Role of Authenticity in Shaping Folkloristic Theory, Application and Institutionalization* (p. 95-155).

[36] I use *folklorism* in the sense conceptualized by Marin Marian-Bălașa, that goes beyond the established idea of *fake folklore* or *stage-performance folklore.* Bălașa writes: "hereby I define folklorism as the appropriation and translation of whatever peasant traditional culture means, as far as it is to be taken over under the sign of an exalted romanticism and idealism; it [folklorism] also is a valorization (of a possibly academic knowledge) of folklore as a supreme outlook, moral, mentality and ideology, as sentimental and speculative paradigm, as salvationism/messianic and absolute virtue (urban included)". See Bălașa, *op. cit*., p. 103, author's translation.

Ameliorate the political status of the discipline, implying a connection between the performance of its discourse and the spiritual existence of the nation

Eschatological ethnology is the discourse of a discipline with a passion for the old. Its political options are naturally in favor of conservatism and its best institutional allay is the Church. But this logic is completed with one inspired by the political relevance/opportunity of its performance.

In the competition from within the cultural field, eschatological ethnology has its own part and its repertoire of discourses with acknowledged efficiency. It claims to support the national idea and to secure those cultural features that provide the specificity of the Romanian spirituality; in the absence of these values for which it stands for the whole national edifice would fall into anarchy (Tache Papahagi). Since the stake of the discipline is vital for the nation, then ethnologists can make institutional claims, resources for their research and goals, as it happened indeed in all the periods of the Romanian history: ethnologists were admitted in the Academy very soon after its inauguration (or were already there in the person of B. P. Hasdeu), later as they conceived huge projects, archives and long term researches they received support such was the case in the interwar period with Gusti, H. H. Stahl, C. Brăiloiu. Also it is fair to admit that it is the communist period where Romanian ethnology reached its most advanced institutional development (as folklorists and ethnologists were omnipresent, from the political arena and the academy down to countryside halls, all kind of institutions and factories), as it proved its political utility. On the other hand, scholars such as Ovidiu Bîrlea claimed, in 1969, that ethnology should have a central position among the national disciplines[37]. But also today, as we have seen, there are voices that reserve this "emergency ethnology" a soteriological mission.

Engaged in a long term fight that it itself had invented, produced and fed, this kind of ethnology seeks to save not only the nation, as it claims, but also itself, that is the means by which salvation is achieved – the analytical apparatus of this theoretic perspective, prolonging the life of an intellectual tradition that in the West has been buried or reconverted decades ago. In the context of today's development of ethnology, eschatological ethnology is itself a "miraculous survival". The miracle is however explained by its political/contextual uses. However, as long as its narrative convinces, both the academia and the people in the field that its fight is true and important, as long as the concept of nation remains attached to the notions of ethnicity, authenticity and the others, eschatological ethnology will live. The latest call to nation addressed by over 86 members of the Romanian Academy, launched in 2017 and titled *Identity, Sovereignty and National Identity*[38], conceived in surprisingly nationalist terms, reminding of the interwar rhetoric, the fact that The Minister of Culture became

[37] Ovidiu Bîrlea, *Metoda de cercetare a folclorului*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969.

[38] https://image.stirileprotv.ro/media/document/61865250.pdf (accessed on the 27th of November 2019).

in 2016 the Minister of Culture and National Identity, the nationalist turn that touched many western countries (discussed at the mentioned international Simposia) – all create the context that encourage the practice of eschatological ethnology.

Epilogue. Beyond the "great disaster"

For the westerner student in anthropological studies the practice of eschatological ethnology might appear strikingly anachronistic. However, for the Eastern anthropologist it appears familiar, because the coexistence of very different scientific paradigms in non-conflictual terms talks not only about ecumenicism of the scientific life, but also about the political context in which the ethnological reflection happens, where the (social, academic) success of a scientific paradigm has to do not only with its epistemic validity, but also with its politic opportunity.

I have chosen this theological metaphor not only because, as eschatological ethnology, it talks about the end by reevaluating and impacting the present, but also because this ethnological discourse professes obvious religious attitudes, themes, images. Besides, it has been shown elsewhere that the Church has been very much involved in the production of the ethnology (in the beginning), interested in its knowledge and this interest took most active manifestations: priests doing ethnology and ethnologists expressing indiscreet theological convictions[39]. Moreover, since it is believed that nations are God given entities, national churches are in order, despite the condemnation of *philetism* as a modern heresy[40] in the XIX century.

To be consequent with the theological metaphor it has to be reminded that no Christian eschatological scenario ends in a catastrophic manner, but moves beyond it, for the "great disaster" is only one event in a succession of events leading to an optimist picture. There is "a new land and a new sky" to come. Because after the collapse of eschatological ethnology there should come a time for the celebration, that is for a positive comprehension, of everything it stood against: pluralism, hybridity, present, globalism and all contemporary possibilities and challenges. And fortunately, for quite a while now, there have been ethnologists interested in this new picture.

[39] See Mircea Păduraru, *The Powers of Ethnography and Ecclesiastic Authority. Towards a Romanian History of a Problematic Relationship*, in "Jurnal teologic", Vol. 15, 2016, No. 1, p. 163-182 and Marian-Bălașa, *op. cit*.

[40] Phyletism or ethnophyletism (from Greek ἔθνος ethnos "nation" and φυλετισμός phyletismos "tribalism") is the principle of nationalities applied in the ecclesiastical domain: in other words, the conflation between Church and nation. The term ethnophyletismos designates the idea that a local autocephalus Church should be based not on a local (ecclesial) criterion, but on an ethnophyletist, national or linguistic one. It was used at the Holy and Great (Μείζων Meizon "enlarged") pan-Orthodox Synod in Constantinople on 10 September 1872 to qualify "phyletist (religious) nationalism", which was condemned as a modern ecclesial heresy: the Church should not be confused with the destiny of a single nation or a single race (Grigorios Papathomas, *Course of Canon Law – Appendix VI – canonical glossary*, Paris, 1995).

Eschatological Ethnology.
The Fear of End within the Discourse of Romanian Ethnology
(Abstract)

Keywords: theoretical imaginary, Romanian ethnology, eschatology, pathos, epistemology, intellectual tradition.

In this article I propose the concept of *eschatological ethnology* to characterize one of the dominant types of ethnological exercise that has been taking place in Romania. The proposal presents the three main ideas from the structure of the concept: the recurrent discourses announcing the imminent collapse of the traditional culture, the conversion of strong emotions into discursive instruments, and the political implications of a discipline which defines itself by the moral importance of its mission. Although the concept has a descriptive value, characterizing an intellectual tradition, the article deals also with its contextual political uses.

Rural Systematization in Romania vs. *Settlement Systems* in Bulgaria: Comparative Perspective on Spatial Planning and Regional Policies during the Late Communist Period*

Alexander VEZENKOV**

The choice of topic for this contribution corresponds to the ambition to discuss the interrelations between regime and society in post-1956 communist countries in comparative perspective. In the first place, a study of regional processes and spatial planning provides a good opportunity to examine the interactions between official policies and the response by ordinary people. Communist regimes managed to control the various aspect of social life with different success and the case of mobility and migrations is revealing in this regard. External mobility and migration were effectively controlled and as a rule communist regimes managed to reduce dramatically the number of emigrants. In contrast, internal mobility and migration proved difficult to control (or such control would have been at the expense of economic rationality) and as a result rural-urban migrations exceeded the expectations of the planning institutions. Authorities responded by imposing administrative restrictions on settling in big cities, by decentralizing industrial investment, by providing subsidies for rural areas and higher payment for specialists and some categories of skilled workers in villages, and later on they also attempted to improve living conditions and provide easier access to social services in rural areas. At the same time, the authorities successfully profited from the desire of many young people to live in bigger cities and especially in the capital: just in order to obtain a permit to resettle a considerable number of young people spent years doing jobs that were not desired by local people.

Secondly, spatial and regional policies are a topic that allows to see the complex picture of the relations between regime and society and to avoid

---

* Paper presented at the international conference *The Comparative Study of Communism: Regime and Society in the Countries of Eastern Europe (1956-1989)*, 24-25 of November 2015, Sofia. Published in Bulgarian as: *Sistematizatziyata na selata v Rumănia i selishtnite sistemi v Bălgariya; sravnitelen pogled kăm teritorialnoto planirane i regionalnite politiki prez kăsniya komunisticheski period*, in Ivaylo Znepolski (ed.), *Istoritcheskoto sravnenie – metodi i obekti. Kăm edna sravnitelna istoriya na komunizma v Iztochna Evropa*, Sofia, Dom na naukite za tchoveka i obshtestvoto, 2016, p. 243-272.

** PhD, freelance scholar, e-mail: alexander.vezenkov@gmail.com.

addressing the problem in two macro-categories. "Society" is not a monolithic unitary actor, but nor is the "regime." In this case we can easily see the different lobbies within the communist regime, the tensions between economic and social ministries as well as between central and local levels of the party and state apparatus, the competition for resources between individual settlements, administrative units, etc. Let us take again the example of rural-urban migration: local authorities in cities were in favor of reducing the inflow of migrants, but the management of factories and the economic ministries, on the contrary, needed new workers and often openly helped such people to settle in cities. The situation was paradoxical – the main reason to try to prevent further immigration in cities was the housing deficit, but in order to overcome the housing deficit more workers were needed and these were most often newcomers from rural areas.

Thirdly, a study of regional policies and processes allows us to think about the relations between regime and society both in terms of opposition and cooperation. On the one hand there was a clear tension: people were not migrating in the direction desired by the planning institutions (actually the authorities most often expected people to remain in their native places); they often preferred jobs in the administration or in the tertiary sector instead of heavy industry, constructions and other sectors with deficit of working force; many young people concluded marriages just in order to obtain permanent permit to live in the capital city. At the same time, the authorities' policies might in some cases coincide with the desires and phobias of ordinary people. This phenomenon is most clearly visible at local level where local authorities (i.e. "the regime") and ordinary people (i.e. "society") shared similar ambitions: for instance they were all enthusiastic about their locality becoming administrative center and receiving larger share of industrial and social investment.

At the same time, this text is interested in the comparative perspective. Regional policies in communist countries were not only based on similar principles, but in practice they were elaborated after consulting the plans for spatial development in other countries of the Soviet block, but also in the West. In Romania and Bulgaria for instance plans for spatial development on the national scale were elaborated during the 1970s and relied to a large extent on the experience of countries like Hungary, Poland, Czechoslovakia and the USSR, which already had such plans during the 1960s. Not only the elaboration of the plans for spatial and regional development, but also the academic studies in this field are often written in comparative perspective. The major contributions in the field often present all communist countries, although Romania and Bulgaria are usually underrepresented in such studies.

More importantly, the comparative study of the regional processes is very much needed in order to understand the policies in the individual communist countries. This paper will address only one specific problem of regional policy in only two countries, in order to demonstrate how the comparative perspective

provides us with a different, and hopefully better, understanding of the policies in the individual countries. I will address the plans for development of backward rural areas and the policies towards small villages in Romania and Bulgaria during the last two decades of the communist regime. These are two very different cases, which could be considered also "exceptional" when compared to other East European communist countries, especially the notorious Romanian "systematization."

Two very different types of plans

The program for rural systematization (*sistematizarea rurală*) in Romania was elaborated in the late 1960s and early 1970s and took final form with a law passed in November 1974[1]. Two elements of the plans for rural systematization attracted the most attention. On the one hand, authorities envisaged to transform around 300-350 big villages into towns (120 till 1980 – 2 to 4 in every county, another 100 till 1990, etc.), and thus to create a denser and equally distributed network of urban settlements all over Romania, 14-15 in each county. At the same time, 6,000-7,000 villages (out of a little more than 13,000) were to be phased out and their population transferred to the future towns; during the late 1980 the number of villages to be demolished was reduced to 3,000-4,000[2]. It is also important to note that around 90-95% of the existing housing had to be replaced by apartment blocks. Ultimately, by the end of the 20th century Romania was expected to have 70-75 percentage of its population living in approximately 600 cities[3].

The plans provoked fear among many Romanian citizens – most of them directly affected (or at risk to be affected) by the systematization plans, but also scholars and experts concerned about the cultural heritage of the country. In 1988-1989 some dissidents more openly criticized systematization as one of the most oppressive policies of the regime, but for obvious reasons most vociferous were the Romanian emigrants abroad. Critiques of rural systematization came also from Hungary and Western Germany, because of the fear that these measures would affect the rich Hungarian (and German) villages in Transylvania. Some

[1] Legea nr. 58, privind sistematizarea teritoriului şi a localitaţilor urbane şi rurale. See "Buletin Oficial", No. 135, 1 Nov. 1974, p. 369-395; Steven Sampson, *National Integration through Socialist Planning. An Anthropological Study of a Romanian New Town*, New York, Boulder, 1984, p. 77-83.

[2] Stelian Dumistrăcel, *Sate dispărute – sate ameninţate*, Iaşi, Institutul European, 1995, p. 22; Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucureşti, Fundaţia Academia Civică, 1997, p. 179; Mihnea Berindei, *Distrugerea satelor româneşti în arhivele Comitetului Central*, in "Revista 22", 30 iunie 2009 (http://www.revista22.ro/distrugerea-satelor-romanesti-in-arhivele-comitetului-central-6312.html, accessed February 13, 2016).

[3] Vasile Cucu, *Sistematizarea teritoriului şi localităţilor din România*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 129; Ioan Measnicov, Ilie Hristache, Vladimir Trebici, *Demografia oraşelor României*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977, p. 5; Cezar Lăzărescu (ed.), *Urbanismul în România*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1977, p. 32.

regarded rural "systematization" as a cover for the assimilationist policies of the Romanian dictator[4]. Public opinion in Western Europe, including environmentalists, also reacted. The campaign "Operation Villages Roumains," which started in 1988 included the "adoption" of Romanian villages by villages in Western Europe (Belgium, Switzerland, United Kingdom, France) in order to protect them from demolition[5].

The program for rural systematization was implemented to a very limited extent. The number of cities in Romania increased from 148 in 1950 to 236 in 1968, but this process stopped during the 1970s and 1980s, exactly when it was supposed to accelerate. In April 1989 alone, 28 villages were granted urban status (among them the native village of Ceauşescu – Scorniceşti). However, according to official information, only 10 of these newly declared towns had been already transformed into agro-industrial centers[6]. Demolitions in villages were also limited, at least not at the initially envisaged scale: during the 1980s some 7,676 building were destroyed in Romanian villages, actually not all because of systematization plans[7]. The 1992 census demonstrates that the program for a complete reconstruction of the built environment gave equally limited results on national scale: 98.5% of the houses in villages were still family houses, only 1.4% of the buildings had more than one dwelling unit and just 0.1% were apartment blocks[8]. Rural systematization was a terrifying plan, but it became reality for relatively few peasants especially when compared to devastating results of "urban systematization" at the same time.

In Bulgaria, the planning authorities' attitude towards small villages was quite different: the dominant discourse was "to save the village." Official reports and academic publications were depicting the negative effects of the mass rural-urban migration – the excessive growth of big cities and the depopulation of rural areas, and especially the fact that many villages were put at risk to disappear. The ambition was to stop this process, and even to attract young people back to the villages in order to revitalize them. Some public figures and scholars insisted that the envisaged migration from cities should be directed to *all* villages[9]. Even in abandoned small villages the buildings should not be destroyed, but used as second homes for vacation, for housing people tempo-

[4] E.g.: Rocco Turi, *Villaggi europei. Studi per la riqualificazione degli insediamenti marginali / Europai falvak. Tanulmányok a márginális települések ujraminésitéséről*, Cosenza, Bios, 1995, p. 129-134.

[5] Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 44-47; Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 185-189.

[6] Gábor Hunya *et al.*, *Románia 1944-1990. Gazdaság- és politikatörténet*, Budapest, Atlantisz, Medvetánc, 1990, p. 170; Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea*, Bucureşti, Humanitas, 1998, p. 296.

[7] Dorel Abraham, *Puterea şi mediul construit*, Bucureşti, Centrul de Sociologie Urbană şi Regională, 1992, p. 64-65.

[8] C. Cârţână, M. Gânju, *Populaţie şi habitat în mediul rural*, in "Sociologie românească", s.n., VI, No. 3-4, 1995, p. 283-284.

[9] Lyulyana Ruskova, *Vzaimootnosheniya selo-grad. Sotzialni i prostranstveni problemi*, Sofia, BAN, 1987, p. 60.

rarily working in the area and even for tourism[10]. Policies for developing small industry and services in depopulated, mountainous and border regions existed in all communist countries, but the planning authorities in Bulgaria went much further in this regard: ultimately 60% of the territory of the country benefited in one way or another from such programs[11].

The reactions of ordinary people to the policies for revitalizing rural areas were contradictory: public opinion shared in good faith the concern that the countryside was depopulating and small villages faced the prospect of disappearing in the near future. At the same time, people themselves were reluctant to migrate back to the villages: even the majority of people who graduated in agriculture actually lived in cities[12]; some accepted to work in rural areas in order to receive higher payment, but in practice they only commuted from cities to their workplaces in villages; even those who were eager to maintain a second house in a certain village were not necessarily choosing a depopulating one.

The programs for development of backward rural areas did not manage to reverse the trend and the depopulation of villages continued. During the 1970s and 1980s the migration flow from villages to cities declined simply because the rural population was already drained; otherwise a relatively high percentage of rural inhabitants continued to leave villages annually[13]. Actually during the late communist period it was the urban-urban migration that dominated: a flow from smaller to bigger cities[14].

National contexts

These two different approaches towards small villages fit quite well into the established image of the regimes of Ceauşescu in Romania and Zhivkov in Bulgaria. Obviously communist regimes in Romania and Bulgaria shared a lot in common – both countries were among the less developed East European communist countries; both regimes were vehemently nationalist, more autho-

[10] Radka Naidenova *et al.* (eds.), *Prirodniyat i ikonomicheskiyat potentzial na planinite v Bălgariya*, Vol. 2, *Naselenie i ikonomika*, Sofia, BAN, 1990, p. 81. The author of this part is Svetlin Kiradzhiev.

[11] Gesho Geshev *et al*., *Vliyanie na migratziyata vărhu formiraneto na regionalnata demografska situatziya*, in "Naselenie", X, No. 5, 1992, p. 29-39.

[12] Aron Mashiah, *Gradovete i gradskoto naselenie v NR Bălgariya / Izsledvaniya i analizi, 16/1971/*, Sofia, Dărzhavno upravlenie za informatziya, 1971, p. 51; *Demografska i sotzialno-ikonomitcheska harakteristika na ikonomitcheski aktivnoto naselenie*, Vol. 2, Sofia, Tzentralno statistitchesko upravlenie, 1988, p. 34, 85.

[13] Valentina Zlatanova, *Vătreshnata migratziya v Bălgariya i neynoto vliyanie vărhu demografskoto razvitie na selskoto naselenie v Bălgariya (1956-1985)*, in "Naselenie", VIII, No. 1, 1990, p. 35-48; Robert N. Taaffe, *Population Structure*, in "Südosteuropa Handbuch", Vol. VI, Klaus-Detlev Grothusen (ed.), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1990, p. 446.

[14] *Rezultati ot prebroyavaneto na naselenieto*, Vol. VI, Part 1, *Vătreshna migratziya na naselenieto*, Sofia, Natzionalen statistitcheski institut, 1994, p. VII-VIII sqq.; *Teritorialno razpredelenie, kontzentratzia i urbanizatziya na naselenieto v Republika Bălgariya. 1994,* Sofia, Natzionalen statistitcheski institut, 1995, p. 12.

ritarian and repressive, as well as rather suspicious towards liberalization in the economic sphere. But there were differences and these differences were not limited to the relative independence of the regime in Bucharest vis-à-vis Moscow and respectively the docile pro-Soviet orientation of the leadership in Sofia. The style of the two regimes was different also with regard to the handling of various domestic affairs.

In what concerns the Romanian case, Ceauşescu's regime was inclined towards radical interventionist measures, ambitious projects and social experiments with full disregard for social cost and possible discontent. Rural systematization was related in the first place with urban systematization – the ambition to reconstruct existing cities. Starting from the mid-1970s construction works were moved from city peripheries to the city center[15]. As a result, entire neighborhoods (including a number of historical monuments, churches, monasteries, etc.) were demolished in order to clean space for new constructions; the phenomenon is most clearly visible in the capital Bucharest[16]. The Vrancea earthquake of March 4, 1977 gave additional impetus to the plans to demolish old city parts. As a whole the systematization was implemented in cities to a much greater extent than in rural areas: in total 120,247 dwellings were demolished during the 1980s, i.e. above 15 times more than the number of dwellings demolished in villages at that time. A quarter of these demolitions took place in Bucharest[17]. Actually, the plans for rural systematization provoked fears mostly after the implementation of urban systematization started during late 1970s.

Foreign analysts at that time saw systematization as a part of a wider project for radical transformation and modernization of the country[18]. Ceauşescu planed to accelerate the industrialization of Romania at a time, when other communist regimes were already opting for lower growth rates of their heavy industry in order to avoid the high social cost of such experiments. Later on, Ceauşescu decided to pay off the external debt of Romania at any cost and actually succeeded in this shortly before falling from power. His regime was also much more perseverant in pursuing a pro-natalist policy compared to other communist regimes. In his ambition to appear as the founder of a new Romania, Ceauşescu did not hesitate to erase all traces from the past regardless of the fact that the official ideology was to praise the glorious history of the nation[19].

In contrast, Zhivkov's regime in Bulgaria was more cautious, more traditionalist and even conservative. Planning authorities in Bulgaria had a similar

[15] Cezar Lăzărescu, *Probleme actuale ale sistematizării teritoriului naţional şi aşezărilor umane în România*, in "Viitorul social", V, No. 1, 1976, p. 36.

[16] Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 183-184; Gheorghe Leahu, *Bucureştiul dispărut*, Bucureşti, Editura Arta Grafică, 1995, p. 66; Dinu C. Giurescu, *Distrugerea trecutului României*, Bucureşti, Museion, 1994, p. 44-50.

[17] Dorel Abraham, *op. cit.*, p. 65-66.

[18] Mark Almond, *Decline without Fall: Romania under Ceausescu*, London, Institute for European Defence & Strategic Studies, 1988, p. 9.

[19] Stephen Fischer-Galaţi, *20th Century Romania*, 2 ed., New York, Columbia University Press, 1991, p. 198.

taste for megalomaniac projects, but usually did not dare to implement them. For instance, one of Ceauşescu's most notorious infrastructural projects was the Danube-Black Sea canal between Cernavodă and Constanţa completed in 1984; another canal, from Bucharest to the Danube, did not materialize. It is less known that in the 1970s the Bulgarian authorities also considered a project for a Danube-Black Sea Canal. For purely geographical reasons it was much more absurd – the projected canal between Rousse and Varna had to be more than three times longer, and the waterway was supposed to cross a territory reaching up to 212 meters above the sea level. At the same time, there was also a plan for another canal between the river of Maritza and the Black Sea. In the Bulgarian case all these plans remained on paper[20].

The regime in Sofia preferred to avoid economic measures at a high social price that might provoke social tensions; at the time when Ceauşescu was eager to repay the external debt, the regime in Sofia relied on foreign capital to keep the living standard and thus prevent possible unrest. The ambitious project to preserve small villages was in itself a reaction to the stronger rural-urban migrations in Bulgaria, which led to more pronounced decline of rural population. The idea to revive depopulating areas was not a utopian project of social engineering, but an attempt to stop social transformations that seemed too rapid for the taste of a conservative elite.

The most radical "project" of the communist regime in Bulgaria was the forced renaming of the Turkish minority in 1984-1985. This was a social experiment without equivalent in other East European communist countries. The rationale behind it was the increasing share of Muslim and Turkish population and its alleged encapsulation. I would argue that the desire to save the small villages was to a large extent a desire to save "the Bulgarian village" and was interrelated with the wave of Turkophobia in late communist Bulgaria.

Muslims, and especially Turks, were marginalized in the urbanization process: some of them migrated to smaller and middle-sized cities and very few to the biggest urban centers in the country. According to the 1992 census, only 31.6% of the Turks were living in cities, compared to 71.6% of the "ethnic" Bulgarians. The flip side of this phenomenon was an increasing percentage of Turks in rural population: in 1975 Turks were 8.4% of the total population but comprised 15.6% of the rural population; in 1992 (despite the considerable wave of emigration that started in 1989) Turks already comprised 19.7% of the rural population in Bulgaria (9.4% of total population)[21]. Not only the communist regime, but also many "experts" and "intellectuals" shared the fear of "Turkification" of specific settlements, areas and the country as a whole.

Symptomatic about the preoccupations of the communist regime is the decree No 22 of 10 May 1982, which envisaged various measures for under-

[20] Central State Archive, Republic of Bulgaria (CSA): 1-B/35/2746.

[21] *Rezultati ot prebroyavaneto na naselenieto*, Vol. I, *Demografski harakteristiki*, Sofia, Natzionalen statistitcheski institut, 1994, p. XXV-XXVI.

developed and border regions and especially for the Strandzha-Sakar region[22]. Strandzha-Sakar was and still is a rural, depopulated and mountainous area, but most importantly it is located on the border with Turkey. The highest point of the communist regime's regional policy during the 1980s was the project to revitalize a strip of land, between 30 and 50 kilometers wide, alongside the Bulgarian-Turkish border. The program envisaged not only investment in industry and infrastructure but also generous subsidies for young couples willing to settle in the region.

I also need to clarify to what extent the spatial planning in the two countries could be considered "nationalist." As it was already mentioned, the plans for rural systematization in Romania were regarded as a cover for demolishing Hungarian and German villages in Transylvania. In fact the project concerned the whole territory of Romania and was experimentally applied in the county of Ilfov (i.e. near Bucharest), where 4 villages with 728 houses in total were destroyed[23]. Recent archival studies show that relatively fewer villages in Transylvania were listed for phasing out than in other parts of the country.[24] Also in what concerns urban systematization, the most of the heavily affected cities were in Wallachia, Moldavia and Dobrugea, and less in Transylvania[25]. Systematization policy corresponded to the ambition for "homogenization" of the society (the term *omogenizare* appears very often in publications of that time), which was inevitably a threat for the various minorities but also for the traditional culture of the Romanians.

On the contrary, the plans to save small villages and to repopulate rural areas in Bulgaria are rarely regarded as "nationalist" policy. Actually this is also due to the fact that the very topic of minorities gradually became a taboo. During the 1970s and 1980s official publications in Bulgaria were simply avoiding references to national minorities and instead talked euphemistically only about the administrative units (and sometimes about geographical areas) inhabited by these minorities. Symptomatic is a government decree from 1 July 1970, regarding the socio-economic and cultural development of the Kardzhali, Silistra, Razgrad, Shumen and Targovishte counties, i.e. the counties with considerable Turkish population. The last special program concerning the areas inhabited predominantly by the Turkish minority dates from 1985 and refers to the county of Kardzhali[26]. In a similar way policies concerning the Pomaks (or the 'Bulgarian Muslims' as they are also called) usually referred to the county of Smolyan, while those targeted at preventing the formation of Macedonian national identity referred to the county of Blagoevgrad. While experts on regional policies rarely discern the nationalist bias of the Bulgarian planning authorities, virtually

[22] "Dărzhaven vestnik", No. 42, May 28, 1982, p. 545-551.
[23] Dorel Abraham, *op. cit.*, p. 67; Stelian Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 22-23.
[24] Mihnea Berindei, *op. cit.*
[25] Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 50, 72.
[26] Government decree No. 20 / 22 April 1985, in CSA, 136/78/23.

all studies about minorities and assimilationist policies during the communist regime discuss also the respective regional projects.

Rural areas in socialist planning

One could hardly imagine two plans more different from each other – to demolish all small villages or, to try to preserve them at any price, and even to wish to revitalize villages that were already abandoned by their inhabitants. Nevertheless the plan to abolish all small villages in Romania, and the ambition to preserve the small villages in Bulgaria were only elements in a spatial policy based on identical logic. Spatial planning in both countries was based on identical principles, which were not necessarily "communist."

Communist regimes were favorable to urbanization in principle, but suspicious towards big cities. Big cities were considered economically inefficient, mostly because of the higher cost of infrastructure; in addition, the rapid growth created shortages of housing and social facilities at least in the short run. At the same time very small settlements were also considered inefficient from economic and social point of view. The solution was something called "decentralized concentration"[27] – i.e. to invest in a number of regional centers, in practice these were the administrative centers at county level. During the 1950s and 1960s county centers received most of the investment in industry and infrastructure, and also attracted the largest share of migrants.

The inevitable result was that this deconcentration at the national level gradually led to overconcentration at the regional level. Starting from the 1960s, the communist governments applied more systematic measures for further decentralization. They tried to create a balanced network of medium-sized cities and small towns, in order to counterbalance the bigger cities and reduce their further growth while also helping modernize the respective areas and provide "urban way of life" for the surrounding rural settlements. That was done both through administrative reforms, by turning villages into towns and by trying to develop a more efficient network of social services for the whole territory of the country, including the less developed rural areas.

Still the small villages remained a problem. It was not possible to industrialize them because there was not enough work force for any type of factory; actually it was difficult to modernize even the agriculture, which according to the communist frame of thinking was necessarily large scale agriculture; in small villages there were not enough customers to provide social services at a reasonable price; even the construction of the most basic infrastructure would have been very expensive *per capita*.

The radical solution was to transfer the population of the small villages into bigger ones and especially in those designed to become towns. This idea

[27] Károly Perczel, György Gerle, *Regionális tervezés és a magyar településhalozat*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, p. 208-209; Jiří Musil, *Urbanizace v socialistických zemích*, Praha, Svoboda, 1977, p. 342.

was very popular until the 1960s in the Soviet Union, where the creation of new agro-towns was combined with a policy of phasing out the very small villages[28]. The same approach was adopted in Romania already in the late 1940s and the first Romanian attempts in this direction were discussed as an example to follow also in Hungary[29]. The idea to gather the population of small and dispersed settlements in bigger ones was adopted in Hungarian spatial policy during the 1950s[30]. In Bulgaria, there were only occasional opinions that small villages should not be preserved at any price[31]. Some studies were discussing the need to gather the population of small villages in the "perspective villages," but they were simply avoiding the question what should ultimately happen with the small villages[32].

What is specific with the rural systematization in Romania is that the plan to phase out small villages was still on the agenda at a time when it was already abandoned elsewhere. Even that was not so shocking. Actually on paper everything looked rather acceptable: the law for systematization of 1974 follows the basic principles of spatial planning not only in Eastern Europe, but also in the West, for instance in France[33]. It is symptomatic that although systematization is regarded as one of the most absurd policies of the communist rule in Romania, the program was elaborated during the "liberal" phase of Ceaușescu's regime. Until the late 1970s (when large scale demolitions in Romanian cities started) western publications simply mentioned the program for rural systematization without criticizing it[34].

There was also a softer solution to the problem, which ultimately prevailed almost everywhere: small villages were to be considered as part of a group of settlements. Instead of building new housing in the future towns, authorities planned to preserve the small villages and simply to provide better public transport for their inhabitants. For instance in the then German Democratic Republic very small villages were considered inefficient, but there were no

[28] A. Morgenstern (ed.), *Siedlungsstruktur und Urbanisierung. Probleme ihrer planmässigen, proportionalen Gestaltung in der entwickelten sozialistischen Gesellschaft*, Gotha/Leipzig, Haack, 1981), p. 26-29; Lyulyana Ruskova, *Ustroystvo na bălgaskoto selo pri socialistitcheskiya natchin na zhivot*, Sofia, BAN, 1982, p. 86.

[29] Gyula Belényi, *Az Alföldi városok és a településpolitika (1945-1963)*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1996, p. 95-97.

[30] Gerle Perczel, *op. cit.*, p. 142-143, 158-159; György Enyedi, *New Basis for Regional and Urban Policies in East-Central Europe*, Pécs, Centre for Regional Studies, 1990, p. 23; idem, *Településpolitika a fejlett szociálizmusban*, in "Historia", No. 9-10, 1997, p. 33.

[31] Lyulyana Ruskova, *op. cit.*, p. 86-87.

[32] Mincho Semov, *Potentzialnite migranti*, Sofia, Narodna mladezh, 1973, p. 90 sqq.; see also: Lyubomir Dinev, *Prăsnatite selishta v Bălgariya*, in *Problemi na geografiyata v NR Bălgariya*, Vol. 1, Sofia, Nauka i izkustvo, 1964, p. 206-207.

[33] Dorel Abraham, *op. cit.*, p. 30.

[34] E.g.: K.-D. Grothusen (ed.), *Südosteuropa Handbuch*, Vol. II, *Rumänien*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1977, p. 456; Wilfried Heller, *Regionale Disparitäten und Urbanisierung in Griechenland und Rumänien*, Göttingen, Erich Goltze, 1979, p. 29.

plans for their liquidation in order to make maximal use of the already existing housing in these villages[35].

This is exactly the model adopted in Bulgaria with the so-called "settlement systems"[36], which aimed namely to solve the problem of small villages by integrating them into larger units. The country was subdivided into 291 "settlement systems" – first in spatial planning (1977), then by an administrative reform (1978)[37]. Usually there were 20 to 30 villages per "settlement system", respectively per *obshtina* (the smallest administrative unit). In approximately one third of these settlement systems (which were obviously among the smallest and least developed), the center was a village, expected to develop into a genuine urban center for the neighboring villages. In every *settlement system,* there were usually several secondary centers, which had to provide services also to the surrounding small villages. It was explicitly stated that the whole settlement system should be treated as one single settlement. In what concerns the villages in general, 2,976 or 57.71% of them were listed as "prospective villages" (*perspektivni sela*). The remaining 2,181 villages (or 41.29% of the total) were euphemistically called "villages with changing functions" (*sela s izmenyashti se funktzii*)[38]. The villages of latter category were initially more openly labeled as "prospect-less villages" (*bezperespektivni sela*) and their share is similar to that of the villages designated for demolition in Romania.

Even the idea that several villages could be transformed into one town was not unfamiliar to Bulgarian authorities. At least twenty five newly declared towns in communist Bulgaria were in fact composed of two or more villages. There was no population transfer, simply two or more neighboring villages were declared one single settlement and granted urban status – at least in theory the new "settlement" was big enough to assume urban functions. In only few cases the new town grew enough and the former villages were almost absorbed into one single settlement. This is for example the case of Velingrad (consisting of three former settlements), as well of Dunavtzi, to a lesser extent of Devnya and Novi Iskar. In all other cases the former villages remained clearly separated, but were labeled as "neighborhoods" of the new "town": this is the case of the town of Rakovski, composed of three former neighboring villages, of Apriltsi, which included 4 villages, of the town of Plachkovtzi, which consists of 3 villages and 6 hamlets, etc. In most other cases, the smaller villages that were incorporated in such towns later on regained their status of independent settlements. The best know example is the town of Srednogorie – it appeared in 1978 through the unification of the two neighboring towns of Zlatitza and Pirdop, which regained their previous status in 1991.

[35] A. Morgenstern, *op. cit.*, p. 105-112.

[36] Marin Devedzhiev, *Selishtnite sistemi*, Sofia, Nauka i Izkustvo, 1978; Jean-Paul Volle, *Bulgarie: les systèmes de peuplement*, Montpellier, GIP RECLUS, 1986.

[37] "Dărzhaven vestnik", No. 10, February 3, 1978, p. 95-104. The number of *obshtina* and respectively of settlement systems increased to 300 in 1983 (*ibidem*, No. 76, September 30, 1983, p. 969-970) and later was reduced to 246 in 1987 (*ibidem*, No. 78, October 9, 1987, p. 1-3).

[38] Lyulyana Ruskova, *op. cit.*, p. 66.

In sum, regional policies in Bulgaria and Romania followed a similar logic. Firstly, they were preoccupied with preventing the further growth of big cities. Secondly, they planned to urbanize the whole territory of the country through establishing a dense and evenly distributed network of small towns. The regimes in Sofia and Bucharest shared also the illusion that people from rural areas would be satisfied with the "urban way of life" provided by these small towns, instead of migrating to big cities.

There were two substantial differences between the Romanian and Bulgarian plans for rural areas. Firstly, the widely discussed plans to demolish small villages in the Romanian case. Secondly, and this is also important, the plans in Romania envisaged large-scale reconstructions in all other villages and especially in those designated to become towns. For this second reason both ordinary people and local authorities in big Romanian villages were reluctant to accept the promotion of their own village into town, while in the Bulgarian case the status of town was usually desired as a symbol of prestige and a means to obtain increased investment.

In practice, the fate of small villages in Romania and Bulgaria was not very different: they were not demolished in the first case, nor revitalized in the second. In both cases the main problem was that in a centralized state economy these "prospect-less" settlements were deprived of long-term investment; even some of the existing social services were closed down. By the end of the communist period experts in regional planning concluded that the process of deterioration of the conditions in small villages due to limited investment was common for all Eastern European communist countries, but in Romania it was more pronounced than elsewhere[39].

The process of promoting big villages into towns also had little impact. The problem was not so much the small number of newly declared towns, but rather the fact that they remained small and with limited impact over the neighboring area. Actually with few exceptions such as the native villages of the two communist dictators, Ceauşescu's Scorniceşti and Zhivkov's Pravetz, the population of the newly declared towns was declining. Most importantly, the process of concentration of urban population in big cities continued.

Debates among experts as a litmus test

Comparison with the other socialist countries demonstrates that in fact the situation in Bulgaria and Romania had even more in common. The debates among experts in the field of spatial planning and regional studies could be revealing in this regard. First of all in countries like Poland, Hungary or Czechoslovakia there were more adequate critiques from egalitarian point of view; for instance social segregation in cities was openly discussed and criticized[40]. At

[39] György Enyedi, *op. cit.*, p. 18; Gábor Hunya, *op. cit.*, p. 170.

[40] E.g.: Ivan Szelenyi, *Urban Inequalities under State Socialism*, New York, Oxford University Press, 1983.

the same time in these countries (and even in the USSR) there were also advocates of pro-market policies, which were favorable to urban growth. Especially in Poland the authorities were favorable to the further expansion of big cities, which were expected to lead the economic and social development of their surrounding region[41]. In Romania and Bulgaria the planning authorities and scholars in the field discussed more about villages and the small towns at a time when the majority of people were already living in urban settlements and preferred to move in bigger cities. They were preoccupied to counter-balance this trend as opposed to stimulating further the urbanization process like what their Polish colleagues were doing for instance.

Obviously, experts and scholars in communist countries published what they were allowed to publish; in many cases they were supposed to popularize the adopted policies, not so much to discuss or criticize them. Actually, a comparison between publications before and immediately after 1989 shows to what extent experts and scholars were silenced by the authorities – we could understand what was imposed by the regime and what they actually genuinely believed in. It turns out that the communist authorities, the experts in regional planning and a vast number of ordinary people often shared similar views, desires and phobias. The Strandzha-Sakar program in Bulgaria and the plans for rural and urban systematization in Romania did not come out of the madness of the political leaders alone.

In Bulgaria, experts and pundits, both before and after the fall of communism, have been raising ongoing concerns about the "rural depopulation" as well as about the "Turkification" of certain areas (and more and more about the increasing share of Roma people). Scholars were disappointed that the measures to resettle the population back in the villages had only very limited results[42]. Despite the fact that official policies were directed towards preserving the existing villages, at present many historians tend to blame the communist regime for "the withering away of the Bulgarian village"[43]. Even in 2015 some experts from the Bulgarian Academy of Sciences continue to advise the government to plan for renovation of buildings in depopulating settlements[44].

In Romania intellectuals and architects were concerned not only about the irremediable losses resulting from the demolitions, but also about the megalomaniac buildings that were to last for decades and even longer. In the mid-1990s

[41] Yuriy Pivovarov, *Sovremennaya urbanizatziya*, Moskva: Mysl', 1976, p. 168 sqq.; Jiří Musil, *Urbanizace v socialistických zemích*, p. 340; Gesho Geshev, *Urbanizatziyata v Polsha*, in "Geografiya", 29, No. 9, 1979, p. 11.

[42] Boyka Vasileva, *Migratzionnite protzesi v Bălgaria sled Vtorata svetovna voina*, Sofia, Sv. Kliment Ohridski, 1991, p. 249.

[43] Ekaterina Nikova, *The Withering Away of the Bulgarian Village*, in "Etudes Balkaniques", XLVI, No. 1-2, 2010, p. 3-29.

[44] *Tzeli, prioriteti i politiki za izpălnenie na strategiyata za demografsko razvitie na Republika Bălgariya* (Sofia: BAN, 2015), 26, see on-line http://www.mlsp.government.bg/ckfinder/userfiles/files/politiki/demografska%20politika/nacionalni%20strategicheski%20dokumenti/Report_BAS_MLSP.pdf, accessed September 11, 2019.

there was an architectural design competition called "Bucharest 2000" aiming to solve the latter problem and the paradox is that the winning project envisaged the construction of even higher buildings in the city center, which could overshadow Ceauşescu's legacy. Ultimately one such building is already under construction – the so-called Cathedral for the Salvation of the Romanian People (*Catedrala Mântuirii Neamului Românesc* or simply *Catedrala Neamului*), which would be approximately 125 m tall, or more than 40 meters taller than the largest building of Ceauşescu's era – The Palace of the People. So much for "Ceauşescu's megalomania".

A larger overview of the specialized literature on spatial planning in communist countries gives us a better understanding of the above-discussed policies in Romania and Bulgaria. In what concerns the Romanian case publications usually insist on the elaboration of the program at the time of Ceauşescu and point at the decisions approved by a Central Committee Plenum in October 1967, by the Party Congres in August 1969 and the National Party Conference in July 1972, as well as to the law of November 1974[45]. Studies also insist on Ceauşescu's visit to North Korea in June 1971 and the capital Pyongyang as an inspiring example for the remodeling of Bucharest. It suffices to look back to Romanian and Hungarian publications from the late 1940s and 1950s in order to discover that the idea to phase out small villages preceded Ceauşescu. In fact it was common for socialist planning at that time and was even seen as positive abroad. In the Bulgarian case, one needs to consult the studies on spatial planning in more developed communist countries in order to understand the logic of the "settlement systems".

At the same time, the basic principles of socialist urbanization were understood and applied in a different way. The idea to reduce regional differences and to achieve even spatial development was widely accepted, however it was applied in a different manner. For example, in the federal states (Yugoslavia, Czechoslovakia), reducing spatial inequalities meant in the first place to foster the development of the less developed republics in the respective federation. In Hungary, the authorities were preoccupied with the dominant position of Budapest and in order to counterbalance it they decided to stimulate the five largest provincial cities as poles of regional development. Such a policy of fostering the development of regional capitals was hardly thinkable in Romania or Bulgaria, where all big cities were subjected to restriction and the emphasis was on small towns and even on large villages in order to create a dense and evenly developed network of urban settlements.

Planning authorities in the individual communist countries sometimes used one and the same argument for very different purposes. The only argument for demolishing the small villages in Romania was the need to re-cultivate the land occupied by the former village and use it as arable land for agriculture. For the same reason the planning authorities envisaged even to abolish some "superfluous" roads

[45] Steven Sampson, *op. cit.*, p. 77 sqq.; Mihnea Berindei, *op. cit.*

in the countryside. The preservation of arable land was a priority for planning institutions in Bulgaria, but that was used as an argument for avoiding city expansion over new territories; keeping new constructions within the existing limits of the cities inevitably meant to destroy some old neighborhoods. In what concerns rural areas, contrary to what was claimed at that time in Romania, it was believed that only by keeping the population in small villages one could make full use of the arable land in the country.

It is equally symptomatic how planning authorities in Romania and Bulgaria responded to the Vrancea earthquake (1977). As already mentioned, for Ceauşescu's regime that was an additional excuse to go ahead with demolitions in the old parts of the cities. In Bulgaria, that was an occasion to revise seismic regulations[46] but also an argument (among others) for scaling down the construction of very tall buildings (with ten stores or more).

Even identical data could be interpreted differently and this is the case with the percentage of small villages in Romania and Bulgaria. According to the specialized literature on Romania, the high proportion of small villages is "characteristic" for the settlement network of the country – in 1966 71.4% of the Romanian villages had less than 1,000 inhabitants[47]. This "specificity" was presented as shortcoming from economic and social point of view, and used as justification of the plans to reduce dramatically the number of villages[48]. Actually small villages constitute the majority in every settlement network and by coincidence the share of small villages in Bulgaria is very similar: according to the 1965 population census, 71.9% (i.e. 0.5% more than in Romania at that time) of the villages in Bulgaria had less than 1,000 inhabitants and their share continued to grow reaching 75.7% in 1975 and 80.2% in 1985[49]. In the Bulgarian case, the interpretation was quite different – the high number of small villages is quoted in order to alert the public about the negative effects of rural-urban migration ("our villages are getting smaller and smaller, they might disappear") and to advocate measures for reversing this trend in order to revitalize the villages.

As it becomes clear, the comparative perspective in re-examining spatial policies during the communist regime is useful not only for the art of producing "comparative studies." Even the policy of the individual countries could not be properly understood if we do not take into account the models they were following. At the same time, one needs to look carefully at the specific context at the national level. One must be careful when talking about "socialist planning" in general, because its principles were freely adapted not only to the realities of

[46] Georgi Brankov (ed.), *Zemetresenieto Vrancea – 1977. Posledstviya v NR Bălgariya*, Sofia, BAN, 1983, p. 344, 353.

[47] Steven Sampson, *op. cit.*, p. 72-73.

[48] Ion Bold, Mioara Matei, Petre Săbădeanu, *Sistematizarea rurală*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1974; Mioara Matei, Ioan Matei, *Sociologie şi sistematizare în procesele de dezvoltare*, Bucureşti, Editura Tehnică, 1977, p. 79-80.

[49] *Demografska i sotzialno-ikonomitcheska harakteristika na naselenieto*, Vol. 1, Sofia, Tzentralno statistitchesko upravlenie, 1988, p. 387.

the individual countries, but also to the priorities and preferences of the respective regimes and the experts that served them.

Rural Systematization in Romania vs. _Settlement Systems_ in Bulgaria: Comparative Perspective on Spatial Planning and Regional Policies during the Late Communist Period
(Abstract)

Keywords: spatial planning, rural settlements, comparative studies, Romania, Bulgaria.

The article compares policies towards rural settlements in Romania and Bulgaria during the 1970s and 1980s. These are two very different cases, which could be considered also "exceptional" when compared to other East European communist countries: in Romania planning authorities envisaged to transform some 300-350 big villages into towns, while 6,000-7,000 villages (out of a little more than 13,000) were to be phased out and their population transferred to the future towns; in contrast, the ambition in Bulgaria was to preserve all villages (even the smallest ones) and to attract young people back to the villages in order to revitalize them. It is demonstrated that in fact both regimes were following identical pricipals of spatial planning, which were not necessarily "communist." Still these principles were adapted not only to the realities of the individual countries, but also to the priorities and preferences of the respective regimes.

De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (III)*

Constantin CORNEANU**

„A fi sau a nu fi – anul 1990 o să fie decisiv pentru perestroika”[1], avertiza Mihail S. Gorbaciov, pe 2 ianuarie 1990, la prima ședință a Biroului Politic al CC al PCUS din acel început de an. La Chișinău, Frontul Popular din RSS Moldovenească se pregătea pentru alegerile care urmau să schimbe configurația sovietelor locale. „Acum ori niciodată!”[2], era mesajul preelectoral al liderilor Frontului Popular de la Chișinău. Avea să urmeze o primăvară politică fierbinte încununată prin proclamarea suveranității RSS Moldova pe 23 iunie 1990 și începutul unui drum lung, anevoios, spre ziua de 27 august 1991, respectiv proclamarea independenței Republicii Moldova. Au vrut sau nu au putut liderii politici de la Chișinău să meargă spre o unire cu România, după modelul perioadei 1917-1918? Întrebările sunt valabile și pentru omologii lor de la București. Complicatul drum al supraviețuirii și afirmării identității românești în spațiul dintre Prut și Nistru, și nu numai, în perioada marilor prefaceri politico-economice și sociale, geopolitice, din spațiul fostei Uniuni Sovietice reprezintă subiectul acestei a treia părți din studiul dedicat perioadei 1989 – 27 august 1991.

Contestarea rolului și locului PCUS

Noul secretar al CC al PCM însărcinat cu ideologia, Eugen Sobor, declara Agenției TASS, la începutul anului 1990, că „Moldova nu se va mai întoarce la amorțeala ideologică, la internaționalismul acoperit de lacul minciunii, la o unitate de ochii lumii”[3] și, totodată, menționa faptul că el vedea existența în RSS Moldovenească nu a unui socialism stalinist, brejnevist sau așa-numit

---

* Primele două părți ale acestui studiu a apărut în ArchM, vol. VII, 2015, p. 109-142 și vol. IX, 2017, p. 63-95.

** Dr., Asociația Europeană de Studii Geopolitice și Strategice „Gheorghe I. Brătianu” (AESGS, https://www.aesgs.ro/); e-mail: costycorneanu71@gmail.com.

[1] William Taubman, *Gorbaciov. Viața și epoca lui*, București, Editura Meteor Publishing, 2018, p. 543.

[2] Mircea Snegur, *Labirintul destinului. Memorii*, vol. I, Chișinău, 2007, p. 670.

[3] Sergiu Musteață, *Basarabeanul bruiat de KGB. La microfonul Europei Libere – Grigore Singurel, 1981-1990*, vol. II, Chișinău, Editura ARC, 2017, p. 204.

„dezvoltat", ci a unui „socialism bazat pe adevărate valori morale și pe tradiții naționale"[4]. În perspectiva alegerilor pentru Sovietul Suprem al RSS Moldovenească din 25 februarie 1990, Frontul Popular din Moldova îndemna populația să voteze „adevărații oameni de stat – înțelepți și curajoși, cumpătați și abili, demni și modești, capabili să conducă societatea pe calea anevoioasă a renașterii sociale și naționale, a suveranității politice, economice și culturale, prin eliberarea de sub dictatul departamentelor centrale"[5]. Referindu-se la acele clipe, Mircea Snegur mărturisea: „Cine și ce n-ar spune, dar Frontul Popular de atunci și conducerea lui constituiau o mișcare progresistă"[6].

Evoluțiile politice de la Chișinău erau marcate și influențate de tensiunile născute în URSS[7] și în sânul PCUS, cu precădere cele care aveau să se petreacă în timpul Plenarei CC al PCUS din 5-7 februarie 1990. „În societatea în curs de înnoire, partidul poate să existe și să îndeplinească rolul său de avangardă doar ca o forță recunoscută democratică. Aceasta înseamnă că situația lui nu trebuie impusă prin intermediul legalizării constituționale"[8], declara cu acel prilej Mihail S. Gorbaciov. El anunța CC al PCUS că se impunea decretarea sistemului prezidențial în URSS, în condițiile instaurării pluralismului politic ca urmare a schimbării articolului 6 din Constituția Uniunii Sovietice, referitor la rolul conducător al PCUS în viața politică. Discursul lui Boris N. Elțîn, membru al CC al PCUS și președintele Comitetului pentru Construcții și Arhitectură al Sovietului Suprem al URSS, a provocat senzație deoarece a formulat 10 cerințe pentru înnoirea radicală a PCUS pe o bază democratică și, totodată, desființarea Biroului rus al CC al PCUS și crearea Partidului Comunist Rus.

Partidele Comuniste din Lituania și Letonia se divizaseră în partide comuniste naționale independente și partide comuniste rămase fidele platformei PCUS. Deciziile luate de către comuniștii din Lituania, cu ocazia desfășurării celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist Lituanian, reprezentau, în opinia lui Mihail S. Gorbaciov, „un pas orientat spre ruperea organizatorică și politică cu PCUS"[9]. În contextul evoluțiilor politice de la Vilnius, 40% dintre membrii Partidului Comunist Lituanian, fidel PCUS și intereselor strategice ale Kremlinului, se vor considera parte a unui Partid Comunist Lituanian ce se voia a fi independent în raport cu PCUS și cu centrul de la Moscova.

Liderul Partidului Comunist Lituanian, Algirdas Brazauskas, declara fără echivoc în fața membrilor CC al PCUS că „o Lituanie fără suveranitate este o

[4] *Ibidem*.

[5] Mircea Snegur, *op. cit*., p. 670.

[6] *Ibidem*, p. 671.

[7] La 4 februarie 1990, un grup de 200.000-300.000 de demonstranți au mers pe Centura Grădinilor din Moscova, au intrat pe strada Gorki și s-au strâns în Piața Manej, în exteriorul Kremlinului. Demonstranții aveau o pancartă pe care era scris: „Birocrați de partid: amintiți-vă de România!" Totodată, istoricul Iuri N. Afanasiev a strigat la microfon: „Trăiască revoluția pașnică din februarie 1990!" (William Taubman, *op. cit.*, p. 546).

[8] Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005, p. 330.

[9] *Ibidem*, p. 336.

Lituanie fără viitor”[10]. În finalul discuțiilor legate de schisma comuniștilor de la Vilnius, Plenara CC al PCUS a decis să suspende și nu să anuleze deciziile Congresului al XX-lea al Partidului Comunist Lituanian, pentru a se putea păstra posibilitatea unui dialog între Moscova și Vilnius și între cele două partide din Lituania, până la desfășurarea Congresului al XXVIII-lea al PCUS.

Tensiunile existente în RSS Moldovenească erau receptate și la Moscova, însă nu cu simpatie. Eugen Sobor, noul secretar al CC al PCM însărcinat cu ideologia, consemna în memoriile sale, cu referire la prima ședință în calitate de secretar al CC al PCM, care a avut loc la Moscova, că „«vrăjeala» despre prietenia popoarelor și internaționalismul proletar nu mai prinde”[11], iar „starea de spirit a popoarelor băștinașe nu mai este cum a fost odinioară”. Negarea permanentă, chiar cu îndărătnicie, a noțiunii de conștiință națională, pe parcursul anilor, genera, în opinia lui Eugen Sobor, „o aroganță șovină și un egoism național”.

Noul secretar cu ideologia de la Chișinău menționa că cetățenii și noile elite politice ale RSS Moldovenească nu acceptau internaționalismul transnistrean „îmbibat în tot și în toate de șovinism”. Moderatorul mesei informale de la Moscova îl chestiona pe Eugen Sobor privind refuzul cetățenilor din RSS Moldovenească de-a rămâne recunoscători URSS pentru aportul la dezvoltarea republicii și, totodată, pentru faptul că își manifesta, cu ocazia mitingurilor, dorința de desprindere de Uniunea Sovietică. „Deficitul permanent de produse și haine, cozile interminabile, lezarea drepturilor populației autohtone, rusificarea forțată, politica de cadre greșită – iată motivele principale ale aspirației spre suveranitate”[12], declara Eugen Sobor.

Drumul spre afirmarea națională a majoritarilor dintre Prut și Nistru avea să fie contestat de minoritățile rusofone. Referindu-se la începuturile conflictului transnistrean, istoricii Anatol Țăranu și Mihai Gribincea consemnează că situația era agravată și din cauza „specificului psihologiei populației rusofone din republică”. Aceasta „nu a simțit nevoia de a se integra în societatea și mediul lingvistic și cultural local”, iar prin comportamentul ei desconsidera populația băștinașă, tratând-o cu „superioritate și aroganță”[13].

Radicalizarea minorităților etnice rusofone

La 7 ianuarie 1990, membrii Mișcării „Unitate-Edinstvo” organizau un miting în care criticau conducerea de la Chișinău pentru faptul că îndeplinea comenzile politice ale Frontului Popular, fără a mai vorbi despre legile lingvistice „discriminatorii”[14], despre proiectele de legi privind cetățenia și suveranitatea și,

[10] *Ibidem*, p. 671.

[11] Eugen Sobor, *Aud cum timpul se răzbună*, Chișinău, Editura Notograf Prim SRL, 2012, p. 66.

[12] *Ibidem*.

[13] Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *Conflictul transnistrean. Culegere de documente și materiale (1989-2012)*, vol. I, *1989-1993*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2012, p. 7.

[14] În telefonograma CC al PCUS, trimisă la 6 august 1989 pe adresa CC al PC din Moldova, se menționa: „Nu trebuie lăsate fără pedeapsă acțiunile extremiștilor și instigatorilor conflictelor

totodată, lezarea intereselor minorităților naționale. Manifestanții cereau pedepsirea neîntârziată a participanților la evenimentele din 10 noiembrie 1989 și a redactorilor de la ziarele moldovenești care provocau tensionarea relațiilor interetnice din RSS Moldovenească. Totodată, OSTK-ul[15] de la Tiraspol au organizat, la 28 ianuarie 1990, un referendum privind două chestiuni: 1) acordarea pentru Tiraspol și teritoriile aflate în subordonarea sa administrativă (Dnestrovsc și Cremenciug) a statutului de teritoriu autonom și 2) oportunitatea intrării Tiraspolului în componența unei viitoare RSS Transnistrene, în cazul formării unei astfel de entități statale.

Toate aceste evenimente aveau să se desfășoare nesocotind autoritățile legal constituite și constituționale ale RSSM, precum și înțelegerile pe care prim-secretarul CC al PCM, Petru Lucinschi, le stabilise cu organele de partid și sovietele locale cu trei zile înainte de desfășurarea acestui referendum. Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldovenească a avertizat că referendumul de la Tiraspol încălca Constituția astfel încât acesta nu putea avea putere de lege și nu genera efecte juridice.

Totul a fost în zadar și 125.000 de cetățeni ai orașului Tiraspol (92,3%), din cei 136.000 cu drept de vot, au participat la referendumul din 28 ianuarie 1990. La prima întrebare au răspuns pozitiv 96,7% din numărul votanților (89,3% din numărul celor incluși pe liste), iar la cea de-a doua întrebare au răspuns pozitiv 96% (89% din numărul celor incluși pe liste). OSTK-ul presa asupra Sovietului Orășenesc Tiraspol și obținea organizarea de alegeri locale concomitent cu alegerile pentru Sovietul Suprem al RSSM din 25 februarie 1990. „În cazul discriminării legislative continue a cetățenilor de orice naționalitate, împreună cu alte raioane ale Transnistriei va fi continuată activitatea de creare a unei regiuni cu autoconducere, în urma unui referendum”[16], se menționa în platforma electorală a OSTK. Liderii OSTK-ului militau atât pentru dreptul sovietelor locale de a gestiona toate aspectele vieții din teritoriile respective, cât și pentru dreptul lor de a se uni în asociații benevole în cadrul RSSM.

Trebuie menționat faptul că pe lista candidaților pentru Sovietul Suprem al RSS Moldovenească, susținuți de către OSTK, se aflau cei care fuseseră în avangarda grevelor împotriva limbii[17]. În turul doi al alegerilor, din 10 martie 1990, deputatul Iuri V. Blohin din Congresul Deputaților Poporului din URSS milita ca transnistrenii să voteze pentru V. M. Rîleakov și Igor N. Smirnov. Pe 24 martie 1990, Igor N. Smirnov era ales președinte al Sovietului Orășenesc

apărute pe fundal interetnic... În fiece republică există oameni de nădejde. Trebuie să ne bazăm pe ei, să-i facem ajutoare active ale comitetelor de partid” (*ibidem*, p. 5).

[15] Sovietul Colectivelor de Muncă din Transnistria.

[16] Ion Chirtoagă *et al.*, *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 371.

[17] V. M. Arestov, A. P. Manoilov, V. I. Glebov, A. Z. Volkova, A. E. Saidakov, V. M. Konstantinov, V. N. Ordin, G. N. Dereveanko, V. A. Zagreadski, V. I. Emelianov, A. F. Kokoșko, V. Ia. Potașev, A. I. bolșakov, A. Gr. Punga, V. P. Cicikin, V. M. Dvoreanko, V. M. Rîleakov, P. A. Zalojkov, Igor N. Smirnov.

Tiraspol, iar în postul de vicepreşedinte era confirmat V. M. Rîleakov, fostul secretar de partid de la Uzina Elektromaş şi primul şef al OSTK.

Ostilitatea liderilor politici comuniști de la Tiraspol față de majoritatea etnică a cetățenilor RSSM avea să genereze, în acele momente, o serie de provocări menite să determine tensiuni interetnice în RSSM. Sugestive erau tezele istoricilor apropiați ideologic de regimul de la Tiraspol:

> Reprezentanții numeroaselor cercuri naționaliste, uniți în Frontul Popular, au defilat, la sfârşitul anilor '80, nestingheriți pe străzile Chişinăului şi ale altor localități; au organizat pogromuri, au maltratat persoane complet nevinovate, au incendiat redacțiile publicațiilor de limbă rusă. Lozincile lor se trag încă din timpul dictatorului fascist Antonescu: la apelurile „Ruşii peste Nistru – evreii în Nistru!", „Vom îneca ruşii în sângele jidovilor" au fost adăugate noi creații: „Rusule Ivan, pregătește-ți bagajele!", „Valiza – gara – Magadanul!" ş.a.m.d.[18]

Cât de reale erau acuzațiile? În urma investigațiilor realizate în documentele de arhivă de la Chişinău (registrele 72 şi 74 ale Fondului 51 al Arhivei Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova), Anatol Țăranu şi Mihai Gribincea susțin că nu se confirmă cazuri de antisemitism inițiate de către Frontul Popular din Moldova cu ocazia mitingurilor electorale, fără a mai vorbi despre pogromuri. Unicul caz înregistrat – de incendiere a redacției publicației de limbă rusă „Molodeji Moldovî" – părea să fie, după toate indiciile, o provocare ce urma să fie atribuită Mişcării de Eliberare Națională de la Chişinău. Autorul incendierii a rămas necunoscut.

Şi, totuşi, în ciuda curentului general de radicalizare, unii reprezentanți ai minorităților naționale din RSSM începeau să-şi manifeste dorința de a se integra în viața național-culturală a republicii. La sfârşitul anului 1989, conform informației ajunse la CC al PCM, funcționau aproape 2.000 de grupuri pentru adulți (care cuprindeau aproximativ 30.000 de persoane) care studiau limba română.

Totodată, la 21 ianuarie 1990 se desfăşurau mitinguri la Comrat şi Ceadîr-Lunga, în care găgăuzii din RSSM şi-au arătat nemulțumirea față de activitatea Comisiei Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM pentru examinarea problemelor de autonomie găgăuză. La 28 ianuarie 1990, se desfăşura un alt miting la Comrat, după care manifestanții se deplasau cu autobuze şi autoturisme în localitățile din Găgăuzia pentru a ține alte mitinguri improvizate. „Vorbitorii (reprezentanții intelectualității găgăuze) chemau la crearea autonomiei găgăuze, criticau conducerea republicii şi a raioanelor din zonă, mai ales şefii de partid"[19], consemna fostul preşedinte Mircea Snegur.

Încercări de reconciliere

Formele în care populația majoritară încerca să-şi afirme şi să-şi recapete atributele suveranității erau diverse. Locuitorii din Mileştii Mici (Raionul Ialoveni)

[18] Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 10-11.
[19] Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 676.

au constituit pichete în jurul sediului unei unități sovietice de rachete, dislocată în apropiere, cerând retragerea acestei unități de pe teritoriul RSSM. „Afară cu armata de pe pământul moldovenesc!” și „Ia-ți mantaua și pleacă acasă cu Dumnezeu!” erau lozincile pe care cetățenii RSSM le scandau la vederea militarilor sovietici. La 28 ianuarie 1990, oratorii de la ședința Cenaclului „Al. Mateevici” atacau și ei conducerea de partid și de stat a RSSM. După ședință, 2.000 de oameni manifestau pe străzile Chișinăului în fața sediilor CC al PCM, KGB-ului și Consiliului de Miniștri. Fostul președinte Mircea Snegur mărturisea:

> Cuvântările oratorilor la ședința din 28 ianuarie a cenaclului „A. Mateevici” (la Teatrul de Vară) au fost îndreptate împotriva partidului și a sovietelor, fapt care, la acea etapă, mă deranja cel mai mult. Asta pentru că asemenea ieșiri sporadice compromiteau și ideile bune puse în discuție: demonopolizarea puterii partidului comunist și instaurarea unui sistem pluripartitist ș.a.[20]

Sub efectul evoluției evenimentelor din spațiul RSSM, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM lua în discuție la 31 ianuarie 1990 situația din republică cu participarea liderilor tuturor mișcărilor politice. Fruntașii politici de la Chișinău considerau că se făcea tot posibilul ca mișcările politice din RSSM să se manifeste în noul cadru instituit ca urmare a proceselor de *perestroika* și *glasnosti*, a restructurării societății sovietice. În memoriile sale, președintele Mircea Snegur menționa faptul că Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM încerca să soluționeze problema înregistrării acestora, chiar și în lipsa existenței unei legi unionale despre asociațiile obștești (mișcări social-politice).

Viața social-politică a RSSM era marcată de numeroase mitinguri, de efortul de a se asigura sedii pentru noile forțe social-politice, precum și de elaborarea legilor despre cetățenie și drepturile minorităților naționale, evaluarea Pactului Molotov-Ribbentrop și elucidarea evenimentelor din 7 și 10 noiembrie 1989. În ședința Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, președintele Mircea Snegur cerea Frontului Popular din Moldova (FPM) și Mișcării „Unitate-Edinstvo” să nu mai depășească anumite limite ale legii și ordona forțelor de ordine „să sporească activitatea profilactică și să tragă la răspundere persoanele care încalcă ordinea publică”[21]. În replică, unul dintre liderii Mișcării „Unitate-Edinstvo”, V. Iakovlev, reacționa extrem de dur și declara că principiile după care urmează să se consolideze societatea din RSSM nu erau altceva decât antisocialiste și antisovietice. V. Iakovlev contesta propunerea de a se numi limba de stat „limba română” și se declara împotriva utilizării termenului de politețe „domn” în loc de „tovarăș”. „Noi suntem pentru puterea sovietică și socialistă! Și clasa muncitoare, unde nu s-ar afla, se va lupta pentru republica Sovietică Socialistă Moldovenească! Și nu veți vedea voi, domnilor Iurie [Țurcanu – n.n.] și alții această republică fără «sovietică» și «socialistă»”[22],

[20] *Ibidem*, p. 677.
[21] *Ibidem*, p. 679.
[22] *Ibidem*, p. 680.

arăta V. Iakovlev. Reprezentantul Tiraspolului critica conducerea RSSM că nu organizase un grup de experți care să explice legile lingvistice celor de la Tiraspol, după cum se promisese. Totodată, V. Iakovlev considera că „Programul de stat de funcționare a limbilor" genera cheltuieli nejustificate de bani, mijloace materiale, cadre pentru însușirea limbii moldovenești de către rusofoni. În plus, mitingurile și referendumurile neautorizate din orașele transnistrene erau considerate legale și în conformitate cu prevederile legislației sovietice.

Petru Lucinschi încerca, fără rezultate, să intre într-un dialog cu reprezentantul Mișcării „Unitate-Edinstvo" asupra subiectelor aflate în discuție. Nicolae Costin, unul dintre liderii FPM și viitor primar al Chișinăului, menționa în declarația sa din ședința Prezidiului:

> Noi trăim într-o federație, compusă din republici unionale, care reprezintă, în esență, state naționale suverane, așa cum scrie în Constituție, unite pe bază de contract. Un atribut esențial al acestei suveranități este statalitatea limbii. Dacă nu recunoaștem toate atributele suveranității, nu recunoaștem, deci, republica ca stat suveran, nu recunoaștem, deci, organizarea politică statală a acestei țări – acesta este adevărul, dle profesor [V. Iakovlev – n.n.][23].

Ceilalți reprezentanți ai formațiunilor social-politice autonomiste și separatiste, respectiv G. Pologov, V. M. Rîleakov, V. Kudreavțev și I. Zabunov (președintele mișcării bulgarilor „Vozrojdenie"/„Renaștere"), au respins orice argument în ceea ce privește drepturile populației majoritare la statalitate și limbă națională. De la microfonul postului „Radio Europa Liberă", comentatorul Grigore Singurel (alias Efim Crimerman) atrăgea atenția, în emisiunea din 1 februarie 1990, asupra declarației lui Iurie Roșca, vicepreședintele FPM, cu referire situația social-politică din RSSM. Iurie Roșca declara:

> Un echilibru nestabil – iată trăsătura principală a acestei situații. Dă speranță faptul că noua conducere a CC din Moldova tinde să iasă din autoizolare, să stabilească un dialog multilateral cu toate păturile și formațiunile sociale. Acest dialog care trebuie să fie, subliniez, deschis și cinstit, pătruns de o stimă reciprocă, este deosebit de important acum, în ajunul alegerilor[24].

Discuțiile din ședința Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 31 ianuarie 1990 au reprezentat un ultim efort al liderilor de partid și de stat de la Chișinău de a îndrepta lucrurile într-o direcție marcată de dialog și convieţuire pașnică. „În viziunea ambelor tabere – și a rebelilor din Transnistria, și a liderilor renascentiști – cei mai vinovați eram noi, cei de la conducere, care nu luam măsuri drastice contra răilor din extrema opusă, ambii oponenți considerându-se pe sine invulnerabili"[25], consemna Mircea Snegur cu referire la atmosfera din

[23] *Ibidem*, p. 682-683.
[24] Sergiu Musteață, *op. cit.*, p. 208.
[25] Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 692.

republică. Din păcate, maltratarea tânărului D. Matiușin în seara zilei de 14 mai 1990, pe motiv că vorbea rusește, și decesul acestuia au permis presei de limbă rusă de la Chișinău, respectiv „Literaturnaia Gazeta", să scrie: „[...] atunci când ciocnirile cu substrat național se încheie cu vărsare de sânge, este cazul să vorbim de un anumit grad de răspundere – chiar nu atât a poporului cât a conducătorilor lui politici [...]"[26]. În condițiile în care atmosfera din republică devenise extrem de agitată, apariția unui grup de 200 de persoane pe pista aeroportului din Chișinău la scara avionului președintelui Mircea Snegur, cu ocazia întoarcerii acestuia dintr-o deplasare externă, amplifica tensiunea interetnică. Manifestanții cereau socoteală pentru moartea lui D. Matiușin. Totodată, în contextul evoluțiilor din Uniunea Sovietică și desfășurării unei noi ședințe a Sovietului Suprem al URSS în data de 14 februarie 1990, președintele Mircea Snegur observa că activul de partid și de stat simțea că „PCUS își pierde tot mai mult rolul de conducător, iar celelalte organe administrative încă nu aveau experiența de a conduce de sine stătător"[27].

De peste Prut, din România, semnalele erau și ele contradictorii și ezitante. La începutul anului 1990, un grup de scriitori basarabeni avea o întâlnire cu președintele României, Ion Iliescu, căruia i-au cerut să sprijine renașterea românilor dintre Prut și Nistru cu manuale, tipografii, mașini de dactilografiat, cadre profesionale, documente de arhivă etc. „Ne gândim la lichidarea acelei frontiere spirituale care mai există între noi"[28], menționa poetul Nicolae Dabija, membru al acestei prime delegații de basarabeni. Alte formațiuni politice românești se iluzionau că noile vremuri însemnau o deschidere reală a URSS: „Moscova poate oferi democrației noastre cel mai de preț dar – să medieze între Frontul Salvării Naționale și guvernul RSS Moldovenești pentru a hotărî libera circulație a cetățenilor celor două state. Efectul asupra întregului popor ar fi extraordinar. Inima casei europene bate și aici la Tisa până pe malul de răsărit al Nistrului"[29], se menționa în declarația Partidului Creștin Național Țărănesc[30] adresată Frontului Popular din Moldova.

Refuzuri reciproce

În timpul vizitei lui Eduard A. Șevardnadze de la București, din 6 ianuarie 1990, ministrul de Externe al URSS a ținut să sublinieze, în ceea ce privește raporturile dintre RSSM și România, că „vor fi create condițiile care să faciliteze vizitele și contactele reciproce"[31] dintre locuitorii de pe ambele maluri

[26] *Ibidem*, p. 693.
[27] *Ibidem*, p. 677.
[28] Sergiu Musteață, *op. cit.*, p. 207.
[29] *Ibidem*.
[30] Din conducerea partidului făceau parte Doina Cornea, Ioan Alexandru, Sofia Vicoveanca, părintele Constantin Galeriu ș.a.
[31] Gheorghe E. Cojocaru, *Colapsul URSS și dilema relațiilor româno-române*, București, Editura Omega, 2001, p. 35.

ale Prutului. Opțiunea unei reunificări în forță sau de altă natură, în acele clipe, nu s-a aflat pe agenda publică sau secretă a noilor autorități române. Analistul de politică internațională Thierry de Montbrial declara:

> Actul Final [de la Helsinki – n.n.] fixează nu intangibilitatea frontierelor, ci inviolabilitatea lor prin forță. Distincția este fundamentală pentru că ea implică posibilitatea unei modificări pașnice a frontierelor, prin autodeterminarea popoarelor și acordul cu celelalte părți implicate (ambele condiții sunt esențiale, nu numai prima). Semnatarii sovietici ai Actului Final nu puteau să-și imagineze că acesta va servi, într-o zi, drept cadrul legal al reunificării germane, alături de articolul 23 din Legea fundamentală a Republicii Federale[32].

Relațiile dintre București și Chișinău căpătau o turnură nouă după ce, în ianuarie 1990, la București, după 46 de ani de izolare forțată, s-a semnat „Protocolul tratativelor dintre reprezentanții unor ministere și departamente din RSSM și România". Începea, astfel, o relație bilaterală ce avea să se dovedească extrem de dificilă și în care dosarul identitar avea să joace un rol major. Referindu-se la nevoia unei uniri grabnice între cele două state, Mihai Rosseti de la postul de radio „Vocea Americii" se dovedea a fi realist și previzionar când declara, în iunie 1990, că drumul spre unire „trebuie curățat și el poate fi curățat, întâi și întâi, cu ajutorul României"[33], însă era nevoie de sprijinul unei mari puteri. Existența Uniunii Sovietice scotea din discuție orice posibilitate de a se aborda problema unirii celor două state românești. Viitorul președinte al României, Ion Iliescu, într-un interviu acordat ziarului „Literaturnaia Gazeta", la 9 mai 1990, își definea poziția astfel: „Noi considerăm că astăzi în Europa nu este indicat să abordăm problema frontierelor de stat, căci aceasta ar putea destabiliza situația de pe continent"[34].

La 12 februarie 1990, cu ocazia „Reuniunii Cerului Deschis" (12-14 februarie 1990), desfășurată la nivel de miniștri de externe ai statelor membre NATO și ale Tratatului de la Varșovia, la Ottawa, Sergiu Celac aborda în dialogul cu Eduard A. Șevardnadze problemele cele mai delicate din relația româno-sovietică. Cu această ocazie, s-a înaintat propunerea deschiderii unei reprezentanțe consulare românești în RSS Moldovenească, „care să aibă acoperire pe întreg teritoriul care aparținuse cândva statului român, adică inclusiv în Bucovina de Nord și inclusiv în cele trei bucățele din Sud care aparțineau, la momentul respectiv, Ucrainei"[35]. Peste ani, ministrul român de Externe, Sergiu Celac, mărturisea că, totodată, partea sovietică a fost informată și despre dorința părții române de a se clarifica problema Tezaurului României de la Moscova, aspect față de care „înaltul demnitar sovietic a manifestat, încă de la bun început,

[32] Thierry de Montbrial, *Memoria timpului prezent*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 123.
[33] Gheorghe E. Cojocaru, *op. cit.*, p. 41.
[34] *Ibidem*, p. 42-43.
[35] Miruna Mădălina Iancu, *Relațiile României cu Uniunea Sovietică în perioada 1990-1991*, Iași, Editura Institutul European, 2016, p. 133.

prudență și multă înțelegere”[36]. Problema deschiderii unui Consulat General al României la Chișinău și al URSS la Iași avea să fie abordată, pe 8 martie 1990, de către cei doi miniștri de externe cu ocazia vizitei de lucru a ministrului Sergiu Celac în URSS.

Având în vedere această relansare a relațiilor bilaterale româno-sovietice de la începutul anului 1990, putem înțelege, astfel, dorința lui Thierry de Montbrial, directorul Institutului Francez de Relații Internaționale (IFRI), de a obține informații de primă mână în ceea ce privește axele politicii externe românești, cu precădere modul în care România își definea politica față de URSS și SUA. La 23 iulie 1990, noul ministru de Externe al României, Adrian Năstase, avea un dialog cu directorul IFRI. Referindu-se la URSS și evoluțiile din spațiul RSS Moldovenească, ministrul român de Externe menționa faptul că Uniunea Sovietică nu putea fi ignorată, mai ales că existau 2.000 km de frontieră comună. „Sperăm că nu va fi o izbucnire politică destabilizatoare în URSS. Problema «caldă» este Moldova suverană. Aici și sovieticii au interes să deschidă supapele. Avem un acord de a înființa consulate la Iași și Chișinău. Sunt aproape 2 milioane de ruși care trăiesc acum în Moldova de dincolo de Prut”[37], susținea Adrian Năstase în dialogul cu Thierry de Montbrial.

În condițiile inexistenței unei politici externe structurate și omogenizate, la postul „Radio București”, președintele Comisiei pentru politică externă a Consiliului Frontului Salvării Naționale, Silviu Brucan, susținea într-un mod extrem de clar că „pentru Frontul Salvării Naționale nu există problema Basarabiei”[38]. La rândul său, pe 8 aprilie 1990, Ion Iliescu, candidatul FSN la funcția de președinte al României, declara referitor la viitorul relației cu RSSM: „Nu-i secret că în Basarabia și Bucovina este populație de români. Totuși noi nu găsim de cuviință că, în momentul de față, ar fi rațional și oportun să ridicăm problema hotarelor”[39].

De cealaltă parte a Prutului, Ion Hadârcă, unul dintre liderii Frontului Popular din Moldova, susținea, într-un interviu acordat corespondentului agenției de presă „Novosti” din RSSM, pe 1 martie 1990, referindu-se la relația cu România, următoarele:

> Eu cred că cei care au lansat lozinca „Jos cu granița de la Prut!” sunt diletanți politici. Moldovenii de rând, mai ales cei de la sate, nu vor accepta ideea alipirii cu România. Oamenii se tem de ceva necunoscut. Cum și cu cine să te unești, dacă în România nu s-a format încă un sistem politic bine conturat? Ne este mai apropiată Varianta Brandenburg, adică stabilirea unor largi posibilități de legături economice, politice și culturale, de întâlniri reciproce nelimitate[40].

---

[36] *Ibidem*.

[37] Adrian Năstase, *România după Malta*, vol. I (28 iunie – 31 octombrie 1990), București, Fundația Europeană Titulescu, 2006, p. 110.

[38] Sergiu Musteață, *op. cit*., p. 209.

[39] *Ibidem*, p. 223.

[40] *Ibidem*, p. 216-217.

Un nou Soviet Suprem și renașterea vieții politice

Partidul Comunist Moldovenesc trecea printr-un proces de adaptare la realitățile din republică. Mircea Snegur nota în memoriile sale:

> Suferea mult și sincer din cauza situației de deznădejde și primul-secretar al CC al PCM, dl P. Lucinschi. După revenirea sa la Chișinău, el a încercat să reîntoarcă partidului autoritatea de altădată, regretând faptul (și punându-l pe seama fostei conduceri) că procesele de renaștere nu au demarat la inițiativa organizațiilor de partid. Fiind conștient că acest fenomen nu putea avea loc în principiu, fiindcă partidul se autoconserva tot mai mult și nega absolut tot ce propuneau alții, domnia sa mai spera că PCM poate fi readus în albia realității[41].

Referindu-se la situația comuniștilor de la Chișinău, politologul Iulian Fruntașu consemna faptul că PCM a avut de înfruntat „o «reglare internă de conturi»", astfel încât s-a putut face diferența între persoanele care, având un potențial sporit de flexibilitate ideologică, ar fi fost capabile „să întreprindă sau să mimeze acțiuni liberal-reformatoare", și cele care rămăseseră „devotate viziunii conservatoare privind necesitatea menținerii URSS în forma existentă (poate cu unele modificări neesențiale), păstrării statutului privilegiat al etniei ruse și a dominației URSS asupra statelor-sateliți"[42].

La 22 februarie 1990, militarii din Armata a XIV-a organizau o manifestare dedicată Zilei Armatei Sovietice, prilej de a lua poziție față de prim-secretarul Petru Lucinschi și conducerea PCM pentru faptul că nu luau „măsuri drastice față de extremiști"[43]. Suplimentar, Lucinschi devenea, după această zi, un adversar al militarilor sovietici, deoarece îi informase că Biroul Politic al CC al PCM hotărâse că liderii de partid nu vor participa la depunerea de flori la Memorial alături de militari.

Într-un interviu acordat Agenției de Presă „Novosti", Lucinschi declara, în preajma Plenarei CC al PCM, cu referire la viitorul politic al RSSM și al PCM:

> Și dacă republica va fi suverană, de ce ar trebui să ne temem de un partid comunist independent? Iar într-o societate democratică nu poate ființa doar un singur partid. Astăzi, situația social-politică din Moldova este determinată de diferite mișcări. Pe baza acestor mișcări se vor crea, probabil, diferite partide politice[44].

Într-o astfel de situație, la 1 martie 1990 se desfășura o Plenară a CC al PCM în care s-a pus în discuție noua situație social-politică din RSS Moldovenească. Petru Lucinschi a criticat modul în care activul de partid din RSSM gestionase evoluția evenimentelor, solicitând o implicare mai puternică în viața cotidiană a

---

[41] Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 693.

[42] Iulian Fruntașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei (1812-2002)*, Chișinău, Editura Cartier, 2002, p. 257.

[43] Eugen Sobor, *op. cit.*, p. 67.

[44] Sergiu Musteață, *op. cit.*, p. 215-216.

organizațiilor de partid. Totodată, el a cerut ca Sovietul Suprem al RSSM să reexamineze articolul 6 din Constituția RSSM în vederea excluderii din ea a prevederii privind rolul conducător al PCUS, implicit al PCM, în viața politică și publică a societății. „La aceeași plenară, pentru prima dată, s-a vorbit deschis despre ideea independenței Partidului Comunist al Moldovei, susținută ulterior și de către P. Lucinschi, deși la plenara dată el s-a pronunțat categoric împotrivă”[45], consemna Mircea Snegur. Trebuie subliniat faptul că liderii de partid din Tiraspol, precum și cei conservatori din Chișinău, au criticat conducerea centrală a PCM pentru situația social-politică din RSSM și i-au imputat chiar și lui Petru Lucinschi faptul că nimeni nu a apărat cadrele de partid prigonite pe timpul lui Ivan Bodiul și Semion Grossu. Cu ocazia acestei Plenare s-au rostit, în premieră absolută, șase discursuri în limba română. Printre altele, președintele Mircea Snegur punea în discuție ideea suveranității economice a RSSM.

Pe măsură ce evoluțiile politice din RSSM amplificau presiunea străzii asupra guvernanților, prin mitinguri neautorizate, blocarea circulației mijloacelor de transport și ciocniri cu reprezentanții forțelor de ordine, Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM a adoptat o hotărâre intitulată „Cu privire la înrăutățirea situației social-politice în republică”. Liderii de la Chișinău avertizau pe toți cei care nu voiau să se supună legilor și ordinii constituționale cu introducerea stării excepționale, cu toate consecințele de rigoare. La 24 martie 1990, Plenara CC al PCM saluta hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem de la Chișinău și condamna pe cei considerați factorii destabilizării continue, respectiv organizatorii de la Frontul Popular din Moldova. Cu acest prilej, Ion Hadârcă demisiona din PCM. „Gestul dat a fost primul de acest gen (întâmpinat cu o liniște mortală de către participanți) care, în fond, a dat startul distrugerii Partidului Comunist al Moldovei”[46], observa Mircea Snegur.

Situația avea să inflameze și mai mult prin declanșarea unei greve a foamei de către un grup de cetățeni din diferite localități ale RSSM. Instalați lângă monumentul lui Ștefan cel Mare, cetățenii declarau membrilor Comisiei Speciale, instituită cu această ocazie, că nemulțumirile lor se aflau în legătură cu: disponibilizări nelegale și atitudini birocratice din partea responsabililor de resort față de restabilirea în funcții a celor care au avut de suferit, neînțelegeri cu conducătorii de gospodării etc. În urma dialogului purtat cu acești greviști, președintele Mircea Snegur reușea dezamorsarea situației, iar în ședința Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM din 27 martie 1990 se decide crearea unei noi comisii care urma să cerceteze datele suplimentare oferite de către greviștii foamei.

La 25 februarie 1990, se desfășura primul tur de scrutin al alegerilor pentru un nou Soviet Suprem al RSSM[47]. Din numărul total de 371 de deputați,

[45] Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 694.

[46] *Ibidem*, p. 700.

[47] La 23 mai 1991, în conformitate cu Hotărârea Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldova de legislatura a XII-a, fosta republică unională, RSSM, este redenumită în Republica Moldova, iar Sovietul Suprem devine primul Parlament al Republicii Moldova.

338 erau aleşi pentru prima oară, 358 aveau studii superioare şi 62 titluri ştiinţifice. În ce priveşte componenţa etnică, 259 erau moldoveni, 57 ruşi, 35 ucraineni, 13 găgăuzi şi 8 bulgari. Numai 13 femei fuseseră alese, iar 80% dintre noii deputaţi erau membri de partid, respectiv preşedinţi de colhozuri, directori de sovhozuri şi conducători raionali.

Observatorii alegerilor de la Chişinău reţinuseră faptul că Petru Lucinschi[48], prim-secretarul CC al PCM, obţinuse 93% din voturile alegătorilor, în condiţiile în care liderul de partid se pronunţa pentru studierea experienţei ţărilor unde funcţionează un sistem bipartit. În RSSM exista o atmosferă extrem de tensionată ca urmare a acutizării problemei plasării în câmpul muncii a 200.000 de şomeri, a problemelor migraţiei şi ecologiei. Totodată, în sudul republicii se acutiza problema găgăuză, în timp ce la Râbniţa şi Tiraspol se milita, prin referendumuri, pentru conferirea unui statut de teritoriu independent acestor oraşe şi formarea unei Republici Autonome Nistrene. „Naţionalismul din Moldova şi republicile baltice nu este o simplă exprimare a unei mândrii renăscute în [la] vechile popoare. Acest naţionalism exclude chiar pe toţi acei care nu aparţin acestor popoare”[49], scria cotidianul britanic „Observer”. Totodată, era menţionat faptul că naţionalismul etnic nu avea „nimic în comun cu democraţia şi că el poate avea urmări îngrozitoare”[50].

Într-un interviu acordat săptămânalului „Literatura şi arta”, Eugen Sobor, secretarul CC al PCM însărcinat cu ideologia, avea să declare: „Mai bine de şase decenii, republica a trăit după modele impuse. E timpul ca Partidul Comunist şi republica în ansamblu să trăiască conform propriului model”[51]. Având în vedere faptul că RSSM ocupa locul 39 la capitolul *Nivel de intelectualizare* dintr-un buletin lansat de UNESCO, precum şi afirmaţiile publice ale lui Eugen Sobor, care dorea intelectualizarea societăţii moldoveneşti, comentatorul Grigore Singurel (alias Efim Crimerman) întreba de la microfonul postului „Radio Europa Liberă”, la 6 martie 1990: „Oare nu din cauza acestui nivel de intelectualitate candidaţii Frontului Popular din Moldova n-au obţinut o victorie decisivă la recentele alegeri?”[52] În comentariul din 28 martie 1990, de la „Radio Europa Liberă”, Grigore Singurel atrăgea atenţia asupra faptului că deputaţii FPM reprezentau 30% din cei 371 de deputaţi, însă tot 30% erau şi deputaţii Mişcării „Unitate-Edinstvo”. „Rămâne totuşi – mărturisea Grigore Singurel – să

[48] „Am convenit cu Snegur să participăm la alegeri de pe poziţii egale. La Biroul sau la Plenara Comitetului Central să nu se confirme candidaturile, pentru a nu slăbi poziţia nici unuia dintre noi. Indiferent de rezultatul scrutinului, am convenit, de asemenea, să ne coordonăm şi în continuare activitatea şi să ne ajutăm reciproc. Eu mi-am respectat cinstit aceste obligaţii. N-am întreprins absolut nimic pentru a fi în avantaj la alegeri”, mărturisea Petru Lucinschi cu referire la perioada în care s-a aflat în funcţia de prim-secretar al CC al PCM (16 noiembrie 1989 – 5 februarie 1991) şi la perioada alegerilor pentru un nou Soviet Suprem al RSSM. Vezi Petru Lucinschi, *Ultimele zile ale URSS*, Bucureşti, Editura Evenimentul Românesc, 1998, p. 98-99.

[49] Sergiu Musteaţă, *op. cit.*, p. 214.

[50] *Ibidem*.

[51] *Ibidem*.

[52] *Ibidem*.

sperăm că, pe frontul clădirii Prezidiului Sovietului Suprem din Chișinău, înfipt într-o căciulă moldovenească, va flutura în curând tricolorul."[53]

La 17 aprilie 1990 se deschideau lucrările noului Soviet Suprem al RSSM. „Pleiada nouă de deputați era atât de entuziasmată încât dorea să soluționeze toate problemele acumulate dintr-o singură lovitură. Se vorbea și despre economia de piață, privatizare, desființarea gospodăriilor colective în agricultură, despre ecologie, reforma în învățământ, medicină, necesitatea susținerii la nivel a culturii etc."[54], consemna Mircea Snegur cu referire la acest nou început al vieții politice din RSSM.

În contextul renașterii vieții politice din RSSM, se constituiau fracțiuni parlamentare (a agrarienilor – „Viața Satului", a democraților, independenților, a transnistrenilor – „Sovetskaia Moldavia", comuniștilor, găgăuzilor și a altor deputați din sudul republicii – „Budjac"), iar președintele Mircea Snegur era nevoit să poarte tratative cu aceste fracțiuni pentru a putea fi ales președintele noului Soviet[55]. În urma negocierilor cu deputații Ion Hadârcă și Ion Țurcanu, ambii de la FPM, s-a decis ca Mircea Snegur să fie susținut la președinția Sovietului Suprem, cu condiția ca Ion Hadârcă să devină prim-vicepreședinte și Victor Pușcaș să ocupe postul de vicepreședinte. Ion Țurcanu urma să devină secretarul noului Soviet Suprem al RSSM[56].

Printre primele decizii luate, la propunerea președintelui Mircea Snegur, a fost adoptarea tricolorului ca drapel de stat[57], însă „nu pentru că ar fi fost convins că aceasta era o hotărâre justă – după cum consemnează istoricul Ion Țurcanu –, ci pentru că a trebuit să-și dea seama că, în situația în care peste tot în locurile publice era arborat tricolorul, ar fi fost pur și simplu inadmisibil ca pe clădirea parlamentului să fluture vechiul stindard sovietic"[58]. Problema numirii unui nou guvern, în locul celui condus de către Petru A. Pascari, avea să genereze numeroase discuții între membrii FPM în condițiile în care unii

[53] *Ibidem*, p. 219.

[54] Mircea Snegur, *op. cit*., p. 705.

[55] Referindu-se la acest moment din viața politică a RSSM, istoricul Ion Țurcanu consemnează: „În acel moment, noi, cei de la Frontul Popular, l-am acceptat pe Snegur ca pe o candidatură de compromis, unii chiar credeau că era o candidatură bună, și doar mai târziu aveam să ne dăm seama, cel puțin o parte din noi, că greșisem, că în loc să înaintăm și să votăm o persoană care nu făcuse parte din nomenclatura superioară de partid, noi am votat pe un fost slujitor credincios al regimului sovietic de ocupație" . Vezi Ion Țurcanu, *Din răsărit până în amurg. Amintiri*, Chișinău, Editura Arc, 2016, p. 176-177.

[56] În amintirile sale, Ion Țurcanu amintește faptul că președintele Mircea Snegur i-ar fi mărturisit că această funcție era râvnită de Mihai Ghimpu și/sau Gheorghe Ghimpu. „De fapt, nu eram sigur că era sincer [Mircea Snegur – n.n.], deoarece nu-mi venea să cred că aceștia ar fi sabotat hotărârea conducerii Frontului Popular în această chestiune, deși pe de altă parte totul era posibil, mai ales că Ghimpii nu erau nici pe departe tot atât de serioși pe cât căutau să se arate – ambii erau cam dezechilibrați, iar cel mai mare, Gheorghe, era cu totul straniu, te puteai aștepta de la el la orice", adnotează Ion Țurcanu (*ibidem*, p. 178).

[57] La 27 aprilie 1990, Sovietul Suprem al RSSM a introdus tricolorul României ca drapel oficial al RSSM.

[58] Ion Țurcanu, *op. cit*., p. 177.

îl preferau pe Petru Lucinschi[59] în locul lui Mircea Druc[60]. După ce Petru Lucinschi a refuzat propunerea, Mircea Druc[61] a devenit singura opțiune a FPM și nu numai[62].

În contextul evenimentelor din spațiul Uniunii Sovietice, problema suveranității RSSM începea să ocupe un loc central pe agenda liderilor politici și ai mișcărilor social-politice „Ștefan cel Mare", „Libertatea" și „Alexei Mateevici". „Radio Europa Liberă" consemna faptul că Anatol Șalaru, liderul Cenaclului „Alexei Mateevici" declarase recent în paginile ziarului „Sovetskaja Moldavija":

> Noi suntem pentru un naționalism sănătos, legat de patriotism, care n-are nimic comun cu șovinismul. Și dacă e să vorbim de o suveranitate deplină, apoi ea are în vedere ieșirea din Uniunea Sovietică. Iar dacă vorbim despre o confederație, atunci trebuie de precizat – ce fel de confederație[63].

---

[59] Ion Țurcanu declară că deputații Vasile Nedelciuc, Nicolae Costin și Gheorghe Ghimpu au fost cei care susțineau candidatura lui Petru Lucinschi.

[60] Referindu-se la personalitatea lui Mircea Druc, istoricul Ion Țurcanu consemna: „Despre el nu se știa mare lucru. Se făcuse cunoscut mai ales prin faptul că publicase câteva materiale în presa de la Chișinău ce se refereau la guvernare și la unele probleme economice. Doar atât. La ședințele Clubului, el avea o susținere aproape unanimă, deoarece fusese propus de câțiva frontiști foarte activi, dar în afara Clubului unii deputați, frontiști și ei, își exprimau îndoiala în calitățile de premier ale lui Druc. Petru Soltan, de ex., îmi spunea că Druc era ca un fluture care zbura de pe o floare pe alta, dar nu avea experiență și nu ar fi putut face față" (Ion Țurcanu, *op. cit*., p. 180-181).

[61] În volumul închinat personalității, vieții și carierei lui Mircea Druc, publicistul Viorel Patrichi consemnează faptul că Mircea Druc a fost autorul ideii de a-l susține pe Mircea Snegur la președinția Sovietului Suprem al RSSM ca urmare a faptului că a sprijinit procesul de afirmare a limbii de stat. Condiția obligatorie pentru ca Mircea Snegur să fie susținut de către FPM era adoptarea stemei, tricolorului și imnului (a se vedea Viorel Patrichi, *Mircea Druc sau lupta cu ultimul Imperiu*, București, Editura Zamolxe, 1998, p. 358). Referindu-se la personalitatea lui Mircea Druc și a modului în care a condus Guvernul de la Chișinău, Andrei Sangheli, fost prim viceprim-ministru și ministru al Agriculturii și Industriei Alimentare în Guvernele Mircea Druc (25 mai 1990 – 28 mai 1991) și Valeriu Muravschi (28 mai 1991 – 1 iulie 1992), mărturisea: „Nu ne-am iubit unul pe altul, dar ne-am înțeles, totuși, bine. […] Evident că nu a fost ușor de lucrat. Druc a fost un om al timpului, întruchiparea energiei maselor. Dar nu era altă forță care ar fi putut să fie în locul lui atunci. Adevărat e că foarte puțini dintre noi aveau idee cum se guvernează o țară. Credeți că mulți dintre deputați sau miniștri știau la începutul anilor '90 să facă bugetul?" (Ion Bistreanu, *Chișinău '92. File de Jurnal*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, p. 192-193).

[62] „Mircea Druc a fost și rămâne pentru mine un personaj politic contradictoriu, o combinație între Napoleon și Don Quijote, cum îl caracteriza unul din apropiații săi miniștri. Ce nu i se poate reproșa, însă, este crezul său politic privind Unirea Republicii Moldova cu România. Discutabilă însă, în opinia mea, a fost și este maniera în care domnia sa vedea acest proces. De la «Unire acum!», slogan pe care l-a promovat cu fervoare la mitinguri sau în declarații și interviuri date de regulă la București, la acțiunile sale practice este o distanță pe care este greu să găsești jaloane de reper. A fost prim-ministru circa un an de zile, a avut contacte cu omologul său român, dar nu am auzit niciodată că pentru acel «acum», a croit un plan sau măcar un proiect. Dimpotrivă, s-a situat nedeclarat pe poziția liderilor români care au promovat sintagma «două state românești», la un moment dat asumându-și chiar paternitatea sintagmei. Or, tocmai în calitatea sa de premier, într-o republică unională care se afla în frontiere internațional recunoscute (și apărate) ale URSS, era cel mai în măsură să înțeleagă că orice gest spre o desprindere forțată de URSS ar fi putut avea consecințe incalculabile pentru concetățenii săi", consemna diplomatul român Ion Bistreanu cu referire la personalitatea lui Mircea Druc (*ibidem*, p. 77-79).

[63] Sergiu Musteață, *op. cit*., p. 224.

Totodată, deputații au început discuțiile privind formarea unei comisii care să facă o apreciere politico-juridică a Pactului Molotov-Ribbentrop[64]. Deputații de la Tiraspol au cerut ca examinarea să cuprindă și contextul formării în 1924 a Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești (RASSM), astfel încât să se poată dovedi legitimitatea acelei decizii politico-strategice, în timp ce alți deputați cereau să nu se pună în discuție problema Bucovinei de Nord sau să se facă a apreciere veridică a evenimentelor legate de crearea RSSM pe 2 august 1940. Se cerea, totodată, redenumirea Sovietului Suprem în Sfatul Țării ca în octombrie 1917.

În această primă etapă de început a unei noi vieți politice la Chișinău, cei 30.000 de moldoveni de la Tiraspol, prin intermediul unui apel citit de deputata L. Dicusar, cereau intervenția autorităților republicane, astfel încât procesul de persecutare a lor, urmare a originii etnice, să înceteze. La Tiraspol nu exista nicio școală și nicio grădiniță în limba moldovenească/românească, se ignorau legile despre limbi, inscripțiile în limba de stat lipseau cu desăvârșire, iar deputații de origine rusă ai Sovietului orășenesc din Tiraspol refuzau să primească mandatele în grafie latină. Liderii politici locali intenționau desființarea Institutului Pedagogic și transformarea lui într-o instituție de învățământ rusească. Se lucra intens la proclamarea autonomiei transnistrene, iar Petru Lucinschi trimitea o comisie la Tiraspol pentru a investiga cele care se petreceau și aveau ca țintă cetățenii moldoveni/români.

La 13 mai 1990, apărea în presă *Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM* privind anularea unor hotărâri ale Sovietelor orășenești din Bender și Râbnița care intraseră în contradicție cu Constituția. Ca să preîntâmpine repetarea situației, unei comisii de deputați ai poporului[65] i s-a încredințat sarcina să studieze precedentul creat în orașele și raioanele ale căror Soviete adoptau hotărâri ce

[64] În acea perioadă, în întreaga presă sovietică se publicau un număr semnificativ de articole despre Pactul Molotov-Ribbentrop, în care se vehiculau jumătăți de adevăr și erau negate faptele, ignorându-se o serie de concluzii ale specialiștilor *Comisiei Iakovlev*. Pe 6 august 1989, „Pravda" a publicat un articol semnat de istoricul I. Emelianov, intitulat *August 1939. Înainte și după*, iar pe 11 august 1989, tot „Pravda" a dedicat o pagină întreagă unei mese rotunde la care au participat exclusiv „experții" lui Valentin Falin, reprezentantul aripii conservatoare de la Kremlin în Comisie. „Argumentî i Factî" (nr. 32 din 12-18 august 1989) a publicat, de asemenea, un material intitulat *Pactul controversat* scris de istoricul A. Iakucevskii.

[65] A fost creată o comisie din deputați ai poporului, jurești de specialitate, în următoarea componență: 1) Arseni Alexandru Ion – circumscripția electorală nr. 185 Lebedenco, raionul Cahul; 2) Brașoveanu Dumitru Ion – circumscripția electorală nr. 324 Crocmaz, raionul Suvorov; 3) Ghimpu Mihai Teodor – circumscripția electorală nr. 65 Durlești, orașul Chișinău; 4) Calciu Gheorghi Ivanovici – circumscripția electorală nr. 141 Vulcănești, raionul Vulcănești; 5) Colun Valentin Serghei – circumscripția electorală nr. 52 Sângera, orașul Chișinău; 6) Cotorobai Mihai Ion – circumscripția electorală nr. 380 Ialoveni, raionul Ialoveni; 7) Lebedev Valerii Iuvenalievici – circumscripția electorală nr. 53 Frunză, orașul Chișinău; 8) Muntean Petru Ion – circumscripția electorală nr. 8 Uzinelor, orașul Chișinău; 9) Panțîru Tudor Mihai – circumscripția electorală nr. 162 Scăieni, raionul Dondușeni; 10) Postovan Dumitru Haralampie – circumscripția electorală nr. 231 Cruglic, raionul Criuleni; 11) Hioară Gheorghe Nicolae – circumscripția electorală nr. 58 Eminescu, orașul Chișinău.

contraveneau Constituției RSSM, în scopul de a prezenta spre examinare, până la 21 mai 1990, sesiunii Sovietului Suprem al RSSM, un proiect de lege în care să fie prevăzut un mecanism juridic de respectare strictă a Constituției RSSM și a legislației republicii.

În ziarul „Moldova socialistă" din 17 iunie 1990, jurnalistul G. Botica scria, cu referire la evenimentele de la Tiraspol, următoarele:

> Situația social-politică continuă să fie încordată. Colectivele de muncă s-au pomenit totalmente dezorientate. Ce vor autoritățile orașului, ce vrea consiliul unit al colectivelor de munca din oraș? Încotro ține calea noua componență a puterii de stat a republicii? Interesele cui apără Frontul Popular al Moldovei, Interfrontul, alte formații obștești, ce scopuri urmărește intelectualitatea republicii? Iată întrebările la care tiraspolenii caută răspuns al doilea an, frecventând mitingurile, fel de fel de întruniri, discutând, pur și simplu, în particular. Pe de o parte, aceste întrebări au fost generate de o criză acută de informație veridică, obiectivă, care putea scoate la lumină adevărul, pe de alta vorba e, credem, și de o criză de cultură generală, dar, mai ales, politică[66].

Jurnalistul menționa faptul că Maria I. Iojeva, vicepreședinte al Comitetului Executiv al Sovietului orășenesc Tiraspol de deputați ai poporului, ceruse ca intelectualitatea republicii, care era bănuită și învinuită de toate neînțelegerile, să se deplaseze în localitățile din stânga Nistrului pentru a limpezi lucrurile. În astfel de condiții, un grup de reprezentanți ai uniunilor de creație din Chișinău, în frunte cu Eugen Sobor, se deplasa la Tiraspol pentru o întâlnire cu muncitorii Uzinei de Mașini de turnătorie „S. M. Kirov".

> Iată, bunăoară, cerințele primului orator: „Sunt moldovean. Simt o mare durere, când văd că ne-am împărțit în băștinași și rusofoni. Nu mă pot împăca nici cu faptul că noile legi ale republicii noastre se bat cap în cap cu cele unionale. Președintele Uniunii, bunăoară, nu recunoaște independența deplină a Lituaniei, pe când sesiunea Sovietului Suprem din Moldova o încuviințează. Sau să ne referim la altă chestiune. Mie îmi spun că nu există națiune moldovenească, susțin că noi suntem români. Atunci aș vrea să știu cine suntem noi, cine au fost părinții și buneii noștri?" Tot cu același ton și-a expus opiniile și următorul orator: „Eu sunt rus de naționalitate. De ce chestiunea despre limbă și grafie a fost hotărâtă de o gloată de naționaliști cointeresați, dar n-a fost întrebat tot poporul? Dacă scriitorii reprezintă interesele poporului și scriu pentru el, de ce în atare cazuri îi ignoră opinia? Unde a fost înghețată Legea despre referendum?"[67] – consemna jurnalistul G. Botica.

Răspunsurile la aceste întrebări erau avansate de Eugen Sobor, secretar al CC al PCN, Veniamin Apostol, deputat al poporului al URSS, Raisa Suveică, membru al CC al PCM, critic literar, Andrei Burac, poet și dramaturg, Sergiu Cuciuc, artist plastic, președintele Comitetului de conducere al Uniunii Artiștilor Plastici din RRSM, Vitalie Rusu, actor de teatru și cinema, Ion Vieru, secretarul

[66] Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 130.
[67] *Ibidem*, p. 131.

organizației de partid a Uniunii Scriitorilor din RSSM. Jurnalistul G. Botica va declara:

> Ori se mai cere făcută o concluzie: criza de informație e cauzată și de activitatea nefastă a numerosului detașament de ostași ai frontului ideologic, precum și a celor care sunt antrenați la elaborarea cursurilor de lecții, a broșurilor, manualelor, materialelor didactice[68].

Separatismul găgăuz

În noianul de probleme cu care se confruntau noii decidenți politici ai RSSM, problema găgăuză se dovedea o mare provocare care anticipa fragmentarea statalității moldovenești. Mișcarea „Gagauz Halki" din Comrat a apărut pe scena politică a RSSM în mai 1989, iar la ea au aderat asociațiile informale „Birlik" (Ceadîr-Lunga) și „Vatan" (Vulcănești) create la sfârșitul anilor '80. În vara anului 1982, președintele KGB al RSSM, G. Volkov, raporta CC al PCM despre măsurile luate pentru „localizarea manifestărilor naționaliste ale autonomiștilor găgăuzi și combaterea activității lor"[69]. Liderii găgăuzilor, D. Savostin și F. Dobrov, coagulau, la sfârșitul anului 1985, un grup care propovăduia ideea autonomiei găgăuze. Un prim pas spre încurajarea autonomiei îl făcuse conducerea RSSM, care a decis, în 1985, dezvoltarea limbii și culturii găgăuze. Totodată, Academia de Științe a RSSM înființase o secție pentru studierea limbii și culturii găgăuze, iar la radio se transmiteau emisiuni în limba găgăuză, însă cărțile publicate erau foarte rare, una-două pe an.

În martie 1988, găgăuzii începeau să strângă semnături în ideea de a determina conducerea Uniunii Sovietice să accepte crearea RSS Autonome Găgăuzo-Bulgare în baza teritoriilor din sudul RSSM și a unor raioane ale regiunii Odessa unde locuiau 170.000 de bulgari și 27.000 de găgăuzi. Limba oficială trebuia să fie limba rusă. La 12 noiembrie 1989, un Congres Extraordinar al reprezentanților poporului găgăuz decidea „formarea Republicii Sovietice Socialiste Autonome Găgăuze în componența RSS Moldovenești". Autoritățile de la Chișinău și Moscova nu au recunoscut o astfel de decizie. În vara și toamna anului 1989, liderii de la Comrat au reușit să-i convingă pe găgăuzi de faptul că viitorul politic al RSSM era unirea cu România, prin urmare era nevoie, din ce în ce mai mult, de autonomie politică, ba chiar independență. „Din păcate, la Chișinău, manifestările găgăuze au fost întâmpinate cu agresivitate, iar la mitingurile din capitală se auzeau acuzații jignitoare la adresa «veneticilor» de pe pământul Moldovei, în final ajungându-se la agravarea și mai accentuată a relațiilor interetnice"[70], consemnează Ion Costaș, fost ministru al Afacerilor Interne al RSSM din acea perioadă.

---

[68] *Ibidem*, p. 131-132.

[69] Pavel Moraru, *Serviciile Secrete și Basarabia (1918-1991). Dicționar*, București, Editura Militară, 2008, p. 183-184.

[70] Ion Costaș, *Transnistria. 1989-1992. Cronica unui război „nedeclarat"*, București, Editura RAO, 2012, p. 121.

Istoricii Anatol Țăranu și Mihai Gribincea consemnau faptul că „un succes al Interfrontului a fost manipularea minorităților naționale din republică, în special a celei găgăuze, și atragerea lor de partea forțelor conservatoare”[71], însă „Mișcarea de Eliberare Națională din Moldova nu era pregătită să elaboreze un program inteligent de colaborare reciprocă cu minoritățile naționale pentru a le putea atrage de partea sa”[72], astfel încât minoritățile naționale au devenit victime ale propagandei demagogice a Interfrontului și ale separatismului transnistrean. „La începutul anului ’90, găgăuzii, a căror aspirație către renaștere națională era pe deplin justificată, au devenit de mai multe ori unelte ascultătoare în mâinile liderilor provocatori transnistreni”[73], concluzionează istoricii Anatol Țăranu și Mihai Gribincea.

Activiștii găgăuzi vorbeau despre fascizarea Guvernului RSSM și făceau apel la „încetarea amestecului în treburile interne ale Găgăuziei”[74]. Liderii de la Comrat vizau intrarea Găgăuziei în componența URSS ca republică unională cu drepturi depline. Deciziile Guvernului de la Chișinău de a acorda statutul de oraș de importanță republicană pentru Comrat și Ceadîr-Lunga au fost întâmpinate cu ostilitate, iar propunerea de a se trimite animalele la iernat în nordul RSSM, din cauza lipsei de furaje, a fost catalogată ca o dovadă a existenței unor „planuri întunecate de culise”[75]. Cei care argumentau științific ideile de autonomie ale găgăuzilor erau deputatul Constantin Taușanji, cercetătorii științifici Stepan Curoglo și Maria Marunevici de la Academia de Științe a RSSM. Constantin Taușanji era convins că regiunea găgăuză putea avea o independență economică, ceea ce putea susține economic însăși existența politică a RSSM. Deputatul găgăuz considera că planurile de independență economică ale Găgăuziei se puteau împlini dacă sponsori străini ar investi (100-150 de milioane dolari) într-un sistem de irigare menit să pompeze apă din Dunăre în sudul regiunii găgăuze, astfel încât „să se pună pe picioare infrastructura socială și de producție”[76].

Autoritățile de la Chișinău erau conștiente de faptul că liderii de vârf ai URSS erau unii dintre susținători puternici ai visurilor de autonomie politică a regiunii găgăuze. „În problema găgăuzilor, liderii sovietici, în frunte cu președintele URSS, Gorbaciov, au admis standardele duble. Câteva forțe politice de la Moscova i-au susținut deschis pe liderii Comratului și Tiraspolului”[77], scria deputatul găgăuz Feodor Angheli în lucrarea *Scurtă istorie a găgăuzilor*. La toate mitingurile și demonstrațiile din Găgăuzia participau lideri politici de la Tiraspol și Moscova, iar la 16 septembrie 1990, cu ocazia Congresului al II-lea al deputaților de la toate nivelurile, B. Akulov din Râbnița, membru al așa-numitului

[71] Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *op. cit*., p. 15.
[72] *Ibidem*.
[73] *Ibidem*.
[74] Ion Costaș, *op. cit*., p. 122.
[75] *Ibidem*.
[76] *Ibidem*, p.123.
[77] *Ibidem*, p.124.

Soviet Suprem provizoriu al RSSMN, declara că „formarea Republicii Transnistrene și a Găgăuziei este un mod de apărare împotriva legilor discriminatorii ale Parlamentului Moldovei”[78]. Acțiunea de subminare a statalității RSSM era înfăptuită de către un grup de politicieni găgăuzi: Mihail Kendighelean[79] – adjunctul președintelui Comitetului Executiv Raional Comrat, Ivan Burgudji – consultant juridic al Sovietului Raional Comrat, Piotr Zavriciko – funcționar la Cooperativa Jurist din Comrat, deputatul Stepan Topal, precum și militantul Leonid Dobrov. Lor li se vor alătura consultantul juridic al Combinatului Agroindustrial Vulcănești, Gheorghe Calciu, și conferențiarul universitar Ivan Karakaş de la Universitatea din Odessa. Aceştia din urmă pregăteau documentele de bază ce aveau să fie adoptate la congresele reprezentanților poporului găgăuz și deputaților din Sovietele de la toate nivelurile.

La 2 noiembrie 1989, într-un Congres extraordinar al poporului găgăuz, era proclamată RSS Găgăuză în componența RSSM. Decizia a fost anulată și declarată anticonstituțională pe 13 noiembrie 1989 de Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM. La 3 decembrie 1989, într-o nouă ședință a Congresului găgăuzilor, era ales un Comitet provizoriu pentru realizarea ideii autonomiei, apoi, într-un Congres de la 22 iulie 1990, liderii statuau politica separatistă. În contrapartidă, Sovietul Suprem de la Chișinău anula, la 27 iulie 1990, toate deciziile de la cele trei Congrese ale separatiștilor găgăuzi. În replică, la 19 august 1990, se desfășura Congresul I al deputaților găgăuzi de la toate nivelurile care proclama, cu voturile celor 754 de participanți, „libertatea totală și independența poporului găgăuz față de puterea de stat și conducerea Republicii Moldova”[80]. Autorităților statului (Procuratura, Miliția) din raioanele Basarabeasca, Ceadîr-Lunga, Comrat, Taraclia și Vulcănești li s-a cerut să se resubordoneze, respectiv să accepte autoritatea noilor autorități ale Găgăuziei autonome. Sovietul Suprem al RSS Moldova a făcut apel la unitățile MAI din zona găgăuză să se subordoneze numai autorităților centrale de la Chișinău, iar Guvernul a desființat Mișcarea „Gagauz Halkî” pe 22 august 1990.

În contextul evenimentelor din zona găgăuză, KGB-ul RSS Moldovenești[81] s-a implicat în rezolvarea problemelor apărute, dar intervențiile aveau să genereze

[78] *Ibidem*.

[79] În anii ’30, Piotr Kîlcik, bunicul lui Mihail Kendighelean, a transmis serviciilor de informații sovietice date despre dislocarea unităților românești din Basarabia. În 1932, Tribunalul Militar de la Chișinău l-a condamnat pe Piotr Kîlcik la șase ani de închisoare. Acesta a decedat în închisoarea din Bender.

[80] Ion Costaș, *op. cit*., p. 130.

[81] La 11 august 1989, președintele KGB, Vladimir A. Kriucikov, a emis ordinul intitulat „Cu privire la crearea în cadrul KGB-ului din URSS a Direcției pentru Apărarea Orânduirii Constituționale Sovietice”, în care se menționa: „Comitetul Securității de Stat, restructurând activitatea sa operativă și de serviciu, propune crearea Direcției pentru Apărarea Orânduirii Constituționale Sovietice și desființarea Direcției a 5-a a KGB-ului din URSS. […] În condițiile reînnoirii revoluționare a societății sovietice, răspândirii ideilor democrației și transparenței, serviciile speciale ale țărilor capitaliste și centrele antisovietice străine aflate în legătură cu acestea și alte organizații transferă activitatea lor de sabotaj îndreptată împotriva URSS pe baze strategice și tactice noi.

și confruntări armate, ca urmare a implicării serviciilor de informații unionale. Pe 26 octombrie 1990, la Cimișlia, KGB-ul RSS Moldova i-a reținut pe colonelul V. Țațuri, locotenent-colonelul Gorbunov și maiorul Reabuha, ofițeri care aparțineau Direcției Principale II (Contrainformații Militare) din KGB-ul URSS. Președintele KGB-ului din RSS Moldova, Tudor Botnaru[82], declara că pentru combaterea separatismul în Găgăuzia au activat grupuri ale ofițerilor moldoveni, în total 37 de persoane[83]. Ofițerii de la Chișinău au reușit să procure informații amănunțite despre separatiști și susținătorii lor și, mai apoi, i-au reținut pe ofițerii de contrainformații militare sovietici.

Referindu-se la Ivan Burgudji, unul dintre cei mai controversați și activi lideri ai separatiștilor găgăuzi, fostul ministru al Afacerilor Interne al RSS Moldova, Ion Costaș, consemna:

> Personal, l-am văzut pe Burgudji o dată la un miting în Comrat și o dată la Chișinău, unde a fost adus în 1990 după reținerea sa. Mircea Snegur m-a rugat să vorbesc cu el, dar discuția a fost una superficială, conținutul nu mi-l amintesc. Cât de mirat am fost când, după mulți ani, în publicația „Russki jurnal" am citit un interviu cu Burgudji despre atrocitățile Poliției, despre faptul că aș fi participat la interogarea lui, că, la MAI, i s-au spart dinții, că a fost lovit, că voluntarii i-au înscenat pe Lacul Comsomolist de la Chișinău o execuție demonstrativă cu mitraliere […][84].

Ivan Burgudji a acordat numeroase interviuri mass-mediei, în care a menționat rolul lui în crearea structurilor de spionaj și contraspionaj ale găgăuzilor.

Conform scopurilor și formelor sale, ea începe să capete caracterul unei lupte îndreptate împotriva bazelor constituționale ale Uniunii RSS. […] În această privință activitatea operativă a direcției de contrainformatii nou-create se prevede a fi concentrată asupra soluționării următoarelor sarcini de bază: oprirea planurilor serviciilor speciale ale țărilor capitaliste de creare și folosire în scopuri anticonstituționale a grupărilor antisocialiste organizate; oprirea activității criminale a elementelor antisociale, care încearcă prin violență să detroneze puterea sovietică; prevenirea și stoparea acțiunilor teroriste; prevenirea și localizarea dezordinilor în masă și a altor acțiuni ilegale de grup cu caracter extremist; identificarea și neutralizarea manifestărilor naționaliste" (*Adevăruri din „Arhiva Sovietică"*, în „Caietele Revoluției", nr. 6/38, 2011, p. 45-46).

[82] Tudor Botnaru s-a născut pe 27 decembrie 1935, în satul Lipceni (astăzi în Raionul Rezina). În 1959 a absolvit Facultatea de Filologie a Universității de stat din RSSM. După absolvirea facultății, a lucrat ca ghid și interpret principal la Hotelul „Intourist" din Chișinău (1959-1962). A fost membru al PCUS, iar în anul 1963 a fost angajat în cadrul KGB-ului din RSS Moldovenească, fiind încadrat în structurile de contraspionaj. În 1966 a fost transferat în Direcția I Principală (Informații Externe) a KGB-ului. În perioada anilor 1978-1982 a fost consilierul rectorului Universității de Stat din Chișinău. În calitate de ofițer de informații externe, a lucrat la ambasadele URSS din România și Franța, sub acoperire diplomatică. În iulie 1990, la inițiativa conducerii RSS Moldova, Tudor Botnaru a fost rechemat de la București și a fost numit în funcția de președinte al KGB-ului din RSS Moldova, fiind avansat la gradul de general-maior. Tudor Botnaru a îndeplinit funcția de președinte al KGB-ului din RSS Moldova până la 29 august 1991. În perioada 17 martie 1997 – 11 mai 1999 a deținut funcția de Ministru al Securității Naționale din Republica Moldova. A încetat din viață pe 30 decembrie 2017.

[83] Pavel Moraru, *op. cit.*, p. 184.

[84] Ion Costaș, *op. cit.*, p. 126.

În 14 ani avea să fie condamnat de șapte ori, însă a fost eliberat condiționat de fiecare dată. Basçanul Mihail Formuzal l-a trimis în calitate de emisar diplomatic al Găgăuziei la Tiraspol, însă această „misiune diplomatică" a eșuat, iar Burgudji s-a refugiat la Moscova sub protecția serviciilor de informații ale Federației Ruse.

Liderii politici găgăuzi, grupați în mai multe tabere, de la cei radicali la cei moderați, erau tratați cu un refuz total de către autoritățile centrale de la Chișinău în ceea ce privește ideea de autonomie locală.

> Cu unele dintre propunerile liderilor găgăuzi ar fi putut fi de acord imediat, pe altele le-ar fi putut discuta. Acțiunile raționale, echilibrate, înțelepte ale politicienilor de la Chișinău ar fi putut stinge conflictul. Dar, din păcate, majoritatea celor de atunci nu aveau nici cea mai elementară cultură politică, nici simț politic, nici educație, nici toleranță[85] – opina fostul ministru Ion Costaș.

Președintele Mircea Snegur și prim-ministrul Mircea Druc n-au reușit să găsească soluțiile necesare rezolvării acestui conflict, care a măcinat statalitatea RSS Moldova. Separatiștii găgăuzi reveneau, la 16 septembrie 1990, prin organizarea celui de-al doilea Congres al deputaților poporului de la toate nivelurile, declarând nule deciziile Sovietului Suprem al RSS Moldova din 27 iulie 1990. Liderii politici de la Comrat cereau încetarea urmăririi penale a deputaților găgăuzi care participaseră la primul Congres, precum și stoparea amestecului Guvernului de la Chișinău în afacerile interne ale Găgăuziei autonome.

Podul de Flori, suveranitatea Moldovei și comuniștii moldoveni

Unul dintre evenimentele care avea să tulbure situația social-politică din RSS Moldova a fost „Podul de Flori" din 6 mai 1990. Organizatorii manifestării au fost Frontul Popular din Moldova și Liga Culturală pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni. Mass-media din spațiul sovietic au publicat informații tendențioase, provocatoare și neadevărate despre eveniment. Cu această ocazie, pentru prima oară după cel de-al Doilea Război Mondial, frontiera româno-sovietică a putut fi traversată fără acte. În mod simbolic, la eveniment au fost lansate flori pe apa Prutului, de pe ambele maluri, detaliu care a și dat numele acțiunii respective. În cadrul evenimentului, locuitorilor din România li s-a permis, între orele 12.00 și 19.00, să treacă Prutul în RSSM fără pașaport și viză. De-a lungul frontierei de 700 km de pe Prut, au fost create opt puncte de trecere: Miorcani – Pererita, Stânca – Costești, Iași – Sculeni, Ungheni – Pod Ungheni, Albița – Leușeni, Fălciu – Țiganca, Oancea – Cahul și Galați – Giurgiulești. La eveniment au participat aproximativ 1.200.000 de oameni[86].

[85] *Ibidem*, p. 129.

[86] A se vedea: *26 de ani de la „Podul de Flori": 1.200.000 de români au trecut Prutul* pe https://www.ziarulnational.md/foto-si-video-document-25-de-ani-de-la-podul-de-flori-1-200-000-de-romani-au-trecut-prutul/, accesat la 18 mai 2019.

„Zecile de mii de români de pe ambele maluri au răbufnit ca un fluviu. Românii [de la Vest de Prut – n.n.] au fost primii care au intrat în URSS fără permisiune [a autorităților sovietice – n.n.]”[87], mărturisea fostul ministru al Culturii și Cultelor, Ion Ungureanu. Referindu-se la acest moment aparte din istoria relațiilor dintre românii aflați de o parte și de alta a Prutului, Ion Hadârcă, unul dintre liderii FPM, mărturisea la 25 de ani după acele clipe:

> Am participat la momentul solemn, acesta a fost nucleul acțiunilor, la Albița, unde s-au întâlnit oficialitățile dintr-o parte și din alta. […] Autoritățile locale, județene, au delegat un sobor mare de preoți. Și acest torent nestăvilit de oameni care au profitat de această deschidere pentru prima dată, când s-au întâlnit neamuri, frați, surori. Erau și plânset, și jale, și o bucurie aceste întâlniri. A fost cutremurător. Răsunau cântecele lui Ion și Doina pe o scenă improvizată. Unul din cele mai emoționante momente cred că a fost la Pererîta, baștina lui Grigore Vieru, unde Grigore Vieru împreună cu cei dintr-o parte și din alta au dansat Hora[88] chiar în mijlocul Prutului. A fost un moment cu totul deosebit[89].

Un ofițer din statul-major al Trupelor de Grăniceri aflate în subordinea KGB-ului Uniunii Sovietice, Anatoli Parohin, declara mass-mediei că naționaliștii români și cei moldoveni planifică, ca la 6 mai 1990 să distrugă fortificațiile de la frontiera dintre România și RSSM[90]. Ziarul „Izvestia” menționa

[87] A se vedea: *Podul de flori (1990-1991)* la adresa http://istoria.md/articol/204/Podul_de_flori, accesat la 18 mai 2019.

[88] Poetul Grigore Vieru, primul care a traversat atunci Prutul, pe o barcă de cauciuc, își amintea, peste ani, acele momente: „Era o tensiune emoțională de nedescris. Oamenii se strigau pe nume unii pe alții și se regăseau după ani și ani. La un moment dat, de partea cealaltă a râului s-a aruncat un bărbat în apă și a început să vină spre basarabenii de dincoace. Ai mei din Pererîta stăteau încremeniți. Aveau mari emoții și nu îndrăzneau să facă nici o mișcare până s-a aruncat un pererîtean în apă. După el au pornit și ceilalți. S-au întâlnit toți la mijlocul Prutului și au încins acolo, în apă, o horă, lucru nemaivăzut și nemaiauzit nicăieri în altă parte a lumii. De aceea spun că par caraghioși astăzi cei care ironizează Podul de Flori. Nu poate fi ironizată lacrima bucuriei. Uitând Podul de Flori, am uita martirii care au murit în ideea acestui pod și ar însemna să uităm marile adunări naționale care au dus spre câștigarea alfabetului latin, a tricolorului, a istoriei neamului” (Ion Bistreanu, *op. cit*., p. 169-170).

[89] Alla Ceapai, *Podul de flori peste Prut. Istorie, romantism, ghirlande, popi*, accesibil la adresa pe https://moldova.europalibera.org/a/26998396.html, accesat la 18 mai 2019.

[90] Trebuie menționat faptul că din delegația oficială a RSS Moldova a făcut parte și ministrul Afacerilor Interne, Vladimir Voronin, cel care avea să definească, peste ani, „Podul de Flori” ca fiind drept prima acțiune a României de a se implica în afacerile interne al Republicii Moldova. La 16 iunie 1991 se va desfășura cel de-al doilea „Pod de Flori”, când 240.000 de români basarabeni au trecut Prutul în România. Referindu-se la cel de-al doilea „Pod de Flori”, Ion Hadârcă, liderul de atunci al Frontului Popular din Moldova, va mărturisi: „La început era o coerență și o trezire, o deșteptare a spiritului și o speranță că lucrurile se vor redresa și ne vom deștepta. Era un mesaj către România și întreaga Europă că noi existăm și că nu am murit. La cel de-al doilea Pod aveam deja o rezervă. Pe lângă elanul celor care au venit să se întâlnească și să promoveze ideea unirii, a speranței și deșteptării, erau și din cei cu drujba, bulendre și speculă ieftină. Deja erau oameni care miroseau aici posibilitatea de a se căpătui și de a compromite într-un fel sau altul o idee nobilă” (Ion Bistreanu, *op. cit*., p. 170).

faptul că FPM „face agitație pentru trecerea hotarului în semn de protest împotriva existenței acestuia pe râul Prut ș.a.m.d.”[91]. La solicitarea deputatului Ion Hadârcă, Petru Lucinschi a informat Sovietul Suprem al RSSM că nu vor fi probleme în organizarea acestei sărbători și că autoritățile RSSM vor asigura toate condițiile (ordine, transport etc.).

Totodată, dezbaterile din Sovietul Suprem al RSSM în jurul ideii de suveranitate deveneau din ce în ce mai intense. Pe 31 mai 1990, Sovietul Suprem al RSSM a adoptat o hotărâre despre recunoașterea independenței Republicii Lituaniene, confirmând, astfel, dorința de a întreține relații diplomatice, economice și culturale directe cu Republica Lituania. În paralel, legislativul de la Chișinău se pronunța „pentru suspendarea blocării economice a Lituaniei”[92]. La 5 iunie 1990, Sovietul Suprem al RSSM vota schimbarea denumirii statului, respectiv din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească în Republica Sovietică Socialistă Moldova (RSS Moldova).

În perioada 17-19 mai 1990 se desfășura cel de-al XVII-lea Congres al Partidului Comunist Moldovenesc, precedat de multe acuzații și critici dure la adresa conducerii, atât în mod direct, cât și prin numeroase telegrame și mesaje adresate conducerii unionale. Grigore Eremei relevă în memoriile sale că exista o puternică nemulțumire în rândul activului de partid și de stat din RSSM față de comportamentul FPM, precum și al modului în care erau respectate înțelegerile dintre cele două forțe politice[93].

> După alegerile Președintelui, mai că toți au uitat de democratizare, de renaștere națională, de viitorul țării, fiind preocupați nu de problemele statului, ci mai mult de formarea imaginii proprii în societate, de câștigarea autorității, meritate sau nemeritate (nu contează) în fața poporului. În acele timpuri, a fost lansată lozinca: „El și poporul!” Apoi, după un timp, a devenit popular altă lozincă: „El, trădătorul!” Dar atât în primul caz, cât și în cel de-al doilea, lozincile erau lansate nu de popor, ci de cei care au devenit democrați peste noapte, care, în saune, îi spălau pe spate pe unii conducători comuniști, iar apoi – pe unii lideri frontiști[94] – consemna Grigore Eremei.

În timpul desfășurării Congresului, Petru Lucinschi a considerat că fosta conducere a CC al PCM se făcea vinovată de faptul că nu s-a „reorientat în condițiile noi, ținându-se morțiș de metodele învechite, de șabloanele ideologice

[91] Mircea Snegur, *op. cit*., p. 717.

[92] Iulian Fruntașu, *op. cit*., p. 263.

[93] „Am menționat mai sus că a existat o înțelegere secretă între conducerea CC și cea a Frontului Popular. Se convenise că liderii Frontului și membrii Biroului CC, deputați ai poporului din URSS, nu vor candida în alegerile pentru Sovietul Suprem al RSSM. Această indicație a fost transmisă primilor-secretari ai comitetelor rationale de partid. […] Liderii Frontului Popular însă n-au respectat înțelegerea secretă”, mărturisea Grigore Eremei, președintele Federației Sindicatelor Independente din Moldova (Grigore Eremei, *Fața nevăzută a puterii*, Chișinău, Editura Litera, 2003, p. 287).

[94] *Ibidem*, p. 289.

dogmatice”[95], astfel încât se putea spune că, „pur și simplu, însăși politica partidului comunist nu mai avea susținere, odată cu trezirea maselor”[96]. La propunerea prim-secretarului Petru Lucinschi, s-a adoptat inițiativa de a se proclama ca sărbătoare națională ziua de 31 august, ceea ce Parlamentul de la Chișinău va promulga, mai apoi, drept sărbătoarea „Limba noastră”. Participanții la Congres au fost de acord cu crearea autonomiilor culturale pentru minoritățile conlocuitoare, precum și cu o mai mare apropiere de România, având în vedere comunitatea de limbă, cultură și obiceiuri. „Într-un cuvânt, în raportul primului-secretar partidul se pronunța pentru renașterea națională cu atâta fermitate, încât aveai impresia că acesta a trecut completamente pe platforma înaintașilor acestei mișcări. Să fi fost și aceasta o încercare de a se salva?”[97], consemna Mircea Snegur cu referire la acele momente de derută ale comuniștilor de la Chișinău.

Ideea de suveranitate economică a republicii a fost acceptată, iar suveranitatea politică se concepea numai în cadrul unei Uniuni Sovietice reînnoite. Petru Lucinschi a surprins asistența afirmând că nu poate exista o suveranitate reală de stat fără să existe o independență a Partidului Comunist Moldovenesc[98]. Participanții și vorbitorii la Congres au condiționat independența PCM de situarea lui, în continuare, pe o bază ideologică unică cu PCUS. Reprezentanții comuniștilor de la Tiraspol și Bender învinuiau conducerea PCM de șirul de cedări interminabile în fața FPM.

> De altfel, PCM, fiind „hrentuit” de-a binelea, nu a mai revenit la normal nici după congres. Programul de reînnoire a partidului, adoptat de către delegați, nu a avut, ulterior, nici un impact pozitiv în acest sens. Deja spre sfârșitul congresului, mai mulți delegați s-au dezmeticit, încercând să spună lucrurilor pe nume. În viziunea lor, la congres nu a avut loc o discuție constructivă pe marginea raportului, nu a avut loc o confruntare de opinii, nu s-au făcut auzite diferite păreri cu privire la ieșirea din impas și la suveranitatea partidului. Din aceste cauze, chiar la congres a început scindarea în partid[99] – nota Mircea Snegur în memoriile sale[100].

---

[95] Mircea Snegur, *op. cit*., p. 760.

[96] *Ibidem*.

[97] *Ibidem*, p. 761.

[98] „Realitatea din cadrul PCM era de așa fel, că în acel timp încă nu era gata pentru reînnoire. Dacă noi am fi acționat conform experienței lituaniene, chiar a doua zi ne-am fi lovit de «zidul antireformator». Iată de ce am hotărât să începem reînnoirea partidului în baza noilor principii. […] Ce tactică va alege noul lider de partid? Și am ajuns la concluzia că Lucinschi nu se va deda în extremități, el e părtașul «liniei de mijloc», care necesită voință de sine, bărbăție și răbdare. De fapt, noi ne aflam în pragul unui război civil. În acea situație istorică reală, alegerea a fost corectă”, consemna Eugen Sobor în amintirile sale (Eugen Sobor, *op. cit.*, p. 74-75).

[99] Mircea Snegur, *op. cit*., p. 764.

[100] Mircea Snegur a părăsit PCM la 4 august 1990, când Plenara CC al PCM a acceptat cererea de suspendare a apartenenței acestuia la PCM pe perioada exercitării funcției de Președinte al Sovietului Suprem al RSS Moldova. Petru Lucinschi fusese informat despre această opțiune a lui Mircea Snegur cu ocazia participării la Congresul al XXVIII-lea al PCUS de la Moscova din perioada 2-13 iulie 1990.

Totodată, pe scena politică de la Chișinău își anunțau apariția noi formațiuni social-politice, respectiv Partidul Social-Democrat, Liga Creștin-Democrată a Femeilor, Partidul Național-Creștin al Independenței, Uniunea Țăranilor, Congresul Național Basarabean etc. Tendințele secesioniste se accentuau, în timp ce adepții FPM încercau să-și impună agenda cu orice preț. La 10 mai 1990, Sovietul Suprem al RSSM introducea modificări în articolele 6, 7 și 49 din Constituția RSSM, respectiv faptul că „partidele politice, alte organizații obștești și mișcări de masă participă la elaborarea politicii republicii, la conducerea treburilor de stat și obștești prin reprezentanții lor, aleși în Sovietele de deputați ai poporului, precum și sub alte forme (art. 6)”[101]. Totodată, în articolul 7 se menționa că „nu este admisă activitatea unor partide, organizații și mișcări care au drept scop schimbarea prin violență a orânduirii constituționale sovietice și a integrității statului moldovenesc, subminarea securității lui, atâțarea vrajbei sociale, naționale și religioase”[102], iar articolul 49 consfințea cetățenilor RSSM faptul că „au dreptul să se asocieze în partide politice și organizații obștești, să participe la mișcările de masă”[103]. Organizațiilor obștești le erau garantate condițiile pentru realizarea sarcinilor statutare.

În cursul zilei de 20 mai 1990, forțele naționaliste pregăteau desfășurarea unui mare miting în satul Varnița (suburbie a Benderului), având drept scop arborarea tricolorului pe clădirile sediilor oficiale din Bender. Autoritățile republicane au intrat în stare de alertă și s-a decis ca deputatul Ion Hadârcă să fie trimis la fața locului pentru a potoli spiritele. Mitingul avea să se desfășoare în mod pașnic, fără alte urmări în acele momente. În consecință, la Tiraspol, Bender, precum și în Chișinău au început să se organizeze detașamente de autoapărare, așa-zise „gărzi naționale” ale rusofonilor, pregătite să treacă la contraacțiuni. Pe 22 mai 1990, deputații din grupul „Sovietskaia Moldavia” au fost atacați, la ieșirea din Sovietul Suprem, de către așa-zișii „gardiști”. Într-o astfel de conjunctură politică și socială, deputații transnistreni au părăsit lucrările Sovietului Suprem.

La 2 iunie 1990, în satul Parcani din raionul Slobozia, se desfășura primul Congres al deputaților de la toate nivelurile din regiunea transnistreană. Participau 673 de consilieri de diferite nivele și deputați din orașele Bender, Dubăsari, Rîbnița, Tiraspol și raioanele Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbnița și Slobozia. De la Chișinău au venit deputați, reprezentanți ai Mișcării „Unitate-Edinstvo”, invitați de la Comrat, Bălți, precum și Vasile Iovv, secretar al CC al PCM, Alexandru Arsene, președintele Comisiei Sovietului Suprem al RSSM pentru relațiile interetnice, Victor Pușcaș, vicepreședintele Sovietului Suprem, jurnaliști. În temeiul „Legii cu privire la bazele autoadministrării și gospodăririi locale din URSS”, art. 2, localitățile rurale, cele de tip orășenesc și orașele aveau posibilitatea, în scopul unei realizări eficiente a drepturilor și intereselor

[101] Anatol Țăranu, Mihai Gribincea, *op. cit.*, p. 115.
[102] *Ibidem*.
[103] *Ibidem*.

lor, să se unească în asociații. Dintr-o astfel de perspectivă, Sovietele locale erau îndreptățite să organizeze organe de administrare teritorială și interteritorială și să confirme structura acestora. În temeiul articolului 5, organele teritoriale de autoadministrare puteau dobândi personalitate juridică.

În articolul 5 din Declarația adoptată cu acest prilej, se menționa:

> Având în vedere condițiile locale și specificul național al teritoriului regiunii transnistrene, Congresul declară acest teritoriu sub conducerea Consiliului Coordonator ales la Congres cu toate atribuțiile[104].

Șef al Consiliului Coordonator a fost ales Igor N. Smirnov, președintele Sovietului orășenesc al Tiraspolului. Participanții la „Congres" recunoșteau Sovietului Suprem al RSSM doar funcții de coordonare între regiunea nistreană și alte raioane ale RSSM, iar actele normative care vizau Transnistria puteau fi adoptate numai după coordonarea lor cu Consiliul Coordonator de la Tiraspol.

„Congresul" de la Parcani a recomandat crearea detașamentelor muncitorești de ajutorare a miliției (ROSM), atașate Sovietului, ceea ce favoriza, astfel, crearea unui instrument armat pentru viitorul regim separatist. În temeiul art. 11, Consiliul Coordonator avea prerogativa de a negocia condițiile amplasării în teritoriul nistrean a obiectivelor economice și industriale, care erau proprietate fie ale URSS, fie ale RSSM. Se accepta integrarea sistemului financiar regional în sistemul financiar unitar al URSS, precum și formarea economiei de piață și funcționării libere a diverselor forme de proprietate. În conformitate cu prevederile art. 17 și 18, nu era admisă discriminarea pe motive etnice. Articolele 1, 3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 24, 26 și 30 din Legea privind funcționarea legilor în teritoriul RSSM erau respinse de către participanții la „Congresul" de la Parcani, care își exprimau „regretul pentru faptul că nu a fost întrebat poporul despre introducerea alfabetului român în locul celui chirilic, folosit de poporul moldovenesc pe durata a 600 de ani"[105]. Totodată, „Congresul" refuza să accepte tricolorul ca drapel de stat al RSSM, deoarece era „drapelul unui stat străin (România)"[106] și recomanda Sovietelor locale organizarea unor referendumuri locale în problema drapelului de stat și a legalității înlocuirii alfabetului chirilic cu cel românesc, precum și a creării în perspectivă a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Nistrene în cadrul RSSM.

Viitorii separatiști nistreni recomandau Sovietului Suprem al RSSM să aducă în concordanță Legile privind funcționarea limbilor și limba de stat în RSSM cu Legile pan-unionale pentru a se evita, astfel, o ruptură interetnică și se lua drept model Legea privind limbile vorbite în teritoriul RSS Ucraina, care „lua în considerare dreptul minorităților ce locuiesc compact de a folosi limba maternă în toate sferele vieții sociale"[107]. Participanții la „Congres" au cerut lui

[104] Ion Costaș, *op. cit.*, p. 133.
[105] Ion Chirtoagă *et al.*, *op. cit.*, p. 374.
[106] *Ibidem*.
[107] *Ibidem*.

Mihail S. Gorbaciov, printr-o scrisoare, delegarea unor reprezentanţi ai Consiliului Prezidenţial şi ai Comitetului de Supraveghere Constituţională al URSS, cu misiunea „să examineze încălcările normelor constituţionale, comise la sesiunea Sovietului Suprem al RSSM”[108].

Într-o atare situaţie, Sovietul Suprem al RSS Moldova a adresat preşedintelui URSS şi Sovietului Suprem al URSS, la 6 iunie 1990, un Apel în care se menţiona:

> Sesiunea întâi a Sovietului Suprem al RSS Moldova de legislatura a douăsprezecea vă aduce la cunoştinţă că la 5 iunie 1990 organul suprem al puterii de stat al republicii noastre a examinat chestiunea cu privire la aşa-zisul prim congres al deputaţilor Sovietelor dintr-o serie de oraşe şi raioane din zona Nistrului şi l-a declarat drept nevalabil, iar hotărârile lui cu privire la crearea unor structuri paralele ale organelor puterii şi administraţiei – drept neavând putere juridică. […)] Declarăm cu toată răspunderea că Sovietul Suprem al RSS Moldova de legislatura a douăsprezecea nu a adoptat nicio lege sau hotărâre, care să lezeze drepturile cetăţenilor din RSS Moldova[109].

Conducerea de la Moscova era informată asupra faptului că

> [...] lucrătorii organelor de conducere din raioanele situate în zona Nistrului, inclusiv unii deputaţi ai poporului, nu numai că nu împărtăşesc aspiraţiile poporului republicii spre renaştere naţională, ci frânează totodată, în mod organizat, prin acţiunile lor ilegale, acest proces firesc în condiţiile democraţiei în continuă dezvoltare, ceea ce se soldează cu agravarea relaţiilor interetnice, cu intensificarea tendinţelor separatiste[110].

Liderii politici de la Chişinău făceau un apel la susţinerea statalităţii RSS Moldova, deoarece

> [...] numai prin eforturile comune şi coordonate ale centrului şi republicilor naţionale poate fi obţinută stabilizarea situaţiei social-politice în ţară, imprimând, astfel, un caracter ireversibil transformărilor democratice în societate, creând condiţii favorabile pentru trecerea la o nouă etapă de dezvoltare pe principiile parlamentarismului, pluripartidismului şi ale acordului federal, care trebuie să asigure suveranitatea tuturor popoarelor şi respectarea drepturilor omului[111].

Pe măsură ce liderii politici de la Chişinău pregăteau adoptarea Declaraţiei de Suveranitate a RSS Moldova, precum şi avizul Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldova cu privire la aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune şi a Protocolului adiţional secret din 23 august 1939, şi a

[108] *Ibidem*.
[109] Anatol Ţăranu, Mihai Gribincea, *op. cit*., p. 129.
[110] *Ibidem*.
[111] *Ibidem*, p. 130.

urmărilor sale pentru Basarabia și Bucovina de Nord, situația social-politică din RSS Moldova atingea un prag critic în ceea ce privește viitorul relațiilor inter-etnice și modelul de dezvoltare a statalității din spațiul pruto-nistrean.

(*va urma*)

From Sovereignty to Independence.
The Case of the Republic of Moldova (III)
(Abstract)

Keywords: RSSM, URSS, PCUS, Gorbaciov, Chișinău, Snegur, PCM, KGB, Iliescu, Năstase, Druc.

Mikhail S. Gorbachev had warned that 1990 would be decisive for the perestroika, yet it proved to be decisive for the rebirth of the peoples and nations incorporated in the former Soviet Union. In Kishinev, the People's Front of the Moldavian RSS got involved in the political battle for winning the election of February 25, 1990 which would go on to change the layout of the Supreme Soviet of the SSR of Moldova and of the local soviets. "Now or never!" was the pre-electoral slogan promoted by the leaders of the Kishinev Popular Front. A hot political spring ensued, capped by the proclamation of sovereignty by the SSR of Moldova on June 23, 1990. However, as the political leaders in Kishinev were preparing to adopt the Declaration of Sovereignty for the SSR of Moldova, as well as the approval of the Supreme Soviet Commission of the SSR of Moldova concerning the political and judicial assessment of the Soviet-German Non-Aggression Treaty and of the Additional Secret Protocol of August 23, 1939, as well as of the consequences thereof for Bessarabia and North Bucovina, the social and political status of the SSR of Moldova reached a critical stage in terms of the future of inter-ethnic relations and the model for statehood development in the Proto-Dniester region.

Arhivele Statului din Basarabia în primii ani de după unirea din 1918

Cristian ANIȚA[**]

Studiul de față îşi propune să evidențieze aspectele puțin cunoscute publicului cu privire la înființarea Sucursalei din Chişinău a Arhivelor Statului şi evoluția arhivisticii românești în Basarabia, regiune în care domeniul prezintă note distinctive, motivabile prin specificitatea locului, dar mai ales prin conjunctura manifestată într-un spaţiu geopolitic conectat la destinul Imperiului Rus începând din 1812.

După înfăptuirea unirii din 1918, România a fost pusă în fața unei provocări uriașe ce ținea de sincronizarea teritoriilor alipite cu restul țării printr-un proces complex şi de durată de unificare legislativă, administrativă, judecătorească, economică, culturală, religioasă etc. Stadiul şi-a găsit o largă reflectare în teoretizările şi dezbaterile politice ale epocii, în presa vremii, iar deznodământul său firesc nu putea fi decât alcătuirea unei sinteze compuse din elementele demne de a fi preluate din legislația şi specificul regiunilor alipite, cu accent pe detaliile comune. Un prim pas l-a reprezentat unificarea calendaristică, materializată prin extinderea stilului gregorian la scara țării întregi – ziua de 1 aprilie 1919 devenind 14 aprilie 1919 –, însă abia Constituției din 1923 îi revine meritul punerii în practică a legilor de unificare. Astfel, la 25 iunie 1924 a fost promulgată Legea pentru organizarea judecătorească, căreia îi succed importantele reglementări din domeniul instrucțiunii publice, şi anume Legea pentru învățământul primar al statului (26 iulie 1924), Legea pentru modificarea legii asupra învățământului secundar şi superior (8 martie 1925), Legea privind învățământul particular (22 decembrie 1925), Legea pentru organizarea învățământului secundar (15 mai 1928). Nu în ultimul rând, simbolică pentru noul stat a fost Legea pentru ridicarea Scaunului Arhiepiscopal şi Mitropolitan al Ungro-Vlahiei, ca Primat al României, la rangul de Scaun Patriarhal din februarie 1925, şi, în sfârşit, Legea de unificare administrativă din 14 iunie 1925 vine să desăvârşească setul de legi referitoare la integrarea regiunilor în cadrul Regatului Român.

Legea privind organizarea Arhivelor Statului (15 iulie 1925) a avut misiunea de a consolida unificarea administrativă, prin consfințirea existenței direcțiilor

[*] Dr., arhivist, director al Arhivelor Naționale ale României, Bucureşti; e-mail: crstn.anitza@gmail.com.

regionale ale Arhivelor Statului la Cluj (înființată în 1920), Cernăuți (1924) și Chișinău (1918), concomitent cu perpetuarea direcției de la Iași, lăsând deschisă posibilitatea înființării altor direcții regionale („Când necesitatea va cere, se vor putea înființa direcțiuni și în alte regiuni ale țării[1]"). Unificarea legislativă a fost un proces destul de sinuos și cu destule sincope, iar rezultatul final nu a fost întotdeauna pe măsura așteptărilor. Din punct de vedere arhivistic, sistemul de la București, bazat pe o tradiție de 90 de ani comună cu a Iașului și cu certe influențe franceze și probabil italiene[2], dar cu origini rusești prin Regulamentele Organice, trebuia să asimileze Arhivele Basarabiei, care erau organizate după principiile rusești pentru guberniile imperiului, și Arhivele Transilvaniei, Banatului și Bucovinei, organizate după principiile Europei Centrale impuse de arhivistica prusacă și reglementările austriece pentru Banat și apoi pentru Bucovina și cu filtrul maghiar pentru Transilvania. Pe lângă aceasta, trebuie să spunem și faptul că o bună parte a arhivelor administrației a fost luată la Budapesta, Viena sau Moscova, unele fiind returnate, iar altele nerevenind pe teritoriul pe care au fost create nici până astăzi.

O ilustrare a neînțelegerilor inițiale o găsim în corespondența Subsecretariatului de Stat de pe lângă Ministerul de Interne, care, în 1921, solicita ca toate autoritățile publice din provinciile reunite să transmită Direcției Generale a Arhivelor Statului din București opisele și actele mai vechi de 30 ani „pentru a se face alegerea celor ce urmează a se depune spre păstrare în Arhivele Statului"[3]. Răspunsul a fost că această sarcină era imposibilă pentru acele zone unde arhivele au fost organizate pe bază de registratură. Autoritatea centrală a revenit, solicitând registrele pentru a putea face alegerea documentelor de o importanță mai mare, iar răspunsul a fost de asemenea negativ, întrucât administrațiile locale au motivat că acestea sunt necesare în continuare pentru rezolvarea lucrărilor și clasarea documentelor. În final, soluția adoptată după consultarea Arhivelor Statului a fost de a revoca ordinele inițiale și, până la votarea legii privind organizarea Arhivelor la nivel regional/provincial și înființarea efectivă a acestora, să se renunțe la înaintarea de opise și registre, dar să se ia toate măsurile ca, până la reglementarea problemei, să nu se scoată nimic din arhivă, mai ales prin vânzare de maculatură.

> Aducându-vă aceasta la cunoștință, vă rugăm a dispune de urgență ca absolut nimic să nu se înstrăineze din arhivele de pe teritoriile Dvs. fie acele arhive de orice natură, ci să se păstreze toate intacte și neatinse, până ce se vor lua măsurile cuvenite pentru *selectarea* [s.n.] acestor arhive. Întrucât însă împrejurările ar pretinde că oarecare selecție să se facă necondiționat și fără amânare, sunteți rugat a vă adresa în acest caz Direcțiunei Generale a Arhivelor din București, de unde veți primi directivele necesare[4].

[1] Art. 5 din Legea privind organizarea Arhivelor Statului.

[2] Bogdan Florin Popovici, *Arhiva „totală": o experiență românească. Incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Național*, în RA, LXXXV, 2008, nr. 1, p. 25.

[3] ANIC, fond DGAS, dosar 6/1922, f. 29.

[4] *Ibidem*, f. 29 v.

În primii ani postbelici, în regiunile nou alipite s-au constituit *Comisii ale Arhivelor Statului* cu scopul de a valorifica actele create de fostele administrații și de alte entități, de a identifica spații de depozitare pentru viitoarele arhive regionale și de a asigura, în definitiv, tranziția spre practica arhivistică unitară. Printre multiplele probleme de după război, documentele epocii prezintă preocuparea pentru evaluarea documentelor identificate și predarea lor la noile instituții de arhivă, relatări despre distrugeri de documente, relațiile cu foștii deținători sau cu noile instituții administrative românești.

Apariția și evoluția arhivisticii în Basarabia au fost marcate de reforma arhivelor din Rusia, demarată la sfârşitul secolului al XIX-lea în cadrul unor cercuri ale savanților de orientare liberală din Academia de Ştiinţă a Imperiului Rus, al cărei deziderat a vizat cercetarea şi valorificarea moştenirii spirituale prin înfiinţarea în gubernii a comisiilor ştiinţifice arheografice şi arheologice şi a arhivelor istorice sub tutela Institutului Arheologic. Eforturile academice au dobândit consistență prin *Hotărârea* Comitetului de Miniştri din 13 aprilie 1884 *Cu privire la instituirea arhivelor istorice guberniale şi a comisiilor ştiinţifice guberniale ale arhivelor*, aprobată de ţarul Alexandru al III-lea. *Hotărârea* a oficializat comisiile științifice ale arhivelor sub formă de „demers experimental în guberniile Orlov, Riazan, Tambov şi Tver, unde aceste foruri erau subordonate Academiei Imperiale de Ştiinţe, îndrumate de Institutul Arheologic şi plasate sub tutela nemijlocită a guvernatorilor”[5]. O copie tradusă a *Regulamentului pentru înființarea Arhivelor istorice și pentru instituirea pe lângă ele a Comisiunilor Științifice* din 1884 se păstrează la Arhivele Naționale[6]; documentul a fost înaintat Directorului General al Arhivelor Statului de către Paul Gore[7],

[5] Octavian Dascăl, *Începuturile arhivisticii în teritoriul dintre Prut și Nistru: Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia (1898-1923)*, în RA, XC, 2013, nr. 1-2, p. 67.

[6] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1924, f. 45.

[7] Paul (Pavel) Gore (1875-1927) a fost un istoric român basarabean, membru de onoare (1919) al Academiei Române, preşedinte al Partidului Naţional Moldovenesc. A absolvit liceul în Nikolaev (Herson), iar apoi Facultatea de Drept din Petersburg. În 1905 ajunge judecător de pace în ținutul Orhei și în același an devine preşedinte al comitetului de redacție al Societății Moldovenești. În 1908 devine preşedinte al Comisiei Științifice a Arhivelor și de Arheologie din Basarabia, funcție pe care o deține până în 1919 (după propria mărturie consemnată în dosarul menționat mai sus). În 1910, este ales deputat al nobilimii și vicepreşedinte al zemstvei. Din această calitate, Paul Gore va cere la tribună, în 1912, introducerea limbii române în şcoli. În timpul Primului Război Mondial a fost director al Crucii Roşii. În 1917 devine preşedinte al comisiei şcolare moldovenești, nou creată; pe 20 martie – preşedinte al Partidului Național Moldovenesc, iar pe 16 mai – al Societății Culturale Moldovenești. În toată această perioadă a îndeplinit funcția de locțiitor al comisarului Basarabiei. A fost cel dintâi locuitor din Chişinău care a arborat drapelul României la reşedința sa. În cadrul României Mari desfăşoară o vastă activitate, fiind preşedinte sau membru în numeroase societăți. În 1922 este constituită Comisia Consultativă Heraldică, sub preşedinția lui Dimitrie Onciul (Directorul General al Arhivelor Statului). Paul Gore se va găsi printre primii membri ai acesteia, calitate în care sugerează modele multiple pentru stema României Mari. Tot în 1922, Gore este numit director al muzeului și preşedinte al Comisiei Arhivelor Statului din Chişinău. Vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Paul_Gore. Menționăm că la Arhivele Naționale Istorice Centrale și la Arhivele Naționale Iași se păstrează documente grupate sub denumirea *Fondul personal Paul Gore.*

preşedintele de atunci al Comisiei Arhivelor Basarabiei, şi conține detalii importante cu privire la obiectivele, misiunea și atribuțiile comisiilor științifice ale arhivelor. *Regulamentul* a stipulat centralizarea și păstrarea pentru totdeauna a dosarelor de importanță arhivistică și istorică și a instituit arhive istorice locale, precum și câte o comisie științifică a Arhivelor în fiecare reşedință de gubernie. Aceste comisii s-au alcătuit „în urma prealabilei înțelegeri între Directorul Institutului Imperial de Arheologie și guvernatorul local respectiv, din persoane particulare sau aflate în serviciul statului, care puteau aduce foloase prin cunoştințele lor speciale, prin competența și zelul lor științific", fiind înzestrate, printre altele, cu următoarele atribuții principale:

– Examinarea și clasificarea tuturor dosarelor și hârtiilor destinate spre vânzare și aflate în arhivele autorităților guberniale și ținutale, precum și extragerea din aceste dosare a tuturor documentelor care aveau un interes istoric sau științific. Aceste documente se predau Arhivelor Istorice înființate pe lângă fiecare reşedință de Gubernie. Comisiile științifice ce funcționau pe lângă ele erau obligate să înregistreze aceste documente și să le treacă în opise speciale alfabetice, să le clasifice și să le grupeze în așa fel încât să poată servi cu înlesnire pentru studii și cercetări științifice;

– Ridicarea spre păstrare din arhivele oficiale ale statului a tuturor documentelor și dosarelor care puteau prezenta vreun interes istoric;

– Inventarierea și descrierea tuturor arhivelor statului și a celor particulare;

– În fiecare an, Comisiile erau obligate să prezinte Directoratului Institutului Arheologic Imperial copii de pe toate opisele alfabetice, de pe inventarele și dările de seamă despre activitatea lor, iar directorul institutului, în baza acestor lucrări, alcătuia o dare de seamă generală despre mersul lucrărilor de arhivare, pe care o prezenta Academiei de Științe;

– În afară de operațiunile de arhivare, Comisiile aveau dreptul de a se ocupa cu cercetări, de a elabora studii și descrieri ale tuturor monumentelor istorice.

„Notă: Nici o autoritate nu are dreptul de a înstrăina sau nimici vreun act sau dosar, fără a întocmi mai întâi un inventar special de dosarele sau actele cu asemenea destinațiune."[8]

Explorarea sistematică, conservarea şi valorificarea ştiinţifică a materialului documentar și arheologic basarabean au prins contur la 23 august 1898, odată cu înființarea Comisiei Ştiinţifice a Arhivelor[9], organism istoric-arheologic şi arhivistic regional, cu obiective de activitate în direcția constituirii *arhivei istorice* a Basarabiei şi a studierii trecutului istoric al regiunii. Comisia de la Chișinău a debutat cu o întârziere de paisprezece ani față de instituțiile similare din guberniile centrale ale Rusiei, dezacord „cauzat nu atât de interesul scăzut al categoriilor culte faţă de tezaurul istorico-arheologic al locului, cât mai ales de lipsa resurselor financiare necesare organizării activităţii sistematice în arhive"[10].

[8] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1924, f. 45 v.

[9] Denumirea originală: Бессарабская Губернская Учёная Архивная Коммиссія.

[10] Octavian Dascăl, *op. cit*., p. 69-70.

Cea dintâi conducere a comisiei a inclus pe boierul basarabean Nicolae D. Codreanu, în calitate de preşedinte, pe Alexandr L. Krylov, directorul şcolilor populare din Basarabia, ca vicepreşedinte, şi pe Ioan N. Halippa (secretar), inspector al şcolilor populare din judeţul Chişinău, cercetător asiduu al trecutului Basarabiei, nimeni altul decât fratele cunoscutului militant pentru cauza Basarabiei româneşti, Pantelimon Halippa[11]. Comisia basarabeană a funcţionat 25 de ani (1898-1923), răstimp în care a editat trei volume de lucrări, a coordonat şi sprijinit cercetările ştiinţifice, pe care le-a popularizat prin crearea de muzee şi prin organizarea de expoziţii documentare şi conferinţe ştiinţifice. Nu în ultimul rând, a luat măsurile stringente pentru conservarea monumentelor istorice, iar după unirea Basarabiei cu România de experienţa ei a beneficiat Sucursala din Basarabia a Arhivelor Statului (1918-1940), ulterior Direcţia Regională Chişinău a Arhivelor Statului (1941-1944).

În intervalul 27 martie – 27 noiembrie 1918, Basarabia s-a bucurat de statutul de autonomie în cadrul României întregite, având un guvern (Consiliul Directorilor Generali), un Sfat al Ţării, tribunale proprii şi organisme de unificare administrativă, toate creatoare de arhive ce vor alcătui, alături de documentele din perioada ţaristă, fondul istorico-documentar al regiunii. La 29 mai 1918, preşedintele Consiliului Directorilor Generali ai Basarabiei, dr. Petre Cazacu, i-a încredinţat lui Paul Gore, în calitatea acestuia de preşedinte al Comisiei Ştiinţifice, „misiunea ştiinţifică şi naţională" de a spori şi completa arhivele guvernamentale de la Chişinău cu fonduri şi colecţii deţinute de autorităţi publice sau instituţii şi persoane private[12]. Procesul de integrare „arhivistică" a Basarabiei cu ţara prin înfiinţarea filialei Arhivelor Statului a fost iniţiat în cursul vizitei directorului general al Arhivelor Statului la Chişinău, petrecute în vara anului 1918. Cu acest prilej, Dimitrie Onciul a constatat starea precară a arhivelor Basarabiei, depozitate în subsolul Directoratului de Interne, unde dosarele se păstrau „în rafturi de lemn, în camere întunecoase cu ferestre fără obloane de fier, alături de locuinţele servitorilor localului, având intrarea comună cu bucătăria […]"[13]. Instituirea unui serviciu al arhivelor în capitala Basarabiei se prezenta drept „una din lucrările cele mai urgente", astfel că D. Onciul a dispus pentru început reluarea activităţii Comisiei Guberniale Ştiinţifice a Arhivelor Basarabiei sub denumirea „Comisia Arhivelor Basarabiei", al cărei preşedinte a fost desemnat Paul Gore, având îndatorirea „de a supraveghea serviciul arhivelor şi de a lua măsurile cuvenite pentru continuarea lucrărilor şi publicaţiunilor începute de fosta Comisiune"[14]. În scurt timp însă, în raporturile dintre Comisia Arhivelor şi Sucursala Arhivelor Statului au apărut neînţelegeri, fricţiuni şi chiar stări conflictuale rezultate din imprecizia atribuţiilor şi competenţelor stipulate în actele de constituire[15]. În

[11] *Ibidem*, p. 70.
[12] ANIC, fond personal Gore Paul, dosar 11/1901-1930, f. 6.
[13] Idem, fond DGAS, dosar 6/1918, f. 15.
[14] *Ibidem*, f. 2.
[15] Octavian Dascăl, *op. cit*., p. 79-80.

timp ce obiectivul major al Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia a urmărit, în primii ani de după unire, garantarea suportului pentru autoritățile și instituțiile românești însărcinate cu integrarea noului teritoriu și modernizarea structurilor și serviciilor administrative la nivel local, Comisia Arhivelor trebuia să gireze, în opinia inițiatorilor ei, în primul rând a lui Paul Gore, nu doar activitățile legate de îndrumarea și organizarea cercetării științifice sistematice a arhivelor Basarabiei, în buna tradiție a vechii comisii guberniale, ci și activitățile ce țineau de păstrarea, prelucrarea și clasificarea fondurilor și colecțiilor arhivistice, a tuturor actelor deținute de Arhivele Statului din Chișinău. Atât comisia, cât și sucursala au fost înființate prin decizii ale ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice la recomandarea directorului general al Arhivelor Statului, dar Comisia a fost plasată sub controlul Sucursalei, al cărei director a fost numit secretarul ei științific, Leon T. Boga, prilej în plus pentru P. Gore să acuze centralismul în administrarea arhivelor, nesocotirea specificului, realităților și intereselor locale, tradusă de-a dreptul prin „neglijență obicinuită față de Basarabia", manifestată de statul român[16]. Cele două instituții și-au disputat rolul de unică autoritate arhivistică, aspect reliefat în numeroasele rapoarte, note, memorii și adrese către direcția generală și minister, conținând proiecte proprii cu privire la modelul de organizare și la delimitarea atribuțiilor și competențelor lor. În proiectul regulamentului de organizare și funcționare a Comisiei Arhivelor Basarabiei[17], ultimul de acest gen înaintat ministrului Cultelor și Instrucțiunii de P. Gore, Vespasian Erbiceanu[18] și Ștefan Ciobanu la 20 martie 1923, în care autorii au făcut un amplu istoric al activității comisiilor științifice ale arhivelor din Imperiul Rus, avansând un nou statut și un nou program, scopurile comisiei se prezintă astfel:

– de a organiza o activitate sistematică pentru cercetarea, păstrarea și clasificarea colecțiilor arhivistice, a actelor și dosarelor, aflate în actuala arhivă a statului din Chișinău, care vor fi astfel inventariate și catalogate în registre speciale încât să poată fi cu ușurință consultate și puse la îndemână celor ce au nevoie de ele pentru studii;

– de a spori și a completa arhiva prin concentrarea tuturor dosarelor, pieselor și documentelor de importanță arhivistică aflate pe la autorități publice sau pe la instituții și persoane particulare;

– de a utiliza materialul documentar pentru activități științifice, de natură istorică, arheologică, etnografică, precum și „extragerea de copii de pe toate actele vechi și pregătirea lor pentru publicare";

– de a intensifica cercetările „pe toate terenurile referitoare la viața trecută a Basarabiei, la stabilirea caracterului de baștină curat românesc al acestei

[16] *Ibidem*, p. 80.

[17] Mai multe în Ion Jarcuțchi, *Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor din Basarabia*, Academia de Științe a Moldovei, Chișinău, Institutul de Studii Enciclopedice, 2011, accesibil la http://enciclopedia.asm.md/wp-content/uploads/Ion-Jarcutchi.pdf (accesat la 24.08.2016).

[18] Vespasian Erbiceanu (1863-1943) a fost un jurist român, membru corespondent al Academiei Române (1938). A fost prim-preşedintele Curții de Apel din Chișinău. A înființat la Chișinău publicația „Cuvântul dreptului" (1918-1930). Vezi https://ro.wikipedia.org/wiki/Vespasian_Erbiceanu.

provincii, la evidențierea legăturilor ei istorice, culturale și naționale cu Patria Mamă și la așezările și colonizările relativ noi ale elementelor străine din nordul și sudul Basarabiei”[19]. Regretabil, *Regulamentul* nu a mai fost oficializat. Prevederile sale referitoare la asumarea prerogativei de control asupra activităților funcționarilor sucursalei au anulat șansele lui de a fi promovat, iar „soarta documentului a fost pecetluită la 7 ianuarie 1924 de o însemnare laconică a lui C. Moisil”[20], noul director general al Arhivelor Statului: „Nu sunt de părere că acolo unde există o direcţiune a Arhivelor Statului să mai fie şi o comisiune pentru Arhive. Se dă numai prilej de conflicte şi amestec de atribuţiuni [...]”[21]. În consecință, prin adresa din 10 mai 1924 către directorul general al Arhivelor Statului, preşedintele Comisiei, Paul Gore, și Ștefan Ciobanu[22] își prezentau demisiile din calitatea de membri ai Comisiei Arhivelor Basarabiei, motivate prin faptul că nu s-au precizat atribuțiile acesteia și că nu au primit niciun răspuns la proiectul lor. Cei doi și-au exprimat regretul că „această Comisiune, care ar fi avut menirea să cerceteze actele din Arhivele Basarabiei, ar fi putut timp de şase ani de când este înfiinţată să dea la iveală multe lucrări interesante sub raportul istoric şi social-economic românesc, dar, în situaţia în care a fost pusă, nu a putut face absolut nimic”[23].

Și dacă această Comisie și-a încetat existența fără a obține rezultate deosebite, cel puțin în opinia unora dintre ei, Sucursala din Chișinău a Arhivelor Statului s-a remarcat printr-o intensă activitate administrativă menită mai ales să prevină distrugerea documentelor, deoarece „vânzarea actelor vechi cu kilogramul de către negustorii de hârtie, perpetuată sub diverse forme și grade de amploare în toată perioada interbelică” a constituit o adevărată „problemă” a arhivisticii românești”[24]. Principalele direcții de activitate ale Sucursalei Arhivelor Statului din Basarabia au vizat[25]: oferirea suportului specializat pentru eforturile de unificare teritorial-administrativă, economică și culturală întreprinse de statul român, preluarea documentelor de la creatorii lor la termenele prevăzute de lege, asigurarea integrității fondului arhivistic, opisarea în limba română a întregului materialul arhivistic produs de instituțiile statului rus în Basarabia, selecționarea documentelor, studiul aprofundat al documentelor istorice ale Basarabiei, publicarea lor, elaborarea monografiilor și studiilor istorice referitoare la Basarabia.

---

[19] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1924, f. 46.

[20] Octavian Dascăl, *op. cit.*, p. 81.

[21] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1924, f. 43.

[22] Ștefan Ciobanu (1883-1950) istoric și academician român, autor al unor lucrări importante despre literatura română veche, cultura românească în Basarabia sub ocupație rusească, demografia Basarabiei, susținător fervent al introducerii limbii române în școlile din Basarabia, vicepreședinte al Academiei Române în perioada 1944-1948 (https://ro.wikipedia.org/wiki/%C8%98tefan_Ciobanu).

[23] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1924, f. 48.

[24] Octavian Dascăl, *Leonida Boga: arhivistul, „macedoneanul”, „voshopoleanlu”*, în ArchM, vol. IX, 2017, p. 305.

[25] *Ibidem*.

O primă măsură a fost luată în 1918. Printr-o circulară, transmisă în data de 22 noiembrie către Directorate, prefecturi, Primării, Zemstve, Poștă, Direcții de școli (vechi) din Basarabia, se făcea cunoscut că s-au înființat Arhivele Statului, Sucursala Basarabia, cu sediul în Chișinău și toate arhivele mai vechi de 30 de ani ale instituțiilor de stat trebuiau depuse la Arhivele Statului. Până la predare, instituțiile aveau obligația să le păstreze, iar „orice înstrăinare sau distrugere a unor acte sau dosare – socotite nefolositoare – nu se poate face de azi înainte, decât cu permisiunea scrisă a Arhivelor Statului, Sucursala Basarabia". Cei înștiințați trebuiau să aducă la cunoștință acest fapt instituțiilor din subordine „pentru ca actele și dosarele în chestiune să fie puse la adăpostul eventualelor înstrăinări sau distrugeri, atât de obicinuite în ultimul timp, atrăgându-le luarea aminte că abaterile se vor urmări conform legii"[26].

Cu toate că s-a transmis această circulară, distrugerea documentelor din perioada ocupației ruseşti se făcea fără încetare, fără avizul Arhivelor din Basarabia și cu acordul exprimat în scris sau tacit al forurilor superioare de la Bucureşti, funcționarii judecând cu aceeași măsură (hârțoage vechi nefolositoare, care mai erau scrise și în altă limbă) documente care nu erau create de instituția lor, ci de fosta administrație imperială.

Arhiviştii basarabeni trebuiau să facă muncă de detectivi (și nu de cercetători, cum motiva și Paul Gore în solicitarea demisiei) pentru a afla unde sunt arhive importante, dacă s-au distrus, dacă s-au vândut și ce se poate recupera. Un exemplu este cel al Vămii de la Cetatea Albă, subordonată Direcției Generale a Vămilor din cadrul Ministerului de Finanțe, care își vânduse arhiva veche la licitație în anul 1920 pe baza unui ordin al Direcției Generale a Vămilor din anul 1919, iar la solicitarea Arhivelor Statului din Basarabia privind soarta arhivelor vechi au răspuns că pe baza acelui ordin au vândut tot și „astfel astăzi nu mai există *nimic* [s.n.] la acest birou"[27].

Pentru a mai încerca să recupereze ceva, *a posteriori*, şeful arhivelor basarabene, L. T. Boga[28], anunța DGAS despre demersurile efectuate pe lângă

[26] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1921, f. 3.

[27] *Ibidem*, f. 125.

[28] Leonida (Leon) Teodor Boga – Nida Boga (1886-1974). Fost angajat al Direcției Generale a Arhivelor Statului din Bucureşti. În corespondența oficială semna L. T. Boga. În calitate de șef al Arhivelor Statului din Basarabia a reușit, în această perioadă de început, să salveze foarte multe colecții de documente, precum și să le includă în circuitul științific. A publicat mai multe culegeri de documente, printre care se remarcă colecția *Documente Basarabene*. A lucrat anterior ca profesor în diferite localități din România. A luptat în armata română în cel de-al Doilea Război Balcanic și în Primul Război Mondial. În cursul celui de-al doilea conflict participă la luptele de la Nămoloasa și Mărășești, alături de alți voluntari aromâni din Macedonia. În perioada interbelică lucrează ca profesor la liceul „Alexandru Donici" din Chișinău. Cunoscut și pentru scrierile literare în aromână, semnate *Nida Boga*. Vezi pe larg și Octavian Dascăl, *op. cit.*, p. 299-338; https://drive.google.com/drive/folders/0B54MeDlSJl3IfmJsSy1lZkloSTNKM3QwTVlfbHVja1d6enFDX05HQ09kNXlBOFBldmRTY3c, unde este publicat inventarul fondului personal Leonida Boga, păstrat la Arhivele Naționale Istorice Centrale; http://www.arhiva.gov.md/istoricul-arhivelor, https://ro.wikipedia.org/wiki/Nida_Boga; http://www.aromanul.ro/biografii/a-c/item/198-boga-nida?tmpl=component&print=1.

Secretariatul General al Instrucţiunii Publice din Chişinău în vederea acordării unor sume de bani pentru răscumpărarea „diferitelor dosare care s-ar găsi că prezintă un interes a fi păstrate, aflate pe la negustorii din Cetatea Albă” şi solicita forului superior de la Bucureşti intervenția la forurile superioare ale Birourilor vamale pentru a preveni înstrăinări de acest gen fără avizul Arhivelor[29]. Rezoluția directorului general a fost: „[...] se va aduce la cunoştința Ministerului de Finanțe, cerându-le ca să se oprească vânzarea documentelor etc. fără avizul prealabil al Direcțiunei gen. a Arh. St.”.

Probabil demersurile nu au avut succes pentru că, la 13 aprilie 1921, Directorul General al Arhivelor Statului, Dimitrie Onciul[30], adresa un memoriu Primului Ministru (Alexandru Averescu, a doua guvernare, 13.03.1920-16.12.1921, originar din sudul Basarabiei istorice, județul Ismail, astăzi în Ucraina) prin care aduce la cunoştință că: „Cu multă părere de rău am constatat că, deşi s-au luat toate măsurile ca să se împiedice înstrăinarea arhivelor vechi din Basarabia, mai multe autorități, ca Secretariatul de Finanțe – Vama din Cetatea Albă, Serviciul Statisticii Regionale – Serviciul Județean din Cahul, au distrus sau au scos în vânzare fără ştirea Serviciului Arhivelor Statului acte vechi, de interes pentru istoria Basarabiei”[31], rugând să dispună să se ia de urgență măsurile cuvenite pentru aplicarea prevederilor legale de către toate instituțiile din Basarabia.

Nu am identificat în fondurile de arhivă, dar nici nu credem că s-a făcut ceva cu privire la soarta arhivelor basarabene, în particular, și a celor românești, în general, nici în timpul guvernării averescane, care a și luat sfârșit câteva luni mai târziu, dar nici mai târziu, în condițiile în care cadrul legal existent și cel ce va urma (Legea din 1925) asigurau, în mare, un traseu coerent al arhivelor. Marea problemă era – și este și astăzi – punerea sa în practică de către marea majoritate a administrațiilor și instituțiilor publice din România.

În privința evaluării documentelor și a selecționării acestora, DGAS a oferit sprijin structurii nou înființate la Chișinău. Astfel, la solicitarea șefului Arhivelor Statului din Basarabia, L. T. Boga, care era în principiu de acord cu

[29] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1921, f. 1, 123.

[30] Dimitrie Onciul (1856-1923). Istoric de marcă, principalele sale lucrări fiind: *Teoria lui Roesler. Studii asupra stăruinții românilor în Dacia Traiană* (1885), *Radu Negru și originile Principatului Țării Românești* (1890-1892), *Originile Principatelor Române* (1899), *Ideea latinității și a unității naționale* (1919), *Tradiția istorică în chestiunea originilor române* (1906-1907). În 1900 a fost numit, în urma retragerii lui B. P. Hasdeu, director general al Arhivelor Statului. În 1905 a fost ales, pe baza raportului elogios al lui D. A. Sturdza, membru al Academiei Române. În 1913 a devenit membru al Comisiei monumentelor istorice, iar din 1919 preşedinte al ei. În același an a fost numit și decan al Facultății de litere a Universității din București. În 1920 a fost ales Preşedinte al Academiei Române, demnitate pe care a ocupat-o până la moartea lui. În 1922 a întemeiat și a fost numit preşedinte al Comisiei consultative heraldice. Vezi acad. Ștefan Ștefănescu, *Dimitre Onciul – un istoric ilustru al generației Marii Uniri*, la adresa www.acad.ro/data/files/donciul-unistoricilustru.doc (accesat la 24.08.2016).

[31] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1921, f. 44, concept, în stânga sus are mențiunea „oficial”, nr. 103, 13 aprilie 1921.

eliminarea unor formulare ale Serviciului Statisticii Regionale de la Chișinău, Arhivele de la București îi răspundeau că era necesar să preia câte un exemplar din fiecare formular statistic, iar pentru restul să se dea avizul[32], practicând astfel un soi de eșantionare empirică *avant la lettre*, metodă de selecționare care avea să fie teoretizată câteva decenii mai târziu în alte părți ale lumii. La solicitarea Președintelui comisiei arhivelor statului din Basarabia, Paul Gore, cu privire la păstrarea arhivei Direcției Regionale a Finanțelor din Basarabia, i se răspundea prin enumerarea genurilor de documente care trebuie avute în vedere la evaluarea valorii practice și istorice a arhivelor instituțiilor publice:

> [...] dosarele privitoare la personalul diferitelor servicii, precum cele de numiri și funcțiuni, concedii, demisiuni, destituiri și primirea salariilor, la instituțiunile culturale, la istoricul orașelor și satelor și alte chestiuni privitoare la acestea, la statistică, proprietatea rurală și urbană, cum și altele ce se vor găsi mai importante după aprecierea d-voastre[33].

Ca urmare, Arhivele Basarabene răspundeau că „toate dosarele prezentau interes de a fi păstrate" și au anunțat Direcția Regională a Finanțelor ca toate dosarele până la anul 1891 să fie depuse la Arhivele Statului, „urmând ca în fiecare an să depuie succesiv dosarele care intră în categoria celor ce împlinesc vechimea de 30 de ani"[34].

O provocare pentru arhiviștii români și, putem spune, pentru impunerea autorităților române a fost preluarea arhivei Adunării Deputaților Nobilimii din Basarabia[35]. În prealabil se preluaseră documente ale fostelor organe administrative ale Imperiului Rus, după cum rezultă din procesul verbal încheiat la 12 martie 1923, prin care Directoratul General din Chișinău al Ministerului de Interne preda Arhivelor Statului din Basarabia „întreaga Arhivă Generală Rusă din localul Directoratului general de Interne, împreună cu Arhiva fostei Direcțiuni Guberniale pentru chestiunile țărănești"[36].

---

[32] *Ibidem*, f. 42, copie, nr. 102, 11 aprilie 1921.

[33] *Ibidem*, f. 45, nr. 106, București, 13 aprilie 1921.

[34] *Ibidem*, f. 46.

[35] *Adunarea Deputaților Nobilimii din Basarabia (Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание)* – organ deliberativ suprem al nobilimii din Basarabia, instituit în baza Regulamentului din 29 aprilie 1818. Potrivit Regulamentului, prin intermediul Adunării, nobilimea din Basarabia avea dreptul de a alege și a destitui din funcții funcționarii instituțiilor regionale și de a numi tutorele proprietăților funciare moșierești. Adunarea putea alege, din rândurile nobilimii, mareșalul regional al nobilimii, dar care urma să fie confirmat în funcție de guvernatorul militar. În competența mareșalului regional al nobilimii era satisfacerea cerințelor comunității nobiliare din Basarabia și apărarea intereselor văduvelor și orfanilor din această categorie socială. Pentru perfectarea documentelor, care dovedeau proveniența nobiliară a fiecărui boier, în Consiliul Suprem al Basarabiei era întocmit un registru nobiliar (*дворянская книга*), în care erau incluse familiile nobiliare. Mareșalul regional al nobilimii era membru al Consiliului Suprem al Basarabiei și era considerat a doua persoană după guvernatorul civil; cf. Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituții, regulamente, termeni*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2014, la adresa http://istorie.usm.md/files/tomulet/Dict.2014.pdf (accesat la 24.08.2016).

[36] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1923, f. 20.

Cu privire la arhiva Adunării Deputaților Nobilimii existau și puncte sensibile, întrucât acolo se păstrau și acte privind proprietățile nobiliare, nu doar documente rezultate din calitatea oficială de membru al adunării, așa că se putea considera ca fiind parțial privată, cu toate că era o instituție oficială a Imperiului Rus. Prin urmare, situația a făcut ca preluarea acesteia să fie puțin mai complicată, asta și urmare a faptului că se afla în păstrarea ultimului mareșal al nobilimii din Basarabia, Doliva-Dobrovolski[37], care invoca diverse prevederi legale din cauza cărora nu putea preda respectiva arhivă.

Corespondența privind această arhivă debuta cu o adresă cu mențiunea „urgent" a Ministerului Instrucțiunii de la București, prin care se solicita Șefului Arhivelor Statului din Basarabia să se deplaseze la fostul mareșal al nobilimii pentru a prelua arhiva instituției, „desființată de ultimele evenimente și considerând că această arhivă, atât după cerințele legii, cât și pentru marele interes istoric ce prezintă, trebuie să se conserve la depozitul general al Arhivelor Statului"[38]. Solicitarea a venit ca urmare a interpelării senatorului Gheorghe Ghibănescu din sesiunea de iarnă a Parlamentului României, pe această temă.

Deplasarea lui Boga pentru preluarea arhivei nu a avut succes, după cum rezultă din raportul întocmit, din cauză că fostul mareșal a avut unele obiecții:

1) Instituția nobilimii nu a fost desființată prin vreo dispoziție specială, așa cum a fost desființată Zemstva Gubernială și alte instituții. Prin urmare, nici funcția de mareșal al nobilimii;

2) În regimul trecut, instituția ținea de Ministerul de Interne și nu exista nicio dispoziție de la Ministerul de Interne român în acest sens;

3) Nu exista mandat pentru predarea arhivei pentru că nu se întrunise Adunarea Nobiliară pentru a vota acest lucru[39].

Pentru a debloca situația, directorul general al Arhivelor Statului desemna pe șeful Arhivelor Statului de la Iași, Sever Zotta[40], să se ducă la Chișinău și să

[37] Roman Dolivo-Dobrovolski – ales în cadrul alegerilor nobiliare din 15 ianuarie 1914 în calitatea de candidat la funcția de mareșal al nobilimii din județul Chișinău. Confirmat la 21 februarie 1914, după demiterea fratelui său Constantin, care era și mareșal gubernial interimar al nobilimii basarabene. Prin urmare, a exercitat și această funcție interimară până la evenimentele din 1917, ceea ce face ca acesta să fie *de facto* ultimul mareșal gubernial al nobilimii basarabene, prin urmare, cel mai probabil, deținătorul arhivei Adunării Nobiliare la acea dată (date biografice vezi la adresa http://www.bessarabia.ru/d_d.htm).

[38] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1923, f. 30.

[39] *Ibidem.*

[40] Sever Zotta (1874-1943). Membru corespondent al Academiei Române. La 1 octombrie 1912, a fost numit director al Arhivelor Statului din Iași, instituție în ale cărei bogate depozite începuse să cerceteze odată cu venirea la Iași. În 1921 a luat parte la înființarea Societății de istorie și arheologie împreună cu istoricul Gh. Ghibănescu, la Iași. A contribuit la apariția revistei „Ioan Neculce" (1921). A desfășurat o bogată activitate publicistică bazată în primul rând pe tezaurul documentar al țării, adunat în depozitele Arhivelor Statului. Retras după ieșirea la pensie în anul 1934 la Davideni, în Basarabia, a fost ridicat de trupele sovietice în anul 1941 și deportat în zona munților Ural unde și-a găsit sfârșitul. Vezi fond Personal Sever Zotta, inv. 948, aflat la ANIC și referințele din mediul online: https://ro.wikipedia.org/wiki/Sever I. Zotta; http://www.crainou.ro/2014/05/17/sever-zotta-la-140-de-ani-2/; http://www.ziarulevenimentul.ro/stiri/moldova/sever-zotta-istoric- si-arhivist--112365.html.

discute cu toate părțile implicate. În urma deplasării din 7 mai 1923, întocmea un raport în care detalia situația de la fața locului, arătând cum fostul mareșal tergiversase lucrurile și, în același timp, restituia documente unora dintre nobili, după cum i-au relatat Paul Gore și Ștefan Cociorva[41]. Totodată, raporturile cu generalul Ioan Popovici, comandantul militar al Basarabiei[42], erau caracterizate de Zotta drept „reci", ca urmare a refuzului Comandamentului român de a plăti chiria pentru Palatul nobilimii.

În acest context, la sugestia lui Boga, care în prealabil discutase cu Parchetul de la Chișinău, Ministerul Instrucțiunii solicita intervenția Ministerului Public, acesta făcând cunoscut că a dispus Parchetului local ridicarea „arhivei nobilimii". Ca urmare, la data de 3 septembrie 1923, Arhivele Statului din Basarabia informau Direcția Generală că arhiva a fost depusă spre păstrare la ei[43].

Pe lângă preocupările privind salvarea și preluarea arhivelor de pe teritoriul Moldovei de la est de Prut, Arhivele de la Chișinău trebuiau să facă față și unei alte provocări, consecință a obtuzității autorităților. La 29 ianuarie 1923, Arhivele au fost somate de Ministerul de Interne ca, în termen de 10 zile, să părăsească imobilul în care funcționau, întrucât acolo urma să fie instalată Prefectura județului Chișinău. Arhivele Statului de la Bucureşti se adresau atât ministerului tutelar, cât și celui de Interne, pentru a renunța la această mutare, întrucât „aranjarea Arhivelor Statului din Chișinău a cerut... un timp de trei ani", iar dotările pentru protecția documentelor și rafturile au fost făcute pe măsurile acestor încăperi, orice relocare ducând la „dezorganizarea și întreruperea pentru multă vreme a serviciului Arhivelor"[44].

Insensibili la aceste argumente, probabil și consecință a faptului că la conducerea Arhivelor Statului era un hiatus creat de boala academicianului Onciul, care se stingea la 20 martie, Ministerul de Interne anunța la 9 martie că, întrucât „s-a aprobat cererea Prefecturii județului Chișinău, de a se muta în localul Zemstvei Chișinău, nu mai revenim asupra aprobării"[45]. Atât, fără explicații, fără justificări, fără oferirea unor soluții alternative. În zadar au transmis rapoarte și de la Arhivele de la Chișinău și au făcut corespondență în lunile martie-

[41] Doar o scurtă notiță despre acest personaj, care, în luna mai 1923, negocia din partea statului român predarea acestei arhive: conform mărturiei lui Iorgu (Gheorghe) Tudor, arestat și condamnat pentru contribuția la tipărirea publicației „Făclia Țării", în anul 1912, ca formă de protest la 100 de ani de la ocuparea Basarabiei, care nu a mai fost difuzată, fiind confiscată de la tipografie, „un comportament răutăcios și nedemn l-a avut Ștefan Cociorvă, directorul cancelariei guvernatorului, care-l trimetea pe redactorul de la «Făclia Țării» peste Prut: Du-te în România pe care o lauzi, nu sta aici în Rusia". Vezi Iorgu Tudor, *Sub ruși. Amintiri din anii mișcării naționale*, în „Moldova de la Nistru", nr. 10/1926, p. 43-47, *apud* Ion Negrei, Vlad Mischevca*, Protestele de la 1912 cu ocazia centenarului răpirii Basarabiei*, în „Revista de istorie a Moldovei", nr. 2 (90), 2012, p. 105, la http://www.history.asm.md/index.php/ro/publicatii/reviste/296-revista-de-istorie-a-moldovei-nr-2-90-2012 (accesat la 26.08.2016).

[42] Din data de 20 septembrie 1921.

[43] ANIC, fond DGAS, dosar 7/1923, f. 85.

[44] *Ibidem,* f. 10, 11.

[45] *Ibidem,* f. 17.

aprilie, în care arătau că timp de patru ani au amenajat aceste spații pentru a corespunde activității și că au preluat documente importante ale Basarabiei. La 15 mai, Prefectura trimitea o adresă tranşantă Arhivelor Statului din Basarabia, în care le cerea să se mute în următorii termeni: „Vă rugăm *să credeți* că de la 1 Iunie a.c., în caz când D-vs. nu veți lua măsurile necesare spre a ne da posibilitate de organizare, *vom fi nevoiți ca să vă mutăm Arhivele în magaziile curții acestui local* [subliniat în text]”[46].

În încheierea acestui scurt periplu privitor la soarta Arhivelor Basarabene proaspăt integrate în familia arhivelor româneşti, transcriem un fragment dintr-un raport al lui Sever Zotta, în care descrie situația de la Chișinău, pe care o cunoştea și de la fața locului, după cum am văzut mai sus:

> Iar din Chișinău posed copia unei adrese a Preşedintelui Comisiunei Arhivei Statului către Generalul comandant al Basarabiei prin care cere apărarea cu *arme* a Arhivei Statului, în cazul evacuării ei, anunțată de către *Prefectul Județului*[47] (!) dintr-un local al Statului, în care este de trei ani instalată și ordonată. Aceste sunt, Domnule Director general, *semne triste ale vremii*, mai descurajatoare chiar decât suferințele materiale, căci ele întunecă însăși perspectivele dezvoltării Arhivelor Statului și denotă *lipsa de simț istoric* în chiar pătura suprapusă a neamului nostru [...] [subliniat în text][48].

The Bessarabia State Archives
during the First Years after the Union of 1918
(Abstract)

Keywords: regional archives, legislative unification, States’ Archives Commissions.

The present study intends to present some aspects, less known, regarding the establishment of the Bessarabia Branch of States’ Archives and the evolution of the Romanian archival science in this region after the Unification in 1918. The law regarding the organisation of the States’ Archives (15th of July, 1925) provided the legal frame for administrative unification and stipulated the establishment of regional directorates of States’ Archives in Cluj, Chernivtsi and Kishinev. The bodies responsible with the transition to an unique archival practice within the new butted region were the new created States’ Archives Commissions.

[46] *Ibidem,* f. 44.

[47] Vasile Țanțu (1883-1937). Preşedinte al Biroului de organizare a Sfatului Țării. La 27 martie 1918 a votat pentru unirea Basarabiei cu România. Preşedinte al Blocului Moldovenesc din Sfatul Țării. Prefect al județului Chișinău.

[48] ANIC, fond DGAS, dosar 6/1923, f. 66 v.

După 50 de ani: epilog în destinul colecției lui Gh. Ghibănescu

Ina CHIRILĂ*

Titlul mi-a fost inspirat de un text în care cunoscutul editor de documente moldoveneşti încheia, în mod original, seria unor dezbateri istoriografice lansate în primii săi ani de activitate[1]. Nimic asemănător însă în textul de față, în care voi relata finalul aventurii arhivistice derulate în jurul achiziționării bibliotecii lui Gh. Ghibănescu, efort demarat în 1965 și finalizat după exact 50 de ani, adică în 2015. Felul în care a fost constituită colecția, valoarea istorică și modul în care o parte a acesteia a intrat în patrimoniul Arhivelor ieșene, în virtutea legislației și practicii comuniste, precum și episodul achiziției eșuate din 1965 au fost prezentate într-un studiu publicat în 2012[2].

În stadiul de atunci al cercetării, nu știam ce au făcut moștenitorii lui Gh. Ghibănescu cu documentele transportate/aduse temporar în cele patru lăzi la Arhive și retrase după întreruperea negocierilor. Constatam doar, cu regret, cum un cumul de factori, pe care i-am putea clasifica drept conjuncturali, financiari, umani și instituționali, a determinat, în final, pierderea de către Arhivele ieșene a prilejului de a poseda noi documente valoroase. Emiteam ipoteza că ele și-au găsit locul acolo unde vânzătorii au avut posibilitatea să negocieze „pe picior de egalitate" sau acolo unde li s-a oferit prețul, dacă nu cel cerut, măcar unul convenabil. Corespondența lui Constantin Turcu, arhivist principal, subdirector al Arhivelor din Iași, lăsa să se înțeleagă că ar fi putut fi vândute Academiei Române, Bibliotecii Centrale din București sau chiar vreunui muzeu din Câmpina, orașul în care se stabilise familia moștenitoare în timpul evacuării.

Așa se face că cercetarea noastră a început cu Biblioteca Academiei Române[3], unde am putut găsi doar câteva manuscrise vândute în 1963[4]. Având

* Arhivist, AN-Iași, e-mail: inachirila@yahoo.com.

[1] Gh. Ghibănescu, *Epilogul izvodului lui Clanau*, în Th. Codrescu, *Uricaru sau colecțiune de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor*, volumul XVII, Iassi, Tipografia Buciumul Român, 1891, p. 353-391.

[2] Ina Chirilă, *Pe urmele unei colecții. Colecția lui Gh. Ghibănescu în Arhivele din Iași*, în ArchM, IV, 2012, p. 253-291.

[3] Mulțumesc și pe această cale istoricilor Elena Bedreag și Nicolae Scurtu, pentru intermedierea accesării manuscriselor și documentelor lui Gh. Ghibănescu păstrate la BAR.

[4] Printre care și *Leastvița lui Ioan Scărariul*. A se vedea G. Strempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV (nr. 4414-5920), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1992, p. 295-296;

adresa de la Câmpina a familiei Ghibănescu, arătată în corespondența cercetată, cel dintâi gând a fost să o folosesc, pentru a afla detalii despre arhiva cu urmele pierdute de 50 de ani. O carte veche de telefoane mi-a arătat numărul unui Ghibănescu Octavian. Posibilitatea ca acesta să fi fost chiar nepotul lui Ghibănescu, cel căruia Gh. Ungureanu îi restituise cele patru lăzi în 1965, m-a îndreptățit să sper. Era într-o zi de miercuri, 25 februarie 2015, și mă aflam în București, ca membru în comisia de întocmire a Regulamentului Sălilor de studiu din cadrul Arhivelor Naționale. După finalizarea lucrărilor, am sunat; numărul se formase și am așteptat preț de câteva minute, speranța începând să dispară odată cu întârzierea răspunsului. Am insistat însă până când de la celălalt capăt am auzit un „alo" tremurat al unei voci de femeie. M-am prezentat și am întrebat timid dacă pot vorbi cu Octavian Ghibănescu. După un răspuns afirmativ, am așteptat câteva secunde și, în final, am auzit vocea strigată a unui domn care îmi spune să vorbesc mai tare, pentru că are probleme cu auzul. După îndelungi și repetate prezentări, am acceptat invitația la Câmpina și promisiunea că voi fi întâmpinată în autogară a doua zi, la prânz. Aventura începuse fără să îi bănui deznodământul.

În autogara din Câmpina l-am cunoscut pe Octavian Ghibănescu, mă aștepta cu un zâmbet larg și bunăvoință zgomotoasă, lângă un Matiz alb. Avea o căciulă de miel neagră pe cap și mustața albită de vreme, o întruchipare a răzeșului moldovean, dar modern, pripășit în Muntenia, cu imaginea pervertită de haina de piele îndelung purtată. M-a invitat în mașina sa extrem de mică și, după câteva încercări ratate, a pornit motorul accelerând puternic, gata să atingă, în curbe, bordurile înalte. În ușa casei din Calea Doftanei ne-a întâmpinat doamna Ana, o femeie cu ochii albaștri, mici, la fel de scundă ca și soțul ei. M-a invitat în sufragerie, unde una dintre fotografiile lui Gh. Ghibănescu, așezată într-o vitrină veche, din lemn masiv sculptat, îmi confirma că mă aflu în casa urmașilor săi. Așezată pe o canapea din piele, acoperită cu o pătură, în fața unei oglinzi venețiene imense, despre care aflu că provenea din casa familiei din Iași, încep să relatez scopul vizitei mele, încheind cu întrebarea: „Ce ați făcut cu cele patru lăzi?" La replica neașteptată: „Ce să fac cu ele? Sunt în pod, uite colea sus!", am rămas fără cuvinte, iar domnul Ghibănescu continua să povestească cum a încercat „Ungureanu" să îi înșele mama, în timp ce el era la armată, acuzându-l că nu i-a restituit toate documentele. În fața acestei avalanșe, l-am întrerupt, întrebându-l ce are de gând să facă el cu aceste documente. Răspunsul a venit prompt: „Să le vând, ce altceva pot face cu ele". În ciuda refuzului inițial, pe motiv că podul este friguros și slab iluminat, am reușit să ajung în spațiul de sub acoperișul casei, unde priveliștea era fabuloasă: obiecte vechi de tot felul, lămpi cu gaz atârnate de grinzi, încălțăminte veche cu patine, orologii cu pendule, o ladă de zestre ferecată și multe alte piese, adunate parcă într-un muzeu în curs de orânduire. În dreapta, sub niște grămezi de haine, cuverturi, cutii goale și

Florentina Zgraon, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scării lui Ian Sinaitul*, în LR, XXV, 1976, nr. 3, p. 275-282.

pline, se aflau cele patru lăzi inscripționate de către arhiviști în 1965 cu adresa destinatarului, dovadă că acestea au fost cândva la Iași. Am ridicat capacul celei mai apropiate de gura podului, iar imaginea mi-a adus aminte de scenele din documentarele despre Egiptul antic: lada era plină cu volume mari și mici, copertate în piele, acoperite cu un gros strat de praf, peste care trona ceva învelit într-un ziar îngălbenit. Am coborât capacul și cu ambele mâini am îndepărtat ziarul, scoțând la vedere sigiliul mare, turnat în ceară roșie, în căuș de lemn, de la Maria Tereza, legat de un fir aurit de pergamentul pe care îl adusese cu trenul la Iași Virginia Isac, cu mulți ani în urmă. Am luat apoi fiecare manuscris, parcurgându-le foile de titlu, amintindu-mi astfel cuprinsul inventarului întocmit de arhiviștii ieșeni. În a doua ladă erau faimoasele condici manuscris ale colecției *Surete și izvoade*, celelalte două lăzi fiind închise. Obosit de încercările repetate de a le deschide și pe acestea, domnul Ghibănescu mi-a propus să coborâm, asigurându-mă că nu a umblat nimeni în ele timp de 50 de ani. Între timp, doamna Ghibănescu încălzise camera fiicei și pregătise cina, invitându-mă să rămân peste noapte. Cerându-mi politicos scuze, i-am anunțat că trebuie să mă întorc în București, rugându-l pe domnul Ghibănescu să mă ducă repede la gară, sperând să prind ultimul microbuz. Am ajuns pe la ora 23.00, misiunea mea la Arhive se terminase cu o zi în urmă, prin urmare trebuia să rezolv problema cazării. Niște prieteni basarabeni, pe care nu-i văzusem de ani buni, au răspuns apelului și, după câteva ore de rătăcire prin oraș, ne-am întâlnit, povestindu-le aventura. Noaptea mi-a fost sfetnic bun, astfel că până dimineața am făcut doar planuri. Era vineri, iar colegul Claudiu Turcitu mă asigura, la prima oră, că pot fi primită în audiență de domnul Ioan Drăgan, fostul Director General al Arhivelor, pe care nu-l cunoscusem personal până atunci. I-am prezentat descoperirea, având ca dovadă câteva poze și istoria colecției scrisă până atunci. Răspunsul era cel așteptat, pe care îl auzisem invariabil de când sunt în Arhive: nu avem fonduri pentru achiziție de documente. Știam situația, tocmai de aceea l-am informat că stabilisem cu familia mea să fac o descoperire de card pentru avansul necesar încheierii contractului pe numele meu, în ideea că restul banilor îi voi obține prin subscripție publică. Documentele urmau a fi predate Arhivelor din Iași, în custodie, în condiții de acces stabilite de mine, altfel timp de așteptat bani prin bugetul de anul viitor nu aveam, deoarece o astfel de informație făcută publică ar fi stârnit interesul unor colecționari particulari și în mod special al Primăriei Iași, care tocmai se pregătea să inaugureze Muzeul Municipal, o instituție fără patrimoniu, reînviată după modelul Muzeului înființat în 1921 tocmai de creatorul colecției, Gh. Ghibănescu. Domnul Drăgan a surâs, amuzat probabil de planul și temerile mele și m-a întrebat ce sumă cer moștenitorii. I-am răspuns că nu mi-am permis să încep negocierile, însă ținând cont că în urmă cu 50 de ani Arhivele oferiseră 20.000 de lei, mă gândisem să le propunem 2.000 de euro, prevăzând că ei vor pretinde cel puțin 5.000, adică echivalentul a 50.000 de lei, valoarea unui automobil Dacia în anul 1965. Primind acordul domnului Drăgan, m-am întors la Câmpina, pentru a le comunica soților Ghibănescu că Arhivele sunt interesate să cumpere documentele cu suma de 2.000 de euro și a le propune

să ni le împrumute temporar, pentru evaluare. Cei doi au reacționat imediat, spunând că suma este derizorie și că nu acceptă să mai dea documentele până nu primesc banii care li se cuvin. După câteva considerații asupra valorii financiare a acestor documente, am plecat la Ploiești, cu speranța să prind trenul de Iași și cu visul că voi aduce curând și documentele lui Ghibănescu acasă.

Luni, 2 martie, l-am informat și pe domnul Florin Cîntic, Șeful Arhivelor ieșene, prezentându-i memoriul conceput în *weekend*, pe care l-am înaintat apoi Comisiei Centrale de Evaluare și Achiziție a Arhivelor Naționale, împreună cu inventarul întocmit în 1965. După câteva zile de așteptare, am primit răspunsul că demersul nostru „nu întrunește condițiile legale". I-am comunicat telefonic domnului Ghibănescu că trebuie să înainteze oferta de vânzare. Într-o noapte, am conceput o schiță, pe care am trimis-o prin e-mailul fiicei, medic de succes în București. Între timp m-am documentat asupra înființării unei asociații și constituirii unei liste de subscripții virtuale. Demersul meu obținuse sprijinul financiar necondiționat al prietenilor Arhivelor: Mihai Dim. Sturdza, Mircea Ciubotaru, Petronel Zahariuc, Florin Cîntic, Cristian-Flavius Zaharia și Cătălin Botoșineanu. În total, adunasem pe hârtie circa 2.000 de euro. După multe așteptări și discuții discrete, am primit oferta mult așteptată, prin care însă vânzătorii cereau mai mult decât stabilisem anterior, mai exact 6.000 de euro. Cuprinsul ofertei îmi spulberase speranța că vom primi toți banii de la Minister. Valoarea fiecărei unități arhivistice în parte era imensă, iar cele patru lăzi meritau din plin banii, însă pentru noi suma era exorbitantă. Am trimis oferta comisiei și am plecat în concediul de odihnă timp de peste o lună, punând la cale tot felul de strategii de subscripție publică. În ultima zi de vacanță, am primit un telefon de la domnul Florin Cîntic, care îmi dădea marea veste: „Ministerul de Interne ți-a aprobat memoriul și oferă toți cei 6.000 de euro ceruți de vânzători". Vestea ne-a bucurat enorm, însă înainte de a ni se vira banii, ni se cerea să verificăm și să reinventariem documentele aflate în cele patru lăzi. Pe 27 august, am mers la Câmpina, împreună cu doamna Mirela Comănescu, președinta Comisiei de Evaluare și Achiziție, și cu Ileana Dincă, secretara acestei comisii, unde am verificat toate unitățile înscrise în inventarul din 1965. La finalul unei zile extenuante petrecute în podul casei, am constatat că lipsesc câteva unități. Suspiciunea lui Octavian Ghibănescu că i-au fost sustrase de către Gh. Ungureanu părea că se confirmă. Speranța că acestea nu au fost înstrăinate și dorința de a evita discuții stânjenitoare de ambele părți, cu reale pericole de a se suspenda achiziția, m-au determinat să continui cercetările acasă. „Jurnalul", „Maistru"[5], cele două condici de venituri ale poștelor din Basarabia și „Cronica lui Ilieș voievod I"[6], reținute de Gh. Ungureanu în 1965,

[5] ANI, Manuscrise, nr. 1843-1844.

[6] *Ibidem*, nr. 1894. Caietul de limbă franceză al Emiliei Rickert provine din biblioteca lui Ghibănescu, fiind preluat sau doar inventariat în această împrejurare (*ibidem*, nr. 1895). Arhiva subdirectoarei Școlii de fete „Mihail Sturdza" a fost cumpărată de Gh. Ghibănescu și donată Muzeului Municipal, plicul III. Ghibănescu a enumerat cuprinsul actelor donate în volumul întocmit de el: *Centenarul Școalei Normale de Învățătoare „Mihail Sturza" Iași (1834-1934), întocmit după actele*

pe motiv că fuseseră împrumutate de Gh. Ghibănescu de la Arhivele ieșene, le găsisem inventariate la colecția Manuscrise. De aici, continuând căutările, am constatat că manuscrisul original al poeziilor lui Gh. Asachi, intitulat *Alăuta lui Alviru Dachienu, poeta Arcadiei din Roma, din 1820*, a fost inventariat la colecția Manuscrise[7], iar *Evanghelionul* lui Petru Movilă de la 1646 a fost depus la seria cărților de patrimoniu a bibliotecii noastre[8], iarăși, fără nicio indicație privitoare la proveniența sau modalitatea de achiziție. În aceste condiții, am întocmit un nou inventar, fără a-l mai indispune pe vânzător prin relatarea noii situații spunându-i cum stau lucrurile, evitând astfel să întinez și memoria lui Gh. Ungureanu, care a recurs la acest gest, convins fiind la acel moment că salvează măcar câteva dintre valoroasele piesele ale colecției. În momentul preluării documentelor, din ziua de 15 septembrie, Octavian Ghibănescu a răspuns generos la solicitarea noastră de a oferi și alte câteva materiale păstrate în casă, unele sub formă de custodie, păstrând însă două albume (piese desenate ale proiectului de aducțiune a apei de la Timișești, pentru care Ghibănescu a făcut actul comemorativ așezat la fundație, și un album cu interioarele Mănăstirii Trei Ierarhi), precum și scrisorile tatălui său, Constantin Mircea Ghibănescu, pe care le-am cercetat cu prilejul unei alte vizite. În pofida bunei înțelegeri, despărțirea de documentele bunicului său nu a fost ușoară, Octavian Ghibănescu manifestându-și mereu regretul în fața noastră, a surorii sale și a vecinilor veniți să ajute la căratul materialelor.

Gestul moștenitorilor, dar mai ales efortul de a le fi păstrat timp de alți 50 de ani, a fost remarcat în mod favorabil în prezentarea colecției pe care reprezentanții Arhivelor Naționale au realizat-o în cadrul expoziției organizate la sediul Arhivelor din Iași, în ziua de 30 octombrie 2015, cu ocazia Zilelor Arhivelor, precum și în necrologul pe care l-am întocmit și trimis spre citire în ziua înmormântării lui Octavian Ghibănescu, întâmplată la doi ani de la achiziție, mai exact, la 7 noiembrie 2017.

---

oficiale din dosarele școalei, ale Arhivelor Statului și din alte izvoare (Publicațiune făcută sub auspiciile Comitetului Școlar), Iași, Presa Bună, 1935, pct. 128. Acest caiet este primul din șirul de caiete „Cahiers de Français", precum și o serie de scrisori variate scrise între 1858 și 1878; toate ale d-rei Emilia Richert, arătate la litera *g*. a pct. 128 din descrierea istoricului școlii.

[7] *Ibidem*, nr. 1901. Interesant e că în una din lăzi se afla un registru de intrări-ieșiri de la Ministerul de Interne, care nu figura în inventar. Înscrisul pe copertă cu creionul: „1820", dovedește că astfel s-a operat înlocuirea sa cu manuscrisul lui Asachi. Șeful Arhivelor făcea publice poeziile într-un text intitulat: *Un manuscris necunoscut al poeziilor lui G. Asachi*, în „Cronica", IV, 1969, nr. 44, p. 6, 8. Manuscrisul este descris în lucrarea Gheorghe Asachi, *Opere*, vol. I-II, ediție îngrijită de N. A. Ursu și E. Levi, Chișinău, Editura Hyperion, 1991, în subcapitolul *Din manuscrise*, reproducând cele 27 de poezii din manuscrisul nr. 1901 al Arhivelor din Iași, apoi din manuscrisul nr. 3059 de la Academia Română, nr. 2009. Suzana și Arcadie Bodale, găsind un fragment de text „inedit" în manuscrisul 1901, reiau discuția pe marginea lui în articolul *Preromantismul românesc: versiuni inedite ale poeziilor lui Gheorghe Asachi*, în volumul editat de Andi Mihalache și Alexandru Istrate, *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici,* Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p. 351-366. În urma verificării de atunci, a fost depistată și lipsa unui extras al studiului lui Gh. Ghibănescu, *Poemul Iașului*, pe care l-am identificat ulterior în Biblioteca noastră.

[8] ANI, Biblioteca, III-814.

Așadar, în această împrejurare Arhivele din Iași au intrat în posesia celor 76 de condici *Surete* manuscrise, 15 volume din fișele privind Cadastrul istoric al orașului Iași, două cărți de hotărnicii pentru moșia târgului Vaslui (1884), o samă de bucate, o condică a bisericii „Sf. Andrei", un vocabular turc-francez (1828), o *Evanghelie găgăuzo-turcească* (1909), miscelanee, manuscrise de pe cărți religioase (catavasiere, molitvelnice, un rojdanic), gramatici, istorii, în română, slavonă, greacă, latină, un pomelnic, un caiet de rețete farmaceutice în limba latină, un manuscris de pe *Înfruntarea jidovilor*, un hronograf românesc, peste 60 de volume de carte veche în limba română, între care câteva evanghelii, minee, liturghii, trioduri, antologhioane, nouă manuscrise slavone, dintre care cele mai vechi sunt un *Octoih* de pe la jumătatea secolului al XV-lea și *Apostolul* slavon din 1638, patru în limba rusă, șapte în greacă, două în limba franceză, câteva gramatici, scrisori, fotografii, cursuri, două pergamente în latină – unul cu sigiliu atârnat, de la Maria Tereza (1773), și altul cu timbru, de la Franz Ioseph (1885). Menționăm că valoarea acestor tipărituri, unele foarte rare, altele fiind exemplare unice în Iași, este sporită de zecile de însemnări marginale, bogate în date genealogice și istorice, deopotrivă.

Cantitatea impresionantă și valoarea incontestabilă a celor câteva mii de unități arhivistice care au fost preluate sau achiziționate de-a lungul timpului de către Arhivele ieșene sunt evidente. Întreaga colecție de documente a fost prelucrată arhivistic, devenind accesibilă publicului larg, în condițiile legislației actuale.

50 Years On:
Epilogue in the Destiny of Gh. Ghibănescu's Collection
(Abstract)

Keywords: Gh. Ghibănescu, archive, patrimony, collection, Iași, Moldova.

In this text, I depict an episode within the history of the Archives of Iași, more precisely, the end of the archival adventure surrounding the purchase of the library appertaining to Gh. Ghibănescu (n. 1864 – d. 1936), the renowned editor of the Moldavian medieval documents. The most part of his collection was purchased by the State Archives in Iași, in stages, in the communist period. The last attempt – in 1965 – when the archivists had received for assessment 250 archival units was a great failure due to the insufficient amount requested. In the year 2015, after exactly 50 years, the documents were identified and bought from the heirs of Gh. Ghibănescu from Câmpina, despite the fact that in the budget of the Archives in Iași no amounts were previewed for such purchases. In this context, the State patrimony received over 70 old books written in Slavonic, Greek, Latin, Russian, Romanian with Cyrillic characters, two Latin parchments, registers with documents copied by Gh. Ghibănescu and his students, letters, photographs, etc., thus representing one of the most important purchases made after the fall of communism.

Regimul Ceaușescu văzut din interior. Convorbirile purtate de Vasile Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a RSR, cu diplomații sovietici de la București (1966-1976) (I)

Lucica IORGA*

Culegerea de documente pe care o propunem atenției cercetătorilor istoriei comunismului românesc, precum și celor interesați de istoria recentă a României, cuprinde notele de convorbire dintre diplomații sovietici acreditați la București cu V. Malinschi[1], Guvernatorul Băncii Naționale a RSR între anii 1963 și 1977. Inițial, în timp ce analizam dosarul personal al lui I. Gh. Maurer, păstrat în Fondul Cominternului de la Rossiiskii Gosudarstvenîi Arhiv Soțialino-Politiceskoi Istorii[2], am găsit câteva extrase scurte din notele de convorbire. Textul integral

* Lucica Zavalișca (căs. Iorga), drd. la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, e-mail: lucia.zavalisca@gmail.com.

[1] V. Malinschi (s-a născut la 1 mai 1912 în comuna Râbnița din Imperiul Rus, a încetat din viață la 15 iulie 1992, la București) a fost un economist român de origine rusă. A studiat la Academia de Înalte Studii Comerciale și Industriale și la Facultatea de Drept din București; doctor în științe economice (1939). Între anii 1936 și 1937 a ocupat funcția de economist-diurnist la Oficiul de studii al Direcției Comerțului Exterior; din iulie 1940 a devenit inspector comercial, economist planificator la Sovietul din Bălți și prim-colaborator științific la Institutul de Cercetări Economice din Chișinău; în perioada 1947-1949 a fost șeful Sectorului economic al Academiei de Știință a URSS și profesor de economie politică la Universitatea Chișinău și la Institutul Pedagogic Moldova; în 1948 – membru al PCUS; din 1949 a fost profesor de economie agrară și apoi rector al Academiei de Studii Economice din București; din noiembrie 1949 până la 16 februarie 1954 a deținut funcția de ministru al Comerțului Exterior, iar de la 1 aprilie 1963 până la 20 septembrie 1977 a ocupat funcția de Guvernator al Băncii Naționale a RPR/RSR. Din 1955 a devenit membru titular al Academiei RPR; între 1966 și 1974 – președinte al Secției de Științe Economice și Sociologie a Academiei RSR, iar între 1990 și 1992 – al Secției de Științe Economice, Juridice și Sociologie a Academiei Române. Membru supleant al CC al PMR (28 decembrie 1955 – 24 iulie 1965); membru al CC al PCR (24 iulie 1965 – 23 noiembrie 1979). Vezi Florica Dobre (coord.), *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicționar*, CNSAS, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 370-371.

[2] Rossiiskii Gosudarstvenîi Arhiv Soțialino-Politiceskoi Istorii [Arhiva de Stat Rusă de Istorie Social-Politică] (în continuare, RGASPI), din 2011 instituție federală de stat a Federației Ruse, păstrează fonduri care cuprind documente privitoare la istoria social-politică a Europei de Vest (secolul XVII– începutul secolului al XX-lea) și a istoriei social-politice a Rusiei (sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XXI-lea) în perioada modernă și contemporană; documente privitoare la mișcarea muncitorească, socialistă și comunistă (1860 – sfârșitul 1980); http://rgaspi.org/about/ob_arkhive/ (accesat la 15.10.2019).

al notelor de convorbire le-am identificat în arhiva fostului CC al PCUS, în prezent Rossiiskii Gosudarstvenîi Arhiv Noveișei Istorii[3]. Am constatat că notele de convorbire de la RGANI nu cuprind doar anii 1969 și 1970, perioada caracteristică extraselor de la RGASPI, ci o perioadă mult mai extinsă, și anume anii 1966-1976, ceea ce arată continuitatea contactelor dintre diplomații sovietici și oficialul român. Ținem să menționăm că există probabilitatea ca discuțiile să fi continuat, dar deocamdată pentru cercetători nu sunt disponibile majoritatea documentelor de după 1976.

Am decis să publicăm documentele în limba rusă, însoțite de traducerea în limba română care aparține autorului acestui articol. În varianta din limba rusă au fost păstrate stilul și normele ortografice din epocă, au fost introduse corecturi doar în cazurile în care greșeala ortografică este evidentă. În studiul introductiv nu vom realiza un rezumat al fiecărui document în parte, întrucât fiecare grup de documente este însoțit de un scurt rezumat, ci vom încerca să punctăm cele mai semnificative idei care se desprind din conținutul documentelor și importanța acestora pentru studierea istoriei comunismului românesc.

I. E. Levit, colaborator științific al Academiei de Științe a Moldovei (AȘM) între anii 1945 și 1991, relatează, în amintirile sale despre AȘM, că V. Malinschi nu și-a dorit să activeze în România, ci, într-o oarecare măsură, a fost silit. Astfel, în „perioada când se vorbea despre numirea lui în funcția de rector al Universității Chișinău, V. Malinschi a fost chemat inopinat la Moscova, la CC al PCU(b), unde i s-a propus să lucreze în România. Acesta a refuzat pe motiv că soția lui este rusoaică, a lucrat în domeniul cinematografiei, locuia la Moscova și nu cunoștea limba română. A urmat a doua chemare. Nu a mai reușit să se eschiveze. Secretarul CC, G. M. Malenkov, al doilea om în ierarhia de partid, a dispus să-i fie păstrat carnetul de membru al PCU(b) și i-a oferit câteva zile să se pregătească pentru plecarea la București”[4]. Maniera în care relatează despre situația din R. S. România ne sugerează că el nu și-a dorit să activeze în România și, în pofida faptului că a deținut funcții înalte de conducere, nu s-a putut integra complet în mediul politic și academic românesc.

Inițiativa de a transmite informații confidențiale despre situația internă și externă a R. S. România îi aparține lui V. Malinschi. Mai mult chiar, în 1969 el

[3] Rossiiskii Gosudarstvenîi Arhiv Noveișei Istorii [Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană] (în continuare, RGANI), arhiva fostului CC al PCUS fondată în 1921, iar din 2011 a devenit instituție federală de stat a Federației Ruse, unul din cele mai mari depozite de stat de documente din istoria secolului al XX-lea, un tezaur de neprețuit de documente fără de care este practic imposibil să aflăm și să înțelegem trecutul recent al Rusiei (URSS). Congresul al XX-lea al PCUS, „dezghețul” hrușciovist, Criza din Caraibe și „Primăvara de la Praga” din 1968, detensionarea relațiilor internaționale și negocierile purtate de liderii statului sovietic și liderii altor state, relația dintre putere și cultură, „perestroika” anilor ’80, sunt doar o parte din subiectele care nu pot fi cercetate fără documentele existente acolo. http://xn--80afqtm.xn--p1ai/ob-arkhive.shtml (accesat la 15.10.2019).

[4] I. E. Levit, *Vosspominania o Moldavskoi Akademii Nauk i ee pervom prezidente Ea. S. Grosule* [Memorii despre Academia de Științe a Moldovei și despre I. S. Grosul, primul ei președinte], Tiraspol, 2014, p. 223.

îi propunea ambasadorului sovietic, A. V. Basov[5], ca ambasada sovietică să organizeze în România ceva asemănător unei rețele de informație[6], propunere refuzată de diplomatul sovietic. La început, A. V. Basov era sceptic și neîncrezător față de încercările lui V. Malinschi de a-i transmite informații confidențiale despre ceea ce se întâmplă în R. S. România, crezând că este provocat, dar ulterior situația se schimbă. De-a lungul anilor, în convorbirile sale cu ambasadorul sovietic, dar și cu miniștrii plenipotențiari și consilierii ambasadei sovietice, V. Malinschi a relatat cu lux de amănunte despre politica internă și externă românească. După plecarea lui A. V. Basov în 1971, nu au fost identificate convorbiri ale lui V. Malinschi cu noul ambasador sovietic la București, V. I. Drozdenko (care a avut întâlniri confidențiale cu Gh. Rădulescu), ceea ce ne duce la gândul că avea o relație specială cu A. V. Basov. Informațiile transmise de acesta erau consemnate de către diplomații sovietici în jurnalele lor diplomatice. Toate documentele erau trimise către Departamentul CC al PCUS, unele și către Departamentul nr. 5 din cadrul MAE al URSS, iar câteva aveau indicat și numele destinatarului[7].

V. Malinschi, care își amintea cu nostalgie de perioada în care a activat în diferite funcții în URSS, a dezaprobat cursul de politică naționalistă promovat de conducerea de la București[8]. Totodată, în calitate de economist, el era convins că doar URSS (CAER, în format extins) era capabilă să contribuie cu adevărat la creșterea economică a României și să acopere găurile bugetare și datoria externă a țării, subiecte care îl preocupau în mod deosebit[9]. Putem să afirmăm că, într-o oarecare măsură, acest crez a stat la baza deciziei lui V. Malinschi de a transmite sovieticilor informații confidențiale despre situația politică și economică a R. S. România. De asemenea, în opinia noastră, formarea profesională în mediul academic sovietic, precum și lipsa unor afinități etnice sau simpatii față de spațiul românesc și-au pus amprenta asupra modului în care V. Malinschi a prezentat realitățile din R. S. România în convorbirile purtate cu diplomații sovietici.

În calitate de Guvernator al Băncii Naționale a RSR, precum și de membru al CC al PCR, V. Malinschi cunoștea din prima sursă situația reală în care se afla economia românească, dar și jocurile din culise din CC al PCR. Laitmotivul convorbirilor purtate de V. Malinschi cu diplomații sovietici era situația economiei

[5] A. V. Basov (1914-1988), om de stat și diplomat sovietic, ambasador extraordinar și plenipotențiar al URSS în R. S. România între anii 1965 și 1971.

[6] RGANI, F. 5, op. 62, d. 401, f. 21.

[7] Documentul nr. 2 este adresat tovarășului S. T. Astavin (1918-1996), care a deținut între anii 1960 și 1970 funcția de șef al Departamentului nr. 5 al MAE al URSS; documentul nr. 6 este adresat tovarășului K. F. Katușev (1927-2010), care, în calitate de secretar al CC al PCUS, a fost responsabil între anii 1968 și 1977 de relațiile cu partidele comuniste și muncitorești din țările socialiste; documentul nr. 11 este adresat tovarășului K. F. Katușev și tovarășului K. V. Rusakov (1909-1993), care a deținut între anii 1968 și 1972 funcția de șef al Departamentului CC al PCUS pentru relațiile cu partidele comuniste și muncitorești din țările socialiste; documentul nr. 12 este adresat tovarășului N. N. Rodionov (1915-1999), adjunctul ministrului Afacerilor Externe al URSS între anii 1970 și 1978.

[8] RGANI, F. 5, op. 58, d. 238, f. 254.

[9] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 21, 335; F. 5, op. 62, d. 398, f. 63.

naționale a R. S. România. Pornind de la crezul său, el voia să îi convingă pe sovietici că România avea, într-adevăr, nevoie de ajutorul sovietic pentru a-și redresa situația economică, iar relațiile politico-diplomatice româno-sovietice erau într-o strânsă relație de interdependență cu sfera economică. Enumerând dificultățile cu care se confrunta economia românească, atât pe plan intern în realizarea planurilor prevăzute, cât și pe plan extern în comerțul cu statele capitaliste, V. Malinschi afirma că N. Ceaușescu era profund îngrijorat de situația economică a țării și dispus să lărgească colaborarea cu statele socialiste, în special cu URSS[10]. În convorbirile purtate se întrevede ideea că N. Ceaușescu dorea să îmbunătățească relațiile politico-diplomatice cu sovieticii, mizând în primul rând pe ajutorul economic, dar, în același timp, după cum reiese din mărturiile lui V. Malinschi, încerca să balanseze între Est și Vest și să sporească considerabil relațiile cu R. P. Chineză[11].

Astfel, prin intermediul informațiilor transmise de V. Malinschi, conducerea sovietică cunoștea dificultățile cu care se confrunta R. S. România, datoria externă a acesteia față de statele occidentale, starea de lucruri din interiorul partidului și cele mai importante vizite efectuate în străinătate de liderii comuniști români. După părerea noastră, această circumstanță privilegia partea sovietică în timpul întâlnirilor la nivel înalt cu reprezentanții conducerii PCR.

V. Malinschi menționează că Securitatea română îl împiedica să se întâlnească cu diplomații sovietici[12], de aceea majoritatea convorbirilor au avut loc în timpul recepțiilor sau întâlnirilor oficiale. Ambasadorul sovietic era la rândul său urmărit cu scrupulozitate de serviciul de informații român[13], după cum reiese din mărturia lui V. Malinschi. Fostul Guvernator al Băncii Naționale a RSR era suspectat că transmitea informații[14], dar nu a fost sancționat în alt mod decât prin restricționarea accesului la recepțiile oficiale. Explicații pot fi mai multe, noi putem doar să presupunem fie că nu erau dovezi suficiente pentru a-l învinui, fie că N. Ceaușescu a considerat că întrevederile lui cu sovieticii nu vor avea repercusiuni negative, dimpotrivă erau un „rău necesar”.

V. Malinschi a creionat mai multe portrete ale demnitarilor comuniști aflați în posturile-cheie în partid și în stat. Trăsătura evidentă este subiectivismul, unii demnitari fiind caracterizați pornind de la impresiile personale, alții din relatări intermediare[15]. Totuși, mesajul recepționat de sovietici era că în partid exista o luptă aprigă pentru putere, pentru întâietate, animozități de ordin personal de care sovieticii puteau să profite într-un moment oportun.

---

[10] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 17, 338; op. 62, d. 402, f. 27, 31; op. 64, d. 381, f. 415.

[11] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 338; op. 64, d. 381, f. 415.

[12] *Ibidem*, op. 58, d. 238, f. 256-257; op. 60, d. 335, f. 217; op. 62, d. 401, f. 12, 21; op. 62, d. 402, f. 28; op. 62, d. 402, f. 25; op. 62, d. 404, f. 38; op. 62, d. 402, f. 36.

[13] *Ibidem*, op. 62, d. 404, f. 38; op. 62, d. 402, f. 29.

[14] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 340.

[15] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 18-21; op. 62, d. 402, f. 27-28; op. 62, d. 402, f. 32-34; op. 62, d. 401, f. 337-338; op. 69, d. 2369, f. 105.

Un interes deosebit prezintă caracterizarea pe care i-o face V. Malinschi lui Nicolae Ceaușescu[16]. Acesta este prezentat ca un naționalist convins, care suferea incurabil de grandomanie, instabilitate psihologică și, de aceea, ușor de influențat din exterior de cei care știu cum să interacționeze cu el. Ținem să accentuăm că V. Malinschi a observat destul de timpuriu aceste trăsături, alături de influența nefastă a soției acestuia, Elena Ceaușescu. De asemenea, a sesizat influența evreilor din anturajul apropiat, care și-au pus amprenta asupra politicii externe promovată de liderul român, în special cu privire la evenimentele din Orientul Apropiat de la sfârșitul anilor 1960. Însă, V. Malinschi atenționa că secretarul general al CC al PCR știa să profite de situație, se lingușea pe lângă chinezi și putea acționa într-un mod imprevizibil. Verdictul lui V. Malinschi este că N. Ceaușescu era persoana care putea fi influențată, iar sovieticii trebuiau să ia în calcul această posibilitate. De asemenea, el își oprește atenția asupra relației încordate dintre N. Ceaușescu și I. Gh. Maurer, accentuând că primul voia să scape cu orice preț de al doilea, pentru a-și concentra deplin puterea în mâinile sale.

În acest context, elocvent este și portretul lui I. Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri[17]. În notele de convorbire, el apare ca un personaj eminamente negativ, cel care, după părerea lui V. Malinschi, se făcea vinovat de înrăutățirea constantă a relațiilor cu URSS, un agent învederat al anti-sovietismului care era responsabil de exacerbarea cursului de politică naționalistă, acționând nefast atât asupra lui Gh. Gheorghiu-Dej, cât și a lui N. Ceaușescu. Totuși, V. Malinschi a trecut peste linia roșie atunci când a cerut ca URSS să se implice direct în înlăturarea lui I. Gh. Maurer de la conducere, menționând că o astfel de acțiune ar putea duce la o îmbunătățire considerabilă a relațiilor bilaterale.

Alte subiecte despre care relatează V. Malinschi sunt scurte informații despre deciziile Plenarelor CC al PCR[18], despre mobilizarea rezerviștilor[19], penuria alimentară cauzată de neîndeplinirea planurilor în agricultură[20], antrenamentele gărzilor populare[21], pe care le cataloghează drept inutile și sfidătoare din moment ce, în iulie 1970, a fost semnat un nou Acord de prietenie, colaborare și asistență mutuală între RSR și URSS[22], „problema Basarabiei”[23], intensificarea antagonismului româno-maghiar[24] etc.

---

[16] *Ibidem*, op. 58, d. 238, f. 255; op. 62, d. 401, f. 17-18; op. 62, d. 402, f. 30-31; op. 62, d. 401, f. 337, 339; op. 64, d. 381, f. 415; op. 67, d. 681, f. 37-38; op. 69, d. 2369, f. 104-105.

[17] *Ibidem*, op. 60, d. 335, p. 216; op. 62, d. 401, f. 16-18; op. 62, d. 402, f. 27; op. 62, d. 402, f. 32-33; op. 62, d. 401, f. 337; op. 64, d. 381, f. 414.

[18] *Ibidem*, op. 61, d. 402, f. 111; op. 62, d. 402, f. 36; op. 62, d. 398, f. 63; op. 62, d. 401, f. 336; op. 64, d. 381, f. 414; op. 66, d. 623, f. 235-236; op. 68, d. 1826, f. 1-2.

[19] *Ibidem*, op. 69, d. 2369, f. 103.

[20] *Ibidem*, op. 62, d. 402, f. 30.

[21] *Ibidem*, f. 35.

[22] *Ibidem*, op. 62, d. 401, f. 339-340.

[23] *Ibidem*, f. 339; op. 69, d. 2369, f. 103.

[24] *Ibidem*, op. 66, d. 623, f. 234.

Plecând de aceste informații, apreciem că aceste documente vor fi un instrument util în cercetarea istoriei recente a României. În primul rând, ele reprezintă un element de noutate pentru istoriografia comunismului românesc. În al doilea rând, culegerea de documente aduce în atenția cercetătorilor informații inedite din arhivele sovietice despre relațiile dintre exponenții puterii de la București, despre situația politică internă și externă a României.

Documente

1. 1966 septembrie 29, București. *Notă de convorbire dintre A. V. Basov, ambasador al URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut în timp ce V. Malinschi însoțea delegația Academiei de Științe a URSS, care se afla într-o vizită în R. S. România. V. Malinschi comunică informații despre biografia sa, politica naționalistă din timpul lui Gh. Gheorghiu-Dej și evoluția ei în timpul lui N. Ceaușescu, poziția conducerii românești față de „revoluția culturală" din R. P. Chineză; situația în care se aflau economia și finanțele României. Acesta își exprimă dorința de a transmite confidențial informații privitoare la starea de lucruri din România. Portretul făcut lui Al. Bârlădeanu este concis și tăios*.

Из дневника БАСОВА А.В.

Секретно

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с членом ЦК РКП, председателем Государственного Банка СРР, заведующим отделением Академии СРР, академиком В. МАЛИНСКИМ

29 сентября 1966 года

Во время пребывания делегации Академии наук СССР в Румынии встретился с сопровождавшим нашу делегацию академиком В. Малинским и имел с ним беседы, на которых присутствовал также президент Академии наук СССР т. Келдыш В.В.

Малинский всячески подчеркивал свою преданность Советскому Союзу, заявляя, что он гордится тем, что до 1947 года был членом КПСС. В. Малинский в течение всего периода Великой Отечественной войны находился в Советском Союзе. Работал вместе с Бырлэдяну сначала в Кишиневе, а затем, после эвакуации в глубь страны Кишиневского научно-исследовательского института экономики, работал в различных советских учреждениях. После окончания войны Малинский вернулся в

Румынию, где занимал ряд ответственных постов по партийной и государственной линии.

Вспоминая период своего пребывания в Советском Союзе, а также о тех усилиях, которые приложил Советский Союз к освобождению Румынии от фашистских захватчиков и в подъеме экономики страны после войны, Малинский с чувством неприязни и возмущения говорил о националистических устремлениях нового молодого партийного и государственного руководства. Националистическая кампания, начатая еще при жизни Дежа и достигшая широкого антисоветского размаха во второй половине 1964 года, после смерти Дежа несколько приутихла. Большинство коммунистов полагали, что пришедший к руководству партией Н. Чаушеску предпримет необходимые меры к тому, чтобы нормализовать отношения между нашими партиями и государствами, тем более, что этому способствовали решения Октябрьского пленума ЦК КПСС. Однако теперь можно констатировать, что этого не произошло. Хотя теперь руководители партии и партийных актив выступая на партийных собраниях и активах, не допускают прямых антисоветских выпадов, тем не менее, всегда чувствуется сдержанность в оценке деятельности КПСС и ее усилий, направленных на укрепление единства в мировом коммунистическом движении. Особенно характерно проявилось отношение РКП и КПСС теперь, когда подавляющее большинство коммунистических и рабочих партий высказали свое отношение к так называемой „культурной революции" в Китае и антисоветской клевете руководителей КПК на КПСС и Советское правительство. Малинский заметил, что в этом проявляется недальновидность политики нынешних руководителей РКП. Чем больше они будут молчать о своем отношении к КПК и проводимым его антимарксистским, раскольническим действиям, тем больше они будут разоблачать себя. Н. Чаушеску, подчеркнул Малинский, явный националист, и мы полагали, что его националистические тенденции скоро пройдут. Однако этого не случилось, национализм не проходит, а усиливается, и он по-прежнему проводит свою националистическую линию. Следует заметить, что возникновению национализма в Румынии способствовала бесконечная похвала в адрес национальных правительств африканских стран, ставших на путь самостоятельного развития. Это положение было использовано и для развития националистической пропаганды в Румынии. И надо сказать, отметил Малинский, националистическая пропаганда нашла широкую поддержку в кругах прежде всего интеллигенции, а также в других слоях населения.

Н. Чаушеску предпринимает сейчас огромные усилия к тому, чтобы превратиться из обычного руководителя в лидера партии [и] страны. В этих целях совершаются бесконечные поездки по стране, поднимаются на поверхность нередко сомнительные исторические факты.

Для оценки положения в стране Малинский сообщил, что ЦК и другие органы располагают огромным количеством фактов взяточничества,

мошен[н]ичества, жульничества и воровства, но практически ничего не могут сделать в борьбе с этими проявлениями, т.к. не желают объявлять о них открыто.

Во внешней торговле страны в настоящее время сложилась такая ситуация, сказал Малинский, когда Румынии нечем рас[с]читываться за товары и оборудование, приобретаемые в ФРГ. Поэтому во время пребывания в Бухаресте Шмюккера кое-как удалось натянуть рост торговли на 5%. Однако это сделано при том условии, что дефицит в платежах ФРГ и дальше будет нарастать, а на сумму разрыва ФРГ предоставит Румынии кредит. Мне, хорошо знающему платежный баланс страны, сказал Малинский, уже теперь видно, что Румыния не сможет нормально расплачиваться за товары и оборудование с капиталистическими странами, и усилия ЦК РКП, направленные на создание специальных предприятий, выпускающих продукцию только на экспорт, могут не дать должных положительных результатов. В настоящее время в различных отраслях промышленности реконструируются 136 предприятий, продукция которых должна полностью пойти на экспорт в капиталистические страны. На мой взгляд, сказал Малинский, это бессмысленное усилие, так как мы не имеем потребителей даже на ту продукцию, которая производится для экспорта теперь. Капиталисты упорно отказываются покупать у нас машины и оборудование.

Малинский жаловался, что ему не доверяют и не разрешают поездки в Советский Союз, даже при условии, что он находится в хороших отношениях с Н. Чаушеску.

Коснувшись развития научных исследований, Малинский сказал, что социально-экономическим наукам в стране не уделяется должного внимания, а все денежные средства и материальная база брошены на развитие технических отраслей знаний. Перед учеными поставлена задача – в ближе[а]йшее время в технической области знаний выйти из-под зависимости других социалистических стран.

За всеми нами, сказал Малинский, кто сочувствует и симпатизирует Советскому Союзу, установлена тщательная слежка. У нас и на работе и в квартирах ставятся подслушивающие аппараты. Мы не имеем возможности открыто говорить и в местах общественных встреч. Все это очень тяжело, очень трудно. За министерствами установлен жесточайший контроль со стороны отделов ЦК РКП, и я, будучи членом ЦК РКП и председателем Государственного банка, сказал Малинский, должен отчитываться о своей деятельности не только перед заведующим отделом ЦК РКП, но даже перед его заместителями, а иногда и инструкторами. В партии немало волевых руководителей, которые высказывают свое несогласие с господствующей официальной точкой зрения, но сделать теперь они ничего не могут. Кадры расстановлены таким образом, что первые же попытки выступить с другими мнениями будут жестоко пресечены.

В настоящее время, сказал Малинский, руководство РКП стремится всячески заигрывать с научными работниками и студенческой молодежью, имея в виду прежде всего опи[е]реться на них в проведении своей националистической политики. В этих целях направляются усилия научных коллективов, институтов истории и исторических музеев на отбор таких фактов из истории Румынии, которые способствовали бы подтверждению националистической политики, а иногда допускается даже подтасовка исторических фактов и деятельности отдельных исторических личностей в свою пользу.

Рассказывая вышеизложенное, Малинский всячески пытался заинтересовать нас своей беседой. Однако, мы не проявили заинтересованности к приводимым Малинским фактам.

В заключение Малинский сказал, что он будет стараться быть полезным советскому послу, намекая на свое желание в случае необходимости сообщать в доверительном порядке отдельные моменты из жизни партии и по экономике страны.

Во время беседы В. Малинский сообщил также, что он имеет близкие отношения с А. Бырлэдяну, т.к. работал с ним и в Кишиневе и в других районах Советского Союза. Правда, заметил Малинский, Бырлэдяну имеет положительные черты – он хороший товарищ, но в то же время во имя карьеры может продать и отца, и жену, и детей.

Прощаясь, В. Малинский сказал, что ему очень хотелось бы посетить Советский Союз.

ПОСОЛ СССР В СРР

(А. Басов)

RGANI, F. 5, op. 58, d. 238, f. 254-258.

Traducere

Din jurnalul lui A. V. Basov

SECRET

Notă de convorbire
cu academicianul V. MALINSCHI, membru al CC al PCR,
guvernatorul Băncii Naționale a RSR, șef de secție a Academiei RSR

29 septembrie 1966

V. V. Keldîș[25], președintele Academiei de Științe a URSS[26], a asistat la discuțiile purtate cu academicianul V. Malinschi, pe care l-am întâlnit în timp ce însoțea delegația Academiei de Științe a URSS, aflată în vizită în România.

[25] Este o eroare în text, corect e M. V. Keldîș.

Malinschi a accentuat în fel și chip devotamentul său față de Uniunea Sovietică, declarând că se mândrește cu faptul că până în 1947[27] a fost membru al PCUS. V. Malinschi s-a aflat în Uniunea Sovietică pe întreaga durată a Marelui Război pentru Apărarea Patriei. Mai întâi, a lucrat la Chișinău[28] cu Bârlădeanu[29], iar după ce Institutul de Cercetare Economică din Chișinău a fost evacut departe în spatele frontului, a lucrat în diverse instituții sovietice. Malinschi s-a întors în România după încheierea războiului, unde a ocupat o serie de posturi importante în partid și în stat.

Malinschi, amintindu-și despre perioada în care s-a aflat în Uniunea Sovietică, dar și despre eforturile depuse de Uniunea Sovietică în eliberarea României de cotropitorii fasciști și în avântul economic al țării de după război, a vorbit cu un sentiment de antipatie și indignare despre tendințele naționaliste ale noii conduceri tinere de partid și de stat. După moartea lui Dej, s-a domolit într-o oarecare măsură campania naționalistă, începută încă în timpul vieții acestuia și care a atins o amploare antisovietică deosebită în a doua jumătate a anului 1964[30].

---

[26] M. V. Keldîș (10 februarie 1911 – 24 iunie 1978), om de știință sovietic în domeniul matematicii, mecanicii, științei și tehnologiei spațiale, membru al Academiei de Științe a URSS. Între anii 1961 și 1975 a deținut funcția de Președinte al Academiei de Științe a URSS. Pentru biografia completă, a se vedea pagina-memorial dedicată: https://keldysh.ru/MVKeldysh/keldysh_biogr.html (accesată la data de 28.08.2019).

[27] Subliniere de mână în text. În biografia lui V. Malinschi din lucrarea coordonată de Florica Dobre, *op. cit.*, este indicat anul 1948, p. 371.

[28] Subliniere de mână în text.

[29] Al. Bârlădeanu (25 ianuarie 1911 – 13 noiembrie 1997), economist marxist, om de stat român, membru al CC al PMR/PCR între anii 1955 și 1969. În perioada 1940-1946 a ocupat funcția de cercetător la Institutul de Cercetări Economice din Chișinău, acolo unde a activat în calitate de prim-colaborator științific și V. Malinschi (din iulie 1940). Florica Dobre, *op. cit.*, p. 92-93, 371.

[30] V. Malinschi se referă la Declarația din aprilie 1964, mai cunoscută ca „Declarația de independență din aprilie". În contextul înrăutățirii relațiilor sovieto-chineze, în cadrul Plenarei CC al PMR din 15-22 aprilie 1964, conducerea română și-a expus public propria viziune referitoare la situația în care se afla mișcarea comunistă și muncitorească internațională. Documentul adoptat a fost publicat în ziarul „Scânteia" din 26 aprilie 1964. Această declarație a stat la baza cursului de politică internă și externă independentă a României prin îndepărtarea constantă de Moscova, curs pe care a continuat să îl implementeze cu zel și N. Ceaușescu după moartea lui Gh. Gheorghiu-Dej. A se vedea pe larg Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964, „Primăvara de la București". Cum s-a adoptat „Declarația de Independență" a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004; Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza declarației din aprilie 1964*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012; Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit, Relațiile româno-sovietice 1965-1989*, prefață de Radu Ciuceanu, București, INST, 2013, p. 34-41; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002. Prezintă interes ce îi spunea, la 28 martie 1964, Gh. Gheorghiu-Dej lui I. K. Jegalin, ambasadorul sovietic la București, în contextul disputei sovieto-chineze: „Noi împărtășim pe deplin poziția adoptată de PCUS față de toate problemele care au devenit subiect de polemică. Partidul nostru are aceleași viziuni ca PCUS în ceea ce privește problema mișcării comuniste și muncitorești, cea a divergențelor cu P. C. Chinez și asupra tuturor problemelor de politică internațională. Urmăm aceeași cale pentru a atinge scopul nostru comun". Vezi dosarul personal al lui Gh. Gheorghiu-Dej din fondul Cominternului de la RGASPI, F. 495, op. 255, d. 3, f. 130.

Majoritatea comuniștilor au considerat că N. Ceaușescu, care a venit la conducerea partidului, va întreprinde măsurile necesare pentru a normaliza relațiile dintre partidele și statele noastre, mai ales că deciziile Plenarei CC al PCUS [31] din octombrie au contribuit la atingerea acestui deziderat. Totuși, în prezent, putem constata că acest lucru nu s-a întâmplat[32]. Chiar dacă în acest moment conducătorii partidului și activiștii de partid nu permit ca în discursurile rostite de ei la adunările de partid și ale activului de partid să se manifeste atacuri antisovietice directe, totuși, în permanență se simte o anumită reținere în evaluarea activității PCUS și a eforturilor acestuia de a consolida unitatea în mișcarea comunistă internațională. Specificul relațiilor dintre PCR și PCUS s-a conturat în mod deosebit în prezent, când majoritatea partidelor comuniste și muncitorești și-au făcut cunoscută atitudinea față de așa-zisa „revoluție culturală" din China[33] și față de calomniile antisovietice aduse la adresa PCUS și a conducerii sovietice de către conducerea P. C. Chinez. Malinschi a menționat că acest fapt reliefează lipsa de perspicacitate a politicii conducătorilor actuali ai PCR. Cu cât vor trece sub tăcere atitudinea lor față de P. C. Chinez și acțiunile antimarxiste și scizioniste întreprinse de acesta, cu atât se vor da de gol[34][35]. N. Ceaușescu[36], a subliniat Malinschi, este un naționalist vădit[37], iar noi am considerat că, în curând, tendințele lui naționaliste vor înceta. Totuși, acest lucru nu s-a întâmplat, naționalismul nu a trecut, ci s-a intensificat[38], iar el, la fel ca în trecut, își promovează linia politică naționalistă. Trebuie să precizăm că lauda permanentă adresată conducerii naționale din fruntea statelor africane, care au ales o cale independentă de dezvoltare, a favorizat apariția naționalismului în România. Această circumstanță a dat undă verde și evoluției propagandei naționaliste în România. Trebuie să

[31] Plenara CC al PCUS a avut loc la 14 octombrie 1964. Cea mai importantă decizie adoptată de această Plenară a fost pensionarea lui N. S. Hrușciov (1894-1971), secretarul general al CC al PCUS între anii 1953 și 1964, și alegerea în această funcție a lui L. I. Brejnev (1906-1982), care a deținut-o până în 1982. V. Malinschi accentuează faptul că pentru conducerea română această decizie a însemnat posibilitatea redresării relațiilor româno-sovietice, căci comportamentul fostului lider sovietic în raport cu conducerea de la București a fost calificat ca unul dintre factorii principali care au declanșat animozități și a încordat relațiile bilaterale. Acest fapt este confirmat și de Gh. Gheorghiu-Dej în discuțiile purtate în octombrie-noiembrie 1964 cu I. K. Jegalin, ambasadorul sovietic la București. Vezi RGASPI, F. 495, op. 255, d. 3, f. 87-97.

[32] Subliniere de mână în text.

[33] Marea Revoluție Culturală Proletară, numită de cele mai multe ori Revoluția culturală, a fost o luptă pentru putere în interiorul P. C. Chinez, aducând R. P. Chineză în pragul unui război civil. Ea a fost lansată în 1965 de către Mao Zedong (1893-1976) pentru a-și recăpăta influența în partid, pierdută din cauza eșecului devastator suferit de cel de-al doilea plan cincinal (Marele Salt Înainte), și pentru a implementa propria ideologie.

[34] Aici și în continuare subliniere de mână cu linie verticală dublă pe marginea paragrafului.

[35] Pentru studierea aprofundată a poziției adoptate de conducerea română în contextul schismei sovieto-chineze, a se vedea lucrările lui Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova*, vol. I, *1957-1965*, București, INST, 2004; idem, *Tot mai departe de Moscova… Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez 1956-1965*, București, INST, 2011.

[36] Subliniere de mână în text.

[37] Subliniere de mână în text.

[38] Subliniere de mână în text.

spunem, a remarcat Malinschi, că propaganda naționalistă se bucură, întâi de toate, de o susținere masivă în cercurile intelectualilor, dar și în alte pături sociale.

În[39] prezent N. Ceaușescu depune eforturi enorme pentru a se transforma dintr-un simplu conducător în lider de partid. Pentru a atinge acest scop se întreprind un număr nesfârșit de vizite prin țară, deseori se fac trimiteri la niște evenimente istorice dubioase.

În[40] ceea ce privește aprecierea situației din țară, Malinschi a comunicat că CC și alte organe dispun de numeroase dovezi ale actelor de mituire, escrocherie, pungășie și furturi, dar practic nu pot lupta în niciun mod cu aceste fenomene, deoarece nu doresc să le facă publice.

Malinschi a spus că, în prezent, situația din comerțul extern al țării este de așa natură că România nu are[41] resurse să achite costul mărfurilor și al utilajului cumpărate din RFG[42] . De aceea, în timpul vizitei lui Schmücker[43] la București, s-a reușit cu greu să se forțeze creșterea schimburilor comerciale cu 5%. Această creștere s-a realizat însă cu acceptarea condiției ca deficitul plăților față de RFG să crească în continuare, iar RFG să acorde în viitor un credit României pentru acoperirea decalajului de plăți. Mie, a zis Malinschi, care cunosc bine balanța de plăți a țării, îmi este clar de pe acum că România nu va putea să plătească în regim normal statelor capitaliste costul mărfurilor și a utilajelor, iar eforturile CC al PCR îndreptate spre înființarea unor întreprinderi speciale, ce vor fabrica producție destinată doar exportului, pot să nu se încununeze cu succes. În prezent în diferite ramuri industriale, se reconstruiesc 136 de întreprinderi, producția cărora va fi îndreptată în totalitate spre export în statele capitaliste. După părerea mea, a spus Malinschi, acesta este un efort lipsit de sens, din cauza că noi nu avem nici în prezent cerere pentru producția destinată exportului. Capitaliștii refuză cu perseverență să achiziționeze de la noi mașini și utilaje.

Malinschi s-a plâns că nu au încredere în el și nu i se permite să viziteze Uniunea Sovietică, chiar dacă se află în relații bune cu N. Ceaușescu.

Abordând subiectul cercetărilor științifice, Malinschi a afirmat că în țară nu se acordă atenția cuvenită științelor social-economice, căci toate mijloacele bănești și întregul suport material este orientat spre dezvoltarea ramurii tehnice. Obiectivul pus în fața oamenilor de știință este[44] de a anihila dependența de alte state socialiste în sfera cunoștințelor tehnice.

Malinschi[45] a comunicat că toți cei care sunt solidari și simpatizează cu Uniunea Sovietică sunt urmăriți cu scrupulozitate. Atât la locul de muncă, cât și în apartamente sunt instalate dispozitive de interceptare. Nu avem posibilitatea

[39] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

[40] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului.

[41] Subliniere de mână în text.

[42] Subliniere de mână în text.

[43] Kurt Schmücker (10 noiembrie 1919 – 6 ianuarie 1996), om politic german, membru al Uniunii Creștin Democrate. A ocupat funcția de ministru al Economiei al RFG între anii 1963 și 1966.

[44] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

[45] Aici și în continuare subliniere de mână cu o linie verticală dublă pe marginea paragrafului.

să vorbim deschis nici chiar în locurile publice. E foarte complicat, foarte greu. Și la ministere este instituit un control drastic din partea secțiilor CC al PCR, iar eu, fiind membru al CC al PCR și guvernator al Băncii Naționale, a spus Malinschi, sunt nevoit să dau darea de seamă despre activitatea mea nu doar în fața șefului de secție al CC al PCR, dar chiar și în fața adjuncților săi, iar uneori și a instructorilor. În partid sunt mulți conducători cu putere de voință care își exprimă dezacordul față de punctul de vedere oficial, care e dominant, dar, acum, ei nu pot întreprinde nimic. Cadrele sunt repartizate în așa mod încât orice încercare de a expune un punct de vedere diferit să fie drastic reprimată.

Malinschi a afirmat că în prezent conducerea PCR se străduiește în fel și chip să se pună bine pe lângă studenți și cercetătorii științifici, dorind să se sprijine pe aceștia în realizarea politicii sale naționaliste. Pentru atingerea acestui scop, colectivele științifice, institutele de cercetare a istoriei, precum și muzeele istorice își îndreaptă eforturile spre a selecta din istoria României acele evenimente care ar contribui la întărirea politicii naționaliste, iar, uneori, se falsifică în favoarea lor chiar și factorii istorici și activitatea unor personalități istorice.

Relatând[46] cele expuse mai sus, Malinschi făcea tot posibilul să ne trezească interesul față de povestirea sa. Însă noi nu am manifestat interes față de faptele pe care le-a adus la cunoștință Malinschi.

În concluzie, Malinschi a zis că se va strădui să îi fie de folos ambasadorului sovietic, dând de înțeles că își dorește ca, în caz de necesitate, să comunice în manieră confidențială unele aspecte privitoare la viața de partid și la economia țării.

În timpul convorbirii, Malinschi ne-a comunicat, de asemenea, că se află în relații apropiate cu Al. Bârlădeanu, având în vedere că a lucrat cu el și la Chișinău și în alte raioane ale Uniunii Sovietice. Malinschi[47] a accentuat că, într-adevăr, Bârlădeanu are calități pozitive, fiind un tovarăș bun, dar în același timp acesta își poate vinde pentru carieră și tatăl, și soția, și copiii.

Luându-și rămas bun, Malinschi a zis că își dorește foarte mult să viziteze Uniunea Sovietică.

AMBASADORUL URSS ÎN RSR

(A. BASOV)

RGANI, F. 5, op, 58, d. 238, f. 254-258.

2. 1968 noiembrie 7, București. *Notă de convorbire dintre I. S. Ilyin, ministru-plenipotențiar al ambasadei URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc în timpul unei recepții de la Ambasada Sovietică. V. Malinschi*

[46] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie curbă, verticală pe marginea paragrafului.

[47] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

își exprimă poziția față de discursul lui N. Ceaușescu din 21 august 1968, diplomatul sovietic se pronunță și el pe marginea acestui subiect. Caracterizează rolul lui I. Gh. Maurer în conturarea politicii interne și externe românești. Prezintă informație despre datoria externă a României față de statele capitaliste.

Из дневника И.С. Ильина

СОВ.СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Госбанка Румынии В. МАЛИНСКИМ

7 ноября 1968

На приеме в Совпосольстве встретился с В. Малинским и имел с ним непродолжительную беседу.

В начале беседы В. Малинский по собственной инициативе отметил, что выступление Н. Чаушеску 21 августа с.г. на митинге в Бухаресте вызвало у румын различную реакцию. Несмотря на то, что его националистическая направленность получила одобрение руководящих деятелей СРР, все же некоторые ответственные работники критически отнеслись к его истерическим антисоветским заявлениям. Эта линия, подчеркнул собеседник, не получила поддержки и в народе, который хорошо понимает, что успешное развитие страны по пути социализма возможно только при наличии искренней дружбы и сотрудничества в первую очередь с СССР.

Видимо, сказал Малинский, это обстоятельство было учтено в дальнейших высказываниях Н. Чаушеску, и вопросу развития и укрепления советско-румынских отношений стало уделяться особое внимание.

В. Малинский далее заявил, что в настоящее время всю политику страны направляет И.Г. Маурер. Он дает советы и направление деятельности румынского руководства, в том числе и Н. Чаушеску, по всем вопросам внутренней и внешней политики. Это известно всем руководящим деятелям СРР, и они исходят из данной ситуации.

Касаясь румыно-советских отношений, В. Малинский подчеркнул, что руководство СРР идет на их развитие с учетом как внешних, так и внутренних факторов. Дело в том, сказал он, что Румыния в настоящее время имеет большую задолженность капиталистическим странам, превышающую 1100 млн. долларов. Сейчас получено указание свести торговый баланс с капстранами на 1969 г. с положительным сальдо. А это трудная проблема. Поэтому все будет зависеть от торговых переговоров с социалистическими странами, в первую очередь с Советским Союзом.

Имеются, заявил В. Малинский, также и внутренние финансовые проблемы. В связи с тем, что расходная часть бюджета превышает доходы. Правительство СРР было вынуждено несколько сократить размер пенсий, повысить налоги с крестьян, увеличить квартирную плату и отменить выплаты за звания ученым и деятелям культуры. Эти меры

безусловно вызывают отрицательную реакцию у значительной части населения страны.

Затем В. Малинский сказал, что сейчас в правительстве рассматривается вопрос о подчинении Госбанка СРР министерству финансов. Какое будет решение, он пока не знает.

Далее собеседник поинтересовался реакцией в СССР на мероприятия румынского руководства в связи с событиями в ЧССР.

Отметил, что, как нам представляется, первые шаги в Румынии были предприняты поспешно и не без помощи западной пропаганды. Затем румынские товарищи, видимо, поняли правильно акцию пяти соцстран и стали вести дело на улучшение отношений с СССР и другими соцстранами. Что касается Советского Союза, то мы всегда выступали за развитие дружественных отношений с Румынией.

Как бы между прочим, В. Малинский заметил, что он и многие румынские товарищи получили приглашение на прием в Совпосольство только 7 ноября.

Со своей стороны подчеркнул собеседнику, что в соответствии с требованиями румынского протокола мы направили приглашения всем гостям за две недели до приема.

В конце беседы В. Малинский выразил сожаление в связи с невозможностью для него встречаться с совпослом или со мной. Поэтому он хотел бы иметь регулярные контакты с первым секретарем посольства В.Л. Пещерским, с которым давно знаком. У меня, сказал Малинский, имеется много интересных для него материалов. Со своей стороны не реагировал на это высказывание.

СОВЕТНИК-ПОСЛАННИК
ПОСОЛЬСТВА СССР В СРР

(И. ИЛЬИН)

RGANI, F. 5, op. 60, d. 335, f. 216-217.

Traducere

Din jurnalul lui I.S. Ilyin

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu V. MALINSCHI, guvernatorul Băncii Naționale a României

7 noiembrie 1968

Am purtat o discuție scurtă cu V. Malinschi, pe care l-am întâlnit la recepția de la Ambasada sovietică[48].

[48] Ambasada Sovietică de la București organiza, pe data de 7 noiembrie, o recepție cu ocazia aniversării Revoluției din Octombrie (Revoluția bolșevică) din anul 1917 prin care bolșevicii au

La începutul convorbirii, Malinschi a remarcat, din propria inițiativă, că cuvântarea lui N. Ceaușescu din 21 august a.c.[49], de la mitingul de la București, a provocat românilor reacții distincte. Chiar dacă tendințele lui naționaliste au fost însoțite de asentimentul conducerii RSR, totuși unii funcționari importanți s-au poziționat critic față de declarațiile antisovietice isterice ale acestuia. Interlocutorul a subliniat că această politică nu este susținută nici de popor, care înțelege foarte bine că țara nu se poate dezvolta cu succes pe calea socialismului în absența unei prietenii sincere și a cooperării, în primul rând, cu URSS.

Malinschi a zis că, pesemne, această circumstanță a fost luată în considerare în cuvântările ulterioare ale lui N. Ceaușescu, o atenție deosebită începând să fie acordată chestiunii dezvoltării și consolidării relațiilor sovieto-române.

În continuare, V. Malinschi a declarat că[50], în momentul de față, întreaga politică a țării este coordonată de către I. Gh. Maurer[51]. El își impune părerea și coordonează activitatea atât a conducerii statului, cât și pe cea a lui N. Ceaușescu, în soluționarea tuturor problemelor de politică internă și externă. Toți liderii RSR cunosc acest fapt și țin cont de această realitate.

V. Malinschi, făcând referire la subiectul relațiilor româno-sovietice, a accentuat că conducerea RSR a decis să confere amploare acestora, luând în considerație atât factorii externi, cât și cei interni. El a zis că totul se rezumă la faptul că în prezent România are o datorie mare față de statele[52] capitaliste, care depășește suma de 1.100 milioane de dolari. Pentru anul 1969, au fost primite instrucțiuni de a obține un sold pozitiv în balanța comercială cu statele capitaliste. Dar, în practică, situația e complicată. Din acest motiv, totul va depinde de negocierile comerciale purtate cu statele socialiste, în special cu Uniunea Sovietică.

V. Malinschi a declarat că sunt, de asemenea, probleme financiare și pe plan intern. În legătură cu faptul că bugetul destinat cheltuielilor îl depășește pe cel al veniturilor, Guvernul[53] RSR a fost nevoit să reducă pensiile, să crească impozitele plătite de țărani, să mărească suma chiriilor și să anuleze indemnizația

preluat puterea în Rusia țaristă. Majoritatea întâlnirilor dintre V. Malinschi și diplomații sovietici acreditați la București s-au desfășurat la astfel de recepții, organizate și cu alte ocazii în incinta Ambasadei Sovietice de la București.

[49] Este vorba despre cuvântarea lui N. Ceaușescu din dimineața zilei de 21 august 1968, rostită de liderul român după ce cinci state membre ale Pactului de la Varșovia au intervenit militar în Cehoslovacia. N. Ceaușescu a condamnat în termeni duri imixtiunea unui stat în treburile altui stat. Acest episod, numit și „apoteoza lui N. Ceaușescu", a avut drept consecință atât încordarea maximă a relațiilor româno-sovietice, cât și creșterea fulminantă, fără precedent, a prestigiului mondial de care s-a bucurat liderul comunist român în perioada următoare. Vezi, mai detaliat, în Lavinia Betea (coord.), *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, ed. a II-a, București, Editura Corint books, 2018.

[50] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

[51] I. Gh. Maurer (1902-2000), înalt demnitar român în perioada comunistă, membru al CC al PMR/PCR (1945-1955, 1958-1974); membru al Comitetului Executiv (în continuare, CEx) al CC al PCR (1965-1974); membru al Prezidiului Permanent al CC al PCR (1965-1974). În perioada menționată în documente deținea funcția de președinte al Consiliului de Miniștri (1961-1974). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 385.

[52] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

[53] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului.

pentru titlurile deținute de cercetătorii științifici și oamenii de cultură. Evident, că aceste măsuri vor stârni reacții negative în rândul unei părți considerabile a populației țării.

Apoi, V. Malinschi a spus că, în prezent, guvernul examinează posibilitatea ca Banca Națională să fie subordonată Ministerului Finanțelor. Nici el nu știe ce decizie va fi luată în acest sens.

În cele ce au urmat, interlocutorul s-a interesat de reacția URSS față de acțiunile întreprinse de conducerea românească în contextul evenimentelor din RSC[54].

Am remarcat că, din punctul nostru de vedere, România a întreprins primii pași în grabă și, în mod cert, fiind sprijinită de propaganda occidentală. Ulterior, tovarășii români probabil au înțeles corect acțiunea celor cinci state socialiste și au început să depună efort pentru a îmbunătăți relațiile cu URSS și cu alte state socialiste. În ceea ce privește Uniunea Sovietică, noi întotdeauna ne-am dorit să dezvoltăm relații de prietenie cu România.

Printre altele, Malinschi a remarcat că el și mulți alți tovarăși români au primit invitația de a participa la recepția Ambasadei sovietice abia pe 7 noiembrie.

La rândul meu, i-am accentuat interlocutorului că, în conformitate cu cerințele protocolului românesc, noi am transmis invitații tuturor oaspeților cu două săptămâni înainte de recepție.

La sfârșitul discuției, V. Malinschi și-a exprimat părerea de rău că nu are posibilitatea de a se întâlni cu ambasadorul sovietic sau cu mine. Din[55] această cauză el ar dori să țină legătura permanentă cu V. L. Pescherskiy[56], primul secretar al ambasadei, pe care îl cunoaște demult. Malinschi a conchis că dispune pentru el de multă informație interesantă. Eu nu am reacționat la această afirmație.

MINISTRU-PLENIPOTENȚIAR
AL AMBASADEI URSS ÎN RSR

(I. ILYIN)

RGANI, F. 5, op. 60, d. 335, f. 216-217.

---

[54] Se face referire la intervenția statelor membre ale Pactului de la Varșovia (URSS, RDG, Polonia, Ungaria și Bulgaria) în Cehoslovacia, în noaptea zilei de 21 august 1968. Pentru studiul aprofundat al cauzelor care au dus la această intervenție, dar și a evenimentelor care au urmat, a se vedea Kieran Williams, *The Prague Spring and its Aftermath: Czechoslovak Politics 1968-1970*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Gordon H. Skilling, *Czechoslovakia's Interrupted Revolution*, Princeton, Princeton University Press, 1976; Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill and London, University of North Carolina Press, 2003; G. P. Murașco (ed.), *1968 god. „Prajskaia vesna". Istoriceskaia retrospektiva: Sbornik statei* [1968. „Primăvara de la Praga". Retrospectivă istorică: Culegere de articole], Moskva, ROSSPEN, 2010; A. M. Maiorov, *Vtorjenie. Ceholovakia, 1968* [Intervenție, Ceholovacia, 1968], Moskva, 1998; Mihai Retegan, *1968 – din primăvară până în toamnă. Schiță de politică externă și politică militară românească*, ed. a 2-a rev. și adăugită, București, Editura RAO, 2014.

[55] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului.

[56] V. L. Pescherskiy (?-1998), fost ofițer sovietic al serviciului de informații externe, colonel KGB, specializat în acumularea de informații din spațiul german. N. A. Zenkovich, *Vyisshiy gheneralitet v godî potreaseniy* [Comandamentul suprem al armatei în anii zdruncinărilor], Moskva, Olma-press, 2005, p. 231.

3. 1969 iulie 19, București. *Notă de convorbire dintre V. V. Lebedev, secretar I al ambasadei URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc la aeroportul Băneasa, în timp ce îl așteptau pe Gh. Rădulescu să sosească de la Moscova. Interlocutorii discută despre noul sistem de salarizare. V. Malinschi aduce drept exemplu cazul lui Al. Bârlădeanu. Alte subiecte care prezintă interes este cel al discursurilor de la conferințele de partid din județe; schimbările survenite în componența organelor de conducere a partidului prin numirea tinerilor în posturile importante. V. Malinschi remarcă îngrijorarea lui N. Ceaușescu în contextul vizitei lui R. Nixon la București, în august 1969*.

Из дневника В.В. Лебедева.

Секретно

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с управляющим Национальном банком СРР В. МАЛИНСКИМ

19 июля 1969 года

В аэропорту Бэняса во время ожидания прибытия из Москвы зам.председателя Совета Министров СРР Г. Рэдулеску имел краткую беседу с В. Малинским.

В связи с опубликованием в румынской печати сообщения о распространении с 1 августа с.г. в экспериментальном порядке в ряде секторов экономики новой системы оплаты труда, поинтересовался, как практически определяется уровень заработной платы рабочих и служащих, что является критерием для этого.

Не ответив по существу вопроса, В. Малинский в то же время сообщил, что новая система заработной платы еще не совершенна и постоянно улучшается. За период с октябрьского (1967 г.) пленума ЦК РКП она трижды существенно корректировалась. То же самое, продолжал собеседник, можно сказать относительно системы пенсионного обеспечения. Когда из состава Постоянного Президиума ЦК РКП был выведен один из его членов и отправлен на пенсию (фамилию Малинский не назвал, но имел, видимо, в виду А. Бырлэдяну), возникли трудности с определением ему размера пенсии, так как период его работы в свое время в Советском Союзе в трудовой стаж не засчитывался. В виде исключения за ним временно была сохранена зарплата по месту работы. В настоящее время указанному товарищу установили пенсию в рамере 7 тыс. лей плюс 1,5 тыс. лей за определенные заслуги, а всего 8,5 тыс. лей в месяц.

В ходе дальнейшей беседы В. Малинский по своей инициативе сообщил, что его выдвигают кандидатом в состав руководящих партийных органов. Член Исполкома, Постоянного Президиума, секретарь ЦК РКП Вирджил Трофин предложил ему выбрать по своему усмотрению один из уездов и выступить на партийной конференции, а также перечислил вопросы, которые следует осветить в докладе. По словам Малинского, В. Трофин просил его в ходе выступления ярче показать заслуги Н. Чаушеску

в социалистическом строительстве. Сославшись на информацию, полученную из уездов, собеседник сказал, что партийные конференции проходят в атмосфере восхваления и возвеличивания Н. Чаушеску и почти нет никаких критических замечаний по обсуждаемым партийным документам. В состав руководящих партийных органов выбирается много молодых товарищей, которые призваны на 50 процентов обновить нынешний состав Центрального Комитета партии. В этой связи, продолжал Малинский, возникает вопрос – как быть со старыми партийными кадрами, имеющими большие революционные заслуги перед партией и страной, и куда их девать. Он высказал предположение, что для решения этой проблемы новый состав ЦК РКП будет значительно расширен. Кроме того, сказал собеседник, имеется масса и других нерешенных вопросов. Большую озабоченность у партийного руководства вызывает также предстоящий визит в СРР Р. Никсона. Все это вынудило ЦК РКП пересмотреть дату открытия X съезда РКП и перенести ее на два дня позднее. В. Малинский сказал, что он никогда еще не видел Н. Чаушеску таким озабоченным и усталым, каким он выглядит в эти дни.

В связи с тем, что кандидаты в состав руководящих партийных органов выдвигаются теперь на уездных партийных конференциях, поинтересовался, каким образом съезд будет избирать свои руководящие центральные партийные органы.

В. Малинский сказал, что никто еще толком не знает, как все это будет происходить. Однако высказал предположение, что съезд формально изберет руководящие органы партии.

ПЕРВЫЙ СЕКРЕТАРЬ
ПОСОЛЬСТВА СССР В СРР

(В. ЛЕБЕДЕВ)

RGANI, F. 5, op. 61, d. 402, f. 111-112.

Traducere

Din jurnalul lui V. V. Lebedev

SECRET

Notă de convorbire
cu V. MALINSCHI, guvernatorul Băncii Naționale

19 iulie 1969

Am purtat o discuție scurtă cu V. Malinschi în aeroportul Băneasa, în timp ce așteptam să sosească de la Moscova Gh. Rădulescu[57], vicepreședintele Consiliului de Miniștri al RSR.

[57] În anul 1969 au avut loc șapte ședințe ale Comitetului Executiv al CAER. Una din ședințele comitetului executiv a avut loc între 16 și 17 iulie 1969, la Moscova. Gh. Rădulescu, reprezentant permanent al RSR la CAER (1965-1974), a participat la lucrările acestei ședințe și a revenit la

În legătură cu publicarea în presa românească a informației că, începând cu 1 august a.c., în câteva sectoare ale economiei va fi implementat, în formă experimentală, un nou sistem de salarizare, m-am interesat cum va fi determinată în practică mărimea salariilor muncitorilor și a funcționarilor, ce criteriu va sta la bază.

V. Malinschi, care nu a răspuns concret la întrebare, a comunicat totuși că noul sistem de plată a salariului încă nu este perfect și se află într-un proces de îmbunătățire continuă. În perioada care a urmat după Plenara din octombrie (a. 1967) a CC al PCR[58] sistemul de plată a fost corectat de trei ori. Același lucru, a continuat interlocutorul, poate fi afirmat și cu referire la fondul de pensii. În momentul în care a fost exclus și scos la pensie unul dintre membrii Biroului Permanent al CC al PCR (Malinschi nu a indicat numele de familie, dar s-a referit, pare-se, la Al. Bârlădeanu) au apărut dificultăți[59] în fixarea sumei pensiei, din cauza că anii pe care acesta i-a lucrat în Uniunea Sovietică nu au fost adunați la stagiul de muncă[60]. Ca excepție, i-a fost păstrat temporar salariul de la locul său de muncă. În prezent acest tovarăș are o pensie de 7 mii de lei, plus 1.500 lei pentru merite deosebite, în total 8.500 de lei pe lună.

În continuare, din inițiativă proprie, V. Malinschi a adus la cunoștință că el este propus candidat în organele de conducere ale partidului. Virgil Trofin, secretar al CC al PCR, membru al Comitetului Executiv și al Biroului Permanent, i-a propus lui Malinschi să-și aleagă după bunul său plac un județ în care[61] va ține un discurs la conferința de partid, enumerându-i, totodată[62], și subiectele pe care trebuie să le abordeze în raportul său. După spusele lui Malinschi, V. Trofin[63] l-a rugat ca, în timpul cuvântării sale, să prezinte în culori cât mai vii meritele lui N. Ceaușescu în construirea socialismului. Interlocutorul, raportându-se la informația primită din județe, a spus că atmosfera în care se desfășoară conferințele de partid se remarcă prin elogierea și ridicarea în slăvi a lui N. Ceaușescu,

---

București în data de 19 iulie 1969. Vezi *Ejegodnik bol'şoi sovetskoi enţiklopedii* [Anuarul Marii Enciclopedii sovietice], vol 14, *1970*, Moskva, Editura Enciclopedia Sovietică, 1970, p. 446.

[58] La Plenara CC al PCR care a avut loc între 5 și 6 octombrie 1967 s-a luat în dezbatere problema îmbunătățirii organizării administrativ-teritoriale a României și sistematizarea localităților rurale, dezvoltarea construcției de locuințe. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria României în date*, ed. a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2010, p. 594.

[59] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

[60] V. Malinschi se referă la perioada cuprinsă între 1940 și 1946, când Al. Bârlădeanu a lucrat la Institutul de Cercetări Economice din Chișinău. El s-a întors în România în anul 1946. În biografia din *Raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România* este menționat că Al. Bârlădeanu a lucrat în anii celui de-al Doilea Război Mondial la un Institut de cercetări economice de la Moscova. Vezi Vladimir Tismăneanu (coord.), *Raportul final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, București, 2006, p. 645. În contextul acestei neconcordanțe de date, noi optăm pentru prima variantă, care își găsește dovezi nu doar în mărturisirea lui V. Malinschi, dar și în biografia publicată în lucrarea coordonată de Florica Dobre, *op. cit.*, p. 92-93.

[61] Aici și în continuare subiniere de mână în text.

[62] Aici și în continuare subiniere de mână în text.

[63] Aici și în continuare subiniere de mână în text.

iar remarcile critice cu privire la documentele de partid examinate, practic, lipsesc. În componența organelor conducătoare de partid sunt aleși mulți tovarăși tineri care vor înnoi în proporție de 50% componența actuală a Comitetului Central al partidului. În legătură cu aceasta, a continuat Malinschi, apare întrebarea cum să procedăm cu veteranii partidului care au merite revoluționare față de partid și stat, ce loc să le găsim. El presupune că noua componență a CC al PCR va fi extinsă în mod considerabil pentru a rezolva această problemă. În afară de aceasta, a zis interlocutorul, există și o multitudine de alte probleme nesoluționate. Conducerea de partid este în mod deosebit îngrijorată și de vizita lui R. Nixon, care urmează să sosească în RSR[64]. Această circumstanță a forțat CC al PCR să revizuiască data deschiderii celui de-al X-lea Congres al PCR, fixând-o cu două zile mai târziu decât cea preconizată anterior[65]. V. Malinschi a remarcat că el nu l-a văzut niciodată pe N. Ceaușescu atât de îngrijorat și de obosit ca în această perioadă.

În legătură cu faptul că, în componența organelor de conducere ale partidului, candidații vor fi propuși de acum înainte la conferințele de partid din județe, m-am interesat de modul în care congresul va alege organele conducătoare de partid.

V. Malinschi a spus că încă nimeni nu știe cum anume vor avea loc aceste alegeri. Presupunerea lui e că, cel mai probabil, congresul va alege doar formal organele conducătoare de partid.

PRIMUL SECRETAR
AL AMBASADEI URSS ÎN RSR

(V. LEBEDEV)

RGANI, F. 5, op. 61, d. 402, f. 111-112.

[64] R. Nixon (1913-1995), președinte al SUA între anii 1969 și 1974. A vizitat R. S. România în perioada 2-3 august 1969, aceasta fiind prima vizită oficială în România a unui președinte al SUA (cu excepția vizitei lui F. D. Roosevelt la Conferința de la Ialta în contextul celui de-al Doilea Război Mondial). Conducerea de la București era îngrijorată și de faptul cum va reacționa conducerea de la Moscova și dacă va sosi o delegație sovietică la nivel înalt la lucrările celui de-al X-lea Congres al PCR. Conducerea statelor membre ale Pactului de la Varșovia a fost informată despre vizita lui R. Nixon în România cu puțin timp înainte de a se anunța oficial la radio, fapt ce a provocat indignarea acestora și a stârnit un val de nemulțimiri. Pentru detalii a se vedea L. A. Zavalișca, *Vizit R. Nixona v Rumînii v avguste 1969 g. glazami diplomatov soțialisticeskih stran* [Vizita lui R. Nixon în România din august 1969 văzută de diplomații statelor socialiste], în *Slavianskii mir: obșnost' i mnogoobrazie, Tezisî konferenții molodîh ucenîh* [Lumea Slavă: comunitate și diversitate, Tezele conferinței susținute de tinerii cercetători], Moskva, Institutul de Studii Slave al Academiei de Științe a Rusiei, 2019, p. 121-124.

[65] Congresul al X-lea al PCR a avut loc între 6 și 12 august 1969, cu câteva zile mai târziu decât fusese preconizat. Data lui a fost amânată din cauza vizitei la București a lui R. Nixon.

4. 1969 octombrie 28, București. *Notă de convorbire dintre A. V. Basov, ambasador al URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc în timpul unei recepții organizată de Ambasada Olandei de la București cu ocazia vizitei întreprinse de oficiali olandezi în România. V. Malinschi îl informează pe ambasadorul sovietic despre starea economiei românești, despre situația dificilă din agricultură și industrie; critica adusă lui I. Verdeț de către N. Ceaușescu. V. Malinschi îl critică dur pe I. Gh. Maurer, prezentându-l drept cel mai periculos dușman al URSS din România; reliefează unele disensiuni dintre N. Ceaușescu și I. Gh. Maurer, precum și unele devieri psihice caracteristice secretarului general al CC al PCR. V. Malinschi îi caracterizează pe scurt pe unii membri ai Biroului Politic și al Comitetului Executiv al CC al PCR (V. Trofin, P. Niculescu-Mizil, Gh. Rădulescu, I. Verdeț, Gh. Pană, M. Mănescu, L. Răutu, P. Lupu, I. Ioniță, I Stănescu, C. Onescu, A. Dumitriu, Al. Bârlădeanu). Informație despre modul în care ar reacționa S.U.A. în cazul în care Iugoslavia sau România ar fi atacate de statele-membre ale Tratatului de la Varșovia*.

Из дневника А.В. Басова.

СОВ.СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Правления Национального Банка
Румынии Василе МАЛИНСКИМ

28 октября 1969 года

Встретились с В. Малинским на приеме, устроенном голландским послом в связи с пребыванием в Румынии премьер-министра Голандии Йонга и министра иностранных дел Лунса.

Подойдя ко мне, В. Малинский сказал, что он давно уже искал возможности для встречи со мной для того, чтобы изложить в доверительном порядке некоторые соображения, касающиеся современной обстановки в Румынии. По его словам, за ним постоянно ведется наблюдение и поэтому трудно найти случай для встречи с совпослом. В связи с этим он решил воспользоваться для беседы данным приемом.

Как заявил В. Малинский, экономика Румынии оказалась в настоящее время в крайне тяжелом положении. Особенно плохо обстоят дела в сельском хозяйстве, несмотря на неоднократные заявления румынских руководителей о том, что валовый сбор сельскохозяйственных культур в этом году вполне обеспечит основные потребности страны, в действительности это далеко не так. Уже давно стало ясно, что валовый сбор пшеницы крайне недостаточен, однако первоначально предполагалось, что недобор пшеницы будет компенсирован высоким урожаем кукурузы. Теперь очевидно, что и кукурузы будет собрано меньше, чем в прошлом

году, в связи с тем, что во многих районах страны, особенно в Трансильвании, урожай кукурузы очень низкий из-за дождливой погоды. По этой же причине будут значительно ниже плановых наметок также заготовки картофеля. В результате вопрос об обеспечении страны продовольствием приобрел исключительную остроту. Несомненно, придется серьезно затронуть и без того незначительные государственные резервы.

Проведение намечавшегося пленума ЦК РКП по вопросам сельского хозяйства отложено на более поздний срок в связи с необходимостью продумать и подготовить дополнительные меры, направленные на преодоление создавшегося тяжелого положения.

Серьезные трудности имеют место и в промышленности. В частности, ощущается нехватка многих видов дефицитного сырья, что вызывает необходимость все новых и новых валютных расходов.

Вследствие возникших затруднений в развитии экономики, а также неоправдавнного стремления многих министерств и ведомств приобретать непроизводимое в Румынии оборудование, а также отдельные сырьевые товары преимущественно в западных странах, дефицит платежного баланса в торговле с этой группой стран достиг 1 млрд. 710 млн. долларов. К концу года он ещё более увеличится, т.к. недобор сельскохозяйственных культур обусловил резкое сокращение экспортных возможностей СРР.

По словам В. Малинского, Маурер недавно настаивал на продаже 20 тонн золота, однако ему, как председателю правления Национального Банка удалось убедить руководство СРР в нецелесообразности продажи Румынией в настоящее время золота из государственных запасов. Но как будет в дальнейшем, заметил он, сказать трудно.

В этой связи В. Малинский отметил напряженность состояния финансов страны. Ввиду непрерывной эмиссии денежных знаков, начались инфляционные процессы, и если не будут найдены меры для их пресечения, результатом может явиться полное расстройство денежного обращения.

В ходе дальнейшей беседы В. Малинский особо подчеркнул то обстоятельство, что в связи с введением в различных отраслях народного хозяйства новой системы оплаты труда, а также реорганизацией министерств и ведомств в стране отмечается широкая волна недовольства.

Введение новой системы оплаты труда в промышленности сопровождалось заверениями, что в результате средний заработок рабочих повысится на 12-15%. Однако на практике в связи с введением новых норм выработки и расценок во многих случаях имеет место снижение заработка, что привело к массовому возмущению и недовольству рабочих. На ряде предприятий возникли прямые конфликты с администрацией. Вследствие этого руководство партии вынуждено принимать срочные меры, главным образом разъяснительного характера, которые, однако, не дали желаемого результата. Недовольство растет, охватывая всё более широкие слои рабочего класса.

Указанные серьезные трудности ещё более углубляются в связи с реорганизацией министерств и ведомств, проведение которой затрагивает интересы очень большого числа специалистов не только в центре, но и на местах. Для многих из них направление на новую работу означает более низкую зарплату, ухудшение квартирных условий и т.п.

В. Малинский заметил, что указанные меры осуществляются по инициативе Н. Чаушеску, но непосредственным исполнителем, во всяком случае в области разработки новой системы оплаты труда на промышленных предприятиях, является П. Лупу, который, подлаживаясь к указаниям руководства, всё запутал, а применение на практике разработанной им системы оплаты труда и привело к отмеченному выше недовольству.

Неблагополучно положение с организацией и дисциплиной труда в сельскохозяйственном производстве. В этом году впервые в столь массовых масштабах проявилось нежелание крестьян работать за ту низкую оплату, которую они получают за свой труд как в производственных сельскохозяйственных кооперативах, так и в госхозах. Рабочие госхозов возмущаются еще и тем, что, в отличие от рабочих промышленных предприятий, у них сохраняется 10-часовой рабочий день. В результате резкого снижения трудовой дисциплины под угрозой оказалась судьба урожая, в связи с чем по указанию Н. Чаушеску на уборку урожая брошено большое количество солдат и учащихся. Говорят, заметил с горькой иронией В. Малинский, что руководители кооперативов теперь обращаются к членам своих артелей с призывом „выйти на работу и оказать помощь солдатом и школьникам в уборке урожая”.

Отмена выплат за ученые степени и звания на практике вызвала лишь недовольство среди всех категорий ученых, в том числе молодых научных сотрудников, которые, не получив ничего от этого мероприятия, высказывают почти такое же недовольство, как и имеющие звания и степени ученые, которые были лишены ряда льгот и дополнительных выплат. В среде научных работников наблюдается неодобрительное отношение к политике нынешнего руководства не только по этому частному, но и по другим, более крупным вопросам.

В. Малинский рассказал далее, что вопрос о создавшемся тяжелом положении в экономической области и о мерах по преодолению возникших трудностей обсуждался на состоявшемся на днях заседании Постоянного Президиума ЦК РКП, на котором он присутствовал. С сообщением по данному вопросу выступил И. Вердец, который, изложив фактические показатели работы различных отраслей народного хозяйства, высказал в этой связи некоторые свои соображения. После сообщения И. Вердеца Н. Чаушеску обрушился на него с острой критикой. По словам В. Малинского, за все время работы он никогда не слышал столь резких высказываний в адрес одного из наиболее высокопоставленных руководителей партии и государства. Н. Чаушеску, в частности, заявил: „В экономике страны

возник хаос. И. Вердец, как первый заместитель председателя Совета Министров, ведающий вопросами народного хозяйства, со своими обязанностями не справляется и его следует отдать под суд за развал работы”.

Это заявление было встречено членами Президиума и присутствующими тягостным молчанием. На требование Н. Чаушеску объяснить причины создавшегося положения И. Вердец сказал, что главными причинами являются прежде всего серьезные ошибки в планировании и крайне плохо налаженное материально-техническое снабжение в промышленности.

В связи с этим Н. Чаушеску в острой форме подверг критике также и деятельность председателя Госплана СРР М. Бергиану. По мнению Малинского, вопрос об отстранении И. Вердеца и М. Бергиану практически предрешен.

На этом же заседании Президиума рассматривался вопрос об отношении к претензиям Бельгии на получение компенсации за национализированную собственность бывших бельгийских компаний в Румынии.

Говоря об этом, Малинский заметил, что визиты Маурера в западные страны обходятся очень дорого. Так, например, его недавняя поездка в Бельгию стоила Румынии 3,2 млн. долларов, так как Маурер из престижных соображений пожелал лично сообщить бельгийцам во время своего визита в эту страну об удовлетворении их претензий. Сначала Маурер предлагал уплатить бельгийцам даже 3,7 млн. долларов, однако в результате возражений со стороны Г. Рэдулеску было решено ограничить размер компенсации 3,2 млн.

Ещё более дорогостоящими были предшествующие поездки Маурера в Грецию и Италию. В Греции Маурер принял претензии греческого правительства, заявив о согласии СРР уплатить компенсацию за национализированную собственность в размере 8 млн. долларов, а в Италии аналогичная сумма составила 15 млн. долларов.

Как заявил далее В. Малинский, стремление Маурера лично сообщать об удовлетворении подобных претензий во многом объясняется его желанием создать себе определенную популярность в правящих кругах западных стран. Не исключено, продолжал он, что к этому примешиваются и чисто корыстные соображения, т.к. согласно безусловно достоверным сведениям, Маурер имеет личные счета в некоторых иностранных банках, причем есть основания полагать, что часть находящихся на этих счетах средств поступила из западных источников.

Этот полунемец-полуфранцуз – самый ярый противник Советского Союза, сказал далее Малинский. Все хорошее Маурер видит только на Западе, а любой русский для него злейший враг.

До тех пор, пока он будет находиться у руководства, он неизменно будет центром антисоветизма, оказывая сильное влияние и на Чаушеску.

Некоторые считают, продолжал В. Малинский, что с точки зрения психики у Н. Чаушеску наблюдаются явные отклонения от нормы и что

это очень опасно. Действительно, он довольно неуравновешен и весьма болезненно воспринимает любые действия, которые могут выглядеть как нажим. Однако есль к нему найти соответствующий подход и оградить от негативного влияния, он способен к более трезвой и правильной оценке как нынешнего состояния, так и перспектив сотрудничества Румынии с другими соцстранами и в первую очередь с Советским Союзом.

На уже упоминавшемся заседании Президиума ЦК РКП Н. Чаушеску в весьма острой форме подверг критике руководителей некоторых министерств и ведомств за их настояния на увеличении импорта оборудования и различных материалов из западных стран и игнорирование возможностей закупки соответствующего оборудования и материалов в Советском Союзе под тем предлогом, что они якобы „низкого качества" или вообще не производятся в СССР. Он с возмущением заявил: „Неужели в Советском Союзе вся продукция такого плохого качества, а номенклатура её столь узка?". Н. Чаушеску, по словам Малинского, потребовал коренным образом пересмотреть вопрос об отношении к экономическому сотрудничеству с Советским Союзом, в том числе к закупкам оборудования в СССР.

Что же касается подхода Маурера к этим вопросам, отметил В. Малинский, то он полностью противоположен. Недавно, сказал он, Г. Рэдулеску ознакомил меня с предложениями, касающимися сотрудничества Румынии в рамках СЭВа. В этом документе высказывалась, в частности, мысль о желательности участия Румынии в таких организациях, как Интерметалл, Интерподшипник и др. Г. Рэдулеску обратил внимание на то, что на полях указанного документа Маурер сделал пометки: „А почему вместе с Советским Союзом?", „А почему при участии Советского Союза?" и т.п.

В этой связи В. Малинский заметил, что с Н. Чаушеску можно было бы прийти к договоренности по многим вопросам, если исключить влияние таких наиболее антисоветски настроенных деятелей, как Маурер, а также В. Трофин и П. Никулеску-Мизил.

В ходе дальнейшей беседы В. Малинский в осторожной, но весьма настойчивой форме проводил мысль о том, что главное сейчас – убрать с политической арены в Румынии И.Г. Маурера, как основного и наиболее опасного антисоветчика, а после этого было бы сравнительно нетрудно добиться изменения политической линии и самого Н. Чаушеску. Он всячески давал понять, что в настоящее время для этого очень благоприятный момент, учитывая не только экономические трудности, для преодоления которых особое значение приобретают хорошие отношения с Советским Союзом, но и недовольство значительной части населения СРР последними мероприятиями, проведенными руководством РКП. В этих условиях для Н. Чаушеску устранение Маурера означало бы удобный случай переложить на него всю ответственность за трудности как внутри страны, так и в отношениях между Румынией и социалистическими странами.

Собеседник высказался далее в том плане, что устранению Маурера благоприятствует также тот факт, что в настоящее время вряд ли можно говорить о „монолитном единстве” в руководстве РКП, для отношений между членами которого характерны взаимное недоверие и недоброжелательность. По его словам, часть руководящих деятелей СРР хорошо относится к Советскому Союзу и не одобряет нынешнего курса. В этой связи он дал краткие характеристики некоторых членов Постоянного Президиума и Исполкома ЦК РКП.

Как заявил В. Малинский, **В. Трофин** считается одним из наиболее близких к Н. Чаушеску людей, он уже много лет работает вместе с ним и Н. Чаушеску полностью доверяет ему. Это карьерист, с откровенно антисоветскими убеждениями, которые он неоднократно высказывал на заседаниях Президиума. По некоторым данным, В. Трофин, опасающийся за свое будушее, как и Маурер, имеет счета в иностранных банках. Сознавая свою недостаточную популярность в партии, он постоянно стремится заручиться поддержкой как со стороны Н. Чаушеску, так и Маурера и с этой целью идет на различного рода интриги. В связи с избранием Г. Панэ членом Постоянного Президиума ЦК РКП В. Трофин явно опасается, что Панэ при определенных условиях может „вытеснить” его и занять его место в руководстве и поэтому, несомненно, попытается обезопасить себя в этом отношении.

П. Никулеску-Мизил, хотя и воздерживаеся от открытых жестов и заявлений, направленных против Советского Союза, также известен как явный антисоветчик. В течение долгого времени он готовил для Н. Чаушеску всякого рода речи и выступления по международным вопросам, в которых недвусмысленно проглядывал антисоветизм.

Г. Рэдулеску, по словам Малинского, умный, способный деятель, очень компетентный в экономических вопросах. Он выступает за развитие сотрудничества с Советским Союзом и настроен по отношению к нему весьма дружественно. В. Малинский дал понять, что это во многом объясняется его опасениями за свое будущее в случае осуществления по отношению к СРР акции, подобной той, которая имела место в Чехословакии, а также расчетами на получение поддержки Советского Союза в деле назначения его на пост Председателя Совета Министров СРР, к которому он стремится. В. Малинский отметил в этой связи некоторые карьеристские черты Г. Рэдулеску. Он сказал, что Г. Рэдулеску ненавидит Маурера, а также И. Вердеца и М. Бергиану и уже сейчас принимает меры к тому, чтобы убрать Бергиану с поста председателя Госплана. Он даже уже предлагал указанный пост Р. Молдовану в одном из разговоров с ним, однако последний отказался, сославшись на то, что, во-первых, с его кандидатурой вряд ли согласятся, а, во-вторых, он не хотел бы в сложившихся условиях брать на себя ответственность за планирование расстроенной экономики страны.

Видимо, Г. Рэдулеску – наиболее вероятный кандидат на пост Председателя Совета Министров, заметил Малинский, и это, возможно, следовало бы учитывать. Он намекнул, что Г. Рэдулеску пошел бы на откровенные разговоры, а, возможно, и на доверительные контакты с советскими товарищами.

По словам Малинского, у него давно уже установились дружественные отношения с Г. Рэдулеску, который оказывает ему поддержку. Правда, не знаю, поддержит ли он меня в самый решительный момент, сказал В. Малинский. Однако сам он ничего плохого против меня не предпримет, т.к. я располагаю многими фактами, которые, если они станут известны, могут принести ему большие неприятности. В частности, когда умер Георгиу-Деж и обсуждались возможные кандидатуры нового генерального секретаря, Г. Рэдулеску тогда говорил: „Правильно ли мы поступим, если изберем генеральным секретарем Н. Чаушеску? Не лучше ли избрать на эту должность Г. Апостола?”

И. Вердец в принципе неплохой человек, сказал В. Малинский, однако он вынужден вести себя очень осторожно. В последнее время чувствует себя обиженным Чаушеску и Маурером, но и им недовольны некоторые министры. За все время пребывания в составе Постоянного Президиума ни разу не выступил с какими-либо антисоветскими заявлениями.

Г. Панэ – молодой, энергичный работник. Никаких открытых антисоветских заявлений пока не допускает, но в целом свое отношение к Советскому Союзу резервирует. По ряду признаков, Г. Панэ стремится к тому, чтобы возглавить в руководстве партии оргпартработу, которую в настоящее время ведет В. Трофин. Поэтому в отношениях между ним и Трофином имеют место определенные элементы взаимной неприязни.

М. Мэнеску, по словам Малинского, – антисоветски настроенный человек прозападной ориентации. В настоящее время пользуется широкой поддержкой Маурера и Н. Чаушеску.

В. Малинский далее отметил, что в СРР у руководства находится большое количество евреев, многие из которых являются ярыми антисоветчиками. Среди них прежде всего следует назвать **Л. Рэуту**, **П. Лупу** и некоторых других. Большинство из них, по его словам, тесно связаны с сионистскими кругами, что в значительной степени предопределяет политику румынского правительства по отношению к арабо-израильскому конфликту и экономическому сотрудничеству с Израилем.

В. Малинский охарактеризовал министра обороны СРР **И. Ионицу** и председателя Совета госбезопасности **И. Стэнеску** как ревностных исполнителей тех указаний, которые они получают от Н. Чаушеску. Однако они, как он считает, не играют существенной роли в определении политической линии Румынии.

Министр внутренних дел СРР **К. Онеску**, заявил В. Малинский, является очень порядочным человеком, дружественно настроен по

отношению к Советскому Союзу. Он явно недоволен той политикой, которую проводит руководство РКП как внутри страны, так и в отношении братских соцстран и Советского Союза.

По словам В. Малинского, министр юстиции **А. Димитриу** также „настроен против подхалимствующих элементов, в том числе в среде старых коммунистов, а также против нынешней политики СРР по отношению к Советскому Союзу”.

А. Бырлэдяну, сказал Малинский, – человек, хорошо относящийся к Советскому Союзу, остро критически оценивающий деятельность нынешнего руководства и отход Румынии от братских стран. Недавно он посоветовал В. Малинскому немедленно уйти с поста председателя правления Национального Банка СРР, так как он уверен, что в ближайшее время денежное обращение в стране окажется в серьезно расстроенном состоянии и ответственность за это будет возложена на него. Бырлэдяну якобы говорил Малинскому о своем желании встречаться с советскими товарищами с тем, чтобы поделиться с ними некоторыми соображениями о положении в стране.

В. Малинский заявил в этой связи, что за всеми людьми, встречающимися с советскими дипломатами, установлена тщательная слежка, ввиду чего открытые встречи довольно сложны. Подчеркнув, что в настоящее время в стране много недовольных, которые, возможно, пошли бы на доверительные контакты с советскими товарищами, он в осторожной форме намекнул, что советскому посольству, возможно, было бы целесообразно организовать что-то вроде разведывательной сети в Румынии.

Ответил ему, что это не наши функции и не наши методы работы.

В ходе беседы поинтересовался у В. Малинского, ведутся ли какие-либо переговоры с американцами об ответном визите Н. Чаушеску в США. Он ответил, что сейчас не ведется никаких переговоров на этот счет, иначе ему было бы известно об этом.

В. Малинский рассказал также, что некоторое время тому назад Г. Рэдулеску ознакомил его со специальным сообщением Комитета государственной безопасности Румынии для руководства РКП о содержании беседы Р. Никсона с папой римским Павлом VI, состоявшейся во время первого визита Никсона в Европу вскоре после его вступления в должность президента.

В ходе этой беседы папа римский, в частности, спросил, какую позицию займут США в случае, если Советский Союз введет свои войска в Югославию. Никсон заявил, что если Советский Союз и другие соцстраны предпримут против Югославии акцию, подобную той, которая была осуществлена в отношении Чехословакии, то Соединенные Штаты пойдут на прямые ответные акции. Когда же Павел VI поинтересовался, какова будет позиция американского правительства в случае, если

подобная акции будет осуществлена в отношении Румынии, Никсон ответил, что США „заявят соответствующий решительный протест”.

Во время беседы В. Малинский заметил, что его жена, много лет проработавшая в Советском Союзе, получает здесь крайне низкую пенсию – в сумме 600 лей. Он поинтересовался, нельзя ли часть пенсии за те годы, которые она проработала в Советском Союзе, выплачивать в советских рублях. По общему тону его высказываний чувствовалось, что он проявляет к этому особый интерес.

Ответил, что недостаточно хорошо знаю законодательство по этому вопросу.

Все высказывания, касающиеся как оценки обстановки в стране, так и характеристики некоторых румынских руководителей, В. Малинский сделал по собственной инициативе. Каких-либо дополнительных вопросов или комментариев со своей стороны я не высказывал.

ПОСОЛ СССР В СРР

(А. Басов)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 401, f. 12-22.

Traducere

Din jurnalul lui A.V. Basov

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu Vasile MALINSCHI,
guvernatorul Băncii Naționale a României

28 octombrie 1969

L-am întâlnit pe V. Malinschi la recepția organizată de ambasadorul olandez în legătură cu vizita în România a lui de Jong[66], prim-ministrul Olandei, și a lui Luns[67], ministrul Afacerilor Externe.

Apropiindu-se de mine, V. Malinschi mi-a zis că el demult caută posibilitatea de a se întâlni cu mine pentru a-mi aduce la cunoștință, în mod confidențial, unele circumstanțe referitoare la situația actuală din România. El mi-a comunicat că este urmărit permanent, de aceea îi este complicat să găsească un

[66] Piet de Jong (1915-2016), om de stat olandez. A deținut funcția de premier al Olandei între anii 1967 și 1971. A vizitat România între 27 și 30 octombrie 1969. https://ikgidsudoordenhaag.nl/en/piet-de-jong-my-manager-of-choice-2/ (accesat la data de 01.09.2019).

[67] Joseph Luns (1911-2002), om politic și diplomat olandez, ministru al Afacerilor Externe ale Olandei între anii 1956 și 1971. https://www.theguardian.com/news/2002/jul/18/guardianobituaries (accesat la data de 01.09.2019).

moment prielnic pentru o întâlnire cu ambasadorul sovietic. Astfel, el a decis să profite de această recepție pentru a discuta.

Din declarațiile lui V. Malinschi reiese că în momentul actual economia României se află într-o stare extrem de gravă. Cea mai dificilă este situația din agricultură, căci, în pofida nenumăratelor declarații făcute de conducătorii români, în care se afirmă că recolta totală de culturi agricole din acest an va asigura în întregime necesitățile de bază ale țării, în realitate situația e alta. Era limpede demult că recolta finală de grâu e insuficientă, de aceea, încă de la început, s-a prevăzut că recolta deficitară de grâu va fi compensată cu recolta bogată a porumbului. În prezent, s-a constatat că, în comparație cu anul trecut, se va recolta o cantitate mai mică de porumb, din cauza timpului ploios, care a afectat mai multe regiuni ale țării, mai ales Transilvania. Din același motiv, și recolta de cartofi va fi mult mai mică decât a fost prevăzut în plan. În consecință, problema aprovizionării țării cu produse alimentare a devenit una destul de acută. Nu există dubii că va fi nevoie să umblăm la rezervele statului, care și așa sunt nesemnificative.

Redresarea situației complicate care s-a creat necesită mai mult timp pentru a identifica și pregăti niște soluții suplimentare, de aceea convocarea Plenarei CC al PCR[68], ce trebuia să pună în discuție problemele din agricultură, a fost amânată pe un termen nedeterminat.

Industria se confruntă și ea cu dificultăți serioase. Se resimte, mai ales, lipsa unor tipuri de materie primă rară, fapt ce impune necesitatea unor noi și noi cheltuieli valutare.

Din cauza impedimentelor cu care se confruntă procesul de dezvoltare a economiei, dar și a tendinței inutile a multor ministere și departamente de a achiziționa, cu precădere din țările din vest, utilaje care nu se fabrică în România, dar și anumite materii prime, deficitul balanței de plăți în comerțul cu grupul de state occidentale a ajuns la suma de 1,71 miliarde de dolari. El se va majora spre sfârșitul anului, căci recolta insuficientă de cereale a dus la scăderea bruscă a capacității de export a RSR.

După[69] spusele lui Malinschi, de curând Maurer a insistat să fie vândute 20 de tone de aur, dar el, ca guvernator al Băncii Naționale, a reușit să convingă conducerea RSR că în prezent România nu are de câștigat dacă va vinde aur din rezervele de stat. Dar, a adăugat el, e greu de prevăzut cum vor decurge lucrurile în viitor.

În legătură cu aceasta, Malinschi a remarcat situația încordată în care se află finanțele țării. Din cauza că se emit încontinuu bancnote, au început să se

[68] Plenara CC al PCR a avut loc între 10 și 13 decembrie 1969; vezi cuvântarea secretarului general al PCR în N. Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate, rapoarte, cuvântări, articole*, vol. 4, *aprilie 1969 – iunie 1970*, București, Editura Politică, 1970, p. 514-576; Plenara CC al PCR hotărăște organizarea consiliilor pe probleme la organele centrale și locale de partid, precum și îmbunătățirea consultării și informării activului și membrilor de partid și a celorlalți cetățeni asupra politicii și activității partidului și statului. Vezi Marin Nedelea, *Istoria României în date 1940-1995*, București, Editura Niculescu SRL, 1997, p. 183.

[69] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului.

manifeste procese inflaționiste, iar sistemul de convertire se poate complet deregla, dacă nu vor fi identificate măsuri pentru a le stopa.

În cele ce a urmat, Malinschi a accentuat în mod deosebit faptul că introducerea noului sistem de plată a muncii în mai multe ramuri ale economiei, precum și reorganizarea ministerelor și a departamentelor au provocat în țară un val amplu de nemulțumire.

Implementarea noului sistem de plată a muncii în industrie a fost însoțită de asigurarea că salariul mediu al muncitorilor va crește cu 12-15%. Însă, în practică, din cauza stabilirii noilor norme de producție și de calculare a salariului tarifar, în cele mai multe cazuri salariul a fost micșorat, ceea ce i-a făcut pe muncitori să-și manifeste pe larg indignarea și nemulțumirea. La unele întreprinderi au izbucnit conflicte deschise cu administrația. Această circumstanță a impus conducerea partidului să întreprindă măsuri urgente, în mare parte cu caracter explicativ, care totuși nu au avut rezultatul scontat. Nemulțumirea crește și cuprinde tot mai multe pături ale clasei muncitoare.

Reorganizarea ministerelor și a departamentelor aferente amplifică considerabil dificultățile serioase enunțate mai sus, căci acest proces lezează interesele unui număr mare de specialiști nu doar de la centru, dar și din teritoriu. Pentru mulți repartizarea la un nou loc de muncă înseamnă un salariu mai mic, înrăutățirea condițiilor de trai ș.a.m.d..

V. Malinschi a remarcat că N. Ceaușescu este inițiatorul măsurilor întreprinse, însă executorul nemijlocit al acestora, în orice caz în elaborarea unui nou sistem de remunerare a muncii în întreprinderile industriale, este P. Lupu[70], care, încercând să se conformeze instrucțiunilor primite de la conducere, a complicat lucrurile, deoarece aplicarea în practică a sistemului de remunerare a muncii întocmit de dânsul a stat la baza nemulțumirii enunțate. Procesul de asigurare a disciplinei muncii în producția agricolă se confruntă și el cu dificultăți. În acest an, pentru prima oară, țăranii și-au manifestat în masă refuzul de a lucra pentru salariul mizer cu care li se remunerează munca, atât la cooperativele agricole de producție, cât și la Întreprinderile Agricole de Stat. Acești muncitori sunt indignați și din cauză că ziua lor de muncă, în comparație cu muncitorii de la întreprinderile industriale, a rămas de 10 ore. Scăderea bruscă a disciplinei de muncă a pus în pericol soarta recoltei, de aceea, la indicația lui N. Ceaușescu, pentru strângerea roadelor au fost cooptați un număr mare de soldați și studenți. Am auzit, a menționat V. Malinschi cu o ironie amară, că acum conducerea cooperativelor se adresează către membrii cooperativelor agricole cu apelul „de a ieși la muncă și de a acorda ajutor soldaților și elevilor în strângerea recoltei”.

[70] Petre (Presmann) Lupu (1920-1989), membru al CC al PMR/PCR în perioada 1955-1984; membru supleant al CEx al CC al PCR (1965-1974); membru al Comitetului Politic Executiv (în continuare, CPEx) al CC al PCR (1974-1984). În momentul convorbirii purtate de V. Malinschi cu ambasadorul sovietic, P. Lupu ocupa funcția de ministru al Muncii (13 martie 1969 – 27 ianuarie 1977). Până a fi numit în această funcție a fost președinte al Comitetului de Stat pentru Problemele Organizării Muncii și Producției și ale Salarizării (28 noiembrie 1966 – 13 martie 1969). Florica Dobre, *op. cit.*, p. 367.

Aplicarea deciziei de a anula plățile pentru titlul și gradul științific nu a făcut altceva decât să îi nemulțumească pe toți oamenii de știință, inclusiv pe cei tineri care nu au nimic de pierdut, dar care s-au indignat aproape la fel de mult precum au făcut-o cei care dețin titluri și grade științifice și au fost lipsiți de o serie de avantaje și plăți suplimentare. În mediul academic se observă o atitudine dezaprobatoare față de politica conducerii actuale și nu doar în privința acestui subiect, ci și față de altele, mult mai importante.

În continuare, V. Malinschi a adus la cunoștință că a asistat zilele trecute la ședința Biroului Permanent al CC al PCR, în cadrul căreia a fost discutată situația complicată din economie, precum și măsurile întreprinse pentru a contracara dificultățile existente. I. Verdeț a prezentat un raport privitor la acest subiect, în care a vorbit despre indicii reali din activitatea mai multor ramuri ale economiei naționale, aducând la cunoștință și părerea proprie față de situația creată. După cuvântarea lui I. Verdeț, N. Ceaușescu s-a năpustit asupra lui cu o critică dură. V. Malinschi a spus că în toată perioada de când lucrează nu a auzit niciodată declarații atât de vehemente la adresa unuia dintre cei mai importanți conducători de partid și de stat. Printre altele, N. Ceaușescu a declarat: „În economia țării e haos. I. Verdeț, ca prim-vicepreședinte al Președintelui Consiliului de Miniștri, cel care răspunde de situația economiei naționale, nu face față obligațiunilor sale și trebuie judecat pentru dezorganizarea muncii”.

Membrii Biroului și cei prezenți s-au cufundat într-o tăcere apăsătoare după această declarație. La cererea lui N. Ceaușescu de a fi explicate cauzele care au dus la această situație, I. Verdeț a spus că, întâi de toate, principalele cauze sunt erorile serioase comise în planificare și asigurarea extrem de precară a industriei cu suport tehnico-material.

În acest context, N. Ceaușescu a supus unei critici dure și activitatea lui M. Berghianu[71], președintele Comitetului de stat al Planificării. După părerea lui Malinschi, chestiunea înlăturării lui I. Verdeț și a lui M. Berghianu este practic hotărâtă.

Biroul a examinat la această ședință și atitudinea față de pretențiile Belgiei de a primi compensații pentru naționalizarea fostelor proprietăți ale companiilor belgiene din România[72].

---

[71] Maxim Berghianu (1925-2005), membru al CC al PMR/PCR în perioada 1960-1989; membru al CEx al CC al PCR (1969-1974). Între anii 1965 și 1972 a ocupat funcția de președinte al Comitetului de Stat al Planificării. Vezi *ibidem*, p. 97.

[72] Belgia a investit capital în mai multe sfere ale economiei românești încă înainte de Primul Război Mondial. Au fost înființate societăți petroliere („Concordia”, „Foraky”), societăți în domeniul energiei electrice („Steaua Electrică”, „Ialomița”), societăți industriale („Solvay”); societăți agroindustriale („Societé Générale de Sucreries et Raffineries”, „La Danubienne”, „Țesătoria Română SA din Pitești”). Proprietățile companiilor belgiene din România au fost naționalizate în perioada comunistă. De exemplu, la 11 iunie 1948, compania „Solvay” (care aproviziona piața românească cu carbonat de sodiu, cristale, sodă caustică etc.) a fost naționalizată. De abia în 1970 „Solvay” a obținut o compensație în valoare de 10 milioane de franci belgieni, reprezentând un procent infim din cele 387,8 milioane revendicate în 1948. Vezi pe larg în capitolul 3, *Companiile belgiene pe fondul industrializării României între 1919 și 1940*, în

În timp ce relata despre aceasta, Malinschi a remarcat că vizitele lui Maurer în statele occidentale sunt foarte costisitoare. De exemplu, vizita lui recentă în Belgia[73] a costat statul român 3,2 milioane de dolari, căci Maurer, din considerente de prestigiu, a dorit ca în timpul prezenței sale în această țară să le comunice personal belgienilor despre satisfacerea pretențiilor înaintate. Inițial, suma propusă de Maurer pentru a fi plătită belgienilor era chiar 3,7 milioane de dolari, dar, datorită ripostei lui Gh. Rădulescu, s-a luat decizia ca mărimea compensației să fie redusă la 3,2 milioane de dolari.

Mult mai costisitoare au fost călătoriile anterioare întreprinse de Maurer în Grecia și Italia[74]. În Grecia, Maurer a acceptat pretențiile guvernului grec, declarând că RSR este de acord să plătească pentru proprietatea naționalizată o compensație în valoare de 8 milioane de dolari, iar Italiei i-a fost achitată suma de 15 milioane de dolari.

Din cele ce a menționat în continuare V. Malinschi, reiese că tendința[75] lui Maurer de a aduce personal la cunoștință satisfacerea unor asemenea pretenții se explică în mare parte prin dorința lui de a-și crea o anumită popularitate în cercurile conducătoare din Occident. Nu este exclus, a continuat el, ca la aceasta să se adauge și interesul personal, căci potrivit, se înțelege, unor informații sigure, Maurer deține conturi personale în câteva bănci din străinătate și avem temei să presupunem chiar că o parte din mijloacele financiare din aceste conturi provin din surse occidentale.

Malinschi a afirmat în continuare că acest semi-german și semi-francez este, de fapt, cel mai înflăcărat dușman al Uniunii Sovietice. Tot ce este pozitiv pentru Maurer este sinonim cu Occidentul, orice rus fiind pentru el un vrăjmaș de moarte.

Cât timp se va afla la conducere, el va rămâne, în mod cert, centrul anti-sovietismului și va exercita o influența puternică și asupra lui Ceaușescu.

Unii consideră, a continuat Malinschi, că din punct de vedere psihic la N. Ceaușescu se observă unele devieri clare de la normalitate, ceea ce reprezintă un pericol. Într-adevăr, el este destul de dezechilibrat și extrem de afectat de orice acțiune care poate fi catalogată drept constrângere. Însă, dacă în raport cu el se va identifica un mod de interacțiune potrivit și va fi ferit de influența negativă, acesta e capabil să realizeze o analiză mult mai lucidă și corectă a situației din prezent, dar și a perspectivelor cooperării României cu alte state socialiste și, în primul rând, cu Uniunea Sovietică.

Ph. Beke, Ana Ioana Iriciuc (coord.), *România și Belgia în perioada interbelică. O interacțiune bilaterală de la Tratatul de la Versailles până în întunecații ani 1940*, vol. 2, Bruxelles/București, Ambasada Belgiei în România, 2014, p. 175-367.

[73] I. Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, a efectuat între 21 și 25 octombrie 1969 o vizită oficială în Belgia. Vezi Marin Nedelea, *op. cit.*, p. 182.

[74] I. Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, a efectuat între 31 august și 3 septembrie 1966 o vizită oficială în Grecia, iar între 22 și 29 ianuarie 1968 o vizită oficială în Italia unde a discutat cu omologul său Aldo Moro. Vezi https://www.comunismulinromania.ro/index.php/politica-externa-repere-cronologice-ii-1961-1970/ (accesat la data de 04.10. 2019).

[75] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

La ședința Biroului CC al PCR pe care am amintit-o mai sus, N. Ceaușescu i-a criticat destul de dur pe conducătorii unor ministere și departamente pentru insistența acestora de a crește importul de utilaje și a unor tipuri de materie primă din statele occidentale și ignorarea posibilității achiziționării lor din Uniunea Sovietică sub pretextul că acestea ar fi de „calitate proastă" sau că, în general, nu se fabrică în URSS. El a întrebat cu indignare: „Chiar în Uniunea Sovietică producția are o calitate atât de proastă, iar nomenclatura este atât de limitată?" N. Ceaușescu, din spusele lui Malinschi, a cerut revizuirea totală a procesului de achiziționare a utilajelor din URSS și schimbarea atitudinei față de cooperarea economică cu Uniunea Sovietică.

V. Malinschi a remarcat că Maurer abordează complet diferit aceste chestiuni. De curând, a zis el, Gh. Rădulescu mi-a adus la cunoștință propunerile privitoare la colaborarea României în cadrul CAER. În acest document se face referire, printre altele, la ideea că ar fi oportună participarea României în organizații ca Intermetal, Interrulment ș.a.[76]. Gh. Rădulescu mi-a atras atenția că pe marginea acestui document Maurer a făcut următoarele însemnări: „De ce împreună cu Uniunea Sovietică?", „De ce cu participarea Uniunii Sovietice?" ș.a.

În legătură cu aceasta, V. Malinschi a remarcat că s-ar putea ajunge cu N. Ceaușescu la o înțelegere pe marginea mai multor probleme, dacă ar fi exclusă influența celor mai fermi militanți ai anti-sovietismului, precum Maurer, dar și V. Trofin și P. Niculescu-Mizil.

În discuția care a urmat, V. Malinschi a sugerat cu prudență, dar destul de insistent, ideea că acum obiectivul de bază este de a-l înlătura pe I. Gh. Maurer de pe scena politică a României, ca pe principalul și cel mai periculos adept al anti-sovietismului, iar după aceasta, cu ușurință, se va putea obține și schimbarea liniei politice promovate de N. Ceaușescu. El îmi dădea de înțeles, în fel și chip, că acum e momentul oportun pentru această acțiune, luând în calcul dificultățile din economie, a căror soluționare depinde în mare parte de relațiile de prietenie cu Uniunea Sovietică, dar și nemulțumirea unei părți importante a populației din RSR față de ultimele măsuri întreprinse de conducerea PCR. Înlăturarea lui Maurer în aceste circumstanțe îi va oferi lui N. Ceaușescu prilejul de a-l face responsabil pe el de greutățile cu care se confruntă țara pe plan intern, dar și în relațiile României cu statele socialiste.

Interlocutorul a mai adăugat că, în prezent, nu putem vorbi despre „unitate de monolit" în cadrul conducerii PCR, fapt ce favorizează înlăturarea lui Maurer, întrucât relațiile dintre membri se caracterizează prin lipsă de bunăvoință și neîncredere reciprocă. Din spusele lui, reiese că o parte din cei aflați la conducerea

[76] „Intermetal" este o organizație fondată în iulie 1964 de către un grup de state socialiste, membre ale CAER (Bulgaria, Ungaria, RDG, Polonia, URSS și Cehoslovacia), cu scopul de a spori cooperarea în domeniul siderurgic. În noiembrie 1968, „Intermetal" a început să coopereze cu un grup de uzine metalurgice din Iugoslavia. În februarie 1970, între „Intermetal" și întreprinderea de Stat „Metalimport" din R. S. România a fost semnat un acord de cooperare ce prevedea furnizare reciprocă și conlucrare în fabricarea de producție din metale feroase. https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/055/609.htm (accesat la data de 04.10.2019).

RSR au o atitudine prietenoasă față de Uniunea Sovietică și nu aprobă cursul promovat în prezent. În legătură cu aceasta el a caracterizat pe scurt pe unii membri ai Biroului Politic și ai Comitetului Executiv al CC al PCR.

V. Malinschi a declarat că **V. Trofin**[77] a lucrat mulți ani alături de N. Ceaușescu și este considerat unul din confidenții acestuia, persoana în care N. Ceaușescu are încredere deplină. El este un carierist cu convingeri antisovietice deschise, pe care le-a și expus de nenumărate ori la ședințele Biroului. După unele date, V. Trofin, care își face griji pentru viitorul său, deține, la fel ca Maurer, conturi în băncile din străinătate. El se străduiește să-și asigure permanent, prin diferite intrigi, atât sprijin din partea lui N. Ceaușescu, cât și din partea lui Maurer, înțelegând foarte bine că nu se bucură de popularitate în partid. Alegerea lui Gh. Pană ca membru al Biroului Permanent al CC al PCR l-a pus în gardă pe V. Trofin, care consideră că noul membru ar putea, în anumite condiții, să îl „înlocuiască" și să îi ocupe funcția pe care o deține, de aceea, evident, va încerca să se asigure și în privința acestui aspect.

P. Niculescu-Mizil[78] este, de asemenea, un adept cunoscut al anti-sovietismului, deși se abține de la declarații și gesturi îndreptate direct împotriva Uniunii Sovietice. Un timp îndelungat acesta a pregătit pentru N. Ceaușescu mai multe cuvântări și discursuri, privitoare la problemele internaționale, care transmiteau un mesaj clar antisovietic.

Gh. Rădulescu[79] este caracterizat de Malinschi ca un funcționar capabil, inteligent și deosebit de competent în chestiunile economice. El se pronunță pentru dezvoltarea cooperării cu Uniunea Sovietică, față de care are intenții destul de prietenoase. V. Malinschi a dat de înțeles că această atitudine se explică în mare parte prin grija pentru propria soartă, în caz că RSR s-ar pomeni într-o situație similară cu cea care a avut loc în Cehoslovacia, în speranța că va fi sprijinit de Uniunea Sovietică în obținerea funcției de Președinte al Consiliului de Miniștri al RSR, funcție la care aspiră. În această ordine de idei, V. Malinschi a remarcat la Gh. Rădulescu și unele trăsături carieriste. El a spus că Gh. Rădulescu îl urăște pe Maurer, dar și pe I. Verdeț și pe M. Berghianu, și a început deja să întreprindă măsuri pentru a-l înlătura pe Berghianu din funcția de

[77] Virgil Trofin (1926-1984), membru al CEx al CC al PCR (1969-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1984). În perioada menționată în document, ca secretar al CC al PCR, coordona activitatea Secției organizatorice a CC al PCR, UTC, Consiliul Național al Femeilor și realiza legătura în problemele organizatorice cu Consiliul UGSR și UNCAP. Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 583.

[78] Paul Niculescu-Mizil (1923-2008), înalt demnitar comunist, membru al CC al PMR/PCR (1955-1989); membru al Secretariatului CC al PCR (1965-1972); membru al CEx al CC al PCR (1965-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1989). În perioada menționată în document ocupa funcția de secretar al CC al PCR. Vezi *ibidem*, p. 432-433.

[79] Gheorghe (Gogu) Rădulescu (1914-1991), membru al CC al PMR/PCR (1960-1989); membru al CEx al CC al PCR (1965-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1989). În perioada menționată în document ocupa funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1963-1975), reprezentant permanent al RSR la CAER (1965-1974), președinte al Comisiei de Colaborare Economică și Tehnică (1965-1974). Vezi *ibidem*, p. 505.

preşedinte al Consiliului de Stat pentru planificare. În discuția cu R. Moldovan[80], el i-a propus lui această funcție, dar acesta a refuzat, motivând că, în primul rând, candidatura lui nu va fi acceptată, iar, în al doilea rând, nu își dorește ca în condițiile actuale să își ia responsabilitatea pentru planificarea unei economii de stat dezorganizată.

Pare-se, a remarcat Malinschi, Gh. Rădulescu este candidatul cu cele mai mari şanse de a ocupa funcția de Preşedinte al Consiliului de Miniştri, fapt ce trebuie luat în calcul. El mi-a dat de înțeles că Gh. Rădulescu ar fi de acord să discute deschis, posibil să aibă chiar și întâlniri confidențiale cu tovarășii sovietici[81].

Malinschi zice că, deja de multă vreme, îl leagă o relație de prietenie cu Gh. Rădulescu, care îi oferă sprijin. Ce-i drept, a spus Malinschi, nu știu dacă îmi va fi alături în momentele decisive. Cert este că el personal nu va întreprinde nimic rău împotriva mea, căci eu dețin multă informație care, dacă va ieși la iveală, îi poate provoca neplăceri serioase. De exemplu, după moartea lui Gheorghiu-Dej, când se examinau candidaturile posibile la funcția de secretar general, Gh. Rădulescu afirma: „Oare procedăm corect dacă îl alegem pe N. Ceaușescu secretar general? Gh. Apostol nu e mai potrivit pentru această funcție?”

Malinschi a spus că **I. Verdeț**[82] nu este, în principiu, un om rău, dar e nevoit să fie extrem de prudent în acțiunile sale. În ultima perioadă, se simte jignit de către Ceaușescu și Maurer, cu toate că unii miniștri se arată și ei nemulțumiți de el. De când e membru al Prezidiului Permanent nu a făcut niciodată vreo declarație antisovietică.

Gh. Pană[83] este un funcționar tânăr și energic. Până în acest moment, nu a făcut deschis vreo declarație antisovietică, cu toate că e rezervat în a-și exprima atitudinea față de Uniunea Sovietică. Se pare că Gh. Pană dorește să se ocupe cu munca organizatorică din partid, pe care, în prezent, o îndeplinește V. Trofin. Din acest motiv, în relațiile dintre cei doi se manifestă o anumită antipatie.

---

[80] Roman Moldovan (1911-1996), membru al CC al PCR (1965-1979). În perioada menționată în document ocupa funcția de vicepreşedinte al Consiliului Economic (din martie 1969); vezi *ibidem*, p. 404-405.

[81] Documentele de arhivă identificate în Fondurile fostului CC al PCUS dovedesc faptul că Gh. Rădulescu a purtat timp de mai mulți ani discuții confidențiale cu diplomații sovietici de la București, mai ales cu V. I. Drozdenko (1924-1982), ambasador extraordinar și plenipotențiar la București între anii 1971 și 1982.

[82] Ilie Verdeț (1925-2001), lider comunist român, membru al CC al PMR/PCR (1960-1986); membru al CEx al CC al PCR (1969-1974); membru al Prezidiului Permanent al CC al PCR din 12 august 1969 până în noiembrie 1974; membru al CPEx al CC al PCR (1974-1986). În perioada menționată în document ocupa funcția de prim-vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (1967-1978). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 614-615.

[83] Gheorghe Pană (n. 1927), demnitar comunist român, membru al CC al PCR (1969-1989); membru al Prezidiului Permanent al CC al PCR (1972-1974); membru al Secretariatului CC al PCR (1972-1984); membru al CEx al CC al PCR (1969-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1989). În perioada menționată în document ocupa funcția de prim-secretar al Comitetului regional/județean de partid Brașov (1966-1969) și de membru al Consiliului de Stat (1969-1986). *Ibidem*, p. 447-448.

M. Mănescu[84], potrivit lui Malinschi, este o persoană de orientare proocci-dentală și un adept al anti-sovetismului. În momentul de față, el se bucură de sprijin din partea lui Maurer și N. Ceaușescu.

În continuare, V. Malinschi a remarcat că la conducerea RSR se află un număr mare de evrei, dintre care mulți sunt adepți înflăcărați ai anti-sovetismului. Trebuie amintiți, în primul rând, **L. Răutu**[85] și **P. Lupu**, dar și alții. Din spusele lui, mulți dintre ei sunt strâns legați de cercurile sioniste, ceea ce predetermină în mod considerabil politica conducerii românești față de conflictul arabo-israelian și cooperarea economică cu Israelul.

I. Ioniță[86], ministrul Forțelor Armate ale RSR, și **I. Stănescu**[87], președintele Consiliului Securității Statului, sunt, potrivit lui V. Malinschi, niște executori zeloși ai indicațiilor pe care le primesc de la N. Ceaușescu. După părerea lui, ei nu joacă un rol important în conturarea liniei politice a României.

V. Malinschi a declarat că **C. Onescu**[88], ministrul Afacerilor Interne ale RSR, este o persoană foarte cumsecade, cu intenții prietenoase față de Uniunea Sovietică. E limpede că el nu este mulțumit de politica pe care o promovează conducerea PCR atât în interiorul țării, cât și în relația sa cu statele frățești și Uniunea Sovietică.

V. Malinschi a spus că **A. Dumitriu**[89], ministrul Justiției, „este și el împotriva servilismului, inclusiv al celui prezent în mediul comuniștilor din garda veche, dar și împotriva politicii actuale a RSR față de Uniunea Sovietică”.

Al. Bârlădeanu, zice Malinschi, o persoană care are intenții bune față de Uniunea Sovietică, evaluează critic și tranșant activitatea conducerii actuale și îndepărtarea României de statele frățești. De curând, el l-a sfătuit pe V. Malinschi să plece imediat din funcția de Guvernator al Băncii Naționale a RSR, căci e

---

[84] Manea Mănescu (1916-2009), politician comunist român, membru al CC al PCR (1960-1979, 1982-1989); secretar al CC al PCR (1965 și decembrie 1969 – noiembrie 1972); membru al CEx al CC al PCR (1969-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1979, 1984-1989). În perioada menționată în document ocupa funcția de vicepreședinte al Consiliului de Stat al RSR (1969-1972, 1982-1989). Vezi *ibidem*, p. 387.

[85] Leonte Răutu [Oighenstein Lev] (1910-1993), om politic comunist de origine evreiască, membru al CC al PMR/PCR (1948-1958, 1960-1984); membru al Secretariatului al CC al PMR/PCR (1965-1969); membru al CEx al CC al PCR (1965-1974); membru al CPEx al CC al PCR (1974-1981). În perioada menționată în document ocupa funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri (1969-1972). *Ibidem*, p. 508-509.

[86] Ion Ioniță (1924-1987), general de armată, comunist român, membru al CC al PCR (1965-1984); membru supleant al CEx al CC al PCR (1969-1974); membru supleant al CPEx al CC al PCR (1974-1982). În perioada menționată în document ocupa funcția de ministru al Forțelor Armate ale RSR (1966-1972). *Ibidem*, p. 335-336.

[87] Ion Stănescu (1929-2010), comunist și general român, membru al CC al PCR (1965-1979, 1982-1989); membru supleant al CC al PCR (1979-1982); membru supleant al CEx al CC al PCR (1969-1974). În perioada menționată în document ocupa funcția de președinte al Consiliului Securității Statului (1968-1972). *Ibidem*, p. 545.

[88] Cornel Onescu (1920-1993), politician comunist român, membru al CC al PMR/PCR (1960-1984); membru al Comisiei Controlului de Partid (1960-1965). În perioada menționată în document ocupa funcția de ministru al Afacerilor Interne al RSR (1965-1972). *Ibidem*, p. 545.

[89] Adrian Dumitriu, ministru al Justiției al RSR între anii 1965 și 1970.

ferm convins că, în viitorul apropiat, circulația monetară din țară se va deregla, iar responsabilitatea pentru aceasta va cădea pe umerii lui. Malinschi pretinde că Bârlădeanu i-ar fi zis că dorește să se întâlnească cu tovarășii sovietici pentru a le comunica câteva considerații referitoare la situația din țară[90].

În legătură cu aceasta, V. Malinschi a declarat că toate persoanele care se întâlnesc cu diplomații sovietici sunt urmărite cu scrupulozitate, de aceea întrevederile publice sunt destul de complicate. Într-o manieră delicată, a făcut aluzia că ambasada sovietică ar avea de câștigat dacă ar organiza în România ceva asemănător unei rețele de informații, accentuând că în prezent în țară sunt mulți nemulțumiți care, probabil, ar fi de acord să se întâlnească în manieră confidențială cu tovarășii sovietici.

I-am răspuns că aceasta nu ține de competența noastră și nici nu corespunde cu metodele noastre de lucru.

În timpul discuției l-am întrebat pe V. Malinschi dacă se poartă discuții cu americanii privind întreprinderea unei vizite de răspuns a lui N. Ceaușescu în SUA[91]. El mi-a spus că acum nu au loc negocieri privitoare la acest subiect, căci el ar ști despre ele.

În continuare, V. Malinschi mi-a relatat că, ceva timp în urmă, Gh. Rădulescu i-a adus la cunoștință o notă informativă specială emisă de Departamentul Securității Statului destinată conducerii PCR, în care este redat conținutul convorbirii dintre R. Nixon și Papa Paul al VI-lea[92], care a avut loc în timpul primei vizite în Europa a lui Nixon în calitate de președinte[93].

În timpul discuției, Papa de la Roma a întrebat, printre altele, care va fi reacția SUA dacă Uniunea Sovietică ar pătrunde cu armata în Iugoslavia. Nixon a declarat că Statele Unite vor răspunde prin acțiuni directe, în cazul în care Uniunea Sovietică și alte state din blocul socialist ar întreprinde împotriva Iugoslaviei un act asemănător cu cel din Cehoslovacia. Iar, atunci când Paul al VI-lea s-a interesat de poziția guvernului american, în cazul în care o asemenea acțiune va fi întreprinsă în raport cu România, Nixon a răspuns că SUA „vor emite un protest vehement corespunzător”.

În[94] timpul discuției, V. Malinschi a menționat că soția sa, care a lucrat mulți ani în Uniunea Sovietică, are în România o pensie mizeră de 600 de lei. El m-a întrebat dacă nu ar fi posibil ca o parte din pensia pentru acei ani, pe care

[90] Documentele de arhivă identificate în Fondurile fostului CC al PCUS cuprind note de convorbire dintre Al. Bârlădeanu și reprezentanții diplomatici ai ambasadei sovietice de la București.

[91] După vizita lui R. Nixon în România din 2-3 august 1969, N. Ceaușescu a întreprins, la invitația lui R. Nixon, o vizită de răspuns în SUA între 13 și 27 octombrie 1970. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *op. cit.*, p. 616.

[92] Papa Paul al VI-lea (1897-1978) a fost pontif între anii 1963 și 1978. Vezi https://www.britannica.com/ biography/Blessed-Paul-VI (accesat la 4.09.2019).

[93] R. Nixon a efectuat prima sa vizită în Europa în calitate de președinte al SUA între 23 februarie și 2 martie 1969. Întrevederea cu Papa Paul al VI-lea a avut loc la 2 martie 1969. https://www.nixonfoundation.org/exhibit/nixons-european-trip/ (accesat la data de 4.09.2019).

[94] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului, cu mențiunea: „Care e modalitatea de a soluționa această problemă?”

i-a lucrat în Uniunea Sovietică, să fie plătită în ruble sovietice. Maniera sa de exprimare trăda un interes deosebit față de acest subiect.

I-am răspuns că nu cunosc atât de bine legislația privitoare la această chestiune.

V. Malinschi a făcut din inițiativă proprie toate declarațiile privitoare la evaluarea situației din țară, precum și caracteristicile unor lideri români. Eu nu i-am adresat întrebări suplimentare și nu am comentat în niciun fel.

AMBASADORUL URSS ÎN RSR

(A. Basov)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 401, f. 12-22.

5. 1969 decembrie 10, București. *Notă de convorbire dintre V. V. Lebedev, secretar I al ambasadei URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc la aeroportul Băneasă, în timp ce Gh. Rădulescu pleca la Moscova. V. Malinschi informează despre dificultățile financiare cu care se confruntă România; despre reorganizarea ministerelor și a unor departamente și nemulțumirea celor care au fost coborâți în funcție și li s-a micșorat salariul*.

Из дневника В.В. Лебедева.

Секретно

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Государственного Банка СРР
тов. В. МАЛИНСКИМ

10 декабря 1969 года

В аэропорту Бэняса во время проводов в Москву заместителя Председателя Совета Министров СРР Г. Рэдулеску имел краткую беседу с В. Малинским.

Собеседник сказал, что в связи с финансовыми трудностями он просил руководство РКП в первом полугодии текущего года не проводить мероприятий по повышению заработной платы. Однако оно заявило ему, что партия еще в 1968 году не выполнила своего обещания о повышении зарплаты трудящимся и отсрочка выполнения этого обещания в текущем году, особенно перед X съездом РКП, может привести к нежелательным последствиям.

По словам Малинского, в результате мероприятий, проведенных в текущем году по повышению заработной платы работникам, занятым в сфере материального производства, номинальная зарплата к концу года в среднем по стране составит 1256 лей (в 1968 году среднемесячная

зарплата составляла 1248 лей). Однако реальные доходы трудящихся от этого не повысились и практически остались на уровне прошлого года. К концу 1970 года намечается повысить номинальную зарплату до 1400 лей.

Касаясь вопросов реорганизации министерств, председатель Госбанка сказал, что фонды заработной платы этим ведомствам значительно снижен за счет перестановки оставшихся в министерствах специалистов. Бывшие генеральные директора назначены теперь простыми директорами управлений, а начальники управлений назначены на должности заведующих отделов и т.д. По его словам, бывшие руководящие работники министерств были направлены на ответственные посты в промышленные объединения почти без понижения заработной платы. В то же время среднее звено специалистов, составляющее подавляющее большинство сокращенных, направлено на работу на периферию с понижением заработной платы.

ПЕРВЫЙ СЕКРЕТАРЬ
ПОСОЛЬСТВА СССР В СРР

(В. ЛЕБЕДЕВ)

RGANI, F. 5, op. 61, d. 402, f. 259-260.

Traducere

Din jurnalul lui V. V. Lebedev

SECRET

Notă de convorbire
cu V. MALINSCHI, guvernatorul Băncii Naționale a RSR

10 decembrie 1969

La aeroportul Băneasa am avut o discuție scurtă cu V. Malinschi, care se afla printre persoanele oficiale care l-au însoțit până la aeroport pe Gh. Rădulescu, vicepreședintele Consiliului de Miniștri al RSR, care a plecat la Moscova[95].

Interlocutorul mi-a comunicat că, în prima jumătate a anului curent, în contextul dificultăților financiare, a făcut un apel către conducerea PCR de a nu majora salariile. Aceasta i-a declarat că partidul nu și-a ținut nici promisiunea din anul 1968 de a majora salariile muncitorilor, iar amânarea îndeplinirii acestei promisiuni, mai ales în ajunul Congresului al X-lea al PCR[96], poate avea urmări nedorite.

Potrivit[97] lui Malinschi, în acest an, în urma măsurilor întreprinse în vederea majorării salariilor muncitorilor din sfera producției de bunuri, salariul nominal a

[95] Între 11 și 16 decembrie 1969, la Moscova s-au desfășurat lucrările celei de-a șaptea ședințe a Comitetului Executiv al CAER. Gh. Rădulescu, reprezentant permanent al RSR la CAER, a plecat la Moscova pentru a participa la lucrările acestei ședințe. *Ejegodnik bol'şoi sovetskoi…* [Anuarul Marii Enciclopedii…], vol. 14, *1970*, loc. cit., 1970, p. 449.

[96] Congresul al X-lea al PCR a avut loc între 6-12 august 1969.

[97] Aici și în continuare subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului.

ajuns, până la sfârşitului anului, în medie pe țară, la suma de 1.256 lei (în anul 1968 salariu mediu lunar a fost de 1.248 lei). Totuşi, această majorare nu a dus la creşterea veniturilor reale ale muncitorilor, care au rămas la acelaşi nivel ca în anul trecut. Pentru sfârşitul anului 1970 se preconizează un salariu nominal de 1.400 lei.

Guvernatorul Băncii Naționale a spus că, în urma reorganizării ministerelor, fondurile pentru salarii s-au redus considerabil din cauza că funcționarii rămaşi în ministere au fost permutați. Astfel, foştii directori generali au fost numiți în funcția de directori de administrație, iar aceştia din urmă coborâți la funcția de şef de departament ş.a.m.d. Potrivit lui, salariul fostei conduceri a ministerelor, care s-a ales cu funcții importante în asociațiile industriale, practic nu a fost redus. În acelaşi timp, specialiştii cu nivel mediu de calificare, al căror număr a fost cel mai mult redus, au fost trimişi la periferie şi li s-a micşorat salariul.

PRIMUL SECRETAR AL
AMBASADEI URSS ÎN RSR

(V. Lebedev)

RGANI, F. 5, op. 61, d. 402, f. 259-260.

6. 1970 februarie 23, Bucureşti. *Notă de convorbire dintre A. V. Basov, ambasador al URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc la aeroport, în timp ce Gh. Rădulescu pleca la sesiunea Comitetului Executiv al CAER. V. Malinschi îl informează pe ambasador că în ultimul timp se observă o îmbunătățire a atitudinii conducerii românești față de relațiile bilaterale cu sovieticii; accentuează că E. Bodnăraş îl susține pe I. Gh. Maurer în promovarea „liniei dure" în relația cu URSS; conducerea încearcă să îl apropie din nou pe Al. Bârlădeanu, oferindu-i posturi de conducere*.

Из дневника А.В. Басова

СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Правления Национального Банка
Румынии Василе МАЛИНСКИМ

23 февраля 1970 года

Провожая Г. Рэдулеску, вылетавшего в Москву на сессию Исполкома СЭВ, встретился в аэропорту с т. Малинским, который находился в числе провожавших Г. Рэдулеску официальных лиц.

В ходе непродолжительной беседы В. Малинский отметил, что руководство РКП усиленно готовится к встречам с руководителями КПСС и Советского правительства на высшем уровне как по политическим, так и по экономическим проблемам.

Он сказал, что в последнее время среди румынского руководства наблюдается несколько более благоприятное отношение к вопросу о необходимости улучшения отношений с Советским Союзом. В частности, более твёрдо заявляет о необходимости искать пути для сближения с Советским Союзом Н. Чаушеску. Отмечается определенное „смягчение" позиции в этом вопросе П. Никулеску-Мизила, который стал более активно, хотя и недостаточно последовательно, выступать в поддержку указанных высказываний Н. Чаушеску. Г. Панэ колеблется между сторонниками „жёсткого" курса и теми представителями руководства, которые выступают за улучшение отношений с Советским Союзом.

Группу, настаивающую на сохранении прежней „жёсткой линии", по-прежнему возглавляет И.Г. Маурер. Как это не странно, заметил В. Малинский, но в настоящее время наиболее активно в поддержку Маурера выступает Э. Боднэраш. К числу ярых сторонников „жёсткого" курса, как и прежде, относится В. Трофин.

По словам Малинского, нынешное руководство решило, судя по всему, вновь несколько приблизить к себе А. Бырлэдяну. При создании Академии социальных и политических наук он был избран действительным членом Академии и возглавил отделение экономических наук.

В заключение В. Малинский сказал, что он хотел бы поподробнее рассказать о некоторых вопросах положения в стране, однако, к сожалению, он поставлен в крайне трудные условия и поэтому не знает, удастся ли ему найти соответствующий предлог для встречи.

ПОСОЛ СССР В СРР

(А. Басов)

RGANI, F. 5, op, 62, d. 402, f. 27-28.

Traducere

Din jurnalul lui A. V. Basov

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu Vasile MALINSCHI, Guvernatorul Băncii Naționale

23 februarie 1970

Pe tov. Malinschi l-am întâlnit la aeroport, el fiind în rândul persoanelor oficiale care l-au petrecut pe Gh. Rădulescu la Moscova, unde va participa la sesiunea Comitetului Executiv al CAER[98].

[98] În anul 1970, Comitetul Executiv al CAER s-a întrunit în șase ședințe. Prima a avut loc în perioada 24-27 februarie 1970, ședința la care a participat și delegația RSR condusă de

În timpul discuției noastre de scurtă durată, V. Malinschi a remarcat că persoanele din conducerea PCR se pregătesc intens să pună în discuție, în cadrul întâlnirilor la nivel înalt cu reprezentanții conducerii PCUS și a Guvernului Sovietic[99], atât subiecte politice, cât și economice.

În ultima perioadă, a spus el, persoanele aflate la conducerea partidului au o atitudine mult mai favorabilă față de necesitatea îmbunătățirii relațiilor cu Uniunea Sovietică. Chiar și N. Ceaușescu declară mult mai ferm că trebuie identificate căi de apropiere de Uniunea Sovietică. Poziția lui P. Niculescu-Mizil în raport cu acest subiect s-a mai „atenuat" într-o anumită măsură, întrucât acesta a început, chiar dacă nu într-un mod consecvent, să susțină tot mai activ declarațiile lui N. Ceaușescu. Gh. Pană oscilează între adepții cursului „dur" și între acei reprezentanți ai conducerii care pledează pentru îmbunătățirea relațiilor cu Uniunea Sovietică.

Maurer încă se află în fruntea grupului care insistă ca „linia dură" să fie păstrată. În prezent, oricât ar părea de straniu, a remarcat V. Malinschi, E. Bodnăraș[100] îl susține tot mai activ pe Maurer. Printre adepții înflăcărați ai cursului „dur" se numără, la fel ca în trecut, V. Trofin.

Potrivit lui Malinschi, conducerea actuală a decis, după toate aparențele, să îl apropie din nou, într-o oarecare măsură, pe Al. Bârlădeanu. La înființarea Academiei de Științe Sociale și Politice[101] el a fost ales membru titular al acesteia și numit în funcția de șef al Secției de științe economice.

În încheiere, V. Malinschi a zis că dorește să relateze mult mai amănunțit despre unele aspecte privitoare la situația din țară, dar, cu părere de rău, circumstanțele în care el se află sunt extrem de complicate, de aceea nu știe dacă va reuși să găsească un pretext potrivit pentru o nouă întâlnire.

AMBASADORUL URSS ÎN RSR

(A. Basov)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 402, f. 27-28.

Gh. Rădulescu. *Ejegodnik bol'şoi sovetskoi*... [Anuarul Marii Enciclopedii…], vol. 15, *1971*, loc. cit., 1971, p. 449.

[99] Întâlnirea la nivel înalt dintre conducerea RSR, condusă de N. Ceaușescu, secretarul general al CC al PCR, și cea a URSS, condusă de L. I. Brejnev, secretatul general al CC al PCUS, a avut loc între 18 și 19 mai 1970, la Moscova. Vezi *ibidem*, p. 57.

[100] E. Bodnăraș (1904-1976), lider comunist român; membru al CC al PMR/PCR (21 octombrie 1945 – 24 ianuarie 1976); membru al Biroului Politic al CC al PCR (24 februarie 1948 – 23 iulie 1965); membru al Prezidiului Permanent al CC al PCR (23 iulie 1965 – 28 noiembrie 1974); membru al CEx al CC al PCR (23 iulie 1965 – 28 noiembrie 1974); membru al CPEx al CC al PCR (28 noiembrie 1974 – ianuarie 1976). În perioada menționată în document ocupa funcția de vicepreşedinte al Consiliului de Stat al RSR (din 9 decembrie 1967) și era membru al Consiliului Apărării al RSR (din 7 aprilie 1969). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 104.

[101] Academia de Ştiinte Sociale şi Politice (în continuare, ASSP) a fost înființată prin Decretul nr. 121 din 18 martie 1970 al Consiliului de Stat și a funcționat până în anul 1989, activând sub directa îndrumare a CC al PCR, (http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Academia-de-Stiinte-Sociale-si-Politice.-Sectiile-Filosofie-Logica-si-Psihologie-Pedagogie.-1970-1978.-Inv.-3113.pdf, p. 3 (accesat la data de 04.10.2019). Între 19 și 20 februarie 1970, la București, s-a desfășurat adunarea generală de constituire a ASSP. Vezi Marin Nedelea, *op. cit.*, p. 188.

7. 1970 martie 6, București. *Notă de convorbire dintre A. V. Basov, ambasador al URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România și D. Coliu, președinte al Comisiei pentru agricultură și silvicultură a MAN. Discuția a avut loc în timpul adunării festive organizate cu ocazia aniversării a 25-a de la venirea la putere în România a guvernului condus de dr. Petru Groza. Ambii interlocutori menționează că nu pot identifica o modalitate sigură de a se întâlni cu diplomații sovietici*.

Из дневника А.В. Басова

СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
С Д. КОЛИУ и В. МАЛИНСКИМ

6 марта 1970 года

На торжественном собрании 6 марта по случаю 25-летия прихода к власти первого народно-демократического правительства Румынии встретился поочередно с Д. Колиу и В. Малинским.

Во время короткой беседы Д. Колиу сказал, что у него много чего накопилось и он хотел бы передать совпослу. Однако обстановка такая, что он не знает, удастся ли ему встретиться и рассказать о том, что его волнует. Моя супруга, сказал Д. Колиу, страшно боится моей встречи с советскими товарищами. Она даже дрожит, когда я ей говорю о своём желании видеть совпосла и рассказать о том, что творится у нас. Видимо, придется ждать случая, а рассказать есть о чём и очень важном. Было бы хорошо, сказал Д. Колиу, если бы мне удалось поехать в Советский Союз. Там я мог бы подробно рассказать о положении в Румынии.

На вопрос, не может ли он подсказать, где можно встретиться с ним, Д. Колиу ответил, что не знает. Теперь он переехал на новую квартиру, иногда бывает на прогулках, назвал свой номер телефона по новому месту работы, сказав, что он работает в Постоянной Комиссии Великого Национального Собрания и занимается вопросами перспективного развития сельского хозяйства СРР.

В том же собрании встретился с В. Малинским. Он заявил, что пока „ещё жив”. Хотел бы встретиться, но не знает, как это сделать. В последнее время румынский протокол не даёт ему приглашений на приёмы, поступающих от некоторых посольств, в том числе и от Совпосольства.

Чувствовалось, что оба собеседника были встревожены и взволнованы какими-то явлениями, оказывающими влияние и на них лично.

ПОСОЛ СССР В СРР

(А. Басов)

RGANI, F. 5, op, 62, d. 402, f. 25-26.

Traducere

Din jurnalul lui A. V. Basov

STRICT SECRET

Notă de convorbire
Cu D. COLIU și V. MALINSCHI

6 martie 1970

Pe D. Coliu[102] şi V. Malinschi i-am întâlnit unul după altul în timpul adunării festive din 6 martie organizate cu ocazia aniversării a 25-a de la venirea la putere în România a primului guvern popular-democrat[103].

În timpul scurtei nostre discuţii, D. Coliu mi-a spus că el a acumulat o mulţime de informaţii pe care vrea să le transmită ambasadorului sovietic. Dar circumstanţele sunt de aşa natură că el nu ştie dacă va reuşi să se întâlnescă pentru a aduce la cunoştinţă ceea ce îl frământă. Soţia[104] mea, a spus D. Coliu, se teme straşnic de întâlnirile mele cu tovarăşii sovietici. Ea începe chiar să tremure când eu îi spun despre dorinţa mea de a-l vedea pe ambasadorul sovietic pentru a-i povesti despre cele ce se întâmplă la noi. După cum se vede, voi fi nevoit să aştept un moment prielnic, deoarece sunt lucruri foarte importante despre care vreau să relatez. Ar fi bine, a zis D. Coliu, dacă aş putea să vizitez Uniunea Sovietică. Acolo aş putea povesti mult mai amănunţit despre situaţia din România.

La întrebarea mea, dacă el ar putea să sugereze un loc unde ar fi posibil să ne întâlnim, D. Coliu a răspuns că nu ştie. În prezent, el s-a mutat într-o locuinţă nouă, câteodată iese la plimbare, mi-a dictat numărul de telefon de la noul său loc de muncă, menţionând că acum lucrează în Comisia Permanentă a Marii Adunări Naţionale unde se ocupă de problemele dezvoltării de perspectivă a agriculturii RSR.

La această adunare l-am întâlnit şi pe V. Malinschi. El a declarat că „încă este viu”. Vrea să ne întâlnim, dar nu ştie cum să găsească o modalitate pentru

[102] D. Coliu (Kolev Dimităr) (1907-1985), politician comunist român de origine bulgar; membru al CC al PMR/PCR (21 octombrie 1945 – 23 noiembrie 1979); deputat în Marea Adunare Naţională (MAN) în sesiunile din perioada 1948-1980. În perioada menţionată în document ocupa funcţia de preşedinte al Comisiei pentru agricultură şi silvicultură a MAN (1969-1975). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 167-168.

[103] La mai puţin de trei săptămâni de la semnarea „Declaraţiei cu privire la Europa eliberată” a celor Trei (I. V. Stalin, F. D. Roosevelt şi W. Churchill), care prevedea alegerea „unor organe provizorii de guvernare, care să reprezinte în mod larg toate elementele democratice ale populaţiei”, la 27-28 februarie 1945, A. I. Vîşinski, prim adjunct al Comisarului Poporului pentru Afaceri Externe, soseşte pe neaşteptate la Bucureşti şi dă ultimat regelui Mihai I. În consecinţă, la 6 martie 1945, este instalat guvernul condus de dr. Petru Groza, cu 86,6% din poziţii controlate de PCdR. În mai puţin de trei ani (6 martie 1945 – 30 decembrie 1947), PCdR va obţine controlul deplin asupra vieţii politice din România. Vezi Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. IX. *România în anii 1940-1947*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2008, p. 41.

[104] Aici şi în continuare subliniere de mână în text.

aceasta. În ultimul timp protocolul românesc nu îi transmite invitații la recepțiile organizate de unele ambasade, inclusiv la cele ale Ambasadei Sovietice.

Am observat că ambii interlocutori erau tulburați[105] și îngrijorați de ceva anume, care exercita influență directă asupra lor.

AMBASADORUL URSS ÎN RSR

(A. Basov)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 402, f. 25-26.

8. 1970 martie 14, București. *Notă de convorbire dintre A. V. Basov, ambasador al URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc la aeroport, cu ocazia revenirii lui Gh. Rădulescu de la Moscova. Întrevederea a fost de scurtă durată, iar V. Malinschi și-a exprimat dorința de a continua convorbirea cu I. S. Ilyin, ministru-plenipotențiar al ambasadei URSS în R. S. România*.

Из дневника А.В. Басова

СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Государственного Банка СРР
Василе МАЛИНСКИМ

14 марта 1970 года

Встретились в аэропорту в связи с возвращением из Москвы в Бухаресте Г. Рэдулеску.

В краткой беседе В. Малинский сказал, что он очень хотел бы встретиться и рассказать о некоторых вопросах положения в Румынии и о советско-румынских отношениях.

Говоря о возможности встречи, Малинский заметил, что осуществить ее в настоящее время очень трудно, так как ему точно известно, что за совпослом ведется постоянное и тщательное наблюдение.

Малинский высказал пожелание о встрече с тов. Ильиным, который менее заметен и он мог бы, в доверительном порядке, рассказать ему о некоторых важных, на его взгляд, фактах.

ПОСОЛ СССР В СРР

(А. Басов)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 404, f. 38.

[105] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

Traducere

Din jurnalul lui A. V. Basov

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu Vasile MALINSCHI, Guvernatorul Băncii Naționale a RSR

14 martie 1970

Ne-am întâlnit la aeroport cu ocazia revenirii la București a lui Gh. Rădulescu de la Moscova.

În timpul unei discuții scurte, Malinschi a spus că își dorește foarte mult să se întâlnească pentru a-mi relata despre unele subiecte privitoare la situația din România, dar și despre relațiile sovieto-române.

Referindu-se la subiectul unei eventuale întâlniri, Malinschi a remarcat că în prezent ea nu poate avea loc, fiindcă el deține o informație sigură că ambasadorul sovietic este permanent urmărit într-un mod deosebit de scrupulos.

Malinschi și-a exprimat dorința de a se întâlni cu tov. Ilyin, care nu iese atât de mult în evidență, pentru a-i comunica, într-o manieră confidențială, despre unele subiecte care, din punctul lui de vedere, sunt importante.

AMBASADORUL URSS ÎN RSR

(A. Basov)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 404, f. 38.

9. 1970 martie 14, București. *Notă de convorbire dintre I. S. Ilyin, ministru-plenipotențiar al ambasadei URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc într-o pădure din afara orașului București. V. Malinschi menționează că ambasadorul sovietic este urmărit cu scrupulozitate; informează despre tactica pe care o va lua conducerea română în timpul întâlnirii la nivel înalt cu conducerea de la Moscova din 18-19 mai 1970; despre situația economiei românești și problemele cu care se confruntă; datoria externă a României; accentuează că poziția conducerii de la București față de evenimentele din Orientul Apropiat este influențată de evreii care se află în cercurile conducătoare ale PCR; caracterizează personalitatea lui N. Ceaușescu; remarcă tensiunile existente dintre N. Ceaușescu și I. Gh. Maurer și animozitățile dintre alte personaje aflate la conducerea partidului; poziția antisovietică a lui I. Gh. Maurer; reacția lui E. Bodnăraș la scrisoarea transmisă de A. Dubček; descrie politica de cadre implementată de N. Ceaușescu.*

Из дневника И.С. Ильина

СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Государственного
Банка СРР Василе МАЛИНСКИМ

14 марта 1970 года

Сегодня, во время встречи Г. Рэдулеску на аэродроме, В. Малинский сказал, что хотел бы поговорить со мной для того, чтобы проинформировать по целому ряду важных вопросов. В этой связи он предложил мне поехать на его машине в какое-либо место за город. Во время поездки с ним в автомашине речь шла, главным образом, о назначении пенсии его супруге, которая долгое время работала в Советском Союзе. Рассказал собеседнику существующий порядок назначения пенсии у нас. Договорился, что его жена в ближайшие дни зайдет по этому вопросу в Консульский отдел Посольства.

Во время прогулки в лесу В. Малинский сказал, что давно хотел встретиться с Совпослом, но это очень опасно, так как за тов. Басовым А.В. усиленно наблюдают румынские органы. Поэтому он и предложил мне поехать с ним под предлогом обсудить интересующий его пенсионный вопрос.

Далее В. Малинский отметил, что, как ему известно из целого ряда источников, в настоящее время в ЦК РКП идет усиленная подготовка к переговорам в Москве с советскими руководителями. В этой связи он хотел бы высказать ряд соображений относительно подхода отдельных руководителей СРР к вопросу советско-румынских отношений.

Затем В. Малинский сказал, что тактическая линия руководства СРР на встрече будет, видимо, характеризоваться желанием не обострять отношений с Советским Союзом о чем, по его мнению, свидетельствует недавняя речь Н. Чаушеску по случаю 25-летия со дня образования первого демократического правительства Румынии. Это подтверждают и отдельные высказывания среди узкого круга румынских руководящих работников.

Вместе с тем, сказал В. Малинский, подобные публичные выступления Н. Чаушеску нельзя принимать за чистую монету. Очень часто они являются показателем определенного заигрывания и приурочиваются к каким-либо важным событиям или зависят от складывающейся обстановки.

В частности, руководителей Румынии все больше беспокоит состояние экономики страны: очень плохо обстоит дело с развитием животноводства (за исключением Бухареста, в других городах страны мяса и колбасных изделий практически нет), в неудовлетворительном состоянии находятся озимые посевы.

В связи с произведенным в последнее время повышением зарплаты и увеличением денег в обращении, товарная масса не покрывает наличия денег в обращении примерно на 1,4 млрд. лей.

Ежегодно растет задолженность капиталистическим странам. В настоящее время она достигла 2 млрд. долларов. В течение текущего года этот долг может увеличиться еще на 300-500 млн. долларов. В конце прошлого года правительство СРР приняло решение продать 30 тонн золота для того, чтобы рассчитаться с некоторыми неотложными долгами. Но здесь на помощь Румынии пришла ФРГ, которая предоставила заем 100 млн. марок сроком на 10 лет. Поэтому было продано только 10 тонн золота. В результате недавней поездки в Западную Германию министра внешней торговли К. Буртикэ в принципе была достигнута договоренность о том, что через некоторое время ФРГ сможет дать новый заем на выгодных условиях. Для того, чтобы поправить финансовое положение, сейчас усиленно изучается возможность вступления Румынии в Международный валютный фонд.

В связи с тем, что бюджет страны был составлен с дефицитом, в конце прошлого года на Исполкоме ЦК РКП обсуждался вопрос изыскания дополнительных средств. Было внесено предложение увеличить налог с крестьян на 150 млн. лей в год. Однако данное предложение не получило поддержки со стороны большинства членов Исполкома. Сейчас делаются новые попытки изыскания средств из других источников, главным образом, за счет сокращения государственного аппарата.

В данной ситуации, продолжал собеседник, Н. Чаушеску опасается, что встреча с советскими руководителями для первоочередного обмена мнениями по политическим вопросам может серьезно повлиять на последующее решение многих проблем экономического сотрудничества с Советским Союзом.

Касаясь личности самого Н. Чаушеску, В. Малинский заявил, что он является человеком настроения. При определенном подходе с ним можно и договориться, тем более, что в настоящее время вся власть, практически, находится в его руках и он не имеет реальных противников. По мнению собеседника, если бы советские товарищи нашли возможность поговорить с Чаушеску наедине, то это могло бы оказать положительное воздействие на ход переговоров.

Н. Чаушеску как во внутренней, так и во внешней политике делает много глупостей. Он возомнил себя непогрешимым деятелем крупного масштаба, что у многих вызывает улыбку. Некоторые руководящие работники Румынии в узком кругу высказываются в том смысле, что у Н. Чаушеску заметно определенное психическое отклонение: в один и тот же день он может бросаться из одной крайности в другую. В течение последних месяцев Н. Чаушеску стал заметно злоупотреблять спиртными напитками, хотя врачи ему категорически это запрещают.

Большое влияние на него оказывают окружающие его евреи и жена.

В качестве примера В. Малинский сослался на предложение, выдвинутое П. Никулеску-Мизил избрать Н. Чаушеску почетным президентом Академии социально-политических исследований. Принятие этого предложения вызвало недоумение у части работников идеологического фронта.

Многим известно, что по инициативе его жены (директора научно-исследовательского химического института) в феврале с.г. была награждена орденами и медалями большая группа работников химической промышленности СРР, которым одновременно были вручены премии на сумму около 4 млн. лей.

В. Малинский отметил, что среди евреев, умело находящих подход к Н. Чаушеску, выделяются Л. Рэуту, Г. Стойка, П. Лупу и др. Особенно важную роль евреи играют в среде научных работников, во внешней политике и торговле. Многие статьи по вопросам внутренней и внешней политики, в которых наглядно проявляется отход Румынии от СССР и других социалистических стран, готовятся, как правило, евреями.

Далее В. Малинский охарактеризовал некоторые стороны деятельности И.Г. Маурера. Он отметил, что в последнее время Маурер заметно потерял свое влияние у Чаушеску, хотя и продолжает играть важную роль в разработке многих вопросов внутренней и внешней политики.

Многозначительным является тот факт, что во время обеда 6 марта с.г. Н. Чаушеску в присутствии ряда руководящих работников сказал Мауреру, что он до сих пор не забыл его предложения, внесенного после смерти Дежа, избрать на пост генерального секретаря партии Г. Апостола. Данное заявление было расценено некоторыми присутствующими как открытый выпад против Маурера.

Вместе с тем Маурер остается ярым сторонником прозападной ориентации Румынии. В. Малинский заявил, что все больше убеждается в наличии у Маурера секретного счета заграницей с определенной суммой в твердой валюте.

Характеризуя антисоветскую направленность Маурера, В. Малинский привел пример о том, что недавно на Исполкоме ЦК РКП обсуждался вопрос строительства газопровода СССР-Болгария по румынской территории, в ходе которого Маурер заявил, что надо воспрепятствовать осуществлению этого плана, поставить такие условия, чтобы болгары сами отказались от газопровода. Болгар надо прижать, так как они слепо поддерживают политику Советского Союза.

И.Г. Маурер по-прежнему расправляется с неугодными ему кадрами. Так, недавно он досрочно отправил на пенсию министра юстиции СРР А. Думитриу – честного коммуниста, хорошо настроенного к Советскому Союзу.

Отношение к Мауреру со стороны большинства руководящих работников заметно ухудшается. Очень частые стычки возникают у него с Вердецом и Рэдулеску.

При благоприятных условиях, отметил собеседник, Н. Чаушеску видимо хотел бы освободиться от Маурера. Возможными преемниками на этот пост могли бы стать Вердец или Рэдулеску. Такая замена была бы на пользу дела, заявил В. Малинский, и способствовала бы улучшению советско-румынских отношений.

Далее В. Малинский сказал, что в противоположность председателю Совмина некоторые руководители на заседаниях Президиума ЦК РКП ведут себя спокойно и не допускают каких-либо антисоветских высказываний. К числу таких лиц в настоящее время он отнес Вердеца, Панэ, Рэдулеску. В последнее время стали заметны определенные сдвиги в лучшую сторону в настроении П. Никулеску-Мизил. Вместе с тем многие и неплохие руководящие работники приспосабливаются к обстановке и действуют исходя из этого. По мнению Малинского, совершенно ясно, что в руководстве страны идет скрытая борьба, особенно по вопросу путей дальнейшего развития СРР.

В последнее время, продолжал В. Малинский, стал допускать открытые антисоветские высказывания Э. Боднэраш, который, практически, остался один из старых руководителей и хотел бы как-то удержаться у власти.

Не так давно на заседании Президиума ЦК РКП обсуждалась телеграмма румынского посла в Анкаре, в которой речь шла о том, что во время визита к послу СРР посол ЧССР А. Дубчек просил передать искренний привет Н. Чаушеску, а также благодарность за ту незабываемую поддержку, которая была ему оказана в 1968 году со стороны Н. Чаушеску. В этой связи взявший слово Э. Боднэраш предложил дать теплый ответ Дубчеку. Далее он в резких тонах говорил о „советской интервенции" в Чехословакии, о том, что Дубчек был прогрессивным руководителем, который совершил только одну ошибку – не дал команду „стрелять в оккупантов". В СРР мы не допустим этого. „Если потребуется, то мы все, как один, выступим на защиту своей родины, ее независимости и суверенитета".

По словам В. Малинского, роль В. Трофина в руководстве РКП значительно упала из-за того, что во время пребывания Н. Чаушеску в Москве на Совещании коммунистических и рабочих партий он по своей инициативе провел ряд совещаний, на которых давал указания, идущие вразрез с мнением Н. Чаушеску. Кроме того, у Н. Чаушеску вызвало раздражение и то, что в его отсутствие печать СРР уделяла довольно большое внимание личности Трофина.

В. Трофин продолжает проводить откровенно националистическую линию, пытаясь, видимо, этим поправить свои дела. Так, накануне поездки Рэдулеску в Москву в феврале с.г. при обсуждении на Исполкоме ЦК РКП директив для румынской делегации, В. Трофин выступил против расширения сотрудничества с СССР в области сельского хозяйства. С большим трудом, по словам Малинского, Рэдулеску удалось убедить членов Испол-

кома в необходимости развития такого сотрудничества, которое строится на принципах взаимной выгоды.

Большую роль в направлении экономического развития страны в настоящее время играет М. Мэнеску. Он, пожалуй, является главным советником Н. Чаушеску по этим вопросам и с ним Генсек считается больше, чем с Маурер.

По словам В. Малинского, М. Мэнеску является хорошо подготовленным экономистом с прозападной ориентацией. М. Мэнеску выступает за необходимость проведения и в дальнейшем независимой политики, которая поощряется Западом и выгодна Румынии. Он неоднократно подчеркивал, что только таким образом можно сделать Румынию образцом в строительстве социализма и примером для других социалистических стран.

В беседе В. Малинский затронул вопрос кадровой политики, проводимой Н. Чаушеску.

В этом деле Н. Чаушеску в первую очередь исходит из принципа личного доверия к тем или другим лицам. В последнее время он осуща[е]ствил замену многих старых работников, поставил на их место лиц, которых хорошо знает. Практически с наиболее важных постов были смещены все неугодные ему работники. Так, назначенный недавно министр внешней торговли К. Буртика является старым его другом по комсомольской работе.

Вместе с тем Н. Чаушеску стремится к тому, чтобы не увеличивать количество обиженных им лиц. Так, освобожденный ранее А. Бырлэдяну стал снова занимать некоторое положение после того, как его избрали в Академию социально-политических исследований и назначили там заведующим отделом.

Учитывая определенное недовольство, вызванное в среде ученых после отмены им оплаты за звания, сейчас разрабатывается предложение с тем, чтобы некоторым, наиболее известным ученым страны выдавать государственным[е] премии. Этим шагом имеется в виду улучшить настроение среди научных кругов.

Далее собеседник отметил, что в стране продолжается процесс сокращения государственного аппарата. В ближайшее время будут сокращены, примерно, 15-20% банковских работников. По этому вопросу В. Малинский беседовал с представителем ЦК РКП. Сославшись на указание руководства, он сказал, что надо в первую очередь сокращать работников пенсионного возраста, а также женщин, у которых мужья получают высокую зарплату. Одновременно сокращению подлежат евреи, собирающиеся выехать в Израиль. Представитель ЦК РКП предложил сократить или понизить в должности советских граждан с тем, чтобы они меньше знали государственных секретов.

В конце беседы В. Малинский сказал, что недавно было получено указание ЦК РКП значительно сократить подготовку отрядов патриотиче-

ской гвардии с тем, чтобы меньше отрывать работников от непосредственного производства. Это, по его мнению, связано с тем, что систематические занятия в отрядах наносили большой материальный ущерб государству и вызывали нежелательные разговоры. В настоящее время занятия будут проводиться только с командирами подразделений, а с отрядами – по специальному указанию.

В. Малинский далее сказал, что статья генерала армии Штеменко, опубликованная в газете „Красная Звезда" была специально обсуждена на заседании Постоянного Президиума ЦК РКП. В этой связи было решено, что Н. Чаушеску в своем выступлении 5 февраля на собрании офицерского состава изложит румынскую точку зрения по данному вопросу, не ссылаясь прямо на статью.

В. Малинский сообщил, что 17 марта с.г. в Бухаресте откроется пленум ЦК РКП, на котором будут обсуждены вопросы развития животноводства, иригации земли, о повышении роли профсоюзов, закон о труде, а также будет заслушана информация о внешней политике страны.

В конце беседы В. Малинский сказал, что он будет стремиться к поддержанию связей с советским посольством с тем, чтобы информировать о наиболее важных вопросах, затрагивающих советско-румынские отношения.

Прощаясь В. Малинский сказал, что если румынским органам станет известно о нашей поездке, то он сошлется на то, что обсуждал со мной вопрос назначения пенсии его жене.

СОВЕТНИК-ПОСЛАННИК
ПОСОЛЬСТВА СССР В СРР

(И. ИЛЬИН)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 402, f. 29-36.

Traducere

Din jurnalul lui I.S. Ilyin

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu Vasile MALINSCHI, Guvernatorul Băncii Naționale a RSR

14 martie 1970

Astăzi, în timp ce Gh. Rădulescu era întâmpinat la aeroport, V. Malinschi mi-a zis că dorește să discute cu mine pentru a-mi transmite informații privitoare la o serie de probleme importante. În legătură cu aceasta mi-a propus să mergem cu mașina lui undeva în afara orașului. În timp ce ne deplasam cu automobilul, am vorbit, în mare parte, despre stabilirea pensiei soției lui, care a lucrat mulți

ani în Uniunea Sovietică[106]. Eu i-am explicat regulile existente la noi în stabilirea pensiilor. Am convenit asupra faptului că, în viitorul apropiat, soția lui se va adresa cu această chestiune la Departamentul Consular al Ambasadei.

În timp ce ne plimbam prin pădure, V. Malinschi a spus că el demult vrea să se întâlnească cu ambasadorul sovietic, dar această întrevedere e foarte periculoasă, căci tov. A. V. Basov este urmărit meticulos de organele românești. Din acest motiv, sub pretextul de a discuta despre un subiect care îl interesează, cel referitor la pensie, mi-a propus să merg cu el.

V. Malinschi a subliniat, în continuare, că el cunoaște, din mai multe surse, că în prezent CC al PCR se pregătește intens de convorbirile cu conducerea sovietică de la Moscova[107]. În legătură cu aceasta el dorește să enunțe o serie de considerații referitoare la poziția unor persoane aflate la conducerea RSR față de subiectul relațiilor sovieto-române.

Apoi, V. Malinschi a spus că, cel mai probabil, tactica pe care o va adopta conducerea RSR la această întâlnire va fi caracterizată de dorința de a nu încorda relațiile cu Uniunea Sovietică, intenție care, după părerea lui, se întrevede și în cuvântarea recentă a lui N. Ceaușescu, rostită cu ocazia celei de-a 25-a aniversări de la formarea primului guvern democratic al României[108]. Acest fapt e confirmat și de unele declarații făcute într-un cerc restrâns al funcționarilor din conducerea română.

Cu toate acestea, a zis V. Malinschi, asemenea cuvântări publice rostite de N. Ceaușescu nu trebuie luate în serios. Deseori, acestea reprezintă un indice al unei lingușiri clare și coincid cu un eveniment important sau depind de circumstanțele existente.

Conducerea României este, printre altele, tot mai mult îngrijorată de situația în care se află economia țării: în procesul de dezvoltare a sectorului zootehnic lucrurile stau foarte prost (cu excepția Bucureștiului, în alte orașe carnea și mezelurile practic lipsesc); starea nesatisfăcătoare a semănăturilor de toamnă.

Din cauza măsurilor întreprinse în ultimul timp în vederea majorării salariilor și a banilor puși în circulație, volumul de mărfuri nu acoperă aproximativ cu 1,4 miliarde de lei banii puși în circulație.

În fiecare an crește datoria față de statele capitaliste. În prezent ea s-a ridicat la suma de 2 miliarde de dolari. În decursul acestui an ea poate să crească cu încă 300-500 milioane de dolari. La sfârșitul anului trecut, guvernul RSR a luat decizia să vândă 30 de tone de aur pentru a achita niște datorii care nu mai puteau fi amânate. Situația în care s-a pomenit România a fost redresată cu

[106] Soția lui V. Malinschi era de origine rusă, a lucrat în domeniul cinematografiei. În momentul în care soțul ei a fost trimis în România să ocupe funcția de ministru al Comerțului Exterior (24 ianuarie 1953 – 16 februarie 1954), aceasta locuia la Moscova, nu cunoștea limba română. Vezi I. E. Levit, *op. cit.*, p. 223.

[107] Este vorba de întânirea din 18-19 mai 1970 de la Moscova dintre N. Ceaușescu și L. I. Brejnev.

[108] Vezi textul integral al cuvântării rostite de secretarul general al PCR la „Adunarea Festivă cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a instaurării Guvernului Democratic de la 6 martie 1945”: N. Ceaușescu, *op. cit.*, vol. 4, *aprilie 1969 – iunie 1970*, loc. cit., 1970, p. 623-660.

ajutorul RFG, care i-a acordat un credit în valoare de 100 milioane de mărci pe un termen de 10 ani. Astfel, au fost vândute doar 10 tone de aur. În urma vizitei recente din Germania de Vest a lui C. Burtică[109], ministrul Comerțului Exterior, s-a ajuns, în principiu, la înțelegerea că, într-un viitor apropiat, RFG va oferi, în condiții favorabile, un nou credit. În prezent, în scopul de a remedia situația financiară, se examinează intensiv posibilitatea aderării României la Fondul Monetar Internațional[110].

Subiectul identificării unor surse suplimentare a fost discutat la sfârșitul anului trecut la o ședință a Comitetul Executiv al CC al PCR, în contextul în care bugetul statului a fost aprobat cu un deficit. S-a propus ca impozitul plătit de țărani să fie majorat cu 150 milioane de lei pe an. Dar această propunere nu a fost susținută de majoritatea membrilor din Comitetul Executiv. În prezent se încearcă din nou să se identifice mijloace din alte surse, mai ales din contul reducerii aparatului de stat.

N. Ceaușescu, a continuat interlocutorul, se teme că, în această situație, întâlnirea cu conducătorii sovietici în timpul căreia, în mod prioritar, se vor discuta probleme politice, poate influența ulterior, în mod decisiv, maniera în care vor fi soluționate multe din problemele privitoare la cooperarea economică cu Uniunea Sovietică.

Referindu-se la subiectul personalității lui N. Ceaușescu, V. Malinschi a afirmat că acesta este o persoană capricioasă. Dar, dacă știi cum să discuți cu el, poți chiar să ajungi și la o înțelegere, cu atât mai mult cu cât, în prezent, practic, toată puterea e concentrată în mâinile sale, iar adversari autentici lipsesc. Interlocutorul consideră că o discuție între patru ochi a tovarășilor sovietici cu N. Ceaușescu ar putea exercita o influență pozitivă asupra cursului tratativelor.

Atât în politica internă, cât și în cea externă N. Ceaușescu face multe prostii. El se consideră o personalitate politică remarcabilă cu alură de infailibilitate, fapt ce pe mulți îi amuză. Într-un cerc restrâns, unii funcționari din conducerea României remarcă faptul că la N. Ceaușescu se observă o anumită deviere psihică: în una și aceeași zi el se poate arunca dintr-o extremă în alta. În ultimele luni, N. Ceaușescu a început în mod vădit să abuzeze de băuturi spirtoase, asta chiar dacă medicii i-au interzis categoric.

O influență mare asupra lui o exercită evreii, care îl înconjoară, și soția.

Drept exemplu, V. Malinschi a invocat propunerea făcută[111] de P. Niculescu-Mizil de a-l alege pe N. Ceaușescu Președinte de Onoare al Academiei de Științe

[109] C. Burtică, ministrul Comerțului Exterior a efectuat o vizită la sfârșitul lunii februarie 1970 la Bonn, în RFG, unde, pe 24 februarie, a avut mai multe întrevederi cu oficiali vest-germani, printre care cu vicecancelarul Walter Scheel, ministrul afacerilor externe al RFG, cu președintele în funcțiune al Bundestagului, Carlo Schmidt, cu secretarul de Stat Günther Harkort, iar la 25 februarie a vizitat sediul Comitetului pentru promovarea relațiilor economice cu țările socialiste. Vezi „Scânteia”, 25 februarie 1970, p. 6; idem, 26 februarie 1970, p. 6.

[110] R. S. România a devenit membră a Fondului Monetar Internațional (FMI) și a Băncii Internaționale pentru Recostrucție și Dezvoltare (BIRD) la 15 decembrie 1972. https://www.bnr.ro/Fondul-Monetar-International-(FMI)--1447-Mobile.aspx (accesat la data de 08.10.2019).

[111] Aici și în continuare subliniere de mână în text.

Sociale și Politice[112]. Acceptarea acestei propuneri a trezit nedumerirea unei părți a lucrătorilor din domeniul ideologic.

Mulți cunosc că, din inițiativa soției sale (director la Institutul de Cercetări Chimice), în luna februarie a.c., un grup mare de muncitori din industria chimică a RSR a fost decorat cu ordine, acordându-li-se concomitent și premii în valoare de 4 milioane de lei[113].

V. Malinschi a menționat că printre evreii care știu să se apropie cu iscusință de N. Ceaușescu se remarcă L. Răutu, Gh. Stoica[114], P. Lupu ș.a. Evreii joacă un rol deosebit de important în mediul oamenilor de știință, în politica externă și comerț. Evreii sunt, de regulă, autorii mai multor articole privitoare la problemele de politică internă și externă în care, în mod evident, se întrevede ideea îndepărtării României de URSS și de alte state din lagărul socialist.

În continuare, V. Malinschi a descris unele aspecte ale activității lui I. Gh. Maurer. El a subliniat că, în ultimul timp, Maurer a pierdut considerabil din influența pe care o exercita asupra lui Ceaușescu, dar continuă, totuși, să joace un rol important în elaborarea directivelor de politică internă și externă.

E semnificativ faptul că, în timpul prânzului din 6 martie a.c.[115], N. Ceaușescu, în prezența unor exponenți ai conducerii, i-a zis lui Maurer că ține minte până în prezent că, după moartea lui Dej, el l-a propus pe Gh. Apostol în funcția de secretar general al partidului. O parte din cei prezenți a calificat această declarație ca pe un atac direct la adresa lui Maurer.

Totodată Maurer rămâne un adept înflăcărat al orientării prooccidentale a României. V. Malinschi a declarat că el se convinge tot mai mult de faptul că Maurer deține o anumită sumă în valută forte pe un cont secret de peste hotare.

Pentru a caracteriza tendința antisovietică a lui Maurer, V. Malinschi a adus ca exemplu faptul că, recent, la ședința Comitetului Executiv al CC al PCR, la care s-a discutat problema trecerii gazoductului URSS-Bulgaria[116] pe

---

[112] N. Ceaușescu, secretarul general al PCR, a fost declarat în februarie 1970 președinte de onoare al ASSP, http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Academia-de-Stiinte-Sociale-si-Politice.-Sectiile-Filosofie-Logica-si-Psihologie-Pedagogie.-1970-1978.-Inv.-3113.pdf, p. 4 (accesat la data de 04.10.2019).

[113] Institutul de Cercetări Chimice din București, condus de E. Ceaușescu, a ocupat primul loc în întrecerea dintre unitățile de cercetare științifică pentru depășirea planului pe 1969, fiind decorat cu Ordinul Muncii Clasa I. Pe lângă distincție, institutul a primit, sub formă de premii, fonduri bănești, care vor fi utilizate pentru îmbunătățirea bazei materiale a activităților social-culturale. Vezi „Scânteia”, 26 februarie 1970, p. 1.

[114] Gh. Stoica [Moscu Cohn] (1900-1976); activist și om politic român, de origine evreiască; membru al CC al PMR/PCR (27 mai 1952 – 28 noiembrie 1974); președintele Comisiei Centrale de Revizie (28 noiembrie 1974 – 10 august 1976); membru al CEx al CC al PCR (decembrie 1968 – 28 noiembrie 1974). În perioada menționată în document ocupa funcția de director general al Direcției Generale pentru Consiliile Populare (30 mai 1969) și era membru al Consiliului de Stat (21 august 1965 – 10 august 1976). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 549-550.

[115] Prânzul a fost organizat cu ocazia aniversării a 25-a de la instalarea la 6 martie 1945 a guvernului dr. Petru Groza, ceea ce a însemnat de fapt instaurarea regimului comunist în România.

[116] Gazoductul „URSS-Bulgaria” a fost dat în folosință la 1 septembrie 1974, în orașul Vrața (Враца), care se află în nord-vestul Bulgariei. Vezi G. G. Litavrin (ed.), *Kratcaia istoria*

teritoriul României, acesta a declarat că trebuie împiedicată realizarea acestui proiect și înaintate astfel de condiții bulgarilor, încât intenția de a refuza acest gazoduct să vină de la ei. Bulgarii trebuie strânși cu ușa, căci sprijină orbește politica Uniunii Sovietice.

I. Gh. Maurer continuă, la fel ca în trecut, să se răfuiască cu cadrele pe care nu le agreează. Astfel, de curând, l-a trimis la pensie înainte de vreme pe A. Dumitru, ministrul Justiției, un comunist cinstit, care are o atitudine pozitivă față de Uniunea Sovietică.

Atitudinea față de Maurer a majorității funcționarilor de la conducere se înrăutățește simțitor. Se ceartă foarte des cu Verdeț și Rădulescu.

În circumstanțe favorabile, a accentuat interlocutorul, N. Ceaușescu ar vrea pesemne să scape de Maurer. Verdeț și Rădulescu pot fi succesorii posibili la această funcție[117]. Malinschi a declarat că o asemenea schimbare ar fi în beneficiul cauzei comune și ar contribui la îmbunătățirea relațiilor sovieto-române.

În continuare, V. Malinschi a spus că, spre deosebire de președintele Consiliului de Miniștri, unele persoane de la conducere au un comportament liniștit la ședințele Prezidiului CC al PCR și nu fac declarații antisovietice. În prezent, printre aceștia se numără Verdeț, Pană, Rădulescu. În ultima perioadă, anumite schimbări pozitive se observă și în atitudinea lui P. Niculescu-Mizil. În același timp, mulți funcționari de la conducere, destul de calificați, se acomodează cu situația dată și acționează în conformitate cu ea. Malinschi este convins că la nivelul conducerii de partid are loc o luptă ascunsă, în special în privința subiectului referitor la căile dezvoltării de viitor a RSR.

În ultima perioadă, a continuat V. Malinschi, E. Bodnăraș, practic ultimul din reprezentanții gărzii vechi, a început să facă declarații antisovietice deschise, încercând, în acest mod, să se mențină cumva la putere.

Recent, la ședința Biroului CC al PCR s-a pus în discuție telegrama trimisă de ambasadorul român de la Ankara, în care relata despre faptul că a fost vizitat de A. Dubček, ambasadorului RSC[118], care l-a rugat să îi transmită un salut prietenesc lui N. Ceaușescu și recunoștința sa pentru sprijinul de neuitat pe care i l-a acordat în 1968[119]. E. Bodnăraș a luat cuvântul și a propus să îi fie transmis lui Dubček un salut călduros. Apoi el a vorbit pe un ton tăios despre „intervenția

Bolgarii, S drevneișih vremen do nașih dnei [O istorie scurtă a Bulgariei, Din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre], Moskva, Editura „Nauka" (Știința), 1987, p. 553.

[117] Cel care l-a succedat pe I. Gh. Maurer în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri a fost M. Mănescu, care a deținut această funcție în perioada cuprinsă între 28 martie 1974 – 30 martie 1979 (din 18 martie 1975 a fost prim-ministru al Guvernului). Vezi Florica Dobre, *op. cit.*, p. 388. V. Malinschi a greșit atunci când a presupus că I. Verdeț sau Gh. Rădulescu îl vor succeda pe I. Gh. Maurer în această funcție.

[118] A. Dubček (1921-1992) a fost numit ambasador în Turcia în anul 1969, funcție pe care a deținut-o până în 1970 când a fost rechemat și exclus din PCC. https://svk360.com/aleksander-dubchek-sotsializm-s-chelovecheskim-litsom/ (accesat la data de 05.10. 2019).

[119] Se face referință la gestul conducerii române de a condamna cu vehemență acțiunea celor cinci state-membre a Organizației Tratatului de la Varșovia de a interveni militar în R. S. Cehoslovacă în data de 21 august 1968.

sovietică" în Cehoslovacia și despre faptul că Dubček a fost un lider progresist care a comis doar o singură greșeală – nu a dat ordinul „de a trage în ocupanți". În RSR noi nu vom permite să se întâmple așa ceva. „Dacă va fi nevoie, noi toți, până la ultimul, vom ieși să ne apărăm patria, independența și suveranitatea ei."

Din spusele lui V. Malinschi reiese că rolul lui V. Trofin la conducerea PCR a scăzut considerabil din cauză că, în timp ce N. Ceaușescu participa la Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova[120], acesta a organizat din inițiativă proprie mai multe reuniuni la care a dat instrucțiuni ce contrazic poziția lui N. Ceaușescu. În afară de aceasta, N. Ceaușescu mai este iritat și de faptul că, în lipsa lui, în presă s-a acordat destul de multă atenție persoanei lui Trofin.

V. Trofin continuă să promoveze deschis linia naționalistă, încercând pesemne în acest mod să-și îmbunătățească situația. Astfel, în ajunul plecării lui Rădulescu la Moscova în februarie a.c.[121], în timp ce Comitetul Executiv al CC al PCR dădea directive delegației române, V. Trofin s-a pronunțat împotriva extinderii colaborării cu URSS în domeniul agriculturii. Potrivit lui Malinschi, Rădulescu a reușit cu mare greutate să-i convingă pe membrii Comitetului Executiv de necesitatea dezvoltării acestei colaborări, care se bazează pe principiul avantajului reciproc.

În prezent, M. Mănescu joacă un rol important în orientarea cursului de dezvoltare a economiei țării. Cred că în aceste chestiuni el este consilierul de bază al lui N. Ceaușescu, iar secretarul general ține seamă de el mai mult decât de Maurer.

După spusele lui V. Malinschi, M. Mănescu este un bun economist de orientare prooccidentală. M. Mănescu consideră că trebuie continuat cursul de politică independentă, întrucât el este favorabil României și susținut de Occident. El a accentuat de nenumărate ori că doar așa România poate deveni un model al construcției socialismului și un exemplu pentru alte state socialiste.

În timpul discuției V. Malinschi a atins și subiectul politicii de cadre pe care N. Ceaușescu o pune în practică.

În această chestiune N. Ceaușescu se conduce, în primul rând, după principiul încrederii personale pe care o are într-o persoană sau alta. În ultima perioadă, el a înlocuit mai mulți funcționari vechi, iar în locul lor a numit persoane pe care le cunoaște bine. Practic, din cele mai importante posturi au fost destituiți toți funcționarii pe care el nu îi agreează. De exemplu, C. Burtică, numit de curând ministru al Comerțului Extern, e vechiul său prieten de când activau ca comsomoliști.

---

[120] Între 5 și 17 iunie 1969, o delegație a PCR condusă de N. Ceaușescu, însoțit de P. Niculescu-Mizil, Gh. Stoica, M. Dalea, Șt. Voicu și V. Vlad, a participat la Consfătuirea partidelor comuniste și muncitorești. Vezi RGANI, F. 10, op. 1, d. 304, p. 27.

[121] Gh. Rădulescu a plecat la Moscova, unde a participat la ședința Comitetului Executiv al CAER, desfășurată în perioada 24-27 februarie 1970; *Ejegodnik bol'şoi sovetskoi…* [Anuarul Marii Enciclopedii…], vol. 15, *1971*, loc. cit., 1971, p. 449.

Totuşi, N. Ceauşescu tinde să reducă numărul persoanelor pe care le-a supărat. Astfel, Al. Bârlădeanu, eliberat mai devreme din funcţie, a început să se bucure de un anumit statut după ce a fost ales membru al Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi numit şef al unei secţii.

În prezent, luând în considerare valul de nemulţumire din mediul academic, provocat de anularea plăţii suplimentare pentru titlurile deţinute, se elaborează propunerea de a acorda premii de stat celor mai cunoscuţi oameni de ştiinţă ai ţării. Prin această acţiune se doreşte îmbunătăţirea stării de spirit din mediul ştiinţific.

Apoi, interlocutorul a menţionat că în ţară continuă procesul de reducere a aparatului de stat. În perioada următoare personalul băncilor va fi redus cu aproximativ 15-20%. Această problemă a fost discutată de V. Malinschi cu un reprezentant al CC al PCR. Acesta, făcând trimitere la instrucţiunile conducerii, i-a spus că, în primul rând, trebuie eliberate din funcţie persoanele care au atins vârsta de pensionare, dar şi doamnele a căror soţi au un salariu mare. În acelaşi timp, vor fi demişi din funcţie şi evreii care intenţionează să plece în Israel. Reprezentantul CC al PCR a propus ca cetăţenii sovietici să fie demişi sau retrogradaţi ca să ştie mai puţine secrete de stat.

La sfârşitul discuţiei, V. Malinschi a zis că, recent, pentru a distrage cât mai puţin muncitorii de la procesul propriu-zis al producţiei, CC al PCR a dat instrucţiunea de a se reduce considerabil pregătirea detaşamentelor gărzii populare. După părerea lui, acest pas are legătură cu faptul că antrenamentele sistematice din cadrul detaşamentelor au provocat pagube materiale statului, dar şi discuţii nedorite. În prezent mai au loc antrenamente doar cu comandanţii subdiviziunilor, iar în cadrul detaşamentelor doar la indicaţii speciale.

Apoi V. Malinschi a spus că la şedinţa Biroului Permanent al CC al PCR s-a discutat în mod special articolul generalului Ştemenko[122], care a fost publicat în ziarul „Steaua Roşie”[123]. S-a luat decizia ca la adunarea corpului

[122] S. M. Ştemenko (1907-1976), general în armata sovietică, participant în al Doilea Război Mondial; după război, între anii 1948 şi 1952, a deţinut funcţia de comandant al Statului Major General al URSS. În august 1968, a fost numit comandantul suprem al Satului Major al Forţelor Armate Unite ale statelor-membre ale Tratatului de la Varşovia; https://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/history/more.htm?id=12112469@cmsArticle (accesat la data de 05.10. 2019).

[123] Ziarul „Krasnaia Zvezda” („Steaua Roşie”), organul central al Ministerului Apărării URSS, a început să fie editat de la 1 ianuarie 1924. În numărul din 24 ianuarie 1970 a fost publicat pe prima pagină a ziarului un articol cu titlul *Frăţia de luptă*, semnat de generalul de armată S. M. Ştemenko. Cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la naşterea lui V. I. Lenin, militarul sovietic accentuează că Tratatul de la Varşovia este acea forţă militară care poate stăvili agresiunea statelor capitaliste şi apăra realizările revoluţiei, idee pe care a promovat-o intens liderul bolşevic şi care s-a materializat prin crearea acestei organizaţii militare în 1955. S. M. Ştemenko relatează despre curajul armatei sovietice, despre succesele ei, menţionând că o parte a armatei bulgare şi române au participat la un moment dat la eliberarea Europei de fascism. El accentuează că această frăţie de luptă are un singur scop, de a construi socialismul şi comunismul, iar în rândul membrilor organizaţiei există deplină înţelegere şi unanimitate în viziuni, mai ales că în procesul de consolidare a Forţelor Armate Unite fiecare armată îşi va păstra specificul naţional, elogiind în acelaşi timp antrenamentele comune ale acestora. În concluzie afirmă că, atâta timp cât există pericol de atac din partea imperialismului, Forţele Armate Unite trebuie să sporească gradul de

ofițeresc din 5 februarie N. Ceaușescu să expună în discursul său privitor la acest subiect punctul de vedere împărtășit de români fără să facă trimiteri directe la articol[124].

V. Malinschi mi-a comunicat că, pe 17 martie a.c., la București, își va începe lucrările Plenara CC al PCR[125], în cadrul căreia vor fi puse în discuție mai multe probleme, și anume cea a dezvoltării sectorului zootehnic, irigația solului, creșterea rolului sindicatelor, legea muncii, dar va fi audiată și o informare privitoare la politica externă a țării.

La sfârșitul discuției, V. Malinschi a spus că el va depune efort pentru a păstra legătura cu ambasada sovietică cu scopul de a ne transmite informații despre cele mai importante subiecte care au legătură cu relațiile sovieto-române.

Luându-și rămas bun, V. Malinschi a zis că, dacă organele române vor afla despre această întâlnire, el va spune că a discutat cu mine problema stabilirii pensiei pentru soția sa.

MINISTRU-PLENIPOTENȚIAR
AL AMBASADEI URSS ÎN RSR

(I. ILYIN)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 402, f. 29-36.

10. 1970 mai 9, București. *Notă de convorbire dintre I. S. Ilyin, ministru-plenipotențiar al ambasadei URSS în R. S. România, cu V. Malinschi, Guvernatorul Băncii Naționale a R. S. România. Discuția a avut loc în timpul recepției organizate de Ambasada Sovietică cu ocazia Zilei Victoriei. V. Malinschi relatează despre penuria de materie primă cu care se confruntă industria română; el consideră că relațiile bune cu URSS sunt cheia pentru soluționarea problemelor economice ale României; accentuează că se intensifică legăturile cu R. P. Chineză.*

---

apărare a comunității socialiste, așa cum prevăd și deciziile adoptate la Budapesta în martie 1969, întrucât „frăția noastră de luptă este de neînvins!" („Krasnaia Zvezda", S. M. Ștemenko, *Boevoie bratstvo* [Frăția de luptă], Moskva, 24 ianuarie 1970, p. 1).

[124] La 5 februarie 1970, a avut loc Consfătuirea cadrelor de bază din Ministerul Forțelor Armate, la care N. Ceaușescu a ținut o cuvântare în care a elogiat realizările și pregătirea armatei române, menționând că „într-un eventual război România nu va fi singură, căci face parte din Tratatul de la Varșovia, care, fiind o organizație militară defensivă, își va înceta valabilitatea odată cu desființarea Pactului agresiv NATO" (nici vorbă de așa ceva în articolul generalului S. M. Ștemenko). Acesta nu face nicio trimitere directă la articolul publicat în ziarul „Krasnaia Zvezda". Vezi N. Ceaușescu, *op. cit*., vol. 4, *aprilie 1969 – iunie 1970*, loc. cit., 1970, p. 594-612.

[125] Plenara CC al PCR a avut loc în perioada 17-19 martie 1970 (vezi cuvântarea secretarului general al PCR în *ibidem*, p. 671-713). Plenara CC al PCR a dezbătut și aprobat proiectele: Programului național pentru dezvoltarea zootehniei și creșterea producției animaliere în anii 1970-1980; Programului național pentru gospodărirea rațională a resurselor de apă, extinderea lucrărilor de irigații, îndiguiri, descărcări și de combatere a eroziunii solului în anii 1971-1975 și prevederile generale de perspectivă până în 1985 ș.a. Vezi Marin Nedelea, *op. cit.*, p. 189.

Из дневника И.С. Ильина

СОВ. СЕКРЕТНО

ЗАПИСЬ БЕСЕДЫ
с председателем Государственного Банка Румынии
Василе МАЛИНСКИМ

9 мая 1970 года

На приеме в Совпосольстве по случаю Дня Победы встретился с В. Малинским и имел с ним непродолжительную беседу.

Собеседник сообщил, что на днях он выезжал в Питешть вместе с Г. Рэдулеску, где принял участие в работе партактива, обсуждавшего новый пятилетний план развития уезда. Подобные активы проходят сейчас повсеместно.

По словам Малинского, в конце мая – начале июня с.г. в Бухаресте состоится пленум ЦК РКП, который рассмотрит два вопроса: о пятилетнем плане развития народного хозяйства СРР и о международном положении.

Со ссылкой на мнение Рэдулеску Малинский заявил, что проект нового плана очень напряженный. Темпы роста промышленного производства предусмотрены даже выше, чем это намечалось в решениях X съезда РКП. Большую озабоченность вызывает необеспеченность сырьевыми ресурсами (руда, уголь, кокс и др.) вновь создаваемых промышленных предприятий.

Решение этого вопроса, по мнению Малинского, во многом будет зависеть от итогов переговоров с СССР и другими социалистическими странами по согласованию долгосрочных торговых соглашений.

Касаясь предстоящей встречи советских и румынских руководителей, Малинский отметил, что румынская сторона усиленно готовится к ней, но, видимо, по престижным соображениям будет настаивать на её проведении в Бухаресте.

Как известно Малинскому, руководители СРР предпринимают также меры к дальнейшему развитию экономических связей и с западными странами. Этому вопросу будет уделено большое внимание во время предстоящих визитов Н. Чаушеску в Париж и Маурера в Бонн. Так, уже сейчас ведутся переговоры о создании румыно-французского банка, выясняется возможность получения кредитов в Бонне и Париже.

Касаясь внешнеполитического курса СРР, Малинский в целом отрицательно охарактеризовал доклад И.Г. Маурера 8 мая, который является, по его мнению, показателем лавирования румынских руководителей на международной арене.

Наряду с заигрыванием с капиталистическими странами, сказал Малинский, усиливаются связи с КНР. Сейчас многие говорят о возможном приезде в Бухарест Чжоу Энь-лая и заезде И. Ионицэ в Пекин по пути в Пхеньян.

Малинский отметил, что в последнее время очень активно выступает за твердое и последовательное осуществление националистской линии Э. Боднэраш. В некоторых вопросах он более настойчив, чем даже Маурер.

В остальном беседа носила протокольный характер.

СОВЕТНИК-ПОСЛАННИК
ПОСОЛЬСТВА СССР В СРР

(И. ИЛЬИН)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 398, f. 63-64.

Traducere

Din jurnalul lui I. S. Ilyin

STRICT SECRET

Notă de convorbire
cu Vasile MALINSCHI, Guvernatorul Băncii Naționale a RSR

9 mai 1970

Am purtat o discuție de scurtă durată cu V. Malinschi, pe care l-am întâlnit în timpul recepției organizate de Ambasada Sovietică cu ocazia Zilei Victoriei.

Interlocutorul mi-a comunicat că zilele trecute a mers împreună cu Gh. Rădulescu la Pitești, unde au participat la ședința activului de partid, care a discutat despre noul plan cincinal de dezvoltare a județului. Acum astfel de ședințe au loc peste tot.

Din spusele lui Malinschi reiese că, la sfârșitul lunii mai – începutul lunii iunie a.c., va avea loc Plenara CC al PCR[126], care va examina două subiecte, cel privitor la planul cincinal de dezvoltare a economiei naționale a RSR și cel referitor la situația internațională.

Malinschi, făcând trimitere la opinia lui Rădulescu, a declarat că proiectul noului plan este unul forțat. Creșterea producției industriale are prevăzut un ritm mai accelerat chiar decât a fost preconizat în deciziile adoptate de cel de-al X-lea Congres al PCR[127]. Întreprinderile industriale nou înființate nu sunt asigurate cu materie primă (minereu de fier, cărbune, cocs ș.a.), fapt ce provoacă o îngrijorare considerabilă.

[126] Plenara CC al PCR a avut loc, de fapt, între 8 și 9 iulie 1970. A dezbătut și înaintat MAN proiectul Legii organizării producției și a muncii în agricultură, proiectul Legii privind răspunderea conducerilor organizațiilor socialiste pentru gospodărirea mijloacelor materiale și bănești și funcționarea controlului financiar și o informare cu privire la inundațiile ce au avut loc și măsurile pentru înlăturarea efectelor acestora. *Ibidem*, p. 191.

[127] În raportul lui I. Gh. Maurer asupra directivelor Congresului al X-lea al PCR privind planul cincinal pe anii 1971-1975 și liniile directoare ale dezvoltării economiei naționale pe perioada 1976-1980 este stipulat că volumul producției industriale va crește în viitorul cincinal (1971-1975) cu 8,5-9,5 la sută în medie anuală. Vezi *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român 6-12 august 1969*, București, Editura Politică, p. 95.

Rezolvarea acestei probleme, după părerea lui Malinschi, va depinde în mare măsură de negocierile cu URSS și alte state socialiste privitoare la semnarea unor acorduri comerciale de lungă durată.

Abordând subiectul întâlnirii care urmează să aibă loc între conducerea sovietică și cea română, Malinschi a menționat că partea română se pregătește intens pentru aceasta și, probabil, din considerente de prestigiu, va insista ca ea să se desfășoare la București[128].

Malinschi deține informația că, de asemenea, conducerea RSR întreprinde acțiuni pentru a continua să-și extindă relațiile economice cu statele occidentale. Acest subiect va fi pe larg abordat în timpul vizitei lui N. Ceaușescu la Paris[129] și a celei a lui Maurer la Bonn[130]. Astfel, chiar de pe acum se negociază înființarea unei bănci româno-franceze[131] și se analizează condițiile prin care Bonn-ul și Parisul pot oferi credite.

Vorbind despre cursul de politică externă al RSR, Malinschi a caracterizat în mare parte negativ raportul lui I. Gh. Maurer din 8 mai, care, după părerea lui, nu este altceva decât un indicator clar al manevrelor pe care conducerea română le întreprinde la nivel internațional.

Malinschi a zis că, paralel cu linguşirea pe lângă statele capitaliste, se intensifică și legăturile cu R. P. Chineză. Mulți sunt de părerea că e posibil ca Zhou Enlai să vină în vizită la București[132], iar I. Ioniță să facă o escală la Beijing în drum spre Phenian.

Malinschi a subliniat că în ultima perioadă E. Bodnăraș susține tot mai activ și consecvent implementarea liniei de politică naționalistă. În privința unor subiecte el este chiar mai insistent și decât Maurer.

În rest, conversația a avut un caracter protocolar.

MINISTRU-PLENIPOTENȚIAR
AL AMBASADEI URSS ÎN RSR

(I. ILYIN)

RGANI, F. 5, op. 62, d. 398, f. 63-64.

---

[128] Întâlnirea la nivel înalt a avut loc totuși la Moscova, între 18 și 19 mai 1970.

[129] La invitația președintelui Franței, Georges Pompidou, președintele Consiliului de Stat, Nicolae Ceaușescu, efectuează între 15 și 19 iunie 1970 o vizită oficială în Franța. Vezi Marin Nedelea, *op. cit.*, p. 190.

[130] I. Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri, efectuează între 22 și 26 iunie 1970 o vizită în RFG (*ibidem*).

[131] Subliniere de mână în text și subliniere de mână cu o singură linie verticală pe marginea paragrafului cu mențiunea „!”.

[132] Zhou Enlai (1898-1976), politician comunist chinez, ministru de Externe (1949-1958), vicepreședinte al CC al P. C. Chinez și premierul Consiliului de Stat al R. P. Chineze. A vizitat România de două ori, în luna martie 1965, ca participant la funeraliile lui Gh. Gheorghiu-Dej, și în zilele de 17-23 iunie 1966, când a purtat discuții cu N. Ceaușescu. http://www.ioanscurtu.ro/vizita-lui-zhou-enlai-in-romania-17-23-iunie-1966/, http://www.chinaembassy.org.ro/rom/xw/t415018.htm (accesate la data de 05.10.2019). Prin urmare, informația transmisă de V. Malinschi că acesta urma să viziteze România în anul 1970 nu s-a adeverit.

Inside Ceaușescu's Regime.
Conversation between Vasile Malinschi,
Governor of the National Bank of the S.R. of Romania, and
the Soviet Diplomats Accredited in Bucharest (1966-1977) (I)
(Abstract)

Keywords: romanian-soviet relation, Vasile Malinschi, soviet diplomats, economy, domestic and foreign policy.

These documents consists a collection of conversation notes between Vasile Malinschi, the Governor of the National Bank of S.R. of Romania (1963-1977) and deligated soviet diplomats in Bucharest. These are very recently declassified documents stored in Russian State Archive of Contemporary History (RGANI), Moscow, Russian Federation. V. Malinschi held several talks with representatives of the USSR embassy in Romania (A. V. Basov, I. S. Ilyin etc.) between 1966-1976. In these conversations Malinschi revealed confidential information not just about economical matters but also on political affairs of Romania. He also had described his views on the leading personalities of the Romanian Communist Party (N. Ceaușescu, I. Gh. Maurer, P. Niculescu-Mizil, Gh. Rădulescu, M. Mănescu, V. Trofin, I. Verdeț, Gh. Pană, L. Răutu, P. Lupu, I. Banc, Al. Bârlădeanu etc.) and assessed their activities.

V. Malinschi, who had Russian roots, disapproved the course of nationalist politics promoted by the leadership of Bucharest. In his opinion, this policy was one of the most important reasons that lead to deterioration of romanian-soviet relations. As an economist and Governor of the National Bank of S. R. of Romania, he believed that the USSR (CMEA, in extended format) is the only capable force of contributing to Romanian's economic growth. He considered that romanian-soviet political-diplomatic relations were depended on economic ones.

The published documents will contribute to the research of Romania's communist regime and reveals largely concealed information about events that took place inside de Ceaușescu's regime and their following consequences that had evolutionary impact on the romanian-soviet political-diplomatic and economic relations.

Un țăran român bucovinean la Montreal, în zorii secolului XX. Constantin Martineac din Liteni și carnetul său de însemnări nord-americane

Daniel Florin PREDOIU*

Există astăzi o întreagă bibliografie – științifică, dar nu numai – consacrată problematicii emigrării românilor ardeleni și bucovineni spre Lumea Nouă, în deceniile care au premers Primului Război Mondial[1]. De factură diversă, de mai mică sau de mai mare amploare și valoare, lucrările din acest domeniu au, de cele mai multe ori, ca subiect central românii, văzuți ca grup social, ei și comunitățile constituite de ei peste Ocean, trecându-se cu ușurință, în majoritatea cazurilor, peste experiența individuală a emigrantului/imigrantului român din epocă, al cărui parcurs biografic complet scapă, de cele mai multe ori, analizei

* Doctorand în istorie, Université Laval, Québec, Canada; e-mail: daniel_predoiu@hotmail.com.

[1] Indicăm aici o serie de titluri din vasta bibliografie a problematicii menționate: Iancu Roman, *Românul în străinătate. Cea mai folositoare carte pentru românii cari pleacă și petrec prin America*, New York, 1910; Ioan Podea, *Românii din America*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiocezane, 1912; Iosif I. Șchiopul, *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, Sibiu, Tipografia W. Kraft, 1913; idem, *Emigrarea în America scrisă de unul care a fost acolo*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1914; Șerban Drutzu, *Românii în America*, Chicago, Tipografia S. Alexandru, 1922; N. Iorga, *Scrisori către românii din America*, București, Cultura Națională, 1924; Șerban Drutzu & A. Popovici, *Românii din America*, București, Cartea Românească, 1926; Christine A. Galitzi, *A study of assimilation among the Romanians in the United States*, New York, Columbia University Press, 1929; N. Iorga, *America și românii din America. Note de drum și conferințe*, Vălenii de Munte, Datina Românească, 1930; Adrian Negrea, *Procesul de emigrare al drăgușenilor în America*, în AȘRS, XI (1-4), 1933, p. 94-130; Andrei Popovici, *Americanii de origine română*, în „Sociologie românească", nr. 5-6, București, 1937, p. 219-230; Joseph J. Barton, *Peasants and strangers*. *Italians, Rumanians and Slovaks in an American city, 1890-1950*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1975; Vladimir Wertsman, *The Roumanians in America, 1748-1974. A chronology & fact book*, New York, Oceana Publications, Inc., 1975; Radu Toma, *Românii din America*, București, Asociația România, 1978; Vladimir Wertsman, *The Romanians in America and Canada. A guide to information sources*, Detroit, Michigan, Gale Research Company, 1980; G. James Patterson, *The persistence of white ethnicity in Canada: the case of the Romanians*, în „East European Quarterly", Boulder, Colorado, XIX (4), 1986; I. Longin Popescu, *Land of promise. Romanian stories of Canadian prairies*, București, The Romania Association, 1986; Anca Hartular, *Merem la America. Începuturile comunității românești în America*, București, Fundația Culturală Română, 1996; Aurel Sasu, *Comunitățile românești din Statele Unite și Canada*, Cluj-Napoca, Limes, 2003; Dorian Branea, *Statele Unite ale Românilor. Cărțile călătoriilor românești în America în secolul XX*, București, Editura Humanitas, 2017.

cercetătorului. Pornind de la această constatare, încercăm aici – pe baza unor surse documentare care ne-au fost puse cu amabilitate la dispoziție de urmașul unui astfel de personaj – să reconstituim, în liniile lui mari, un asemenea parcurs biografic, urmărind traiectoria unei vieți de imigrant român începute la sfârșitul secolului al XIX-lea în Litenii Bucovinei și sfârșite cu peste șase decenii mai târziu în regiunea Marilor Lacuri, la Detroit, în Statele Unite.

Premise

La originea acestui studiu[2] se află un e-mail primit în martie 2011 de autorul rândurilor de față din partea unei persoane al cărei nume îi era total necunoscut la acea dată, dar cu care avea să lege ulterior o întreagă corespondență. Expeditorul, Michael Martineac, îmi scria din Madison, Wisconsin, Statele Unite – eu locuind pe atunci în partea franceză a Canadei, la Quebec –, după ce aflase, prin intermediul unei terțe persoane, despre preocupările mele legate de originile comunității românești de la Montreal: „I would like to introduce myself. My name is Michael Martineac, but you can call me Mike. Linda encountered you on Ancestry.com's website and told me about you. I am impressed that you are doing research on the Romanian community in Montreal for your doctoral thesis. At this point, I think that we can help each other". Prin aceste câteva rânduri își făcea cunoscută Michael Martineac intenția de a mă ajuta în cadrul cercetării mele, solicitându-mi în schimb – cum aveam să constat – asistența în scopul înțelegerii „componentei" românești din trecutul familiei sale.

Acestea fiind spuse, menționez dintru început că tot ceea ce urmează în cadrul acestui studiu – fie că e vorba de reproducerea textuală sau fotografică a unor documente privind familia Martineac, fie despre unele paragrafe din e-mailurile schimbate de-a lungul timpului între mine și interlocutorul meu – se publică cu acordul lui Michael Martineac, unicul deținător al respectivelor documente și, în același timp, autorul paragrafelor extrase de subsemnatul din corespondența noastră și citate de-a lungul acestor pagini.

Conținutul primului e-mail și rugămintea expeditorului

Odată cu primul său e-mail, Michael îmi împărtășea motivul concret pentru care îmi scrisese: era nepotul direct, pe linie paternă (născut în 1951 la Detroit, în Statele Unite), al unui cuplu de români bucovineni imigrați la Montreal, în Canada, la începutul secolului XX – a căror biografie mi-o reconstituia sumar în câteva rânduri, pentru a mă pune în temă cu parcursul de viață al acestora – și de la care moștenise, printre altele, și fotocopia unui carnet de însemnări redactate de bunicul său, Constantin sau Costan Martineac, după stabilirea acestuia din urmă

[2] Pe care-l anunțam încă din ianuarie 2016, în cadrul interviului acordat ziaristului canadian de origine română Adrian Ardelean și apărut în cadrul mensualului „Pagini românești" de la Montreal (anul 16, nr. 320), sub titlul *O istorie a migrației românești. De ce au plecat românii spre Canada*, interviu disponibil și în versiune online, la adresa https://paginiromanesti.ca/2016/02/05/istorie-migratiei-romanesti-plecat-romanii-spre-canada/.

pe pământ nord-american. E-mailul primit de la Mike conținea – în fișier arhivat –, pe lângă alte documente de familie, și imaginile paginilor respectivului carnet, caracterizat de expeditor drept „jurnalul" bunicului său (*my grandfather`s diary*), în posesia căruia se găsea de circa 25 de ani, dar al cărui conținut îi era în continuare aproape în întregime necunoscut, întrucât mare parte din acesta era redactat în limba română, limbă pe care Mike nu o cunoștea deloc.

Rugămintea pe care interlocutorul meu mi-o adresa în acel context venea ca o consecință firească a celor menționate, Mike dorind să-i traduc însemnările bunicului său din limba română în limba engleză și mărturisindu-mi în același timp importanța pentru el – din perspectivă identitară – a „jurnalului" pe care-l deținea: „The zipped file [e vorba de fișierul atașat primului e-mail – n.m.] contains 30 pages of Constantine's diary, which is mostly in Romanian. I would greatly appreciate it if you might be able to translate it for me" (e-mail din 8.03.2011), adăugând în e-mailul trimis a doua zi: „I take it that you successfully received the attachment with the scanned diary contents of Constantine. Furthermore, I was hoping that you might be both willing and able to interpret my grandfather's Romanian dialog. This diary is my only current connection with the past as there are no longer any living Romanian-speaking family members available" (e-mail din 9.03.2011) și concluzionând, bucuros, câteva zile mai târziu, după ce îi trimisesem traducerea întregului text: „Thank you very much for the translated diary of Constantine. I've been waiting for 25 years to find out what my grandfather had written" (e-mail din 14.03.2011). Sau ulterior, la doi ani distanță de la acel moment: „Until you came along, Constantine`s diary had been laying around for decades shrouded in mystery while nobody had a single clue to the meaning of the text within that book" (e-mail din 29.11.2013).

Constantin Martineac – reconstituirea itinerariului unei vieți de imigrant român în Lumea Nouă

Înainte de a prezenta în detaliu conținutul „jurnalului" primit de la Michael Martineac, voi încerca să reconstitui parcursul biografic al bunicului lui Mike, Constantin Martineac, autorul însemnărilor primite de la interlocutorul meu în primăvara lui 2011. Subliniez că în cadrul acestui demers am utilizat, pe de o parte, documentele, fotografiile și amintirile de familie care mi-au fost furnizate/împărtășite cu generozitate de Michael și, pe de altă parte, documentele și informațiile identificate de mine pe site-urile www.ancestry.ca, respectiv www.ancestry.com privindu-l pe același Constantin Martineac. Toate împreună mi-au permis să creionez – înainte de orice, pentru mine, apoi pentru potențialii cititori ai rândurilor de față – traiectoria biografică a acestui imigrant român plecat la începutul secolului XX, ca mulți alți compatrioți de-ai săi din Bucovina și Transilvania, în aventura nord-americană.

Dat fiind că prezentul studiu se bazează în principal pe surse primare – fie că e vorba de documente de familie originale, de carnetul de însemnări al lui Constantin Martineac sau de documente emise de către autoritățile canadiene și

americane de imigrație –, am să prezint sumar respectivele surse, urmând ca ulterior să revin, în cadrul prezentării, atunci când e cazul, asupra lor și să insist asupra detaliilor pe care fiecare sursă le aduce în plus la cunoașterea biografiei lui Constantin Martineac. Așadar, schematizând, pot identifica următoarele *surse utilizate* în cadrul demersului meu:

1. Copia certificatului de naștere al lui Constantin Martineac, certificat emis de autoritățile comuniste din România în 1956 (sursa: colecția Michael Martineac);

2. Fișa prin care este înregistrată prezența lui Constantin Martineac în Saskatchewan, Canada, în 1911 (identificată de autor pe www.ancestry.com);

3. Copia certificatului de căsătorie al lui Constantin Martineac cu Safta Mertic, căsătorie încheiată în 1916 la biserica ortodoxă română „Sfânta-Treime" din Montreal (sursa: colecția Michael Martineac);

4. Fișa de la recensământul canadian din 1921, prin care Constantin Martineac și familia sa sunt înregistrați ca locuind la Montreal (identificată de autor pe www.ancestry.com);

5. Copia pașaportului emis de Consulatul României la Montreal în 1923 lui Constantin Martineac și familiei sale, în scopul trecerii și stabilirii în Statele Unite (sursa: colecția Michael Martineac);

6. Fișa de examinare medicală a lui Constantin Martineac, întocmită de autoritățile americane de imigrație în 1923, la Montreal, în scopul acordării dreptului de intrare în Statele Unite (identificată de autor pe www.ancestry.com).

7. Listă cu cei care au aplicat pentru intrarea în Statele Unite în 1923 și pe care apar Constantin Martineac împreună cu soția sa (identificată de autor pe www.ancestry.com);

8. Copia certificatului de naturalizare americană din 1929 a lui Constantin Martineac și a copiilor săi (sursa: colecția Michael Martineac);

9. Copia certificatului de deces al lui Constantin Martineac, emis la Detroit, în 1957 (sursa: colecția Michael Martineac);

10. Copia certificatului de deces al Saftei Martineac, născută Mertic, certificat emis la Detroit în 1978 (sursa: colecția Michael Martineac).

11. Copia carnetului de însemnări redactate de Constantin Martineac după stabilirea sa pe pământ nord-american (sursa: colecția Michael Martineac).

Pe baza surselor menționate și servindu-mă și de informațiile suplimentare furnizate de Michael Martineac de-a lungul corespondenței pe care am întreținut-o cu el despre bunicul său, voi încerca să schițez, în cele ce urmează, o biografie a lui Constantin Martineac, totul prezentat ca un studiu de caz, mai ales în condițiile în care istoriografia română continuă deseori să se cantoneze în sfera generalului atunci când e vorba de fenomenul migrationist care a afectat spațiul românesc la începutul secolului XX. Din punctul de vedere al autorului rândurilor de față, la general nu se poate ajunge decât prin analiza susținută a studiilor de caz, care să identifice atât ceea ce se dovedește general valabil, cât mai ales ceea ce este excepțional, specific, înainte a de trage concluzii care să se aplice unui întreg fenomen. De precizat în acest context că ceea ce mi se pare particular la „cazul"

discutat aici nu e atât parcursul biografic al imigrantului Constantin Martineac – deși și acesta se dovedește interesant în „ochii" celui care îl studiază de pe pozițiile începutului de mileniu III –, cât faptul că Martineac a ținut un carnet de însemnări personale, lucru destul de rar, dacă nu aproape unic, printre imigranții români, în majoritate țărani, cu studii minime, plecați din Bucovina și Transilvania spre continentul nord-american.

Înainte de a-i prezenta parcursul biografic, poate ar fi interesant de menționat că, în ceea ce-l privește, Constantin Martineac – imigrat la Montreal în 1908, din Litenii Sucevei[3] – nu e primul și nici ultimul imigrant român cu acest nume plecat din părțile Bucovinei spre Canada. Căutând informații care să mă ajute să fixez cu precizie momentul sosirii lui Constantin în America de Nord, am identificat – pe site-ul deja menționat, www.ancestry.com – o familie „Martineac", compusă din șase persoane – tatăl, mama și patru copii –, originară din „Austria"[4] și călătorind de la Hamburg la Halifax, în Canada, unde au debarcat de pe vasul „Arcadia" la 2 iunie 1900[5], fără ca destinația finală a familiei să fie indicată de sursa citată.

Tot anterior sosirii lui Constantin Martineac în Canada, dar înainte cu doi ani, de data aceasta, deci în 1906, ajunge în Statele Unite un anume Petre Martineac[6]. Dacă în cazul familiei „Martineac" mai sus-menționate și sosite în Canada în iunie 1900, putem încă să ne îndoim că avem de-a face cu etnici români din zona Bucovinei, în cazul lui Petre Martineac lucrurile sunt mai mult decât clar indicate pe lista pasagerilor transatlanticului „Francesca" care acostează la New York pe 17 aprilie 1906, sosind din direcția Trieste, oraș-port la Marea Adriatică, pe atunci parte a Imperiului Austro-Ungar. Petre Martineac face parte dintr-un grup numeros de 29 de români bucovineni – originari din Bosancea, Brăiești, Liteni, Reuseni, Rușii-Mănăstioara, Rușii-Poieni, Securiceni, Udești, respectiv Zăhărești –, declarând cu toții a avea drept destinație a călătoriei lor orașul Montreal din Canada. În ceea ce-l privește în mod precis pe Petre Martineac, acesta are 50 de ani la momentul debarcării la New York, are asupra lui 10 dolari, este originar din Liteni, asemeni lui Constantin Martineac, și,

[3] E vorba de actualul (din 2004) oraș Liteni din județul Suceava și nu de satul omonim, care există în cadrul comunei Moara, din același județ Suceava, nașterea lui Constantin Martineac fiind înregistrată la Primăria Liteni.

[4] Termen folosit în epocă de autoritățile canadiene și americane de imigrație pentru a desemna Imperiul Austro-Ungar și pe imigranții („Austrians") cetățeni ai respectivului stat.

[5] Numele celor șase membri ai familiei Martineac, patronim transliterat *Martyniak* de autoritățile canadiene de imigrație din epocă: Nicolae (42 de ani), Eva (36 ani), Domca (15 ani), George (9 ani), Ionașcu (7 ani) și Caterina (1 an), disponibile la adresa https://www.ancestry.com/interactive/1263/IMCANQC1865_T494-00670?pid=5786555&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1263%26h%3D5786555%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3DFqE24%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=FqE24&_phstart=successSource&usePUBJs=true (site accesibil doar în urma achitării on-line a unui abonament lunar).

[6] Patronim transliterat de autoritățile americane de imigrație ca *Marzynak*, evident o transliterare în engleză a pronunției țărănești a patronimului.

împreună cu alți doi consăteni, probabil frați, Constantin și Ioan Pop, de 40, respectiv de 46 de ani, declară că merg la adresa 408-474 St. Lawrence, Montreal, Canada, unde se pare că funcționa în epocă un adăpost pentru primirea noilor imigranți sub numele de „Gustman Brothers". De menționat că, asemeni celorlalți 28 de compatrioți alături de care debarcă la New York, Petre Martineac este identificat de autoritățile americane de imigrație pe de o parte – sub rubrica „Race or people" – drept „Roumanian", iar pe de alta – sub rubrica vecină, „Nationality (Country of last permanent residence)" – drept „Austrian", ceea ce reflectă cu acuratețe statutul său de etnic român, cetățean al Imperiului Austro-Ungar[7].

Așa cum aceste două cazuri – cel al familiei Martineac din 1900 și cel al lui Petre Martineac din 1906 – sunt cumva ilustrative sub raportul participării „Martineacilor" din zona Bucovinei la fenomenul migrationist românesc peste Atlantic anterior plecării lui Constantin Martineac în Canada (1908), am reușit să identific alte două cazuri de persoane de origine română cu numele de „Martineac", emigrate ulterior plecării acestuia, mai precis în anii 1912, respectiv 1913, și având aceeași destinație ca imigrantul nostru: Montreal.

Primul caz este cel al lui Ilie Martineac[8], în vârstă de 30 de ani, identificat de autoritățile americane de imigrație, asemeni lui Petre Martineac de mai sus, drept „Roumanian" sub rubrica „Race or people", dar având drept țară de origine („Country of birth") „Austria", altfel spus Imperiul Austro-Ungar. Când descinde – alături de alți 25 de români originari, ca și el, din „Austria" – pe 26 aprilie 1912, în Portland, statul Maine, de pe transatlanticul „Zeeland", venind de la Rotterdam, Ilie are asupra lui 24 de dolari și declară că merge la Montreal, la fratele și sora sa („to brother & sister"), fiind înregistrat ca al 603-lea pasager de pe vasul amintit. De menționat că – pe lângă profesia imigranților – autoritățile americane de imigrație înregistrează în acest caz și religia celor 26 de noi-veniți, Ilie Martineac figurând, alături de ceilalți compatrioți, drept agricultor („farm laborer"), de religie greco-orientală[9].

La aproape un an după sosirea lui Ilie Martineac pe tărâm nord-american, o altă persoană purtând același patronim, dar de sex feminin și în vârstă de 25 de ani, Ana Martineac[10], debarcă – la 16 aprilie 1913 – pe coasta de răsărit a Canadei, în portul Halifax, de pe transoceanicul „Wittekind", care o aducea de

[7] Toate aceste informații disponibile la adresa https://www.ancestry.com/interactive/7488/NYT715_695-0344?pid=4010083272&backurl=https://search.ancestry.com/cgi- bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D7488%26h%3D4010083272%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3DFqE26%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=FqE26&_phstart=successSource&usePUBJs=true.

[8] Patronim transliterat *Martiniak.*

[9] Toate aceste informații disponibile la adresa https://www.ancestry.com/interactive/1263/IMCANQC1865_T4691-00574?pid=5935010&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1263%26h%3D5935010%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3DUEs2%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=UEs2&_phstart=successSource&usePUBJs=true#?imageId=IMCANQC1865_T4691-00574.

[10] Nume transliterat *Anna Martyneak.*

la Bremen, din Germania. Ana are asupra ei 50 de dolari și este înregistrată ca româncă, originară („Country of birth") din „Buk[ovina]", având ca destinație finală orașul Montreal, în provincia Quebec. Alături de Ana se găsesc alte 15 persoane de aceeași origine și având aceeași destinație, printre numele cărora, deși aproape ilizibile, îi putem identifica pe: Ion Cornea, Constantin Lazurcă, Mitru Măndiuc, Mihalache Spoială, Haral[amb] Săndiuc, Toma Seniuc, Gheorghe Goreniuc, Gherasim Mitrofan, Lisandru Hreniuc sau Nichita Ursulean[11].

În ceea ce privește biografia propriu-zisă a lui Constantin Martineac, personajul aflat în centrul acestui studiu, în calitatea sa de imigrant român bucovinean, autor de însemnări nord-americane, cunoaștem – pentru a începe – data precisă a nașterii sale. Astfel, certificatul de naștere purtând numărul 12648 și emis de Serviciul Central de Stare Civilă din Republica Populară Română la data de 28 iulie 1956 – probabil la solicitarea lui Martineac însuși, prin Ambasadă sau a cuiva din familie, fie din țară, fie chiar din Statele Unite, documentul fiind ulterior expediat peste Ocean, căci știm cu siguranță că titularul n-a mai revenit niciodată în Liteni după emigrarea sa în Canada, la începutul secolului – ne informează că în 1891, luna iulie, ziua 2, s-a născut „Martiniac Constantin", fiul lui Ilie și al Anei, nașterea fiind consemnată în registrele Stării Civile Liteni, județul Suceava, la no. 18, cu data de 6 iulie 1891.

Despre mama lui Constantin Martineac, Ana, știm – dintr-o notă a „jurnalului" său referitoare la decesul acesteia, în 1936, pe când el trăia deja pe continentul nord-american de circa 28 de ani, că era născută a lui Petrea Parașteac, în luna decembrie[12], anul 1861, în comuna Liteni, Suceava[13]. Despre tată, nimic în plus, în afara prenumelui, Ilie, indicat pe certificatul de naștere mai susmenționat. E posibil ca Ilie Martineac să fi servit în armata austriacă sau austro-ungară la partea de cavalerie, căci Michael îmi scria cele ce urmează despre străbunicul său: „I heard that Constantine`s father was in the Cavalry. Unfortunatelly, his father was killed when a horse kicked him in the face. The horse was then shot" (e-mail din 15.03.2011).

Cam atât despre părinți. Știm, de asemenea, că a existat un frate al lui Constantin, Gheorghe Martineac, născut pe 14 aprilie 1888 și al cărui deces, din

[11] Nume transliterate în original după cum urmează: *Ion Kornea, Konstantin Lazourka, Mytro Mandziuk, Mislalaki Spoiala, Haral. Sandiuk, Toma Saniuk, Georgi Goraniuk, Lisandru Hreniuk* și *Nikita Ursulian*, singurul nume scris conform ortografiei românești fiind cel al lui *Gherasim Mitrofan*. Toate aceste nume, incluzându-l și pe cel al Anei Martineac, cu toate detaliile menționate, disponibile pe același site menționat, www.ancestry.com, la adresa https://www.ancestry.com/interactive/1263/IMCANQC1865_T4748-00437?pid=6058410&backurl=https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D1263%26h%3D6058410%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3DUEs16%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=UEs16&_phstart=successSource&usePUBJs=true.

[12] Deși își redactează cea mai mare parte a notelor din carnetul său de însemnări în limba română, Constantin Martineac anglicizează inerent anumiți termeni, printre care și lunile anului. Vom reveni ulterior asupra acestui aspect, când vom prezenta „jurnalul" acestuia.

[13] A se vedea, mai departe, în secțiunea consacrată carnetului de însemnări, nota din data de 14 martie 1936.

13 martie 1943, îl consemnează în „jurnalul" său Constantin Martineac în limba engleză, prenumele fratelui apărând astfel sub forma anglicizată, drept „George". Referindu-se la fratele său, Constantin îl indică pe acesta prin sintagma „my brother George, only one", de unde putem deduce că Gheorghe trebuie să fi fost singurul frate al personajului nostru. Cât despre decesul lui Gheorghe Martineac, în 1943, la vârsta de 55 de ani, tot ceea ce știm legat de acest eveniment – având drept sursă același carnet de însemnări al lui Constantin – este că Gheorghe a fost înmormântat în vechiul cimitir din Liteni[14].

Perioada de 17 ani din biografia lui Constantin Martineac cuprinsă între 1891 – anul nașterii – și 1908 – anul emigrării sale în Canada – ne este necunoscută. Putem presupune însă fără prea mare teamă de a ne înșela că în această perioadă a urmat Constantin cele câteva clase elementare la care-i dădea dreptul condiția sa socială, de fiu de țăran român bucovinean născut în Imperiul Austro-Ungar, și în urma cărora a învățat să scrie atât de bine în limba română – cum o demonstrează carnetul său de însemnări – pentru cineva de o asemenea condiție. Tot în această perioadă trebuie să fi deprins meșteșugul prelucrării lemnului, care pare să fi fost pentru el – pe lângă una din îndeletnicirile sale de bază, ca dulgher în Canada, așa cum o consemnează unul din documentele la care mă voi referi mai departe – și un hobby, plăcându-i să realizeze diverse instrumente muzicale din lemn. Michael Martineac, nepotul său, îmi scria în acest sens: „As a young boy, my parents would take me over to Constantine`s house for haircuts[15]. While Constantine was cutting my hair, he would pull out a flute that he personally made and played me a song. He was very creative. Constantine was also reported to have constructed some hand-made musical instruments. How much or how many? I don`t know" (e-mail din 15.03.2011).

Emigrarea lui Constantin Marțineac în Canada la doar 17 ani și jumătate – în condițiile în care majoritatea emigranților români bucovineni care luau drumul Americii de Nord aveau o vârstă ceva mai mare, de peste 20 de ani, asta în cazul în care nu era vorba de copii care-și însoțeau părinții peste Atlantic – poate fi pusă în legătură și cu posibila intenție a acestuia de a eluda obligația de satisfacere a serviciului militar obligatoriu în armata austro-ungară, în momentul împlinirii vârstei de 18 ani[16]. Cum momentul respectiv urma să aibă loc în vara lui 1909, Martineac și-a pregătit plecarea cu un an înainte, în 1908.

Inițial, singurul element care mă putea ajuta să fixez momentul sosirii lui Martineac în Canada era reprezentat de o notă din carnetul său de însemnări, redactată la Montreal, în 1916 și care consemna succint: „Eu, Constantin Martineac, din Liteni, sunt vinit în Canada din 10 Decemvre, anul 1908". Dorind să identific nava pe care călătorise acesta, am căutat îndelung în baza de date a celor două

[14] A se vedea mai departe, în secțiunea consacrată carnetului de însemnări, nota din data de 13 martie 1943.

[15] Michael Martineac se referă aici la ultimii ani din viața bunicului său, Constantin, când acesta din urmă era stabilit deja, împreună cu toată familia, la Detroit, în statul Michigan; Michael fiind născut în 1951.

[16] Mai ales dacă ținem seama și de informația menționată mai sus de nepotul său, conform căreia tatăl lui Constantin ar fi decedat în timpul satisfacerii serviciului militar, ucis de lovitura unui cal.

site-uri, deja menționate – www.ancestry.com și www.ancestry.ca – în secțiunea cuprinzând listele de pasageri sosiți pe coasta de Est a SUA și Canada în 1908, fără a reuși să identific în vreun fel numele lui Constantin Martineac printre miile de imigranți europeni ajunși în America de Nord în acel an. Mi-am spus atunci că poate Martineac se înșela în 1916, când își redacta însemnările și notase greșit data sosirii sale pe pământ nord-american.

Schimbând însă unghiul de căutare și renunțând să mă limitez la listele de pasageri de pe vasele acostate pe țărmul răsăritean al Americii de Nord în 1908, aveam să descopăr – în aceeași bază de date menționată – o fișă consacrată lui Constantin Martineac de autoritățile americane de imigrație în 1923, în momentul când acesta se pregătea să se stabilească cu familia sa în Statele Unite. Respectiva fișă, foarte detaliată, purtând titlul de „Examination record" și asupra căreia voi reveni, indică faptul că Martineac debarcase într-adevăr în America de Nord – exact așa cum își notase ulterior în „jurnalul" său – pe 10 decembrie 1908. Inadvertența provenea însă din faptul că, dacă în carnetul său de însemnări, Martineac indica data respectivă ca dată a „venirii" sale în Canada, în realitate la acea dată – așa cum indică în mod foarte precis fișa menționată – el de-abia sosea la New York, pe nava „Martha Washington" („landed at N.Y.C. on Dec. 10, 1908 par S. S. Martha Washington").

Înarmat cu aceste informații, mi-am îndreptat atenția spre navele sosite la New York în decembrie 1908. Printre acestea figura într-adevăr și „Martha Washington", a cărei sosire fusese înregistrată oficial de autoritățile americane pe 12 și nu 10 decembrie 1908 – așa cum consemna Martineac în carnetul său și cum avea să declare autorităților americane în 1923 –, diferența de două zile putându-se datora formalităților de carantină și de intrare în Statele Unite ale imigranților de pe vas, desfășurate între momentul acostării vasului în rada portului New York și acela când pasagerii puteau debarca de pe vas pentru a se îndrepta spre destinația dorită.

Conform registrelor și listelor de pasageri ale transatlanticului „S. S. Martha Washington" – care sunt disponibile din păcate doar parțial pe site-ul deja menționat, www.ancestry.com[17], o parte dintre ele părând a fi pierdute, ceea ce explică și lipsa numelui lui Constantin Martineac dintre pasageri –, nava avusese ca punct de plecare portul austro-ungar Trieste, unde Martineac ajunsese cu siguranță pornind din Suceava sau Cernăuți, făcând apel la densa rețea de căi ferate austro-ungare din epocă. Nava a ridicat ancora pe 26 noiembrie 1908, pornind din Trieste spre Patras, în Grecia, unde a ajuns pe 28 noiembrie pentru a mai prelua un număr important de pasageri și mai apoi spre Palermo, unde s-a făcut o ultimă oprire pe 30 noiembrie 1908 în același scop, înainte ca vasul să se îndrepte spre vestul Mediteranei, să iasă prin strâmtoarea Gibraltar în Atlantic și de acolo să continue spre New York.

[17] Cele 135 de fișiere, cuprinzând registrele și listele pasagerilor de pe „S. S. Martha Washington" sunt disponibile pe același site www.ancestry.com, la adresa https://www.ancestry.com/interactive/7488/NYT715_1177-0564_2?backurl=https%3a%2f%2fsearch.ancestry.com%2fsearch%2fdb.aspx%3fdbid%3d7488%26path%3d&ssrc=&backlabel=ReturnBrowsing.

Călătoria lui Martineac s-a întins astfel pe o distanță de aproape 5.000 de mile marine, nava „Martha Washington" parcurgând distanța dintre Trieste și New York în circa două săptămâni (26 noiembrie-10 decembrie 1908), asta dacă nu luăm în calcul și timpul alocat de imigrantul nostru deplasării pe calea ferată, de la Suceava sau Cernăuți la Trieste. Sunt duratele medii – atât în timp, cât și în spațiu – cu care se confrunta un european în epoca de început de secol XX când dorea să traverseze Atlanticul pentru a ajunge în Lumea Nouă. Cum a petrecut Martineac aceste două săptămâni la bordul transatlanticului care-l ducea spre celălalt capăt al lumii? Probabil că – printre altele – și citind, căci știm că avea asupră-i exemplarul unui „Octoih"[18] apărut la Sibiu, în Transilvania, în chiar anul plecării sale spre Canada, 1908, sub tiparul și la editura celebrului, în epocă, W. Krafft. Trimițându-mi câteva imagini cu coperta, frumos ornamentată și cu primele pagini ale acestei lucrări religioase[19] – acum în posesia sa, al cărei titlu complet este *Cele opt glasuri sau Octoihul cel mic* –, Michael Martineac îmi scria: „Attached are a few sample scans of a *Romanian Bible* that Constantine gave to my father William a very long time ago. The inside date is 1908. A Romanian acquaintance of mine once identified this book as a *Catechism Book*. Is this correct? What do you think that it is?" (e-mail din 14.03.2011).

Cunoaștem deci momentul precis al sosirii lui Constantin Martineac la New York: 10 decembrie 1908. Cum, în carnetul său de însemnări, acesta asociază data acostării vasului pe care sosise din Europa, „Martha Washington", în portul New York, cu „venirea" sa în Canada, putem presupune – fără prea mari temeri că ne-am înșela – că, imediat după debarcare, proaspătul imigrant s-a îndreptat spre Montreal, căci acolo îl găsim ulterior. O fotografie sepia din anul următor, având însemnate pe verso anul și locul realizării sale, „Montreal, 1909"[20], ni-l prezintă din cinci unghiuri diferite pe Martineac în aceeași poziție – pozând artistic, probabil într-un târg de distracții, singur la o masă, îmbrăcat la costum, cu fular la gât și jucând cărți cu el însuși – fotografia demonstrând, așa cum avea să-mi scrie Michael, abilitatea fotografului de a utiliza un anumit sistem de oglinzi inovator în epocă: „In the second photo is Constantine which was taken in 1909, in Montreal […]. The multi-angle photo of Constantine was taken with mirrors. It was explained to me that this photo was probably taken at some entertainment center, such as a carnival, circus or something like that. Even though I was only five years of age at the time of Constantine`s death, I still retain vivid memories of him" (e-mailuri din 8 și 11.03.2011).

Urmează din nou o perioadă de doi-trei ani (1908-1911) în care nu știm mare lucru despre viața lui Constantin Martineac, recent sosit la Montreal. Putem doar presupune că cineva, originar tot din Bucovina, l-a așteptat la

[18] Octoih (sau ohtoih, din limba greacă, semnificând „opt tonuri"), carte bisericească destinată cultului ortodox, cuprinzând cântările fiecărei zile din săptămână pe opt glasuri (tonuri), fiecărei săptămâni consacrându-i-se succesiv câte un glas. Compus de teologul bizantin Ioan Damaschinul în secolul VIII.

[19] Figura 2, în anexe.

[20] Figura 1, în anexe.

sosirea sa în metropola canadiană, o fotografie veche – păstrată de familie și reprezentând un individ la costum, cu mustață în furculiță și floare la butonieră, pozând în picioare lângă un stativ înalt pe care se află așezată o vază cu flori, după moda începutului de secol XX, dar a cărui identitate cei din familie nu o mai cunosc în prezent – putând face referire la respectiva persoană, cu mențiunea ca aceasta nu e totuși decât o ipoteză. Ce este sigur însă este că Martineac nu a părut să se adapteze, cel puțin într-o prima fază, la viața urbană și trepidantă pe care i-o oferea metropola montrealeză, motiv pentru care – în 1911, acum în vârstă de 20 ani – încearcă o „reîntoarcere" la viața rurală, de țăran agricultor, pe care o cunoscuse timp de 17 ani în Bucovina sa natală. În acest scop pleacă în Vest, în Preeriile canadiene, mai precis în provincia Saskatchewan, cu intenția de a-și găsi de lucru la o fermă.

O însemnare din carnetul lui Martineac, datând din 10 octombrie 1916, deci ulterioară acestor evenimente, relatează mai mult decât succint această experiență de viață: „Pe al treilea an [de la sosirea în Canada – n.m.], în 20 mart[ie], am plecat la farmă, în Saskatchewan; tot în același an, adică în anul 1911, m-am întors înapoi în Montreal". Ceva detalii suplimentare despre acest eveniment ne oferă însă o listă – identificată pe același site, www.ancestry.com – cuprinzând pasagerii care au trecut prin gara North Portal, din provincia Saskatchewan[21], în ziua de 14 octombrie 1911. Respectiva listă, semnată de H. Watson, în calitate de „Immigration inspector" și intitulată „Report of admissions at the port of Nort Portal, Saskatchewan, for the month of 14th Oct[ober] 1911", cuprinde nouă nume de persoane, vârsta și ocupația fiecăreia, tipul de tren (de pasageri sau de marfă) în care urma să se urce fiecare din cele nouă persoane, direcția originară din care venea trenul și cea în care urma să plece, respectiv suma de bani declarată de fiecare din cele nouă persoane (în ce scop, e greu de înțeles). Martineac, în vârstă de 20 de ani, de profesie agricultor („farmer") și al cărui nume apare transliterat ca „C. Martinek", este al patrulea pe lista menționată, fiind identificat – probabil datorită faptului că în 1908, la sosirea din Europa, debarcase mai întâi la New York, în Statele Unite, unde obținuse primele documente de imigrant, înainte de a porni spre Canada – drept american („U.S.") sub rubricile „Country of birth", respectiv „Country of citizenship". Alături de alte patru persoane din cele nouă de pe listă, dintre care doi americani, un neamț și un rus, Martineac – care avea asupra lui 180 de dolari – urma să urce în trenul cu nr. 105 care venea din Kansas, Statele Unite, și mergea spre nord, la Moose Jaw, orășel situat la vest de Regina, capitala provinciei Saskatchewan[22]. Întrucât în carnetul său de însemnări, imigrantul nostru afirmă că plecase spre Saskatchewan tocmai din 20 martie 1911, e posibil ca în intervalul martie-octombrie 1911, pe perioada verii deci, să fi lucrat sezonier pe la vreo fermă din

[21] North Portal era în epocă și a rămas și în prezent o mică așezare din provincia canadiană Saskatchewan, la granița cu Statele Unite, situată la sud-est de orășelul Estevan.

[22] Fișa cuprinzând toate informațiile de mai sus, la adresa https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv=1&dbid=1344&h=2255665&tid=&pid=&usePUB=true&_phsrc=BBb259&_phstart=successSource.

zona de sud a provinciei Saskatchewan, la granița cu Statele Unite, iar toamna, odată cu sosirea sezonului rece, să fi încercat să se deplaseze spre o zonă mai urbană din nord, precum Moose Jaw, în speranța de a-și găsi de lucru acolo. La fel de posibil este ca eșecul suferit în urma acestei tentative să-l fi determinat să renunțe definitiv la experiența de fermier/agricultor, căci, dacă ne încredem în nota de „jurnal" din 10 octombrie 1916, citată mai sus, până la sfârșitul anului 1911 Martineac era înapoi la Montreal.

Acum, odată cu întoarcerea la Montreal, după „experiența" Vestului canadian, Constantin Martineac se va stabili la adresa 1490 Rue Messier/ Messier Street – care apare menționată de mai multe ori în carnetul său de însemnări și în toate documentele care i-au fost emise atâta timp cât a trăit la Montreal, în Canada –, iar un an mai târziu, în 1913, o va cunoaște pe cea care-i va deveni soție, Safta Mertic. Aceasta imigrase în Canada chiar în acel an 1913, așa cum ne indică datele recensământului canadian din 1921, asupra căruia vom reveni. Despre Safta știm, având drept sursă certificatul său de deces din 1978, păstrat de familie, că se născuse pe data de 8 iunie 1897, fiind originară tot din Liteni și deci consăteancă cu Constantin. Safta – care va folosi, mai ales după stabilirea împreună cu soțul ei în Statele Unite, prenumele, mai ușor de pronunțat de anglofoni, de „Sophie" – era, așa cum certificatul său de căsătorie cu Constantin Martineac ne-o indică, fiica lui Haralamb Mertic și a Zamfirei, născută Huțan. Cum tatăl Saftei, Haralamb Mertic, era stabilit la Montreal încă din 1906, împreună cu fratele lui, Mihail, nu e de mirare ce a adus-o pe Safta, în 1913, în metropola canadiană[23].

Deși e mai mult decât posibil ca Safta Mertic și Constantin Martineac să se fi cunoscut – cei doi fiind consăteni – încă din „țara veche", relația dintre Constantin Martineac și Safta Mertic începe așadar în 1913, după cum ne informează chiar el în carnetul său de însemnări printr-o notă din octombrie 1916: „În anul 1913 m-am însurat și eu ca toată lumea". Cu toate acestea, legătura dintre cei doi n-a fost oficializată decât trei ani mai târziu, la 24 septembrie 1916, când cuplul s-a căsătorit religios – în epocă căsătoria religioasă ținând loc, în provincia Quebec, și de căsătorie civilă – la biserica ortodoxă română „Sfânta-Treime" din Longue-Pointe[24], municipalitate aflată pe atunci la extremitatea estică a orașului Montreal. Tot „jurnalul" lui Martineac ne oferă detalii legate și de acest eveniment important, prin intermediul notei din 10 octombrie 1916: „Eu, Constantin Martineac, sunt cununat în 11/24 septembrie[25], anul 1916, în biserica Sfintei Treimi din Montreal [de către] preotul Ghenadie Gheorghiu[26].

[23] Stanley C. Peterson, *The Mertick family*, Regina, 1992, p. 35.

[24] Figura 4, în anexe.

[25] De remarcat că Martineac indică data căsătoriei sale atât pe stil vechi (conform calendarului iulian), stil cu care era obișnuit din Bucovina natală, cât și pe stil nou (calendarul gregorian), așa cum se obișnuia în Canada.

[26] Scris *Genadie Georghiu*, formă parțial transliterată, sub care numele preotului român apare mereu în jurnalul lui Martineac.

Nănași mi-au fost Filaret Martineac și Ana a lui Mihai Mertic”[27]. Sunt detalii confirmate integral de certificatul de căsătorie nr. 15 din 24 septembrie 1916, încheiat la biserica menționată, a cărui copie e deținută de Michael Martineac și al cărui conținut îl redau mai jos tocmai pentru precizia anumitor elemente care altfel ar putea lăsa loc de îndoială. De remarcat, la lectura acestui document, pe de o parte, variația în transliterare – fără nicio regulă – a patronimelor, forma *Martineac* fiind ortografiată „Martineak” sau „Martiniak”, în timp ce numele Mertic apare ortografiat și „Mertik”, iar pe de alta, utilizarea conștiincioasă – de către preot – a sedilei sub litera „t”, după regulile ortografiei românești, pentru a reda corect pronunția țărănească a numelui mirelui, Marțineac, sau pe cea corectă, a numelui de fată a mamei acestuia, Parașteac, al numelui de fată a mamei miresei, Huțan, sau a titulaturii românizate („bețirc”) a diviziunilor administrativ-teritoriale din Bucovina epocii:

Certificate of marriage

[No. 15, urmat de mențiunea *Married Costan Marțineak and Safta Mertic]*

On the Twenty fourth day of September, One thousand nine hundred and sixteen, I, the undersigned Priest of the Roumanian Orthodox Greek Church of Montreal, Quebec, have married ***Costan Marțineak****, full of age, bachelor, labourer, of Montreal, son of Ilie Marțineak and Ana Parașteak, his wife, of Liteni, bețircul*[28] *Suceava, Bukovina, Austria and* ***Safta Mertik****, full of age, spinster, of Montreal, daughter of Haralamp Mertik and Zamfira Huțan, his wife, of Liteni, bețircul Suceava, Bukovina, Austria.*

Was married in the presence of the undersigned witnesses:

(S) Ghenadie Gheorghiu Priest
(S) Costan Martiniak Bridegroom
(S) Safta Mertik Bride
(S) Filaret Martineac } *Witnesses*
(S) Ana Mertic }

Cu un an înaintea oficierii căsătoriei dintre Constantin Marțineac și Safta Mertic se năștea la Montreal – în august 1915 – primul copil al cuplului, care va primi numele surorii mamei, Ana. Sursa pentru fixarea în timp a acestui eveniment și a detaliilor legate de el este reprezentată din nou de carnetul de însemnări al lui Martineac, nașterii Anei fiindu-i de fapt consacrată și prima notă din acesta, așa încât se poate spune că bucuria nașterii primului copil a fost oarecum pretextul așteptat de către autorul însemnărilor pentru a „inaugura” respectivul

[27] *Martineak* și *Mertik*, în original. Este interesant de notat că Martineac își ortografiază patronimul în jurnal fie utilizând ortografia românească, sub forma *Martineac*, fie transliterându-l în engleză, sub forma *Martineak*.

[28] *Bețircul* reprezintă forma românizată a termenului din limba germană „bezirk”, semnificând „circumscripție”. E vorba de diviziunile administrativ-teritoriale în care era împărțită Bucovina în perioada Imperiului Austro-Ungar, înainte unirii cu România, altfel spus de predecesoarele județelor românești.

carnet: „Montreal, 30 aug[ust] 1915. Copila Ana s-au născut în 30 august, la 11 ore ziua, anul 1915, în Chapleau Street # 1397. Nănași au fost Maftei Macsimiuc din Liteni și cu Alecsa Buliga din Grănicești. Botezată de preutul Agapios Golam, rector of St. Nicholas Syrian Greek Orthodox Cathedral of Canada, Montreal. Moașă au fost Rarița Oniciuc din Bosancea, Bucovina”[29].

Ana va fi doar primul dintre numeroșii copii ai cuplului de români bucovineni Martineac-Mertic. În „jurnalul” lui Constantin Martineac sunt înregistrate astfel – pe lângă venirea pe lume a Anei, în 1915 – alte șapte nașteri: a Elisavetei (n. 1917), Eleonorei (n. 1918), a lui George (n. 1919, mort în cursul aceluiași an), a Floarei (n. 1920), a unui alt băiat cu numele George (n. 1922, al cărui deces jurnalul nu-l mai înregistrează, deși știm că a avut loc, căci memoria familială nu l-a reținut deloc pe acest nou-născut), a Mariei (n. 1924, decedată la naștere) și, în sfârșit, a lui Ilie (ulterior William, n. 1926). „Jurnalul” reține astfel nașterea a opt copii, din care șase născuți la Montreal și doi la Detroit, după stabilirea familiei în Statele Unite (1923). Cu toate acestea, Michael Martineac, interlocutorul meu și nepotul celor doi români imigrați la începutul secolului în Canada, îmi scria legat de acest subiect: „I was told that Sophie [e vorba de Safta Martineac, născută Mertic – n.m.] had a total of 16 children. Only 4 survived childhood” (e-mail din 8.03.2011). Dacă lucrurile au stat în realitate așa cum le-a înregistrat memoria lui Michael și a existat un număr dublu de nașteri, urmate ulterior de decese – deși e greu de explicat, temporal vorbind, când toate acestea ar fi putut avea loc –, familia Martineac trebuie să fi fost atinsă de un adevărat fenomen al mortalității infantile, specific până la un punct, epocii respective și care reiese oricum, la scara mult mai mică, e adevărat, și din însemnările lui Constantin.

Care trebuie să fi fost viața familiei Martineac în toată această perioadă, să-i spunem „montrealeză”, de convieţuire (1913-1923), e greu de spus, deși anumite presupuneri logice – bazate pe informații fragmentare sau, de ce nu, și pe deducție – pot fi făcute. Despre capul familiei, Constantin Martineac, știm, dintr-o sursă datând de la sfârșitul acestei perioade – e vorba aici de fișa întocmită de autoritățile americane în 1923, intitulată „Examination record”, la care m-am referit deja mai sus și la care voi mai reveni –, că a avut drept ocupație, în timpul anilor petrecuți la Montreal, dulgheria (fișa indică, la rubrica „occupation”, profesia de „carpenter”/dulgher). E, cumva, o profesie aparte, în contextul dat, dacă ne gândim la faptul că marea majoritate a românilor bucovineni din generația lui Martineac au lucrat, odată ajunși la Montreal, în domeniul industrial, la construcția de vagoane și material rulant feroviar, pentru faimosul „C.P.R.” (Canadian Pacific Railway), în la fel de celebrele uzine „Angus”, situate în partea central-estică a insulei montrealeze[30], deși, la o privire mai atentă,

[29] Bosancea, în prezent Bosanci, sat component – împreună cu Cumpărătura – al comunei Bosanci din județul Suceava.

[30] A se vedea în acest sens studiul meu *Un moment-clé dans l`évolution de la communauté roumaine de Montréal: la reconnaissance juridique de son existence par le Parlement du Québec (février 1914)*, în ArchM, X, 2018, p. 202-204.

nu există neapărat o incompatibilitate între cele două domenii (dulgheria, respectiv construcția de vagoane), mai ales pentru epoca de început de secol XX.

Despre viața soției lui Martineac, Safta, știm prea puține în contextul la care ne referim. Tânără în momentul începerii relației sale cu Constantin (în 1913 nu avea decât 16 ani), s-a căsătorit oficial la 19 ani cu acesta (în 1916), cu un an înainte născându-li-se deja primul copil. Apoi venirea pe lume, aproape anuală, a copiilor, începând cu 1915, și creșterea lor, i-a ocupat Saftei cu siguranță întreaga existență timp de foarte mulți ani, așa încât nu greșim prea mult dacă ne-o închipuim – ținând cont și de contextul epocii – drept o femeie casnică, având drept principal rol social acela de a întreține gospodăria, copiii și nu în ultimul rând pe soț.

În epocă, cuplul locuia – așa cum toate documentele ne-o indică – la adresa 1490 Rue Messier, Montreal (sau, dacă preferăm formatul englezesc al adresei, ambele fiind în uz pe teritoriul metropolei canadiene, atunci ca și acum – 1490, Messier Street, Montreal). De altfel, acolo trebuie să fi locuit cei doi soți cu copiii lor de-a lungul întregului „deceniu montrealez" 1913-1923, căci carnetul de însemnări al lui Constantin, care se „deschide" în 1915, menționează dintru început, pe copertă, ca adresă de domiciliu a acestuia, strada Messier[31], în timp ce – la finele deceniului amintit – fișa de examinare medicală a lui Constantin de către autoritățile americane, emisă în 1923, înainte de emigrarea cuplului în Statele Unite, fișă asupra căreia voi reveni, indică și ea aceeași adresă a titularului. De menționat – ca element foarte important – că adresa 1490 Messier Street, unde va locui Constantin Martineac cu familia sa până în 1923, se găsea în imediata apropiere a străzii Rachel Est, unde avea să funcționeze, între 1917 și 1920, biserica ortodoxă română „Sfântul Nicolae" (la adresa 2518 rue Rachel Est – biserica este de altfel și evocată de Martineac în „jurnalul" său)[32], respectiv unde avea să fie construită, între anii 1917 și 1918, biserica ortodoxă română „Buna Vestire" (aceasta din urmă funcționând timp de 50 de ani, până la demolarea sa, în 1971, la adresa: 2452 rue Rachel Est).

Pe plan social, cuplul Martineac-Mertic pare să fi avut o viață destul de activă atâta timp cât a trăit la Montreal. Astfel, carnetul de însemnări al lui Constantin, oricât de sumar ar fi el, evocă o familie angrenată în toate riturile de

[31] Asta, dacă nu luăm în considerare prima notă din carnetul de însemnări al lui Martineac, care evocă nașterea primului copil, Ana, în 1915, la adresa1397 Chapleau Street (de-abia cel de-al doilea copil al cuplului, Elisaveta, născându-se la 1490 Messier Street). Să fi locuit Constantin Martineac cu soția sa inițial la 1397 Chapleau Street, înainte de a se fi mutat la 1490 Messier Street, sau nașterea Anei să fi avut loc la adresa moașei Rarița Oniciuc, menționată ca fiind cea care a asistat-o pe Safta la naștere? În prima din cele două situații mențiunea de pe coperta carnetului de însemnări – făcând trimitere la adresa 1490 Messier Street – trebuie să fi fost adăugată ulterior anului 1915, când s-a născut Ana. Dincolo de acest amănunt, este de reținut că ambele adrese erau foarte apropiate în plan geografic, fiind situate la câteva străzi distanță una de cealaltă.

[32] Pentru contextul în care o parte a comunității române din Montreal, prin liderul său Ștefan Cabba, a închiriat și folosit timp de 3-4 ani, în perioada 1917-1920, biserica ortodoxă Sfântul Nicolae de la adresa 2518 Rachel Est; a se vedea studiul meu deja citat, apărut în nr. X, 2018 din ArchM, p. 237-240.

trecere cu care omul se confruntă de-a lungul vieții, fie că vorbim de nașteri, botezuri, căsătorii sau decese. Numeroșii copii ai familiei se nasc de regulă la domiciliul părinților, în prezența întotdeauna a unei moașe, și ea româncă, de origine bucovineană, fiind botezați în biserici ortodoxe – fie că vorbim aici de bisericile românești din metropola canadiană, precum „Sfânta-Treime" din Longue-Pointe, „Sfântul-Nicolae" și „Buna Vestire" de pe strada Rachel Est, sau că vorbim de alte biserici de rit ortodox, precum Catedrala siriană „Sfântul Nicolai" – și înmormântați, atunci când decedează prematur, după ritualul străbun, în cimitirul montrealez „Mont-Royal".

La toate aceste momente semnificative de viață, familia era înconjurată – așa cum reiese din carnetul de însemnări al lui Costan Martineac – de o întreagă rețea socială formată din români bucovineni, unii probabil rude, imigrați cu toții la Montreal, la început de secol XX, asemeni lui Constantin și Saftei. Sunt prezenți, astfel, printre alții, în paginile „jurnalului": moașa Rarița Oniciuc din Bosancea, preotul Ghenadie Gheorghiu, „nănașii " Matei Maximiuc din Liteni cu Alexa Buliga din Grănicești, verii Filaret Martineac și George al lui Ioniță Martineac, ambii din Liteni sau Margarita lui Haralamb Mertic, pentru a nu-i menționa decât pe aceștia.

Cu unele din aceste personaje cei doi soți Martineac, Constantin și Safta, trebuie să fi fost rude, așa cum patronimele menționate mai sus o sugerează. De altfel, unii dintre cei amintiți trebuie să fi rămas la Montreal după plecarea cuplului Martineac în Statele Unite, în 1923. Că lucrurile au stat așa mi-a confirmat-o, indirect, Michael Martineac, care îmi mărturisea faptul că, la o jumătate de secol distanță de la plecarea bunicilor săi din Montreal în SUA, avusese ocazia să viziteze metropola canadiană și să-și regăsească acolo o serie de rude despre care nu știa mare lucru: „In the past, I have had relatives in Windsor (Ontario), Toronto and Montreal. I remember I have once visited a distant cousin of my grandmother who lived in the town of Lachenaie, which is between Terrebonne and Charlemagne, on the Rivière des Prairies, located downstream from Montreal. I was amazed to hear young children (ages 3 to 6) fluently speaking French, English and Romanian as if all three languages were their native-tongue" (e-mail din 9.03.2011). Sau în alt e-mail, legat de același subiect, al rudelor rămase în zona Montrealului: „My grandmother Sophie had a distant cousin who did live in Lachenaie, Quebec (not to be confused with Lachine) at the time when I personally visited them in 1971. Her name was Mary Popa. Mary Popa had a son, Peter, who personally gave me a grand tour of Montreal, which I will always remember. These people were mentioned as Sophie's cousins with no further explanation. That was a long time ago and everyone is deceased" (e-mail din 11.03.2011).

La începutul anilor 1920, mai precis în 1921, cuplul Martineac locuia încă la Montreal. Acolo îi înregistrează recenzorii ocupați cu realizarea celui de-al șaselea recensământ canadian. Precedentul recensământ avusese loc cu 10 ani mai devreme, în 1911, când cuplul nu era încă constituit. Constantin Martineac era stabilit deja pe atunci, e adevărat, la Montreal, dar în acel an lipsea din oraș,

fiind plecat temporar la muncă – așa cum am văzut – în Vestul canadian, în timp ce viitoarea sa soție, Safta, nici nu ajunsese încă în Canada. În schimb, următorul recensământ canadian avea să aibă loc 10 ani mai târziu, în 1931, pe când familia nu mai locuia de mult în Canada, fiind stabilită în Statele Unite.

Recensământul din 1921 este deci singurul recensământ canadian care putea să înregistreze prezența familiei Martineac la Montreal și, din fericire, o face cu destul de mare precizie! Astfel, la pagina 1301 a recensământului – sau, dacă vrem, la pagina 27, consacrată circumscripției 167 (Hochelaga)[33] din orașul Montreal, provincia Quebec, iar în cadrul acesteia, locuitorilor din sub-circumscripția 31, Delorimier-Ward – recenzorul A. T. Kirbby înregistrează, cu numărul 262, familia „Marsiniak", locuind la adresa 1490 Messier Street. Familia apare ca fiind compusă din cinci persoane, ale căror nume și vârstă sunt următoarele: Konstant (29 de ani), în calitate de cap al familiei („head"), Sophie (26), ca soție („wife"), respectiv Annie (6), Elizabeth (4) și Flora (1) ca fiice ale cuplului (termenul „daughter" apărând în dreptul fiecăruia din cele trei nume). Este evident prin urmare că avem de-a face cu familia Martineac, compusă din Constantin, Safta, Ana, Elisaveta și Floarea. Cei doi soți Martineac sunt înregistrați ca fiind născuți amândoi în România (să ne amintim că vorbim de anul 1921, când Bucovina se unise deja cu România de câțiva ani, recenzorii raportându-se la noile realități geopolitice est-europene), din părinți de origine română. În cazul lui Constantin se indică eronat ca an al imigrării sale în Canada anul 1911 (probabil, recenzorul îi adresase recenzatului întrebarea din ce an locuia la Montreal, acesta din urmă indicând anul revenirii sale din Vestul canadian, 1911, și nu anul când se stabilise prima dată la Montreal, 1908, de unde confuzia), în timp ce pentru Safta anul sosirii în Canada este indicat corect, 1913. În ceea ce privește cele trei fiice ale soților Martineac, acestea apar născute în provincia Quebec, din părinți români, ceea ce corespundea întru totul realității. De menționat de asemenea că toți cei cinci membri ai familiei Martineac, părinți și fiice, erau recenzați ca fiind de religie ortodoxă, ceea ce iarăși corespundea realității[34].

În 1922-1923, Constantin Martineac și soția sa, Safta, împreună cu fiicele Ana, Elisaveta si Floarea (Ann, Elizabeth și Florence, cum aveau să fie cunoscute ulterior în familie, reprezentând trei din cei șase copii ai cuplului, născuți la Montreal, ceilalți trei decedând prematur), decid să se mute definitiv în Statele Unite, la Detroit. Decizia familiei Martineac a avut cu siguranță la bază resorturi familiale, dar a fost luată într-un context socio-politic mai larg, care a impus urgentarea preparativelor de plecare ale familiei spre sud. Începutul anilor 1920 corespunde, astfel, în Statele Unite, cu instalarea la Casa Albă a unei admi-

[33] Vorbim aici de circumscripția electorală federală Hochelaga (și nu de cartierul montrealez Hochelaga), care a existat sub acest nume între 1860 și 1979, fiind reînființată începând cu 2004, limitele sale fiind redefinite de mai multe ori de-a lungul timpului.

[34] Toate aceste date și informații pot fi consultate la adresa https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv=1&dbid=8991&h=4128649&tid=&pid=&usePUB=true&_phsrc=BBb219&_phstart=successSource.

nistrații republicane Harving[35]-Coolidge[36] (1921-1929), care îi urma celei democrate a lui Woodrow Wilson (1913-1921). În epocă se știa deja că noua administrație americană era favorabilă – pe un fond de puternică xenofobie, alimentată de viziuni antisemite și de o serie întreagă de teorii eugeniste, vizând conservarea unei așa-zise purități a raselor nordice, fondatoare ale națiunii americane, pe considerentul unei pretinse superiorități ale acestora – unei limitări drastice a imigrației în Statele Unite, în special a persoanelor originare din Europa de Sud și de Est, ca și a persoanelor de origine asiatică[37], o decizie urmând să fie luată în acest sens. Este ceea ce se va întâmpla pe 16 mai 1924, când Congresul american va vota – într-o proporție covârșitoare – „Immigration Act" sau „Legea Johnson-Reed", care punea capăt abrupt celor trei decenii precedente când imigranților est-europeni li se permisese să se stabilească cu ușurință pe teritoriul Statelor Unite[38].

Așadar, întregul context menționat mai sus trebuie să-i fi determinat pe Constantin Martineac și pe soția sa, Safta, să urgenteze pregătirile de plecare definitivă spre Statele Unite în 1923, înainte ca legea de limitare a imigrației – deja în proiect – să fie adoptată de autoritățile americane. Cum cei doi soți Martineac erau amândoi de origine est-europeană, fiind născuți ca etnici români pe teritoriul fostului Imperiu Austro-Ungar și cum nu fuseseră încă naturalizați canadieni, teama de fi afectați de posibilele consecințe ale unei astfel de legi a jucat deci și ea un rol important în luarea deciziei de urgentare a plecării familiei spre sud, înainte ca legea amintită să fie adoptată.

Dincolo însă de aceste considerente de ordin juridico-politic, la baza deciziei familiei Martineac de a părăsi Canada – după un deceniu petrecut la Montreal – și de a se stabili în Statele Unite, au stat, întâi de toate, motivații de ordin familial. Aceasta întrucât de cealaltă parte a frontierei, la Detroit, se găsea sora Saftei, Ana[39], împreună cu soțul acesteia, Grigore Aramă, originar și el din Bucovina. Toate elementele indică că și acest cuplu de români bucovineni locuise inițial la Montreal, înainte de a se stabili în SUA: Ana, în calitate de soră a Saftei (căs. Martineac) și de fiică a lui Haralamb Mertic, trebuie să fi ajuns la Montreal în 1913, împreună cu sora și cu fratele său, Nicolae Mertic, în timp ce – în ceea ce-l privește pe Grigore Aramă – am reușit să identific momentul precis al sosirii acestuia pe continentul nord-american, în 1907.

Originar din Rușii-Mănăstioara, cel care îi va deveni ulterior cumnat lui Constantin Martineac, Grigore Aramă, debarcă la New York, în calitate de proaspăt imigrant, la 23 februarie 1907, coborând de pe transatlanticul „Francesca", pe care

[35] Warren G. Harding (1865-1923), al 29-lea președinte al Statelor Unite (1921-1923, decedat în funcție).

[36] John Calvin Coolidge Jr. (1872-1933), al 30-lea președinte al Statelor Unite (1923-1929).

[37] Pentru complicatul context socio-politic al anilor 1920 în Statele Unite, vezi Bernard Vincent (dir.), *Histoire des États-Unis*, Paris, Flammarion, 2008, capitolul „Les incertitudes de l`après-guerre", p. 234-242.

[38] A se vedea în acest sens https://en.wikipedia.org/wiki/Immigration_Act_of_1924.

[39] Stanley C. Peterson, *op. cit*., p. 35.

se îmbarcase la 31 ianuarie același an în portul austro-ungar Trieste. Conform listelor de pasageri întocmite de autoritățile americane, Grigore are 17 ani în momentul sosirii pe tărâm nord-american[40], în calitate de etnic român, de „naționalitate" austriacă, având asupra lui 34 de dolari și declarând ca destinație finală a călătoriei sale orașul Montreal din provincia Quebec, Canada. Aici – conform rubricii „Wheter going to join a relative or friend; and if so, what relative or friend, and his name and complete address" – îl aștepta tatăl său, Nichifor Aramă, care locuia la adresa 2081 Labelle Street, undeva în partea centrală a metropolei canadiene, în apropierea vechiului port al Montrealului („father Nikifor Arama, Labelle # 2081, Montreal, Can.").

Ca în atâtea alte cazuri de imigranți români sosiți în Lumea Nouă, Grigore Aramă nu trece Atlanticul de unul singur, pe aceeași listă pe care apare numele său regăsindu-se alți 28 de români bucovineni, dintre care 15 consăteni de-ai săi, din Rușii-Mănăstioara, opt din satul vecin Udești și alți șase dintr-un alt sat relativ apropiat, Zăhărești[41]. Din cei 29 de români de pe lista la care ne referim – incluzându-l aici și pe Grigore Aramă –, 25 aveau ca destinație finală declarată orașul Montreal[42], de unde o parte dintre ei urmau probabil să se îndrepte spre Vestul canadian. Deși fără legătură directă cu tema tratată în cadrul acestui studiu, credem că este interesant de reprodus aici această listă de 28 de pionieri bucovineni, debarcați cu toții la New York în iarna lui 1907, în căutarea unei vieți mai bune pe tărâm nord-american. Cei 28 de parteneri de călătorie ai lui Grigore Aramă sunt așadar următorii, în ordinea de pe listă: Dumitru Nazari (28 ani), Nicolae Golea (29), Vasile Muntean (29), Dumitru Colisniuc (40) și Codreanu Raviță (27), cu toții din Rușii-Mănăstioara, urmați de Ioan Ciobotar (30), Ion Beligan (27), Nicolai Hăucă (30), Nicolai Camilar (28), Maxim Cernăuțchi (33), Epifan Morar (24), Manoil și Constantin Mititiuc (24, respectiv 29), cu toții din Udești, Mardare Golea (16), din Rușii-Mănăstioara, urmat de Rapotea Haralambie (41), Andrei Bodnar (28), Gheorghe Mândiuc (31), Iacob Băițan (29), Pavel și Gheorghe Fărtăiș (37, respectiv 31), cu toții din Zăhărești, urmați de Dumitru Roșu (27), Ion Rotar (35), Constantin Curcă (26), Ion Doroftei (37), Dumitru Constantin Doroftei (15), Vasile Bumbu (44), Mihail Croitor (16) și Constantin Golea (35), cu toții din Rușii-Mănăstioara[43].

[40] Fiind deci născut în jur de 1890, aproximativ de aceeași vârstă cu cel care îi va deveni cumnat, Constantin Martineac, născut, acesta din urmă, în 1891.

[41] Cel de-al 30-lea pasager de pe listă (în fapt capul de listă, no. 1) fiind un maghiar.

[42] Destinația celorlalți patru români bucovineni fiind orășelul Reading din statul american Pennsylvania („Reading, Pa").

[43] Lista celor 29 de români bucovineni – incluzându-l aici și pe Grigore Aramă – cu toate detaliile despre ei, inclusiv forma transliterată a fiecărui nume în engleză, la adresa https://www.ancestry.com/interactive/7488/NYT715_832-0664?pid=4040593286&backurl= https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv%3D1%26dbid%3D7488%26h%3D4040593286%26tid%3D%26pid%3D%26usePUB%3Dtrue%26_phsrc%3DFBk2%26_phstart%3DsuccessSource&treeid=&personid=&hintid=&usePUB=true&_phsrc=FBk2&_phstart=successSource&usePUBJs=true.

Revenind la Grigore Aramă, acesta trebuie s-o fi cunoscut pe viitoarea sa soție, Ana, născută Mertic, după sosirea ei la Montreal, în 1913, căsătoria cuplului având probabil loc chiar în același an sau la începutul anului 1914. Aceasta, întrucât în toamna anului 1914 (noiembrie) li se naște primul copil, Luca Aramă[44], botezat la biserica ortodoxă română „Sfânta-Treime" din Montreal, urmat – în 1915 – de un al doilea, Nicolai Aramă[45] și – în 1916 – de un al treilea, o fetiță de data aceasta, Aurora Aramă[46], botezată și ea la biserica menționată mai sus. Cu familia aceasta – compusă din soție și cei trei copii, născuți în metropola canadiană – trebuie să fi părăsit ulterior lui 1916 Grigore Aramă, Montrealul, îndreptându-se spre Detroit, unde-i va aștepta în 1923 pe cumnații săi, Constantin și Safta Martineac. Că la el și la familia sa aveau să meargă cei doi soți Martineac în 1923 împreună cu copiii lor ne-o indică clar fișa de examinare medicală a lui Constantin Martineac din același an 1923, deja menționată, fișă realizată de autoritățile americane de imigrație și care, la rubricile „To whom going" și „Destination", indică clar numele celui care avea să-l primească pe Constantin Martineac în Statele Unite și gradul de rudenie (abreviat) dintre cei doi, respectiv adresa la care familia Aramă locuia în epocă: „bro-in-law Gregori Arama"/„Detroit, Mich[igan], 1824 Davison E[ast]".

Demersurile cuplului Martineac în vederea părăsirii Canadei și stabilirii definitive în Statele Unite, alături de rudele lor, au implicat – oarecum asemănător preparativelor de emigrare spre continentul nord-american al celor care au făcut sau fac acest pas în zilele noastre – cel puțin două etape majore, și anume trecerea cu brio a unui examen medical, care să certifice că aplicanții erau clinic sănătoși și implicit apți pentru a intra pe teritoriul american, respectiv obținerea unui pașaport valid care să le permită intrarea pe teritoriul menționat. Ambele etape au fost îndeplinite cu brio de familia Martineac în martie 1923, ceea ce le-a deschis drumul – în cursul aceluiași an – spre destinația dorită.

În ceea ce privește examenul medical, trebuie spus că pe site-ul www.ancestry.com s-a păstrat, din fericire, printre miile de documente privindu-i pe imigranții din prima jumătate a secolului XX care au încercat să intre pe teritoriul american, în acest caz dinspre Canada („Records of aliens pre-examined in Canada, 1904-1954") și fișa de examinare medicală („Examination

[44] Actul de naștere al copilului poate fi consultat on-line la adresa de internet https://search.ancestry.ca/cgi-bin/sse.dll?_phsrc=FBk5&_phstart=successSource&usePUBJs=true&indiv=1&db=drouinvitals&gsln=arama&gsln_x=1&cp=0&new=1&rank=1&redir=false&uidh=000&gss=angs-d&pcat=34&fh=0&h=9469645&recoff=&ml_rpos=1

[45] Actul de naștere al copilului poate fi consultat on-line la adresa de internet https://www.ancestry.ca/interactive/1091/d13p_1115E1112?backurl=https%3a%2f%2fsearch.ancestry.ca%2fsearch%2fdb.aspx%3fdbid%3d1091%26path%3d&ssrc=&backlabel=ReturnBrowsing#?imageId=d13p_1115E1144

[46] Actul de naștere al fetiței poate fi consultat on-line la adresa de internet https://search.ancestry.ca/cgi-bin/sse.dll?_phsrc=FBk5&_phstart=successSource&usePUBJs=true&indiv=1&db=drouinvitals&gsln=arama&gsln_x=1&cp=0&new=1&rank=1&redir=false&uidh=000&gss=angs-d&pcat=34&fh=2&h=2859757&recoff=&ml_rpos=3

record”) a familiei Martineac, purtând data de 17 martie 1923[47]. Având menționat în partea stângă, cu litere mari, pentru o mai ușoară identificare, numele familiei examinate, sub forma „Martineak”, fișa citată a fost emisă – în urma examinării desfășurate la Montreal[48] de către un medic autorizat de guvernul american – pentru toți cei cinci membri ai familiei, la rubrica „name in full” apărând astfel, în ordine, „Martineak, Costan, wife Safta & ③», cifra 3 încercuită făcând evident trimitere la cele trei fiice ale cuplului: Ana, Elisaveta și Floarea.

Cu toate acestea, cea mai mare parte a informațiilor reținute pe fișa din 17 martie 1923 se referă la Constantin Martineac, în calitate, desigur, de cap al familiei pe cale să imigreze în Statele Unite. Acesta este descris ca având 32 de ani, o înălțime de aproximativ 1,80 m („5.9 feet”), 74 de kilograme, păr șaten și ochi albaștri („hair: brown”/eyes: blue”), indicându-se că era originar din Liteni, România, și că a imigrat în America de Nord pe 10 decembrie 1908, dată la care a debarcat la New York de pe „Martha Washington” („landed at N.Y.C. on Dec. 10, 1908, par S. S. Martha Washington”). Se mai consemna că aplicantul era căsătorit, de profesie dulgher („carpenter”), de cetățenie („nationality”) și etnie („race”) română[49], cu ultimul domiciliu la numărul 1490, strada Messier, în Montreal, provincia Quebec și faptul că acesta intenționa să meargă în Statele Unite, la cumnatul său („to whom going: bro-in-law”), Grigore Aramă, care locuia la adresa 1824 Davison East, Detroit, statul Michigan, Martineac dispunând în acest sens de 48 de dolari („Money shown: $ 48.00”). Pe aceeași fișă, rubrica „Medical certificate” menționează: „This is to certify that the above-described person was examined by me on Mar[ch] 17 1923”, la final aflându-se semnătura doctorului E. H. Mullan, din cadrul „US Public Health Service”.

Concomitent cu demersurile pentru efectuarea vizitei medicale indispensabile obținerii dreptului de imigrare în Statele Unite, împreună cu familia sa, Constantin Martineac s-a ocupat și de eliberarea unui pașaport valid care să-i permită traversarea legală a frontierei americane împreună cu toți ai lui. Ajuns în America de Nord în 1908, în calitate de etnic român, cetățean al Imperiului Austro-Ungar, pe baza unui document de călătorie emis cu siguranță de către autoritățile respectivului stat, Martineac se afla – la începutul anilor 1920 – într-o situație nouă din punct de vedere juridic. Mai întâi, întrucât statul al cărui resortisant fusese nu mai exista, în urma tratatelor de pace de la Versailles din 1919-1920, care puseseră capăt Primului Război Mondial și reorganizaseră harta Europei de

[47] Fișa citată, reprodusă pe site-ul www.ancestry.com, la adresa https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv=1&dbid=2055&h=264753&tid=&pid=&usePUB=true&_phsrc=BBb309&_phstart=successSource

[48] Că acesta a fost locul desfășurării examenului medical reiese clar din nota care însoțește fișa pe site-ul www.ancestry.com și care citează ca sursă completă a fișei „The National Archives at Washington D.C., *Examination Record (Special Form 93) of Aliens Pre-Examined at Montreal, Quebec, Canada, before admission to the United States*, National Archives Microfilm Publication: *A4091*; NAI Number: 2990470, Record Group Title: *Records of the Immigration and Naturalization Service, 1787-2004*; Record Group Number: 85”.

[49] Documentul consemnând inclusiv faptul că limba în care acesta știe să scrie și să citească („able to read what language”) este limba română.

Răsărit, iar regiunea de unde era originar – Bucovina – aparţinea acum României, deci altui stat. Se adăuga la aceasta şi faptul că, între timp, se căsătorise şi devenise tatăl a trei copii, născuţi în Canada. În plus, deşi se stabilise de mai bine de un deceniu în Canada, nu obţinuse încă naturalizarea statului canadian, aşa încât statutul său rămânea – la începutul anilor 1920 – unul destul de complicat.

Toate acestea îl determină pe Constantin Martineac să se adreseze în 1922 sau 1923 Consulatului României de la Montreal cu solicitarea de a-i fi emis un paşaport valid, necesar imigrării întregii familii Martineac în Statele Unite. Înfiinţat – aşa cum am arătat în altă parte[50] – imediat după Primul Război Mondial, în 1919[51], sub conducerea lui Georges Simard[52] şi avându-şi sediul la adresa 71 Boulevard Sherbrooke Ouest, Montreal, Consulatul răspunde favorabil cererii lui Martineac şi îi emite acestuia – pe 16 martie 1923, deci cu o zi înainte de a se prezenta la examenul medical necesar imigrării în Statele Unite – paşaportul cu nr. 47075. Documentul – al cărui original s-a pierdut[53], dar care a fost păstrat de familie într-o fotocopie de calitate mediocră – se prezintă sub forma unei coli tip A4, toate rubricile incluse fiind înscrise pe pagina recto a colii. Ataşată de aceasta, în partea stânga sus, o fotografie din care ne privesc cinci personaje: Constantin Martineac, soţia sa Safta (născută Mertic), respectiv cele trei fiice ale cuplului, părinţii fiind plasaţi în părţile extreme stânga şi dreapta ale fotografiei, în timp ce fiicele o încadrează pe mamă. Pe fotografie s-a aplicat parţial sigiliul Consulatului general al României de la Montreal având în mijloc stema mare a Regatului României şi menţiunea – în arc de cerc, în limba franceză, cu majuscule – „Consulat général de Roumanie, Montréal”.

Purtând drept antet aceeaşi stemă oficială, format mare, a Regatului României, care apare şi pe sigiliul consulatului şi, sub stema menţionată, în calitate de emitent, numele instituţiei sub autoritatea căreia funcţiona consulatul („Legation de Roumanie/Londres, Angleterre”), paşaportul[54] este emis în limba franceză, „au nom de Sa Majesté, Ferdinand Ier, roi de Roumanie”, lui „Constantin Martineak, né à Liteni, Bucovine, domicilié à Montréal, Qué[bec], de profession journalier, voyageant à l`étranger”, cu menţiunea emiterii la Montreal şi a valabilităţii de un an („délivré à Montréal, Qué[bec] le 16/3/1923 par la Légation de

[50] Trimit din nou la studiul meu din ArchM, nr. X, 2018, p. 240-243.

[51] Şi funcţionând sub autoritatea directă a Legaţiei României de la Londra.

[52] Preiau aici câteva date despre Georges Simard, de pe site-ul oficial al Parlamentului provinciei Québec: Georges-Aimé Simard (1869-1953), născut la Henryville, în apropiere de Saint-Jean-sur-Richeliu. Studii la Colegiul Fraţilor Marişti din Iberville şi la Colegiul de farmarcie din Boston. Farmacist şi om de afaceri. Preşedinte şi director general al „Franco American Chemical” din Montreal. Preşedinte al companiei „Lachine Rapids Power”. Vicepreşedinte al „Quebec Miami Highway”. Numit Consul general al României începând cu 1919. Membru în Camera superioară a Parlamentului Quebecului între 1913 şi 1921 şi mai apoi iarăşi, începând cu 1923 (vezi http://www.assnat.qc.ca/%20fr/patrimoine/anciens-parlementaires/simard-georges-aime-407.html).

[53] Pentru mai multe detalii legate de destinul documentelor originale descrise în cadrul acestui studiu, a se vedea, mai jos, secţiunea consacrată carnetului de însemnări personale al lui Constantin Martineac.

[54] Figura 6, în anexe.

Roumanie et valable pour une année"). Toate acestea sunt întărite (sub mențiunea „Pour le ministre, le comissaire du gouvernement") de semnătura lui E[douard] Dubuc[55], lângă care au fost lipite, unul lângă altul, două „timbre consulare" românești de câte 50 de lei fiecare, peste care s-a aplicat din nou ștampila oficială a consulatului. Sub rubrica „signalements" sunt indicate de asemenea caracteristicile fizice ale deținătorului pașaportului, în speță ale lui Constantin Martineac: „âge: 32 / taille: grande / cheveux: châtains / front: bas / yeux: bruns / bouche: *text ilizibil* / barbe: rasée / menton: rond / teint: frais / signalements particuliers: aucun"). La finalul documentului a fost aplicată viza atât de necesară imigrării familiei Martineac în Statele Unite, sub forma unei ștampile cu următorul text: „Vu pour se rendre ~~en Roumanie~~ aux Etats-Unis[56] / Montreal, P.Q., 16/3/1923 / No. 6935 / Consul Général de Roumanie", urmată de semnătura olografă a lui Georges-Aimé Simard, în calitate de consul.

Trecerea examenului medical și obținerea pașaportului au fost cu siguranță cele mai importante obstacole în vederea plecării familiei Martineac din Canada și stabilirii în Statele Unite, dar e posibil ca acestea să nu fi fost și singurele etape de îndeplinit în acest sens. Aceasta întrucât, între momentul martie 1923, când familia depășește cu brio cele două obstacole și plecarea efectivă a Martineacilor spre Statele Unite, mai trec circa opt luni. Nu știm exact ce s-a întâmplat în aceste ultime opt luni petrecute de familie în Canada și nici ce preparative au mai fost îndeplinite, dar cunoaștem cu precizie momentul părăsirii Canadei de către aceasta, mai precis data de 12 noiembrie 1923. Două surse confirmă data menționată: mai întâi, fișa de examinare medicală a lui Constantin Martineac, descrisă pe larg mai sus și pe care a fost aplicată o ștampilă cu textul în engleză „Nov 12 1923" în dreptul rubricii „Date manifested", respectiv lista – datând tot din noiembrie 1923 – cu pasagerii care au trecut la acel moment din Canada în Statele Unite pornind din Montreal[57] și pe care apar înscriși și cei doi membri ai cuplului Martineac, lângă numele cărora a

[55] Singura mențiune despre acesta pe care am reușit să o identific este cea din cartea Dr. Jean Țăranu (lider al comunității române din Montreal timp de circa o jumătate de secol, începând cu anii 1950), *Présence roumaine au Canada*, Montreal, 1986, p. 45. Țăranu scrie, pe baza a ceea ce i se povestise de către românii din vechea generație de bucovineni din comunitate, pe care îi găsise la Montreal, la sosirea sa, în anii 1950 și care îi relataseră despre vizita reginei Maria a României la Montreal, în 1926: „À l`occasion de sa visite à Montréal, la reine Marie offrit une icône à l`église [et] quelques livres et une poterie au Consul Honoraire de la Roumanie, Monsieur Edouard Dubuc".

[56] Sintagma „en Roumanie", parte integrantă a textului înscris prin aplicarea ștampilei, a fost tăiată cu o linie și deasupra ei s-a scris, de mână, „aux Etats-Unis".

[57] Lista, intitulată „List or manifest of alien passengers applying for admission/Port of Montreal, Canada" poate fi accesată pe site-ul www.ancestry.com la adresa de internet https://search.ancestry.com/cgi-bin/sse.dll?indiv=1&dbid=1075&h=1297357&tid=&pid=&usePUB =true&_phsrc=FqE10&_phstart=successSource, care citează ca sursă completă pentru acest document „The National Archives at Washington D.C., *Manifests of Passengers Arriving at St. Albans, VT District, through Canadian Pacific and Atlantic Ports, 1895-1954*; Record Group Title: *Records of the Immigration and Naturalization Service, 1787-2004*; Record Group Number: *85*; Series Number: *M1464*; Roll Number: *487*".

fost adăugată mențiunea „and children 1-3”[58]. Este interesant de remarcat, de asemenea, că atât pe fișa de examinare medicală din martie 1923, cât și pe lista de persoane care se pregăteau să părăsească Montrealul pentru Statele Unite în noiembrie 1923, cei doi membri ai familiei Martineac, Constantin și Safta, sunt identificați – pe lângă nume – prin două serii de cifre (193633, respectiv 193634) care par să probeze – așa cum cele două documente o indică – achitarea unui anumite taxe sau a unui impozit pe persoană („head tax” în primul document, „head tax status” în al doilea[59]), care trebuie să fi fost plătit probabil de fiecare dintre cei doi soți înainte de plecarea spre Statele Unite.

Începe acum, în toamna lui 1923, a doua, sau dacă vrem, a treia și ultima etapă – „americană”, de data aceasta – din viețile lui Constantin Martineac și a soției sale, Safta. Prima poate fi considerată etapa „românească” sau, mai corect spus, „bucovineană” din existența de până la emigrarea spre Lumea Nouă a celor doi, în timp ce a doua poate fi evident numită etapa „canadiană”, circumscrisă perioadei dintre momentul debarcării în America de Nord și cel al plecării spre Statele Unite[60]. Raportat la cele trei etape, ultima este și cea mai îndelungată, cronologic vorbind, cei doi decedând în 1957 (Constantin), respectiv 1978 (Safta), ceea ce le-a creat premisele unei vieți relativ stabile și liniștite, într-un cadru propice creșterii copiilor și nepoților, pe modelul „american way of life” din epocă.

Asemenea etapelor anterioare, și etapa „americană” din viața cuplului Martineac poate fi reconstituită – desigur, la fel de fragmentar – tot pe baza carnetului de însemnări al lui Constantin, respectiv a mărturiilor, câte sunt, și a documentelor păstrate de familie. Știm astfel că, odată ajunși în Statele Unite, membrii familiei Martineac s-au instalat la Detroit – motivați desigur de faptul că acolo se găseau rudele lor, familia Aramă – mai întâi la adresa 13313 Deguindre Street. E locul de unde Constantin face prima însemnare pe tărâm american în „jurnalul” său, cu prilejul decesului (survenit la naștere) al fiicei sale, Maria/Mary: „Detroit, Mich[igan]. 6 November 1924. Altă copilă, Mary, născută moartă marți la orele 8h25 demineața. Înmormântată în cimitirul Evergreen, Woodward Street, Detroit, Mich[igan], USA. Constantin Martineac, 13313 Deguindre St[reet], City of Detroit”.

[58] Pe respectiva listă, care nu reprezintă de fapt decât o pagină (pagina 35/„sheet 35”, așa cum apare menționat în partea stângă sus a documentului) dintr-o listă mult mai lungă, apar 32 de nume de persoane, de diverse naționalități, Constantin Martineac („Constan Martineak”/ „carpenter”, 32 de ani) și soția sa („Safta”/„wife”, 27 de ani) ocupând pozițiile 27, respectiv 28. Ambii sunt menționați ca fiind de naționalitate și etnie română, având drept destinație orașul Detroit din statul american Michigan („Final destination: Mich, Detroit”).

[59] Dicționarul „Thesaurus” definește noțiunea de „head tax” în felul următor: „a uniform tax or surcharge imposed upon every person or every adult in a specific group, as on those entering or leaving a country or using a particular service or conveyance” (vezi la adresa https://www.dictionary.com/browse/head-tax).

[60] Unde, trebuie spus, cei doi soți Martineac nu mai fuseseră niciodată până în acel moment, o rubrică de pe fișa de examinare medicală din 1923 indicând precis acest lucru („Ever in US”: lângă care persoana examinatoare a notat un „No”).

De la 13313 Deguindre Street, familia Martineac pare să se fi mutat – cândva în 1925-1926 și doar pentru scurt timp – la două străzi distanță, pe Saint Aubin Street, la nr. 11600. Aici, la această adresă, înregistrează cu satisfacție Constantin Martineac nașterea primului și unicului său fiu, Ilie Martineac, în vara lui 1926[61]. „Detroit, Michigan, 29 July 1926. Băetul nostru Ilie s-au născut joi, la 11 ore noaptea, în 29 July, anul 1926, la numărul 11600 St. Aubin St[reet], Hamtramck, Michigan. Botezat de preutul Alexandru Nanu în biserica Sfânta-Treime din Detroit, Michigan, 13108 Riopelle Street. La nașterea lui au fost doctorul John Coch din Euclid Ave[nue], Detroit, Mi[chigan]. Nănași au fost Nastasia a lui Silvestru Cojocari, din Sft. Ilie, născută Tiron, din Liteni, Suceava, România. Și acuma – adaugă Martineac, cu referire la nași – locuiesc în orașul Pontiac, Michigan. Iscălit de mine, Constantin Martineac [în calitate de] Tată”.

De remarcat că nou-născutul primea – așa cum se obișnuia de generații în familiile de țărani români – numele bunicului patern, Ilie. Cu toate acestea, identitatea sub care va trăi Ilie Martineac – chiar dacă înglobând și componenta românească moștenită de la părinți, mai ales sub raport lingvistic – va fi aceea de „Wiliam Martineac”, mai potrivită, desigur, realităților sociale de peste Ocean. „My father had always told me – îmi scria Michael Martineac – that his full name was *William Martineac* and that he had no middle name. However, I found his military records and his name was shown as *Ilie Constantin Martineac*. William spoke Romanian very fluenty all of his life and did so whenever he spoke with his parents and sisters. I never learned Romanian – adăuga Mike – and always felt left out of my father`s conversations with his parents” (e-mail din 11.03.2011). Și, în alt mesaj, din aceeași zi, avându-l drept subiect tot pe tatăl său, Ilie/William Martineac și identitatea lingvistică a acestuia: „Several months before his death, in 1998, my father William went on a cruise aboard a ship through both, the Mediterranean and Black Seas, with a stop at Constanța, a Romanian seaport on the Black Sea. Apparently, he had no problem at all conversing with the local Romanians”.

În anii imediat următori nașterii lui Ilie, 1927 sau 1928, familia Martineac își restabilește domiciliul pe Deguindre Street, dar la alt număr decât cel la care locuiseră anterior, mai precis 13232, unde Constantin și ai săi vor locui pentru mai bine de două decenii, până la începutul anilor 1950. „From Canada, Sophie and Constantine lived at 13232 Deguindre, Detroit, MI, till 1949 or 1950, when they moved to 18270 Gilchrist, Detroit, MI”, îmi scria nepotul lor, Michael, în martie 2011 (e-mail din 11.03.2011).

Începutul vieții de familie la această nouă adresă – 13232 Deguindre Street, Detroit – are loc cam în același timp cu momentul în care Constantin și cei patru copii ai săi și ai Saftei primesc naturalizarea americană, în ianuarie 1929. Certificatul de naturalizare – purtând numărul 2836179 și mențiunea

[61] Aceasta, dacă pornim de la premisa că nașterea fiului Ilie a avut loc la domiciliul familiei Martineac (și nu la adresa moașei), în caz contrar putându-se considera că familia a locuit neîntrerupt în acei ani pe Deguindre Street.

„after September 22, 1922, husband`s naturalization does not make wife a citizen”[62] – era emis de către „United States District Court/Eastern District of Michigan”, la data de 14 ianuarie 1929, pe numele lui Constantin Martineac, de 38 de ani[63], indicându-i, la rubrica „Names, ages and places of residence of minor children”, și pe cei patru copii Martineac sub forma „Anna, 13, Elizabeth, 11; Florence, 8; Elie, 2, at Michigan”.

„Be it remembered – stipulează certificatul[64] – that *Constantin Martineac*, then residing at number *13232 Deguindre* Street, city of *Detroit*, state of *Michigan*, who previously of his naturalization, was a citizen/subject of *Romania*, having applied to be admitted a citizen of the United States of America, pursuant to law and to a *regular* term of the *District* Court of *the United States*, hold at *Detroit*, on the *14th* day of *January*, in the year of our Lord nineteen hundred and *29*, the Court having found that the petitioner intends to reside permanently in the United States and that he had in all respects complied with the Naturalization Laws of the United States, and that he was entitled to be so admitted, it was thereupon ordered by the said Court that he be admitted as a citizen of the United States of America. In testimony whereof the seat of said Court is hereunto affixed on the *14th* day of *January*, in the year of our Lord nineteen hundred and *29* and of our Independence the one-hundred and *fifty-third*”.

Documentul era pre-semnat de către Elmer W. Voorheis, în calitate de „clerk, United Stated District Court/Eastern District of Michigan” și semnat olograf de către Malcolm Stow, „deputy”, respectiv de către proaspătul naturalizat american și deținător al documentului („holder”), Constantin Martineac însuși.

Anii 1930 se deschid așadar sub bune auspicii pentru familia Martineac, întreaga perioadă 1930-1950 reprezentând de fapt un „vârf ” în evoluția familiei. Acum și în acești ani se așază lucrurile în viața cuplului, stabilit definitiv în Statele Unite, alături de rudele originare din Bucovina, putând aspira la o bună situație materială și având timp pentru creșterea și educația celor patru copii. Este epoca când Constantin începe să lucreze pentru celebra companie General Motors, mai precis la uzinele Dodge Main ale acesteia[65], situate în regiunea

[62] Stipulând clar că Safta, soția lui Constantin, nu devenea implicit și ea cetățean american, numele ei nefiind de altfel menționat nicăieri pe certificat.

[63] Cu aproape aceleași semnalmente indicate în toate documentele citate anterior: „Description of holder // age: *38*; height: *5* feet *9* inches; color: *white*; complexion: *med*[ium]; color of eyes: *blue*; color of hair: *brown*; visible distinguished marks: *scar on chin*”.

[64] Figura 8, în anexe.

[65] Inaugurate în iunie 1910 de către John și Horace Dodge, sub forma unei mici întreprinderi din Hamtramck, o mică așezare situată în marginea orașului Detroit, uzinele Dodge vor deveni într-un deceniu una dintre cele mai mari întreprinderi industriale din lume, oferind locuri de muncă pentru zeci de mii de muncitori din zona Detroitului și generând venituri de sute de milioane de dolari. Întreprinderea transforma radical Hamtramck-ul, care devenea dintr-o mică așezare de circa 3.500 de locuitori la începutul secolului XX, un pol industrial major, a cărui populație va atinge – în perioada de maximă dezvoltare a uzinelor Dodge – peste 48.000 de locuitori (cf. art. *Legendary Dodge Main Plant born 100 years ago*, în „The Hamtramck Review”,

metropolitană a Detroitului. „After he moved to the United States, Constantine had found employment at the Dodge Main plant in Detroit", îmi scria Michael despre începuturile americane ale bunicului său, pentru ca ulterior să revină la perioada respectivă într-un alt mesaj: „[...] he was employed at the Ford Motor Company – Rouge Plant and retired from there" (e-mailuri din 9 și 11.03.2011).

Despre bunăstarea materială și confortul în care se instalează familia Martineac la Detroit, începând cu anii 1930, vorbesc și petrecerile pe care Constantin pare să le fi organizat în epocă, invitând diverși muzicanți ambulanți la el acasă în acest sens și cântând alături de aceștia, sau faptul că îi plătește fiului său, Ilie/William, cursuri de pian la o școală de muzică locală, încercând să-i ofere o educație cât mai aleasă. Sau, ca să-l citez din nou pe nepotul său, Michael Martineac: „I learned that Constantine was some kind of *troubadour* (a musician, as I was once told). Apparently, Constantine routinely invited traveling musicians into his home. I also knew that he owned a piano. In fact, my father William took piano lessons at a local musical conservatory. He was pretty good. I remember that he always played *Liebenstraum* and *Clair de lune* (Debussy) by memory. His influence rubbed off onto me as I have been playing the piano (classical music only) since I was seven years old. I currently own a Yamaha piano that I purchased new in 1982" (e-mail din 15.03.2011).

Din această perioadă datează și o fotografie[66] – singura, se pare, păstrată, cu întreaga familie Martineac în anii săi „americani", după spusele lui Michael – reprezentându-i pe cei șase membri ai familiei în 1930, proaspăt deveniți cetățeni ai Statelor Unite și afișând cu mândrie, parcă, cu toții, un statut social pentru care cei doi părinți făcuseră atâtea sacrificii de la plecarea din Bucovina. În imagine, Constantin și Safta, așezați și îmbrăcați elegant, după moda timpului, sunt flancați – având-le la mijloc și lateral – de către cele trei fiice, în timp ce Constantin îl ține protector pe fiul său, Ilie/William, în fața sa. Despre această fotografie – care i-a marcat copilăria și pe care bunicii săi o țineau la loc de cinste, în sufrageria locuinței lor din Detroit – avea să-mi scrie Michael următoarele: „Incidentally, the 1930 photo of the complete Martineac family in Detroit, was a fixture in my childhood memories. As long as I can remember, that photo always captured my attention whenever I visited my grandmother. It hung on the wall, in the center of my grandmother`s livingroom. I suppose that I was fascinated to witness my father William when he was as young as I was at the time. That was an incredible experience for me back then as well as today. Actually, that was the only official photo of my grandparents and aunts on the Martineac-side of our family. It was like a window into the past that showed me that my father also belonged to a family. His family. I am saying this as I was forming my initial concepts of the world around me while growing up as a very young boy".

disponibil on-line la adresa http://www.thehamtramckreview.com/legendary-dodge-main-plant-born-100-years-ago/).

[66] Figura 7, în anexe.

În ciuda acestei imagini, aparent idilice, care se desprinde din cele relatate mai sus în ceea ce privește viața familiei Martineac peste Ocean, în interbelic și după aceea, este foarte probabil ca realitatea vieții de zi cu zi a membrilor familiei să fi fost mult mai complexă, cu nuanțe care ne scapă azi din cauza lipsei surselor de informații. Numai dacă luăm în considerare faptul că, la câțiva ani după sosirea familiei în Statele Unite, debuta marea criză economică din anii 1929-1933, care a afectat din plin toate sectoarele societății americane sau, dacă ne gândim la cât de grele trebuie să fi fost condițiile de muncă în uzinele Dodge din epocă pentru un muncitor imigrant inițial necalificat, precum Martineac, și avem deja anumiți indicatori ai dificultăților cu care Constantin și ai săi trebuie să se fi confruntat cel puțin în primul deceniu petrecut la Detroit. Din păcate, carnetul de însemnări al acestuia nu conține nicio însemnare cu privire la anii 1930-1950 (ceea ce poate lăsa loc la multiple interpretări asupra cauzelor acestei „tăceri" de două decenii), cu excepția a două note cu caracter trist privind decesele – întâmplate în țară – al mamei și al unicului frate al autorului, prima notă datând din 1936, a doua din 1943. Despre ambele evenimente, Constantin pare să fi fost urgent informat de către rudele de acasă, căci însemnările privind cele două decese sunt făcute în chiar ziua înmormântării decedaților. Astfel, mama diaristului, Ana, decedează la 12 martie 1936, iar două zile mai târziu, în ziua presupusă a înmormântării acesteia, Constantin își notează în carnetul său[67]: „Mart[ie] 14, 1936. Mama mea, Ana, născută a lui Petrea Parașteac, în luna December, anul 1861, în comuna Liteni, Suceava, România, au repăusat în 12 Mart[ie] 1936 joi, la 10 A.M. în Liteni și au fost înmormântată în 14 Mart[ie] același loc. Fie-i țărâna ușoară și memoria binecuvântată. Dormi în pace, scumpă mamă. De la al tău fiu, Costan". Aproximativ același lucru se întâmplă – în ceea ce privește rapiditatea consemnării evenimentului – șapte ani mai târziu, în 1943, la decesul fratelui lui Constantin, Gheorghe sau George, când nota menționează, de data aceasta direct în engleză: „March 13-`943. My brother, only one, George, was born in 1888, April 14. Died March 13-1943. Buried in old cemetery, village Liteni, county Suceava, Rep[ublica] Pop[ulara] Roumania".

Ceea ce este interesant de remarcat este faptul că, dacă pentru anii interbelici și cei ai războiului, însemnările din carnetul lui Constantin lipsesc aproape în totalitate, între 1950 și 1957, anul decesului autorului însemnărilor, deci în decurs de șapte ani, numărul acestora este de nu mai puțin de 15, un număr considerabil, dacă ne raportăm la perioada anterioară. O necesitate sufletească mai mare – s-ar putea concluziona – de a medita și de a face însemnări, mai ales că acum, în acești ani, caracterul însemnărilor este total diferit față de cele precedente, luând mai ales forma unor poezioare, maxime și cugetări, câteodată și pilde – exprimate destul de simplist dar – nu se poate nega – având toate un „miez", prin care se încearcă transmiterea unor adevăruri general valabile, însușite și verificate probabil de autor de-a lungul vieții. Doar două exemple în acest sens. Însemnarea din 2 aprilie 1950, mai întâi: „April 2, 1950. În ziua de Florii.

[67] Pagina de jurnal citată în anexe, figura 9.

A-ți câstiga pânia de toate zilele, prin sudoarea feței tale, e lucrul cel mai cinstit din lume. No gambling. Constantin Martineac, forever". Sau cea din 3 iunie 1951: „3-6-51. Pe copil să-l ții în frâie / De vrei, om, la toți, să placă / Nu-l lăsa orice săngâne / Nu-l lăsa orice să facă / Nu-l lăsa după plăcerea, unde vrea el să se ducă… / Din același lemn se scoate, și icoana, și măciuca! / Despre lene, adevărul mi l-a spus a mea bunică: / « Omul seamănă cu apa: dacă stă mereu, se strică! »".

Este iarăși interesant de reținut că majoritatea acestor însemnări cu caracter moralizator ale lui Martineac, din anii 1950, cu excepția câtorva, de final, sunt redactate în limba română, deși autorul părăsise Bucovina natală încă din 1908 și trăise cotidian aproape o jumătate de veac în limba engleză. Lectura lor îi oferă cititorului – pe lângă a ceea ce se dorește a fi un cod moral elementar (cumva de esență țărănească) de urmat în viață – sentimentul că cel ce scrie se află la etapa bilanțurilor, o etapă de final, marcată de fixarea unor concluzii și inerent, de o anumită tristețe care se desprinde din fiecare rând redactat. Sunt anii de final ai unei existențe, iar singurătatea („Când ești singur să nu cauți / Ca să pui mulțimii frâu / Omul nu stă niciodată / Împotriva unui râu", scria Martineac în februarie 1951, epocă când cei patru copii trebuie să fi părăsit deja casa părintească și să-și fi făcut un rost al lor, autorul rămânând alături doar de soție) și boala (diaristul era cardiac – o știm din certificatul său de deces, emis în 1957) își vor fi spus cuvântul în instalarea acestei stări de spirit negative.

Pe acest fond de nostalgie este redactată și ultima notă din carnetul de însemnări al lui Constantin. Nedatată, dar posterioară unei însemnări din 2 martie 1957, nota la care facem mențiune este formulată în limba engleză și o are drept subiect pe mama autorului, decedată 20 de ani mai devreme, în 1936. Cu imaginea mamei în suflet, așadar, și probabil și cu nostalgia căminului părintesc lăsat în urmă, acasă, în Bucovina, o jumătate de secol mai devreme, Martineac scria: „In loving memory of my mother: Our light from our home is gone, / The voice we loved is still led, / A vacant place is in our home, / Which never can be filled" și semna, la final, pentru ultima dată, C. Martineac.

Câteva luni mai târziu, pe 10 iunie 1957, „Detroit Department of Health", prin certificatul cu numărul 3423, înregistrează decesul din 6 iunie același an al lui Constantin Martineac, născut la 6 iulie 1891 în România, cetățean al Statelor Unite, fiul lui „Eli Martineac" și „Anna Pataschuk", căsătorit cu „Sophie Martineac", domiciliat la 18270 Gilchrist, Detroit, Wayne County, Michigan, fost angajat al Ford Motor Co., în calitate de „job setter"[68] și diagnosticat cu „acute coronary infection" (cu antecedente, căci la rubrica „Antecedent causes" găsim mențiunea de „previous coronary infection"). În aceeași zi în care era emis certificatul menționat urma să aibă loc – așa cum este indicat la rubrica „Name of cemetery or crematory" – și înmormântarea defunctului, la cimitirul „Evergreen" din Detroit, același unde Constantin o înmormântase în 1924, un an după sosirea în

[68] Dicționarul „Thesaurus" definește noțiunea de „job setter" în felul următor: „a worker who readies or adjusts machinery for tooling on the production line" (vezi la adresa de internet https://www.dictionary.com/browse/job-setter).

Statele Unite, pe fiica sa, Mary, decedată la naștere. Tot în același cimitir va fi înmormântată, 21 de ani mai târziu, și soția lui Constantin, Safta, decedată la 19 aprilie 1978 la spitalul „Beyer Memorial" din Ypsilanti, Washtenau county, Michigan. Safta îi supraviețuise peste două decenii soțului, continuând să locuiască la adresa unde cuplul se mutase încă din 1949/1950: 18270 Gilchrist[69]. Certificatul său de deces, purtând numărul 17155 și emis la 21 aprilie 1978, o menționează drept „Sophie Martineac", văduvă („widowed"), de profesie casnică („homemaker"), născută la 8 iunie 1897 în România, cetățean al Statelor Unite, fiica lui „ Harry Mertik" și „Zanphira Mertek"[70], iar drept cauză a morții – la fel ca și în cazul soțului ei – tot o afecțiune cardiacă („cardio respiratory failure").

Carnetul de însemnări al lui Constantin Martineac – destinul acestuia, forma sub care s-a păstrat și conținutul propriu-zis

Am relatat la începutul acestui text momentul în care, în martie 2011, am fost contactat prin e-mail de către Michael Martineac, nepotul de fiu al lui Constantin, cu rugămintea de a încerca să-i traduc pasajele redactate în limba română – limbă necunoscută lui – din carnetul de însemnări personale ale bunicului său, acoperind anii 1915-1957. Respectivul mesaj avea atașat un fișier electronic arhivat, conținând fotografiile paginilor respectivului carnet, dar nu numai. „Also included – îmi scria Michael, referindu-se la conținutul fișierului trimis – are naturalization and immigration papers, and Constantine`s birth and death certificates" (e-mail din 8.03.2011).

Ulterior, după ce îmi mai trimisese – în același mod – alte câteva documente privindu-i pe bunicii lui bucovineni imigrați la Montreal, la început de secol XX, și referindu-se la cercetările mele despre românii din Canada, Michael adăuga: „I hope that you will be able to utilize the previous bits of information" și îmi descria modul în care ajunsese în posesia documentelor pe care tocmai mi le trimisese anterior: „The original documents no longer exist. They were lost or destroyed when my father moved out of the house after his wife`s (my mother Joyce) death in 1990. In the early 1980s, I made photo-copies of all these documents. I must apologize for the poor quality as the original documents were not in the greatest condition. I did the best that I could considering the inferior technology that was available in those days. I finally digitally scanned them just a couple of days ago prior to emailing them to you" (e-mail din 11.03.2011).

Două săptămâni mai târziu, cerându-i detalii despre cum se prezenta fizic originalul carnetului de însemnări al bunicului său, pe care mi-l trimisese în format digital, Michael îmi scria din nou, raportându-se probabil – în ceea ce privește prima frază – și la fotocopiile din posesia sa: „The exact dimension of each page is 9 cm × 15 cm. The pages were bound together by string or thread

[69] O fotografie a Saftei în acei ani, în anexe, figura 11.

[70] De remarcat felul în care, pe certificatul de deces al Saftei, în două rubrici vecine, numele de fată al acesteia, Mertic, este transliterat în engleză în două moduri diferite: Mertik, respectiv Mertek.

on the narrow side. I`m not sure of the total number of pages, but I imagine that there must have been about 50. Its weight was about 100 grams. The diary was not completely filled. This book was nothing fancy or elaborate, but was obviously durable because it survived many decades. I was visiting my parents in Detroit MI in the late 1980s when I made photo-copies of all the family documents. I was living in Phoenix AZ at that time. After the death of my mother in 1990, my dad sold the house and every original family document that I had copied was lost and was never found again. Also, hundreds of family photos dating back in the 1940s and 1950s were also lost" (e-mail din 1.04.2011).

În ceea ce mă privește, am primit din partea lui Michael Martineac – prin intermediul primului e-mail trimis de către acesta în data de 8.03.2011 – 30 de fotografii, reprezentând tot atâtea pagini ale unui carnet de însemnări – de forma dreptunghiulară, putând fi folosit atât în poziție orizontală, cât și verticală – aceasta dacă luăm în considerare și ceea ce pare a fi coperta carnetului tot o pagină. Cu excepția acestei prime pagini, simplă, celelalte 29 de pagini sunt toate liniate multiplu orizontal, respectiv cu trei linii – două sus și una jos – pe formatul vertical, oarecum asemănător unui registru comercial de intrări-ieșiri din zilele noastre. Însemnările din carnet, care acoperă perioada 1915-1957, sunt redactate în limbile română sau engleză, utilizându-se formatul vertical al carnetului până în 1950, apoi cel orizontal pentru notațiile din cursul anului 1951 și iarăși cel vertical pentru cele următoare.

Atât cât se poate spune, dată fiind calitatea mediocră a imaginilor rezultate în urma scanării copiilor xerox executate după original acum mai bine de 30 de ani, însemnările par a fi fost redactate utilizându-se pixul sau stiloul, nicidecum creionul, textul fiind în integralitatea sa perfect lizibil și deci ușor de citit. Cu foarte puține excepții, fiecare însemnare este datată, indicându-se aproape mereu și locul – mai precis orașul – unde a fost făcută nota, majoritatea însemnărilor fiind de asemenea semnate la final de către autor, fie cu numele întreg, „Constantin Martineac", fie cu prenumele prescurtat, sub forma „C. Martineac" (numele de familie apărând și transliterat în anumite cazuri, sub forma „Martineack" sau „Martineak"), fie simplu, cu forma colocvială a prenumelui, „Costan". Deși de origine țărănească, cu – foarte probabil – doar studii elementare făcute acasă, la Liteni, până la cei 17 ani petrecuți în Bucovina natală înainte să emigreze în Canada, Martineac scrie clar, citeț și mai ales corect în limba română (desigur, și în limba engleză, dar acest lucru s-ar putea explica mai ușor, dat fiind că autorul trăia – începând cu vârsta de 18 ani – în țări vorbitoare de limba engleză). Cele câteva greșeli minore de ortografie am preferat să le îndrept tacit, păstrând în schimb atât formele arhaice ale anumitor cuvinte din limba română, cât și formele românizate ale unor cuvinte împrumutate din limba engleză (precum „farmă"), toate utilizate de Martineac în textul său și conferindu-i acestuia o anumită „patină" a timpului.

Textul complet al însemnărilor din carnet

Pe coperta carnetului:

Cartea aceasta este a lui Costan Martineac din Liteni, Bucovina
Astăzi în Montreal, Canada
This book is the property of Costan Martineac, 1490 Messier Street, Montreal

Pe coperta interioară a carnetului:

Certificate of Naturalization No. 2836179
Petition volume: 150
No. 36289
Take it on January 14th 1929[71]

Social security account number 367-09-3854 has been established for Constantin Martineac 12-7-36.

1. Montreal, 30 aug[ust] 1915

Copila Ana[72] s-au născut în 30 aug[ust], luni, la 11 ore, ziua, anul 1915 în Chapleau St[reet], 1397. Nănași au fost Maftei Macsimiuc din Liteni și cu Alecsa Buliga din Grănicești[73]. Botezată de preutul Agapios Golam, Rector of St. Nicholas Syrian Greek Orthodox Cathedral of Canada, Montreal. Moașă au fost Rarița Oniciuc[74] din Bosancea[75], Bucovina.

C. Martineac

2. Montreal, 10 oct[ombrie] 1916

Eu, Constantin Martineac[76], sunt cununat în 11/24 Sept[embrie], anul 1916, în biserica Sfintei Treimi din Montreal[77] [de către] preotul Ghenadie

[71] Constantin Martineac preia grijuliu toate aceste date în carnetul său de însemnări de pe certificatul de naturalizare americană, care îi fusese emis la 14 ianuarie 1929.

[72] Prenumele „Ana”, introdus ulterior, după prima redactare, când a fost probabil uitat, căci scris deasupra, între cuvintele „copila”/„s-au”.

[73] Scris „Graniceștie”.

[74] Scris aici și peste tot unde patronimul apare, sub forma „Oneciuk”.

[75] Scris aici și peste tot unde toponimul apare, sub forma „Bossancea”.

[76] Scris „Martineak”, apoi corectat „Martineac”. Cazul nu e singular, peste tot unde apare numele sau semnătura autorului, ultimele litere („eac”) sunt corectate parcă de mai multe ori, manifestând evident o nesiguranță din partea autorului în privința ortografierii propriului patronim (chiar când face referire la alte persoane care poartă același patronim) în noua țară de adopție.

Gheorghiu. Nănași mi-au fost Filaret Martineac din Liteni și cu Ana, a lui Mihai Mertic[78], din părechi[79].

C. Martineac

3. Montreal, 10 oct[ombrie] 1916

Eu, Constantin Martineac[80], din Liteni, sunt vinit în Canada din 10 Decemvre, anul 1908. Pe al treilea an, în 20 Mart[ie], am plecat la farmă în Saskatchewan; tot în același an, adică în anul 1911, m-am întors înapoi în Montreal. În anul 1913 m-am însurat[81] și eu ca toată lumea.

Costan Martineac

4. Montreal, ianuari[e] 24, 1917

Copila Elisaveta s-au născut în 10/23 Ianuari[e], marți noaptea la 11 ore și 45 de minute în anul 1917. In Messier St[reet], 1206 B. Nănași au fost Filaret Martineac și cu vărul lui, cu George a lui Ioniță Martineac din Liteni. Botezată de preutul Ghenadie Gheorghiu[82] în biserica Sfintei Treimi din Montreal. Moașă au fost Rarița Oniciuc din Bosancea, Bucovina.

C. Martineac

5. Montreal, 17 april[ie] 1918

Copila Eleanora s-au născut în 30 Mart[ie] 1918, sâmbătă dimineața, în ziua de Alecsii[83] la orele 2 și 40 de minute, Messier St[reet], 1490. Nănaș au fost Filaret Martineac din Liteni. Botezată de preutul Ghenadie Gheorghiu în biserica Sft. Niculai din Montreal. Moașă au fost Margarita a lui Haralam[b] Mertic. Repausată copila la 2 săptămâni după naștere, sâmbătă la ora 2 și 40 minute, 13 april[ie]1918. Înmormântată în cimetiriul Mont Royal din Montreal.

C. Martineac

---

[77] Pentru o imagine a acestei biserici (prima edificată de românii bucovineni la Montreal, în 1912), așa cum trebuie să fi arătat și la momentul în care Constantin și Safta s-au căsătorit (deși fotografia este realizată în 1938) a se vedea, în anexe, figura 4.

[78] Scris „Mertik”. Valabil peste tot unde apare patronimul.

[79] Discutabil ce poate să însemne sintagma „din părechi”. Să facă oare trimitere la perechile de nași a căror prezență este de obicei necesară la cununii în anumite regiuni ale țării?

[80] Vezi nota 75. Cum situația se repetă mereu, nu voi reveni cu aceeași mențiune.

[81] „M-am însurat” are aici sensul de „am început o relație”, căsătoria oficială a autorului însemnărilor având loc doar în 1916.

[82] Vezi nota 26.

[83] Sfântul Alexie, sărbătorit de Biserica Ortodoxă Română pe 17 martie, stil vechi (30 martie, stil nou), stil la care, așa cum se poate constata, Constantin Martineac încă se raporta.

6. **Montreal, 12 mart[ie] 1919**

Băetul nostru George s-au născut în 16 februari[e] 1919, duminica dimineață la orele 7, la numărul 1490, Messier St[reet]. Nănașul lui au fost George Sidor din Liteni. Botezat de preutul Ghenadie Gheorghiu în biserica Sfântului Niculai din Montreal. La naștere au fost doctorul Wilfred Gaudet. Spre îngrijirea băetului, ca nursă[84] au fost Veroana Rambus din Comănești.

C. Martineac

7. **Montreal, 28 aug[ust] 1919**

Băetul nostru George au repăusat vineri seară la orele 10 seara în 15 aug[ust] la No. 1490, Messier St[treet]. Înmormântat în cemeteriul Mont-Royal din Montreal. Odihnească în pace.

Constantin Martineac

8. **April[ie] 25, 1920**

Copila noastră Floarea s-au născut duminică 4 april[ie], în ziua de Florii, la orele 9, la număru[l] 1490, Messier St[reet]. Nănașul ei au fost Manole Oniciuc din Bosancea (Moara-Carp). Botezată în biserica Sft. Niculai din Montreal, de preutul Ghenadie Gheorghiu. La naștere au fost doctorul Demers și moașă au fost Rarița a lui Manole Oniciuc din Bosance[a] (Moara-Carp).

Costan Martieac

9. **Montreal, 5 mai 1922**

Băetul nostru George s-au născut marți sara, în 25 april[ie], la orele 6 și 30 de minute, la numărul 1490, Messier St[reet]. Nănașul lui au fost Petrea Rotari din Liteni. Botezat de preutul John Manchuk în Russian Greek Orthodox Church din Montreal. La naștere au fost moașa Ann[85] Janers.

Costan Martineac

10. **Detroit, Mich[igan], 6 november 1924**

Altă copilă, Mary[86], născută moartă marți la orele 8h25 dimineață. Înmormântată în cemetiriul Evergreen, Woodward Street, Detroit, Mich[igan], USA.

Constantin Martineac
13113 Dequintre St[reet], City of Detroit

[84] Din englezescul „nurse” = asistentă.
[85] Lectură discutabilă a prenumelui.
[86] Prenumele „Mary”, introdus ulterior, după prima redactare, când a fost probabil uitat, căci scris deasupra, între cuvintele „copilă”/„născută”.

11. **Detroit, Michigan, 29 July 1926**

Băetul nostru Ilie s-au născut joi, la 11 ore noaptea, în 29 July, anul 1926, la numărul 11600 St. Aubin St[reet], Hamtramck, Michigan. Botezat de preutul Alexandru Nanu în biserica Sfânta Treime din Detroit, Michigan, 13108, Riopelle[87] [Street]. La nașterea lui au fost Doctorul John Cock din Euclid Ave[nue], Detroit, Michigan. Nănași au fost Nastasia a lui Silvestru Cojocari, din Sft. Ilie, născută Tiron, din Liteni, Suceava, România. Și acuma [nănașii] locuiesc în orașul Pontiac, Michigan.

Iscălit de mine,

Constantin Martineac, Tată

12. **Mart[ie] 14, 1936**

Mama mea, Ana, născută a lui Petrea Parașteac, în luna December, anul 1861, în comuna Liteni, Suceava, România, au repăusat în 12 Mart[ie] 1936, joi, la 10 A.M., în Liteni și au fost înmormântată în 14 Mart[ie] același loc. Fie-i țărâna ușoară și memoria binecuvântată. Dormi în pace, scumpă mamă.

De al tău fiu,

Costan

13. **March 13-`943**

My brother, George, only one[88], was born in 1888, April 14, [and he] died March 13-`943. Buried in [the] old cemetery of village Liteni. Rep[ublica] Popular[a] Roumania.

14. **April 2, 1950. În ziua de Florii**

A-ți câstiga pânia de toate zilele prin sudoarea feței tale, e lucrul cel mai cinstit din lume. No gambling.

Constantin Martineac, forever

15. **12-25-50**

E mai bine cu urâta, harnică în casă mare,
Decât cu frumoasa, dusă totdeauna la primblare.
Cea dintâi e o comoară, ce te înalță adeseori
Cea de a doua e papușa mâncătoare de comori.

Tot Costan

[87] Scris „Reopelle”.

[88] Sintagma „only one”, introdusă ulterior, după prima redactare, când a fost probabil uitată, căci scrisă deasupra, între cuvintele „brother”/„George”.

16. **2-24-51**

Când eşti singur să nu cauţi,
Ca să pui mulţimii frâu,
Paiul nu stă niciodată
Împotriva unui râu.

Frunză veştedă şi rară,
Rusul bea, românul ară[89].

Constantin Martineac

17. **3-6-51**

Pe copil să-l ţii în frâie
De vrei om la toţi să placă,
Nu-l lăsa orice să-ngâne
Nu-l lăsa orice să facă;
Nu-l lăsa după plăcerea-i, unde vrea el să se ducă…
Din acelaşi lemn se scoate şi icoana, şi măciuca.
Despre lene, adevărul mi l-a spus a mea bunică:
„Omul seamănă cu apa: dacă stă mereu, se strică!”

18. **3-16-51**

Din oţel – de mii de ani,
Facem arme cari omoară
Iar din aur facem banii
Şi odoare drept comoară.
Dar oţelul – de când lumea poate anii să-şi socoată,
N-a ucis atâtea trupuri – chiar când a ucis în gloată,
Câte suflete ucis-a aurul în această lume toată.

C. Martineac

19. **3-17-51**

Un adevărat prieten
Pururea te poartă în gând.
Dacă tu eşti rău cu dânsul,
El cu tine-i bun şi blând…
O asemenea virtute
N-o au oamenii de rând.
Oare de ce?

De mine, Costan

[89] Să vedem, oare, în aceste două versuri, un oarece indiciu al rusofobiei autorului?

20. **3-18-51**

Când te-ajunge piatra urii – veselă să-ți fie vatra…
Căci numa-n pomul plin de roade azvârl-oamenii cu peatra!

Când o baltă e averea, pentru cei fără socoată,
Cât de mic un șanț i-ar face
I se scurge balta toată!

21. **3-18-51**

Fă-l în cea mai mare taină,
Când vrei să faci binele,
La întuneric își lucrează
Mierea lor, albinele!

Măi Costane, tu te-ai dus, noi te vom urma, în curând[90].

22. **3-19-51**

Toate de pe aceasta lume,
Se trec toate ca un vis,
Dar ce se scrie pe hârtie,
Acolo rămâne scris.

Costan Martineac

23. **18 august 1956**

Patru rânduri de scrisoare
Pentru mata le gătesc,
Și în acestea patru rânduri,
Sănătate vă doresc.

De mine, Costan Martineac

24. **[nedatată, data fiind indicată pe pagina pe care se sfârșește poezia]**

The horse and mule live thirty years,
And nothing knows of wine and beers
The goat and sheep at twenty die,
And never taste of scotch and rye.

[90] Frază al cărei sens este greu de pătruns, întrucât autorul (care redactează el însuși fraza) pare să își vorbească sieși, deși verbele utilizate sunt la trecut.

The cows drink water by the ton
And at eighteen are mostly done.
The dog at fifteen cashes in

25. **[nedatată, conținând continuarea poeziei de pe pagina precedentă]**

Without the aid of rum and gin.
The cat in milk and water soaks,
And then at twelfe years it croaks.
The modest, sober, bone-dry hen
Lays eggs for noggs and then dies at ten.
All animal are strictly dry
They sinless live and sinless die, ever.

26. **[conține continuarea poeziei de pe pagina precedentă, cu data 12-7-56]**

But sinful, ginful rum soaked men
Survive for three score years and ten.
Better quit it right now!

C. Martineac

27. **[March, 2, 1957]**

It is much expensive to raise a daughter than a son.
But the woman have in mind the old rhyme.
A daughter is our daughter
For all of her life.
But a son is only a son.
Until he gets a wife.
Right?

By experience, C. Martineac

28. **[nedatată]**

In loving memory of my mother.
The voice we loved is stilled.
A vacant place is in our home.
Which never can be filled.

C. Martineac

A Romanian Bucovinian Peasant in Montreal at the Dawn of the 20th Century. Constantin Martineac of Liteni and his Personal North American Journal
(Abstract)

Keywords: Romanian emigration & immigration, diary, Bukovina, Church, Montreal, Canada.

The study presents and analyzes – based on his personal journal and many other testimonials and documents, provided by the family or identified by the author through other databases – the biographical journey of a Romanian peasant from Bucovina who left for the New World at the beginning of the 20th century.

Like thousands of other Romanian peasants in his region during the period before the First World War, Constantin Martineac left Bucovina in 1908 and emmigrated to Montreal, Canada. A rarity for someone of his social status, Martineac decides – once settled in the "land of the maple leaf" – to keep a personal "diary", documenting as time goes by the most significant events of his life. With the aid of this diary, a copy of which was made available to the author by Martineac's grandson, the study documents the biographical trajectory of this Romanian immigrant from Bucovina – from his arrival in Montreal in 1908 to his death a half century later in 1957, in Detroit, United States.

Anexe

Legenda fotografiilor

Figura 1. Fotografie reprezentându-l pe Constantin Martineac (1891-1957) în 1909, un an după sosirea sa la Montreal (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 2. Prima pagină a *Celor opt glasuri sau Octoihul cel mic*, lucrare religioasă apărută la Sibiu, în 1908 și care l-a însoțit pe Constantin Martineac peste Ocean, în Canada și, mai apoi, în Statele Unite (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 3. Biserica ortodoxă „Sfântul Nicolae" din Montreal, situată în epocă la adresa 2518 Rachel Est și folosită de o parte a comunității române din oraș, sub conducerea lui Ștefan Cabba, în perioada 1917-1920. În această biserică i-a botezat preotul Ghenadie Gheorghiu lui Constantin Martineac, conform jurnalului său, o parte dintre copii. Ulterior, biserica a intrat în proprietatea comunității ruse din Montreal, care a folosit-o până prin anii 1950, când a fost demolată (Sursa: colecția Constantin Lazurek).

Figura 4. Prima biserică a românilor din Montreal, „Sfânta Treime". Edificată în 1912 de grupul românilor bucovineni de sub conducerea lui Ștefan Cabba în partea de răsărit a orașului. Adresa inițială a bisericii: 804 rue Cartier, ulterior 2589 rue Bruxelles. Folosită de întreaga comunitate doar până în 1917, când, în urma diviziunilor din sânul comunității, a fost abandonată ca principal loc de cult al românilor din metropolă. În această biserică i-a cununat religios, în septembrie 1916, preotul Ghenadie Gheorghiu pe Constantin Martineac și pe

soția sa, Safta Mertic, moment evocat de Martineac în carnetul său de însemnări. Tot în această biserică a botezat-o – utilizând serviciile aceluiași preot – un an mai târziu, în 1917, Constantin și pe fiica sa mijlocie, Elisaveta. Fotografie realizată în 1938 de Conrad Poirier (Sursa: Bibliotheque et Archives Nationales du Québec, cota P2030).

Figura 5. Pagină din carnetul de însemnări al lui Constantin Martineac evocând nașterea și ulterior decesul, în aprilie 1918, ale Eleonorei, cea de-a treia fiică – în ordinea nașterilor – a sa (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 6. Fotocopia pașaportului emis în martie 1923 de către Consulatul României de la Montreal lui Constantin Martineac și familiei sale, în scopul stabilirii în Statele Unite (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 7. Fotografie din 1930 reprezentând întreaga familie Martineac la Detroit, în Statele Unite. De la stânga la dreapta: Floarea/Florence (mezina familiei, n. 1920), Constantin Martineac (1891-1957), ținându-l în fața sa pe unicul fiu, Ilie/William (1926-1998), Ana/Anna (fiica cea mare a lui Constantin, n. 1915), Safta/Sophie (soția lui Constantin, 1897-1978), respectiv Elisaveta/ Elizabeth (fiica mijlocie a lui Constantin, n. 1917). Sursa: colecția Michael Martineac.

Figura 8. Fotocopia certificatului de naturalizare americană, emis în data de 14 ianuarie 1929, la Detroit, pe numele lui Constantin Martineac și a celor patru copii ai săi: Anna, Elizabeth, Florence și Elie (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 9. Pagină din carnetul de însemnări al lui Constantin Martineac, evocând decesul mamei sale, Ana, născută „a lui Petrea Paraşteac" (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 10. Fotografie realizată la Detroit, Michigan, în 1951 reprezentându-l pe fiul lui Constantin, Ilie/William Martineac, ținându-l în brațe pe fiul său (și singurul nepot de fiu al lui Constantin), Michael Martineac, în vârstă de 4 luni (Sursa: colecția Michael Martineac).

Figura 11. Fotografie din anii 1970, reprezentând-o pe Safta/Sophie Martineac, născută Mertic, în casa sa din Detroit (Sursa: colecția Michael Martineac).

Fig. 1

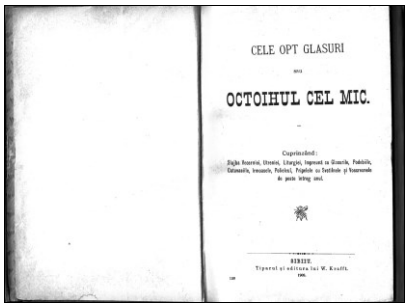

CELE OPT GLASURI

OCTOIHUL CEL MIC.

Fig. 2

Fig. 3

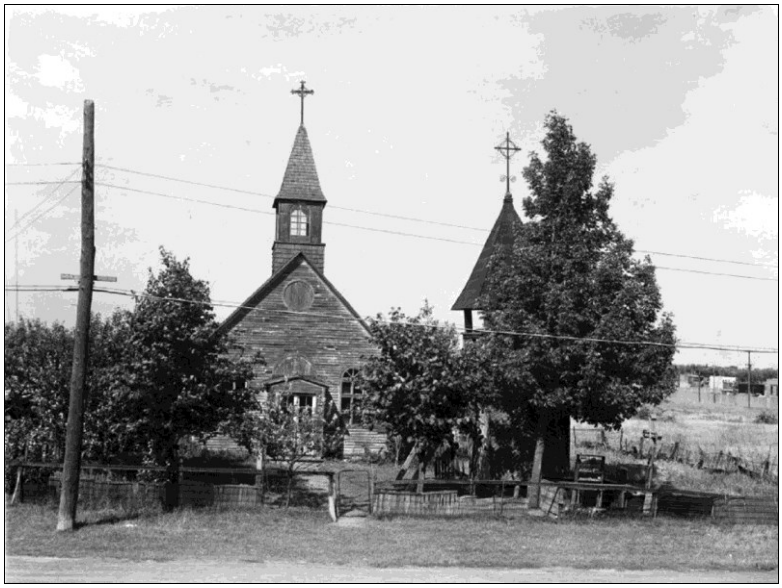

Fig. 4

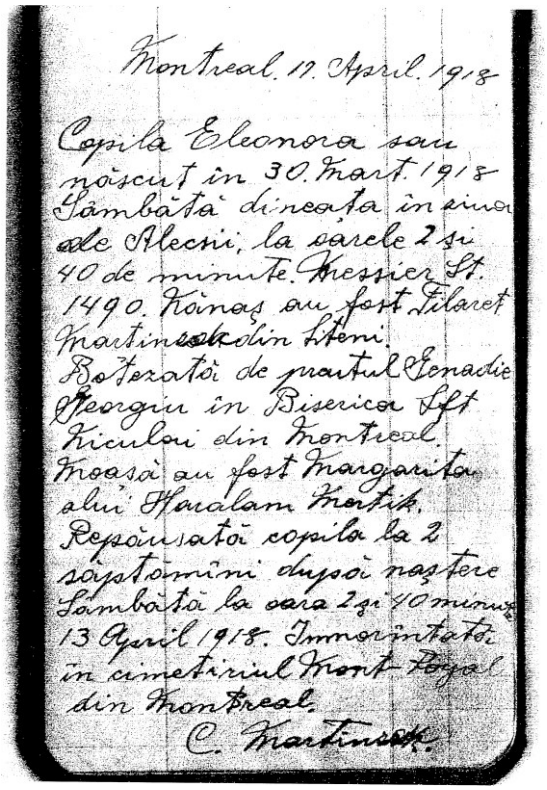

Montreal. 17. April. 1918

Copila Eleonora sau
nascut in 30. Mart. 1918
Sambata dincata in ziua
de Alecsii, la sarele 2 si
40 de minute. Messier St.
1490. Nanas au fost Filaret
Martinesck din Iteni.
Botezata de preotul Genadie
Georgiu in Biserica Sft
Nicolai din Montreal.
Moasa au fost Margarita
alui Haralam Mortik.
Repausata copila la 2
saptamini dupai nastere
Sambata la cara 2 si 40 minute
13 April 1918. Inmormintata
in cimetiriul Mont-Royal
din Montreal.
C. Martinesck

Fig. 5

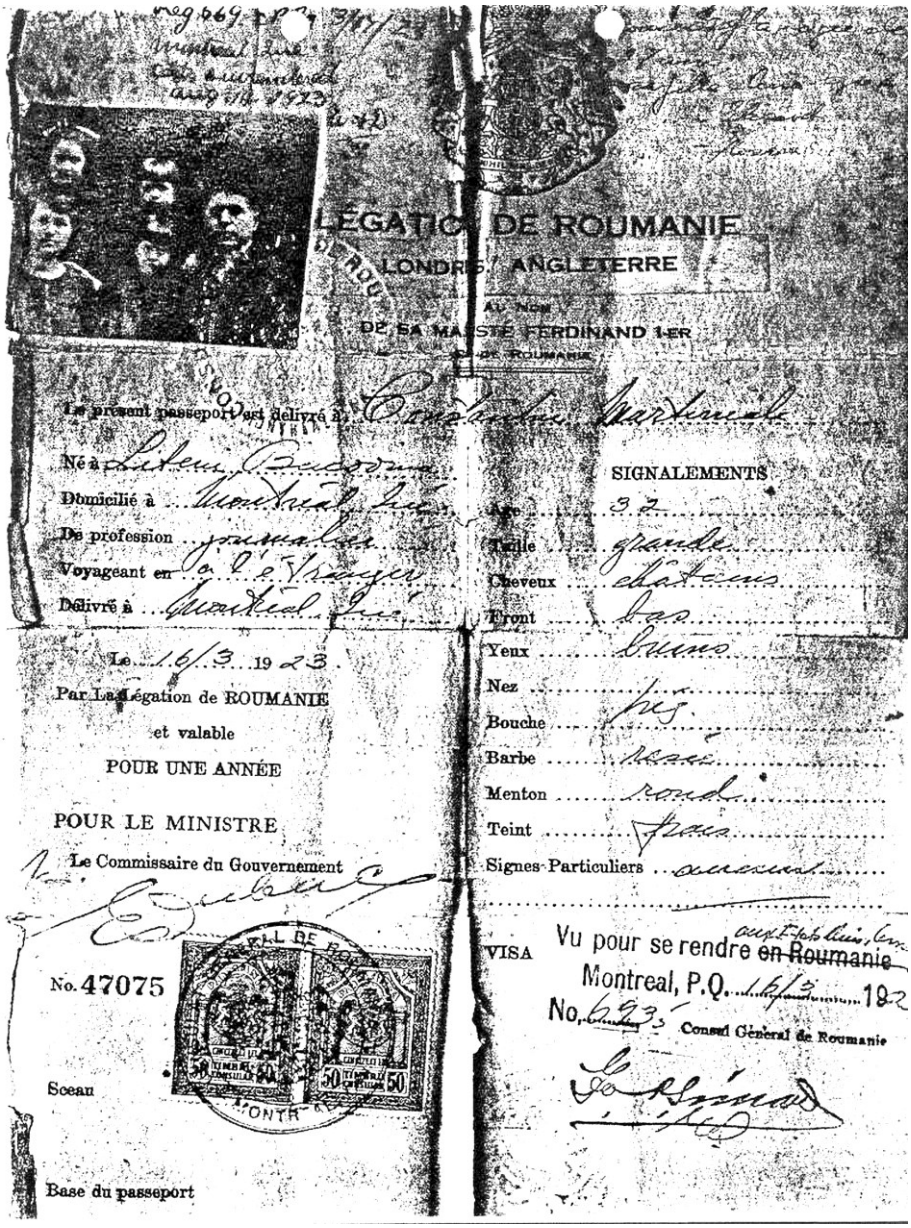

LÉGATION DE ROUMANIE
LONDRES ANGLETERRE
AU NOM
DE SA MAJESTÉ FERDINAND 1-ER
ROI DE ROUMANIE

Le présent passeport est délivré à ...
Né à ...
Domicilié à ...
De profession ...journaliste...
Voyageant en ...
Délivré à ...

Le ...16/3...1923.
Par La Légation de ROUMANIE
et valable
POUR UNE ANNÉE
POUR LE MINISTRE
Le Commissaire du Gouvernement

No. 47075

Sceau

Base du passeport

SIGNALEMENTS
Age ...32...
Taille ...grande...
Cheveux ...châtains...
Front ...bas...
Yeux ...bruns...
Nez ...fort...
Bouche ...fort...
Barbe ...rase...
Menton ...rond...
Teint ...frais...
Signes Particuliers ...aucun...

VISA Vu pour se rendre en Roumanie
Montreal, P.Q. ...16/3...1923
No. ...6935...
Consul Général de Roumanie

Fig. 6

Fig. 7

THE UNITED STATES OF AMERICA

No. 2836179

TO BE GIVEN TO THE PERSON NATURALIZED

CERTIFICATE OF NATURALIZATION

Petition, Volume 150 Number 36289

Description of holder: Age, 38 years; height, 5 feet, 9 inches; color White; complexion, med.; color of eyes, Blue; color of hair, Brown; visible distinguishing marks, scar on chin

Name, age, and place of residence of wife

(NOTE:—AFTER SEPTEMBER 22, 1922, HUSBAND'S NATURALIZATION DOES NOT MAKE WIFE A CITIZEN.)

Names, ages, and places of residence of minor children

Anna 13; Elizabeth 11; Florence 8; Elie 2; At Detroit, Mich.

ORIGINAL

EASTERN DISTRICT OF MICHIGAN, ss:
SOUTHERN DIVISION

Constantin Martineac
(Signature of Holder)

Be it remembered, that Constantin Martineac then residing at number 13232 Dequindre Street, City of Detroit, State of Michigan, who previous to his naturalization was a citizen subject of Rumania, having applied to be admitted a citizen of the United States of America pursuant to law, and at a Regular term of the District Court of the United States held at Detroit, on the 14th day of January, in the year of our Lord nineteen hundred and 29, the court having found that the petitioner intends to reside permanently in the United States, and that he has in all respects complied with the Naturalization Laws of the United States, and that he is in all respects qualified to be so admitted, it was thereupon ordered by the said court that he be admitted as a citizen of the United States of America.

(SEAL)

In testimony whereof the seal of said court is hereunto affixed on the 14th day of January in the year of our Lord nineteen hundred and 29 and of our Independence the one hundred and fifty-third.

ELMER W. VOORHEIS
Clerk, United States District Court,
Eastern District of Michigan.
By Malcolm Shaw Deputy
(Official Signature of Deputy)

DEPARTMENT OF LABOR

Fig. 8

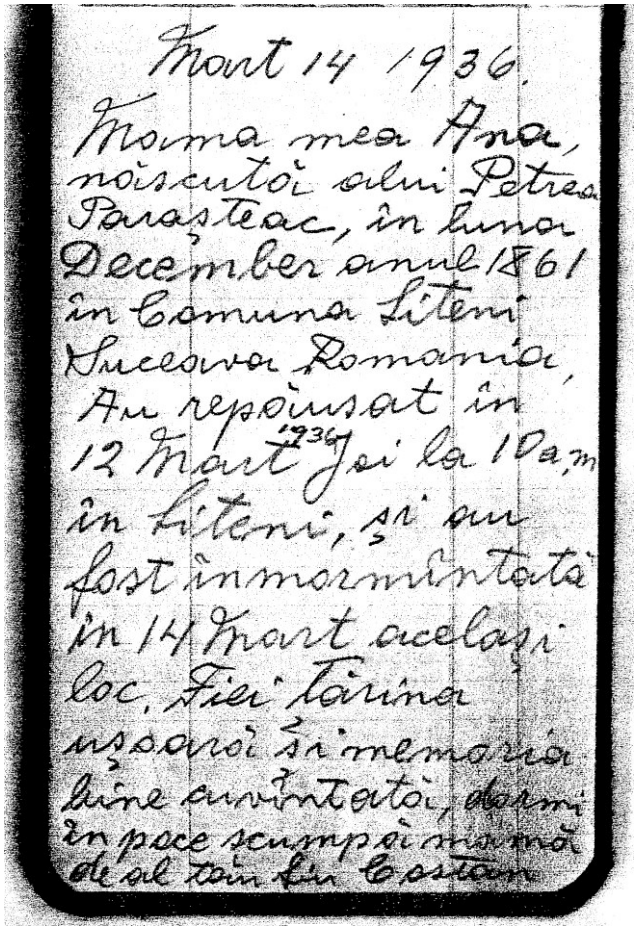

Mort 14 1936.
Mama mea Ana,
născută alui Petrea
Paraşteac, în luna
December anul 1861
în Comuna Liteni
Suceava Romania,
Au repăusat în
12 Mart 1936 Joi la 10 a,m
în Liteni, şi au
fost înmormîntată
în 14 Mart acelaşi
loc. Fiei ţărîna
uşoară şi memoria
bine cuvîntată, dormi
în pace scumpă mamă
de al tău fiu Costan

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Noi informații despre activitatea de traducător a lui Dumitru Cornilescu. Un interviu din 1974

Emanuel CONȚAC[*]

În spațiul cultural și religios românesc, numele lui Dumitru Cornilescu este asociat în mod reflex cu cea mai populară versiune românească a Bibliei. Încă de la mijlocul anilor ’30, versiunea lui Cornilescu își câștigase un loc sigur între traducerile românești ale Scripturii, devenind, în cuvintele preoților Gala Galaction și Vasile Radu, „Biblia protestantă pe care o poartă în sân prozeliții români”, versiunea căreia cei doi teologi căutau să-i opună „o Biblie cel puțin egală în claritate, prestigiu și portabilitate”[1]. Aceiași traducători scriau în octombrie 1937, în prefața Bibliei care le poartă numele:

> Noua lume, pasionată de Biblie, dar răzvrătită față de dogmele și de tradițiile Sfintei Biserici și constituită în corporații sectare potrivnice, și-a făurit o nouă traducere a Cărții Sfinte pe care o răspândește cu mare belșug în toate straturile poporului[2].

Cu toate criticile primite, versiunea Cornilescu a câștigat detașat competiția cu versiunea Galaction-Radu, fiindcă în perioada comunistă nu a avut concurență. Tipărită constant și introdusă clandestin în țară, Biblia Cornilescu a ajuns să fie folosită nu doar în comunitățile (neo)protestante din România, ci și de către credincioși ortodocși și catolici.

Activitatea de traducător a lui Cornilescu poate fi împărțită în două: perioada „românească”, în care traducătorul a lucrat la Stânceşti, la conacul prințesei Callimachi, și perioada „exilului”, în care Cornilescu și-a revizuit propria versiune, sub supravegherea lui Robert Kilgour, editorul literar al Societății Biblice Britanice (SBB). Tot în această perioadă, traducătorul a întreprins revizuirea unei versiuni mai vechi (Biblia 1911), care a fost tipărită într-un tiraj nesemnificativ, pentru un public care încă nu adoptase versiunea 1924.

---

[*] Conf. univ. dr., Institutul Teologic Penticostal din București, e-mail: emanuelcontac@gmail.com.

[1] Vasile Radu și Gala Galaction, *Elemente*, în RFR, anul II, nr. 2, februarie 1935, p. 256.

[2] *Biblia, adică dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și a Noului Testament*, tradusă după textele originale ebraice și grecești de preoții profesori Vasile Radu și Gala Galaction, din înalta inițiativă a Majestății Sale Regelui Carol II, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. VI.

Istoria versiunilor Cornilescu este cunoscută relativ bine grație documentelor din arhiva Societății Biblice Române[3], însă acestea nu fac decât rareori referire la începuturile „perioadei românești" (1916-1922). Mult mai bine reprezentată în documente este „perioada exilului" (1923-1931), când Cornilescu locuiește temporar în Anglia (Londra și Brighton), stabilindu-se ulterior în Elveția, țară al cărei cetățean va deveni.

Deși nu a mai revenit în țara sa natală, Cornilescu a păstrat legătura cu membri ai comunităților religioase din România comunistă. În 1973 a fost vizitat și intervievat de Iosif Țon, iar în 1974, anul în care versiunea sa revizuită împlinea o jumătate de veac, a primit vizita unei delegații mai mari, din care făceau parte soții Ionel[4] și Lidia Truța, precum și membri ai diasporei românești: Iancu și Malvina Moscovici[5] (din Hamburg), pastorul Ieremia Hodoroabă[6] (Franța) și Petru Truța (Statele Unite ale Americii)[7].

Interviul acordat de Cornilescu a fost înregistrat de Lidia Truța pe o casetă audio de 90 de minute[8] și transpus în format digital (Partea A – 46.46 min.; Partea B – 46.39 min.). Transcrierea de mai jos redă conținutul discuției purtate în casa lui Cornilescu, omițând doar acele câteva secțiuni în care conversația este deturnată de evenimente neașteptate (sosirea unei persoane care nu poate fi identificată). Pauzele de pe caseta originară sunt marcate cu [*pauză înregistrare*].

---

[3] Vezi Emanuel Conțac (ed.), *Cornilescu. Din culisele publicării celei mai citite traduceri românești a Sfintei Scripturi*, Cluj-Napoca, Editura Logos, 2014.

[4] Pastorul Ionel Truța (n. 13 iunie 1930, Arad – m. 11 iulie 1990). Absolvent al Seminarului Teologic Baptist din București. În 1959 a devenit evanghelist, iar la scurtă vreme s-a căsătorit (20 august 1960). În 1962 a fost ordinat ca pastor al Bisericii „Speranța" din Arad. Lucrări publicate: *Doctrinele biblice*, Arad, Editura Candela, 1996; *Homiletica*, Arad, Editura Candela, 2001.

[5] Iancu Moscovici (22 noiembrie 1923, Hârlău – 28 mai 2002). Născut din părinți evrei, Iancu Moscovici a intrat în contact cu filiala din Iași a Misiunii Norvegiene, ai cărei membri au jucat un rol crucial în convertirea sa la creștinism. După al Doilea Război Mondial a venit în București și a păstorit Biserica Luterană din Str. Olteni, formată în majoritate din evrei. În 1961 a emigrat, stabilindu-se în Germania, la Hamburg. Articole științifice publicate: *Manuscrisele de la Marea Moartă*, în GB, nr. 10-11, 1957, p. 736-754; idem, *Persoana Mântuitorului în lumina Manuscriselor de la Marea Moartă*, în ST, nr. 3-4, 1959, p. 138-163.

[6] Ieremia Hodoroabă (n. 1923, Cernăuți – m. 7 octombrie 1997, Strasbourg). S-a născut într-o familie de credincioși baptiști. În 1940, în contextul ocupării Bucovinei de nord, s-a refugiat în Germania. După război, în 1948, s-a căsătorit cu Madeleine Hucker. A absolvit Seminarul Teologic Baptist din Rüschlikon (cantonul Zürich, Elveția) în 1953. În perioada 1959-1992 a fost pastor al Bisericii Baptiste din Paris. În 1961 a lansat emisiunea *Glasul îndrumătorului creștin*, la Trans World Radio, Monte Carlo. Autor al lucrării *Neemia, paharnicul de la Susa*. Cu sprijinul său, au fost traduse și publicate circa 30 de cărți destinate spațiului evanghelic românesc. Informațiile din notă reprezintă o sinteză a capitolului *Hodoroabă Ieremia* din Ioan Bunaciu, *Crâmpeie de istorie din propovăduirea Evangheliei în bisericile baptiste din România 1874-1984*, Oradea, Editura Făclia, 2011, p. 573-577. Îi datorez mulțumiri lui Vasile Bel pentru această referință bibliografică.

[7] Petru Truța (Peter Trutza, 1910-1987) a fondat Societatea Misionară Română din Statele Unite, organizație sub egida căreia s-au tradus numeroase cărți de teologie destinate spațiului românesc.

[8] Caseta interviului (Paragon C-90 X2M), păstrată multă vreme de Lidia Truța, i-a parvenit lui Ioan Pencea (Pecica, Arad), căruia îi datorez mulțumiri pentru duplicatul digital pe care, cu generozitate, mi l-a pus la dispoziție.

Întrucât Cornilescu nu a mai revenit în România, „idiolectul” său este marcat de calcuri specifice persoanelor care au pierdut contactul cu spațiul lingvistic și cultural în care și-au petrecut prima parte a vieții. De exemplu, Cornilescu folosește expresia „a face vacanță”, care calchiază expresia germană *Urlaub machen*. În transcriere am păstrat unele particularități ale acestui stil, precum și expresiile germane folosite, inserând echivalentul în limba română, dacă locutorul sau alți membri ai grupului nu oferă traducerea.

***

Pentru a face mai ușoară înțelegerea subiectelor care sunt discutate în interviu, voi face în continuare o trecere în revistă a principalelor teme, insistând mai ales asupra acelora care necesită comentarii suplimentare.

Interviul începe *ex abrupto* cu rememorarea de către Cornilescu a discuției avute cu patriarhul Miron Cristea pe marginea Mișcării de la „Cuibul-cu-Barză” (Biserica Sf. Ștefan). Ivită în sânul Bisericii Ortodoxe Române, unde a funcționat doar câțiva ani, Mișcarea de la Biserica Sf. Ștefan a fost rezultatul întâlnirii dintre religiozitatea de factură ortodox-răsăriteană și pietatea de tip evanghelic (protestant). Ierodiaconul Dumitru Cornilescu și preotul Teodor Popescu, cei doi inițiatori ai mișcării, au elaborat treptat o teologie autohtonă cu accente „conversioniste”, mutând accentul de pe experiența trăirii liturgice pe angajamentul personal față de Hristos. Ca urmare a popularității pe care a dobândit-o nu doar între enoriașii de la Biserica Sf. Ștefan, ci și în cercuri mai largi, mișcarea a fost privită inițial ca o alternativă lăudabilă în raport cu religiozitatea ortodoxă tradițională. Între intelectualii care s-au arătat interesați de potențialul noii mișcări și care au scris despre ea se numără Nichifor Crainic, Octavian Goga, Nae Ionescu, Iuliu Scriban și Dimitrie Nanu. Din tabăra criticilor s-au detașat preoții Gala Galaction și Manea Mănescu, precum și Teodor Păcescu, directorul „Noii Reviste Bisericești”. Prin pronunțatul ei caracter evanghelic, gruparea de la Cuibul-cu-Barză se aseamănă cu Oastea Domnului, cealaltă mișcare de înnoire spirituală din BOR. Totuși, spre deosebire de Oastea Domnului, care a crescut considerabil până în 1948, când a fost declarată ilegală, Mișcarea de la Cuibul-cu-Barză a avut un impact mai redus. Excluși din BOR și recunoscuți în 1925 sub numele de „Creștinii după Scriptură”, adepții lui Teodor Popescu s-au unit în 1939 cu creștinii după Evanghelie[9].

Deși nu este foarte amplă, secțiunea despre Mișcarea de la Biserica Sf. Ștefan este importantă fiindcă revelează o parte din demersurile făcute în culise, la cel mai înalt nivel al ierarhiei BOR, cu scopul de a minimaliza daunele create de scandalul care izbucnise în presă.

Cazul de la „Cuibul-cu-Barză” a izbucnit în „Noua Revistă Bisericească”, în 1922. În vara aceluiași an problema a căpătat o dimensiune canonică în urma

[9] Pentru o prezentare concisă a evoluției mișcării de la Cuibul-cu-Barză, vezi Dorin Dobrincu, *Sub puterea Cezarului. O istorie politică a evanghelicilor din România (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – 1989)*, în Dorin Dobrincu, Dănuț Mănăstireanu (ed.), *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante românești*, Iași, Editura Polirom, p. 84-89, 103-104.

denunțului anonim trimis Consistoriului Superior Bisericesc[10]. Polemica, purtată inițial în presa religioasă, s-a extins în cea laică, fiind dublată de o acțiune disciplinară împotriva preotului Teodor Popescu. Procesul care a urmat s-a soldat cu plecarea lui Cornilescu din țară și cu scoaterea din preoție a clericului.

În 1922, când dezbaterea era în toi, Cornilescu părea să fie deja conștient că problema nu se va rezolva doar cu plecarea lui temporară din țară și că adversarii săi vor continua să-l critice, invocând Biblia și materialele deja traduse. Chiar dacă patriarhul ar fi putut invoca plecarea sa din România, efectele activității sale ar fi fost încă vizibile. Probabil cel mai important aspect din declarația dată de Cornilescu este cea conform căreia patriarhul nu și-a dorit ca traducătorul să se retragă din monahism ori să plece din BOR.

Faptul că Dumitru Cornilescu se bucura de un capital de încredere în raport cu patriarhul este confirmat de o scrisoare păstrată în arhiva SBB. În iunie 1920, Miron Cristea îl întrebase pe reverendul R. W. Hill (venit din SUA) dacă Societatea Biblică Americană ar putea tipări Biblia tradusă de ierodiaconul român[11]. Există deci indicii clare că Miron Cristea a făcut eforturi să-i menajeze pe clericii de la Biserica Sf. Ștefan[12], în speranța că reclamațiile împotriva celor doi se vor diminua. În interviul dat în 1974, Cornilescu pare destul de sceptic cu privire la reușita acțiunii propuse de Miron Cristea în 1922. Să fi fost oare perspectiva lui colorată de evoluția ulterioară a faptelor? O scrisoare expediată de J. H. Adeney către SBB indică faptul că, încă din iulie 1919, Cornilescu era conștient că „trebuie să vină ziua în care biserica îl va da afară”[13].

Revelatorie este și secțiunea următoare, în care Cornilescu prezintă informații despre activitatea de predicare desfășurată în cercul de prietene al prințesei Callimachi. Din nefericire, nu putem stabili anul în care au avut loc aceste întâlniri. Cornilescu face afirmații care sunt imposibil de reconciliat. Pe de o parte spune că ele aveau loc la București, după publicarea traducerii sale (adică după 1921), iar pe de altă parte declară că pe atunci nu era convertit. Totuși, conform narațiunii împământenite cu privire la Cornilescu, acesta s-a convertit în timpul activității de traducere a Bibliei (cel mai probabil, în 1917). Așadar, fie memoria lui Cornilescu nu este suficient de fiabilă, fie traducătorul are o nouă percepție cu privire la convertirea sa. Cu datele actuale, cele două perspective rămân greu de armonizat.

În aceeași secțiune, Cornilescu le destăinuie vizitatorilor informații despre metoda de lucru și despre versiunile biblice folosite. Aceste date noi ar putea fi folosite într-un viitor studiu care să inventarieze și ierarhizeze sursele folosite

[10] Vezi Emanuel Conțac (ed.), *op. cit.*, p. 74.

[11] *Ibidem*, p. 115-116, document nr. 33 (J. H. Adeney către J. H. Ritson, București, 12 iunie 1920).

[12] Situată în zona Știrbei Vodă, în apropierea Institutului Teologic Baptist din București, Biserica „Sf. Ștefan” a fost în pericol de a fi demolată, pentru a face loc clădirilor din planul urbanistic ceaușist. În final, s-a decis translarea clădirii pe o distanță de 12 metri, la data de 22 februarie 1988.

[13] *Ibidem*, p. 93, document nr. 2 (J. H. Adeney către J. H. Ritson, București, 14 iulie 1919).

de Cornilescu în procesul de traducere. Referirea pasageră la comentariile biblice ale lui Marvin Vincent[14] ne ajută să completăm o parte importantă din acest puzzle care încă nu a fost rezolvat.

După câteva observații despre versiunea Galaction (1938, retipărită în 1939), pe care Iancu Moscovici l-a cunoscut personal, discuția se îmbogățește cu referiri la felul în care ar trebui traduși anumiți termeni. În perioada interbelică, o dezbatere importantă s-a dus cu privire la traducerea termenului grecesc *dikaiosýnē* („dreptate"), redat de Cornilescu prin „neprihănire". Nu este deci o surpriză că o secțiune importantă din interviu atinge acest subiect de teologie paulină. Cu referire la problema unei eventuale revizuiri, vizitatorii lui Cornilescu cad de acord că ea nu este necesară. De altfel, unii dintre ei se declară împotriva introducerii de neologisme în textul biblic. Doar în privința ortografiei se cere o schimbare. Propunerea vine din partea lui Iancu Moscovici, singurul care are fondul de cunoștințe necesare pentru a discuta cu argumente această chestiune.

Către finalul primei părți a interviului, Cornilescu descrie felul în care a început să împărtășească altora noua credință dobândită la Botoșani (probabil în anul 1917). Traducătorul le oferă vizitatorilor detalii cu privire la o activitate a sa mai puțin cunoscută – traducerea unor cântece religioase care ulterior au fost tipărite sub forma unei broșuri publicate în 1922. Această colecție de cântece a fost folosită de grupul de elevi de la Școala Militară din Botoșani, grup care s-a întrunit sub îndrumarea spirituală a lui Cornilescu, la Botoșani.

În aceeași perioadă, Cornilescu reia legătura în scris cu Teodor Popescu, pe care îl intrigă cu epistole care deschid subiectul „întoarcerii la Dumnezeu". Informațiile despre acest episod nu sunt cu totul noi, fiindcă Dumitru Cornilescu și Teodor Popescu au avut ocazia să-și prezinte evoluția spirituală în paginile „Noii Reviste Bisericești". Subiectul convertirii lui Teodor Popescu rămâne temporar în suspensie, întrucât Cornilescu evocă activitatea sa de cântăreț la Biserica Sf. Ștefan, în perioada studenției, anterioară începerii Primului Război Mondial. Cu veniturile modeste obținute la Biserica Sf. Ștefan, Cornilescu tipărea pe cheltuială proprie broșuri menite să fie difuzate *pro bono*. Cu prilejul acestui *flashback*, traducătorul oferă detalii inedite despre întâlnirea dintre el și prințesa Ralu Callimachi.

Tot aici sunt incluse câteva referiri la intrarea sa în monahism. Episodul este unul dintre puținele care poate fi confirmat cu documente oficiale, în speță, procesele-verbale ale ședințelor Sf. Sinod, publicate în „Monitorul Oficial". Potrivit acestora, cererea lui Cornilescu de a se călugări a fost discutată în ședința Sf. Sinod din 12 octombrie 1915[15]. Potrivit interviului, un rol decisiv în sprijinirea petiției, depuse într-un context politico-militar agitat (România avea să

[14] Marvin Richardson Vincent (1834-1922), teolog și pastor prezbiterian. Din 1888 a predat ca profesor de Exegeza Noului Testament la Union Theological Seminary din New York. Autor al unui comentariu biblic foarte popular: *Word Studies in the New Testament*.

[15] Potrivit procesului-verbal, „Comisiunea de petițiuni" era formată din Teodosie al Romanului, Sofronie al Râmnicului Noului Severin și Nicodim al Hușilor. Vezi Actele Consistoriului Superior Bisericesc, în MOf, nr. 24, duminică, 1 (14) mai 1916, p. 1079, col. 1.

intre în război în august 1916), a fost jucat de episcopul Nicodim al Huşilor, viitor patriarh şi traducător al unei versiuni sinodale publicate în 1944.

N-ar fi exclus ca pentru intrarea lui Cornilescu în monahism să fi făcut *lobby* şi prinţesa Ralu Callimachi (fie direct, fie prin cercul său de cunoştinţe). În orice caz, din procesul-verbal al şedinţei rezultă că problema călugăririi lui Cornilescu a fost introdusă prioritar pe ordinea de zi a şedinţei din 12 octombrie 1915. În mod neobişnuit, dosarul lui Cornilescu a făcut obiectul unui vot separat[16], în vreme ce alte cereri au fost votate „în bloc". Trebuie subliniat că, în aceeaşi şedinţă, mitropolitul Moldovei, Pimen Georgescu, a avut o intervenţie care pune într-o lumină aparte rezultatul votului:

> Prea Sfinţitul Raportor, împreună cu comisiunea, a studiat, de sigur, fiecare călugărire în parte, a avut în vedere ca cerinţele legii – de pildă, ca *bărbatul care cere intrarea în călugărie să fi satisfăcut obligaţiunile militare* [s.n.] – să fie îndeplinite[17].

În cazul lui Cornilescu, nu putea fi vorba de aşa ceva. Subiectul, de altminteri, avea să fie comentat negativ de criticii lui Cornilescu, în ochii cărora acesta urmărise „scăparea de primejdiile războiului"[18]. Ca răspuns la observaţia mitropolitului Moldovei, Nicodim al Huşilor a declarat ritos că au fost îndeplinite toate criteriile legale. Totuşi, este greu de crezut că episcopul de Huşi nu cunoştea situaţia militară a lui Cornilescu. Dacă a ales să ignore exigenţa legală pusă pe tapet de mitropolitul Pimen Georgescu, a făcut-o fiindcă era deplin convins că demersul lui Cornilescu de a traduce Biblia trebuie sprijinit, aşa cum rezultă şi din interviu. Un argument suplimentar în favoarea acestei ipoteze este decizia lui Nicodim de a-i permite lui Cornilescu să părăsească mănăstirea de care aparţinea, pentru a lucra la Stânceşti, Botoşani.

După *flashback*-ul privitor la începutul activităţii de traducere, Cornilescu revine la discuţia avută cu parohul de la „Cuibul-cu-Barză", căruia îi scrisese că trebuie să se „nască din nou". Subiectul „convertirii" ajunge să inflameze temporar relaţia dintre cei doi clerici, dar se ajunge la un compromis. Deşi are îndoieli serioase cu privire la teologia „naşterii din nou" – „asta e pentru popor, nu pentru mine" –, parohul acceptă ca D. Cornilescu să le vorbească enoriaşilor de la Sf. Ştefan pe această temă, într-o serie de predici ţinute săptămânal. Cornilescu îi pune în vedere că cele două perspective diferite (una ortodoxă, tradiţională, alta evanghelică) vor ridica semne de întrebare în mintea credincioşilor. După patru predici ţinute de Cornilescu, a urmat o serie de predici ale lui Teodor Popescu. În mod neaşteptat, în timpul predicii sale, în care descria cu mult patos

[16] „P. S. Episcop Sofronie al Râmnicului Noul Severin citeşte raportul comisiunei de petiţiuni privitor la tunderea în monahism a fratelui Dimitrie Cornilescu, din mânăstirea Dobrovăţ, şi se aprobă călugărirea numitului frate", în MOf, nr. 24, 1 (14) mai 1916, p. 1081, col. 1.

[17] *Ibidem*, col. 2.

[18] Grigorie Leu Botoşăneanu, *Confesiuni şi secte. Studiu istoric-misionar*, Bucureşti, Tipografia Cărţilor Bisericeşti, 1929, p. 44.

sacrificiul lui Hristos pentru păcătoși, parohul de la Sf. Ștefan s-a convertit el însuși la credință[19]. Aceste două experiențe religioase, care se înscriu în etosul tuturor confesiunilor evanghelice, indiferent de epocă sau de arie geografică, au ajuns puncte de reper și în experiența spirituală a celorlalți credincioși care au ajuns să se alăture mișcării de la „Cuibul-cu-Barză". Tot ele au fost și ținta atacului lansat de adversarii mișcării.

Transcriere interviu

Partea A

[Cornilescu:] Atunci el [Miron Cristea] mi-a spus următoarele… [*pauză înregistrare*].

[Cornilescu se arată sceptic față de eforturile lui Miron Cristea:] Ah, nu mai merge. Până acum ați putut să ne sprijiniți, să ne apărați, dar acuma nu mai merge. Ce puteți să mai spuneți? Ce pot să vă dau eu acuma ca argument? Ceea ce ăia [T. Păcescu, Manea Popescu[20]] spun e adevărat. Nu pot să vă spun că nu e adevărat. Ce aveți să mai spuneți? Nu puteți să mai spuneți nimic.

Atunci el [Miron Cristea] mi-a spus următoarele: Să spun ceva personal. Ei [criticii] spun: „Da, Cornilescu este acolo. Dar tocmai fiindcă el este acolo e primejdia. Cu Popescu… Popescu este un om bun… Cu Popescu putem noi să vorbim și noi îl vom atrage de partea noastră. Dar Cornilescu… el este «dracul cel mare»[21]. Și acuma, iată ce propun eu. Cornilescu *verschwinde aus dem Land* [să dispară din țară].

[Iancu Moscovici:] „Dispare din țară…"

[Cornilescu:] Dispare… Dispare din țară șase luni. Și eu [Miron Cristea] voi spune atunci: „Cornilescu nu mai este acolo. Cornilescu nu mai e în țară. E numai Popescu… Popescu nu e primejdios".

Și eu i-am spus [lui Miron Cristea:] Da, puteți foarte bine să spuneți ce ați spus: „Cornilescu nu mai e acolo". Dar nu puteți să dovediți asta. Cornilescu nu mai e acolo, dar traducerea lui e acolo. Toate tractatele sunt acolo și se răspândesc

[19] Patosul caracteristic oratoriei lui T. Popescu răzbate inclusiv din colecția de predici reunite sub titlul *Isus vă chiamă. Predici de chemare rostite de Tudor Popescu*, vol. 1, ediția a III-a, București, 1939. Prima ediție a fost un succes editorial notabil, cu 5.000 de exemplare publicate.

[20] Dezbaterea publică privitoare la situația de la „Cuibul-cu-Barză" a fost deschisă de T. Păcescu (directorul publicației „Noua Revistă Bisericească") și de preotul Manea Popescu. Pentru o prezentare în context a problemei, vezi și R. C. Clark, *The Stork's Nest: Schism and Revival in Modern Romania, 1921-1924*, în „Pleroma", vol. 19, nr. 1, 2018, p. 81-114.

[21] Cornilescu redă perspectiva criticilor săi, care îl considerau pe preotul T. Popescu victima influenței malefice exercitate de Cornilescu. Gala Galaction, care scria că preotul de la „Cuibul-cu-Barză" „a adoptat teologia lui Cornilescu cu toptanul, fără să discearnă, fără să discute", îl considera pe T. Popescu „naivul neofit al lui D. Cornilescu". Vezi G. Galaction, *Piatra din capul unghiului. Scrisori teologice*, București, Tipografiile Române Unite, 1926, p. 74-75.

mai departe[22]. Asta nu pot să iau din țară. *Ich hatte*… Aveam o foaie de evanghelizare [„Adevărul creștin”]. Și i-am spus: Asta nu pot s-o opresc. Trebuie să meargă mai departe. Și acuma veți spune: „Cornilescu nu e acolo”. Și Cornilescu totuși e acolo. Ah, dar eu vă propun o altă… [soluție] mai bună. Eu îmi dau demisia din monahism și din Biserică[23].

[Miron Cristea:] „Nu! Asta nu vreau! Nu trebuie…, pentru că voi ați început în Biserică și trebuie să lucrați în Biserică mai departe. Mișcarea voastră e bună…” și așa mai departe.

[Petru Truța:] Miron Cristea?

[Cornilescu:] Da, Miron Cristea. Asta era lumea politică… Și eu i-am spus atunci: Nu puteți să faceți asta. Eu voi pleca… Voi pleca. Voi pleca pentru șase luni, cum ați spus, dar veți vedea că nu merge bine. [Miron Cristea:] „*Probieren*”, a spus. [Cornilescu:] „*Na gut*, încerc”. Și așa am plecat. Am plecat în Germania. La Bad Blankenburg, Allianzhaus[24]. *Dreihundertfünfzig pro Tag,* Trei și jumătate pe zi… [referire la costul de cazare]. Când am ajuns acolo, era o conferință acolo ca la Keswick[25], *in England*.

[Iancu Moscovici:] Domnule Cornilescu, o întrebare, vă rog: Bad Blankenburg v-a fost recomandat din România ca țintă a călătoriei? V-au trimis ei, să zic așa, în gura lupului trezirii[26]? Bad Blankenburg era centrul trezirii în Germania[27].

---

[22] În paralel cu traducerea Bibliei, Cornilescu a publicat circa 40 de broșuri scrise de autori protestanți (de ex., Frank Thomas). Pentru detalii, vezi Emanuel Conțac (ed.), *op. cit.*, p. 50, și Roland Clark, *op. cit.*, p. 91-92.

[23] Deși patriarhul nu a fost de acord cu soluția propusă de Cornilescu, atunci când dezbaterea s-a întețit, Cornilescu s-a văzut nevoit să recurgă la soluția pe care o discutase cu Miron Cristea.

[24] Localitatea Bad Blankenburg (Thuringia) a devenit un important centru evanghelic (*i.e. evangelikal*, nu *evangelisch*) sub coordonarea Annei Thekla von Weling (1837-1900), care organiza anual câte o *Allianzkonferenz* pentru a dinamiza peisajul religios german. În această localitate a fost fondată așa-numita *Evangelisches Allianzhaus*, precum și revista „Evangelisches Allianzblatt” (primul număr în 1890). Pentru detalii, vezi Nicholas M. Railton, *German Free Churches and the Nazi Regime*, în „The Journal of Ecclesiastical History”, vol. 49, no 1, Jan. 1998, p. 85-139 (p. 92); idem, *The German Evangelical Alliance and the Third Reich. An Analysis of the „Evangelisches Allianzblatt”* (German Linguistic and Cultural Studies, vol. 2), Berna, Peter Lang, 1998, p. 17; Klaus Arnold, *Full and Present Salvation in Christ: Life and Work of Theodor Jellinghaus*, Eugene, Oregon, Pickwick Publications, 2018, p. 76.

[25] Așa-numita Keswick Convention a fost fondată în 1875, de către canonicul anglican T. D. Harford-Battersby, care dorea revitalizarea vieții creștine din parohia sa. De la momentul înființării, întrunirile s-au desfășurat în fiecare an (cu excepția celor două războaie mondiale). După un deceniu, Convenția de la Keswick a devenit un model pentru evanghelicii din Germania, care au început să organizeze și ei un eveniment similar la Bad Blankenburg, începând cu 1886. Vezi Charles F. Harford, *The Keswick Convention: Its Message, Its Method and Its Men*, London, Marshall, 1907. Pentru influența Mișcării Keswick asupra spațiului religios britanic, vezi D. W. Bebbington, *Evangelicalism in Modern Britain: A History from the 1730s to the 1980s*, Londra, Routledge, 1989, p. 151-180.

[26] Termenul „trezire”, specific limbajului evanghelic, corespunde termenilor *revival* și *Erweckung*. El este folosit pentru a denumi intensificarea sentimentului religios al creștinilor, în urma unor campanii de predicare ferventă a Bibliei. Vezi D. W. Bebbington, *Victorian Religious Revivals: Culture and Piety in Local and Global Contexts*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 1.

[27] Mișcarea de la Bad Blankenburg căpătase o influență foarte mare în Germania. În anii 1930, conferința reunea mii de oameni. Vezi Nicholas M. Railton, *op. cit.*, p. 93.

[Dumitru Cornilescu:] Da, *natürlich, aber mit Bad Balnkenburg ist...* Cu Bad Blankenburg este o altă istorie. *Jede...* fiecare întrebare aduce după sine o istorie mare. Eu, când eram acolo și când lucram acolo[28], înainte de a fi convertit, prințesa avea un cerc, cercul ei aristocrat, doamnele de la curte. Și ea mi-a spus dacă n-aș vrea să vorbesc la ceaiurile lor. Erau un grup, niște doamne aristocrate. Și fiecare dădea peste săptămână un ceai; aveam un ceai, cu prăjituri și alte cele... Și pe urmă, când se sfârșea, una din ele spunea: „Domnule Cornilescu, puteți dvs. să ne vorbiți acuma despre slăbănogul de treizeci și opt de ani...”[29] și așa mai departe. Ele îmi dădeau subiectul, și eu trebuia să vorbesc. Fără pregătire, fără nimic. *Ein Glück...* [Iancu Moscovici: „Noroc”]. Mare noroc că puteam să fac asta. Cum puteam? Eu citisem mult pe Spurgeon[30]. Și, deși nu eram convertit, totuși ideile astea îmi intraseră în cap. Cam știam eu... cum făcea Popescu cu mine. Și atunci eu știam că... păcat, har, cruce, Hristos etc. Astea sunt noțiunile de bază. Și la fiecare temă pe care mi-o dădeau ele, manipulam cu ideile de bază. Și așa, ani de zile, până la convertirea mea[31], a fost așa.

[Iancu Moscovici:] Asta unde? În România?

[Dumitru Cornilescu:] În România, da.

[Lidia Truța:] La Botoșani.

[Dumitru Cornilescu:] Nu, nu, nu la Botoșani. Fiecare din damele astea era puțin cam [Voci masculine: „ambițioasă, orgolioasă”] orgolioasă și cam geloasă, că prințesa pusese mâna pe mine și că eu făcusem traducerea asta și că ea o tipărise; și ele erau geloase. Și acum voia fiecare din ele, din aristocratele astea, ca și ele să aibă ocazia să dea un ceai și eu să vorbesc la ceai[32]. Și așa am făcut. Și eu comandam la Oncken[33] tot ce puteam, cărți...

[Iancu Moscovici:] Oncken e editura baptistă din Germania.

[Dumitru Cornilescu:] Luam cărțile astea și citeam, citeam, citeam, *die ganze Zeit*, tot timpul. Și acum, când Oncken îmi trimitea cărțile, le înfășura, le

---

[28] După cum indică în interviu Cornilescu, el se afla încă la București în această perioadă. Să fi început deci munca de traducere când încă era în capitală?

[29] Pericopă din Evanghelia după Ioan, 5:1-15.

[30] Charles Haddon Spurgeon (1834-1892), predicator baptist englez foarte popular. Volumele sale de predici s-au bucurat de o mare circulație încă din perioada vieții.

[31] Datarea convertirii lui Cornilescu rămâne în continuare greu de stabilit, întrucât broșura *Cum m-am întors la Dumnezeu*, în care traducătorul își descrie convertirea, nu conține niciun element temporal. Totuși, întrucât în vara lui 1918 la Bâlca (în comuna Coțofănești, Bacău) exista deja un grup de tineri convertiți de Cornilescu la Botoșani (Grigorie Leu Botoșăneanu, *Confesiuni și secte*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1929, p. 45), putem presupune că Dumitru Cornilescu s-a convertit în 1917.

[32] Dacă admitem că întâlnirile pentru studiu biblic au început cu câțiva ani înainte de convertirea lui Cornilescu, ele trebuie să fi continuat și după 1921 (data tipăririi primei ediții a Bibliei), an în care teologul devine tot mai cunoscut grație volumului publicat.

[33] Johann Gerhard Oncken (1800-1884), fondator al mișcării baptiste din Germania. Și-a petrecut tinerețea în Scoția și Anglia, unde a intrat în contact cu diverse congregații evanghelice. Revenit în Germania, s-a botezat la maturitate în 1834, întemeind astfel prima congregație baptistă în teritoriul german. În 1828 a deschis la Hamburg o librărie care ulterior s-a transformat în editură.

împacheta într-o foaie care se numea [*Evangelisches*] *Allianzblatt*, din Bad Blankenburg[34].

[Ieremia Hodoroabă, râzând:] Unde dai și unde crapă, domnule!

[Dumitru Cornilescu:] Și acolo citesc că este un *Erholungsheim* [Malvina Moscovici: O casă de odihnă] și *drei...*, trei mărci și jumătate pe zi.

[Ieremia Hodoroabă:] Și când ați fost afară din țară... era ieftin...

[Dumitru Cornilescu:] Ieftin, așa de ieftin. Și îl iau și pe Popescu: „Tu faci vacanțe acum. Facem amândoi vacanțe la Bad Blankenburg". Era ieftin. A doua zi am făcut geamantanul deja și am plecat.

[Ana Cornilescu:] *Vous aviez vos habits encore*? [Încă aveați hainele preoțești?]

[Iancu Moscovici:] Era încă îmbrăcat în sutană preoțească...

[Dumitru Cornilescu:] *Modersohn war Direktor des Erholungshaus*. [Modersohn era directorul casei de odihnă][35].

[Iancu Moscovici:] Ernst Modersohn este un pastor german care a fost un instrument pentru treziri în Germania și el era directorul acestui centru din Bad Blankenburg[36].

[*Pauză înregistrare*]

[Iancu Moscovici:] ... și după sistemul pe care îl are, anume gruparea versetelor pe baza textului originar. În sensul ăsta. Există un cuvânt în românește și cuvântul ăsta corespunde mai multor cuvinte în ebraică și în greacă. Și atunci se ia cuvântul „adevăr", cuvântul românesc, și se trece în concordanță după diferitele cuvinte originale ebraice și grecești. Așa a făcut el și așa voiam să fac eu. În același timp, odată cu concordanța asta românească după sistemul lui Jung, începusem să fac și notițe pentru o revizuire a traducerii. Aveam Biblia dvs. aceea mare.

[Dumitru Cornilescu:] Aha, cea de la început.

[Iancu Moscovici:] Nu, aceea după textul original. Dumneavoastră aveți o a doua lucrare după textul original[37], care nu se ocupă atât de mult de aspectul literar, cât de aspectul original al textului original. O traducere care nu caută neapărat să redea sens, ci caută să redea o traducere exactă. Și mă orientam

[34] Revistă săptămânală înființată în 1890, cu scopul de a promova activitatea Alianței Evanghelice Germane. În primele decenii de existență i-a avut ca editori pe Gustav Kaiser, Bernhardt Kühn, Otto Dreibholz și G. F. Nagel. În perioada interbelică tirajul urcase la 5.000 de exemplare. Vezi Nicholas M. Railton, *op. cit.*, p. 17.

[35] Pastorul Ernst Modersohn (1870-1948) a fost directorul Allianzhaus începând cu anul 1906. Vezi Hans Dieter Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski, Eberhard Jüngel (ed.), *Religion Past and Present*, vol. 8, Leiden, Brill, 2010, p. 468.

[36] Modersohn a fost și editorul publicației „Heilig dem Herrn", care atinsese un tiraj de 25.000 de exemplare în 1933.

[37] Iancu Moscovici se referă la ediția 1931 (*Biblia română. Traducere nouă după textul original*), versiune despre care credea, în mod eronat, că a fost o traducere nouă realizată de Cornilescu. Pentru detalii privind istoria acestei versiuni, vezi Emanuel Conțac (ed.), *op. cit.*, p. 85-87. Stilul literal al ediției 1931 a făcut-o foarte căutată de cei interesați de studierea textului biblic.

după traducerea aceea a dvs., însă statul român și-a zis așa: „Să-l lăsăm mai bine să plece în Apus, decât să lucreze la o concordanță”. Și mi-a dat o aprobare de plecare și totul a rămas baltă.

[Ionel Truța:] Și n-ați putut continua în afară?

[Iancu Moscovici:] Nu, fiindcă în afară au venit alte sarcini. Frații noștri din România au impresia că lucrarea pe care o fac cei din Apus pentru România *ist hauptamtliche Arbeit*, este lucrarea lor principală. Noi facem pentru România ceva numai în timpul liber. În restul timpului...

[Malvina Moscovici: Avem serviciu...] fiecare își are ocupația lui. Și pe chestia asta, cum să mai faci altceva în românește? Nu merge...

[Ionel Truța:] Dvs. sunteți pastor la biserica română?

[Iancu Moscovici:] La o biserică germană.

[Petru Truța:] Există o concordanță lucrată de Panaitescu[38], sau cum e numele lui? Știți că a apărut. Înțeleg că e o lucrare mult mai mare...

[Ieremia Hodoroabă:] E o lucrare, muncă titanică, frate Truța.

[*Pauză înregistrare*]

[Petru Truța:] Cât a durat traducerea dvs., de când ați început-o și până când ați terminat-o?

[Dumitru Cornilescu:] Șase ani.

[Petru Truța:] Vechiul Testament și Noul Testament, șase ani? Fantastic.

[Dumitru Cornilescu:] De la opt până seara la opt. Fără vreo altă ocupație și fără vreo altă întrerupere, decât mâncare.

[Petru Truța:] Ce surse ați folosit? Limba greacă, limba ebraică...

[Dumitru Cornilescu:] Greacă, textul masoretic și tot ce am avut în celelalte limbi, germană, engleză, italiană...

[Petru Truța:] Știți că s-a început o lucrare acum pentru traducerea *Living Bible* în românește[39], dar probabil că va dura cu mult mai mult decât șase ani sau zece ani până când se va termina.

[Malvina Moscovici:] Dar se ocupă numai de asta?

[Petru Truța:] Pentru o singură persoană să fie angajată numai în traducere însemnează foarte mult ca să o poți termina în șase ani.

[Malvina Moscovici:] Și de unde ați trăit atunci? Ați fost plătit? Cum ați trăit șase ani?

---

[38] Alexandru Panaitescu (1899-1981), preot ortodox, a devenit unul dintre susținătorii mișcării de la „Cuibul-cu-Barză”. Ulterior a aderat la mișcarea Creștinilor după Evanghelie și s-a botezat la maturitate. Concordanța biblică la care a lucrat vreme de trei decenii a fost publicată în 2003 la Editura Agape din Făgăraș. Ediția la care se face referire în interviu fusese probabil publicată în străinătate și introdusă în țară clandestin.

[39] Referire la *Noul Testament pe înțelesul tuturor*, traducere Doru Motz, Living Bible International, 1984. Doru Moț, absolvent al Facultății de Limbi Străine din București (1974), a tradus numeroase materiale creștine care erau publicate în afara țării și introduse clandestin în România. În 1977 a emigrat în SUA, iar în 1982 a devenit cetățean american. NT tradus de Doru Motz nu s-a bucurat de o bună receptare în spațiul evanghelic românesc, fiind considerat prea colocvial. Pastorul Petru Truța era bine informat în legătură cu proiectele editoriale care vizau spațiul românesc și a jucat, de altfel, un rol important în aducerea lui Doru Moț în SUA. Vezi D. Motz, *Mărturia mea*, s.l., Transylvania Press, 2010, p. 58.

[Dumitru Cornilescu:] Am fost întreținut de prințesa Callimachi, în casa ei, la Botoșani, la Stânceşti. Foarte aproape.

[Ieremia Hodoroabă:] Și e adevărat că după ce ați terminat traducerea mâna v-a fost anchilozată[40]?

[Dumitru Cornilescu:] Nu, am fost eu bolnav: șase săptămâni n-am putut să fac nimic.

[Malvina Moscovici:] A fost așa de epuizat. Nimic...

[Dumitru Cornilescu:] N-am putut să fac nimic șase luni.

[Malvina Moscovici:] Cât? Șase luni?

[Dumitru Cornilescu:] Șase luni. După aceea m-am dus în Bucureşti să o tipăresc şi de atunci a început...

[Ionel Truța:] Unde ați lucrat?

[Dumitru Cornilescu:] În Botoșani, în Stânceşti. Cea dintâi ediție avea Stânceşti Botoșani[41], pentru că prințesa a dorit ca să mai ajute şi ea ceva la lucru şi eu i-am spus ce poate să facă. Ea cunoştea limbile. Eu avem cărțile mele, pe masă şi împrejur. Şi ea avea traduceri moderne. Şi eu traduceam aicea şi o întrebam: „Cum e în [ininteligibil]?" Şi ea îmi spunea: „E așa, scrie așa". Eu aveam în cap asta: „Cum stă la Luther, cum stă la celălalt, la Stuttgart? Cum stă la Segond[42]? Cum stă la Ostervald? Ăsta a spus așa, ăsta așa. Eu aveam cărți foarte bune din America. *Word Studies*[43]. Cuvintele astea m-au adus să văd altceva. Prin asta m-am convertit eu.

[Ieremia Hodoroabă:] Prin traducerea Bibliei? Cum ați ajuns la convertire?

[Dumitru Cornilescu:] Şi așa am făcut lucrarea asta. Am tradus-o și am scris-o de trei ori.

[Petru Truța:] Bătută la mașină sau cu mâna?

[Dumitru Cornilescu:] Nu la mașină. Cu mâna. De trei ori.

[Ieremia Hodoroabă:] Titanică! O lucrare titanică.

[Anna Cornilescu:] *He was ill after that* [A fost bolnav după aceea].

[Dumitru Cornilescu:] Şi de atunci am rămas slăbit...

[Discuția este întreruptă de vizita unei persoane necunoscute. Dialogul se reia în limba germană. Ana Cornilescu îi invită pe oaspeți la cafea şi ceai.]

---

[40] Această „legendă" în legătură cu persoana traducătorului continuă să circule în spațiul religios evanghelic. Cornilescu a fost afectat de boală nu în 1920, când a terminat prima versiune, ci începând cu septembrie 1930. Vezi scrisoarea lui Cornilescu către Kilgour pe 17 aprilie 1931. Vezi Emanuel Conțac (ed.), *op. cit.*, p. 363, document nr. 502.

[41] La dorința prințesei Ralu Callimachi, numele localității a fost menționat pe coperta Psaltirii (1920), respectiv a NT (1920-1921). Pagina de gardă a Bibliei Cornilescu 1921 conține un enunț mai amplu: „Această lucrare a fost făcută la Stânceşti-Botoșani".

[42] Vezi *Influența versiunii Segond asupra versiunii Cornilescu 1921*, în *Receptarea Sfintei Scripturi între filologie, hermeneutică și traductologie*, editori Eugen Munteanu, Ioan-Florin Florescu, Ana-Maria Gînsac, Maria Moruz, Sabina Savu-Rotenştein, Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2011, p. 122-145.

[43] Marvin Vincent, *Word Studies in the New Testament*, 4 vol., 1886 (ed. 2-a 1888), comentariu republicat de Hendrickson Publishers. Cf. de exemplu notele lui Cornilescu pentru „Cananitul" și „Iscarioteanul" (Mat. 10:4-5) și explicațiile mai ample din *ibidem*, vol. 1, p. 57-58.

[*Pauză înregistrare*]

[Dumitru Cornilescu:] Că ei controlau toate și găseau că traducerea mea era foarte bună.

[Ieremia Hodoroabă:] Câți ani sunt de atunci?

[Petru Truța:] Ați terminat-o când?

[Dumitru Cornilescu:] 1920.

[Iancu Moscovici:] Sunt cincizeci și patru de ani.

[Dumitru Cornilescu:] Da.

[Petru Truța:] La ce vârstă ați terminat traducerea Bibliei?

[Iancu Moscovici:] Douăzeci și nouă de ani.

[Dumitru Cornilescu:] Cam la douăzeci și nouă, treizeci.

[Iancu Moscovici:] Domnule Cornilescu, eu am vorbit cândva cu Gala Galaction în Bucureşti și l-am întrebat ce părere are despre traducerea dvs., pentru că e și el traducătorul Bibliei. Și Gala Galaction a spus: „Obiectiv vorbind, din punct de vedere literar traducerea mea e mai bună. Din punctul de vedere al utilizării practice, e traducerea Cornilescu preferabilă". Și asta trebuie spus că era o prezentare foarte obiectivă din partea lui Gala Galaction. El era de acum la o vârstă la care invidia începea să joace un rol mai mic; faptul că stătea în pragul veșniciei începea de acum să arunce umbre asupra realității și a spus: „Din punct de vedere literar, probabil că traducerea mea este mai bună. Dar practic, pentru popor, ca să fie utilizată, e traducerea Cornilescu".

[Ieremia Hodoroabă:] Știți că traducerea lui Galaction a fost prelucrată de către patriarhie[44]? Și în tipăritura care s-a făcut anul trecut îi sunt corectate unele cărți din VT, Romani, Corinteni...

[Dumitru Cornilescu:] Eu o am aici.

[Petru Truța:] Au putut protestanții sau neoprotestanții să accepte traducerea de Gala Galaction?

[Iancu Moscovici:] Atât cât sunt eu informat, traducerea lui Galaction nu și-a croit drum în popor nici până în ziua de astăzi. Ea rămâne o traducere ortodoxă, cu un stil care e potrivit Bisericii Ortodoxe, însă nu e potrivit poporului. Poporul care iese din tradiția ortodoxă și care are nevoie de o traducere contemporană și din punctul de vedere al limbii și din punctul de vedere al *Weltanschauung*, poporul poate să utilizeze numai traducerea domnului Cornilescu astăzi. Și impresia mea este că viitorul nu trebuie să ne aducă o nouă traducere, ci să ne aducă o revizuire a traducerii dvs.[45]. O nouă traducere n-ar izbuti să

[44] Această presupusă ediție, tipărită în 1973, nu a fost încă identificată. O versiune sinodală a fost publicată în anul următor: *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Societatea Biblică, s.l. 1974, 1.392 p. Un exemplar se găsește în arhiva SBB de la Cambridge (cota BSS.251.F74). Un tiraj mult mai numeros (100.000 de exemplare) a fost publicat în 1975. Vezi E. Conțac, *Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi*, în ST, nr. 2, 2011, p. 202-204.

[45] Procesul de revizuire a început în 2015, din inițiativa Societății Biblice Britanice, în parteneriat cu Societatea Biblică Interconfesională. Pentru informații privind echipa de traducere și criteriile aplicate, vezi *Cuvânt către cititor*, *Noul Testament. Ediția Dumitru Cornilescu Revizuită*, București, SBIR, 2019.

realizeze mai mult decât traducerea asta[46]. Sunt unele expresii pe care dvs. le-ați nimerit atât de bine, de ex., „a lepăda” sau „neprihănire”. Nu există un termen care să redea atât de bine noțiunea de neprihănire, noțiunea din Noul Testament grecesc[47]. Nu există în românește un cuvânt mai potrivit. Noi toți ne-am fi gândit la „dreptate”, însă „neprihănire” redă ceva mai mult decât „dreptate”. Redă exact noțiunea biblică.

[Dumitru Cornilescu:] Am avut o mare discuție aici cu Țon. El susținea „dreptate” și eu am spus: Nu e, nu e la fel. Nu e același lucru. Nu e numai *juristisch* [juridic]. E mai mult decât *juristisch*[48].

[Iancu Moscovici:] Exista problema dacă în locul termenului „dreptate” să nu se întrebuințeze expresia „a fi îndreptățit”. „A fi îndreptățit” prin credință. Dvs. întrebuințați expresia „a fi socotit neprihănit prin credință”. Și expresia asta e unică în frumusețea ei. Ea cuprinde atât sensul religios, cât și sensul juridic, în timp ce „a fi socotit îndreptățit” cuprinde numai sensul juridic.

[Dumitru Cornilescu:] A fost o mare, o mare greutate[49].

[Iancu Moscovici:] Sau expresia „să se lepede de sine”. Cât mi-am bătut eu capul dacă ar exista o expresie mai potrivită. Nu există o altă expresie. Noi, în vorbirea curentă, nu găsim o expresie pentru a reda noțiunile astea.

[Petru Truța:] Cumva, se exprimă în zilele noastre ideea că va trebui să aducem la curent limbajul care a fost folosit acum 30-40 de ani. Și eu vreau să pun acum întrebarea: În ce măsură se simte această necesitate în poporul român?

[Ieremia Hodoroabă:] Asta să spună frații din România.

[Ionel Truța:] N-am înțeles întrebarea.

---

[46] După căderea comunismului în România au apărut mai multe traduceri noi ale Bibliei, dar niciuna nu a atins cota de popularitate a versiunii „recepte”. Singura care a câștigat un segment de public semnificativ este Noua Traducere Românească, publicată în 2007. Diferențele semnificative între prima ediție și a treia ediție (mai conservatoare) au creat nemulțumiri în rândul cititorilor acestei versiuni.

[47] În NT EDCR, revizorii au reintrodus termenul „dreptate”, din următoarele considerente (*Cuvânt către cititor*, p. vi): „Neprihănire” este un concept definit prin negare: „ne-prihănire” înseamnă „stare a celui care este fără prihană”, „absența prihanei”, „absența vinovăției”. Or, *dikaiosýnē* reprezintă un concept pozitiv și trebuie redat în limba română printr-un termen echivalent.

[48] Iosif Țon l-a intervievat pe Cornilescu la locuința sa din Elveția. Înregistrarea audio a interviului se află în posesia autorului acestui articol. În discuția dintre Iosif Țon și Dumitru Cornilescu termenul *dikaiosýnē* ocupă un loc important. La insistențele pastorului baptist, Cornilescu a fost de acord ca termenul „neprihănire” să fie înlocuit cu „dreptate”, dacă Societatea Biblică Britanică ar cere acest lucru. Iosif Țon a făcut o revizuire a NT Cornilescu, folosind un vocabular latinizant (ed. 1 – 2000; ed. 2 – 2003). Ambele versiuni au fost publicate de editura Lumina Lumii din Korntal, Germania.

[49] În ediția princeps a traducerii sale, Cornilescu folosise o sintagmă interpretativă: „stare a omului după voia lui Dumnezeu”. Presat de SBB să găsească o formulare mai concisă, Cornilescu a refuzat termenul „dreptate”, optând în schimb pentru „neprihănire”. Decizia nu a fost luată cu ușurință, după cum reiese din scrisoarea către R. Kilgour din 2 martie 1924: „Cu privire la schimbarea termenilor *righteousness* și *justification*, trebuie să vă spun confidențial că am plâns ca un copil în tren și târziu în noapte. Mi-a părut într-adevăr foarte rău. Toată inima mea era acolo, fiindcă m-am gândit numai la înțelesul adevărat al textului și mi-am dorit mult ca poporul meu să-l afle. Este aspectul central al Bibliei”. Vezi Emanuel Conțac (ed.), *Cornilescu*, p. 202.

[Petru Truța:] Întrebarea a fost: E o mare necesitatea să se traducă Biblia din nou, ca să fie adusă la curent cu limba de azi care se vorbește în România? E schimbarea așa de profundă, atât de mare, încât să nu poată să fie înțeleasă?

[Voce masculină:] Biblia tradusă de fratele Cornilescu e atât de îndrăgită de popor că și dacă s-ar traduce într-un limbaj mai modern, nu ar fi acceptată. Este limbajul nostru, a intrat în folclorul nostru.

[Ionel Truța:] Noi credem că nu ar fi necesară modernizarea limbajului biblic, deși limba română este mult mai evoluată acum decât acum câțiva zeci de ani. Însă pentru ca să fie pe înțelesul oamenilor este suficient acest nivel de exprimare.

[Lidia Truța:] Eu cred că acum 35 de ani când a fost tradusă a fost prea modernă Biblia asta. Eu cred că atunci mulți n-au înțeles-o. Eu sunt acuma socotită între intelectuali; eu consider că toți intelectualii noștri abia acum înțeleg complex această carte, deci cuvintele sunt destul de moderne. Eu nu găsesc acolo cuvinte...

[Petru Truța:] Una din obiecțiunile mele la traducerea *Living Bible* este faptul că s-a încercat să se introducă prea multe radicalisme [Cornilescu: neologisme] în limbajul Bibliei. Limbajul Bibliei este un limbaj simplu. Și trebuie să fie ținut cât se poate mai simplu. Ideile cele mai mari pot să fie exprimate cu cuvintele cele mai simple. M-am opus la ideea aceasta, ca să fie folosit un limbaj greu și cu radicalisme în limba română.

[Ionel Truța:] Să știi că, dacă vorbești cu frații păstori de la noi și cu oamenii care predică și chiar cu cei care ascultă Evanghelia, nu auzi printre ai noștri vorbindu-se de necesitatea de a se moderniza cuvintele.

[Malvina Moscovici:] Curentul ăsta este în Occident... *Die Mentalität mehr als die Sprache* [Mai mult mentalitatea decât limba].

[Iancu Moscovici:] Problema care e actuală pentru Biblia în limba română este faptul că în România s-a produs o modificare a ortografiei. Acuma n-ar fi o problemă dacă în România modificarea ortografiei n-ar fi o chestiune de ordin politic. Cine întrebuințează ortografia de dinainte nu face numai o greșeală de ortografie, să zicem, ci în același timp comite un delict politic; prin aceasta demonstrează atașamentul lui față de perioada necomunistă. Din punctul ăsta de vedere, ar fi necesară o adaptare a ortografiei Bibliei traducerii dvs., la nivelul ortografiei de astăzi.

[Dumitru Cornilescu:] Asta făcea Iorga înainte, înainte de comuniști...

[Petru Truța:] Eu am rămas surprins de faptul că [traducerea] e așa de curentă. Sunt forme care sunt în uzul modern.

[Iancu Moscovici:] Dvs. ați avut avantajul că ați utilizat pe î din i, într-o vreme când se întrebuința î din i. După aceea a început să se utilizeze la început și la sfârșit î din i, în mijlocul cuvântului â din a. Pe vremea aceea, cam între 1930 și 1965, textul, ortografia traducerii dvs. era rămasă în urmă. După aceea, când au venit comuniștii, l-au introdus pe î din i peste tot în cuvânt, și dintr-odată ortografia Bibliei dvs. a devenit modernă.

[Cornilescu râde]

[Iancu Moscovici:] Dar e o altă problemă, și anume că odată cu schimbarea lui â din a în î din i s-a renunțat și la apostrof. Apostroful nu se mai întrebuințează. Se întrebuințează numai liniuța de unire. Și în privința asta, o modificare, o aducere la nivelul ortografiei de astăzi ar fi indicată.

[Dumitru Cornilescu:] Eu am început să fac următoarele probe. Câțiva ani n-am mai citit traducerea mea. Și după câțiva ani am început să citesc, ca să văd cum simt eu acuma. Și am făcut pe simplistul: „E cam bună". [Râsete din partea celor prezenți]. E cam bună. Foarte curios...

[Voce masculină:] Frate Cornilescu, cred că sunt în tonul tuturor. A fost mâna lui Dumnezeu atunci asupra dumneavoastră. Asta nu e o lucrare omenească. Și putem zice ca Vasile Alecsandri, acum, la masa aceasta (cred că fratele Ionel știe mai bine...): „La răsăritu-i falnic se-nchină-al meu apus"[50]. Vorbea despre Eminescu care se ridica. [Indistinct.] Noi românii închinăm, în ce vă privește, dragostea noastră, respectul nostru, tot ceea ce avem, pentru lucrarea pe care a făcut-o Dumnezeu prin dumneavoastră.

[Petru Truța:] La aceasta ne asociem toți, nu-i așa? Se asociază o țară întreagă, o națiune întreagă. Dumnezeu a folosit serviciul dvs. pentru o lucrare care nu s-a sfârșit într-o generație și nu se va sfârși multe generații care vor veni.

[Iancu Moscovici:] Și cum spune David, domnule Cornilescu, „Laudă pe Domnul". Și a întrebat cineva: „De ce zice David: «Laudă pe Domnul» în Psalmii lui?" Pe vremea lui poeți nu erau mulți și toată lumea, când citea Psalmii lui David, zicea: „Mare om e David ăsta!", iar David, când auzea lucrul acesta, zicea: „Laudă pe Domnul, nu pe David, că David a fost numai instrumentul lui Dumnezeu". Și așa, domnule Cornilescu, noi suntem recunoscători pentru traducerea dvs., însă de lăudat îl lăudăm nu pe domnul Cornilescu, ci pe Domnul care l-a ajutat pe domnul Cornilescu să facă traducerea.

[Dumitru Cornilescu:] E adevărat.

[Voci indistincte pe fundal]

[Dumitru Cornilescu:] Ce căutați?

[Petru Truța:] O cântare care a fost pusă în cuvintele dvs.

[Iancu Moscovici:] Pe vremea când ați tradus Biblia...

[Dialogul continuă în germană. Un personaj feminin face referire la faptul că pe atunci Cornilescu era preot. *Mönch*, *i.e.* „Călugăr", precizează Cornilescu. Iancu Moscovici face o paralelă cu situația lui Luther, care a compus și el cântece religioase. Cei prezenți încep să cânte un imn religios: „Când ești în strâmtorare / când totul în jur se năruie"[51]. Înregistrarea se întrerupe.]

[Dumitru Cornilescu:] Eram singurul care fusese convertit în felul ăsta și mă rugam Domnului: „Doamne, nu sunt necredincios, dar aș vrea să văd pe cineva care e așa ca mine, convertit. Nu că nu cred că ce am experimentat eu e

[50] Citatul din poezia *Unor critici*, scrisă de Alecsandri în 1888, la Mircești.

[51] Cântecul nr. 14 din *Cântări creștinești prelucrate de D. Cornilescu,* București, Societatea Biblică Română, 1922.

adevărat, dar așa, ca să am o confirmare". Și trei luni m-am rugat așa. Și într-o zi vine ăsta și mă întreabă, și eu am spus: „Ăsta e răspunsul la rugăciunile mele de trei luni. Dacă ați fi venit acum trei luni, n-aș fi putut să vă spun, dar acum pot să vă spun". Și am spus întocmai cum m-am întors eu și i-am spus: „Dacă îl primiți pe Domnul Isus acuma ca Mântuitor al dvs., aveți iertarea păcatelor și sunteți un copil al lui Dumnezeu. Puteți să vă duceți la front, iar dacă muriți Domnul Isus vă așteaptă de partea cealaltă. Și dacă nu muriți, atunci veniți acasă și aveți ceva de făcut: să spuneți și altora cum pot să fie gata de moarte". El a fost așa de mișcat, că a spus: „E adevărat?" Eu am spus: „Biblia e aici. Aici este scris. Și dacă aici este scris, când vă veți duce în lumea cealaltă veți avea de-a face cu Dumnezeu care a lăsat scris aicea. De unde am fi putut să știm? Eu sunt preot ortodox și n-am știut asta. Am căpătat asta studiind Biblia ca s-o traduc". El s-a dus înapoi la Botoșani în școala militară și a spus acolo: „Ascultați ce mi s-a întâmplat. M-am dus la Botoșani, la un preot, și i-am spus asta și asta". Și a spus ce s-a întâmplat. Și mulți dintre ăștia au spus: „Ah, putem să mergem și noi? Să mergem duminica viitoare". Numai duminica aveau liber. Au venit un bun număr dintre ei, au venit acolo, la două au venit și au stat până la șapte. Și am vorbit lucrurile astea, au întrebat, și mulți dintre ei au luat ce le-am spus. Au luat ca pentru ei, s-au dus înapoi și au spus acolo. Și mai mulți au venit duminica viitoare și după câteva duminici. Era cam lung, duminica de la două la șapte. Ce să facem? La patru le dădeam un ceai. Dar cu toate astea, era cam lung. Și atunci m-am gândit: „Ah, ce bine ar fi să putem cânta ceva. Să exersăm, ca să învețe și ei". Dar eu n-aveam nicio carte de cântări. Aveam numai cartea de cântări franceze și engleze. M-am uitat prin ele și am zis: Nu pot să le pun pe românește; nu sunt poet. Și atunci mi-am spus așa: Eu nu pot să fac rima, dar am să-mi dau silința să am ritmul, că atunci nu mai simți așa de mult că nu e rimă. Și am început să fac așa, pentru ca, atunci când le cânți, să meargă după ritmul melodiei. Și am început cu asta [Cornilescu începe să fredoneze, urmat de alți vizitatori. Petru Truța: „Vezi cum te-așteaptă Domnul, Ai tu loc în inimă pe Isus ca să-l primești"]. Și toată săptămâna am lucrat la asta. Era aproape mai greu decât... Prințesa avea un pian și a trebuit să învăț melodiile pe dinafară ca să fac ritmul. Și când am reușit, atunci mi-am zis: „Doamne, ce va fi duminica viitoare?" Și când au venit ăia, după ce am... [*pauză înregistrare*].

Partea B

[Dumitru Cornilescu redă discuția cu un elev de la Școala Militară din Botoșani:] „Hei, domnule, ce e asta? Cum e asta? Ce sunt astea? Ce fel de melodii sunt?" [Cornilescu:] „Melodiile le-am găsit într-o carte și le-am luat..." [Interlocutorul:] „Păi și dumneata?... Sunt frumoase..." [Cornilescu:] „Da, da, sunt frumoase. Pe astea le-am pus eu". Și el a făcut un cor cu ăia. Și așa au început să cânte în școala militară. Au început să cânte cântări din astea. Și ăia de acolo: „Ce-i asta? Ce-i cu voi? Ce faceți voi acolo?" Și așa au început să vină

mai mulți. Și Popescu, pentru că voiați să știți de Popescu... Popescu, la București, era preot. Soția lui murise. El era un om bun, foarte bun și corect. Era un om care putea ceva. Și a început să gândească la asta: „Când mă voi duce eu la Dumnezeu, o să mă întrebe: «Tu ai fost popă?» «Da, am fost popă.» «Care a fost rostul tău ca popă? A fost ca să aduci oameni la mine. Ai adus pe cineva?»” Aceasta l-a muncit. Și a dat peste o carte a lui Spurgeon și a început să citească, și în timpul ăsta aude că acolo la Botoșani, la Stânceşti, Cornilescu a început ceva, nu știu ce... Și mi-a scris întrebându-mă: „Ce-i asta?” Eu i-am scris cum m-am întors la Dumnezeu și așa mai departe. Și el a citit. [Cornilescu redă opinia lui T. Popescu:] „Ei, asta nu-i nimic!” Și când am venit eu la București, ca să tipăresc Biblia, m-am dus la el ca să-l văd, pentru că eu eram cântăreț la biserica lui, la „Cuibul-cu-Barză”. Eram cântăreț și cu banii pe care îi câștigam ca cântăreț, cu banii ăștia începusem să tipăresc câteva tractate, pe care le împărțeam. Și prin astea am ajuns în legătură cu prințesa care era la Geneva. Cineva i-a trimis un calendar cu meditații[52] și ea, când a văzut *mein Name*, *meine Addresse*, mi-a scris o scrisoare... „Ce faceți dumneavoastră? Dvs. tipăriți astea. Eu așa ceva în România n-am văzut până acuma. Sunt sigură că dvs. ați pierdut mulți bani. Așa ceva nu se cumpără în România. Eu aș vrea să știu cât ați pierdut.”

Eu, om de la țară, mă întrebam: „Prințesa… ce vrea femeia asta? De ce o interesează pe ea lucrarea asta?” Și i-am scris în felul ăsta: „Doamnă, asta e treaba mea. Eu le-am tipărit ca să le împart… Și vedeți că dvs. ați căpătat unul în Geneva”. Și ea îmi scrie încă o dată: „Domnule, eu aș vrea să știu cât ai cheltuit”. Încă o dată i-am scris: „Doamnă, lăsați-mă în pace, asta e treaba mea. Eu am făcut asta, și am făcut-o cu dragoste și nu înțeleg ca cineva să se amestece în treaba mea și să vrea să știe ce și cum”. Îmi scrie încă o dată, că ar vrea să știe… Și atunci eu îi răspund; ca să scap de ea, i-am scris: „Am tipărit așa și am pierdut *dreihundert*… trei sute de franci” [Voce feminină: de lei] Trei sute de lei *waren* [erau] atunci ca francii. Și urmarea e că ea îmi trimite un plic alb, *Gelb* [galben] – îl văd ca acuma – cu trei sute de franci. Asta e ceva curios, ceva deosebit! Asta nu mi s-a întâmplat în viața mea! I-am mulțumit acuma și ea îmi scrie înapoi: „Aș vrea să vă cunosc personal. Voi veni la București, voi fi la hotelul ăsta și vă rog să veniți acolo”. Mi-am zis atunci: Mare bucluc acuma! [Râde] Cine ești tu și cine e ea? În sfârșit, când a venit, mi-a spus:

– Uite ce: mi-a plăcut ce ai făcut dumneata. Ce ai de gând să faci acum?

– *Jetzt*, acum am încă doi ani la Universitate și după asta o să mă fac preot.

– Și ce faceți acum?

– Acum studiez…

– Dar pe lângă studiu ce faceți?

– Tocmai am început să traduc *Matthäus*, Evanghelia după Matei, pentru mine personal. Pentru că am văzut că traducerile celelalte sunt așa de frumoase, și traducerea noastră nu-i așa frumoasă. Aș vrea… pentru mine, ca să pot citi ceva din Biblie în limba noastră, ca să înțeleg și eu și să am plăcere de ea.

[52] *Îndrăsniți! Cetiri biblice și meditațiuni pentru fiecare zi a anului, după F. Thomas*, 1915.

– Nu doriți dvs. să faceți o traducere a Bibliei?

– Traducerea Bibliei? Asta înseamnă mult timp, multă putere și bani. Mulți bani ca să tipărești asta. Și n-aș vrea să încep ceva și să n-am siguranța că pot să o termin.

– Dacă dvs. vă hotărâți și începeți să traduceți Biblia, eu vă dau banii pentru tipar.

– Dvs. îmi dați banii pentru tipar? Cum așa? De unde la dvs. ideea asta?

– Acum treizeci de ani[53] a murit mama mea și mi-a lăsat o bună sumă de bani. Și eu am spus atunci: Banii ăștia – eu n-am nevoie de ei. Am destui bani. Banii ăștia aș vrea să-i întrebuințez pentru tipărirea Bibliei și răspândirea ei în popor. Și am așteptat treizeci de ani. Nu-mi plăcea traducerea, dar acum o lună mi-am zis: Eu sunt cam bătrână. Nu mai sunt așa tânără. Dacă voi muri, banii ăștia îi iau moștenitorii. Și eu n-am ajuns la ținta asta pe care mi-am pus-o. Acum o lună am început să tipăresc Biblia românească, așa cum este, căci mi-am spus: Mai bine o traducere proastă decât niciuna! Am început și am primele foi. Le-am tipărit, dar dacă dvs. voiți să faceți traducerea asta, eu încetez și aștept.

Eu, Cornilescu, mi-am zis… Nu știu ce să zic, nu știu ce să cred, dar văd că e așa. Și atunci mi-am schimbat programul și am zis:

– Bine, doamnă, eu încep chiar acuma. Va fi foarte încet, fiindcă eu nu am timp pentru așa ceva, dar voi face ce voi putea.

– Bine, a zis ea. După doi ani, dvs. nu aveți nevoie să luați o slujbă în biserică. Eu mă voi îngriji de dvs. Veniți la mine la conacul meu, și acolo veți lucra nestingherit. Eu vă voi da tot ce trebuie. Dacă-mi promiteți asta, eu voi face tot ce e necesar.

Atunci mi-am zis: Voi face așa. Pe urmă a venit războiul și România a intrat în războiul dintâi. Iar eu tocmai am isprăvit, după doi ani, studiile și m-am dus la episcopul de Huși și i-am spus să vreau să intru în monahism. Mi-a spus: „Bine”.

– Dar aș vrea să fiu liber ca să fac traducerea.

Și mi-a spus: „Bine. N-ai nevoie să te duci la mănăstire. Îți dau concediu pentru asta, câtă vreme ai nevoie, și faci lucrarea asta”[54].

M-am dus și am făcut formele astea, îmbrăcat [în haină monahală], și așa mai departe, ca să fiu în regulă. Dar am fost acolo numai…

[Malvina Moscovici:] Ați fost hirotonit?

[Dumitru Cornilescu:] Da, da, *natürlich*! Și pe urmă m-am dus la doamna asta și am început să lucrez, cum v-am spus. Cu banii pe care i-am câștigat la

[53] Memoria lui Cornilescu amplifică în mod eronat intervalul de timp dintre anul în care moare Zenaida Moruzi (1840-1909), mama prințesei Ralu Callimachi, și anul în care Cornilescu primește propunerea de a traduce Biblia. Pentru informații concise privitoare la familia Callimachi, vezi Sorin Iftimi, *Giovanni Schiavoni. Portretul copiilor din familiile Callimachi, Rosetti și Catargi*, în CI, vol. XXVII-XXIX, 2008-2010, 2011, p. 299.

[54] Comisia sinodală care a aprobat intrarea în monahism a lui Cornilescu s-a întrunit la 12 octombrie 1915. Procesul-verbal al ședinței a fost publicat în MOf, nr. 24 din 1 (14) mai 1916, p. 1079.

Popescu, atunci când eram cântăreț, cu ăștia am ajuns la prințesa din Geneva și așa a început. Și acolo i-am spus lui Popescu: „Ia ascultă, mi-ai scris asta și asta. Tu știi că și tu trebuie să te întorci la Dumnezeu” [Teodor Popescu:] „Eu? Nu știi că eu sunt un om bun? Nu știi că eu sunt un preot bun? Nu știi?” [Cornilescu:] „Știu toate astea, dar tu trebuie să te întorci la Dumnezeu. Tu trebuie să te naști din nou. Stă aici în Biblie”. [Teodor Popescu:] „Asta nu e pentru mine; asta e pentru popor, nu pentru mine.” [Cornilescu:] „Bine. Dumnezeu îți zice asta și tu zici că nu ai nevoie. Fă ce vrei.” Asta l-a cam muncit un pic. Și la urmă mi-a spus: „Dacă vrei, poți să predici în biserica mea de câteva ori. Eu am să ascult ce spui acolo și apoi voi vedea”. „Bine – i-am spus – dar tu trebuie să te gândești la următoarele: Când eu spun una și tu spui altceva, poporul va spune: «Preotul nostru are altceva decât are ăsta». Și o să zică: «Cine are dreptate?» Trebuie să faci așa, altfel nu vreau să știu.” [Teodor Popescu:] „Bine.” Am început: patru predici în patru duminici. Și [Teodor Popescu] îmi spune: „Acuma am să predic eu”. [Cornilescu:] „Ce-ai să predici?” [Teodor Popescu:] „Ce ai predicat și tu: păcat, har, cruce, Isus.” [Cornilescu:] „Bine, fă-o!”

A început să predice. Învățase foarte bine. Era un om foarte inteligent și începe să predice. După câteva predici, într-o duminică dimineață, era așa de preocupat și așa de zelos să dovedească oamenilor că ei sunt păcătoși și că trebuie să se întoarcă la Dumnezeu și să-l ia pe Isus ca mântuitor, așa cum predicăm noi, și începuse să-și dea multă silință să-i convingă pe oameni. Și între altele a luat o viziune [Voce bărbătească: Un *Beispiel*, un exemplu]. Era o furtună mare, tunet, fulger, trăsnete, păcătoși. Tot acolo era și Domnul Isus pe cruce, chemându-i la El. Și în timpul când încerca să-i convingă pe ăia că sunt păcătoși și că au nevoie de mântuire, a văzut păcatul lui, că el e un păcătos și că el are nevoie de asta și s-a convertit prin predicare. Atunci era o altă lume. Începuse altceva. Și după câteva săptămâni începe să spună: „Ce-i asta? Eu predic Evanghelia și niciunul nu se convertește? De ce? Cum e asta?” [Cornilescu către T. Popescu:] Să bagi de seamă: acolo între enoriașii tăi, între cei care te ascultă, sunt unii care ascultă bine și pe ei ar trebui să-i iei deoparte și să-i pofteşti la tine acasă și acolo să vorbești cu ei mai personal și atunci ai să auzi de la ei de ce și cum”. [Popescu:] „Dar tu vii acolo.” [Cornilescu:] „Da, am să viu. Dar tu trebuie să-i inviți.” *Na gut*.

Marți seara, cinci dintre ei au fost acolo. Eram toți acolo și am început să vorbim despre lume, despre vreme, așa cum se face la o întâlnire. Nu era o adunare. Era numai așa, o convorbire. Și am început să vorbim cu ei. „Ce zici dumneata?” Și unul dintre ei a spus: „Eu m-am gândit la ce a spus preotul acolo și asta mi-a dat mult de gândit. Și eu cred că asta e adevărat. Și aș vrea și eu să fiu așa...” Și el s-a hotărât acolo. Pe urmă au venit alții și s-au hotărât și ei și noi nu voiam ca femeile să vină la adunările astea, ci numai bărbații, pentru că începuserăm cu ei. Dar femeile știau acasă ce vorbeam noi acolo și într-o bună seară au venit acolo și n-au mai plecat. Pe urmă au venit la întâlniri și femeile. Și așa a început mișcarea. În casa lui și pe urmă au venit așa de mulți, că a

trebuit să luăm o sală de la școală[55] și acolo am început. Noi amândoi vorbeam acolo: el vorbea un ceas, eu un ceas. Și fiindcă începusem acolo la Stânceşti cu cântecele astea, am început să fac un fel de cor. Și am făcut să vină un armoniu din ăsta de mână și eu învățasem melodiile mele. Acuma erau opt. Le știam pe dinafară. Le plăcea, fiindcă era ceva nou pentru ei și interesant. Popescu era un bun vorbitor. Și așa a început lucrarea.

[Petru Truța:] Nu știu câți din cei prezenți l-au auzit pe Tudor Popescu.

[Dumitru Cornilescu:] L-ați auzit?

[Ionel Truța:] Mergeam de la seminar și... [indistinct]

[Iancu Moscovici:] Domnule Cornilescu, ceea ce am apreciat eu la domnul Popescu a fost nu atât talentul de vorbitor, că am auzit vorbitori mult mai buni decât dânsul, însă studiul biblic pe care îl ținea domnul Popescu era unic în București. El era un om care renunțase la oratorie. Oratoria se găsea la baptiști. Alexa Popovici era marele orator al baptiștilor. La domnul Popescu se auzea studiu biblic profund. O expunere a Bibliei care era unică în București, în România.

[Malvina Moscovici:] Cum găsesc eu, *meine Empfindung* [impresia mea] este că făcea asta sub formă de *causeur* [bun vorbitor]...

[Ionel Truța:] Da, și cu modestie... Dar, dacă-mi permiteți, nu cunosc în România unul ca Tonoiu. Tonoiu l-a depășit pe fratele Tudor Popescu. Frații îl cunosc mai puțin...

[Dumitru Cornilescu:] Este adevărat! Mi-au spus pe vremea aceea, când Tonoiu era acolo, că el era cel mai bun între cei care veneau la adunare.

[Ionel Truța:] Fratele Tonoiu, la ora actuală lucrează foarte mult și am stat de vorbă cu dânsul. El vorbește exact ca fratele Tudor Popescu. E un izvor de gânduri adânci și vorbește bine că nu ne mai săturăm să-l ascultăm noi, predicatorii. Trei, patru ore, putem să-l ascultăm. Și cineva ar putea spune: „Păi fratele Tonoiu are ce da, dar noi, după ce că n-avem, să mai vorbim și singuri?" Știți că fratele Tonoiu vorbește foarte copilăros și așa făcea și dl Popescu – modest, simplu, însă în dosul acestei modestii avea putere.

[Iancu Moscovici:] Ce era la dl Popescu pentru mine remarcabil... Eu am găsit în dl Popescu ceea ce s-ar numi un duhovnic. Știam că la dânsul există tradiția ortodoxiei cu secretul spovedaniei și că deci mă pot duce la dânsul pe baza cuvântului din Iacov [5:16]: „Mărturisiți-vă unii altora păcatele și rugați-vă unii pentru alții" și știu că dl Popescu, cu tradiția lui ortodoxă în spate, nu o să pălăvrăgească despre ce vorbesc eu cu dânsul. Lucrul ăsta la dl Popescu l-am apreciat. Lucrul ăsta în Apus, în lumea protestantă, încă nu l-am găsit, domnule Cornilescu. Ultimul meu duhovnic a fost dl Tudor Popescu în București. De atunci – în 1960 am plecat din București – o dată am făcut încercarea să-mi mărturisesc păcatele – *Bekennt einander eure Sünden* [„Mărturisiți-vă unii

[55] În apropierea Bisericii „Cuibul-cu-Barză" se află școala care, la începutul secolului, purta același nume (astăzi, Școala Gimnazială de Arte nr. 3, str. Știrbei Vodă nr. 101). Din nefericire, istoria timpurie a acestei școli nu mai poate fi reconstituită, întrucât arhiva ei a fost distrusă în 2006, în timpul unei inundații.

altora păcatele", Iac. 5:16] – la un pastor protestant și trei zile mai târziu mi-a venit o carte poștală de la cineva în care era vorba despre ce-i spusesem lui în spovedanie.

Și acuma, când avem de-a face cu colegi catolici, ei ne întreabă adesea: „Cum e la dvs. cu spovedania?" Și atunci trebuie să le spun: „În privința asta, voi sunteți mai avansați decât noi. La noi sunt rari oamenii care știu ce înseamnă că există un secret al spovedaniei, că noi trebuie să ascultăm și să știm să ne ținem gura". Asta am învățat de la dl Popescu și asta încerc să aplic. Soția mea știe... În biserica în care sunt eu suntem trei pastori. Deocamdată suntem patru, dar unul este supranumerar, ca să zic așa. Pleacă în septembrie de la noi. Și toți pastorii vorbesc cu soțiile lor. Soția mea nu află niciodată ceea ce... Și asta e oarecum o moștenire spirituală de la dl Popescu.

[Dumitru Cornilescu:] Asta e bine, foarte bine.

[Ionel Truța:] Și la noi, la Arad, există ideea aceasta. Într-un timp se punea problema să se facă o mărturisire publică a unor lucruri, dar noi am ajuns la concluzia aceasta că cel mai bun lucru este să mărturisim Domnului Isus Hristos... Sunt alte lucruri pe care nu e cazul să le discutăm cu oamenii, ci cu Dumnezeu. Dumnezeu este acela care liniștește... Însă practica aceasta ca să stăm de vorbă, să se descarce cineva cu adevărat există și la noi. Dar depinde de gradul de conștiență și de spiritualitate a păstorului, pentru ca cineva să se liniștească și aceste lucruri să rămână înaintea lui Dumnezeu.

[Ieremia Hodoroabă:] În Franța sunt ore fixe, anume stabilite pentru mărturisire. De la ora cutare la ora cutare pastorii sunt acolo anume pentru mărturisire, pentru cine are probleme de ordin sufletesc, probleme pe care nu le poate deznoda...

[Petru Truța:] În Statele Unite, se face pe o scară foarte intensă lucrul acesta. Păstorii au cursuri speciale în psihologie pastorală.

[Malvina Moscovici:] Ieri a fost o conferință de presă cu Billy Graham. Și una dintre întrebările care i-a fost pusă a venit tocmai de la o doamnă, care i-a pus următoarea întrebare: „Nu vă este frică de concurența psihologiei și mai ales ce părere aveți de influența psihologiei în teologie?" Răspunsul lui a fost că într-adevăr psihologia influențase așa de mult teologia, că era curentul ăsta în America, însă în ultimii ani se observă o tendință înapoi spre Scriptură și spre puterea credinței. „Nu mai sunt așa bazat pe psihologie." Ce a mai spus el: „Sunt convins că psihologia poate să ajute teologia. Dar nu ne bazăm pe tehnica psihologică".

[Voce bărbătească:] El apreciază psihologia, dar s-a pus prea mult accent...

[Malvina Moscovici:] Pe aspectul științific, un accent mecanic. Cu se spune la *Beicht*?

[Iancu Moscovici: Mărturisirea păcatelor...] Mărturisirea păcatelor era tratată mai mult pe bază științifică.

[Iancu Moscovici:] Era mai mult psihiatrie decât pastorație.

[Petru Truța:] Totul depinde de oameni...

[Iancu Moscovici:] Dl Cornilescu, ceea ce am aștepta de la dvs. este un corespondent românesc pentru expresia germană *Seelsorge*.

[Dumitru Cornilescu:] *Seelsorge? Seelsorge?*

[Ieremia Hodoroabă:] *La cure d'âmes...* [Îngrijirea sufletelor]

[Anna Cornilescu:] *La cure d'âmes c'est en français…*

[Iancu Moscovici:] În românește nu există un termen...

[Anna Cornilescu:] *Parce que l'expression est tellement vieille...*

[Ieremia Hodoroabă:] Sprijin duhovnicesc, grijă, îngrijire duhovnicească...

[Iancu Moscovici:] Nu știu dacă englezii au. Sunt unele expresii pe care germanii le-au prins atât de potrivit: *Weltanschauung* și *Kindergarten* au fost preluate în toate limbile. Așa este și cu *Seelsorge.* Noi nu avem o expresie românească pentru *Seelsorge*.

[Voce bărbătească:] Dar cum spunem în engleză?

[Iancu Moscovici:] *Pastoral counselling...*

[Malvina Moscovici:] Cum e în românește?

[Petru Truța:] Sfătuire, sfătuire pastorală. Situația e următoarea. În Statele Unite păstorii au misiunea ca să servească în toate domeniile în care se simte necesitatea ca să fie ajutați membrii lor. Păstorul e echipat ca să înțeleagă psihologia pastorală. Dacă el e un om luminat de Duhul Sfânt și are o cunoștință extinsă în domeniul acesta, el poate să fie de cel mai mare ajutor. N-a fost până acuma nimeni care să poată să spună despre păstorul nostru, la care sunt eu membru, că n-a fost ajutat enorm de mult, în orice conferință pe care a avut-o cu el. Dacă se duc la un psihiatrist [*recte* psihiatru[56]], nu sunt ajutați deloc. Când merg însă la păstorul nostru găsesc ajutorul spiritual de care au nevoie și o refacere a vieților lor. Și e ceva când simți că e omul lui Dumnezeu în față. Fiecare cuvânt pe care îl vorbește cade în locul potrivit, ca să schimbe ideile și atitudinile și să formeze caracterul omului.

[Ionel Truța:] Cu privire la cuvântul ăsta s-a exprimat mai înainte ideea că n-ar fi suficient termenul românesc „sfătuire".

[Malvina Moscovici:] Mai curând „ajutor"...

[Ionel Truța:] Cred că ar trebui ținut cont de două aspecte. E folosit „sfetnic" când este vorba de a-l caracteriza pe Hristos (Isaia cap. 9), iar apostolul Pavel consideră că unul dintre rolurile păstorului este tocmai acela de sfătuitor. Și expresia este asta: „vorbește spre sfătuire, mângâiere și zidire"[57]. Și cred că noțiunea de sfătuire este noțiunea care poate să cuprindă o activitate foarte complexă: întâlnirea cu diferiți credincioși care au nevoie de un sprijin, sub forma unui sfat înțelept, pentru îndrumare, ieșire din încurcătură, ajungerea la o soluție, prin încrederea că la mijloc este Dumnezeu.

[*pauză înregistrare*]

[Ieremia Hodoroabă:] Nu există în dicționarul român. Uite, eu am dicționarul nou și nu există.

---

[56] Locutorul este influențat de echivalentul englez al termenului: *psychiatrist*.

[57] Citat din 1 Cor. 14:3. În context Apostolul Pavel vorbește despre rolul profeției în comunitatea creștină. Conform tradiției hermeneutice baptiste, „profația" din 1 Corinteni a fost înțeleasă ca predicare, cele trei acțiuni din v. 3 fiind asimilate oficiului pastoral.

[Dumitru Cornilescu:] *Doch*, e așa. Cine mi-a scris... *Also*, unul mi-a scris de „credincioșie” și atuncea m-am gândit la dumneata. Asta e pentru fratele Hodoroabă. El a scris „credincioșie” și eu am ajuns la asta. Peste tot era credincioșie, *fidélité, fidelity, Treue* și atunci mi-am spus: Am înțeles ce înseamnă asta. Și „credincios” se folosește și pentru Dumnezeu. „Credincios este Dumnezeu” Cum e Dumnezeu credincios? Nu e credincios ca noi. La Dumnezeu credincioșia se zice *Treue*. Și atunci eu mi-am spus: Cum ajungem noi la noțiunea asta: „credincios”, „credincioșie”, „credincios este Cel ce v-a chemat...”? Când noi îi suntem lui credincioși ori când un bărbat este credincios femeii lui, e același lucru. Credincios, credincioșie: așa am ajuns eu la asta. Și doi mi-au scris două scrisori: unul din Arad, *glaube ich* [cred], și unul din Muntenia. Fiecare din ei a scris „credincioșia”. Așa se zice despre un credincios care crede, dar noțiunea asta de a fi credincios lui Dumnezeu nu poate fi făcută decât printr-un prefix [*recte* sufix] care dă noțiunea. Este un cuvânt nou.

[Iancu Moscovici:] De altfel, e și o altă noțiune, cu totul alta decât „credință”. „Credință” e una și „credincioșie” e altceva. Credincioșia corespunde expresiei germane *Treue*, pe când credința este *Glaube* și în greacă nu știu cum e credincioșia, însă credința este *pístis*, iar credincioșia... cine știe greaca mai bine?...

[Dumitru Cornilescu:] Nu știu dacă este un cuvânt *extra* [separat][58].

[Iancu Moscovici:] „Credincios este Dumnezeu” nu poate să fie *pistìs ho theós* [*recte*: *pistòs ho theós*][59] pentru că „credință” în sensul ăsta este ceea ce crezi despre cineva, pe când „credincioșia” este un atribut.

[*pauză înregistrare*]

[Dumitru Cornilescu:] [Pastorul Iosif Țon] m-a întrebat unele lucruri așa, cum vorbim noi acuma. El a avut un tranzistor [*i.e.* casetofon portabil]. Eu nu știam ce vrea el și m-a întrebat una-alta – „Cum ați făcut? Cum ați început?” – și eu am istorisit cum am istorisit. Și la urmă îmi spune: „Știi, eu am venit ca să iau ceva materiale despre asta. Că eu am văzut în Londra, la Societatea Biblică...”[60] Ei au foarte mult material cu privire la lupta asta, de a primi traducerea mea la Londra[61]. Eu am fost acolo un an sau doi ani și am luptat pentru asta, am luptat

[58] Intuiția lui Cornilescu este justă. Cuvântul grec *pístis* acoperă și noțiunea de „credincioșie”. De ex., Rom. 3:3: „necredința lor va nimici credincioșia (*tèn pístin*) lui Dumnezeu?”

[59] Contrar celor afirmate de Iancu Moscovici, în limba greacă este posibil enunțul *pistòs ho theós*, „credincios este Dumnezeu” (vezi 1 Cor. 1:9; 10:13; 2 Cor. 1:18), în care adjectivul *pistós* are sensul de „loial” sau „fidel” unei promisiuni, înțelegeri, convenții etc.

[60] În perioada 1868-1985, Societatea Biblică Britanică și-a avut sediul la Londra, pe Victoria Road, nr. 146, în apropiere de Catedrala St. Paul's. După 1985, arhiva SBB a fost mutată la Universitatea din Cambridge.

[61] Versiunea lui Dumitru Cornilescu nu a fost acceptată imediat de către SBB. Comitetul SBB de la Bible House a preluat versiunea Cornilescu în urma unui proces laborios, atestat și de scrisorile publicate în volumul editat de E. Conțac. Este, deci, cu atât mai straniu demersul Asociației „Societatea Evanghelică Română”, fondată de avocatul Daniel Cuculea, care a revendicat, începând cu anul 2012, dreptul de proprietate asupra versiunii Cornilescu. Un alt proces (dosarul 22104/3/2013), recursul declarat de Liga Bibliei România, a ajuns până la Înalta Curtea de Casație și Justiție, care l-a respins prin decizia nr. 346 (21.02.2017). Nemulțumit cu aceste rezoluții, avocatul Daniel Cuculea a deschis un nou proces, prin intermediul aceleiași asociații, la Tribunalul București (nr. dosar 11730/3/2018, înregistrat la 10.04.2018), chemând în judecată presupușii moștenitori ai lui Dumitru Cornilescu. Pricina este în curs de judecare.

în felul ăsta, că ei mă întrebau felurite lucruri și eu le dădeam seama, le spuneam ce înseamnă asta, cum am făcut, de ce-am făcut. Erau mulți din România care erau contra. Fratele Adorian[62] a scris: „Noi, baptiștii..." – eu nu știam asta. Țon mi-a arătat asta, că el a cercetat acolo – „noi nu acceptăm traducerea lui Cornilescu". Și era reprezentantul lor [al Societății Biblice Britanice] în Iugoslavia. Era profesor de literatură engleză la Universitatea din Belgrad și în același timp era reprezentantul Societății Biblice: Wiles. Și el a luptat foarte mult. El și Adeney. *Adeney war Anglican minister* [Adeney era pastor anglican][63]. El a luptat foarte mult. El și Wiles. Cei doi au luptat mult. Și prințesa [Ralu Callimachi] a scris și ea[64]. Și eu m-am dus acolo și am stat un an ca să le dau toate explicațiile astea. Și acum, ceva interesant. Ei spuneau acolo – nu știu cine le scrisese din România – că asta este o traducere cam parafrază, parafrazată. Și eu a trebuit să dovedesc că nu e parafrază, ci o traducere după text, dar redat pentru popor, nu pentru intelectuali, cu toate că și intelectualii sunt tot așa de bine serviți, precum poporul. Și le-am explicat cum am făcut eu. Eu am luat textul...

[Finalul înregistrării]

An Interview with Dumitru Cornilescu from 1974:
A Fresh Look at his Activity as a Bible Translator
(Abstract)

Keywords: Dumitru Cornilescu, Romanian translations of the Bible, the Stork's Nest Movement, Romanian Evangelicals, Iancu Moscovici.

One year before his death, Dumitru Cornilescu (1891-1975) was visited by a group of Romanian Evangelicals at his home in Montreux, Switzerland. Among the visitors were Iancu Moscovici, a Lutheran pastor based in Hamburg, Peter Truța, a Baptist pastor based in Hollywood, Florida, and Ionel Truța, who was in charge of "Speranța" Church in Arad, Romania. Also attending the meeting was pastor Ieremia Hodoroabă, who was known for his broadcasts from Radio Monte Carlo. During the visit, Lidia Truța, Ionel Truța's wife, recorded various questions addressed to Cornilescu by members of the Romanian group. The resulting haphazard interview, totaling 95 minutes, has surfaced recently and is now made available in an edited form, for a wider audience, with numerous notes and comments. The transcription helps clarify the early history of Cornilescu's activity as a Bible translator, while also bringing to light previously unknown information which could be of use for specialists interested in the religious history of the Romanian interwar period.

[62] Constantin Adorian (1882-1954), primul președinte al Uniunii Baptiste (1919-1925). Contrar celor afirmate de Iosif Țon, documentele din arhiva SBB nu conțin referiri la presupusa opoziție a lui Adorian față de versiunea Cornilescu. Numele său figurează în două scrisori: Emanuel Conțac (ed.), *op. cit.*, p. 154 și 279, documentele nr. 104 și 317. Singurul lider neoprotestant despre care există informații că ar fi făcut opoziție versiunii Cornilescu este Petre Paulini, conducătorul Biserici Adventiste. Vezi *ibidem*, p. 190, document nr. 163.

[63] Pentru o schiță biografică a lui J. H. Adeney, vezi *ibidem*, p. 33-34.

[64] În arhiva SBB se păstrează o singură scrisoare trimisă de Ralu Callimachi, datând din 14 mai 1935. Prințesa era însă în legătură cu Adeney și Wiles, care transmiteau mai departe, la Bible House, părerile ei, foarte favorabile, cu privire la versiunea Cornilescu.

România la centenar: o perspectivă critică

Dorin DOBRINCU*

Oliver Jens Schmitt este un nume cunoscut în spațiul cultural românesc, nu doar în cel istoriografic. Reamintesc câteva informații care conturează un profil intelectual și o activitate istoriografică deosebite. Originar din Elveția (născut la Basel), profesor la Universitatea din Viena și membru al Academiei Austriece de Științe, poliglot recunoscut (fluent în limbile balcanice, nu doar în cele occidentale de mare circulație), Schmitt a abordat teme de cercetare vaste, de la istoria imperiului maritim venețian la istoria Albaniei, de la societatea și politica în faza târzie a Imperiului Otoman la societățile urbane din Mediterana de Est în secolul XIX, până la istoria Balcanilor și la istoria fascismului, îndeosebi în România. În ultimii ani i-au apărut în România mai multe cărți și studii, inclusiv prima monografie științifică despre fondatorul Mișcării Legionare (*Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”*, traducere din germană de Wilhelm Tauwinkl, București, Editura Humanitas, 2017).

Ultima carte a lui Oliver Jens Schmitt apărută în limba română este *România în 100 de ani: bilanțul unui veac de istorie. Urmat de un dialog cu Marian Voicu (*traduceri din germană de Wilhelm Tauwinkl, București, Editura Humanitas, 2018, 134 p.). Anume asupra acestei lucrări mă voi opri în paginile următoare. La origine, volumul pe care îl am în vedere a fost o conferință susținută de O. Schmitt la București, Ateneul Român, la 27 februarie 1918. După cum vedem chiar în titlu, în partea a doua se regăsește un dialog, realizat în același context, între istoricul de la Viena și Marian Voicu, unul dintre jurnaliștii români cu deschidere culturală, inclusiv cu preocupări pentru cercetarea unor subiecte de istorie recentă. Conferința stârnise imediat după susținere reacții îndeosebi din partea celor deranjați de afirmațiile lui Schmitt, iar interesul față de carte a fost cu atât mai mare.

Lucrarea lui Schmitt este „un eseu istoric”, după cum declară chiar autorul de la bun început, „o încercare de a trasa liniile esențiale ale statalității românești în trecutul recent”. În mod special, istoricul urmărește interacțiunea statului cu societatea, modul în care cel dintâi a marcat-o pe cea din urmă. Este o carte care ne provoacă, ne îndeamnă la reflecție, o invitație la dezbatere, cum

* Dr., cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași; e-mail: ddobrincu@yahoo.com.

precizează autorul. Iar dezbaterea nu înseamnă reciclarea unor interpretări, a unor opinii flatante pentru societatea românească, ci punerea unor probleme importante, incomode deseori, dar cu atât mai utile pentru înțelegerea istoriei contemporane.

În partea inițială a lucrării sunt atinse câteva chestiuni metodologice. Mulți istorici trec prea ușor peste acestea, iar publicul pur și simplu le ignoră. Însă metodologia este esențială pentru cei care vor să priceapă cum putem interoga, reconstitui și explica trecutul. Cu atât mai mult cu cât vorbim de o istorie apropiată, cu care în parte am fost contemporani și care a determinat în mod direct prezentul nostru.

Istoricii nu au la dispoziție doar materialul istoric, doar documente oficiale, ci și opiniile explicite ale celor care au fost actorii istoriei. De asemenea, ei sunt influențați de ideile altor istorici, uneori abil prezentate ca „fapte", ca „adevăr", ca „obiectivitate". În plus, mai au și propriile lor păreri. De aceea, valorile la care aderă istoricii sunt importante pentru a înțelege punctul lor de vedere. Să luăm cazul României. Un istoric naționalist va perpetua canonul oficial, construit de naționaliști, cu straturile sale succesive, incluzând ideile etno-naționalismului „clasic", pe cele legionare și național-comuniste. Și asta se întâmplă chiar dacă respectivul respinge declarativ legionarismul sau comunismul. Un istoric liberal va fi critic, va respinge naționalismul, va evita capcana identificării cu discursul oficial al diferitelor regimuri politice care au încorporat naționalismul.

O. Schmitt își expune perspectiva interpretativă, care este una critică, de pe poziții democratice și liberale. Este vorba, desigur, de o negare a interpretărilor autohtoniste, care parazitează discursul public și discursurile profesionale din România. În societățile parohializate sau aflate în pericol de a fi astfel, privirea critică din afară este incomodă pentru cei care promovează discursuri autohtoniste. Însă după cum știm prea bine, și cum observă și O. Schmitt, cineva care scrie din exterior are câteva avantaje: distanța culturală și politică, neimplicarea în disputele instituționale locale. Cel care se apropie de istoria unei alte societăți decât a celei căreia îi aparține are nevoie, la rândul său, de competențe diverse, profesionale, lingvistice, de intimitate culturală. În acord cu propriile valori, simpatiile lui Schmitt se îndreaptă spre actorii istoriei care au încercat în ultimul secol să construiască și să susțină un stat de drept, democratic în România, care să-și aibă locul său în Europa.

Din punctul de vedere al împărțirilor temporale, Schmitt observă existența a trei mari perioade în istoria ultimului veac al României: interbelică, comunistă și post-1989. Firește, fiecare dintre acestea poate fi – și este – subîmpărțită în principal potrivit criteriului politic. Clișeele cu privire la aceste epoci nu lipsesc din dezbaterea publică românească, iar autorul le reamintește în câteva rânduri.

Schmitt nu se ferește să abordeze direct ideologiile care au modelat spațiul public, nu se sfiește să pună sub lupă instituții care au influențat și continuă să influențeze, chiar să pretindă mascat sau nu un fel de monopol asupra spațiului ideilor în România. Cele mai multe manifestări în spațiul public din România, cu privire la anul 1918 și ceea ce a urmat, observă istoricul vienez, au venit în

ultimii ani dinspre Academia Română și Biserica Ortodoxă Română (BOR) și au celebrat statul și națiunea, făcând-o în cheia unității absolute. Unitatea națională și ortodoxia oferă suprastructura ideologică a naționaliștilor de ieri și de astăzi. În această paradigmă, „România [este văzută] ca stat al românilor ortodocși, un stat care a înfăptuit năzuința de veacuri a românilor de a trăi împreună". Nu este loc decât de apreciere pentru acest stat, criticile sunt considerate inacceptabile, un atentat la o construcție ideologică la care s-a lucrat îndelung.

În analiza sa, Schmitt ia în considerare câteva criterii: timpul, spațiul și oamenii. În privința timpului, este vorba de un secol, 1918-2018. Spațiul este cel al României, rămas în cea mai mare parte – cu excepția Basarabiei, nordului Bucovinei, ținutului Herța și Cadrilaterului – între aceleași granițe în ultima sută de ani. Cât despre oameni, se observă că, în pofida existenței unei populații foarte diverse din punct de vedere etnic în momentul de debut, a existat o tendință de omogenizare, devenită politică de stat; cu toate acestea, comunitățile minoritare rămân importante.

Rupturile au fost majore și sunt amintite de autor: formarea României Mari, în 1918; instalarea dictaturii regelui Carol al II-lea, în 1938; pierderile teritoriale majore din 1940 și instalarea dictaturii generalului Ion Antonescu; drumul spre preluarea puterii de către comuniști, după 23 august 1944; tranziția spre un sistem democratic, începută în decembrie 1989. Toate aceste momente ridică probleme importante pentru istorici, studiile care să le abordeze critic sunt puține, înecate în valuri de festivism și ceață ideologică. Amintitele momente de cezură îi oferă lui Schmitt ocazia ridicării problemei sistemului politic, a naturii acestuia, a susținătorilor și dinamicilor legate de el.

Ce s-a întâmplat cu România după „momentul ei astral", după „Marea Unire", după constituirea „României Mari", ce s-a întâmplat cu statul român în ultima sută de ani? Cum poate fi interpretat ultimul secol? Punctul de început, 1918, anul extinderii teritoriale maxime a României, este cel mai adesea confiscat de interpretarea teleologică. Potrivit acestei perspective, „Marea Unire" a fost finalul unui lung proces istoric, încadrabil într-un gen de mistică națională. Contextul, conjunctura, întâmplarea par secundare sau oricum neimportante pentru mulți.

România a cunoscut mai ales dictaturi în secolul XX: carlistă, legionară, militară/antonesciană și comunistă. Așadar, autoritarismul a fost regimul politic dominant până în 1989. Până și perioada de democrație constituțională, dintre 1918-1938, cu greu îndeplinea criteriile occidentale, dacă se au în vedere manipularea alegerilor, instituirea stării de asediu în regiuni întregi, cenzura și autocenzura presei. Societatea românească interbelică s-a dovedit una slabă în susținerea regimului politic democratic. Elitele s-au adaptat repede la schimbările politice, la glisarea spre dictatura regală, legionarism, dictatura militară și chiar spre comunism. Fără acomodare și susținere internă, niciunul dintre regimurile amintite nu s-ar fi menținut atâția ani, ba chiar în cazul comunismului mai bine de patru decenii.

Schmitt observă că regimurile dictatoriale s-au inspirat, au fost influențate de modelele externe, din Italia, Germania sau URSS, dar a existat și o conti-

nuitate care mergea înainte de 1918, în Vechiul Regat și în Basarabia în mai mare măsură, dar și în Transilvania (în accepțiunea largă) și Bucovina. Nou după 1918 a fost manifestarea autoritarismului în societatea de masă. Ascensiunea mișcărilor politice extremiste – Liga Apărării Național-Creștine și Mișcarea Legionară – oferă partea cea mai vizibilă a fenomenului. În perioada interbelică a crescut puterea serviciilor secrete, a armatei, afaceriștilor apropiați de rege și de partide, îndeosebi a celor aflate la guvernare, a reprezentanților bisericilor, în special a celor „naționale", dar și a lojilor masonice.

În privința continuității ideatic-ideologice, Schmitt susține că „firul roșu" al statului autoritar a fost etno-naționalismul ortodox. În cuvintele autorului: „Dacă facem abstracție de faza timpurie a regimului comunist, începând din 1918 și până în prezent, naționalismul etnic a constituit o resursă de putere de un înalt potențial de mobilizare. Etno-naționalismul n-a fost produsul unor dictaturi; era deja ideologie de stat și liant identitar între 1918 și 1938: România Mare, prin elita deținătoare de putere reală și simbolică, nu-și dorea minorități. Ideologii și intelectualii săi de frunte au schițat concepte ale etnocrației, ale ortodoxismului politic, în care rămânea prea puțin loc pentru cei care nu erau români (în primul rând) și ortodocși (în al doilea rând)" (p. 33).

Naționalismul românesc s-a creat în contexte politice și culturale diferite. În Transilvania a fost vorba de o mobilizare în masă a etniilor care o populau, inclusiv a românilor, spre jumătatea secolului XIX, în a doua jumătate a acestuia și înaintea Primului Război Mondial. Românii din Bucovina au fost încurajați de austrieci în definirea naționalității. În Moldova și Valahia, ulterior Vechiul Regat, identitatea națională a fost creată de subțirele elite pașoptiste, inspirate de ideile Franței revoluționare și constructiviste, ajunse la putere după jumătatea secolului XIX; și au făcut-o mai ales prin administrație, școală și armată. La fel s-a întâmplat și în Basarabia în perioada interbelică, cu un decalaj de jumătate de secol. Altfel spus, această identitate a fost creată de sus în jos. Etno-naționalismul a fost deosebit de puternic în perioada interbelică, a fost reluat în ceaușism, cu anumite ajustări, s-a aflat în ofensivă după 1989, iar în ultima perioadă este într-un anumit declin, deși reacțiile extinse și coagulate nu lipsesc.

În România interbelică, puterea era apanajul unei elite restrânse, în vreme ce populația participa doar formal la actul politic. Și oricum era vorba doar de bărbați. Femeile au fost lipsite de dreptul de vot universal până în 1946 (în 1929 și 1938 se acordase drept de vot parțial, doar celor care știau carte). După aceea votul în general nu a mai contat efectiv, având în vedere că în regimul comunist alegerile erau o ficțiune. În privința elitei interbelice, Schmitt surprinde mentalitatea de mari moșieri pe care o aveau membrii cercului intim al puterii. Pentru cei mai mulți dintre aceștia, interesele personale erau mai importante decât cele generale. Discursul naționalist făcea frecvent referire la solidaritate, dar în momentele de cumpănă, cum a fost anul 1940, solidaritatea a fost invizibilă. În orice caz, nu la vârful puterii. Radicalismul etno-naționalist a produs victime civile de ordinul sutelor de mii în anii celui de-al Doilea Război Mondial, în special în rândurile evreilor și romilor.

Ultranaționalismul a jucat un rol central de liant ideologic și în a doua parte a regimului comunist. Astfel au fost recuperate inclusiv ideile unor antisemiți radicali. În varianta sa accentuată, ultranaționalismul ortodox s-a întrupat în legionarism, susține Schmitt. Influența legionarismului a fost mult mai extinsă și de durată decât anii de manifestare politică în perioada interbelică sau de deținere a puterii, în septembrie 1940 – ianuarie 1941, împreună cu generalul Antonescu. Dictaturile carlistă și antonesciană au fost influențate de legionarism, iar național-comunismul ceaușist de asemenea. Prelungirile sunt vizibile și după 1989. Resentimentul naționalist a jucat un rol major și după căderea regimului comunist, manifestându-se prin antipluralism, antiparlamentarism, antioccidentalism și antisemitism.

Una dintre constantele discursului naționalist a fost slăvirea statului, văzut prin instituțiile sale componente sau apropiate până la confundare: serviciile secrete, armata, BOR și Academia Română. Acestea au perpetuat etno-naționalismul ortodox în ultimul veac. În opinia lui Schmitt este vorba de continuitate, dincolo de rupturile din secolul avut în vedere, spre exemplu după al Doilea Război Mondial sau după 1989. Aceste instituții au supraviețuit tuturor schimbărilor politice.

Nu aș fi de acord cu autorul că România devenise un stat polițienesc înainte de Primul Război Mondial. Consider că semințele militarizării societății românești se găsesc în anii Primului Război Mondial, dar despre un fenomen sistematic în acest sens putem vorbi în vremea lui Carol al II-lea, dacă avem în vedere înconjurarea sa de către militari, apetența pentru recuzita militară până la butaforie, bugetele în creștere ale Armatei, iar în cele din urmă implicarea directă a militarilor în regimul său dictatorial. Diferitele structuri polițienești și de informații și-au sporit și ele puterea, implicit și influența în stat și în societate.

Continuitățile între perioada dictaturilor carlistă și antonesciană și regimul comunist, din perspectiva serviciilor secrete, nu constau atât în continuitățile de personal, care au fost de scurtă durată, ci a celor structurale, consideră autorul. Represiunea a fost deosebită în faza inițială a regimului comunist. Opoziția a existat, dar ea a angrenat un număr redus de oameni. Incomparabil mai extinse au fost colaborarea și acomodarea cu regimul comunist. Existența unui număr mare de informatori – plus a securiștilor înșiși, a milițienilor și activiștilor de partid – a jucat un evident rol coroziv în societatea românească. Neîncrederea socială este încă la cote ridicate în România, la trei decenii de la prăbușirea regimului totalitar.

Biserica Ortodoxă a fost instituția religioasă dominantă în România interbelică. Strâns legată de stat, ortodoxia românească a fost o promotoare a naționalismului. Nu este vorba nicidecum de un caz singular în lumea ortodoxă. Nu întâmplător, ideile componente ale ultranaționalismului românesc erau prezente în discursul ierarhilor, al teologilor, preoților și mirenilor angajați eclezial. Excepțiile erau neînsemnate. BOR nu a susținut libertatea religioasă, ba mai mult, s-a implicat în campanii deschise și susținute, inclusiv prin incitarea autorităților seculare, împotriva neo-protestanților și stiliștilor, spre exemplu. După cum BOR

nu a susținut nici libertatea politică, fiind implicată în instalarea dictaturii lui Carol al II-lea (unde patriarhul Miron Cristea a fost cel dintâi premier al acestui regim, în 1938-1939), precum și în susținerea dictaturii antonesciene, inclusiv în interstițiul legionar. Iar după instaurarea regimului comunist, BOR a fost parte activă în distrugerea Bisericii Greco-Catolice, Unite cu Roma, căreia i-a preluat credincioșii și cea mai mare parte a patrimoniului, mai ales lăcașurile de cult. Două secole și jumătate de istorie instituțională și de influență socială majoră erau șterse prin decret, iar istoria era reinterpretată din punct de vedere ideologic-confesional, într-o măsură apreciabilă neschimbată până astăzi.

În perioada comunistă, BOR a coabitat cu statul totalitar. Justificarea de după 1989 a fost că astfel s-a evitat o luptă deschisă a statului comunist împotriva Bisericii. De fapt, gesturile adaptării BOR la noul regim sunt covârșitoare. A fost în multe privințe o colaborare utilă ambelor părți, și statului comunist, și Bisericii. Nu a existat o contestare de corp. Gesturile de opoziție au fost personale, din partea unor clerici izolați și a unor mireni, în câteva cazuri fiind vorba de gesturi de solidaritate, oricum nu din partea unor ierarhi. După 1989, principala structură eclezială din România și-a consolidat și extins poziția în societate și în raport cu statul. BOR are nevoie de o reexaminare critică a trecutului său, susține Schmitt, nominalizând autoritarismul, naționalismul și antisemitismul.

O altă instituție avută în vedere de Schmitt este Armata Română. Aceasta a avut un rol foarte important și înainte de Primul Război Mondial, cu un corp exclusivist de ofițeri, cu o trupă recrutată pe bază de conscripție. În vederea asigurării stabilității, Armata a reprimat în sânge răscoala țărănească din 1907. Ceea ce nu a împiedicat autoritățile să-i cheme sub arme pe țărani în anii primei conflagrații mondiale. În perioada interbelică, armata și-a extins influența, mai ales în condițiile militarizării accentuate sub Carol al II-lea, cum deja am amintit. În anii 1918-1945, mai mulți prim-miniștri au fost generali, unii dintre ei în condiții constituționale (Averescu, Sănătescu și Rădescu), un altul (Antonescu) dovedindu-se însă un dictator sângeros.

Armata Română a cedat fără luptă o treime din teritoriile și populația României, în vara și toamna anului 1940. În anul următor s-a lansat într-o campanie în Răsărit, alături de germani, cu justificarea recuperării teritoriilor pierdute (Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța). Succesele inițiale au sfârșit însă într-o înfrângere clară, care a dus la ocuparea țării de către sovietici. Totodată, Armata Română este responsabilă, alături de alte structuri ale statului român, de exterminarea unui număr enorm de evrei la Iași, în Basarabia, Bucovina și Transnistria.

Sovietizarea nu a întâmpinat o opoziție de reținut din partea Armatei. De altfel, comuniștii au controlat-o fără probleme până în decembrie 1989. După ce a deschis focul împotriva manifestanților din Timișoara, București, Cluj etc., aceeași Armată a trecut „de partea poporului”, în realitate de partea noii puteri. De altfel, mulți dintre generalii implicați în reprimarea populației revoltate, în decembrie 1989, s-au regăsit în noile structuri de putere postcomuniste, inclusiv la vârf.

Istoria intelectualilor români se află și ea în vizorul lui Schmitt. Și nu este vorba doar de cei care au îmbrățișat extremele, legionarismul (și cuzismul) sau comunismul, ci și de cei care, mult mai numeroși, s-au acomodat oricărui regim politic. Și mulți dintre cei care au fost epurați și chiar întemnițați de comuniști, în faza de început a regimului, s-au regăsit ulterior între cei care au făcut servicii propagandistice, fie în țară, fie pentru străinătate. Și mai mulți au fost cei care, având convingeri de stânga în perioada interbelică, s-au pus în slujba comunismului după 1944/1945.

Academia Română a fost epurată în 1948, când au fost înlăturați și adepți ai ideologiei național-creștine și legionarismului, dar și democrați veritabili. Instituție conservatoare, Academia a jucat un rol important după 1989 în politica identitară. Schmitt amintește că scandalurile nu au ocolit Academia, cum a fost cazul cu Tratatul de istorie, dar și cu controversata luare de poziție a unui grup de academicieni, în 2017, în contextul manifestațiilor societății civile pentru susținerea statului de drept în România. Concepțiile naționaliste și înclinația autoritară par să fie două dintre mărcile Academiei.

Schmitt observă că despre cele mai multe instituții ale statului român în ultima sută de ani știm prea puțin. Mai ales nu știm prea bine cum a fost pus în practică „proiectul România" la nivel local. Societatea românească a trecut și ea prin schimbări majore într-un secol. Statul român a imaginat și aplicat politici sociale care au schimbat compoziția etnică a unor zone, mai ales a orașelor din Moldova, Transilvania (în sens larg) și Bucovina.

Deși s-a concentrat pe chestiunile interne, autorul plasează România într-un context regional și european. Fără îndoială, în special comparația cu statele din Europa Central-Estică era necesară, în special cu cele apărute (Cehoslovacia), reapărute (Polonia) sau extinse (Iugoslavia) la sfârșitul Primului Război Mondial.

În eseul său, Schmitt nu ocolește nicio temă puțin abordată de istoriografia română, și anume regionalismul în ultimul veac. Noțiuni ca *regionalizare* sau *federalizare* au avut – și încă au, în special cea din urmă – un rol de sperietoare în spațiul public din România. Într-un stat și o societate unde au fost canonizate centralismul politico-administrativ și omogenizarea, nici nu este de mirare că regionalismul a fost damnat. Cu toate acestea, diferențele regionale erau puternice și în perioada interbelică, nu doar în noile teritorii alipite în 1918, ci și în Vechiul Regat. În vremurile de libertate de după 1989, s-a putut discuta și pe marginea acestor chestiuni mai liber decât oricând, chiar dacă predominante rămân perspectivele centraliste și conformiste, iar discursurile regionaliste sunt încă puțin auzite.

În orice caz, în România interbelică a existat o discuție serioasă despre calea pe care trebuia să o urmeze statul român în interior: să continue politicile centraliste, de inspirație franceză, de extracție iacobină, pe care le adoptase în a doua parte a secolului XIX, sau să accepte o structură descentralizată, chiar forme de autonomie pentru noile teritorii? S-a impus prima variantă pentru că elitele din Vechiul Regat, mai ales cele bucureștene, erau mai puternice și controlau conducerea statului, administrația, structurile de forță etc. În plus, frica de

vecinii revizioniști a fost utilizată pentru a delegitima și descuraja curentele regionaliste.

Mecanismele respective s-au perpetuat de-a lungul deceniilor următoare, inclusiv în postcomunism. De fapt, și în perioada interbelică, și astăzi, regionaliștii susțin o administrație mai eficientă, mai aproape de cetățeni, de oamenii locului. În primul rând în beneficiul lor, nu al extinselor birocrații centrale și al celor locale, dependente de cele dintâi.

Etnicizarea discursului public, teama (adesea abil întreținută) de „separatism" și dependența (îndelung construită) de statul centralizat reprezintă dificultăți vizibile în regândirea funcționării interne a statului român. Deși modelul european este unul al descentralizării și al regiunilor, România rămâne încă tributară modelului centralist, care îl continuă direct pe cel imaginat și pus în practică de birocrația ceaușistă, în 1968, dar cu rădăcini înainte de 1944, ba chiar înainte de 1918.

Cel care a reușit omogenizarea în mult mai mare măsură decât predecesorii săi a fost statul comunist român, în parte în timpul lui Gheorghiu-Dej, dar extins sub Ceaușescu. Niciodată înainte statul nu reușise să controleze societatea într-un asemenea grad, să promoveze și să impună politici de inginerie socială de o asemenea profunzime, să meargă atât de departe cu politica de uniformizare, în special națională, dar și socială. Prin deportări, colectivizarea agriculturii, industrializare și urbanizare forțată, plus prin emigrarea unor întregi grupuri etnice, în principal a evreilor și germanilor, România s-a schimbat major din punct de vedere demografic.

Comunismul de la începutul ceaușismului a creat condiții mai bune pentru o parte consistentă a populației, cel puțin a celei din orașele mari și medii, reușind în acest fel să-și asigure o susținere de masă. Însă politicile autarhice, megalomania conducerii politice, incompetența unei birocrații extinse a partidului-stat, izolarea internațională, colapsul economic, o populație nemulțumită în special din acest din urmă motiv etc. au dus la falimentul regimului comunist. Care s-a prăbușit într-un context al schimbării generale în Europa central-estică, în 1989.

Regimul comunist s-a instalat prin violență și s-a prăbușit în violență. În 1989 România a avut parte de o schimbare de regim fără echivalent în blocul sovietic. S-au înregistrat peste o mie de morți, numeroși răniți, plus distrugeri materiale. Puterea a fost preluată de oameni care veneau din structurile vechiului partid-stat, dar care s-au legitimat prin supraexpunerea în media. În spatele acestor lideri s-au adunat repede cei care fuseseră în plan secund în județele, orașele și satele Republicii Socialiste. Instituțiile de forță, Securitatea și Armata, care îi reprimaseră nemilos pe manifestanți în 16-22 decembrie 1989, au schimbat și ele tabăra. Noua putere s-a consolidat în lunile următoare și s-a legitimat suplimentar prin alegerile din mai 1990. Schmitt susține ideea că în decembrie 1989 și imediat după aceea a existat o lovitură de stat, pusă în scenă de acești oameni (Ion Iliescu a fost cel mai vizibil), dar și o dinamică revoluționară a celor care nu voiau un regim de tip perestroika, ci o societate liberă.

În anii 1990 (și după), în România s-au confruntat permanent cei care voiau schimbări rapide, democratizarea și europenizarea societății și statului cu cei care doreau menținerea controlului asupra puterii și resurselor publice, economice, de prestigiu ș.a.m.d. S-a pierdut timp după 1989, îndeosebi ca urmare a ezitărilor celor care au deținut puterea în prima parte a anilor 1990 de a inița reforme structurale imediate. Anii pierduți atunci și deciziile proaste s-au răsfrânt negativ asupra societății.

România a cunoscut în anii 1990 dispute politice aprige, manifestări de tip bolșevic, precum mineriadele (1990, 1991, 1999), dar și unele schimbări în politica internă, alternanța la putere în urma unor alegeri libere, eficientizarea unor instituții, apariția unei societăți civile coerente. În politica externă sunt de amintit intrarea statului român în NATO (2004) și în Uniunea Europeană (2007). Ceea ce pe de o parte asigură securitatea și stabilitatea statului, iar pe de altă parte consolidează sistemul de valori democratice și oferă condiții pentru dezvoltarea economică și pentru progresul social.

Cu toate acestea, în condițiile creșterii puterii oligarhilor economici și media, branșați politic, dar și a unui context marcat de ascensiunea iliberalismului și populismului în Europa, în special în cea central-estică, și în lume, România s-a confruntat în al doilea deceniu al actualului secol cu o revenire a ultranaționalismului, suveranismului și a încercărilor – pornite mai ales dinspre descendentul politic direct al PCR – de a prelua controlul asupra unor instituții cheie, care măcar parțial fuseseră depolitizate. În contrapartidă, societatea civilă a făcut chiar mai mult în ultima vreme pentru europenizarea României decât a făcut-o statul.

Migrația internă, importantă în istoria României, dar și a regiunilor care o compun, este în mod evident eclipsată de migrația externă. Țara s-a confruntat în postcomunism cu o migrație masivă spre Europa Occidentală și America de Nord. Acest curent a căpătat proporții biblice după intrarea în UE. Consecințele sunt ambivalente. Pe de o parte, a fost vorba de o scoatere în evidență a incapacității statului român de a oferi cadrul potrivit pentru dezvoltarea economică și socială a milioane de oameni la ei acasă. În plus, a fost vorba de o supapă socială, în lipsa căreia fie s-ar fi produs mișcări sociale cu potențial necunoscut, posibil distructiv, fie s-ar fi pus presiuni suplimentare asupra guvernelor pentru schimbări care s-au lăsat așteptate multă vreme. Pe de altă parte, emigrația a jucat rolul de agent al schimbării, prin contactul multor cetățeni români cu societățile occidentale, cu moduri diferite de raportare la politică, economie, mediu etc., dar și prin influențarea celor rămași acasă, uneori în proporții considerabile, cum s-a văzut inclusiv la alegerile din ultimii ani. În același timp, emigrația masivă afectează grav nu doar localități, mai ales rurale, ci și regiuni întregi, cum este în special cazul Moldovei.

Cu toate lipsurile, România actuală este într-un moment fast al istoriei sale. Se regăsește în cluburi de valori și interese care îi asigură securitatea și îi oferă un cadru pentru dezvoltare, există o susținere socială importantă pentru sistemul democratic, nu pentru naționalism și autoritarism, există legături personale

extinse, noile canale media oferă posibilități de informare și evaluare critică a realităților politice, economice și culturale. Prezentul este dătător de speranțe, iar prin comparație, oricum mai bun decât ce a fost în veacul dinainte, și intern, și extern.

Opiniile istoricului vienez despre prezent sunt ale unui om cu o anume detașare, care nu trăiește în România, nu este implicat în disputele politice sau intelectuale de aici. Acesta este avantajul distanței. În același timp, cu siguranță unii români s-ar putea să perceapă situația într-o notă mai optimistă decât istoricul de la Viena. Sau mai pesimistă.

Oliver Jens Schmitt ne oferă în acest eseu o privire critică asupra României ultimului secol. Pentru mulți s-ar putea dovedi incomodă această radiografie, dar cu siguranță ea este făcută cu bună credință, în baza unei cunoașteri profesionale remarcabile și cu vizibilă empatie.

Romania at its Centennial Anniversary: A Critical Perspective
(Abstract)

Keywords: Oliver Jens Schmitt, Romania from 1918 to 2018, Orthodox ethnonationalism, authoritarianism, Romanian secret services, Romanian Army, Romanian Orthodox Church, Romanian Academy.

This text discusses the latest book published by Oliver Jens Schmitt – *România în 100 de ani: bilanțul unui veac de istorie.* This volume proposes a critical review and analysis of the time period ranging from the crystallization of the political entity which became known, after World War I, as *Greater Romania*, to the recent official celebrations of this historical occurrence. In his analysis, the author follows an approach informed by democratic and liberal values. This perspective obviously goes against the grain of the nationalist tendency exhibited by many local historians.

In his work, Schmitt strove to analyze and examine the defining features of Romanian statehood and nation-building during the last century, emphasizing in particular the state-society interactions. The author identifies three main periods in the history of contemporary Romania, i.e., the interwar years, the Communist period, and the post-1989 era. His periodization is mainly constructed on the basis of political and ideological criteria. Schmitt focuses his attention on the crucial moments of historical ruptures and discontinuities from the last century: the creation of Greater Romania in 1918; the establishment of King Carol II's royal dictatorship in 1938; the major territorial losses of 1940 and the emergence of General Ion Antonescu's dictatorial regime; the trajectory leading to the gradual seizure of power by the Communist Party, following the events of 23 August 1944; the transition towards a democratic political system, inaugurated in December 1989. The Romanian political system, its nature, its essential features, its supporters and its fundamental dynamics are of central significance to Schmitt's analytical framework. The author's conclusion is clear: authoritarianism, in various guises, represented the dominant political regime in Romania until 1989. In this sense, Schmitt explicitly refers to the dictatorships successively established by King Carol II, the Iron Guard, the military led by Antonescu, and the Communists.

According to Schmitt's interpretation, from an ideological point of view, the main defining feature of the authoritarian state in Romania during the past century was Orthodox ethno-nationalism. The nationalist discourse glorified the authoritarian state, which was ultimately based on several key institutions subordinated to it or closely identified with its purposes, to the point of almost totally merging with the state apparatus, e.g., the secret services, the Army, the Romanian Orthodox Church, and the Romanian Academy. Orthodox ethno-nationalism thrived and reproduced itself, through these institutions, throughout the past century. Regardless and beyond all the political changes, the above-mentioned institutions survived, while the continuities in their evolution proved to be more important than the ruptures.

Present-day Romania is passing through a favorable moment of its history. After becoming a member of prominent international "clubs" based on shared interests and values (NATO and the European Union), the country witnessed an important and growing societal support for the democratic system, rather than for various forms of nationalism and authoritarianism. There is a solid and strong civil society, coupled with extended and widespread personal connections, while the new media outlets offer unprecedented opportunities for acquiring information and for the critical assessment of and attitude towards the current political, economic, and cultural realities. Romania's present is hopeful and, in comparison, surely better than everything that had defined its development during the previous century, both internally and externally.

George Dan Hânceanu, *Două ateliere meşteşugăreşti din târgul medieval al Romanului (secolele XV şi XVII). Rezultatele supravegherilor şi săpăturilor din 2012-2013*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2017, 344 p.

Prima surpriză a acestui volum sunt cele două pagini ale sale de gardă. În frunte, titlul este repetat şi în limba franceză, mai complet decât o face chiar rezumatul final (p. 187), iar a doua pagină face singură trimitere către o serie a Academiei Române şi a „Comisiei de Istorie a Oraşelor din România". Acolo volumul nu prea are cum să se revendice, decât absolut formal, atât timp cât urbanismul Romanului a fost extrem de subţire. Cu alte cuvinte, de la început, se dau bune semne că suntem în marginea identităţii însăşi a ţintei-subiect. Ca să suplimenteze şi mai mult particularitatea ofertei editoriale, vom afla numai din interiorul cuprinsului că întregul capitol VI are alţi doi autori (Otilia Mircea şi Lucian Munteanu), care, în mod onest, ar fi trebuit menţionaţi de la început drept contributori la finalizarea cărţii. Mai remarcăm punerea unei a doua traduceri a rezumatului (?), tot în capul antreprizei. Adăugată la cele 6 1/4 pagini de rezumat final, nu prea vor cutremura conţinutul istoriografiei europene de specialitate.

„Introducerea" (capitolul I) ne furnizează o cantitate de platitudini pastişate din scheme istorice străvechi (un exemplu: „Târgurile medievale din Moldova aveau o intensă viaţă economică, precum agricultura, creşterea animalelor [...]"; vezi p. 15). Pe româneşte, „a târgui" era exact pe ultimul loc al statutului lor existenţial. Urmează altă frază în care, potrivit autorului, atelierele medievale ar fi „complexe de locuire" (*ibidem*). Amestecul de „frăţii, asociaţii şi bresle" ascunde de multă vreme cam aceleaşi subţiri orânduieli profesionale, cu performanţe tehnologice scăzute ori numai de întreţinere simplă a vieţii cotidiene (îmbrăcat, mâncat). Fără să pomenim de faptul că niciuna moldoveană nu este cu adevărat prinsă cu vreun statut, continuitate ori producţie clară. Nu ne ostenim a glosa pe tema de muchie, în care „oraşele" provinciale sunt continuativ manevrate în aşa fel încât să scape de calificativul de simple târguri, la distanţă de oraşele care se aflau peste tot, pe alături, tocmai bune de comparat temeinic şi definitiv. Tematica lor nu este aici decât rezumată la forme caricaturale (de „generalităţi"). „Oraşul" are deci o existenţă *a priori*. După asemenea „înţelepciuni" afişate de la început, suntem puşi în gardă la ceea ce va urma.

Nu înţelegem cum s-a identificat perimetrul meşteşugăresc al Romanului prin două puncte de lucru aflate la distanţă cronologică de două secole, în timp ce actele scrise fac referiri la uliţe de meseriaşi care nu au fost regăsite în teren. Având în vedere calitatea reală a obiectivelor (vezi mai jos), ar rezulta totuşi că s-ar fi atins şi „localizarea centrului atelierelor", dar şi „zona intens locuită" a Romanului (p. 15). Subsumat, pur şi simplu, nici nu s-a ştiut ce ar putea fi regăsit şi în care loc anume, nu de împărtăşit pe baze arheologice. În adevăr, autorul ne pune sub ochi ceea ce în limbajul curent de specialitate se cheamă două „săpături de salvare". Dar, supralicitând, în formula „din ţânţar, armăsar", intenţia a fost, probabil, aceea de a „rupe gura târgului" Roman şi a altora, printr-o cercetare meschină, cu rezultate la fel. Tocmai îi atragem atenţia că nu a reuşit.

În mod bizar, respectând probabil ordinea lor de descoperire, autorul şi-a botezat atelierele cu sigle care încep cu cel nou, dar a păstrat publicarea lor în aceeaşi ordine.

Deci avem o tratare cronologică inversă: mai întâi atelierul din secolul al XVII-lea, apoi cel din secolul al XV-lea. Indiferent de conservarea siglelor de identitate date iniţial, oferirea lor în asemenea manieră este pur şi simplu o obtuză subordonare tehnică la o identitate convenţional stabilită în teren; cam fără niciun fel de logică istorică şi, din nou, ilară pentru cineva care se ocupă cu derulări omeneşti în timp (= un istoric).

„Metoda de cercetare" promovează transparent tipizatele Ministerului Culturii. Sistemul de abrevieri bate obişnuitele comodităţi de criptare arheologică ale secţiunilor ori punctelor cardinale, inovând cu „cas." (= casetă), aşa încât dicţionarele speciale („CAS", „căs[ătorie]) să se mai îmbogăţească cu încă ceva esenţial de personal. De văzut în ce mod s-a inovat şi topografia Romanului, pentru că un punct numit „La Bibliotecă" (sic!) pare adus din vremuri *recentissime* şi nu prea conţine surse de rezistenţă.

Urmând schema de fier a arheologilor preistoricieni, se începe tratarea cu cea mai amărâtă materie a Evului Mediu, respectiv tot cu „obiectele de lut". Sunt mari şi nejustificate invenţii operate în categorisirea tuturor materialelor care urmează. Tulburările sunt aglomerate. Acul şi cuţitul sunt, pentru G. D. Hânceanu, „piese de uz casnic" (p. 70-72), nicidecum „unelte" (p. 73-75). Să zicem că aici putem fi mai îngăduitori. A inventa însă o clasă de „obiecte de legătură în construcţii" (p. 84 şi urm.) este un simplu neastâmpăr nejustificat, care nu poate avea niciun fel de urmare istoriografică. Dacă scoaba s-ar înscrie pe aici, serioase rezerve o provoacă deja „ţinta", în timp ce o „ţâţână" a avut dreptul la o altă căprărie cu numele de „elemente pentru fixarea uşilor". Între piesele „de prindere" s-au grupat agăţătorile (o mare parte simple cuie îndoite!), dar şi cârligele de pescuit. Dacă ar fi avut urme materiale, probabil că şi momeala ori gaica textilă se clasau în acelaşi grup. Iar perseverând pe o asemenea logică, tot aici ar fi trebuit descrise şi plăselele, pentru că şi ele „se prind"? Mirările pot fi şi mai mari, când în aceeaşi categorie intitulată „piese de harnaşament şi întreţinere (animale şi atelaje)" se strecoară potcoavele de cizmă (p. 79). De fapt, cădem în eroare: blacheul întreţine încălţămintea; este adevărat însă, nici papucii animalelor, nici roţile atelajelor! Este nevoie de o asemenea exprimare, pentru a înţelege pe deplin cât de străveziu de nepricepător a fost scribul care s-a pornit să împărtăşească arheologie medievală.

Descrierile obiectelor sunt incomplete. Le lipsesc chiar o parte a dimensiunilor (ex. „pinten cu spin", p. 78 – numai două la un modelaj complex, din două piese asociate; „potcoavă", p. 79 – fără grosime). Trebuie să vedem neapărat desenele ori fotografiile pentru a ne da seama cu ce doreşte autorul să ne lumineze în textul său. Observaţia ne îndreaptă către revenirea la o problemă metodologică elementară: arheologul trebuie să dea tuturor documente! Dacă nu este capabil să le descrie, măcar să ne ofere toate faţetele lor în imagini la scară.

Ca să comentez performanţele de identificare şi clasare a obiectelor individuale, mă voi referi constant la ilustraţia furnizată, titlul ei, apoi la ceea ce povesteşte separat şi textul. Noianul împărţit şi ilustrat în segmente de volum nu mă lasă nici pe mine să fiu consecvent. Este o mare diferenţă între piesele fotografiate (majoritatea închise la culoare) şi desenele grafice de foarte bună calitate. Oricum, voi încerca ceva mai multă ordine, referindu-mă la piese în funcţie de materialul lor de confecţionare.

Cam greu de admis că bronzul se lucra prin batere (p. 77; nu este cumva doar aramă?). Nici vorbă să avem un „capăt de curea" (p. 269, pl. XXIV/8), ci doar o buclă de tablă cu nit. De ce ar fi „broşă în curs de prelucrare" (p. 269, pl. XXIV/6) şi nu doar un simplu cadru de cataramă? În altă lectură, din economia cărţii, mai apare o altă „broşă" (p. 87), pe care noi o judecăm drept componenta unei piese complex decorate, fără identitatea propusă. Frumoasa aplică decorată, nu este neterminată (p. 115, 332,

pl. XLVIII/6), ci doar ruptă. În plus, curbura îi trădează şi locul vechi de amplasare. „Aplicelor în curs de prelucrare" (p. 269, pl. XXIV/10-14) li se cuvinte titlul de „plăcuţe metalice cu diferite utilităţi", inclusiv decupări/forfecări din vase vechi, iar „limbile de curea" (p. 269, pl. XXIV/15-16) nu sunt altceva decât fragmente de buze de vase din tablă de cupru (p. 269, pl. XXXIV/12-16). Există şi un nit provenit de la un vechi petec de vas metalic (p. 269, pl. XXXIV/8). Numitele „rebuturi pentru catarame" (p. 48, 241, fig. 35/2 jos) sunt, pentru înţelegerea tuturor, fragmente de foi de tablă de cupru forfecate, utilizate pentru mici reparaţii ori lipituri. Ar fi fost vitale identificările pentru a se pricepe că în perimetrul săpat s-au efectuat „lucrări de cârpaci", nicidecum de mare clasă artizanală. Inelele medievale nu erau destinate unor degete individualizate („pentru degetul mic", p. 113-114); cu atât mai puţin unuia „sigilar" (recomandăm să se facă o probă înainte de a se mai scrie aşa ceva!). „Cercelul" fragmentar (p. 114, 332, pl. XLVIII/3) este, după toate probabilităţile, semicalota unui nasture globular. Altă „aplică" (p. 115, 332, pl. XLVIII/7) este un petec de vas. Absolut ameţitoare concluzia că, datorită metalelor neferoase, meşterul fierar avusese un ucenic care lucra separat doar asemenea materiale (p. 48, la atelierul mai vechi, identic! – p. 59). Tocmai acelaşi cârpaci a încercat să îndrepte piese deteriorate. Fără să mai adăugăm, pentru cultura deficitară a autorului, că micile componente de cupru serviseră inclusiv la sudarea unor mecanisme din fier (lacăte îndeosebi). Concluzia este neîndoielnică: sunt grave lipsuri în cunoştinţele legate de meşteşugurile şi competenţele meşterilor din epocă.

În săpături au apărut două degetare fragmentare (fig. 26/2, p. 73), din care unul este cu ornamente stelate (p. 49); deci de o calitate excepţională. Trebuie să nu ştii absolut deloc de unde provin asemenea obiecte (importuri germane, în general de la Nürenberg), ca să-ţi imaginezi că erau produse pe loc ori uşor de cârpit/sudat dintr-o mucariţă sacrificată (p. 50). Una dintre cele mai valoroase piese de inventar este cea a unei ţevi de archebuză (analiza istorică la p. 124-125). Alături de varianta „cu cârlig" (*Hacke*, lb. germ.), este mai bine cunoscută aceea sub numele de „archebuză cu barbă" („sacaluşuri", derivate din *szakál* = barbă, lb. magh.). Piesa este categoric mai veche de secolul XVII, poate cu un secol, dar autorul nu are niciun fel de noţiuni despre ţevi similare (de vizitat măcar J. Kalmár, *Régi magyar fegyverek*, Budapest, 1971, p. 194-195). Cât de „rare" vor fi fost armele de foc individuale din Moldova timpului, este de comparat cu câte s-au semnalat în Transilvania, pentru a îndemna la prudenţă suplimentară în ceea ce priveşte răspândirea lor. Corect ar fi de scris doar că piesele regăsite sunt puţine. În niciun caz, ţeava din bronz nu se putea repara în atelierul de la Roman, ci doar recupera metalul conţinut în ea. Limba de clopot nu s-a legat cu/prin „bare" (p. 121), ci printr-o verigă.

Cel mai mult îi zdruncină cronologia atelierului din vremea lui Alexandru cel Bun cuţitele cu anexe din cupru (nituri, delimitări la lame şi plăcuţe terminale). Chiar autorul le-a mai descoperit şi în periegheze (vezi G. D. Hânceanu, în „Revista Arheologică", S. N., VIII/1, 2012, p. 214-215, pl. XV/2-3), dar nu s-a mirat nici atunci cum şi de unde s-a umplut Moldova de cuţite în vremea bătrânului voievod. Se mai găsesc şi în descoperirile de la Săbăoani (V. Ursachi, *Săbăoani. Monografie arheologică*, I, 2007, p. 307, unde tot neînţelese au rămas). Pentru că lacuna este la nivelul cunoaşterii întregului principat al Moldovei, recomandăm lui G. D. Hânceanu şi tuturor colegilor săi, să folosească totuşi Holl Imre (*A középkori késesmesterség. (Régészeti adatok az ausztriai és nürnbergi kések elterjedéséhez*, în „Archaeológiai Értesitő", 1994-1995, p. 159-188), dacă nu şi lucrarea indirectă a mai modestului său epigon (A. A. Rusu, *Despre cuţitele de luptă din Transilvania medievală*, în vol. *Studii de istorie medievală şi premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*,

Cluj-Napoca, 2003, p. 75-96; versiunea în lb. engleză, *On the medieval Battle Knives from Transylvania*, în *Medium Aevum Quotidianum*, Krems, 51, 2005, p. 7-25). Concluzia cronologică ar fi răsturnat întregul eşafodaj conceput. Pentru că respectivele cuţite nu au ajuns la noi decât din a doua jumătate de veac XV şi în cel următor.

Sarabanda fierotănilor continuă într-o cantitate de neîngăduit într-o carte ştiinţifică. Ceea ce s-a definit „portiţă de sobă" (p. 90, pl. XXV/1) este mai curând o parte din componentele mecanice ale unui zăvor de uşă. Lipsa unei imagini din profil nu face decât să ne păstreze prudenţa. Numeroase „cârlige" din fier (p. 262, pl. XVI/1-4) nu sunt decât simple cuie de construcţie, îndoite în folosire (nici ele de recunoscut de îndată?). „Căţeii de clanţă" (p. 266, pl. XXI/1-2) sunt bucăţi de fier amorfe, ca şi proclamatele „zăvoare" (p. 266, pl. XXI/3-5). Cheia de „dulap" (una/unele din p. 266, pl. XXI/6-9) ar trebui discutată numai după ce autorul va şti câte ceva despre istoria însăşi a respectivei mobile în pământul Moldovei. Între „cuie şi piroane" (p. 267, pl. XXII/1-7) se disting cu mare uşurinţă cuie ţintate destinate întăririi plăcilor de uşi şi obloane. Numitele „unelte pentru tăiere şi perforare" (p. 102, 324, pl. XL/7-9) sunt piroane lungi ori componente de zăbrele. În seria de „scoabe" (p. 268, pl. XXIII/1-5) multe sunt simple cuie, iar „rebuturi" nu au fost de la început, ci s-au putut degrada şi după folosire.

Aspectul lamei de armă nu permite să fim siguri că ar fi un rest de spadă (p. 107, 301, fig. 70/2, 5) ori de sabie. „Veriga trilobată" (p. 235, fig. 29/2; p. 263, pl. XVII/4; dar şi „verigă trilobată de harnaşament", p. 49) sunt, tot elementar, distribuitoare de ham banale şi ruşinos de frecvente în alte săpături. „Zăbala" (p. 263, pl. XVII/4) este numai o psalie de zăbală.

„Greutatea de priponit animalele" (p. 90, pl. XXV/2) trebuie să fie altceva, inclusiv posibil un buton de la un mâner de spadă; „mucariţa" (p. 90, pl. XXV/4) este o foarfecă de tăiat mucuri de lumânări aprinse, nu ceea ce înfăţişează imaginea şi ar şti despre ea autorul. Denumita „drâmbă" (p. 90, 270, pl. XXV/5) este doar o simplă buclă de fier răscrăcănată, căreia îi lipseşte tocmai vibratorul ori măcar urma lui, din mijloc. Comparaţia cu cea autentică (p. 335, pl. LI/8) este edificatoare. Una dintre zisele „verigi" (p. 331, pl. XLVII/8) este prea din calea-afară un amnar (şi el era greu de recunoscut?). În dreptul „acului de cusut" (p. 224, fig. 18/1), pe baza lăţimii accentuate a capului cu ureche, am putea obiecta că el s-ar putea trage şi dintr-un compas (zgârieci). Autorul scoate la iveală un „clempuş (clămpuş)" din fier turnat (!; p. 108), care nu este mai mult decât un obiect din fier foarte greu de clasat (p. 328, pl. XLIV/6). Oare nu se cunoaşte diferenţa dintre un cârlig de pescuit (p. 104, 325, pl. XLI/10) şi o „cange"? Nu poate fi „cazan de fier" (p. 91, pl. XXII/12) un vas cu o adâncime aproximativă de 10 cm (= tigaie/tavă!). Deşi noi am regăsit dimensiunea în redarea grafică, autorul susţine că „nu-i putem semnala dimensiunile".

„Obiectele de la oişte" (p. 80, pl. XVIII/12-13) sunt altceva, pentru că nu au nici un fel de curburi, ca să le putem socoti „manşoane" ori „semimanşoane" de pus pe bulumacul de car (loiştea) cu secţiune circulară. Alt „obiect pentru oişte" (p. 105, 327, pl. XLIII/10-11) trebuie tradus prin „manşon" pentru oişte.

Un lanţ nu poate rezulta din turnare (p. 110), ci prin forjare. De altfel, există o confirmare netă a autorului însuşi: „[...] obiectele de fier erau prelucrate prin batere la cald şi nu prin turnare" (p. 124). Se transferă prea facil „verigheta" şi „broşa" (p. 269, pl. XXIV) în timpurile istorice. Componentele vestimentare pot fi tăiate cu o dăltiţă? (titlu la p. 260, pl. XIV); „toporul de lemne" este probabil diferit de „toporul de tăiat fier ori os". „Un inel de coasă" (p. 47), dar „manşonul pentru coasă" (p. 233, fig. 27/2), poate fi extrem de bine unul care a fixat o altă unealtă (cuţit, daltă, pilă etc.).

Alături de cuţitele de import, nu se potrivesc cronologiei timpurii potcoavele de cizmă (p. 105 „potcoviţe [blacheuri]", dar la p. 327, pl. XLIII/7-9 „blacheuri" – autorul nu s-a hotărât care nume ar fi mai corect), care sunt toate mai tardive cu cel puţin o jumătate de veac de vremurile lui Alexandru cel Bun. Cu alte cuvinte, avem două dovezi sigure că s-a greşit cronologia obiectivelor.

De ce mânerul din os ar trebui să fie „coadă de lingură" (p. 97, fig. 64/1) este o altă taină, când el putea fi orice auxiliar pentru alt instrument (cuţit, pilă etc.). Însă, în aceeaşi imagine cumulată există „obiect de agăţătoare" dotat cu o gaură superficială (p. 97, 321, pl. XXXVII/12). În opinia noastră, avem de-a face cu un fragment de patină. Descoperitorul are o suită de arşice (p. 322, pl. XXXVIII/5, 8, 11) a căror rosturi îi vor fi poate arătate de înţelepciunea vârstei mature. Pitoresc va rămâne „fierăstrăul Hânceanu" (p. 97, fig. 64/1) nesigur ca identitate doar în text, dar care nu este decât un clar picior de crustaceu. Elaboratul analizat îşi mai închipuie că, în secolul XV, coarnele de cerb erau probabil tot atât de rare (p. 59), ca şi în prezent. Cum poate fi „tub de ace" (p. 69, pl. XI/1) o piesă plină de os, cu secţiune patrulateră? Identitatea „tub de ace în lucru" (p. 47, fig. 23/1) nu este deloc sigură; de ce nu ar fi o plăsea? Cum putem să ne punem problema că dispunem de un zar (pl. XI/3), când el are doar pe o latură două orificii neregulate? „Zarul" (p. 69) nu poate fi în niciun caz „rest de mâner de cuţit", din moment ce are 18 mm.

Pietrele de ascuţit (fig. 24) se intitulează în limba română „cute" (folosit intermitent). Când ţi-au intrat în plasa cercetării 17 bucăţi, dintr-un singur loc (p. 17), ar fi normal să-ţi pui întrebarea dacă nu cumva ai greşit cu identitatea unor pietre comune ori stăpânul casei nu se ocupa şi cu „vânzarea" lor. Zisul fragment de „tipar" (p. 97-98) nu are însă adâncimea relevată în desen (p. 332, pl. XLVIII/15), astfel că identitatea este problematică.

Bila din ceramică nu poate fi „proiectil" (fără pl. VII/5, nici cu semn de întrebare, la p. 225, fig. 19/1), ci doar o jucărie. Bibliografia seriei trebuie doar căutată. Mai există ceva asemănător, din sticlă (p. 69), dar imaginea sugerează mai curând o faţetare poliedrică (fig. 22/2), bună pentru o podoabă, nu pentru vreun incert „ornament". Mult mai „interesantă" în clasare este „bila de sticlă albastră (fig. 9/3; 22/2), pentru ornamentarea recipientelor" (p. 48). Aşteptăm o demonstraţie a acestei tehnici de decorare. Trebuia probabil o mare îndrăzneală în a scrie în loc de „ornamente din sticlă" (p. 49, 59, 69), pur şi simplu „podoabe".

Ceva despre materialele cu identitate „patriotic cronologică". „Cana *muşatină*" (subl. autorului; pl. XXIX/1) stă alături de opaiţe fără niciun fel de apartenenţă dinastică. Tot doar sub ilustraţii găsim şi „căni *muşatine* roşii" (subl. autorului; fig. 57). Nicio secundă nu s-a îndrăznit ideea că vreuna ar putea fi tot atât de onorabil de contemporană cu ceva eventual „tătărăsc" ori doar „romaşcan"! Vasele cele emoţionale nu apar însă în textul care le descrie ori numai le aminteşte în treacăt prezenţa (p. 92). În tratamentul tuturor celor care se află în siajul unor vechi „catalogări experimentale", ar trebui să se nască mai frecvent întrebarea de ce numai ceramica s-a înzestrat cu asemenea atribute de către arheologi? Pentru că a fost mereu „populară" şi legată de talpa neamului decupat la nivel de Moldova? De ce adică nu am avea şi ceva „săgeţi răreşiene" ori „movileşti"? Ori măcar ceva „cuie bucovinene"?

„Atelierul" de secol XV a avut „aproximativ 250 de vase", din care ni s-au oferit şapte piese, în timp ce restul a trecut în grupa care „nu ne-a permis descrierea lor" (p. 95). Măcar fotografiile fragmentelor ceramice puteau lipsi, atât timp cât există desene grafice. Din simplul motiv că sunt nedemne de o publicaţie ştiinţifică, cu o probă evidentă a

faptului că autorul nu ştie cum trebuie să le fotografieze corect. Iar editura, patronată tot de către un pretins arheolog medievist, nici nu clipeşte la lipsa de profesionalism.

Două reconstituiri grafice ale atelierelor (p. 250, pl. IV şi p. 312, pl. XXVIII) sunt frapant de asemănătoare (structuri constructive, tipuri diferite de mese cu patru picioare, măsuţă cu trei picioare şi lumânare, laviţe, lădoaie, mese, sobă cu horn, butuci de tăiat lemne lângă masa de lucru) şi de particulare (lipsa gravă a nicovalelor şi foalelor, ca şi bezna ori doar lumina artificială în care s-a conceput munca). O întreagă istorie a mobilierului medieval şi post-medieval este arsă pe altarul etnografiei. În desene, casele-ateliere sunt figurate cu pereţi din bârne, în timp ce în economia restituirilor arheologice se face trimitere către „fragmente de chirpici din pereţii atelierului, cu amprente de nuiele şi paie de trestie" (fig. 16). Cele două apar mai curând ca un fel de case unde se putea inclusiv trăi ca în oricare altă construcţie; lucru deplin posibil şi concordat cu ansamblul recuperărilor arheologice, dar rămas neexprimat în tipar.

La fermitatea socotirii lor fierării (într-un anume moment de sinceritate, măcar unul „atelier, în principal de fierărie", p. 52), pe baza pieselor din acel material, noi îi aducem o contestare de fond. Autorul a dansat în interpretări: pe de-o parte s-a luptat cu propriile rezerve şi contradicţii, pe de altă parte a plusat până la a concepe în interior „locuri de muncă dedicate" şi standuri pentru „mostrele expuse clienţilor" (p. 53). Dacă a respins ideea unui „depozit", nu ne-a convins de ce întregul inventar nu putuse aparţine unei case de târgoveţ înstărit, ale cărui activităţi existenţiale să fi fost complexe şi adaptate la loc şi timp. Poate şi pentru faptul că arheologul nu ştie cât de preţioase au fost bucăţile de metal pentru oricare ins al Evului Mediu şi al perioadei premoderne. Cum am sugerat-o mai sus, am putea socoti maximal că s-au descoperit „ateliere de cârpaci" ori de „meşteri buni la toate". Poate că evitarea acestei drastice încheieri s-ar fi făcut altfel dacă s-ar fi tras concluziile de rigoare prin analogie cu un atelier de factură identică, publicat, tot la fel de triumfalist, de către Mircea D. Matei din Cetatea exterioară a Sucevei, anterior anului 1960.

În baza inventarelor, ocupanţii „atelierului" din a doua jumătate a secolului XVII s-au îndeletnicit de-a valma cu agricultura (sape), creşterea ori serviciul animalelor mari (componente de harnaşament), pescuitul, cusutul (ace şi degetare), şlefuirea uneltelor (altceva decât fierăria metalurgică!), prelucrarea oaselor, muzica, viaţa militară, negoţul; s-au distrat chiar un pic servindu-se de materialităţi etc. Dar chiar autorul recunoaşte că acolo a fost o feerie de activităţi (p. 53), în aşa fel încât nimeni nu ar mai şti cât s-ar fi consacrat unei singure ori unui grup înrudit de activităţi specializate. Ca să mărească neîncrederea în categorisirea construcţiei regăsite, nu ni se dau niciun fel de raporturi cu nivelul contemporan de călcare. Apoi avem o uşă la apus, o vatră la răsărit, lipsa unor structuri de susţinere a pereţilor şi chiar îndoieli cum se putea pe acolo lucra fără lumină (p. 50).

„Atelierul" de la Roman este extrem de instructiv şi prin comparare cu alte situaţii din Moldova, unde arheologii descoperitori s-au avântat în a extrage interpretări istorice voinice, de natură să le contureze îngroşat norocul căzut sub târnăcoape şi şpacluri.

Deşi mai vechi, Atelierul nr. 2 se supune aceloraşi judecăţi generale. În plus, trei linguri de turnat metal nu conving, pentru că topitura metalică nu se putea obţine din instalaţiile care au rezultat din descoperirea casei; iarăşi o problemă de istoria metalurgiei rău cunoscută. Convenabil, toate „unelte de bază, specifice unui asemenea atelier", s-au presupus ca rămase ascunse sub partea nesăpată arheologic (p. 59). În rest, în afara cataramelor, nimic nu este acolo tipic ori în exces. Ba mai mult, şi acolo s-au prelucrat oase. În dreptul său intervine o chestiune mult mai gravă: datarea inacceptabilă. Monedele

din complex nu fac decât să ofere o datare *post quem*. Adevărata datare o furnizează însă cuţitele de import germane şi potcoavele de încălţări, a căror prezenţă se concentrează doar de la sfârşitul secolului al XV-lea şi în cel următor.

Cu dublă măsură s-a recunoscut „modestia cercetărilor de salvare" (p. 123), dar s-au preaslăvit culmile de meşteşug atinse de locatarii cu activităţi recuperate în fragmenţele. Este cel puţin o naivitate a trage concluzia că, dacă ai descoperit monede pe loc, te afli în posesia dovezilor că „produsele meşterului erau apreciate" şi că se indică „modul de remunerare a muncii" (p. 125). În faţa unor asemenea mărturii arheologice nu este tocmai consult să faci elogiul unor performanţe generale locale. Mai corect – mult mai corect – ar fi fost să facă, în sfârşit, o evaluare realistă de prestaţie, dezlipită de ideea „şi noi am avut moţ în frunte". Iar a supralicita până acolo încât să afirmi că prin cele două ateliere ai obţinut „o imagine de ansamblu asupra vieţii economice a Romanului medieval" (p. 19) este de-a dreptul indecent şi cu iz de grandomanie istoriografică. Fie şi numai pentru că, după toate semnele, atelierele mai importante ale locului nici nu au fost descoperite încă. Ori poate că, mai simplu de-atât, alături de prea mulţi alţi confraţi neinteresaţi să se delimiteze din setări frazeologice marxiste, autorul va realiza vreodată că secolul al XVII-lea nu mai ţinuse de Evul Mediu; nici chiar cel în Moldova.

Concluzia cea mai grea este că nu s-a înţeles natura generală a obiectivelor care au fost săpate. Abia dacă există vreo diferenţă de la o epocă (secolul XV), la alta (secolul XVII), ceea ce este tulburător pentru conservarea „tradiţională" a tipurilor de muncă. Nu este totuşi surprinzător, dacă judecăm întreaga prestaţie meşteşugărească a principatului moldovean, afirmată repetat de mai multe texte vechi.

Cum am văzut, cantitatea de identităţi de materiale publicate care trebuie corijată este prea mare pentru a nu ajunge la concluzia că nu dispunem de o monografie serioasă, ci doar de una expeditivă, care nu va servi nimănui drept viitoare bibliografie interpretativă temeinică. Majoritatea inventarului „ciudat", urmărit în această recenzie, este clasat doar prin definirea autorului, fără să se facă dovada vreunor analogii care să-l confirme ori să-l valideze.

La această observare generală se adaugă stângăciile de concepere a structurii volumului şi de abordare sistematică a rezultatelor din teren. S-a împrumutat străveziu ceva din „raportul de săpătură" necesar „descărcării de sarcină arheologică", dar s-a presărat din plin cu rezumate, liste aproape/aproximative de inventar, indice de nume, ilustraţie foto de amator (cioburi aşezate cam oricum, obiecte fără scară), miniaturizată (pentru formatul A 4) şi nu întotdeauna clară. Textul/cartea sunt artificial lungite.

Este aici un hibrid de ambiţie, încă departe de adevărata performanţă, din păcate necenzurat de nicio lectură referativă. Să-l completăm pe Victor Spinei, care, scriind despre „energii noi" în peisajul arheologiei medievale (*Cuvânt înainte*)[1], trebuia să ne precizeze că acelea nu pot fi numaidecât salutare ori pline doar de bune acumulări la fiecare ieşire editorială de format volum. Fenomenul pe care îl judecăm se întreţine consecvent de către editura care a găzduit antrepriza şi din prestaţiile personale ale directorului său (socotindu-se arheolog medievist!), ajuns, aşa cum doar în România contemporană se poate, membru corespondent al Academiei Române, în urma unei cereri scrise. Aceeaşi editură încă nu a auzit de expresia „mult şi ... oricum", pentru că

[1] Nu împărtăşim, absolut deloc, maniera politicoasă a prietenului nostru, de a accepta redactarea unor introduceri la texte cu destule probleme. În primul rând îşi face sieşi deservicii. Apoi, acoperă cu „certificatul" semnăturii sale academice un autor care are încă *imens* de muncit, ca să-şi câştige respectabilitatea profesională.

însăşi raţiunea sa secretă de a se întreţine şi a intra în ochi abuzează de o asemenea deviză. Ejecţiile ei sunt atât de inegal amestecate, încât dau dovadă că singuri autorii pot fi responsabilizaţi pentru ce stârnesc în plan istoriografic. Iar nănaşii autorilor şi volumelor vor continua să rămână feţi-frumoşi, fără nici cea mai mică suspiciune a întreţinerii poluării istoriografice.

Adrian Andrei Rusu

Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție cu introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, 328 p.

Manolache Drăghici was born in Iași in 1801 and died there in 1887. He advanced steadily through various grades of the Moldovan noble bureaucracy (căminar, spătar, postelnic) and in 1834 became a magistrate. At the same time, his life reflected the decline of his class, both in power and wealth, as Romania moved toward modernity in the mid-nineteenth century. He was forced to sell off a good deal of his inherited properties, and became something of a journeyman writer to support himself, publishing a compilation on rural economy[1], a cook book[2], a religious service book[3], as well as a series of religious pamphlets[4].

Drăghici's 1857 *Istoria Moldovei* was perhaps the last "chronicle" of Moldovan history, furthermore, it is Moldovan history as seen from the point of view of a conservative member of a rapidly ebbing nobility. The original edition's influence was dramatically limited by two facts: firstly, that it was written from a point of view opposed to the impending 1859 Union of the two Danubian Romanian principalities; and secondly, by the fact that it was written in a slightly archaic language made even more inaccessible because it appeared in a soon-to-be-obsolete Cyrillic alphabet (further complicated by the orthography used by Gheorghe Asachi's "Albina Românească" press)[5].

One result was that his avowedly separatist work was denied acceptance as a school text, and it seems that of the thousand copies printed, a substantial number

[1] Manolache Drăghici, *Iconomia Rurală și Dumesnică. Séu Îmvățătură pentru lucrarea pământului și îmbunătățirea gospodăriei de cămp și de casă*, culesă din cărți în limbi străine…, Iași, Tipo-Lit. Albinei, 1834, XI + 120 p.

[2] Manolache Drăghici, *Rețete cercate în număr de 500 din bucătăria cea mare a lui Robert, întâiul bucătar a Curții Franției, potrivit pentru toate stările,* Iași, Tipo-Lit. Albinei, 1846.

[3] Manolache Drăghici, *Rânduiala slujbei sfintei împărtășiri. Pentru totu Creștinul ortodocsu în agiunul Solenelei și mântuitoarei zile, când priimeste darul Domnului nostru Iisus Hristosu, și alte Rugăciuni*, compusă de…, Iași, Tip. lui Adolf Bermann, 1860, XXIV + 388 p.

[4] For a listing, see Gabriel Ștrempel (ed.), *Bibliografia românească modernă, 1831-1918*, Vol. II (*D-K*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 169-170.

[5] See Andrei Pippidi, *Introducere*, in Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, 2017, p. 24. Pippidi's Annex 5 shows that a considerable number of those who funded the book were from the small, but significant Moldovan separatist faction. Pippidi previously published *Un cronicar întârziat: Manolache Drăghici*, în "Studii", Vol. 20, 1967, p. 99-121, which because of prevailing interpretations of the day had to soft-pedal Drăghici's separatism; and *Invenția originilor: patriotism conservator în Moldova secolului XIX*, în AUB, Istorie, Vol. 46, 1997, p. 27-48, reprinted in Marian Coman, Ovidiu Cristea, Ovidiu Olar, Radu G. Păun, and Andrei Timotin (eds.), *Andrei Pippidi mai puțin cunoscut. Studii adunate de foștii săi elev cu prilejul împliniri vârstei de 70 de ani,* Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2018, p. 85-107.

remained unsold leading to a lawsuit by the publisher to recoup expenses. Drăghici's posterity has also been poorly served by a previous re-edition that was a philological and scholarly disaster, an effort whose misconceived attempt to "modernize" the language made the original unreadable, unusable, and a model of how not to re-edit old books[6].

These problems have been resolved with the publication by the Romanian Academy of Andrei Pippidi's[7] splendid scholarly edition, which apart from transliterating the original text into modern Latin characters, preserves the original, begins with a comprehensive introduction that frames the work and provides necessary context, adds numerous (over 300) clarifying footnotes to the text, and includes glossary and a number of helpful annexes.

Pippidi begins his effort with a "Philological and Polemical Note," in which the editor outlines his procedures in dealing with the text. This is followed by a discussion of the peregrinations of the text, including the disastrous 1998-1999 re-edition and the obstacles and roadblocks that he encountered in publishing his 1967 article on Drăghici, to a proposed re-editing of *Istoria Moldovei* in 1969, and to his 1997 piece on the conservative Moldovan patriot. The introduction proper to the book (pp. 9-32) is an erudite consideration of the author, his background, his times, and his worldview, an amazing amount of information that demonstrates Pippidi's impressive grasp of historiographical issues and long hours spent in libraries and books that did not relinquish their data easily or willingly.

The actual text of Drăghici's work need not detain us here. His plan was to cover the entire span of Moldovan history from Dragoş to Prince Grigorie Ghica in 1856. The book opens with a discussion of the name and inhabitants of Moldova; its borders, climate, geography, and resources; population and economic statistics; military capabilities and accomplishments; and social order and laws. The second part is a ruler-by-ruler account of the Moldovan past, indeed a chronicle, whose use by Xenopol and others illustrated the utility of such works. Pippidi's notes provide necessary elaborations and amendments.

The annexes include: 1) information on the parents of Manolachi Drăghici; 2) a list of subscribers to Drăghici's *Iconomia rurală*, with biographical footnotes; 3) a poem by Drăghici; 4) a series of letters from Em. Drăghici to P. D. Kiselev; 5) a list of subscribers to *Istoria Moldovei* and biographical footnotes; 6) excerpts from a play written by Drăghici; 7) several letters by N. Iorga related to his work on Drăghici.

This handsome volume is much more than a labor of love and or pious ancestral hommage. I have a copy of the *editio princeps* which I find almost impossible to read; this edition makes Drăghici's work accessible and provides us with a window into a society and a times now long, but unjustly forgotten. Well done.

Paul E. Michelson

---

[6] This appeared as Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ed. by Constantin Mihăescu-Gruiu, Bucureşti, Gruparea Culturală Europa în România, 1998-1999, two volumes. See Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Masacrarea ultimului cronicar*, în „Dilema Veche", No. 364, 2011, February 3.

[7] Full disclosure: Pippidi is the grandson of N. Iorga, who, in turn, was the maternal nephew of Manolache Drăghici. One of Iorga's first published articles (at the age of 19!) was in A. D. Xenopol's „Arhiva" dealing with his uncle: Manolachi Drăghici, în „Arhiva Societății Științifice şi Literare", Vol. 1, 1890, p. 682-698, reprinted in N. Iorga, *Pagini de critică din tinerețe*, Craiova, Editura Ramuri, 1921, p. 31-47.

Romeo-Valentin Muscă, *Focşanii în straie monahale (1661-1863)*, Cuvânt înainte de general de brigadă (r) prof. univ. dr. Adrian Stroea, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Focşani, Editura Terra, 2018, 348 p.+3 pl.

Justificată (mai ales) de necesitatea adăugării unui *Indice de nume şi locuri* şi a unor „imagini cu vechile lăcaşuri mănăstireşti", a doua ediţie a lucrării care face obiectul prezentării de faţă se deschide cu un *Argument* al autorului, în care, după ce recunoaşte că titlul ales poate fi „uşor provocator", acesta precizează că nu este vorba de o „carte despre monahi şi viaţa monahală în sensul strict al termenului", ci, mai curând, „un volum despre evoluţia relaţiilor sociale din Focşanii Moldovei şi Focşanii Munteniei, istorie marcată de constituirea unor întinse domenii mănăstireşti pe teritoriul a două localităţi răzăşeşti", impunându-şi, aşadar, o ţintă de cercetare ambiţioasă.

Un *Studiu introductiv* deschide structura lucrării, prilej pentru argumentarea necesităţii unei asemenea cercetări prin locul ocupat de Focşani în istoria celor două Ţări Române, mai ales din perspectivă socio-economică, subliniindu-se că „Focşanii erau cel mai important oraş din Moldova, fireşte după Iaşi, capitala Principatului, iar Putna era cel mai bogat ţinut" (p. 14), afirmaţie categorică care ar trebui, poate, nuanţată, măcar în funcţie de perioada pentru care se face o analiză de acest tip; la fel, argumentele care justifică concluzii atât de tranşante, căci nu credem că se poate invoca, în primul rând, „frecvenţa cu care târgul Focşani este citat în actele *Sămilor* şi misiunile pe care le aveau la Focşani dregătorii de curte", ce depăşeau „orice localitate moldavă" (p. 14-15). Grăbită ni se pare şi concluzia că: „Această prosperitate economică a fost principalul element care a favorizat înfiinţarea schiturilor şi mănăstirilor în cele două târguri" (p. 15). Un foarte scurt excurs în istoria închinării unor mănăstiri româneşti la Locurile Sfinte este încheiat de autor prin contrapunerea „mercantilismului unor egumeni greci" funcţiei sociale „puţin cunoscută şi deloc recunoscută a mănăstirilor pământene, care au avut în Evul Mediu rolul pe care instituţiile sociale de stat şi ONG-urile îl au astăzi în societate [*sic!*]" (p. 19). După ce deplânge, pe bună dreptate, lipsa unor lucrări importante dedicate istoriei oraşului, cercetarea sprijinindu-se, în continuare, pe lucrarea datorată lui Dimitrie Caian, autorul dedică câteva pagini începuturilor Focşanilor (exprimând, cu oarece confuzie în jurul termenilor, părerea că „ numele localităţii vine de la unul dintre cei trei bătrâni fondatori ai Focşanilor Munteniei: moşul Focşănesc", p. 24), aminteşte, apoi, de războaiele şi calamităţile care şi-au pus amprenta asupra dezvoltării oraşului, implicit asupra lăcaşurilor de cult, ctitorii ale domnilor, breslelor şi dregătorilor (căci „acum două-trei secole localitatea era un *El Dorado* pentru negustori şi dregători, locul unde se puteau descoperi oportunităţi în afaceri şi de unde începeau cariere militare", p. 37; nu ştim de unde a fost preluată informaţia că „în Focşanii Moldovei locuia şi Marele şătrar", p. 38), despre subteranele oraşului şi gârla hotarului, despre rolul social al mănăstirilor, pentru a încheia această primă parte cu scurte consideraţii privitoare la stadiul cercetărilor şi organizarea materialului. De aici înţelegem decupajul cronologic ales de autor pentru cercetarea sa monografică: „[...] studiul nostru începe cu 1661, anul ctitoririi Mănăstirii «Sf. Ioan», pe locul unei vechi biserici cu acelaşi hram şi merge până la 1863, când toate schiturile şi mănăstirile din Focşani au fost desfiinţate şi transformate în biserici de mir" (p. 58). Probabil din neatenţie, tot aici se aminteşte de un subtitlu al volumului, *Pelerin prin oraşul Unirii*, care însă nu apare pe pagina de titlu, nici în descrierea CIP a volumului, cititorul bănuind că este vorba de subtitlul primei ediţii.

Întâiul capitol dintre cele trei ale lucrării, *Focşanii Munteniei*, debutează cu o sinteză a istoriei târgului muntean, de la formarea sa, în secolul al XVI-lea, prin contopirea

moşiilor Focşăneşti, Obileşti şi Buzoieneşti. Poziţia sa la hotarul celor două Ţări Române i-au asigurat dezvoltarea, devenind reşedinţă a judeţului Slam Râmnic, un efect fiind şi constituirea unor întinse domenii mănăstireşti, astfel încât, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, târgul a devenit „o localitate controlată din punct de vedere economic de egumenii mănăstirilor". Interpretând datele unei hotărnicii a proprietăţilor din Focşanii Munteni, întocmită între anii 1847 şi 1850, localitatea îi pare autorului „un Vatican ortodox, în care 3 din 4 proprietăţi se aflau în mâinile mănăstirilor şi ale Episcopiei Buzăului" (p. 66). În continuare, partea de consistenţă a capitolului o reprezintă cele cinci „fişe" întocmite pentru tot atâtea lăcaşuri de cult: Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, biserica Sf. Gheorghe din cătunul Ceardac/Goleşti-Ceardac, biserica Sf. Voievozi, biserica Sf. Nicolae Vechi şi biserica Sf. Nicolae Nou. În toate aceste micro-monografii, informaţia cunoscută este sintetizată de autor, care pune accentul pe relaţia administratorilor clericali ai aşezămintelor cu locuitorii târgului. Astfel, Mănăstirea Sf. Ioan Botezătorul, ctitorie a lui Grigore I Ghica pe locul altui aşezământ monahal mai vechi, prin domeniul stăpânit în timp, „a pus o presiune imensă pe răzeşi, dregători, bresle şi orăşeni", egumenii greci fiind adversari ai dezvoltării „localităţii în ajunul epocii moderne" (p. 73). Închinată Mănăstirii Sf. Anastasia de lângă Salonic (eveniment pus sub semnul îndoielii de către autor, care, în lipsa documentului de închinare, original sau copie, îl consideră „dubios", p. 77), lăcaşul focşănean, devenit „o putere economică necontestată în Focşanii de pe ambele maluri" (p. 82), a intrat în conflict cu târgoveţii, într-o „luptă juridică de emancipare" a acestora de sub tutela egumenului de la Sf. Ioan[1]. Mai apoi, atenţia autorului se îndreaptă spre două dintre metocurile Mănăstirii Sf. Ioan, anume biserica Sf. Gheorghe din cătunul Ceardac, înfiinţat după 1821 pe moşia Goleşti, respectiv biserica Sf. Voievozi de pe moşia Mândreştii Munteni. În primul caz, se fac precizări de natură a lămuri confuzia generată de existenţa, pe moşia Goleşti, a unei alte biserici de mir cu hramul Sf. Nicolae, mai ales că, pentru o vreme, „biserica parohiei a preluat şi fostul hram al cătunului Ceardac". În cazul metocului din Mândreşti, analiza informaţiei documentare şi a amplasării actuale a vechiului cimitir permite autorului să considere că pe această moşie a existat o biserică de lemn, transferată în 1834 în satul Blidarele, iar noua biserică de zid a fost ridicată de călugării de la Sf. Ioan pe un alt amplasament (p. 111). Subcapitolul dedicat bisericii Sf. Nicolae Vechi înşiruie etapele istorice prin care a trecut acest lăcaş de cult, de la schitul de lemn ridicat de ieromonahul Filotei la sfârşitul secolului al XVII-lea, refăcut din zid de către căpitanul Ştefu pe la anul 1713 (când a început ridicarea aşezământului monahal, p. 122, 124) şi închinat fără voia acestuia Episcopiei Buzăului, apoi Mănăstirii din Râmnic (care l-a transformat „într-un avanpost al intereselor sale în Focşanii Munteniei", p. 131). În sfârşit, ultimele pagini ale capitolului sunt rezervate bisericii Sf. Nicolae Nou, ridicată de lemn tot spre sfârşitul veacului al XVII-lea de popa (protopopul) Arsenie, refăcută din zid, la 1732, şi închinată de urmaşii ctitorului către Episcopia Buzăului. În opinia autorului, metocul a fost „capătul de pod de care Episcopia a avut nevoie pentru a controla şi administra proprietăţile din Focşanii Munteniei şi satele din jurul reşedinţei Judeţului Slam Râmnic" (p. 135).

Capitolul al doilea, *Focşanii Moldovei*, respectă structura celui precedent: câteva date privitoare la istoria Focşanilor Moldovei, urmate de patru subcapitole dedicate

[1] O analiză mai aplicată a litigiului dintre mănăstirea focşăneană şi locuitorii târgului, precum şi facsimilul planului din 1848, la Dan Dumitru Iacob, *Planurile oraşului şi moşiei Focşanii Munteni din 1848*, în *Studii de istorie a oraşelor. In honorem Paul Niedermaier*, coordonatori Vasile Ciobanu, Dan Dumitru Iacob, Bucureşti/Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", 2017, p. 399-436.

aşezămintelor monahale din târgul moldav. Primul dintre acestea, Mănăstirea Uspenia (Precista), ctitorită de Nicolae Mavrocordat la începutul veacului al XVIII-lea, a fost închinată Mănăstirii Vatoped de la Sfântul Munte. Autorul presupune, fără temei, că Nicolae Mavrocordat şi-a aşezat ctitoria la mică distanţă de Mănăstirea Sf. Ioan „tocmai pentru a o contrapune puternicului aşezământ, care la vremea respectivă domina cele două târguri. În acest fel, domnul echilibra balanţa şi avea prin ctitoria sa, aflată chiar lângă graniţă, un capăt de pod de unde putea oricând supraveghea şi păşi discret dincolo de Gârla hotarului [!]" (p. 172). În ceea ce priveşte ctitoria lui Constantin Cehan Racoviţă, Mănăstirea Sf. Samuil, metoc al Precistei din Roman şi, ulterior, împreună cu toate celelalte metocuri ale acesteia, închinată Mănăstirii Sf. Spiridon din Iaşi, aflăm, printre altele, că daniile primite în Focşani, Tecuci şi Bârlad au fost stăpânite până la secularizare, „spre disperarea târgoveţilor din aceste localităţi" (p. 188). (În treacăt, ieşenii vor afla cu uimire că „Focşanii nu erau un oraş-cetate, aşa cum erau oraşele medievale transilvănene sau cetăţile de scaun Suceava şi Iaşi", p. 201.) În şirul mănăstirilor „recenzate" de autor urmează Mănăstirea lui Vicol, cu hramul Sf. Dumitru, metoc al Agapiei nemţene, ctitorie a unui căpitan al locului la sfârşitul veacului al XVII-lea. Închinarea către mănăstirea nemţeană este văzută de autor ca pricină care a dus „la un conflict cu focşănenii, încă neobişnuiţi ca o mănăstire din altă localitate să deţină un aşezământ în localitate" (p. 225). Ultima „fişă" a capitolului este dedicată bisericii Ovidenia din Tăbăcari (Mănăstirea de la Capul Târgului), ctitorie a breslei tăbăcarilor, probabil de la sfârşitul secolului al XVII-lea. (Ajunşi la aceste pagini ale volumului, precizăm că milesimul documentelor interne din Moldova secolului al XV-lea şi mare parte a celui de-al XVI-lea se socoteşte altfel decât crede autorul – *v.* p. 247, n. 482 –, anume scăzând 5508 ani din veleat indiferent de luna emiterii.) În problema controversată a existenţei a două aşezăminte de cult diferite, biserica Ovidenia din Tăbăcari şi Mănăstirea de la Capul Târgului, autorul îl urmează pe Dimitrie Caian, care considera că e vorba de unul şi acelaşi edificiu religios, dar opinează că tăbăcarii focşăneni şi-au închinat ctitoria lor direct mănăstirii athonite Grigoriu, şi nu Mănăstirii Vizantea, cu care a intrat doar „într-o relaţie spirituală" prin faptul că erau metocuri ale aceleiaşi mănăstiri (p. 250-252)[2], deşi, mai jos, admite şi această posibilitate: „Pe de altă parte, ţinând cont de abuzurile pe care egumenii greci le-au făcut în Focşani cu sprijinul domnilor fanarioţi, nu excludem ca la un moment dat comunitatea tăbăcarilor să fi fost «obligată» să cedeze Mănăstirii Vizantea, din diverse raţiuni, acest lăcaş" (p. 253). Capitolul se încheie cu rândurile dedicate bisericii Sf. Împăraţi Constantin şi Elena, ridicată ca un metoc al Mănăstirii Mera pe moşia Mândreştii Moldovei, în anul 1832, probabil pe locul vechii biserici de mir a moşiei, cu hramul Sf. Voievozi (p. 262-264).

Ultimul capitol al volumului, *Unificarea Focşanilor şi secularizarea*, trece mai întâi în revistă câteva date esenţiale despre Unirea din 1859, Comisia Centrală şi unificarea Focşanilor, precum şi despre secularizarea averilor mănăstireşti din 1863, care a dus la „sfârşitul vieţii monahale din Oraşul Unirii" (p. 279). Mai apoi, două foste metocuri focşănene, biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavril şi biserica Sf. Atanasie, completează

[2] În sprijinul său, autorul citează (şi) lucrarea Cătălinei Chelcu, *Un aşezământ monahal din ţinutul Putna – mănăstirea Vizantea*, în *Relaţiile românilor cu Muntele Athos şi cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX). In honorem Florin Marinescu*, editor Petronel Zahariuc, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2017, p. 165-182, deşi cercetătoarea ieşeană menţionează clar, la p. 180: „Mănăstirea Vizantea a avut şi un metoc, anume biserica Vovidenia din Focşani, aşa cum se arată în actul de închinare al ctitorilor, târgoveţi din acest oraş, la data de 13 ianuarie 1781". De altfel, articolul este „plasat" de autor, în cadrul secţiunii „Articole şi studii" a *Bibliografiei* de la finalul volumului, într-un alt volum, din 2009 (!).

şirul celor 12 aşezăminte care au stat în atenţia autorului în acest volum. Prima dintre acestea a fost ridicată ca biserică de mir de către clucerul Apostol Ţoca, cândva în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, fiind numită mai târziu Biserica lui Caramzulea, după numele unui urmaş al ctitorului, care a reconstruit-o (primind şi două noi hramuri: Sf. Treime şi Sf. Proroc Ilie). Devenită apoi metoc al Episcopiei Buzăului, biserica a fost abandonată, poate în urma incendiului din 1854, şi demolată în anii 1895-1896. Al doilea metoc, biserica cu hramul Sf. Atanasie, are o istorie mai lungă, fiind ctitorită de preotul Calintian în prima jumătate a veacului al XVII-lea şi închinată Mănăstirii Urecheşti (Vărzăreşti), după care nu mai apare în documente.

Câteva *Concluzii* şi un rezumat în limba engleză succed celor trei capitole de consistenţă ale lucrării semnate de Romeo-Valentin Muscă, în care, pentru fiecare dintre cele 12 lăcaşuri de cult în parte, firul povestirii este susţinut de citate generoase şi lămuritoare din sursele documentare şi narative analizate, precum şi din autorii literaturii secundare, dar nu întotdeauna în folosul demonstraţiei unei ipoteze sau a alteia. *Bibliografia* ar fi putut fi lucrată mai îngrijit: sunt trecute aici numele editorilor unor volume colective şi nu al autorilor textelor la care se face trimitere în notele de subsol („Rădvan 2007", „Rădvan 2011a", „ Zahariuc 2009"); abundă suprascrierea parazitară a unor cifre misterioase la anii de apariţie a unor volume; nu lipsesc nici greşelile de tehnoredactare, în număr destul de mare. Salutară este întocmirea unui *Indice de nume şi locuri* pentru ediţia de faţă, care uşurează accesul cititorului la informaţia din volum, dar care vădeşte inconsecvenţă în realizare şi cumulează greşeli: unele *voci*, desemnând mai ales domnii şi ierarhii, au fost ordonate alfabetic după numele de botez (Alexandru Callimachi, Alexandru Mavrocordat, Antion Cantemir, Antonie Plămădeală, Gavriil Bănulescu-Bodoni, Gavriil Callimachi ş.a.), iar altele după numele de familie; pentru unele personaje, indexarea s-a făcut după calitatea lor: „Băneasa Paraschiva", „Bulubaş, Pavel"; „Ceardac" este indexat de două ori ca sat; nu există un domn fanariot pe nume Ioan Matei Ghica, ci Matei Ghica, indexat atât la litera I, cât şi la M; au fost doi domni cu numele Mihail Suţul (nu „Şuţul"); între cele două nume de botez nu se pune virgulă: „Arbore, Virgiliu, P.", „Bulat, Toma, Gh.", „Dogaru, Bogdan, Constantin" ş.a.; Focşani este recenzat la litera O: „Oraşul Unirii (Focşani)"; Bârladul este indexat atât la litera B, cât şi la T: „Târgul Bârladului". O secţiune de *Anexe* (opt facsimile ale unor documente şi planuri) rotunjeşte această ediţie a lucrării.

În ceea ce priveşte aparatul critic, avem, de asemenea, o nedumerire în legătură cu justificarea şi utilitatea folosirii punctului imediat după numărul de ordine al notelor de subsol, practică pe care nu am mai întâlnit-o până acum. Şi dacă tot am pomenit de notele de subsol, să spunem că autorul foloseşte, într-un stil propriu, *op. cit*., acolo unde s-ar fi cuvenit *ibidem* (chiar în condiţiile utilizării metodei de citare „mai puţin uzitată la noi, dar eficientă", explicată la p. 57-58).

În concluzie („bref", cum ar spune autorul, p. 15, 228), Romeo-Valentin Muscă propune publicului larg, dornic de a cunoaşte amănunte despre lăcaşurile de cult ale Focşanilor din perioada analizată, un ghid util, harnic întocmit şi cu aplecare spre o minimă rigoare a cercetării ştiinţifice („Nefiind o cercetare cu scopul unor evaluări academice sau pentru a justifica vreun grant de cercetare, nu am abuzat de notele de subsol", p. 56), cu informaţie pe alocuri inedită, culeasă din arhive, dar mai ales sintetizată din bibliografia căreia i s-ar mai fi putut adăuga destule titluri[3], scris într-un stil

[3] Menţionăm aici, spre exemplu, o lucrare care, apărută în acelaşi an cu volumul discutat aici, ar putea fi util unei noi ediţii, fiind vorba despre un alt plan al oraşului în care sunt figurate bisericile şi mănăstirile:

accesibil şi, pe alocuri... sprinţar (un lăcaş de cult a fost „un bemol pe portativul evoluţiei [...]", p. 73; Grigore I Ghica a fost într-un „exil rocambolesc în Occident", p. 76; „un inventar halucinant", p. 81 ş.a.). Altminteri, ţinta ambiţioasă asumată de către autor, de care aminteam la începutul acestor rânduri, nu credem că a fost atinsă decât parţial, lucru de înţeles însă, având în vedere caracterul volumului de faţă. De aceea, cititorul avizat, fără a mai vorbi de cercetătorul epocii, simte nevoia, după parcurgerea volumului, să apeleze şi la alte surse de informare.

Mihai-Cristian Amăriuţei

Emanuela Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019, 256 p.

Modelul de dezvoltare al României moderne a eșuat în mare parte inclusiv din cauza caracterului său centralist. Elita noastră politică nu a resimțit niciodată cu adevărat disponibilitatea de a ceda din atribuțiile sale, fie din dorința de a păstra cele mai importante pârghii decizionale, fie din obsesia înfăptuirii unității naționale, una care elimină aprioric orice tendință de administrație regională. Printre altele, în acest mod s-a ajuns la nefireasca situație de împărțire a României între București și „provincie", ultima semnificând – în comunicarea publică pervertită de binomul centru-periferie – „restul" țării. Distincția nu era întâmplătoare, mai ales că în Capitală au fost și încă mai sunt în bună măsură concentrate deciziile politice și administrative, chiar dacă asta se traduce într-o inegalitate profundă între regiunile românești, cazul Moldovei fiind ilustrativ din acest punct de vedere. Bucureștiul este punctul de referință al României, este un oraș fascinant, este o capitală problematică, sursă de alienare și frustrare pentru locuitorii supuși stresului cotidian, este, în fine, un simbol al României moderne, adulat sau disprețuit.

În cadrul acestui context, merită a fi remarcată lucrarea Emanuelei Costantini, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, apărută la Editura Polirom în acest an. Autoarea și-a propus un proiect ambițios, acela de a înțelege evoluția orașului în contextele social și economic ce au însoțit constituirea statului național român, precum și reacția elitelor politice în raport cu acest fenomen. Cartea nu este, potrivit autoarei, una scrisă din perspectivă urbanistică sau arhitecturală, ci din prisma încadrării dezvoltării Bucureștiului în conceptul de „comunitate imaginată", teoretizat convingător de Benedict Anderson, într-o lucrare clasică despre apariția națiunilor.

La începutul secolului al XIX-lea, potrivit mărturiilor lăsate de călătorii străini, Bucureștiul era departe de statutul de oraș, fiind considerat mai degrabă un mare sat, cu un aspect „ciudat, aproape sălbatic [...], atât de diferit de orașele Europei și semănând cu marile sate din Mauritania". Într-adevăr, secolele de dominație otomană asupra Țării Românești inhibaseră orice tentativă de dezvoltare sau modernizare în stil apusean a orașului, care prezenta trăsături mai degrabă orientale. Din acest motiv, abolirea monopo-

Dan Dumitru Iacob, *Planul oraşului Focşani din 1855, realizat de căpitanul Marcus Terbuhović*, în *Cluj – Kolozsvár – Klausemburg 700. Várostörténeti tanulmányok / Studii de istorie urbană*, Főszerkesztő: Lupescu Makó Mária, Szerkesztők: Ionuţ Cristea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rüsz-Fogarasi Enikö, Cluj-Napoca / Kolozsvár, Erdélyi Mùzeum Egyesület, 2018, p. 241-258.

lului comercial al Imperiului Otoman va descătuşa energiile zonei Dunării, comerţul fiind cel care a impulsionat dezvoltarea economică a Bucureştiului. S-a adăugat la aceasta emiterea primelor acte cu valoare constituţională, Regulamentele Organice, contestate puternic de paşoptişti, dar care, în pofida unor limite inerente, au avut importante efecte pozitive, inclusiv în ceea ce priveşte transformarea economică şi socială a Capitalei. În această perioadă, de pildă, au fost înfiinţate Arhivele Statului, tribunalul comercial sau eforia spitalelor. În următoarele trei decenii, populaţia Bucureştiului a crescut semnificativ, în contextul unei ample transformări edilitare.

În mod evident, dată fiind lipsa totală de specialişti în spaţiul românesc, aşa cum erau arhitecţii sau inginerii, a fost imperios necesar apelul la străini, care s-au ocupat de proiectare şi sistematizare sau au coordonat diverse proiecte (pavarea străzilor, lucrări de salubrizare, aprovizionarea cu apă sau edificarea unei reţele de iluminat public). Bucureştiul a început să îşi schimbe treptat înfăţişarea, mai ales prin amenajarea spaţiilor verzi şi parcurilor în zone anterior infestate sau mlăştinoase, spaţii dedicate petrecerii timpului liber, unde puteau fi urmărite piese de teatru sau ascultate concerte, evenimente care favorizau socializarea populaţiei.

Arhitecţii străini şi-au conceput proiectele bazându-se pe stilurile la modă în Europa, ceea ce a conferit un aer occidental Bucureştiului. În această perioadă, de asemenea, au apărut hotelurile şi restaurantele de lux, înfăţişarea magazinelor a evoluat într-o manieră spectaculoasă sau au fost ridicate clădiri publice (Teatrul cel Mare, sediul universităţii), au fost construite largi bulevarde, iar centrul oraşului a devenit o zonă „funcţională, urbanistică şi arhitecturală". Bucureştiul a devenit, în acelaşi timp, centrul cultural al Ţării Româneşti, aşa cum fusese desemnat în Regulamentul Organic. Cu toate problemele care continuau să existe, Bucureştiul era pregătit din multe puncte de vedere să devină capitala viitorului stat naţional:

> Într-o optică comparatistă, ceea ce deosebeşte transformarea Bucureştiului într-un oraş european este faptul că procesul a început înainte ca acesta să devină capitala unui stat naţional, fapt datorat situaţiei speciale a Ţării Româneşti, semiautonomă în cadrul Imperiului Otoman şi plasată după 1830 sub protectorat rusesc. Acest agent extern a fost cel care a declanşat schimbarea, realizată ulterior în cei 30 de ani ce au urmat, de factori interni, organele administrative. A fost o transformare cu destul de multe limite [...], dar care, cu toate acestea, marchează o separare netă de Bucureştiul aproape turcesc de la începutul secolului.

Dezvoltarea Bucureştiului a fost condiţionată de istoria Principatelor Române, la fel cum desemnarea oraşului drept Capitală i-a sporit atractivitatea şi a dinamizat economia sa. La fel, instaurarea monarhiei străine în 1866 şi obţinerea independenţei în urma războiului din 1877-1878 au avut o certă semnificaţie. Până la Primul Război Mondial, Bucureştiul a devenit incontestabil cel mai important oraş al României. Chiar dacă era încă slab industrializat, Bucureştiul era polul economic cel mai avansat al ţării, ceea ce a determinat o creştere semnificativă a populaţiei. Structura socială a oraşului a cunoscut, la rândul ei, ample transformări prin apariţia burgheziei, a celor cu profesii liberale, a muncitorilor, relaţiile de tip feudal fiind înlocuite cu relaţiile capitaliste. Urbanizarea a urmat modelul occidental, ceea ce aducea Bucureştiul, din acest punct de vedere, cât mai aproape de oraşele dezvoltate din vestul Europei. În orice caz, Bucureştiul îşi exercita fără probleme rolul de oraş conducător al României, spaţiul în care se luau toate

deciziile importante şi unde funcţiona majoritatea instituţiilor naţionale. Această stare de lucruri este valabilă şi pentru perioada interbelică.

Între cele două războaie mondiale, aşa cum arată autoarea, evoluţia Bucureştiului a fost pliată pe dorinţa de a răspunde provocării generate de explozia demografică. Strategiile urbanistice, în consecinţă, au fost diferite de cele aplicate în Vechiul Regat şi au urmărit o apropiere mai mare faţă de cetăţeni şi nevoile acestora. În acelaşi timp, s-a mărit considerabil distanţa între Capitală şi restul ţării, mai ales în ceea ce priveşte mediul rural, obligat în continuare la o subdezvoltare cronică. Dezvoltarea Bucureştiului a urmărit modelul occidental, dar a ratat în mare parte obiectivele naţionale:

> Efortul de a realiza un oraş pe măsura locuitorilor lui, care, în termeni sociologici, să integreze „mulţimile" pentru a le transforma în „mase", presupunea o idee de capitală ca un fel de burete care să absoarbă modelele sociale şi culturale din exterior, să le purifice şi să le dea înapoi, transformate în spiritul propriilor trăsături. Trebuind să aleagă între modelul oraşului industrial/occidental şi un model rural/agrar/local, lumea politică românească, cea a partidelor, a regelui şi administraţiei locale, a optat pentru cel dintâi pe care l-a ridicat la rangul de paradigmă pentru toată ţara şi l-a pus în practică în capitală, făcând din aceasta un prototip. La fel ca în secolul al XIX-lea, oraşul era şi acum un model pentru lumea satului, cu deosebirea că în secolul anterior această opinie fusese împărtăşită de cele două partide mari (liberalii şi naţional-ţărăniştii) şi, începând din anii '30, de suveran.

Cartea scrisă de Emanuela Costantini este una de care istoriografia noastră avea o stringentă nevoie, mai ales că de la lucrarea dedicată istoriei Bucureştiului de C. C. Giurescu s-a scurs foarte mult timp, fără ca subiectul să mai fie abordat într-o manieră riguroasă. Naraţiunea este concisă, dar bine articulată, iar evoluţia urbanistică a Bucureştiului este bine surprinsă, într-un limbaj vioi şi proaspăt. Mai degrabă, motivele de insatisfacţie provin din ceea ce ar fi putut sau ar fi trebuit să cuprindă această istorie a capitalei noastre.

În primul rând, deşi, aşa cum sugerează chiar titlul cărţii, autoarea şi-a propus un excurs îndrăzneţ în ceea ce priveşte conceptul de „capitală imaginată", cu rare excepţii, subiectul nu este abordat. Ar fi fost mai mult decât interesantă o abordare similară, de pildă, celei întreprinsă de Lucian Boia, care a scris despre mitologia naţională românească, adică, cu alte cuvinte, despre „inventarea" naţiunii, fenomen prin excelenţă modern. Lipsesc reflecţiile contemporanilor despre Bucureşti, modalitatea prin intermediul căreia aceştia se raportau la cel mai important oraş românesc sau cum îl percepeau în raport cu restul ţării. Din nefericire, este absentă o discuţie mai mult decât necesară despre centralizarea excesivă din România, o anomalie perpetuată până în zilele noastre, care a înăbuşit deliberat orice veleitate de decizie locală. În fine, lipseşte un capitol despre evoluţia Bucureştiului în timpul regimului comunist, deşi acesta a reuşit să schimbe într-o manieră radicală înfăţişarea acestuia, cu consecinţe durabile.

Dincolo de evoluţia urbanistică, arhitecturală a Bucureştiului, subiect stăpânit bine de către autoare, îngrijorează numărul relativ important de erori inacceptabile într-o lucrare de ţinută ştiinţifică precum aceasta. Astfel, scrie Emanuela Costantini, răscoala din 1907 a fost „susţinută activ şi de intelectuali şi politicieni, printre care Mihail Kogălniceanu, promotorul reformei din 1864". Or, Kogălniceanu, care a promovat, într-adevăr, reforma rurală, a murit în 1891 şi nu putea să îi sprijine pe răsculaţii din 1907 decât cel mult cu spiritul. Cronologia, însă, îi dă mult de furcă autoarei, care încurcă cu seninătate date fundamentale, cunoscute de oricine are o minimă tangenţă cu istoria: Partidul Naţional Liberal a fost înfiinţat în 1875, nu la începutul anilor 1880, aşa cum se arată în carte, iar

Regele Ferdinand a urcat pe tron în 1914, nu în 1916, așa cum crede autoarea. La fel, premierul liberal Duca a fost asasinat de legionari în 1933, nu un an mai târziu, iar Mica Înțelegere a fost formată în anii 1920 și 1921, nu în 1920. Mai există, de asemenea, câteva afirmații discutabile ale autoarei precum cea care îi atribuie lui Nicolae Paulescu descoperirea insulinei, teză demontată convingător de Peter Manu și Horia Bozdoghină. Pot fi considerate erori punctuale, involuntare, dar frecvența lor poate trăda carențe importante în cunoașterea istoriei, dincolo de subiectul ilustrat în lucrare.

Cartea Emanuelei Costantini, în afara acestor obiecții, este una utilă, mai ales că acoperă un capitol încă insuficient cercetat al istoriei noastre moderne, respectiv perioada formării și consolidării statului național român. În fond, în mentalul colectiv românesc, Bucureștiul rămâne un reper de neocolit, fie că trezește admirație, fie că generează anxietate din cauza dezvoltării sale relativ haotice. Un oraș capricios, ale cărui resorturi ne pot purta dintr-o extremă în alta. Și a cărui istorie, cel puțin la prima vedere, pare atât de greu de scris.

Bogdan Caranfilof

M. B. Sluțkii, *V skorbnye dni, Kishinevskii pogrom 1903 goda* [Zile de doliu, Pogromul de la Chișinău din 1903], Moskva/Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriia, 2019, 326 p.

Deși istoric de formație, interesul pe care-l port pentru „problematica evreiască" nu este atât de natură profesională cât, mai curând, este legat de istoria mea personală. Bourdieu ar fi spus că este determinat de *habitus*-ul meu[1]. Într-adevăr, sunt născut în Telenești (Republica Moldova), un fost târg întemeiat la sfârșitul secolului XVIII de evrei și armeni, devenit în secolul XX așezare urbană și centru administrativ[2]. El face parte din cele trei localități, alături de București și Românești, al căror nume le putem auzi în cunoscutul cântec *Roumania, Roumania*, interpretat prin anii '40 ai secolului trecut de faimosul tenor și actor evreu Aaron Lebedeff. Teleneștiul, mai ales al copilăriei mele, dar și, într-o măsură mai mică, al adolescenței, număra o importantă comunitate evreiască. Mulți dintre vecinii mei, prietenii de joacă, colegii de serviciu ai părinților făceau parte din această comunitate[3]. Până și unul dintre profesorii mei de limbă și literatură moldo-

[1] Sub termenul de *habitus*, cunoscutul sociolog francez înțelege ansamblul de caracteristici dobândite de un individ de-a lungul istoriei sale personale (începând cu copilăria) și care determină modul lui de a gândi, percepe și acționa (Pierre Bourdieu, *Science de la science et réflexivité*, Paris, Raison d'Agir, 2001, p. 86-87).

[2] Alexandru Furtună, Vadim Lelic, *Telenești. Istorie și contemporaneitate*, Chișinău, Tipografia AȘM, 2014.

[3] Nu știu exact câte procente din totalul locuitorilor orașului o constituiau evreii, știu doar că numărul lor era considerabil și că în perioada sovietică, pe teritoriul RSS Moldovenești, doar două sinagogi își continuau activitatea, una la Chișinău, alta la Telenești. Mai știu că foarte mulți dintre ei au început să plece prin anii 1970-1980, emigrând în Israel și SUA, lăsând în urmă două cimitire și o arhitectură evreiască specifică (case de proporții nu prea mari, cu intrări care de foarte multe ori dădeau direct în stradă). La recensământul din 2004, doar patru locuitori din Telenești s-au declarat evrei (Alexandru Furtună, Vadim Lelic, *Istorie*, p. 195-215; vezi și *Recensământul populației 2004. Caracteristici demografice, naționale, lingvistice, culturale*, la adresa de internet http://statistica.gov.md/pageview.php?l=ro&idc=295&id=2234, accesată la data de 2 octombrie 2019).

venească (așa cum era numit acest obiect în Moldova sovietică), Beniamin Cogan, absolvent al Universității din Iași, era de origine evreu; a fost și rabin și cunoscut autor de manuale școlare[4].

După cele scrise mai sus, este lesne de înțeles de ce, atunci când am aflat de recenta apariție a unei cărți, de fapt memorii, semnate de un martor al pogromului din Chișinău, întâmplat acum 116 ani, am ținut neapărat să mi-o procur. Cu această ocazie, le mulțumesc istoricilor de la Chișinău, Roman Rabinovich și Leonid Monsionzhnik (acesta din urmă semnând studiul introductiv al cărții și notele), care m-au ajutat să fac rost de ea, cu promisiunea dată de mine că îi voi face o prezentare în română, cartea fiind publicată în rusă.

Autorul acestor memorii, Moisei B. Sluțkii (1851-1934), evreu de origine, a fost, între anii 1899 și 1934, medic șef al spitalului evreiesc din Chișinău. Conform autorului studiului introductiv, „sub conducerea sa, spitalul și-a trăit epoca de aur”[5]. Într-adevăr, în perioada în care spitalul a fost gestionat de Sluțkii, s-au efectuat importante lucrări de modernizare, au fost ridicate mai multe clădiri care au adăpostit noi secții de tratament, laboratoare, o farmacie, a început să funcționeze și o școală pentru formarea asistentelor medicale etc.[6]. Pe lângă activitatea profesională, Sluțkii a făcut parte din mai multe asociații obștești, implicându-se și în guvernarea Chișinăului, în câteva rânduri fiind ales deputat în duma orășenească[7]. A fost o persoană foarte cultă și informată, memoriile sale mărturisind-o pe deplin.

Volumul de față constituie de fapt o reeditare a două cărți de memorii apărute la Chișinău în perioada interbelică. Prima, intitulată *Trei sferturi de veac. Amintirile mele din copilărie, tinerețe și din jumătatea de secol de activitate medicală și socială* [Za tri cetverti veka, Moi vospominania iz detstva, iunosti i poluvekovoi vracebnoi i obshestvennoi deiatelinosti], a fost publicată în 1927. Aici, Sluțkii se oprește asupra unor evenimente derulate între mijlocul secolului XIX și începutul secolului XX. A doua carte, *Zile de doliu. Pogromul de la Chișinău din 1903* [V skorbnye dni, Kishinevskii pogrom 1903 goda], apărută în 1930, după cum sugerează și titlul, este dedicată Pogromului.

Prima carte, care constituie și întâia parte a variantei reeditate, mărturisește despre interesul autorului, pe lângă evoluțiile din domeniul medicinei, și pentru învățământ, și pentru științele exacte. Tot aici aflăm și părerile lui Sluțkii despre guvernările unor țari

[4] Adesea, pe la sfârșitul anilor ’80 și începutul deceniului următor, în glumă, tinerii teleneșteni își mai numeau orașul Tel Aviv (nu știu dacă și-l mai numesc și acum). În copilăria mea, mai circula cu insistență și zvonul că unul dintre cei mai cunoscuți revoluționari ruși ai secolului trecut, de origine evreiască, nici mai mult nici mai puțin decât faimosul Lev Troțkii, era născut în Teleneşti. Prin 2013 sau 2014, când eram deja de mult timp sigur că acesta nu s-a născut aici, dar rămânând încă intrigat de originea zvonului, am găsit întâmplător în ziarul asociației evreilor originari din Teleneşti, „Teleneşskaia ulița” [Strada Teleneşti], editat la Tel-Aviv, următoarea explicație: cândva, înainte de „Marele Octombrie”, pentru activitatea sa, Lev Troțkii, pe numele său adevărat Lev sau Leiba Bronștein, a fost dat în căutare generală de către poliția secretă a Imperiului, jandarmii reținând, undeva în sudul Basarabiei, un individ cu același nume (Leiba Bronștein). Foarte repede însă s-a dovedit că acesta, în afară de nume, nu avea nimic în comun cu revoluționarul Troțkii. Tânărul reținut era un student originar din Teleneşti, care se întorcea din vacanță la Universitatea din Odessa, unde își făcea studiile. Așadar, după autorul articolului din „Teleneşskaia ulița”, această întâmplare ar sta la baza zvonului.

[5] L. A. Monsionzhnik, *Predislovie redaktora*, în M. B. Sluțkii, *V skorbnye dni, Kishinevskii pogrom 1903 goda*, Moskva/Sankt-Peterburg, Nestor-Istoriia, 2019, p. 6-36.

[6] Clădirile fostului spital evreiesc mai pot fi văzute și astăzi pe str. Columna, nr. 145.

[7] L. A. Monsionzhnik, *op. cit.*, p. 13-15.

ruşi (de exemplu, Alexandru al III-lea şi Nicolae al II-lea), despre mişcările revoluționare din Rusia, despre războiul ruso-turc din anii 1877-1878 etc. În legătură cu acest război, autorul menționează şi „tânăra armată română", care „a mers cot la cot cu armata rusă, nefiind inferioară acesteia nici în privința determinării, nici a curajului" (p. 158). În general, trebuie spus că, în memoriile sale, imaginea României este una pozitivă, aceasta nu numai pentru că, probabil, Sluțkii se simțea mai bine într-un stat cu tendințe cu mult mai liberale decât în Rusia lui Alexandru al III-lea şi cea a fiului său, Nicolae al II-lea[8], şi nu numai din cauză că multe legi restrictive în privința evreilor au dispărut odată cu intrarea Basarabiei în componența României[9], ci şi probabil din cauza cenzurii românești, care veghea sârguincios asupra publicațiilor apărute în nou alipita regiune, mai ales când acestea erau scrise într-o altă limbă decât româna.

Tot aici aflăm şi unele amănunte despre istoria spitalului pe care îl conducea, despre lumea medicilor basarabeni din ultimele decenii ale secolului XIX, despre problemele cu care aceştia se confruntau. Dată fiind originea lui Sluțkii, o mare parte a primei cărți este consacrată situației comunității evreiești, relației acesteia cu puterea, mişcării sioniste din Chişinău şi din Rusia în general, dar şi mult controversatei printre evrei mişcări religioase inițiate de avocatul chişinăuian Iosif Rabinovici. Sunt interesante şi notițele sale despre interesul foarte mare cu care, „în liniştitul şi îndepărtatul de Paris Chişinău", el dar şi alți semeni de-ai lui au urmărit derularea faimoasei „Afaceri Dreyfus" (p. 150). Tot aici, Sluțkii vorbeşte şi despre „Afacerea Kutaisi", cunoscută şi sub numele de „Afacerea Sarra Modebadze" sau „Sacihere", derulată în anii 1878-1880, în timpul căreia un grup de evrei din gubernia Georgia-Imeretia a fost învinuit (cum s-a adeverit, pe nedrept) de omorârea unei fetițe creştine în scopuri ritualice. Mai puțin cunoscută în Occident, această „afacere" a adus în discuție în mediul public rusesc din acea perioadă pretinsa folosire a sângelui creştin în ritualurile evreieşti – mit care s-a dovedit destul de rezistent, fiind în circulație în unele regiuni ale Uniunii Sovietice şi în anii 1980[10].

Zvonul despre omorârea de către evrei a unui băiat dintr-o localitate din stânga Nistrului, cu scopul de a-i folosi sângele, a făcut şi el parte din atmosfera apăsătoare de dinaintea pogromului din Chişinău, descris, după cum am menționat deja, în a doua carte (respectiv a doua parte din prezentul volum). Aici aflăm şi despre pasivitatea administrației locale în prevenirea şi sistarea violențelor împotriva evreilor, şi despre dispersarea de către poliție şi armată a grupurilor evreieşti de autoapărare, şi despre cei pe care Sluțkii îi consideră vinovații direcți şi indirecți ai pogromului, printre aceştia din urmă fiind şi țarul Nicolae al II-lea. Sluțkii se opreşte şi asupra relațiilor dintre populația creştină şi comunitatea evreiască după pogrom, şi asupra atitudinii presei ruseşti şi internaționale. În mod special, el vorbeşte şi despre unele personalități care, după convingerea sa, au marcat pozitiv nu numai istoria comunității evreieşti, ci şi pe cea a Chişinăului şi a Basarabiei în general.

---

[8] Sluțkii nu va ajunge să asiste la evenimentele pronunțat antisemite din România din a doua jumătate a anilor '30 şi începutul deceniului următor, întrucât avea să moară în 1934.

[9] De altfel, trebuie menționat că statul român i-a recunoscut meritele profesionale, decorându-l cu ordinul „Meritul sanitar" (L. A. Monsionzhnik, *op. cit.*, p. 15).

[10] Despre acest mit am auzit pentru prima dată pe la începutul anilor 1980, când eram în clasele primare. Tot atunci am mai auzit şi o altă variantă, în conformitate cu „spiritul timpului", după care în fiecare an, pe 22 aprilie, data naşterii lui Lenin, evreii ar fura copii cu ochi albaştri pentru a le folosi sângele în ritualurile lor.

Deşi memoriile lui Sluțkii conțin și unele pasaje pline de umor (p. 58, 69, 95, 154, 208, 227), stilul general de redactare este mai curând unul reținut, asemănător celui adoptat în lucrările academice clasice. De altfel, la începutul primei cărți, autorul își avertizează cititorul că va folosi „documente istorice și relatările martorilor oculari" (p. 41), iar în a doua carte, înainte de a-și începe mărturisirea despre pogrom, notează că va încerca să fie „cât mai obiectiv posibil" și că se va feri de un discurs „pătimitor", ignorând „poveștile fantasmagorice despre copii sfâșiați în două și violuri în masă ale femeilor", pentru că, spune el, „pogromul din 1903 a fost și așa destul de dur și nu are nevoie de asemenea exagerări" (p. 180).

După părerea mea, Sluțkii a reușit să nu cadă în mrejele unui discurs „pătimitor". De altfel, multe din reflecțiile sale referitoare la istoria evreilor din Imperiul Rus, dar și a pogromului din Chișinău, din 1903, sunt confirmate de cercetările istoricilor din ultimii ani[11]. Memoriile lui Sluțkii constituie, după părerea mea, un prețios izvor istoric, a cărui circulație ar merita extinsă și la mediul istoriografic din România, eventual prin traducerea lor în română.

Iurie Stamati

Daniel Dieaconu, *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2018, 426 p.

Istoriografia românească a fost grevată, în cea mai mare parte a existenței sale, de factori extrinseci care i-au inhibat spiritul activ și i-au diluat substanța. Este de ajuns să ne gândim la perioada regimului comunist, în cadrul căreia istoricii, chiar și cei profesioniști, au fost nevoiți să își subordoneze reflecțiile unor imperative absurde. Cazul monarhiei noastre este probabil unul dintre cele mai notabile exemple, ceea ce a determinat, așa cum era firesc, un interes sporit asupra temei după 1990. Cu toate acestea, în contextul unui incontestabil salt calitativ istoriografic, există încă mulți istorici care își ratează menirea, fie din cauza subiectivității și pasiunii nefirești pentru condiția lor, fie din amatorism cras. Într-un sistem universitar steril și într-un mediu academic prea puțin vizibil, este puțin probabil ca lucrurile să stea altfel. Consecința, deși poate părea paradoxală la o privire superficială, este lesne explicabilă: în pofida faptului că istoricii sunt independenți, au acces la surse inedite și edite diverse, pot găsi bibliografii exhaustive sau pot lua contact cu literatura de specialitate din afara țării, nu puține lucrări poartă pecetea inutilității și se adaugă unei imense maculaturi istoriografice.

În cadrul acestui context, trebuie abordată lucrarea lui Daniel Dieaconu, *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*. Subiectul domniei celui mai controversat rege al istoriei noastre este în mod cert unul ofertant și poate provoca interesante analize sau incitante reflecții. Cu atât mai mult cu cât domnia lui Carol al II-lea se suprapune peste o perioadă foarte complicată din punct de vedere intern, dar mai ales extern, culminând cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial. Chiar fenomenul Restaurației în sine, un simptom evident al societății românești, invită la introspecții din care rezultă o explicație

[11] Vezi, spre exemplu, Antony Polonsky, *Histoire des Juifs en Pologne et en Russie*, Paris, Honore Champion, 2018; M. V. Dmitriev (ed.), *Evrei i hristiane v pravoslavnyh obshestvah Vostochnoi Evropy* [Evreii și creștinii din comunitățile ortodoxe ale Europei de Est], Moskva, Indrik, 2011; Edward H. Judge, *Easter in Kishinev: Anatomy of a Pogrom*, New York & London, New York University Press, 1992.

plauzibilă a unui fapt greu de înțeles la prima vedere: cum a fost posibil ca un rege, care a renunțat de trei ori la tron din motive frivole și al cărui caracter versatil era mai mult decât vizibil, să revină fără nicio problemă și, mai mult, să domine nestingherit România din toate punctele de vedere? Mai departe, pulsul vieții politice în genere, ascensiunea Mișcării Legionare, criza economică și consecințele sale sau coordonatele politicii externe într-un mediu ostil și agravant, toate reprezintă teme asupra căruia cercetătorul se poate opri cu folos, iar rezultatele pot fi transpuse într-o formă agreabilă, dar mai ales, profesionistă.

În mod evident, Daniel Dieaconu și-a propus în mod ambițios să atingă aceste obiective, dar modalitatea pe care a ales-o este una cel puțin dezamăgitoare. Autorul și-a conceput lucrarea din perspectiva a trei coordonate: biografia celui care avea să devină regele Carol al II-lea, domnia propriu-zisă în intervalul 1930-1940, însoțită de analiza celebrei camarile regale sau cea a instrumentelor puterii de care s-a servit regele și o tratare extinsă a cultului regal, prin intermediul mijloacelor de propagandă sau a ceremoniilor publice. Ultima parte reprezenta, într-adevăr, un subiect relativ inedit și era mai mult decât util pentru a rotunji în mod fericit istoria acestui monarh, așa cum este cazul de altfel pentru mulți alți lideri contemporani.

Ca un plus al lucrării, trebuie remarcat faptul că autorul nu este guvernat de vreo subiectivitate inerentă, nu favorizează în niciun fel personalitatea regelui Carol al II-lea, așa cum nu o face nici cu forțele care i se opuneau, precum Mișcarea Legionară, spre deosebire de alți istorici. Problema apare însă atunci când această neutralitate, fără doar și poate dezirabilă, se sprijină aproape în totalitate pe ceea ce au scris și gândit alții, fie că este vorba de scrierile din epocă, fie de cele apărute ulterior. Daniel Dieaconu navighează cu o ușurință dezarmantă de la o sursă la alta, își acordă fiecare rând în ritmul unor citate sau apelează des, parcă prea des, la vocile autorizate sau nu ale altor istorici, dar nu numai (este citat la un moment dat un fragment dintr-un roman, chiar dacă acesta era întemeiat pe evenimente veridice). Din această cauză, un cititor atent, care posedă cunoștințe de istorie, nu va afla aproape nimic nou prin intermediul acestei cărți, ci doar aceeași poveste, sprijinită pe clișee și locuri comune sau citate demonetizate prin folosirea lor excesivă. Lipsește prospețimea analitică, dar mai ales originalitatea în prezentarea și, în special, în analiza faptelor descrise. De fapt, pare că activitatea principală a lui Daniel Dieaconu a fost cea de colaționare a diverselor surse și a dispunerii lor potrivit logicii narative sau cronologice.

Mai mult decât atât, o domnie, precum cea a lui Carol al II-lea sau a oricărui rege în general, nu poate fi înțeleasă fără o plasare corectă a contextului în care acesta a evoluat. Atrage atenția în primul rând lipsa aproape totală în cadrul lucrării a aspectelor de politică externă, esențială pentru perioada adusă în discuție. România Mare a stat mereu sub spectrul destrămării, mai ales după ascensiunea nazismului în Germania și revitalizarea Uniunii Sovietice. În 1940, într-un interval de numai câteva luni, țara noastră a fost obligată să cedeze o bună parte din teritoriul câștigat în urma Primului Război Mondial: Basarabia, Bucovina de Nord, nord-vestul Transilvaniei și Cadrilaterul. România a avut planuri de apărare în 1940, și în est, și în sud, și în vest, dar nu le-a pus în aplicare. De fapt, această tragedie națională a fost motivul principal care i-a curmat domnia lui Carol al II-lea, silit de cel care avea să devină conducătorul statului, Ion Antonescu, să abdice și să ia calea exilului. În mod evident, se poate purta o amplă discuție istorică în jurul acestor evenimente. Ar fi putut România să procedeze altfel, conform modelului finlandez, așa cum s-a invocat? A preferat Carol al II-lea să rămână rege peste o Românie mică, cu orice preț, în fața unei alternative catastrofale, pe care

oricum nu a fost în stare să o evite? Se poate lua în considerare faptul că România ar fi putut evita această dramă, în condițiile în care ar fi avut alt lider, oricare ar fi fost acesta?

Din nefericire, aceste aspecte sunt tratate în cel mai bun caz periferic în lucrarea lui Daniel Dieaconu, fiind evidentă nepriceperea acestuia în ceea ce privește chestiunile de politică externă, chiar și la nivel elementar. Dar chiar și revenind la politica internă, senzația permanentă este cea de improvizație sau superficialitate. Nu vom regăsi sondări profunde ale unor fenomene importante precum alunecarea înspre extrema dreapta a unei părți deloc neglijabile din societatea românească. Personaje precum Iuliu Maniu, Nicolae Iorga, Armand Călinescu sunt vag conturate, în cel mai bun caz. Prezentările ca atare există, dar într-o manieră didactică, seacă și sprijinite pe aceleași nesfârșite citate. Fie din incompetență, fie din teamă irațională, autorul se mulțumește doar să aranjeze piesele jocului din care să rezulte imaginea de ansamblu. Dar nici măcar aceasta nu reușește să o facă într-o manieră satisfăcătoare.

Așa cum remarcam, o analiză a fenomenului propagandistic dirijat de regimul lui Carol al II-lea era mai mult decât binevenită. Autorul, pe de altă parte, nu își abandonează inepta abordare nici în acest caz și se rezumă la o înșiruire de instituții, evenimente sau momente, descrise fără nerv și reconstituite, bineînțeles, dintr-o multitudine de surse redate *in extenso*. Ultimul capitol al cărții însă, intitulat pompos *Un prinț și un rege pentru contemporani. Un personaj al istoriei pentru posteritate. Aspecte ale mitologiei dinastiei regale în România. Mitificare și mistificare în timpul regimului carlist*, îmi pare a fi o ofensă adusă condiției de istoric și istoriografiei în general. Pur și simplu, Daniel Dieaconu transcrie ceea ce au scris despre Carol al II-lea diverse personaje ale vremii sau istorici, fără minime intervenții, cel puțin în prima jumătate a capitolului. Singura explicație rațională a acestui gest este cea a faptului că autorul avea nevoie pur și simplu de un număr mai mare de pagini pe care nu știa să le conceapă de unul singur. De-ar fi numai acest fapt și ne putem face o bună idee despre calitatea istoriografică a acestei cărți și seriozitatea științifică a autorului ei.

Se adaugă la aceste observații stilul lucrării, incluzând aici aspectul estetic din punct de vedere lingvistic. Este unul extrem de neglijent, dezlânat, guvernat de folosirea exasperantă a timpului prezent, chiar și atunci când acesta devine impropriu în unele contexte. Se pot constata, de asemenea, foarte multe greșeli gramaticale, forme eronate de plural, lipsa acordurilor și așa mai departe. De pildă, scrie autorul, la un moment dat, că țărăniștii își „ridicaseră vile și mașini luxoase" și probabil că numai imaginația autorului va rezolva dilema logică ridicată de această exprimare. Nu lipsesc nici erorile de ordin istoric: Titulescu și-a depus mandatul de formare a guvernului în 1930, iar Iorga a primit nominalizarea la funcția de prim-ministru în 1931, aflăm din carte, deși, în realitate, ambele evenimente au avut loc în anul 1931.

În stilul în care l-a consacrat, Lucian Boia a scris în 2014 o carte, de fapt un eseu de dimensiuni reduse, despre monarhia din România, dedicând câte o parte fiecăruia dintre cei patru regi pe care i-a avut țara noastră; lui Carol al II-lea i-a revenit un număr de zece pagini. Sunt convins că se găsesc în cadrul acestora reflecții mai profunde și ipoteze mai tentante decât în cele peste patru sute de pagini ale cărții scrise de Daniel Dieaconu. Oricum, așa cum se poate deduce din lucrare, autorul pare să aibă o înclinație spre catrenele scrise de epigramiști celebri și care într-adevăr surprind câteodată foarte bine complexitatea unui moment. Nu îmi rămâne în aceste condiții decât să îl parafrazez pe Cincinat Pavelescu și să afirm că singura plăcere pe care am resimțit-o în urma citirii acestei lucrări a fost reprezentată de gestul de a o închide la final.

Bogdan Caranfilof

Gică Manole, *Corneliu Zelea Codreanu. Un om al istoriei mari*, Botoșani, Editura Quadrat, 2018, 850 p.

A scrie istorie, chiar și în condiții ideale, este un demers întotdeauna dificil și grevat de numeroase obstacole insurmontabile. Să presupunem că unui istoric i se pun la dispoziție toate documentele posibile aferente subiectului pe care dorește să îl cerceteze, precum și un mediu favorabil acestui demers. Să presupunem de asemenea că respectivul istoric are conștiința curată, este perfect neutru față de evenimentele cercetate, dovedește acribie și are talent narativ. Va rezulta o istorie cât mai apropiată de realitate, dar nu o redare exactă a faptelor. Așa cum s-a mai afirmat, istoria este una și în mod invariabil unică, în timp ce discursul istoriografic ne oferă diverse istorii. Dar dacă într-adevăr nu se poate scrie o istorie obiectivă, istoricul profesionist este dator a încerca să facă aceasta până la final.

Pe de altă parte, istoriografiei românești i-au lipsit prea mult timp atât profesionalismul, cât și seriozitatea științifică. Regimul comunist i-a falsificat grav substanța și i-a alterat valorile, atâtea cât se coagulaseră în jurul unor idei forță. Imperativului național i s-a subsumat totul și, întrucât în istorie se poate scrie orice, exact asta s-a întâmplat. Trecutul nostru nu a mai avut nicio șansă de a fi reconstituit cât de cât corect în condițiile în care mitologia națională a reușit să acapareze și să deformeze inerent istoria potrivit unei logici stranii, dar atât de proprie regimului în cauză. Acestor reflexe istoriografice le-au rămas tributari nu puțini dintre cei care încearcă în prezent să scrie istorie.

În mod evident, fenomenul este, cel puțin dintr-un anumit punct de vedere, lesne explicabil. Suferind mereu de un important retard de dezvoltare în raport cu diverse națiuni europene, românii au căutat în permanență un debușeu mental care să le infirme pesimismul actual și să le confere superioritatea niciodată întrevăzută. Frustrarea și neputința au fost de multe ori canalizate înspre imaginarea unui trecut istoric menit a edulcora complexitatea propriului timp. Din această perspectivă, unii istorici au renunțat definitiv la orice urmă de luciditate și au plasat istoria noastră pe niște coordonate mitice, atunci când nu au fost utopice de-a dreptul. Istoria și-a pierdut rațiunea existenței și a devenit animalul de povară al cărui unic rol era acela de a pune în mișcare patriotismul. De fapt, menirea istoriografiei se reducea la a fortifica ideea națională oricând era nevoie și prin orice mijloace. Or, încercarea de definire a propriei identități în acest fel duce în primul rând la diabolizarea alterității.

În cadrul acestui context, se cuvine se semnalăm o bizară producție istoriografică aparținând „istoricului" botoșănean Gică Manole, intitulată *Corneliu Zelea Codreanu. Un om al istoriei mari*. Chiar dacă fenomenul legionar a generat de-a lungul timpului destule simpatii într-o parte a mediului intelectual românesc, incluzând aici pe istorici, pare că lucrarea aceasta duce cecitatea istoriografică la un nivel fără precedent. Din acest punct de vedere, cartea poate fi asemănată cu *Biblia dacopaților*, așa cum o numea Dan Alexe, respectiv lucrarea *Dacia preistorică*, scrisă de Nicolae Densușianu. Chiar dacă cele două tomuri tratează perioade diametral opuse, sunt străbătute de la un capăt la altul de inabila dialectică ce capătă deseori forma unui delir mistico-istoriografic.

În primul rând, trebuie remarcat, nu fără o undă de ironie, faptul că majoritatea cercetătorilor cărora le lipsește elementarul bun-simț istoric sau minima conștiință sunt cei care susțin răspicat tocmai contrariul. „Istoricul" botoșănean nu se dezminte, la rândul său pretinzând din capul locului că ne oferă o istorie adevărată, obiectivă, lipsită de elemente propagandistice. În mod evident, lucrarea reprezintă exact contrariul.

Paradigma pe care se bazează Gică Manole este destul de simplă la prima vedere și se compune din două elemente antagonice. Pe de o parte, avem de-a face cu regimul instaurat de Carol al II-lea, în 1930, unul anacronic, venal și total în răspăr cu interesele naționale. Se adaugă la aceasta umbra omniprezentă a NKVD-ului, care avea practic întreaga Românie la discreție, precum și influențele malefice ale „Cabalei" și „Ocultei", factori de putere din umbră controlați – se putea altfel? – de către evrei. Pe de cealaltă parte, este subliniată cu toată fermitatea posibilă misiunea nobilă a Mișcării Legionare, formată din milioane de tineri studioși, educați în cultul familiei și al țării, și care dădea dovadă de o moralitate desăvârșită. „Nu activitatea și acțiunea civică și politică a tineretului țării, unit sub sfintele flamuri ale valorilor naționale în diferite grupări politice cum ar fi Legiunea Arhanghelului Mihail (Garda de Fier) a reprezentat un atentat la siguranța României, ci activitatea infracțională a tuturor partidelor politice din acei blestemați ani treizeci. Cine susține contrariul și demonizează cele câteva milioane de tineri, făcându-i răspunzători de toate relele epocii, minte cu obrăznicie, dezinformează cu premeditare, efectuând o analiză istorică subiectivă, cu metoda diversiunii și propagandei de cea mai joasă speță."

În fruntea Mișcării Legionare, a tineretului „patriot", veghea figura titulară a celui ce a fost Corneliu Zelea Codreanu, care întruchipa practic toate virtuțile posibile pentru o ființă omenească și singurul capabil de a schimba regimul putred din România în mod fundamental: „A avut din plin ceea ce aproape nici un politician interbelic nu a avut: caracter, integritate morală, cult al istoriei neamului, dragoste infinită față de patria sa, curajul opiniei, franchețe, credință desăvârșită, modestie morală, dăruire, absența orgoliului maladiv, cult al datoriei către aceeași țară, onest, loial prietenilor, opozant înverșunat față de samsarii banului public". Pare incredibil faptul că refuzăm să ne dăm seama că am avut printre noi unul dintre cei mai de seamă oameni din istoria umanității sau, mai mult, că îl tratăm în mod diametral opus față de cum a fost în realitate: „Corneliu Zelea Codreanu și toată generațiile care l-au urmat, eroi și martiri deopotrivă, prin credința și fapta lor ziditoare de patrie, sunt autorii uneia din cele mai frumoase pagini de jertfă, dragoste și credință între Iisus Hristos, pe care a scris-o poporul român în istoria sa, cât și un etern, nemuritor imn de slavă și iubire înălțat Patriei, pe care încă o mai numim România".

Odată trasat acest contur și stabilite aceste premise, narațiunea lui Gică Manole își urmează neabătut drumul, unul care exclude îndoiala istorică și sufocă nuanțele. Orice act, orice atitudine se pot justifica și sunt ca atare prin prisma unei viziuni istorice înguste guvernată de spiritul mistico-naționalist. Crimele legionarilor, de pildă, altfel oribile și gratuite în esență, capătă dimensiuni care scapă oricărei analize oneste. Codreanu l-a asasinat pe prefectul poliției din Iași, Manciu, pentru că se „apăra bărbătește, la lumina zilei, trăgând din revolver în perfectă legitimă apărare". Prim-ministrul liberal I. G. Duca, prin uciderea sa, a meritat ceea ce a primit, conform lui Nichifor Crainic, opinie pe care autorul o împărtășește din plin. La fel de justificată, crede Gică Manole, a fost împușcarea premierului Armand Călinescu, un „asasin feroce", care „folosise toate instituțiile de forță ale statului să bată, să schingiuiască, să ucidă tineretul patriot al țării". De fapt, adaugă autorul, eliminarea lui Armand Călinescu a fost un „act de justiție și dreptate". La fel, cei din proximitatea lui Codreanu precum A. Vernichescu sau Mihai Stelescu, care au sfârșit prin a fi rănit grav primul, ucis fără scrupule cel din urmă, își primeau răsplata pentru faptele lor de trădare: „Lumea aprecia gestul lui Moța de a-l pedepsi pe A. Vernichescu, act pe un semn de sănătate morală în mijlocul unei mlaștini morale necuprinse". Omorul ca formă de luptă politică sau ca pretext de răzbunare personală

devine astfel perfect justificabil în raport cu măreţele idealuri naţionale. Mai rămânea ca Gică Manole să susţină că victimele legionarilor ar fi trebuit să le fie recunoscători acestora pentru că le-au dat posibilitatea de a intra în istorie în acest fel. Mai mult, chiar dacă este un critic acerb al lui Horia Sima, care ar fi deturnat spiritul legionar, „istoricul" botoşănean găseşte resursele necesare pentru a nega până şi asasinatele împotriva evreilor săvârşite în timpul rebeliunii din ianuarie 1941: „Nu legionarii au împuşcat, în ianuarie 1941, câteva zeci de evrei, ci diversionişti comunişti îmbrăcaţi de NKVD în uniforme verzi [...]".

Una după alta, evidenţele sunt spulberate imperturbabil de către „istoricul" botoşănean. Mişcarea Legionară nu a fost un grup de crimă organizată, nici nu a avut caracter terorist, ci, dimpotrivă, acţiona în permanenţă pentru îndeplinirea unor nobile idealuri menite doar să ridice România din marasmul în care se afla. Mai mult, depăşind orice limită a firescului convenţional, autorul susţine în numeroase rânduri că legionarii şi Codreanu însuşi nu au fost antisemiţi. De fapt, ura acestora ar fi fost canalizată înspre evrei bolşevici în principal, care acţionau la ordinele Rusiei urmărind dezmembrarea României Mari şi, în secundar, împotriva evreilor care acaparau economia şi finanţele ţării, împreună cu presa. De altfel, susţine Gică Manole, împotriva evreilor nu se ridicaseră alte mari conştiinţe naţionale precum Mihai Eminescu sau Vasile Alecsandri? Or, Codreanu se situa în continuarea acestor concepţii, ceea ce este un raţionament bizar: antisemitismul secolului al XIX-lea putea avea aceleaşi fundamente în condiţiile în care nu existau încă bolşevici? Oricum, consideraţiile asupra antisemitismului legionar nu necesită niciun comentariu, ceea ce ar însemna un efort intelectual risipit în van: „Mişcarea Legionară a lui Corneliu Zelea Codreanu, din punct de vedere doctrinar, n-a fost antisemită, în ciuda diversiunii continue; legionarii n-au iniţiat şi înfăptuit niciodată o politică de violenţă împotriva evreilor. A condamnat doar evreii comunişti, care, se ştie, atunci erau duşmani reali ai integrităţii statului român pe care îl voiau dezmembrat, acţionând la ordinele şi în folosul URSS. […] Deci Garda de Fier, de la origini şi până în 1940, a fost o organizaţie politică doctrinar anticomunistă, nu antisemită. N-am identificat nici un text doctrinar legionar antisemit. Iar cel care îl găseşte îl rog să mi-l arate şi mie".

De altfel, oricine a avut neşansa de a gândi altfel decât legionar în acea perioadă (Nicolae Titulescu, Nicolae Iorga) este imediat condamnat fără drept de apel în paginile acestei cărţi, la fel cum sunt puşi la colţ istoricii care au încercat să se aplece cu onestitate şi luciditate asupra acestei probleme (Zigu Ornea, Lucian Nastasă-Kovacs). Un amplu spaţiu îl acordă Gică Manole lui Carol al II-lea şi regimului politic fundamentat de acesta. Într-adevăr, pot fi aduse multe reproşuri întemeiate acestui monarh, care a subminat în permanenţă democraţia noastră interbelică, oricum extrem de fragilă, la fel cum a încurajat nociva camarilă. Pe de altă parte, se pot concede câteva aspecte pozitive precum încurajarea culturii sau avântul economic de la finalul celui de-al patrulea deceniu interbelic. În mod evident, pierderile teritoriale din vara anului 1940 au constituit cel mai greu cap de acuzare, deşi e greu de precizat ce ar fi putut face Carol al II-lea sau oricare alt rege în contextul respectiv. Gică Manole, pe de altă parte, abandonează o abordare de tip istoriografic şi construieşte un discurs grobian, marcat de ură viscerală la adresa monarhiei în general şi a lui Carol al II-lea în special: „[…] toată viaţa sa abjectă Carol n-a vrut altceva decât să facă ce vrea, să-şi piardă vremea prin baruri, să agaţe prostituate de pe stradă, să fure, să mintă, să ucidă, să înşele pe toţi şi pe toate". „În ceea ce mă priveşte, scrie Gică Manole referindu-se la jurnalul monarhului intitulat *În zodia Satanei*, cred cu tărie că Satana a fost el, Carol II". Nici Regele Mihai nu scapă de furia „istoricului" botoşănean, devenind „trădător care are pe conştiinţă luarea în prizonierat

de către ruso-sovietici, la sfârșitul lunii august 1944, a peste 150.000 de soldați și ofițeri ai Armatei Române, ce-și vor găsi moartea în URSS." Altfel, autorul consideră că Regele Mihai s-a născut în anul 1912, nu 1921, cum s-a întâmplat în realitate. Despre Elena Lupescu, așa cum era de așteptat, aflăm doar lucruri îngrozitoare: evreică malefică, agentă a NKVD-ului, femeie de moravuri ușoare și așa mai departe. (În paranteză fie spus, Gică Manole lansează, deși dubitativ, inclusiv ipoteza asasinării lui Ionel Brătianu de către NKVD.)

Gică Manole a reușit, în câteva sute de pagini, să condenseze o cantitate de elucubrații aproape fără precedent în peisajul istoriografic autohton. Oricât am dori să căutăm, nu vom găsi nici urmă de rigoare, seriozitate științifică, luciditate sau cel puțin onestitate. Cartea „istoricului" botoșănean este un amalgam bizar de revelații mistice sau revelații existențiale ferm încadrate de cele mai inedite teorii ale conspirației. În măsura în care există, fundalul real este în permanență eludat de intervențiile brutale și fără noimă ale autorului. Mai mult, limbajul în care este scrisă cartea este unul extrem de slab: pe de o parte aduce de multe ori cu acela al unui elev mediocru de liceu, pe de altă parte este încărcat de invective și expresii total nepotrivite generate de ură viscerală sau frustrare intelectuală. Se adaugă la aceasta un număr deloc neglijabil de fracturi logice sau greșeli gramaticale, ceea ce întărește această impresie. Dincolo de forma sa, fondul cărții nu poate să producă decât o adâncă mâhnire legată de faptul că, într-un context marcat de deschidere intelectuală și de acces la bibliografie și surse diverse, mai există istorici care nu au înțeles nimic din rigorile meseriei lor. Gică Manole își bate joc de munca unor istorici profesioniști, la fel cum dezonorează memoria unor oameni cărora le datorăm deferență. Din acest motiv, „Gică" poate deveni unitatea de măsură a incompetenței istoriografice.

La începutul lucrării sale, Gică Manole și-a inserat propria biografie prin intermediul căreia putem afla că acesta a fost un prolific jucător de fotbal al echipelor Zorile Havârna și Recolta Mileanca, cu peste 150 de goluri marcate. Dacă este adevărat, trebuie să deplângem faptul că fotbalul nostru a pierdut șansa de a promova un jucător de excepție. În schimb, istoriografia noastră a căpătat o nouă durere de cap, efemeră e drept, dar nu mai puțin enervantă. Producția pretins istorică a acestui Gică Manole nu este decât un abces lingvistic, o rană deschisă pentru care nu există decât un singur tratament: cititul istoriei și înțelegerea ei.

Bogdan Caranfilof

Indice bibliografic „Archiva Moldaviae”: volumele I (2009) – X (2018)*

1. ACHIM, Viorel, *Situaţia „sectelor religioase” în Provincia Bucovina. Un studiu al Inspectoratului Regional de Poliţie Cernăuţi din septembrie 1943*, VI, 2014, p. 351-427.
2. AIOANEI, Alexandru D., *Între ruine, foamete şi normalizarea vieţii cotidiene. Iaşul în anii 1944-1948*, VI, 2014, p. 89-118.
3. AMĂRIUȚEI, Mihai-Cristian, BACUMENCO, Ludmila, *Documente referitoare la istoria Țării Moldovei (1634-1858) provenite dintr-o colecție particulară din Iași*, I, 2009, p. 150-177.
4. AMĂRIUȚEI, Mihai-Cristian, BACUMENCO-PÎRNĂU, Ludmila, *Un testament din secolul al XIX-lea al Mariei Hermeziu, născută Gane*, III, 2011, p. 317-330.
5. AMĂRIUȚEI, Mihai-Cristian, BACUMENCO-PÎRNĂU, Ludmila, *Un aspect al modernizării societății românești în Moldova Regulamentului Organic. Documente privitoare la activitatea Comisiei epitropicești în ţinutul Bacău*, V, 2013, p. 343-363.
6. AMĂRIUȚEI, Mihai-Cristian, DORNEANU, Benone, *Spătarul Sandu Miclescu de la Șerbești (1804-1877). Schiță de portret a unui „pașoptist” uitat, pe baza unor documente și amintiri de familie*, X, 2018, p. 69-90.
7. ANDRIEŞ-TABAC, Silviu, *Stemele şi drapelele satelor Bălceana, Buţeni, Fârlădeni*, *Mingir şi Sărata-Galbenă (raionul Hânceşti)*, V, 2013, p. 53-69.
8. ANDRIEŞ-TABAC, Silviu, *Stema şi drapelul satului Dănceni, raionul Ialoveni*, VI, 2014, p. 79-88.
9. ANIȚA, Cristian, *Oficiul pentru Reconstrucţia Moldovei (1945-1949)*, II, 2010, p. 167-188.
10. ANTIPA, Mihai, *Instituţionalizarea învăţământului teologic în Eparhia Huşilor*, II, 2010, p. 107-114.
11. ARDELEANU, Constantin, *Un inventator francez în Moldova – François Xavier Progin (1801-1855)*, VI, 2014, p. 39-47.
12. ARHIRE, Tudor, *Fondul Familial Hurmuzaki de la Arhivele Naţionale Sibiu*, III, 2011, p. 267-273.

---

* Întocmit de Mihai Mîrza (angajat al Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale, doctor în istorie, mihai_mrz@yahoo.com).

13. BAIER, Hannelore, *Germanii din România în atenţia lui Stalin. Politica faţă de minoritatea germană în anii 1944-1948*, VI, 2014, p. 229-245.
14. BERINDEI, Mihnea, *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (I)*, III, 2011, p. 27-55.
15. BERINDEI, Mihnea, *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (II),* IV, 2012, p. 27-72.
16. BERINDEI, Mihnea, *La révolte de Ioan Vodă et les relations moldavo-ottomanes, 1538-1574 (III)*, V, 2013, p. 27-52.
17. BERINDEI, Mihnea, *România comunistă văzută de la Paris, 1977-1989* (transcriere: Ovidiu Mihăiuc și Diego Ciobotaru, editor: Dorin Dobrincu), VIII, 2016, p. 367-396.
18. BLASEN, Philippe Henri, *Terrorisme légionnaire et ordonnances anti-sémites. La Région Suceava d'octobre 1938 à septembre 1940*, X, 2018, p. 301-340.
19. BOBICESCU, Cristian Antim, *Considerații preliminare privind negocierea dintre Jan Potocki și Sigismund al III-lea din 1601-1602. Poziție în dezbaterea privind afinitatea lui Jan Zamoyski și fidelitățile multiple*, X, 2018, p. 31-44.
20. BODALE, Arcadie M., *Repertoriul actelor privitoare la instituțiile eclesiastice din Țara Românească și Moldova până la 1742. Colecția Documente de la Arhivele Naționale-Iași*, I, 2009, p. 313-340.
21. BODALE, Suzana, *Frontul Renașterii Naționale din ținutul Prut. Perspectivele cercetării*, I, 2009, p. 350-365.
22. BOSOMITU, Ştefan, *O poveste dintr-o iarnă. „Căderea” Regionalei comuniste „Dunărea de Jos” (ianuarie 1941)*, IV, 2012, p.125-152.
23. BOTOŞINEANU, Cătălin, *Politica din spatele „capetelor sparte” de la Universitatea din Iași. Alegerile pentru funcția de rector din 1923*, I, 2009, p. 54-78.
24. BOTOŞINEANU, Cătălin, *Demisia în spaţiul universitar ieşean. Cazul profesorilor Facultăţii de Drept din anul 1925*, III, 2011, p. 87-101.
25. BOTOŞINEANU, Cătălin, *Şcolile normale din oraşul Iaşi în perioada interbelică. Documente*, IV, 2012, p. 335-350.
26. BOURDEAUX, Michael, *The Role of Religion in the Collapse of Communism*, V, 2013, p. 335-342.
27. BOZDOGHINĂ, Horia, *A. C. Cuza – politicianul antisemit*, IX, 2017, p. 139-160.
28. BRĂTESCU, Liviu, *Politica externă a României (1884-1888). Actori și mijloace de acțiune*, I, 2009, p. 92-107.
29. BULGAR, Stepan, DUMINICA, Ivan, *Găgăuzii din Basarabia în contextul relațiilor româno-turce în perioada 1931-1940: istorie și personalități*, VII, 2015, p. 57-78.
30. BUNGHEZ, Sebastian-Dragoș, *Problema aromânilor în dezbaterile Parlamentului României la începutul secolului al XX-lea*, VI, 2014, p. 217-228.

31. BURCEA, Mihai, *Constantin Istrate: biografia atipică a unui torţionar în România comunistă*, VI, 2014, p. 315-340.
32. CABA, Neculai A., *De la Prut în Munţii Ural. Memoriile unui ţăran din nordul Moldovei* (editori: Alexandru D. Aioanei, Ciprian Axinte), V, 2013, p. 423-464.
33. CANDU, Teodor, MOȘIN, Octavian, *Clerul din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Registrul oficial din 1945-1948 (I)*, I, 2009, p. 244-282.
34. CANDU, Teodor, MOȘIN, Octavian, *Clerul din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Registrul oficial din 1945-1948 (II)*, II, 2010, p. 237-273.
35. CANDU, Teodor, *Date privitoare la originile orheiene ale neamului boierilor Călmașu-Callimachi și legăturile cu neamul mazililor Panăș-Calmâș*, IX, 2017, p. 15-28.
36. CARAMELEA, Ramona, *Spaţiu fizic şi spaţiu social: arhitectura şcolară în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Supliment I, 2014, p. 97-114.
37. CAȘU, Igor, PÂSLARIUC, Virgil, *Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldoveneşti: de la proiectul „Moldova Mare” la proiectul „Basarabia Mare” şi cauzele eşecului acestora (decembrie 1943 – iunie 1946)*, II, 2010, p. 275-370.
38. CHELCU, Marius, *Orăşeni stăpâni de pământ în Moldova secolului al XVIII-lea. Cazurile satelor Roşcani şi Găureni*, V, 2013, p. 71-85.
39. CHIABURU, Elena, *Difuzarea în Moldova a mineelor de la Buda (1804-1805)*, I, 2009, p. 35-45.
40. CHIPER, Mihai, *„Țâța creștinelor nu e pentru prunci evrei”: segregarea forței de muncă în Iași (1867-1870)*, IX, 2017, p. 121-138.
41. CHIPER, Mihai, *„Valahii ne-au înșelat”. Chestiunea compensațiilor Iașului în acțiunea politică moldovenească după unire (1862-1874) (I)*, X, 2018, p. 111-174.
42. CHIRILĂ, Ina, *Pe urmele unei colecţii. Documentele lui Gheorghe Ghibănescu în Arhivele din Iaşi*, IV, 2012, p. 253-291.
43. CIOBANU-IONIȚĂ, Daniela, *Ministrul Cultelor Stanciu Stoian și activitatea sa în relația cu Biserica Ortodoxă Română (1947-1951)*, IX, 2017, p. 399-426.
44. CIUBOTARU, Iulian Marcel, *Unde a fost înmormântat întâiul mitropolit al Moldovei?*, V, 2013, p. 563-568.
45. CIUBOTARU, Iulian Marcel, *Completări la biografia cronicarului Macarie*, VI, 2014, p. 27-38.
46. CIUBOTARU, Nicolae, *Societăţile naţional-culturale şi cauza naţională a românilor basarabeni în primele decenii ale secolului al XX-lea*, IV, 2012, p. 73-89.
47. CIUHUȚĂ, Sorin Gheorghe, *Influența activităților de restaurare asupra filigranelor. Un experiment în laboratorul Arhivelor Naționale Cluj*, VIII, 2016, p. 253-260.

48. CLARK, Roland, *Conflict and Everyday Life at the Legionary Cultural Centre in Iaşi (1924-1938)*, III, 2011, p. 139-161.
49. COLIN, Angela, STYKALIN, Alexandr, *Basarabia la începutul secolului XX văzută de misionarii și slujitorii Bisericii Ortodoxe Ruse (după corespondența Mitropolitului Arsenie, aflată în fondurile Arhivelor de Stat ale Federației Ruse)*, VIII, 2016, p. 83-94.
50. CONSTANTINOV, Valentin, *Documentul original de la Alexandru cel Bun pentru episcopia de Rădăuți (6 iulie 1413)*, I, 2009, p. 146-149.
51. CONSTANTINOV, Valentin, *Primul document original descoperit din arhiva Mitropoliei Ţării Moldovei înstrăinată la 1686*, II, 2010, p. 189-192.
52. CONSTANTINOV, Valentin, *Relatarea soliei lui Krzysztof Serebkowicz la Constantinopol din anul 1624*, VIII, 2016, p. 261-286.
53. CORNEANU, Constantin, *De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (I)*, VII, 2015, p. 109-142.
54. CORNEANU, Constantin, *De la suveranitate la independență. Cazul Republicii Moldova (II)*, IX, 2017, p. 63-96.
55. COSTACHE, Ştefania, *Afaceri private, cârmuire imperială şi modernizare: un proiect de reformă la frontiera dunăreană ruso-otomană, 1800-1817*, Supliment I, 2014, p. 77-96.
56. COȘA, Anton, *Un document inedit din 1793 privind catolicii din județul Bacău*, I, 2009, p. 178-218.
57. COZMA, Elena, *Rolul zestrei în contractarea căsătoriei în Moldova primei jumătăţi a secolului al XIX-lea*, III, 2011, p. 367-383.
58. CRISTEA, Ovidiu, *Venise et la Moldavie: discours parallèles sur la guerre sainte*, IX, 2018, p. 15-30.
59. DASCĂL, Octavian, *Leonida Boga: arhivistul, „macedoneanul”, „voshopoleanlu”*, IX, 2017, p. 299-338.
60. DELETANT, Dennis, *Revisiting the 1989 Romanian Revolution: Some Personal Reflections*, IV, 2012, p. 227-251.
61. DOBOȘ, Corina, *Medicalizarea domeniului dreptului penal în România interbelică*, Supliment I, 2014, p. 141-166.
62. DOBRINCU, Dorin, *Archiva Moldaviae la început de drum*, I, 2009, p. 29-33.
63. DOBRINCU, Dorin, *Ruine, lipsuri și anarhie. Moldova și Bucovina de sud în toamna anului 1944*, I, 2009, p. 227-243.
64. DOBRINCU, Dorin, *„Cultele neoprotestante şi drepturile omului în România*”. *Un memoriu din 1977*, IV, 2012, p. 351-401.
65. DOBRINCU, Dorin, *„Noi nu suntem marxişti, ci creştini”. Actele constitutive ale Comitetului Creştin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (1978)*, VII, 2015, p. 275-294.
66. DOBRINCU, Dorin, *Propuneri de descentralizare în favoarea Moldovei după unirea cu Valahia. Memoriul generalului Teodor Balș (1867)*, X, 2018, p. 423-439.

67. DOBRINCU, Ligia, *Evanghelicii din România în anii comunismului târziu. Breviar biografic: Dănuţ Mănăstireanu*, III, 2011, p. 245-265.
68. DOGARU, Bogdan Constantin, *Contribuţii la organizarea administrativă a judeţului Putna. Sfaturile populare raionale*, I, 2009, p. 130-143.
69. DUMINICA, Ivan, *Cu privire la formarea coloniei bulgare Taraclia, judeţul Akkerman*, V, 2013, p. 151-165.
70. DUŢĂ, Alexandru, *Un document important despre amenajarea pentru navigaţie a râului Prut la începutul secolului al XX-lea*, II, 2010, p. 371-397.
71. FELEA, Aurelia, *Învăţământul sovietic în memoriile foştilor demnitari din RSSM. Condiţii de studii, calitatea educaţiei şi relevanţa acesteia pentru reuşita în carieră*, VI, 2014, p. 189-215.
72. FENEŞAN, Costin, *Indigenatul austriac al familiei nobiliare Hâjdău*, II, 2010, p. 27-35.
73. FILIPESCU, Radu, *Informații documentare cu privire la seceta din județul Iași în anul 1946*, I, 2009, p. 118-129.
74. FILIPESCU, Radu, *Activitatea Companiei de Pompieri din Iaşi reflectată în surse arhivistice (1918-1939)*, II, 2010, p. 115-129.
75. GAVRIȘ, Simion-Alexandru, *Conservatorismul moldovenesc în interludiul „federalist” (1859-1862): Lascăr Catargiu*, X, 2018, p. 91-110.
76. GOLEŞTEANU, Raluca Elena, *Themes of the Slavophile Doctrine in the Writings of Alexandru Hâjdeu*, II, 2010, p. 37-66.
77. GOROVEI, Artur, *Însemnări despre familie* (editor: Ștefan S. GOROVEI), VII, 2015, p. 295-335.
78. GROM, Oleg, *Confesiune şi etnicitate în Basarabia la începutul secolului al XX-lea*, V, 2013, p. 183-198.
79. GUMENÂI, Ion, *Molocanii din Basarabia. Originile și componența etnică*, I, 2009, p. 46-53.
80. GUMENÂI, Ion, *Evoluţia demografică a minorităţilor confesionale din Basarabia. Statistici din al doilea sfert al secolului XIX*, V, 2013, p. 167-182.
81. GUMENÂI, Ion, *Evoluția demografică a comunității armenești din Basarabia sub stăpânirea rusă*, X, 2018, p. 175-189.
82. HARITON, Silviu, *Asumarea politicilor sociale de către stat în România. Cazul invalizilor, orfanilor şi văduvelor de război (IOVR) după Primul Război Mondial*, Supliment I, 2014, p. 115-140.
83. HAŞU, Ioana, *Demonizing Armed Anti-Communist Resistance: The Făgăraş Group in the Securitate Files*, IX, 2017, p. 245-272.
84. IFTIMI, Sorin, *Sigilii din arhivele ieșene (Asachi, Hurmuzachi, Aslan)*, I, 2009, p. 299-312.
85. IONCIOAIA, Florea, *Deficit pedagogic sau deficit democratic? Discursivitatea anonimă și negaționismul în spațiul culturii digitale românești*, IX, 2017, p. 161-190.
86. IORDACHI, Constantin, *De la o „capcană geopolitică” la „vechi pământ românesc”: integrarea Dobrogei în România*, 1878-1913, V, 2013, p. 233-286.

87. IORDACHI, Constantin, *Introducere editorială*, Supliment 1, 2014, p. 17-21.
88. IORDACHI, Constantin, *Reconceptualizarea socialului: spre o nouă istorie socio-culturală în Europa Central-Răsăriteană*, Supliment I, 2014, p. 23-55.
89. ISAC, Virginia, *Note privind evacuarea arhivelor din Iași în timpul celor două războaie mondiale*, I, 2009, p. 341-349.
90. IUGA, Liliana, *Negotiating Building Preservation and Urban Redevelopment in Socialist Romania. The Case of Dimitrov Street in Iași*, IX, 2017, p. 373-398.
91. LAMBRU, Steliu în dialog cu BUDIȘTEANU, Alexandru, *Basarabean, moldovean, român: identități complementare*, VIII, 2016, p. 321-351.
92. LĂCĂTUȘU, Dumitru, *Brașov 1989. Armata, Securitatea și revoluția*, IX, 2017, p. 273-298.
93. LIBONI, Dionisie, *Discontinuitățile și performanțele procesului de centralizare birocratică din Basarabia de la mijlocul secolului XIX. Studiu de caz: guvernatorul Pavel Fedorov*, IX, 2017, p. 29-50.
94. LISNIC, Dumitru, *Sovietizarea Basarabiei: politici economice, represive și sociale. Studiu de caz: orașul Bălți (1944-1949)*, VII, 2015, p. 79-107.
95. MAJEWSKI, Marcin, *Soviet Advisors in the Polish Ministry of Public Security (Ministry of Internal Affairs) between 1944-90*, VIII, 2016, p. 145-173.
96. MAJEWSKI, Marcin, *Polish Refugees in Câmpulung-Muşcel During World War II*, IX, 2017, p. 235-243.
97. MALEON, Bogdan-Petru, *Studiile de istorie la Universitatea din Iaşi până la începutul perioadei interbelice (I)*, III, 2011, p. 57-85.
98. MANOLACHE, Constantin, *Paradele de 23 august în România lui Nicolae Ceaușescu*, VII, 2015, p. 217-254.
99. MARIN, Șerban V., *Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldovei la Veneția*, I, 2009, p. 79-91.
100. MATEI, Petre, *De la „iarba dracului” la drog. Aspecte ale condamnării tutunului în spațiul românesc*, VIII, 2016, p. 29-50.
101. MĂRGINEAN, Mara, *Un nou oraş pe harta ţării? Câteva consideraţii despre muncă şi viaţa cotidiană în Călan*, 1950-1965, IV, 2012, p. 207-226.
102. MĂRMUREANU, Bianca, *Viaţa de front a combatanţilor din Armata Română în anul 1917. Activităţi în afara confruntării cu inamicul*, III, 2011, p. 125-138.
103. MĂRMUREANU, Bianca, *Imaginea aliaților pe frontul românesc în anul 1917*, VII, 2015, p. 167-180.
104. MÂNDRUȚ, Stelian, TRAŞCĂ, Ottmar, *Un „Raport” şi contextul evoluţiei scrisului istoric din RSS Moldovenească (Bucureşti, august 1980)*, IV, 2012, p. 403-425.
105. MICHELSON, Paul E., *Ieremia to Eliade 1899: Notes and Queries*, VI, 2014, p. 341-350.
106. MICHELSON, Paul E., *The History of Romanian Evangelicals, 1918-1989: A Bibliographical Excursus*, IX, 2017, p. 191-233.

107. MIHALACHE, Andi, *Câteva consideraţii despre muzeistica românească din doua jumătate a secolului XIX: concepţii, reprezentanţi, polemici*, II, 2010, p. 67-106.
108. MIHĂIUC, Ovidiu, *Condamnarea comunismului sau reconcilierea societăţii? O analiză teleologică a Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, III, 2011, p. 201-221.
109. MIROIU, Andrei, *Intelligence Organization and Operations in Classical Counterinsurgency. Malaya, Algeria and Romania, 1944-1962*, VI, 2013, p. 247-274.
110. MÎRZA, Mihai, *Contribuţii la istoria începuturilor mănăstirii Sf. Spiridon din Iaşi*, X, 2018, p. 45-67.
111. MOROZAN, Vladimir V., *Autonomia Basarabiei în context imperial rus (1812-1828)*, VII, 2015, p. 15-28.
112. MOROZAN, Vladimir V., *Tinerețea rebelă a lui Constantin Stere*, IX, 2017, p. 51-62.
113. MUSTEAȚĂ, Sergiu, *Dilemele Republicii Moldova*, IV, 2012, p. 103-124.
114. MÜLLER, Dietmar, TROEBST, Stefan, *Pactul Hitler-Stalin din 1939 în istoria şi memoria europeană şi în dreptul internaţional. Cu un studiu de caz privitor la România*, VIII, 2016, p. 117-143.
115. NASTASĂ, Lucian, *Frontierele spirituale și avatarurile Marii Uniri. Publicul studențesc basarabean în universitățile românești*, VII, 2015, p. 29-56.
116. NAZARE, Daniel, *Posteritatea istoricului Ioan Bogdan (1919-1968)*, V, 2013, p. 287-301.
117. NECULAU, Eugen D., *Viaţa socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea* (editor: Marcel LUTIC), VI, 2014, p. 429-497.
118. NEGURĂ, Petru, *Edificarea naţională şi culturală în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească: premisele unui „naţionalism” eşuat*, IV, 2012, p. 91-102.
119. NEGURĂ, Petru, în dialog cu KRASNOV, Oleg, *O țară (Republica Moldova), două comunități (românofonă și rusofonă). Un dialog dificil despre trecut și prezent*, VIII, 2016, p. 353-366.
120. NIKOLISKAIA, Tatiana, interviu realizat de Vasile Ernu, *Protestantismul şi puterea în Rusia ţaristă şi URSS*, III, 2011, p. 223-244.
121. OLARU, Marian, *Procese social-politice şi economice pe teritoriul fostei Bucovine (partea de sud), 1944-1947*, II, 2010, p. 141-166.
122. PAVĂL, Daniel, *Aspecte privind sănătatea și igiena publică în județul Neamț de la 1825 până la Primul Război Mondial*, I, 2009, p. 109-117.
123. PLĂMĂDEALĂ, Cristina, *Antonie Plămădeală and the Securitate in the years 1940s-1950s*, VIII, 2016, p. 215-251.
124. POGĂCIAȘ, Andrei, *Între medieval și modern: cazul armatei Moldovei în preajma anului 1711*, VIII, 2016, p. 15-28.
125. POHRIB, Adrian, *Poliţia din oraşul Galaţi sub presiunea ofensivei comuniste, 1944-1949*, IV, 2012, p. 153-205.

126. POŞTARENCU, Dinu, *Date statistice referitoare la Principatul Moldovei din anii 1808-1812*, II, 2010, 2010, p. 193-223.
127. PREDOIU, Daniel Florin, *Un moment-clé dans l`évolution de la communauté roumaine de Montréal: la reconnaissance juridique de son existence par le Parlement du Québec (février 1914) – avec, en annexes, les deux versions (anglaise et française) de la loi du 19 février 1914*, X, 2018, p. 191-265.
128. PREUTU, Cristina, *Om Nou sau Duşman în propaganda comunistă: studiu de caz Constantin Mitea,* VI, 2014, p. 305-314.
129. PUIU, Andrei, *Preoţii romano-catolici din Moldova la începutul Războiului Rece. Implicaţiile „Luptei pentru Pace” în cadrul Diecezei de Iaşi*, V, 2013, p. 303-334.
130. RADOS, Leonidas, *Complexul provincial în viaţa academică interbelică. Cazul Universităţii din Iaşi*, III, 2011, p. 103-123.
131. RADOS, Leonidas, *„Supliciile” profesorului Oreste Tafrali la Universitatea din Iași: o poveste despre vanități și incompatibilități culturale*, IX, 2017, p. 97-120.
132. RADU, Sorin, *Activitatea lui Vespasian Erbiceanu în funcţia de consilier tehnic pe lângă Directoratul de Justiţie al Basarabiei (1918),* VI, 2014, p. 119-137.
133. RĂDULESCU, Mihai Sorin, *Aperçu sur la généalogie de la famille Malaxa*, VI, 2014, p. 49-77.
134. ROITMAN, Alexandr, *Violențele (anti)evreiești din Basarabia în anii 1881-1882*, VIII, 2016, p. 51-68.
135. ROTAR, Marius, *Libera cugetare în România până la izbucnirea Primului Război Mondial: cazul doctorului Constantin Thiron*, VII, 2015, p. 143-166.
136. SCHMITT, Oliver Jens, *Sfântă tinereţe legionară. Cântecul ca mijloc şi esenţă a mobilizării politice de extremă dreaptă în România interbelică*, III, 2011, p. 163-184.
137. SCHMITT, Oliver Jens, *Clerul ortodox şi extrema dreaptă în România interbelică*, VIII, 2016, p. 95-115.
138. SECHEL, Teodora Daniela, *Practici medicale şi instituţionale de combatere a epidemiilor în Ungaria, Transilvania şi Banat, 1770-1850*, Supliment I, 2014, p. 57-76.
139. SIMON, Alexandru, *Anotimpurile cruciate ale unui rege: documente milaneze asupra politicii lui Matia Corvin în anul 1475*, IV, 2012, p. 319-333.
140. SOLOMON, Flavius, STANCEV, Mihail, *Intimitate şi militantism socialist în prag de război. Scrisorile Alexandrinei Alexandrescu (Codreanu) către Cristian Racovski (martie-august 1916)*, V, 2013, p. 387-422.
141. SOLOMON, Flavius, STANCEV, Mihail, TYMONIN, Anatolii, RUDI, Anna, *O căsătorie prin corespondenţă. Scrisorile Annei Kiselkova către Cristian Racovski (1911-1912)*, VIII, 2016, p. 287-319.

142. SOLOMON, Flavius, *„Cheia rezolvării litigiilor din Balcani se află în România”. Din corespondența lui Albert Südekum cu socialiști români, 1914-1915*, IX, 2017, p. 427-470.
143. SOLOMON, Flavius, *Oportunism și colaborationism intelectual în timp de război. Pe urmele „expedițiilor academice” românești la Odesa în anii 1941-1944*, X, 2018, p. 341-362.
144. STAMATI, Iurie, *Încercări de sovietizare a arheologiei românești (sfârșitul anilor ’40 – mijlocul anilor ’50 ai secolului al XX-lea)*, VIII, 2016, p. 195-213.
145. STĂNESCU, Mircea, *Comisia de Control a PCR (1945-1989). Prezentare de fond şi istoric*, III, 2011, p. 275-316.
146. STOIDE, C. A., *Legăturile dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania la începutul secolului al XVI-lea*, I, 2009, p. 367-399.
147. STURDZA, Mihai D*., Proclamaţia din 1848 a românilor de la Paris către reprezentanţii poporului francez. În jurul unui document pierdut şi regăsit*, V, 2013, p. 365-385.
148. STYKALIN, Aleksandr, *Politica Ungariei referitoare la problema Transilvaniei în contextul acţiunii militare sovietice în Basarabia (vara anului 1940)*, VI, 2014, p. 171-187.
149. SUVEICA, Svetlana, *For the „Bessarabian Cause”*: *The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918-1920)*, VI, 2014, p. 139-169.
150. TAKI, Victor, *Romanian Boyar Opposition to the Organic Statutes: Reasons, Manifestations, Outcomes*, V, 2013, p. 199-232.
151. TĂRÎȚĂ, Marius, *Introducere privind problema grupurilor de interese în educaţia şi ştiinţa din RSS Moldovenească în anii 1944-1951*, VIII, 2016, p. 175-193.
152. TIMBUS, Mircea, *Evacuările din Bucovina, Basarabia, Moldova şi Transnistria în documente de arhivă arădene (1944)*, II, 2010, p. 131-139.
153. TOADER, Alexandra, *„Atitudini anticomuniste” la nivel local? Cazul unei scrisori adresate Comitetului Central al PMR, în aprilie 1956*, VI, 2014, p. 275-304.
154. TOMULEȚ, Valentin, *Politica social-fiscală a Imperiului Rus în Basarabia în primele decenii după anexare*, V, 2013, p. 113-149.
155. TRAȘCĂ, Ottmar, *Franz Babinger și progromul din Iași (1941)*, I, 2009, p. 219-226
156. TRAŞCĂ, Ottmar, *Rebeliunea legionară în viziunea Consulatului german din Iaşi, 19-25 ianuarie 1941*, II, 2010, p. 225-235.
157. TRAȘCĂ, Ottmar, GRAD, Cornel, *România și chestiunea Ucrainei Subcarpatice (septembrie 1938 – martie 1939)*, VII, 2015, p. 181-216.
158. TURDA, Marius, *Redemptive Family Narratives: Olga Lengyel and the Textuality of the Holocaust*, VIII, 2016, p. 69-81.
159. ȚINEGHE, Cristina, *Arhivele Statului din Chişinău şi Cernăuţi între evacuarea în România (1944) şi restituirea către URSS,* IV, 2012, p. 293-317.

160. ȚURCANU, Mihai, *Diplomația românească și problema recunoașterii unirii Basarabiei de către Statele Unite (1930-1933)*, X, 2018, p. 267-300.
161. UNGUREANU, Constantin, *Populaţia Bucovinei şi Basarabiei sub stăpâniri imperiale (1775/1812-1918)*, V, 2013, p. 87-111.
162. URSU, N. A., *Alecu Russo, personaj într-o piesă de teatru a lui Scarlat Ruzeschi, coleg al său la judecătoria din Piatra Neamţ*, I, 2009, p. 283-288.
163. VARGA, Marcel, *Judeţul Botoşani în primele luni ale ocupaţiei sovietice. Memoriile inedite ale prefectului Dimitrie Russu (7 aprilie – 17 august 1944)*, III, 2011, p. 331-365.
164. VASILE, Cristian, *Câteva aspecte ale politicii culturale comuniste în domeniul teatral în anii ’50. Studiu de caz: teatrele din Iaşi şi Constanţa*, III, 2011, p. 185-200.
165. VĂLEANU, Mădălin-Cornel, *Urmărirea de către Securitate a arheologului Neculai Zaharia*, IX, 2017, p. 339-371.
166. ZAHARIUC, Petronel, *Câteva case din Iași (Adamachi, Bosie, Cerchez) în 50 de documente de istorie ieșeană din secolul al XVIII-lea*, X, 2018, p. 363-421.
167. ZAVATTI, Francesco, *Fusing the Horizons. A Criticism of Archival Sources and Oral and Written Accounts in the Study of the History of the Historiography of Communist Romania*, VII, 2015, p. 255-273.

Izvoare editate. Indice cronologic

168. **1413 iulie 6**, Alexandru cel Bun dăruiește Alexandrei, mătușa sa, Coțmanul Mare cu cătunele Suhovăț, Hliviștea și Davidăuți, care după moartea ei trebuiau să revină Episcopiei de Rădăuți, I, 2009, p. 147-149 (Valentin Constantinov)
169. **1475 martie 22, Veneția**, Leonardo Botta, secretarul ducatului milanez la Veneția, scrie ducelui Galeazzo Maria Sforza despre ultimele știri din Europa Răsăriteană și Asia Mică ajunse în orașul Sfântului Marcu, privind mai ales înfrângerea turcilor de către valahi și ofertele lui Uzun Hassan, IV, 2014, p. 322-325 (Alexandru Simon)
170. **1475 iulie 14, Veneția**, Leonardo Botta îl înștiințează pe ducele Galeazzo Maria Sforza cu privire la veștile recent procurate asupra demersurilor politice – în plan italic – ale regelui Ungariei, Matia Corvin, și a cuceririi de către turci și tătari a Caffei, care era o veste tristă și periculoasă pentru întreaga creștinătate, anunțată la Buda de către domnul Moldovei, Ștefan al III-lea, IV, 2012, p. 326 (Alexandru Simon)
171. **1475 octombrie 7, Veneția**, Leonardo Botta îi anunță ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza ultimele date obținute cu privire la politica regelui Ungariei și ale Veneției cu Înalta Poartă, IV, 2012, p. 328-329 (Alexandru Simon)

172. **1475 decembrie 23, Veneția**, Leonardo Botta îi raportează ducelui milanez Galeazzo Maria Sforza nemulțumirile regelui ungar Matia Corvin legate de acțiunile adversarilor săi creștini, împăratul Frederic al III-lea de Habsburg și regii Cazimir al IV-lea Jagiello al Poloniei și Vladislav al II-lea Jagiello al Boemiei, și lipsa susținerii cruciate promise din Peninsula Italică, ceea ce punea sub semnul întrebării orice reușită în numele crucii, IV, 2012, p. 331-332 (Alexandru Simon)
173. **1624**, Relatarea lui Krzysztof Serebkowicz, trimisul regelui Poloniei ca solie la Înalta Poartă, VIII, 2016, p. 270-286 (Valentin Constantinov)
174. **1625 aprilie 30**, Radu Mihnea voievod înnoiește Mitropoliei Moldovei mai multe bunuri, II, 2010, p. 190-191 (Valentin Constantinov)
175. **1634 iunie 4**, Mitropolitul și episcopii Țării Moldovei adeveresc că egumenul Agathon și soborul Mănăstirii Râșca au vândut siliștea Vlădeni de pe Siret (ținutul Roman) lui Ionașco Prăjescu postelnic, pentru 250 galbeni, I, 2009, p. 151-152 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
176. **1693 noiembrie 20, Iași**, Cârstina, fiica lui Pavăl fost jitnicer și a Stancăi, dă soției lui Aslan cămăraș casele sale cu loc din Iași, I, 2009, p. 152-153 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
177. **1698 iunie 25, Iași**, Anița, soția răposatului Aslan cămăraș, vinde lui Sandul Adam negustor o casă de pe Ulița Frecău, I, 2009, p. 154-155 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
178. **1729 iulie 9**, Grigore Ghica vv., domnul Moldovei, poruncește lui Darie Donici, fost mare vornic, să cerceteze jalba vornicului Toader Călmașul împotriva lui Dănăilă căpitanul, IX, 2017, p. 24-25 (Tudor Candu)
179. **1733 decembrie 15, Iași**, Costandin Neculai <Mavrocordat> voievod poruncește lui Radul Racoviță, fost mare jitnicer, să împartă copiii rezultați din legătura unui țigan al mănăstirii Berzunți cu o țigancă a lui Ștefan Catargiul vornic de Vrancea, I, 2009, p. 155-156 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
180. **<1737 septembrie 1 – 1738 august 31> (7246), Iași**, Grigore <al II-lea> Ghica voievod întărește stăpânirea lui Vasile Buhăescul, logofăt al doilea, asupra țiganilor săi, I, 2009, p. 156-158 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
181. **1741 ianuarie 9**, Varlaam, egumenul Mănăstirii Berzunți, împreună cu soborul mănăstirii, se înțelege cu Maria, soția răposatului Ștefan Catargiul, asupra împărțirii unor țigani, I, 2009, p. 158 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
182. **1743 aprilie 18**, Zapis prin care Andrii, seimenul domnesc, și soția sa, Lupa, vând Zanfirii și feciorilor ei o casă, numai pereții, cu 12 lei, X, 2018, p. 375 (Petronel Zahariuc)
183. **1745 ianuarie 30, Iași**, Zapisul prin care Lupul, feciorul Chirilii, și sora sa, Zamfira, împreună cu copiii lor, dau lui Dumitru telal cu chirie un loc de casă din Iași, de pe Ulița Fânării, X, 2018, p. 375-376 (Petronel Zahariuc)

184. **1745 ianuarie 30, Iași**, Zapisul prin care Dimitrie telal recunoaște că a luat cu chirie de la Lupul și de la sora acestuia, Zamfira, un loc de pe Ulița Fânării, pe care își făcuse casă, X, 2018, p. 376 (Petronel Zahariuc)
185. **1746 iulie 28**, Zapisul prin care Miron, fiul lui Mazerache țigan, împreună soția sa, Măriuța și copii lor, și cu Neculai, cumnatul său, vând o casă lui Moisii soponar și soției sale, Vasilca, X, 2018, p. 376-377 (Petronel Zahariuc)
186. **1748 iulie 27**, Zapisul prin care Zanfira și fratele său, Lupul, vând un loc de casă cu pivniță de lemn lui Tănase, fiul lui Vasâle abăgerul, X, 2018, p. 377-378 (Petronel Zahariuc)
187. **1754 februarie 9**, Carte de judecată a marelui logofăt Radu Racoviță privitoare la conflictul lui Lupul și a surorii sale, Zamfira, cu Lupul meserciul, soțul Aniței, fosta soție a lui Dumitru telal, pentru plata chiriei pe locul pe care acesta din urmă își avea casa, care după Crăciun a luat foc distrugând și două case ale jeluitorilor, X, 2018, p. 378-379 (Petronel Zahariuc)
188. **1754 martie 20, Iași**, Zapisul prin care Anița, soția lui Dumitru telal, decedat, împreună cu copiii săi, dau lui Lupul, fecior Chirilii din Iași, ruinele casei lor, pentru a împlini judecata domnească, X, 2018, p. 379-380 (Petronel Zahariuc)
189. **1758 mai 4**, Zapisul prin care Andoni căpitan și soția sa, Safta, vând o casă lui Chirilă căpitanul, X, 2018, p. 400 (Petronel Zahariuc)
190. **1758 iunie 30**, Zapisul prin care Ioniță Vișian, călăraș hărmănesc, soția sa, Sanda și copiii lor vând lui Neculai arnăut un loc de casă de pe Ulița Frecăului din Iași, X, 2018, p. 380-381 (Petronel Zahariuc)
191. **1759 ianuarie 23**, Hotarnica făcută de Tiron, vornic de poartă, pentru locul lui Polit, ginerele egumenului Anthim, X, 2018, p. 381-382 (Petronel Zahariuc)
192. **1759 aprilie 27**, Zapisul prin care Maria lipscănița, fosta soție a lui Toma copil în casă, vinde Zamfirii și soțului ei, Ștefan băibărăcar, casa făcută de ea în mahalaua Bărboiului, cu mențiunea că fostul ei soț nu avea nici un drept asupra acestei case, fiindcă i-a „prăpădit” și i-a „mâncat” multe, părăsind-o când s-a îmbolnăvit, X, 2018, p. 382-383 (Petronel Zahariuc)
193. **1759 iulie 2**, Mărturia hotarnică pentru locul de casă a lui Toader bănariul, fiul lui Ioniță mare căpitan, din mahalaua Muntenimii de Sus, X, 2018, p. 401-402 (Petronel Zahariuc)
194. **1759 august 3**, Cartea de judecată a boierilor Iordache Cantacuzino, mare logofăt și Iordache Balș, mare vornic, în procesul dintre Toma, copil din casă, cu Ștefan băibărăcar și Zanfira, pentru casa cumpărată de aceștia din urmă de la Maria lipscănița. Boierii consideră că Toma nu avea dreptul să răscumpere casa. Soția lui Toma susținea că acesta de tânăr fusese sărac, că a venit la ea numai „pe un cal călare” și că, până să o părăsească, i-a „prăpădit” și i-a „mâncat cele rămase de la bărbatul ei cel dinainte”; casa

era construită de Zanfira singură, pe locul moștenit de la părinții săi, X, 2018, p. 383-384 (Petronel Zahariuc)

195. **1760 iunie 20**, Zapisul prin care Ioana Zahorniţa şi fiii săi vând lui Gheorghe Traistă şi Aniţei, soţia acestuia, o casă din Mahalaua Muntenimii de Sus, X, 2018, p. 402 (Petronel Zahariuc)
196. **1760 noiembrie 10**, Zapisul prin care Costantin, fiul Guţului Manolache, vinde lui Costandin Feştilă, logofăt de vistierie, o casă din mahalaua Muntenimii, dinspre Păcurari, X, 2018, p. 402-403 (Petronel Zahariuc)
197. **1761 ianuarie 22**, Zapisul prin care Catrina căpitănița Chiriloaie vinde paharnicului Lupu Costachi o casă din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, X, 2018, p. 403 (Petronel Zahariuc)
198. **1761 februarie 12**, Zapisul prin care Nastasie Vârlăneasa dă fiului său, Gheorghe, casa făcută de ea împreună cu tatăl acestuia, X, 2018, p. 384-385 (Petronel Zahariuc)
199. **1762 iulie 9**, Carte de judecată a lui Ioan Bogdan, mare logofăt, în pricina dintre Gheorghie, fost bulucbaş agesc, şi Alexandru bărbierul din Târgul de Gios, pentru o vie, X, 2018, p. 403-404 (Petronel Zahariuc)
200. **1762 august 25**, Zapisul prin care Gheorghe Traistă și soția sa, Anița, vând lui Ion Corpaciu o casă din Mahalaua Muntenimii de Sus, pe care și ei o cumpăraseră de la Ioana Zahorniţa, X, 2018, p. 404-405 (Petronel Zahariuc)
201. **1763 ianuarie 13**, Mărturie hotarnică pentru locul domnesc din Muntenimea de Sus dăruit lui Toader Boldişor de Grigore Ioan Calimachi vv., X, 2018, p. 405 (Petronel Zahariuc)
202. **1763 septembrie 15, Iaşi**, Zapisul prin care Gheorghiţă, fost vătav de păhărnicei, împreună cu soția și nepoții, vinde lui Ianache Grecu, ceauş de neguţitori, şi soţiei acestuia, Anastasia, o casă din mahalaua Fânării, cu tot cu locul pe care se află aceasta, cu pivniţă de lemn, şopron, grajd şi „înblare”, X, 2018, p. 385-386 (Petronel Zahariuc)
203. **1763 decembrie 10**, Zapisul prin care Catrina, soția răposatului Ştefan băibărăcar, vinde lui Enachi, ceaușul de neguțitori din Iași, o bucată de loc din spatele casei sale, X, 2018, p. 386-387 (Petronel Zahariuc)
204. **1765 ianuarie 15**, Grigore Alexandru Ghica voievod scutește de dări doi preoți ai mănăstirii Sf. Prooroc Samuil din Focșani, metocul mănăstirii Sf. Spiridon din Iași, I, 2009, p. 159 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
205. **1768 aprilie 4**, Marele vornic Lupu Balş porunceşte vornicului Neculai Mămăligă să cerceteze pricina dintre Costandin, fiul lui Zaharia, şi Ioniţă Baraboiu apariul, X, 2018, p. 406 (Petronel Zahariuc)
206. **1772 octombrie 20**, Zapisul prin care Dumitrachi şi soţia sa, Anița, vând lui Ioniţă Ciucul copil de casă o casă din Mahalaua Muntenimii de Sus, X, 2018, p. 406-407 (Petronel Zahariuc)
207. **1773 iunie 5**, Zapisul prin care Costantin Zahornean şi fratele său cel mare, Sandul Zahornean, vând lui Gheorghe Ţăran, nepot Salahorului, un

loc de casă din Mahalaua Muntenimii de Sus, X, 2018, p. 407 (Petronel Zahariuc)

208. **1775 martie 30**, Cartea de judecată privitoare la procesul intentat de Safta, fosta soție a lui Andoni, feciorul lui Enachi, împotriva lui Anastasi Macri, care îi ținea o parte a zestrei, pusă zălog de soțul acesteia pentru niște bani, X, 2018, p. 387-389 (Petronel Zahariuc)
209. **1776 aprilie 16**, Zapisul prin care Dochița, împreună cu soțul său, Costandin Cătărău, și feciorul său, Lupul, vinde lui Velișcu, fiul lui Mihăilă, un loc de casă din Mahalaua Muntenimii de Sus, pe care și ei îl cumpăraseră de la Ioana Zahornița, X, 2018, p. 408 (Petronel Zahariuc)
210. **1776 aprilie 20**, Cartea de judecată a lui Vasile Roset, mare logofăt, în pricina dintre Safta, soția lui Andoni, fiul lui Andoni și Anastase Macri negustor, stabilind ca aceasta să-și stăpânească casa rămasă de la bărbatul său, pentru zestrea prăpădită de acesta, iar Anastase să păstreze viile din ținutul Iași, în contul unor datorii, X, 2018, p. 389-390 (Petronel Zahariuc)
211. **1776 iulie 10**, Zapisul prin care Ursachi Mămăligă, fost căpitan de Bacău, împreună cu fetele sale și cu ginerele său, Ștefan Izmană, copil de casă, dăruiește preotului Vasile Țigan, fiul preotului Neoculai Țigan, un loc de casă cu ogradă din Mahalaua Muntenimii de Sus, X, 2018, p. 408-409 (Petronel Zahariuc)
212. **1777 mai 9**, Zapis prin care Panaite, fost mare șetrar, renunță în favoarea surorilor cumnatului său, Ștefan, la casa pe care acestea o revendicau, în schimbul sumei de 50 de lei, X, 2018, p. 390-391 (Petronel Zahariuc)
213. **1777 iunie 27**, Mărturia hotarnică a lui Ion Gordul și Neculai Grosul, vornici de poartă, pentru un loc al Marii Pășoaiei din Mahalaua Frecăului, X, 2018, p. 391-392 (Petronel Zahariuc)
214. **1777 august 12**, Mărturie hotarnică pentru locul de casă din Mahalaua Muntenimii de Mijloc cumpărat de Ioniță Cerchez de la Toader croitorul și de la femeia acestuia, Nastasia, fiica lui Gheorghe Tiacădearamă, X, 2018, p. 409-410 (Petronel Zahariuc)
215. **1778 ianuarie 7**, Zapisul prin care Mihalachi, fiul lui Jelincu cupeț, și surorile sale vând lui Tănase Ranga o bucată de loc, X, 2018, p. 392-393 (Petronel Zahariuc)
216. **<Înainte de 5 septembrie 1778>**, Sofronia, femeia lui Neculae săhăi-dăcarul, solicită la domnie cercetarea hotarelor unui locul din mahalaua Bărboi, din Iași, pe care vărului său, Tănase Ranga, îl vânduse, X, 2018, p. 393 (Petronel Zahariuc)
217. **1778 septembrie 5**, Mărturie hotarnică pentru locul de casă a lui Tănase Ranga din mahalaua Bărboi, X, 2018, p. 393-394 (Petronel Zahariuc)
218. **1780 august 10**, Zapisul prin care Costandin Zahornian seimen hătmă-nesc și sora sa, Safta, vând Savei și soțului ei, Sandu, o casă cu locul ei din Muntenimea de Sus, X, 2018, p. 395-396 (Petronel Zahariuc)
219. **1781 martie 16**, Zapisul prin care Anița, soția răposatului preot Anton, împreună cu fiul său, Gavril și cumnatul său, Toader Foce, vând lui Ioniță

Cerchez o casă cu locul ei din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, X, 2018, p. 410-412 (Petronel Zahariuc)

220. **1781 august 7**, Carte de judecată privitoare la procesul dintre Anița, fata clopotariului de la Ocnă și Ioniță Cerchez vătav, pentru o casă din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, „lângă țintirimul nemțăscu”, X, 2018, p. 412-413 (Petronel Zahariuc)
221. **1781 noiembrie 10**, Zapisul prin care Gheorghe diacon din Mahalaua din Muntenimea de Mijloc vinde lui Ioniță Cerchez vătav doi stânjeni din locul de casă cumpărat de el de la preotul Demiian, alături cu Ulița Sării, X, 2018, p. 414 (Petronel Zahariuc)
222. **1784 iunie**, Mărturia hotarnică a lui Andrei Mogâlde, vornicul de poartă, pentru locul de casă din Mahalaua 40 de Sfinți al Catrinei, fiica vornicului Ivan de Botășeni, X, 2018, p. 414-415 (Petronel Zahariuc)
223. **1784 iunie 1**, Carte de domnească privitoare la judecata lui Ștefan Gage și a lui Ion Gage cu Catrina, fata lui Ivan vornicul, pentru stăpânirea unei case cu locul ei din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, X, 2018, p. 415-416 (Petronel Zahariuc)
224. **1784 iunie 15**, Zapisul prin care Ion Corșovă și soția sa, Safta, vând lui Grigoraș Vulpe un loc de casă în mahalaua de la Păcurar, unde au avut o casă care s-a stricat „în vremea muscalilor”, X, 2018, p. 396 (Petronel Zahariuc)
225. **1784 august 1**, Zapisul prin care Mihail Drăghici, împreună cu soția sa, Catrina, fata răposatului vornic Ivan de la Botășeni, vând lui Costandin muntean, cojocar, un loc de casă din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, X, 2018, p. 416-417 (Petronel Zahariuc)
226. **1785 aprilie 1**, Zapisul prin care Tănase Ranga vinde Saftei, fiica răposatului Matei Bantăș și soția lui Eni Grebinciul, un loc de casă de pe Ulița Bărboi, X, 2018, p. 394-395 (Petronel Zahariuc)
227. **1785 mai 4**, Zapisul prin care Costandin Zahorneanul și fiul său, Dumitrachi, vând lui Grigoraș Vulpe și soției acestuia, Stratina, „o cășcioară și un bordeiaș”, X, 2018, p. 396-397 (Petronel Zahariuc)
228. **1785 noiembrie 8-10**, Jalba lui Ștefan Gage și a cumnatei sale, Nastasia, soția răposatului Ion Gage, prin care solicită hotărnicirea unui loc din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, învecinat cu locurile lui Ioniță Cerchez căpitan și Ștefan Sturza fostul mare logofăt, X, 2018, p. 417-418 (Petronel Zahariuc)
229. **1785 <noiembrie după 10 – decembrie> 29**, Zapisul prin care Ștefan Gage, croitor din Iași și Nastasia, soția răposatului Ion Gage, vând lui Ioniță Cerchez, fost mare căpitan de Ciuhur, un loc din Mahalaua Muntenimii de Mijloc, cu 105 lei, X, 2018, p. 418-419 (Petronel Zahariuc)
230. **1786 august 20**, Jalbă prin care Grigoraș Vulpe solicită să-i fie hotărnicit locul din Muntenimea de Sus, din deal de Drumul Sării, X, 2018, p. 397-398 (Petronel Zahariuc)
231. **1793**, Liber status animarum, I, 2009, p. 180-218 (Anton Coșa)

232. **1794 iulie 16**, Zapisul prin care Iordachi Vulpi, fiul lui Grigoraș Vulpi, vinde lui Ion și soției acestuia, Casandra, o casă din Muntenimea de Sus cu șapte zapise, X, 2018, p. 398-399 (Petronel Zahariuc)
233. **<1781 decembrie 22 – 1800 iulie 16>**, „Perilipsis tot de scrisorile locurilor de casi ot Păcurari”, X, 2018, p. 399-400 (Petronel Zahariuc)
234. **<Prima jumătate a secolului al XIX-lea>**, Jalba locuitorilor din satul Banca adresată marelui logofăt împotriva lui Gheorghe Vasiliu, care a arendat o parte din moșia lor, I, 2009, p. 160 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
235. **<1840>**, „Memuar de câti delli regularisâti și înființati cu epitropii să află în Giudecătoria țânutului Bacău”, V, 2013, p. 355 (Mihai-Cristian Amăriuței, Bacumenco-Pîrnău, Ludmila)
236. **<1840>**, „Vidomostii pentru epitropiili aflătoare în ținutul Bacăului”, V, 2013, p. 356-358 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău)
237. **<1845>**, „Listă de toate sumile de bani a casălor orfanotroficești aflători în Giudecătoria țânutului Bacău din cari sânt dați și cu dobândă”, V, 2013, p. 361-363 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău)
238. **<1845>**, „Listă pentru toati moșiili, dugheni, vii și alti acareturi orfano-troficești din cuprinsul acestui ținut Bacău ci să găsăsc împosăsâieti”, V, 2013, p. 359-360 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău)
239. **1846**, Testamentul Mariei Hermeziu postelniceasa, III, 2011, p. 328-329 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco-Pîrnău)
240. **1847 septembrie 23**, Hotărârea Judecătoriei ținutului Bacău în procesul intentat serdăresei Anica Bosuioc de către Maria Cariidi, „supus elinesc”, soția lui Athanasie Cariidi, pentru o parte din moșia Ardeoani, ținutul Bacău, I, 2009, p. 161-167 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
241. **1848 martie 21, Paris**, Proclamație a unui grup de moldo-valahi – Scarlat Vasile Vârnav, Grigore Cosadini, Alexandru Jora, Tobias Gherghel, Constantin Charalambi, Grigore Berendey, Nicolae Harambe, I. C. Brătianu, Dumitru Brătianu, E. Mihaili, Ioan Haralambe, Constantin C. Cornescu, [?] Cretzianu –, aflați la Paris, către membrii guvernului provizoriu al Republicii franceze, V, 2013, p. 381-382 (Mihai D. Sturdza)
242. **1858 februarie 4**, Opisul documentelor moșiei Ivănești, cuprinzătoare și de Bilăești, a Mănăstirii Pângărați, I, 2009, p. 168-177 (Mihai-Cristian Amăriuței, Ludmila Bacumenco)
243. **1867**, *Mémoire sur l'administration actuelle de la Moldovie*, realizat de generalul Teodor Balș, X, 2018, p. 433-439 (Dorin Dobrincu)
244. **1899 iunie 30, București**, Ministrul Justiției către Consiliul de Miniștri, despre solicitarea locotenentului Gheorghe Ieremia de a-și schimba numele de familie de Ieremia în Eliade, VI, 2014, p. 348 (Paul E. Michelson)
245. **1899 iunie 30, București**, Jurnalul Consiliului de Miniștri privitor la solicitarea locotenentului Gheorghe Ieremia de a-și schimba numele de familie de Ieremia în Eliade, VI, 2014, p. 349 (Paul E. Michelson)

246. **1901 iulie 21, București**, Proces verbal al Comisiei mixte a Prutului privind regularizarea râului între Mamorniţa şi vărsarea în Dunăre, II, 2010, p. 374-397 (Alexandru Duţă)
247. **1911 ianuarie 24**, Anna Kiselkova către Cristian Racovski despre problemele de sănătate ale nepoatei lui Racovski, vizitele fraţilor săi şi propunerile de căsătorie primite din partea unui tânăr, VIII, 2016, p. 289-293 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
248. **1911 februarie 16**, Anna Kiselkova către Cristian Racovski despre faptul că nu i-a putut întâlni pe N. Sakarov şi Gh. Bakalov şi despre posibilitatea ca fratele ei, Panaiot, să fie detaşat cu serviciul la Sadovo, VIII, 2016, p. 293-295 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
249. **1911 februarie 17**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski că a primit de la Toma Dragu „legea electorală” română şi că este îngrijorată faţă de statutul legal al lui Racovski în România, VIII, 2016, p. 295-297 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
250. **1911 martie 2**, Anna Kiselkova către Cristian Racovski despre călătoria de la Bucureşti la Sofia, în timpul căreia i-a cunoscut pe tren pe deputatul bulgar Iordan Popov, pe secretarul Legaţiei române la Sofia şi pe un profesor de muzică de la Bucureşti, VIII, 2016, p. 297-299 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
251. **1911 martie 11**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski despre organizarea la Sofia a unei adunări de protest faţă de expulzarea acestuia din România, VIII, 2016, p. 299-303 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
252. **1912 februarie 24**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski că i-a trimis mai multe scrisori din Mangalia, că Anna Racovski o invită să o viziteze la Roma şi că nu a reuşiit să se vadă cu Bakalov şi Sakarov, VIII, 2016, p. 303-304 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
253. **<Aproximativ 1911 martie 16 – 1913 iunie 1>**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski despre întâlnirea avută cu Bakalov şi cu Malinov şi despre subiectul discuţiilor avute cu aceştia, VIII, 2016, p. 305-306 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
254. **<După 1912 martie 3>**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski că este îngrijorată faţă de statutul juridic al acestuia în România şi îl întreabă dacă nu ar putea beneficia şi el de prevederile legii privind drepturile politice ale locuitorilor din judeţele Constanţa şi Tulcea, VIII, 2016, p. 306-307 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
255. **<După 1912 martie 3>**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski că a fost vizitată de Sakarov şi Lagardelle şi îi împărtăşeşte impresiile despre conferinţa susţinută de acesta din urmă, VIII, 2016, p. 308 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
256. **1912 aprilie 23, Sofia**, Anna Kiselkova către Cristian Racovski despre participarea sa la mitingul de 1 mai organizat la Sofia de „tesniaci”, vizita

lui Vasili Boncev și scandalul public cu tentă amoroasă provocat de soția lui Alexandăr Bojinov, VIII, 2016, p. 309-311 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)

257. **1912 aprilie 30**, Anna Kiselkova îi reproșează lui Cristian Racovski că nu i-a scris timp de o lună și îi mărturisește că are o simpatie aparte față de Constantin Dobrogeanu-Gherea, VIII, 2016, p. 311-312 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
258. **1912 mai 12**, Anna Kiselkova scrie lui Cristian Racovski că a sărbătorit Ziua Sfinților Chiril și Metodie împreună cu Atina Vazov și anunță întoarcerea la Sofia din Italia a lui Petăr Abrașev, VIII, 2016, p. 313 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
259. **<După 1912 mai 12>**, Anna Kiselkova anunță pe Cristian Racovski că primit de la el scrisoarea și fotografiile pe care i le trimisese, dar și că a primit o scrisoare de la Toma Dragu și că Iulia Malinova o invită să petreacă cu ea vacanța în Abhazia, VIII, 2016, p. 314 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
260. **<După 1912 mai 12>**, Anna Kiselkova îi povestește lui Cristian Racovski despre modul cum și-a petrecut timpul liber în ultima vreme, VIII, 2016, p. 315-316 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
261. **<După 1912 mai 12>**, Anna Kiselkova îi povestește lui Cristian Racovski că se simte obosită, că are dureri de cap prelungite și că trebuie să aștepte prea mult până să primească o scrisoare de la el, VIII, 2016, p. 317 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
262. **<După 1912 mai 12>**, Anna Kiselkova îi mărturisește lui Cristian Racovski că a primit trei scrisori de la el și că a primit o revistă pentru el de la Stuttgard, VIII, 2016, p. 318-319 (Flavius Solomon, Mihail Stancev, Anatolii Tymonin, Anna Rudi)
263. **1914 februarie 14**, „An Act to incorporate the Orthodox Romanian Church of Montreal (Assesd to 19th February, 1914)”, X, 2018, p. 260-262 (Daniel Florin Predoiu)
264. **1914 februarie 19**, „Loi constituant en corporation L’Église roumaine orthodoxe de Montréal (Sanctionée le 19 février 1914)”, X, 2018, p. 258-260 (Daniel Florin Predoiu)
265. **1914 decembrie 6/19**, Constantin Dobrogeanu-Gherea îi comunică lui Albert Südekum despre primirea scrisorii din 7 decembrie 1914 și îi comunică răspunsul negativ la oferta de finanțare a ziarului „Lupta”, IX, 2017, p. 441 (Flavius Solomon)
266. **1914 decembrie 7**, Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea despre vizitarea câmpurilor petroliere de la Ploiești în timpul călătoriei sale în România, poziționarea social-democraților germani în chestiunea războiului și altele, IX, 2017, p. 434-440 (Flavius Solomon)
267. **1914 decembrie 30**, Albert Südekum îi relatează lui Constantin Dobrogeanu-Gherea despre controversele din sânul Partidului Social-Democrat German în

chestiunea războiului și despre utilizarea unei părți din „fondul Frank” pentru activități ale sindicatelor germane, IX, 2017, p. 441-447 (Flavius Solomon)

268. **1915 ianuarie 6**, Albert Südekum îl anunță pe Constantin Dobrogeanu-Gherea că a primit de la Dimitrie Marinescu un număr al ziarului „Adevărul” în care este discutată vizita sa la București. Dezminte acuzele că ar fi agent al guvernului german și îi spune că majoritatea absolută a social-democraților germani sprijină decizia de a fi votate creditele de război, IX, 2017, p. 447-451 (Flavius Solomon)
269. **1915 mai 21**, Albert Südekum către Constantin Dobrogeanu-Gherea cu regrete că nu i-a scris mai des, din cauza faptului că a fost plecat voluntar pe front, și despre starea de spirit pacifistă care se face simțită în Germania, posibilele urmări ale intrării Italiei în război și speranța că România își va păstra neutralitatea, IX, 2017, p. 452-458 (Flavius Solomon)
270. **1915 mai 22**, Albert Südekum către Cristian Racovski despre faptul că se află de mai multe săptămâni pe Frontul de Vest și îl întreabă ce părere are despre decizia Italiei de a intra în război. Amintește de importanța României pentru situația din Balcani și își exprimă speranța că țara va rămâne neutră, IX, 2017, p. 458-460 (Flavius Solomon)
271. **1915 mai 22**, Albert Südekum îi scrie lui Dimitrie Marinescu că nu a putut trimite de mai mult timp colete pentru ziarul „Lupta”, fiind plecat pe front și că este interesat să vadă care va fi deznodământul conflictului dintre susținătorii din România ai Antantei și cei care militează pentru păstrarea neutralității, IX, 2017, p. 460-462 (Flavius Solomon)
272. **1915 iunie 4**, Albert Südekum îi scrie lui Dimitrie Marinescu că a primit scrisoarea din 24 mai 1915 și că era îngrijorat de veștile care veneau din România. Aprecia curajul cu care social-democrații români susțineau păstrarea neutralității și invoca pericolul rusesc în cazul intrării României în război de partea Antantei, IX, 2017, p. 462-465 (Flavius Solomon)
273. **1915 iunie 4**, Albert Südekum îl felicită pe Constantin Dobrogeanu-Gherea cu ocazia împlinirii vârstei de 60 de ani și îl elogiază pentru devotamentul față de cauza social-democrației, IX, 2017, p. 466-469 (Flavius Solomon)
274. **1916 martie 8, București**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre plimbarea prin Cișmigiu, lucrul la programul tineretului social-democrat, traducerea a patru pagini din Lassalle, lecturile din Deville și altele, V, 2013, p. 392-393 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
275. **1916 martie 9, București**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre amănunte din rutina zilnică, dorința unei revederi, întâlnirea cu Alexandru Dobrogeanu-Gherea și scrisorile care se pierd pe parcursul poștei, V, 2013, p. 393-394 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
276. **1916 martie 9, București**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre viitorul relației din ei și despre intenția de a lucra la un curs de istoria muncii pentru ședințele de la clubul social democrat, V, 2013, p. 394-395 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)

277. **<Aproximativ 7/20 aprilie 1916>**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre corespondența poștală cu el din ultimul timp, plimbările cu „grupul nostru” și „roșitul ouălor”, V, 2013, p. 414-415 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
278. **1916 aprilie 8, București**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre îngrijorarea pe care o are pentru viitorul relației lor, V, 2013, p. 395-397 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
279. **1916 aprilie 24,** Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre timpul frumos de la Sinaia, V, 2013, p. 397-398 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
280. **1916 mai 25,** Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre pregătirea unei conferințe, serbarea câmpenească de duminică și procesul în care era implicat Racovski, V, 2013, p. 398-399 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
281. **<Înainte de iunie 1916>, București**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre faptul că a primit patru scrisori deodată și sacrificiul personal pe care trebuie să-l facă pentru dragostea care îi lega, în special posibilitatea de a fi separată de copii, V, 2013, p. 415-416 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
282. **1916 iunie 1,** Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre o întâlnire recentă între ei (spune că ar fi participat și ea cu plăcere la adunarea organizată în seara anterioară) și despre procesul de divorț, V, 2013, p. 399-400 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
283. **1916 iunie 25, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre călătoria cu trenul de la București la Sinaia, întârzierea provocată de suprapunerea cu orarul de mers al trenului regal și intenția de a face o vizită familiei lui Dobrogeanu-Gherea, V, 2013, p. 400-401 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
284. **1916 iunie 28, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre treburile casnice curente, căldurile neobișnuite pentru Sinaia și lecturile sale, V, 2013, p. 401-402 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
285. **1916 iulie 3, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre călătoria cu trenul, vremea răcoroasă și ploioasă de la Sinaia și timpul petrecut cu copii, V, 2013, p. 402-403 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
286. **1916 iulie 4, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre intenția de a se întâlni cu Ștefania Zarifopol (Gherea) și despre alte vizite și lecturi personale, V, 2013, p. 403 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
287. **1916 iulie 6, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre starea sufletească a lui Racovki, provocată de calomniile privind relațiile dintre ei, procesul său de divorț, întâlnirea cu Ștefania Zarifopol și lucrul la vol. I din *Confessions*, V, 2013, p. 404-405 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)

288. **1916 iulie 16, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre o scrisoare primită de la el, bucurându-se de planurile lui pentru viața împreună și mitingul de la Turnu Severin; anunță că a încheiat lucrul la *Confessions*, V, 2013, p. 405-406 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
289. **1916 iulie 18, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre telegrama primită de la soțul său, Filip Codreanu, prin care acesta își anunță intenția de a o vizita pentru a lua unele hotărâri în privința educației copiilor, V, 2013, p. 406-407 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
290. **1916 iulie 20, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre atitudinea sfidătoare a lui F. Codreanu, care a preferat să se vadă numai cu copiii la un hotel, V, 2013, p. 407-409 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
291. **1916 iulie 26, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre o întâlnire cu C. Dobrogeanu-Gherea și Al. Radovici, intenția familiei celui dintâi de părăsi țara și posibilitatea ca România să intre în război; îl sfătuiește să plece din Dobrogea, V, 2013, p. 409-410 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
292. **1916 iulie 28, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre dragostea pe care i-o poartă și posibilitatea ca România să intre în război, perspectivă care o îngrijorează, dar și despre lecturile sale din revista „Demains” și *Istoria clasei muncitoare* de Robert du Var, V, 2013, p. 410-412 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
293. **1916 august 4, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre mica accidentare suferită la coborârea din tren, anunțând că a reușit să lucreze mult pentru conferințele de partid și că duminică urmează să plece la București, unde se vor întâlni, V, 2013, p. 412-413 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
294. **1916 august 9, Sinaia**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre sănătatea femeii de serviciu, dragostea pe care i-o poartă și regretul că nu putuse să stea mai mult în seara anterioară, V, 2013, p. 413-414 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
295. **<Probabil din 7/20 sau 14/27 iulie 1916**>, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre pierderile agricole de pe domeniul lui Racovski, traducerea unui articol împreună cu Ionel Dobrogeanu-Gherea și ideile sale despre posibilitatea cumpărării unui tractor, V, 2013, p. 416-417 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
296. **<Probabil sfârșitul lunii iulie – începutul lunii august 1916**>, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre vizita Ștefaniei Zarifopol și a Ecaterinei Arbore în timpul când ea nu era acasă, V, 2013, p. 417-418 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
297. **Fragment**, **<după 14/27 iunie 1916**>, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre arestarea lui Racovski după demonstrația de la Galați din 13/26 iunie 1916, îngrijorările sale despre un eventual proces și

ajutorul primit de la Ilie Moscovici, Constantin Titel-Petrescu și familia Ottoi, V, 2013, p. 418-419 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)

298. **Fragment**, Alexandrina Alexandrescu către Cristian Racovski despre oboseala acumulată de călătoria pe călduri insuportabile, rugându-l să-i scrie la Sinaia, unde va merge cât de curând, V, 2013, p. 420 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
299. **Fragment**, Alexandrina Alexandrescu îl asigură pe Cristian Racovski că va face totul ca perioada de incertitudine în relația dintre ei să fie mai scurtă și spune că nu poate face nimic în „chestia Universului”, V, 2013, p. 421-422 (Flavius Solomon, Mihail Stancev)
300. **1936 octombrie 15, Iași**, Formulare G și G bis întocmite pentru Școala Normală de Învățători „Vasile Lupu”, comuna Copou, județul Iași. Sunt completate tabelele cu diferite situații ale profesorilor și elevilor școlii, IV, 2012, p. 340-350 (Cătălin Botoșineanu)
301. **1941 februarie 2**, Iași, Raport al Consulatului german din Iași adresat Legației germane din București, cu privire la evenimentele desfășurate în orașul Iași în perioada 19-25 ianuarie 1941, semnat de Fritz Gebhard Schellhorn, II, 2010, p. 227-234 (Ottmar Trașcă)
302. **<c. 1943 septembrie>, <Cernăuți>**, Studiul Inspectoratului General de Poliție Cernăuți cu privire la situația „sectelor” religioase din Bucovina: baptiști, adventiști, creștini după Evanghelie, martorii lui Iehova, penticostali, lipoveni, stiliști, milenești, VI, 2014, p. 370-427 (Viorel Achim)
303. **<1944>**, Inventarul Arhivelor Statului din Cernăuți evacuat în comuna Micăsasa, județul Târnava-Mică, sosite cu vagonul nr. 21.124, IV, 2012, p. 303-317 (Cristina Țineghe)
304. **1944 iunie**, Inventarul dosarelor evacuate de Arhivele Statului din Chișinău după lăzi, ce urmează a fi predate conform Armistițiului, IV, 2012, p. 299-302 (Cristina Țineghe)
305. **1944 septembrie 1, Botoșani**, „Raport de activitatea de prefect al județului Botoșani a dlui Dimitrie Russu, pensionar, de la data de 7 aprilie până la 17 august inclusiv, adică 4 ½ luni ale anului 1944. Ocupația rusească”, III, 2011, p. 345-364 (Marcel Varga)
306. **1944 noiembrie 8**, „Notă asupra situațiunii din Moldova și Bucovina de sud”. Raport cu privire la situația administrației, economiei, justiției, sănătății, școlilor etc., I, 2009, p. 236-240 (Dorin Dobrincu)
307. **1944 noiembrie 8**, „Notă asupra administrației din Moldova și a măsurilor privitor la restabilirea autorităților române”, I, 2009, p. 241-242 (Dorin Dobrincu)
308. **1945**, Lista slujitorilor bisericii din RSS Moldovenească înregistrați în anul 1945, I, 2009, p. 247-288 (Tudor Candu, Octavian Moșin)
309. **<1945>** Situația distrugerilor edificiilor publice din județele Moldovei cu evaluările aproximative a costului refacerilor, II, 2010, p. 185-186 (Cristian Anița)

310. **<1945>** „Tabel de locuințele țărănești distruse de război în Moldova”, II, 2010, p. 187 (Cristian Anița)
311. <**1945>** Proiect de casă țărănească tip B pentru județul Bacău, II, 2010, p. 188 (Cristian Anița)
312. **1946**, Lista slujitorilor bisericii din RSS Moldovenească înregistrați în anul 1946, II, 2010, p. 237-255 (Tudor Candu, Octavian Moșin)
313. **1946 iunie 29, Chișinău**, Scrisoare către I. V. Stalin din partea lui Nichita Salogor, prim secretar *ad interim* al CC al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, prin care solicită includerea întregii Basarabii în componența RSSM. Sunt anexate cinci texte. Primele patru sunt studii cu referințe din bibliografia științifică, mai ales istorici și colecții de documente românești privitoare la hotarele Basarabiei, componența etnică etc. Cel de-al cincilea text este o scrisoare a lui Fiodor Brovco, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, nedatată, prin care cere Biroului CC al PC(b) să pregătească minuțios dosarul privind revizuirea hotarelor atât cu RSS Ucraineană, cât și cu România, în limitele frontierelor Moldovei istorice, II, 2010, p. 297-370 (Igor Cașu, Virgil Pâslariuc)
314. **1947**, Lista slujitorilor bisericii din RSS Moldovenească înregistrați în anul 1947, II, 2010, p. 255-266 (Tudor Candu, Octavian Moșin)
315. **1948**, Lista slujitorilor bisericii din RSS Moldovenească înregistrați în anul 1948, II, 2010, p. 266-272 (Tudor Candu, Octavian Moșin)
316. **1951 aprilie 1, Chișinău**, Discursul lui I. Grosul privitor la dezvoltarea „științii” în Rezoluția Congresului II al PC(b)M asupra dării de seamă a CC al PC(b)M, VIII, 2016, p. 183 (Marius Tărâță)
317. **1951 mai 29**, A. Kalinovskii către secretarul pentru știință al CC al PC(b)M, A. M. Lazarev, VIII, 2016, p. 184 (Marius Tărîță)
318. **<c. 1951 mai>**, Scrisoarea unui fost cercetător științific către N. Zverev, redactorul șef al unui cotidian, VIII, 2016, p. 185-192 (Marius Tărîță)
319. **1951 iulie 10**, Notița înlocuitoarei secretarului pentru știință Elizaveta P. Racikova, VIII, 2016, p. 193 (Marius Tărîță)
320. **1956 aprilie 18, Constanța**, Scrisoarea adresată de Constantin Vasiliu Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, VI, 2014, p. 289-292 (Alexandra Toader)
321. **1956 mai 24-25 și iunie 1, București**, Stenograma discuțiilor avute de Nicolae Ceaușescu, Petre Lupu și Ștefan Voicu cu Constantin Vasiliu din Constanța, în legătură cu scrisoarea adresată de acesta Comitetului Central al PMR, VI, 2014, p. 292-304 (Alexandra Toader)
322. **1965 martie 14**, Scrisoarea Virginiei Ghibănescu către Gheorghe Ungureanu prin care îl roagă să intervină pentru a vinde ultimele documente rămase de la Gheorghe Ghibănescu, IV, 2012, p. 285-286 (Ina Chirilă)
323. **1965 iunie 9**, Scrisoarea Virginiei Ghibănescu către Gheorghe Ungureanu prin care își arată nemulțumirea față de prețul oferit pentru cele patru lăzi de documente, IV, 2012, p. 286-287 (Ina Chirilă)

324. **1965 septembrie 6**, Adresa prin care Gheorghe Ungureanu o informează pe Virginia Ghibănescu despre motivele pentru care nu i-a fost adusă la cunoștință la timp oferta de 20.000 lei, pentru ultima parte din colecția documentară rămasă de la Gheorghe Ghibănescu, IV, 2012, p. 287-288 (Ina Chirilă)
325. **1965 septembrie 16, Câmpina**, Scrisoare prin care Virginia Ghibănescu îi comunică lui Gheorghe Ungureanu pretențiile sale în privința colecției lui Gheorghe Ghibănescu, solicitând suma de 50.000 de lei, p. 288-290 (Ina Chirilă)
326. **<c. 1977 martie 7, București>**, Memoriul *Cultele neoprotestante și drepturile omului în România*, semnat de șase credincioși evanghelici: Iosif Țon, Silvian Cioată, Pavel Nicolescu, Aurelian Popescu, Constantin Caraman și Radu Dumitrescu; trei anexe au fost adăugate ulterior. Fundamentat pe o documentație bogată – sunt prezentate zeci de cazuri de persecuții pe motive religioase –, adunată de pe întreg teritoriul României, IV, 2012, p. 371-401 (Dorin Dobrincu)
327. **<Aproximativ 1978 aprilie-mai>**, Un grup de nouă membrii ai Bisericii Baptiste înștiințează Consiliul de Stat, Ministerul Justiției, Departamentul Cultelor și Uniunea Baptistă din România despre înființarea Comitetului Creștin Român pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință, VII, 2015, p. 279-284 (Dorin Dobrincu)
328. **<Aproximativ 1978 aprilie>**, Formular tip de adeziunea la Comitetul Creștin pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), VII, 2015, p. 284-285 (Dorin Dobrincu)
329. **1978 iulie 5, București**, Program de revendicări elaborat de Comitetul Creștin pentru Apărarea Libertății Religioase și de Conștiință (ALRC), structurat în 24 de puncte, semnat de 27 de persoane și înaintat Consiliului de Stat, Ministerului Justiției, Departamentului Cultelor și Uniunii Baptiste din România, VII, 2015, p. 285-294 (Dorin Dobrincu)
330. **1980 august 10-17**, Raportul doctorului în științe istorice V. I. Țaranov și a aspiranților în științe istorice D. M. Dragnev și P. V. Sovetov, despre participarea, în cadrul delegației sovietice, la lucrările celui de-al XV-lea Congres Internațional în științe istorice din București (10-17 august 1980), IV, 2012, p. 417-425 (Stelian Mândruț, Ottmar Trașcă)

Dezbateri, relecturi

331. *Arhivele, cercetarea istorică şi memoria locului. Întoarcerea documentelor Moldovei la Iaşi după 150 de ani* (editor: Dorin DOBRINCU), V, 2013, p. 465-518.
332. BUCUR-DECKARD, Maria, *„Femeia”, „bărbatul” și identitatea națională la români*, X, 2018, p. 441-454.

333. DASCĂL, Octavian, *Scurte consideraţii privind modernizarea Basarabiei în primul deceniu interbelic (1918-1928). Pe marginea unei recente apariţii editoriale la Chişinău*, II, 2010, p. 399-423.
334. DOBRINCU, Dorin, *O viaţă între lumi: Leon Volovici*, III, 2011, p. 409-422.
335. EREMIA, Ion, *Diplomaţie şi religie în Europa de Est la mijlocul secolului al XVII-lea. Reflecţii pe marginea unei cărţi apărute la Moscova*, V, 2013, p. 519-554.
336. *Exterminare, complicitate, rezistenţă. Analiza experienţelor de tip sovietic în România şi Republica Moldova*, IV, 2012, p. 427-464 (transcriere de Marian Hariuc și Dorin Dobrincu, editor Dorin Dobrincu).
337. *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”, vol. II/2010, III/2011, IV/2012 şi dezbaterea Istoria regională astăzi* (editor: Dorin DOBRINCU), VI, 2014, p. 499-536.
338. HARITON, Silviu, *Orthodoxy and Nationalism in Nineteenth Century Romania: a Review Article of Melchisedek Ştefănescu's Life and Works*, III, 2011, p. 385-408.
339. LE ROY LADURIE, Emmanuel, *Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire*, VI, 2014, p. 537-554.
340. MANER, Hans-Christian, *Studii noi asupra istoriei Legiunii Arhanghelul Mihail în mediul german*, V, 2013, p. 555-561.
341. MICHELSON, Paul E., *G. Ibrăileanu's Spiritul critic în cultura românească (1909) Revisited*, VII, 2015, p. 395-403.
342. PÂSLARIUC, Virgil, *Reconstruind istoria Basarabiei sub dominaţie ţaristă. Note pe marginea unei monografii recente*, VII, 2015, p. 337-391.
343. *Republica Moldova de la Perestroika la Independenţă, 1989-1991*, IV, 2012, p. 465-503 (transcriere de Alexandru D. Aioanei și Dorin Dobrincu, editor Dorin Dobrincu).
344. SION, Ion T., *Marginalii la lucrările legate de istoria Tecuciului*, I, 2009, p. 401-416.
345. STĂNESCU, Mircea, *Plagiatul lui Alin Mureşan*, VI, 2014, p. 555-589.

In memoriam

346. *Șerban Papacostea, in memoriam* (Dennis Deletant), X, 2018, p. 455-459.
347. *Vladilen Nikolaevici Vinogradov, 1925-2017* (Armand Goșu), IX, 2017, p. 471-473.

Recenzii și note bibliografice

348. ACHIM, Viorel (editor), *Politica regimului Antonescu faţă de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iaşi, Editura Institutului Naţional pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Paul E. Michelson), VI, 2014, p. 591-592.

349. *Acta et epistolae. Transilvania în relațiile cu Moldova și Țara Românească (sec. XVII)* [Transylvania's Relations with Moldavia and Wallachia (17th Century)], ed. Susana Andea, Avram Andea, Cluj-Napoca/ Gatineau, Editura Argonaut/Symphologic Publishing, 2016, 358 p. (Petronel Zahariuc), X, 2018, p. 461-466.
350. ASANDULUI, Gabriel, *A. C. Cuza. Politică și cultură*, Iași, Editura Fides, 2007, 334 p. (Cătălin Botoșineanu), I, 2009, p. 457-458.
351. Baron Carl Gustaf Emil MANNERHEIM, *Jurnal de pe frontul românesc (1916-1917)*, ediție îngrijită de Silviu Miloiu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2010, 176 p. (Dorin Dobrincu), VII, 2015, p. 444-447.
352. BARTOS, Zoltán, *Naţionalizarea în fostul judeţ Mureş. 11 iunie 1948*, Cluj-Napoca, Editura Risoprint, 2009, 372 p. + 1 planşă (Peter Moldovan), IV, 2012, p. 511-514.
353. BASCIANI, Alberto, *Dificila Unire. Basarabia și România Mare 1918-1940*, prefață de Keith Hitchins, traducere din italiană de George Doru Ivan și Maria Voicu, Chișinău, Editura Cartier, 428 p. (Bogdan Caranfilof), X, 2018, p. 480-484.
354. BENZ, Wolfgang, MIHOK, Brigitte, *Holocaustul la periferie. Persecutarea şi nimicirea evreilor în România şi Transnistria în 1940-1944*, traducere din limba germană de Cristina Grossu-Chiriac, Chişinău, Editura Cartier, 2010, 384 p. (Liviu Cărare), IV, 2012, p. 505-521.
355. BOCHMANN, Klaus, DUMBRAVA, Marina (eds.), *Vademecum. Contemporary History Moldova. A guide to archives, research institutions, libraries, associations, museums and sites of memory*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2010, 77 p. (Dorin Dobrincu), II, 2010, p. 434-437.
356. BOCHMANN, Klaus, DUMBRAVA, Vasile (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte*, Leipziger Universitätsverlag, 2008, 312 p., ilustraţii, hărţi (Cornelius R. Zach), III, 2011, p. 436-437.
357. BRUSANOWSKI, Paul, *Stat și Biserică în Vechea Românie între 1821-1925*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, 302 p. (Iulian Marcel Ciubotaru), VII, 2015, p. 439-443.
358. BRZOSTEK, Błażej, *Paryże Innej Europy. Warszawa i Bukareszt, XIX i XX wiek [Parisuri ale altei Europe. Varşovia şi Bucureşti în secolele al XIX-lea şi al XX-lea]*, Warszawa, Wydawnictwo WAB, 2015, 512 p. (Raluca Elena Goleșteanu), VIII, 2016, p. 405-412.
359. BUNGHEZ, Sebastian-Dragoș, *Parlamentul și politica externă a României (1899-1914)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, 458 p. (Simion-Alexandru Gavriș), X, 2018, p. 495-497.
360. *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845),* I. *Ţinutul Romanului*, partea I (*1820*), volum editat de Lucian-Valeriu Lefter şi Silviu Văcaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iaşi, Editura StudIS, 2008, 265 p. (Mihai Mîrza), II, 2010, p. 439-441.

361. CHERTIŢIE, Ioan, *Am fost torţionar. Confesiunile unui gardian*, Bucureşti, Editura Ştefan, 2011, 280 p. (Mircea Stănescu), VI, 2014, p. 593-596.
362. CLARK, Roland, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, traducere de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2015, 286 p. (Cristian Vasile), VII, 2015, p. 428-431.
363. COJOCARIU, Constantin, *Judeţul Botoşani: structuri administrativ-teritoriale*, Botoşani, Editura Quadrat, 2008, 467 p. (Cătălin Botoşineanu), IV, 2012, p. 528.
364. COJOCARIU, Mihai, *Zimbrul și Vulturul. Cercetări privitoare la unirea Principatelor*, Iași, Editura Universității „Alexandru-Ioan Cuza”, 2010, 240 p. (Florea Ioncioaia), VII, 2015, p. 417-420.
365. *Colecția Achiziții Noi. Indice cronologic nr. 25*, vol. II (1686-1760), întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia Vătafu-Găitan, Mirela Comănescu, Laura Niculescu, București, Arhivele Naționale ale României, 2008, 285 p. (Mihai Mîrza), I, 2009, p. 254-255.
366. *Departamentul Criminalicesc în Moldova. Condici de sentințe (1799-1804)*, editori Silviu Văcaru și Cătălina Chelcu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017, 360 p. (Petronel Zahariuc), X, 2018, p. 466-468.
367. *Documente din arhiva Corneliu Zelea Codreanu*, editate de Victor Roncea pentru *Civic Media*, în colaborare cu Gh. Buzatu, 27 de volume, Iași, Tipo Moldova, 2012 (Oliver Jens Schmitt), VII, 2015, p. 431-433.
368. *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, editate de Ioan Caproșu, vol. IX (1791/1795), Iași, Editura „Dosoftei”, 2007, 705 p. (Arcadie M. Bodale), I, 2009, p. 455-457.
369. *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc (august 1808 – iunie 1809)*, vol. întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicinâi, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, București/Brăila, Editura Istros, 2017, 884 p. (Petronel Zahariuc), X, 2018, p. 468-473.
370. DU BOIS, Pierre, *Ceaușescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, traducere de Ioana Ilie, Cuvânt înainte de Vladimir Tismăneanu și Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2008, 180 p. (Vlad Mercori), I, 2009, p. 444-447.
371. DULATBEKOV, Nurlan, ȚÎCU, Octavian, MILOIU, Silviu, *Spassk 99. O istorie a prizonierilor de război români din Kazahstan în documente*, București, Editura Eikon, 2016, 602 p. (Codruț Constantinescu), IX, 2017, p. 490-492.
372. ДУМИНИКА, Иван, *Храм «Успения Божией Матери» села Кирсова. Исторические аспекты* [Ivan Duminica, *Biserica „Adormirii Maicii Domnului” din satul Chirsovo. Aspecte istorice*], Chișinău, Editura Garomont-Studio SRL, 2012, 280 p. (Ion Gumenâi), V, 2013, p. 569-581.
373. EŞANU, Andrei (coordonator), *Neamul Cantemireştilor. Bibliografie*, Chişinău, Editura Pontos, 2010, 388 p. (Krista Zach), III, 2011, p. 435-441.

374. FODOR, Ligia-Maria, *Învățământul secundar în Bucovina (1861-1918)*, București, Editura Etnologică, 2014, 351 p. (Mihai-Ștefan Ceaușu), VII, 2015. P. 420-423.
375. GEISSBÜHLER, Simon, *Cimitire evreieşti din Bucovina. Un album pentru turişti, un memento menit să preîntâmpine uitarea*, [Bucureşti], [Editura Noi Media Print], [2009], 112 p. (Gabriel Catalan), III, 2011, p. 432-434.
376. GHIKA, Dinu, *Lungul drum al nopții către zi. Memorii 1948-1978*, București, Editura Vremea, 2017, 432 p. (Codruț Constantinescu), X, 2018, p. 497-499.
377. GREGORY, Paul R., *Lenin's Brain and Other Tales from the Secret Soviet Archives*, Stanford CA, Hoover Institution Press, 2008, XIII + 162 p. (Paul E. Michelson), II, 2010, p. 442-444.
378. GUMENÂI, Ion, *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Studii Enciclopedice, 2013, 284 p. (Teodor Candu), VII, 2015, p. 437-439.
379. HEINEN, Armin, *România, Holocaustul și logica violenței*, traducere de Ioana Rostaș, prefață de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011, 238 p. (Bogdan Caranfilof), X, 2018, p. 486-489.
380. HILTON, Christopher, *How Hitler Hijacked World Sport. The World Cup, The Olympics, The Heavyweight Championship, and the Grand Prix*, Stroud UK, The History Press, 2012, 192 p. (Paul E. Michelson), IX, 2017, p. 489-490.
381. HITCHINS, Keith, *Scurtă istorie a României*, traducere de Lucia Popovici, Iași, Editura Polirom, 2015, 368 p. (Sebastian-Dragoș Bunghez), VII, 2015, p. 405-410.
382. HOSSU, Valer, *Maramureșul și Moldova. Interferențe de statalitate*, Cluj-Napoca, Editura Societății culturale Pro Maramureș „Dragoș Vodă”, 2006, 197 p. (Dorin Dologa), I, 2009, p. 453.
383. IACOB, Dan Dumitru, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 406 p. (Cătălina Chelcu), VIII, 2016, p. 453-455.
384. IANOŞI, Ion, *Internaţionala mea. Cronica unei vieţi*, Iaşi, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Iulian Marcel Ciubotaru), VI, 2014, p. 601-605.
385. *Iași – oraș al diversității. Categorii etnice și minorități în secolele XV-XX:* aspecte sociale, economice și culturale, coordonator Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Ars Longa, 2015, 375 p. (Marian Hariuc), VIII, 2016, p. 400-405.
386. IONESCU-GURĂ, Nicoleta, *Dimensiunea represiunii din România în regimul comunist. Dislocări de persoane și fixări de domiciliu obligatoriu*, Bucureşti, Editura Corint, 2010, 448 p. (Adrian Rotar), VIII, 2016, p. 449-452.

387. ISTRATI, Corneliu (editor), *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, 2010, 417 p. (Mihai Mîrza), IV, 2012, p. 525-527.
388. JANOWSKI, Maciej (ed.), *Drogi odrębne, drogi wspólne. Problem specyfiki rozwoju historycznego Europy Środkowo-Wschodniej w XIX-XX wieku* [Căi separate, căi comune: chestiunea specificului dezvoltării istorice în Europa Centrală şi de Est în secolul al XIX-lea şi al XX-lea], Warszawa, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2014, 426 p. (Raluca Elena Goleşteanu), VII, 2015, p. 410-417.
389. KING, Charles, *Marea Neagră. O istorie*, traducere de Dorian Branea şi Cristina Cheveresan, Iaşi, Editura Polirom, 2015, 296 p. (Radu Filipescu), X, 2018, p. 493-495.
390. KLIGMAN, Gail, VERDERY, Katherine, *Ţăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, traducere din engleză de Justina Bandol, Iaşi, Editura Polirom, 2015, 486 p. (Dumitru Lăcătuşu), VIII, 2016, p. 442-447.
391. LEUŞTEAN, Lucian N., *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Andrei Puiu), VI, 2014, p. 597-601.
392. MARTON, Silvia, *Republica de la Ploieşti şi începuturile parlamentarismului în România*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2016, 312 p. (Sebastian-Dragoş Bunghez), VIII, 2016, p. 412-419.
393. MATVEEV, Sergiu, *Procese etno-culturale din spaţiul Carpato-Nistrean în secolele II-XIV. Istoriografia sovietică*, Chişinău, Editura Pontos, 2009, 232 p. + 5 tabele (Andrei Corobcean), III, 2011, p. 423-434.
394. *Memoriile Căpitanului Dumitru Păsat, 1941-1945*, editate şi prefaţate de Eugen Negrici, Bucureşti, Editura Humanitas, 2015, 280 p. (Codruţ Constantinescu), VIII, 2016, p. 438-441.
395. MOŞNEAGU, Marian, FLOREA, Petrişor, ŢUCĂ, Cornel, DRĂGHICI, Lucian, STĂNESCU, Manuel, *Ghidul Arhivelor Militare Române*, Bucureşti, Editura Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2010, 384 p. (Dorin Dobrincu), IV, 2012, p. 515-221.
396. MURARU, Andrei (coord.), Clara Mareş, Dumitru Lăcătuşu, Cristina Roman, Marius Stan, Constantin Petre, Sorin Cucerai, *Dicţionarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)*, Studiu introductiv Cristina Roman, Postfaţă Marius Oprea, Iaşi, Editura Polirom, 2008, 582 p. (Cătălin Botoşineanu), I, 2009, p. 458-460.
397. MUREŞAN, Alin, *Piteşti. Cronica unei sinucideri asistate*, cu o prefaţă de Ruxandra Cesereanu, Iaşi, Editura Polirom, 2007, 263 p. (Cristi Zaharia), I, 2009, p. 436-444.
398. MUŞAT, Radu, *Un pantheon al umbrelor: amintiri din război şi din lagăr*, Sibiu, Editura Arhip Art, 2009, 135 p. (Ligia Dobrincu), II, 2010, p. 427-433.

399. NEAGOE, Liviu, *Antisemitism și emancipare în secolul al XIX-lea. Dileme etnice și controverse constituționale în istoria evreilor din România*, Bucureşti, Editura Hasefer, 2016, 264 p. (Bogdan Caranfilof), IX, 2017, p. 477-481.
400. NEGURĂ, Petru, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă*, traducere din franceză de Gabriela Șiclovan, Chişinău, Editura Cartier, 2014, 442 p. (Ovidiu Buruiană), VIII, 2016, p. 424-431.
401. *Nicolae Iorga şi Universitatea din Cluj. Corespondenţă (1919-1940)*, ediţie îngrijită de Petre Ţurlea şi Stelian Mândruţ, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, 389 p. (Cătălin Botoşineanu), II, 2010, p. 441-442.
402. NICULESCU, Tatiana, *Mistica rugăciunii și a revolverului. Viața lui Corneliu Zelea Codreanu*, Bucureşti, Editura Humanitas, 2017, 240 p. (Bogdan Caranfilof), IX, 2017, p. 485-488.
403. OLTEAN, Radu, *Cetăți, castele și alte fortificații din România. De la începuturi până spre anul 1540*, Bucureşti, Editura Art Historia, 2016, 104 p. (Andrei Pogăciaș), VIII, 2016, p. 397-400.
404. OPREA Marius, OLARU, Stejărel, *Ziua care nu se uită, 15 noiembrie 1987*, Brașov, Iași, Editura Polirom, 2002, 256 p. (Ligia Dobrincu), I, 2009, p. 447-451.
405. OPREA, Marius, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securităţii (1948-1964)*, Iaşi, Editura Polirom, 2008, 280 p. (Sorin Curcă), III, 2011, p. 439-441.
406. POPA, Grigore T., *Jurnalul unui savant român în America*, ediție îngrijită, note și postfață de Richard Constantinescu, Bucureşti, Editura Filos, 2014, 302 p. (Marian Hariuc), VII, 2015, p. 425-428.
407. POPA, Ion, *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*, Bloomington, IN, Indiana University Press, 2017, 256 p. (Lucian Turcescu), X, 2018, p. 490-491.
408. *Refugiaţii polonezi în România, 1939-1947. Documente din Arhivele Naţionale ale României/Polscy uchodźcy w Rumunii 1939-1947. Dokumenty z Narodowych Archiwów Rumunii*, comitetul de redacţie: Jerzy Bednarek, Dorin Dobrincu, Łukasz Kamiński, Janus Kurtyka, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Stejărel Olaru, Marius Oprea; echipa editorială: Florin Anghel, Cristian Aniţa, Jerzy Bednarek, Elena Cârjan, Margarita Chilińska, Wanda Chudzik, Dorin Dobrincu, Tadeusz Dubicki, Claudia Grigoraş, Rafał Leśkiewicz, Marcin Majewski, Gabriela Preotesi; traducere: Sabra Daici, Tomasz Kluz, Adriana Mica, ediţie bilingvă (română-poloneză), Varşovia-Bucureşti, Arhivele Naţionale ale României, Institutul Memoriei Naţionale – Comisia pentru Condamnarea Crimelor Împotriva Naţiunii Poloneze, Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc, 2013, partea I şi partea a II-a, 1576 p. + 32 p. foto (Cătălin Botoşineanu), V, 2013, p. 574-576.

409. RÎPEANU, Bujor T., *Filmat în România. Filmul documentar 1897-1948. O cercetare filmografică*, Bucureşti, Editura Meronia, 2008, 654 p. (Gabriel Catalan), II, 2010, p. 425-427.
410. *Русская и укранская дипломатия в международных отнодшениях в Евроле середины XVII в* (*Diplomaţia rusă şi ucrainiană în relaţiile internaţionale din Europa la mijlocul secolului al XVII-lea*), Moscova, Editura Humanity, 2007, 580 p. (Ion Eremia), I, 2009, p. 420-435.
411. SANDACHE, Cristian, *Politică, propagandă şi război. Societatea românească în anii 1940-1944*, Iaşi, Editura Lumen, 2016, 212 p. (Bogdan Caranfilof), IX, 2017, p. 481-485.
412. SAVA, Igor, *Domeniul mănăstiresc în Ţara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea*, Chişinău, Editura Pontos, 2012, 332 p. (Iulian Marcel Ciubotaru), V, 2013, p. 583-592.
413. SCHIFIRNEŢ, Constantin, *Modernitatea tendenţială. Reflecţii despre evoluţia modernă a societăţii*, Bucureşti, Tritonic, 2016, 200 p. (Roland Clark), IX, 2017, p. 475-476.
414. SCHMITT, Oliver Jens, *Căpitan Codreanu. Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführer*s, Wien, Zsolnay, 2016, 336 p., şi idem, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea şi căderea „Căpitanului”*, traducere de Wilhelm Tauwinkl, Bucureşti, Editura Humanitas, 2017, 456 p. (Philippe Henri Blasen), X, 2018, p. 484-485.
415. SCURTU, Ioan, COJOCARU, Ionuţ, *Ion I. C. Brătianu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2017, 322 p. (Bogdan Caranfilof), X, 2018, p. 473-477.
416. SMOCHINĂ, Nichita, *Memorii*, ediţie îngrijită de Galin-Corini Vlad, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 613 p. (Adrian Neculau), III, 2011, p. 429-432.
417. SOLONARI, Vladimir, *Purificarea naţiunii. Dislocări forţate de populaţie şi epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*, traducere de Cătălin Drăcşineanu, Iaşi, Editura Polirom, 2015, 422 p. (Petru Negură), VIII, 2016, p. 432-437.
418. STURDZA, Mihai Dimitrie, *Ruşii, masonii, Mareşalul şi alte răspântii ale istoriografiei româneşti*, Bucureşti, Editura Compania, 2013, 376 p. (Iuliana Stavarachi), V, 2013, p. 577-581.
419. ŞOREA, Niculai, *Peste vremi... Istoria unei generaţii. Promoţia 1952. Liceul Eudoxiu Hurmuzachi din Rădăuţi*, Iaşi, Editura PIM, 2006, 308 p. (Cătălin Botoşineanu), III, 2011, p. 438.
420. TENET, George J. (în colaborare cu Bill HARLOW), *În mijlocul furtunii. Anii mei la CIA*, Bucureşti, Editura Scripta, 2010, 511 p. (Constantin Corneanu), VII, 2015, p. 447-452.
421. TURDA, Marius, *Eugenism şi modernitate. Naţiune, rasă şi biopolitică în Europa (1870-1950)*, Iaşi, Editura Polirom, 2014, 200 p. (Maria Bucur-Deckard), VII, 2015, p. 423-425.

422. TURDA, Marius, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2016, 197 p. (Răzvan Pârâianu), VIII, 2016, p. 419-423.
423. URSU, N. A., *Paternitatea Istoriei Ţării Rumâneşti atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino. Studiu filologic*, Iaşi, Editura Cronica, 2009, 230 p. (Mihai Mîrza), III, 2011, p. 426-429.
424. VASILE, Aurelia, *Le cinéma roumain dans la période communiste. Répresentations de l'histoire nationale*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, 579 p. (Marian Hariuc), V, 2013, p. 587-592.
425. VĂCARU, Silviu, *Diecii Țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 2006, 244 p. (Mihai Mîrza), I, 2009, p. 417-420.
426. VELBURG, Gerhard, *În spatele frontului. Marele război așa cum l-am văzut eu: decembrie 1916 – iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, traducere din germană, introducere și note de Ștefan Colceriu, București, Editura Humanitas, 2018, 356 p. (Ionuț Biliuță), X, 2018, p. 477-480.
427. VERZEA, Mihaela Cristina, *Partidul-Stat. Structuri politice (1948-1965)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, 480 p. (Alexandru D. Aioanei), VII, 2015, p. 433-436.
428. ZAHARIUC, Petronel, MARINESCU, Florin (editori), *Documente româneşti din arhiva mănăstirii Xenofon de la Muntele Athos*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza” din Iaşi, 2010, 380 p. (Mihai Mîrza), IV, 2012, p. 523-525.

Revista revistelor

429. „Historia Universitatis Iassiensis”, vol. I/2010, 310 p.; vol. II/2011, 366 p.; vol. III/2012, 396 p.; vol. IV/2013, 456 p. (Ligia Dobrincu), VII, 2015, p. 453-467.
430. „Polis. Revistă de ştiinţe politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Ovidiu Mihăiuc), VI, 2014, p. 607-609.

Viața științifică

431. *Activitățile Arhivelor Naționale Iași consacrate comemorării a 140 de ani de la moartea lui Gheorghe Asachi (1788-1869)* (Cătălin Botoșineanu), I, 2009, p. 461-462.
432. *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei şi a ţinutului Herţa (iunie 1940) – între neputinţă şi iresponsabilitate. O perspectivă românească*,

expoziţie, Bucureşti, 21 septembrie – 22 decembrie 2010, Chişinău, 14-30 mai 2012 (Dorin Dobrincu), IV, 2012, p. 529-532.

433. *Cercetarea şi expunerea publică a istoriei comunismului: România vs. Germania. Pe marginea unei vizite a unor specialişti de la Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur (Berlin) în România*, 10-16 mai 2009 (Dorin Dobrincu), II, 2010, p. 445-449.
434. *Conferința internațională de balcanistică din Harkov*, Ucraina, 29-31 martie 2016 (Ivan Duminica), VIII, 2016, p. 457-460.
435. Conferința internațională *Comparing Communism. Perspectives from Southeast Europe*, Viena, 26-28 septembrie 2016 (Dorin Dobrincu), VIII, 2016, p. 460-461.
436. *Conflicte simbolice în spaţiul românesc,* convenţiile Societăţii de Studii Istorice din România, Iaşi, 10 octombrie 2010 şi 11 decembrie 2011 (Dorin Dobrincu şi Florea Ioncioaia), III, 2011, p. 467-468.
437. *Congresul Asociației arhiviștilor maghiari, Sopron, Ungaria*, 17-20 august 2009 (Cătălin Botoșineanu), I, 2009, p. 462-464.
438. *De la Paris și Veneția la Iași: biblioteca și arhiva Mihnea Berindei* (Dorin Dobrincu), IX, 2017, p. 493-509.
439. *Democraţie vs. Totalitarism: Lecţii învăţate în ultimii 20 de ani/ Democraţie după Totalitarism: Lecţii învăţate după 20 de ani*, conferinţe internaţionale, Bucureşti, 29-30 martie 2010, Chişinău, 24-25 mai 2010 (Dorin Dobrincu), III, 2011, p. 460-464.
440. *„După 20 de ani. Perspective asupra căderii comunismului în România: cauze, desfășurare, consecințe”*. Conferință organizată de Centrul de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului din cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Iași, 12-13 noiembrie 2009 (Cristian Zaharia), I, 2009, p. 469-471.
441. *Excursie în Moldova istorică organizată de către Institutul de Istorie Est Europeană al Universităţii din Viena* (Oliver Jens Schmitt), V, 2013, p. 593-595.
442. *Expedițiile Memoriei*: *un proiect moldo-român de cercetare și educație istorică derulat în Kazahstan*, 2013-2014 (Dumitru Lisnic), VII, 2015, p. 459-462.
443. *Expoziția 1939. Zile de pace, zile de război, Alexandria, 2009* (Mădălina-Diana Rușanu-Radu), I, 2009, p. 467-468.
444. *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”*, Iaşi, 11 octombrie 2010 (Cristian Zaharia), II, 2010, p. 451-455.
445. *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”*, Bucureşti, 19 octombrie 2010 (Radu Stancu), II, 2010, p. 455-457.
446. *„Muncă, bani, bănci, cultură și politică (sec. XVIII-2009)”* (Simpozion internațional, Ediția a X-a jubiliară, organizată de Universitatea din Oradea și Universitatea de Vest „Vasile Goldiș” din Arad, Oradea, 30 octombrie – 1 noiembrie 2009) (Arcadie M. Bodale), I, 2009, p. 464-467.

447. *Oliver Jens Schmitt și șantierul biografiei lui Corneliu Zelea Codreanu*. Dezbatere la Societatea de Studii Istorice din România, Iași, 8 septembrie 2015 (Dorin Dobrincu), VII, 2015, p. 464-466.
448. Paul E. Michelson la Societatea de Studii Istorice din România, Iași, 10 iunie 2015 (Dorin Dobrincu), VII, 2015, p. 462-464.
449. *Profesori şi studenţi evrei la Universitatea din Iaşi şi la alte universităţi româneşti şi europene (sfârşitul secolului al XIX-lea – sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial), colocviu internaţional, Iaşi*, 1-3 septembrie 2010 (Cătălin Botoşineanu), II, 2010, p. 449-451.
450. *Regionalism şi regionalizare în România. Interpretări istorice şi provocări contemporane*, conferinţă internaţională, Iaşi, 30-31 mai 2013 (Mihai Chiper), VI, 2014, p. 611-620.
451. *Relaţia Stat-Biserică în Europa Centrală şi de Est în perioada 1945-1989. Instituţii şi metode*, conferinţă internaţională, Oradea, 19-20 octombrie 2012 (Dorin Dobrincu), IV, 2012, p. 533-538.
452. *Stagiul Tehnic Internaţional al Arhivelor* – Paris, 2010. Prezentare şi opinii (Dorin Dologa), III, 2011, p. 443-459.
453. *Sursele străine ale comunismului românesc*, dezbatere româno-rusă, Bucureşti, 15 septembrie 2010 (Dorin Dobrincu), III, 2011, p. 464-466.

Indice de autori
I (2009) – X (2018)**

A

Achim, Viorel 1, 302, 348
Aioanei, Alexandru D. 2, 32, 343, 427
Amăriuței, Mihai-Cristian 3-6, 175-177, 179-181, 204, 234-240, 242
Andrieş-Tabac, Silviu 7, 8
Anghel, Florin 408
Aniţa, Cristian 9, 309-311, 408
Antipa, Mihai 10
Andea, Avram 349
Andea, Susana 349
Ardeleanu, Constantin 11
Arhire, Tudor 12
Asandului, Gabriel 350
Axinte, Ciprian 32

B

Bacumenco-Pârnău, Ludmila 7-9, 175-177, 179-181, 204, 234-240, 242
Baier, Hannelore 13
Bartos, Zoltán 352
Basciani, Alberto 353
Bednarek, Jerzy 408
Benz, Wolfgang 354
Berindei, Mihnea 14-17
Biliuță, Ionuț 246
Brzostek, Błażej 358
Blasen, Philippe Henri 18, 414
Bobicescu, Cristian Antim 19
Bochmann, Klaus 355, 356
Bodale, Arcadie M. 20, 368, 446
Bodale, Suzana 21
Bosomitu, Ștefan 22
Botoșineanu, Cătălin 23-25, 300, 350, 363, 396, 401, 408, 419, 431, 436, 449
Bourdeaux, Michael 26
Bozdoghină, Horia 27
Brătescu, Liviu 28
Brusanowski, Paul 357
Bucur-Deckard, Maria 332, 421
Budișteanu, Alexandru 92
Bulgar, Stepan 29

** Trimiterea se face la numărul curent din prezentul *Indice bibliografic*.

Bunghez, Sebastian-Dragoş 30, 359, 381, 392
Burcea, Mihai 31
Buruiană, Ovidiu 400
Buzatu, Gh. 367

C

Caba, Neculai A. 32
Candu, Tudor 33-35, 178, 308, 312, 314, 319, 369, 378
Caproşu, Ioan 368
Caramelea, Ramona 36
Caranfilof, Bogdan 353, 379, 399, 402, 411, 415
Carare, Liviu 354
Caşu, Igor 37, 313
Catalan, Gabriel 375, 409
Cârjan, Elena 408
Ceauşu, Mihai-Ştefan 374
Cesereanu, Ruxandra 397
Chelcu, Cătălina 366, 383
Chelcu, Marius 38
Chertiţie, Ioan 361
Chiaburu, Elena 39
Chilińska, Margarita 408
Chiper, Mihai 40, 41, 450
Chirilă, Ina 42, 322-325
Chudzik, Wanda 408
Ciobanu-Ioniţă, Daniela 43
Ciobanu, Tudor 369
Ciubotaru, Iulian-Marcel 44, 45, 357, 384, 412
Ciubotaru, Mircea, 359
Ciubotaru, Nicolae 46
Ciucă, Marcel-Dumitru 365
Ciuhuţă, Sorin Gheorghe 47
Clark, Roland 48, 362, 413
Cojocariu, Constantin 363
Cojocariu, Mihai 364
Cojocaru, Ionuţ 415
Colin, Angela 49
Comănescu, Mirela 365
Constantinescu, Codrut 371, 376, 394
Constantinov, Valentin 50-52, 168, 173, 174
Corneanu, Constantin 53, 54, 420
Corobcean, Andrei 393
Costache, Ştefania 55
Coşa, Anton 56, 231
Cozma, Elena 57
Cristea, Ovidiu 58
Cucerai, Sorin 396
Curcă, Sorin 405

D

Dascăl, Octavian 59, 333
Deletant, Dennis 60, 346
Doboş, Corina 61
Dobrincu, Dorin 62-66, 243, 306, 307, 326-329, 331, 334, 336, 337, 343, 351, 355, 395, 408, 432, 433, 435, 436, 438, 439, 447, 448, 451, 453
Dobrincu, Ligia 67, 398, 404, 429
Dogaru, Bogdan Constantin 68
Dologa, Dorin 382, 452
Dorneanu, Benone 10
Dragnev, Demir 369
Drăghici, Lucian 395
Dubicki, Tadeusz 408
Du Bois, Pierre 370
Dulatbekov, Nurlan 371
Dumbrava, Marina 356
Dumbrava, Vasile 357
Duminica, Ivan 29, 69, 372, 434
Duţă, Alexandru 70, 246

E

Eşanu, Andrei 373
Eremia, Ion 335

F

Felea, Aurelia 71
Feneşan, Costin 72
Filipescu, Radu 73, 74, 389
Florea, Petrişor 395
Fodor, Ligia-Maris 374

G

Gavriş, Simion-Alexandru 75, 359
Geissbühler, Simon 375
Ghika, Dinu 376
Goleşteanu, Raluca Elena 76, 358, 388
Gorovei, Artur 77
Goşu, Armand 347
Gregory, Paul R. 377
Grigoraş, Claudia 408
Grom, Oleg 78
Gumenâi, Ion 79-81, 372, 378

H

Hariton, Silviu 82, 338
Hariuc, Marian 337, 385, 408, 424
Haşu, Ioana 83
Heinen, Armin 379
Hilton, Christopher 380
Hitchins, Keith 353, 381
Hossu, Valer 382

I

Iacob, Dan-Dumitru 383
Ianoşi, Ion 384
Ieremia, Ion 336, 410
Iftimi, Sorin 84
Ioncioaia, Florea 85, 364, 436
Ionescu-Gură, Nicoleta 386
Iordachi, Constantin 86-88
Isac, Virginia 89
Istrati, Corneliu 387
Iuga, Liliana 90

J

Janowski, Maciej 388

K

Kamiński, Łukasz 408
King, Charles 389
Kligman, Gaill 390
Kurtyka, Janus 408

L

Lambru, Steliu 91
Lăcătuşu, Dumitru 92, 390, 396
Lefter, Lucian-Valeriu 359
Leroy-Ladurie, Emmanuel 339
Leuştean, Lucian 391
Leśkiewicz, Rafał 408
Liboni, Dionisie 93
Lisnic, Dumitru 94, 442

M

Majewski, Marcin 95, 96, 408
Maleon, Bogdan-Petru 97
Maner Hans-Cristian 340
Mannerheim, baron Karl Gustaf Emil 351
Manolache, Constantin 98
Mareş, Clara 396
Marin, Şerban V. 99
Marinescu, Florin 428
Marton, Silvia 392
Matei, Petre 100
Matveev, Sergiu 393
Mărginean, Mara 101
Mărmureanu, Bianca 102, 103
Mândruţ, Stelian 104, 330, 401
Mercori, Vlad 370
Michelson, Paul 105, 106, 244, 245, 341, 348, 377, 380, 448
Mihalache, Andi 107
Mihăiuc, Ovidiu 108, 430
Mihok, Brigitte 354
Miloiu, Silviu 351, 371
Miroiu, Andrei 109
Mîrza, Mihai 110, 360, 365, 387, 423, 425, 428
Moldova, Peter 352
Morozan, Vladimir V. 111, 112
Moşin, Octavian 33, 34, 308, 312, 314, 315
Moşneagu, Marian 395
Muraru, Andrei 396
Mureşan, Alin 397
Musteaţă, Sergiu 113
Muşat, Radu 398
Müller, Dietmar 114

N

Nastasă, Lucian 115
Nazare, Daniel 116
Neagoe, Liviu 399
Neculau, Adrian 416
Neculau, Eugen 117
Negrici, Eugen 394
Negură, Petru 118, 119, 400, 417
Niculescu, Laura 365
Niculescu, Tatiana 402
Nikoliskaia, Tatiana 120

O

Olaru, Marian 121
Olaru, Stejărel 404, 408
Oltean, Radu 403
Oprea, Marius 396, 404-408

P

Papacostea, Şerban 346
Pavăl, Daniel 122
Pârâianu, Răzvan 422
Pâslariuc, Virgil 37, 313, 342
Petre, Constantin 396

Plămădeală, Cristina 123
Pogăciaș, Andrei 124, 403
Pohrib, Adrian 125
Popa, Grigore T. 408
Popa, Ion 407
Poștarencu, Dinu 126
Predoiu, Daniel Florin 127, 263, 264
Preotesi, Gabriela 408
Preutu, Cristina 128
Puiu, Andrei 129, 391

R

Rados, Leonidas 130, 131
Radu, Sorin 132
Rădulescu, Mihai-Sorin 133
Rădvan, Laurențiu 385
Rîpeanu, Bujor T. 409
Roitman, Alexandr 134
Roman, Cristina 396
Roncea, Victor 367
Rotar, Adrian 386
Rotar, Marius 135
Rudi, Anna 141, 247-262
Rușanu-Radu, Mădălina-Diana 443

S

Sandache, Cristian 411
Sava, Igor 412
Schifirneț, Constantin 413
Schmitt, Oliver Jens 136, 137, 367, 414, 441
Scurtu, Ioan 415
Sechel, Teodora Daniela 138
Simon, Alexandru 139, 169-172
Sion, Ion T. 344
Smochină, Nichita 416
Solomon, Flavius 140-143, 247-262, 265-299
Solonari, Vladimir 417
Stan, Marius 396
Stancev, Mihail 140, 141, 247-262, 274-299
Stamati, Iurie 144
Stancu, Radu 445
Stavarachi, Iuliana 418
Stănescu, Manuel 395
Stănescu, Mircea 145, 345, 361
Stoide, C. A. 146
Sturdza, Mihai D. 147, 241, 418.
Stykalin, Alexandr 49, 148
Suveica, Svetlana 149
Svetlicinâi, Larisa 369

Ș

Șorea, Niculai 419

T

Taki, Victor 150
Tărîță, Marius 151, 316, 317, 318, 319
Tenet George J. 420
Timbus, Mircea 152
Tymonin, Anatolii 141, 247-262
Toader, Alexandra 153, 320, 321
Tomuleț, Valentin 154
Trașcă, Ottmar 104, 156, 157, 156, 301, 330
Troebst, Stefan 114
Turcescu, Lucian 407
Turda, Marius 158, 421, 422

Ț

Țâcu, Octavian 371
Țineghe, Cristina 159, 303, 304
Țucă, Cornel 395
Țurcanu, Mihai 160
Țurlea, Petre 401

U

Ungureanu, Constantin 161
Ursu, N. A. 162, 423

V

Varga, Marcel 163, 305
Vasile, Aurelia 424
Vasile, Cristian 164, 362
Văcaru, Silviu 359, 366, 425
Văleanu, Mădălin-Cornel 165
Vătafu-Găitan, Silvia 365
Velburg, Gerhard 426
Verdery, Katherine 390
Verzea, Mihaela-Cristina 427
Vinogradov, Vladilen Nicolaevici 347

Z

Zach, Cornelius R., 356
Zach, Krista 373
Zaharia, Cristi 397, 440, 444
Zahariuc, Petronel 166, 182-203, 205-230, 232, 233, 349, 366, 369, 428
Zavatti, Francesco 167

În atenţia colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric şi arhivistic, cu apariţie anuală, în cadrul căreia materialele sunt redate în limba română sau în limbi de circulaţie internaţională. Ea urmăreşte să aducă în circuitul ştiinţific studii savante şi surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum şi la România modernă şi contemporană. Perspectivele integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice îşi vor găsi un loc binemeritat în paginile revistei. Publicaţia se adresează în mod deosebit istoricilor şi arhiviştilor, dar ea este declarat deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaştere, care apelează (şi) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

***Archiva Moldaviae* cuprinde următoarele rubrici:**

– *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);

– *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât şi – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoţite de studii introductive, note etc.);

– *Ştiinţe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);

– *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri şi colecţii arhivistice deţinute de instituţii publice sau de persoane private);

– *Studii de arhivistică* (teorie şi practică arhivistică, istoria Arhivelor);

– *Restitutio* (introducerea în circuitul ştiinţific a unor materiale realizate de istorici, arhivişti etc. care, în urma dispariţiei autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);

– *Dezbateri* (discuţii, polemici, conform regulilor academice);

– *Recenzii* şi *Note bibliografice* (sunt secţiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);

– *Viaţa ştiinţifică* (prezentări ale unor conferinţe, simpozioane, dezbateri, expoziţii etc., desfăşurate pe teme de istorie şi/sau arhivistică).

Condiţiile tehnice de publicare:

Textele (redate cu semne diacritice) vor fi trimise redacţiei în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanţa dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (*e.g.*, fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depăşească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacţia poate recurge la publicarea lor în două sau trei părţi. Studiile vor fi însoţite de un rezumat redat atât în limba română, cât şi în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 şi 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca şi 5-10 cuvinte cheie care privesc conţinutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăşi 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăşi 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spaţii) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, ataşat recenziei/notei bibliografice, să figureze şi o fotografie a coperţii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conţine: prenumele şi numele; facultatea şi universitatea/institutul unde a fost susţinut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituţia unde urmează stagiul de pregătire a tezei şi titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrişi într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituţională; domenii de interes; publicaţii recente (trei cărţi sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesaţi să publice în revista noastră sunt rugaţi să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică **editor@archivamoldaviae.ro** sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poştal 700110, mun. Iaşi, jud. Iaşi, România, cu precizarea: pentru redacţia *Archiva Moldaviae*.

Revista foloseşte sistemul *peer review* pentru selecţia finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacţiei şi nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conţinutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

***Archiva Moldaviae* contains the following headings:**

– *History Studies* (based on different sources, including archival documents);

– *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);

– *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);

– *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);

– *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);

– *Restitutio* (publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);

– *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);

– *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);

– *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (*e.g.,* photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in lenght. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to **editor@archivamoldaviae.ro** or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iaşi, jud. Iaşi, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

ISSN: 2067-3930